

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

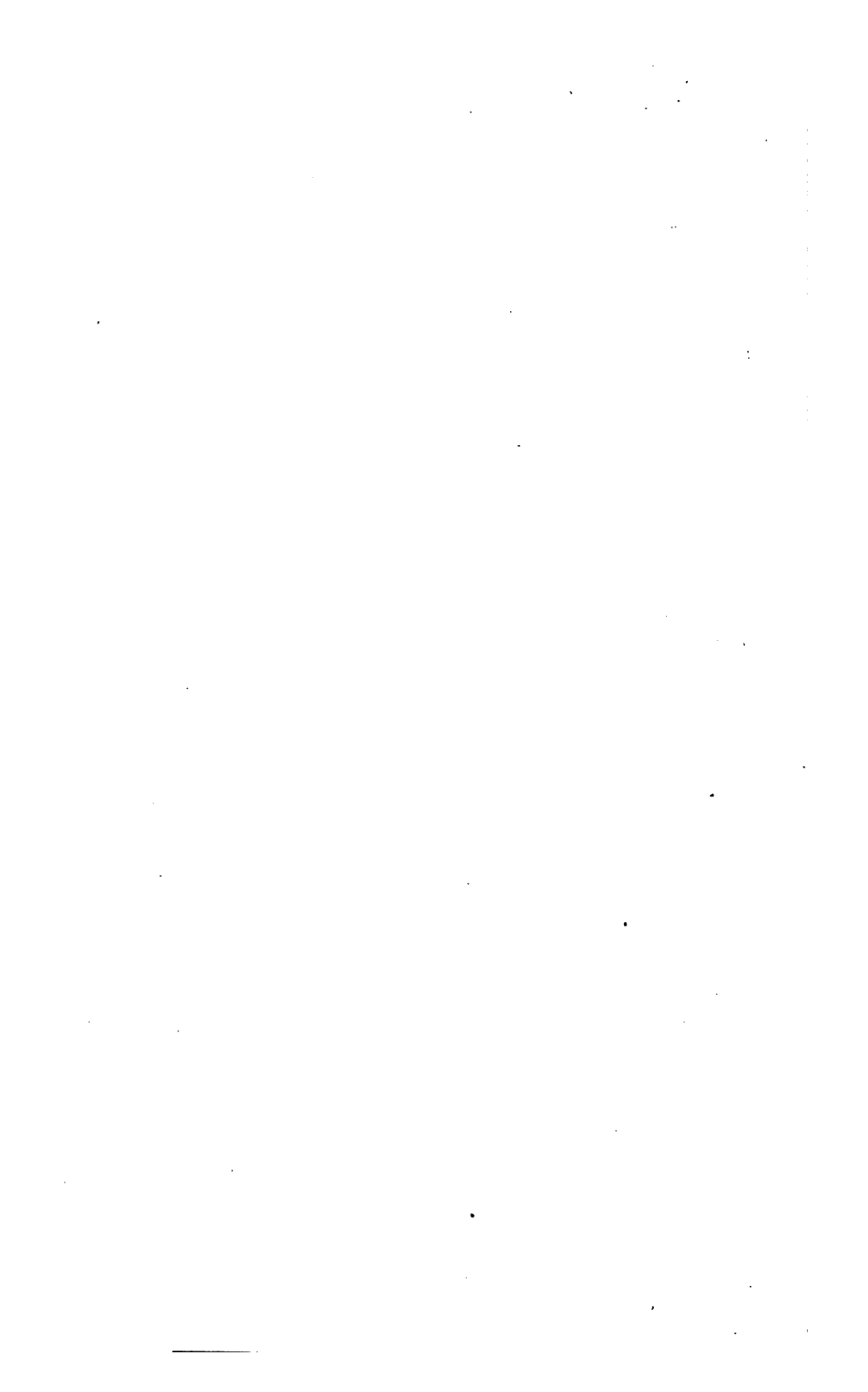
Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på <http://books.google.com>

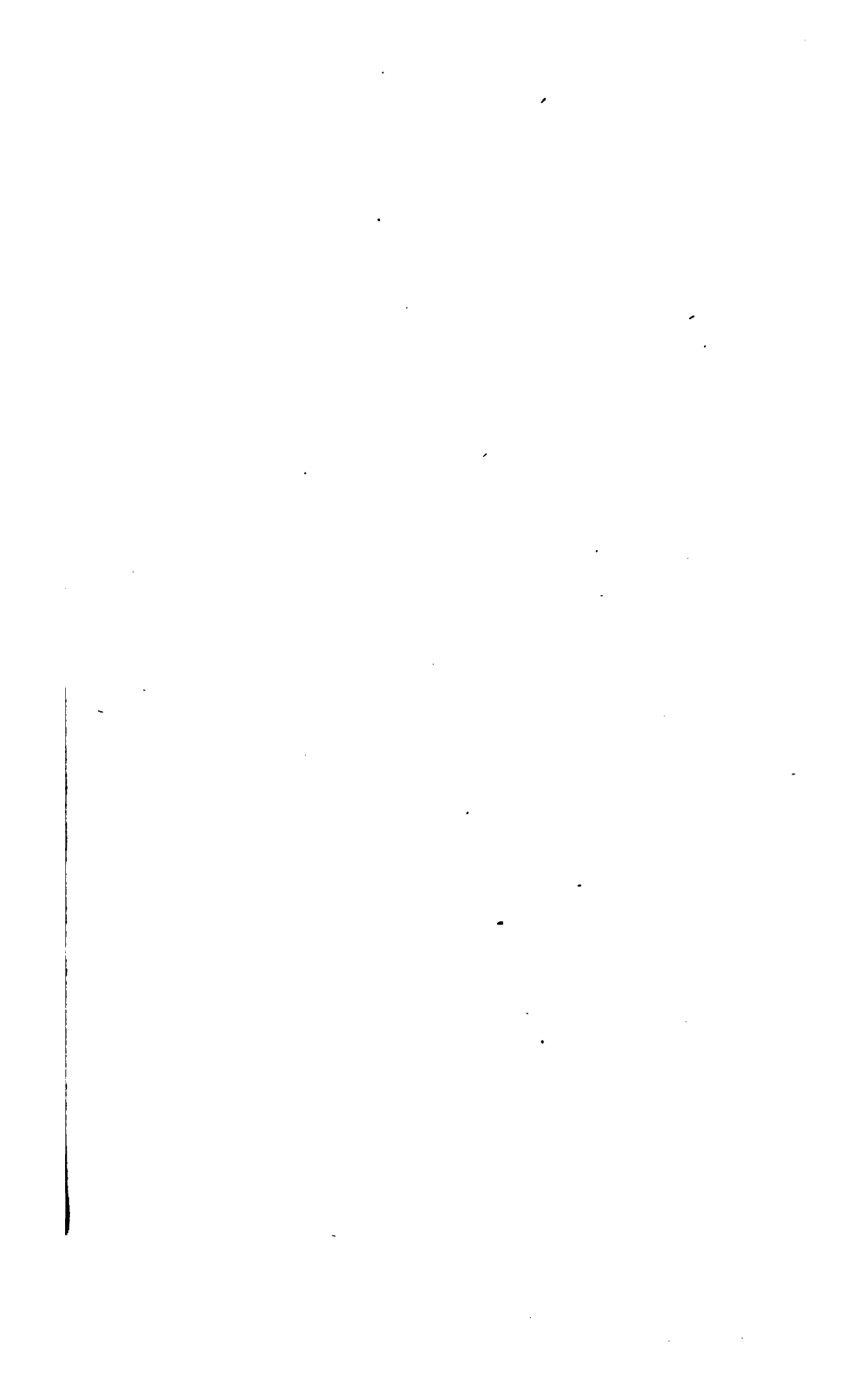

RA3

T i d s k r i f t

for

Philologi og Pædagogik.

Femte Aargang.

Kjøbenhavn.

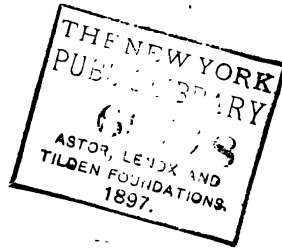
Otto Schwartz's Boghandel.

1864.

2177

PRINTED IN NEW YORK

NEW YORK

Blanco-Lunos-Bogtrykkeri ved H. S. Muhl.

Tidskriftets Redaktion:

C. Berg,
Formand.

O. Fibiger,

E. Holm,
Sekretair.

K. J. Lyngby.

Comitee i Lund:

Prof. *A. Th. Lysander*, Rektor *S. G. Cavallin*, Docent *Chr. Cavallin*.

Comitee i Christiania:

Lektor *J. E. Thaasen*, Lektor *O. Rygh*, Adjunkt *E. Schreiner*.

Upsala:

Adjunkt *Hägström*.

Medarbeidere i denne Aargang.

Aubert, L. C. M., Prof. Christiania.

Bang, J. P., Adjunkt. Rønne.

Berg, C., Overlærer. Kjøbenhavn.

Christensen, R., Stud. philol. Kjøbenhavn.

Hedner, A.

Hovgaard, O. A., Adjunkt. Aarhus.

Jessen, C. A. E., Dr. Kjøbenhavn.

Kern, C., Adjunkt. Kjøbenhavn.

Kjær, L. Ove, Skolebestyrer, Cand. philol. Kjøbenhavn.

Lange, F., Prof., Dr. Kjøbenhavn. † 1862.

Lorenz, A. O. F., fra Kjøbenhavn.

Lyngby, K. J., Docent, Dr. Kjøbenhavn.

Madvig, J. N., Prof., Conferentsraad. Kjøbenhavn.

Nutzhorn, H. F. F., Dr. Kjøbenhavn.

Petersen, P., Adjunkt. Kjøbenhavn.

Pio, J., Cand. philol. Kjøbenhavn.

Sick, Overlærer. Kjøbenhavn.

Thaasen, J. E., Lektor. Christiania.

Weilbach, Ph., Cand. philos. Kjøbenhavn.

I n d h o l d.

	Side
Om Correlativsætningerne: <i>quo - eo</i> eller <i>quanto - tanto</i> med Comparativ i Latin. Af <i>L. C. M. Aubert</i>	1.
Conjecturalkritiske Opgaver. Af <i>J. N. Madvig</i>	13.
Besvarelser	157. 319.
Sagnet om Amphitryon, behandlet dramatisk af Plautus, Molière og Kleist. Af <i>Ph. Weilbach</i>	27.
Den opdragende Skole. Et Bidrag til pædagogisk Orientering. Brudstykker af en Afhandling af afdøde <i>F. Lange</i>	42. 108.
Dansk og svensk litteratur og sprog i anden halvdel af det 14de og i det 15de århundred. Af <i>K. J. Lyngby</i>	77.
Forøgelsen og udviklingen af det danske sprogs ordforråd efter Holbergs tid. Af <i>K. J. Lyngby</i>	101.
Daniæ Regem suum augustissimum Fredericum VII mortuum pie lugenti <i>A. Hedner</i> , Svecigena	161.
Om Epikharms Liv. Af <i>A. O. F. Lorens</i>	163.
Danske bøjningsformers historie. Av <i>E. Jessen</i>	197.
Om en formodet omflytning af et Blad i første Bogs andet Capitel i Xenophons Mindeskrift om Sokrates. Af <i>O. A. Hovgaard</i>	259.
Juvenalis Satire VIII v. 56-63. Af <i>L. Ove Kjer</i>	270.
Noter til P. G. Thorsens bog om sønderjyske runindskrifter. Av <i>E. Jessen</i>	287.

Anmeldelser.

<i>C. Rosing</i> : Engelsk-dansk Ordbog, 1863. <i>O. Hornbock</i> : Engelsk-dansk Haandordbog, 1863. Av <i>E. Jessen</i>	52
<i>C. Berg</i> : Græsk Læsebog, 1. Afdeling, 3. Udg., 1863. Af <i>P. Petersen</i>	138
Oplysende Bemærkninger til foregaaende Anmeldelse. Af <i>C. Berg</i>	142
Svar. Af <i>P. Petersen</i>	256
Gjensvar. Af <i>C. Berg</i>	258

	Side
<i>G. Fustaine</i> : Fransk Skolegrammatik, 1863. Af <i>Sick</i>	219.
<i>J. Pio</i> , Fransk Formlære, 1863. De vigtigste Regler af den franske Ord- føjningslære, 1863. Af <i>Sick</i>	227.
Et Par Bemærkninger i Anledning af <i>Sick</i> 's Anmeldelse. Af <i>J. Pio</i>	319.
<i>Bay & Borring</i> : Recueil de lectures françaises, 1863. Af <i>Sick</i>	231.
<i>C. F. Ingerslev</i> : Materialier til at indøve den franske Formlære, 3. Udg., 1863. Af <i>Sick</i>	233.
<i>Sick</i> : Nogle Partier af det franske Sprogs Formlære og Syntax, 2. Udg., 1863. Af <i>Sick</i>	234.
<i>C. Berg</i> og <i>B. Møller</i> : Latinsk Læsebog, 1. Deel, 2. Udg., 1863. Af <i>R. Christensen</i>	236.
Samme Bog. Af <i>C. Kerrn</i>	242.
<i>J. V. Pingel</i> : De Gigantibus fabularum Græcarum, 1864. Af <i>F. N.</i> . .	312.
Om Deklinationen i Nygræsk; med en Anmeldelse af <i>F. Th. Nielsen</i> : Nygræsk Formlære. Af <i>J. Pio</i>	314.

Blandinger.

Odysseen 2, 130-137. Af <i>H. F. F. Nutzhorn</i>	53.
Odysseen β 130-137. Af <i>J. E. Thaaen</i>	152.
Til Lektor Thaaen i Anledning af det omtvistede Sted Odysseen 2, 131-132. Af <i>H. F. F. Nutzhorn</i>	248.
Hermeneutiske og kritiske Bemærkninger. Af <i>J. P. Bang</i>	246.

Philologisk og pædagogisk Bibliographi for 1862. Af <i>K. J. Lyngby</i> . . .	56.
---	-----

Alphabetisk Fortegnelse

over

behandlede Steder hos Forfatterne.

(Steder, der ere anførte som Exempler i historiske, lexikalske eller grammatiske Undersøgelser, medtages et).

	Side		Side
Asconius in Ciceronis Mi-		Ovidius.	
lonianum p.144 Hot. 23.160. ¹⁾		Ars amat. III, 440 . 22.159. ¹⁾	
Cicero post reditum in se-		Ep. Heroid. 6, 100 . 20.159. ¹⁾	
natu 9, 23. . . . . 22.160. ¹⁾		13, 119 f. . . . 20.159. ¹⁾	
pro domo 30, 80. . 23.160. ¹⁾		Pausanias.	
Euripides.		I, 34, 4 . . . . . 247.	
Bacchæ 1387. . . . . 15. 157.		5 . . . . . 248.	
Hekabe 620. . . . . 13. 157.		IX, 17, 7 . . . . . 17. 158.	
Heraklides 893 ff. . . 14. 157.		Platon.	
Iphigenia i Aulis 125. 15. 157.		Nόμος I, 633 D. . . 17. 158.	
Iphigenia i Taurien 516		Plautus. Amphitruo. . . . 27.	
15. 158.		Plutarchos. Aratos	
Homeros. Odysseen		Cap. 6. . . . . 16. 158.	
II, 130-137 . . 53. 152. 248.		16. . . . . 16. 158.	
Horatius. Od. IV, 10, 6. . 246.		Seneca, L. Epist. 89. 24.160. ¹⁾	
Juvenalis. Satirer		113, 23. . . 25.160. ¹⁾	
4, 78 ff. . . . . 277.		Seneca, M. Controv. lib. I,	
5, 38 f. . . . . 280.		præf. p. 53 Bursian . 25.160. ¹⁾	
6, 451 ff. . . . . 275.		Controv. I p. 61 Bursian 25.160. ¹⁾	
8, 56-63 . . . . . 270.		Strabon. Geographi	
10, 324 ff. . . . . 275.		II, 5, 1 p. 110 Cas. 17. 158.	
11, 38 ff. . . . . 277.		IV, 1, 5 p. 181 Cas. 18. 158.	
14, 140 ff. . . . . 273.		VI, 2, 2 p. 267 Cas. 19. 158.	
227 ff. . . . . 274.		XV, 3, 9 p. 731 Cas. 19. 159.	
15, 134 ff. . . . . 278.		Vellejus Paternulus	
Ovidius. Amores		II, 92, 2 . . . . . 247.	
II, 9, 1. ? . . . . 21.159. ¹⁾		Xenophon, Mindeskraft	
III, 8, 25 ff. . . . 21.159. ¹⁾		om Sokrates I, 2, § 56-61 . 259.	
III, 18, 29 ff. . . . 22.159. ¹⁾			

¹⁾ Sammenlign S. 319.

Om Correlativsætningerne: *quo-eo* (*hoc*) eller *quanto-tanto* med Comparativ i Latin¹⁾.

Af *L. C. M. Aubert*.

Ved disse, ved Correlativerne: *quo-eo* v. *hoc*, *quanto-tanto* forbundne dobbelte Comparativsætninger ere i det hele ei faa Egenheder at bemærke og Udtrykket har ved dem en temmelig stor Mangfoldighed. Disse Sætningsformers sande Natur og Væsen, og de afvigende eller udskeiende Formers Eiendommelighed og Forhold til det fuldstændigere Udtryk ere i de almindelige grammatiske Lærebøger hidindtil neppe tilstrækkeligt paaagtede eller udviklede, og meget ueensartet er her traditionelt blandet sammen, endog hos dem, som have skjænket disse Sætningsformers eiendommelige Anvendelse hos enkelt bestemt Forfatter speciel Opmærksomhed (saaledes til Ex. hos Boetticher Lex. Tacit. s. Adjectiones og Nipperdey til Tac. Ann. 1, 69). En nøiagtigere Fremstilling af disse Sætningsformers oprindelige Betydning og Brug og det Eiendommelige ved de særegne modificerede og afændrede Former vil derfor tjene til et Supplement af den almindelige Behandling af dette grammatiske Punkt. Endnu ikke udviklet til en saadan særlig Sætningsform, som almindeligt i Grammatikerne alene omtales (*quo*, *quanto quisque* eller *quis* (Tacitus)-*eo*, *tanto* med comparativisk Prædicat i begge), hvori indeholdes en generel Bemærkning om 2 Prædiceringers Indflydelse paa hinanden eller deres Afhængighed af

¹⁾ Cf. Madvig § 495 med § 308 A. 2. extr. og 270 Anm. (M. gr. Synt. § 43 A). Billroth § 199 Anm. Kuehner § 57. 10. Zumpt § 690. O. Schulz p. 530. 14. Aug. Grotefend 2, p. 199 Zusatz 6. Georg Grotefend 1, § 164. Weissenborn § 440. Ramshorn § 154 B. c. not. 3 (et B. a. 7). Reisig § 226 med Haase Anm. 400 og 402. Krueger § 592 og 391 a. 1. (cf. Boetticher Lexic. Taciteum s. adjectiones og Nipperdey til Tacitus Annaler 1, 69).

hinanden i Grad, — idet den ene betinger den anden gennem Causalforbindelse, — er denne Correlativforbindelse af to comparative Sætninger i saadanne Exempler, som blot indeholde et simpelt Udsagn om et concret Tilfælde: Liv. 4, 23 extr. (her med fuldstændigt udtrykt 2det Sammenligningsled ved begge Sætninger, hvad yderst sjældent) *bellum tanto majore quam proximo (?) conatu apparatus est, quanto plus erat ab omni Eururia periculi, quam ab duobus populis fuerat*. Og, med let suppleret 2det Sammenligningsled, ligesaa i Udsagn om det Concrete (o: ikke i en almeengyldig Bemærkning) Liv. 4, 27 *in alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur, quid opus facto sit*; ved begge Comparativer underforstaaes samme Sammenligningsled: *quam in consulis castris*. Ligesaa Cic. de nat. Deor. 2, 22: *antiquitas quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc melius ea fortasse, quæ erant vera, cernebat*; sc. *quam senior ætas*. Man bemærker let, at i disse Exempler alt gennem skjult Henviisning til eller Tanke paa en generel Bemærkning en tydelig Causalnexus er tilstede mellem begge Sætninger, og at Tankernes Forhold i det Hovedsagtelige vilde blevet det samme ved Causalpartiklerne *ideo, quod*; vistnok med den Forskel, at ved *quanto - tanto (quo - eo)* ikke blot den ene Prædicering menes og implicate sættes som den andens Grund, men ogsaa begges Grad lige. Dette kan ofte, i det Tankeformen anvendes ud over sin egentlige Grændse, blive mindre logisk og unøiagtigt, forsaavidt der ofte i Virkeligheden intet egentlig fælleds Maal for begge Prædiceringers Grad gives (ved incommensurable Størrelser), i hvilket Tilfælde altsaa Udtrykket for det simple Causalforhold oftere vilde blive mere logisk rigtigt og tydeligere; og sjældent ere Prædiceringerne saa ret egentlig commensurable med fælleds Maal som Liv. 5, 10 (med afvigende Udtryk i det relative Led): *quantum augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in stipendium opus erat*. Det er forresten klart, at den blotte Sammenligning i Grad uden Comparativ i begge Led ofte vilde være et ligesaa tydeligt og rigtigt Udtryk for Tanken, saaledes Liv. 3, 15 *quantum iuniores patrum plebi se magis insinuant, eo acrius tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos facerent*. Men den causale Nexus mellem begge Led var da ei længer saa klar. Denne Causalnexus er dog undertiden i saadanne Udsagn om concrete Tilfælde af to Egenskabers eller Prædiceringers Identitet i Grad enten slet ikke eller kun svagt tilstede og Iden-

titeten i Grad kan være tilfældig, t. Ex. Liv. 9, 2 *duæ ad Luce-
riam ferebant viæ, altera aperta, quanto tutior, tanto fere lon-
gior* (*fere* modificerer her Identiteten i Grad), *altera per fur-
culas Caudinas brevior*. Og Liv. 44, 7 *et quantum procederet
longius a Thessalia, eo maiorem rerum omnium inopiam sen-
tiens* (Comparisonen betegner det i Tid successive o: end før).
Liv. 40, 22 *quantum in altitudinem egrediebantur* (o: *quanto
altius*), *magis magisque silvestria et pleraque invia loca excipie-
bantur* hører ved sin irregulære Correlation ikke egentlig hid, da
quantum er omtrent d. s. s. *prout* og Grads Ablativ ved *magis*
mangler.

Ligheden i Grad refererer sig til en almindelig lagttagelse
om at Tilvæksten ved de forskellige Prædiceringer gaaer pari
passu, eller følge hinanden (cf. Tac. Hist. 1, 12 *qui in dies
quanto potentior, eodem auctu invisior erat* (Halm. Cod: *eodem
actu*). Med Hensyn til denne Identitet i Grad, som udtrykkes
mellem to Sammenligningsforhold, er Sætningscomplexen vistnok
træffende af en norsk Grammatiker (Mauritz Hansen) benævnt
Proportionalsætning. (M. § 495 lægger Begrebet Proportion
i saadanne Correlativsætninger af almeen Gyldighed i Pronomet
quisque; Proportionen er vel ligegodt tilstede, hvor dette
Pronomen ei findes i Udsagnet.)

Men gennem fortsatte lagttagelser af saadanne concrete
Tilfælde (ved samme Subject successivt i Tid, eller ved for-
skjellige Subjecter), hvori det samme Forhold af forskellige
Egenskabers eller Prædiceringers Indflydelse paa hinanden gjen-
tager sig, og da naturligviis en nødvendig (o: ikke tilfældig) eller
causal Nexus mellem Phænomenerne er tilstede, om end ei
netop den nærmeste eller meest umiddelbare, stiger man gjen-
nem Inductionen op til at fremstille et saadant Forhold mel-
lem Phænomenerne som Regel i almeengyldige Udsagn,
hvilke Sætninger da, skjønt de vistnok involvere Causalnexusen,
dog ei directe, saadan som Causalsætningerne, udtale denne,
men med større Objectivitet, end disse have, blot angive
den almindelige Erfaring og meddele Præmisserne til Slutningen
om det mellem begge Prædiceringer bestaaende Causalforhold,
medens den egentlige Causalsætning directe fra Subjectivitetens
Standpunkt udtaler Reflexionens Resultat. Med Hensyn til disse
Almeensætningers Form, da er Subjectet vistnok hyppigt det
almindelige Pronomen *quisque* (sjældent det ubestemte *quis*),
hvilket ved denne Udsagnsform i Grammatikerne almindeligt an-

føres, men Udsagnets Almindelighed kan naturligviis ogsaa paa anden Maade være udtrykt, t. Ex. ved 1ste Person Fleertal.

Exempler ere: Cic. pro Q. Rosc. Com. c. 11 *quo quisque est sollertior et ingeniosior, hoc docet iracundius et laboriosius*. Hor. Sat. 1, 2, 15 *quanto perditior quisque* (Debitor) *est, tanto acrius urget* (Creditor). Tac. H. 3, 58 *amicorum ejus quanto quis clarior, minus fidus*. (Især Tacitus bruger saavel her som ved den i Mening tilsvarende Superlativconstruction af og til *quis* istedetfor *quisque*). Tacitus H. 1, 12 (successivt i Tid om det enkelte Subjekt) *qui in dies quanto potentior, eodem auctu* (eiedommeligt Udtryk fra *tanto*) *invisior erat*. I svasorisk Sætning Cic. off. 1, 26, 90 . . *qui monent, ut quanto superiores simus, tanto nos geramus submissius*. Hor. Od. 3, 16, 21 *quanto quisque sibi plura negarit, ab dis plura feret*. Sall. Jug. 85, 22 *quantum vita illorum* (∴ *maiorum*) *præclarior, tanto horum* (∴ *posteriorum*) *socordia flagitiosior*.

Men ofte finder man en saadan egentlig til en generel Bemærkning alene passende Udsagnsform anvendt i concret Tilfælde, hvor Comparativerne — ialfald i det underordnede Led — maa erkjendes ingen egentlig Relation at have. Saaledes Liv. 2, 45 *Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi*. Comparativbegrebet *crescit* (∴ *eo maior fit*) kan vel have sin egentlige og rigtige Betydning, men i *quo minus consules velle credunt* har Comparativen ingen egentlig Hensættelse, da Graden her i Virkeligheden er absolut (*non velle*). Meningen er jo egentlig: deres Kamplyst var ligesaa stor som den formodede Ulyst hos Consulerne; den vakte eller blev større ved denne formodede Ulyst. Sætningsformen refererer sig til den bekjendte psykologiske Bemærkning: at Modstand og Hindring og Forbud forstærker Begjærligheden; en Betragtning som og i Forveien af Consulerne selv er anstillet (*sed abdenda cupiditas . . ut militi adderent impetum*). Liv. 6, 34 *quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tantum in urbe vis patrum in dies miserieque plebis crecebant*. Kan og maa end Comparationen i Hovedsætningen paa Grund af *in dies*, og selve Udtrykket *crescere* forståes om det successive, saa kan dog dette ved det aldeles bestemte i den underordnede Sætning: *prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant*, vist ikke paastaaes om Comparativet (*magis*) her. Vilde man referere *magis* til Sammenligning med andre Aar,

saa vilde det modsiges af *in dies crescebant* : man fik ingen Congruents eller Eensartethed mellem begge Talens Led. Liv. 4, 11: *Fabius et Albutius consules, quo maiori gloria rerum domi forisque gestarum succedere se cernebant (maxime autem memorabilem annum apud finitimos, socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subventum), eo impensius, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam iudicii, senatus consultum fecerunt, ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo præsidii causa adversus Volscos scriberentur.* Her som oftere (t. Ex. Liv. 3, 8 *hostes . . quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura*) er Hovedsætningen eller det overordnede Led stærkt forkortet og ligger egentlig blot i *eo impensius* («desto større Iver viste de i at»). Her vil man vistnok have Vanskelighed ved at paavise nogen Relation til Comparativen *quo maiori*, da denne *gloria* her er absolut i det concrete Tilfælde, medens Comparativen i Hovedsætningen nok har sin Berettigelse i Motivet, som udgaaer fra den underordnede Sætning («end de ellers vilde have gjort»). Det underordnede Led kan alene forklares af de almindelige Forhold ved al Rivalisation (hvilket Comparativ er gyldigt i en almindelig Bemærkning). Liv. 26, 20: *nihilò minor fama apud hostes Scipionis erat, quam apud cives sociosque, et divinitio quædam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat¹⁾ oborti temere, maiorem inferens metum.* Tac. Ann. 1, 81 extr.: *speciosa verbis, re inania aut subdola, quantoque maiore libertatis imagine tegebantur, tanto eruptura ad infensus servitium.* Talen er her vel at mærke om enkelte, bestemte forudskikkede Ytringer af Tiber. Tac. Hist. 3, 18 extr. *propinqua moenia, quanto plus spei ad effugium, minorem ad resistendum animum dabant.* Cic. Qu. fr. 3, 1, 5: *Literæ quo erant suaviore, eo maiorem dolorem ille casus afferebat.*

Saadanne og lignende Steder lade sig vistnok alene saaledes forklare, at paa Grund af den Causalnexus, som ved hiin Form for et almindeligt Udsagn antydes mellem Phænomenerne og paa Grund af denne Sætningsforms hyppige Brug er den tilsidt bleven betragtet som en simpel Causalsætning og ofte,

¹⁾ Udtrykket er her refereret til en saadan Almeensætning: Jo mer ugrundet, blind, panisk, en Frygt er, jo mindre dens Aarsag kjendes, des større er den.

uden Hensyn til om de for Comparativen nødvendige Relationer ogsaa da ere tilstede, anvendt i Udsagn om det Concrete, som paa denne Maade subsumeres under Regelen eller Almeensætningen (som ofte maaskee blot dunkelt følte) og da udtryktes i denne Almeensætnings her ei egentlig passende Udsagnsform. Paa saadanne Steder vil det overhoved være forgjeves at søge efter det andet Sammenligningsled. Ialfald er det indlysende, at det underordnede Sætningsled er at fatte saaledes uden nogen egentlig Relation til Comparativen og som en Subsumption under et almindeligt Tilfælde, om end i det overordnede Led Comparativen faaer sin egentlige Betydning netop ved det underordnede Led (sc. end om hiint ikke havde været Tilfældet). Ganske den samme Brug af denne Udsagnsform gjenfinde vi ogsaa i vort eget Sprog. Saadanne og lignende Sætninger ville ofte forekomme: »Jo ivrigere han havde ønsket dette, desto gladere blev han ved at opnaae det.« »Jo sørgeligere dette Budskab havde været, desto større blev Glæden ved at erfare, at det var falsk.« »Jo høiere han nu var naaet op, desto mere frygtede han for Fald.«

Især finder dette vistnok ofte Sted og det omtalte Forhold ved det underordnede Sætningsled er mere iøinefaldende ved ufuldstændige Udtryk, hvor der blot findes Comparativ med relativ Correlation i det underordnede, derimod Positiv uden demonstrativ Correlation i det overordnede Led, hvor altsaa blot det ene, nemlig det underordnede Led: *quo* v. *quanto* med Comparativ, sættes, enten parenthetisk, eller, om man saa vil, med en Ellipse (eller Anacoluthie) i Hovedsætningen, som Henviisning til en almeengyldig Bemærkning, blot for stærkt at antyde en Aarsag, Grund eller Motiv (»netop fordi«). Saaledes Tacit. Ann. 1, 74: *permotus his quantoque incautius efferverat, poenitentia patiens tulit* : netop fordi han saa uforsigtigt var faret op (Ernest o. A. ville her — ubeføiet — rette til *quando*). Yderligere ogsaa i Sætningsforkortelse Tac. H. 2, 11: *sed quo plus virium ac roboris, e fiducia tarditas inerat* (: *eo maior fiducia inerat, et e fiducia tarditas*; *tarditas* er ikke umiddelbart modsvarende). Cic. Quint. c. 1: *quo minus ingenio possum, subsidio mihi diligentiam comparavi*, hvor forresten netop den omvendte Tankeform var naturligere og simplere (*eo magis s. m. d. comparavi, quod parum ingenio possum*. cf. infra om denne Udsagnsform). Liv. 2, 45 ovenfor anført, som maaskee hører hid, forsaavidt *crescit* ei behøver at tages comparativt. —

Den samme elliptiske Udtryksmaade kan dog ogsaa finde Sted i virkeligt concret Udsagn (uden Subsumption under en almindelig Regel), hvor andet Sammenligningsled directe er paa rede Haand. Saaledes Liv. 2, 19, 10 *ea (cohors exulum Romanorum) quo maiore pugnabat ira (o: quam Latini) ob erepta bona etc., parumper pugnam restituit.* Liv. 40, 22, 6 *vezati omnes et ante alios rex ipse, quo gravior ætate erat, difficultate viæ est*¹⁾. Saa og Ter. Heaut. 3, 5 (al. 4, 1) 31—33 *Nunc hoc te obsecro, quanto tris est animus natus (min Emendation for natus) gravior, ignoscentior (sc. quam meus), ut meæ stultitiæ in iustitia tua sit aliquid præsidii.* Quanto er her Bærer af Causalforholdet. Paa dette, af Bentlei ubeføiet totalt forandrede Sted, kunde man ellers paa Grund af *obsecro* tvivle om ei, som Erasmus og Schmieder vil, *quando* bør læses²⁾. Denne anakolutiske Sætningsforbindelse, *quanto (quo)* med Comparativ med følgende Positiv uden *tanto (eo)* i Hovedsætningen med causal Betydning kan udentvivi nærmest sammenstilles med den bekjendte anakolutiske Sætningsform, som omhandles af Madvig § 446 t. Ex. *quæ tua prudentia est o: pro tua pr. og qua es prudentia*, hvor for *qui* ogsaa *quantus* kan findes.

I saadanne Tilfælde var nu, med forevrigt samme Betydning af Sætningsformen i det væsentlige, blot dennes solenne Udtryk ved Skjødsløshed eller Frihed noget ufuldstændig, eller maaske rettere dens underordnede Led var ved Vanen gaaet over til at betragtes som simpel og almindelig Causalsætning. Men ikke blot Formen, ogsaa Meningen har gestaltet sig anderledes i det ikke sjeldne Tilfælde, at i det relative Sætningsled ved *quo* eller *quanto* Comparisonen mangler. Denne Udsagnsform bliver dog stadigt i Grammatikerne (edicto tralaticio) opført som aldeles eenstydig ved Correlativforbindelsen med dobbelt Comparativ, og som et Exempel paa det efter almindelig Paastand saare hyppige Tilfælde, »at Comparativen ofte udelades, hvor det egentlig skulde staae«. Og Boetticher, Lexicon Tacit. s. adjunct. p. 38 b, samt Weissenborn § 440 gaae endog saa vidt,

¹⁾ I *ante alios* er dog et Comparationsbegreb.

²⁾ Et Exempel paa, at en saadan Sætning føltes som Causalsætning, viser sandsynligt Liv. 2, 35, 6 *Venientem (Coriolanum) Volsci benigne excepere, benigniusque in dies colebant, quo maior ira in suos eminebat, crebraque nunc querelæ nunc minæ percipiebantur*, hvor den copulerede Sætning blot er en Udvikling af den foregaaende, og hvor man vilkaarligt tidligere vilde supplere *magis*.

at de paastaae, at for Comparativen endog paa begge Steder Positiven kan staae; herom mere nedenfor. Alene Haase Anm. 402 til Reisigs Vorlesungen ü. lat. Sprachw. har en Anelse om en forskjellig Mening af den Correlation, hvor ved *quo* (*quanto*, *quantum*) staaer Positiv, skjønt selve denne Udsagnsforms forskjellige Betydning og Oprindelse neppe tydeligt af ham der er erkjendt og udviklet¹⁾. Exempler herpaa ere: Liv. 1, 25: *Romani gratulantes Horatium accipiunt eo maiore cum gaudio, quo prope metum res fuerat*. Især findes denne Udsagnsform hyppigt hos Tacitus. Saaledes — foruden T. Ann. 1, 68, som nedenfor i Anm. er anført — T. Ann. 3, 5: *sed tanto plura decora mox tribui par fuisse, quanto prima fors negavisset* (hvor Boetischer Lex. Tac. monstret og absurd vil forstaae til: *plura* ved *quanto*, i bedre Mening Muret rette dette til *quando*, skjønt vilkaarligt og med Miskjendelse af Constructionen). Tac. Ann. 3, 46 (med begge, saavel det demonstrative som relative Led i Apposition): *quanto pecunia dices et voluptatibus opulentos, tanto magis imbelles Aduos evincite*. T. Ann. 4, 48: *tanto infensius cæsi, quanto perfugæ et proditores ferre arma ad suum patriæque servitium incusabantur*. Ann. 6, 45: *milies sestertium ea munificentia collocatum, tanto acceptius in vulgum, quanto*

¹⁾ Haase Anm. 402 giver af dette Tilfælde (hos Reisig var anført som Exempel Tac. Ann. 1, 68 *sonus tubarum, fulgor armorum quanto inopina, tanto maiora offunduntur*) følgende dunkle og paa mange unødige Skruer satte Forklaring: »In dem erstern Falle (wo eigentlich zwey Comparative mit *quo* - *eo* zu verbinden sind) ist aber nicht der Positiv schlechtweg (?) für den Comparativ gesetzt; jener hat vielmehr seinen guten Grund; er bezeichnet eine Classe, einen Zustand an sich, dem anzugehören (!), die Steigerung eines anderen Prædicats zur Folge hat, und zwar in dem Maasse, als man jenem mit Recht oder Unrecht (nicht mehr oder weniger) angehört; es ist also bey dem Positiv nur die Frage, ob das Prædicat überhaupt passe oder nicht; weshalb auch oft das dabeistehende *quanto* sich zu dem Sinne einer conditionalen oder causalen Conjunction hinneigt.« Ligesaa ubehjelpeligt ytrer sig Nipperdey til det samme Sted, Tac. Ann. 1, 68: »Tacitus hat bei *tanto* - *quanto* häufig in einem Glied den Positiv (eines Adjectivs oder eines Adverbs oder ein Verbum ohne den Begriff einer Steigerung) wo die Älteren in beiden den Comparativ haben, indem der Grad des im Positiv Ausgedrückten absolut, nicht im Vergleich damit, wie dasselbe an anderen Gegenständen erscheint, angegeben wird: »um wie viel Mal etwas von einem Gegenstande gilt, wie viel Mal es sich bei ihm multiplicirt findet.« (deshalb beim Positiv auch *quantum*), »um so viel Mal mehr gilt von ihm etwas Anderes als von den übrigen Gegenständen.« Exemplerne ere en Deel af de ovenanførte.

modicus privatis ædificationibus ne publice quidem nisi duo opera struxit (et Sted fortrinligt instructivt, fordi her den vilkaarlige Suppleren af et Comparativ ved *quanto* ligefrem er afskaaet, da i denne Forbindelse umuligt noget Comparativ kunde staae). Ann. 12, 11 *addidit præcepta, ut non . . dominationem cogitaret, clementiamque ac iustitiam, quanto ignara barbaris, tanto toleratione* (saa meget kjærkomnere) *capesseret* (skulde vise). I lidt anden Form Tac. H. 2, 99 *quantumque hebes ad sustinendum laborem miles, tanto ad discordias promptior*¹⁾. Instructivt er især et Sted af Cicero ad fam. 3, 11, 1 *quæ* (∴ *respublica*) *quidem, etiam in summa bonorum et fortium civium copia tueri tales viros deberet: nunc vero eo magis, quo tanta penuria est in omni vel honoris vel ætatis gradu, ut tam orba civitas tales tutores complecti debeat*. I dette Exempel gjør jo *quo tanta* ut det aldeles tydeligt, at dette er absolut at opfatte, og at her ei i saadant Udsagn kunde være nogen Plads for et Comparativ. Sætningsforhold og Tankeforhold er jo forevrigt ganske eensartet med Steder som Cic. Att. 15, 9 *quod scriberem nihil habebam, eoque minus quod dubitabam* og Cic. off. *quod eo firmiore animo facient, quia*; blot at her staaer *quod* og *quia*, medens hist stod *quo*. Og idet Hensigten ogsaa er at regne som en Grund til Handlingen, saa stiller sig Tankeforholdet ogsaa eensartet i Auct. ad Heren. 2, 8 *Eo diligentius omnes partes perscrutati sumus, ut ne parvula quidem offensione impediremur*.

Med hvad Ret nu Grammatikerne, den Ene efter den Anden, paastaar, at Positiven her uden videre staaer istedetfor og er at forstaae som Comparativ, derom forklare de — aldeles Intet. Men det er dog af sig selv klart, at de alene da havde Ret til ved saadanne Tilfælde at tænke paa og indforklare en i sig selv saa høist dristig og paafaldende Frihed i Udtrykket (»Enallage«), som to i sin Natur saa forskellige Prædicatformers Substitueren af hinanden vilde være, naar intet andet Forhold mellem Tankerne lod sig antage, og naar et saadant, ellers ved Comparativen betegnet Forhold efter begge Sætningers Indhold med logisk Nødvendighed paatrængte sig, medens derimod det virkeligt absolute Prædicat (Positiv) i en saadan Sammenhæng

¹⁾ I Tac. Ann. 1, 57 *nam barbaris, quanto quis audacia promptus, tanto magis fidus rebusque motis potior habetur* maa jeg indrømme, at man kan være i Tvivl, om ikke *magis* ved en vistnok sjældnere Synthese skal forstaaes til begge Adjectiver: *promptus* og *fidus*.

ingensomhelst rigtig Mening kunde give. Men nu er det netop saa langt fra, at Comparativen i det relative Led ved de ovenanførte Exempler vilde være rigtigere og give en bedre Mening end Positiven, at det meget mere maa erkjendes, at ved flere af de anførte Exempler et Comparativ aabenbart efter Meningen er aldeles utilstedelig og netop Positiven alene rigtig (t. Ex. foruden Cic. ad fam. 3, 11, 1, *quo tanta penuria*, ogsaa Tac. Ann. 3, 5; 4, 48 og 6, 45). Men selv der, hvor ogsaa Comparativen synes at kunne give nogen Mening, om end ei ganske den samme som Positiven, saa er det dog vel klart, at naar den af Forfatteren virkeligt satte Positiv giver en let og klar men fra Comparativen forskjellig Mening, saa har man ei den fjerneste Ret til at paastaae, at Forfatteren vel siger eet, men dog mener et andet, og saaledes ubehjælpeligt confunderer vidt forskellige grammatiske Former. Ja selv om Comparativen var nok saa passende, maa man, naar Positiven blot giver en Mening, fastholde denne, idet man indrømmer Subjectiviteten sin Ret. Rigtigere havde det udentvivl været, om Grammatikerne paa saadanne Steder havde gjort sig Rede for den forskjellige Mening, som disse to forskellige grammatiske Former, Positiv og Comparativ, gæve Stedet, end at imputere Forfatteren en Forvexling af dem. At nemlig et af Sammenhængen let bestemmeligt adverbialt Comparativbegreb (*magis*, *potius*) undertiden udelades foran den utvetydige Sammenligningspartikel *quam* (og saaledes Positiv staaer for Comparativ) kan umuligt afgive nogen Grund eller Analogie for dette vistnok ganske ueensartede Tilfælde. Forskjellen mellem dobbelt Comparativ i saadan Correlativforbindelse, og Positiv i det ene (det relative) Led er nu vel simpelthen den, at i det første Tilfælde fra subjectivt Standpunkt den underordnede Sætning indeholder den fuldstændige Betingelse (Aarsag, Grund, Motiv) for det overordnede Leds Indhold, men derimod i sidste Tilfælde (naar *quo*, *quanto* staaer med Positiv) blot en tiltrædende Omstændighed angives, som — ikke fuldt motiverer men blot — bidrager til, at den i det overordnede Led indeholdte, andetstedsfra motiverede og begrundede og ellers alt stedfindende Virksomhed, Omstændighed eller Beskaffenhed finder Sted (altsaa i en høiere Grad, end den ellers vilde have gjort). *Quo*, *Quanto* med Positiv falder saaledes i Mening aldeles sammen med en simpel Causalsætning, udtrykt med *quod* eller *quia*. Udgangspunktet i Correlationen er vel *eo*, *quo*, som dobbelttydigt (da *eo* ogsaa er

causalt: »derfor«), dernæst ogsaa *tanto*, *quanto*. Vi sige her: »saa meget mere, som« : derfor mere, fordi; tysk: »um so viel mehr, grösser etc., als«. *Quanto* med Positiv staaer for *quantum* : *in quantum* (forsaavidt).

Hvad der her har ført Grammatikerne paa Afvei, er vel utvivlsomt den fra Forbindelsen af de to Comparativer ogsaa her bibeholdte, med hiins identiske Correlation i *quo - eo, quanto - tanto*, hvor det her blot tilsyneladende Gradens Ablativ *quo*, *quanto* i det relative Led med Positiv vel bevægede dem til at fordre eller paastaae, som det oprindelige og rigtige, Comparativen ogsaa her. Men Grammatikerne have da ikke lagt Mærke til eller tænkt paa det ialfald ganske eensartede Phænomen, at *quo* i Causalsætning istedetfor *quod* saa ofte følger efter *eo* (Aarsagens Ablativ »derfor«) i Correlation, hvor Formen *quo* for *quod* alene har sin Grund i Attractionen (*non quo* for *non quod* v. *quia* omtalt hos Madv. § 357 b. A.); som hos Ter. Heaut. 3, 2, 43 *neque eo nunc dico, quo quicquam illum senserim* og Eun. 1, 2, 16 *Non pol, quo quemquam plus amem aut plus diligam, eo feci*. cf. Cic. R. Am. c. 18 *neque eo profero, quo conferenda sint*. Tac. Hist. 2, 4 *quam quo . . superasset*. Cic. off. 3, 22, 88 *eoque magis, quo illa ordinum conjunctio ad salutem reipublicæ pertinebat* (ialfald de ældre Udgg. *quo*, de Nyerens *quod* er vel snarest Rettelse) cf. det aldeles eensartede Sted ovenfor, Cic. ad fam. 3, 11, 1. Men netop af denne samme Kilde til uregelmæssig Construction (Attraction) maa ogsaa *quo* og *quanto* med Positiv udledes (istedetfor hvilke *quod* og *quantum* : *in quantum* (forsaavidtsom, cf. Tac. H. 2, 99) vare de rigtigere Correlationsformer), idet det relative Correlativ i Formen influeres af det demonstrative, her saa meget lettere, som den generiske Lighed med Correlationen ved dobbelt Comparativ (paa begge Maader udtrykkes jo en, om end forskjellig, Causalnexus) her har bidraget til at beholde den samme Form for Correlationen ved begge. I *eo* med Comparativ - *quo* med Positiv, er vel ei *eo* længer egentlig Gradens, men snarere Aarsagens Ablativ; men dog har Lighed i Form med Gradens Ablativ ved det dobbelte Comparativ trukket efter sig *tanto*, *quanto*, hvilken sidste Correlation dog vel og kan være efterdannet det græske: *ὡσόντων, ὅσων* (v. infra).

Men i saadan Attraction af Correlativet ved det relative Led med Positiv staaer ikke det latinske Sprog isoleret. Det samme finder Sted ogsaa i det græske (og tildeels i nyere Sprog, vort og det tyske: »saa meget heller, saa meget større, som«; »um

so viel lieber, als etc.). Saaledes Hdt. 8, 13: τοῖσι δὲ ταχέειοι αὐτῶν περιπλώσειν Εὐβοίαν ἢ αὐτὴ περ ἰοῦσα νῦν πολλὸν ἦν εἰ ἀγριωτέρη, τοσούτῳ ὅσῳ ἐν πελάγει φερομένοισι ἐπέπιπτε etc. Ligesaa Hdt. 6, 137 ἐαυτοῦς δὲ γενέσθαι τοσούτῳ ἐκείνων ἀνδρας ἀμείνονας, ὅσῳ παρὲν αὐτοῖσι ἀποκτείναι τοὺς Πελασγούς, ἐπεὶ σφεας ἔλαβον ἐπιβουλεύοντας, οὐκ ἐδελῆσαι, ἀλλὰ σφι προεπιπῖν ἐκ τῆς γῆς ἐξείναι. Plato Euthyphr. p. 11 D. κινδυνεύω ἄρα ἐκείνου τοῦ ἀνδρός δεινότερος γεγονέναι τὴν τέχνην τοσούτῳ, ὅσῳ ὁ μὲν τὰ ἐαυτοῦ μόνον ἐποίει. Hvor tilvandt denne Attraction ὅσῳ var i Græsk viser sig og deraf, at den oftere staaer, hvor dens Anledning savnes, t. Ex. Thuc. 3, 45, 5 οὐχ ἦσσαν τὰς πόλεις, ὅσῳ ο: (κατὰ σύνεσιν) τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ, cf. Thuc. 6, 89, og dernæst findes og ὅσῳ alene, uden foregaaende Comparativ med τοσούτῳ, istedetfor ὅσον, ἐφ' ὅσον forsaavidt som ο: som blot Causalpartikel = ὅτι. Saaledes Soph. Oed. Col. 740 (743) og Trach. 312. Og hvorvidt denne Attraction ved den correlative Sætningsforbindelse gaaer i Græsk, hvor Relativets Neutrum paavirket af Demonstrativet endog, naar dette selv udelades, træder i Conjunctionens Sted (ὥστε, ὅτι), er bekjendt nok. Saaledes ἐφ' ᾧ eller ἐφ' ᾧτις f. ἐπὶ τούτῳ, ὅτι og ἀντ' ὧν f. ἀντὶ τούτων, ὅτι (Madv. gr. Synt. § 103 Anm. 3); ogsaa det simple Genitiv (χάριν) ὧν f. τούτων, ὅτι (Demosthenes pro Megalop. p. 205, 13, hos Matthiæ § 480. c.). Xen. Mem. 2, 1, 18: διαφέρειν, ἥ ο: ταύτῃ, ὅτι.¹⁾

Men den udskielende Brug af denne, ved to Comparativer oprindelige, Correlativforbindelse (*tanto, quanto*) er endnu gaaet videre, idet sildigere Skribenter — formodentlig paa Grund af fjern og flygtig Lighed med hiint Tankeforhold ved det dobbelte Comparativ — undertiden anvendte Correlationen *quanto, tanto* (*quantum - tantum* (i sig rigtigt), men aldrig *quo - eo*) endog med dobbelt Positiv. Uskjønsomheden hos Grammatikerne (Ramsborn, Weissenborn, Krueger (592, 4. A. 1.) Boetticher) ved Behandlingen af dette grammatiske Punkt er her gaaet saavidt, at

¹⁾ Madvig har utvivlsomt erkjendt Phænomenet i Græsk (gr. Syntax § 43. A.) idet han anfører Exemplet: τοσούτῳ δεινότερος, ὅσῳ καὶ ψεύδεσθαι τολμᾷ og tilføjer: »uden Comparativ i andet Led: saameget værre som —«, men derimod ikke i Latin (§ 308 A. 2. extr.), imedens han dog 270 A. 1 oversætter: *hoc maior gloria est, quod solus vici*, »desto større fordi, ο: saa meget større, som«, altsaa med samme Udtryk som τοσούτῳ δεινότερος, ὅσῳ, og det altsaa ei syntes at ligge fjernt at erkjende den samme Idiotisme ved *quo, quanto* i Latin, som ved ὅσῳ i Græsk

de paastaae, at her ikke eet, men begge Positiver staae for Comparativer, en Paastand, som vel alene tjener til at vise, at de savne endog blot den dunkleste Bevidsthed om hiin dobbelte Comparativsætnings Væsen. Hos Tac. Ann. 4, 67 *quanto intentus olim ad publicas curas, tanto occultos* (Ms. *occultior, Balm occultiores*) *in luxus et malum otium resolutus*, og hos Liv. 21, 48 *Hannibal quantum victoria equestri elatus, tantum anxius inopia*, hvilke begge Steder anføres som Exempler paa Paastanden ¹⁾, ere blot modsatte Egenskaber, tilfældigt, men ikke nødvendigt forbundne hos samme Subject, med Antithese baade i Indhold og Form veiede mod hinanden — saaledes som ogsaa *ut, quemamodum - ita* bruges til at forbinde Modsætninger hos samme Subject; men den ene Egenskab betinger ikke nødvendigt den anden, som ved hiin Comparativforbindelse, og forsaavidt vare to Comparativer her utilstedelige.

Conjecturalkritiske Opgaver ²⁾).

Af J. N. Madvig.

A. Græske Opgaver.

1. Euripides' Hecabe 620.

Efterat Hecabe har yttret, at hun vil søge at medgive sin offrede Datter Polyxenas Lig et Dødningsmykke, vel ikke et værdigt, men et saadant, som hun nu kan skaffe tilveie og finde hos sine Landsmændinder og Medfanger, hvis nogen af dem har skjult en eller anden Kostbarhed, udbryder hun:

ὦ σχήματ' οἴκων, ὦ ποτ' εὐτυχεῖς δόμοι,
ὦ πλεῖστοι ἔχων κάλλιστα τ' εὐτεκνώτατε
Πρίαμε, γεραῖά θ' ἥδ' ἐγὼ μήτηρ τέκνων,
ὡς εἰς τὸ μηδὲν ἤκομεν, φρονήματος
τοῦ πρὶν στερέντες.

¹⁾ Hos Justin 39, 3, 10 *sed quanto Grypus abnuī, tanto soror muliebri pertinacia accenditur*, kunde vistnok med god Mening staae 2 Comparativer, uden at man derfor har Ret til at paastaae, at Positiv staaer for Comparativ.

²⁾ See første Aargang S. 39 ff. Løsninger af Opgaver, som yngre Philologer maatte give, modtager Redaktionens Sekretair, der er i Besiddelse af Konferentsraad Madvigs Rettelser, og meddeler Resultatet i næste Hefte.

Tanken paa det fordums prægtige Huus og Priamus' mange Skatte (*ὦ πλεῖστον ἔχων*) er høist naturlig for Hecabe, der føler sig ude af Stand til at medgive sin Datter et passende Dødningsmykke; men hermed hænger slet ikke sammen Prisen af Priams Børnelykke (— noget ganske Andet ligger i Udtrykket: Jeg gamle Moder! —), der iøvrigt er udtrykt forkert og aldeles ugræsk. Thi vel forekommer ved et Adjectiv i Superlativ et Gradsadverbium selv i Superlativ (*πλεῖστον ἐχθίστος*, s. Matthiä Gr. Gramm. § 461, *μέγιστον ἐχθίστη*, Eurip. Med. 1323); men et Superlativ af et rosende Adverbium som *κάλλιστα* føiet til Superlativ af et Adjectiv er aldeles uhørt, og selv Udtrykket *καλῶς εὖτεκνος* i Positiv er forkert, da et Adverbium som *καλῶς* ikke kan føies til et Adjectiv dannet paa denne Maade med *εὖ*. I det bedste og paalideligste Haandskrift (Venetianerhaandskriftet, hos Kirchhoff) staaer:

ὦ πλεῖστον ἔχων κάλλιστα καὶ εὖτεκνώτατε.

(καὶ τε.)

Interpolationen i den almindelige Læsemaade er altsaa klar og Rettelsen antydet. Hvorledes udfindes af Haandskriftets Spor den Mening og Sprog fuldkommen tilfredsstillende Læsemaade?

2. Euripides' Heraklides 893 ff.

Choret, der af Theseus har erfaret den lykkelige Vending, Sagerne have taget for Alkmene og Herakles' Børn, synger:

*Ἔμοι χορὸς μὲν ἦδύς, εἰ λίγεια λώτων χάρις ἐνὶ δαίτῃ,
εἴη δ' εὐχάρις Ἀφροδίτῃ·
τέρπνον δέ τι καὶ φίλων ἄρ' εὐτυχίαν ἰδέσθαι
πάντων πάρος οὐ δοκούντων.*

»Kjær er mig Chordansen o. s. v. . . . , men noget Fornøieligt er det ogsaa at see Venners Lykke, der før ikke syntes lykkelige«. Imellem denne Sammenstilling indskydes høist urimeligt Ønsket (*εἴη*) om at Aphrodite maa være *εὐχάρις*, hvilket Ønskes Mening heller ikke iøvrigt er klar, medens *εὐχάρις* i og for sig er et meget passende Tillægsord til Aphrodite enten som Gudinde eller om Kjerligheden (ynderig, glædelig). Verset er altsaa med Rette af Kirchhoff betegnet som behæftet med en Feil. Hvorledes fremkommer den rigtige Form af Tanken (*amicus Plato, amicus Socrates, sed magis* eller her: *sed etiam amica veritas*)? Antistrophens tillader for - - (*εἴη*) ogsaa - - - (*θεοῦς* læst i to Stavelser).

3. Euripides' Bacchæ 1387.

Den til Besindelse og Erkjendelse af sin Udaad komne Agave siger (i Anapæster):

Ἐλθοιμι δ' ὅπου μήτε Κιθαιρῶν
μιαρὸς [μ' ἐσίδοι] μήτε Κιθαιρῶν'
ὅσσοισιν ἐγώ, μήδ' ὅθι θύρῃ
μνημ' ἀνακείται· Βάκχαις δ' ἄλλαισι μέλοισιν¹⁾.

Hvad er Subject til Flertallet μέλοισιν og om hvilke »andre Bacchantinder« er her Tale. Jeg troede, at Agave sagde alt bacchisk Væsen og Bacchantinder Farvel. Feilen falder under Arten accommodatio vocis ad proximam. (Emendatt. Livianæ p. 10, p. 100 n.).

4. Euripides' Iphigenia i Aulis 125~~7~~ 8

Agamemnon kan, vaklende imellem modstridende Følelser, ikke komme til nogen Beslutning om Iphigenias Opoffrelse eller Frelse:

Δεινῶς δ' ἔχει μοι ταῦτα τολῆσαι, γύναι,
δεινῶς δὲ καὶ μὴ τοῦτο γὰρ πράξαι με δεῖ.

Den Mand, der siger: »Det er forfærdeligt for mig at vove (udføre) dette, men ogsaa forfærdeligt ikke at vove det«, kan dog ikke som Grund tilføie: »thi dette bør jeg gjøre« (med Eftertryk paa Pronominet τοῦτο ved Stillingen). Den eneste rimelige Tanke er: Thi dette (denne Modstrid mellem begge lige frygtelige Veie) er det, der piner (ængster, forvirrer) mig. Hvorledes kan et Verbum, der udtrykker denne Tanke, i en passende, eendommelig græsk Udtryksform med forholdsvis ringe Forandring indbringes her?

5. Euripides' Iphigenia i Taurien 516.

Iphigenia, der endnu ikke veed, at den Fremmede, hun taler med, er hendes Broder Orestes, men dog, at han er fra hendes Hjemstavn Argos, udbryder, da han har sagt, at en Art baade frivillig og ufrivillig Landflygtighed har bragt ham hid til Taurien:

Καὶ μὴν ποθαινός γ' ἤλθες ἐξ Ἀργους μολῶν;

Herpaa svarer Orestes, der trues med Offerdøden:

Οὐκ οὖν ἐμὰντι γ'· εἰ δὲ σοί, σὺ τοῦτ' ἔρα.

¹⁾ Om Versafdelingen i anapæstiske Systemer, der helst ikke burde afdeles i Verslinier, er det her ikke Stedet at tale.

»Ikke til Glæde for mig; om for dig, elsk du dette«. De sidste Ord have ingen Mening, foruden at *τοῦτ' ἔρα* i Betydningen »hold Du af dette« (glød Dig derved) er urigtigt for *τούτου*. (Barnes skrev derfor *τοῦδ'*). Tanken kan kun være: Om det er glædeligt for dig, maa jeg overlade dig at afgjøre: *ipsa videris, σὺ ὄψει*. Hvilken anden Imperativ skrev altsaa Euripides, hvor der nu staaer *ἔρα*.

6. Plutarchs Aratos Cap. 6.

I Fortællingen om, hvorledes Aratos forberedte sig til med de øvrige landflygtige Sikyonieres og sine argiviske Venners Hjelp at befrie sin Fødeby, hedder det: *Ἄνδρας δ' αὐτῶ (Ἀράτω) τῶν μὲν ἐν Ἀργεὶ φίλων ἑκάστος ἐξ ὀλίγων δέκα παρέσχεν, αὐτὸς δὲ τῶν ἰδίων οἰκετῶν τριάκοντα καθώπλισεν*. Det er ikke blot en aldeles overflødig og intetsigende Tilsætning, at Aratos' argiviske Venner gave ham hver 10 Slaver »af faa«. Den, der kunde give eller udlaae 10 Slaver, besad ike »faa«. Det er heller ikke sandsynligt, at alle gave ligemange. Feilen er begyndt med en i Bogstaverne *ἐξ* skjult Feiltagelse, der har foranlediget en vilkaarlig Forandring af det Følgende.

7. Sammesteds Cap. 16.

Vigtigheden af Bjergfæstningen ved Korinth beskrives saaledes: *Ὁ δ' Ἀκροπόρινθος, ὑψηλὸν ὄρος, ἐκ μέσης ἀναπεφυκὸς τῆς Ἑλλάδος, ὅταν λάβῃ φρουρὰν, ἐνίσταται καὶ ἀποκόπτει τὴν ἐντὸς Ἰσθμοῦ πᾶσαν ἐπιμιξιῶν καὶ παρόδων καὶ στρατειῶν, ἐργασίας τε κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν καὶ ἐνα κύριον ποιεῖ τὸν ἄρχοντα καὶ κατέχοντα φρουρᾷ τὸ χωρίον*. At Akrokorinth hæver sig midt op af Grækenland er i og for sig et forkert Udtryk, selv om Korinth i den almindelige Forstand var betragtet som Centralpunktet i Grækenland, hvad det ikke gjorde; thi Grækenland var ingen Slette, hvorfra Akrokorinth hævde sig, men rundt om besaaet med langt høiere og mægtigere Bjerger; men især passer Udtrykket ikke her, hvor der skal fremhæves Akrokorinths Beliggenhed og Beskaffenhed i Forhold til Omegnen, hvorpaa Borgens Betydning beroede. Den hæver sig som en isoleret Klippe, medens Alt rundt omkring er fladt: *aræ inter [plana] omnia in immanem altitudinem edita*, Liv. XLV, 28, 2, efter mit Supplement, Em. Livv. 607. Hvad skal der altsaa staae for *Ἑλλάδος*? En ganske lille Rettelse i et andet Ord vilde ogsaa, selv om man beholdt *Ἑλλάδος*, være nødvendig for at drage *ὑψηλὸν ὄρος* rigtigt ind i Sammenhængen.

8. Platon, *Νόμος* I, 633 D og Pausanias IX, 17, 7.

Disse to Steder forbinder jeg, fordi i begge først et falskt Supplement skal fjernes og derpaa den rigtige Mening, som man har villet opnaae ved Supplementet, frembringes ved let Rettelse af det, der i de paalidelige Haandskrifter er overleveret ¹⁾.

a) Platon. Der spørges, om *ἡ ἀνδρεία* alene viser sig i Bekæmpelsen af Frygt og Bekymring eller ogsaa i Bekæmpelsen af Begjerligheder og Lyster og indsmigrende Tillokkelser, der udøve Indflydelse endog paa dem, der bilde sig ind at være faste og kraftige: *Τὴν ἀνδρείαν δὲ τί, φέρε, θῶμεν; πότερον ἀπλῶς οὕτως εἶναι πρὸς φόβους καὶ λύπας διαμάχην μόνον, ἢ καὶ πρὸς πτόθους τε καὶ ἡδονὰς καὶ τινὰς δεινὰς θυμίας κολακικὰς, αἱ καὶ τῶν σεμνῶν οἰομένων εἶναι τοὺς θυμὸς μαλακίττους καὶ κηρίους ποιοῦσιν*; Vi ville ikke spørge, om den Indflydelse, som hine *πτόθαι καὶ ἡδοναὶ καὶ κολακικαὶ θυμίας* øve paa Sjelen, passende betegnes ved, at de »gjøre dem voxbløde«; thi Haandskrifterne vise klart, at *μαλακίττους καὶ κηρίους* er en ny og vilkaarlig Tilsætning og at det Overleverede var: *αἱ . . . τοὺς θυμὸς ποιοῦσιν*; Hvorledes tilveiebringes den aldeles rigtige og passende Betegnelse af Virkningen paa Sindet ved en ganske liden Rettelse af *ποιοῦσιν*?

b) Pausanias. Efterat have omtalt Sagnet om Klipperne, der fulgte Amphions Spil, tilføier Pausanias: *Τοσαῦτα δὲ ἕτερα λέγεται καὶ περὶ Ὀρφῆως, ὡς κίθαρωδοῦντι πεποιήται αὐτῷ ἀκολουθεῖν τὰ θηρία*. Sagnet var ikke, at »det er digtet, at Dyrene fulgte den spillende Orpheus«, men at »de fulgte« ham. Infinitiven *ἀκολουθεῖν* staaer ikke i Haandskrifterne (f. Ex. Bekkers Pariserhaandskrift). Hvorledes udbringes, efter Udeladelse af denne Tilsætning, det Rigtige af: *ὡς κίθαρωδοῦντι πεποιήται αὐτῷ τὰ θηρία*? Efter Pausanias' næsten stadige og andre sildigere Skribenters hyppige Sprogbrug følger efter Præsens af et Verbam dicendi *ὅτι* eller *ὡς* med Optativ om det Forbængne (*λέγεται, ὅτι . . . γένοιτο*); s. Paus. I, 10, 3; 13, 2; 14, 2; 19, 1; 20, 3; 23, 8; 24, 7; 26, 4; 27, 7; 28, 5; 29, 4; 30, 1; 44, 7 (Bekkers Paragrapher).

9. Strabon, *Geographie*, II, Cap. 5, 1 p. 110 Cas.

Den almindelige Reisende igjennem et Land ligesom den Udannede eller den offentlige Forretningsmand (*ὁ πολιτικός*)

¹⁾ Rettelsen af det platoniske Sted er Adskillige bekendt fra mine Forelæsninger over philologisk Encyklopædie, Afsnittet om Textkritik.

danner sig, siger Strabon, ikke nøiagtige og skarpe Forestillinger om Landets geographiske Forhold med Hensyn til Belliggenhed og Stilling: *Ἀνατέλλοντα μὲν γὰρ ὁρᾷ ἥλιον καὶ θύνοντα καὶ μεσουρανοῦντα, τίνα δὲ τρόπον, οὐκ ἐπισκοπεῖ· οὐδὲ γὰρ χρήσιμον αὐτῷ πρὸς τὸ προκειμένον, ὥσπερ οὐδὲ τὸ παράλληλον ἐστάναι τῷ παρεστώτι ἢ μὴ· τάχα δ' ἐπισκοποῖ μὲν ἂν τι, δοῖται δ' ἐν τοῖς μαθηματικῶς λεγομένοις, καθάπερ οἱ ἐπιχώριοι· ἔχει γὰρ ὁ τόπος τοιαῦτα διαπτώματα.* »Enten reflecterer han slet ikke over Forholdene (*οὐκ ἐπισκοπεῖ*) eller han gjør vel en Reflexion, men —. Her begynder Vanskeligheden. Det potentiale Udtryk *ἐπισκοποῖ ἂν* er just ikke passende og *τι* overflødigt; man kunde maaskee finde sig heri; men Haandskrifterne have *ἐπισκοπεῖ*, hvormed *ἂν* ikke kan forbindes. Men hvorledes kommer man ud af det med Futurret *δοῖται*? og hvad er *δοκῶ ἐν τοῖς μαθηματικῶς λεγομένοις* eller *δοκῶ καθάπερ οἱ ἐπιχώριοι*? Ingen af Delene er Græsk eller har nogen Mening. Den Reisende (saameget af Meningen kan sees) gjør Noget i Forhold til den mathematiske Opfatning og Fremstilling (*τὰ μαθημ. λεγ.*), som ogsaa Indbyggerne gjøre (og som naturligviis ikke bestaaer i at stemme overeens med den mathematiske Forestilling); thi, hedder det med Hensyn til Indbyggernes Forestillinger, »Localiteten medfører slige urigtige Opfatninger«. Altsaa først: *τάχα δ' ἐπισκοπεῖ μὲν* (maaskee reflecterer han vel), men —. Hvorledes udbringes nu altsaa af *αν τι δοῖται* (idet der tages Hensyn til, at det nødvendige *δέ* staaer efter *δοῖται*) det, der giver den rigtige Mening med en ganske liden Forandring i et lidet Ord til? Strabon bruger naturligviis mange Ord, der ikke forekomme hos de føralexandrinske Klassikere, men først fra Polybios af. Maaskee hjælper Sammenligning med næste lille Opgave paa Spor.

10. Strabon IV, 1, 5 p. 181 Cas.

Det græsk dannede Massilia havde allerede tidligere udbredt Culturelementer mellem Gallerne; *ἐν δὲ τῷ παρόντι καὶ τοὺς γνωριμωτάτους Ρωμαίων πέπεικεν, ἀντὶ τῆς εἰς Ἀθήνας ἀποδημίας ἐκείσε φοιτᾶν, φιλομαθεῖς ὄντας.* Tilsætningen: »da de ere lærebegjærlige« tager sig besynderligt ud; der savnes en nærmere Betegnelse af Beskaffenheden og Øiemedet med Romernes Reiser til Massilia; det maa hedde: at gjøre Studiereiser herhid istedenfor til Athen; at reise herhid, istedenfor til Athen, for at studere. Hvad ligger altsaa i *φιλομαθεῖς ὄντας*?

11. Strabon VI, 2, 2 p. 267 Cas. (Om Sicilien.)

Πόλεις δ' εἰσὶν κατὰ μὲν τὸ πλεονὸν τὸ ποιοῦν τὸν πορθμὸν Μεσσήνη πρῶτον, ἔπειτα Ταυρομένιον καὶ Κατάνη καὶ Συράκους· αἱ δὲ μετὰ τὴν Κατάνης καὶ Συρακουσῶν (πόλεις) ἐκλειψάσαι, Νάξος καὶ Μέγαρα, ὅπου καὶ αἱ τῶν ποταμῶν ἐκβολαὶ συνελθούσαι πάντων καταρρέοντων ἐκ τῆς Αἴτης εἰς ἐλλίμενα σώματα. Det er en underlig Tale: »hvor ogsaa Floderne sammenkomne Udløb ere, der alle strømme ned fra Ætna til Mundinger, der danne gode Havne.« Der staaer nemlig ikke: »alle de Floders Udløb, som strømme ned fra Ætna«; det vilde hedde: *πάντων τῶν ποταμῶν αἱ ἐκβολαὶ τῶν ἐκ Ἀ. καταρρέοντων*, og det vilde da være den groveste Usandhed, at alle fra Ætna kommende Floder løbe ud imellem Katana og Syrakus. Hvad er *ἐκβολαὶ συνελθούσαι*, Udløb, der ere komne sammen (ikke engang *συνερχόμεναι*, der forene sig), især da Floderne ikke løbe ud paa eet Sted, men have forskellige Mundinger (*σώματα*)? Enhver, der nu betragter Stedet lidt nærmere, vil see, at Sætningens oprindelige Form har været denne: hvor ogsaa er Udløbet af Floderne . . . , der strømme ned fra Ætna til Mundinger med gode Havne. Hvad savnes her og hvad ligger skjult i de forvanskede Bogstaver *ΣΥΝΕΛΘΟΥΣΑΙΚΑΙΤΙ-ΑΝΤΩΝ*? Man maa naturligviis, da her er Beskrivelse af en Localitet, tage Hensyn til, hvad vi vide om denne, men ogsaa erindre, at en absolut Rigtighed med Hensyn til mindre vigtige Forhold ikke tør forudsættes.

12. Strabon XV, 3, 9 p. 731 Cas.¹⁾

Om Størrelsen af det af Alexander den Store ved Beseirelsen af Dareios og Erobringen af de persiske Hovedstæder gjorde Pengebytte hedder det: *Φασὶ δὲ, χωρὶς τῶν ἐν Βαβυλωνί καὶ τῶν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν παρὰ ταῦτα μὴ ληφθέντων αὐτὰ τὰ ἐν Σούσις καὶ τὰ ἐν Περσίδι τέτταρας μυριάδας ταλάντων ἐξετασθῆναι.* Det er et høist besynderligt Udtryk og en mærkværdig Beretning. »Man beretter, at foruden Skattene i Babylon og dem i Leiren, der formedelst dette ikke bleve tagne, befandtes Skatten i Susa og i Persis at udgjøre«, o. s. v. Under »foruden« sam-

¹⁾ Løsningen af denne Opgave er endeel af de yngre Philologer i Kjøbenhavn bekendt. Det skulde glæde mig, om nogen yngre Philolog udenfor Kjøbenhavn, her eller i Norge eller Sverrig vilde løse den. Jeg tager den med til Sammenligning med den foregaaende.

menfattes altsaa, hvad der blev erobret (i Babylon) og hvad der ikke blev erobret ($\tau\omega\upsilon\upsilon\mu\eta\lambda\eta\varphi\theta\acute{\epsilon}\nu\tau\omega\upsilon\upsilon$), og denne sidste Undertagelse betegnes saaledes: »og det i Leiren, der desformedelst ikke blev taget«; thi anderledes veed jeg ikke at oversætte $\pi\alpha\rho\acute{\alpha}\tau\alpha\upsilon\tau\alpha$, skjøndt det er et forkert Udtryk for $\delta\iota\acute{\alpha}\tau\omega\upsilon\upsilon\iota\omega$, i Enkelttallet; Haandskrifterne have $\pi\epsilon\rho\acute{\iota}$. Meningen skal vel være, »fordi det var taget med i Felten«. Vilde man tage $\mu\eta\lambda\eta\varphi\theta\acute{\epsilon}\nu\tau\omega\upsilon\upsilon$ ogsaa til $\tau\omega\upsilon\upsilon\epsilon\upsilon\upsilon\upsilon\beta\alpha\upsilon\lambda\omega\upsilon\upsilon$, blev hele Forbindelsen endnu forkertere: »foruden det andensteds ikke Tagne udgjorde Byttet i Susa o. s. v.«, og den historiske Feil blev dobbelt saa stor, som den nu er, skjøndt den er stor nok. Blev nemlig det, der var i Leiren, ikke taget? Erobrede Alexander ikke, efter Alles Beretning efter det sidste store Slag ved Arbela og Gaugamela i Arbela Dareios's medførte Skatte? (Arrian. III, 16, Curt. V, 1, 2). Det er aabenbart, at Strabon taler om det, der blev taget i Leiren: $\chi\omega\rho\acute{\iota}\varsigma\tau\omega\upsilon\upsilon\epsilon\upsilon\upsilon\upsilon\beta\alpha\upsilon\lambda\omega\upsilon\upsilon\kappa\alpha\iota\tau\omega\upsilon\upsilon\epsilon\upsilon\upsilon\tau\epsilon\theta\sigma\tau\rho\alpha\tau\omicron\pi\acute{\epsilon}\delta\theta\eta\ldots\lambda\eta\varphi\theta\acute{\epsilon}\nu\tau\omega\upsilon\upsilon$. Hvad ligger da skjult i Bogstaverne $\tau\omega\upsilon\upsilon\pi\epsilon\rho\acute{\iota}\tau\alpha\upsilon\tau\alpha\mu\eta$ foran $\lambda\eta\varphi\theta\acute{\epsilon}\nu\tau\omega\upsilon\upsilon$? Thi at just $\lambda\eta\varphi\theta$. følger efter, har ogsaa sin Deel i Feilen.

B. Latinske Øpgaver.

1. Ovid, Ep. Heroid. VI. (Hypsipyle til Iason) 100¹⁾.

Medea, siger Hypsipyle, tilegner sig Iasons og Argonauternes Daad og Hustruen træder iveien for sin Mands Hæder:

*Adde, quod adscribi factis procerumque tuisque
Se favet et titulo coniugis uxor obest.*

Faveo me (aliquem) adscribi er aldeles ulatinsk og barbarisk, og selv om det var Latin i Betydningen: jeg begunstiger Ens Indskrivning, er her ikke tale om Begunstigelse, men om Attraa og Forlangende. Hvorledes skal *se favet* forandres (i eet Bogstav og endda lidt til) for at frembringe denne Mening?

2. Ovid., Ep. Heroid. XIII (Laodamia til Protesilaus) 119.

Laodamia skildrer, hvorledes den fra Krigen tilbagevendte Protesilaus hvilende ved hendes Side skal fortælle hende sin Krigsdaad, afbrudt under Fortællingen af hendes Kys:

*Quæ mihi dum referes, quamvis audire iuvabit,
Multa tamen rapies oscula, multa dabis.*

¹⁾ Løsningen er Deeltagerne i mine Øvelser over Ovid i dette Foraarssemester bekendt.

Semper in his apte narrantia verba resistunt.

Promptior est dulci lingua referre mora.

I denne Forbindelse: »Tungen er raskere til at fortælle» kan *referre* ikke staae absolut, og mat og løst hænger Ablativen *dulci mora*, der omgiver *mora*, ved *promptior*.

Raskere er Tungen, ... ved sød (kjer) Standsning. Hvilken Ordform og Ordbetydning passer i denne Forbindelse: Hvad var der sat af Ovid, hvor nu staaer *referre*, men i det bedste Haandskrift, med Antydning af Feilen, *refere*?

3. Ovid, Amores II, 9, 1.

Digteren tiltaler irettesættende Amor, der aldrig kan lade ham i Fred, som dog har gjort sig fortjent til Skaansel:

O nusquam pro me satis indignate Cupido,

O in corde meo desidiose puer.

Hvorfor skulde vel Amor have harmet sig (*indignate*) og harmet sig til Bedste eller Forsvar for Ovid (*pro me*)? At han ikke har gjort det, er en aldeles urimelig Klage. Men lader os forsøge at tage *indignate* passivt, efter den ikke usædvanlige Frihed ved Deponentiernes Particip. Perf. (skjøndt uden Exempel i dette Verbum); hvad er da: »O Du, over hvem jeg aldrig har harmet mig nok for mig?» Tanken er naturligviis, at Amor er et Skarn, som man (Digteren) aldrig kan blive saa vred paa, som han har fortjent. Hvorledes fremkommer denne Mening?

4. Ovid, Amor III, 8, 25.

»Gaaer i Krigen, Digtere! Det betales nu med Ære og Penge; Vers bryder man sig ikke om«:

Discite, qui sapitis, non quæ nos scimus inertes,

Sed trepidas acies et fera castra sequi,

Proque bono versu primum deducite pilum,

Hoc tibi si velles, posset, Homere, dari.

Si *velles* kræver naturligviis *posset*; men denne Form fjerner det livlige Tankeexperiment med Homer, der maaskee beslutter sig til at blive Centurion, hvorved han har mulig Udsigt til at tjene sig op til primus pilus. Thi ved blot at ville opnaaes ikke slig høi Post. Feilen ligger i *velles*. Hvorledes forvandles dette næsten umærkeligt til et særdeles passende Præsens Coniunctiv, der ikke er vælis?

5. Ovid, Amor. III, 13, 29 sqq.

I Skildringen af Junos Fest i Falerii hedder det, efterat først de foran i Optoget gaaende Ynglinger og Piger (de sidste som Kurvæbærerinder, *κανηφόροι*) ere omtalte:

*Ore favent populi tunc, cum venit aurea pompa,
Ipsa sacerdotes subsequiturque suas.*

Da *populi* aldrig i Latin (— jeg regner her ikke Apulejus, Metam. XI p. 266 Bip. med) som i Græsk gammeldags og digterisk *λαός*, bruges om de Enkelte, kan *populi* ikke være Nominativ til *favent* (Heinsius vilde derfor vilkaarlig skrive *populus*), men er Genitiv til *aurea pompa*, der heller ikke vel kan undvære en saadan Bestemmelse; *favent* gaaer paa de i hellig Taushed foran vandrende Jomfruer. Men saa er Ordstillingen af *populi* foran *tunc cum* selv hos Ovid utaalelig og denne Tidsbestemmelse: »De (Jomfruerne) iagttage hellig Tausched da, naar Folkets Skare kommer og følger sine Præstinder (Jomfruerne selv)» er aldeles forkert. Det Foregaaende afsluttes med *favent*. Derpaa gaaes over til Folkets Skare med *tunc*: *Populi tunc . . . aurea pompa Ipsa sacerdotes subsequiturque suas*. Hvad ligger altsaa i *cum venit*?

6. Ovid, Ars Amat. III, 440.

Digteren frygter for, at hans Raad og Advarsel ikke vil blive troet, og minder derfor i Parenthes om et Exempel paa foragtede Raad og Advarsler, som det vilde have været godt for Vedkommende at troe og agte paa:

*Vix mihi credetis; sed credite! (Troja maneret,
Præceptis Priami si foret usa sui).*

Det var ikke Priamus, der sagde Noget, som vilde have reddet Troja, hvis det var blevet troet og fulgt, (— ikke engang om Antenor, som *belli censet præcidere causas*, kunde det siges —), men et andet Væsen, hvis Spaadom og Advarsel havde den Skjebne ikke at blive troet. De paalidelige Haandskrifter, navnlig det ældste Pariserhaandskrift, have ikke *Priami . . . sui*, men *Priame* (der ikke gaaer an for Verset) og *tuis*, der viser hen paa en Vocativ. Opgaven er altsaa for *Priame (Priami)* at finde den Vocativ, som rigtig betegner det rigtige Væsen.

7. Cicero post rediv. in senatu 9, 23.

Alio mea transferenda tota vita est, ut bene de me meritis referam gratiam, amicitias igni perspectas tuear, cum apertis

hostibus bellum geram, timidis amicis ignoscam, proditores non indicem, dolorem profectionis meæ reditus dignitate consoler.

Om en Angivelse (*indicem*) kunde der ligesaalidt være Tale — kun om Forfølgelse — som noget enkelt Led i denne Rækkeopregnelser af, hvad der for Fremtiden vil være Ciceros Opgave, kan udtrykkes negativt; (i det Høieste maatte det da være et, der gik ud paa Ikke-Undladelse af Pligt mod Venner). De mellemste Led danne Modsætninger: *amicitias i. p. tuar, cum apertis host. bellum geram, timidis amicis ignoscam, proditores* —; aabenbart fordres ligeoverfor *proditores* (modsat *timidi amici*) i Modsætning til *ignoscam* et kraftigt Ord om Gjengjeld, svarende til *bellum geram*. Hvilket enkelt passende Verbum ligger da i *nonindicem*?

8. Cicero pro domo 30, 80.

Tum igitur maiores nostri populares non fuerunt, qui de civitate et libertate ea iura sanxerunt, quæ nec vis temporum nec potentia magistratum nec res iudicata nec denique universi populi Romani potestas, quæ ceteris in rebus est maxima, labefactare possit. Der er en aabenbar Afvigelse fra den omhyggelige Dannelse og Parallelisme i Leddene i denne Række: *vis temporum . . potentia magistratum . . . res iudicata . . . populi Romani potestas.* Desuden kunde ikke en enkelt paa-dømt Sag (*res iudicata*), men kun det almindelige Begreb »Domstolens Afgjørelse (fældte Dømmes Hellighed)« opføres ved Siden af de øvrige Led. Haandskrifterne (gode og ringe) have *restum iudicata*. I dette *restum* ligger et af Halm ikke forstaaet Vink om Stedets oprindelige Udseende. Hvilken Feil er begaaet af den Art, at det Rigtige ikke simpelt hen kan udbringes af de Bogstaver, der staae? Med Hentydning til Feilens Anledning og Rettelse lægges Mærke til Stavelsen *ta* i *iudicata*.

9. Asconius in Ciceronis Milonianam p. 144 Hot. (Schollastæ Cicer., edit. Orell. II p. 36).

I den meget vigtige og interessante Indledning til Talen pro Milone gjengives nogle Yttringer af Q. Metellus Scipio i Senatet om, hvorledes det var gaaet til med Clodius's Drab, og hvor voldsomt Milo havde handlet; her hedder det: *deinde* (efter Clodius's Drab) *Milonem, cum sciret in Albano parvulum filium Clodii (esse), venisse ad villam et, cum puer ante subtractus esset, ex servo Halicore quæstionem ita habuisse, ut eum articulatim consecaret; villicum et præterea duos servos iugulasse cet.*

Hvad den piinte og ved Torturen Led for Led sønderlømmede Slave hed, hørte meget lidet til Sagen og Halicor er et uhørt og utroligt Navn paa en romersk Slave; derimod hørte til Fortællingen at angive det nærmere Forhold til Clodius's Søn, som denne Slave indtog og som gjorde just ham til Gjenstand for Torturen (for at faae fat paa Drengen); i Modsætning dertil nævnes siden *villicus* uden Egennavn. Hvilket Appellativ skjuler sig altsaa under *Halicore*, som angiver Forholdet til Drengen som Slavens alumnus?

10. Seneca, Epist. 89, tre Gange.

a) § 4. *Primum itaque, sicut videtur, tibi dicam, inter sapientiam et philosophiam quid intersit.* Hvilken er den Sammenligning (af Virkeligheden med Skinnet) som betegnes ved *sicut videtur*? Thi kun dette kunne Ordene betyde; noget Andet var det, hvis der stod: *Primum igitur, ut videtur, dicendum est*, saa at der udtryktes et Skjøn om det Rigtige; men det passer slet ikke til *dicam*, vil jeg sige. Men Seneca har heller ikke skrevet saa usemmeligt som til en ligefrem Lærling: vil jeg sige Dig. *Tibi* hører andetsteds hen; Seneca ønsker den Orden, han vil følge, billiget af Lucilius. Hvorledes skulle Ordene lyde?

b) Strax efter: *Sapientia perfectum bonum est mentis humanæ; philosophia sapientiæ amor est et affectatio. Hæc ostendit, quo illa pervenit.* De sidste Ord maatte, for at passe, betyde: »Denne peger derhen, hvorhen hiin alt er kommet»; men saaledes bruges aldrig *ostendere* (*aliquo*) og det (i denne korte Sammenligning) væsentlig demonstrative Stedsadverbium kunde ikke udelades; der er desuden ikke den af Seneca søgte nøiagtige Modsætning imellem pege og være kommet. Baade Adverbium og det rigtige Verbum ligge i *ostendit* og kan næsten gribes med Hænder.

c) *Philosophia unde dicta sit, apparet. Ipso enim nomine fatetur quidam et sapientiam ita ** quidam finierunt, ut dicerent divinorum et humanorum scientiam.* De af Haase anbragte Kors vise ikke hen til noget i Haandskrifterne antydte Hul eller Variant og ere meget uheldig anbragte; thi efterat der først er talt om *philosophia*, følger meget rigtigt og passende om det andet omhandlede Begreb: *Sapientiam ita quidam finierunt* (have defineret), *ut dicerent div. et hum. scientiam.*

Der bliver altsaa tilbage om Philosophien: *Ipsa enim nomine fatetur quidam et.* Hvorledes skal dette læses?

11. Seneca, Epist. 113, 23.

Hele Brevet dreier sig om den stoiske Betragtning af Al-meenbegreber som ζῷα (Væsener) og om Begrebet ζῷον, *animal*. Der er kort iforveien af Seneca, hvem Stoikernes Logik og dialektiske Kløgt ikke tiltaler, draget nogle latterlige Conseqventser og fremsat conseqventsforfølgende Spørgsmaal om Stoikernes *animalia* f. Ex. om *iustitia*, siden den er et *animal*, fryser, er rund, o. s. v., om *prudens ambulatio* ogsaa er et *animal*. Nu tilføies der: *Ne putes autem me primum ex nostris* (o: *ex Stoicis*) *non ex præscripto loqui, sed meæ sententiæ esse; inter Cleanthem et discipulum eius Chrysippum non convenit, quid sit ambulatio. Cleanthes ait spiritum esse a principali* (τὸ ἡγεμονικόν, det styrende Princip i det levende Væsen, det Centrale deri) *usque in pedes permissum, Chrysippus ipsum principale.* Fordi Seneca tilfældigviis havde brugt *ambulatio* i sin Conseqventsuddragning og Spøg, derfor maa man ikke troe, at de to berømte Stoikere havde undersøgt Begrebet *ambulatio* som sær vigtigt, og allermindst, at de havde defineret det som udgaaende fra det Centrale eller som det Styrende og Centrale selv. Det græske Navn paa det med Begrebet *animal* nær beslægtede og forbundne Begreb, hvorom Cleanthes og Chrysippos havde stridt, findes imellem Afledningerne af ζῷον i de græske Ordbøger. Seneca havde oversat det ved et latinsk, som ogsaa findes hos Cicero i Timæus og hos Tertullian; det er ved Afskrivernes Ukyndighed og Feiltagelse fortrængt af det foran nævnte, i Formen lignende *ambulatio*. Hvorledes hed det?

12. Seneca Rhetor Controv. lib. I præf. p. 53 og contr. I p. 61 Bursian (p. 65. og 74 Bip.).

a) Levningerne af den ældre Senecas Optegnelser om Skoletaler (Suasoriæ og Controversiæ) og Skoletalere vrimele, som bekendt, af Feil og meningsløse Steder; tildeels som en Følge af Indholdets afbrudte Form og Mangel paa Sammenhæng (ikke at tale om de græske Sententser); heller ikke Indledningerne til de enkelte Bøger, som udgjøre den for os interessanteste enkelte Deel af Skriftet (der i sin Heelhed er et mærkeligt Mindesmærke over en stor aandelig Forkerthed), ere frie for disse Feil, skjøndt ikke saa stærkt fordærvede. Ved Hjælp af et Par langt bedre Haandskrifter, end de hidtil brugte, har

Bursian (1857) rettet en Deel af Feilene, derimellem ikke faa, som jeg forud havde rettet ved Gjetning; men der er meer end nok tilbage. Her et lille Exempel. I Skildringen af Porcius Latro hedder det hos Bursian p. 53: *Nunquam ille, quæ dicturus erat, ediscendi causa relegat; edidicerat illa, cum scripserat; unde eo magis in illo mirabile uideri potest, quod non lente et anxie, sed eodem pæne, quo dicebat, impetu scribebat.* Conjecturen *unde* er meningsløs; thi der siges da: »ifølge dette (Factum) kan det (selve dette Factum) synes desto mere underligt, fordi o. s. v.» Haandskrifterne have *scripserat cum deo magis* eller *cum de eo magis*. Da nu *eo magis . . . quod* er rigtigt, spørges der, hvad der til at forbinde Sætningerne og give Mening ligger i *cum*. (De ældre Udgavers Interpolation forbigaaer jeg).

b) Det Foregaaende er for let til at kaldes en Opgave; en saadan findes paa det andet ovenfor angivne Sted (p. 61) i den første controversia i første Bog. To Brødre have efter hinanden negtet hinanden Hjelp i yderste Fattigdom og Nød. I dens Mund, der først har lidt denne Medfart, og derfor troer siden kun at have øvet berettiget Gjengjeld, lægger en Declamator følgende Ord om ham selv og om den anden Broder, efter Bursians Text: *Inter cetera, quæ mihi cum inimico patior esse communia, et hoc est: infelicissimam ambo et tristissimam egimus vitam excepto uno, quod alter alterum egentem vidimus, proiecimus. Adiecit iste verborum contumelias: risit, ad caelum manus sustulit, fassus huius se spectaculi debitorem et tunc primum fratri vitam precatus est.* Det er aabenbart, at den første efter Declamatorernes Viis overdrevne og forskruede Tanke (»vi have kun havt een Trøst, Synet af vor gjensidige Nød») endes med *vidimus* og at *proiecimus* (saaledes, ikke *proiecimus*, have Haandskrifterne) ikke hører til denne Sætning, men til den følgende, om den skjændige Medfart, den Talende først har lidt af den anden Broder. Haandskrifterne have nu saaledes: *Proiecimus adiecit istis verborum contumeliis iussit; ad caelum manus sustulit* o. s. v. Sætningen endes rigtig med *iussit* og Ablativen *contumeliis* maa ikke forandres. Feilene ligge altsaa i *proiecimus adiecit istis*. I Haandskrifterne af denne Seneca have Afskriverne oftere, som ogsaa stundom andensteds, kjækt givet forkviklede Bogstaver og Stavelser en grammatikalsk Ordform paa Slump.

Sagnet om Amphitryon, behandlet dramatisk af Plautus, Molière og Kleist ¹⁾).

Af *Ph. Wellback.*

Skjønt Plautus tidt nævnes som blot Oversætter af græske Komedier, bærer hele Sproget dog saa tydelige Spor af Friskhed og original Behandling, at selv om der ligger græske Stykker til Grund for alle de Komedier, vi kjende af Plautus, kan man ikke frakjende ham det rigeste Lune og en høj Grad af Genialitet. Hvad der gjør disse Arbejder til ægte romerske Komedier, er den klare Opfattelse af det romerske Liv, og de bestandige Hentydninger til nationale Forhold, selv om Personnavnene som oftest ere græske. I Virkeligheden er de plautinske Stykker ikke mere græske end f. Ex. Holbergs »Don Ranudo« er spansk eller »De Usynlige« italiensk. »Amphitruo« er derimod noget særegent stillet. Der er saa faa Hentydninger til hjemlige (romerske) Forhold, selv i de komiske Partier, der er en Ligefremhed, jeg kan gjerne sige en Storhed i den Maade, hvorpaa Stoffet er behandlet, det Alvorlige er saa smukt og dristigt ført frem, at Plautus ikke nedsættes, omendogsaa man antager Stykket for at være temmelig ublandet græsk og Plautus altsaa kun den talentfulde Oversætter deraf. Der nævnes ogsaa en græsk Forfatter dertil, nemlig Archippos, men da en Digter af dette Navn forresten er ubekjendt, mener man, at Stykket muligviis ogsaa kunde være af Epicharmos, som man godt kjen-der; thi han var Stifter af den sikeliske Komedie, levede om-trent 480 o. s. v., men det er af ingen Vigtighed her.

Der er endvidere den Ejendommelighed ved Amphitruo, at det er en Tragikomedie, skjønt man hidtil ikke har været synderlig villig til at anerkjende det derfor; uagtet Mercurius benævner det saaledes i Prologen og tillige antyder hvad han mener dermed:

Nu vil jeg sige Eder først, hvad Bøn jeg har,

Derpaa Tragediens Indhold jeg fortælle skal.

Hvad rynker I nu Panden for? — fordi jeg sa'e

Tragedie? Saa væk med det — en Gud jeg er;

¹⁾ T. Macci Plauti, »Amphitruo« græca Archippu; 15 Acter. — Molière, »Amphitryon«, Comedie en trois Actes (1668). — H. Kleist, »Amphitryon«, (mellem 1801 og 1806), i tre Acter.

Hvis I vil ha'e det, gjør jeg af vort Skuespil
 Komædie for Tragedie, med de samme Vers!
 Naa, vil I ha'e det, eller ej? Men jeg er gal,
 Som om ej jeg, en Gud, alt vidste, at I vill!
 Jeg veed jo, hvad i denne Sag jer Mening er.
 Jeg gjør en Blanding: en Tragi-Komædie,
 Thi komme med en uafbrudt Komædie,
 Hvor Guder og Konger færdes, synes Ret mig ej;
 Naa, da nu ogsaa Slaver spille med,
 Som sagt, saa faaer I en Tragi-Komædie.

Da kun dette Stykke og maaskee »Alkestis« af Euripides ere de eneste Tragikomedier, som Oldtiden har efterladt os, kan der ikke siges synderlig andet om denne Digtarts Væsen, end at den er »en Blanding« og derfor maa være et Situationstykke. Thi i et Characterestykke maa de enkelte Characterer holdes reent, enten som alvorlige eller som komiske, medens i Tragi-komedien Personerne hoppe over fra den komiske i den alvorlige Situation og atter tilbage igjen. Derfor er de shakspearske Dramer, hvor komiske Personer træde op i Stykket sammen med tragiske, dog ingenlunde Tragikomedier, thi Charactererne rives ikke ud af den dem tildeelte Sfære, men færdes uantastede med hverandre. Men idet en virkelig Komædie ligeledes ikke sjældent er et Situationsstykke, maa her gjøres et Forsøg paa at antyde Tragikomediens Forhold ikke alene til en saadan Komædie, men ogsaa til de komiske Characterestykker. Komædien behandler nemlig Mennesker, der enten efterjage forkeerte Formaal med næsten genial Uegennyttighed (»Den Stundesløse«, »Gnieren«¹⁾, »Jean de France«), eller hvis Evner staae i forkeert Forhold til Situationerne, som derfor altid behersker dem (De fleste Jeronimusser, »Jeppe paa Bjerget«, »Erasmus Montanus«, »Den pantsatte Bondedreng«). I Tragikomedien derimod vises en komisk Situation, hvori alvorlige Characterer (Helte) kunne komme, uden at bukke under for Situationens Magt; men ogsaa uden at kunne beherske denne, thi det Komiske ligger i, at, om jeg saa maa sige, tragiske Kræfter anvendes mod noget, de aldrig kunne faae ret fat paa, fordi de,

¹⁾ I sine moralske Tanker gjør Holberg den Adskillelse mellem Gjerrig og Gnier, at den første er pengebegjærlig, selv om det er fordi han behøver mange Penge til at give ud (rapax, cupidus); den anden derimod samler Penge blot for Lyst, uden Hensyn til deres Brug (tenax, avarus). Den førstes Tiibøielighed er lastefuld, den andens comisk; Molières Stykke bærer derfor, ligesom i den gamle Oversættelse, hedde »Gnieren«.

ifølge deres Natur, gribe Sagen galt an. Det er ligesom hvis en hjempestærk Karl forgjæves vilde anstrenge sig for at rive en Dør bort fra sin Plads, ved at trække i den horizontalt, medens han med største Lethed kunde løfte den af sine Hængsler.

Holbergs »Melampe» er egentlig slet ingen Tragikomedie, men en literair Komædie, der søger at parodiere Tragedien ved i højtravende Vers og fingeret tragiske Situationer at behandle et Tragedien saa uværdigt Emne som en Skjødehund, der stjæles. Den minder derfor mere om »Kjærlighed uden Strømper» end om »Amphitruo».

En lykkeligere Situation for en Tragikomedie end den, der er Svungpunctet i »Amphitruo», lader sig heller neppe tænke. Amphitruo er Helt, sejerrig, ædel, begunstiget af Guderne, elsket af sin unge Hustru Alcmena; hun er elskværdig, kvindeligt, elskende sin Mand, trofast mod sit Kald. Juppiter faaer det Indfald at elske hende, men netop hendes Reenhed bevirker, at han maa besøge hende i Ægtemandens Skikkelse, hvis han ellers vil have et gunstigt Resultat af sine Anstrengelser. Den tragikomiske Conflict fremkommer nu ved, at Amphitruo selv kommer hjem, medens Juppiter er hos hans Kone, i samme Skikkelse og med samme Navn. De tvende Ægtemænd gaae vekselsviis ud og ind, og de Ytringer, der falde, formedelst Fyrstindens Uvidenhed om sit Dobbeltægteskab, ere meget morsomme, men da hun godtroende minder den virkelige Amphitruo om hans Pseudobesøg paa en Tid, da han vidste sig langt borte, vaagner hans Skinsyge, og i sit Raseri lader han Tilskueren føle Frygt for at der skal komme tragiske Følger af det unægtelig komiske Sammenstød. Men Tilskuereus Ængstelse bliver ikke dreven til Yderlighed; thi de tvende Herrers Slaver, eller om man vil, deres Kammertjenere, Sosias hos Amphitruo, Mercurius hos Juppiter, ere, ved den sidstes Forvandling i Lighed med sin Herres, ogsaa blevne eens, saa at de ikke kan skjælnes fra hinanden. Bevægede Handlingen sig hist mellem en Guddom og en Helt, hvorved det hele maatte holdes med en vis ædel og alvorlig Anstand, der maaskee kunde begrunde Frygten for farlige Følger, saa er det her kun to Tjenere der mødes; her er Intet at frygte for, men alt tilgavns komisk, saa komisk, at det endog kaster sit Skjær henover det fornemme Tvillingpar og Latterchoret jager enhver tvivlsom Frygt paa skyndsomst Flugt.

Med en Sikkerhed og Fantasi, der ligner Shakspeares, lader Digteren sit Stykke begynde med den tredobbelt lange

Nat, som Juppiter behøvede til at avle Herkules; og endnu inden Stykket ender, er Herkules og Iphicles fødte, og den første har bevist sin guddommelige Byrd ved at dræbe de to Slangér, som Juno sendte for at dræbe ham. Derved, at Digteren tør sammenfatte hele dette Tidsrum i et enkelt Stykke, faaer Handlingen en Kraft og Højhed, der grændser til det tragiske, og forhindrer Tilskueren i at dvæle altfor meget ved den komiske Tanke, at Helten Amphitruo ikke er andet end en almindelig holbergsk eller molièrisk Hanrej; thi hvadenten det er en Gud eller en Officeer . . . . . Den lange Nat derimod benyttes som et godt komisk Moment i en meget morsom Indledningsscene. I den tiende af Gude-Dialogerne spotter Lukian over det samme Emne paa følgende Maade:

Hermes og Helios.

Hermes: Zeus befaler, Helios, at idag, imorgen og iovermorgen maa Du ikke kjøre ud, men skal holde Dig inde, og Mellemtiden skal være en eneste lang Nat. Lad derfor Horaerne spænde Hestene fra igjen; men sluk Du Ilden, og skjenk Dig selv engang Hvile efter lang Tids Forløb.

Helios: Det var da en ganske ny og løjerlig Befaling, Du der kommer med, Hermes. Men jeg synes dog ikke, at jeg har begaaet nogen Fejl i min Kaas, og er kjørt ud af Sporet, saa at han derfor skulde være vred paa mig, og have besluttet, at gjøre Natten tre Gange saa lang som Dagen.

Hermes: Paa ingen Maade; og det skal heller ikke være for bestandig. Det er blot nu, at han behøver en lidt længere Nat.

Helios: Hvor er han da nu? eller hvorfra blev Du sendt, for at sige mig dette her?

Hermes: Fra Boeötien, Helios, fra Amphitryons Kone, hos hvem han ligger, da han elsker hende.

Helios: Og saa er een Nat ikke lang nok?

Hermes: Nej — for der skal laves en rigtig stor Slagsbroder-Gud i den Seng, og han kan umulig blive færdig i een Nat.

Helios: Jeg ønsker ham al Lykke til at fuldende det. Saadant noget, Hermes, skete imidlertid aldrig under Kronos, — men det bliver mellem os — han sov aldrig ude af Huset fra Rhea, eller forlod Himlen og lagde sig til at sove i Theben; men Dag var Dag, og Natten stod i sit rigtige Forhold dertil efter Aarstiderne; der skete aldrig noget uventet eller usædvanligt, og heller aldrig gjorde han sig gemeen med noget jordisk

Fruentimmer. Men nu skal der vendes op og ned paa alt, for usselt Kvindemenneskes Skyld, og mine Heste blive stive af at staae ledige, og Vejen tung, fordi den ikke bliver brugt tre Dage itræk; men Menneskene skal leve elendigt i Bælmørke. Det er det de har af Zeus's Kjærlighedshistorier, at de maae sidde og vente indtil han faaer sin Slagsbroder, som Du kalder ham, færdig i denne lange Mørketid.

Hermes: Hys, Helios, du kunde komme i Fortred for den Snak. Nu skal jeg hen til Selene og til Søvnens og sige dem, hvad Zeus har befalet, at den ene skal skride ganske langsomt frem; men til Søvnens, at den ikke maa forlade Menneskene, forat de ikke skulle mærke, at Natten har været saa lang.

Efter Prologen kommer Slaven Sosias ind, medens det endnu er midt i den lange Nat, for at forkynde Alcmene Amphitruos Sejer. Skjønt denne Slave blot er komisk Person, laae det dog saa ganske i Oldtidens Tænkemaade, at det Ædle skulde skildres ædelt, at da Sosias beskriver Slaget, for at øve sig paa at fortælle Alcmene derom, giver Digteren i Slavens Mund en Skildring, der ikke staaer tilbage for nogen episk Beskrivelse (Versene 203—62¹). Men tillige gjaldt det vel om, med stadigt Hensyn til Sammensætningens første Deel i Titlen, at skildre Stykkets Helt saa heltelig som mulig.

Men aldrig saasnart kommer Mercurius til (i Sosias's Skikkelse) og indleder Samtale med Sosias, før denne ganske er komisk Person, og gjør Løjer med den lange Nat (Versene 271 flgg.). Derpaa udforsker han Mercurius i Anledning af, at han ogsaa vil hedde Sosias, men Mercurius veed Besked som den bedste, endog om Sosias's Tyverier, saa at denne aldeles giver sig fortaht (Versene 418 flgg.). Nu kommer en Elskovsscene mellem Jupiter i Amphitruos Skikkelse og Alcmene, der troer kun at tale med sin rigtige Ægtemand, en Scene fuld af virkelig Erotik, hvori Mercurius spiller Vittighedsrollen obligat. Hvem skulde vente slige Replikker hos Plautus:

Alcmene.

Ved din Bortgang vil din Hustru græde.

Juppiter.

Ti, fordærv dog ej

Øjnene; jeg kommer strax tilbage.

Alcmene.

Dette strax er seent!

¹) Angivelsen af Versene er efter A. Fleckeisens Skoleudgave (Teubner, Lps. 1850).

I Slutningen af Scenen skjenker han hende det Bæger, som den virkelige Amphitruo havde faaet af Teleboernes Konge Ptereloos; en af de Ting, hvorom Sosias kort før havde udsurgt Mercurius.

Sosias er imidlertid løbet tilbage til Lejren, for at hente Amphitruo. Denne følger med ham og paa Vejen fortæller han, hvad der er hændet ham, saaledes at han just er færdig dermed, da de staae ved Kongeporten. Sosias har imidlertid kun stødt paa Mercurius og veed intet om Juppiter, saa at Amphitruos Mistanke endnu ikke bliver vakt; han kalder blot Sosias for fuld og lover ham en Dragt Prygl. Nu træder Alcmene ud af Borgen og taler med sig selv, inden hun endnu har seet de Andre. I denne Monolog, ligesom hele Stykket igjennem, males denne Kvinde med en Fliinhed, der ikke staaer tilbage for en Skildring hos nogen romantisk Digter:

Alcmena¹⁾.

Er ikke vor Glæde ringe nok i Livet, og under dets Gang
Er ej Sorgen fleest? saaledes enhver af Menneskenes Slægt
er det beskjæret;

Saaledes Guderne vilde, at Sorgen er Glædens Følgesvend;
Thi endnu meer Jammer og Nød strax skride frem, naar der
hænder En noget godt.

Det føler jeg nu i mit Hjem, hos mig selv, hvem Lykken
Et Øjeblik besøgte, imedens jeg skuede min Mand
En eneste Nat kun; thi han gik pludselig bort fra mig, herfra,
før Daggry.

Ensom her nu føler jeg mig, fordi han er borte herfra, hvem
jeg elsker højest af alle;

Meer Sorg hans Bortgang end hans Komme Glæde mig voldte.
Den Lykke nyder jeg dog, at med Sejer
Han Fjenderne slog og kom tilbage med Hæder.
Lad ham kun være borte, naar blot han med Ære
Maa vende tilbage; jeg vil taale og fordrage endog hans
Bortgang

Med fast og roligt Sind. — Er det min eneste Løn,
At som Sejerherre min Mand bliver hilset:
Den er mig nok; den herligste Priis bærer Tapperhed.
Tapperhed overgaaer alt i Sandhed.

---

¹⁾ Oversættelsen er i Prosa men inddeelt efter Textens Linier, og saavidt mulig med dennes Ordstilling.

Thi Frihed, Velfærd, Ejendom, Liv og Forældre,
Fædreland, Børn, den beskytter, bevarer.
Tapperhed rummer alt i sig; og ham beskjæres
Alt godt, hos hvem Tapperhed er.

Nu seer hun Amphitruo, og han hende. Han er fuld af
Længsel efter hende og glad ved at see hende endog førend
han er traadt ind i sit Huus; og han tvivler ikke paa, at hun
venter ham med samme Længsel, som han er greben af. Hun,
der endnu er opfyldt af Sorg over hans formeentlige Bortgang,
bliver meget forbavset ved at see ham igjennem saa snart. Dette
giver Anledning til en voxende Spænding imellem dem, idet
ingen af Parterne er istand til at forklare Sammenhængen, og
Sosias, der synes, at det ret er Vand paa hans Mølle, kaster
Amphitruos Beskyldning mod ham, tilbage paa Alcmene, og
siger, at hun maa være gal. Som Bevisførelse for sin Mening,
nemlig at Amphitruo har været hos hende hele Natten og nylig
har forladt hende, henter hun Bægeret, hvilket Amphitruo me-
ner, at han nu bringer med sig i en forseglet Æske. Seglene
ere uskædte, men da de aabner Æsken, er den tom, til stor
Forbavselse baade for Sosias og Amphitruo, der nu ikke kan
andet end erkjende Bægeret i Alcmenes Haand for det rette,
det, han selv vilde have skjenket hende. Da det nu altsaa er
klart, at Amphitruo (eller en Anden, thi hans Skinsyge vaagner
naturligvis) har besøgt hende før nu, maa hun beskrive, hvor-
ledes hun har tilbragt Natten med den hun endnu bestandig
troer, var hendes rette Ægtemand. Dette gjør Digteren uden
at indlade sig paa de meest nærliggende Vittigheder, som en
Komedieskriver ellers ikke vilde slaae Knips af, saa bestemt var
det hans Hensigt at holde Hovedcharactererne i Stykket alvorligt.
En eneste Gang antyder Sosias, om der maaskee ikke skulde
være en Tvilling-Amphitruo, der svarede til hans Tvilling-Sosias.

Tredie Act begynder med en af de naive Replikker, som
kun kan tænkes i et antikt Stykke, hvori Juppiter søger at
hjælpe Tilskuerne med at finde rede i Stykkets Forvikling. Da
Alcmene kommer, fortvivlet over de Beskyldninger, hendes Mand
har gjort hende, benytter Juppiter sin Amphitruo-Maske til atter
at berolige hende ved at sige, at det var bare for Spøg at
han havde sagt alle disse slemme Ting. Det er ogsaa ham,
der sender Sosias bort, for at indbyde Styrmanden Blepharo til
Frokost. Derved faaer nemlig Mercurius igjen Lejlighed til at

komme frem; thi uden at gjøre Vold paa Handlingen, mager Digteren det bestandig saaledes, at vel de to Sosiaser faae hinanden at see, men kun naar de ere alene. Amphitruo seer derimod aldrig sit Sidestykke og Alcmenes heller aldrig mere end den ene af hvert af disse Par, men i broget Vexel; thi ligesom nu Pseudo-Amphitruo gav den rette Sosias en Befaling uden at denne betænker sig paa at adlyde den, saaledes forarger senere den rette Amphitruo sig over at Pseudo-Sosias tør formene ham Adgangen til sit eget Huus, idet han naturligviis kun kjender sin egen Tjener i ham. Det er først da Forvirringen har naaet sit Højdepunct, at Pseudo-Amphitruo og Pseudo-Sosias paa een-gang komme de forbavsede rette Bærere af disse Navne for Øjne. Der staae begge Par ligeover for hinanden! Amphitruo har kaldt Thebanerne tilhjælp mod den hemmelighedsfulde Person, der har besøgt hans Hustru. Men hvad kunne Thebanerne gjøre Amphitruo, fordi han har bedraget Amphitruo? Og hvor kan Amphitruo beklage sig, fordi Amphitruo har gjort, hvad der var hans Ret og Pligt? Thi de synes begge at være lige ægte, de vide begge det samme, have begge samme Ar, etc. etc. Med eet gaaer Juppiter-Amphitruo ind, fordi Alcmene skal føde, Amphitruo iler efter ham, men falder ved Døren. I femte Acts Begyndelse fortæller nu Tjenestepigen Bromia den sønderknuste Amphitruo, som hun fandt liggende udenfor Døren, hvorledes hans Hustru har født Tvillinger, og hvorledes den ene af disse Dreng (Herkules) kvalte to Slinger, der vilde anfælde ham; tillige meddeler hun at Juppiter har givet sig tilkjende for Alcmenes, som Fader til den ene af Sønnerne. Da Amphitruo i Anledning af alle disse mærkelige Begivenheder vil gaae bort til en Tegnsudlægger, viser Juppiter sig for ham og løser Gaaden.

Der er to Momenter, som maa udhæves, da de afgive vigtige Puncter ved Sammenligningen med de tvende andre Bearbejdelser af samme Emne. For det første, at Amphitruo og Alcmenes Characterer holdes saa ædle, uden noget komisk Anstrøg; det er kun Situationerne som ere komiske. For det andet, at ogsaa Juppiter holdes saa værdigt. Netop ved, at Juppiter aldeles gjør sig til en anden Amphitruo, taler, handler og omgaaes Alcmenes som denne, og kun i enkelte Replikker, der ere fulde af Højhed og Anstand, taler som sig selv, lykkes det Digteren at kaste et saa fint romantisk Skjær over hele Handlingen, og paa samme Tid at gjøre den mere sandsynlig i Til-

skuernes Øjne. Thi jo guddommeligere Juppiter viser sig, desto større Vidundere er man rede til at troe paa.

De to Bearbejdelser ere, saa at sige, beliggende, hver paa sin Side af Plantus's Original. Molières er en Komædie, Kleist's et sentimentalt Drama.

Da Molière i den latinske Original kun søgte Stof til en ny fransk Komædie, havde han ikke mindste Tanke om at udhæve den tragiske Side, eller saaledes som Plantus at lade det komme til en Yderlighed i Skildringen af en Collision mellem Skyld og Uskyld, der dog derved bliver komisk, eller rettere tragikomisk, fordi Tilskuerne strax fra Begyndelsen af ere viddende om, at Uskylden virkelig er fuldstændig, og at hverken Belten eller Heliinden bærer Spiren til tragisk Undergang i sig. Respekten for de græske Guder, eller en Konge fra den graa Tid kunde naturligviis ikke afholde Molière fra at tage Stoffet saa komisk som muligt. Et paa eengang saa uskyldigt og dog saa aabenbare Hanrederi var altfor lokkende et Emne for en Forfatter, der gjerne gjorde sig lystig over Hornene. (Han har skrevet: »Le Cocu imaginaire«, »L'École des femmes«, »Le Mariage forcé«, »Le mari confondu« etc.). Han forandrer nu Stykket derefter; Mercurius' Prolog bliver til en Dialog mellem ham og Natten; men al Underrétning til Tilskuerne om Handlingens Gang er udeladt. Stykket selv begynder med den lange Nat, men da Molière i Paris ikke turde gjøre, hvad Plantus gjorde i Rom, nemlig rumme denne lange Nat og Tvillingsønnernes Fødsel indenfor samme Stykkes Grændser, faae vi kun den første Deel af det latinske Stykkes Handling, Natten og den følgende Dag. Derved taber han den Fordeel, at Alcmenes Uskyldighed bliver afdeles aabenbar, thi Molières Amphitryon maa nøjes med, at Juppiter i sidste Scene fortæller ham, at han har gjort ham den Ære at gjøre ham til Hanrej¹⁾. Han trøster ham med, at det kun var ved at paatage sig hans, Ægtemandens, Skikkelse, at han fik Adgang til Konen; Sosias bemærker, at »Hr. Juppiter forstaaer at forgyldte Pillen«. Det nærgaaende, for ikke at sige det frivole ved saadan at gjøre Løjer med Konger og Guder,

¹⁾ Paa en Sky, med Tordenskiten i Haanden, ridende paa Ørnen, kommer Juppiter tilsyne, og siger:

»See her, Amphitryon, hvem der er din Galan,

Med sine egne Træk nu Juppiter sig viser,

... Og at det er ham selv, Dig disse Tegn beviser...

falder bort, fordi Ingen tager det for Alvor; det er jo kun en mythologisk Fabel. Allerede heraf seer man, at det var nødvendigt for Molière at gjøre det til en Komedie. Det er det ogsaa blevet, med megen Lystighed og endeel psychologisk Fiinhed, skjønt det i begge Henseender staaer tilbage for de Stykker, der bevæge sig i franske Forhold. Men vil man sammenligne det med sit Urbillede fra Plautus's Haand, savner man den poetiske Storbød, som møder os der.

Stykket er medrette kun deelt i tre Acter, Scenerne ere ordnede med mere Omhu, de Hüller, Tiden har gnavet i det originale Stykke, ere udfyldte, og Alt omformet efter den nye Plan og det nye Synspunct. Istedetfor at beskrive Slaget, lader Sosias nu sin Lygte forestille Alcmene og holder en morsom Dialog med sig selv og den fingerede Dronning. Derefter kommer en lignende Scene som hos Plautus imellem Sosias og Pseudo-Sosias. Thi det er først hvor Juppiter og Alcmene mødes, at Molière forlader det gamle Spor for Alvor. Det er løjerligt nok at see Juppiter forvandlet til en fransk Galan fra det syttende Aarhundrede. Han kan ikke lade sig nøje med, at han i Ægtemandens Skikkelse har nydt sin Udkaaredes Faveur, men han vender og drejer sig paa sirlige franske Vers, for at faae hende til at gjøre en Forskjel mellem sig og ham, hun skylder den ægteskabelige Pligt. Alcmene forstaaer ham imidlertid ikke, da hun jo troer det er Amphitryon; hun svarer meget undvigende paa hans forelskede Distinctioner og er tilsidst nærved af troe, at hendes brave Ægtemand har Sviin paa Skoven.

Ogsaa ved en mere udstrakt Brug af de komiske Motiver, Tjenerne frembød, adskiller Molière sig fra Plautus. Slaverne spille ogsaa hos den Sidste den meest komiske Rolle eller rettere, den komiske Rolle overhovedet; men da det var ham om at gjøre at det Heroiske og Alvorlige skulde skee sin Ret, gav han ikke disse mere Raaderum end højest nødvendigt, og snarere antyder end udvikler det komiske Stof, der kunde ligge i deres Møde. Men Molière søgte at bruge alt det Komiske, der kunde ligge i Stoffet, og lader i den Hensigt Forholdet mellem Alcmene og de to Amphitryoner afspeile sig carikeret i de to Sosias'ers Forhold til en ny af Molière aldeles opfundet Figur, Cléanthis, Sosias's Hustru, der naturligviis er tilbørlig arrig og grim. Strax i første Act gjør dette elskværdige Væsen meget ivrig Cour til Mercurius, hvem hun anseer for sin Sosias, men

han synes ikke saa lysten som Juppiter efter at jage paa Andres Vildbane, og da hun, for yderligere at vise, hvor værdig hun er til hans Kjærlighed, pukker paa sin Dyd med skjendende Ord, giver haa hende en temmelig farlig Tilladelse, der nok ikke var den rette Sosias saa meget kjærkommen; han yltrer nemlig, som en efter hans Anskuelse passende ægteskabelig Devise: „*Moins d'honneur et plus de repos!*“.

I anden Act mødes den rette Amphitryon og Alcmena, omtrent paa samme Maade som hos Plautus, kun er den Foræring, hvorom der er Tale, og som Amphitryon vilde bragt sin Hustru, et Diamantspænde istedetfor et Bæger. Men derefter kommer en ny meget morsom Scene mellem Sosias og hans Kone. Hun er nemlig endnu vred over at Pseudo-Sosias ikke vilde indlade sig paa at gjøre hendes Mand til Hanrej, og haa er i en ulidelig Skræk for at samme Pseudo skal have sat ham ham-ligesaa store Horn, som det lader til en saadan Dobbeltgænger har sat hans stakkels Herre, Amphitryon. Endelig ender Acten med at Juppiter kommer tilbage og i en lang Scene søger at fersone Alcmena og tilkrygle sig lidt Kjærlighed; det er Sideshow til Scenen mellem Sosias og Cléanthis, men i den *«tendre»* Smag. Molière søger at gjøre Scenen komisk for Tilskuerne, ved at denne galante Marquis (det ligner han nærmest i sit Sprog) bestandig med let forstaaelige Hentydninger skjælnes mellem Ægtemanden og Elskeren. Dronningen er meget vred og lader i Begyndelsen Munden løbe, saa at han ikke kan faae et Ord indført, siden faaer han dog ogsaa Dampen op og sejler for fuld Kraft en heel Side ned i klingende Vers. Udentvivl henreven af det uvante franske Sprogs galante Sving, glemmer han sin medfødte Udødelighed og tilbyder sig at døe for tilstrækkelig at hevne den Fornærmelse, en Dame har lidt; endelig blødgjør et Knæfald hendes strenge Hjerter, Tjeneren og Kammerpigen knæle med, og Forsoningen er skeet.

I tredje Act stiger naturlisviis Forvirringen; man gjenfinder den Scene, hvori Mercurius ikke vil lukke Amphitryon ind, men Sammenligningen mellem de tvende Amphitryoner er mere udført; thi netop der er en temmelig stor Lacune i det latinske Stykke, og endelig sluttes Stykket med den allerede anførte allerhøjeste Kundgjørelse af Juppiter.

De franske Kritikere ere enige om at sætte Molières Bearbejdelse over Plautus's. „Hvormange Ting har han ikke maattet bortstjære af Plautus's Komædie, som ikke vilde have gjort Lykke

paa det franske Theater! Hvormange Forsairinger og Træk af ny Opfindelse, har han ikke maattet tilføje; blot ved at sammenligne Prologerne, vil man see, at Fordelen er paa den moderne Forfatters Side. Saaledes taler En, en Anden lægger stor Vægt paa Tilføjelsen af Cléanthis og er begejstret over de skønne, lette og flydende Vers. En Tredie kalder det »et enestaaende Værk i sin Art; det er der, hans Smag og Fiinhed viser sig meest glimrende. Dialogen er en udtømmelig Kilde af udmærket Skjemt, Plautus er ved Siden af ham kun en Klodrian, hans Lystighed er en Bondes Ruus. Andre ville vistnok langtfra ubetinget underskrive denne Mening, men heller give Plautus Æren for den største Fiinhed, om ogsaa, paa Grund af den forskjellige Plan, Molière har udfoldet den stærkeste Lystighed.

Den tredie Bearbejdelse er af Heinrich Kleist. Efter Udgiverens (Tiecks) Formening skulde den tilhøre hans tidligste Tid, og være udført mere som Studium eller til Adspredelse end af Begejstring. Den er paa en vis Maade paa tredie Haand, idet Kleist, hvor han ikke digter selvstændig, aldeles holder sig til Molières Behandling af Emnet. Lige saa hensynsløst, men consequent fornuftigt (med »bon sens») som Molière har behandlet det antike Drama, vil man ofte see Franskmændene gaae tilværks, selv i egentlige Oversættelser af Oldtidaværker. Thi det synes, som om de, eller overhovedet de Nationer, der benytte den romanske Sprogstamme, have andre Forestillinger om det Characteristiske ved Oldtiden end vi. Paa den anden Side finde vi hos Tydskerne en Tilbøjelighed til dybsindige Forklaringsmaader af hvad der forekommer os mere lige henad Vejen og netop derved tiltalende og søgte; og denne Aand, hvoraf selv Goethe har et Anstrøg i sin Omdigtning af Euripides's »Iphigenia«, var det, der styrede Kleist under hans Bearbejdelse af »Amphitryon«.

Kleist lægger hverken Vægt paa det Komiske, der ligger i, at to ganske eens Mennesker forvexles, hvilket her er dobbelt komisk, fordi Tilskuerne ere medvidende om at den ene er en Gud; heller ikke paa den latterlige Ære at blive gjort til Hanrej af en Juppiter, heller ikke paa det Storartede og tillige Gemytligt i Jupiters Kjærlighed til Alcmene, ligeoverfor de skikkelige, trofaste Ægtefolk, der gjensidig føle sig uskyldige og pukke paa hinanden. Istedetfor Plautus's naturlige klare Udvikling, eller Molières vittige parodiske Behandling af Helte- og Gudefigurerne,

vil Kleist noget meget Dybsindigere, der uidentvivel skulde hæve Stykket op i Poesiens rette Sfære. Han vil give os den Bevægelse, der foregaaer i et ømtføende Kvindehjerter ved en uforstyldt Anklage for Hoer, og den Storm, der raser i en Mands Bryst, naar han troer sig bedragen af den Hustru, som han elsker!

Selv med denne Plan for Øje, behøvede han foreløbig dog kun næsten ordret at oversætte den første Scene mellem Jupiter og Alcmena, thi fransk Parodi oversat paa Tydsk bliver næsten af sig selv til temmelig anstændig Pathos. (Omvendt kan let tydsk Pathos komme til at tage sig parodisk ud paa fransk, ja selv paa dansk). Men for at Alcmena ret kan faae Lejlighed til at vise os sit Hjertes skjulte Folder, opfinder han, i en til digtet Scene mellem Alcmena og Sosias's Hustru et nyt Motiv, der er betegnende for Stykkets hele Character. Idet Alcmena nemlig i Samtale med Charis (Molières Cléanthis) viser hende det Smykke, Jupiter i Amphitryons Skikkelse har givet hende, opdager hun til sin Rædsel at det Navnetræk paa Smykket, som hun hidtil har læst for A, pludselig er et ganske tydeligt J. Selv i den foregaaende Scene, hvor Amphitryon, ligesom hos de tvende andre Forfattere forbavses over allerede at have været een Gang hos sin Kone, og givet hende et Smykke, var der intet ivejen dermed; men nu staaer et overordentligt læseligt J. Fra dette Bogstav tager Kleists originale Udvikling sit Udgangspunkt, og han skildrer nu paa en rørende Maade de Tvivl, der næsten overvældende opstaae hos den ulykkelige Fyrstinde angaaende den Ægtemand, der først besøgte hende. Tillykke kommer Jupiter-Amphitryon, som efter nogle gjensidige sentimentale Replikker i Anledning af hendes Skrupler, fortæller hende, at det er Jupiter selv, der har gjort hende den Ære at besøge hendes Seng. Dog siger han endnu ikke, at han er Jupiter, men at han, Amphitryon, veed, at det var Jupiter, der var hos hende. Gjennem hele Scenen forsøger han tillige med megen Spidsfindighed, ligesom hos Molière, at faae hende til at gjøre en Adskillelse mellem Manden og Elskeren, et Motiv, som gaaer ulige bedre an hos Molière, end i Kleist's tunge, pathetiske Replikker, saa meget mere, som han til Slutningen holder et lille Foredrag over hendes Religiositet, hvilket er alt andet end opbyggeligt. Hun har nemlig, naar hun bad til Jupiter, været saa naiv at tænke paa sin Mand derved; det er Jupiter jaloux over, og vil have, at hun istedetfor skal tænke paa Jupiter selv, scilicet paa Elskeren, der besøgte hende

sidste Nat. Han gjør sig i det hele overordentlig Umage for at faae fortalt Alcmene paa en forblommet Maade, at han selv netop er Juppiter, men hun begriber det ikke, thi i en Replik, der vistnok er af større komisk Virkning, end man skulde troe Forfatteren havde villet det paa et saa rørende Sted, siger hun, at hun paa en Prik veed, hvorledes Elskeren (Juppiter) saae ud, og paa ingen Maade skal forvexle ham med denne sin egen Amphitryon, som hun her taler med. Og saa er det netop Pseudo-Amphitryon hun taler med! Dette andet nye Motiv har imidlertid givet Anledning til den bedste af de Scener, Kleist har tildigtet; han lader nemlig Charis og den rigtige Sosias høre paa Samtalen, og da Herskabet er gaaet, vil Charis prøve, om ikke den Sosias, der nu er tilstede, — thi man kan jo ikke kjende Forskjel paa dem, — dog muligviis ogsaa skulde være en Gud, Apollo eller Mercurius. Hendes Forsøg paa at faae Bonden knolden til at erklære sig for at være Apollo og modtage hendes Tilbedelse, er meget komisk.

Knuden strammes og løses nu ligesom hos de andre; kun tager det sig noget naragtigt ud, at Forfatteren, istedetfor ordentlig at forvandle Juppiter, lader sig nøje med at sende en Ørn ned fra Himlen, bringende en Tordenkile. Imidlertid er ogsaa i denne Scene en Replik, der viser, at Forfatteren, under Forsøget paa at gennemføre sine dybsindige Motiver, ikke har givet tilstrækkelig Agt paa Stykkets egne Conseqvenser. Medens begge Amphitryoner staae fremstillede for det forbavsede Folks Øjne, udæskes ogsaa Alcmene til at afgive sin Erklæring, og nu siger hun blandt andet:

Nu seer jeg først, hvor jeg har taget fejl;
 Og Solens klare Lys nødvendigt var,
 For at faae skjelnet Bondens plumpe Bygning
 Fra disse kongelige Lemmers Pragt
 Fra Tyrekalven Hjorten o. s. v.

Efter at have characteriseret sin rette Ægtemand paa denne mindre smigrende Maade, maa det være haardt, da Juppiter giver sig tilkjende, at henvises til denne foragtede, som sin virkelige elskede Mand, og man kan forstaae at Alcmene ender Stykket med et langt »Ach!» skjønt Forfatteren vist ikke vilde have det forklaret paa den Maade.

En Englænder mener at have opdaget, at Emnet til disse Stykker ikke oprindelig skal være opfundet af nogen romersk

eller græsk Forfatter, man maatte jo nærmest tænke paa den Archippos, der nævnes paa Titlen til Plautus's Stykke, men er en ældgammel indisk Fabel. Den bekjendte Fortolker af Molière, Taschereau, fortæller denne Fabel omtrent saaledes:

En Hindu med ganske overordentlige Kræfter, havde en meget smuk Kone; han blev jaloux paa hende, bankede hende og gik sin Vej. En lystig Skjelm af en Gud, ikke en Brama, ikke heller en Visnu eller en Sib, men en Gud fra Stueétagen, men ikke desto mindre meget mægtig, putter sin Sjæl ind i et Legeme, der ganske ligner den bortløbne Mands, og frematiller sig i denne Skikkelse for den forladte Dame; Læren om Sjelvandring gjorde dette Skjelmsstykke sandsynligt.

Den forelskede Gud beder sin formeentlige Kone om Forladelse for sin Hefthighed, faaer Tilgivelse, nyder den Skjønnes Gunst, gjør hende frugtsommelig og bliver der som Husets Herre. Den rigtige Ægtemand, angrende og bestandig forelsket i sin Kone, vender hjem, for at kaste sig for hendes Fødder. Han finder et andet Sig i sit Huus, han bliver behandlet af denne Anden som en Bedrager og Troldmand. Der bliver en Proces deraf, som plaideres for Benares's Domstol. Dommeren var en Braman, som meddeet gjætter, at den ene af de to Huusherrer var holdt for Nar, og at den anden var en Gud.

Her maa vi forlade Oversætteren, hvis Sprog kunde synes Læseren altfor naturligt. Vi maa nøjes med at sige, at Domstolene, der vidste, at den Skjønnes Mand stod i Ry for sin Styrke, befalede, at hun skulde give begge Prætendenter een for een Adgang til sig, og den der gav det bedste Beviis paa sin Kjærlighed og Dygtighed, skulde fyldestgjøres i sin Fordring. Den rigtige Ægtemand drev det til samme Antal som Hercules' Arbejder, til største Forbauselse for denne ejendommelige Domstol, og Bisidderne vil allerede dømme i hans Faveur, men nu viste den anden sig værdig til at være en Ægtemand for Danaos's halvtredsindstyve Døttre. Dommeren ndraabte da: Den Første er en Kjæmpe, men har dog ikke overskredet den menneskelige Naturs Grændse; den Anden maa være en Gud, der har gjort Lejer med os. Guden tilstod alt og gik leende hjem til sin Himmel.

Det var imidlertid ikke umuligt, at Sagnet om Juppiter og Amphitryon kunde have dannet sig uafhængigt af denne Fortælling, der er meget fattigere i Motiverne.

Den opdragende Skole.

Et Bidrag til pædagogisk Orientering.

(Brudstykker af en Afhandling af *F. Lange*.)

Dicendum enim est caput.
Cic.

1.

Hvad er den opdragende Skole? er den en ny Opfindelse? en nye Opdagelse? maaskee en Fremtidsskole? Skal Skolen ikke længer være undervisende, og hvilke nye Midler og Kræfter er den paa een Gang kommen i Besiddelse af, for ogsaa at kunne paatage sig det opdragende Hverv? Eller er det Hele, der menes med den opdragende Skole, tilsidst kun det, at al Skolegang, ligesom overhovedet ethvert Forhold, der medfører, at den Ældre og Modnere umiddelbart bestemmer og leder den Yngres Arbejde og Opførsel, nødvendigviis har et Moment af Opdragelse i sig, eller øver en opdragende Virksomhed, lærer Barnet Orden, Regelmæssighed, Underordning, Lydighed, Flid, Anstændighed, Sædelighed o. s. v., og gjør dette ligesom af sig selv, og uden særskilt at lægge an derpaa, eller at betragte det som en særegen Opgave? Eller er Meningen fremdeles kun den, at al Skoleundervisning, medens den efter sit Væsen har til Opgave at meddele Barnet Kundskaber og Færdigheder, allerede i selve Undervisningsstoffet og det blotte Indhold af Undervisningsgjenstandene, og det da saa meget desto mere, jo rigere og fyldigere dette Indhold er, har en Kraft til tillige at udvikle og styrke Barnets sjælelige Evner i Almindelighed, eller, hvis man endelig vil kalde det saaledes, til at bidrage til Barnets intellektuelle Opdragelse? Alt dette benægter og betvivler Ingen. Men hvis der med den opdragende Skole ikke menes Andet end dette, er det da ikke aldeles vilkaarligt og uberettiget at ville have den hele Skole benævnet efter det, som ikke er og ikke kan blive mere end et enkelt Moment ved dens Virksomhed, og er der ikke Fare for, at en saadan Vilkaarlighed, der strider ligemeget mod den almindelige Forestilling og den vedtagne Sprogbrug, som begge ere enige om at henvise Undervisningen til Skolen, men Opdragelsen til Familiens og Livets andre sædelige og religiøse Institutioners Indflydelse — er der ikke Fare for, spørger man, at en saadan vilkaarlig

og uhjemlet Benævnelse af Skolen paa flere Maader kan fremkalde Misforstaaelse og Forvirring? Eller vilde det ikke være til ubodelig Skade baade for Opdragelsens og Underviisningens Sag, baade for Skolen og Familien og Livet, dersom enten Skolen, for derved at fyldestgjøre nye og, som det kunde synes, højere Fordringer, skulde fristes til at blive utro mod sig selv, forsømme sin ejendommelige Opgave og sine ejendommelige Hjælpemidler, blive mindre omhyggelig, mindre grundig, mindre streng i sin Underviisning, og om Skolen, fordi den ventede sig et større Udbytte for det opdragende Formaal af Lærernes umiddelbare og reent personlige Paavirkning, end af Underviisningen, lod sig forføre til umiddelbart at lægge an paa en religiøs Opbyggelse og en sædelig Vækkelse, eller en eensidig Uddannelse af Hjertet, Følelserne, Stemningerne, med Tilside sættelse af de øvrige Sjæleevners Udvikling? Og naar Skolen saaledes, idet den af Nyhedssyge anmasser sig ene at ville gjøre det, som den aldrig har gjort og aldrig vil kunne gjøre uden Familiens Bistand, paa en Gang opgiver sit sikre Fodfæste og forspilder sin virkelige Betydning for Livet, vil det da ikke paa den anden Side altid være et stort og ubodeligt Onde, om Familien af denne nye Lære om den opdragende Skole lader sig forlede til, snart i god Tro og i den beskedne Følelse af sin egen Uformuenhed, snart i sin Letsindighed at kaste sin Sorg over paa Skolen og at unddrage sig selv den Pligt at opdrage sine Børn, medens det dog netop er den fulde Erkendelse af denne Pligt, der giver Familien dens ejendommelige Skjønhed og dens fulde Betydning som Betiagelsen for og Bæreren af en sædelig Samfundsorden? Kort sagt, er der ikke Fare for, at vi, ved at lægge Opdragelsen hen til Skolen og ved saaledes at rokke den gamle, og i den almindelige Bevidsthed rodfæstede Forestilling om en Arbejdets Fordeling, ifølge hvilken Skolen er den undervisende, men Familien den opdragende, ville bringe Forstyrrelse ind i begge Kredse, og friste den ene til Sorgløshed og Ligegyldighed, den anden til famlende og forvirrende Overgreb?

Alltsaa, endskjønt der fra de ældste Tider af og overhovedet ligesaa længe der har været Tale om Underviisning og Skole, ligesaa længe ogsaa har været Tale om »Pædagogik« og »Pædagogik«, eller om Skolens og Underviisningens Forhold til og Betydning for Opdragelsen; og endskjønt til alle Tider enhver god Skole har sat sin Ære og Stoltthed i at blive betragtet som

sine Disciples »aandelige Fostermoder«, og enhver god Lærer altid har følt at hans Undervisning var forfængelig og forspildt, dersom han ikke tillige havde haft Indflydelse paa Barnets hele aandelige Tugt, eller havde været opdragende, saa ere vi dog endnu ikke komne videre i vor Overvejelse og Erkjendelse, end at Mange af os, saasnart Nogen gjør Alvor af at kalde Skolen tilbage til det opdragende Formaal, og forlanger, at Skolen konsekvent skal forfølge dette i hele sin Gjerning, da strax foruroliges derover som over noget aldeles Nyt og Useet, og frygte ikke blot Misbrugene af en saadan Fordring — thi dem vilde det jo altid være fuldkomment rigtigt og fortjenstfuldt at advare for og at modarbejde — men frygte for selve Brugen deraf, eller for Fordringen, i og for sig betragtet. Og i den Grad have Mange af os løbet sig fast i den udelukkende Forestilling om Skolen som undervisende, og i den Routine, hvori vi nu engang ere komne ind, at vi, hvor ofte vi end føle os uhyggelige derved, dog, »som praktiske Mænd, foretrække at tumle med det Givne fra det givne Standpunkt af,« og at bringe saa Meget ud deraf, som der med Rimelighed lader sig forlange, og overhovedet slet ikke kunne forstaae eller bryde os om at forstaae eller at undersøge, hvad der ved det første Øjekast viser sig afvigende fra de tilvante Forestillinger og de tilvante Fordringer. Derfra hine mange Tvivl og Indvendinger og Bekymringer, der i Virkeligheden alle ere rene Misforstaaelser, og som det vil være umuligt at afkræfte eller fjerne, saalænge det ikke er lykkedes at bringe den Grundtanke, hvorpaa Fordringen om »den opdragende Skole« hviler, til klar Forstaaelse, og at eftervise, hvorledes det kun er ved Gjenoptagelse af denne Tanke, der i Virkeligheden er ligesaa gammel som Skolen selv, at Skolen vil kunne udfries af den Forvirring og Nød, hvori Skolemænd og Ikke-Skolemænd, abstrakt Theorie og traditionel Praxis efterhaanden have trængt den ind ved fra et fremmed Standpunkt af at paatvinge den et Princip, som ikke er og aldrig kan blive dens eget. Jeg skal forsøge at eftervise dette i saa stor Korthed som muligt.

2.

Thi naar det alt længe er en staaende Talemaade, at det er Skolens Formaal ved sin Undervisning at bibringe Disciplen almindelig Dannelse, og vor nuværende Undervisningsplan siger: »at bibringe Disciplen en sand og grundig almindelig Dannelse«,

sa frygter jeg for, at det ikke vil være vanskeligt at paavise, at Fejlen ved denne Bestemmelse af Skolens Opgave er intet Ringere end den, at den i egentligste Forstand springer Barnet over, og med Øjet fæstet paa den tilkommende Mand overseer Skolens nærmeste Opgave, nemlig at gøre Drengen til Dreng, Barnet til Barn. Og dog kan i Virkeligheden Ingen blive Mand, som ikke først i Virkeligheden har været Dreng. Eller hvis det desuagtet skeer, og det ikke endda saa sjældent, saa er dette dog kun tilsyneladende, og kan ikke skee, undtagen derved, at den Vedkommende, om ogsaa nødvungen, forlænger sine Dreng- og Læreaar ud over den almindelige Drengalder og ind i Ynglings-, ja selv i Manddomsalderen, og at hans Skjæbne i Form af Tilskikkelser, Omstændigheder, Forhold o. s. v. i en senere Alder tager ham i Skole og anvender den Tugt og Opdragelse paa ham, som er bleven forsømt i hans Drengesaar. Ingen kan ustraffet springe Tugten og Opdragelsen over. Men hvad er »almindelig Dannelse«, »en sand og grundig almindelig Dannelse«? Et velklingende Udtryk, som ved den Fylde og Alsidighed, som det bebuder, har noget meget Tiltalende ved sig. Et Udtryk fremdeles, som vi alle saa tidt have brugt og ere saa fortrolige med, at vi ikke tvivle paa, at vi jo forbinde en heel Række af Forestillinger dermed, men dog et Udtryk, som Ingen, og allermindst Skolemanden holder af at opfordres til at gjøre Rede for, eller at definere. Og dog, dersom det er dette Begreb, som skal bære og lede hele Skolens Virksomhed, saa vilde jo intet være af større Vigtighed, ja af større Nødvendighed, end at dette stod for Skolen i sin hele Klarhed og begrebsmæssige Bestemthed. Men vi ville ikke lægge Skolemanden det til Last, at han har forsømt dette, fordi Tingen er den, at Begrebet »almindelig Dannelse«, hvordan vi end fatte det, i Virkeligheden ikke falder sammen med Skolemandens Opgave, og fordi Skolemanden derfor snart i alt Fald kommer til en Fornemmelse af, at det ikke er paa Skolens Omraade at han kan gennemføre en begrebsmæssig Forstaaelse deraf. Thi naar vi gaae nærmere ind paa Dannelsens Begreb overhovedet, og fastholde, at Dannelsen i sit Væsen er en Modsætning til og en Overvindelse af den givne, lavere og blot egoistiske Naturlighed, en aandelig Gjenfødelse, hvorigjennem Individet ved at føle sig greben af en ideel Verdens- og Livsanskuelse og selv at gribe denne og ved at underordne sig den og ligesom stille sig til dens Tjeneste, og bearbejde sig selv, for at kunne blive et

brugbart Redskab for Ideen, efterhaanden arbejder sig frem til aandig Frihed, Selvstændighed, Personlighed, fastholde vi altsaa dette som Dannelsens Væsen overhovedet, at den er Idealitet, Frihed, Personlighed, saa erkjende vi ogsaa strax, at den ligger langt ud over Skolens Omraade, eller at den er selve Livets og ikke Skolens Opgave, om det end tillige strax maa erkjendes, at Skolen kan og bør have en stor Betydning for den som Forarbejde og Forberedelse. Men hvis Nogen maaskee her vil indvende os, at det jo naturligviis følger af sig selv, at ved hiin Fordring til Skolens dannende Virksomhed netop underforstaaes den her nævnte Begrændsning, eller at det vilde være aldeles uberettiget at antage at Fordringen virkelig skulde gaae ud paa en færdig og fuldstændig Dannelse, og ikke indsee, at en simpel og ærlig Fortolkning af den opstillede Fordrings Ord og Mening fornuftigviis kun kunde føre til at betragte Skolens Opgave som den at forberede og lægge Grunden til en almindelig Dannelse; hvis Nogen, som sagt, foreholder os dette, saa troe vi, at det maa erkjendes, at en Fortielse af en saa væsentlig Begrebsbestemmelse, hvis der overhovedet virkelig her kan være Tale om en Fortielse, i al Fald i praktisk Forstand ikke vilde være nogen ringere Fejl, end en ligefrem Overseen eller Ikke-Erkjendelse af Sagen selv vilde være. Og vi beklage denne Fortielse saa meget desto mere, jo tydeligere det er, at den klare og bestemte Udtalelse af den Begrændsning, som her er bleven fortiet, eller forsømt at gøre gjældende, netop vilde have ført os lige til den opdragende Skole og saaledes vilde have befriet Skolen fra al den Usandhed eller Forvirring, hvori den nu er kommen ind. Thi Forberedelse og Opdragelse vil paa Skolens Omraade nødvendigviis falde sammen.

3.

Men naar det saaledes allerede ved den første Betragtning af Dannelsens Væsen maa synes tydeligt, at Skolens Opgave ikke kan sættes i at bibringe Barnet Dannelse, saa vil en nærmere Gaaen ind paa denne Betragtning endnu fuldstændigere godtgjøre dette. Og her paatrænger sig da allerførst det Spørgsmaal, hvad er almindelig Dannelse? Er den i sit Væsen forskjellig fra Dannelse i og for sig, saaledes som vi ovenfor have søgt at bestemme den; eller er det ikke meget mere saaledes, at al sand Dannelse altid ifølge sit Væsen tillige er almindelig Dannelse, eller dog stræber hen til at blive det?

Og det paa en dobbelt Maade. Thi naar vi gaae ud fra, at Dannelse har til sin Forudsætning Idealitet, ideel Verdens- og Livsanskuelse, men til sin Virkning har aandelig Frihed og Personlighed, saa ligger det paa den ene Side i Idealitetens Væsen at den, Aanden, ikke kan blive staaende ved det enkelte ideelle Billede, det enkelte Ideal, og ligesom fortabe sig i dette, eller eensidigt gaae op i dette, men bestandigt opfordres til at drage Mere og Mere af Livets objektive Indhold ind i sin ideelle Kreds, og saaledes arbejde hen til en stedse alsidigere og almindeligere ideel Anskuelse, der ikke troer, at der er nogen Deel af Livet, som ikke skulde kunne sees i et ideelt Lys, eller som ikke skulde kunne optages med under en ideel Bestemmelse. Og paa den anden Side ligger det i den aandelige Friheds og i Personlighedens Væsen, at den Enkelte, Individuet, heller ikke kan komme til en sand Besiddelse af disse Dannelsens Frugter eller til en sand Dannelse ved maaskee at sætte en enkelt Deel af sit Væsen, enten sin Forstand, eller sine Følelser, eller sin Troe o. s. v. under Ideens Herredømme, men kan derved, at han stiller sit Væsen heelt og holdent, med alle dets forskellige, højere og lavere, Evner og Kræfter under den ideelle Anskuelsses Tugt, og stræber efter at bearbejde og beherske sit hele Væsen efter dens Fordringer, med den Overbevisning, at der ikke er nogen Deel af hans Væsen, som enten ikke kan, eller ikke behøver at drages op i den ideelle Dannelses-Sphære. Vi sige altsaa, at al sand Dannelse, baade objektivt og subjektivt taget, stræber hen til Almindelighed, eller er en heelt aandelig Udviklingsproces, et aandeligt Liv, der ikke har nogen anden Ende, end selve den jordiske Tilværelses Ophør, og ikke kjender til nogen vilkaarlig Grænsbestemmelse, nogen vilkaarlig Afslutning, saaat jeg nogensinde skulde kunne sige, hermed eller nu er min Dannelse færdig; og det er ingen Indvending herimod, at denne Dannelse trods sin Almindelighed modtager baade en særegen Begrænsning og Indskrænkning af de Omstændigheder og Forhold, hvorunder den bliver til, og en særegen Beskaffenhed og ligesom Farve af den Persons naturlige Ejendommeligheder, hos hvem den udvikler sig, og saaledes tillige altid bliver individuel. Thi naar det ligger i den aandelige eller ideelle Udviklings Natur, at den først efterhaanden og gennem Aarenes og Aarhundredernes Løb kan arbejde sig frem til et stedse rigere og rigere Indhold, og der derfor i Modsætning til den Fylde af ideelle Interesser og Spørgsmaal, der beskjæftige vor Tid i alle aandelige Retninger

i Kirke, Stat, Videnskab, Kunst, i Politikens og Samfundsordenens højere og lavere Anliggender, har været Tider, hvori det hele aandelige Liv enten udelukkende eller dog ganske overvejende bevægede sig om en enkelt af disse Ideer, som f. Ex. i hele vor christelige Oldtids og Middelalders Historie om Kirkens Idee, saa er det den nødvendige Følge heraf, at Individuets ideelle Liv og Dannelse, henviist til de hvergang givne historiske Betingelser og Forudsætninger, nødvendigviis maae bære et Præg af sin Tid, og blive eensidigere og alsidigere, eftersom denne er det. Men dette kan, som Noget der er begrundet i ydre og tilfældige Omstændigheder, ikke omstyrte Dannelsens Væsen som almindeligt, thi hvad enten den Tid, hvori Individet lever, er bevæget af mange og forskellige ideelle Anskuelse, eller beherskes af en eneste ideel Fordring, saa bliver Dannelsens Opgave dog i og for sig stedse den samme, nemlig at bringe alle de Realiteter, hvormed den kommer i Berøring, ind i Idealitetens Kreds og opfatte dem under ideelle Bestemmelser. Vi maae for desto fuldstændigere at forstaae dette, ikke overse, hvortledes det netop er denne Idealitetens og Dannelsens Energie, der til alle Tider i Historien under Kampen for en ideel Forstaaelse af Realiteterne, fra det ideelle Synspunkt af, har gennembrudt de Skranker, der hemmede Aanden, og aabnet nye Baner, opstillet nye Idealiser for det aandelige Liv. Usand bliver derimod Dannelsen, saasnart den bliver utroet mod sit Væsens Almindelighed, eller troer at have Ret til vilkaarligt at slutte sig til en enkelt, eller maaskee til et Udvalg af ideelle Interesser og at gaae op deri, og at benegte de andre Ideers Betydning og Berettigelse, som om Nogen f. Ex. i vore Dage vilde anerkjende Kirken's Idee eller Statens, eller Videnskabens, eller den sociale Samfundsorden's Idee, og frakjende enhver anden ideel Anskuelse af Livet dens Berettigelse og Værd. Thi en saadan Dannelse vilde som partiel Dannelse kun være et partielt aandeligt Liv, eller rettere en partiel aandelig Død. Men naar det ogsaa her gjælder, at Alle ikke kunne Alt, og at Enhver helst skal gjøre det, som han nærmest er kaldet til at gjøre, saa viser sig her en nye og anden Begrænsning af Dannelsen, en reent personlig og individuel Begrænsning, der dog ligesaa lidt som hvin Begrænsning, der ligger i Tiden, i Tidsalderen, berører selve Dannelsens Væsen men kun dens Virksomhed og Resultater. Naturen giver de forskellige Individuer et højt forskelligt Maal af aandelige Evner og Kræfter og kalder saaledes Nogle

til en større, Andre til en ringere aandelig Virksomhed. Den sætter allerede ved Fødselen nogle Individuer i de forreste Rækker af Samfundslivet, medens den trænger andre langt tilbage blandt den store Hob, saa at den snart letter, snart vanskeliggjør Adgangen til Deelagtighed i Livets højere Udvikling og friere Virksomhed. Og endelig uddeler Naturen sine Gaver og Gunstbeviisninger, ogsaa under løvrigt lige Vilkaar, dog i et saa forskjelligt indbyrdes Forhold, eller lader den ene aandelige Evne i den Grad have Overvægten over de andre, at den derved ligesom forud bestemmer Individuets hele aandelige Retning og lader den Ene fortrinsviis udvikle sig og tage sin Dannelse ad Erkjendelsens Vej, lader ham blive Philosoph, Lærd, Videnskabsmand, Praktiker, Forstandsmenneske, medens den bestemmer den Anden til overvejende at uddanne Følelsens og Gemyttets Side og lader ham blive Kunstner, Digter, eller leder ham overhovedet til fortrinsviis at blive et Følelsesmenneske, eller overvejende slutte sig til Sædelighedens og Religiositetens Idealer og bestræbe sig for at realisere dem paa sig selv og i Livet, hvad enten nu hans særegne Evner kalde ham til at gøre dette mest ad den theoretiske eller mest ad den praktiske Vej. Men medens saaledes den almindelige Dannelse paa en Maade bliver farvet og ligesom betinget af Individuernes Natur, eller hvergang bliver en personlig og individuel Dannelse, staaer dette aldeles ikke i Modsigelse til Opfattelsen af Dannelsen som almindelig. Thi netop fordi Dannelsen ikke gaaer ud paa at ophæve eller tilintetgjøre Naturligheden, men paa at fuldkomme den, netop derfor bliver Dannelsen kun da sand, naar Enhver erhverver den paa sin ejendommelige Maade, eller ligesom paa Grundlaget af sine særegne naturlige Forudsætninger. Og heller ikke strider dette mod Begrebet af Dannelsens Almindelighed. Thi Opgaven bliver hvergang den at tage det hele Individuum med, og ikke blot et Brudstykke af ham, saaledes som Tilfældet bliver, naar f. Ex. den, der af sin Natur fortrinsviis drages hen til Tænkning, Forskning, Videnskab, vilkaarligt ligesom sikkrer sig i Erkjendelsens Sphære, og, idet han saaledes bliver mere og mere fremmed for de sædelige og religiøse Ideers Kreds, og mere og mere ligegyldig imod og skyer for at overtage de Selvtugtens og Selvopdragelsens Kampe og Selvfornægtelser, uden hvilke han aldrig kan lære at beherske den egoistiske Retning i sine naturlige Følelser, Tilbøjeligheder, Lyster, Liden-skaber, og bringe dem til at underordne sig det ideelle Stand-

punkts Fordringer, bliver et uzyttern beregnende Forstandsmenneske, der afviser alt det, der ikke kan forstås og bevises, som sig overkommende, og lever halvt et naturligt, halvt et intellektuelt Liv — en partiel Dannelse og en partiel aandelig Død. Og dette er paa den anden Side lige saa fuldkomment Tilfældet, naar det Individuum, der fortrinsviis af sin Natur føler sig hændraget til de religiøse Forestillingers og Ideers Kreds, afslutter sig i disse, og medens han svælger i fromme Følelser og mystiske Betragtninger, forsømmer Udviklingen af sin Forstands og Fornufts Evner. Met han som Følelsesmenneske troer sig berettiget til at foragte Tænkningen. Kundskaben, Viden-skaben, Intelligentien. Ogsaa her er kun halvt Liv, men halvt Død, og tiltrods for det enkelte ideelle Moment, der er kommet ind i Livet, kun en usand og usund Dannelse.

4.

Vi fastholde altsaa at Dannelsen, skjønt farvet og i en vis Forstand betinget og begrændset baade af den Tidsalder og det Individuum, som den tilhører, dog stedse er almindelig Dannelse, og omfatter det hele Menneske. Men jo tydeligere det efter den foregaaende Betragtning er, at Dannelsen er Selvdannelse, Selvtugt, Selvopdragelse, destomere indlysende er det ogsaa, at Dannelsen som saadan ikke umiddelbart falder sammen med Barnets Opgave, eller ligefrem kan stilles op som Skolens, Barneskolens Formaal. Til at gribes af Ideen og igjen at gribe Ideen, dertil hører Modenhed, baade aandelig og legemlig Væxt og Udvoxethed. Men naar det imidlertid kan indvendes os, at det desuagtet er en simpel Kjendsgjerning, at den almindelige Sprogbrug hjemler en Ret til at bruge Ordet Dannelse ogsaa om Barnet, eller at der Intet kan være til Hinder for, i Analogie med saa mange andre Tilfælde, at bruge det samme Udtryk i engere og videre, eller i strængere og løsere Forstand, saa er det ikke om Ordet, at vi her ville rejse en Strid, men netop om Forstaaelsen, og det, vi forlange er ikke, at man skal give Slip paa hiint Udtryk, men kun at man med rene og klare Ord skal sige, i hvad Forstand man tager det. Saalænge dette staaer uafgjort hen, og det er Enhver tilladt at forstaae det paa sin Maade og forbinde sine egne reent subjektive Anskuelser dermed, kan det ikke være Andet, end at en saadan Ubestemthed efterhaanden undergraver den faste Erkjendelse af Dannelsens egentlige Væsen, og kaster Skolen ind i en Ubestemthed om sin egen Opgave, der nødvendigviis maae forvirre og svække

dens Virksomhed. Men at denne dobbelte Frygt ikke er indbildt, men velbegrundet, ~~det vil den følgende~~ Betragtning yderligere godtgjøre. Efterat vi nemlig hidtil kun have betragtet selve Dannelsens Væsen, eller ligesom dens Inderlighed, saa staaer endnu tilbage Dannelsen i dens ydre Optræden, eller med Hensyn paa det Apparat af Erkjendelser, Kundskaber, Indsigter, Færdigheder, hvormed den omgiver sig. Hvad og Hvormeget af alt dette hører i Virkeligheden med til Dannelse som en nødvendig Betingelse for samme? Eller, dersom der ogsaa paa dette Dannelsens Omraade møder os Noget, som kan kaldes *almindelig Dannelse* og virkelig ogsaa bliver kaldt saaledes, i hvilket Forhold staaer da denne til det, som vi i det Foregaaende have opstillet som den almindelige Dannelses Væsen?

Overalt hvor der er aandeligt Liv og Virksomhed, fremtræder med Nødvendighed en Stræben efter Erkjendelser, Kundskaber, Indsigter; en Stræben, der i al Fald hos de mere begavede og mere energiske Naturer ikke blot gaar ud paa at gøre Individuet dygtigt til det særegne Kald, den specielle Op-gave, hvortil han efter sin Natur nærmest og først føler sig hændraget, men som ogsaa føler en Trang til at komme ud over de første og nærmeste Forudsætningers snævre Kreds, eller at udvide, udvikle, uddanne sine Erkjendelser og Kundskaber ved stedse at optage Mere og Mere af det, der efterhaanden viser sig for ham som nærmere eller fjernere berørende, mere eller mindre fremmende hans eget Kalds Interesser. Men medens denne Stræben, som alt bemærket, er fælleds for alt aandeligt Liv og ingenlunde forstrinsviis tilhører den Dannede, idet jo det naturlige Menneske i og for sig kan have baade højere aandelige Evner og en større aandelig Energie, end den Dannede, saa maa vi ikke overse, med hvor forskjellig en Karakter denne samme Stræben træder frem hos den Ene og hos den Anden. Thi naar den hos det naturlige Menneske ytrer sig — — —

(Her er en Lakune; et andet Brudstykke vil blive meddeelt i følgende Hefte).

Anmeldelse.

S. Rosing engelsk-dansk ordbog. Kbhvn. 1863.

C. Hornbeck engelsk-dansk håndordbog. Kbhvn. 1863.

Den første fortjænte nærmere omtale, end jeg kan give. Den nøjagtighed og pålidelighed, også i det vanskeligste, fagord, fagudtryk, er noksom bekendt, og har vundet i den ny udgave. Den er måske den eneste virkelig gode danske ordbog til noget levende sprog. Jeg gentager hr Kleisdorffs ønske (dagblad 4de oct. 62), at lærerne vil anbefale den, og særlig (på grund af den gode medfart, modersmålet har fået) fremfor de skadelige tyske håndordbøger.

Den anden er langt fra av samme betydning, men gör stærk brug av Rosings. Hr Hornbecks ytringer (i den dansk-engelske del) vidner derfor ikke just om skyldig taknemlighed, ligesom de i fler henseender er ilde overlagte. Det lyder barnligt at rose sig av at have optaget »talemåder«, sammensætninger, og afledninger som *to smoke tobacco, to go to school, to thrust back, to attend to mass, wheathurvest, wheatflour, whelpish, wheezy*, o. s. v., og tilføje ved hver: »hos Rosing intet herom«. Et av Rosings fortrin er virkelig skønsomhed i val av materiale. Det er umuligt at gøre en ordbog fuldstændig og fejlfri; og jeg vil ikke engang lægge alt for stor vægt på sligt hos H. som *to lay in wait* (s. 550), *wipe* lommebog (*taschentuch* læst fejl), *undone* uavgjort (ugjort kan indeslutte uavgjort; men det gör ikke oversættelsen god), *adeling* (rettere: *atheling*) ætling (vækker falsk etymologisk forestilling); m. m. R's omhyggelige sagforklaringer taber stadig i H's gengivelse; f. ex. R: *yaws* hudsygdom som fra Afrika er bleven overført til Vestindien, H: *yaw* slags hudsygdom i Vestindien, oprindelig i Afrika; *to trail arms* R: holde geværet i højre hånd med kolben nær ved jorden, H: holde geværet i højre arm; *ærocollyrium* R: tör öjensalve, H: tört öjenplaster. Noget av H's kunde R nok misunde ham, som »X X or double X en fortræffelig slags porter«, der vel ikke fås på Møn. Agtelse fortjæner H's modtagelighed for rettelser til gagn for modersmålet; den e.-d. dels »uregelmæssige« verber er i den d.-e. rettet til regelrette.

22 Maj 1863.

E. Jessen.

Blandinger.

Odysseen 2, 130—137.

Af H. F. F. Nitzhorn.

*Ἄντινο', οὐ πως ἔστι δόμων δίκουσαν ἀπῶσαι,
ἢ μ' ἔτεχ', ἢ μ' ἐθροίψε· πατὴρ δ' ἐμὸς ἄλλοθι γαίης
ζῶει δ' γ' ἢ τέθνηκε· κακὸν δέ μοι πόλλ' ἀποτίνειν
Ἰκαρίῳ, εἰ κ' αὐτὸς ἐγὼν ἀπὸ μητίερα πέμψω.
ἐκ γὰρ τοῦ πατρὸς κακὰ πείσομαι, ἀλλὰ δὲ δαίμων
δῶκε, ἐπεὶ μήτηρ στυγαρὰς ἀρήσει· ἐρινὸς
οἴκου ἀπερχομένη· νόμισαι δέ μοι ἐξ ἀνδρώπων
ἔσσεται· ὧς οὐ τοῦτον ἐγὼ ποτε μῦθον ἐνίφρω.*

Lektor Thaasen har i dette Tidsskrifts 4de Aarg. S. 95 fgg. erklæret de to Halvvers 131—132

*πατὴρ δ' ἐμὸς ἄλλοθι γαίης
ζῶει δ' γ' ἢ τέθνηκε*

for uægte, fordi de forekom ham uforstaaelige. Da nu Stedet trods de fremførte Indvendinger ikke forekommer mig saa vanskeligt, og da ingen Anden har taget det i Forsvar, tør jeg maaske fremsætte min Opfattelse for enten at se den gendrevet eller ogsaa have Ret til fremdeles at følge Overleveringen.

Jeg finder det vel med Lektor T. besynderligt at sige om en Afdød, at han efter at være død er paa et andet Sted af Jorden; men jeg kan dog nok forstaa, at man kan sige at Odysseus er død i fremmede Lande. Jeg oversætter da Stedet saaledes: »Min Fader lever i fremmede Lande, eller maaske har han der fundet sin Død». Nærede jeg Tvivl, vilde jeg udstrække den ogsaa til Mentès Ord 1, 196:

οὐ γάρ πω τέθνηκεν ἐπὶ χθονὶ δῖος Οδυσσεύς.

Men ogsaa dette Vers finder jeg ganske forstaaeligt: »Thi endnu har Odysseus ikke fundet sin Død her paa Jorden». De to Steder forsvare og forklare hinanden, saa at man ikke er berettiget til at forkaste noget af dem, hvis de ellers passe i deres Sammenhæng.

Men det er netop her, Lektor T. sér de største Vanskeligheder. Thi i disse her behandlede to Halvvers er Telemach uvis, om Faderen lever eller er død. Men næsten i samme Aandedræt, v. 134, forudsætter han, at Faderen vil komme tilbage: *ἐκ γὰρ τοῦ πατρὸς κακὰ πείσομαι*. Lektoren vil nemlig ikke gaa ind paa den af Nitzsch og Fäsi antagne, ogsaa i Scholierne omtalte Forklaring, at *τοῦ πατρὸς* skal betyde Penelopes Fader, Ikarios; thi i en Sætning, hvor Telemach taler om sig selv, maa »Faderen» betyde hans egen Fader, altsaa Odysseus, der jo ikke vil kunne tilføie Telemachos noget Ondt, hvis han virkelig er død. — Hertil maa dog bemærkes, at *τοῦ πατρὸς* (han, Faderen, *τοῦ* er demonstrativt Pronomen) naturlig betyder Penelopes Fader, naar der er Tale om en Fader, der skal hævnge Penelopes Bortjagelse.

Hele Stedet oversætter jeg da saaledes:

»Antinoos! Ikke kan jeg støde min Moder ud af Huset mod hendes Villie. Hun har jo født mig, og hun har opfostret mig, medens min Fader

lever i fjerne Lande eller ogsaa der har fundet sin Død; og haardt bliver det, naar jeg skal bede det Meget til Ikarios, hvis jeg nemlig selv (o: uden Foranledning fra hendes Side) sender min Moder bort. Fra ham, Faderen, vil jeg jo komme til at lide Ondt, og Andet vil en Guddom sende over mig, naar min Moder ved Bortgangen fra Huset har bedet til de forfærdelige Hævn gudinder. Ogsaa hos Menneskene vil jeg møde Uvillie, saa det Ord vil jeg aldrig udtale.

Der er endnu ét Punkt i denne Oversættelse, som trænger til nærmere Omtale, nemlig Gengivelsen af *δέ* ved det danske Ord „medens“. Lektor Thaasen har selv hentydet til en saadan Forstaaelse, idet han berører, at Sætningen kunde opfattes som en Parenthes foranlediget ved *ἔθρως*; men han har ikke gennemført denne Tanke.

For nu at vise min Oversættelses Berettigelse maa jeg anføre nogle andre Steder, hvor Indskudssætningen med *δέ* ganske indtager samme Plads som en Conjunctionsindsættning.

Den første Spire til denne Brug ses i saadanne Forbindelser som 3, 47 flgg.:

*ἐπεὶ καὶ τοῦτον ὀνομαζέμεθα ἀθανάτοισιν
εὐχόμεθα πάντες δὲ θεῶν χάριτος ἄνθρωποι* o. s. v.

„Thi ogsaa denne, tror jeg, beder til de Udødelige (alle Mennesker trænge jo til Gudernes Hjælp); men han er den Yngste, derfor har jeg givet Bægeret først til dig.“

Fra denne parenthetiske Brug skér da Overgangen til Steder som 1, 119, hvor det om Telemachos, der sér Mentos, hedder:

*βῆ δ' ἰθὺς προθύροιο, νηυσὸς δ' ἐνὶ θυμῷ
ἔειπον δητὰ θυρῶν ἐφεστάμεν ἑγγύθι δὲ σιάς
χαῖρ' ἔλε δεξιτερὴν.*

Vilde man her oversætte: „Han gik hen mod Indgangen, og han harmedes i sit Sind over, at den Fremmede stod saa længe ved Døren, og, da han var kommen hen til ham, rakte han ham Haanden“, faar man en besynderlig Sammenstilling af uensartede Udsagn: „Han gik derhen, og han harmedes, og han rakte ham Haanden“. Indskudssætningen *νηυσὸς δὲ* ... betegner den Stemning, under hvilken han traadte hen til den Fremmede: „Han gik hen mod Indgangen, harmfuld over at... og, da han havde naaet ham, rakte han ham Haanden.“

En saadan Indskudssætnings Modus kan paavirkes af den Sætning, den bestemmer, og saaledes komme til at staa i Imperativ, selv om den ikke indeholder en Befaling f. Ex. 1, 337 flgg.:

*Φήμιε, πολλὰ γὰρ ἄλλα βροτῶν θεικτῆρια οἶδας,
ἔργ' ἀνδρῶν τε θεῶν τε, τὰ τε κλείουσιν ἄιοιδοι
τῶν ἐν γέ σφιν αἶεθε παρήμενος, οἳ δὲ σιωπῇ
οἶνον πινόντων ταύτης δ' ἀποπαύε' αἰοδῆς.*

Den ligefremme Oversættelse (»Du skal synge en af de andre Sange; og Beilerne skulle drikke i Taushed; men med denne Sang maa du standse») er allerede i sin Form stødende, da et Bud til Beilerne stilles ind imellem to Led af et og det samme Bud til Phemios; og i Realiteten bliver den endnu uheldigere, da Penelope ingen Magt havde til at paabyde Beilerne Taushed, og selv om hun havde den, var det urimeligt at anvende den, da de allerede i

Forveien, uden Bud fra hende, i Taushed lyttede til Sangeren, saaledes som der staar i v. 325: *οἱ δὲ σιωπῇ εἶσι' ἀκούοντες*. Stedet maa oversættes: »Syng en af de andre Sange, til hvilken Gæsterne i Taushed kunne lytte; men her op med denne sørgelige Sang».

Omvendt kunne slige Sætninger med *δέ* sluttende sig som andet Led til et Participium staa i Indicativ. Sætningsforbindelser som:

ἀμφὶ δὲ μιν μνηστῆρες ἀγήνορες ἡγερέθοντο

ἔσθλ' ἀγορεύοντες, κατὰ δὲ φρεσὶ βυσσοδόμυον (17, 66)

ere ikke sjældne.

Noget mere stades vi, naar det første Led er et Adjectiv som 3, 146:

νήπιος· οὐδὲ τὸ ἦδη, ὃ οὐ πείσασθαι ἔμιλλεν.

»Den Daare, som ikke vidste, at hun ikke vilde bønheøre dem». — Men mest afvigende fra vor Udtryksmaade bliver det, naar det Adjectiv, der danner første Led, er foiet til et Ord i Sætningen, som hverken er Subjekt eller Objekt, f. Ex. 9, 142—143:

ἔνθα κατεπλόμεν καὶ τις θεὸς ἡγεμόνευεν

νόκτα δὲ ὄρφναιην, οὐδὲ προυφαίνειτ' ἰδέσθαι.

»Der seilede vi ind, og en Gud viste os Veien gennem den mørke Nat, og man kunde ikke sé foran sig», er aldeles uforstaaeligt. Vi maa oversætte: »Gennem Natten, der var saa mørk, at man Intet kunde sé». — Naar det 3, 248 figg. hedder:

πῶς ἔθαν' Ἀτρεΐδης εὐρὺν χρεῖων Ἀγαμέμνων;

ποῦ Μενέλαος ἦν; . . . .

ἢ οὐκ Ἄργεος ἦεν Ἀχαικοῦ, ἀλλὰ πῇ ἄλλῃ

πλάζει' ἐπ' ἀνθρώπους, ὃ δὲ θαρσύνει κατέπεφνεν;

maa det oversættes: »Hvor var da Menelaos? Var han ikke i Argos, men flakkede han om andetsteds i Verden, siden hin saa dristig dræbte hans Broder?».

Endnu maa jeg anføre 2, 312—313:

ἢ οὐχ ἄλκις, ὥς τὸ πάροιθεν ἐκείριτε πολλὰ καὶ ἔσθλα

κτήματ' ἐμὰ, μνηστῆρες, ἐγὼ δ' εἰ νήπιος ἦα;

»Eller er det ikke nok, at I ødede mit Gods tilforn, medens jeg endnu var ung». Dette Sted er aldeles parallelt med vort Sted. *δέ*, der oprindelig betyder »men», har hos Homer antaget Betydningen »medens»; har da i sin Betydning samme Dobbeltthed som i ældre Dansk Ordet »mens», der baade svarer til vort »men» og til vort »medens». Det er en lignende Dobbeltthed som ved de Pronominer og pronominalske Adverbier, der hos Homer baade bruges som Demonstrativer og som Relativer; Demonstrativsætninger stillede parenthetisk som Indskud i den fortløbende Tale blive til Relativsætninger.

Vende vi nu tilbage til 2, 131, bliver altsaa Meningen den: »Min Moder har født mig, og hun har opfostret mig, medens min Fader har levet i fremmede Lande (eller maaske endog er død der borte), saa meget Mere skylder jeg hende, og saa meget mindre kan jeg vise hende bort fra mit Hus». Jeg sér intet Skævt i den Tanke, og jeg tror, Lektor Thaasen har været for hurtigt til at fordømme Stedet.

Naar Philologerne støde paa Vanskeligheder hos andre Forfattere ere de i Regelen villige til at indrømme, at Feilen kan ligge i vor mangelfulde Op-

fattelse eller ufuldstændige Kundskab; men Homers Text betragtes som herreløst Land, hvor man frit kan gaa paa Jagt efter Interpolationer og Rhapsodetilsætninger. Det Samme viser sig ved et andet af Lektor Thaasen omtalt Sted, Il. 19, 374 fgg., hvor det hedder om Achilleus' Skjold:

τοῦ δ' ἀπάνευθε σέλας γένετ' ἤδη μήνης.
ὥς δ' ὅτ' ἂν ἐκ πόντοιο σέλας ναύτης φανή
καιόμενοι πυρός· τὸ δὲ καίεται ὑπόδ' ὄρεσφιν
σταθμῷ ἐν οἰονόλῳ· τοὺς δ' οὐκ ἐθέλοντας ἄελλαι
πόντον ἐν' ἰχθυόεντα φίλων ἀπάνευθε φέρουσιν·
ὥς ἀπ' Ἀχιλλῆος σάκος σέλας αἰθέρ' ἔκτανεν.

G. Hermann finder Stedet i denne Sammenhæng meningsløst, thi det Skjold, der ligner Maanen, kan ikke tillige sé ud som et Hyrdeblus paa Fjeldet. — Det vilde være rigtigt bemærket af Hermann, hvis Maanen altid var den blege Nattevandrer. Men tit er det anderledes.

Wie traurig steigt die unvollkomne Scheibe
des rothen Monds mit später Gluth heran.

I Ossians Fingæl 1ste Sang hedder det:

Og som Maanen, naar den hæver sig fra Havet, Skjoldet var.

Det er et Billede, som fører os nær hen til den græske Digters Ord. For Fiskeren, der ude fra Havet sér Maanen hæve sig bag Fjeldet, sér det omtrent ud som et flammende Baal, og vi kunne da vel forstaa, at den samme Digter først sammenligner Skjoldet med Maanen, og strax efter med et Blus paa Sæteren, som Sømændene øine ude fra det stormfulde Hav.

Philologisk og pædagogisk Bibliographi for 1862.

Meddelt af K. J. Lyngby.

A. I Danmark, Norge og Sverig udkomne philologiske og pædagogiske Skrifter.

1) Nordiske Sprog.

(Grammatik, Lexikographi, samt Literatur- og Culturhistorie o. s. v.)

Aars, J., Oldnorsk Formlære. (Det norske Oldskriftselskabs Samlinger. II.) Christiania. IV + 92 S. 8.

Arentzen, K., og St. Thorsteinsson, Nordisk Mythologi. 2. Opl. Kbhvn. Steen. 124 S. 8. 64 Sk.

Biskupa sögur. II, 1. Kbhvn. Det isl. litteraire Selskab. (Gyldendal.) 232 S. 8. 1 Rd.

Bondesen, N. W. T., Exempelsamling og Grundrids til Brug ved den første grammatiske Undervisning i Modersmaalet. 2. Opl. Kbhvn. Reltzel. 54 S. 8. 24 Sk.

- Clausen, P., Kortfattet Sprøg- og Retskrivningslære til Brug ved Underviisningen i Modersmaalet. Kbhvn. Steen. 32 S. 8. 20 Sk.
- Corpus juris Sveo-Gotorum antiqui. Vol. X. Samling af Sveriges gamla lagar, utgifven af C. J. Schlyter. Band. 10. Konung Magnus Erikssons landslag. Lund. Schlyter. 4 + CIV + 460 S. 4. med 2 tab. För subskr. 9 rd. 50 öre, för köpare 11 rd. 50 öre.
- Delsbomålet. — Upprättning till en grammatik för Delsbomålet, utgifven af Helsinglands Fornminne-sällskap. Söderhamn. Landin. 56 S. 8. 75 öre.
- Diplomatarium Islandicum. Íslenzkt fornbréfasafn. III. Kbhvn. Det islandske liter. Selsk. (Gyldendal.) 162 S. 8. 64 Sk.
- Dorph, C., Omrids af den nordiske Mythologie. Til Skolebrug. 4. Opl. Kbhvn. Thaarup. 40 S. 8. 24 Sk.
- Ehrnström, J. F., Öfningar i satslära, för folkskolor. Stockholm. Hæggström. 24 S. 12. 25 öre.
- Eriksen, A. E., Om Trældom hos Skandinaverne, Fortsætt. (I Nordisk Universitets-Tidskrift VII. 4. 1861. Upsala. 8.) S. 83—110.
- Fek-lexicon, Nytt, öfver främmande ord i svenska språket, upptagande öfver 6000 ord, jemte deras uttal och betydelse. Uppl. 4. Göteborg. Bonnier. 231 S. 16. 1 rd.
- Flatøbogen. II, 2. Christiania. Mallng. 76 Sk.
- Folkesagn, islandske. Paa Dansk ved C. Andersen. Kbhvn. Gyldendal. 270 S. 8. indb. 1 Rd. 12 Sk.
- Folkeviser, Danmarks gamle, udg. af Svend Grundtvig. III, 2. Kbhvn. Samfundet til den danske Litteratur Frenime. 1862. S. 385—938 + XXV S.
- Fritzner, J., Ordbog over det gamle norske Sprog. 2. og 3. Hefte. drekka—hrímdríf. Christiania. Fellberg & Landmark. S. 97—288. 8. à 36 Sk.
- Fryxell, A., Bidrag til Sveriges litteratur-historia. 9de häftet. Stockholm. Hierta. 2 + 120 S. 8. 1 Rd.
- , Öfnings- och exempelbok för inlärandet af ortografi, etymologi och syntax enligt svenska spåklärans tolfte upplaga. Stockholm. Hierta. 79 S. 8. 50 öre.
- Funch, Cl., J. Rögind og E. Warburg, Dansk Læsebog for de lavere Klasser. 4. Udg. Kbhvn. Reitzel. 372 S. 8. indb. 1 Rd. 20 Sk.
- Gunnlaugs saga orms tungu. Ved O. Rygh. (Det norske Oldskriftselskabs Samlinger. III.) Christiania. IV + 120 S. 8.
- Heiberg, Nordisk Mythologie. Paa Dansk udg. af C. Winther. Kbhvn. Philipsen. 294 S. 8. 1 Rd. 72 Sk.
- Holst, H. P., Dansk Retskrivningsordbog. 11. og 12. Lev. Kbhvn. Philipsen. 64 + 68 S. 8. 36 + 36 Sk. (opl. 4 Rd. 48 Sk.)
- Homiliebog, gammel norsk. 1ste Hefte. (Det norske Oldskriftselskabs Samlinger. I.) Christiania. S. 1—160. 8.
- Jessen, C. A. E., Undersøgelser til nordisk oldhistorie. Kbhvn. Schwartz. II + 84 S. 8. 64 Sk.
- Knudsen, K., Er Norsk det samme som Dansk? (Indbydelsesskrift fra Kristiania Kathedralskole.) 168 S. 8.
- Lund, G. F. V., Oldnordisk ordförjningslære. 2. og 3. Hefte. (Nord. Oldskrifter XXX. og XXXI.) Kbhvn. Gyldendal. XX + S. 193—526. 8. 1 Rd. 16 Sk. + 1 Rd. 16 Sk. (opl. 3 Rd. 48 Sk.)
- Lundblad, P. S. W., Öfningar i svensk rättskrifning jemte rättsafningslära. Uppl. 3. Stockholm. Forfatt. 1 + 83 S. 8. 85 öre.
- Lyth, J. E., Schwedische Grammatik, nebst einer Auswahl prosaischer und poetischer Lesestücke, mit erläuterndem Wörterbuche. Uppl. 2. Stockholm. Bonnier. VIII + 368 S. 8. 2 rd. 75 öre.

- Meijerberg, C. J., Svensk språklära. Uppl. 3. Göteborg. Bonnier. 85 S. 8. 75 öre.
- Nilsson, S., Skandinaviska Nordens ur-invånare. Upplaga 2. och 3., Bronsåldern I. Uppl. 2., Bronsåldern II. Stockholm. Samson & Wallin 2 S., 54 S. + 2 S., S. 55—102, med pl. 1—5. 4. 2 rd. 50 öre + 3 rd. 50 öre. (6 rd.)
- Petersen, N. M., Historiske fortællinger om Islændernes færd hjemme og ude. 2. bind. 2. udg. (Njals Saga.) Kbhvn. Wöldike. 364 S. 8. 1 Rd. 72 Sk.
- , Nordisk mytologi. 2. udg. Kbhvn. Schubothe. 1863. 16 + 441 S. 8. 3 Rd.
- Pettersson, C. Fr., Försök till lärobok i svenska språket, för folkskolor Afd. 2. Rättskrifningslära. Falun. Gröningsson. 72 S. 8. b. 75 öre.
- Rietz, J. E., Ordbok öfver svenska allmoge-språket. Häft. 1—2 (A—Fors. Häft. 3. (Forsk—Hamaa.) Lund. Cronholm. XVI + 240 S. 4. 2 rd. 75 öre + 1 rd. 75 öre.
- Romanelli, (P. Larsen), Dansk Sproglære. Til Skolebrug. Kbhvn. Schubothe. 104 S. 8. indb. 64 Sk.
- Samlingar utgifna af svenska fornskrift-sällskapet. Häft. 38. (Med särskild Titel: Helliga Birgittas uppenbarelser. Efter gamla handskrifter utgifna af G. E. Klemming. Band. IV.) Stockholm. 211 S. 8. 3 rd. 50 öre.
- Selmer, H. P., De nyeste forsøg paa en forbedring af modersmaalet. Kbhvn. Wroblewsky. 68 S. 8. 48 Sk.
- Svenska fornskrift-sällskapets allmänna årsmöte 1862. Stockholm. Norstedt & Söner. 16 S. 8.
- Tullberg, H. K., Svensk rättskrifningslära, stödd på vetenskaplig grund. Lund. Gleerup. 238 S. 8. 2 rd. 50 öre.
- Wersander, L. J., Vestgöta dialekten, betraktad i förhållande till fornspråket. I. Akad. disp. Lund. 22 S. 8.

2) Græsk, Latin og Østerlandsk.

a) Politisk og Cultur-Historie, Mythologi o. s. v.; Grammatik og Lexikographi.

- Ahlin, Z., De fabulis Illis Euripidea et Lidneriana, quarum utraque inscribitur Medea. Afh. för rektorat. Kalmar. IV + 32 S. 8.
- Aulin, L. A. A., Grekisk läsebok. Upsala. prof. Arrhenii förl. 10 + 142 S. 8. 1 rd. 50 öre.
- Berg, C., Græsk-dansk Ordbog. 8. Hefte. Kbhvn. Steen. 160 S. 8. 1 Rd.
- , Græsk Formlære til Skolebrug. 3. Udg. af Schema t. gr. Forml. Kbhvn. Steen. VIII + 184 S. indb. 1 Rd. 48 Sk.
- Broman, A. Th., Om beskaffenheten af Romarnes äldsta nationela poesi. (I: Redogörelse för Falu h. elementar-läroverk år 1862. Falun.) 4.
- Clausen, J., Om Roms Ruiner og Böhmeren Hieronymi Martyrød, to Smaaskrifter fra det 15de Aarhundrede. Kbhvn. Gad. 66 S. 8. 40 Sk.
- Lindberg, J. C., Smaaskrifter. Udgivne af L. Helveg og N. Lindberg. Kbhvn. Schönberg. 336 S. 8. 1 Rd. 72 Sk.
- Linder, C. W., och Walberg, C. A., Svenskt-grekskt lexikon. Upsala. Schultz. 2 + 536 S. 4. 8 rd. 25 öre.
- Madvig, J. N., Latinsk Sproglære til Skolebrug. 4de, forbedrede og forkortede Udg. Kbhvn. Gyldendal. 322 S. 8. indb. 1 Rd. 40 Sk.
- Mehren, A. F., Syrien og Palæstina. Studie efter en arabisk Geograph fra Slutn. af d. 13. og Begynd. af d. 14. Aarh. Kbhvn. Gad. 90 S. 4. 1 Rd.
- Nielsen, E. Frisenberg, Den antike Skepticisme. Kbhvn. Wöldike. 212 S. 8. 1 Rd. 36 Sk.
- , En Sammenstilling imellem min Afhandling: Den antike Skepticisme,

- og Stedlers Skrift: *De scepticismo commentatio*. Kbhvn. Wöldike. 28 S. 8. 16 Sk.
- Nielsen, E. Frisenberg, Om Hr. F. Nutzorns Beskyldninger og Aphorismer i *philol. Tidskr.* Kbhvn. Wöldike. 14 S. 8. 12 Sk.
- Nutzhorn, F., E. F. Nielsens Doctordisputats med særligt Hensyn til Paastanden om videnskabelig Selvtændighed. Kbhvn. Reitzel. 48 S. 8. 36 Sk.
- Nösselt, F., Grekernas och Romarnes mytologi för bildade läsare framställd. Öfversättning från fjerdte upplagan af G. Thomée (med en titelgravyr och 66 afbildningar i litografi.) H. 4—8. Stockholm. Svanström. S. 241—628. 8. 5 rd.
- Rusén, L. E., Om betydelsen och bruket af *modus conjunctivus* i grekiska språket. Linköping. S. 1—20. 8.
- , Synchronistiska tabeller öfver *modus conjunctivus* i grekiska språket. Linköping. 12 tabeller fol. 3 rd.
- Setréus, O., De *genitivo*. Afh. för rektorat. Upsala. 26 S. 8.
- Säve, Hjalmar, De *Areopago et judicis heliasticis apud Atheniensens quæstiones*. Akad. disp. Ups. 62 S. 8.
- Yllander, H. E., Om vokalförändringarna i hebreiska språket. Akad. disp. Lund. 25 S. 8.

b) *Forfattere.*

- Batrachomyomachia, quam versibus latinis expressam edidit C. A. Fahlcrantz*. Akad. disp. Upsala. Edquist & Berglund. 24 S. 8.
- Caesar, De bello Gallico. Iterum rec. J. K. Whitte. Kbhvn. Gyldendal. 184 S. 8. indb. 68 Sk.
- , Frigell, A., Kommentarier till Cæsar. 1. Uppl. 2. (Galliska kriget. B. 1—4.) Upsala. Forfatt. VII S. + S. 1—80. 8. 1 rd.
- , Kommentarier öfver Galliska kriget. Öfversättning af J. W. Tullberg. Vexjö. Södergren. 83 S. 12. 50 öre.
- Cicero, In Catilinam orationes IV. Utgifna af J. Ruhe. Malmö. Cronholm. 48 S. 8. 50 öre.
- , *Orationes selectæ VIII*. Med förklarande anmärkningar för elementarläroverken utgifna af R. Törneblad. Kalmar. Almqvist. 2 + 164 + 114 S. 8. 2 rd. 50 öre.
- , Sidvall, F. W. G., *Epistolarum Ciceronis ad Quintum fratrem libri I: mi prima, suethice reddita adnotationibusque illustrata*. Dissertatio I. Linköping. 35 S. 8.
- Livii, T., *Historiarum Romanarum libri qui supersunt*. Ex rec. Madvigii edd. J. N. Madvig & J. L. Ussing. Vol. II, pars I. (II. XXI—XXV). Hafn. Gyldendal. 308 S. 8. 1 Rd. 24 Sk.
- Nala. — Olbers, E. G. F., Nionde och tionde sångerna af Nala och Damayanti, från sanskrit öfversatte och kommenterade. Akad. disp. Lund. 26 S. 8.
- Ovidii metamorphoser, öfversatta af G. Adlerbeth, utgifna af J. Adlerbeth. Ny upplaga. Örebro. Lindh. XXII + 399 S. 8. 3 rd. 50 öre.
- Propertius. — Johansson, M., *Elegiæ quædam Propertii suethicis versibus expressæ*. Akad. afh. Upsala. Edquist & Berglund. 34 S. 8.
- Quintilianus. — Meyer, F. C. G., Kommentarier till 10. bokens första kapitel af M. Fabii Quintillani *Institutio oratoria*. Akad. disp. Lund. 64 S. 8.
- Salustius. — Östling, N., De *elocutione C. Salustii Crispi*. Akad. afh. Upsala. 64 S. 8.
- Terentius Lystspil. Overs. af H. K. Whitte. (Adelphi.) Randers. Kbhvn. Schwartz. 80 S. 8. 48 Sk.

Xenophon. — Svedborg, J. *Xenophontis de republica Atheniensium libellus in latinum conversus adnotationibusque instructus.* Afh. för lektorat. Upsala. IV + 31 S. 8.

3) Andre ældre og nyere Sprogs Grammatik, o. s. v.

Belssel, Chr., *Det tyske Sprogs Formlære i sine Grundtræk.* Kbhvn (Gyldendal.) 58 S. 8.

—, og F. K. Hviid, *Udvalg af dansk Literatur til Stiløvelser (for Engelsk Fransk og Tysk).* Ssteds. VIII + 192 S. 8.

(Borring, L. S.) *Album littéraire ou nouveau choix de lectures.* 2. partie Forfatteren. 360 S. 8. 1 Rd. 48 Sk.

Borring, L. S., *Veiledning i Fransk til Skolebrug og Selvstudium, indeholdende tre Noveller med Ordforkl. til Oversætt. fra Dansk til Fransk.* Kbhvn. Wöldike. 144 S. 8. 60 Sk.

Collin, Z., *An essay on the scoto-english dialect.* I. Akad. disp. Lund. 85 S. 8.

Fistaine, G., *Engelsk Parleur.* 2. Opl. Kbhvn. Philipsen. 212 S. 8. indb. 1 Rd. 20 Sk.

Gregersen, E., og L. S. Borring, *Fransk-dansk og dansk-fransk Haand-Ordbog.* Dansk-fransk Deel. Kbhvn. Steen. 708 S. 8. 1 Rd. 32 Sk. (Med den fransk-danske Del 2 Rd. 24 Sk.)

Grönlund, J. U., *Lärobok i engelska språket, efter Ollendorff's nya metod utarbetad.* Uppl. 3. Stockholm. Hæggström. VI + 502 S. 12. h. 3 rd., b. 3 rd. 50 öre.

—, *Lärobok i tyska språket, efter Ollendorff's nya metod utarbetad.* Del. 1. Uppl. 3. Del. 2. Stockholm. Hæggström. 444 + 356 S. 12. 3 rd. + 2 rd.

—, *Nyckel till lärobok i engelska språket, efter Ollendorff's nya metod utarbetad.* Uppl. 2. Stockholm. Hæggström. 160 S. 12. b. 1 rd. 25 öre.

—, *Nyckel till lärobok i tyska språket, efter Ollendorff's nya metod utarbetad.* Stockholm. Hæggström. 315 S. 12. h. 1 rd. 25 öre.

Guinchard, J. J., *Lärobok i franska språket.* Del. 1. Uppl. 7. Stockholm. Brudin. 5 + 230 S. 8, med en tab. b. 2 rd. 25 öre.

Herslow, C. C. P., *Sur l'origine de l'esprit analytique des langues romanes.* I. Lund. Berling. 56 S. 8.

Hornbeck, C., *Engelsk-dansk og dansk-engelsk Haand-Ordbog.* Kbhvn. Høst. Engelsk-dansk Deel. 592 S. 8. 1 Rd. 32 Sk. — Dansk-engelsk Deel. 444 S. 8. 1 Rd. 32 Sk. — Begge Dele sammen 2 Rd.

Hultman, H. F., *Observationes nonnullæ de lingvæ Anglicæ accentu.* Disp. Kalmar. 10 S. 12.

Janssen, C. E., *Silamiut ingerdlausianik.* (Kort Verdenshistorie paa Grönlandsk.) Den grönlandske Mission. (Vajsenhuset.) 1861. 136 S. 8. 44 Sk.

Larþent, A. H. V., *Franske Stiløvelser til Brug for Mellemklasserne og de højere Klasser.* Kbhvn. Thaarup. 78 S. 8. 40 Sk.

Lidforss, W. E., *Beiträge zur Kenntniss von dem Gebrauch des Konjunktivs im Deutschen.* Aftr. ur Upsala universitets årsskrift 1862. (Innehåller derjemte Lidforss, W. E., *A survey of the english conjugation.*) Upsala. 45 + 22 S. 8.

Mariboë, C., *Engelsk Elementarbog.* 2. Opl. Udg. af W. Mariboë. Gyldendal. 1861. 70 S. 8. 36 Sk.

Peschier, A., *Causeries Parisiennes.* En för öfning i franska samtals-språket nyttig läsebok, med upplysande noter af F. Eimele. Uppl. 2., öfversedd och rättad af L. Paban. Stockholm. Brudin. 4 + 165 S. 8. 1 rd. 25 öre.

- Petersen, P., Om Brugen af de upersonlige Modi i Tydsk. (I Metropolitan-skolens Program.) 30 S. 8.
- Ploetz, C., Syllabaire français. Begyndelsesgrunde i Fransk. Oversat efter 4. Opl. af C. Hyllested. Kbhvn. Prior. 120 S. 8. 48 Sk.
- , Syllabaire français. Inledning till franska språkets studium. För svenska skolor bearbetad af H. W. Stahl. Stockholm. Maass. 150 S. 8. b. 1 rd.
- Rung, F., og C. Funch, Det tyske Sprogs Böjningslære. (Omarbejdet Udg. af F. Rungs »Bøjningsformer«.) Kbhvn. Reitzel. 116 S. 8. 84 Sk.
- Schema til den tyske Grammatiks Formlære. 3. Opl. Kbhvn. Eibe. 32 S. 20 Sk.
- Svensk och tysk parlör. Uppl. 3. Stockholm. Bonnier. 327 S. 16. h. 1 rd., b. 1 rd. 25 öre.
- Öman, V. E., An essay on the construction in the english language. I. Akad. disp. Örebro. Lindh. 38 S. 8.

4) Pædagogik og Skolevæsen.

- Hvortil trænger den lærde Skole? Et pædagogisk Fragment af A—A. Kbhvn. Schwartz. 22 S. 8. 16 Sk.
- Liide, A. C. P., Meddelelser angaaende Kjöbenhavns Universitet og de lærde Skoler i Kgr. Danmark for 1849—56, udg. efter Foranstaltn. af Min. f. Kirke- og Underviisningsvæsenet. 6. Hefte. Sæp. Academi. Kbhvn. Gyldendal. 318 S. 8. 3 Rd.
- Strömberg, Th., Iakttagelser rörande skolväsendet i Tyskland. (Aft. ur L. Bromans Redogörelse för elementar-läroverken i Strengnäs och Eskilstuna under läsåret 1861—62.) Strengnäs. Strömberg & Carlsson. 55 S. 4. (med 7 tab.) 2. rd.
- Westdahl, C., Bidrag till Blekingeska läroverkens historia. Akad. disp. Lund. 78 S. 8.
- Tidskrift for Philologi og Pædagogik. III, 4. og IV: 1 & 2. S. 245—332 & 1—174. 8. Aarg. å 4 Hft. 3 Rd.
- Tidskrift för Sveriges läroverk. 1861. Supplementhäfte. Upsala. Edquist. S. 385—444 + 4 S. 8. Aargången 3 rd.

B. De vigtigste i andre Lande udkomne philologiske og pædagogiske Skrifter.

1) Tidskrifter (philol. og pædagog.).

- Archiv, pädagogisches, hrsg. v. W. Langbein. 4. Jhrg. 10 Hfte. Stettin. Müller. 8. n. 5 Rth. 10 ngr.
- Archiv f. d. Studium d. neueren Sprachen u. Literaturen. Hrsg. v. L. Herrig. XXXI. u. XXXII. å 4 Hfte. Brschw. Westermann. 8. å n. 2 Rth.
- Denkmäler, Forschungen u. Berichte u. s. w., hrsg. v. R. Gerhard. 4 Hefte. Berlin. Reimer. 4. n. 4 Rth.
- Jahrbücher, neue; f. Philologie u. Pädagogik, begründet v. J. C. Jahn, hrsg. v. R. Dietsch u. A. Fleckeisen. 32. Jhrg. 12 Hfte. Leipzig. Teubner. 8. n. 9 Rth.
- Museum, rheinisches, f. Philologie. Hrsg. v. F. G. Welcker u. F. Ritschl. N. F. XVII. Jhrg. 4 Hfte. Frankfurt a. M. Sauerländer. 8. n. 4 Rth.
- Museum, neues Schweizerisches. Ztschr. f. d. romanist. Studien u.

- d. Gymnasialwesen, hrsg. v. O. Ribbeck, H. Köchly u. A. 2. Jhrg. 12 Hefte. Bern. Dalp. 8. n. 2 Rth. 4 ngr.
- Philologus. Ztschrft. f. d. klassische Alterthum. Hrsg. v. E. v. Leutsch. 19. Jhrg. 4 Hfte. Göttingen. Dieterich. 8. n. 5 Rth.
- Revue orientale et américaine, publiée par L. de Rosny. Tome 6. (Compte rendu des séances de la Société d'ethnographie. 2e partie.) Paris. Challamel. 380 S. 8. 12 fr. 50 c.
- Transactions of the Philological Society 1858. Part 2. and 1860—61. Part 2. XXXVIII + 438 S. 8. Berlin. Asher. à n. 1 Rth. 15 ngr.
- Ztschrft. f. d. Gymnasialwesen, hrsg. v. J. Mützell. XVI. Jhrg. 12 Hfte. Berlin. Enslin. 8. n. 5 Rth.
- d. deutschen morgenl. Gesellschaft, hrsg. u. d. Red. des Prof. H. Brockhaus. XVI. 4 Hfte. Leipzig. Brockhaus. 8. n. 4 Rth.
- f. vergl. sprachforschung, hrsg. v. A. Kuhn. XII. Bd. 6 Hfte. Berlin. Dümmler. 8. n. 3 Rth.
- —. Gesamtregister zu d. ersten 10 Bänden. n. 1 Rth. 10 ngr.
- f. die österr. Gymnasien. Red.: J. G. Seidl, H. Bonitz, J. Mozart. XIII. Jhrg. 12 Hfte. Wien. Gerold. 8. n. 5 Rth. 10 ngr.

2) Almindelig og comparativ Sprogvidenskab.

- Benloew, L., De quelques caractères du langage primitif. Paris. Franck. 8. 1 fr. 50 c.
- , Recherches sur l'origine des noms de nombre japhétiques et sémitiques. (Lu à l'acad. des inscr. etc. à Paris.) Paris. 1861. Franck. Giessen. Ricker. 1. Bl., VII, 108 S. 8. n. 20 ngr.
- Bopp, F., Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Armen., Griech., Latein, etc. 2. Aufl. III, 2. Berlin. Dümmler. 1861. S. 273—534. 8. Subsc.-Pr. n. 2 Rth. (cpt.: Boglade-Pr. n. 15 Rth.)
- Clark, Th., The student's handbook of comparative grammar. Applied to the Sanskrit, Zend, Greek, Latin, Gothic, Anglo-Saxon, and English languages. London. Longman. XII + 335 S. 8. 7 s. 6 d.
- Curtius, Georg, Philologie und Sprachwissenschaft. Antrittsvorlesung, gehalten zu Leipzig am 30. April 1862. Leipzig, Teubner. 24 S. 8. 6 ngr.
- Latham, R. G., Elements of comparative philology. Walton. 806 S. 8. 21 s.
- Lewis, G. C., An essay on the origin and formation of the Romance languages. Containing an examination of M. Raynouard's theory on the relation of the Italian, Spanish, Provençal, and French to the Latin. 2nd edition. (1ste Udg. 1836.) London. Parker, Son, and Bourn. XII + 290 S. 8.
- Michaelis, G., Ueber den Unterschied der consonantes tenues u. mediae u. über die Unterscheidung des ach- u. ich-Lautes. Berlin. Dümmler. 34 S. 8. n. 6 ngr.
- Pott, A. F., Doppelung (Reduplikation, Geminatio) als eines der wichtigsten Bildungsmittel der Sprache, beleuchtet aus Sprachen aller Welttheile. Lemgo. Meyer. IV + 304 S. 8. n. 2 Rth.
- Schleicher, Aug., Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. II. Weimar. Böhlau. S. 285—764. 8. n. 3 Thlr. (cpt. n. 5 Thlr.)
- Wackernagel, W., Die Lebensalter. Ein Beitrag zur vergleichenden Sitten- und Rechtsgeschichte. Basel. Balmmaier. 74 S. 8. n. 28 ngr.

3) Græsk, Latin og Østerlandsk.

a) Grammat. og lexik. Skrifter.

- Avellana, M., Arte de gramática latina. Quinta edición. Madrid. Sanchez. 212 S. 8. 11 rs.

- Barb, H. A., Ueber die Conjugation des persischen Verbums. Wien. 1861. Gerold. 118 S. 8. n. 1 Rth. 10 ngr.
- Benseler, G. E., Griechisch-deutsches Schul-Wörterbuch zu Homer, Herodot, Aeschylos, Sophocles etc. soweit sie in Schulen gelesen werden. 2. verb. Aufl. Leipzig. Teubner. VI + 816 S. 8. 2 Rth.
- Benloew, L., Précis d'une théorie des rhythmes. 2e partie. Des rhythmes grecs. Paris. Franck. 8. 4 fr.
- Bernhardy, G., Paralipomena syntaxis graecae. Halle. Anton. IV + 74 S. 4. 24 ngr.
- Böhlingk, O., u. R. Roth, Sanskrit-Wörterbuch. 22. u. 23. Lfg. (ell. 4. Thl. 1. u. 2. Lfg.). 4. Sp. 1—320. St. Petersburg. Leipzig. Voas. à n. n. 1 Rth.
- Brandes, H. K., Die neugriech. Sprache. Lemgo. Meyer. 240 S. 8. n. 25 ngr.
- Curtius, G., Grundzüge der griechischen Etymologie. 2. Theil. Leipzig. Teubner. XVI + 399 S. 8. (à) n. 2 Rth. 20 ngr.
- , Griechische Schulgrammatik. 5. Aufl. Prag. Tempsky. XVI + 311 S. 8. 21 ngr.
- Böderlein, L., De adverbio Homero *παρρη*. Progr. acad. Erlangen. 1861. 8 S. 4.
- Facciolati, J., Aeg. Forcellini et J. Furlanetti, Lexicon totius latinitatis, curante F. Corradini. Fasc. VIII. Patavii. (Venedig) Libreria alla Fenice.) (1. Bd. S. 497—576.) 4. (à) n. n. 25 Rth.
- Flügel, Gust., Die grammatischen Schulen der Araber. Nach den Quellen bearbeitet. 1. Abth. Die Schulen von Basra und Kufa und die gemischte Schule. Leipzig. Brockhaus. (1 Bl., VI, 265 S. 8.). (Abhandlungen d. D. M. G. II. Bd. Nr. 4.) n. 2 Rth. 4 ngr.
- Förstmann, H., Bemerkungen über den Gebrauch des Artikels bei Homer. Gymn.-Pr. Salzwedel 1861. 38 S. 4.
- Freund, G., Grand dictionnaire de la langue latine, traduit et augmenté par N. Theil. 9e et 10e livr. Paris. Didot. 4. à 7 fr.
- Georges, K. E., Latein.-deutsches u. d.-lat. Handwörterbuch. Lat.-d. Theil. 2. Bd. 12. Aufl. Leipzig. Hahn. 2134 Sp. (à) n. 1 Rth. 25 ngr.
- , Thesaurus der classischen Latinität. Ein Schulwörterbuch, m. besond. Berücksicht. der latein. Stilübgn. Fortgesetzt von G. Mühlmann. 1. Bd. 3. Abthlg. 1. Hälfte. Leipzig 1861. Brockhaus. S. 1—800. Lex.-8. n. 25 ngr. (I, I—III. 1.: n. 2 Rth. 25 ngr.)
- Halm, K., Anleitung zum Uebersetzen aus dem Deutschen ins Griechische. 1. Th. 2. Curse u. II. Th. 2. Curs. München. Lindauer. 1861, 62. 8. 1 Rth. 13½ ngr.
- Haug, Martin, Outline of a grammar of the Zend language. Bombay. 32 S. 8. 15 sh.
- Hirzel, Ludw., Zur beurtheilung des aeolischen dialektes. Leipzig. Hirzel. 64 S. 8. n. 10 ngr.
- Holtze, F. Gu., Syntaxis praeorum scriptorum latinorum usque ad Terentium. Vol. 2. (Finit.) Leipzig. Holtze. XIII + 396 S. 8. (à) 2 Rth. 7½ ngr.
- Krebs, J. Ph., Antibarbarus der latein. Sprache. Anhang: Zusätze u. Berichtiggn. von X. A. Ailgayer. Frankfurt a. M. Bröndler. VIII + 137 S. 8. n. 20 ngr.
- Leclair, L., et Mailfait, Grammaire de la langue latine. Paris. Belin. IV + 220 S. 12. Cart. 2 fr.
- Lobeck, C. A., Pathologiae graeci sermonis elementa. Pars II., qua cont. dissertationes de synaeresi, diaeresi et crasi deque affectionibus utrinque mixtis, de proschematismo, de apocope. Königsberg. Gebr. Bornträger. XII + 429 S. 8. n. 2 Rth. 12 ngr. (cpl.: n. 6 Rth.)
- Mahabhashya, 1. e. Great commentary by Patanjali, on the grammatical

- aphorisms of Panini; with its commentary, the Bhashya-Pradīpa; and the commentary thereon, the Bhashya-Pradīpadyota. Vol. I. containing the Navahnika, edited by J. R. Ballantyne. Mirzapore. 808 S. 8. 63 sh.
- Mehler, E., Grieksch woordenboek voor schoolgebruik. 2e en 3e afl. Schoonhoven, v. Nooten 1861. S. 193—576 à 2 Sp. 8. à f. 1,25.
- Müller, Fr., Beiträge zur Lautlehre der armenischen Sprache. (Af Sitzungsber. 1862 d. k. Akad. d. Wiss.) Wien. Gerold. 34 S. 8. n. 4 ngr.
- , Ueber die Sprache der Avghänen (Raxto). 17 S. 8. Wien. Gerold. 3 ngr.
- , Beiträge zur Lautlehre der neupersischen Sprache. Wien. Gerold. 27 S. 8. 5 ngr.
- Müller, H. D., u. J. Lattmann, Griechische Formenlehre f. Gymnasien. Göttingen. Vandenhoeck & Ruprecht. 1863. VIII + 136 S. 8. n. 16 ngr.
- Nöldeke, Th., Ueber die Mundart der Mandäer. Göttingen. Dieterich. 80 S. 4. n. 24 ngr.
- Ollendorf, H. G., Introduction à la méthode Ollendorf, appliquée au latin, ou la déclinaison latine déterminée, accompagnée d'un Traité sur le genre des substantifs. Chez l'auteur. 122 S. 12. 2 fr.
- Pereira, A., Novo methodo da gramatica latina reduzido á compendio para uso das escolas. Vigésima una impressão. Paris. Aillaud, Monlon et Ce. 96 S. 12. 1 fr.
- Quicherat, L. — Addenda lexicis latinis investigavit, collegit, digessit L. Q. Paris. Hachette. XI + 324 S. 8. 7 fr. 50 c.
- , Thesaurus poeticus linguae latinae in quo universa vocabula a poetis latinis usurpata collegit, digessit, explicavit.
- Savelsberg, J., Quaestiones lexicologicae de epithetis Homericiis *ἄσθλος*, *ἤνεργος*, *ἀσπιδος*, *ἀδαρος*. Aachen. Benrath & Vogelgesang 1861. 16 S. 4. n. 6 ngr.
- Schirlitz, S. C., Die hellenistischen, besonders alexandrin. u. sonst schwierigen Verbalformen im griech. N. Testamente alphabetisch geordnet. Erfurt. Otto. XXIII + 215 S. 8. 1 Rth. 6 ngr.
- Schoemann, G. F., Animadversionum ad veterum grammaticorum doctrinam de articulo I. II. Greifswald. Koch. 15 + 16 S. 4. à n. 6 ngr.
- Sommer, E., Cours complet de grammaire grecque à l'usage des établissements d'instruction secondaire. Paris. Hachette. VIII + 419 S. 8. 3 fr.
- Steinthal, H., Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen u. Römern n. besond. Rücksicht auf die Logik. 1. Hälfte. Berlin. Dümmler. 384 S. 8. n. 2 Rth.
- Storek, Gu., De declinatione nominum in lingua palica. Grammaticae palicae specimen (I.) Berolini 1858. (Münster. Brunn.) 40 S. 8. 12 ngr.
- , Casuum in lingua palica formatio comparata cum sanscritae linguae ratione. Grammaticae palicae specimen II. Münster. Brunn. 40 S. 8. 12 ngr.
- Thesaurus graecae linguae ab H. Stephano constructus. Tertio edidd. C. B. Hase, Gu. Dindorf & L. Dindorf. Vol. I. Fasc. 11. Paris. Didot. Sp. 1601—1920. fol. (à) n. 3 Rth. 25 ngr.
- Vanček, A., Lateinisches Uebungsbuch f. die erste Classe d. österreich. Gymnasien. 2. Aufl. Prag. Tempsky. 1863. VIII + 152 S. 8. 15 ngr.
- Wilkit, C. L., Clavis Novi Testamenti philologica. Emendavit C. L. W. Grimm. Fasc. 1. Leipzig. Arnold. 128 S. 8. n. 20 ngr.
- Winckler, J. L. W., Arabische Sprachlehre d. vulgär-arabischen Sprache. Leipzig. Brockhaus. XII + 260 S. 8. n. 1 Rth. 10 ngr.

b) *Politisk og Cultur-Historie, Numismatik o. s. v.*

- Ahrens, H. L., Die Göttin Themis. 1. Abth. Gymn.-Pr. Hannover. 66 S. 8.
- Bachofen, I. I., Das Lykische Volk und seine Bedeutung für die Entwicklung des Alterthums. Freiburg im Br. Herder. 1 Bl. + III + 87 S. 8. 15 ngr.

- Bake, J., Over Attisch staatsregt. Overgedrukt uit Verslagen en Mededeelingen der kon. Akademie v. Wetenschappen. Afdeling letterkunde. VI. Amsterdam, v. d. Post. 14 S. 8. f. 0,25.
- , *Scholica hypomnemata*. Vol. V. Leiden. Brill. X + 382 S. 8. f. 3,75.
- Becker, W. A., Gallus od. römische Scenen aus der Zeit Augusts. 3. Ausg. v. W. Rein. 3 Thle. Leipzig. Fleischer. 1863. XXXIX + 1030 S. m. 2 lith. Tafeln u. 27 eingedr. Holzschn. 5 Rth. 15 ngr.
- Bernhardt, Theod., Diokletian in seinem Verhältnisse zu den Christen. Eine geschichtl. Untersuchung. Bonn. Cohen u. Sohn. II + 63 S. 8. n. 10 ngr.
- Bernhardy, G., Grundriss der röm. Literatur. 2 Abtheilgn. 4. Bearb. Braunschweig. Schwetschke u. S. 1. Abthlg. 368 S. 8. n. 4 Rth. 8 ngr.
- Bonstetten, Ch. V., Le Latium ancien et moderne. Nouvelle éd. (1. Udg. 1806.) Av. un carte. (Genève.) Cherbuliez. 12. 3 fr. 50 c.
- Brandis, C. A., Geschichte der Entwicklungen der griechischen Philosophie und ihrer Nachwirkungen im römischen Reiche. 1ste grössere Hälfte. Berlin. G. Reimer. VIII + 583 S. 8. 2 Rth. 15 ngr.
- Bursian, Conr., Geographie von Griechenland. 1. Band: Das nördliche Griechenland. Mit 7 lithograph. Tafl. Leipzig. Teubner. VIII + 384 S. 8. n. 2 Rth.
- Catalogue des objets provenant de la mission de Phénicie, dirigée par Ern. Renan. Paris. Michel Lévy freres. 35 S. 12. 50 c.
- Chassant, L. A., Dictionnaire des abréviations latines et françaises usitées dans les inscriptions lapidaires et métalliques, les manuscrits et les chartes du moyen âge. 2. édit. Paris. Aubry. LV + 174 S. 8. 8 fr.
- , Paléographie des chartes et des manuscrits du XIe au XVIIe siècle. 5e éd. Av. planches. Paris. Aubry. 8. 8 fr.
- Clinton, H. F., Fasti Romani. An epitome of the civil and literary chronology of Rome and Constantinople. Oxford. 8. 7 sh. 6 d.
- Commaillie, A., Étude d'hydrologie ancienne, ou recherches sur les eaux, les aqueducs, les bains, les thermes et les fontaines de Rome à l'époque impériale. Paris. Baillière. 8. 1 fr. 25 c.
- Compte-rendu de la commission impériale archéologique pour l'année 1859. Avec un atlas. St.-Petersb. 1861. (Leipzig. Voss.) XX + 152 S. 4. m. 5 Kobbervavler og 1 Chromolith. n. n. 5 Rth.
- pour l'année 1860. Avec un atlas. St.-Petersb. 1861. XX + 112 S. 4. m. 5 Kobbervavler og 1 Chromolith. n. n. 5 Rth.
- Conze, A., Melische Thongefässe. fol. (5 Stentavler og 8 S. Text.) Leipzig. Breitkopf & Härtel. n. 5 Rth.
- Deimling, K. W., Die Leleger. Eine ethnograph. Abhandlg. Leipzig. Teubner. XI + 243 S. 8. n. 1 Rth. 20 ngr.
- Deschamps, A., De la discipline bouddhique, ses développements et ses légendes. Études nouvelles pour servir aux travaux de l'apologétique chrétienne. Paris. Duprat. 8. 3 fr.
- Driou, A., Rome et ses impérissables grandeurs. Limoges. Barbou. 344 S. 8. 4 Kobbere.
- Egger, Émile, Mémoires de littérature ancienne. Paris. Durand. XXIII + 520 S. 8. 7 fr.
- Friedländer, L., Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgange der Antonine. 1. Thl. Leipzig. Hirzel. 1 Bl., VIII, 332 S. 8. 1 Rth. 25 ngr.
- , *Dissertatio de tribus Hbertorum Caesarianorum titulis*. Progr. acad. Königsberg 1861. 8 S. 4.
- Gerhard, E., Etruskische Spiegel. III., 3. 4. 5. Berlin. Reimer. 1861. 62. (1. Abth. S. 97—242 m. 3 Stentavler.) 4. à n. 3 Rth.

- Gerhard, E., Die Geburt der Kabiren auf einem etruskischen Spiegel. (Af Abhdlgn. d. k. Akad. d. Wiss. zu Berlin 1861.) Berlin. Dümmler. 12 S. 8. Med 2 Kobbervavler. cart. n. 15 Rth.
- , Thetis und Priumze, etruskischer Spiegel der kaiserl. russischen Sammlung. Auch über Gräberidole des königl. Antiquariums. XXII. Programm zum Winkelmannsfest der archäologischen Gesellschaft zu Berlin. Nebst 1 lithograph. Tafel. Berlin. Hertz. 10 S. 4. 10 ngr.
- Gerlach, Leop., Ilioneus. Archäologische Plaudereien. Zerbst. (Luppe.) 91 S. 8. n. 15 ngr.
- , Choix d'antiques conservées au château et au Pantheon de Wörlitz. Publiées pour la première fois. 1. Heft. Zerbst. Luppe. VI, 16 S., 6 photograph. Tavler. 4. 5 Rth.
- Göttling, C., Commentariolum alterum de monumento Plataeensi. Ind. lectt. Jena. (Bran.) 6 S. 4. 3 ngr. (1. 2.: 6³/₄ ngr.)
- Grohmann, J. V., Apollo Smintheus u. die Bedeutg. d. Mäuse in d. Mythologie d. Indogermanen. (Vorgeles. in d. k. böhm. Ges. d. Wiss.) Prag. Calve. IV + 87 S. 8. n. 12 ngr.
- Haigneré, D., Étude sur le Portus Itius de Jules César. Réfutation d'un mémoire de M. F. de Saulcy. Paris. V° Renouard. 8. 1 fr. 50 c.
- Haug, Martin, Essays on the sacred language, writings, and religion of the Parsees. Bombay. 282 S. 8. 21 sh.
- Herbst, W., Der Abfall Mytilenes von Athen im peloponnesischen Kriege. Ein Beitrag zum historischen Verständniss des Thukydides. 1. Th. Gymn.-Pr. Köln 1861. 24 S. 4.
- Herzog, Ernst, De quibusdam praetorum Galliae Narbonensis municipallum inscriptionibus dissertatio historica. Leipzig. Teubner. 39 S. 8. n. 10 ngr.
- Hultsch, Fr., De Damareteo argenteo Syracusanorum nummo. Osterprogramm der Kreuzschule in Dresden. 36 S. 8.
- Hurtado, José y Manuel Oliver, Munda Pompejana. Madrid. Bailly-Baillière. 1861. 516 S. 4. m. 2 lithogr. Tavler. 30 rs.
- Kekulé, Renardus, De fabula Meleagrea. Berlin 1861. Calvary u. Comp. 55 S. og 1 lith. Tavle. 8. n. 15 ngr.
- Keller, O., Untersuchungen über die Geschichte der griechischen Fabel. (Aus dem 4ten Supplementband der Jahrbücher für class. Philol.) Leipzig. Teubner. S. 309—418. 8. n. 24 ngr.
- Kirchhoff, Adph., Ueber die Chronologie der attischen Volksbeschlüsse f. Methone. Berlin. Dümmler. 52 S. 4. m. 2 Tavler. n. 20 ngr.
- Kortegarn, Arth., De tabula Archelai. Dissertat. inauguralis. Accedit tab. lithogr. Bonn. Marcus. 46 S. og 1 lith. Tavle. 4. n. 25 ngr.
- Krüger, Heinr., Der Feldzug des Aelius Gallus nach dem glücklichen Arabien unter Kaiser Augustus. Wismar. Hinstorff. 62 S. 8. n. 12 ngr.
- Lassen, C., Indische Alterthumskunde. Anh. zum 3. u. 4. Bde. Geschichte d. chines. u. arab. Wissens v. Indien. Leipzig. Kitzler. IV + 86 S. n. 24 ngr. (I—IV. og Anh.: n. 30 Rth.)
- Lange, Ludw., Römische Alterthümer. 2. Bd. Der Staatsalterthümer 2. Th. Berlin. Weidmann. XII + 619 S. 8. n. 1 Rth. 10 ngr.
- Lenormant, F., Recherches archéologiques à Eleusis exécutées dans le cours de l'année 1860 sous les auspices des ministères de l'instruction publique et d'état. Recueil des inscriptions. Paris. Hachette. 420 S. 8. 10 fr.
- Lewis, G. C., An historical survey of the astronomy of the ancients. London. V + 527 S. 8. 15 s.
- Mangold, W., Julian der Abtrünnige. Ein Vortrag. Stuttgart. Franckh. 27 S. 8. 8 ngr.
- Merivale, Ch., History of the Romans under the Empire. VII Vol. London. Longman. (I—IV. 4. edit. V—VI. 2. edit.)

- Mezger, M., Die römischen Steindenkmäler, Inschriften und Gefässstempel im Maximilians-Museum zu Augsburg. Mit 2 Hithograph. Beilagen. Augsburg. VIII + 83 S. 8.
- Monumenti del Museo Lateranense, descritti ed illustrati da Raffaele Garrucci, e pubblicati per ordine della Santità di nostro Signore Papa Pio IX. 2 Bind. Rom 1861. (1. Bd. Text: 120 S. 2. Bd.: 51 Kobbertavler, Royal-Fol.) 36 Rth.
- Mordtmann, A. D., Die Amazonen. Hannover. Hahn. X + 136 S. 8. n. 24 ngr.
- Newton, C. T., A history of discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae. By C. T. Newton, assisted by R. P. Pullan. London. Day og Søn. (Vol. I, Plates: 97 lith. Tavler i st. Fol. Vol. II, Part I. Text: XIV, 341 S., med 1 Kort over Kysten af Karien, 2 Kobbertavler og talrige i Texten trykte Træsnit.)
- Nitzsch, G. W., Beiträge zur Geschichte der epischen Poesie der Griechen. Leipzig. Teubner. VIII + 472 S. 8. n. 3 Rth.
- Oncken, W., Isokrates und Athen. Heidelberg. Weiss. VII, 151 S. 8. n. 25 ngr.
- Pallmann, R., Die Geschichte der Völkerwanderung von der Gothenbekehrung bis zum Tode Atarich's nach den Quellen dargestellt. Gotha. F. A. Perthes. 1863. 1 Bl., VIII, 332 S. 8. 1 Rth. 18 ngr.
- Pauly, Aug., Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft in alphabetischer Ordnung. I. Bd. 2te, völlig umgearb. Aufl. herausgeg. von W. S. Teuffel. 1.—3. Liefg. Stuttgart. Metzler. VIII, S. 1—480. 8. 1 Tavle. à n. 16 ngr.
- Peter, C., Studien zur röm. Geschichte m. besond. Beziehg. auf Th. Mommsen. Gymn.-Pr. Schulpfort. 1861. 68 S. 4.
- Reveillout, Les familles politiques d'Athènes et les gentes de Rome. Paris. Durand. 8. 1 fr.
- Ritter, Maur., De Diocletiano novarum in republica institutionum auctore commentatio. Pars I. Bonn. Cohen. 45 S. 8. n. 10 ngr.
- Ross, L., Erinnerungen u. Mittheilungen aus Griechenland. Mit e. Vorwort v. Otto Jahn. Berlin. Gaertner. 1863. XXXI + 313 S. 8. n. 1 Rth. 15 ngr.
- Rudorff, A. F., Ad legem Aciliam de pecuniis repetundis, latam anno ab urbe condita 631 vel 632. Commentatio lecta in consessu acad. reg. Berol. Berlin. Dümmler. 143 S. 4. n. 1 Rth. 12 ngr.
- Sabatier, A., Description générale des monnaies byzantines frappées sous les empereurs d'Orient, depuis Arcadius jusqu'à la prise de Constantinople par Mahomet II. Suite et complément de la Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain, par H. Cohen. T. I. Paris. Rollin et Feuardent. VII + 330 S. og 33 Kobbere. 8.
- Sambeth, De Romanorum colonis. Part. II. (Progr.) Tübingen. Fues. 24 S. 4. n. 7 ngr.
- Schmidt's, F. W., hinterlassene Forschungen über noch vorhandene Reste von den Militairstrassen, Befestigungen, Aquäducten etc. der Römer in den Rheinlanden. Aus den Papieren des Verstorbenen bearbeitet von E. Schmidt. Hrg. v. dem Vereine der Alterthumsfreunde im Rheinland. Mit 4 lith. Taff. (Abdr. a. d. Jahrbuch.) Bonn 1861. Marcus. VI + 228 S. 8. n. 1 Rth. 15 ngr.
- Semisch, C., Julian der Abtrünnige. Ein Charakterbild. Breslau. Goschorsky. II + 62 S. 8. n. 10 ngr.
- Thierry, Amédée, Tableau de l'empire romain, depuis la fondation de Rome jusqu'à la fin du gouvernement impérial en Occident. Paris. Didier. IV + 484 S. 8. 7 fr.
- Troisfontaines, A., Antiquités romaines envisagées au point de vue des institutions politiques. 1e partie. (Liège.) Durand. 8. 4 fr.

- Volquardsen, C. R., Das Dämonium des Sokrates u. seine Interpreten. Kiel. Schröder. 72 S. 8. n. 12 $\frac{1}{2}$ ngr.
- Weber, A., Die vedischen Nachrichten von den naxatra (Mondstationen). (Af Abhdign. d. k. Akad. d. Wiss. zu Berlin 1861). 2. Th. Berlin. Dümmler. 133 S. 4. n. 1 Rth. 10 ngr. (1. 2.: n. 1 Rth. 25 ngr.)
- Welcker, F. G., Griechische Götterlehre. 3. Bd. 1. Lfg. Göttingen. Dieterich. XXXII + 233 S. 8. n. 1 Rth. 10 ngr.
- Wilson, H. H., Essays and lectures on the religion of the Hindus. Collected and edited by R. Rost. In two volumes. Vol. II.: Miscellaneous essays and lectures. London. Trübner. 416 S. 8.
- Zumpt, C. T., Annales veterum regnorum et populorum imprimis Romanorum 3tium editi ab A. W. Zumptio. Berlin. Dümmler. XXIII + 203 S. 8. n. 1 Rth. 10 ngr.
- Ueberweg, F., Grundriss der Geschichte der Philosophie der vorchristlichen Zeit. Berlin 1863. Mittler u. Sohn. V + 194 S. 8. n. 1 Rth. 6 ngr.

c) *Forfattere og Texter.*

- Abou-Mansour-el-Tchalebi, le cheikh. Fekh-el-Logat. Sorte de dictionnaire, texte arabe, corrigé, ponctué et publié par le cheikh Rochaid Dahdah. Paris. Challamel aîné. XVI + 172 S. 8. 20 fr.
- Aiskhylos. — Quæ supersunt tragoediae. II, 1. (Septem contra Thebas. Rec. H. Weil.) Giessen. Ricker. XX + 127 S. 8. n. 20 ngr.
- Agamemnon. Mit Einleitg., Uebersetzg. u. Erklärg. aus dem Nachlass C. F. v. Nägelsbach's hrsg. v. F. List. Erlangen. Blassing. 1863. VII + 216 S. n. 28 ngr.
- Foss, Bernh., De loco in quo Prometheus apud Aeschylum vinctus sit. Acc. tab. lith. Bonn. Cohen u. Sohn. 1 Bl. + 50 S. 8. n. 12 ngr.
- Heimsøeth, F., Die indirecte Ueberlieferung des aeschylischen Textes. Ein Nachtrag zu der Schrift üb. die Wiederherstellg. der Dramen des Aeschylus, zugleich e. Bericht üb. die Aeschylus-Handschriften in Deutschland. 197 S. 8. Bonn. Cohen u. S. n. 1 Rth. 6 ngr.
- Aristoteles. — Nobbe, C., Codicum Guelferbytani et Norimbergensis scholia graeca ad libr. I. isagoges Nicomacheae nunc primum edita. Gymn.-Progr. Stargard. 18 S. 4.
- De anima libri III, recensuit A. Torstrik. Berlin. Weidmann. XXXIII, 224 S. 8. n. 1 Rth. 24 ngr.
- Bonitz, H., Aristotelische Studien. I. (Af Abhandlign. d. Wien. Akad.) Wien. Gerold. 100 S. 8. n. 15 ngr.
- Kym, A. L., Die Gotteslehre des Aristoteles und das Christenthum. Zürich. Orell, Füssli u. Co. 46 S. 8. n. 10 ngr.
- Vahlen, J., Zur Kritik Aristotelischer Schriften. (Poetik und Rhetorik.) Wien 1861. Gerold. 92 S. 8. n. 13 ngr.
- Augustini, Aurel., ars grammatica breuiata. Editionem in Germania primam et Romana integriorem apographo codicis Bruxellensis usus curavit Car. Frid. Weber. Marburg 1861. Elwert. 31 S. 4. 10 ngr.
- Aviani fabulae XXXII ad Theodosium ex rec. et cum instr. crit. Guil. Froehner. Leipzig. Teubner. XII + 84 S. 12. n. 12 ngr.
- Bargès, J. J. L., Papyrus Égypto-Araméen appartenant au musée égyptien du Louvre, expliqué et analysé pour la première fois. (Med 2 Tavler Afbildn. Paris. Duprat. 35 S. 4. 2 Rth.
- Becker, Paul, Ueber e. Sammlung unedierter Henkelinschriften aus dem südlichen Russland. Leipzig. Teubner. 52 S. 8. n. 10 ngr.
- Benndorf, O., De anthologiae graecae epigrammatis, quæ ad artes spectant. (Bonner Doctoridissertation.) (Bonn.) Leipzig. Teubner. 75 S. 8. n. 16 ngr.
- Bergmann, R., De inscriptione Cretensi inedita, qua continetur foedus a

- Cortynius et Hierapytnæ cum Priandis factum.** Gymn.-Pr. Brandenburg 1861. 13 S. 4.
- Bibliorum Codex Sinaiticus Petropolitanus, &c.** Edidit Const. Tischendorf. 4 vols. (Petropoli.) (Kjæseren af Rustand bortgiver 200 Exemplarer, omtr. 90 Exempl. sælges i London hos Williams & Norgate à 34 £ 10 s.)
- Catullus.** — L. Schwabii quaestionum Catullanarum liber I. Giessen. Ricker. 1 Bl., 366 S. 8. 2 Rth.
- Cicero.** Opera quae supersunt omnia ex recensione J. C. Orellii. Ed. 2. Continuat. J. G. Baierus et C. Halmius. Zürich. Orell, Füssli & Comp. Vol. IV. Pars 2. VII S. + S. 927—1064. 8. n. 18 ngr.
- Opera quae supers. omnia edd. J. G. Baier, C. L. Kayser. Edit. ster. Vol. 4. et 5. (Orationes, recogn. C. L. Kayser. II. III.). Leipzig. Tauchnitz. XLII + 450 S., XLII + 473 S. 8. à 18 ngr. (1.—5.: 2 Rth. 24 ngr.)
- Brutus. F. d. Schulgebr. erkl. v. K. W. Piderit. Leipzig. Teubner. IV + 282 S. 8. 22½ ngr.
- Piderit, K. W., Zur Kritik u. Exegese v. Ciceros Brutus p. II. Hanau. (Leipzig. Teubner.) 20 S. 4. n. 8 ngr.
- Laelius. F. d. Schulgebr. erkl. v. G. Lahmeyer. Leipzig. Teubner. VII + 54 S. 8. 6 ngr.
- Halm, C., Beiträge zur Berichtigung u. Ergänzung der Ciceronischen Fragmente. Leipzig. Teubner. IV + 44 S. 8. n. 8 ngr.
- Cornelius Nepos.** Zum Uebersetzen aus dem Latein. ins Griechische f. obere Gymnas.-Klassen bearbeit. v. R. Volkmann. Leipzig. Teubner. X + 126 S. 8. 15 ngr.
- Corpus inscriptionum latinarum consilio et auctoritate academiae litterarum regiae borussicae editum.** Volumen Ium; adiectae sunt tabulae lithographae.
- 1) Inscriptiones Latinae antiquissimae ad C. Caesaris mortem; edidit Theodorus Mommsen. Accedunt elogia clarorum virorum edita ab eodem, fasti anni Iuliani editi ab eodem, fasti consulares ad a. u. c. DCCCLXVI editi a Guilelmo Henzeno. Berlin. G. Reimer. 1863. VI, 649 S. fol. 16 Rth.
  - 2) Priscæ latinitatis monumenta epigraphica ad archetyporum fidem exemplis lithographis repræsentata edidit F. Ritschellius. Berlin. G. Reimer. 1862. VII S., 127 Sp., 96 Tavler, fol. n. 30 Rth.
- Demosthenis orationes contra Aeschinem de corona et de falsa legatione.** Rec. J. Th. Voemelius. Leipzig. Teubner. XXVIII + 742 S. 8. n. 5 Rth. 10 ngr.
- Egger, E., Observations sur le papyrus grec contenant des fragments d'un orateur inconnu.** Paris. Durand. 4. 1 fr. 50 c.
- Euripides.** — Hirzel, Heinr., De Euripidis in componendis diversis arte. (Dissertation.) Leipzig. Hirzel. 1 Bl., 97 S. 8. n. 15 ngr.
- Petersen, Eugen, De Philocteta Euripidea. (Habilitationsskrift.) Erlangen. Enke. 16 S. 8.
- Schenkl, K., Die politischen Anschauungen des Euripides. Ein Beitrag zur griech. Culturgeschichte. Wien. Gerold. 56 S. 8. n. 8 ngr.
- Schömann, G. F., Scholia in Iōnis Euripideae parodum. Ind. lectt. Greifswald. 1861/2. 16 S. 4.
- Eusebii Pamphili Onomasticon urbium et locorum Sacrae Scripturae. Graece cum latina Hieronymi interpretatione edid. F. Larsow et G. Parthey. Accedit Tabula geographica.** Berlin. Nicolai. XV + 443 S. 8. n. 3 Rth.
- Florus.** — Spengel, Leonh., Ueber die Geschichtsbücher des Florus. (Abhdlgn. d. bayer. Akad. d. Wiss.) München 1861. Franz. 34 S. 4. 17 ngr.

- Flügel, G., *Mami, seine Lehre u. seine Schriften*. Aus dem Fährst des Abû 'lfaradsch Muhammad ben Ishak al-Warrâk, bekannt unter dem Namen Ibn Abî Ja'kûb an-Nadîm, im Text nebst Uebersetzg., Comment. u. Index. Leipzig. Brockhaus. VIII + 440 S. 8. n. 3 Rth. 10 ngr.
- Gajus. — Pöschmann, K. M., *Studien zu Gajus*. 3. Hf. Leipzig. Rossberg. 16 S. 8. n. 6 ngr.
- Grammatici latini ex recensione H. Keilii. IV, 1. Leipzig. Teubner. n. 3 Rth. 20 ngr.
- Hegesippus de bello Judaico. Edid. C. F. Weber. Fasc. 5. et 6. Marburg. Elwert. §. 221—328. 4. à 15 ngr.
- Herculanensium voluminum, quae supersunt, collectio altera. Tomus I. fasc. 1. Neapel. Detken. 1861. 40 Kobbertavler. fol. n. 4 Rth.
- Herodotos. F. d. Schulgebr. erklärt v. K. Abicht. 2. Bd.: Buch III. u. IV. Leipzig. Teubner. IV + 325 S. 8. 21 ngr.
- Abicht, C., *Curae Herodoteae*. Gymn.-Pr. Lüneburg. 16 S. 4.
- Classen, J., *Herodotus. Lebensabris. Abweichungen seines ionischen Dialekts vom attischen*. (Abdr. aus der 8. Aufl. v. Jacobs Attika.) Jena. Frommann. 24 S. 8. 3 ngr.
- Erklärt von H. Stein. 5. Bd. Buch VIII. u. IX. *Namenverzeichnis*. Mit 2 Kärtchen von H. Kiepert. Berlin. Weidmann. 262 S. 8. 18 ngr. (cpt.: 3 Rth. 11½ ngr.)
- Hesiodos. — Petersen, Chr., *Ursprung und Alter der Hesiodischen Theogonie*. (Aus d. Osterprogramm d. Gymnasiums.) Hamburg. Perthes-Besser & Mauke. 46 S. 4. n. 15 ngr.
- Hesychii Alexandrini lexicon post Joannem Albertum recensuit Maur. Schmidt. Vol. IV. Fasc. 2.—5. Jena. Mauke. S. 73—360. 4. à n. 20 ngr.
- Hippocratis et aliorum medicc. vett. reliquiae. Ed. F. Ermerlins. Vol. II. Traj. ad R. Kemink. 4 + XC VII + 908 S. 4. f. 19, 80.
- Hitopadesa. By E. Arnold. Bombay. 296 S. 8. 12 sh.
- Homeros. — La Roche, J., *Text, Zeichen u. Scholien d. Codex Venetus zur Ilias*. Wiesbaden. Limbarth. 79 S. 8. m. 2 Stentavler. n. 20 ngr.
- Horatius Flaccus, Q., *Carmina recensuit P. Hofman Peerikamp*. Ed. altera. Amstelodami. Muller. XXXVI + 416 S. 8. f. 5,60.
- Hyperides. — Westermann, A., *Index graecitatis Hyperideae*. Pars 5. Leipzig. Dürr. 16 S. 4. 6 ngr. — Pars 6. 21 S. 4. 4½ ngr. (1.—6: 1 Rth. 4½ ngr.)
- Isocrate. Oeuvres complètes. Traduction, par le duc de Clermont-Tonnerre. I. Paris. Didot. 8. 8 fr.
- Judas, A. C., *Sur un tarif de taxes pour les sacrifices en langue punique, trouvé à Carthage et analogue à celui de Marseille*. Paris. Challamel. 8. 1 fr.
- Julii Africani, S., *Ὀλυμπιάων ἀναγχαγή*. Recensuit J. Rutgers. Lugd.-Bat. Brill. 4, X, 170 S. 8. f. 2.
- Kathà sarit sâgara. Die Märchensammlung des Somadeva. Buch VI. VII. VIII. Herausgeg. von Herm. Brockhaus. Leipzig. Brockhaus. II + 236 S. 8. (Abhandlungen der D.M.G. Bd. II. Nr. 5.) n. 2 Rth.
- Kock, Theod., *Alkaios und Sappho*. Berlin. Weidmann. 98 S. 8. n. 16 ngr.
- Livius, T. Edidit Martin Hertz. Vol. III. 2 partes. Ed. ster. Leipzig. Tauchnitz. LXXIV + 472 S. 8. à 6 ngr. (I.—III: 1 Rth. 18 ngr.)
- —. Udgave I 16. Vol. II. 2 partes. Ed. ster. *Sammesteds*. CX + 688 S. à 7½ ngr. (I. II.: 1 Rth. 3 ngr.)
- Erklärt v. Weissenborn. 8. Bd.: Buch 35.—38. Berlin. Weidmann. 368 S. 8. 25 ngr.

- Lukianos. — F. Fritzsche rec. Vol. I. Pars 2. Rostock. Leopold. X + 212 S. 8. n. 1 Rth. 20 ngr.
- . Ausgewählte Schriften. F. d. Schulgebr. erkl. v. K. Jakobitz. I.: Traum. Timon. Prometheus. Charon. Leipzig. Teubner. IV + 91 S. 8. 7½ ngr.
- Minucii Felicis, M., Octavius. Ed. J. Kayser. Paderborn. Junfermann. 1863. 58 S. 8. 7½ ngr.
- Nala. — Die Geschichte von Nala. Versuch einer Herstellung des Textes von Charles Bruce. Petersb. Leipzig, Voss in Comm. XII + 47 S. 8. n. n. 8 Sgr.
- Petronii Arbitri satirarum reliquiae ex recensione Fr. Buecheleri. Berlin. Weidmann. L + 237 S. 8. n. 1 Rth. 24 ngr.
- . Satirarum reliquiae. Berlin. Weidmann. VIII + 127 S. 8. n. 12 ngr.
- Philostrate, Apollonius de Tyane. Traduit du grec, avec introduction, par A. Chassang. Paris. Didier. XVI + 496 S. 8. 7 fr.
- Philostrati, Flavi, de arte gymnastica libellus. Recognovit, latine reddidit, illustravit C. H. Volckmar. Aurich. Spielmeyer. VII + 96 S. 8. n. 20 ngr.
- Pindaros. — Schmidt, Leop., Pindar's Leben u. Dichtung. Bonn. Marcus. VIII + 532 S. 8. n. 2 Rth. 25 ngr.
- Platon. — Veiquardsen, C. R., Platon's Phædros. Erste Schrift Platon's. Kiel. Schröder. VI + 322 S. 8. n. 1 Rth. 15 ngr.
- . Schöne, Rich., Ueber Platon's Protagoras. Ein Beitrag zur Lösung der platonischen Frage. Leipzig. Breitkopf u. Härtel. 1 Bl., IV, 99 S. 8. 18 ngr.
- Plautus. — Bergk, Theod., De locis quibusdam in comoediis Plautinis. Ind. lectt. Halle. 11 S. 4.
- Plutarchos. — Döhner, Theod., Quaestionum Plutarchearum part. IIIa. Meissen. Leipzig, O. Klemm. 68 S. 4. n. 20 ngr.
- . Klapp, Herm., De vitatum Plutarchearum auctoribus Romanis part. I. Bonn. Cohen u. Sohn. 35 S. 8. n. 10 ngr.
- Ramayana i. e. Valmiki's Ramayana; with the commentary of Ragunatha, called Satakoti Pravistaram. 7 vols. Poona. 1560 S. 4. 73 sh. 6 d.
- Raverty, H. G., Selections from the poetry of the Afghans, from the 16th to the 19th century, literally translated from the original Pushto. London. Williams and N. 8. 16 sh.
- Ritschl, Fr., Priscæ latinitatis epigraphicæ, suppl. I. Inest tabula lith. Bonn. Marcus. 16 S. fol. n. 15 ngr.
- Roth, Wilh., aus Basel († 1860), Leben und Erstlingsschriften. Aus seinem Nachlasse. (Deri: Examen libri de Atheniensium republica.) Göttingen. Dieterich. 120 S. 8. n. 16 ngr.
- Seneca. — Hoche, Max., Die Metra des Tragikers Seneca. Ein Beitrag zur latein. Metrik. Halle. Buchhdlg. d. Waisenhauses. 1 Bl., IV, 88 S. 8. 15 ngr.
- Sophokles. — Hasselbach, K. F. W., Sophokleisches. Frankfurt a. M. 1861. Sauerländer. 316 S. 8. 1 Rth. 10 ngr.
- . Meineke, Aug., Beiträge zur philologischen Kritik der Antigone des Sophokles. Berlin 1861. Enslin. 1 Bl., 54 S. 8. 10 ngr.
- . Ritschl, Fr., De cantico Sophocleo Oedipi Colonei Proem. acad. Bonn. Marcus. 14 S. 4. n. 10 ngr.
- . Schmidt, Fr. W., De ubertate orationis Sophocleæ pars altera. Neustrelitz. Barnewitz. 1 Bl. + 35 S. 4. 7½ ngr.
- Spiegel, F., Die altpersischen Keilinschriften. Im Grundtexte m. Uebersetzg., Grammatik u. Glossar. Leipzig. Engelmann. VII + 223 S. 8. n. 3 Rth.

- Suetonius. — Becker, Gust., Quaestiones criticae de C. Suetonii Tranquilli de vita Caesarum libris VIII. (E programme gymn. Memelensis). Memel. Nürnberger. 20 S. 4.
- Térence. Théâtre complet de Térence, traduit en vers par de Belloy. Paris. Michel Lévy frères. 12. 3 fr.
- Terenti Varronis, M., Eumenidum reliquiae. Rec. Th. Roeper. Part. III. Danzig. Weber. 42 S. 4. n. 15 ngr.
- Theophrasti opera quae supers. omnia. Ex recognitione Fr. Wimmer. Tom. III. Fragmenta continens. Leipzig. Teubner. XXXIII + 330 S. 8. 24 ngr. (cpt.: 2 Rth.)
- Thukydides. Erklärt von J. Classen. (I Samml. gr. u. lat. Schriftsteller herausg. v. Haupt und Sauppe.) I. Bd.: 1. Buch. Berlin. Weidmann. LXXXIV + 266 S. 8. 22 1/2 ngr.
- . Recensuit J. Gn. Donaldson. 2 voll. New-York 1861. Philadelphia. Schäfer & Koradi. XXVIII + 603 S. 16. n. 1 Rth. 20 ngr.
- Xenophon. Historia graeca, in us. schol. emendav. C. G. Cobet. Amsterdam. Müller. VI + 303 S. 12. n. 20 ngr.
- . Memorabilien. F. d. Schulgebr. erkl. v. R. Kühner. Leipzig. Teubner. X + 214 S. 12 ngr.
- Vendidad Sadé, traduit en langue huzvaresk ou pehlewie, texte autographié d'après les manuscrits Zend-Pehlewis de la Biblioth. impér. de Paris, et publié p. la prem. fois par les soins de M. Jules Thonnelier. Livraison 7. et 8. Paris. Duprat. fol., hver Lever. 20 fr.
- Vergill Maronis, P., opera rec. O. Ribbeck. Vol. III. Aeneidos libri VII.—XII. Leipzig. Teubner. 449 S. 8. n. 2 Rth. 20 ngr. (I.—III.: n. 6 Rth. 28 ngr.)
- Wagener, A., Inscriptions Grecques recueillies en Asie Mineure. (Extrait des Mém. cour. et des sav. étr. XXX. 1861.) Bruxelles. IX + 47 S. 4. m. 8 Tavlér.
- Weber, A., Ueber den Vedakalender Namens Jyotisham. (Aus den Abhdign. der k. Akad. d. W.) Berlin. Dümmler. 130 S. 4. n. 1 Rth. 8 ngr.

4) Andre ældre og nyere Sprogs Grammatik, Lexikographi og Litteratur.

- Ahlquist, A., Forschungen auf dem Gebiete der Ural-Altaischen Sprachen. I. Thl. (Versuch einer Mokscha-Mordwinischen Grammatik nebst Texten u. Wörterverzeichniss.) St. Petersburg 1861. Leipzig. Voss. XI + 214 S. 8. n. n. 1 Rth.
- Andeer, P. J., Ueber Ursprung und Geschichte der Rhaeto-Romanischen Sprache. Chur. Hitz. I Bl., V, 188 S. 8. n. 16 ngr.
- Barth, H., Sammlung und Bearbeitung Central-Afrikanischer Vokabularien. I. Abth. Gotha. Perthes. CX + 141 S. 4. n. 3 Rth. 20 ngr.
- Baudrimont, A., Vocabulaire de la langue des Bohémiens habitant les pays basques français. (Bordeaux.) Duprat. 8. 2 fr.
- Berthold von Regensburg. Vollständige Ausgabe seiner Predigten m. Anmerkgn. u. Wörterbuch von Franz Pfeiffer. I. Bd. Wien. Braumüller. XXXII + 2 Bl. + 576 S. 8. n. 4 Rth.
- Bonaparte, le prince Louis Lucien, Langue basque et langues finnoises. London, Williams & Norgate. Paris, Franck. 4. 25 fr.
- Brasseur de Bourbourg. Grammaire de la langue quiché. Paris. Bertrand. 8. 25 fr.
- Bruchstücke mittelniederländischer Gedichte. Herausgeg. von Hoffmann von Fallersleben. (Horæ Belgicae. Pars XII.) Hannover. C. Rümpler. 64 S. 1 Træsnitavle. 8. n. 12 ngr.

- Brugsch, H., Recueil des monuments égyptiens, dessinés sur lieux. En 2 parties. Partie 1. Leipsig. Hinrichs. 50 Stentavler i 4. og fol., IV + 60 S. Text. 4. cart. n. 8 Rth.
- Callet, P. M., Glossaire Vaudois. (Lausanne.) Cherbuliez. 12. 4 fr.
- Chabas, F., Mélanges égyptologiques, comprenant onze dissertations sur différents sujets. Chalons s. S. Dejeusieu. (Paris. Duprat.) 127 S. 8. m. 2 Kobbere. 8 fr. 50 c.
- Charencey, H. de, La langue basque et les idiomes de l'Oural. 1er fasc. Structure grammaticale et déclinaisons. Paris. Challamel. 8. 2 fr. 50 c.
- Chinese classics. With a translation. By J. Legge. In 7 vls. Canton. 8. — I. Confucian analects. 526 S. 42 sh. — II. Works of Mencius. 634 S. 42 sh.
- Christmann, Aem., Theologumenon poetarum lyricorum theoticorum saec. XII. et XIII. selecta capita. Königsberg. 38 S. 8.
- Confucius et Mencius. Les quatre livres de philosophie morale et politique de la Chine, traduits du chinois par M. G. Pauthier. Paris. Charpentier. 12. 3 fr. 50 c.
- Dietrich, F., De inscriptionibus duabus runicis ad Gothorum gentem relatis. Marburg. Elwert. 20 S. 4. m. 1 Stentavie. 8 ngr.
- , Die Blekinger Inschriften, der Stein von Tune und andere deutsche Runen in Skandinavien entziffert u. erläutert. Mit 1 Schrifttafel. Marburg. Elwert. 1863. 36 S. 4. 12 ngr.
- Diez, Frdr., Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen. 2 Thle. 2. verb. u. verm. Aufl. Bonn. Marcus. 1861—62. XXXII + 448 + 474 S. 8. n. 4 Rth. 15 ngr.
- Dillmann, C. F. A., Lexicon linguae aethiopicae. Pars prior. Leipsig. Weigel. 688 S. 4. n. 12 Rth.
- Esopus von Burkhard Waldis. (Første Gang trykt 1548.) Herausgegeben u. mit Erläuterungen versehen von H. Kurz. 2 Thle. Leipsig. Weber. XLVIII, 422; 320, 230 S. 8. (Deutsche Biblioth. 1. u. II. Bd.) n. 4 Rth.
- Feifalik, J., Studien zur Geschichte der altböhmischen Literatur. VII. (Af Sitzgsber. 1861 d. k. Akad. d. Wiss.) Wien 1861. Gerold. 40 S. 8. n. n. 6 ngr.
- , Untersuchungen üb. altböhmische Vers- u. Reimkunst. Wien. Gerold. 66 S. 8. n. 9 ngr.
- Firmenich-Richartz, Germaniens Völkerstimmen. III, 8. Berlin. Schlesinger. S. 561—640. 4. n. 15 ngr.
- Ganeval, L., Grammaire raisonnée de la langue française. V + 275 S. 8. Paris. Durand. 3 fr.
- Genesis und Exodus nach der Milstätter Handschrift herausgeg. v. J. Diemer. Wien. Gerold. I. Bd.: Einleitung u. Text: VIII + 1 Bl. + XL + 168 S. 8. II. Bd.: Anmerkungen und Wörterbuch: IV + 288 S. 8. n. 4 Rth. 15 ngr.
- Godefroy, Fr., Lexique comparé de la langue de Corneille et de la langue du XVIIe siècle en général. 2 voll. Paris. Didier. CXXIII + 880 S. 8. 15 fr.
- Grein, C. W. M., Ablaut, Reduplication u. secundäre Wurzeln der starken Verba im Deutschen. Göttingen. Wigand. 76 S. 8. n. 20 ngr.
- Grimm, J. u. W., Deutsches wörterbuch. III, 6—8 (ewig—forsche). Leipsig. Hirzel. 1861—62. VIII S. + Sp. 1201—1904. 4. à n. 20 ngr.
- d'Hargues, F., Die deutsche Orthographie im 19. Jahrhundert. Eine histor. Darlegung und Beurtheilung der verschiedenen Forderungen nach Umgestaltung der deutschen Orthographie. Zur Orientirung für Schulmänner. Berlin. Th. Enslin. III, 156 S. 8. n. 20 ngr.
- Hervéy-Saint-Denis. Poésies de l'époque des Thang (VIIe, VIIIe et

- IXe siècles de notre ère), traduites du chinois, avec une étude sur l'art poétique en Chine. Paris. Amyot. 8. 7 fr.
- Heyne, Mor., Kurze Grammatik der algermanischen Sprachstämme. 1. Thl. (Laut- und Flexionslehre.) Paderborn. Schöningh. X + 342 S. 8. n. 1 Rth. 10 ngr.
- History of Zaneka, being, according to the Boodhistic faith, one of the pre-existences of Gautama. In Burmese language. Rangoon. 192 S. 12. 6 sh.
- Hjelm, Lipmanson, Witcomb och Fischer, Ny handbok för samtalsöfningar i danska, svenska, engelska och tyska språken. Berlin. Behr. XVI + 473 S. 16. cart. 25 ngr.
- Hunfalvy, P., Finn Olvasó-könyv. (Finsk Læsebog.) I. Pest. Det ungarske Akademis Forlag. 1861. 580 S. 8.
- Ibn Kutlûbugâ. — Flügel, G., Die Krone der Lebensbeschreibungen, enthaltend die Classen der Hanefiten von Zein-ad-din Kâsim Ibn Kutlûbugâ. Zum ersten Mal herausgeg. (Abhandl. f. die Kunde des Morgenlandes. II. Bd. Nr. 3.) Leipzig. Brockhaus. XVI + 192 S. 8. n. 2 Rth.
- Ka Moolelo hawaii. Histoire de l'archipel hawaïen (îles Sandwich). Texte et traduction, par Jules Remy (Lipalanî). Paris. Franck. 12. 12 fr.
- Kappes, G., Lehr- und Uebungsbuch der spanischen Sprache. Dresden. Ehlermann. X + 380 S. 8. n. 1 Rth.
- Kehrein, J., Volkssprache und Volkssitte im Herzogthum Nassau. Weilburg 1860—62. Lanz. I. Bd.: 1 Bl., XII, 464 S.; II. Bd.: 296 S. u. Nachträge 64 S. 8. 2 Rth. 15 ngr.
- Koberstein, A., Laut- und Flexionslehre d. mittelhochdeutschen u. d. neuhochdeutschen Sprache in ihren Grundzügen. Zum Gebrauch auf Gymnasien. Halle. Buchhandlg. des Waisenhauses. VI + 80 S. 8. n. 12 ngr.
- Latham, R. G., English language. 5th edition. London. Walton. 8. 18 sh.
- Le Héricher, E., Histoire et glossaire du normand, de l'anglais et de la langue française. 3 voll. (Avranches, Anfray). Paris, Aubry. 8. 21 fr.
- Lexner, M., Kärntisches Wörterbuch. Leipzig. S. Hirzel. XVIII S. + 340 Sp. 4. n. 2 Rth. 20 ngr.
- Littre, E., Histoire de la langue française. 2 vols. LIX + 962 S. 8. Paris. Didier. 14 fr.
- Maerlant, Spiegel historiael, uitgegeven door de Maatschappij d. Nederlandsche letterkunde te Leiden. 1e deel. 5e en 6e afl. 2e deel. 1e en 2. afl. Leiden. Brill. S. 321—467 og S. 1—160. 4.
- David, J., Glossarium op Maerlants rymbibel. Vervolg en slot van het derde deel. Bruxelles. Bd. III. S. 399—552. 8. 3 fr.
- Mallouf, N., Grammaire turque. Paris. Maisonneuve et Ce. 8. 5 fr.
- Miklosich, Fr., Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum. (I 5 Fasc.) Fasc. 1. Wien. Braumüller. IV + 192 S. 8. n. 1 Rth. 15 ngr.
- Mircesco, V., Grammaire de la langue roumaine. Paris. Maisonneuve. 12. 3 fr. 50 c.
- Mittelhochdeutsches Wörterbuch, mit Benutzung des Nachlasses von G. F. Benecke ausgearb. v. W. Müller u. Fr. Zarncke. II. Bd. 1. Abth. M—R. (v. Zarncke.) Leipzig. Hirzel. 1863. VI + 825 S. 8. 4 Rth. 10 ngr.
- Morand, Dictionnaire étymologique de la langue française. Livraisons 4 à 25. Paris. Dupont. 8. Hver Lever. 30 c. (Skal være 120 Lev.)
- Mort, la, de Garin le Loherain. Poème du XII. siècle, publié pour la première fois d'après douze mscs. par É. Du Ménil. Leipzig. Franck. XCVIII + 260 S. 8. n. 2 Rth. 20 ngr.
- Mussafia, A., Beiträge zur Geschichte der romanischen Sprachen. 31 S. 8. Wien. Gerold. n. 5 ngr.

- Olinger, Nouveau dictionnaire flamand-français et français-flamand. 2 vols. Malines. Dessain. 1861. 8. 10 fr.
- Paris, Gaston, Étude sur le rôle de l'accent latin dans la langue française. Paris et Leipzig. Franck. 1 Bl. + 132 S. 8. n. 1 Rth. 5 ngr.
- Pauly, T., de, Description ethnographique des peuples de la Russie. Publiée à l'occasion du jubilé millénaire de l'empire de Russie. St. Petersburg. (Leipzig. Hinrichs.) XIV + 290 S. fol. m. 62 Chromolith., 1 Stentavie, 1 chromolith. Kort og 1 Tavle. n. n. 200 Rth.
- Pautex, B., Errata du Dictionnaire de l'Académie française, ou Remarques critiques sur les irrégularités qu'il présente, avec l'indication de certaines règles à établir. 2e éd. Paris. Cherbuliez. 8. 6 fr.
- Pfeiffer, Franz, Der Dichter des Nibelungenliedes. Ein Vortrag, gehalten in d. feierl. Sitzg. der k. Akad. der Wiss. am 30. Mai 1862. Wien. Gerold. 48 S. 8. n. n. 6 ngr.
- Pful, Serbski słownik. Pod sobuskutkowanjom Handr. Seilerja a Mich. Hórnika. — Wendisches Wörterbuch. 5. Hft. (Wendisch-deutscher Th. S. 641—800. 8.) Bautzen 1861. Schmalers. (à) n. 20 ngr.
- Przyborowski, v., Vetustissima adiectivorum linguae polonae declinatio, monumentis ineditis illustrata. Gymn.-Pr. Posen 1861. 26 S. 4.
- Rannay, T. S., The pocket companion of the student of the Burmese language: being an anglicized vocabulary. Rangoon. 364 S. 12. 7 sh. 6 d.
- Rochholz, E. L., Naturmythen. Neue Schweizer sagen, gesammelt u. erläutert. Leipzig. Teubner. XVI + 288 S. 8. 2 Rth.
- Sanders, D., Wörterbuch der deutschen Sprache. 19.—22. Lfg. Leipzig. 1861—62. Wigand. (2. Bd. S. 401—720.) 4. à n. 20 ngr.
- Scheler, Aug., Dictionnaire d'étymologie française d'après les résultats de la science moderne. Brüssel. Schnée. IV + 340 S. 8. 4 Rth.
- Schwabenspiegel. — Ficker, J., Zur Genealogie der Handschriften des Schwabenspiegels. (Af Sitzungsbericht. d. k. Akad. d. Wiss.) Wien. Gerold. 34 S. 8. n. n. 5 ngr.
- Laband, P., Beiträge zur Kunde der Handschriften des Schwabenspiegels. Berlin 1861. Dümmler. III + 80 S. 8. 15 ngr.
- Soutcovoy, G., Vocabulaire français-japonais. Paris. Challamel. 8. 4 fr.
- Stier, Ueber die Abgrenzung der Mundarten im Kurkreise. Gymn.-Pr. Wittenberg. 20 S. 4. m. 1 K.
- Tafel, R. L., Investigations into the laws of English orthography and pronunciation. Vol. I. Nr. 1. New-York. Westermann and Co. 92 S. 8. 1 doll.
- Vaillant, J. A., Grammaire, dialogues et vocabulaire de la langue romane des Sigans, pour faire suite à l'histoire vraie des vrais bohémiens. Paris. Pilloy. 157 S. 8.
- Vilmar, A. F. C., Deutsche altertümer im Hëlland als einkleidung der evangelischen geschichte. Beiträge zur erklärang des altsächsischen Hëlland und zur innern geschichte der einföhrung des christenthums in Deutschland. 2te ausg. Marburg. Elwert. I + 94 S. st. 8. 15 ngr.
- Vonbun, F. J., Beiträge zur deutschen mythologie. Gesammelt in Churhraetien. Chur. Hitz. III + 137 S. 8. n. 20 ngr.
- Wackernagel, W., Die Umdeutschung fremder Wörter. 2. verbess. Ausg. Basel. Bahnmaier. 63 S. 4. n. 24 ngr.
- Walter von der Vogelweide nebst Ulrich von Singenberg und Leutold von Seven herausgeg. von W. Wackernagel und Max Rieger. Giessen. Ricker. XLVIII, 2 Bl., 291 S. 8. n. 1 Rth.
- Weigand, F. L. K., Fr. Schmitthenner's kurzes deutsches Wörterbuch, völli. umgearb. 3te Aufl. 8. Liefer.: (rabbeln — schmiegen.) Giessen. Ricker. S. 449—608. 8. 20 ngr.

- Weinhold, K., Ueber deutsche Jahrtheilung. Rede. Kiel. (Homann.) 20 S. 4. n. 5 ngr.
- , Mittelhochdeutsches Lesebuch. 2. umgearb. Aufl. Wien. Braumüller. VIII + 286 S. 8. 1 Rth.
- Westergaard, N. L., Zwei Abhandlungen: I. Ueber den ältesten Zeitraum der indischen Geschichte mit Rücksicht auf die Litteratur. II. Ueber Buddha's Todesjahr und einige andre Zeitpunkte in der älteren Geschichte Indiens. Aus dem Dänischen übersetzt. (Stenzler.) Breslau. Goshorsky. I + 128 S. 8. n. 28 ngr.
- Winslow, Tamil and English dictionary. Part 1., 2. Madras. 688 S. 80 sh.
- Wolfram. — Lucae, C., De nonnullis locis Wolframianis. Halle. Buchhandlg. des Waisenh. 1863. 1 Bl., 38 S. 8. Med 1 Tavle. 7½ ngr.
- Zenker, J. T., Dictionnaire turc-arabe-persan. 1. et 2. livr. Paris. Klincksieck. (Leipzig. Engelmann.) 80 S. fol. à 6 fr. = 4 Rth. 10 ngr.
- Zingerle, J. V., Ueber die bildliche Verstärkung der Negation bei mittelhochdeutschen Dichtern. Ein Beitr. z. deutschen Gramm. Wien. Gerold. S. 414—477. 8. (Af Sitzungsberichte d. k. Akad. d. W.) n. 9 ngr.

5) Pædagogik og Philologiens Historie.

- Arnoldt, J. F. J., F. A. Wolf in seinem Verhältniss z. Schulwesen u. z. Pædagogik dargestellt. 2. Bd. Braunschweig. Schwetschke u. Sohn. VIII + 415 S. 8. n. 1 Rth. 22 ngr. (epit.: n. 3 Rth. 7 ngr.)
- Baumstark, A., Zur Neugestaltung d. badischen Schulwesens. Leipzig. Teubner. 60 S. 8. n. 10 ngr.
- Curtius, Georg., Ueber die Geschichte und Aufgabe der Philologie. Ein Vortrag. Kiel. Homann. 31 S. 8. n. 7½ ngr.
- Dübner, F., Quelques mots sur la prochaine réforme de l'enseignement des humanités dans nos lycées et collèges. Paris. 21 S. 8.
- Schück, Jul., Aldus Manutius and seine Zeitgenossen in Italien und Deutschland. Berlin. Dümmler. VIII + 151 S. 8. 1 Rth.

Dansk og svensk litteratur og sprog i anden halvdel af det 14de og i det 15de århundred.

Concurrence-forelæsning 8de, 9de og 10de juni 1863.

Af *K. J. Lyngby*.

Litteraturen.

Da den danske og svenske litteratur i denne periode ikke udvikler sig af et hjemligt grundlag, men bestemmes ved den almeneuropæiske litteraturudvikling og kulturbevægelse, bliver det nødvendigt at kaste et blik over Europas almindelige tilstand og litteraturens gang i de lande, der især fik indflydelse på os; men da tidligere tiders tilstande og forhold have indflydelse på de senere tider, og da desuden culturens almindelige strømninger først sent have nået os, bliver det det rigtigste i denne oversigt at gå noget længere tilbage i tiden. Vi indledte derfor betragtningen af dansk og svensk litteratur med en oversigt over den modsætning, der i Europas kultur- og litteraturhistorie finder sted imellem 12te og 13de århundred på den ene side, 14de og 15de århundred på den anden. Det 12te og 13de århundred er ligesom det 16de en lysende periode i Europas civilisationshistorie; det er riddertiden og korstogstiden; der viser sig overalt store mænd; betragte vi dem, der sadde på thronerne, da finde vi i Tyskland Fredrik den 1ste og 2den, i Frankrig Philip August og Ludvig den 9de, i Danmark Valdemar den 1ste og 2den, på pavestolen se vi Innocentius den 3dje. Det 14de og 15de århundrede derimod viser på næsten alle puncter afmagt og ulykker; Frankrig bringes undergangen nær, England sønderlides af indre krige, Tyskland er i den største forvirring, det byzantinske rige synker for halvmånen, Tatarernes overmagt nedsænker det østlige Europa i barbari; den sorte død går igennem landene; kun sparsomt vise sig forbud om en anden tilstand; den nyere europæiske statskunsts og krigskunsts udvikling, bogtrykkerkunstens opfindelse falde i denne tid. Litteraturhistorien fremviser en lignende modsætning imellem 12te og 13de århundred på den ene side, 14de og 15de på den anden, når vi holde os til de lande, der især fik indflydelse på vor udvikling, nemlig Frankrig, Nederlandene og Tyskland. I 12te og 13de årh. finde vi i Frankrig og Tyskland riddertidens

romantiske poesi, dels i episk dels i lyrisk retning, i Frankrig med en geographisk fordeling, så at Nordfrankrigs poesi er episk, Sydfrankrigs, Provençalernes, lyrisk. Den episke poesi holdt sig med forkærlighed til visse sagnkres, skönt den også gik uden om disse. Den ene af disse sagnkres holder sig til Karl den store og hans helte; Karl omskabes til en apostel for kristendommen og udbreder af troen; han kæmper mod hedenskabet, hvortil Muhamedanismen regnes; thi Muhamed fremstilles som en afgud, der dyrkes af Saracenerne; denne sagnkres bringes fra Frankrig til Tyskland. En anden sagnkres er den bretoniske, der handler om kong Artus og hans ridderskare, ridderne ved det runde bord; navnet tilhører en historisk person, en konge i Wales i 6te årh.; selv træder han i fortællingerne ikke meget frem, og hans riddere ere aldeles phantastiske skikkelser, der tænkes som idealer af ægte riddere; de jage efter eventyr for eventyrets egen skyld, de flakke vidt om, ere altid rede til at hjælpe de betrængte og ende gerne med at få et eller andet rige, man får ikke altid at vide, hvor det ligger i verden, ti disse riddere lade sig ikke binde af geographiske bestemmelser. De handle mere enkeltvis, medens Karls helte optræde sammen, samvirkende eller modvirkende hinanden. Med Artussagnene forenedes mythen om den hellige Graal, hvori Kristi blod var opsamlet; ved denne ville vi ikke opholde os, da den ikke findes i de Artusromaner, der ere komne til os. Også disse romaner vandrede fra Frankrig til Tyskland. En tredje kres danne de æmner, som man optog fra den klassiske oldtid; Troja og Alexander den store bleve genstand for middelalderens digtekunst, tildels på den måde, at oldtidens helte omskabtes til middelalderlige riddere. I Tyskland beskæftigede man sig desuden med sagnene om Sigfrid og om Didrik af Bern; hertil hører *der Nibelunge liet*; senere trådte Sigfrid mere tilbage og Didrik af Bern i forgrunden.

I 14de og 15de århundred daler litteraturen; ja denne dalen begynder tildels allerede i mitten af det 13de. Riddertidens romantiske epopeer opløses i prosa; når dette tidsrum er ude, synke de endnu dybere, de synke ned fra den dannede verden til almuehytternes hylder; almuens morskabslæsning, bøger trykte i dette år, udgår nemlig fra ridderlitteraturen. Træt af at rime om ridderverdenens digtede idealer kaster man sig over virkeligheden; således opstå i Nederlandene og Tyskland rimkrøniker. Endvidere træder didaktiken, allegorien, satiren i

forgrunden. Mens scholastikken kløver begreberne med større og større spidsfindighed, udvikler sig en modsætning dertil i mystikken, der søger at skue gud, der lægger vægt på den religiøse følelses inderlighed og kristendommens praktiske anvendelse; i åben kamp med scholastikken træder den ikke. I Tyskland få mystikerne vigtighed ved anvendelse af modersmålet; hos de Franske var modersmålet derimod tidlig; allerede ved tiden 1200, blevet anvendt til historieskrivning. Den litteraturgren, som i Frankrig, England og Tyskland er mest fremtrædende i de omtalte århundreder, er dramaet, der viser sig i de kirkelige eller fra kirken udgaaede skuespil, som kaldtes misterier (=: ministerier¹⁾; men dem ville vi ikke få lejlighed til at omtale i Nordens litteraturhistorie, da det ikke sikkert kan bevises, at vi have haft dem; spor af dem synes rigtignok at findes i de kellige tre konger, som ved juletid vandre om med en stjerne, som man for få år siden endnu kunde se i Jylland; misterier menes vel også med de *Comedier om helgha män*, som den svenske reformator Olaus Petri omtaler som opførte af forfædrene²⁾. Derimod fik både vi og de Svenske ved reformationstiden en senere af misterierne udviklet dramaform, skolekomedien. Ligesom følgerne af misterierne først i 16de årh. vise sig i vor litteraturhistorie, således er der også adskilligt andet, der udenlands træder frem i den tid, vi her behandle, men som først i 16de årh. viser sig i vor litteraturhistorie. Dødedansen gennemløb som maleri Tysklands og Frankrigs kirker, især efter at den sorte død havde hærjet landene; til os kom den, såvidt vi vide, først i 16de årh. og det i litterair skikkelse. Den nedertyske Reineke Voss tilhører 15de årh., og denne anvendelse af dyrene går i grænseegnene imellem Frankrig og Tyskland tilbage helt til 10de århundred; til os kom den, såvidt vi vide, først 1555³⁾, til de Svenske 1621.

Vi behandle den danske og svenske litteratur i det omhandlede tidsrum i to afsnit: 1) behandle vi det, der har sit udspring fra de ting, som i den almeneuropæiske litteraturhistorie tilhøre 12te og 13de årh., 2) det, som i retning tilhører selve det 14de og 15de århundred.

¹⁾ Wackernagel geschichte d. deutschen literat. § 83 anm. 21.

²⁾ Fortale til Tobie komedia (1550.) 1561, se Rydqvist, vitt. hist. antiq. acad. handl. 19, 78. 79.

³⁾ Den nævnes rigtignok i et document 1507, Nyerup, Morskabslæsn. s. 25.

1) Det, der tilhører 12te og 13te årh.s retning.

Af ridderromanerne behandle vi først Evfemiaviserne. Dersom vi blot havde beskæftiget os med Sverrigs litteratur, skulde vi ikke haft dem med; i Sverrig fremtræde de nemlig tidligere end i den tid, hvormed vi her beskæftige os (1350—1500), men til Danmark kom de først fra Sverrig i den periode, som vi nu give os af med. De ere 3 i tallet: Flores og Blanzeflor, Ivan Løveridder og Hertug Fredrik af Normandi; de findes alle i rimet form både på svensk og på dansk; på dansk ere de oversatte eller omsatte fra svensk; hovedhåndskriftet af de svenske er D 4 på det kgl. bibl. i Stockholm, af de danske K 47 i samme bibliothek. De have deres navn efter Evfemia, af fødsel en prinsesse fra Rygen, der 1299—1312 var Norges dronning, gift med kong Håkon 5. Magnusson. De sige selv i slutningen, at hun har ladet dem oversætte, *a vart maal* (Ivan, Hertug Fredrik) eller *ij svenska tunga* (Hertug Fredrik); vilige anføre de årene, hvori de ere oversatte. Da man imidlertid fandt det besynderligt, at en norsk dronning skulde lade digte oversætte på svensk, har man ment, at den svenske form kunde være en omsætning af en islandsk eller norsk, og at angivelsen om Evfemia kunde mekanisk være løben med ved oversættelsen. De 2 findes nu rigtignok også på norsk eller islandsk, men ikke i rimet form; den islandske form er prosa; at de have været til på islandske vers er ubevisligt. Desuden ere de islandske oversættelser ældre end Evfemias tid; idetmindste vidner *Ivants saga*, således som den findes i det islandske pergamentshåndskrift 6 4to på det kgl. bibl. i Stockholm, at det var Håkon Håkonsson, som lod den oversætte (*Ok lýkr hér sögu herra Ivant, er Håkonn konungr gamli lét smia ór franzeisu í norrœnu*¹⁾); på islandsk ere de altså sandsynlig allerede overførte i 1ste halvdel af 13de årh. De svenske angive årene, hvori de ere oversatte: Ivan 1303, Fredrik 1309²⁾, sidst lod hun oversætte Flores *låtth för en hon do*³⁾, altså omtr. 1312. De angive at falde alle i det tidsrum, hvori den svenske prins, hertug Erik Magnusson var forlovet med Evfemias datter Ingeborg, som han ægtede 1312; det sandsynlige er derfor, at Evfemia har ladet dem oversætte på svensk til sin svigersøn Erik efter de samme udenlandske håndskrifter, som i

¹⁾ Se Stephens' fortale til Liffmans udgave af den svenske Ivan s. CXXXIII.

²⁾ V. 3219—3221 i afvigende læsemåder hos Ahlstrand s. 143—147.

³⁾ V. 2106.

Håkon Håkonssons tid vare bragte til Norge, og hvorefter de islandske oversættelser vare foretagne. Dette bestrykes ved følgende. Vi kende fra 1340. omtrent en fortegnelse af Magnus Niclissou på Magnuss Smeks rærlige opendele; Magnus Smek var en søn af den omtalte herting Erik; denne fortegnelse nævner¹⁾ *unum yvan*; ligeledes siger den: *Item dedit dominus rex dapifero ærlingo* (en norsk drotsete) *I. librum de hærtogh fræthrik*; disse to bøger ere rimelig netop de samme eksemplarer, som bleve skænkede hans fader Erik.²⁾ Det ældste håndskrift (D 4) hvori de nu findes, er sandsynlig fra 1430, da nogle chronologiske optegnelser på latin gå til dette år; det danske håndskrift K 47 henføres til 15de årh. eller begyndelsen af 16de årh.

Flores og Blanzeflor. Den svenske text er udgiven af Klemming 1844, den danske text er, men med forandret afskrivning, udgiven af Brandt 1861. Indholdet er følgende. En hedensk konge fra Apulien (*Naples* i den franske text) drager ud at hærje Spanien, angriber pilegrimme, dræber en kristen ridder og fanger hans datter, der før sin mands død havde lovet ham en pilgrimsrejse til St. Jacobs grav; denne dame giver han til sin dronning; på den samme dag føder den hedenske dronning en søn Flores og den kristne kvinde en datter Blanzeflor. Disse børn opdrages sammen og, da de blive voksne, forelske de sig i hinanden. Da kongen og dronningen opdage det, sende de Flores bort og sælge, mens han er borte, Blanzeflor til købmænd fra Babilonia. Da Flores kommer tilbage, bilder man ham ind, at Blanzeflor er død. Men da forældrens frygte for at han vil dræbe sig selv, åbenbare de ham sammenhængen. Han drager derpå hen for at finde hende. Digteren lader ham nu stadig træffe de samme folk, som have truffet sammen med Blanzeflor, og han finder hende således let. Hun er bleven solgt til kongen af Babilonia. Flores finder hende, men overrumpler sammen med hende af kongen; kongen vil dræbe dem; der holdes ret over dem; Flores forsvarer sig med, at Blanzeflor var frastjålet ham og får lov til at afgøre sagen ved tvekamp; Flores går af med sejren og sejler hjem med Blanzeflor. Hans fader og moder ere imidlertid døde og han bliver konge.

¹⁾ Schröder, Nova acta soc. scient. Upsal. vol. VIII. 1821. s. 323. Svenskt diplomatarium IV s. 710.

²⁾ Om sammenhængen med Evfemiaviserne se Stephens i fortalen til Liffmans udgave af Ivan, Ahlstrand i efterskriften til Hert. Fredrik s. 223—225.

Senere rejse de til Frankrig, hvor han antager kristendommen, som han derpå indfører i sit rige; i deres alderdom gå de i kloster. — Digtet findes i de fleste europæiske sprog; man plejer at henføre det til Karlskresen; men forbindelsen dermed er meget løs; den beror derpå, at det franske digt siger, at Karl den stores moder Berte as-grans-pies var deres datter eller ætling. Du Méril, som 1856 har udgivet det franske digt *Floire et Blanceflor*, har ment, at det kunde være af græsk oprindelse og således danne en forbindelse imellem den græske eller byzantinske roman og den gammelfranske; det skulde så være en bearbejdelse efter en græsk original; det græske digt, som nu haves i Wienerbibliotheket¹⁾, er imidlertid af vesterlandsk oprindelse. Han slutter det af tonen, der ej synes ham ganske at være det franske ridderskabs; galanteriet mangler.

Ivan Løveridder. Den svenske text er udgivet af Liffman (1845—)1849, af den danske text ere kun brudstykker udgivne i Brandts gammeldanske læsebog²⁾. Vi gøre her bekendtskab med en langt eventyrligere digtning, med Artuskresen. Ivan Løveridder findes i de fleste europæiske sprog; den franske forfatter eller bearbejder er Chrestien de Troyes; på tysk bearbejdedes denne roman af Hartman von Aue. Digtet begynder med at rose Karlamagnus og Artus, der stilles ved siden af hinanden. Dernæst fortælles om en fest i Karidol, Artus' residens, ved pinsedagstid; en af ridderne fortæller, hvorledes han red ud, han spørger sig for, hvorledes han kan komme til eventyr; han får besked at vide om en vidunderkilde; ved den står en stolpe og hænger et guldbækken; slår man vand af guldbækkenet på stolpen, da kommer hagl, sne og uvejr; han prøver det nu; men kildens ridder kommer for at hævne det og overvinder Artusridderen. Ivan drager nu ud for at hævne dette nederlag på hans frænde; han gør det samme, som den anden, men kilderidderen må såret trække sig tilbage; Ivan kommer ind i hans slot, får en usynlighedsring af en dame og bliver ved dens hjælp på slottet, hvor han omsider bliver gift med kildens frue; at han har dræbt hendes første mand, generer ikke en Artus-digter, dog ser hun ej gerne at nogen får det at vide. Ivan bliver nu selv kildens ridder. Da han senere med Gavian drager ud på eventyr, glemmer han at vende tilbage inden den

¹⁾ Du Méril s. LXXXIV.

²⁾ S. 123—135.

af hans kone fastsatte tid; han mindes først derom derved, at en beskyttelsesring, han havde fået, afkræves ham; hans frue vil ej vide af ham at sige; han bliver afsindig; afsindigheden læges; han drager nu omkring i verden og frelser alle betrængte, han støder på; han har næppe tid til at udføre den ene reddende handling for at haste til den anden. Navnet løveridderen får han af, at en løve, som han befrier fra en slange, senere stadig følger ham og hjælper ham på hans eventyr. Ukendt kæmper han med sin stalbroder Gavian og tilsidst forsones han med sin frue. — Underet og eventyret søges planløst for deres egen skyld; Ivan flakker vidt om i verden, men hvor det er, få vi ej at vide.

Hertug Fredrik af Normandi. Såvel den svenske som den danske text er udgiven af Ahlstrand 1853. Medens de to foregående digte findes i de fleste evropæiske sprog, findes dette kun på svensk og dansk. Det angiver selv, at en kejser Otto havde ladet det oversætte fra valsk på tysk, fra tysk blev det overført *a vart maal* (v. 3209), *ij swenska tunga* (v. 3207)¹⁾. Det synes at høre til Artuskresen. Hertug Fredrik kaldes af dvergekongen Malmerikt til hjælp mod oprørere i dvergekongens rige; han får til belønning en ring, hvorved han kan gøre sig usynlig; ved hjælp af denne ring bortfører han en prinsesse af Irland, med hvem han derpå holder bryllup; dvergekongen indbydes til brylluppet. Geographien er mindre svævende end i Ivan.

I samme håndskrift som de danske Evfemiaviser findes flere andre digte; deriblandt Percenober d. e. Parthenopex og jomfru Constantionobis; indholdet er omtrent det samme, som i den bekendte fortælling om Amor og Psyche, kun er det her damen, der er usynlig. Digtet er i sin danske form fra 1484²⁾.

I hovedhåndskriftet af de svenske Evfemiaviser findes også et digt om kong Alexander, hvis forsvenskning blev bekostet af den svenske drotsete Bo Jonsson Grip, der levede på kong Albrechts tid³⁾; det skal være oversat fra latin, dog næppe fra den flanderske gejstlige Philippus Gualterus' Alexandreis (12te årh.), som ligger til grund for den islandske Alexanderssaga, udgiven af Unger 1848.

¹⁾ Den danske text har *aff tysk och i danskæ tunga* (v. 2407).

²⁾ Et brudestykke Brandts gammeldanske læsebog s. 221—228.

³⁾ Ahlstrand har begyndt at udgive det.

Vi gå nu over til prosa-romanerne.

Karl Magnus' krønike. Efter forskellige franske sanger-sammenarbejdede man i 13de århundrede i Norge eller på Island Karlamagnus saga, som fornylig (1860) er udgivet af Unger. Denne islandske bearbejdelse er grundlaget for den danske, der i sin ældste skikkelse findes i et håndskrift på det kgl. bibl. i Stockholm, der er kommet fra Børglum og er skrevet 1480¹⁾; den har svenske eller brigittinske spor (*bliffuen!* Brandts læsebog 195¹⁷⁾). Bogen blev trykt af Ghemen 1501; senere blev den i en noget moderniseret skikkelse udgivet af Kristen Pedersen, Malmø 1534. Også Svenskerne havde en Karlamagnus-krønike, men den skal være forskellig.

Didrik af Berns saga. På Island eller i Norge bearbejdede man i 13de årh. efter tyske kilder fortællingen om Didrik af Bern. Fortællingen går tilbage til Didriks forfædre; forskellige helte samle sig om den ungdommelige Didrik; Didrik fordrives senere fra sit rige, men vender tilbage. Sagaen findes også på svensk prosa. Den islandske saga er 1853 udgivet af Unger efter et håndskrift, der i mange århundreder har været i Sverrig, og netop dette samme håndskrift ligger til grund for den svenske form. Den svenske saga er udgivet 1850—54 af Hyllén-Cavallius. Den svenske bearbejdelse forkorter stundom den norske, stundom følger den den ordret. Den mærkeligste afvigelse findes cap. 158²⁸⁾; der har den svenske, hvor Sigurd indsmører sig i slangeblodet: *et lönnaleff lag mellom hans hørder*; det svarer til Nibelunge liet 909^{a)} (Holtzmanns udg.):

do gehafte im zwischen horten ein lindenblat vil breit.

På enkelte steder vise navnene en mere tysk form, som *Didrik van bern* (cap. 185¹⁰⁾), *Heym de kleyna* (cap. 112²⁾). At den svenske bearbejdelse er foretagen efter det samme håndskrift af den islandske, som endnu findes i Sverrig, ses deraf, at på steder, hvor en linje er oversprunget eller noget er glemt i den islandske bearbejdelse, forekommer just samme fejl også i den svenske; hvor f. ex. ved opregningen af Didriks og hans kæmpers skjoldmærker det islandske håndskrift, hvorefter Unger har udgivet, tilfældig glemmer det tredje skjold, glemmer den svenske bearbejdelse det også, men den søger at rette

¹⁾ Brandt i Christiern Pedersens skrifter V 525—530. Unger, Karlamagnus-saga s. XI.

fejlen ved at forandre tallene.¹⁾ I Sverrig opfattede man Didrik af Berns saga som historie, og man optog konger af den i den svenske kongerække; da spor heraf først vise sig ved mitten af det 15de årh., har man sluttet, at sagaen og håndskriftet ere bragte til Sverrig af en af dem, som hørte til Karl Knutssons følge på det tog til Norge, hvorved han kronedes i Trondhjem²⁾.

Forsåvidt vi altså kunne forfølge ridderpoesiens veje til os — vi tale her blot om litteraturen, ikke om folkevisen — viser det sig, at den fra Norge er kommen til Sverrig og Danmark. Norge havde fra kristendommens indførelse stået i forbindelse med England, men ved dette riges erobring af Normannerne afløstes den oldengelske kultur af den nordfranske; således kom bekendtskabet med nordfransk litteratur til at ligge nær for Normændene. Håkon Håkonsson yndede i høj grad den nordfranske romantik; hans berøring med Ludvig den 9de i Frankrig og Henrik den 3dje i England kunde let gøre den tilgængelig for Normændene.³⁾ Fra Norge kommer i 14de århundreds begyndelse Evfemiaviserne til Sverrig og senere til Danmark, fra Norge kommer i 15de århundreds mitte den fra tyske kilder stammende Didrikssaga til Sverrig, fra Norge er også Karl den stores krønike kommen til Danmark, måske over Sverrig. Men den islandske sagaskrivning blev ikke overført på svensk, ene med undtagelse af, at den Olav den helliges saga, som Munch og Unger have udgivet 1853, blev, forkortet, bearbejdet i rimkrønike-månér; den udelader meget, den tilføjer stundom noget for rimets skyld, og da altid galt. Denne bearbejdelse er sandsynlig foretaget ved samme tid og lejlighed som Didrikssagaens.⁴⁾ Den er udgiven af Hadorph 1675.

2) Skrifter, der tilhøre

14de og 15de århundreds retning.

Her tages blot hensyn til den udgivne litteratur, da erfaring viser, at efterretningerne om uudgivne ting ikke ere at stole på; et svensk håndskrift, der indeholdt Bonaventuras meditationes, et pergamentshåndskrift på univers.-bibl. i Lund) gik for at

¹⁾ Unger i hans udgave s. V—XI. Hyltén-Cavallius i hans udg. s. XXXV—XLI.

²⁾ P. A. Munch, Om Kilderne til Sveriges Historie i den førchristelige Tid, Annal. for nord. Oldkynd. 1850 s. 331—336.

³⁾ Keyser og Unger, Strengleikar s. IX—XII.

⁴⁾ Munch, Annal. for nord. Oldkynd. 1850 s. 329—342.

være en evangelieharmonik, indtil Reuterdahl opdagede, hvad det var¹⁾; en dansk bog; der indeholdt et passionale og ligeledes noget af Bonaventura, (Kgl. bibl. i Stokh. A 31)²⁾ gik under navnet ældste jærtegens postill.³⁾

Vi begynde med mysticismen; med den hellige Birgitte. Hun er født 1304 og † 1373; hendes levetid falder altså sammen med den tid, da paverne residerede i Avignon; hendes levetid falder omtrent sammen med Petrarcas (1304—74) og Boccaccios, men medens disse bane overgangen til den nyere tid, tilhører hun, skönt også hun tilbragte en stor del af sit liv på Italiens grund, helt og holdent den tid, hvori hun lever, det 14de årh. Hendes fader var lagmanden Birger Perssøn, der havde stor indflydelse på Uplandslovens affattelse; hendes moder var af Folkunge-æt. Hun blev gift med Ulv Gudmarsson, lagmand i Nærrike; han fødte hun 4 sønner og 4 døtre. Hun og hendes mand foretog med hinanden med et stort følge en pilegrimsrejse til apostelen Jacobs grav i Compostella i Spanien; han blev syg på hjemrejsen, kom til Sverrig, gik i Alvastra kloster og døde der 1344. Efter sin mands død besluttede hun at helge sit liv til bods- og andagtsøvelser. *Diarium Vastenense* siger, at efter hendes mands død tog Christus hende til brud (*quam Christus in suam sponsam assumpsit post mortem viri sui*⁴⁾). Samme år skal hun have haft sine første åbenbaringer. 2 år efter drog hun — efter frelserens befaling, troede hun — til Rom, hvorfra hun aldrig vendte tilbage; i Italien tilbragte hun hele sit øvrige liv i omgang med usynlige magter; året før sin død foretog hun en pilegrimsrejse til Jérusalem; vendt tilbage derfra døde hun 1373. Hun stiftede en ny munkeorden, St.-Salvators-ordenen, sædvanlig kaldet Brigittinerordenen, en orden, der i begyndelsen og indtil mitten af 15de årh. nød stor anseelse. Paven tillod stiftelsen af klostret i Vastena; i begyndelsen af 15de årh. anlagdes derfra klostre i Maribo og Mariager, i Norge omdannedes Munkelivs kloster ved Bergen fra Benedictiner- til Brigittinerkloster. Denne forbindelse mellem de nordiske lande har fremkaldt skrifter med et særegent udseende af sproget, som man kalder Brigittinersproget, hvorom senere.

¹⁾ Vitt. hist. antiqv. acad. handl. 18, 9—11. Udgivet af Rietz 1842, af Klemming 1859.

²⁾ Brandt, Gammeldansk Læsebog s. 154—155, sml. 244 ff.

³⁾ Petersen, sproghistorie I 143.

⁴⁾ Script. Rer. Svec. I, 1 s. 100.

Særegent for disse klostre er det, at nonner og munke leve i samme kloster, 60 søstre og 25 brødre. I forbindelse med mystikerne's forkærlighed for modersmålet står den bestemmelse, at præstemonkene hver søndag skulde udtyde evangeliet i *syno modher maale*¹⁾. Såvel bestemmelsen om optagelsen af munke og nonner i samme kloster, som Birgittes mod pavemagten tit-fjendtlige åbenbaringer bleve udsatte for stærke angreb; kun modstræbende tillod paven 1391 hendes canonisation. Et farligt angreb måtte klostrene og åbenbaringerne udholde på kirke-mødet i Basel 1434; kong Erik af Pommern og det nordiske præsteskab måtte opbyde hele deres indflydelse for at aflede uvejret.

Birgittes åbenbarelses ere i sin latinske form optegnede, for største delen, af prioren i Alvastra, Petrus Olai; der ledsagede hende på hendes pilegrimsrejse. Den latinske text blev tidlig udgivet; de bleve for lang tid siden trykte på tysk og på fransk; men den svenske text har Klemming først for nylig begyndt at udgive; den svenske text er sandsynlig en senere i et Brigittinerkloster foranstaltet oversættelse af den latinske; også på dansk have de været til; i AM. 79 8vo findes nemlig brudstykker af dem²⁾. De ere mærkelige ved hendes klager over kirkens dybe fornedrelse, hvorved hun bliver en slags overgang til reformationen, så at f. ex. Povel Eliesen, der ikke vilde gå så vidt som Luther, men nok så, at kirken kunde trænge til reformer, kunde beråbe sig på hende. Åbenbarelsene fremstille hendes syner; den, der taler, er snart Kristus, snart hans moder, snart en hellig; snart tiltale de Birgitte, der kalder sig Kristi brud, snart samtale de indbyrdes. De tale om Kristi højhed, om syndens vederstyggelighed, om fromhedens skønhed, mest i egne ord, sjælden i bibelens. Sproget er billedrigt, men billedet er tit meget tvungent. Som eksempel skal jeg anføre 1, 7 i den svenske text, hvor jomfru Maria foreskriver Birgitte, hvilke klæder hun skal bære; de to sko ere viljen til at bedre sine synder, og til at gøre det gode, men holde sig fra det onde; kjortelen er håbet til gud; ligesom kjortelen haver to ærmer, således være retfærd og miskund i håbet, så at du håber på guds miskund, således at du ej glemmer hans retfærd, og så at du tænker således på guds retfærd, at du ej glemmer hans miskund. Mantelen er troen, fordi den omslutter alt,

¹⁾ Vadstena kloster-reglor, utg. af Lindström, s. 72.

²⁾ Brandt, Gammeldansk Læsebog s. 102—104.

Som et eksempel, hvor billederne forekomme mig heldige, skal jeg anføre 4, 49. En skinnende sol viser sig og to prædikestole i et kor; to solstråler gik fra solen til stolene; på den venstre side udgik en røst: evige konge, din embedsmand førte sit smøde tilbage til det gamle sted, hvor Petrus sad. Fra den højre stol siges: hvor kan paven indgå i den hellige kirke, hvor dørakslernes bærer ere fulde af jord og dørakslerne ere højede ned til jorden; i borerne er ingen stød, hvor krogene kunne fæstes, og dørhagerne ere ikke højede til at holde døren; gulvet er opgravet i dybe grave uden bund. Ved dørakslerne betegnes paven og ydmygheden, der skal være fri for al hof-færdighed; nu ere borerne eller ydmygheden opfyldte med overflødighed og rigdom; derfor er paven nedbøjet til de verdslige ting. Paven opfordres til ydmyghed i dragt og klæder, i guld og sølv. Ved dørhagerne betegnes cardinalerne; paven opfordres til at tage hammer og tang og bøje cardinalerne efter sin vilje; han bøje dem først med tangen, d. e. med lette ord og råd og faderlig kærlighed; ville de ej lyde, da tage han hammeren og vise dem sin grumhed, og gøre det han formår, dog det som ej er mod retfærd, til de bøjes efter hans vilje. Med gulvet betegnes biskopper og klerke, hvis begærlighed er bundløs. Dette kan paven forbedre i mange henseender. — Den 8de hog er rettet mod kongerne, især mod Magnus Smek, den svenske bearbejdelse kalder den kongebogen. — Af Birgittes datter, St. Katharina, forfattedes et mystisk skrift, *sielinnas tröst*, ikke udgivet. — Eftersom mystikken fremtrådte i Norden med så stor originalitet, kan det ikke forundre os, at vi også have oversættelser af fremmede mystiske skrifter, f. ex. af Suso og andre i AM. 783 4to¹).

I forbindelse med Birgitte og mysticismen må vi betragte forsøgene på bibeloversættelse; i det mindste de svenske stå bevislig i forbindelse med Birgitte og Brigittinerklostrene. Også i denne henseende viser mysticismen sig som overgangs- led til reformationen. Vi have en efterretning om, at Birgitte har ladet biblen oversætte på svensk. Kong Magnus Smek var 1340 efter Magnus Niclissons ved Eufemiaviserne anførte fortegnelse i Besiddelse af *unum. grossum. librum biblie in svecnico*. Vi have på det kgl. bibl. her (cod. Thott. 4 4to) et håndskrift, der indeholder en glosseret Pentateuch. Det er sand-

¹) Henrik Susos Gudelig Visdoms Bog i dansk Oversættelse fra det 15de Årh. udg. af Brandt, Kbhvn. 1858. Sml. hans læsebog s. 154—162 og 166—180.

synlig alt sammen det samme arbejde.¹⁾ Man tillægger Birgittes skriftefader, kaniken i Linköping, Mathias, det. Det københavnske håndskrift er udgivet af Klemming. Foran den glosserede pentateuch er en svensk afhandling, indholdet er dels historisk; dels dogmatisk; den historiske del handler om de vigtigste tildragelser i det gamle testamente; den dogmatiske del besvarer spidsfindige spørgsmål om verdens skabelse, synden, Jesu naturer, forsoningen o. s. v. Til genesis tilføjes oplysninger i middelalderens spidsfindige stil; efter genesis' ophør finder sammendragning sted. Et yngre håndskrift, der findes i Stockholm, indeholder desuden andre bøger af bibelen, der senere ere oversatte på svensk; ved de fleste føre angivelserne om oversætterne os dels til Västena, dels til Nådendals kloster i Finland, også et Brigittinerkloster. — På dansk have vi en oversættelse af det gamle testaments 12 første bøger (cod. Thott. 8 fol.), hvoraf Molbech har udgivet de 8; man har også villet henføre denne oversættelse til et Brigittinerkloster, nemlig Mariager kloster. Den danske og svenske bibeloversættelse ere uafhængige af hinanden; den danske er langt mere slavisk og ængstelig nøjagtig end den svenske²⁾.

Som modsætning til mystikernes indadvendte retning ville vi betragte den politiske og legislative retning, der i 14de århundred, strængt taget få år før den tid, hvor vi begynde, viste sig i Magnus Erikssons (Smeks) landslag. Den er for nylig udgiven af Schlyter, der dermed har afsluttet sin udgave af Sverrigs gamle love. Denne lov blev forelagt rigsdagen i Örebro 1347, men flere gejstlige protesterede imod den; den blev derfor ikke forsynet med kongelig stadfæstelse. Efterhånden skaffede den sig indgang alligevel. 1442 trådte den frem som Kristoffers landslov. Magnus' landslov har stor betydning derved, at de enkelte landes love, der tidligere rettede sig hver efter sin lov, ved fællesskab i lovgivningen forenedes og sluttede sig fastere sammen.

Sammen med lovgivningen ville vi omtale et skrift, der beskæftiger sig med den kunst at styre et rige, så meget mere som det er muligt at det tilhører 14de årh., skönt det rigtignok ikke kan siges for sikkert. Dette skrift er Konungas styrlise och höfdinga. Det blev udgivet af Bure 1634 i 4to; senere af Scheffer 1669 fol. Man har nu intet håndskrift. Bure havde

¹⁾ Svenska medeltidens bibel-arbeten, utgifna af Klemming, 1sta bandet 1848—1855 s. 575—586.

²⁾ Renterdahl, vitt. hist. antiqv. acad. handl. 18, 27—31.

blot et eneste exemplar, som rigsråden Johan Skytte ejede; bogen var bleven forevist Gustav Adolf, der syntes godt om den, og anbefalede den som lærebog i de almindelige skoler. Da man ikke har noget håndskrift, har man mistænkt bogens authenti. Man har henkastet den beskyldning, at Skytte skulde have lavet den og Bure radbrækket den på gammel svensk. Men det synes at modbevises deraf, at Bure ej godt kan have skrevet, hvad han ej selv har forstået. Mange af de umulige former kunne nemlig blive forståelige ved en let anbragt letelse, f. ex. 2, 14, 88 *skyntr* bør rettes til *skyutr* =: skiutr (isl. skjótr, hurtig). Sprogformen ser rigtignok tit underlig ud, men det beror vist blot på, at udgiveren ej har kunnet magte håndskriftet.¹⁾ I 1ste balk siges, (c. 3) at manden er skabt midt mellem engle og dyr; med engle har han sjæl og liv, med dyrene liv og legeme; (c. 4) manden kan nu betragtes på tre måder, efter sin lighed med englene, efter sin lighed med dyrene, og som han er af sig selv, midt imellem disse to. Derved opstår et tredobbelt levnød. (c. 5) Det første lignes ved englenes liv, det er reallives folk; de bryde sig blot om det åndelige; (c. 6) ved dyrene lignes deres liv, som blot bryde sig om at æde og drikke; (c. 7) mellem dem ligger det egentlige verdslige liv. (c. 8) Dyrene have af sig selv det, hvormed de kunne hylle sig og værge sig og få deres føde; (c. 9) dette er ej tilfældet med menneskene, der derfor må leve i samfund; (c. 11) han påheråber sig bibelen og (c. 12) Aristoteles, der havde sagt, at *mannen är samwisteligt djur*; (c. 14) da hver vil fremme sin vilje, kommer let uenighed; derfor behøves styrelse; den valgte kaldes konge, (c. 15) fordi han skal være af god slægt. (c. 16) Nu kan man spørge, om det mest er almuens tarv at have én konge eller at flere styre; (c. 17) nogle mene, at flere kunne lettere finde et godt råd, ligesom rebet er stærkere, når det sammensnøs af flere strænge (totter); (c. 18) alle vise mestere sige, at det er almuens gavn at have en enevældig konge. (c. 19) Enevældet forsvares med, at der er én gud. (c. 20) Der spørges nu, om en konge efter byrd eller valg er bedst. Alle vise mænd foretrække det første. Kongen skal nu betænke, hvorledes han skal styre sig selv med dyd og ære (2den balk), hvorledes han skal styre sit *hærskap* =: hof (3dje balk), hvorledes han skal styre land og almue (4de balk).

¹⁾ Rydqvist, Svenska språkets lagar I s. XXXI—XXXVII.

Bogen går, som man ser, i monarchisk retning. Forfatteren har kendt og benyttet, måske næsten oversat, skolastikeren Ægidius Romanus (Colonna), der til brug for Filip den 4de af Frankrig, hvis lærer han var, skrev *de regimine principum libri III*¹⁾. Den svenske forfatter er imidlertid ikke så dunkel som Ægidius.

Vi forlade nu det 14de årh. og gå over til 15de. Vi tage først de gejstlige, der have været forfattere, dernæst ordsprogene, endelig rimkrønikerne.

Her Michael. Hvad vi véd om ham, indskrænker sig til, hvad der står i den gamle udgave af det ene af hans skrifter 1515, at han var præst i Odense ved St. Albani kirke, og at han skrev om jomfru Mariæ rosenkrans efter opfordring af Hanses dronning Kristine 1496. Hans rimværker ere tre: 1) Om jomfru Mariæ rosenkrans, 2) om verdens skæbelse og om syndefaldet, 3) om menneskets liv. Til grund for det første skrift ligger et skrift af *Alanus de Rupe* (*Alain de Roche*), en sværmer, der rundt om i Evropa virkede for anvendelsen af paternosterbåndet eller perlesnøren til at tælle bønner på, en uklar, vild sværmer, der kaldte sig jomfru Mariæ *sponsus novellus*. Her Michael slutter sig i det førstnævnte skrift til denne sværmer, men skærer det ufornuftigste bort. Hr. Michael, en mand med betydelige digtergaver, står som et mærkværdigt overgangsled imellem catholicismen og protestantismen. Til catholicismen hører han derved at han har bearbejdet et skrift af en forvirret sværmer, ved sin tillid til Mariæ magt, der, for at hendes tilhængere ikke skulde blive fordømte, vilde anmode gud om at skabe en ny himmel²⁾. Men på den anden side er han i den grad forløber for reformationens psalmedigting, at man i reformationstiden tildannede flere psalmer af vers, man fandt hos ham³⁾. På svensk findes »om radbandet» i Linköping gymnasium⁴⁾.

Biskop Thomas af Strengnäs († 1443) har skrevet et allegorisk digt om tro (d. e. ordholdenhed); efter en bemærkning i håndskriftet er det skrevet i anledning af Erik Pukes af

¹⁾ (Augsb.) 1473 fol.

²⁾ *För then sculdha bliffua fordömt met alla,
om Gud mena mig syn moder kalla,
ieg sætther mig mellom them baadhæ,
Och bedher at han en himmel gör ny,
som han hæffuer skapt baadhæ iord och sky,
suo frälles mynæ tjänare aff waadhæ*, Molbechs udg. s. 20.

³⁾ Nyerup og Rahbek, Den danske Digtekunsts Historie I s. 60—66.

⁴⁾ Dietrichson, Læredigtet i Nordens poet. Litt. s. 27.

Earl Knutsson foranledigede henrettelse 1437, hvor Thomas skal have gået i borgen for at lotet endt skulde tilføjes Puke.

F. ex.: *Thet skeddde i fiord; Treo gjorde eth mord,
Hon rymde sioa bort.*

*Hon sätter oc grater, hon komber seen ater,
Thet hauer jak sport¹⁾.*

Biskop Henricus Tidemanni i Linköping († 1500) skal foruden andet have skrevet et digt mod paven og hans afladshandel; det findes i de Palmsköldske samlinger, men er ej udgivet²⁾.

Peder Låles ordsprog. Vi have en dansk ordsprogsamling, der blev trykt 1506 sammen med latinske ordsprog; som *auctor et compilerator* angives *Petrus de Laale*, som kaldes *legifer* på titelbladet; det er i grunden alt, hvad vi vide om ham. Men en lignende svensk samling har Reuterdaahl fundet i de Palmsköldske samlinger, og udgivet 1840. Latinen i begge samlinger stemmer nøje; de danske ordsprog ere ikke meget ulige de svenske; ordenen er den samme; i begge samlinger bestemmes pladsen for hvert ordsprog af latinens begyndelsesbogstav. Den latinske oversættelse i den svenske ordsprogsamling stemmer, hvor den svenske og danske text afvige, alligevel med den danske text.³⁾

Rimkrønikerne. Den danske rimkrønike blev trykt hos Gotfred af Ghemen 1495, optrykt af Molbech 1825; ældre er et stokholmsk håndskrift, udgivet med forandret retskrivning af Brandt 1858. Den plattyske oversættelse opgiver broder Niels i Sorø som forfatter; der er ingen grund til at tvivle derpå. Den går til Kristian den første. Kongerne tale i første person, ligesom i den mindre svenske rimkrønike. Særegen for den danske ere de hyppig indflettede ordsprog. Sålange Sakse går, er den mere indholdsrig, senere mere trættende. Den mindre svenske rimkrønike, der oprindelig går til 1449, kan omtrent betragtes som en omsætning i rim af den gamle prosaiske krønike, der også kaldes *Messenii Chronica*. Den prosaiske, der går til 1449, har udvidet kongerækken ved benyttelse af *Jornandes* (*Arden* kalder den ham) eller *Rodericus Toletanus*; den har også benyttet en dansk krønike (*Annales Lundenses* eller *Ryenses*); ligeledes har den benyttet *Adam af Bremen*. Af Adams ord om templet i Upsala *Thor . . cum sceptro Jovem simulare*

¹⁾ Script. Rer. Svec. II, n s. 166.

²⁾ Dietrichson, Læredigtet (1860) s. 24.

³⁾ Reuterdaahl, Gamla ordspråk (1840) s. III og XI.

videtur har han (vel fordi en forkortning *cū septentrione* er bleven læst *cum septentrione juvenem*) fået en underlig historie ud, om at Thors billede lignede et nøgent barn og sad på Karlevognen og havde syv stjerner i hånden.¹⁾ Den mindre rimkrønike har yderligere udvidet kongerækken ved benyttelse af Didrik af Berns saga²⁾. Den har kun korte bemærkninger om hver konge. Den store rimkrønike handler væsentlig om folkungeætten. Den er vidtløftigere og langt mere episk end de andre. Den skal oprindeligt have gået til 1319, men har fået flere fortsættelser, så at den når unionens ophør. Alle de trykte udgaver udgaa middelbart eller umiddelbart fra det slotteste håndskrift (kgl. bibl. i Stokh. D 5); det bedste skal være D 2 i samme bibliotek³⁾.

Desuden findes fra denne tid legender og bønnebøger. *Lucidarius* omtaler jeg ikke, da den vel er ældre.

Runstene satte man endnu på Gutland i 15de årh., ja ind i 16de. F. ex. 1449 en runsten over en, *sum skutin warþ ihel mǫþ en búrsu sten*⁴⁾.

Ved overgangen til den nyere tid vise sig universiteterne og bogtrykkerkunsten. I Italien og Frankrig tilhøre universiteterne allerede den egentlige middelalder; i Tyskland tilhører deres stiftelse overgangstiden, de stiftes i 14de og 15de årh.; i Norden træde de først frem så kort før reformationen, at de må regnes for et forbud om denne. Allerede 1419 havde Martin den 5te tilladt oprettelsen af et nordisk universitet; Upsala-universitet oprettedes af Sten Sture den ældre 1477; universitetet i Kbhvn. blev indviet 1479. Kort tid efter kom bogtrykkerkunsten til os, til Danmark 1482, til Sverige 1483. Den første bogtrykker i Kbhvn. var Ghemen; den første danske bog, han trykte, var rimkrøniken (1495). I begyndelsen trykte man, hvad man ellers plejede at skrive: skolebøger, lovbøger, legender, ridderromaner; bogtrykkerkunsten gjorde altså for det første ikke synderlig forandring. Men da reformationen kom, forefandt den et våben, som den forstod at benytte til at fremkalde omvæltning i alle forestillinger.

Sproget.

Da vi her beskæftige os med sprog, der ikke længere tales i denne form og for så vidt ere døde, bliver det nødvendigt

¹⁾ Munch, *Annal. f. nord. Oldkyndigh.* 1850 s. 315—329.

²⁾ Samme sted s. 331—336.

³⁾ Rydqvist, *Svenska språkets lagar* I s. XXIV—XXVII.

⁴⁾ Såve, *gutn. urkunder* nr. 123.

under sprogundersøgelsen at behandle adskilligt, der i og for sig ikke kommer sproget ved. Sproget er uafhængigt af retskrivningen; men ved beskæftigelse med en sprogformation, der ikke længere tales, må man under sprogbetragtningen også optage undersøgelse af retskrivningen, da vi ellers ikke kunne finde lyden; folk, der ikke kende til tidligere tiders dansk, tro f. ex. at *skriffue* virkelig betegner en udtale; lidt kendskab til retskrivningen lærer, at det er galt, at det hed som nu. Ligeledes er det i og for sig sproget uvedkommende; om en dårlig oversætter radbrækker det; men ved en sprogformation, der foreligger os som død eller ikke længere brugt, bliver det nødvendigt at overveje sagen, fordi man ikke altid øjeblikkelig kan se, hvad der virkelig er blevet sagt og hvad der kan skyldes en oversætters ubehændighed; hertil kommer, at en sådan læmpelse efter det fremmede stundom kan være karakteristisk for en vis side af litteraturen eller undskyldelig ved sprogets mangel på udtryk f. ex. for abstracte begreber.

Sprogets ydre: retskrivningen; fremmed indflydelse i oversættelær.

I de ældste skriftlige mindesmærker, især de danske, som vi have, er retskrivningen mønsterværdig; der viser sig bestræbelse efter at udtrykke lyden; der er ingen overflødige bogstaver; der viser sig orden og sammenhæng. Men i det 15de årh. viser — i det mindste det danske — en overordentlig stor forstyrrelse i retskrivningen; denne forvirring i retskrivningen har flere grunde. 1) beror den på fremmed indflydelse; brugen af *y* i betydningen *i* (*quynne*) er fremkaldt ved tysk indflydelse, da Tyskerne slet ikke anvendte *y* i den betydning, hvori det brugtes i Norden, altså kunde bruge *i* og *y* som tegn med lige betydning; 2) beror den på, at en slet smag gjorde sig gældende; man søgte at dynte så mange bogstaver som muligt oven på hinanden (*faffwer*); 3) beror den på, at de i sproget selv foregående lydovergange bragte forvirring i tegnenes betydning; da *th* var blevet til *t* i forlyden, medførte det, at man skrev *th* for *t*, f. ex. *enesthe* (Brandis læsebog 279^a), *korsfæsther* o. l.

Ved oversatte skrifter sporer man tit indflydelse af det sprog, hvorfra der er oversat. 1) Flores og Blanzeflor er oversat fra fransk; vi finde derfor deri ord som *amur*. 2) Fredrik af Normandi er oversat fra tysk, vi finde derfor

(i den danske) v. 156 *duerigelin*; v. 247 *portelin*, 951 *fingerlin* (mht. *vingerlin*: ring). Dette er af mindre betydning; langt større udstrækning har 3) det knudrede i sproget, som viser sig i meget af det, der er oversat fra latin. Som eksempel kunne vi tage den gamle danske bibeloversættelse efter vulgata (Thott. håndskr. 8 fol.). Den latinske nødvendighedsform gives ved en sådan omskrivning: Ex. 30, 18 ad lavandum: *til at tooskullændæ*, en omskrivning, der er meget udbredt i den tids skrifter, men naturligvis aldrig har eksisteret i det danske sprog, som det lød i talen. Ex. 19, 7 convocatis majoribus natu populi: *ihk tidh han haffde sammenkallet størrere Israels folk af fetsell*. Lev. 10, 1 arreptisque Nadab et Abihu filii Aaron thuribus imposuerant ignem et incensum desuper: *Nadab ok Abyoth Aarons søner til tagne rogelse kar the sætte eldh ok brennendhe offer owenpa*. artifex ærarius gengives *ereligh konsteligh man*, herbæ agrestes *agghærlighe grytær*. Afledningen har stundom indflydelse på oversættelsen: Gen. 26, 5 oversættes ceremoniæ: *hæktidhe giordhe mz wox som ær woxlyws*, et andet sted *wærelighe ok andre gudelighe logh*.¹⁾

Fremtræden af dialekterne; spirer til skriftsprog.

Fjerne vi disse fremmede indflydelser og betragte så igen sproget, viser sig i denne periode endnu stærk fremtræden af dialekterne, skönt man også er på vej til at danne skriftsprog; nærmest kan man måske betragte dansk og svensk i denne periode som udgørende en enhed, men opløste i dialekter, der dog gensidig påvirke hinanden, når sproget anvendes til skrift. Tage vi for det første hensyn til dialekterne, vise sig spor af følgende.

1) Af jysk dialekt viser der sig spor i det danske håndskrift af Evfemiaviserne: *fæk* v. 341 Fredrik af Norm., *affther* 1101 (atter); dog er dialektens fremtræden begrænset; første person hedder aldrig *æc* eller *æo*, som tidligere (jyske lovs ældre håndskrifter²⁾); -*æ* i endelsen kastes så godt som aldrig bort.

2) Dansk øsmål viser sig hos hr. Michael og i rimkrøniken.

3) Skånsk fra denne tid viser sig i Cød. Rantzovianus (B. U. H. ex den. var. 136 4to), der indeholder skånske lov,

¹⁾ M. Wöldike, Kløbenh. Selsk. Skr. II (trykt 1746) s. 16. 17. 9.

²⁾ Antiqu. tidskr. 1858—60 s. 245.

vederlagsretten og mere. Endelsen *-a* skiller dette håndskrifts sprogform fra egentlig dansk, *d* for *t* fra svensk; den skriver nemlig

lada — låta, (men *rath* — råð)

brydir — brýtr, (men *buth* — boð)¹⁾.

4) Gøtisk eller østgøtisk bliver det meste svensk fra denne periode; det er kendelig ved at flertal *hankön* ender på *a* (*orma*)²⁾;

5) hvor derimod *ar* forekommer, må vi have øvresvenske (måske også vestgøtiske) forfattere eller afskrivere.

Men sammen med denne spaltning efter sprogarter indtræder i sprogets skrevne form en stærk indflydelse af den ene sprogart på den anden; der er en bevægelse efter at skabe endog et dansk-svensk skriftsprog; kun er der to retninger i denne bevægelse og disse retninger modvirke hinanden: Brigittinerklostrene virke i den retning, at de lade svenske former træde frem i det, der skal være dansk; den danske regering og dens æmbetsmænd virke i den retning, at det svenske bliver stærk farvet af dansk.

Det sprog, som viser sig i visse i Brigittinerklostrene forfattede bøger dels i Danmark dels i Norge kalder man Brigittinersproget; derved må dog ikke forstås noget bestemt sprog; det beror blot derpå, at en svensk munk i Maribo eller Munkelivs kloster vilde skrive dansk eller norsk, men ikke magtede sproget og lod svenske former løbe ind, eller det beror på, at en dansk munk afskrev et håndskrift, der var bragt fra Vastena og, idet han afskrev det, beholdt enkelte former, som stode i originalen. Det er hyppig kendelig på endelsen *n* i 2den person f. ex. bydemåde, som *løsen* (Brandts læsebog 96^a). Også i Norge finder man sådanne brigittinske spor, f. ex. i Munkeliv klostres brevbog s. 29° *brødromen* for brøðrunum; 47^{1,18} *monnum*, *tveem*; nogen lighed hermed har sprogformen i et brev fra dronning Margrete til hendes mand omtr. 1370, Dipl. Norveg. I s. 312; det er næsten helt svensk: *helsar jak . . scriuin* (2. pers. fl.) . . *fik*, men derimod *oøer ein*.

Omvendt viser sig danske former i Sverrig i det, der udgår fra regeringen, og denne anvendelse af danske former forsvinder ikke endnu ved unionens ophør. Mest fremtrædende er brugen af endelsen *ø* f. ex. i navneformen, der må være dansk. Gammelsvensk har rigtignok hyppig *ø* for *a* i navne-

¹⁾ Det bærer årstallet 1430.

²⁾ Jfr. min afhandl. Antiqu. tidskr. 1858—60 s. 260—262.

formen, men det er dog ikke rimeligt, at *e* blot skulde være opstået ved retskrivningsforandring for *æ*. Det varede længe, inden de svenske fik bugt med dette *e*; man kunde træffe det endnu på Karl den 9des tid ¹⁾. De danske bløde medlyd i indlyden kan man træffe endog efter unionens ophør hos Gustav Vasa selv (Scr. rer. svec. II II 152⁵ *Rijge*): Medens Brigittinerne bragte det svenske *en* i 2person fl. ind i Dansken, er omvendt den danske endelse *er* kommen ind i Gustav Vasas bibel (*gifver*) og derved i det svenske kirkesprog ²⁾.

De, der omsatte skrifter fra svensk til dansk, have måske næppe selv betragtet det som en oversættelse; thi de bare sig omtrent ad på samme måde, som når f. ex. en Jyde afskrev et sjællandsk håndskrift; de afskreve det, som de selv talte det, men lode endel blive stående. Var unionen vedbleven, vilde sandsynlig det svenske sprog haft samme skæbne, som det norske. Endogså længe efter unionens ophør læste almuen i Sverrig danske bøger; det ses af Stjernhjelm's Hercules 1668, hvor Vellysten anbefaler Hercules at læse Naso

*I sijn Gälliäre-konst; Amadis, Marcolfus, och andre,
Som i gemeen äre tryckte på Dansk; Melusina.
Keyser Octavian, Finck Riddare, skön Magelona* ³⁾.

På reformationstiden mente den katolske biskop Hans Brask, at det var farligt at oversætte bibelen på svensk; han havde set hele årets evangelier oversatte på dansk; disse, som let forstodes på grund af sprogenes lighed, kunde man gøre tilgængelige ved bogtrykkerkunsten, og dermed havde man, hvad man behøvede, uden fare for den svenske kirke ⁴⁾. Her synes rigtignok dansk at være valgt for at bibeloversættelsen ikke skulde være alt for forståelig.

Unionens ophør gav sagen en anden vending; der blev to indbyrdes og fra dialekterne fast adskilte skriftsprog. I Sverrig vandt det øvresvenske overhånd over det gotiske, der var stærkest fremtrædende i foregående periode; det ses tydeligst deraf, at endelsen *ar* i ha. fl. nu fortrænger *a* (*hästar* for *håsta*) ⁵⁾; det havde sin grund deri, at reformationens ledende mænd for det meste vare fra det øvre Sverrig, Olaus og Laurentius Petri f. ex. fra Nærike, mens tidligere klostrene i Østergötland, som

¹⁾ *Ihre de mutationibus linguæ sueo-gothicæ* s. 27.

²⁾ Rydqvist, Svenska språkets lagar I 379—383.

³⁾ V. 135—137. Anført af Nyerup, Morskabslæsn. s. XXVI.

⁴⁾ Handl. rör. Skandin. hist. 18, 301. 302 i brev til Peder Galle.

⁵⁾ Se Antiqv. tidskr. 1858—60 s. 260—262.

Vastena, havde stor literair betydning. Men derved, at det øvre svenske således sejrede over det gotiske, blev svælget mellem svensk og dansk endnu større.

Sprogets forandringer, når det sammenlignes med de foregående tiders sprog.

Sammenligne vi svensk og dansk i denne periode med svensk og dansk ved overgangen fra 13de til 14de årh., viser der sig for danskens vedkommende en væsentlig forandring i lydforhold, for begge sprogs vedkommende en væsentlig forandring i ordforrådet.

Forandringen i lydforhold i dansk består deri, at i efterlyden de hårde medlyd *k t p* bleve bløde *g d b*. En slig lydforandring er en sprogudvikling, der foregår i sproget selv ved dets egen bevægelse. Umiddelbart beror den ikke på fremmed indflydelse; middelbart kan den derimod nok bero derpå, da den fremmede indflydelse kan have bragt lydbevægelsen til at gå hurtigere og derved kan have fremkaldt denne overgang. Herved fik det danske sprog sin nyere skikkelse og den rette inddeling af den danske sproghistorie bliver derfor efter min mening den:

gammel dansk; det deler sig i 3 sprogarter: skånsk, øsmål, jysk; (uden forskel på skriftsprog og almuedialekt);

nyere dansk; her have vi 1 skriftsprog og ved siden deraf sprogarter; dog bliver skriftsproget først efter reformationen fuldkommen fast.

Adskillelsespunctet er den omtalte overgang *k t p* til *g d b*.

Forandringen i ordforråd gælder både i dansk og svensk. Medens sproglæren bestemmes ved sprogets oprindelige grundlag og dets senere indre bevægelse, altså er national, kan ordforrådet påvirkes stærkt udenfra og optage stof fra helt forskellige kilder; medens altså sprogets kilde kun er én, kan ordforrådet have overordentlig mange kilder; det bestemmes nemlig for en del ved de kulturhistoriske strømninger, der ikke holde sig til nationernes slægtskab. Vi have i litteraturen set, at fremmed, almeneuropæisk, indflydelse, eller parallelisme med den fælleseuropæiske udvikling, gjorde sig stærk gældende i denne periode. Men hvad vi således have set i litteraturen, er dog ikke noget mod det, der i denne periode gjorde sig gældende i livet. Tyskland gennemgik efter ridderperioden en

borgerlighedens periode; men denne tyske borgerlighed kastede sig netop med rovbegærlighed over os; hansestæderne borede sig ind alle vegne. Dels derved, dels ved vore øvrige forbindelser med Tyskland skete det, at sproget i denne periode kom til at optage et meget stærkt nedertysk stof. Allerede tidligere havde det danske og svenske sprog modtaget en ikke ubetydelig fremmed indflydelse på sit ordforråd; men den kom ikke fra tysken, den kom næppe nok fra de romanske sprog, den kom fra latinen, næmlig med kristendommens indførelse. Tage vi landskabslovene for os, finde vi ordforrådet næsten fuldstændig oldnordisk, dog, der er en undtagelse, der findes ikke så ganske få latinske ord, f. ex. *præuæ* = probare, *scriuæ* = scribere. Men i denne periode strømme nedertyske ord ind i mængde, også få vi enkelte romanske, men de ere vel bårne til os over plattysk¹⁾. Højtyske ord må vi ikke vænte at finde; altså ikke ord som *træffe* (= højt. *treffen*, isl. *drepa*), ikke et ord som en *krebs* (mht. *krebez*; samme ord som *kræft*, der er nedertysk, holl. *kreeft* en krebs).

Jeg skal eksempelvis gennemgå nogle ord af dem, som denne evropæiske, særlig nedertyske, indflydelse har tilført os; lydregler må der tages hensyn til, men sproget følger dem ikke ved optagelse af fremmed stof med den nøjagtighed, som i sine egne ord.

Fra nedertysk.

Fastelavn hedder *fastelawind* i Odense skomagersvendes skrå 1406 (Brandt 90²¹); hollandsk har *vastenavond* eller *vastelavond*; *avond* er aften; svensk har gjort det til *fastlag* med urigtig anvendelse af lydlove og ved at opfatte *-en* som kendeord.

høvisk af *hof*; *høviske snak* Fred. af Norm. v. 1212. Det tyske *hübsch* er det samme ord (mht. *hobesch*).

stråle betyder endnu på reformationstiden (Dialogus om messen) pil; Ivan 2084 *ok tok honum fra badhe bogha ok strala*; mht. *stråle* pil.

kese, *keise* (forekommer f. ex. i rimkrøniken) er den nedertyske form af isl. *kjósa*; nedert. *é* = isl. *jó*, f. ex. *déf* = oldn. *þjófr*. Hollandsk har *kiesen* *koos* *gekozen*.

Endelsen svensk *-het*, i tidligere dansk *heth*, *heit*, er egentlig et eget ord, got. *haidus* *ṛōnōs*, oldeng. *hād*, tilstand; formen er mærkelig derved, at nedergermanisk *d* er opfattet som *t*.

¹⁾ Jfr. min afhandl. Ann. f. nord. oldkynd. 1859 s. 266.

sachtmodigheed, hr. Michael hos Molbech s. 80 stroph. 5. Nedertysk *sacht* er — højt. *sanft*; nedertysk har tit overgangen *ft* til *cht*; derfor er *luft* og *lugt* samme ord; Michael 131, 3 *Fuglæ i luchtten* (holl. *lucht*, luft). Michael har 131, 2 *allæ yrtthers dygd och k(a)racht*, sml. holl. *kracht* kraft.

Stundom er et ord omdannet efter nedertysk mønster; således er oldn. *þó* omdannet til dansk *dog* (svensk *dock*) efter nedertysk.

Fra romanske sprog.

*Dyst. Ivan: riddara oc swena the giordho ther gaman
mz diost oc bohordh ther the komo saman* v. 45. 46.
tíl torney ok diwst var han een man, v. 4213.

Et turneringsord, mht. *tiost*; af romansk, f. ex. ital. *giusta*, gammelfransk *joste* (af *juxta* eller af *justa pugna*, se Diez Rom. wörterb. 1ste udg. s. 176). Ordet er mærkeligt ved den måde, hvorpå romansk *j*, *gi* er gengivet. .

rund, f. ex. Fred. af Norm. (den danske) v. 1574

aff then taffelrondæ skaræ, men

Ivan (den svenske) v. 1999 *thz sifuala bordh*. Af fr. *ronde* af lat. *rotundus*.

Det nedertyske element i sproget var tilstede før reformationen; man gör reformatorerne uret, når man tror, at de i betydelig grad skulde have fortysket sproget; et og andet enkelt ord kunne de have optaget; men de fleste nedertyske ord, som vi bruge i daglig tale, have været til i sproget forinden. Siden denne revolution i ordforrådet i 14de og 15de årh. kunne de nordiske sprog nok enkeltvis have gjort forandringer i deres ordforråd, men ingen betydeligere; når undtages senere tiders uddannelse af udtryk for abstracte begreber, der i dansken for en stor del først uddannedes i 18de århundred.

Jeg har altså søgt at eftervise følgerne i litteraturen og i sproget af den stærke udenlandske indflydelse, som i 14de og 15de årh. gjorde sig gældende i Danmark og Sverrig; jeg har søgt at eftervise den enhed i litteratur og i sprog, hvortil unionen var nær ved at bringe disse lande. Virkningerne af det første vise sig endnu i sproget; virkningerne af det sidste ere forsvundne.

Forøgelsen og udviklingen af det danske sprogs ordforråd efter Holbergs tid.

Concurrence-forelæsning 16de juni 1863¹⁾.

AF **K. J. Lyngby.**

I et af de foregående foredrag, hvori jeg søgte at skildre sprogets tilstand i det 14de og 15de århundred, omtalte jeg den omvæltning, der i den periode foregik med det danske ordforråd, og jeg tilføjede, at en sådan fuldstændig rystelse af ordforrådet aldrig senere var indtrådt, men at ordforrådet ganske jævnt forandrede sig hele tiden senere, samt at en større forandring var foregået i mitten af foregående århundred, derved at der skabtes udtryk for en hel del begreber, der tidligere ikke havde haft faste navne på dansk. Jeg omtalte, at sproglæren nødvendig var ensartet, at alle dens former måtte føre tilbage til én oprindelse, der bestemtes ved folkets afstammingsforhold, men at ordforrådet farvedes på mange måder ved de kulturhistoriske berøringer. Sproglæren viser os folkets herkomst, ordforrådet viser stærke indtryk af dets historie. Ordet *præst* eller *biskop* minder os om, at kristendommen er kommen til os i latinsk skikkelse; ordet *dyst*, som jeg har forklaret i en foregående time, minder os om riddertidens turneringer; ordet *pebersvend* om hanestædernes indflydelse i nord; ordet *vaje* (hollandsk *waaijen* blæse) om vor forbindelse med Hollænderne. Vi skulle nu betragte ordforrådets udviklingshistorie efter Holbergs tid, altså i lidt mere end et århundred. Dette er forbundet med vanskeligheder. Tiden mellem Holberg og os er så kort, at forskellighederne blive så små, at der hører møje til at få øje på dem. Sammenligne vi f. ex. skånske lovs sprog med det nuværende, frembyde der sig forskelligheder for hver linje, vi læse; anderledes forholder det sig allerede, når vi læse noget fra reformationen; af Holberg kunne vi, når vi én gang have vænnet os til hans mange franske ord, læse hele sider, uden at noget bliver os påfaldende; af J. S. Sneedorff, der står os endnu nærmere, kunne vi læse hele ark uden at finde noget afvigende. Men når så en afvigelse fra vor sprogbrug viser

¹⁾ Opgaven led: I almindelige Omrids at skildre, i hvilke Retninger og af hvilke Kilder det danske Sprogs Ordforraad er forøget og udviklet efter Holbergs Tid.

sig, så indtræder der rigtignok et forhold, som ikke indtræder ved læsningen af skånske lov. Skånske lovs sprog vil ikke let blive stødende for os; dens afvigelser fra vor sprogbrug ville ikke støde os; anderledes forholder det sig, når vi finde noget hos Holberg eller især hos Sæedoff, der afviger fra vor talebrug; da er det vanskeligt at få det til at stå klart for sig, at forskellen har historisk grund, og at de følge deres tids sprogbrug; da opfatte vi let afvigelsen som ligefrem sprogfejl eller kejtet udtryksmåde, og tvinges, når vi dvæle derved, let til at trække på smilebåndet. På den måde føle vi imidlertid, hvilke holbergske ord der ere vor tid ubekendte eller have antaget en anden brug, men langt vanskeligere er det at finde ud af det omvendte spørgsmål, hvilke af vore ord der have været Holbergs tid ubekendte; for at vide det måtte man egentlig først have en ordbog for den holbergske tid; nogen støtte i vor undersøgelse have vi imidlertid deri, at de ny ord til sine tider ere komne ind under en heftig modstand, hvorved vi underrettes om, at ordet er nyt. Ved adskillige af de senest optagne ord kunne vi selv historisk erindre, når ordene ere optagne, og de ældre iblandt os ville kunne erindre et og andet, som vi yngre ved møjsommelig sammenligning må slutte os til.

Kilderne, fra hvilke ordforrådet foreges ere dels sproget selv, dels andre sprog. Ordforrådet kan udvikles fra den samme kilde, hvorfra sproglæren altid og alene udvikler sig, fra sproget selv; ny ord kunne danne sig af det stof, som allerede er tilstede i sproget, og efter de love, hvorefter de andre ord ere dannede. Men ordforrådet kan også optage stof udenfra; ifølge vor beliggenhed og vor stilling kunne vi vænte ord optagne fra tysk, ja fra fransk, og på den anden side fra vore sprogarter, fra svensk og fra oldsproget. En egen art af udvikling af eget stof er det, når denne udvikling finder sted ved efterligning af et fremmed mønster; en slig efterligning kan stundom være heldig, stundom slavisk. Til ordforrådets udviklingshistorie hører også forandring i ordenes brug samt det tilfælde, at et ord fuldstændig kastes bort.

Der er flere veje, ad hvilke bevægelserne i ordforrådet finde sted; disse veje stå i nær forbindelse med de begrebskredse, hvortil de vedkommende ord høre. De forandringer, som ordforrådet har været underkastet i det tidsrum, vi behandle, ere indtrådte dels ad den folkelige vej, dels ad den videnskabelige, dels ad den digteriske vej. Ad den første vej indtræder forandringen — hvad enten den nu består i optagelse,

udstødelse eller betydningsovergang — ubevidst, uden nogen viljesytring, af sig selv. Ad de to andre vejs indtræder forandringen således, at der er større bevidsthed derom, og at en vis vilje til forandring er tilstede; det står ikke i den enkeltes magt at forandre spoget, men det står i hans magt at gøre forslag, at forsøge indførelsen af et ord, og erfaring viser, at det tit er indtruffet, at medborgere have antaget disse ord.

Gangen i det følgende vil nu være den, at vi

1) betragte de forandringer, der ere indtrådte ad den folkelige vej,

2) dernæst dem, der ere indtrådte ad den videnskabelige vej, især ved at danne ord for abstracte begreber,

3) dernæst de ord, der ere indførte i det højere digtersprog.

4) Særlig ville vi til slutning omtale ny navne til genstande, man før ikke kendte, altså omtale forandringer i ordforråd, fremkaldte ved forandringer i de reale forhold; man kunde sige, at disse ord vare indkomne ad den praktiske vej.

1) De forandringer, der ere indtrådte ad den folkelige vej, ad den mere ubevidste vej, bestå dels i, at visse tyske ord ere udstødte, dels i, at ny ord ere dannede af sproget selv, og endelig deri, at visse ord have skiftet betydning; et enkelt fremmed ord kan være optaget.

a) Udstødte ord. Holberg og hans samtid bruge visse helt eller delvis tyske ord, som vi nu ikke kende.

bovendal. Falster siger i satiren »det daarlige Giftermaal« v. 18:

Imidlertid for *Bovendal*

Gaar Mandens Gods og Penge.

Da sættes alling ud til fal,

Ja Dynen med af Senge. (Thaarups udgave s. 118.)

bovendal kommer af hollandsk eller plattysk *boven* oven og plattysk *dål* ned, altså op og ned, det vil her sige til alle sider.

gau. Holberg i Diderich Menschen-Skræk: Er den Tienere ellers noget *gau* (scene 7). I 11te Juni: et ungt Menneske, men lige saa *gau* som Faeren (act 1, scene 2). *gau* vil her sige behændig, snild. Hollandsk har *gaauw*, hurtig, snu, etymologisk samme ord som tysk *jäh*. Sammenlign *gavtyv* og sønderjysk *kånt*.

dollhus galehus, dærekiste. Forekommer hos Holberg, Epistel 486 (V² side 38: *Dollhuus*); en satire af Falster hedder: Verden som Et *Doll-Huus*.

b) Ny ord ere dannede af sproget selv, som *foran* (an er jo rigtignok, men tidligere, kommet fra tysk). Højsgård be-

klager sig derover, da *an* var et biord og ej kunde bruges til at danne et forholdsord ¹⁾; ordet *foran* mangler i Moths ordbog.

c) Enkelte ord have skiftet betydning.

mådelig betegnede før: som holder måde. Holberg siger i *Moralske Tanker* s. 61: *Maadelig* Lærdom og brav Arbejde gjør viise og dydige Indbyggere udi et Land.

nedrig betegnede før blot lav og kom somme tider til at betegne ydmyg. Bibeloversættelsen fra 1799 har Rom. 12, 16: Værer de, som have eet sind imod hverandre; som ikke tragte efter de høje ting, men holder eder til de *nedrige*. Bibeloversættelsen fra 1819 har: holder Eder til de lave. Derimod står der endnu 1859 i Ordspr. 16, 19: Det er bedre, [at være] *nedrig* i Aanden med de Sagtmodige, end at dele Rov med de Hovmodige. Hos J. S. Sneedorff, Samtlige skrifter 2, 417: I Henseende til Stilen begaaer man ofte den Feil, at vanhelde de ædleste Ting med *nedrige* Lignelser. Derimod hos Evald: Men denne Maade at blive hevnet paa, o I retfærdige Guder! hvor *nedrig*, hvor feig! (Rolf Krage, s. 189 i Liebenbergs udgave).

besynderlig betydede tidligere særegen. I universitetsfondationen 7de maj 1788 cap. 4 § 1 foreskrives »en *besynderlig* Examen for Skole-Lærere».

I alle disse ord er betydningen fra almindeligere bleven speciellere, hvorved blot den slette side af sagen er bleven tilbage. Noget lignende finder sted i brugen af ordet *creatur*; J. S. Sneedorff kalder damerne for »deilige Creature» (Samtl. skr. 1, 208) : skabninger; overgangen til den nuværende betydning ser man hos Eilschow, der i sine Philosophiske Breve (1748 s. 4) havde omtalt *Creatur-Sygen*, hvorom Stenersen, der skrev imod ham, påstod, at det så ud, som om hele skabningen var bleven angreben (s. 65); Eilschow blev vred, han så ikke sammenhængen (Giensvar s. 53. 54).

Ordet *kæreste* brugtes forud, foruden som nu, også i højere krese for hustru; derfor siger Geske i »den politiske Kandestøber» til en »Raads-Herrinde»: hvad vi kand være hende og hendes *Kiereste* til Tieneste skal ikke manqvere. (act 4, scene 9). Som nu Erasmus Montanus act 3, scene 6.

På en anden måde har ordet *fruentimmer* skiftet betydning. Ordet er kommet fra Tyskland, hvor begrebsudviklingen har været 1) fruerstue; 2) fruerstuens beboere, fruentimmer, som samlingsord; 3) deraf udviklede sig den nuværende betydning,

¹⁾ Første Anhang til den Accentuerede Grammatika (1769) s. 34.

da ordet fra at være samlingsord gik over til at betegne det enkelte individ¹⁾. Den første betydning har måske aldrig været til på dansk; i den anden betydning, som samlingsord findes det endnu hos Eilschow, Beviis, At Naturens Lov ikke forbyder den Respect imod Fruentimmeret, som Moden har indført iblant os (1747 4to), s. 14: Henrichus Anceps . . erklærede den Ridder for u-ærlig og forbød ham at indfinde sig ved nogen Turnering, som havde opført sig u-høflig imod *Fruentimmeret* og nægtet en Dame eller Jomfrue sin Hielp . . .

2) I sidste halvdel af forrige århundred have vi fået sproget beriget med en hel del ord for abstracte begreber. Holberg var imod denne sprogrensning. Han bruger, som bekendt, fransk-latinske ord: den store *Confusion*, *Affection*, det førstes *Execution*. Eilschow søgte i en disputats (1747)²⁾ at give danske navne for en hel del filosofiske udtryk; Stenersen skrev derimod (1748)³⁾, dog ikke som egentlig modstander af sagen; J. S. Sneedorff virkede for sprogets berigelse i filosofisk retning eller for indførelsen af danske navne ved sin »Patriotiske Tilskuer« (1761—63); jomfru Biehl spottede de ny ord i en Komædie »Haarkløveren« (1765), hvor elskerens ikke bliver forstået, fordi han bruger disse ord; de Sorøske Samlinger (1765)⁴⁾ recenserte den, og de Sorøske Samlinger recensertes igen af Jac. Baden i hans afhandling om sprogets berigelse bag ved hans oversættelse af Tacitus' *Agricola* 1766. Endnu i Minerva 1793, 1 findes i et stykke af Elert om videnskabernes selskabs ordbog polemik imod et par ord, som vi nu alle bruge. Den måde, hvorpå de fleste af disse ord ere dannede, er den, at de ere dannede af sproget selv ved afledning eller sammensætning; men denne dannelse har rigtignok for største delen fundet sted under indflydelse af det tyske som mønster. I et par tilfælde brugte man omskrivning med to ord, der først senere ere smæltede sammen. Kun et enkelt ord er optaget fra svensk; et andet ord, der kan regnes til denne kreds, er sat i brug igen, efter at det havde været nær ved at tabe sig i dansken.

Man var i stor forlegenhed for at få et ord for *affectus*;

¹⁾ G. K. Frommann, Die deutschen Mundarten II (1855) s. 23. Schmeller, Bayerisches Wörterbuch I s. 597. 598.

²⁾ Cogitationes de scientiis vernacula lingva docendis cum specimen terminologiæ vernaculæ. 4to.

³⁾ Critiske betænkninger over Mag. F. C. Eilschows prøve paa en dansk kunstordbog med et critisk brev over samme fra Misotyphus. 8vo

⁴⁾ Samling af adskillige Skrifter til de skionne Videnskabers og de Sprogs Opkomst og Fremtarv. 8vo.

Eilschow siger (nr. 30) *Sinds-Bevægelse* og siger om en, der havde brugt *Lidenskab*: Male ex Germanico Leidenschaft, Liden-skab corrupti. Ligeså var man i forlegenhed med at finde et ord for *objectum*; Eilschow siger *Oye-Merke* (nr. 582); andre havde, siger han, sagt *Modstand*, som han fraråder; som bekendt, har *genstand* sejret, men i videnskabernes selskabs ordbog er det mellem dem, der forvises, som »nygiorte Ord af fremmed Herkomst» (Elert, *Minerva* 1793, 1, 177). *Distantia* oversættes af Eilschow ved *Borteværelse* (245). *Finis s. scopus* oversættes af Eilschow ved *Absigt*, *Oyemeed* (338), han fraråder *Hensigt*. *Amphibolia* oversættes af Eilschow ved *Tvetydighed* (66); Stenersen gjorde indvendinger. *Prætextus* hos Eilschow *Forevending* (634), altså var *påskud* ikke i brug endnu. *Activitas* *Virksomhed* (86), nogle havde sagt *Sjælens levende Geskæftighed*. *Superficies* *Over-Flade* (807), hvormed Stenersen er meget misfornøjet (s. 62). *Zelotypia* *Kierlighedens Nidkierhed* (894), Holberg har brugt *Skind-syge* (ifølge Eilschow, Glensvar s. 52). *Bevidsthed* udtrykkes af Kraft: *Medvidenhed med sig selv*. I »Haarkløveren» spottes: *beundre, overdreven, Fordomme, Gienstand, Bedømmelses Kraft, Vinde-Syge, Lidenskaber, Bestræbelser, Ærefrygt, Bisager*. Ordene *beundre* og *besynge* havde fornøjet folk meget, inden de omsider optog dem, siger Sneedorff¹⁾.

Motivum oversætter Eilschow ved to ord: *bevægende Grund* (484), som også bruges af Sneedorff 2, 19, Kraft siger *bevægende Aarsager*; nu sige vi *bevæggrund*. *Atheus* oversættes af Eilschow (38) *en Guds Nægtelse*; her ere ligeledes to ord senere smæltede sammen i ét (*gudsfor nægter*). Af *skien Aand* (bel esprit) har man dannet *skindånd*. Ligeledes er *de Fattiges Væsen* (Kiøb. Selsk. Skrifter, 1ste del, 1745, fortegnelsen over forfatterne) blevet til *fattigvæsen*. Holberg skriver, i det mindste tildels, *egen Nytte, lige Vægt, høyeste Ret*²⁾.

Stundom har i sådanne abstracte ord afledningsendelsen forandret sig. Sneedorff skriver *Erfarenhed*: »saa forædent er det . . . at man bygger alle sine Slutninger paa klare Grunde og paa *Erfarenhed*» 2, 10³⁾, ligeså Evald. Sneedorff siger *Undersøgninger*: »Charon overbragte engang til de Dødes Rige . . . Lærde, som vare døde midt i *Undersøgninger* . . .» 2, 58. Evald skriver: »din *Forvirrelse*, da du blev mig vaer» (Rolf Krage, Liebenbergs udgave s. 162).

¹⁾ Samtlige skrifter I s. 214. 215.

²⁾ Liebenberg, Betænkning over den holbergske Orthographi s. 17.

³⁾ Derimod: vigtige *Erfaringer* 2, 11. Sml. Eilschow nr. 290.

Nær beslægtet med disse abstracte ord er *forfatter* og *digter*, der ligeledes ene komne i brug, i det mindste i almindelig brug, i den omhandlede periode.

J. Baden mener, at *et kildent Spørgsmaal* som oversættelse af det tyske udtryk *«eine kützliche Frage»* ej vilde blive forstået, og at man heller burde sige *et lekkert Spørgsmaal*¹⁾. Et og andet, der er dannet efter tysk, som *ejendommelig*, er måske yngre.

Fra svensk er i denne periode ordet *æmne* optaget (Søreske samlinger 2, 169), og *gåde* er fra dansk bragt i brug igen (sammeslede); Gram aagde *Enigma* (Kiøbenh. Selskabs Skrifter 2, 41).

3) I begyndelsen af dette århundred optog digtersproget ved Øhlenschläger og Grundtvig en del ord fra oldnordisk eller gammel dansk, som *hæl* = oldn. *höll*, *drøt* = oldn. *drötna*; oldn. *drött* er ellers skædt, men man forstod f. ex. *dyrt er drøttens ord* som om *-en* var kendeord. *Dannis* blev brugt af digterne, egentlig *dugandi*²⁾. I forbindelse hermed står, at adskillige gammeldanske ord, måske allerede tidligere vare komne i omløb igen, derved at J. Baden havde (1780) givet en fortegnelse på ordaf tof til at berige modersmålet³⁾; deri findes *Avindskiold*, *faur*, *Hiemlov*, *Hafding*, *Idraet* (der ellers allerede findes hos Sneedorff), *Kaar*, *kaar* til *Kønge*, *Riger i Øster-Leeden*, *Tænne*, *Varetægt*, *værne*; Baden kan betragtes som mægleren imellem den foregående retning og denne; havde han tidligere været med til at berige modersmålet ved hjælp af tysken, så søgte han senere at berige det af ældre dansk.

I nær forbindelse med optagelsen af nordiske ord ved digterne står Rasks virksomhed for at skaffe sprogvidenskaben, Ørstedes for at skaffe naturvidenskaberne danske navne, gerne sammensatte.

4) Når ny genstande ere fremkomne, har man naturligvis skullet skaffe navne til dem, f. ex. *jærnbane*, *dampskib* (navne, der ere efterligninger af andre europæiske landes navne); fornylig *bybed*. En særegen klasse udgøre de politiske navne. Efter 1830 fik vi stembedinstitutionen med fremmede benævnelser: *presidenten*, *comitéer*, *amendementar*, *interpellationer*; siden 1848 blæve disse benævnelser omhyldede med danske: *formænd*, *udvalg*, *andringforelag*, *forespørgsler*.

¹⁾ Forsøg til en Oversættelse af Tacitus (Agricola) s. 124.

²⁾ Rydgvist, Svenska språkets lagar II s. 425. 426.

³⁾ Symbola ad augendas Ilagum vernaculae copias e Saxoniae Grammatici interpretatione Vellejana. 4to.

Den opdragende Skole.

Et Bidrag til pædagogisk Orientering.

(Brudstykker af en Afhandling af *F. Lange*.)

(Sluttet.)

Diendum enim est sapient.

cic.

Ligeoverfor denne den almindelige Dannelse, som vi ogsaa med et fra den videnskabelige Systematik hentet Udtryk træffende kalde den ethiske Dannelse, netop fordi den efter sin Natur samler sig om og slutter sig til det, som baade hos det enkelte Menneske og i det menneskelige Samfundsliv overhovedet er det Inderligste og Væsentligste, ligeoverfor denne Dannelse, sige vi, staaer Kulturdannelsen, der efter sin Natur opløser sig i, eller ligesom udstraaler i en bestandig større og større Mangfoldighed af aandelige Virksomheder. Thi idet Kultur livet fra en ringe Begyndelse af bestandig bliver sig alle sine højere og lavere, sine aandelige og materielle Interesser og Fornødenheder mere og mere bevidst, optager det efterhaanden, i Aarenes og Aarhundredernes Løb, den ene efter den anden af disse indenfor Kredsen for sin planmæssige Forsorg og Pleje, Statens og Kirkens, Videnskabens og Kunstens, Industriens, Haandværkets, Landvæsenets, Handelens, Skibsfartens o. s. v. Fornødenheder og Interesser, og det omgiver dem alle med Love, Hjelpemidler, Forskoler, ja med Opmuntringer og Belønninger for baade at sikre sig selv, for at dets almindelige Interesser blive varetagne med stedse større Indsigt og Dygtighed, og for til samme Tid at komme den Enkelte til Hjælp i hans Bestræbelser for at finde sin Plads i Livet, sin Virkekreds og den Løn, det Velvære, det vil sige den Andeel i det almindelige Velvære, som han efter sin Medvirksomhed for det Hele er berettiget til at fordrø. Saaledes bliver Kulturdannelsen overalt, hvor Livet er friskt og i sin Udvikling, et altid rigere Indbegreb, en altid fyldigere Sammenhobning, Aggregat, af de mangfoldigste og indbyrdes meest forskellige Dannelser eller Arter af Dannelse, der alle ere berettigede, ja i en vis Forstand alle ere lige berettigede til at erkjendes som Dannelser, den kirkelige og politiske Dannelse, den theologiske og juridiske, den medicinske, filosofiske, philologiske, matematiske, fysikalske, militære, industrielle, agronomiske, og mange flere, idet

der ikke er noget Fag, til hvilket Kulturlivet ikke stiller nogen Opfordring, eller for hvilket det ikke tilbyder sin Forberedelse, eller i hvilket det ikke har en egen Dannelse. Hvilken og hvor stor en Betydning denne Kulturdannelse i det Hele har for det aandelige Livs Udvikling overhovedet, er et Spørgsmaal, som det her ikke er Stedet til at gaae ind paa i alle dets Enkeltheder. Men sammenligne vi ganske i Almindelighed begge disse Dannelser med hverandre, saa viser det sig strax, at Kulturdannelsen i og for sig er speciel Dannelse, er Fagdannelse, og at der indenfor dens Omraade aldeles ikke kan være Tale om nogen almindelig Dannelse, og det hverken i den subjective eller i den objective Retning, som vi ovenfor have viist, at den ethiske Dannelse omfattede, idet Fagdannelsen som saadan hverken berører den Enkeltes hele aandelige Liv, men kun sætter enkelte af dets Kræfter i Bevægelse, og ikke heller paa den anden Side som speciel Dannelse er istand til at hæve den Enkelte op til et almindeligt og almeengyldigt ideelt Standpunkt ligeoverfor ham selv og for Livets almindelige Indhold overhovedet. Og her træde nu de Misligheder tydeligt frem, med hvilke vi ovenfor have antydnet, at den ethiske Dannelse har at kæmpe. Det er Kulturlivets ejendommelige Væsen og tillige dets ejendommelige Fortjeneste, at det overalt deler og adskiller Livet i dets enkelte Bestanddele. Kun paa denne Maade bliver Livet istand til efterhaanden mere og mere at forsvare sig selv og ligesom at blive sig selv mægtigt, idet det atter kun paa den Maade bliver muligt for Livet at faae alle sine Anliggender og Interesser optagne med under en omhyggelig og alsidig Pleie, og paa den anden Side at faae alle sine Individuer dragne ind i de fælledes Interesser og den fælledes Virksomhed. Thi det er netop Kulturlivets Idee, at Alt og Alle komme med, og saalænge der ere Anliggender tilbage, der ikke ere tagne under Betragtning, og hvis Betydning for Livet ikke er anerkjendt, eller saalænge der ere Individuer, eller i det Mindste Klasser af Individuer, eller Slægter, der ikke ere vundne for en bevidst Deeltagthed i Livets fælledes Virksomhed, saalænge er Kulturlivets Opgave ikke løst. Men medens vi saaledes erkjende Kulturdannelsens store Betydning for Livet og erkjende Kulturlivet som en høiere Form for Tilværelsen, maae vi ikke oversee de Misligheder og Farer, som ere uadskillelige fra den Maade, hvorpaa den eensidige Kulturdannelse, eller Kulturdannelsen som saadan, udvikler sig. Thi idet Kulturdannelsen stadigt opløser

sig mere og mere i Fagdannelsen, og fra sit Standpunkt af med stedse større og større Bestemthed stiller og maae stille den Fordring til Individuet, at det, efter at have truffet sit Valg og bestemt sig for det ene eller andet af Kulturfagene, skal erhverve sig — og gødtgjøre, at det har erhvervet sig — den størst mulige Dygtighed i det enkelte Fag, saa kan det ikke være Andet, end at Individuet, hvad enten det i sit Valg af Faget lader sig bestemme af sin blot naturlige Tilbøjelighed og den Tilfredsstillelse, som er forbunden med at følge denne, eller det maaskee overvejende tilskyndes af en egoistisk Trang til at være med og gjøre sig gjældende, eller selv om det i sit Valg lader sig lede af højere, mere ideelle Sympathier, dog altid staaer Fare for at blive Specialist, eensidig Fagmand, fagmæssig Kapacitet, og det desto mere, jo mere det bestræber sig for at fyldestgjøre Kulturdannelsens Fordringer og fuldstændigt at gaae op i sit Fag. Thi Kulturdannelsen som saadan, i og for sig, er liig med intellektuel Dannelse, med »Intelligens«; med den religiøse Dannelse og med den sædvanlige Dannelse, der aldrig kan være sand uden paa Grundlaget af den religiøse Dannelse, har den Intet at gjøre. Den omsætter Alt i Erkendelse, Kundskab, Viden. Den religiøse Dannelse bliver for den til Theologie, den sædvanlige Dannelse til Moralphilosophie. Men saaledes staaer Individuet i Fare for at opløses og søndres i sit inderste Væsen og under den eensidige intellektuelle Udvikling ligesom at blive fremmed for sig selv, det vil sige fremmed for den hele Fylde, der ligger i dets menneskelige Natur, en Fylde, ligeoverfor hvilken det vilde være ligesaa formasteligt af Individuet at ansee sig for berettiget til efter eget Tykke at udhæve og udvikle den ene Side deraf, og at tilbagetrænge og ignorere en anden, som det vilde være taabeligt at troe, at en enkelt, hvilkensomhelst, Evne i Virkeligheden kan faae en sand og sund Udvikling uden i og med en samtidig og harmonisk Udvikling af alle. Og heri ligger nu den naturlige Forklaring af de tilsyneladende Modsigelser, som møde os indenfor Dannelsens Omraade, naar vi f. Ex. see, at Individuer, der, som det hedder, staae paa Dannelsens, Kulturdannelsens, Højdepunkter, eller æres som selve Kulturdannelsens Heroer, til samme Tid kunne vise sig raae, usædelige, irreligiøse, eller naar vi see, hvorledes Livets Dannelse overhovedet, trods Kulturdannelsens overordentlige Fremskridt og ubestridelige Fortjenester af Livet, dog, betragtet fra det ideelle Standpunkt af, bestandigt ligesom skrum-

per sammen, og mere og mere faaer Præget af en egennyttig beregnende Forstandighed, en nygtørn realistisk, ja materialistisk Travlhed, og naar vi som en Følge heraf føle, at vi ikke kunne væge os for at erkjende, at der er noget Børetliget i den Anklage, som saa ofte, og ikke mindst i vore Dage, er reist imod Dannelsen overhovedet, naar det nemlig hedder, at den vel gjør Mennesket klogere, men ikke gjør det bedre. Men om det end er aabenbart, at denne Anklage kun da er berettiget, naar den reises mod Kulturdannelsen og ikke mod Dannelsens Sag overhovedet, saa er det paa den anden Side ikke mindre aabenbart baade af Anklagen selv og af de Kjendsgjæringer, hvortil den støtter sig, i hvilken Grad Billedet af den sande menneskelige Dannelse er blevet forvirret og fordunklet, eller i hvilken Grad Kulturdannelsen ved at adskille sig fra den ethiske Dannelse, Fagdannelsen fra den almindelige Dannelse, har svækket den ideelle Trang og den ideelle Troe, den Troe paa Idealiteten, der er Dannelsens og med den Livets inderste Kjerne. Vi sige altsaa, at den sande menneskelige Dannelse, den sande Humanisme, er en Forbindelse af den ethiske Dannelse og Kulturdannelsen, af den almindelige Dannelse og Fagdannelsen. Den er ikke et Enten-Eller, saa at Mennesket skulde være berettiget til vilkaarligt at bestemme sig for den ene eller den anden af dem. Men den er heller ikke et Baade-Og i den Forstand, at den skulde omfatte og sammenholde tvende forskellige, sig samtidigt og jevnslides udviklende Retninger. Forbindelsen imellem dem bliver først da sand, naar de smelte saaledes sammen, gaar saaledes ind i hinanden, at de tilsammen gaar op i et højere Tredie, en ny Eenhed, i hvilken enhver af dem kun bliver Moment, men netop som saadant, eller ved at opgive at være Noget for sig selv, kommer baade til sin sandere og fuldere Betydning, og tillige til en rigtigere Forstaaelse af sig selv, nemlig som Moment. Med andre Ord, den ideelle Fordring til Individuets Dannelse er ikke udtømt dermed, at det skal være ethisk dannet, have almindelig Dannelse. Fordringen er ligesaa fuldt den, at Enhver skal have speciel Dannelse, skal være Fagmand, skal kunne overtage en Gjærning i og for det fælleds Liv. Men naar det fremdeles er en nødvendig Betingelse for enhver Forbindelse mellem flere Momenter, at den, for at overvinde al Dualisme, og blive til en sand, organisk Eenhed, maa være en saadan, hvori det ene Moment er overvægtigt over det andet, eller har Kraft, ikke til

at tilbagetrænge og underkue det andet, men thi at beherske og lede det, saa bliver det i den Forbindelse, hvorom vi her tale, nødvendigviis kun den ethiske, almindelige Dannelse, der er istand til at overtage dette ledende Hverv, fordi det kun er det Almindelige, der kan forstaae det Specielle, medens det Specielle som saadant ikke kan forstaae det Almindelige. Med andre Ord, naar den styrende og ledende Kraft, der er Betingelsen for, at der kan komme en Eenhed tilveje i det Sammensatte og Mangfoldige, ikke kan tænkes uden et Centrum, et ideelt Midtpunkt, hvorom Mangfoldigheden leirer sig, og hvori den, skjønt udstraalende i de meest forskjellige Retninger, dog føler, at den har sit egentlige Støttepunkt, saa er det kun den ethiske Dannelses Moment, med sit Alt omfattende ideelle Synspunkt, der er istand til at danne det fælleds Midtpunkt. Thi om end Fagdannelsen ifølge den Trang til Udvikling og til en fuldstændigere og alsidigere Forstaaelse og Begrundelse af sig selv, der ligger i al Erkjendelses Væsen, altid gaaer ud paa at drage andre, nærmere og fjernere staaende Erkjendelser ind under sig, saa at der saaledes fremkommer Grupper af Fag, Systemer, med deres Over- og Underafdelinger, Hovedfag og Bifag eller Hjælpfag, og altsaa virkelig højere Eenheder, hvori det enkelte Fag indtager en Centralstilling og forholder sig til de andre Fag i Gruppen som fælleds Midtpunkt, hvortil de alle referere sig, saa maae vi ikke oversee den store, specifikke Forskjel, som her er tilstede. Thi Individuet kan, i Forhold til som Naturen har udrustet det med aandelige Kræfter, lægge Fag til Fag, System til System, og Idee til Idee, og dog derfor aldrig komme ud over Fagdannelsens Enemærker. Det kan ad denne Vei komme til en fuldstændigere, alsidigere, og, hvis man vil, almindeligere Dannelse, men aldrig til den almindelige ethiske Dannelse, der som saadan ikke har noget med Fagdannelsen at gjøre, og hvori vi vel, for den fulde Forstaaelses Skyld, kunne udsondre og udhæve de enkelte Momenter, men ikke uden den fuldstændigste Misforstaaelse kunne betragte dem, eller den religiøse, sædelige, intellektuelle Dannelse som særskilte Fag og Fagdannelser, medens enhver af dem i Virkeligheden er et Liv, det vil sige en særegen Retning, en ejendommelig Yttring af det ene, almindelige og centrale Liv i Ideen, eller det ideelle Liv. Med andre Ord, den almindelige Dannelse er det almindelige, almeengyldige Standpunkt, hvorfra Livet skal føres, den ideelle Aand, der skal gaae igjennem alle Livets enkelte Gjæringer.

Hvem er altsaa dannet, human dannet, i Besiddelse af en fald, reent menneskelig Dannelse? Kun Den, der forbinder den ethiske Dannelse med Kulturdannelsen; den almindelige Dannelse med den specielle Dannelse, og forbinder dem saaledes, at de ganske smelte sammen til Eet, eet Liv, hvori der ligesaa lidt kan være Tale om nogen Adskillelse eller noget Grændseskjæl, som i Forbindelsen mellem Sjæl og Legeme, eller mellem Aand og Materie. En abstrakt almindelig Dannelse som Noget i og for sig bestaaende, er en Umøjlighed, ligesaafuldt som en abstrakt Idealitet, en abstrakt Fornuftighed, en abstrakt Frihed o. s. v. Det Almindelige er kun forsaavidt til, som det aabenbarer sig i det Specielle. Men eftersom nu Forbindelsen af hine tvende Momenter i den humane Dannelse, eller ligesom af dens Inderlighed og dens Udorteshed, som al menneskelig Gjærning, fordrer Kræfter, Anstrængelser, Kampe, Held, og alt Dette kun bliver Individuet tildeelt i meget forskjelligt Maal, saa følger deraf, at der i Virkeligheden ikke kan være Tale om nogen absolut human Dannelse, nogen normal Dannelse, der skulde gjøre alle Dannede lige, men altid kun om en relativ Dannelse, og mangfoldige individuelle Afskygninger af Dannelse. Thi ligesom vi alt ovenfor have seet, at det Naturlige og det Enhver Medfødte gjør sig gjældende i det Kald, hvorved det drager den Enkelte hen til de forskjellige Dannelsesfag, eller at det er Naturen, som gjør Individuet til Kunstner, Videnskabsmand o. s. v., saaledes hævde ogsaa her de naturlige Gaver deres Betydning, idet det netop er deres forskjellige Styrke og forskellige Væsen, som er Betingelsen for, at den humane Dannelse bliver større eller mindre, rigere eller fattigere. Og det stadfæster sig her, hvad vi alt tidligere have udhævet, at det ikke er Dannelsens Opgave at ophæve eller tilintetgjøre Naturen, men tvertimod at bevare den ved at hæve den op til sin egen højere Ret og Sandhed. Dannelsen er Individuets anden Natur. Altsaa naar Individuet med det ideelle Syn for sin og hele Livets Opgave forbinder et saadant Maal af naturlige Gaver, en saadan Begavelse, som sætter det istand til gennem de Anstrængelser og Kampe, hvortil dets ideelle Anskuelse af Livet bestandigt opfordrer det, at erhverve sig Indsigt og Dygtighed, ikke blot i det enkelte Fag, hvortil han nærmest og først føler sig hændragen, men ogsaa mere og mere at udvide den til de andre Fag, der staae i nærmere eller fjernere Berøring med hans Hovedfag, og fra alle Sider at hente Næring for dette, saa erkjende vi lettelig Alle, at et saa-

dant Individuum staaer paa et højere Trin af Dannelses, end det, der med ringere naturlige Kræfter og mindre Energie er nødsaget til at blive staaende ved, og indskrænke sig til Det, som er det nærmest fornødent. Men den sande Grund til, at vi sætte hin højere, end denne, ligger ingenlunde deri, at den fleersidigere Dannelses gjør det muligt at fyldestgjøre det enkelte Fags Fordringer paa en fuldstændigere og fuldkomnere Maade, ihvorvel ogsaa dette, fra et andet Standpunkt af betragtet, har sin Fortjeneste. Berettiget bliver Dommen først da, naar den gaaer ud fra den Erkendelse, at jo større de naturlige Gaver ere, og jo større den Fagdannelses er, som stiller sig til det ideelle Livs Tjeneste, desto større og desto betydningsfuldere for hele Livets ideelle Opgave er den humane Dannelses, der er den højere Eenhed af alle her samvirkende Momenter. Paa samme Maade og med den samme Berettigelse sige vi fremdeles, at det Individuum, der af en ejendommelig ideel Retning i sin Natur, eller dens særegne Sympathie med og Modtagelighed for Livets ideelle Indtryk, ligesom født Idealist, fortrinsviis føler sig hendraget til de Fagdannelser, der indeholde de fleste og mest umiddelbart fremtrædende ideelle Momenter, saaledes som Tilfældet er med de Fag, der nærmest og umiddelbart beskæftige sig med Menneskelivet selv, og dets aandelige og sjælelige Interesser, staaer højere i Dannelses, eller maaskee hellere, at hans Dannelses er en højere, en rigere, fyldigere, skjønnere, end det Individuums Dannelses er eller kan være det, der, som født Realist, af sin Natur drages hen til at beskæftige sig med Livets realistiske og materielle Anliggender, eller til Natursiden af Livet. Det er herved ingenlunde vor Tanke at ville føre Ordet for en Rangordning af Individuerne eller deres Fagdannelses. Vi vide meget vel, at fra et absolut Standpunkt af alle Dannelsesfag ere lige og ligeberettigede, fordi de alle ere nødvendige for den alsidige og fuldstændige Gjennemførelse af Livets ideelle Opgave, og at Ingen i og for sig forraader denne Opgave eller bliver til Materialist, fordi han beskæftiger sig med Livets materielle Anliggender, eller at det ikke er Indholdet af eller Gjenstanden for det hvergang overtagne Hverv, der bestemmer Individuets eller Fagets Værd og Betydning, men altid kun den Aand, hvori det drives, og at selv det Fag, der efter sit Indhold er det mest ideelle, ligesaafuldt kan drages ind i Materialismens Kreds, som paa den anden Side den mest materielle Gjenstand kan behandles i en reent ideel Aand. Vi ind-

rømme Sandheden af alt Dette, betragtet fra et absolut Standpunkt. Men vort Standpunkt er ikke et absolut, men et relativt, idet vi her gennem Betragtningen af det, vi have kaldet den humane Dannelse, eller Forbindelsen, Eenheden af det naturlige og ideelle Menneske, ikke kunne have til Opgave at see denne ideelle Eenhed som færdig og afsluttet, hvad den efter sit Væsen aldrig kan være, men kun som tilblivende eller som Bestræbelse. Og naar det fra dette Standpunkt af nødvendigheds maae komme til en Relativitet mellem Individuernes forskellige Standpunkter og der maae blive Tale om Grader og Trin i Dannelsen, saa kunne vi ikke Andet end ansee det enten for en fuldstændig Misforstaaelse, eller en Fejghed ligeoverfor Materialismens anmassende og højroastede Paastande, om vi ikke vilde fastholde, at de Fag, de fagmæssige Interesser, der ved deres Indhold og Gjenstand ligesom staae Livets ideelle Midtpunkt nærmere; have en højere Betydning for den hele ideelle Udvikling, og maae ansees for de egentlige Bærere af denne, idet det kun er fra dem af, at den ideelle Aand forplantes til de andre, fjernere fra Midtpunktet liggende Regioner, og det kun er ligesom gennem deres Paamindelse og stadige Understøttelse, at alle hine realistiske og materielle Interesser lidt efter lidt kunne lære at forstaae sig selv i deres hele og sande Betydning, nemlig som Medarbejdere i og for det ideelle Liv.

Men ogsaa paa et andet Punkt viser sig den Relativitet, som vi her søge at gjøre gjældende, som berettiget og sand. Thi ligesom Forbindelsen af den ethiske Dannelse og Kulturdannelsen, eller, som vi ligeoverfor Individuet hellere ville kalde det, Forbindelsen af det ideelle og det naturlige Menneske, fordrer en Kamp udadtil, en Kamp, der gaaer ud paa at bemægtige sig det ydre Livs Indhold og at virkeliggjøre Ideen i og paa det, saaledes udfordrer den ogsaa en Kamp indadtil, en Kamp mellem Mennesket og sig selv, hvori Individuets Opgave er den at beseire Raaheden i sin egen Natur, dens Sandselighed, Lyster, Lidenskaber, Letsindighed, Træghed o. s. v., og ved saaledes at bemægtige sig sig selv heelt, eller at faae Herredømmet over sig selv, at blive istand til at virkeliggjøre Ideens Fordringer i og paa sig selv. Og netop her viser det sig tydeligst, med hvad Ret vi forlange, at den humane Dannelse, som en Menneskeliggjørelse af den abstrakte ideelle Fordring, for at forstaaes i sin Sandhed, maae betragtes fra Relativitetens Standpunkt af, ikke som den færdige, men som den, der er i Færd

med og bestræber sig for at blive til. Thi naar det kunde synes som en berettiget og nødvendig Fordring, at denne Kamp i Menneskets Indre først maatte være afgjort, eller at Mennesket først maatte have vundet sig selv og alle sine naturlige Kræfter for Ideens Tjeneste, forinden det kunde tænke paa at føre Ideen ud i Livet og at gjøre Erobringer for den udenfor sig selv, saa er denne Opfattelse psykologisk usand, fordi den gaaer ud fra en Adskillelse af Det, der i Virkeligheden falder sammen og er Et, og fordi den ikke erkjender, at de tvende Opgaver, som Dannelsen har, nemlig at gjøre det menneskelige Liv ideelt og at gjøre Ideen menneskelig, ikke er tvende forskellige Opgaver, men kun tvende Sider af den samme Opgave, og at ingen af dem kan komme til sin Sandhed undtagen i og med den anden. Men saaledes vises vi ogsaa her tilbage til en relativ Betragtning og komme til at sige: I samme Grad, som Individet har vundet Herredømme over sig selv, og er blevet enig med sig selv om at ville tjene Ideen, i samme Grad er det ogsaa skikket til at føre Ideen ud i Livet, eller at idealisere dette; ligesom omvendt: I samme Grad som Individet gribes af og igjen griber de ideelle Momenter, der møder ham i Livet udenfor ham, i samme Grad faaer det ogsaa Kraft til at befæste sit Herredømme over sig selv. Med andre Ord, ligesom vi paa de foregaaende Punkter af vor Betragtning have faaet holdt, at den ideelle Dannelse, skjønt i sit Væsen een, dog i sin Udvikling hvergang staaer paa et højere eller lavere Trin, og med Hensyn paa det Mere eller Mindre af Livets Indhold, som den omfatter og gjør til sit, bliver mere eensidig eller mere fleersidig, mere riig eller mere fattig, kort sagt, har sine Mangler og sine Fortrin, saaledes maa vi ikke overse, at det Samme nødvendigviis maa være Tilfældet her, hvor Spørgsmaalet er om Dannelsens Inderlighed, eller den reent personlige Eenhed af det ideelle og det naturlige Menneske. Og naar den Kamp, som hvergang maae gaae forud for Eenheden, snart er mere, snart mindre heftig i Forhold til som den Natur, der skal bekjæmpes, er mere mild og medgjørlig, eller mere trodsig og ubødig, og Sejren altsaa bliver snart lettere, snart vanskeligere, snart mere, snart mindre fuldstændig, men aldrig saa aldeles afgjort, at Striden ikke skulde kunne blusse op paany, saa komme vi saaledes til: at indrømme, at Inderligheden kan være ikke blot overhovedet en større eller mindre, men at den ogsaa hos de forskellige Individuer, de forskellige Naturen, kan være ud-

præget paa en meget forskjellig Maade, og være snart en mere rolig, ligevægtig, og i og paa sig selv sikker, snart mere ujævn, vaklende, gjørende, eller snart mere mild, snart mere alvorlig og streng, selv indtil Askese. Altsaa ligesom vi i det foraaende have hævdet, at den sande humane Dannelse hverken er bundet til eller afhængig af et vist konventionelt Omfang af Fagdannelse, eller af visse Klasser af Dannelsesfag, saaledes hævde vi ogsaa her, at den Inderlighed, eller rettere den Stræben efter Inderlighed, der er den humane Dannelses egentlige Bærer, ikke gaaer ud paa at tilvejebringe en ydre Eensartethed eller Eensformighed i Dannelsen, dannede Klasser, dannede Stænder. Dannelsen har ingen Manerer, er ikke Tvang. Den er Frihed og Mangfoldighed. Og selv da, naar der skeer et Brud paa Inderligheden, og den dannede Mand lader sig enten overliste eller overvælde af reent naturlige Tilskyndelser, saa begrunder dette ikke nogen Anklage mod Dannelsens Væsen i og for sig, men kun mod den Enkeltes Standpunkt i Udviklingen.

Altsaa, idet vi saaledes udhæve Naturlighedens Berettigelse i og Betydning for Dannelsen, forraade vi ikke Dannelsens Væsen som Idealitet, men gaae ud paa at hævde den sande humane Dannelses Væsen som Bestræbelse for at gøre Ideen og Idealet gjældende i Naturligheden, saa at vi maae sige, at den humane Dannelse baade er desto lykkeligere og rigere og fortjenstfuldere, jo fyldigere og kraftigere den Naturlighed er, som den har formaaget at vinde for det ideelle Liv. Kun da begaae vi et Forræderi mod Dannelsen, hvis vi adskille det Ideelle fra det Naturlige, og opstille Kulturdannelsen og den etniske Dannelse som tvende forskellige og i og for sig lige berettigede Dannelsesarter, eller hvis vi paa den anden Side indenfor den etniske Dannelses Omraade adskille den intellektuelle Dannelse fra den sædelige, og troe, at Nogen i Sandhed kan være dannet uden tillige at være sædelig god.

Naar iøvrigt Udtrykkene human Dannelse, Humanitet, Humanisme baade ofte forhen ere bleve brugte, og ogsaa i vore Dage bruges til at betegne et Dannelsesbegreb, der er mere eller mindre forskjelligt fra det, som vi her have søgt at gøre gjældende, saa ligger det aabenbart udenfor disse Betragtningers Opgave og Fornødenhed i Almindelighed at gaae ind paa en Sammenligning. Kun ved en enkelt, mere og mere om sig gribende Retning i vor Tids Livsanskuelser og ved det Udtryk, hvortil denne Retning er kommet, nemlig en vis »moderne

Humanisme*, ville vi et Øjeblik dvæle, fordi Modsætningen mellem denne og vort Standpunkt kan tjene til end yderligere at tydeliggjøre dette. Der gives altsaa en Humanisme, der, som et Foster af Tiden og baaret af dens i alle Retninger udvidede Erkjendelse af det physiske Livs Love og Kræfter og dens overvejende realistiske Interesse, vistnok aabenbarer sig i meget forskjellige Skikkelser og snart under ædlere, snart under lavere Former, men dog i alle Tilfælde fastholder det som sin ejendommelige Sandhed, at den forlanger den reale Erkjendelses Væsen og Fordringer, de reale Videnskabers Aand og Methode, overført ogsaa paa Erkjendelsen af det ideelle menneskelige Liv. For den har Intet Gyldighed uden Det, som kan bevises, og idet den ligesom i Naturens Liv, saaledes ogsaa i Menneskelivet, kun seer Kræfter, Kjendsgjæringer, Love, Nødvendighed, men ikke Hensigt, Ideal, Frihed, kommer den ganske følgerigtigt til at afvise alle Spørgsmaal om det Hinsides og om Menneskelivets Forhold til dette, Spørgsmaalene om det hele Gudsforhold, om Livets Ophav, om dets Formaal, om en Verdensorden og en Verdensstyrelse. Thi da Videnskaben som saadan ikke kan besvare noget af disse Spørgsmaal, har den ikke blot Ret til at forholde sig aldeles ligegyldig ligeoverfor dem, men ogsaa til at frakjende dem al reel Betydning. Fra dette Standpunkt af er der altsaa ikke længere Tale om religiøst Liv eller religiøs Dannelse, idet de religiøse Forestillinger blot kunne have en aldeles subjektiv Berettigelse for de Individuer eller Slægter, der ere for svage og for hildede i Fordomme til at de kunne undvære dem, eller endnu ikke have lært at hæve sig over dem. Paa en objektiv Gyldighed som en integrerende Bestanddeel af det menneskelige Væsen kunne de ikke gjøre Fordring. Men idet denne Humanisme afviser den menneskelige Naturs Trang til at forstaae sig selv i sit Forhold til det Evige og Uendelige, som en vilkaarlig og uberettiget, og frakjender al Erkjendelse paa dette transcendent Omraade enhver Realitet, kan den fra sit Standpunkt af heller ikke komme til et virkelig sædeligt Liv, en sand sædelig Dannelse. Thi idet denne i sit inderste Væsen bæres af Samvittigheden, der ikke er en erhvervet Viden om, men en umiddelbart givet Samviden med det ideelle Livs evige og uforanderlige Love, eller med det Godes Idee, er ogsaa den en Transcendens, og som saadan utilgængelig for den reale Humanisme, hvørom vi her tale.

Medens derfor den sædelige Handling fra vort, den ideelle Humanismes Standpunkt er en Samvittighedssag, og Individuet altsaa hvergang befinder sig ligesom i selve Midtpunktet af det sædelige Liv, hvad enten han er i Overeensstemmelse med dettes Fordringer, eller ikke, er derimod den reale Humanismes Sædelighedsbegreb og sædelige Liv kun et udvortes. Det vil sige, det er et saadant, som udgaaer fra en Viden om, eller en gennem forstændig Overvejelse erhvervet Erkjendelse af, at Samfundslivet og Samfundsordenen, for at kunne naae sit Formaal, nemlig at betrygge og fremme Alles Oplysning og Velvære, maae have en ubestridelig Ret til af alle sine Individuer at forlange et sædeligt Hensyn til og Respekt for Andres ligeberettigede Fordringer, og en sædelig Underkastelse under de Love og Vedtægter, som den finder hensigtsmæssige til at sikre og befordre Alles Rat og fælleds Vel. Med andre Ord, istedetfor Samvittigheden træder Samfundsbevidstheden, og Selvbeherskelse, Selvfornegtelse, Selvopoffrelse blive til politiske Dyder, eller til Udtryk af en forstændig Indsigt i, at Det, som er i det Høies, tillige ogsaa er i den Enkeltes velforstaaede Interesse. Den sædelige Handling bliver en Forstandssag, det sædelige Liv Resultatet af et sikkert og alsidigt begrundet, og netop derfor ogsaa ligeoverfor Andre imødekommende og velvilligt, humant Omdømme. Men naar den reale Humanisme just stiller sig en saadan paa almindelig Oplysning og Forstændighed grundet sædelig Samfundsorden som sit Formaal, og naar den, for at fremme dette, kalder Mennesket tilbage fra alle transcendent Grublerier, alle Bekymringer om det Hinsidige, og opfordrer det til at samle alle sine Kræfter om den intellektuelle Udvikling, den vidende Erkjendelse, den intelligente Dannelse, saa skuffer den sig selv baade med Hensyn paa sit Maal og sine Midler. Thi den indseer ikke, at hin Trang, fra hvilken den vil drage Mennesket bort, Trangen til at forstaae sig selv i Forhold til det Hinsidige, Evnen til at søge og troe paa den evige og uforanderlige Fornuftigheds Love, Sandsen for det Ideelle, netop er det, som gjør Mennesket til Menneske, medens den eensidige Udvikling af de intellektuelle Kræfter, eller den intelligente Dannelse i og for sig, hvis den ellers var mulig, vel vilde kunne berige Aanden med Erkjendelser, Kundskaber, Færdigheder, ja selv i mange Retninger ved at hæve den til de højere, reent videnskabelige Standpunkter, vilde give den Ideer og kalde den til ideelle Bestræbelser, men aldrig være istand til at lære Men-

nesket at forstaae sig selv, som ideelt Væsen, eller til at give ham det Syn for en fornuftig Verdensorden, og den Troe paa den, uden hvilken han aldrig kan komme til at forstaae sit personlige Ansvar og Forpligtelse ligeoverfor denne. Med andre Ord, idet den reale Humanisme tager Troen eller den umiddelbare ideelle Hengivelse bort af Livet, borttager den ogsaa Troskaben og dens umiddelbare ideelle Følelse af Ansvar og Pligt. Og naar den til Erstatning herfor giver os Kriticisme, Raisonnement, Discussion, Debat, saa indseer den ikke, at alle disse Affødninger af den intellektuelle Dannelse ganske vil have den største Betydning for Udviklingen og Forstaaelsen af den umiddelbart givne Troe paa en ideal Verdensorden, saalænge de arbeide i dens Tjeneste og bæres af den; men at de løsrevne fra den, og i og for sig tagne, ikke ere istand til at kunne erstatte det faste og trygge Grundlag, som Livet, saavel den Enkeltes som Samfundslivet, kun kan finde i det umiddelbart Givne og i den ideelle Hengivelse til dette.

Dersom vi med et Blik paa det aandelige Livs historiske Udviklingsgang tør antage det for tydeligt, at hele den senere Periode i Slægtens Liv, den Periode, hvori vi ogsaa nu befinde os, ligesom nærmest og fortrinsviis har faaet det Kald at udvikle den praktiske, reale, materielle Side af Livet, og saaledes paa en Maade at fuldstændiggjøre Livet ved at gjøre alle de Interesser gjældende, som i en tidligere Periode vare forsømte og trængte tilbage af en eensidigt overvejende Interesse for den religiøse og kirkelige Idealisme, dersom vi, som sagt, tør ansee dette for givet, saa er det ikke vanskeligt at forstaae, hvorledes en saadan Tid i Følelsen af sin Berettigelse og i Glæden over sine Fremskridt, der tilmed bringe Livet saa mange synlige og haandgribelige Goder, en saa rig Løn af Nydelser og Tilfredsstillelser, atter paa sin Side kan komme til at gjøre sig skyldig i et eensidigt Overgreb, og istedetfor at forstaae sig selv og sin Gjerning som et Forarbeide og en Overgang til en fuld og heel human Tilværelse, kan bilde sig ind, at den selv, Brudstykket, er det hele og fulde Liv, er det egentlig Nye, som skal komme, og at den, i sin Iver for at faae dette virkeliggjort endog kan gaae saa vidt, at den med den reale Humanisme kan troe sig forpligtet til at bekjæmpe ikke blot de forrige Tiders religiøse og sædelige Fordomme, men selve de religiøse og sædelige Forestillingers Realitet overhovedet, eller deres Betydning i og for Livet. Vi kunne forstaae alt Dette, forstaae det som Misfor-

staaelse. Men vi kunne paa den anden Side intet Øieblik tænke os, at en saadan Misforstaaelse, der tilsidst gaaer ud paa intet Mindre, end paa at løsrive det menneskelige Liv fra dets ideelle Rod og at stille det hen paa Grundlaget af de blot naturlige Kræfter, nogensinde skulde kunne faae Magt til fuldstændigt og endeligt at beherske den menneskelige Aand, eller tvivle paa, at jo denne i sit ideelle Ophav vil finde Kraft til at gjøre sin Trang og sin Ret til en fuld Tilværelse og til en harmonisk Udvikling af alle sine Kræfter gjældende, og at den med stedse større Overbeviisning vil fastholde, at den religiøse og sædelige Udvikling eller Livet i Troen og Samvittigheden, ere nødvendige Betingelser for en sand og sund menneskelig Tilværelse.

I.

Vi have i det Foregaaende betragtet Dannelsens tvende Momenter, den almindelige eller ethiske Dannelse, og den specielle eller Kulturdannelsen. Hiin var Dannelsens aandelige Substans, denne dens materielle. Vi betragtede Forbindelsen af begge disse Momenter til en højere Eenhed, der, ved at slutte sig til Individuets Naturgrund, til det Individet hvergang umiddelbart Givne, først blev til en virkelig Menneskeliggjørelse af Dannelsens ideelle Fordringer, og til en naturlig, individuel, human Dannelse. Vi paaviste endelig, hvorledes denne ideelle Humanisme nu, mere maaskee end nogensinde før, truedes af Tidens realistiske Retning, og den reale Humanisme, som den opstiller som Dannelsens endelige Opgave. Gaae vi nu over til Skolen, og til Spørgsmaalet om, i hvad Forhold denne — den almindelige Skole, Børneskolen — staaer baade til Dannelsen i det Hele taget, og til Dannelsens enkelte Momenter, saa tjener netop den Betragtning, hvormed vi afsluttede det foregaaende Afsnit, nemlig Betragtningen af Modsætningen og Kampen mellem den ideelle og den realistiske Livsanskuelse, til at kaste et fuldt Lys over Skolens hele Opgave og Betydning. Thi om det end er saa, at vi i Troen paa en fornuftig Verdensorden og Verdensstyrelse kunne være trygge for det endelige Udfald af hiin Kamp, saa er det tillige tydeligt, at denne Tryghedsfølelse ikke berettiger Nogen til at undslaae sig for at tage Deel i Kampen, eller til blot at være Tilskuere; og paa den anden Side er det atter tydeligt, at Skolen, seet i denne Belysning og som en af Livets betroede Institutioner, endnu mindra

end Individuet kan undlade at gjøre sig Rede for, hvorom og hvorfor der kjæmpes, eller at tage Deel i Kampen med fuld Bevidsthed om sin Opgave og sine Midler. Med andre Ord, naar Dannelsen ikke er en eksklusiv Sag, der kun angaaer de mere Begavede eller mere heldige Individuer, men er et Verdensa-
 liggende, er Alles fælleds Interesse, saa kunne vi vistnok kaste Sorgen og Bekymringen for dens Virkeliggjørelse fra os over paa en højere Styrelse, et evigt Forsyn; men ikke desto mindre er Kampen vor, en reent menneskelig Kamp, hvori den menneskelige Natur netop viser sig i hele sin Værdighed og Adel, eller som den, uden hvis Medvirkning og Tjeneste selve den guddommelige Verdensorden ikke kan komme til Gjennemførelse, og hvori paa den anden Side den Enkelte har saa meget desto større Fortjeneste, jo større den Bevidsthed og den Følelse af Ansvar er, hvormed han udfører sin Tjeneste. Men naar vi saaledes sige, at der er udgaaet et Kald til Alle, og at Alle have et Ansvar, saa gjælder dette naturligvis i særegen Forstand om de Institutioner, der i og for sig allerede ere Ytringer af og Udtryk for Livets Bevidsthed om sit Formaal og den Kamp, gennem hvilken dette kan opnaaes. Thi alle disse Institutioner — Kirken, Staten, Skolen — forstaae sig kun da fuldkomment selv, naar de forstaae sig som Støttepunkter for og som Ledere af det aandelige Livs Udviklingskamp, forstaae sig selv som kjæmpende, og det ikke for at hævde og bevare den Stilling, som de nu engang have indtaget, eller den Magt og Højhed, som de engang have erhvervet sig, men for, enhver fra sin Side og paa sin Maade, at understøtte og fremme Kampen mod alt det, der truer med at berøve Livet dets Troe paa og dets Tillid til sin Opgaves Idealitet.

Vi sige altsaa, at Skolen ikke forstaaer sig selv, naar den ikke forstaaer sig som en af Forkæmperne for Idealiteten, den ideelle Humanisme. Men her indtager den nu igjen en ganske særegen Stilling til Livets øvrige ideelle Institutioner. Thi idet Skolen henvender sig og kun henvender sig til Barnet, til den Umyndige, kommer den til at indtage den første, eller dog den forreste Plads i Rækken i Kampen, og faaer en særegen Betydning, ligesom ogsaa et særegent Ansvar derved, at den i ethvert enkelt menneskeligt Liv er det første, tidligste Udtryk af Livets højere Bevidsthed, som træder det imøde, og virker paa det. Man indvende os ikke her, at vi ved at stille Skolen saaledes oversee, at Familien, Familielivet, modtager og paavirker Barnet.

længe før Skolen. Vi oversee ingenlunde dette, og erkjende tvertimod fuldkomment, at den Paavirkning, som Familien gennem sin Opdragelse øver paa Barnet, baade efter Naturens Orden er en tidligere, og under heldige Omstændigheder, det vil sige, dersom Familielivet selv er baaret af en ideel Livsanskuelse, et religiøst og sædeligt Sindelag, tillige paa en ganske ejendommelig Maade har en saa stor og velgjørende Indflydelse paa Barnet, at hverken Skolen eller nogen anden af Livets ideelle Institutioner, senere fuldkomment kan erstatte Manglen af en god huuslig Opdragelse. Vi erkjende fuldkomment alt Dette, men Tingen er ikke desto mindre den, at den huuslige Opdragelse og Familielivets Indflydelse paa Barnet er en Tilfældighed, er afhængig af Omstændighederne. Den kan være god, men den kan ogsaa være slet. Og ligesaa vanskeligt, som det er nogen sinde at erstatte den gode, ligesaa vanskeligt er det paa den anden Side fuldkomment at overvinde Følgerne af den slette. Og da den huuslige Opdragelse fremdeles efter sin Natur er og altid maa være en aldeles særlig, privat, hvori ingen Andre har Ret til at indblande sig, men som hvergang gennemføres efter den Enkeltes Skjøn, vil den altid komme til at undvære den Kraft og den Sikkerhed, som ligger i at den Enkelte er sig bevidst og føler, at han er i Overeenstemmelse med Livets almindeligere og højere Erkjendelse, er i et Samvidens Forhold med Livets ideelle Institutioner, ja selv under en Kontrol af dem. Med andre Ord, Familien er ligeoverfor Barnet ingen Institution, men Skolen er det, og det er som saadan vi forlange, at den skal være sig sin Stilling bevidst som forrest i Rækken, eller som det forreste Led i den Kamp, som Livet har organiseret for Idealiteten og mod Raaheden.

2. Opdragelse-Underviisning.

Fra dette almindelige Standpunkt af har altsaa baade Familien og Skolen væsentlig den samme Opgave. De staae begge ligeoverfor Barnet med den samme Formynderskabets Ret, og gaae begge ud paa at lede den opvoxende Slægt, Livets Tilvæxt i den ideelle Retning, til det ideelle Standpunkt, at bestemme den, forinden den endnu er istand til at bestemme sig selv, til at ville følge denne Retning, fastholde dette Standpunkt, med andre Ord, paa at forberede Barnet til i en modnere Alder selv at overtage sin Dannelse med alle de Forpligtelser, og hele det Ansvar, som denne lægger paa det. Men naar Fami-

høns og Skolens Forhold til den fælleds Opgave, deres særegne Vilkaar og Midler, strax vise sig som højst forskellige, hvorledes dele de da Arbejdet imellem sig? Den almindelige Forestilling, eller i alt Fald den almindelige Talebrug, kalder Familien opdragende og Skolen derimod undervisende. Men i hvilket Forhold staaer Opdragelsen og Undervisningen til hinanden indbyrdes? Hvor er Grændselinien, der paa eengang adskiller og forbinder? Hvor er det Særlige, og hvor er det Fælleds?

Hvis vi altsaa, forat tydeliggjøre os Opdragelsens Væsen og Betydning, betragte den i dens Virkninger, dens Resultater, og agte paa, hvem det er, som vi kalde opdraget, velopdraget, i Modsætning til, eller dog til Forskjel fra, hvem vi kalde veloplært, saa opdage vi let, at de samme aandelige Træk, der i den modnere Alder betegne Manden som den dannede Mand, allerede ere komne frem hos det velopdragne Barn, om end naturligvis svagere og undertiden som Tilløb til og Antydninger af det senere Udviklede. Naar derfor Barnet under et religiøst og sædeligt Huns livs Paavirkninger er blevet opdraget til Agtelse for Lov og Regel, til Lydighed mod Bud og Forbud, opdraget til Artighed, Anstændighed, Sømmelighed, Beskedenhed, ligger der allerede heri, endnu længe forinden det er istand til at danne sig nogen egentlig Forestilling om Livets Formaal og sin egen Bestemmelse, en ejendommelig Kraft til at bøje dets Sind mod det Højere og at forberede det til at ville underkaste og underordne sig Livets ideelle Fordringer. Og naar fremdeles Familielivet, det sande og fulde Familieliv, med sin religiøse og sædelige Dannelse tillige forbinder den intellektuelle Dannelse, Interesse for Livets Gjerninger og Forstand derpaa, en Kaldsopgave, og Flid og Troskab i dens Tjeneste, har det paa den anden Side tillige en Kraft til ikke blot at kalde Barnet til Opmærksomhed paa Livet, og til Sands for det og til Glæde over det, men ogsaa til at udvikle og levendegjøre dets naturlige Trang til at finde sin Plads i Livets Gjerning, sit eget Kald, og at gjøre sig dygtig dertil, og selvstændig at overtage dets Forpligtelser og Ansvar. Men medens Familielivet saaledes i samme Grad, som det selv er sandt og fyldigt uddannet, har en Kraft i sig til at forberede og ligesom foreløbig at udvikle begge de Momenter, hvoraf den fulde humane Dannelse bestaaer, den ethiske og Kulturdannelsen, eller den almindelige og Fagdannelsen, saa er det naturligt, at dets Kraft er størst til at forberede den religiøse og sædelige Side af Dannelsen. Thi da

det, som det her gjælder om, er at føre Barnet til et almindeligt aandeligt Standpunkt og til en almindelig Fornemmelse, en Totalfølelse af sig selv fra dette Standpunkt af, vil Familielivet, hvis det virkelig selv indtager et saadant Standpunkt, i Almindelighed ogsaa have Kraft til at udøve en bestemmende Indflydelse paa Barnet i denne Retning. Og det er ogsaa heraf forklarligt, at Opdragelsens Begreb saa ofte bliver opfattet som eenstydigt med religiøs og sædelig Dannelse, eller selv i endnu snævrere Forstand, med sædelig Dannelse allene. Ganske anderledes forholder det sig med Familielivets Stilling til Barnets intellektuelle Dannelse. Thi idet denne i sig indbefatter en Mangfoldighed af Retninger og kræver en Mangfoldighed af Hjælpemidler, bliver Familien her afmægtig. Den maae ty til Skolens Hjælp, til Skolens-Underviisning, og det er derfor altid med Føje blevet betragtet som en væsentlig Deel af Familiens opdragende Om-sorg, og som en uafviselig Fordring til den, at den sørger for, at Barnet kommer i Skole, eller, som det hedder, bliver oplært, vel oplært.

Hvad er Underviisning? hvem kalde vi vel underviist, vel oplært? Forfølge vi Gangen i den i det Foregaaende begyndte Betragtning, saa see vi strax, at Livet, Familien, idet den fører Barnet til Skolen, paa eengang stiller tvende Fordringer til den og dens Underviisning. Den forlanger paa den ene Side, at Skolen skal meddele Barnet den intellektuelle Udvikling, som den ikke selv er istand til at give det, og paa den anden Side, at Skolen gennem de Kundskaber, som den meddeler Barnet, skal forberede Fagdannelsen og gjøre det dygtigt til i en modnere Alder at indtage sin Plads i, overtage sit Hverv for Livet. Her er altsaa paa eengang tvende Fordringer, tvende samtidige Fordringer, men her er tillige en fuldkommen Berettigelse tilstede til at stille Fordringerne saaledes, og det ikke blot en reent subjektiv Berettigelse, fordi Livet fra sit blot umiddelbare Standpunkt af ikke kan Andet, end see begge Fordringer under Eet, men ogsaa i reent objektiv Forstand, fordi begge disse Fordringer i Virkeligheden ere af den Natur, at de ikke kunne fyldestgøres undtagen i og med hinanden. Og ligesom den intellektuelle Dannelse, eller Udviklingen af Barnets Evne og Trang til at tænke, kun kan gaae for sig over og ved Hjælp af de positive Kundskaber, saaledes bliver igjen Tilegnelsen af disse netop i samme Grad sand og sikker, som Tænkningen bliver udviklet og styrket. Men medens Familien udøver sit

opdragende Hverv aldeles umiddelbart, ligesom ved blot at være det, som den er, og netop udover det saameget desto bedre, jo mere naivt og ureflekteret den gjør det, saa viser sig allerede her Betydningen af Det, som vi ovenfor udhævede, at Skolen er en Institution; thi som saadan kan den ikke være naiv, ikke handle umiddelbart ud af sin givne Situation, og den vil ligeoverfor de samtidige Fordringer, som Livet her stiller til den, hverken kunne fyldestgjøre Dette eller overhovedet hævde sin Plads, dersom den ikke efter bedste Evne har søgt at forstaae, i hvilket indre Forhold de saaledes stillede Opgaver staae til hinanden, og hvorledes enhver af dem maae behandles, saa at de gjensidigt gribe ind i og understøtte hinanden.

Al Underviisning har et dobbelt Moment i sig. Paa den ene Side gaaer den ud paa at faae Lærlingen ind i en vis bestemt Kreds, et Fag af Forestillinger, Begreber, Ideer — den theoretiske Underviisning —, eller af Øvelser og Færdigheder — den praktiske Underviisning. Men saaledes bliver den nærmeste og meest umiddelbare Virkning af Under-Viisningen, ligesom af Opdragelsen, at den kalder Lærlingen til Underordning under Faget, berøver ham Umiddelbarhedens Frihed og Vilkaarlighed og binder ham til Fagets Love og Vedtægter. Skolen begynder ligesom Opdragelsen med at være Tvang, Indskrænkning, Begrænsning, og fra denne ene Side betragtet er det den bedste Lærling, er Den bedst oplært, der ligesom opgiver sig selv, for ganske at gaae op i Faget, blive til Een af Faget, beredt til at »sværge paa sin Lærers Ord«. Men paa den anden Side ligger der i selve Faget, Underviisningsstoffet, Indholdet af de meddelte Kundskaber, en ejendommelig Kraft til at ophæve Underviisningens Tvang, og til at vække og frigjøre Lærlingens aandelige Væsen. Thi idet Underviisningsstoffet som saadant er deelagtigt i, er en Deel af den objektive Fornuftighed, et Brudstykke af Livets fornuftige Substans, maae det altid, naar det kommer i Berøring med Individuets subjektive Fornuftighed, og kommer til dets Bevidsthed, kalde Lærlingen til en Fornemmelse af sin egen Fornuftighed, eller sit aandige Slægtskab med det Almeen-Fornuftige. Underviisningen er først da sand, naar den forstaaer at omfatte begge disse Momenter, og gennem sin Tvang, der under mange forskellige Former snart gaaer ud paa at nøde, snart paa at tilholde, tilskynde, opmuntre, vejlede Lærlingen til at give sig hen til og sætte sig, eller lade sig sætte ind i det tilbudte Lærestof, forstaaer at vække Lærlingens egne aande-

lige Kræfter og hans egen Naturs Trang til Selvvirksomhed. Og Lærlingen er først da vel underviist, vel oplært, naar han fra sin Underviisning ikke blot medbringer velordnede, grundige, nøjagtige, positive Kundskaber i de forskjellige Fag, hvori han er bleven underviist, men tillige har lært at bruge sig selv, bruge Haand, Øie, Øre med Tænksomhed, lært at stille Fordringer til sig selv, og naar han saaledes har faaet en Følelse af sin egen Trang og Evne til at gaae videre paa egen Haand. Med andre Ord, Underviisningens Formaal er opnaaet, naar Lærlingen paa een Gang er blevet forberedet til at kunne slutte sig til og følge Kulturlivets Bevægelser og Udviklingsgang, og tillige til at blive sig selv og udvikle sig paa sin egen Maade og i sin egen Retning, idet den intellektuelle Dannelse, ligesom enhver anden Dannelse, kun da er sand, naar den er individuel, ejendommelig, personlig.

Men naar vi ovenfor have sagt, at det er i selve Kundskabsstoffet, i selve Underviisningsfagenes Indhold, at Kraften, som bærer Barnets intellektuelle Udvikling, ligger, saa er det ganske vist, at Underviisningen i og for sig, eller uden den Kraft, som ligger i Indholdet, vilde være aldeles afmægtig; men det er paa den anden Side ogsaa vist, at denne Indholdets Kraft først faaer sin fulde Betydning, forsaavidt som, eller i samme Grad som, Underviisningen, Læreren, forstaaer at drage den frem og gjøre den gjældende. Hvis derfor Læreren, Børneskolens Lærer, ikke er sig denne Side af sin Opgave bevidst, ikke har Øie derfor, men trøer at han, naar han med Dygtighed og Samvittighedsfuldhed har underviist i sit Fag, har fyldestgjort sit Hverv, og er berettiget til at antage, at Barnets intellektuelle Udvikling vil gaae for sig af sig selv, og som en nødvendig Virkning af selve dets Indhold, hvori Underviisningen fører Barnet ind, saa misforstaaer han aldeles det Ejendommelige i sin Opgave og forvexler Børneskolens Standpunkt med Fagskolens, Specialskolens Standpunkt. Thi fra dette sidste Standpunkt af er Lærerens, Faglærerens, hele Opgave den, at føre Lærlingen ind i sit Fag, meddele ham Fagdannelsen. Og idet han er berettiget til at forudsætte, at Lærlingen ikke blot medbringer Lyst og Anlæg, men ogsaa saamegen intellektuel Udvikling, som er nødvendig for at kunne følge Underviisningens Gang, bliver den Frihed, den aandelige Frigjørelse, hvortil ogsaa denne Underviisning fører Lærlingen gennem Fagkundskabens; Videnskabens, Systemets Tvang, kun en Frihed i det enkelte Fag, en fagmæs-

sig aandelig Frigjørelse, hvorved Lærningen kommer til frie Raadighed, til Herredømme over de ham meddelte Kundskaber, det givne System, medens derimod Spørgsmaalene om den intellektuelle Udvikling i Almindelighed, og dens psykologiske Forudsætninger, Betingelser og Midler betragtes af Faglæreren, Specialskolen, som sig ikke vedkommende. Ganske anderledes forholder det sig med Børneskolen, der i Reglen modtager Barnet i en Alder, hvori hverken Lysten til, eller Anlægget for et bestemt Fag, et specielt Kald, endnu er vaagnet, men hvori det, i det lykkeligste Tilfælde, medbringer en reent almindelig Trang til aandelig Udvikling, og i Forbindelse dermed ligesom en instinktmæssig Lyst til at blive aandeligt beskjæftiget, til at bestille Noget, faae Noget at vide, lære Noget, forstaae Noget. Naturen selv leder det hen til de Midler, hvormed dets Trang til Udvikling ene kan tilfredsstilles. Det forlanger Underviisning, længes efter Skolen. Men ligesom Fagskolen ikke har noget andet Middel til at imødekomme den Voxnes og Modneres Trang til Uddannelse i et bestemt Fag og for et specielt Kald, end sin Underviisning, saaledes er ogsaa Børneskolen for at tilfredsstille Barnets Trang til almindelig intellektuel Udvikling, netop henviist til sin Underviisning. Børneskolen er ligesaafuldt som Fagskolen undervisende, og intet Andet end undervisende; men det forskjellige Formaal giver begge Skolers Underviisning en forskjellig og ejendommelig Charakter. Vi samle saaledes her, hvad der i det Foregaaende paa flere Steder og paa flere Maader er blevet udhævet og antydet. Og naar det da om Fag- eller Specialskolen, men ogsaa kun om den allene, med fuldkommen Ret kan siges, at det er dens Opgave, at føre Lærningen ind i Kulturlivet, Kulturstrømmen, og den saaledes staaer som det direkte og umiddelbare Overgangs- og Forbindelsesled mellem Individuets Ønske og Valg paa den ene Side, og paa den anden Side Kulturlivets Anskuelser og Fordringer, saa har den Intet at gjøre med, intet Ansvar for, om Individuet maaskee har taget Fejl i sit Valg af Faget, har misforstaaet sit naturlige Kald, eller om det maaskee mangler ham paa Flid eller paa Evner til at kunne følge med og bruge Fagunderviisningen. Ansvar et herfor hviler ene paa Lærningen selv. Ingen vil forlange af Faglæreren, ja Ingen vil indrømme Faglæreren Ret til at læmpe eller nedstemme Fagets Fordringer efter Lærningens Fatteevne. Han vilde kun derved i lige høj Grad skuffe Lærningens Forventninger og forraade de Interesser, som Livet har betroet ham at vare-

tage. Men saaledes vil Forholdet mellem Faglæreren og Faglærlingen, om det end overalt, hvor det er sandt, omfatter alle Tillidens, Agtelsens, Velvilliens og Deeltagelsens Følelser, dog altid have en vis Charakter af Upersonlighed. Faglæreren er først og fremmest den rationelle Forandrings, Fagets, Videnskabens, Systemets Repræsentant, og kun derigjennem, eller kun ganske indirekte, Repræsentant for de individuelle Bestræbelser, Ønsker og Hensigter. Og Faglærerens Underviisning, den højere saavel som den lavere, eller ligefra Haandværksskolen til den abstrakte Videnskabs Skole, faaer Charakteren af at være Overlevering, Meddelelse af Kundskaber, Erkjendelser, Færdigheder. Det er disse, som her i og for sig blive Maalet for Lærerens Underviisning; thi det er kun gjennem Tilegnelsen af dem, at Lærlingen kan optages med i Kulturlivets Udviklingsstrøm. I Modsætning hertil faaer i Børneskolen saavel Forholdet mellem Læreren og Lærlingen som overhovedet den hele Underviisningsmaade en ganske forskjellig Charakter. Børneskolen indtager i Rækken af Dannelsesmidlerne en Plads mellem Familien og Specialskolen. Ingen forlanger af den, at den direkte og umiddelbart skal føre Barnet ind i Livet, eller at de Kundskaber, som den meddeler eller kan meddele Barnet, i og for sig skulle kunne være tilstrækkelige til at danne Grundlaget for en senere Livsvirksomhed, og ogsaa i den almindelige Bevidsthed betragtes det ligefrem som givet, at Barnet, for at gjøre sig dygtig for Livets Gjerning, efterat have forladt Børneskolen, maae gennemgaae en Specialskole, erhverve sig Fagdannelse. Børneskolens nærmeste Opgave bliver altsaa den at forberede til Specialskolen. Men til hvilken? Hverken Skolen veed dette, naar den først modtager Barnet, og ikke heller Barnet selv veed det, naar det først fra Familielivet gaaer over i Skolen. Og dog er det netop Barnet selv og ingen Anden, som kan og skal bestemme det. At bestemme over det eller forlods at afgjøre dets tilkommende Fag og Kald, er et ligesaa farligt som voldsomt Indgreb i dets naturlige Ret. Men Barnets Trang til at lære er i Begyndelsen kun en ganske almindelig og ubestemt. Det lærer for at lære, for at blive aandeligt beskæftiget. Først efterhaanden, og i samme Grad som dets naturlige Evner og Kræfter udfolde sig, og jo naturligere og friere de faae Lov til at udfolde sig, bliver Barnet sig selv mere og mere bevidst, og dets almindelige Trang faaer en bestemt Retning, bliver til Interesse, eller til en Forudfølelse, Forudbestemmelse for

det, hvortil dets egen Natnr kalder og bestemmer det. En sand Forberedelse til Fagskolen bliver altsaa Børneskolen først da, naar den forstaaer at lede og fremme Udviklingen af Barnets naturlige Evner og Kræfter, og derigjennem at sætte det istand til at forstaae sig selv, og selv at bestemme sig. Men naar Børneskolen her ikke har noget andet Middel til at bevirke dette, end netop sin Underviisning, sine Fagkundskaber, saa viser det sig strax, at Underviisningen her maae antage en ganske ejendommelig, og fra Specialskolens Underviisning forskjellig Charakter. Thi det, som Specialskolen efter sin Natur ikke kan og ikke skal indlade sig paa, men som den maae overlade til sig selv, til sin egen Gang, nemlig den Kraft, som Fagets Indhold, Underviisningsstoffet i og for sig, har til at vække og udvikle Lærlingens aandelige Væsen overhovedet, bliver i Børneskolen netop en særegen Gjenstand for dens Kunst, og den løser ikke sin Opgave, hvis den ikke forstaaer i ethvert af de Fag, hvori den underviser, at udhæve netop det, drage det frem, eller ligesom at vende den Side ud, som netop er den fyldigste og frugtbareste for den aandelige Udvikling, forstaaer at bearbejde, tilberede, tillempe Stoffet paa den Maade, paa hvilken det bedst og naturligst kommer til Barnets Bevidsthed, forstaaer den psykologiske Udviklings naturlige Gang og de Hensyn, der overalt ere at tage til det forskjellige Trin i Udvikling og aandelig Modenhed, hvorpaa Barnet hvergang staaer.

Men i Sammenhæng med denne Børneskolens ejendommelige Underviisningsmaade, eller rettere, som en nødvendig Følge af den, faaer nu ogsaa det hele Forhold, hvori Læreren kommer til at staae til Lærlingen, en ganske anden Charakter i Børneskolen end i Fagskolen. Thi Børneskolens Lærer kan ikke gaae ind paa hiin Underviisningsmaade, hvis han ikke besidder en særegen Sands for den barnlige Natur, et Blik, ikke blot for dens ejendommelige psykologiske Betingelser i Almindelighed, men ogsaa for den Maade, hvorpaa de træde frem hos den Enkelte, en Gave til at sætte sig ind i den Enkeltes Natur og forstaae saavel dens stærke, som dens svage Sider, og en aldrig trættet Beredvillighed til ikke blot at arbejde for Barnet, men ogsaa arbejde med det, stige ned til det, og komme dets ejendommelige Mangler og Svaghed til Hjælp. Men saaledes faaer Forholdet mellem Læreren og Barnet en aldeles personlig Charakter, ja Charakteren af et personligt Omsorgs- og Forsorgs-Forhold, aldeles forskjelligt fra det Forhold, som vi ovenfor

saae herske og maatte herske mellem Fagskolens Lærer og Lærling. Dersom — — — — —

3.

Den opdragende Skole. — Den almindelige Skoledannelse.

Hvis vi allerede her, hvor Talen hidtil kun har været om den intellektuelle Dannelse, og de ejendommelige Betingelser, hvortil Børneskolens Virksomhed for den er bundet, vilde kalde Børneskolen den »opdragende« Skole og dens Underviisning »opdragende« Underviisning, saa vilde vi efter Alt det Foregaaende troe, at en saadan Benævnelse maatte vise sig som fuldkommen berettiget og vel skikket til paa den korteste og klareste Maade at karakterisere Børneskolens Forskjellighed saavel fra Fagskolens Underviisning, som fra Familielivets Opdragelse. Thi i Udtrykket »opdragende Skole« ligger paa een Gang Betegnelsen af, at Børneskolen er Skole, er undervisende, og som saadan ikke har andre Midler til at fremme Barnets intellektuelle Udvikling, end netop sine Fagkundskaber og sin Underviisning i disse, men tillige ogsaa en Betegnelse af, at den bruger saavel sine Kundskabsfag, som sin Underviisning i dem, paa en ejendommelig, fra Fagskolens forskjellig Maade, idet den almindelige intellektuelle Dannelse, som den gaaer ud paa, netop saaledes betragtes som et Supplement til Barnets Opdragelse, en integrerende Deel af Opdragelsen, taget i videre Forstand, end den blotte Familieopdragelse, og som den, der lige saafuldt som denne sidste ganske hviler paa Formynderskabets Grund, og har Charakteren af en reent personlig Deeltagelse i og Omsorg for Barnets Udvikling. Men vi blive ikke staaende ved den intellektuelle Dannelse allene, og en fortsat Betragtning af Skolens Virksomhed vil, troe vi, yderligere retfærdiggjøre Valget af den Betegnelse, for hvilken vi her føre Ordet. Thi naar Skolen modtager Barnet, er dets religiøse og sædelige Dannelse, dets Opdragelse i mangfoldige Tilfælde forsømt, i intet Tilfælde færdig og afsluttet. Under alle Omstændigheder fortsætter Familielivet, hvad enten nu Aanden og Tonen i det er god eller slet, sin Paavirkning, sin Indflydelse paa Barnet ogsaa under dets Skolegang, og understøtter enten Skolens Virksomhed ved at holde Barnet til Sædelighed, Orden, Flid, Lydighed, eller vanskeliggjør, ja umuliggjør den undertiden ved at nære Barnets Vildskab og Raahed. Saaledes bliver altsaa

Barnet paa samme Tid paavirket baade af Familiens Opdragelse og af Skolens Underviisning. Men naar Betingelsen for det lykkelige Udfald heraf nødvendigviis bliver den, at de to samtidige Virksomheder forstaae hinanden, fordi de kun saaledes ogsaa kunne komme til at forstaae sig selv, saa bliver Fordringen til en saadan Forstaaelse her naturligviis nærmest og fortrinsviis rettet til Skolen. Familien har, som Udtryk for det naive Liv, mange Undskyldninger for sin Misforstaaelse af Skolens Gjerning. Men Skolen, som bevidst Institution, har ingen Tilgivelse, dersom den ikke forstaaer Opdragelsens Væsen, og ikke indseer, at Betydningen af det Samtidighedsforhold, hvori den stilles til Opdragelsen, ingenlunde er fyldestgjort derved, at Skolen arbejder paa Barnets intellektuelle Dannelse paa samme Tid, som Opdragelsen gaaer ud paa Barnets religiøse og sædelige Dannelse, idet der da vilde fremkomme et blot udvortes Samtidighedsforhold, en Supplering udenfra, medens Forholdet i sin Sandhed fordrer, at begge de samtidige Kræfter skulle gribe ind i og understøtte hinanden; eller naar Skolen ikke forstaaer, at den intellektuelle Dannelse, hvorpaa dens Underviisning gaaer ud, i og for sig er en nødvendig Bestanddeel af Opdragelsen, og kun bliver sand, naar den underordner sig det med denne fælleds Formaal. Med andre Ord, naar det vistnok med Rette kan siges, at Skolen ligesom ifølge en Arbejdets Fordeling nærmest og fortrinsviis har overtaget Barnets intellektuelle Dannelse, saa maae vi vel vogte os for at overføre de Love for Arbejdets Fordeling, der gjælde i Livets reent materielle Sphærer, ogsaa paa det aandelige Arbejde. Thi den menneskelige Aand er ikke et sammensat Noget, et Aggregat af Kræfter og Færdigheder, der voxer udenfra ved reent mekaniske Tilsætninger og Sammenhobninger. Aanden er ligesom det første Øjeblik af sin Tilværelse en Enkelthed, en Heelhed, der kun kan voxe indenfra, i Kraft af sin egen Organismes Love, og som vel kan udarbejde sit Indre i forskellige Retninger, udfolde og ligesom aabenbare sig i forskellige Evner og Egenskaber, men aldrig kan paavirkes udenfra, eller virkelig fremmes i sin Udvikling ved nogen fremmed Indflydelse, med mindre den forstaaer at berøre den i dens Heelhed eller som Totalitet. Det kan derfor ved alle materielle Arbejder, eller i Værkstedet og Fabriken, være en fuldkommen rigtig Anvendelse af Loven for Arbejdets Fordeling, at den ene Arbejder, eller den ene Klasse af Arbejdere, udelukkende beskæftiger sig med en enkelt Deel af det mekanisk sammen-

satte Arbejde, den anden udelukkende med en anden, saa af f. Ex. i Knappenaalsfabrikken den ene blot gjør Stikken til Naalen, den anden blot Hovedet, uden at den enkelte Arbejder har noget Begreb enten om den andens Arbejde, eller om Arbejdet selv i dets Heelhed. Thi det er kun ved denne Begrændsning af den Enkeltes Gjerning og den derigjennem vundne Færdighed og Sikkerhed, at det bliver muligt i den korteste Tid og til de billigste Priser at levere et, om ikke kunstnerisk, saa dog brugbart og de almindelige Fornødenheder tilfredsstillende Produkt. Men naar det ogsaa i Livets reent aandelige Opgaver ofte er en Nødvendighed, at Flere arbejde med paa det samme Værk, og altsaa dele Arbejdet imellem sig, idet Enhver overtager den Deel deraf, hvortil han nærmest føler Kald og Evne, saa bliver Arbejdsdelingens Væsen og den Enkeltes Stilling dertil en ganske anden. Thi idet det ligger i den aandelige Gjernings Natur, at den, skjønt sammensat og delelig, dog ingenlunde kan opløses i skarpt, mekanisk udsondrede Dele, men tvertimod er desto fuldkomnere, jo mere den er en Heelhed, er et Værk ligesom af een Støbning, saa bliver Fordringen til den Enkelte her netop den, at han, paa samme Tid, som han forstaaer at begrænde sig, og at tage sin Deel af Arbejdet paa sig, tillige skal forstaae Arbejdet i dets Heelhed, forstaae, hvortil det Hele stræber hen, og at gjøre sin, den Enkeltes, Gjerning i det Heles Aand. Isolationen gjør her afmægtig, og Samtidighedsforholdet bliver kun da stærkt og sandt, naar det forstaaer sig selv som et aandeligt Fælledekskab, hvori Alle have det samme aandelige Formaal, medens Enhver arbejder derfor med sine egne, særskilte Midler. Dersom Skolen altsaa troer at vinde i Styrke ved at udsondre sin Opgave fra Familielivets, eller ved at drage en skarp Grændselinie mellem sin intellektuelle og Familielivets religiøse og sædelige Dannelses, saa misforstaaer den ganske Betydningen af det Samtidighedsforhold, hvori Livet stiller den til Familieopdragelsen, og indseer ikke, at den, om den end har andre Midler, end Familien, til at virke med, dog har en fælleds sidste Opgave med denne. Ingen benægter, at Skolen er undervisende, og udelukkende undervisende; og Ingen forlanger af den, at den skal trænge sig ind paa Familielivets Omraade eller trægte efter at tilegne sig de Midler, hvormed Familien, og kun den allene, kan virke opdragende, eller at Skolen skal opgive sin Selvstændighed og underordne sig Familielivets opdragende Formaal. Men det, som vi forlange af Skolen, er, at den skal

forstaae, at baade Fåmiliens og dens egen Virksomhed for Barnets Dannelselse omfattes og indbefattes under den højere og almindeligere, eller for Begge fælleds opdragende Idee, der, idet den har Barnet som Eenhed og Heelhed for Øje, ligesaaalidet kjender til en mechanisk Udstykning af Barnets Evner, som til en mechanisk Sammenstykning af dets Dannelselse, eller fra hvis Standpunkt af hverken den religiøse eller sædelige Dannelselse er sand, naar den ikke er forbundet med den intellektuelle Dannelselse, eller denne sidste har Berettigelse eller Værd, med mindre den er gennemtrængt af den religiøse eller sædelige Dannelses Aand. Med andre Ord, det, som vi forlange af Skolen, er, at den ikke mindre skal betragte sig selv som en religiøs og sædelig, end som en intellektuel Institution, og at den, om end den intellektuelle Dannelselse med sit sammensatte og forskellige Apparat af Hjælpemidler efter Sagens Natur nødvendigviis maae optage det forholdsviis største Omfang af dens Tid og Kræfter, dog tillige skal erkjende det for en væsentlig Deel af sin Opgave overalt at benytte den Mangfoldighed af ideelle, aandeligt vækkende Indtryk, der ligger i selve Lærefagenes Indhold, til at føre Barnet til, drage ham op til det højere, ideelle, det religiøse, sædelige Standpunkt, som er det eneste, hvorfra den udviklede og frigjorte Tænkning kan komme til et paa een gang omfattende og klart Blik paa Livet og paa sig selv i Forhold til dette. Men naar vi i det Foregaaende have udhævet, at Skolen ikke forstod sig selv, naar den ikke forstod sig som Idealitetens, den ideelle Humanismes Forkjæmper, og tillige paa et andet Sted have efterviist, at den ifølge sin Stilling mellem Familien og Specialskolen nærmest maatte forstaae sig selv som Forberedelse til Specialskolen, saa kommer her den højere Eenhed af disse to hinanden tilsyneladende modsigende Fordringer tydeligt frem, idet det saaledes bliver indlysende, at selve Forberedelsen til Specialskolen, naar den er sand, det vil sige, naar den tager Barnets hele og fulde Væsen med, og ikke vilkaarligt kun en enkelt Deel deraf, paa eengang lærer Barnet at forstaae dets egen Natur, dets eget naturlige Kald og Evner, og tillige at forstaae den menneskelige Naturs Idealitet og at bestemme sig til at følge dens Kald, eller til at gjøre sin naturlige Gjerning i Ideen, den idelle Humanismes, Aand.

Der er i alt Dette aldeles ikke noget Nyt; ingen nye Opdagelse eller nye Opfindelse, intet Forsøg paa at stille nogen nye og hidtil uhørt Fordring til Skolen. Familielivet har til alle

Tider i god Troe betragtet Skolen som sin Medarbejder i Opdragelsesværket, og i Skolen selv har det hverken i ældre eller nyere Tider manglet paa Dem, der enten som reent praktiske Mænd have været sig deres Underviisnings pædagogiske eller opdragende Betydning fuldkommen bevidste, eller som Theoretikere have advaret Skolen for i sin Stræben efter Selvstændighed at oversee sit naturlige Fælleddskab med Familielivets opdragende Formaal, og forsøgt, enhver fra sine Forudsætninger af, at betegne, og ligesom fastholde Skolens ejendommelige Virksomhed i visse bestemte Formler. Men ligesaa vist, som det er, at ogsaa dette skal gøres, og at der i Formlen, naar den paa eengang er korrekt og fyldig, ligger en stor Kraft til at bære og lede den praktiske Virksomhed, ligesaa vist er det ogsaa, at det ligger i enhver Formels Natur som Abstraktion og Schema, at den netop kun betyder saa Meget, som vi selv lægge i den, saa Meget, som vi selv forstaae ved den. Den ene og samme Formel kan bruges i ganske forskjellig Aand, og det bliver da ikke længere muligt at sige, hvad den i og for sig betegner: Vi kunne kun sige, hvorledes den bruges. Forlange vi et Exempel herpaa til Oplysning, saa ligger ingen Formel os nærmere end netop den, hvorfra hele vor Betragtning først er gaaet ud, og hvortil den nu igjen skal vende tilbage for at afsluttes; vi mene den Formel, der betegner Skolens Opgave som den at give Barnet almindelig Dannelse. At sige, hvad almindelig Dannelse er i og for sig, eller ganske absolut og ideelt taget, er, som vi i det Foregaaende have viist, ikke vanskeligt. Saalænge der har været Mennesker til, har den almindelige Dannelses Idee altid været den samme. Men almindelig Dannelse er ikke det Samme som almindelig Skoledannelse, og naar vor Formel netop kun har, og kun skal have denne for Øje, saa viser det sig strax, at den ikke staaer paa en reent ideel Grund, ikke er almeenforstaaelig og almeengyldig. Thi idet den, som al Formel, har en praktisk Opgave og gaaer ud paa at ordne en Virksomhed, der til forskjellige Tider har højest forskjellige Forudsætninger og høist forskjellige faktiske Betingelser, bliver den hvergang kun gyldig og forstaaelig i og ved disse. Saaledes bliver Spørgsmaalet om, hvad almindelig Skoledannelse er, først og nærmest et historisk Spørgsmaal. Vi spørge om, hvilken ideel Forestilling er oprindeligen forbundet med denne Formel, eller hvorledes har senere den ene eller den anden Tid forstaaet den, det vil sige, hvilket Indhold har

enhver Tid lagt ind i den, med hvilke Læremidler og paa hvilke Maader har den stræbt at virkeliggjøre det, som den vilde. Men ved denne historiske Side af Betragtningen, der, uden at kunne beskyldes for at være ligegyldig og indifferent, dog netop som historisk har det Charakteristiske, at den anerkjender enhver Tids Ret til at forstaae og forfølge sin Opgave paa sin Maade og efter sine Forudsætninger, ved denne ene Side af Betragtningen — sige vi — kunne vi dog ikke blive staaende. Thi saasnart Spørgsmaalet rykker os nærmere paa Livet, det vil sige, saasnart vi opfordres til at spørge om, hvorledes vor egen Tid, eller hvorledes vi selv forstaae Formlen om den almindelige Dannelse, bliver Betragtningen tillige en kritisk og ideel Betragtning, idet vi ogsaa spørge om, hvorvidt den Maade, hvorpaa vi forstaae den overleverede Formel, er den rette, det vil sige, hvorvidt den stemmer overeens med vor Erkjendelse af Dannelsens, den almindelige Dannelses Væsen overhovedet, og med den hele Livsanskuelse, hvorfra denne Erkjendelse er gaaet ud. Vi bestemme os altsaa ogsaa her ideelt, eller i Kraft af en højere, almeengyldig Anskuelse. Men saaledes er da Spørgsmaalet om, hvad almindelig Skoledannelse er, draget ind med i Kampens Omraade, hvor de modsatte Livsanskuelser, Idealismen og Realismen, den ideelle og den reale Humanisme, stride med hinanden. Her maa Skolen altsaa tage Parti, tage sit Parti, og vide med sig selv, hvad den vil, hvad den kæmper for, og hvad den kæmper imod. Og dette er saameget desto nødvendiggere, som vi her have det Særsyn, at begge de kæmpende Parter tilsyneladende følge den samme Fane og tjene det samme Formaal. Saavel den idealistiske, som den realistiske Lærer arbejder, eller troer at arbejde for den almindelige Skoledannelses Sag, og troer det saa meget desto mere, som han har netop de samme Underviisningsmidler, det samme Læreapparat, som den anden. Men dersom han ikke indseer, at Formlen i og for sig ikke siger Noget, og at hans Virksomhed, skjønt tilsyneladende den samme, dog i Virkeligheden bliver ganske forskellig efter den Maade, hvorpaa han forstaaer den, og det Indhold, som han selv lægger ind i den, saa despotiserer Formlen ham, og idet han følger den blotte Ordlyd af Formlen, og uden at gjøre sig Rede for, i hvilken Hensigt det fornuftige, ideelle Liv har stillet det rige og mangfoldige Apparat af Læremidler til Skolens Raadighed, blot betragter det som Skolens Opgave, at undervise saa meget, som muligt, i saa mange

Discipliner, som muligt, driver han Afguder med Formlen, og gjør sig selv til et ufrit og villieløst Redskab for de Fordringer, som Tilfældet, Omstændighederne, med eet Ord, den i det ene eller andet Øjeblik herskende Tidsaand, har lagt ind i Formlen, og derved søgt at stemple som de eneberettigede. Vi sige altsaa, at Begrebet almindelig Skoledannelse i og for sig er et flydende Begreb, et Tidsbegreb, som ikke blot før har været forstaaet paa forskjellig Maade, men ogsaa endnu stedse kan blive forskjelligt opfattet, et Begreb altsaa, som hvergang kun kan komme til en foreløbig, forbigaaende, temporær Gyldighed, og som kan have mere eller mindre Sandhed i sig, men som ikke kan blive fuldkomment sandt eller komme til almindelig Gyldighed, forinden det underordner sig den almindelige eller ethiske Dannelses Idee overhovedet, og erkjender, at den almindelige Skoledannelse kun da kan føre Barnet til sand Kulturdannelse og sand human Dannelse, naar den med alle sine Underviisningsmidler gaaer ud paa at forberede Barnet til selv at ville underordne sig den almindelige Dannelses ideelle Fordringer. I Modsætning til denne ideelle, ethiske Anskuelse af den almindelige Skoledannelses Væsen staaer en realistisk Anskuelse, der sætter Skoledannelsens Væsen i Barnets Forberedelse til Kulturdannelsen. Imellem disse modsatte Anskuelser, der ikke ere blotte Tankeexperimenter, men som i Virkeligheden kæmpe med hinanden, og dele Skolerne i tvende Leire, skal Skolen, som bevidst Institution, træffe sit Valg, tage sit Parti. Men naar den ikke kan det, med mindre den har gjort sig selv fuldstændig Rede for, hvori Modsætningen hviler, og i hvilken Grad, i hvilket Omfang den griber ind i hele Skolens Virksomhed, saa have vi allerede i det Foregaaende givet Bidrag til en saadan Forstaaelse, idet Alt, hvad vi der have sagt om Fagskolens og Børneskolens Underviisning ogsaa har sin Anvendelse her; og vi skulle derfor endnu kun til yderligere Forstaaelse af Modsætningen forsøge paa at samle Billederne af begge i nogle faa, almindelige Grundtræk. — —

Ovenstaaende Afhandling, der har været foranlediget ved mundtlig og skriftlig fremkomne Misforstaaelser af det, som Forfatteren erkjendte som det sande Begreb af «den opdragende Skole», blev afbrudt ved hans pludselige Død. Haandskriftet fandtes fuldkommen vel ordnet i den Tilstand, hvori det her er trykt, og det er sikkert, at det Brudstykke, som fandtes aftrykt i foregaaende Numer af dette Tidsskrift er afsluttet før ovenstaaende Brudstykke. Der kan altsaa ikke herske nogen Tvivl om Brudstykkernes indbyrdes og indre Orden. Derimod er det ikke ganske klart, hvorledes Forf. har villet

Inddele sit Skrift. S. 121 har han sat som Overskrift »Andet Capitel«, uden nogensteds at have sat »Første Capitel«, ligesom ogsaa den til de mindre Overskrifter S. 123 og 131 svarende mangler. Om der S. 131 skal antages at være en Lakune er tvivlsomt; det er efter Haandskriftet at dømme vel muligt, at »Dersom« bør udgaae og at Afsnittet slutter med det forudgaaende Punktum. — Den fælles Overskrift, som her er givet Brudstykkerne, »den opdragende Skole«, findes ikke paa Haandskriftet; men Udg. frygte ikke for at have givet disse Betragtninger et feilagtigt, eller med Forf.s Hensigter stridende Navn.

Anmeldelse.

Græsk Læsebog af C. Berg, Overlærer ved Metropolitan-skolen. Første Afdeling. Tredie Udgave. 1863.

I Aaret 1843 udkom: »Græsk Læsebog for de første Begyndere af C. Berg«. Denne Bog indeholdt en temmelig stor Samling af græske Exempler, bestemte til successivt at indøve Formlæren og indrettede saaledes, at de, efterhaanden som man skred frem i Læringen af Grammatiken, bestandig optog de nye Former, men ikke andre, saaat ingen Form behøvede at staae uforklaret hen eller modtage en foreløbig eller utilfredsstillende Forklaring. Til de græske Exempler sluttede sig danske Stykker, indeholdende Sætninger, byggede paa samme Maade og bestaaende af omtrent de samme Ord, som de forudgaaende græske. Disciplen skulde yderligere indøves i Formerne ved selv at oversætte disse og kunde have sin Opmærksomhed henvendt paa Formen alene, da Sætningsforbindelse og Gloser vare ham bekjendte. Rigtigheden af det i Bogen anvendte Princip har i Praxis bekræftet sig ved den Udbredelse, som den efterhaanden har faaet ved vore Skoler, og ved den Optagelse deraf, som er gjort i andre Bøger til lignende Brug. I Aaret 1853 udkom »Græsk Læsebog af C. Berg, første Afdeling, anden forbedrede Udgave« i en noget forandret og betydelig forkortet Form, hvorved den netop fik et saadant Omfang, at den med Lethed kunde gennemgaaes i et Aar eller lidt derunder og derhos gav tilstrækkeligt Stof til Indøvelse, saaat man fik en i alt Væsentligt brugbar og god Skolebog.

Da den 3die Udgave udkom, ventede jeg, at den paa enkelte Punkter var omarbejdet for at svare til den af samme Forf. forrige Aar udgivne græske Formlære, men jeg ventede ikke, at den med det Samme havde faaet andre mindre heldige Forandringer og ikke faa Plætter. Det synes, som om Forf., der samtidigt med Udgivelsen af et græsk Lexikon har besørget en fuldstændig Omarbejdelse af sin Grammatik og en ny Udgave baade af sin græske Læsebog og af den af ham i Forbindelse med R. Møller udgivne latinske Læsebog, ikke har havt Tid til at anvende den ved slige Arbejder nødvendige Omhu og Nøiagtighed i det Enkelte.

Samtidigt med Omarbeidelsen har Bogen paa flere Punkter modtaget en ikke ringe Udvidelse, navnlig det første Afsnit, ikke blot det ganske forandrede Capitel om Navneordene (Pag. 5), specielt Stykkerne II og III (den lukkede Hovedart, tredje Declination), men ogsaa det følgende om Tillægsordene (Pag. 12). Stykket I, som i 2den Udgave kun omfattede *πᾶς, πολὺς, μέγας og πρᾶος*, har nu ogsaa optaget de mere almindelige og regelmæssige Former (*ος — q el. α — ον; υς — σια — υ; ος — ον; ης — ες; ων — ον o. s. v.*). Meningen hermed maa være, at disse Adjektivets Bøining ikke, som før, skal læres samtidigt med Substantivernes, men bagefter. Man maa da foreløbig kun bøie de i Stykket om Substantivernes anbragte Adjectiver af 3die Declination i Masc. og Fem. og lade den i Ordfortegnelsen tilføjede Neutrumform af Ord som *εὐδαίμων — ον, ἀμαθής — ἐς, πᾶς — πᾶσα — πᾶν*, der ei har tilsvarende Substantiv, staae som uforklaret Anticipation. Til at udsætte Bøiningen af Adjectiver efter 1ste og 2den Declin., indtil 3die er læst, er der slet ingen Grund, og Exemplerne derpaa ere i Stykket om Tillægsordene ganske overflødige. Istedetfor et Exempel med det tidt forekommende *καλός* havde et med *πᾶς*, som mangler, været mere paa sin Plads. Ogsaa Stykket II om Comparisonen er betydelig udvidet, og desuagtet mangler det græske Exempler paa Comparativer af Adjectiver paa *ων, μέλας og μάκαρ*, som stod i 2den Udgave, ligesaa af *ῥᾷδιος o. a.*, medens *κρείττων og μέγιστος* findes 4 Gange, ja et helt Exempel (*ὁ Ἀθηναῖος ἰσχυρότατος o. s. v.*) er benyttet 2 Gange i samme Stykke (Pag. 14 og 15). — Capitlet om Pronomina er forøget med to Exempler, det sidste af dem for at gjøre Begyndere bekendte med Formen *ὅποιαςτινοςοῦν* (Pag. 19)¹). — Det første Afsnit er saaledes voxet fra 12 til 19 Sider, langt ud over hvad Forf. tidligere ansaa for passende, og er dog mindre fuldstændigt end forhen.

Ved Omarbeidelsen af dette Afsnit har Forf. gjort sig skyldig i flere Anticipationer, som anden Udgave var ganske fri for. Saaledes findes nu en Comparativ (*ἀπαλώτερα*, Pag. 9) allerede i Capitlet om Substantivernes, Pronominet *ἄλλος* (Pag. 12) blandt Adjectivernes og *οὐδείς* 4 Gange i Stykket om Comparisonen (Pag. 14 og 15). Paa det Sted, hvor det hører hjemme (Pag. 19), finde vi det ene af disse 4 Exempler igjen.

Det forøgede Antal Exempler gjør det let ved Forbigaaelse at undgaae saadanne, som indeholde Anticipationer eller Gjentakelser. Men en anden i præctisk Henseende væsentligere Ulempe er kommen ind ved Omarbeidelsen. Det falder altid Disciplen vanskeligt at oversætte fra Dansk til Græsk, men saa godt som umuligt bliver dette, naar han skal anvende sin Kundskab til Formlæren paa Ord, som ikke iforveien ere ham bekendte og staae i nye Forbindelser. Dette var i den 2den Udgave saa temmelig undgaaet, men er i den 3die meget hyppigt. Saaledes forekommer foruden Egennavne i det

¹) Pag. 19 burde *τρίκρω* og *τετράκρω* være rettede til *τρίκροα* og *τετράκροα* i Overensst. med Forf. Gr. § 51, β, *ἔλκω* og sammes Fortale Pag. III.

første omarbejdede danske Stykke (1, Pag. 7) ikke mindre end 16 nye Gloser paa 8½ Linie, i det næste 17 paa 11 Linier.

I andet Afsnits første Capitel (Pag. 20), som omfatter den aabne Hovedart eller første Conjugation (verba pura), ere Stykkerne ikke som før ordnede efter Genera, men efter Tempusstammer i Overensstemmelse med den nye Udg. af Gramm., saaat vi have (I) Præsensstamme d. e. (1) Præs. og Imperf. Act. (2) Præs. og Imperf. Med. (II) Futurumstamme d. e. Fut. Act. og Med. o. s. v. Jeg skal her ikke gaae ind paa den hele Lære om Tempusstammer, men kun bemærke, at Forf. ved verba pura har optaget denne Opstilling, men ikke ved verba muta og liquida, at der ved verba pura opstilles en Aoriststamme, skjøndt den der er ens med Futurumstammen (*παίδευο*)¹⁾, og det først er ved verba muta og liquida, at der kan blive Tale om en særegen Aoriststamme (*φαν-ω* — *ξ-φην-α*), ligesom vi ogsaa først der faae at gjøre med den oprindelige Stamme i 2det Aorist. Men ved disse Verber og Verberne paa *μι* er den gamle Opstilling bibeholdt. Bogen indeholder ingen Fortale, altsaa ingen Oplysning om Grunden til denne Inconsequents.

Den 3die Afdeling af Exempler paa verba pura (C Pag. 28) indeholdt i 2den Udg. kun saadanne Verber, som indskjød *ς* foran *μ* eller *τ* (J) og beholdt Stammens Vocal uforandret i alle eller nogle Former, idet disse i den ældre Udg. af Grammatiken vare opstillede som 1ste Conj.s 3die Classe. Nu betragtes de som særlige Afvigelser derfra, og Læsebogen har foruden disse ogsaa medtaget andre af lignende Art, der ere omtalte paa samme Sted i Grammatiken, saasom *θίω*, ja endog *αἰνέω* og *καλέω*, ved hvilke Forf. dog selv (Gr. § 82, 2 Anm.) henviser til Fortegnelsen (over de uregelmæssige Verber), endvidere *χέω*, *καίω* og *κλαίω*²⁾. Det er neppe heldigt her allerede at optage disse Verber, som havde deres naturlige Plads blandt de uregelmæssige Verber paa *ω* i Stutningen af dette Afsnit (Pag. 46 B). Forf. siger selv i Fortalen til 1ste Udg. Pag. V i en lignende Anledning: »Jeg anseer det for bedre, at Disciplen bliver vel hjemme i de mere regelrette Verber, inden han føres ind i de større Anomalier«.

I Exemplerne paa Verber af den lukkede Hovedart eller anden Conjugations første Afdeling (A Pag. 80) er optaget Verberne *τρέπω*, *πέμπω* og *λείπω*. Grunden hertil er, at i den sidste Udg. af Forf.s Forml. *τρέπω* er opstillet som første Paradigma paa v. muta istedetfor *τρέβω*. Dette har ved første Øiekast noget Tiltalende. Anvendelsen af Omyd som regelmæssig Tempusbetegnelse kommer til sin Ret, og Verbet har virkelig alle 6 Aorister. Men ved nærmere Be-

¹⁾ Hos Curtius, fra hvem Læren om Tempusstammer er tagen, forholder Sagen sig anderledes, idet Aoriststammen er *παίδευσα*. Ved Verberne af 1ste Conj.s 2den Afdel. (B Pag. 25) har Forf. ogsaa skilt Præsens og Imperf. ad og opstillet (1) Præs. Act. og Med. (2) Imperf. Act. og Med.; men det er vel kun en Uagtsomhed.

²⁾ Ligesaa *ζάω* og *χράω*; Exemplet med *χράω* indeholder en Anticipation: *αρχομένη* (Pag. 29). Ligesaa Passiven »vil blive bestyret« (Pag. 22).

tragtning turde det dog; og det ikke blot fra et præctisk Standpunct, vise sig som mindre heldigt. *Τρένω* er selv fra det i Græsmatikken tagne Sybepunct uregelmæssigt. Det hedder nemlig (§ 87), at af Verber med P- eller K-Lyd til Kjendebogstav *δυνῶ* (andet) Perfectum i Activ uden at indskyde *ν*, idet enten Omlyd findes Sted, saasat f. Ex. *ἐ* bliver til *ο* (*ἀσέγ-ω* — *ἔσσεγ-α*), eller Stammen; Endeconsontanit behandles f. Ex. *βλάπτω* — *βέ-βλαψα*, og bemærkes saa i Anm., at *κλέπτω*, *πέμπω* og *τρέπω* have baade Beaandning og Omlyd. Man maa saaledes strax sige Disciplen, at det lærte Paradigma er uregelmæssigt, ja, at egentlig intet andet græsk Verbum bøies som det, thi: *τρέψω* og *τρέψω*, der ikke findes i Læsebogen, men hedet kunde bruges, have allerede Beaandningen i Stammet; *κλέπτω* og *πέμπω* have ikke *α* i Perf. Medl.¹⁾. Man frietes til at lade Disciplen forbigaa *τρέπω* i Grammatiken og læse *τρέβω*, som ved en heldig Uagtsomhed af Forf. er blevet staaende fra forrige Udg. i den almindelige Oversigt over Verba paa *ω* (Pag. 113), overspringe Exemplerne med *τρέπω*, *πέμπω* og *κλέπτω* i Læsebogen, og naar man siden kommer til dem, henviser til Fortegnelsen over de uregelmæssige Verber; det vil sige vende tilbage til det Gamle.

Andet Afsnits tredje Capitel om de uregelmæssige Udaagnsord (Pag. 66) indbefattede i de ældre Udgaver kun de 4 fuldstændige Verber paa *μ* samt *εἶμι*, *εἰμι*, *ἔημι* og *οἶμαι*, og dermed sluttede Bogen. Om denne Begb. indtalte Forf. sig i Forordet til 2den Udg. saaledes: »Jeg troer, at man, strax efter at denne Bog er læst, d. v. s. efter et halvt Aars Forløb, har begyndt paa mere sammenhængende Stykker — Aisops Fabler, eller de mythiske Stykker, i anden Afdeling (d. e. Græsk Læsebog for andet Aars Course af C. Berg, 1844), hvor de Afvigelserne i Formerne efterhaanden kunne indøves. I Slutningen af Aaret vilde da det særegne Afsnit i Begyndelsen af 2den Afdeling, som indeholder Anomalierne i Verballæren, med gode Frugter læses jævnsides med Formlæren. Dette særegne Afsnit har Forf. nu overført i sin nye Udgaves 1ste Afdeling i en noget forandret Form. — de øvrige Verber paa *μ* sluttede sig til de fornævnte, derpaa de uregelmæssige Verber paa *α* (Pag. 46 B) — og endelig sluttet Bogen med nogle Smaafortællinger, der formodentlig skulle træde istedetfor Aisops Fabler eller de mythiske Stykker, saasat Bogen skal være til et helt Aars Course. Det har imidlertid vist sig, at Skolerne ikke have været i Stand til at faa gennemgaaet saa meget i et Aar, og det vil være endnu vanskeligere nu, da Bogen er udvidet; nogle have kun læst 2den Udgaves første Afdeling eller det Meste deraf, andre tillige af anden Afdeling (andet Aars Course) nogle af Fablerne eller de mythiske Stykker; kun en sjelden Gang istedet derfor noget af det særegne Afsnit om Anomalier i Verballæren, som vistnok kunde anvendes.

I Ordfortegnelsen har jeg bemærket den Synderlighed, at ved de contraherede Egegnavne paa *ης* Genitiven er angiven paa tre Maader; ved 4: *Θεμισκονλης* (Pag. 73), *Νικονλης* (Trykfeil for

¹⁾ I Fortegnelsen over de uregelm. Verba betegnes *τρέπω* som regelmæssigt; men ikke *τρέπω*, formodentlig med Hensyn til Omlyden fra *ε* til *α*.

Νεοκλῆς; Pag. 74), *Σοφοκλῆς* (Pag. 74) og *Ηρακλῆς* (Pag. 77) som οὐς, ved 1: *Νικοκλῆς* (Pag. 126) som οὐ og kun ved 1: *Περικλῆς* (Pag. 93) rigtigt som εους. Enkelte Ord mangle f. Ex. »Olympisk« Pag. 80, »God« (*ἀγαθός*) Pag. 83, »μῦς« Pag. 89; Phrasen *ἀγώγιμος πρὸς*, under *ἀγώγιμος* (,ον) (Pag. 80) er oversat »ugyldig, som ikke gjælder hos«, foranlediget ved, at der i Texten staaer οὐκ *ἀγώγιμος*. Istedetfor: »λυνῶ bader, vasker, er i Bad« burde hellere staae »λύνω bader, vasker, Med. er i Bad«, og da i Texten *λέλουνεν* rettes til *λέλονται*. Af Trykfeil, som ikke ere rettede, er jeg stødt paa *ἑκατον* for *ἑκατόν* (Pag. 76), 5 for 30, som Oversættelse af *τριακοντα* (Pag. 77) og i selve Trykfeilisten *βαβίλεια* for *βασίλεια*.

Jeg har gennemgaaet næsten alle foretagne Forandringer, paa-vist, at nogle af dem indeholde Feil og Mangler, som tidligere ikke fandtes, at andre vare af tvivlsom Værdi og idetmindste efter min Mening ikke Forbedringer. Jeg var ved fleraarig Brug af 2den Ud-gave bleven overbevist om dens Brugbarhed og ønskede at udtale min Aerkjendelse heraf; jeg har allerede i dette Skoleaar følt Ulemperne ved Forandringerne i første Afsnit af den nye Udgave, og følte mig opfordret til at bidrage Mit til, at den saa vidt mulig kunde vende tilbage til sin ældre Skikkelse.

P. Petersen.

Oplysende Bemærkninger til foregaaende Anmeldelse.

Af C. Berg.

Da jeg hurtigt læste ovenstaaende Anmeldelse igjennem, saa jeg vel strax, at den var noget famlende med Hensyn til Hovedpunkter, men blev dog betænkelig; da den paa den anden Side syntes ved den ugeneerte Sikkerhed, hvormed Paastande og Domme fremførtes, at maatte indeholde nogle væsentlige Sandheder. Og den stærke Aerkjendelse, Anmel-deren ydede to foregaaende Udgaver, forekom mig at love god Villie. Vel havde jeg modtaget baade skriftlige og mundtlige Udtalelser af Tilfredshed fra Lærere, om hvis Dygtighed til at bedømme saadanne Arbejder og om hvis gode Villie til at sige mig Sandheden jeg ingen Tvivl nærede. Men selv havde jeg i over et halvt Aar ikke havt Læsebogen i Haanden. Jeg begyndte derfor omhyggeligt at sammenligne Anmeldelsen og den anmeldte Bog. Idet jeg nu meddeler Udbyttet heraf, beder jeg Læseren undskyldte, hvis et eller andet haarødt Ord skulde minde vel stærkt om det Ind-tryk, som jeg modtog ved anden Læsning.

Det er ikke blot Theorier fra Studeerkammeret, som jeg har søgt at gjøre gjeldende i mine græske Læse-bøger, men det er ogsaa Resultater af Forhandlinger med Medlærere om, hvorledes Disciplene paa den simpleste og sikreste Maade kunde bringes til at læse Græsk. Jeg har ikke kunnet bekvemme mig til at komme nogle Læreres maaskee med nogen Grund fremførte Forlangende imøde at optrykke mine Bøger ved hver ny Udgave saa godt som uforandrede. Det er naturligt, at et vist Slags Lærere, naar de i en Række af Aar have underviist efter en Bog, efterhaanden have faaet en saadan Vane i, og erhvervet sig en saadan Dygtighed i at

benytte en vis bestemt Orden af Phænomener, at de ansees enhver anden Fordeling og Formerelse eller Formindskelse af Stoffet, som en unyttig, ja skadelig Udskeielse, som slemme Pletter, som Feil istedenfor Forbedringer. Jeg vil kalde disse de Conservative. Andre Lærere, der ere af en livligere Natur, gaae stadigt paa Opdagelser forat finde nye og nemmere Veie for Disciplene og ere aldrig rigtigt tilfredse med det forhaanden Værende. Begge Slags ere lige nødvendige for et sundt Liv i Skolen. Hvis Talen paa dette Sted var om Bøger, der hvert andet Aar udkom i nye Udgaver, da vilde jeg indrømme, at der kunde næres stærk Tvivl om det Rigtige i ved hver Udgave at komme de Sidstes Ønsker imøde. Den tilbørlige Ro og Fasthed i Meddelelsen vilde derved let kunne tabes. Naar det derimod gjelder Bøger, der udkomme i nye Udgaver med Mellemrum af et Decennium (den første Udgave af Læsebogen udkom 1843, den anden 1853, den tredje 1868), vilde man ved at føie den første Slags Lærere let bidrage til at hæmme Livet og fremme det Maskinsgtige og Haandværksmæssige i Underviisningen.

Hvad nu denne Deel af min græske Læsebog angaaer, da maa det fremfor Alt bemærkes, at den kan uegentlig kan kaldes en Læsebog. Det er en Samling af tillempede græske og danske Exempler, der i Anordningen slutte sig til Formlæren og have til Hensigt at indøve bestemte Partier af denne, at skaffe Disciplene et Glossesforraad og vænne dem til at oversætte græske Sætninger (og endelig at føie dem lidt ind i den græske Tankegang). Disse tre eller, om man vil, fire Opgaver har jeg havt for Øie ved alle Udgaver. Anmelderen mener, at de ere heldigt løste ved de to første, men ikke ved den tredje. Lader os altsaa betragte hans Beviser, ordnede efter den Vægt, som de vilde have, hvis de vare rigtige.

1) Bogens Udvidelse. Denne tredje Udgave omfatter 1ste Deel af anden Udgave + de tre første Afsnit af anden Deel, det vil sige, paa 63 Sider Text indbefatter den den ældre Udgaves 64 Sider (nemlig 32 af 1ste og 32 af anden Deel). Det er da ikke en Forørelse. Hvorledes kan da Anmeld. klage over, at Bogen er bleven større? Jo, han har blot seet paa de Stykker, der ere blevene udvidede, men ikke paa dem, der ere formindskede. Det er saa beqvemt kun at see det, man vil see. Jeg er ved Anordningen gaaet ud fra den efter min Mening rigtige pædagogiske Erfaring, at vore Disciple for eensidigt det første Aar øves i at bære Former, men faae for lidt af det Lexikalske, af Ordbetydning, af Sætninger. Forat bringe et rigtigere Forhold tilstede ere derfor de senere Afdelinger formindskede, de tidligere udvidede. Paa hvilken Maade Forandringen er skeet, vil sees af det Følgende.

2) En Ulempe er kommen ind ved de danske Stykker, nemlig ukjendte Glosser og nye Forbindelser (S. 139, L. 7 f. n. o. f.). Sagen er den: i den nye Udgave af Grammatiken er der givet en simpel og klar Fremstilling af den lukkede eller tredje Declinations forskjellige Afdelinger. Det er af Vigtighed, at Disciplene, medens de lære denne Declination i Grammatiken, faae de vigtigste af disse Phænomener tillige indøvede og befæstede i Læsebogen. Forat dette kunde skee uden at formere de græske Exempler altfor meget, og

forat Glosseforraadet efterhaanden kunde udvides, blev der i de danske Stykker f. Ex. sagt »Geders« for »Cieders«, da der ved Ordet *κίς* blev høiet; istadenfor det i det græske Stykke lærte *εἰς*; for »Myren« (*μύμη*) og »Ræven« (*άλων*) blev sat »Trompet« (*σαλμυξ*) og »Kjød« (*σάρξ*) o. s. v. De nye Forbindelser er f. Ex. »Glenternes Klær« og »Smigternes Tale« ere ofte skadelige for Menneskene; »Cicadens Sang« og »Lyrens Toner« ere kjære for Digterne; »I Libyen« er der naderjordiske Aarer af Guld og Sølv« for »en Abes Vrede« og en Smigrers Trusel« ere lige; »paa nogle af Øerne« ere der hverken Rørre eller Ørne; »Vøllugt er Aarsag« til Døden for Glenternes; »Kan det virkelig kaldes nye Forbindelser« for »Disciple«, der have læst Tysk i 3 Aar, Fransk i 2 Aar, Latin i et Aar? Med de nye Glosser forholder det sig saaledes: I anden Udgave udgjorde samtlige danske Stykker til 3die Deklination 16 Linier; i første Udgave 74. Ikke saa Lærere havde bestemt sukket over, ogsaa for den nye Udgave af Grammatiken udkom, et Antallet af Exemplerne i anden Udgave var saa indskrænktes, at ikke engang de allerhyppigste Phenomener kunde blive indøvede dermed. Da jeg erkjendte Sandheden heraf, forøgedes Antallet i 3die Udgave og det, som jeg troer, med mere instructive Exempler end i 1ste Udgave. Men troer en Lærer, at han kan indøve tilfredsstillende denne Declination med 16 Linier, da vil han særdeles let kunne udøve af de 60 Linier saadanne 16, hvori det ikke er nødvendigt at kjende flere Glosser eller nye Forbindelser, end der foredræes efter den forrige Udgave.

3) Særlige Exempler paa Adjectivernes Declination ere overflødige (S: 139, L. 16 o. f.). I første Udgave var der intet særligt Afsnit om Tilbageordene (udenfor Comparativ og Superlativ); i anden Udgave medtoges et lille Afsnit, indeholdende Exempler paa nogle uregelmæssige Adjectiver. Da Grammatiken indeholder et temmelig udførligt Afsnit om Adjectivernes Bøjning efter Køn og Declination (Gramm. S. 37—47), der det ønske udtalt, at der ogsaa i Lærebogen maatte findes et tilsvarende Stykke, fordi Discipulens vet under Substantivernes Declination vænnetes til at bøje *καλῆ* for sig; derefter *καλός*, *καλόν*, vel ogsaa *ἀπλῆ*, *ἀπλόος*, *ἀπλόον*, *εὐνοος*, *ἐκός*, (*οὐδα*, *ὅς*), *πάλαιος* o. s. v., dog blot en keltvis¹⁾, men ikke kunde indøves i den fuldstændige Lære om de forskjellige Endelser efter Kjønnets (*εὐνοός*, *εὐνοή*, men *ἀπλόος*, *ἡ*, *εὐνοός* o. s. v.). Det har derfor, naar man kom til det særlige Afsnit om Adjectivernes, været nødvendigt enten blot at lade Discipulens læse Grammatik eller tre tilbage til allerede indøvede Exempler²⁾. Jeg tror derfor at Udtrykket »uoverskuelige« er noget for rask sagt tilmed af en »flersaarsig« Lærer.

Med den anden Halvdeel af Anmeldelsen, der berører Verbal-læren, er jeg noget i Forlegenhed, thi den dreier sig ligesaameget

¹⁾ men haade i Han-, Hun- og Intetkøn.

²⁾ Dette er een af de fra forskjellige Lærere mig tilsendte Bemærkninger, da jeg arbejdede paa 3die Udgave.

om Grammatikken som om Læsebogen. Der tales mystisk om Tempusstammerne, forvirret om første Aorist.

1). Bestemt har Anmelderen udtalt sig (S. 140, L. 16 o. f.) om eet Punkt i Grammatikken, nemlig om *τρέπω* som Paradigma. Lader de betragte Sagen lidt almindeligt. For ikke ret længe siden brugte man at opstille et enkelt Mønsterverbum, hvortil Grammatikerne tidlig havde valgt *τίπτω*, der nu blev hængt saaledes, at vel nogle Former, som det virkelig har, fremførtes, andre, som det ligesaa virkelig har (i. Ex. *τιπίζω*, *τίπτισθαι*, *τιπύσθαι*) udeloddes, og der opstilledes en heel Række tillavede Former, *τίπτω*, *τίπτεται* o. s. v. o. s. v. Da det syntes vel stærkt at lære Disciplen Mønster-Ordformer, der ikke vare græske, slog man ind paa en sundere, men i pædagogisk Henseende noget forstyrrende Vej. Man opførte paa eet Schema hele Rækken af Tider og udfyldte Pladsen med forskellige Verbalstammer, altsaa præs. *παύσσω*, aor. 2 *ἐλπίον*, *ἐλπίσθην*, perf. 2 *πέπραγα*, aor. 2 præs. *ἐπιλακν* o. s. v. Curtius foretog en Deling af Verbalformerne og behandlede hver Tempusstamme for sig. Denne Adskillelse, som jeg anseer for een af de vigtigste Berigelser, den græske Formlære og det ikke mindst i pædagogisk Henseende har faaet i dette Aarhundrede, har jeg tildeels benyttet, men jeg har ikke anvendt den uden videre. Jeg har ikke som Curtius behandlet hver Tempusstamme for sig, men først deelt de regelrette Udsagnsord omtrent som Trøgder og dernæst afdeelt de enkelte Udsagnsords Former efter Tempusstammer. — Naar der i Grammatikken begyndes paa 2den Conjugation eller den lukkede Hovedart, har Disciplen næsten alle Udgange fuldstændigt inde; det, der især møder ham som nyt, er foruden Præsensforstærkelser, de saakaldte Temp. secunda. Til at give strax fra Begyndelsen af et anskueligt Billede af disse Tider brugte jeg *τρέπω*, *πλένω*, *πράττω*. Hvorfor Anmeld. har vendt sit Angreb mod det første og ikke tillige mod de to andre, er ikke let at indsee. Ogsaa de indeholde Særegenheder (*ἐπιλακν* og *ἐπλέκν*, *πέπραγα* og *πέπραγα*), ogsaa om dem læses der i Anmærkningerne, ogsaa om dem maa Anmeld. efter sin Mening sige til sine Disciple, at de ere uregelmæssige. Jeg kan ikke andet end betragte Valget af *τρέπω* som heldigt. Det tjener til at forklare paa den ene Side Udsagnsord som *κλέπτω*, *πέμπω*, *λέγω*, *ἡνεγκον*, paa den anden Side saadanne som *τρέβω*, *τρέφω* o. a., og Disciplen faaer her tydelig indøvet den vigtige Overgang af *α*, *ε*, *ο* (smk. Gr. § 9). Man maa vel erindre, at i Græsk indeholde næsten alle Verber af denne Klasse, der have nogen hyppig Brug og nogen Rigdom paa Former, større eller mindre Afvigelser. Anmeld. ønsker at bruge for *τρέπω* det i forrige Udgave benyttede *τρέβω*. Jeg beder ham dog for yore fælles Disciple Skyld ikke at gjøre det; thi han har her ved en lidet heldig Uagtsomhed ikke lagt Mærke til, hvorfor netop *τρέβω* er blevet ombyttet med et andet Verbum. I dette Udsagnsord er nemlig foruden tempora secunda ogsaa Præsensforstærkelse tilstede. Jota er langt i præs., men kort i Stammen ¹⁾. Men at lade Disciple, naar de første Gang læse verb. muta, begynde med et Udsagnsord, der

¹⁾ Hvad Anmeld. hurde have set i Gr. §. 84, 2.

ikke blot har Tpp. sec., men ogsaa forstærket Præsenestamme, og det en Forstærkelse, der ikke ligger klart for dem, det vilde være en slem pædagogisk Feil ifølge det System, som er opstillet i den nye Udgave af Gr. Jeg vil ikke tale om, at det er en sjældnere Forstærkelse, sml. *λείβω*, *λείπω*, *στειβω*. At den derimod med velberaad Hu er bleven staaende i »almindelig Oversigt» og under en opmærksom Lærer der kan gjøre Nytte, troer jeg, man maa indrømme.

2) Om Aoriststammen (s. S. 140, L. 8 o. f.) er jeg ikke istand til at fatte, hvad Anmeld. egentlig mener. Ja jeg veed ikke engang, om han gjør Løier eller taler alvorligt. Da han siger, at Curtius har opstillet Aoriststammen *παιδενσα* og ikke som jeg *παιδενσ*¹⁾, maa jeg antage, at han er inde i det, hvorom han taler, skjøndt han næppe fortjener denne høflige Antagelse²⁾. Vilde det ikke være Tegn paa en slem Ugatsomhed at betragte *ς* i *γένος*, *ἐλπίς* og *πόλις* som det samme? Vilde det ikke være Galskab i Latin at behandle Dativ og Ablativ i Enkelttallet særligt i Syntaxen, men de samme Casus i Fleertal under eet, fordi de -netop lyde eens? Veed Anmeld. ikke, at Spørgsmaalet om *α* ikke vedrører Spørgsmaalet om Futurums og Aorists *σ*? Havde Anmeld. sat sig paa G. Hermanns Standpunkt, at Futurum havde udviklet sig af Aorist conj., saa kunde der til Nød være Mening i hans Tale, vel at mærke, naar den ikke gjaldt min Grammatik. Men hvorledes kan En, der gjør sig til Dommer over en græsk Grammatik, i samme Aandedrag, i hvilket han ytrer: »hos Curtius forholder Sagen sig anderledes, idet Aoriststammen er *παιδενσα*», hvorledes kan han sige, at det i min Grammatik først er ved verba muta og liqvida, at der kan blive Tale om en særegen Aoriststamme³⁾? Havde han blot sagt verba liqvida og ikke taget muta med, saa kunde man dog finde en Undskyldning, da disse Bogstavers (*λ, ρ, μ, ν*) næsten (sml. *ἐκλσα, ἐφυρσα, ἐκερσα* o. a.) fuldkomne Uforligelighed med *σ*, gjør deres Aoristform noget særlig.

¹⁾ Grunden til, at *παιδενσ* betragtes som Aoriststamme hos mig, er blandt andet den allerede hos Curtius gjorte lagttagelse, at hos Homer har *α* endnu ikke fæstnet sig i aor. 1, sml. *ἄξετο, ἐβήσεντο, ἐδύσεντο, ἔξε, λῆξετο, οἶσε, αἰείσεντο*.

²⁾ Thi naar han uden videre siger: »Curtius, fra hvem Læren om Tempusstammerne er tagen», saa kan man let ledes til at troe, at han ikke engang har sat sig ind i, hvorledes jeg har benyttet denne Lære.

³⁾ Futurummærket er med Hensyn til Oprindelsen væsentlig forskjelligt fra Aoristmærket, skjøndt begge stamme fra Roden *εσ* (*εἰμι*). Futurummærket har nemlig forøget *σ* med et *j*, som paa Græsk i Almindelighed maatte bortfalde, men Spor af det viser sig i de doriske Former for Fut. *προξιομες, φυλαξιομες, χαρξιομεθα, βοαθησιω, προλειψιω*. Ja selv den attiske Sprogform har et Spor af dette *j* i Futurumformerne *γενεξομαι, κλευσομαι, πλενσομαι, πνευσομαι*, Former, hvis *οξ, πξ, νξ* er opstaaet af *εο, εη, εη*, hvor *ε* igjen er opstaaet af *j* (sml. Curtius, gr. Etymologie II, S. 181); Futurummærket i disse Former (*σξ*) er altsaa ikke væsentlig forskjelligt fra den særegne Dorismes Former (*σ* for *σξ*) eller fra det almindelige Fut.-mærke (*σ* for *σξ*), men blot en anden Udtale deraf (sml. Curtius, Tempora u. Modi S. 311 og Erläuterungen z. griech. Grammatik S. 99).

Men tages muta med, bliver det Hele, jeg vil ikke sige hvad. — Fra den praktiske Side stiller Sagen sig ligesaa forstyrret, som fra den grammatiske Videnskabs Side. Der er blandt de 5 Tempusstammer opstillet en særegen Aoriststamme i Indledningen til Afsnittet om Verbalbøiningen. Ere vi nu (jeg siger posito, at vi ere, thi det vakler under Fødderne) enige om, at σ i Futurum er noget andet end σ i Aorist, ere vi fremdeles enige om, at det er fortrængt med Erstatning i verba liqvida, vilde det da ikke være et stygt, usandt, Eleven intet hjælpende, men snarere forstyrrende Kneb at slaae Futurum- og Aoriststammen sammen paa nogle Steder, men adskille dem paa andre. Det sees dog let, at det vilde være en reen Umulighed, naar Fut. og Aorist i 2den Hovedart skulde behandles som to Stammer, da i den 1ste Hovedart at bringe Aorist ind under Futurum-Stammen, hvorefter hele Tempuslæren var bragt i complet Forvirring. Nu angiver, som ovenfor bemærket, § 74 i Gram. det System, der er fulgt hele Verballæren igjennem, fra Begyndelsen til dens allersidste Dele, Tabellerne § 109 flgd. Tale vi dog ikke altid om Dativ og Ablativ i Fleertal, om perf. conj. og fut. ex. conj. i Latin, uagtet disse ikke engang ere virkelig Formforskjelligheder. — Jeg maa nu gaae over til Læsebogen, thi paa dette Punkt af Anmeldelsen ere begge Bøger flettede ind i hinanden. Anmeld. klager over, at medens Tempusstammerne ere bestemt adskilte i 1ste Conjugations 1ste Afdeling, dette ikke er skeet i den følgende Afdeling og følgende Conjugation. Jeg havde nok kunnet ønske endnu ved Verber paa α , s , o at opstille særlige Stykker, hvert med Exempler paa de 5 Tempusstammer, men disse 15 Stykker vilde have forstørret Læsebogen med 7 til 8 Sider. Da der altsaa kun turde anvendes et Stykke til hver Afdeling, forsøgte jeg ikke inde i Stykket en Adskillelse, der vilde blive haltende og ufuldstændig, idet der f. Ex. i første Stykke intet Exempel er hverken paa futur. eller plqpf. i act., eller paa aor., futur. o. s. v. i med. og pass., hvad forresten enhver Læser med nogen Agtpaagivenhed let selv vil blive opmærksom paa. Det samme gjælder i endnu højere Grad om de følgende Stykker.

3) Exempler paa særlige Afvigelser i første Conjugation ere næppe heldigt stillede; de have deres naturlige Plads blandt de uregelmæssige Verber paa ω i Slutningen (S. 140 L. 19 o. f.). Hvad Anmeld. mener med »naturlige Plads« i den græske Læsebog, det er, efter hvad ovenfor er belyst, ikke let at afgjøre, ikke heller om hans Udtryk ogsaa gjælder Grammatiken. Forstaar han derved »deres rette Plads«, skal jeg tillade mig at oplyse de Læsere af Anmeldelsen, der ikke kjende min Læsebog og Grammatik om Følgende, som Anmeld. selv kunde have godt af at lægge sig paa Hjertet. I Grammatiken er bestemt adskilt: 1) »særlige Afvigelser« til den regelmæssige Conjugation og 2) »Classer« af »uregelmæssige« Verber. Der er her en væsentlig Forskjel tilstede. Foruden 2 Classer af Verber paa μ ere fire bestemte Classer af uregelmæssige Verber paa ω opstillede, hvoraf de tre indeholde nye Maader, hvorpaa Præsensstammen adskiller sig fra Verbalstammen, den fjerde indbefatter de Verber, hvis Tempusstammer dannes af forskjelligte Verbalstammer. »Afvigelserne« derimod

indeholde saadanne Grupper af Verber, der vel have en bestemt, regelmæssig Afdelings Hovedsærkjende, men dog afvige noget med Hensyn til visse Tider. Det, der mulig kan forstyrre denne tydelige Forskjel, troer jeg ikke ligger i Systemets Mangel paa Klarhed, thi en Discipel, der ikke har lært nogen anden græsk Grammatik, vil næppe tage feil deraf, men har sin Grund i Noget, der egentlig ikke hører til Grammatiken. Fra S. 188 til S. 176 er nemlig givet en lexicalsk Fortegnelse over saadant muligt hvert enkelt Verbum, der har en eller anden Afvigelse fra de to Conjugationer eller hører ind under de uregelmæssige Verber. Det er en alphabetisk Opstilling; der kun har at gøre med Grammatiken, forsaavidt det paa den Maade har været muligt at meddele Disciplene de vanskelige Dialektformer i Verballæren, der, hvis de stilledes i Classerne, let kunde forblinde en klar og bestemt Opfattelse af disse, da der netop ved disse Former ofte kunde blive Spørgsmaal, om det og det Verbum, om den og den Form af Verbet hørte til denne eller hin Classe. Medens jeg altsaa mener, at Classerne af uregelmæssige Verber bør efterhaanden læres udenad af Disciplene, troer jeg det vil være et stort Misgreb, hvis den alphabetiske Fortegnelse blev brugt til andet end til at efterse: et enkelt af Forfatterne forekommende Verbum, hvis Former ikke vare præsente for Disciplen eller som indeholdt specielle Afvigelser. Naar nu Anmeld. klager over den Plads Afvigelsernes indtag, maa jeg vel antage, at han alene mener i Læsebogen. Jeg veed nok, at navnlig nogle tykke græske Læsebøger ere indrettede saaledes, at Læreren ikke har andet at gøre end læse fort. Nogen Overvejelse fra hans Side, om han vil gjemme visse Partier indtil noget Følgende er læst, behøves ikke, eller, rettere sagt, es efter Bøgenes hele Plan umulig. Han maa følge Ordene Stykke for Stykke, Sætning for Sætning. Uagtet Stoffet ofte er ordnet efter et aldeles subjektivt Skjøn, f. Ex. et Stykke om Pronomener et Sted, et Stykke om samme et andet Sted; ligeledes ved Talord, for ikke at tale om den regelmæssige Verballære, der ofte er fordeelt paa fire eller fem Steder, adskilte ved selvstændige Småfortællinger. Jeg har ordnet Exemplerne i Overensstemmelse med Grammatiken. Hvis en Lærer, naar Disciplene første Gang læse Nominernes Declination, lod dem lære Afvigelserne sammen med de regelmæssigt bandede Ord, da vilde dette være et Misgreb. Hvis han derimod ved Repetitionen tager saa bekendte Ord med som *γυνή, αἰών, νῆξ, οὐς, γέρον* o. a. og indøver dem ved Hjælp af Stykket III (S. 11) i Læsebogen, maa troer jeg han vil gavne sine Disciple. Og saaledes ogsaa ved de under Omrids værende Udsagnsord. Ved Repetitionen vil Disciplen derved blive bekendt med saa gangse Ord som *γελῶν, αἰδέομαι, ἐσλῆς, ὄφιο, πλῆς, ὄσω* o. a. Det er jo ikke kjendt, og noget, som Anmeld. dog vel maa have lagt Mærke til, at nogle af de allermeest gangse Nomina og Verber have enkelte Særegenheder i Bøjning. Alt for længe at holde disse Ord borte er ikke heldigt; at faae dem indbragt der, hvor derat lille Uregelmæssighed bedst kan læres, og deres øvrige Regelmæssighed bedst kan sees, det er Opgaven. Derfor disse Stykker med Exempler paa Afvigelser. — Der er en Side af Læsebogens

Indretning, som jeg troer passende her at kunne minde om. Ved de fire Slags Ordfortegnelser, der findes bag i Bogen, er det blevet muligt at læse eller forbigaae, hvilke Exempler en Lærer finder passende, idet Disciplens i den alphabetiske Ordfortegnelse let ville finde den eller de Glosser, som ikke staae paa det Sted, hvor de nærmest ere at søge. Jeg anseer dette for overmaade vigtigt. Thi enhver Lærer, der har et aabent Øie for de skiftende Classers Personligheder (om jeg maa udtrykke mig saaledes), maa jo stadigt mærke, at et Hold af Disciple trænger til atter og atter at repetere det Gamle, et andet fæstnes bedst i det Gamle ved at læse noget nyt; et tarveligt Hold maa lade sig nøie med det mindst mulige Antal af Exempler for at faae Formerne nogenlunde indprentede, et begavet Hold kan og bør man byde lidt mere; et Hold hovedsagelig bestaaende af Oversiddere maa forfriskes lidt ved nye Exempler. Er nu Læsebogen saa tarveligt forsynet med Stof til Indøvelse af den regelmæssige Formlære, som Tilfældet var med 2den Udgave, er Læreren — det er ikke min Erfaring, men Læreres, paa hvis pædagogiske Takt jeg kan stole — ligefrem forladt af Læsebogen. Skulde da virkelig 9 Sider være saa farlige, naar man ikke antager, at hver Stamp, der staaer i Læsebogen, skal læses af hvert Hold Disciple? Jeg kunde jo sagtens, jeg har seet Stigt i andre Læsebøger, have opstillet to parallelløbende Stykker til hver Afdeling. Men jeg synes det vilde være en Anmasselse mod en virkelig Lærer, hvis jeg antog a priori at kunne indrette en Læsebog saaledes, at dens Exempler passede baade i Antal og Indhold til saavel det flinke som det maadelige Hold. Mig forekommer det, at jeg i denne Udgave har truffet nogenlunde det Rette ved at give tredje Declination og Verballæren en saadan Udtrækning, at baade den tarveligt begavede Discipel og den flinke kan skeep sin Ret.

4) Det særegne Afsnit om Anomalier i Verballæren kan vistnok undværes (S. 141 L. 20 o. f.). Der er her en Flothed i Udtrykket, som man helst gik forbi med et Skuldertræk, fordi der let kommer noget Fornærmeligt frem, naar man stiller sig ligeoverfor den og paa-viser dens Beskaffenhed. Jeg vil ikke forklare mig Anmelderens Ytringer her (og et Par andre Steder) som fremgaaede af et utilladeligt Haab om, at jeg ikke vilde have Tid til i det Enkelte at imødegaae hans Paastande, og at En og Anden vilde lade dem gaae ind af det ene Øre og ud af det andet, men af det dog nok ved denne Gjennemgang vilde hænge et og andet fast, som kunde skade min Bogs gode Navn og Rygte. Men vil jeg ikke dette, saa staaer kun den anden Hisesaa ubehagelige Side af Dilemmaet tilbage: Anm. har manglet den Indsigt i den anmeldte Bog og den Side af Underviisningen, hvorom den dreier sig, der ene kunde berettigede ham til offentlig at afgive sin Mening. Det er jo enhver nogenlunde sagkyndig bekjendt, at der ikke gives een græsk Læsebog, hvori der ikke er stræbt efter gennem meer eller mindre systematiske Exempler at faae de saakaldte »regelmæssige« Verber indøvede, eller at der næppe gives een Lærer i Græsk, der ikke veed, at Verballæren baade er det vanskeligste og det vigtigste at faae tidligt klart for Discipulene, hvis ikke ethvert Skridt længere hen i Under-

viisningen skal mangle enhver Sikkerhed. Ved den Sondring, som er foretaget i min Grammatik mellem enkelte Afvigelser og Classer af Uregelmæssigheder, er det blevet muligt, idet alle Specialiteter og enhver Dialectform ere udsondrede, at faae en Oversigt bragt istand, der uden særdeles stor Besværlighed kan læres, men som forat bevares nødvendigt maa fæstnes gennem en Række af Exempler. Det, der har forstyrret Elskeren af den anden Udgave af min Læsebog eller givet ham Leilighed til at blotte sin Mangel paa Indsigt i, hvorledes en jævn og nogenlunde sikker Gang i det græske Elementær-Cursus bør fremmes, er en Feil i Anordningen i den tidligere Udgave af Læsebogen, hvorfor Skylden vel tildeels er min. Men den græske Formlære har fra 1844, da den anden Deel udkom, gjort saa store Fremskridt, ikke mindst i pædagogisk Henseende, med Hensyn til en klar Fordeling af Stoffet, Udsondring af Specialiteter og Samling i Grupper af det Sammenhørende, at det vel kan tilgives, at jeg dengang ikke var istand til at bringe den rette Orden tilveie. Da anden Udgave af 1ste Deel udkom, var endnu saamange Exemplarer tilbage af 1ste Udgave af anden Deel, at jeg maatte indrette 1ste Deel med Hensyn til, hvad der urigtigt var optaget i 2den Deel. Først da jeg for lidt over et Aar siden begyndte paa Bearbejdelsen af den tredje Udgave af 1ste Deel, var Forholdet saaledes, at jeg frit kunde lægge Planen for begge Dele. Derved blev det muligt at henlægge hele det egentlige Elementær-Cursus, d. v. s. alt Det, der ligefrem tjener til at indøve Grammatiken, til 1ste Deel. Saaledes blev Afsnittet om de »uregelmæssige« Verber stillet paa sin rette Plads; men vel at mærke ikke overført ligefrem fra 2den Deel, men omordnet og rensat fra alle Enkeltheder, saaat kun Hovedgrupperne repræsenteredes¹⁾.

¹⁾ Uagtet jeg har anset det for rigtigt ikke at tvinge nogen Lærer til ved den Maade, hvorpaa Stoffet i Enkelthederne var fordeelt, at følge een bestemt Vei i sin Underviisning, da en saadan kun kunde beroe paa et subjectivt Skjøn fra min Side og maaskee kunde passe eet Aar, men ikke et andet, troer jeg dog nok at have en almindelig Anskuelse af den rette Methode, som jeg skal tillade mig her at meddele i Anledning af Anmelderens Ytringer om, hvad der kan og ikke kan læses. Jeg vilde saaledes lade mine Disciple læse omtrent det halve Antal af Exemplerne indtil Side 11 Nr. III; naar jeg var kommen dertil, vilde jeg lade dem repetere SS. 5—11, saaledes at nogle nye Exempler efter Disciplenes Standpunkt toges med; derefter Stykket III, Tillægsord og Talord, ligeledes kun med en Deel af Exemplerne, derefter saa godt som alle Exempler i Stykket om Stedord. Medens Disciplene indførtes i Verballæren efter Grammatiken, vilde jeg tillige lade dem repetere SS. 12—20 i Læsebogen. Derefter vilde jeg lade dem læse Stykket A (SS. 20—25) af Verberne, saaledes at næsten alle de danske Stykker læstes, forat skaffe dem Sikkerhed især i Udgangene, som lettere læres ved Reproduction, end ved de græske Exempler; dernæst omtrent det Halve af Exemplerne i B (SS. 25—28); men lade dem aldeles overspringe C (SS. 28—30). Endnu vilde jeg ikke lade dem repetere det Læste af Verballæren, men fortsætte Læsningen af omtrent Halvdelen af Læsebogens Exempler indtil S. 36,

Jeg kan endelig komme til at indrømme Anmelderen noget. Han har efterviist følgende Feil: 1) Gjentakelse af to Exempler; 2) at ἀγαθός og μῦς ere glemte; 3) at λείλουεν (maaskee mindre rigtigt) er sat for λείλονται; 4) at ἀπλωτέρα, et Fut. pass. og (maaskee) οὐδαίς og ἄλλος komme for tidligt; 5) τρι(τετρα-)περὶ for -περὰ; 6) følgende Trykfeil: ved 4 Ord paa ἧς er sat οὐς for εους, ved eet οὐ for εους; ἀγώγιμος πρὸς for οὐκ ἂ. π., ἑκατον for ἑκατόν, 5 for 30, βαβίλεια for βασιλεια¹). Hvor faa og i det Hele ubetydelige disse Feil end ere, maa jeg dog meget beklage, at de findes. Især Trykfeil i en saa-

jævnside med Grammatiken. Derefter skulde hele det læste Parti af Verballæren repeteres, idet man efter Omstændighederne tog flere eller færre af de oversprungne Exempler med. Disse 33 Sider (med de Forbigaaelser som jeg har hentydet til) kan, troer jeg, et jævnt Hold læse med 5 Timer ugentlig i et halvt Aar. I det øvrige af Skoleaaret skulde læses Stykket C S. 28 og Verberne paa μ+ SS. 36—46, ligeledes med Forbigaaelse af en Deel af Exemplerne. Naar dette Afsnit var repeteret, skulde den Tid, der var tilovers, benyttes til at læse nogle af Smaafortællingerne SS. 59—63, saaledes at de forekommende uregelmæssige Verber blot læstes enkeltviis. Til Aarsprøven vilde jeg kun lade Disciplene repetere SS. 36—46 og hvad de havde læst af Smaafortællingerne, da baade Nominal- og den regelmæssige Verballære tilstrækkeligt kunde styrkes derved. I det andet Aar vilde jeg dele Underviisningen saaledes, at Disciplene i 4 ugentlige Timer læste Æsops Fabler og de mythiske Stykker i et noget større Omfang, end det er, som nu findes i anden Deel; i 1 Time atter og atter læse de uregelmæssige Verber i Grammatiken og i Læsebogens 1ste Deel, og det baade de græske og danske Stykker. Jeg troer da, at Disciplen med Lethed vilde kunne i 6te Classe læse 2 Bøger af Xenophons Anabasis og 2 Bøger af Homer.

¹) Maaskee vil en Læser sige, at Anmelderen dog har paavliet enkelte andre Feil af samme Slags. Ja et er raskt at komme med Sigtelser, et andet at bevise dem. Det sidste er ulige vanskeligere. Saaledes hedder det S. 140: •Exemplet med χρῶν indeholder en Anticipation: ἀρχομένων; et andet Sted i Anmeldelsen siges det, at anden Udgave var fri for •Anticipationer•. Men i den rare 2den Udgave staaer der S. 7 ἐπικείμενος. Sagen er, at hverken disse to eller μέλλων, ἄρχων o. l. efter Grammatikens System ere Anticipationer. Jeg regner det heller ikke for Anticipation, at der staaer et πίντο o. l. under Substantivernes Declination, hvad Anmelderen heller ikke har betragtet saaledes, men consequent burde have gjort. Naar Anmeld. siger (S. 139 L. 21), at der i Stykket II under Tillægsord mangler græske Exempler paa ων, μέλας, μάκρο, saa er dette at forstaae saaledes, at der ikke mangler Stof til deres Indøvelse, men at Exemplerne ere paa — Dansk (•sorteste•, •meest afholdne•, •lykkeligste•). Hvad πᾶς angaaer staaer det vel ikke i første Stykke af Afsnittet om Tillægsord, men derimod flere Gange i andet Stykke, og, hvad det ikke burde, S. 9. Hvad der siges om •olympisk Pag. 80• maa bero paa en Skrivfeil.

dan Skolebog ere i høieste Grad forstyrrende. Men betænker man, at de hovedsagelig findes i Ordregistret, hvor vel et Par Tusinde Ord ere opstillede, thi det samme Ord staar paa to Steder, betænker man, at denne Opstilling først udgjør en Samling af smaa Afdelinger, dernæst en fortløbende alphabetisk Fortegnelse, saa troer jeg nok at turde sige, at der vanskeligt skal vides mig en Bog af samme Beskaffenhed, hvori der er færre af dette Slags Feil. Forresten har jeg ikke Dristighed til at sige, at der ikke skulde findes flere, skjøndt jeg ved nu atter at læse Bogen igjennem ikke er stødt paa andre end et γ for ν (S. 8. L. 12).

Det havde været min Pligt, jeg erkjender det nu tilfulde, at have ledsaget min Læsebog med en Fortale, hvor Forandringerne vare angivne og Grunde derfor fremførte. Men Straffen for denne Forsømmelse har i Sandhed været alvorlig: at maatte besvare en saadan Anmeldelse.

Blandinger.

Odysseen β 130—137.

At J. E. Thaaen.

*Ἀντίνο', οὗ πως ἔστι δόμων ἀείκουσαν ἀπῶσαι,
ἧ μ' ἔτεχ', ἧ μ' ἔθρεψε πατὴρ δ' ἑμὸς ἄλλοθι γαίης,
ζῶει δ' ὃ γ' ἧ τέθνηκε· κακὸν δέ με πόλλ' ἀποτίνειν
Φεραρίῳ, εἴ κ' αὐτὸς ἐγὼν ἀπὸ μητέρα πέμψω.
ἐκ γὰρ τοῦ πατρὸς κακὰ πάσσομαι, κ. τ. λ.*

Idet jeg staar i færd med at besvare Cand. Nutzhorns medbemærkninger (i 5te aarg. s. 53 flgg.) til min behandling af Od. β 130—137 (i 4de aarg. s. 95 flgg.), beder jeg redactionen og læserne undskylde, om jeg kommer til at gøre mig skyldig i nogle gentagelser, da adskillige af mine bemærkninger af Cand. Nutzhorn ere ladet upaaagtede.

Da jeg skrev mine indvendinger mod stedet, var det mig ikke ubekendt, at det af Voss oversættes saaledes:

Nimmer, Antinoos, kann ich mit zwang aus dem hause verstossen,
Die mich gebur und erzog; mein vater sel in der fremde lebend,
oder auch todt.

en oversættelse, hvis urigtighed — sammenhæng o. a. m. let springer i øinene, naar man interpungerer derefter:

*πατὴρ δ' ἑμὸς ἄλλοθι γαίης
ζῶει δ' ὃ γ', ἧ τέθνηκε·*

thi subjectet kan ikke i samme sætning være udtrykt først ved πατὴρ ἑμὸς og dernæst, uden at noget afbrydende led er kommet imellem, ved ὃ γε. For at en saadan oversættelse skulde kunne være tilladelig, maatte altsaa ὃ γε enten være udeladt, eller ialfald være stillet hen til τέθνηκε. Da jeg troede, at denne bemærkning af sig selv maatte frembyde sig for enhver,

faaet jeg det ikke fornødent at anføre og modbevise Voss's forstaaelse. Jeg ser imidlertid nu, at jeg hvi har taget feil; thi Cand. Nutzhorn har alaaet iad paa den samme vei: »Min fader lever i fremmede lande, eller maaske har han der fandt sin død.» Jeg har derved vundet den erfaring, at man ikke skal ringeagte nogensomhelst givne forstaaelse, naar det gælder om et forvilet sted.

Jeg faaet videre, at skulde der være nogen redning for stedet i grammatisk henseende, saa maatte man interponere det med. Pæsi:

πατήρ δ' ἐμὸς ἔλθοι γαίης,
ζῶει δ' γ' ἢ τέθνηκε·

og forstaa det med ham saaledes, at *fori*, underforstaas i den første linje, og ἢ i den anden forstaas = *ēre* — *ēre*: »Min fader er andensteds paa jorden, hvad enten han lever eller han er død.» Men med denne grammatiske forstaaelse reiste sig en real vanskelighed, som Cand. Nutzhorn kort og correct gengiver saaledes, at det er besynderligt at sige om en afdød, at han efter at være død er paa et andet sted af jorden. Denne reale vanskelighed falder naturligvis ganske bort, dersom Cand. Nutzhorns aldeles forskellige grammatiske forbindelse af ordene er den rigtige. Imidlertid udtrykker han sig, som om der ogsaa mod hans oversættelse var reist eller kunde reises en lignende real indvending: »Men jeg kan dog nok forstaa, at man kan sige, at Odysseus er død i fremmede lande.» Er dette alvorlig tale? og finder Cand. Nutzhorn det virkelig nødvendigt at fortælle, at han kan forstaa det? Ja, thi han tilføier endog et bevisstet derfor: »Nærede jeg tvil, vilde jeg udtrække den ogsaa til Mentos' ord I, 196:

οὐ γὰρ πῶ τέθνηκεν ἐπὶ χθονὶ διὸς Ὀδυσσεύς.

Men ogsaa dette vers finder jeg ganske forstaaeligt: »Thi endnu har Odysseus ikke fundet sin død her paa jorden.« Er det med mig og min indvending, at Cand. Nutzhorn har faaet det fornødent at anføre og forsvare dette sted? Ja, thi conclusionen gælder mig: »De to steder forsvare og forklare hinanden, saa at man ikke er berettiget til at forkaste noget af dem, hvis de ellers passe i deres sammenhæng.» Hvad Cand. Nutzhorn skulde have gjort, var at forsvare den af ham antagne grammatiske forbindelse, og ikke fjerne en real vanskelighed, som med denne forbindelse aldeles ikke eksisterer.

Cand. Nutzhorns ovenindtagne forsvær for, at Homer kan sige, at en mand »er død i fremmede lande«, er det eneste fundament, hvorpaa han har bygget sin ovenanførte conclusion: »at man ikke er berettiget o. s. v.» Derimod nævner han ikke en omstændighed, som jeg gjorde opmærksom paa, at sætningen ζῶει δ' γ' ἢ τέθνηκε hører til det episke formelsprog, saafremt man tør dømme af 3 steder (δ 110. β 37 λ 464), men, at formelen paa hine 3 steder brugtes i en constant forbindelse og betydning, medens den paa vort sted brugtes paa en afvigende maade (hvilket ogsaa er tilfældet efter Cand. Nutzhorns forstaaelse). For dem, der kende det episke formelsprog, turde dog denne indvending ikke være uden al vægt. Jeg tillægger nu, at formelen paa vort sted, ligesom paa de 3 andre, staar i spidsen af verset: den ydre lighed er fuldstændig.

Derimod er det rimeligt nok, at Cand. Nutzhorn ikke har dvælet ved den af mig opkastede tvil, om ἢ kunde bruges i betydning af *ēre* — *ēre*, da han med sin opfatning ikke har behov for denne betydning. Under min

senere læsning er hin tvil bleven endnu stærkere, men jeg har endnu ikke kunnet foretage den hele undersøgelse. Jeg bemærker derfor her kun, at Düntzer i sin nye udkomne udgave gaar ud fra, at hin betydning er umulig, idet han siger, at der savnes et foregaaende *οὐκ οἶδα*. Düntzer sletter derfor de to vers 132—133 (*ζῶας — πέμψω*), hvilket jeg ikke kan bifalde, idet jeg fastholder mine indvendinger mod ordene *πατὴρ δ' ἐμὸς ἄλλοθι γαίης* (4de aarg. s. 95), og fremdeles finder sætningen *κακὸν δὲ μοι πάλλ' ἀποτίειν* o. s. v. i enhver henseende fortrialig (samt. s. 99). Den reale indvending, som Düntzer gør mod denne sidste sætning, at der ikke gaves medgift ved en datters første ægteskab, er ikke bevist og er vel ogsaa vanskeligt at bevise. Det er heller ikke let troligt, at udtrykkene *ἔδρουσθαι θυγάτηρ* (β 53) og *ἔδρωτής* (N 382) blot skulde sigte til en datters andet ægteskab, og paa det sidstnævnte sted maa der ligefrem være tale om første.

Cand. Nutzhorn fastholder Nitzschs og Fäsls forstaaelse af *τοῦ πατρός* om Penelopes fader Ikaros af to grunde. Den første er grammatisk: •han, faderen: *τοῦ* er demonstrativt pronomen. Det er visselig ikke min ærede modstander ubekendt, at han her ikke gør andet end nøiagtigt at gentage Nitzschs paastand, kun med udeladelse af Nitzschs grund: at •artiklen hos Homer aldrig betegner det blotte possessivforhold. Denne grund anførte jeg, og jeg tror ogsaa, at jeg modbeviste den, idet jeg henviste til adskillige steder, bl. a. λ 492, hvor Achilleus begynder at spørge efter sin søn med *τοῦ παίδος*. Jeg bemærkede derved udtrykkelig, at Neoptolemos ikke i det foregaaende var omtalt. Hvorledes vil saa Cand. Nutzhorn oversætte *τοῦ παίδος*? dog vel ikke: •ham, sønnen. Af de øvrige steder vil jeg atter udhæve π 149, hvor Telemach betegner sin fader med *τοῦ πατρός*, uagtet den forangaende tale ikke gælder Odysseus, men Laertes, saa at man ikke kan oversætte •ham, faderen, men •fader eller •min fader, eller, som vi paa norsk sige, •han fa'er. Men er Nitzschs grund bevist at være uholdbar, saa tænker jeg, at den paastand, han bygger derpaa, staar ubevist, selv efterat Cand. Nutzhorn har gentaget den uden nogensomhelst grund og uden et ord om min modbemærkning til Nitzschs grund. Jeg benægter naturligvis ikke den i sig selv ubestridelige sætning, at *•τοῦ* er demonstrativt pronomen; jeg benægter den kun, naar man netop deri vil have lagt, at *•τοῦ* (i udtryk som *τοῦ πατρός*, *τοῦ παίδος*), nødvendigvis maa henvise til en omtalt person.

Cand. Nutzhorns anden grund gælder meningen og lyder: *•τοῦ πατρός* betyder naturlig Penelopes fader, naar der er tale om en fader, der skat hævne Penelopes bortjagelse. Dette er en paastand, som jeg udførlig har søgt at modbevise; men Cand. Nutzhorn, der viser mig den opmærksomhed at imødegaa mig, gør det paa den elendommelige maade, at han ignorerer hvert eneste ord, som jeg har sagt. Det laa vistnok nær, imod min ærede modstanders paastand at stille en anden paastand, der skulde kløffe accurat ligesaa naturlig. Men da dette ikke vilde sømme sig i en videnskabelig discussion, og jeg allerede engang har behandlet sagen paa videnskabelig maade, saa har jeg nu kun ét af to at gøre, enten blot at henvise til det, jeg dengang sagde, eller at forsøge paa at gøre mig end tydeligere. Jeg vælger det sidste. Dersom *τοῦ πατρός* betyder Ikaros, staar der: •og haardt bliver det at udrede meget gods til Ikaros, i tilfælde af at jeg selv sender min moder bort; thi Ikaros vil tilføie mig ondt (*κακόν*). Det onde, som Ikaros vil tilføie Telemach, maa enten være det samme, som er omtalt i

det foregaaende (altsaa at han vil bringe ham til at betale), eller noget derfra forskelligt. Men det samme kan det ikke være; thi det almindelige kan ikke føies som nærmere udvikling til det specielle. Telemach kunde vel sige: »jeg vil lide ondt af Ikarios; jeg vil nemlig komme til at betale ham meget», men ikke omvendt: »jeg vil komme til at betale ham meget, jeg vil nemlig lide ondt af ham». Da jeg skrev mine bemærkninger, gik jeg derfor ud fra, at ingen vilde forstaa *ῥαῖ* om den i det foregaaende omtalte betaling, men om en ny slags hævn, som Ikarios vilde tilføie Telemach, og søgte at godtgøre, at det heller ikke kunde forstaaes saaledes. Til det, jeg i den anledning anførte (4de aarg. nederst s. 98 og s. 99), har jeg intet at tilføie; jeg tillader mig blot at gøre opmærksom paa partiklen *ῥαῖ* og citatet af Iliadens 9de bog.

Til slutning havde jeg en længere bemærkning til belysning af det hele sted. Jeg har maaske forudsat for meget, ved ikke udtrykkelig at tilføie, at ogsaa denne maatte forstaaes som en modgrund mod de to halvvers. Jeg tør derfor maaske her bede den velvillige læser at tilføie følgende slutningsord: De indskudte to halvvers skæmmes stedet ganske, og gøre det navnlig utydeligt, at *ῥαῖ* henviser til den første sætning alene¹⁾.

Da den af Cand. Nuthorn antagne forbindelse — *πατὴρ ἐμὸς ζῶει δ' ἔγώ* — er grammatisk umulig, torde det være mindre nødvendigt at omtale hans derpaa byggede forstaaelse af det hele sted. Men da jeg dog vilde bebrejde mig det som en uhøflighed, om jeg forbigik noget væsentligt af det, som Cand. Nuthorn har vist mig den opmærksomhed at anføre mod mig, skal jeg, uanset grundlaget for forstaaelsen, søge at belyse denne forstaaelse selv.

»Oversættelsen» af v. 131 flg. lyder: »Hun har jo født mig, og hun har opfostret mig, medens min fader lever²⁾ i fjerne lande eller ogsaa der har fundet sin død.»

Om »meningen» heraf er den: »Min moder har født mig, og hun har opfostret mig, medens min fader har levet³⁾ i fremmede lande (eller maaske endog er død der borte), saa meget mere skylder jeg hende o. s. v.»

Jeg tilstaar, at jeg efter dette er bleven tvilsom, om *ζῶει* skal betyde lever, eller det skal betyde har levet, og at jeg ikke rigtig véd, om jeg skal holde mig til »oversættelsen» eller til »meningen». Da det imidlertid fremgaar af en længere udvikling hos Cand. Nuthorn om bibestemmelse (parataktiske) tilføielse ved hjælp af *δέ* hos Homer⁴⁾, at han ikke vil have medens opfattet i betydning af men (han gör nemlig netop gældende, at *δέ*, men, her maa oversættes medens), og det altsaa maa

¹⁾ Med det samme maa det være mig tilladt at bemærke, at jeg nu skulde ønske bemærkningen om zeugma 4 aarg. s. 103 (notens 4 sidste linjer) udeladt.

²⁾ Udhævelserne tilhøre mig.

³⁾ Jeg benytter her en almindelig betegnelse af *Bäumlein*, som i sine »Untersuchungen über griechische partikeln» s. 97 har behandlet phænomenet. Flere interessante special-tilfælde findes behandlede hos Cand. Nuthorn. Nogle bemærkninger dertil undertrykker jeg, da den hele afhandling efter min formening for det omtvistede sted af Odysseen hverken gör fra eller til.

forstaa om virkelig samtidighed, og da enhver tvil om denne samtidighed hæves ved det sidste aldeles parallelle eksempel med hosføiede oversættelse, — saa bekendt jeg, at jeg finder »oversættelsen« (»hun har opfostret mig, medens min fader lever i fjerne lande«) meningsløs, og jeg tør med saa meget større tryghed udtale en saadan anskuelse, som Cand. Nutzhorn selv, da han skulde give stedets mening, pludselig fandt sig beføiet til at sige har levet. Jeg holder mig saaledes til »meningen«, og antager, at *ζῶει* paa dette sted er at forstaa om fortiden. Men det havde da været at ønske, at Cand. Nutzhorn havde fundet sig foranlediget til at anføre ialfald ét overensstemmende tilfælde, samt derhos at forklare, hvorledes imidlertid *τίθνηται* (som er den ligefremme modsætning til *ζῶει*, og er sat i ligefrem modsætning dertil) alligevel har kunnet beholde sin egentlige tidsbetydning. Det kunde vel ogsaa forlanges, at der skulde være taget hensyn til formelens betydning paa de tre øvrige steder, hvor den forekommer. Cand. Nutzhorn anfører vistnok ét sted, som skal være aldeles parallelt med vort, nemlig β. 312—313:

*ἦ οὐ δάεις, ὡς τὸ πάροιθεν ἐκείριστε πολλὰ καὶ ἐσθλὰ
πήματ' ἐμὰ, μνηστῆρος, ἐγὼ δ' ἔτι νήπιος ἦα;*

men begge sætninger staa her i præteritum, den sidste er ikke sat i præsens. I hint præsens fandt jeg (4de aarg. s. 96: »hans nuværende uvisse skæbne«) en væsentlig modgrund mod den af Cand. Nutzhorn senere antagne grammatiske forstaaelse, og finder den ikke svækket derved, at Cand. Nutzhorn stilltende har gengivet meningen med præteritum.

Til forklaring af de to sammenligninger T 374 figg. fremsætter Cand. Nutzhorn til slutning den formodning — om jeg tør bruge et saa svagt udtryk — at naar Homer fortæller om et skjold, »hvorfra der langt hen stod et skin som af maanen«, saa har han ikke tænkt paa den blege maane, men paa den røde, saadan som man ser den paa havet, naar den hæver sig bag fjeldet. Da imidlertid intet tilføiet ord antyder enten farve eller situation, og altsaa maanens røde farve først kan sluttes af den efterfølgende sammenligning med ilden paa fjeldet, der ses af sømændene paa havet, saa vil vist Cand. Nutzhorn selv ved nærmere overvejelse finde, at ingen læser af sig selv vil komme til denne forestilling, med mindre han specielt bestræber sig for at forene de to sammenligninger. Og i dette tilfælde vil han ogsaa først komme til den efter at have læst den anden sammenligning med ilden, der nøder ham til igen at gaa tilbage til den første sammenligning for der at corrigere sin oprindelige forestilling. Jeg forbigaar det Æssianske vers, da det vel neppe har været meningen at anføre det som bevis.

Den skarpe irettesættelse, som Cand. Nutzhorn i anledning af mine bemærkninger til Homer i de samme slutningsord tildeler philologerne i almindelighed med G. Hermann i spidsen, at »Homers text betragtes som herreløst land, hvor man frit kan gaa paa jagt efter interpolationer og rhapsodetilsætninger«, er muligvis fortjent, jeg afgør intet derom. Men i ethvert tilfælde vilde den paa dette sted have gjort en større virkning, dersom den, der udtalte den, havde været ligesaa skarp, da det gjaldt at imødegaa grunde og fremsætte en selvstændig forklaring. Der kunde maaske være nogen, som vilde gengælde en saadan irettesættelse med en ligesaa overlegen bemærkning om dem, der bestemt fastholde texten saadan som den nu engang er bleven os overleveret. Men jeg indsér ikke,

hvortil sådant skulde tjene. Jeg tænker, man gør bedst i at indrømme enhver undersøgelsens frihed, selv om undersøgelsen skulde føre i modsat retning af denne eller hin forudfattede mening. Hvad der tilsidst skal bringe sandheden frem, er grundenes vægt, og der spørges ikke efter, hvem der har brugt de stærkeste udtryk om modstanderne.

Besvarelser paa Opgaverne i forrige Hefte.

A. Græske Opgaver.

Ti Besvarelser ere blevne Redaktionen tilsendte i Anledning af de konjunktural-kritiske Opgaver, som Konferenceraad Madvig fremsatte i forrige Hefte af dette Tidsskrift. Tre af disse, den ene fra Semibarbarus i Christiania, den anden fra Adjunkt Bang i Bønne og den tredje fra Adjunkt Bøggild i Horsens omfatte alle Opgaverne; medens de andre syv samtlige give Løsningen til det langt overveiende Antal af dem; disse Besvarelser ere indsendte af Studenterne Christensen, Hauch og Wimmer i København, af Candidatus philologæ V. Voss, Bestyrer for Børgerskolen i Frederikstad i Norge, af C. J., C. E. P. og J. E. W.

Opgaven Nr. 1 har Madvig tænkt sig løst saaledes, at der skulde læses *καλλίστα τεύχεων*. Den er løst af 4 af Indsenderne (Bang, Bøggild, J. E. W. og Semibarbarus), hvoraf de 3 foreslaa det Samme som Madvig, den 4de (Bang) vil læse *τεύχεων*. Bøggild har imidlertid været i stor Tvivl, om *εὐτεχνος*, der i Almindelighed betyder: øvet i Kunst, kunstfærdig, virkelig kan bruges = *εὐτεχνητος*, saaledes som det maatte være Tilfældet, naar der skulde læses *τεύχεων*. Han vilde foretrække *τεύχεων* (sideordnet med *ἔχων*, medens *καλλίστα* stod snubstantivisk), hvis det blot gik an at tillægge Priamos dette Epitheton. Semibarbarus mener, at det ingen Vanskelighed vil have at bruge *εὐτεχνος* i passiv Betydning, ifølge den Maade, hvorpaa det er sammensat, ligesom man bruger *εὐλογος* eller *artificiosus* baade i aktiv og i passiv Betydning.

Ved Nr. 2 vil Madvig læse *ἡδὴ δ'εὐχαρος*, og deri samstemme alle de 8 Indsendere, der have løst denne Opgave (Semibarbarus, Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Wimmer, C. J. og C. E. P.).

I Nr. 3 retter Madvig *Βάχαις* til *Βάχαι*, saaledes ogsaa de 8 Indsendere, der havde løst den foregaaende Opgave, og desuden Voss.

Ved Nr. 4 læser Madvig *θραῦσαν μ' ἔχει* og henviser til sin græske Syntax § 179. Saaledes læser ogsaa Bang Opgaven og henviser til de i Papes Lexikon under *ἔχω* citerede Steder Hesiod. Opera v. 42 og Euripides's Medea v. 33. Bøggild og Christensen foreslaa *παράσσωμαι*, den Sidste, idet han henviser til Madv. Gr. Syntax § 27, medens Hauch foreslaaer *θραῖναι με δει*, og J. E. W. *πράγμα μ' ἔδει*. Semibarbarus bemærker Følgende om Opgaven: Den af Madvig krævede Mening kan man mulig faa frem ved at læse *θραῦσαν μ' ἔχει*. Men jeg maa tilstaae, at jeg ikke har kunnet overtale mig om, at den almindelige Text er meningsløs, og at den Tanke, som Madvig vil have udtrykt, er den eneste rimelige; i Haub om videre Belærelse

vover jeg at tilføie min Forstaelse. Først siger Agamemnon: Det er forfærdeligt for mig at vove (udføre) dette; herefter følger ingen Begrundelse, thi det er naturligt, at Agamemnon, naar han, som han selv siger (v. 1256), elsker sine Børn, gyser for at ofre Iphigenia. Han vedbliver: »men ogsaa forfærdeligt ikke at vove dette»; hertil slutter sig Grunden: »thi dette (det, som det her gjælder nemlig at ofre Iphigenia) bør jeg gjøre; Agamemnon føler, at det er hans Pligt at ofre sin Datter, og derfor er han ogsaa ræd for ikke at gjøre dette; i det Følgende udvikler han videre, hvilket Ansvar han paadrager sig Ved Undladelsen af Offringen. Rigtignok bliver det paafaldende, at der i 1258 staaar *τοῦτο*, medens den foregaaende Linie har *ταῦτα*.

Nr. 5 have 9 Indsendere læst (Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Semibarbarus, Voss, Wimmer, C. J. og C. E. P.), og Alle foreslaae ligesom Madvig at læse: *τοῦτο ὅρα*.

Nr. 6 er af 9 Indsendere (Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Semibarbarus, Voss, C. J., C. E. P. og J. E. W.) læst, saaledes som Madvig har tænkt sig det; de foreslaae *ἑαστοι ἔξ, ὀλίγοι δὲ δίκαι*; nogle Enkelte dog uden *δὲ* foran *δίκαι*. Madvig bemærker, at der ogsaa kan have staaet et *καί* imellem *δὲ* og *δίκαι*. Efter hvad Bang anfører er denne Rettelse (o: uden *δὲ*) allerede foreslaaet af Sintenis i hans Udgave af Plutarchs vitæ, Fortalen til 5te Bind p. V, 1. Wimmer foreslaaer *ἐς ὀλίγον*.

Ved Nr. 7 læse 7 Indsendere (Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Semibarbarus, Voss og J. E. W.) ligesom Madvig *ἀναπεφυκὸς τῆς παιδείας*. Semibarbarus bemærker, at han først havde tænkt paa at læse *πλαγίος*, men at han antager, dette Ord i betydningen Slette mere tilhører Digtersproget og desuden fjerner sig lidt mere fra Haandskrifternes Spor. Wimmer foreslaaer dette Ord, idet han henviser til Soph. Ajas 1220; C. E. P. *τῆς ὁμαλῆς* (scil. γῆς).

Om Nr. 8. a. have Indsenderne været temmelig uenige. Den Læsemaade, Madvig antager for rigtig, nemlig at læse *ποιοῦσιν*, er kun foreslaaet af Wimmer; derimod ville Bøggild, J. E. W. og Voss læse *πονοῦσι* (trans.), Semibarbarus og C. E. P. *πίθουσιν*, medens C. J. foreslaaer *ῥπίουσιν* (af ῥπίω).

Ved Nr. 8. b. foreslaae Bang, Bøggild, Christensen og Wimmer det Samme som Madvig, nemlig at læse *ἔποιτο*; men den Første tilføier, at han har nogen Tvivl, da han ikke finder, at det er nogen let Rettelse af Haandskrifternes Læsemaade. Christensen er i Tvivl, om der maaskee ikke kan have staaet *ἔποιντο* (cfr. Madv. Gr. Synt. § 1 a. Anm. 1), og denne Læsemaade er ogsaa foreslaaet af Voss. Semibarbarus foreslaaer men med Tvivl *ἐπίσποιτο*, J. E. W. *ἔσποιτο* og C. J. *κηλοίτο*.

Om Nr. 9 har der været Eenstemmighed, idet alle 9 Indsendere, der have læst denne Opgave (Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Semibarbarus, Wimmer, C. J., C. E. P. og J. E. W.) læse ligesom Madvig *ἀνυδοῦσι δὲ*.

Nr. 10 er læst af 6 Indsendere (Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Semibarbarus og C. J.), der alle læse *φιλομαθήσοντας* ligesom Madvig.

Nr. 11 havde Madvig tænkt sig læst saaledes, at der skulde læses *Συμμάιδου καὶ Πανταξίου*, idet han tilføier: om *Πανταξίας* eller *Πανταξίας* see Cluv. Sicilia ant., Fortolkerne til Virg. Æn. III, 689. Denne Læsemaade er ogsaa foreslaaet af Bang, Semibarbarus og C. E. P. Bang henviser med Hensyn til det sidste Flodnavn til Thucyd. VI, 4. Den første Deel af Læsemaaden

Σουαίδων er ogsaa fundet af Andre (Christensen, Hauch, Voss og Wimmer); men som det andet Flodnavn tænker Christensen sig *Τυφλαυρος* (of. Strabo VI, p. 272 og Thuk. VI, 50); Hauch er i Tvivl, om hvilket Navn der skal staa, og tænker nærmest paa *Ἀδριαίου*, skjøndt det ikke tilfredsstiller ham; Wimmer foreslæaer *Ἀμφύκων*, medens Voss's Rettelse indskrænker sig til det første Flodnavn. Bøggild bemærker om Opgaven, at han ikke kjender de lokale Forhold tilstrækkeligt til med nogen Sikkerhed at kunne løse den; men ved at eftersee Bergs Kaart over Italien, er han kommet til at tænke sig Muligheden af, at der kunde have staaet (*τοῦ τῆς*) *συμβόλου καὶ τῶν καταβόλων* κ. r. λ.

Nr. 12 er af 7 Indsendere (Bang, Christensen, Hauch, Semibarbarus, Voss, Wimmer og J. E. W.) løst saaledes, at de læse *τὴν περὶ Γαργάμλης*, den samme Læsemaade, Madvig foreslæaer. C. E. P. vil læse *περὶ Γαργάμλης* og C. J. *παρὰ Γαργάμλης*; Bøggild foreslæaer *τὴν περὶ ταύτης ἀναγράφουσαν*.

B. Latinske Opgaver.

Om Nr. 1 have alle Indsendere; der have løst den (Bang, Bøggild, Hauch, Semibarbarus, Voss, Wimmer og C. J.) vræet enige, og de ville ligesom Madvig læse *Sese avet*.

Ved Nr. 2 er den Læsemaade, Madvig anseer for rigtig, foreslæaet af 9 Indsendere (Bang, Bøggild, Christensen, Semibarbarus, Voss, Wimmer, C. J., C. E. P. og J. E. W.); og der skal derfor læses *refecta mora*. Christensen tænker sig tillige Muligheden af, at der kunde have staaet *refota*. Hauch læser *lingua fere remora*.

Den tredje Opgave havde Madvig tænkt sig løst saaledes, at der skulde læses *pro re-indignande*, en Læsemaade, hvormed ingen af Indsendernes Løsninger ganske stemmer. Wimmer, Bøggild og J. E. W. læse *pro re-indignate*, de to Sidste med Tilføielse af, at *indignate* da skal tages i passiv Betydning. Bang er i Tvivl, om der skal læses *pro re* (efter Fortjeneste) eller *per me indignate*. Christensen og Semibarbarus foreslæaer *pro! mi entis indignate*, den Sidste idet han tilføier at *mi* da skal tages = *mihi* = *a me* og *indignate* i passiv Betydning. C. E. P. vil forklare den almindelige Læsemaade saaledes, at *pro me* skal tages = *pro mea parte*: O Du, over hvem jeg for min Deel aldrig har harmet mig nok, eller = efter min Beskaaffenhed, efter min Tilstand, i Forhold til den Nød, Du volder mig.

Ved Nr. 4 have 5 af Indsenderne (Bøggild, Christensen, Semibarbarus, Wimmer og C. J.) foreslæaet at læse *belles*, hvilken Læsemaade Madvig ogsaa anseer for den rette. C. E. P. vil læse: *si valeas*, og Bang *si valles*, idet han som Parallelsteder henviser til Juvenal 8, 247—248 og Tac. Hist. 4, 26.

Nr 5 er besvaret af alle 10 Indsendere og det paa den Maade, ogsaa Madvig foreslæaer; der skal da læses *convenit*. Semibarbarus føler sig imidlertid ikke tilfredsstillet derved.

Den 6te Opgave er af Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Wimmer, C. E. P. og C. J. løst saaledes, at de ville læse *Priamis* eller *Priameis*; Semibarbarus og J. E. W. foreslæaer *Priamēi*. Madvig er enig med de to sidste Indsendere og han bemærker, at *Priamei* skal læses i tre Stavelser ligesom *Nereis* i to af *Nereis* hos Statius Achill. II, 527, jvnf. *Orphei* o. s. v. Der tænkes ved dette Navn naturligtvis paa Cassandra.

1/2alt

Nr. 7 have Bang, Christensen, Semibarbarus, Voss, Wimmer, C. J. og J. E. W. løst saaledes, at de læse *proditores vindictam*, en Læsemaade, Madvig anseer for den rette. Bøggild og Hauch rette paa samme Maade, men indskyde et *in* foran *proditores*.

Nr. 8 tænker Madvig sig løst saaledes, at der skal læses *rerum judicata (rum auctoritas)* etc.; en Løsning. Ingen af Indsenderne har foreslaaet. Væsentlig stemmer imidlertid Semibarbarus med Madvig, naar han efter først at have erklæret, at han giver sig paa Naade og Unaade ligesoverfor Opgaven, derpaa tilføjer: Eller tør jeg nævne følgende tose Indfald: Skulde der i *restum judicata* stikke *rerum judicatorum sanctitas*? Den Omstændighed, at begge de paa hinanden følgende Ord indeholdt Stavelsen *ta*, kunde have betydet, at saagodtsom hele Ordet *sanctitas* faldt ud. Bang læser *rerum capitalium judicia*, idet han tænker sig Ordet *capitalium* udfaldet (cfr. Beg. af cap. 30). Bøggild *rerum judicia*, Christensen *reorum judicia*; Hauch *receptorum judicata*, C. E. P. *rerum judicatum* og J. E. W. *res tum judicata*.

Den 9de Opgave er af 8 Indsendere (Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Semibarbarus, Voss, C. E. P. og J. E. W.) løst saaledes, at der foreslaaes læst enten *actore* eller *alitore*; Madvig læser *actore*, og sætter *alitore* til i Parenthes. Wimmer har tænkt sig, at der havde staaet *procuratore* (cfr. Cic. de orat. I, 58, 249).

Ved Nr. 10. a. læse Bang, Christensen, Hauch, Semibarbarus og C. J. ligesom Madvig *si videtur tibi*, Voss det Samme, blot med et *sic* indskudt foran *videtur*; J. E. W. læser *si quid videtur tibi*; Bøggild og C. E. P. *sicut videtur tibi*.

Nr. 10. b. er løst af alle Indsendere, og det paa samme Maade, Madvig foreslaaer: nemlig saaledes, at der læses *eo tondit*.

Nr. 10. c. ville Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Semibarbarus, Wimmer, C. E. P. og J. E. W. ligesom Madvig læse *quid amet*; C. J. foreslaaer *quid sit* eller *quidnam sit*.

Nr. 11 er løst af alle Indsenderne undtagen af C. J., og det paa samme Maade, Madvig har tænkt sig den løst, nemlig saaledes, at der skal læses *animatio*.

Ogsaa om 12. a. har der været fuldstændig Enighed hos de 9 Indsendere, der have løst den (Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Semibarbarus, Wimmer, C. E. P., C. J. og J. E. W.), de mene ligesom Madvig, at der skal læses *quod*.

12. b. er løst af de samme 9 Indsendere; de 8 af dem læse ligesom Madvig *profici me adjectis*, den 9de (C. J.) *profici me additis*.

Daniæ
Regem suum augustissimum
Fredericum VII mortuum
pie lugenti.

Quid ferunt crebros gemitus volantes
Per fretum sensim Zephyri? Propinqvæ
Daniæ — qvæso — quid in hoc acerbi
Accidit ævo?

Exstat immensus dolor. En, amatus
Rex repentine moritur; manuqve
Labitur sceptrum, qvod amore ductum
Struxit amorem.

Hinc ferunt tristes gemitus ad oras
Per fretum nostras Zephyri. Gementis
Daniæ toto dolet universa
Natio corde.

Tota, si posset, comes esse vellet
Funeri Regis. Per agros, per urbes
Consonæ voces — »bone Rex, valet« —
Nube feruntur.

Terminos regni dolor ille transit.
Jam fretum transit. Soror et sororis
Daniæ luctu simul ipsa luget
Svecia concors.

En, suum quantis studiis honorant
Principem Dani! Decus est utrisque,
Mortuo Regi, populoque certa
Pulchra ferenti.

Vixerat mire popularis usque;
Vixerat dives bonitatis auro;
Gesserat summis simul infimisque
Pectus amicum.

Patriam, sedes patrias amavit,
Insulam bellam Gefionis, atque
Ceteras partes. Voluit salutem
Omnibus æquam.

At fremunt hostes; vehementer urgent;
Invident pacem populo dolenti.
Unda fert undam, tumor et tumorem
Prorsus inanem.

Nesciunt, quare strepitent minaces.
Suscitare ignem tamen haud verentur
Ebrii. Num quid sapient, per orbem
Igne voluto?

Scandici rebus populi molestis
Usque stent junctis animis; amorque
Inde fraternus struat inter ambo
Litora pontem.

Te — precor — te, gens generosa, servet,
Qui regit terras hominumque fata;
Detque Victoris tibi Waldemari
Vincere signo.

A. Hedner,
Svecigena.

Om Epikharms Liv.

(Brudstykke af et større Arbejde.)

Af *A. O. F. Lorenz.*

L

Der fattedes i Oldtiden ikke Skrifter, som handlede om Epikharms Liv og Virken. Saaledes havde Neanthes fra Kyzikos, en Rhetor og Historieskriver, der levede under Attalos I, blandt sine talrige Værker ogsaa efterladt et *περὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν*, hvori han havde omtalt Epikharm (Steph. Byz. s. v. *Κράστος*, see nedenfor); Tyrannen Dionysios den Yngre havde skrevet *περὶ τῶν ποιημάτων Ἐπικάρμου* (Suid. s. v. *Διονύσιος*); og en vis Alkimos havde forsøgt at udlede platoniske Dogmer af Læresætninger, som stode i Epikharms Komoedier: Diog. Laert. 3, 12, 9: *Πολλὰ δὲ καὶ παρ' Ἐπικάρμου τοῦ κωμωδιοποιοῦ προσωφέλῃται (ὁ Πλάτων), τὰ πλεῖστα μεταγράψας, καθά φησιν Ἀλκίμος ἐν τοῖς πρὸς Ἀμύνταν, ἃ ἴσθι τέτταρα. ἐνθα καὶ ἐν τῷ πρώτῳ φησὶ ταῦτα. »Φαίνεται δὲ καὶ Πλάτων πολλὰ τῷ Ἐπικάρμου λέγων· σκεπτέον δέ.«* Nu følger en Række Exemppler, tilsidst (§ 17) hedder det: *καὶ ταῦτα μὲν καὶ τὰ τοιαῦτα διὰ τῶν τεττάρων βιβλίων παραπήγνυσιν ὁ Ἀλκίμος, παρτισμαίνων τὴν ἐξ Ἐπικάρμου Πλάτωνι περιγινομένην ἀφέλειαν.* Hele Værket handlede altsaa om hiin foregivne Overeensstemmelse¹⁾. Men den vigtigste Forfatter synes dog den bekendte Apollodoros fra Athen at have været: blandt hans til Litteratur-

¹⁾ Denne Alkimos er iøvrigt ubekendt. Det er umuligt at afgjøre, om han er identisk med den Alkimos, der havde skrevet *Σικελικά*, s. Athen. 7, 322, a; eller med den Sikuler Alkimos, hvis Bog *Ἰταλική* citeres Athen. 10, 441, a og vel ogsaa 12, 518, b; paa første Sted anføres deraf fabelagtige Fortællinger om Herakles, ligesom Festus s. v. *Romam* (ed. Müll. p. 266) af samme Kilde anfører lignende Historier om Roms Oprindelse. Endeligen nævner Diog. Laert. 2, 11, 114 en Alkimos, Discipel af Stilpon, *ἐπάντων πρωτεύοντα τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι ῥητόρων*. — Leopold Schmidt formoder, at vor Alkimos, Forfatteren til Skriftet *πρὸς Ἀμύνταν*, har hørt til Neoplatonikerne, hvis Bestræbelser, overalt hos de ældre Philosopher at opdage platoniske Læresætninger, ret vel stemmer med hans Forklaring af Epikharms Vers.

historien henhørende Arbejder vare Skrifter baade om Epikharm og om Sophron. De faae Brudstykker heraf ere samlede i C. G. Heyne's *Apollodori Bibliotheca et Fragmenta*, vol. 1, p. 438—441. Han havde efter Porphyrios, vita Plotini cap. 24, inddeelt Epikharms Digte i 10 Bøger, formodentligen var derfor Commentaren ogsaa i 10 Bøger, smlgn. Suid. s. v. καρδιώτειν: Ἀπολλόδωρος ἐν ἑκτῇ περὶ Ἐπιχάρμου κ. τ. λ. Til denne Commentar sigter vel ogsaa Athenaios, naar han, for at bevise Uægtigheden af en Epikharm tillagt Komoedie, beraaber sig paa Apollodor, s. 14, 648, e: ὁμοίως δὲ ἰστορεῖ καὶ Ἀπολλόδωρος.

I disse her opregnede, for os tabte Skrifter fandtes upaatvivleligt mange Efterretninger om Epikharms Liv, ja denne maa selv i sine Værker have meddeelt Et og Andet derom, som man kan slutte af Diogenes' Ord i det nedenfor anførte Sted: ὡς γησι καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς συγγράμμασι. Vi kunde derfor være berettigede til at vente, at Diogenes, da han i ottende Bog af sin φιλόσοφος ἰστορία beskæftigede sig med Pythagoreerne og gav Epikharm en Plads blandt dem, havde med Omhu benyttet det rige Material, hvorf dog vist en Deel stod til hans Raadighed, til derefter at udkaste en interessant Skildring af Digterens vistnok bevægede og paa Erfaringer rige Liv, af hans Aandsudvikling og hans Værkers deraf betingede Rækkefølge. Men Diogenes skuffer her, som paa mange andre Steder, aldeles vore Forventninger: hans Efterretninger ere yderst tarvelige og sparsomme, ja i den Grad, at man uvilkaarligt spørger om Grunden til en saa kort Affærdigelse. I de andre βίοι af mere bekendte Philosopher veed han jo dog altid en heel Deel, meer eller mindre paalidelige, Efterretninger, og pleier dertil at føie en Række af Vedkommendes eiendommelige Læresætninger og berømte Udsagn; smlgn., for blot at tage det nærmest Liggende, hans vita Empedoclis. Selv om nu de Kilder, han benyttede til Epikharms Levnetsløb, kun vare magre, bliver det dog høist paafaldende, at han ikke har tilføiet en Samling af de i hele Oldtiden saa berømte Gnomer og Sententser af Epikharm, som han ganske sikkert havde liggende for sig, s. Citatet af Alkimos i 3die Bogs 12te Kap. og hans egne Ytringer i βίος Ἐπιχάρμου nedenfor. Jeg er derfor tilbøielig til at antage, at Texten er ufuldstændigt opbevaret. Og dog er denne vor tilforladeligste og bedste Kilde. Thi saa sandt det end er, at Diogenes paa Grund af sin Kritikløshed kun maa benyttes med Forsigtighed, (smlgn. den af Menage fældede Dom over

ham), saa er han dog ligesaa ofte paa Grund af sine gode, nu tabte Kilder meget værdifuld for os. Dette er netop Tilfældet her. Diogenes er vor ældste Hjemmelsmand, og vi ere berettigede til at antage hans Kilder for gode, selv om de have været sparsomme, eller han kun har givet os et ringe Udbytte af dem. Fremdeles bærer hans korte Overlevering i og for sig et vist Præg af Sandhed: den indeholder Intet, som i sig selv er utroligt, den stemmer med Tidsforholdene, og den lader sig let bringe i Harmoni med de faae andre Efterretninger hos paalidelige Forfattere. Af disse Grunde troer jeg, at Diogenes i alt Væsentligt bør danne Grundlaget for Undersøgelser angaaende Epikharm; støttede til ham og benyttende de andetstedsfra bekjendte Tidsforhold, maae vi søge at udbrede Klarhed over Hovedpunkterne af Digterens Liv: videre kunne vi ikke komme. Thi Beskaffenheden af de øvrige Efterretninger nødvendiggjør en nøie kritisk Prøvelse, der kun sjældent levner et positivt Resultat. Suidas kaster som sædvanligt de fra forskellige Kanter samlede, ofte indbyrdes modstridende Efterretninger mellem hinanden, uden at sondre og prøve dem. Eudokia, der Ord for Ord afskriver Suidas og tildeels Diogenes, er naturligviis uden al Betydning og derfor i det Følgende ganske tilsidesat. De enkelte Notitser hos sildige Samlere (som Plutarkh og Ailian) og Grammatikere (som Diomedes og Anonymus *περί κομωδίας*, s. Bergk's Aristoph. prolegg. no. 3) ere deels uvigtige, deels upaalidelige, undertiden ligefrem opdigtede. Da Diogenes nævner Epikharm som Pythagoreer, kunde man ogsaa i Nyplatonikernes Skrifter søge Efterretninger om ham, og virkelig findes hos Iamblikhos de vita Pythagorica 3 Gange Epikharm nævnt og nogle Bemærkninger om ham. Men denne saakaldte Iamblikhos er en yderst uordentlig og kritikløs Samling af forskellige Beretninger, uden al indre Sammenhæng, opfyldt af Feil, Modsigelser og Gjentakelser. Med Rette betragtede derfor Kuster hele Bogen som et sildigt, maaskee af Iamblikhos' Samlinger sammenflettet Makværk, og Meiners (Gesch. der Wissenschaften in Grchld. u. Rom, 1, S. 270 ff.) søgte at udfinde de Kilder, hvorfra de enkelte Afsnit stamme; Kiessling har sluttet sig til hans Resultater. Nu kunne jo rigtignok selv i et saadant Værk enkelte Partier, der grunde sig paa nu tabte gode Kilder, indeholde noget Brugbart, men vi ville faae at see, at dette netop ikke er Tilfældet med tvende af de antydede Steder, medens det tredie ikke lærer os noget Nyt.

Nøiagtigere Undersøgelser over Epikharms Liv og Skrifter ere først fremkomne i vort Aarhundrede, thi Fremstillingerne i de ældre Compendier ere dels meget ufuldstændige, dels feilfulde. Saaledes, for blot at nævne dem, jeg hidtil har havt Leilighed til at gennemlæse, Mongitor i *biblioth. Sicula*, 1, p. 180 ff., G. I. Voss, *de poetis Græcis*, tom. 3, cap. 6 (begge ikke saameget feilfulde, som ufuldstændige); C. G. Harless i Anmærkn. til Fabr. bibl. Gr. 2, p. 298 ff. har derimod mange Misforstaaelser. — I den nyere Tid forsøgte først Hermann Harless en Monographie: *De Epicharmo*, Essendix 1822, 8°, (her er den ældre Litteratur samlet i en Anm. p. 10); men hans Fremstilling er saa forvirret og uklar, og opfyldt med saadanne Urigtigheder, at han med Rette dadles af de Følgende. — Carl Joseph Grysar udgav 1828 i Köln: *De Doriensium comœdia quæstiones*, vol. prius, hvis anden og tredie Afdeling alene handler om Epikharm. Andet Bind, som skulde indeholde en Fragmentsamling af de sikelske og italiske Komikere, udkom ikke, og vi savne endnu en saadan Samling, der kunde danne et Appendix til Meinekes Fragm. comicorum Græcorum. Grysars Bog har hidtil været Hovedskriftet; alle følgende Fremstillinger (Tiritto undtagen) ere meer eller mindre byggede derpaa. Den indeholder en temmelig fuldstændig Materialsamling, men lider af overveiende, store og væsentlige Mangler. Grysars Hovedfeil er Mangel paa rigtig Vurdering af Kilderne: i de senere Samlere synes han ikke at see skjødesløse, ofte uvidende og uredelige Compilerere, hvis sparsomme Optegnelser maae benyttes med yderste Forsigtighed, men derimod grundige Lærde, der skreve med dyb Nøiagtighed og lagttagelse af stundom meget fine Hensyn. Saaledes holder han fast ved den Tro, at Diogenes har gjort en streng Sondring mellem Philosophen og Komikeren Epikharms, kun talt om den første i sit Galleri af Pythagoreere og om den sidste i 3die Bogs 12te Kap. (hvor han efter Alkimos nævnes som Platons Forbillede!); derfor blev Philosophens Levnetsbeskrivelse saa kort, thi Alt, hvad han vidste om Komoedieskriveren, var han nødsaget til i hiin vita at nægte sine Læsere. De følgende Undersøgelser ville tilstrækkeligt vise, til hvilke forkeerte Combinationer et saadant System fører. Dernæst gaaer Grysar meget for vidt med at opstille en Mængde løse og vilkaarlige Hypotheser, grundede paa et utilstrækkeligt Fundament, ja stundom paa slet intet; denne Bestræbelse, der navnlig rammer Komoediernes Indhold (hvørom

vi som oftest Intet vide, og af Titterne, de eneste Levninger, Intet kunne slutte), har vel bidraget til at opmuntre de Følgende til at gaa videre og videre i grændseløs Vilkaarlighed, indtil Billedet af den simple Epikharmiske Komoedie, den burleske og kunstløse Farce, er blevet saa fordreiet og taaget som muligt. Endeligen viser Grysar en utilladelig Ligegyldighed for rigtige og nøiagtige Citater, flere ere ligefrem falske og have, mærkeligt nok, forplantet sig fra de ældre Skrifter til de nyere, som et edictum tralaticium, hvorpaa man uden Videre skulde troe. — Grysars Skrift blev bedømt af Welcker, i »Schulzeitung» for 1830, Nr. 53 ff.; denne Recension optoges, med nogle Tillæg, i Forfatterens »Kleine Schriften«, I, p. 271—356. Welcker har den Fortjeneste at have paaviist nogle af Grysar's Feil, omend langt fra alle; han har ikke omhyggeligt nok gennemgaaet Kilderne, for derved at faae Vished om Hovedpunkterne, men foretrukket at bygge videre paa de af Grysar paabegyndte Phantasibygninger, navnlig angaaende Komoediernes Indhold; man kan ikke Andet end beundre hans sjeldne omfattende Læsning (hvilken vi maae takke for endeel nye Citater) og hans undertiden virkeligt træffende og aandfulde Tanker — men man kan umuligt komme til en blot nogenlunde tydelig Idee om den doriske Komoedie ved saaledes at overlade sig til sin Phantasi og glemme de i den daværende Kulturperiode og i den doriske Folkekomoedies Charakter givne Forudsætninger. — Langt bedre, omend ikke feilfri, er Bernhardt's Artikel »*Epicharmus*« i Ersch og Gruber's Encyclopædi, Sect. 1, Bd. 35, p. 342—356, hvor der med Rette udtales en skarp Dadel over Bode's »overfladiske, med Misgreb opfyldte og derhos vilkaarligt udsmykkede« Compilation i Gesch. der hellen. Dichtkunst, 3, 2, p. 36—86. En lignende Dom fortjener Faustin Colin (skal være Prof. i Strassburg), der i en Bog med den lokkende Titel: *Clef de l'histoire de la Comédie Grecque* (Paris 1857) har udskrevet Grysar's Resultater, uden mindste videnskabelige Prøvelse og egen Dom, samt udsmykket dem videre i et affekteert, svulstigt Sprog. En mærkværdig Bog er den af Luigi Tiritto: *Saggio storico sulla vita di Epicarmo con frammenti delle di lui opere*, Palermo 1836, der indeholder høist besynderlige Misforstaaelser og vilkaarlige Anvendelser af Kildestederne, som dog finde deres Forklaring deri, at Forfatteren ikke synes at have kunnet Græsk. Han citerer Kilderne aldrig efter den græske Text, men efter den i gamle Udgaver gængse latinske Oversættelse, uden at kunne rette dens Feil;

disse latinske Citater, samt G. I. Voss og Fabricius ere hans vigtigste Kildeskrifter. Fragmentsamlingen er aftrykt efter den ældste, der findes, nemlig den af Meursius (i Anm. til Hel-ladios), der er saa feilfuld og opfyldt med *Ψευδοπιχάρμεια*, at allerede Herm. Harless søgte at revidere den. — Den fuldstændigste Fragmentsamling er af H. P. Krusemann, Barleimi 1834, et godt og omhyggeligt Arbeide; en kritisk Revision (men ikke af alle Fragm.) findes hos Ahrens, *de dial. Dor.* Appendix I. — Efter Grysar og Welcker har Ingen foretaget nøiere Undersøgelser angaaende Epikharms Liv og Virken, og deres Resultater ere derfor endnu de almindeligt antagne, selv C. O. Müller afviger ikke meget derfra i sin *Gesch. der griech. Litt.* 2, 259 ff., hvor iøvrigt den doriske Komoedies Kjendetegn findes kort, men meget klart og smukt angivne. Endeel tidligere Hypotheser, fremsatte i »die Dorier, Buch 4, Kap. 7«, synes Forfatteren senere selv at have ladet falde. — En lille Bog af Leopold Schmidt: *Quæstiones Epicharmææ, spec. I*, Bonnæ 1846, indeholder blot Undersøgelser angaaende de af Alkimos opbevarede Brudstykker af Epikharm, men Behandlingen synes især i metrisk Henseende at være temmeligt uheldig; Forf. (nu Prof. i Marburg) slutter sig hovedsageligen til Welcker. — I »Rhein. Mus.«, »Philologus« og »Jahns Jahrbücher« har jeg hidtil blot kunnet finde enkelte Brudstykker af Epikharm kritisk og exegetisk behandlede, saa at der endnu stadigt savnes en grundig kritisk Behandling af Efterretningerne om hans Liv og Virken; til en saadan har jeg i det Følgende søgt at levere nogle Bidrag.

II.

Som allerede antydet, ville de følgende Undersøgelser navn-ligen blive baserede paa Diogenes, hvis Beretnings Rigtighed i alt Væsentligt synes at blive bestyrket ved Overveielse af Tidsforholdene og ved kritisk Prøvelse af de andre Vidnesbyrd. Hans βίος *Ἐπιχάρμου*, 8, 3, 78 lyder saaledes (Texten er efter Huebner og Cobet aldeles sikker, paa τοῦ ζῆν nær): *Ἐπιχάρμος Ἠλοθαλοῦς Κῶος· καὶ οὗτος ἤκουσε Πυθαγόρου. τριμηνιαῖος δ' ὑπάρχων ἀπηνέχθη τῆς Σικελίας εἰς Μέγαρα, ἐντεῦθεν δ' εἰς Συρακούσας, ὥς φησὶ καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς συγγράμμασι. καὶ αὐτῷ ἐπὶ τοῦ ἀνδριάντος ἐπιγέγραπται τόδε·*

*Ἐὶ τι παραλλάσσει φάεθ' ἄλιος ἄστρον,
καὶ πόντος ποταμῶν μείζον' ἔχει δύναμιν,
φαμὶ τοσούτον ἐγὼ σοφίᾳ προέχειν Ἐπίχαρμον,
ὃν πατρίς ἑστιγάνωσ' ἄδ' ἑ Συρακοσίων.*

Οὗτος ὑπομνήματα καταλέλοιπεν, ἐν οἷς φυσιολογεῖ, γνωμολογεῖ, ἱατρολογεῖ. καὶ παραστιχίδια ἐν τοῖς πλείστοις τῶν ὑπομνημάτων πεποίηκεν, οἷς διασαφεῖ, ὅτι αὐτοῦ ἐστὶ τὰ συγγράμματα. βιὸς δ' ἔτη ἐνενήκοντα κατέστρεψεν [τοῦ ζῆν].

Allerede den første Efterretning her, om Epikharms Fødested, giver en let og sikker Forklaring af de afvigende Angivelser hos andre ingenlunde upaalidelige Forfattere, og netop derved anbefaler den sig som den rigtige. Ved sin Fødsel tilhørte Epikharm vel Koerne, men allerede som et Barn paa 3 Maaneder blev han af sin Fader, der af en eller anden Grund forlod sin Hjemstavn, bragt til det sikeliske Megara. Dette blev hans andet Hjem: her maa han have modtaget sin Opdragelse og Uddannelse, i det Mindste for største Delen; thi der gives Spor, som hentyde paa en personlig Omgang mellem Helothales og Pythagoras og altsaa lade formode, at den Første en Tidlang har opholdt sig i Storgrækenland. Det Samme fremgaaer for Epikharms Vedkommende af de følgende Ord hos Diogenes: *καὶ οὗτος ἤκουσε Πυθαγόρου*. Men om han end modtog en Deel af sin Dannelsen der, saa er det dog aldeles vist, at hans Virksomhed som Forfatter, og atter navnlig som Komoediedigter, knyttedes til de to sikeliske Stæder: Megara (hvor hans Komoediedigtning maa have udviklet sig) og Syrakusai (hvor den naaede sin høieste Blomstring). Thi Ingen af de Gamle veed Noget om andre Stæder, hvor Epikharm i længere Tid skulde have opholdt sig, og der behøves intet Beviis for den Paastand, at den Digter, der først bragte den i Megara gængse doriske Folkekomoedie i fastere og regelmæssigere Form, længe maa have dvælet der. Staaer det altsaa fast, at han har tilbragt Størstedelen af sit Liv fra sin spæde Barndom af deels i Megara, deels i Syrakus (hvilket sidste talrige Vidnesbyrd beviser), — hvad Under da, at man derover glemte det betydningsløse Factum, at han egentligen var født paa Kos, men kun havde været der 3 Maaneder? Heraf er det forklarligt, at selv kundskabsrige Mænd kun kjende ham som Sikuler: en saadan kaldes han af Cicero (Tusc. 1, 8, 15; ad Att. 1, 19, 8) og af Horats (Epist. 2, 1, 58); hos Columella 7, 3, 6 hedder han en Syrakusaner og hos Aristoteles (poet. 3, 3, smlgn. 5, 3) en sikelisk Megarer.

I Suidas' Compilation finde vi, foruden de nævnte, endnu to andre Angivelser af Epikharms Fødested. Artiklen lyder saaledes: Suidas s. v. *Ἐπίχαρμος· Τιτύρου ἢ Χειμάρου καὶ Σικίδος, Συρακούσιος, ἣ ἐκ πόλεως Κράστου τῶν Σικανῶν· ὃς εὗρε τὴν κωμωδίαν ἐν Συρακούσαις ἅμα Φόρμῳ· ἐδίδαξε δὲ δράματα νβ', ὡς δὲ Λίκων φησὶ, λθ'. τινὲς δὲ αὐτὸν Κῶον ἀνέγραψαν τῶν μετὰ Κάδμου εἰς Σικελίαν μετοικησάντων. ἄλλοι Σάμιον· ἄλλοι, Μεγάρων τῶν ἐν Σικελίᾳ. ἣν δὲ πρὸ τῶν Περσικῶν εἴη ἔξ, διδάσκων ἐν Συρακούσαις· ἐν δὲ Ἀθήναις Εὐέτης καὶ Εὐξενίδης καὶ Μύλλος ἐπεδείκνυντο. καὶ Ἐπιχάρμειος λόγος, τοῦ Ἐπιχάρμου.*

Angivelsen, at Epikharm er fulgt med den Koiske Tyran Kadmos, der efter Herodot 7, 164 frivilligt nedlagde sit Herredømme og med de Samiske Flygtninge indtog den Sikeliske Stad Zankle, kort efter Slaget ved Lade og Milets Ødelæggelse af Perserne, altsaa 494 eller 493, klinger i og for sig slet ikke utrolig, og blandt de Nyere slutte baade Bernhardy og C. O. Müller sig dertil. Bernhardy (Anm. 6 til Artiklen i Ersch og Gruber's Encyclop.) antager vel ikke, at Epikharms Indvandring til Sikelien daterer sig fra Kadmos' Tog, men holder i denne Henseende Diogenes' Fortælling for rigtig; derimod tilføier han: »Epicharm mochte durch Verhältnisse zum ehemaligen Regenten von Kos bewogen werden, mit demselben sich den Samiern in Zankle anzuschliessen«. Müller, Gesch. der griech. Litt. 2, S. 262, foretrækker derimod aabenbart Suidas for Diogenes: »Epicharm war nach glaubwürdigen Nachrichten von Geburt ein Koer, der mit dem Koischen Tyrannen Kadmos, als dieser um Olymp. 73 (v. Chr. 488) die Herrschaft über seine Insel niederlegte und nach Sicilien zog, eben dahin gekommen war und eine kurze Zeit im Sicilischen Megara wohnte.« Her er for det første den khronologiske Feil at rette, der strider mod Herodots klare Ord, 7, 164: (*Κάδμος*) *μετὰ τῶν Σαμίων ἔσχες τε καὶ κατοίκησε Ζάγκλην*, og dernæst boede Epikharm ikke »en kort Tid« i Megara (hvad intetsteds siges), men snarere den største Deel af sit Liv, indtil han kom til Syrakus (smlgn. Diogenes); ellers havde man ikke kunnet gjøre ham til en sikelisk Megarer, og ellers vilde en Hovedbetingelse for hans digteriske Production fattes, smlgn. Aristot. poet. 3, 3. Fremdeles maa det bemærkes, at Herodot, der dog veed saa Meget om Zankle og Kadmos og ikke skyer Digressioner angaaende en interessant Person eller Begivenhed, slet ikke nævner Epikharm; at ingen Forfatter veed

Noget om Epikharms Ophold i Zankle eller omvendt Kadmos' i Megara, hvorved en nøiere Forbindelse mellem dem kunde tænkes hidført. Endeligt, — og det er Hovedsagen, — bærer Suidas' Version, sammenlignet med den sikre Fortælling hos Diogenes, aldeles Præget af en senere Grammatikers Opdigtelse. Denne søgte at forene de forskellige Efterretninger om Epikharms Herkomst; han havde hørt ham nævne som født paa Kos, men ogsaa som Sikuler; da han nu ikke kjendte den sande Sammenhæng, udfandt han selv en, som Tidsforholdene gjorde meget rimelig, og medgav Koeren Kadmos, om hvem han læste hos Herodot, hans Landsmand som Ledsager. Heraf har der formodentligen senere dannet sig en ny Version, der gjorde Epikharm til en Samier, thi Kadmos' Ledsagere vare jo Samiere¹⁾. Hvorledes vil man derimod forklare Opdigtelsen af et saa specielt Factum, som hos Diogenes?

Tilbage staaer endnu Angivelsen af Krastos som Epikharms Fødested. Dette har Suidas formodentligen taget fra Stephanos Byzantios, der s. v. *Κράστος* siger: *Κράστιος πόλις Σικελίας τῶν Σικανῶν· Φιλίστος Σικελικῶν γγ'. ἐκ ταύτης ἦν Ἐπίχαρμος ὁ ποιητὴς καὶ Λαῖς ἡ ἑταῖρα, ὡς Νεάνθης ἐν τῷ περὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν*. Byen er iøvrigt ganske ubekjendt og dens Navn beskyttes kun ved Citatet af Philistos. Men Epikharm er sikkert ligesaa lidt født der, som Lais, der efter flere andre og bedre Forfattere var fra Hykkara paa Sikilien. Vi kunne uden Betænkning forkaste en saadan isoleret og usandsynlig Efterretning i en daarlig Compilation, selv om vi ikke mere kunne see en sandsynlig Grund til dens Oprindelse²⁾; og vi behøve lige

¹⁾ At derimod Kadmos og Epikharm ere trufne sammen ved Gelons Hof, maa ansees for sikkert; men om nogen nøiere Forbindelse mellem dem høre vi Intet. I Forbindelse med Kadmos' Indvandring til Zankle staaer en meget udbredt Misforstaaelse, til hvilken jeg senere kommer tilbage.

²⁾ Ogsaa de Efterretninger, som Diogenes Laertios har fra Neanthes, vise en skjodesløs og lettroende Forfatter. Han havde efter Diog. 8, 2, 72 skrevet en Bog *περὶ Πυθαγορείων*, der maaskee dannede en Deel af Værket *περὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν*, og hvorfra vel den urimelige Efterretning 8, 2, 55, ligesom Fictionen med Krastos, og den overdrevne Historie hos Iambl. de vit. Pyth. cap. 31, § 189 ff. stamme. De øvrige Citater hos Diogenes, som vel ere tagne sammestedsfra, staae 1, 7, 99; 3, 1, 3 og 4; 6, 1, 13; 9, 1, 4 (smlgn. Porphy. de vita Pyth. 55): de retfærdiggjøre fuldkommen Plutarkh's Dadel, der kalder Neanthes letsindig og uforsigtig (quæstt. symp. 1, 10, 2, p. 628), og gjøre det begribeligt, at Polemon Periegetes kunde faae rigeligt Stof til sine *ἀντιγραφαὶ πρὸς Νεάνθη* (Athen. 13, 602, f.).

saa lidt at troe paa Fødestedet Krastos som paa en Angivelse hos den upaalidelige Ptolemaios, Hephaistions Søn, *ὅτι Ἐπίχαρμος ὁ ποιητὴς ἀπ' Ἀχιλλέως τοῦ Πηλέως εἶλε το γένος* (Photii biblioth. p. 147, a, ed. Bekk.; sammesteds anføres endnu flere andre Fabler af samme Kilde).

Ogsaa hvad Faderens Navn angaaer, afviger Suidas fra Diogenes: han kjender ikke Helothales, men nævner Tityros (eller Kheimaros) og Sikis som Epikharms Forældre. Iamblikh (see nedenfor) kalder Faderen Thyrsos. Aabenbart have vi her lutter sikeliske Navne, som stamme fra en Tid, da man ikke blot ikke mere kjendte Epikharms rette Fødested, men heller ikke mere hans Faders rette Navn og derfor gav ham opdigtede sikeliske Forældre. Og man bemærker strax, at alle Navne synes at stamme fra Hyrdeverdenen: Tityros og Thyrsos ere bekjendte fra Theokrit, og for *Χειμάρου* er Forandringen *Χιμάρου* (som Welcker foreslaaer) meget let, saaa ogsaa her et lignende Appellativ som *τίτυρος* er blevet et Proprium (*ὁ* og *ἄ* *χιμαρος*, Theokr. 1, 6 og epigr. 6). Jeg formoder derfor, at man ved den Indflydelse, som den alt før Epikharm blomstrende bukoliske Poesi sikkert har havt paa hans i Folketonen holdte Skildringer, senere er bleven ledet til at tænke sig Digteren selv som hørende til en Hyrdefamilie ¹⁾.

¹⁾ Et ganske andet Udspring tillægger Welcker (Kl. Schr. 1, S. 3; smlg. 279) disse Navne. »Des Epicharmos' Vater ist bei Suidas *τίτυρος*, Bock, oder *Χείμαρος*, d. i. *Χίμαρος*, auch Bock; also satyrhafte Lustbarkeit des Festes; und seine Heimath nicht bloss Syrakus, sondern auch *Κράστος* in Sicilien, Bockstadt, zusammengezogen *Κράστος*. Neanthes in seinem Buche über berühmte Männer nahm dieses ehrlich hin, und noch den Spass dazu, dass Lais (die Korintherinn) auch aus Krastos sei.« Angivelsen skal beroe paa en Spøg, med Hensyn til Komoediens Bakkhiske Oprindelse, uagtet den Epikharmiske Intet har at gjøre med Satyrer (S. 279), eller, som Grysar p. 89 har forstaaet, med Hensyn til den lascive Kharakteer, som han formoder (skjendt uden videre Grund), at Epikharms Komoedie har havt. — Angaaende hiin, rigtignok ikke ganske sikre, Betydning af Ordet *τίτυρος* har Müller samlet alle Steder, Dorier 2, S. 339, Note 3 (2den Udg.). — Welckers Conjectur hører til de mange af ham fremsatte, der unægteligt indeholde en overraskende og træffende Tanke (Grysar kalder den *ingeniosa*), men som dog Ingen (end ikke Grysar) gjerne vil tage imod, da Fundamentterne ere saa usikre, og de ofte kun hioføres paa en meget søgt og tvungen Maade. Welckers Afhandling »Ueber Namen« (Kl. Schr. 1, S. 1 ff.) leverer Exempler nok. Hvor latterlige slige Bestræbelser blive, naar den træffende Tanke, som Welcker for det Meste forstaaer at

Vi holde os altsaa til det af Diogenes angivne Navn, Helothales, som ogsaa staaer hos samme Forfatter 8, 1, 7, hvor han efter en for os ubekjendt ældre Kilde (Heraklides, Serapions Søn) opregner de Pythagoras tillagte Skrifter og som det femte nævner: *Ἡλοθαλῆ τὸν Ἐπιχάρμου τοῦ Κώου πατέρα* (de sidste fem Ord ere vel et Glossem til det første). Ingen vil nu falde paa virkeligt at troe dette, thi det er længst beviist, at Pythagoras Intet har skrevet, smlgn. ogsaa Diog. l. l. § 6; men et Spor af Sandhed ligger maaskee skjult deri. Thi Forfatteren til det Pythagoreiske Skrift *Ἡλοθαλῆς*, der gjerne vilde lade det gjælde for et Arbejde af Skolens Stifter selv, kunde ikke have valgt dette Navn, naar han ikke havde hørt Helothales nævne blandt hans Tilhængere. Rimeligviis har han erfaret Noget om en personlig Omgang mellem Pythagoras og Helothales, og derfor anseet den Sidste for en passende Person, til hvem Pythagoras kunde henvende sine Lærdomme. Tid (Skolens Blomstring) og Sted (den ringe Afstand mellem Megara og Kroton) gjøre ogsaa dette Samkvem ret sandsynligt.

Hvad der ellers endnu berettes om Helothales i de Nyeres Bøger, nl. at han har været Læge og følgelig, som Koer, hørt til Asklepiadernes dengang endnu afsluttede Forbindelse, grunder sig paa et Sted af Iamblikhos, som jeg nærmere maa omtale, skjøndt dets Beskaffenhed og det usikre Resultat næppe fortjene den derpaa allerede anvendte Umage. Det er i cap. 34, § 241 (p. 472 ed. Kiessl.) og lyder: *καὶ Μητροδώρος τε ὁ Θύρσων τοῦ πατρὸς Ἐπιχάρμου καὶ τῆς ἐκείνου διδασκαλίας τὰ πλείονα πρὸς τὴν λατρικὴν μετενέγκας, ἐξηγούμενος τοὺς τοῦ πατρὸς λόγους πρὸς τὸν ἀδελφὸν φησι, τὸν Ἐπίχαρμον καὶ πρὸ τοῦτου τὸν Πυθαγόραν τῶν διαλέκτων ἀρίστην λαμβάνειν τὴν Λαρίδα*. Der følge nu adskillige Fabler om den doriske Dialekts Elde og Fortræffelighed, indtil § 244, hvorpaa noget ganske

---

lægge deri, fattes, viser et nærliggende Exempel. Bernhardy (Anm. 9 til Artiklen) optager ikke blot fuldstændigt Welckers Forklaring, men søger endnu at fuldstændiggjøre den ved at rette *Ξειδός* (istedetfor hvilket Welcker foreslog *Ξειννιδός*) til *Σηκίδος*. »Epikharm heisst Sohn der Schaffnerin; denn die Schaffnerin hatte in den vielen Sittengemälden der bürgerlichen Welt ihren schicklichen Platz; auch kommt dieser Name in den Fragmenten vor.» Det gjør et komisk Indtryk, naar en Anden i hiint Fragment (hos Schol. Arist. Pax 185, hvoraf end ikke det Mindste kan sluttes) seer en Spot over Epikharms Medbeiler Phormos, hvis Moder kaldes *σηκίς*. (Schneidewin, Eustathii prooem. commentat. Pindar. p. 55).

Andet begynder, nl. en Gjentakelse fra § 163, saa at altsaa §§ 241—243 ere et eget Indskud, og det et dunkelt og daarligt. Strax de første Ord *Μητροδόωρος ὁ Θύρσων τοῦ πατρὸς Ἐπιχάρμου* have fremkaldt forskellige Oversættelser. Aldeles forkeert er Welckers Forklaring (Kl. Schr. p. 278), der tager *τοῦ πατρὸς Ἐπιχάρμου καὶ τῆς ἐκείνου διδασκαλίας* som et *ἐν διὰ θυοῖν* og oversætter: »Ein Metrodorus, Sohn des Thyrsus, wandte von dem Vater des Epicharmos und seiner Lehre (o: von der Lehre des Vaters Epicharms — der Vater wird nicht selbst genannt, sondern nach dem berühmteren Sohne) das Meiste auf Arzeneiwissenschaft an.« Allerede Brugen af *ἐκείνου* forbyder jo denne overmaade kunstige og tvungne Forklaring. Det synes naturligt at tage Ordene *τοῦ πατρὸς Ἐπιχάρμου* som Appositum til *Θύρσων*: »Metrodorus, Søn af Thyrsos, Epikharm's Fader«, altsaa bliver Metrodorus Broder til Epikharm. — Ogsaa *ἐκείνου* er bleven forklaret forskjelligt, skjøndt det kun kan gaae paa *Θύρσων*; Grysar vil lade det gaae paa Pythagoras, der imidlertid ikke er nævnt i det nærmest Foregaaende, og som ikke *κατ' ἐξοχὴν* betegnes af sine Disciple ved *ἐκείνος*, men ved *αὐτός*. Endelig kan man endnu forbinde *πρὸς τὸν ἀδελφόν* med *ἐξηγούμενος*, som de Fleste gjøre, eller med *τοὺς τοῦ πατρὸς λόγους*, som Welcker vil; Sproget tillader begge Dele, Afgjørelsen er umulig og uvigtig. Altsaa maa oversættes: »Metrodorus, Søn af Thyrsos og Broder til Epikharm, overførte af den Førstes Lære det Meste paa Lægevidenskaben og siger, idet han forklarer sin Faders Skrifter for sin Broder, at Epikharm anseer den doriske Dialekt for den bedste, ligesom allerede Pythagoras før ham.« Eller med Welcker: »Metrodorus siger, idet han forklarer sin Faders *λόγους πρὸς τὸν ἀδελφόν*, et Pythagoreisk Skrift, at« o. s. v.¹⁾ I første Tilfælde maatte Thyrsos (for hvem vi stedse tænke os Helothales) have havt 3 Sønner: Metrodor, Epikharm og den Unævnte, hvem Metrodor forklarede Faderens Skrifter; i andet Tilfælde kun de to første.

Kun paa dette Sted beroer nu den af Grysar p. 93 sq. med stor Sikkerhed opstillede og af de Nyere (Welcker undtagen) gjentagne Slutningsrække. »Thyrsos (o: Helothales) havde tre Søn-

¹⁾ Maaskee kunde der til Fordeel for denne Forbindelse anføres, at det, hvis der virkelig gaves tre Brødre, rigtigere havde heddet: *πρὸς ἀδελφόν*, uden *τὸν*, eller *πρὸς τὸν ἑτερον ἀδελφόν*. Men af en Forfatter, som den foreliggende, kan vel næppe saamegen Nøiagtighed ventes.

ner, af hvilke i det Mindste de to vare Læger, Metrodor og Epikharm (thi denne var virkeligen ogsaa Læge, hvorom senere), ja maaskee ogsaa den tredie; Intet er sandsynligere end at de, efter hine Tiders Skik, have lært deres Kunst af deres Fader, der jo tilmed var fra det for sin Asklepioskult saa berømte Kos; altsaa var han en Koisk Læge og som saadan Medlem af Asklepiadernes dengang endnu afsluttede Slægt og Skole. Ved denne sin Kunst anbefalede han sig ogsaa hos Pythagoras, der som bekjendt lagde megen Vægt paa Lægevidenskaben.* Hvor usikker Antagelsen af de 3 Brødre er, have vi seet, og Resten er ikke bedre. Hvis nemlig hiin Thyrsos havde været Læge og hans διδασκαλία altsaa en *ιατρική*, saa kunde Metrodoros jo umuligen have overført den paa Lægekunsten (*μετενεχέν εις τὴν ιατρικὴν*), og gaaer *δεινόν* paa Pythagoras, saa følger deraf endnu Mindre for Thyrsos som Læge. At endeligen hine *λόγοι τοῦ πατρὸς* vare af medicinsk Indhold, som Grysar har tilladt sig at antage, staaer intetsteds, og dermed falder den hele Antagelse om Helothales som Læge og Asklepiade, — saavidt den støtter sig til dette Sted. Om han i Virkeligheden var det, vide vi ikke; fordi Epikharm og hans foregivne Broder Metrodor vare Læger og hørte til en indvandret koisk Familie, behøve de ei at have været Asklepiader: thi de fandt i den Interesse, hvormed deres Lærer Pythagoras omfattede Medicinen, navnlig dens diætetiske Deel (Iambl. cap. 29, § 163; Ailian. v. h. 4, 17 og 9, 22 med Anm. af Perizonius), Opfordring nok til at dyrke den, og det er bekjendt, at Kroton frembragte mange berømte Læger.

Iamblikh's dunkle Ord vilde, synes mig, blive lidt lettere, naar vi opfattede *τοῦ πατρὸς Ἐπιχάρμου* som den bekjendte Genitiv, der betegner Herkomst og Hjem og er saa hyppig ved *εἰμί* og *γίγνεσθαι* (*Βούσιρις πατρὸς μὲν ἦν Ποσειδῶνος, μητρὸς δὲ Λιβύης* o. l.); da maatte oversættes: »Metrodor, Søn af Thyrsos, (der var) af Faderen Epikharm« ο: Metrodor, Thyrsos' Søn, Epikharms Sønesøn. Det Haarde i Udtrykket (for: *ὁς τοῦ πατρὸς ἦν Ἐπιχάρμου*) maatte da undskyldes ved den sildige og slette Oprindelse. Den latinske Oversætter, Obrecht, har denne Opfattelse: »*Metrodorus, Thyrsi filius, Epicharmi nepos*«, og Welcker burde ikke have kaldt den »ganz falsch«, da den i ethvert Tilfælde er sprogrigtigere end hans egen. Dog er Ordenes Opfattelse som Appositum til *Θύρσου* naturligst; og vi vinde jo heller ikke ved Obrecht's noget videre Udbytte af Stedet, men

maae noies med at have gjort opmærksom paa Usikkerheden og Uholdbarheden af alle deraf dragne Slutninger, hvorafr der findes adskillige¹⁾.

Vi have hidtil kun fundet de første Ord hos Diogenes bekræftede, hvori han nævnede Epikharms Fædreland og Fader, og i et svagt Spor fandt vi et personligt Bekjendtskab mellem Pythagoras og Helothales antydet, der kan forberede Diogenes' følgende Melding om Epikharm: *καὶ οὗτος ἤκουσε Πυθαγόρου*. Her er Grundlaget for Tidsregningen, til hvis nøiere Bestemmelse jeg nu gaaer over. Da hverken Digterens Fødsels- eller Dødsaar angives i Kilderne, end ikke tilnærmelsesviis, men hans Levetid stedse kun bestemmes i Almindelighed, maae ogsaa vi indskrænke os til saadanne almindelige Angivelser, og paa Veiledning hertil mangler det ikke. Diogenes siger, at Epikharm havde hørt Pythagoras. De to eneste sikre kronologiske Data i dennes Liv ere nu hans Ankomst til Kroton c. 530 og den store Forfølgelse, der ikke længe efter Krotoniaternes Seir over Sybariterne 510 udbød mod hans Skole i Storgrækenland. At sætte Helothales' og Epikharm's Omgang med Pythagoras før denne Forfølgelse, er saavel ganske naturligt, som ogsaa nødvendigt paa Grund af de andre Data i Epikharms Levnetsløb. Er han nu født omtrent Olymp. 60, 540 a. C., som Grysar antager, eller noget senere, mellem Olymp. 60 og 62, saa var han paa Forfølgelsens Tid mellem 20 og 30 Aar gammel; yngre maae vi ikke tænke os ham, naar han personlig skal have hørt Læreren. Suidas havde: *ἦν δὲ πρὸ τῶν Περσικῶν ἔτη 85 διδασκὼν ἐν Συρακούσαις· ἐν δὲ Ἀθήναις Εὐέτης καὶ Εὐξενίδης καὶ Μύλλος ἐπεδείκνυντο*. Hermed stemmer Anonym. *περὶ κωμῳδίας: χρόνους δὲ γέγονε κατὰ τὴν οἴ' Ὀλυμπιάδα*. Altsaa i den 73de Olymp., 488—484 a. C., lod Epikharm i Syrakus, hvorhen han dengang maa være kommen fra Megara, Stykker opføre, paa samme Tid som i Athen tre ubetydelige Komikere, hvilke man senere kun kjendte Navnene af, optraadte.

¹⁾ I Catalogus Pythagoricorum hos Fabricius (Bibl. Gr. 1, p. 844 ed. Harl.) s. v. Epicharmus findes de samme Resultater, som Grysar har fremsat; Helothales fattes der, Metrodorus hedder *Cous medicus, Epicharmi frater Thyrsi filius*. Ligeledes Sprengel, Gesch. der Arzneikunde, 1, p. 33 (3die Udg.); endnu i Paullys Realencyclopædi hedder Metrodorus 'en lærer Læge fra Kos'. Hvo han i Virkeligheden har været, kan ikke siges; men der fattedes i senere Tider ikke Lærere af dette Navn, deriblandt flere Læger, s. Pauly.

Ogsaa Deinolokhos, Epikharms Søn eller Discipel, sættes af Suidas (s. v. *Δεινόλοχος*) i den 73de Olymp. — Fremdeles have vi en khronologisk Bestemmelse hos Aristoteles, poet. 3, 3, hvor Epikharm betegnes som *πολλῷ πρότερος ὢν Χιωνίδου καὶ Μάγνητος*¹⁾. Denne Khionides lod efter Suidas (s. v. *Χιωνίδης*), der kalder ham *πρωταγωνιστῆς τῆς ἀρχαίας κωμῳδίας*, Stykker opføre *ἔτισιν ὅτιω πρὸ τῶν Περσικῶν*, altsaa Olymp. 73, 1. Her synes ved første Øiekast at herske en fuldstændig Modsigelse mellem Aristoteles og Suidas, men den hæves ved at lægge Mærke til, at Suidas tilføier s. v. *Ἐπίχαρμος: διδάσκων ἐν Συρακούσαις*. Allerede i Megara maa nemlig Epikharm have begyndt at digte Komoedier, 4 eller 5 Olympiader tidligere. Thi Sagens naturlige Udviklingsgang taler for, at hans første Forsøg fandt Sted i Megara, den doriske Folkekomoedies Hovedsæde, smlgn. Aristot. l. l.; og de synes, saavidt vi kunne danne os en Forestilling om dem, at stemme bedst med en endnu ung Digter; ogsaa taler hans Komoediers store Antal for en lang dramatisk Løbebane. — Hvad Magnes angaaer, da siger Suidas s. v. *Μάγνης: ἐπιβάλλει δ' Ἐπίχαρμος νέος πρεσβύτη*: »han træffer som ung Mand sammen med Epikharm som gammel«; og Aristophanes siger om ham i Parabasen i »Ridderne«, v. 524 f.: *ἐπὶ γήρως, οὐ γὰρ ἐφ' ἡβης ἐξεβλήθη πρεσβύτης ὢν*, hvoraf der vel kan sluttet, at han dengang (»Ridderne« opførtes 424) alt var død, og det som gammel Mand. Tænke vi os nu hans Optræden lidt senere end Khionides, med hvem han vel især sammenstilles paa Grund af sin kunstneriske Betydning, saa synes alle Vidnesbyrd at stemme: Epikharm begyndte temmelig længe før Khionides at digte Komoedier i Megara; Olymp. 73 finde vi ham i Syrakus, paa samme Tid som Khionides og 3 ubetydelige Digtere (hvilke Aristoteles end ikke

¹⁾ F. Ritter har i sin Udgave af Aristoteles' Poetik erklæret hele § 3 i Cap. 3 for en senere Tilsætning. Dette forekommer ogsaa mig sandsynligt; thi Paragraphen ligner en sildigere etymologisk Bemærkning til det foregaaende *δρῶντας*, og §§ 2 og 4 hænge godt sammen; men derfor er den dog ingenlunde absurd og forkeert, som Ritter siger. Hans Hovedindvending er netop Tidsbestemmelsen for Epikharm; han vil kun lade Suidas gjælde, og denne kan jo paa ingen Maade stemme med Ordene *πολλῷ πρότερος*, naar der hermed menes mindst 50 Aar, som Ritter paastaar. — Ogsaa C. O. Müller, Gesch. der griech. Litt. 2, S. 201, Note 3, antager at Aristoteles har Uret; vi skulle imidlertid strax see, at det snarere er Suidas, der, som saa ofte, tager Feil.

engang nævner) optraadte i Athen; lidt senere optraadte Magnes, der som ung Mand træffer sammen med den omtrent 60aarige Epikharm og før 424 er død som gammel Mand. Denne her forsøgte Anordning stemmer med Grysars, der dog vil sætte Epikharms første Stykker i Olymp. 71. Dette er ikke blot aldeles vilkaarligt, men endog i aabenbar Strid med Aristoteles' Angivelse: thi da blev der kun 4 eller 8 Aars Forskjel mellem Epikharm og Khionides og Magnes, hvilken ikke kan berettigge til en Bestemmelse som *πολλῷ πρότερος*, men kun til *ὀλίγον πρότερος*. Ved den ovenfor givne Anordning vinde vi dog altid 16 eller 20 Aar for hiint *πολλῷ πρότερος*.

Men to Betæneligheder blive endnu tilbage. For det første har Meineke Hist. crit. com. Græc. p. 28 not. gjort opmærksom paa, at Khionides og Magnes næppe kunne være ældre end Euetes, Euxenides og Myllos, som Suidas vil; thi andre Vidnesbyrd vise, at de tre Sidstes Stykker endnu vare langt mere kunstløse (ja maaskee næppe nedskrevne) end de to Førstes, fra hvilke en regelmæssigere Form daterer sig. Følgelig maae de rykkes længere ned i Tiden, Meineke mener endog, til Olymp. 80. — For det andet synes mig den Omstændighed mistænkelig, at Suidas samler saamange Digtere, de 5 Attikere, Epikharm og Deinolokhos, i én og samme Olympiade, den 73de, hvilket i en saa tidlig Periode synes paafaldende. Muligen bør derfor ogsaa af denne Grund Khionides og Magnes rykkes et Par Olympiader ned i Tiden, tilmed da denne Antagelse jo slet ikke vil staae i Veien for de øvrige khronologiske Bestemmelser angaaende Epikharm og vil gjøre hiint *πολλῷ πρότερος* endnu forklarligere¹⁾. Man kan iøvrigt ikke undlade at bemærke, hvorledes alle disse khronologiske Sammenstillinger mellem Epikharm og attiske Komikere virkeligt synes at tyde paa en Strid mellem Megarerne og Attikerne om Komoediens Opfindelse og paa en for de Første gunstig Dom, smlg. Aristot. poet. 3, 3.

¹⁾ Til Meineke slutter sig Bernhardt i sin Note til Suidas s. v. *Χιονιδης*; ogsaa Welcker S. 284 f. Leopold Schmidt derimod (p. 20 f.) følger den først fremsatte Anordning. — Smlgn. ogsaa F. A. Wolf, prolegg. ad Hom. p. 69, not. *«Utrumque (o: Chionidem et Magnetem) pluribus annis prægressa est comoedia Græcorum Siciliensium, ab Epicharmo, si natus veterum recte assequor, perscripta jam ante Gelonis tyrannidem.»*

Endeligt melder Marmor Parium (Corp. inscr. 2, p. 302, l. 71), at Epikharm har været en Samtidig af Tyrannen Hieron.: *ἦν δὲ καὶ Ἐπίχαρμος ὁ ποιητὴς κατὰ τοῦτον*: begge sættes Olymp. 77, 472 a. C. Denne Angivelse stammer aabenbart derfra, at Epikharm levede ved den kunstelskende og gavmilde Fyrstes Hof, omgikkes ham meget og stod i stor Anseelse der; derfor sammenknyttedes senere Begges Minde, og de nævnes tidt i Forening. Saaledes Klem. Alex. Strom. 1, 301, e (ed. Sylburg): *τῆς δὲ Ἑλεατικῆς ἀγωγῆς Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος κατάρχει, ὃν γῆσι Τίμαιος κατὰ Ἰέρωνα, τὸν Σικελίας δυνάστην, καὶ Ἐπίχαρμον τὸν ποιητὴν γεγονέναι*. Det er rigtigt, at Xenophanes var samtidig med Epikharm, skjøndt 40—50 Aar ældre; med Hieron's Regjering 478—467 kunne derimod næppe hans aller-sidste Leveaar være trufne sammen; rimeligere er det, at han alt er død nogle Olympiader før, og at Timaios uden nøiere Eftertanke har føiet Hierons Navn til Epikharms, som stod ham saa nær. At antage Hierons Regjering for Epikharms Blomstrings-tid, som i Almindelighed skeer, gaaer ikke godt an, da Digteren dengang allerede var tilaars; bedre er det at tænke sig hans Productivitet noget tidligere, f. Ex. mellem Olymp. 72 og 75. At han iøvrigt endnu skrev efter Olymp. 75, er aldeles sikkert; Schol. Pind. Pyth. 1, 98: *ὅτι δὲ Ἀναξίλαος Λοκροῦς ἡθελήσεν ἄρδην ἀπολέσαι καὶ ἐκωλύθη πρὸς Ἰέρωνος, ἵστορεῖ καὶ Ἐπίχαρμος ἐν Νάσοις*. Lokrernes Befrielse falder mellem 478, da Hieron kom til Regjeringen, og 476, da Anaxilaos døde, følgelig er *Νᾶσοι* skrevet i det Mindste efter 478. Vi kunne jo heller ikke vide, om Epikharm har hørt til de Digtere, der levere de modneste og bedste Værker i deres fremrykkede Alder, og hvor-længe han vedblev at producere. — Hans Livs Varighed angiver Lukian i *μακροὶ βίοι*, cap. 25, til 97 Aar, Diogenes til 90, Ailian v. h. 2, 34 kalder han blot *πάνν σφόδρα πρεσβύτης*. Hiint Skrift af Lukian er saa opfyldt af aabenbare Overdrivelser og Usandsynligheder, at man ikke tør stole derpaa. I det Hele maa man være forsigtig med at fæste Lid til de høie Alderstrin, der tillægges saamange græske Digtere, og jeg vil derfor heller ikke her tage Diogenes' 90 Aar saa nøie; regner man Epikharms Liv blot til 80 eller 75 Aar, forrykkes hans Tidsregning dog ikke derved. Grysars Forslag, at dele mellem Lukian og Diogenes, og give Epikharm 93 Aar (hvorfor ikke 93½?), er ligefrem latterligt.

Hovedpunkterne i Digterens Liv blive altsaa tilnærmelsesviis at bestemme saaledes: Fødsel mellem Olymp. 60 og 62, 540—532 a. C., Omgang med Pythagoras før Olymp. 68, 508 a. C. (thi her omtrent falder Forfølgelsen mod hans Skole); snart derpaa Begyndelse og Udvikling af den dramatiske Virksomhed i Megara, fra 73de Olymp. i Syrakus; Blomstring og høi Anseelse der under Gelon (485—478) og Hieron (478—467). Efter denne sidste nævnes Epikharm ei mere og synes snart efter at være død i en høi Alder.

Vi vende os nu til en nærmere Undersøgelse af de Gamles Vidnesbyrd om Epikharms mangesidige Dannelse og litterære Virksomhed, og begynde med de alt omtalte Beretninger om, at han havde hørt Pythagoras. Disse Ord af Diogenes indeholde intet Andet, end at Epikharm ved personlig Omgang med Pythagoras er bleven bekendt med hans Lære, og hvormeget denne Beretning bestyrkes ved Tids- og Stedsforholdene, er allerede antydet. Kommer nu hertil, at adskillige af de philosophiske Fragmenter, om hvis Ægthed der ikke er Grund til at tvivle, bære en afgjort Pythagoreisk Kharakter, synes der ikke at være fjerneste Grund til at tvivle om, at Diogenes har Ret. Noget ganske Andet er Spørgsmaalet, om Epikharm ogsaa har været Medlem af Pythagoreernes Selskab; thi dette følger ingenlunde ligefrem af hiin første Antagelse. Intet nøder os til at troe, at Pythagoras selv var saa tilbageholdende med sine Meninger, at han skulde have frygtet for at udtale sig ligeoverfor en yngre men meget begavet Mand, medmindre denne indtraadte i Ordenen. Vil man imidlertid ikke troe paa et saadant Samkvem og fastholde den Formodning, at Epikharm, for at kunne have hørt Pythagoras, maa have været Medlem af hans Orden, saa er der Intet at indvende derimod; af Kilderne kan det dog ikke bevises. Grysar har forsøgt det, men uden Held. Han beraaber sig atter paa Jamblikhos, de vit. Pyth., hvori det hedder i § 266 (p. 520 Kiessl.): *τῶν δ' ἐξωθεν ἀποραιῶν γενέσθαι καὶ Ἐπίχαρμον, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ συστήματος τῶν ἀνδρῶν.* Ved τὸ σύστημα (Selskabet, Forsamlingen) forstaaes her de Indviede af høiere Rang, som havde Adgang til samtlige Mysterier og saae Mesteren selv (οἱ ἐσωθητικοί, οἱ ἐντὸς τοῦ σίνδονος), men saavidt naaede man først efter mange Prøver og Forberedelser, der ialt medtog 8 Aar, indtil da hørte man til οἱ ἐξωθητικοί, der sad udenfor Forhænge. Herom taler Grysar udførligt Jambl. cap. 17.

Af hiint Sted har nu Grysar sluttet, at Epikharm vel er indtraadt i Selskabet, men paa Grund af sin Ungdom, for sildigt til at opnaae den høiere Rang; thi førend de otte Prøveaar vare forløbne, skulde Forfølgelsen mod Selskabet være udbrudt. Herimod er for det Første at bemærke, at der paa hiint Sted af Jamblikh slet ikke tales om selve Pythagoras' Disciple, men om dem, der samlede sig om en vis Aresas, en af Pythagoras' Diadokher. Dette har Grysar overseet, skjøndt Sammenhængen klart viser det. Derfor siger ogsaa C. O. Müller, *Gesch. der griech. Litt.* 2, p. 263, »at Epikharm er bleven indviet i de Pythagoreiske Mysterier af Aresas.« Men heller ikke herved tør vi blive staaende; vi maae nøiere undersøge Kildens Beskaffenhed og finde da Følgende. Det sidste Kapitel af den saakaldte Jamblikh, § 265—§ 267, der handler om Pythagoras' Disciple og Efterfølgere, er et eget Indskud, hidrørende fra en meget slet Haand og opfyldt med de groveste Vildfarelser. Saaledes gjøres f. Ex. Diodor fra Aspendos ligeledes til Discipel af Aresas, (hvilket Navn ogsaa skrives Arkesas og Arkeas; saa godt som ubekjendt), skjøndt allerede han, som Bentley har viist, levede under Ptolemaios I. (S. Fabr. *Bibl. Gr.* 1, p. 842 ed. Harl. s. v. Diodorus); fremdeles hedder det, at Arkhytas og Philolaos have været hans Samtidige o. s. v. Smlgn. angaaende hele Kapitlet Boeckh's *Philolaos*, p. 12—14. Hvad skal man endvidere tænke om en Efterretning, som den, der følger umiddelbart paa de ovenfor citerede Ord: *ἀφικόμενον δ' εἰς Συρακούσας διὰ τὴν Ἰέρωνος τυραννίδα τοῦ μὲν φανερώς φιλοσοφεῖν ἀποσχέσθαι, εἰς μέτρον δ' ἐνεῖναι τὰς διανοίας τῶν ἀνδρῶν, μετὰ παιδιᾶς κρύφα ἐκφέροντα τὰ Πυθαγόρου δόγματα*. Forunderligt nok har denne urimelige Historie fundet Forsvarere ¹⁾, men man kan i det Høieste med Welcker (p. 351) deri see et Forsøg paa at forklare de Pythagoreiske Allusioner, som skulde have været i nogle af Epikharms Stykker, eller med L. Schmidt (p. 24) en Antydning af, at disse Stykker, hvori philosophiske Yttringer forekom, navnlig ere blevne opførte i Syrakus under Hieron, hvilket jeg antager for sikkert, men rigtignok af ganske andre Grunde, hvis Udvikling ei hører herhid. — Ligeledes kunde man jo ogsaa i Efterretningen om, at Epikharm havde hørt til

¹⁾ Foruden Grysar ogsaa Wyttenbach, *opusc.* 2, p. 537, der tillige foreslaaer at rette *ἐνεῖναι* til *ἐντεῖναι* (*Comm.* in *Plut. mor.* 6, 1, p. 518). Smlgn. ogsaa Groen van Prinsterer, *Prosopogr. Platon.* p. 19.

ἀκροαταὶ ἐξωθητικοί hos Aresas, finde en Antydning af, at han virkeligt har været Medlem af Selskabet, hvis det ikke, paa Grund af den slette Kilde, syntes raadeligst, at forkaste alle deraf udledede Slutninger, og kun holde sig til det Factum, at Epikharm har kjendt Pythagoras' Lære og vistnok ogsaa Læreren selv. Om han virkeligt i Eet og Alt har sluttet sig til ham og ladet sig optage blandt hans Disciple, vide vi ikke, og heller ikke, hvorvidt hans Bekjendtskab med andre philosophiske Systemer gik; thi Kilderne indeholde Intet derom, og Fragmenterne ere for faae til at give sikre Oplysninger. Vi maae nøies med at sige: »At Epikharm besad megen philosophisk Dannelse, er vist; han kan, efter Tidsforholdene, have kjendt Herakleitos' Lære, og har sandsynligviis kjendt de i Nærheden levende Eleatiske Philosophers (Xenophanes og Parmenides) Lære og dem selv; sikkert er det, at han kjendte Pythagoreismen og dens Stifter; til hvilken Retning han især sluttede sig, kan ikke siges.« — De nøjagtigere Bestemmelser herom findes ved Behandlingen af Fragmenterne med philosophisk Indhold, der ei hører herhid.

Fremdeles melder Diogenes om Epikharms litterære Virksomhed: *οὗτος ὑπομνήματα καταλέλοιπεν, ἐν οἷς φνισιολογεῖ, γνωμολογεῖ, λατρολογεῖ*: at Komoedierne ikke nævnes med her, kan kun være en Skjodesløshed. Thi Gryars gjentagne Paa-stand: »Diogenes tænkte her blot paa Philosophen Epikharm, og paa dem af hans Skrifter, som havde deres Udspring fra hans Bekjendtskab med Pythagoreismen,« modbevies let ved Diog. 3, 12, 9, hvor der efter Alkimos anføres philosophiske Fragmenter af Komoediedigteren Epikharm, hvem Platon skal skyldte Meget; da Fragmenterne ere dialogiske og i Komoediens Versemaal, kan der ingen Tvivl være om, at de virkeligt ere af Komoedier, og mod deres Ægthed kan intet Beviis anføres; altsaa indeholdt i det Mindste nogle Komoedier philosophiske Antydninger og kunde og burde medregnes til Philosophen Epikharms Arbejder. — Maaskee har just denne tilsyneladende Adskillelse hos Diogenes mellem Digteren og Philosophen Epikharm, og hans, i hine Tider rigtignok sjeldne, mangesidige Dannelse bevæget flere ældre Philologer til den urigtige Antagelse, at der have været flere Forfattere af Navnet Epikharinos. Saaledes antog Meursius, Gessner og C. G. Harless to Epikharmer, en Digter og en Philosoph, Andre, som Fazellus, endog tre, nl. endnu en Læge. Hermed sagte man

at forene de forskjellige Angivelser af Epikharms Fader og Fødested, uden at tænke paa, hvor hyppige slige Afvigelser ere i den ældre Litteraturhistorie. Mongitor og G. J. Voss antog derimod rigtigt kun een Epikharm, og hiin Vildfarelse er forlængst saa grundigt gjendreven, at jeg ikke behøver at opholde mig derved; det maa være nok at bemærke, at ikke en Eneste af de Gamle nævner flere Epikharmer.

I den nyere Tid har der dannet sig Meninger, som paa en vis Maade staae i Modsætning til hiin ældre urigtige Antagelse. Ligesom man tidligere paa Grund af de mangfoldige Skrifter vilde antage flere Epikharmer, saaledes vil man nu give den ene Epikharm blot een Art af Skrifter, hvori Alt skal passe, saavel Philosophi som Medicin, eller Komoedier. Saaledes har Grysar p. 108—118 (og til ham slutter sig Bernhardy fuldkomment) gjort sig megen Umage for at godtgjøre, at alle Fragmenter af philosophisk og gnomisk Indhold, der ikke udtrykkeligt betegnes som henhørende til Komoedier, dog maae være tagne fra saadanne. En saadan vilkaarlig Antagelse kan jo umuligt bevises fyldestgjørende, og virkeligt fortjener ogsaa kun en eneste af de derfor anførte Grunde at omtales. »Alle bevarede Fragmenter af det omtalte Indhold (siger Grysar) ere i trokhaiske Septenarer (de i jambiske Senarer høre selvfølgelig til Komoedier); men dette Versemaal brugte Ingen af de dalevende Philosopher i Læredigte, det tilhører kun Komoedien.» Rigtigt er, at Læredigtene ikke pleiede at skrives i dette Versemaal, men urigtigt, at det kun tilhører Komoedien. Arkhilokhos havde brugt det til erotiske, satiriske og parainetiske Sujetter, og Solon, for at forsvare sin politiske Virksomhed mod sine Fjenders Angreb. Hvad skulde der da endnu staae i Veien for den nye Anvendelse af dette Epikharms Yndlingsversemaal (de Gamle kaldte det specielt *versus Epicharmus*) ogsaa til Læredigte, tilmed da det i de med Gnomer opfyldte Komoedier tidt nok maa være bleven brugt docerende? Ogsaa de faae sikre Fragmenter af Ennius' *Epicharmus*¹⁾ ere

---

¹⁾ Det er bekjendt, at Ennius var Pythagoreer og i Indledningen til *Annales* havde fremsat sine *somnia Pythagorea*. Upaatvivleligt maae derfor de bevarede Hexametre af naturphilosophisk Indhold blandt Ennii incerta fragmenta henføres til *Annales*, som ogsaa J. Vahlen (*Ennianæ poesis reliquæ*, Lips. 1854) har gjort; Hieron. Columna (*Ennii fragm.*, Neapoli 1590) havde sat dem blandt de sikre trokhaiske Brudstykker og gik i Anord-

i trokhaiske Septenarer. Den fra Jamblikhos (§ 266, see ovenfor) tagne Grund, at Epikharm maa have meddeelt sin Philosophi *πρίφα* og *μετά παιδιᾶς*, d. e. i Komoedier, paa Grund af Hierons Despotisme og Pythagoreernes Forpligtelse til Taushed, er baseret paa et saa slet Vidne og i sig selv saa urimelig, at vistnok Ingen vil lade den gjælde. Da nu Grysar ikke vil antage et philosophisk Læredigt af Epikharm, oversætter han *φυσιολογεῖ* konsekvent ved: »skriver om Landvæsenet«, en Betydning, som Ordet jo aldrig kan have. Enhver maa, synes mig, ved *φυσιολογεῖ* strax tænke paa de i hine Tider saa hyppige Læredigte *περὶ φύσεως*; i et saadant maa ogsaa Epikharm have nedlagt sine philosophiske Anskuelser, og maaskee var det Forbilledet for Ennius' Digt, hvis bevarede Fragmenter ere af fysisk Indhold; af Epikharms Fragmenter henføres intet udtrykkeligt til hans Læredigt.

Om Epikharm virkelig har skrevet om Landvæsenet, er meget usikkert; thi i det af Grysar til Beviis anførte Sted, Columella 1, 1, 8, hvor der opregnes *Siculi, qui res rusticas prosecuti sunt*, ere Navnene forskrevne ¹⁾. Ifald Epikharms Navn der er rigtigt, turde hans Virksomhed i dette Fag have bestaaet i et Skrift om Dyrlæggekunsten, s. Columella 7, 3, 6: *Epicharmus autem Syracusanus, qui pecudum medicinas diligentissime conscripsit, affirmat, pugnacem arietem mitigari terebra secundum*

---

ningen meget ukritisk tilværks. Baa de Grysar og Welcker følge hans Resultater, der have givet Anledning til adskillige uhjemlede Conjecturer. — Angaaende Læredigtets Indhold kan kun siges, at det indeholdt Pythagoreisk Philosophi; sit Navn har det vel faaet, fordi Ennius paa en eller anden Maade havde laant en Deel af Indholdet hos Epikharm, eller havde indført denne talende, som Vahlen mener.

¹⁾ Columella 1, 1, 8: *Siculi quoque non mediocri cura negotium istud (res rusticas) prosecuti sunt: Hieron et Epicharmus discipulus, Philometor et Attalus*. Her maa for det Første et foran *Attalus* bort, thi *Philometor Attalus* er kun een Person, Kong Attalus III, s. Schneider ad Varr. de re rust. 1, 1, 8. Hieron er sikkert den Yngre, der ivrigt befordrede Agerdyrkningen og blandt Andet gav den i Ciceros orat. Verrinæ ofte omtalte Lex Hieronis, der paa Grund af sin Fortræffelighed ogsaa vedblev at gjælde under det romerske Herredømme. At han skrev om Agerdyrkningen, berette Varro de re rust. 1, 1, 8 og Plin. h. n. 18, 3; smign. Paullys Realencyclopædi, III, S. 1307, Anm. — Vil man beholde *Epicharmus*, da maa *discipulus* antages at være forskrevet; retter man med Cuperus og Harless det første Ord til *Epicharmi*, da er en Lakune efter *discipulus*. Det Første synes rimeligst.

auriculas foratis cornibus, qua curvantur in flexum. Saaledes kan Epikharm være meent ved Siden af Hesiodos hos Statius, Silv. 5, 3, 150 (hvilket Sted Welcker først har anført): . . . . .
quantumque pios ditavit agrestes Ascræus Siculusque senex.

Welckers Betænkkeligheder mod denne Slags Virksomhed af Epikharm ere ugrundede. Han mener (p. 349), »at Columellas Notits 1, 1, 8 er nedskreven overfladisk; hvis vi vilde give Epikharm Bøger de re rustica, Kommentarer de agricultura, kunde vi heller ikke nægte Hiero dem. Men denne har vel kun begunstiget Agerdyrkningen, fordi han indsaae dens Betydning for sit Rige; Epikharm har lovpriist den som Digter og udtalt Meget, som henhørte til den, maaskee i Komoedien *Ἀγροστίωνος*.« Men Columella har fuldkommen Ret, hvad Hieron angaaer, s. Anm. 1 S. 184; og hvordan tekniske Forskrifter, hvilke han synes at have havt for Øie, ere komne ind i en Kharakteer-komoedie af Epikharm, er vanskeligt at indsee.

Fremdeles nævnes Epikharm i de Indices, som udgjør første Bog af Plinius' hist. nat., og det ikke blot i Index til 20de Bog, men ogsaa til 21de og de følgende, indtil 27de incl. (hvilket man hidtil har overseet), overalt blandt Lægerne. I selve Texten af Bøgerne 21—27 forekommer hans Navn ikke, og vi kunne derfor ikke angive, hvilke af de der givne lægevidenskabelige Forskrifter der muligen skyldes ham ¹⁾. Af 20, 9 citerer Grysar falsk Ordene: *Epicharmus inter medicos refertur*, hvilke han maa have taget fra en eller anden Forgænger, uden at eftersee, hvor de staae i Kildeskiftet. Bernhardy (Anm. 11 til sin Artikel) har den samme Feil. Men to Forskrifter i 20de Bog henføres udtrykkeligt til Epikharm: cap. 9, § 34 extr., hvor der tales om den medicinske Virkning af Planten *brassica*, *καρμύνη*: *«Epicharmus testium et genitalium malis hanc utilissime imponi asserit, efficacius eandem cum faba trita, item convulsis, cum ruta contra ardorem febrium et stomachi vitia, cum ruta semine ad secundas.»* ibd. § 36 (om *brassica silvestris* s. *erratica*): *«Epicharmus satis esse eam contra canis rabiosi morsum imponi, melius si cum lasere et aceto acri; necari quoque canes ea si detur ex carne.»* At slige Forskrifter ere tagne fra Komoedier,

¹⁾ Brunn, de indicibus Plinianis (progr. Bonn 1856) søger at vise, at Navnene i indices auctorum følge efter hinanden i den Orden, hvori Plinius citerer dem i de respective Bøger. For Epikharm's Vedkommende vindes Intet herved, s. p. 34.

som Welcker (p. 349) atter paastaaer, og ikke fra et teknisk Værk, synes mig aldeles utroligt.

Foruden Læredigtet *περὶ γνύσεως* og de medicinske Skrifter har Epikharm efter Diogenes' Udtryk: *γνωμολογεί* ogsaa forfattet gnomiske Digte. Deri ligger i og for sig intet Utroligt; thi den gnomiske Poesi var i den daværende Litteratur talrigt repræsenteret, den stemmer godt med Epikharms hele Retning henimod det for det praktiske Liv Nyttige og Befordrende, og man kan tænke paa en Indvirkning af Theognis, hvem han maaskee havde lært at kjende i Megara. Dog kan man ikke tilbagevise en vis Tvivl: Epikharms Komoedier vare jo opfyldte med Gnomer og Sententser, hvortil da endnu egne gnomiske Digte af ham? Og i høi Grad stiger denne Tvivl, naar man læser de følgende Ord hos Diogenes: *καὶ παραστιχίδια ἐν τοῖς πλείστοις τῶν ἱπομνημάτων πεποίηκεν, οἷς διασαφεί, ὅτι αὐτοῦ ἔστι τὰ συγγράμματα*. Netop af dette tilsyneladende Ægthedens Tegn maa man øse den Mistanke, at Diogenes har havt uægte Skrifter for sig: thi Kunstlerier som *παραστιχίδια* tilhøre kun den sildigere Litteraturperiode¹⁾. Vi ere her komne til det vanskeligste, ja piinligste Punkt ved alle Undersøgelser over Epikharm, hvor hele den hidtil benyttede Basis synes at vakle. Thi det er aldeles vist, at der i Oldtiden gaves en Mængde *ψευδεπιχάρμεια*, og det allerede tidligt. Hovedstedet herom er Athenaios, 14, 648, d, e: *Τὴν μὲν ἡμίραν οἱ τὰ εἰς*

¹⁾ Et *παραστιχίδιον* (eller *παραστιχίς* »Siderække«, ogsaa *ἀκροστιχον* eller — *ίς* »Yderrække«) er et Digt, hvori Begyndelsesbogstaverne af de enkelte Vers danne et Ord; ogsaa selve det paa denne Maade dannede Ord. Allerede hos Homer vilde nogle have opdaget Lignende, som Gellius 14, 6, 4 antyder. Dionys. Hal. Arch. Rom. 4, p. 260 (ed. Sylburg) anfører efter Varro *ἀκροστιχίδια* som Kjendemerke for uægte Sibyllinske Orakler. Diog. Laert. 5, 6, 93 fortæller et Exempel hos Dionysios fra Heraklea (*ὁ μεταδέμειρος* kaldet), der levede i tredje Aarhundrede a. C.; Sueton. de ill. gramm. 6 et andet hos Aurelius Opilius, der levede omtrent 100 Aar a. C. Ogsaa Ennius brugte undertiden et Akrostikhon, s. Cic. de divin. 2, 54, 111: »*Non esse autem illud carmen furentis, quum ipsum poema declarat, tum vero ea, quæ akrostichis dicitur, quum deinceps ex primis versuum litteris aliquid connectitur, ut in quibusdam Ennianis: »Q. Ennius fecit«; id certe magis est attentī animi quam furentis.*» Philostorgios (c. 400 Aar p. C.) havde efter Photios (Bibl. cod. 40) valgt til første Bogstav i hvert af sin Kirkehistories 12 Bøger saaledes, at de tilsammen dannede hans Navn.

Ἐπίχαρμον ἀναφερόμενα ποιήματα πεποιηκότας οἶδασι, καὶ τῷ Χείρωνι ἐπιγραφομένῳ οὕτω λέγεται·

Καὶ πειτὼν ὕδαρ διπλάσιον χλῖαρον, ἡμίνας δύο. τὰ δὲ ψευδεπιχάρμεια ταῦτα ὅτι πεποιήκασιν ἄνδρες ἐνδοξοί, Χριστόγονός τε ὁ ἀνληγῆς, ὡς γησὶν Ἀριστοξένος ἐν ὀγδόῳ πολιτικῶν νόμων, τὴν Πολιτείαν ἐπιγραφομένην, Φιλόχορος δ' ἐν τοῖς περὶ μαντικῆς Ἀξιόπιστον τὸν εἶτε Λοκρὸν γένος ἢ Σικυνώνιον τὸν Κανόνα καὶ τὰς Γνώμας πεποιηκέναι γησὶν. ὁμοίως δὲ ἴστωρεῖ καὶ Ἀπολλόδωρος. Altsaa allerede før Aristoxenos, paa hans Lærers og Aristoteles' Tid, og ikke stort mere end 100 Aar efter Epikharms Død gaves der uægte Skrifter under hans Navn, som Πολιτεία af en ganske ubekjendt Fløitespiller Khrysogonos, rimeligviis et Læredigt om Statsforfatning i Pythagoreisk Aand, thi Klemens Alexandrinos har opbevaret os flere i denne Aand affattede trokhaiske Septenarer af Digtet; han tillægger det uden Videre selv Epikharm¹⁾. Fra samme Tid stammer vel Γνώμαι og Κανών af Axiopistos, hvis Uæghed var bleven beviist af Philokhoros (c. 300—260 a. C.), og saaledes var Veien banet for en Række af ψευδεπιχάρμεια, hvis nærmere Omtale imidlertid ikke hører herhid.

Saa vist nu ogsaa den tidligere Existents og det voxende Antal af uægte Skrifter er, saa vist ere ogsaa Welcker og Bernhardy gaaede for vidt, naar de, i Henhold hertil og til παραστυχίδια, frakjende Diogenes' Ord al Troværdighed. Thi paa tvende Maader kan Oprindelsen af slige Skrifter forklares. Enten kunne de have været Uddrag af de ægte Værker, i hvilte Uddrag man da paa en eller anden Maade anbragte et παραστυχίδιον, som Ἐπίχαρμος, τὰδε Ἐπιχάρμων, eller Lignende.

At slige Uddrag meget ofte gjordes af gnomiske Digterværker, er bekjendt nok, og Titler, som Γνώμαι og Κανών, synes netop at hentyde paa gnomiske Sententssamlinger, der da hovedsageligen maae være uddragne af Epikharms Komoedier,

¹⁾ Klem. Alexandr. Strom. 5, p. 605, a—b (ed. Sylburg):

ὁ τε κωμικός Ἐπίχαρμος σαφῶς περὶ τοῦ λόγου ἐν τῇ Πολιτείᾳ λέγει ὅδε πως·

Ὁ βίος ἀνθρώποις λογισμοῦ καὶ ῥιθμοῦ δεῖται πάνν.
καὶ

Ζῶμεν ἀριθμῷ καὶ λογισμῷ· ταῦτα γὰρ σώζει βρότους·
εἰτα διαβδύθην ἐπιγέρει·

Ὁ λόγος ἀνθρώπους κυβερνᾷ καὶ τρόπον σώζει μόνος.
Endnu 6 andre Vers af lignende Indhold som det sidste.

der jo vare fyldte med Sententser (Anonym. *περὶ κωμωδίας: ἣ δὲ ποιήσει γνωμικός . . . ἦν*). Grysar kalder *Πολιτεία, Γνώμαι* og *Κανόν* uden Videre for uægte Komoedier, og seer i *παραστιχίδια* et bestemt Ægthedens Tegn. — Ogsaa af de medicinske Skrifter kunde der meget let gjøres lignende Uddrag, som af de berømte græske Lægers Værker. Var det nu saadanne Uddrag, som Diogenes saae, og som Columella og Plinius citere, saa beholder jo dog den Første væsentligen Ret: der havde været ægte gnomiske og medicinske Skrifter af Epikharm til; om de Senere gjøre deres Notitser efter disse ægte Skrifter selv eller efter Udtog af dem, kan være os ligegyldigt. Men Welckers gjentagne Paastand, at de Udtog, som (efter hans Mening) Columella og Plinius alene kunne have havt, stamme fra Komoedier, og at f. Ex. *Χείρων* (rimeligviis uægte) skal være et paa denne Maade opstaaet Compendium, bør aldeles forkastes; der maae nødvendigviis have ligget tekniske Værker til Grund.

For det Andet kunne hine uægte Skrifter ogsaa blot hidrøre fra Sildigere, uden at støtte sig paa ægte; de bleve altsaa falskeligen udstyrede med Epikharms Navn og med *παραστιχίδια*, der skulde anbefale og skuffe. Men et saadant Bedrag kunde dog ikke foregaae uden ethvert Skin af Probabilitet: til Noget maatte den litterære Bedrager støtte sig, for at kunne give sit Product Ægthedens Præg, nl. til den almindelige og bekjendte Overlevering om den berømte Digter. Hvorledes havde Khrysogonos kunnet vove at udgive et Pythagoreisk Skrift under Epikharms Navn, naar han ikke havde kunnet støtte sig til det Factum, at Epikharm havde kjendt, maaskee hyldet, Pythagoreismen og skrevet philosophiske Læredigte i trokhaisk Versemaal? Og hvorledes havde Nogen kunnet tillægge Komoediedigteren Epikharm sine egne medicinske Værker, naar man ikke havde vidst, at han ogsaa virkeligen havde efterladt saadanne? Selv om vi altsaa antage, at Plinius og Columella havde ganske falske Skrifter for sig, hvad der jo (især hos den Første) ikke er usandsynligt, bliver dog derved ikke, som mig i det Mindste synes, Muligheden af ægte medicinske Værker af Epikharm modbevist¹⁾.

¹⁾ Ogsaa Sprengel, *Gesch. der Arzneikunde* 1, S. 319, (3die Udg.) tillægger Epikharm medicinske Værker.

Jeg anseer derfor Diogenes' Ord om Epikharms litterære Virksomhed, ligesom hans Bemærkninger om Digterens Liv, i det Væsentlige for rigtige, og mener, at Epikharms Hovedvirksomhed vel var den dramatiske, men at man derfor ikke behøver at nægte den philosophiske og medicinske. Disse to sidste fandtes jo imidlertid ogsaa hos Adskillige af hans Samtidige; i den sikeliske Komoedie derimod var han *πρωταγωνιστής*: intet Under derfor, at de Senere næsten kun kalde ham efter denne Virksomhed, der gjorde ham saa berømt (*κωμικός, κωμωδιοποιός*)¹⁾, og hvis Ry overlevede hans andre Værkers. Af Komoedierne gjordes hine gnomiske Udtog, der synes at have holdt sig endnu længere end selve Stykkerne, hvis smukke Tankesprog vare i Alles Munde (Jambl. cap. 29, p. 352 Kiessl.: *οὗ τε γνωμολογήσαι ἡ τῶν κατὰ τὸν βίον βουλόμενοι τὰς Ἐπιχάρμου διανοίας προφέρονται· καὶ σχεδὸν πάντες αὐτὰς οἱ φιλόσοφοι κατέχουσιν*), og over hvis Levninger vi endnu glæde os.

Saavidt gaaer Diogenes, og saavidt gaaer ogsaa Alt, hvad vi med Sikkerhed kunne vide om Epikharms Levnetsløb og hans fleersidige Forfattervirksomhed. Alt Andet, hvad der endnu fortælles om hans Liv, beroer paa forkeerte Slutninger

¹⁾ *Πυθαγόρειος* hedder han hos Klem. Alexandr. kun eet Sted, Strom. 5, p. 708 (ed. Potter), ellers stedse *κωμικός*, saaat der næppe bør lægges Vægt paa hiin Benævnelse. Endnu mindre kan man beraabe sig paa Vitruvius (hvis Mangel paa litterær Dannelse gjør ham til en daarlig Autoritet i Alt, hvad der ligger hans egentlige Fag fjernt), naar han synes at forbinde Epikharm med Pythagoras i Fortalen til 8de Bog, § 1: *Pythagoras, Empedocles, Epicharmus alique physici et philosophi hæc principia quattuor esse posuerunt: aerem, ignem, aquam, terram.* — Paa den anden Side ligger der endnu mindre Betydning i det af Welcker anførte Sted mod Epikharm som Pythagoras' Tilhører (hvilket Welcker er saare utilbøielig til at antage), el. Diog. Laert. 1, 1, 42, hvor Epikharm nævnes før Pythagoras; thi Diogenes anfører her kun forskellige Versioner angaaende Tallet af og Navnene paa Oldtidens Viismænd, og tillader sig her adskillige khronologiske Vilkaarligheder, som selve Fortegnelserne noksom vise. Men i Plutarkh's Ord, vit. Num. cap. 8 (p. 128 Sintenis): *Ἐπίχαρμος ὁ κωμικός, παλαιὸς ἀνὴρ καὶ τῆς Πυθαγορικῆς διατριβῆς μετεσχών*, synes der, om ogsaa det der citerede Skrift *λόγος πρὸς Ἀντήνορα* har hørt til de uægte (paa Grund af den Efterretning, Plutarkh øser deraf), dog at ligge en Stadfæstelse for Diogenes' Ord: *καὶ οὗτος ἔκρινε Πυθαγόρου*, en Efterretning, som da ogsaa har Saameget for sig, at Welcker tilsidst selv (S. 353) maa tilstaae dens Sandsynlighed.

af Grysar, som næsten alle Nyere have gjentaget; Welcker har vel reist Tvivl derom, men tildeels gjendrevet dem.

For det Første sluttede Grysar af Jambl. cap. 36, § 266, s. ovenfor, at Epikharm havde hørt til de saakaldte exoteriske Disciple af Pythagoras, men ikke naaet at blive en ἀφοαιτῆς ἐντὸς τοῦ σείδονος, fordi den store Forfølgelse mod Ordenen (henimod Olymp. 68), var udbrudt, inden hans 8 Prøveaar vare forløbne. Det er allerede viist, at Stedet deels er urigtigt benyttet, deels overhovedet ikke er til at benytte. Hertil har nu Grysar knyttet en anden Formodning, nl. at Epikharm paa Grund af hiin Forfølgelse, af Frygt for at dele de fleste Pythagoreeres Skjæbne, er flygtet til Kos og der har tilbragt nogle Olympiader; saaledes kunde man forklare Oprindelsen til en Efterretning hos Diomedes p. 486 ed. Putsch: «*Sunt, qui velint, Epicharmum in Co insula exulantem primum hoc carmen frequentasse, et sic a Co comoediam dici.*» Man kan kun undre sig over, hvorledes Nogen kan lægge ringeste Vægt paa et saa urimeligt Vidnesbyrd hos en sildig og meget slet Grammatiker, hvor en Koer kaldes *exulans in Co* og Navnet *Comoedia* udtydes paa den latterligste Maade; med Rette have derfor Welcker og Bernhardt dadlet en saadan Fremgangsmaade. For det tredie paastaaer Grysar med stor Sikkerhed, at Epikharm nogle Olympiader senere, omtrent Olymp. 71, fra dette saakaldte exilium er vendt tilbage til Sikilien i Følge med den koiske Kadmos, som frivilligen nedlagde Herredømmet og drog til Zankle; der skulle begge have levet en kort Tid, indtil Tyrannen Anaxilaos indtog Zankle og gav det nye Indbyggere; da droge Kadmos og Epikharm til Megara. Hiin Reise sammen med Kadmos skal følge af Suidas' Ord: *τινὲς δὲ αὐτὸν Κῶον ἀνέγραψαν τῶν μετὰ Κάδμον εἰς Σικελίαν μετακινήσαντων*; den kombineres med Diogenes' Beretning saaledes, at man antager to Reiser af Epikharm til Sikilien, den første tre Maaneder efter at han var født, den anden med Kadmos; Diogenes skal kun have omtalt den første, fordi han blot tænkte paa Philosophen Epikharm (i en Alder af 3 Maaneder?), Suidas kun den anden, fordi han blot skrev om Komoediedigteren. — Welcker forkaster vel alt Dette, men kun fordi det synes ham urimeligt, hvilket det da i Sandhed ogsaa er; hele Combinationen beroer paa hiin i Indledning omtalte grundfalske Forestilling om de senere Samleres Skrivemaade. Welcker vilde have kunnet rette en med denne Combination i Forbindelse staaende og meget udbredt Feil, der

ogsaa beroer paa en høist overfladisk Slutning, hvis han, istedetfor at forøge de allerede noksom talrige Hypotheser om Epikharms Liv, havde foretaget en grundig Undersøgelse af de historiske Vidnesbyrd og Tidsforholdene. Jeg er nødsaget til at fremsætte disse lidt udførligere.

Vi læse hos Herodot 6, 22—25, Følgende: Efter Slaget ved Lade og Milets Erobring af Perserne fulgte en stor Deel af Samierne en Indbydelse fra Zankle, at komme til Sikilien for at kolonisere *καλή ἀκτή*. Men underveis lode Samierne sig af Rhegions Tyran Anaxilaos, der var en Fjende af Zankle's Indbyggere, overtale til den Troløshed, at bemægtige sig selve Staden Zankle, hvis Borgere under deres Konge Skythes just vare fraværende paa et Krigstog. I deres Nød hidkaldte Zanklaierne deres Forbundsfælle, Gelas Tyran, Hippokrates; men denne forraadte dem, tog Parti mod Samierne og deelte Byttet med dem. Skythes blev fangen, men undkom og flygtede til Perserkongen Dareios, hvor han opnaaede stor Anseelse. Herodot cap. 24: *καὶ μὲν ἐνόμισε Δαρεῖος πάντων ἀνδρῶν δικαιοτάτων εἶναι, ὅσοι ἐκ τῆς Ἑλλάδος παρ' ἐωυτὸν ἀνέβησαν· καὶ γὰρ παρασησάμενος βασιλέα ἐς Σικελίην ἀπῆκετο καὶ αὐτὸς ἐκ τῆς Σικελίης ὀπίσω παρὰ βασιλέα, ἐς ὃ γήραϊ μέγα ὄλβιος ἐὼν ἐτελεύτησε ἐν Πέρσῃσι.* — Fremdeles melder Thukydides, 6, 5, 1, efterat have omtalt Zankles Erobring af Samiere og andre Jonere: *τοὺς δὲ Σαμίους Ἀναξίλας, Ῥηγίνων τύραννος, οὐ πολλῶ ὕστερον ἐμβαλὼν καὶ τὴν πόλιν αὐτὸς ξυμμίκτων ἀνδρῶντων οἰκίσας Μεσσήνην ἀπὸ τῆς ἑαυτοῦ τὸ ἀρχαῖον πατρίδος ἀντωνόμασεν.* Disse Begivenheder kunne let ordnes khronologisk. Thi Samiernes Tog fortæller Herodot efter Milets Ødelæggelse (6, 22, init.), der jo falder i den joniske Opstands sjette Aar (6, 18: *ἐκτὴ εἴη ἀπὸ τῆς ἀποστάσεως*); sildigere kunne jo heller ikke Samierne, som toge ivrigen Deel i Opstanden, skjøndt der fandtes enkelte Forrædere blandt dem, have forladt deres Ø. Men af Herodots Ord 6, 22 fremgaaer, at det heller ikke skete tidligere, thi han nævner som Deeltagere i Samiernes Tog *Μιλησίων οἱ ἐκπεφευγότες*. Den joniske Opstand begyndte, som nu almindeligen antages, Olymp. 70, 500 a. C.; Milets Erobring og Samiernes Tog indtræffe altsaa 494, Zankles Indtagelse og Skythes' Flugt upaatvivleligen samme Aar, da Herodot ingensomhelst Mellemtid angiver. 494 kom ogsaa Anaxilaos til Regjeringen, thi han døde Olymp. 76, 1, 476 a. C. *δυναστεύσας εἴη δεκαοκτώ*, Diod. 11, 48; hvilket Aarstal efter de nyere Undersøgelser (af Clinton

og Krüger) er aldeles rigtigt. Grysars khronologiske Angivelser ere saa forvirrede og feilfulde, at de slet ikke fortjene at omtales; men ogsaa Welcker er unøjagtig i denne Henseende: S. 282 f. ere adskillige Forseelser (22 Regjeringsaar for Anaxilaos, Gelons Regjeringsstilrædelse 491 istedetfor 485, Thuk. 5, 14 for 6, 5 o. s. v.), og det følgende Sted af Herodot er urigtigt forklaret.

Herodot kommer nemlig endnu engang tilbage til Zankles Skjæbne, 7, 163 f., hvor Følgende fortælles. Da Gelon ikke vilde bringe Hellenerne Hjælp mod Perserne, maaskee heller ikke kunde af Frygt for Karthagerne, sendte han, for at afvente Begivenhedernes Gang og i Nødsfald at sørge for sin Sikkerhed, en Mand af prøvet Retskaffenhed og Troskab, *Κάδμον τὸν Σκύθεω, ἄνδρα Κῶιον*, til Delphoi; rige Gaver vare betroede i hans Varetagt, hvilke han, hvis Xerxes seirede, skulde bringe denne med Løfte om Sikeliens Underkastelse. Cap. 164: *ὁ δὲ Κάδμος οὗτος πρότερον τουτέων παραδεξάμενος παρὰ πατρός τὴν τυραννίδα Κῶϊων εὖ βεβηκυῖαν, ἐκὼν τε εἶναι καὶ δεινοῦ ἐπλότος οὐδενός, ἀλλ' ὑπὸ δικαιοσύνης ἐς μέσον Κῶϊοισι καταθεῖς τὴν ἀρχὴν οἴχετο ἐς Σικελίην, ἔνθα μετὰ Σαμίων ἔσχε τε καὶ κατοίκησε πόλιν Ζάγκλην τὴν ἐς Μεσσήνην μεταβαλοῦσαν τὸ οὐνομα*. Disse Herodots Ord ere klare og tydelige: Kadmos, en Søn af den Koiske Tyran Skythes, nedlagde frivilligen sit Herredømme og drog til Sikilien, hvor han med Samierne indtog (ἔσχε) og nedsatte sig i Staden Zankle, der senere forandrede sit Navn til Messana, altsaa 494. Denne Kadmos blev senere anvendt til det omtalte Gesandtskab, naturligviis 480, vistnok efter Slaget ved Himera. Ellers bliver denne Kadmos intetsteds omtalt¹⁾, ligesaalidt hiin Skythes, Zankles Tyran;

¹⁾ Welcker har dog anført et Sted i de saakaldte Hippokratisk Breve (p. 1294 Foëssian. edit.), hvor Thessalos, den berømte Læges Søn, beretter, at Kadmos forlod Kos, da det belejredes af Artemisia. Welckers Anvendelse af dette Sted er meget uklar, hvilket jo er naturligt, da han gaaer ud fra en aldeles forkeert Tidsregning (S. 282 f.). Stedet har kun da nogen Betydning, naar det kan bringes til at stemme med Herodot 7, 164, altsaa naar det kan bevises, at Artemisia i Aaret 494 belejrede Kos. Men Herodot, der dog griber enhver Leilighed til at fortælle om Artemisia, har intetsteds det Mindste herom, og ligesaalidt om en Deeltagelse fra Koernes Side i den joniske Opstand, hvorved Sagen vilde faae nogen Sandsynlighed. — Følgelig bør Efterretningen aldeles forkastes. — Ogsaa Welckers Forklaring af *μεταβαλοῦσαν* hos Herodot er forkeert; dette

kun er den Sidstes Skjæbne gjenfortalt (med den Misforstaaelse, at han var en *Ἰωνινόης*, Herod. 6, 23 f.) hos Ailianos v. h. 8, 17, hvilket Kapitel er sammenflettet af Herod. 3, 129—139 og 6, 22—25.

Nu har Grysar, og ham er Welcker fulgt, blot paa Grund af Navneligheden, paastaaet, at Skythes, Zankles Tyran, og Skythes, Tyran over Kos, maa være een og samme Person, thi da den Første var kommen til Dareios, maa denne have skjænket ham Tyranniet over Kos. Kilderne indeholde ikke det Mindste, der kan styrke denne Formodning, og det med god Grund, thi den giver følgende smukke Resultat: »Kadmos, Søn af den koiske Tyran Skythes, modtager efter sin Faders Død Herredømmet over Øen, men fratræder det af egen Drift, og er overhovedet en Mand af den sjeldneste Retskaffenhed. Med Samierne drager han til Zankle, hvor han, mærkværdigt nok, træffer den døde Fader igjen, dennegang som Tyran over Zankle; her tager han Del i den skjændige Troløshed mod Byen, Faderen undflyr til Persien, bliver vel atter Tyran over Kos» — o. s. v. o. s. v. Hermed falder den hele tankeløse Combination. Den er gjentagen, foruden hos Colin og Bode, i Artiklen Cadmus i Paullys Realencyclopædi; smlg. ogsaa Artiklen Epicharmus sammesteds. Grysar er næppe selv falden derpaa; jeg har funden den samme Forvexling hos Perizonius (ad Aelian. v. h. 8, 17, sidste Anm.) og selv hos C. O. Müller, Dorier 1, S. 171, Note 2. (2den Udg.). Kun Bernhardt (Anm. 6 til Artiklen) forkaster Combinationen, men han har ikke funden den kronologiske Feil eller nøie undersøgt Herodots Ord. Han finder hele Vanskeligheden deri, at »Samierne forlængst være vegne bort fra Zankle«, da Kadmos før Olymp. 75 efter et Forlig med dem vendte tilbage til sit egentlige Fødeland. Denne sidste forunderlige Fordreielse af Herodots klare Ord tilhører Müller (det ovenfor citerede Sted). Desuden sætter Bernhardt urigtigt Samiernes Tog til Olymp. 70, 4, 496 f. Chr., og deres Fordrivelse fra Zankle ved Anaxilaos til 492, hvilket ikke kan bevises, da Thukydides blot har *οὐ πολλῶ ὕστερον*. Han kan endeligen ikke opgive Forestillingen om en Forbindelse mellem Kadmos og Epikharm i Zankle; men hvor ugrundet denne er,

---

Participium kan umuligt betyde: »der alt havde forandret«, hvilket vilde hedde *μεταβεβληκῶν*, men kun: »som (senere) forandrede«, en Angivelse af et enkelt historisk Factum.

er alt tidligere paaviist i Undersøgelserne af Suidas' Beretninger om Epikharms Fødested. Vi holde os derfor blot til Diogenes' Beretning om Epikharms Ophold i Megara og senere i Syrakus.

Naar kom han fra det første Sted til det sidste? Suidas svarer: »han lod der opføre Stykker sex Aar før Perserkrigen«. Heri ligger intet Usandsynligt; men hvis man dog ikke vil stole paa Suidas, fordi han overhovedet har saa mange falske Efterretninger og, som ovenfor antydet, paa en mistænkelig Maade samler adskillige dramatiske Digtere i een og samme Olympiade (den 73de) og endnu tilføier den urimelige Efterretning: (*Ἐπιχαρμος*) *ἔφρε τὴν κωμῶδιαν ἐν Συρακούσαις ἅμα Φόρμῳ*, — saa sætte man Epikharms Ankomst til Syrakus omtrent 483. Senere kan den ikke have fundet Sted, thi i dette Aar eller kun lidet senere blev Megara ødelagt af Gelon og Beboerne førte til Syrakus (Herod. 7, 156, 2). Tidsbestemmelsen erholdes paa følgende Maade. Thuk. 6, 3, 3 sætter Anlæggelsen af Leontinoi *ἔτι πέμπτῳ μετὰ Συρακούσας οἰκισθείσας*, s: 728; derpaa fortæller han cap. 4, 1: *κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ Λαμὶς ἐκ Μεγάρων ἀποικίαν ἄγων ἐς Σικελίαν ἀφίκετο*; efter forskellige Vandringer døde Lamis, men hans Ledsagere anlagde det hyblæiske Megara, og dette blev 245 Aar efter sin Anlæggelse ødelagt af Gelon (ibid. § 2). Vil man nu sætte Megaras Anlæggelse samme Aar som Leontinoi's, saa indtræffer Ødelæggelsen 483; vil man kræve et Par Aar for hine Vandringer før Anlæggelsen, saa maae disse trækkes fra 728. — Iøvrigt hindrer Intet i at antage en tidligere frivillig Vandring af Epikharm fra Megara til Syrakus.

Vi have nu ledsaget vor Digter til den Stad, hvor han opnaaede sin høieste Blomstring og sin største Berømmelse. I alt Væsentligt var herved Diogenes vor Fører. Hans Livs Hovedpunkter, thi kun disse kjende vi, ere altsaa at ordne paa følgende Maade. Født paa Kos, omtrent Olymp. 60—62, kom han alt som et tre Maaneders Barn til det sikeliske Megara, da hans Fader Helothales af en eller anden Grund forlod sit Hjem. I Megara fandt Epikharm sit andet Hjem, og tilbragte vel største Delen af sin Ungdom der; senere, under alle Omstændigheder før Olymp. 68, kom han til Storgrækenland for at høre Pythagoras, med hvem ogsaa hans Fader synes at have staaet i venskabelig Forbindelse; men om Epikharm virkeligt indtraadte i Selskabet, vide vi ikke.

Efter at han var vendt tilbage til Megara, maa han meget snart være falden paa den Tanke, at give de raae, gammeldags Farcer, som vare gængse ved de megariske Folkefester, en ædlere og kunstmæssigere Form, og altsaa have begyndt at skrive Komoedier, eller, som de Gamle pleiede at udtrykke det, have opfundet Komoedien¹). I denne Kunst start opnaaede han lidt efter lidt, idet hans Talent udviklede sig, og hans Op-gave blev ham klarere, et for Datiden høit Standpunkt; ved den blev hans Navn saa berømt. Dog var hans mangesidige Aand ogsaa virksom i andre Retninger: han skrev philosophiske, medicinske, maaskee endnu flere Værker. I Løbet af den 73de Olympiade eller lidt senere finde vi ham i Syrakus, hvor han naaede sin modneste Udvikling og ved Gelons, dog især Hieron's, Hof levede i stor Anseelsø og i Samkvem med en aandfuld Digterkreds: Aiskhylos, Pindar, Simonides, Bakkhylides. Agtet af sine Mdborgere døde han, rimeligviis kort efter Hieron, i en hoi Alder.

Angaaende hans Omgang med Hieron har Plutarkh opbevaret to Anekdoter. Apophth. reg. et imper. p. 175, c (ed. Wytt. 1, 2, p. 695): *Ἐπίχαρμον δὲ τὸν κωμωδοποιὸν, ὅτι τῆς γυναικὸς αὐτοῦ παρούσης εἰπὲ τ τῶν ἀπρεπῶν, ἐζήμιώσεν (ὁ Ἱέρων).*

¹) Smilgn. Bentley, opusc. philol. p. 258 (ed. Lips.): *•Plerique, qui de origine comoediae sunt locuti, silentio pratermiserunt Susarionem et ceteros, qui illis temporibus vixerunt, ejusque inventorem fecerunt Epicharmum. Nam, ut videtur, nihil in eo genere scriptum fuit et in posteritatis memoriam propagatum ante Siculi istius tempora.* — Hertil maa vel knyttes det dunkle Sagn, at Epikharm skal have opfundet nogle Bogstaver. Plin. h. n. 7, § 57: *•Aristoteles decem et octo (litteras) priscas fuisse et duas ab Epicharmo additas, ϑ, χ, quam a Palamede navult.* Men ϑ hørte alt med til det ældste græske Alphabet (21 Bogstaver): maaskee har derfor Plinius misforstaaet Aristoteles (hvis Sted jeg ikke har kunnet finde). χ og ϑ ere vel komne lidt senere til end de øvrige 21, men dog ogsaa meget gamle, hvilket Andre (f. Ex. Plut. quæstt. symp. 9, 3, 2) udtrykte derved, at de gjorde Palamedes til deres Opfinder. Men ξ, ψ, η, ω ere af sildigere Oprindelse: efter den almindelige Tradition har Simonides tilføjet dem, og dette er med Hensyn til de to Vokaler ikke blottet for al Sandsynlighed. Da nu Epikharm levede sammen med Simonides ved Hierons Hof, har denne Omstændighed vel ogsaa bidraget til Sagnets Opkomst. Stederne af senere Grammatikere, der tillægge ham snart disse, snart hine Bogstaver, ere samlede hos F. A. Wolf, prolegg. ad Hom. p. 63, not. 1; hertil kommer endnu Bekker's Anecd. Gr. 2, p. 782 og en Randglose hos Suidas s. v. Ἐπίχαρμος.

Quomodo quis adulatorem distinguat ab amico, p. 68, a (Wyll. 1, 1, p. 257): Ἐπίχαρμος, τοῦ Ἰέρωνος ἀνελόντος ἐνίους τῶν συνήθων καὶ μεθ' ἡμέρας ὀλίγας καλέσαντος ἐπὶ δεῖπνον αὐτὸν: Ἀλλὰ πρῶην, ἔφη, θύων τοὺς φίλους οὐκ ἐκάλεσας. Hertil bemærker Wyltenbach (6, 1, p. 518) rigtigt: »*Animadvertenda responsi ambiguitas, quod bifariam accipi poterat: 'Atqui nuper quum immolares amicos, me non vocasti' (Xylander aliique) et: 'Atqui nuper quum sacrificares, amicos non vocasti' (Amyotus).*» Saaledes ogsaa Welcker p. 287: »Der Dichter sagte nicht: ἀλλὰ πρῶην θύων τοὺς φίλους, οὐκ ἐκάλεσας, sondern nach der üblichen Uebertragung von θύειν, ἱερεῖν auf Mahlzeiten: ἀλλὰ πρῶην θύων, τοὺς φίλους οὐκ ἐκάλεσας, verstand aber das Andere.«

Endnu en Anekdot staaer hos Ailian, v. h. 2, 34: Ἐπίχαρμόν φασὶ πᾶν σφόδρα πρεσβύτην ὄντα μετὰ τινων ἡλικιωτῶν ἐν λέσχῃ καθήμενον, ἐπεὶ ἕκαστος τῶν παρόντων ἔλεγεν, ὁ μὲν τις, Ἐμοὶ πέντε ἔτη ἀπόχρη βιωῖναι· ἄλλος δὲ, Ἐμοὶ τρία· τρίτου δὲ εἰπόντος, Ἐμοίγε τέσσαρα· ὑπολαβὼν ὁ Ἐπίχαρμος, ὦ βέλτιστοι, εἶπε, τί σιασιάζετε καὶ διαφέρεσθε ὑπὲρ ὀλίγων ἡμερῶν; πάντες γὰρ οἱ συνελθόντες κατὰ τινα δαίμονα ἐπὶ δυσμαῖς ἐσμέν· ὥστε ὥρα πᾶσιν ἡμῖν τὴν ταχίστην ἀνάγεσθαι πρὸ τοῦ τινος καὶ ἀπολαῦσαι κακοῦ πρεσβυτιδίου. Det sidste Ord maa, da det ikke er noget Adjektiv, forandres til πρεσβυτιδίον, da er Meningen: »Vi alle, som ifølge en eller anden guddommelig Styrelse ere komne sammen her, ere jo i Livets Aften; saa at det turde være paa Tide for os Alle, ret snart at bryde op, før en stakkels Olding endog maa lide Ondt¹⁾.«

Om den Agtelse, som Epikharm nød hos sine Medborgere, vidne tvende bevarede Epigrammer, der stode paa Billedstøtter, som Syrakusanerne havde reist ham. Det ene, af en Ubekjendt, staaer hos Diogenes og er meddeelt ovenfor; det andet tillægges Theokrit (epigr. 17; hos Ahrens 8)²⁾ og synes ingenlunde

¹⁾ D. e. »før vi blive aldeles svage og hjælpeløse, til Spot for Andre.« — Welcker p. 287: »Schreibt man ἀποκλείσαι, nach einer leichten Attraction, so ist πρεσβυτιδίον ein alter Pförtner; die Greise befinden sich am Sonnenuntergange des Lebens, sie sollen freiwillig und gerne scheiden, damit sie nicht gar ausgeschlossen werden oder zuletzt in so grosse Noth gerathen, dass sie den Tod mit Ungeduld erwarten müssen.« Denne Forklaring er mig aldeles uforstaaelig.

²⁾ Læsemaalene ere sikkre, og Ahrens' Conjecturer i hans kritiske Udgave aldeles unødvendige. Kun δημάτων er en nødvendig og allerede længe

at være ham uværdigt. Man bemærke, at den Billedstøtte af Digteren, hvorpaa det var anbragt, var indviet til Dionysos og altsaa rimeligviis stod i et Tempel for denne Gud, hvis Fester vare Komødiens Vugge. Det lyder:

Ἄτε φωνὰ Δωρίος χῶν' ἦρ' ὁ τὰν κωμῳδίαν
 εἴρων, Ἐπίχαρμος.
 ὦ Βάκχε, χάλκεόν νιν ἀντ' ἀλαθινοῦ
 τὴν ὥδ' ἀνέσθηκαν,
 τοὶ Συρακόσσαις ἐνίδρυνται πελωριστᾷ πόλει,
 οἳ' ἀνδρὶ πολίτῃ
 (σῶρόν γὰρ εἶχε ῥημάτων) μεμνήμενοι
 τελεῖν ἐπιχειροῦ.
 πολλὰ γὰρ ποτ' τὰν ζῶαν τοῖς πᾶσιν εἶπε χρήσιμα.
 μέγ' ἀλά χάρις αὐτῷ.

Danske bøjningsformers historie.

Av E. Jessen.

Hovedtrækkene er ordnet av Rask og Petersen¹⁾; dog trænger netop de to vigtigste punkter til eftersyn. I enkeltheder er endnu meget at gøre.

Det uundværligste av lydenes historie må her forudsættes bekendt: *ei au ey jú á ja* bleven til *e²⁾ ø ø y á jæ* (*den død høre krybe råd fjæld*); forlængelse (*fader*); forkortelse (*dom*); halvlyd i endelser; — *h* bort forved *r l n* (*ring*); *þ* bleven til *t d* (*ting du*); efterlyd *g* til *v j* (*lov vej*); *p t k* til *b d g* (*krybe rod sag*); *v d g* tit bort (*stue bие tie*), især *d* efter *r l n* (*ord holde hånd*); m. m.

almindelig Rettelse for *χρημάτων*, og med Hensyn til det enestaaende *πελωριστῷ* hersker Tvivl. Ahrens har beholdt det i alle sine Udgaver; Tyrwhitt rettede *πεδωριστῷ*, hvilket Meineke har optaget, og G. Hermann *πεδωρισται*, hvilket Welcker (S. 283 Noten) billiger og forklarer; men begge Rettelser ere ogsaa ἀπαξ λεγόμενα og give ingen saa passende Mening som *πελωριστῷ*.

¹⁾ Petersen sproghistorie. Rask danske endelser, i smilde avhndlgr I.

²⁾ rejse (op) er ikke oldn. *reisa*, men tysk (som *kejsre arbejde*).

Hovedpunkter i böjningens historie:

I. Selvlydsskifte

svinder ind ved ligedannelse.

1. Udsagnsord.

Omlyd i »stærk« nutid ental findes kun lævninger av i ældste dansk (*stær gær slær thwær fær dræghær tækær lætær hoggær*¹⁾), som endnu i jysk. — Datid forestillemådes omlyd, og al »u-omlyd«, mangler, selv i ældste dansk²⁾.

Avlyd. Datid som *bed brød gav* overfører entals selvlyd på flertal og forest. m., i de to første classer tit på tillægsm. (*greben krøben*). Det begynder vel o. 1300, fuldendes efter 1500³⁾.

2. Navne- og tillægs-ord.

»u-omlyd« mangler (og dermed selvlydsskifte i tillægsord), undtagen hvor ligedannelsen overførte den på alle former (*örn*

¹⁾ Petersen (efter Rask) sproghist. I 147. Lyngby jyske udsagnsord s. 88—91.

²⁾ Havde begge været? og fuldstændig? Kunde ligedannelse kun udviske, ikke hindre? d. e. kunde den først virke efter, ikke samtidig med, omlyd? Hvorledes kunde omlyd svinde, hvor ikke ligedannelse kunde udviske den, d. e. hvor den måtte have været i alle former, som i *rask sadel* (sk. I. 5,3 *sathul*) *Anund sang* (nv.o. Harpstr. 1,59, og dt.) *sank*, fl. og forest. m. *gave bare*? hvis olddansk *d* ikke lød *d* før 1300, og hvis *gave bare* før, med omlyd, havde lydt i fl. *gāvu bāru*, i forest. m. *gævi bæri*, hvorfra var så lyden *d* kommen igen? Hvorfor har vi så rigelige prøver på »i-omlyd« alle vegne uden i dt. forest. m.? (explrne *brynni* hs av sk. I. Schlyter s. 197, *sædhæ* Brandt læseb. 155,5, er ikke pålidelige nok).

³⁾ Explr før 1500: E. sæl. I. 2,73 *brætæn*, men 2,52 *brutit*. Flensb. bl. 58 *brætæn*. Kogebog, 14de årh., § 26 (hist. tidskr. V 545) *sæthæt*. Gl. bibelovers. I Mb. 7,18 *the jfædhe*, men 6 *stædhe*. Lunds bl. 9 (Rosenvinges og Schlyters udgvr) *grepin*. Docum. år 1387 (Molbech og Petersen no 10) *forescreuene* og *vorescriuene*. Hertug Fredrik v. 1311 *the redhe*. Rimkrøn. (Molb.) v. 4832 *screffue* (rim: *greffue*). 1165 *fortrædhe*. 2300 *the stæffue* (: *ræffue*). 1370 *som lækhen hwn gæffue* (: *hæffue*). 2396 *myne eygenæ ben som hîjd oc hedhen meg baræ* (: *faræ*), men 1496 *om han sith liff omboræ* (: *woræ*). 2273 *the sode*. Michael (Molb.) s. 138 *the saadhæ* (: *baadhæ*) 141 i *baaræ* (: *waaræ*). 52 i *goffue* (: *soffue* fl. av *så*). Endnu Tavsen sommerpostil XXXVI2 *goffue* fl., I Mb 29 *goffue* forest. m. 40 *saade* fl. 43 *baare* fl. Chr. Pedersen (Brandt og Fengers udg. V 36,32) *staale* fl; ellers er *a regel* i 16de årh. — Ved dem som *give bære* må huskes at oldn. *d* ikke ufravigelig er nydansk *d*: *en gave* (isl. *gáfa*, sv. og n. *gåva*), rimkr. 4020 *for gunsth oc synderlig gæffue* (: *hæffue*). 5052 *aff synderlig nadis gæffue* (: *hæffue*). Michael 77. 93 *gæffue* (: *hæffue*, *plæffue*); så og *en fare krage latter brad drab ran Hagen ldv brat fattig lade rave da fra ja a-trå a-mindelse*. — Ligedannelse i *greben* o. s. v. kan ikke skælnes fra lydovergang i *lifa*: *leve* o. s. v.

björn jord fjord skjold)¹⁾, og *börn lov*)²⁾. — »i-omlyd« holder sig i fl. (*bøger hænder gæs mænd*; svinder somtid senere: *mus lus*), og findes i hensynsf. ent. (*syni dægghi hændi wændi wælle*)³⁾; i *hænde* siges endnu).

II. Endelser

svinder ind, idet i handlef. 3 p. ent., i lidef. 3 p. fl., fortrænger de andre, og nævnef. smelter sammen med eller fortrænger genstandsf., og hensynsf. falder bort.

1. Udsagnsord.

Tid og måde. Datid forest. m. svinder (i skrift først o. 1600). — »Stærk« kan blive »svag« (*biede biet, trådte trådt; gydt*), »svag« skifte klasse (*kaldte kaldt; fæstede fæstet, tæmmede tæmmet*). -de efter medlyd bliver til -te (*dönte sätte*)⁴⁾.

Person og tal. I ældste dansk kan samles mønstre som:

iæk		kallæ	}	kallæthæ	}	dræp	drap		
thu	}	kallær		}		kallæthæ	}	dræpær	drapt
han									drap
wi		kallum		?		dræpum	draapum		
i	}	kallæ		kallæthæ		dræpæ	draapæ		
the									
iæk thu han	}	kallæs		kallæthæs		dræps	draps		
wi i the						dræpæs	draapæs		

Altså var udfalden: 2p. fl.⁵⁾, undtagen i bydem. (*kallær dræpær*), og 2p. ent., undtagen (selvfølgelig i bydem. *kallæ dræp*, og) i »stærk« dt. (*drapt — skalt wilt*); efter former som *lost bost*

¹⁾ Dog sk. l. 14,5 *mæþ hæskildi* uden omlyd.

²⁾ Gl. dansk *tørf* = *tarv* (Låle 1156). *ærk* = *ark* (N M P lit. hist. II 228). *nos* = *næse* (N M P sproghist. I 143).

³⁾ Sk. l. 13,10. k.l. 9. E. sæl. l. 1,7. 2,48. J. l. 3,40. Krøn. Stokh. hs B 77 (avskrift i Rasks hs 12 s. 10 § 27) *uppa bra wælle*.

⁴⁾ Ikke i *skulde vilde torde borde gjorde* (d stumt), og *sagde lagde havde* (sa la hadde) (*kunde* har aldrig haft d). — *skete* for *skede* griber om sig, uagtet selvyd forved.

⁵⁾ 2 p. fl. fra Skåne har jeg kun fra skånsk omskrift av V. sæl. l. (arvebog og orbodemål i Thorseus sk. l.) *thet wilom wi at i wida* (arveb. 25. 47. 50. orb. 29); indtil videre må da det svenske -n i 2 p. fl. frakendes skånsk; og danske explr som *vælen i høre hure thet ær thaa maagen i her forstaande* rim om Artus (hist. tidskr. IV 159), *fallen pa ether knæ, treden til Brandt lb 192, 12. 31*, må tilskrives svensk original eller skriver; *gaan sighen rædhens* postil (Molbech progr. om bibelovers. s. 37. 39. Brandt lb 96) er briglitinsk.

(av *lott bōdt*) dannedes siden *forst gavst* o. s. v.¹⁾, der, ligesom *skalt vilt*, i skrift, vistnok støttede av tysk, holdt sig længe efter reformationstiden. — 1p. ent. og fl. findes hist og her, og til ind i 15de årh., vel (undtagen i skånsk i fl. ?) mest kun i avskrift av ældre hss²⁾. — Efter udfald av 1p og 2p er kun talforskel tilbage. Men alt i de ældste hss o. 1300 kan i handlef. ental findes for flertal, i lidef. omvendt; det trænger igennem för 1600, næppe för 1500; skriften skjuler, især efter 1500, virkeligheden, der dog ikke sjældnen bryder det kunstige bånd, forfatterne pålægger sig.

2. Navne- og tillægs-ord.

Længe för 1300 var *r* udfaldet av *-ar*, i tillægsord tillige av *-ir*. *-r* var veget i navneord ent. (lævning *þiufær* sk. l.); i tillægsord veg det langsommere (især i Skåne), og findes ikke sjældnen, endog efter 1500, men også brugt fejl (endnu siges *unger sven*). Således blev tiest nævne- og genstands-f., som

ent. hani	tunga	hest(r)	all(r)
hana	tungu	hest	all(an)
fl. hana(r)	} tungur	hesta(r)	alli(r)
hana		hesta	alla

ens eller skiltes kun ved selvyd, en forskel, der udenfor Skåne var falden bort för 1300, da endelser skrives med *æ* (*hanæ tungæ allæ*). Hvor forskel var lævnet, sejrede gærne nævnef. (*sönnner* = *synir*, ikke *sonu*; *venner lodder lemmer koster sæder. al jorden* = *öll jördin*, ikke *alla jördina*).

Senere (15de—17de årh.) overførtes de to fl.-endelser *-r* (*-er*) og *-e* på de fleste ord, der för var ens i ent. og fl. (*haner hyrder riger træer huse vintre* — o. 1300 findes f. ex *blathæ* — så og tillægsords intetk. fl. *allæ*, för *al*).

¹⁾ Lyngby j. uds. s. 104 f. For at tro på tysk indflydelse ved disse former, var det næppe, som L. mener, nødvendigt at *st* også havde fortrængt *r* i nutid.

²⁾ Brandt lb 57,2 *æc bith*. 58,9 *æc hauæ*. 59,13 *æc se*. Brandt legendesamling (•hellige kvinder: klosterlæsning II) 31,11 *iach hauæ*, men 22 *ladær iech*. 33,32 *iach win*. 40,36 *iach bith*. 11,27 *farum* (bydem.) Docum. 1393 (M og P 19) *wi Margareta . . kongörum* (ellers *wi kungöre*). Uregulret: j. l. 2,43 A M 453 duod. *iak halke*. Brandt lb 59,6 *nu bithæ æc*. — Alt sk. l. har derimod *iak hafir* 4,11. Bortkastelse av 1p. ent. begyndte østfra, og er trængt igennem i oldsvensk. 1p. fl. holdt sig længst i Sverig og Skåne, og kan i sene danske hss komme fra svensk original.

Ejeform fik samtidig overalt *-s* (før kun i de fleste han- og intetkønsords ent.). Alt o. 1300 havde *s* begyndt at trænge frem (*suns fathærs mothærs husfrøs mæns*).

Hensynsform er almindelig i skånske lov, sjældnere i de andre, og viger hurtig (lævninger *på tinge; i löndum, stundum; med reite*).

Vigtigst for nydansk er: udsagnsords talform, og forhold mellem nævne- og genstandsf. Disse to punkter trænger til eftersyn.

Udsagnsords talformer.

Lyngby (j. uds.o. s. 38) nægter ental for flertal i ældste dansk. At former som *tages toges tælles* er flertal, er ikke, det jeg véd, fremsat för.

Handleform.

Ent. for fl. viser sig alt i provinslovene, men som undtagelse. Det begynder vestfra; explr i de to ældste hss av skånske lov er såre få. Selvfølgelig sker det sjældnest lige efter grundordet, tiere forved, eller skilt noget fra, eller efter henvisende stedord. Det måtte ventes, både hvis hss nøje gengiver talen, hvor udviklingen netop måtte foregå i den orden, og hvis de, uden at holde skridt med sproget, følger ældre hss: skriveren undgik lettest ental, hvor det faldt mest i øje¹⁾.

¹⁾ Når ikke andet siges, menes Thorsens udgvr av provinslove, d. e. for sk. l. runebs.; sæl. l. A M 455 duod. (beg. av V.: A M 24 qv.); j. l. Flensb. hs. — De mange explr på ent. for fl. fra j. l. gl. kl. sml. 3657 duod. kommer av, at jeg tilfældig har gennemløbet det, mens jeg kun har efterset steder i A M 453 duod. 286 fol. (4 qv.); dog har 3657 måske flest. — Når tilføjes: »ligt« i andre hss, menes kun, at de på samme måde har fl. (når f. ex. et hs har *a fyrræ wæghæ at gangæ*, tages ikke hensyn til, om et andet har *liggæ*). — Explr som sk. l. 1,25 *sitær bondæ ok kunæ sammæn*. j. l. 1,6 *sitær bondæ oc husfrø samen*, forbigås (mest av hensyn til plads), uagtet deres mængde er bevis på, at ental griber om sig. Ligeså slige som sk. l. 3,13 *ær bathæ til fathær fathær oc mothær fathær*. j. l. 2,80 *havær bathæ hin ther rænær oc hin ther rænt wartær*, hvor *bathæ* egentlig er grundord. — Jeg avholder mig fra explr som *ær ey børn*, hvor en selvlyd i talen faldt ud forved en anden. Ligeledes i jyske skrifter för 1500 fra slige som *ær børn*, fordi halvlyden var ved at vige i jysk, hvorved ent. og fl. i slige ord faldt sammen i skrift; også ellers (uden i skånsk) er jeg sparsom med disse explr, fordi halvlyds betegnelse måske kunde forsvømmes, og

Skåne ¹⁾).

Skånske lov. 1,¹⁴ hinum ær sak sökær (? hinum fl.; dog har nogle senere hss honum, hvorved en av de omtalte særlig udhæves). 3,²⁰ børn ær (grundtext: barn ær; se det følgende þæt; skriveren satte, uden at stødes, børn ær, för han så det næste). 13,² bondær får (grundt. bondæn). — Stokholmsk hs B 76 (Schlyters udg) 64 (= 3,²¹) er mangh børn. 117 (= 5,²⁷) æftir star af botum þre marc ²⁾ (ligl A M 41) . . þo at fyrtinghu marc star æftir (A M 41 stande; runehs hul). — A M 41 qv. 1,²¹ ær børn. 2,² um flere warthær annar wagh takin. 9 warther swa at bondens børn . . ilzcar iorth. 3,¹⁷ tha ær the æi atholkunu børn. 5,²⁴ fæm warthær. af takin. 7,¹¹ ær flere bortu.

Hs. e don. var. 136 qv. Arveb. 5 allum skilnathum ther mel-lum børn kan komma. 32 meth thøm samma loghum ther før ær melt. 54 sæpir kallar.

Lunde bylov (Schlyters udg). 21 tha scal alle fire thingbenkæ skære. 28 og 29 ær børn æfter. (Hvergang fl. i Rosenvinges udg).

Document år 1401 (M og P no. 74) wi opladhær.

Øerne og Jylland.

Sælandske love. »Valdemars« 1,¹ § 8 i allæ skiælnæthe ær mællæ børn kan kumæ (smågn den skånske gengivelse ovenfor). § 19 nokræ the aruæ ær hænæ hærær æi. 15 um allæ the skælnæth (A M 26 oct. skiælnæthæ) thær syzkæn kummær (26 kombær) i mællæn. 19 mæn wet. 2,¹² wil wi. 18 skal men. 29 han far theræ wilæ til thær . . a with botæfæstningæ at takæ. 3,¹² men bôtær. — »Eriks« 1,²⁴ tha scal thæræ oc tolf men um swæriæ. 25 tha ma ey tho børn witnæ gen fathær hauæ. 2,²⁹ thet a men. 24 warthær bathæ. 27 warthær thre ællær fughræ ællær flæræ. 42 men sighthær. 46 thet scal men oc witæ. 50 tha mun thingmen læggi. 51 tha scal men liusæ. 55 swa scal limænæ uti liggi. 63 allæ the . . thær hog-gær samæn. 70 allæ the giærthæ mællæ byum scal wæræ. 72 them bôtær men ecki foræ . . . . thær thyrf ³⁾ the ey bonden botæ. 3,² kumær tha nokær ⁴⁾ af hans næstæ frændær ær kørpæ wilæ. 6 thol men . . . . tha ma men. 7 oc ma men. 8 men wet . . . . tha scal men. 9 gar swa thre wintær yuær . . . . ær thær oc flæræ

---

fordi jysk original eller skriver er mulig; dog viser de mange ær gør o. s. v. for æræ gøræ, at fremtrængende ental er med i spillet.

¹⁾ Halland: skøde 1399 (M og P 52) tha bindhær wi.

²⁾ Er naturligvis bevis på fremtrængende ental.

³⁾ Er vel nyt ental, dannet efter fl. (3,1 tharf). tørf Brandt lb 133,2. 213,²¹ har fået betydning av þorir; nu þör med v fra; at tõe (urigtig skrevet torde), jeg torde, tort eller toret (urigtig skrevet tordet — ligesom bordet for bort, måttet for mdt) er av þora.

⁴⁾ 3,²⁹ cummæ thot hwaræn sithæn nokær æftær af hans frændær ær utæn rikis waræ.

collæ til. 29 af them (fl.) ær takit hauær. 33 tha scal men thet dylæ. 49 men scal¹⁾. 57 thet ær the costær²⁾.

Jyske lov. Fort. allæ the thær thennæ bok ær (ligl 286. 3657)³⁾. 1,11 the børn thær fyrst æræ fød ærvær sit halvæ sysekæn (ligl 286). 18 sithæn kumær æi samfrændær til (ligl 453. 286). 50 søn takær allæ æghær with rep (ligl 286. 3657 og udg 1590). 53 røtær rinnær (ligl 3657. — 4: rootæ renner). 56 til hwær by a mæth rætæ fyrræ wæghæ at gangæ (ligl 453. 286. 4. 3657). 2,20 ængi frændær thær til hænnæ hærær. 41 gangær æi næfning til. 42 næfning a vm at swæræ. 46 nokær andræ kostæ thær gieldær halfmærc pæning (ligl 453. 3657). 51 tha liggær hans thre mærk with (ligl 453. 3657). 81 næfning a (ligl 453. 3657). 3,17 standær manz hus sumæ (ikke hf) i ens manz skipæn oc sumæ i annæns manz (ligl 3657). 45 tha gangær sannænd mæn til. 63 røvær nokre andræ mæn them. — 453: 1,8 tha scal gothæ quinnæ se (ligl 3657). 4 børn thær fothæs af sun takær arf æftær aldefathær. 2,6 thæræ skal thry thing til (ligl 286. 4. 3657). 49 the næfning thær thæræ um skal skilli. 3,29 overskr. af ens mansz bi flyghær annæns vp (ligl 3657). — 3657: 4,1 oc andær thre scal næfnæ. 7 sitær synær mæth fathær (ligl 4). 26 tha gieldæ the gield thær gothæ hauær til wissæ takæt. 28 at ollæ thæm thær æi hauær rættæ wæri. 31 cløstær mæn oc lærthæmæn thæt ær præstæ oc diaknæ oc subdiaknæ ma æi wæri wæræ. 44 tha scal sannænd mæn til. 2,7 thær fiestæ gothæ mæn i bygd sæthær thæm æi. 21 thæm . . thær næst sitær. 51 for glømær bøndær thæm . . . tha sculæ the wæræ næfning thær fiestæ hauær til takæt. 72 mæn delær suo vp. 77 suo scal oc biscopts mæn brytiær rættæ with thæm. 97 ollæ mæn i by boor. 99 suo manugh sum with worthær funnæ. 101 ældær oc flæræ worthær taknæ. 3,20 the styræ hafnæ thær til biscopts dom liggær. 23 tha bøtær hans frændær. 39 flyghær ien manz bii a annæns bii. — Ny kl sml 295 oct: 1,25 boor børn takær æftær fathær ækki.

Flensborg bylov. 24 vm allæ brøtæ . . thær skeer (? platt.: umme alle de broke . . de dar scheen). 89 kummæ skip røuær til skip oc skathæ nokær skip man eldær kastær steen i skip.

¹⁾ Påfaldende mange explr med *mæn*. Ellers tiest: man scal, man bøtær; V. 3,13 men kumæ. E. 2,24 thet callæ men. 26 men wilæ. — *man* og *mæn* skifter: E. 3,33 wil man thet dylæ tha scal men thet dylæ mæth thre tyltær, hvor *mæn* fremkaldes af forestillingen 3×12 .

²⁾ Er bevis på fremtrængende ental. Smlgn. 2,42 thet æræ mangæ men. V. 3,18 thet æræ the costæ. Sk. I. 1,18 þæt æræ tue mæn. Åkirkeby døbefont: þita eru þair þrir kunungar. Lund ordføjningslære 6,4 (s. 18).

³⁾ NB efter Lyngbys hs-stamtavle (j. uds.o. s. 14) må det, der står i Flensb. hs. og et av de andre dær nævnte (eller 3657, som L ikke nævner), almindelig blive grundhåndskriftets læsemåde. Mange av explrne er så gamle, at de stod i grundhs.

»Harpestræng« (Molb.) 1,3 mæn ætæ hænnæ ællær driker. 33 the ær hetæ bathæ. 48 the illæ næglæ thær warthær a fætær .... the synær thær hoggæn ær. 2,6 fangær manz synær ællær armben af thæn røek. 10 hinæ thær etær hauær takæt. 15 hlathen umkryng ær summæ hwitæ oc summæ brunæ .... thæssæ allæ taknæ mæth win gør at pissæ oc brytær steen i blæthræ. 17 warthær hænnæ grenæ stampæth. Stenbog fort.: thæssæ ær the stenæ.

Brevskaber (M og P). År 1395 (no. 26) alle men tethæ bref hører. 1396 (39) item scal i withe. 1397 (40) thæn huit gardh Annæs til hwilken som ligger tw bol jordhe oc tw bol jordhe som ligger til byen. 1399 (49) allæ thettæ breff seer ælder hører ... wi wetherkænner os ... til hwes witnis byyrth henger hærsæ waræ jugsiel foræ. De to breve 1329 og 1340 (Brandt lb 77. 78), måske i yngre avekrift (?) har: allæ mæn thettæ bref ær ældær hører. allæ men thettæ bref ær eller hør.

Bibeloversættelse (Molb.) 1 Mb 7,14 allæ fuglæ som hedher aues pa latine ok allæ fuglæ som hedher volucres pa latine.

Legender (Brandt kl. l. II) 15,8 ath sistæ gangher till twa falske vitne bærer. 16,17 hører thu ey huore mange vitne hær goor amodh tegh. 31,18 andre .. ther a tith naffn troor.

Lucidarius (Br) s 8 them ther arff scal tage. 25 andræ creaturæ thær aa iordæn skal væræ. 55 the thing thær væræt hauær. 61 tha sworædæ the hanum mæth mæghæl ve oc grad oc syær.

»Eufemia-viser« (hyppig). Brandt lb 125,4 the kan. 10 i seer. 126,4 moo i. 130,34 wii ma. 132,33 wi skal. 135,29 gik the. Hertug Fredrik (sv fornskr) v. 30 wi jeyer. 187 mynne vwenner kommer. 458 the priser. 478 i seer. 540 the faar. 727 i begiek. 743 wi maa. 1168 the saa. 1169 the fraa. 1215 the herrær giek. Didrik (i samme hs) Brandt lb 216,5 the sloo.

Rimkrønike (sjælden) v 18 konningher haffuer. 1775 fattigæ som ther tha bleff (: inghen skreff). 2248 hwnde som ther laa (fl. i 2415 ther loffue hugormæ).

Michael (Molb.) s. 5 paffuer haffuer giffuet. 8 them som .. læsser. klærckæ som thet forstandhæ kand. 35 ther skriffuer aff wiisæ klærckæ. 36 tha skelffuer baadhæ fødher och hænder. 37 pyner som hennæ staar foræ. 118 alle som i thet brøderskaff er. 119 thet taler om godæ predickæ fæ[d]ræ (: læræ). 120 them som lærer. 121 jeg straffer ey them ickæ bædræ weed. 144 allæ, paa iorden boer.

Bönnær og Helgenrim. Helveg og Brandt psalmedigtning no VII hennes fethær the stanner. the hennæ thyener løssær hun. XII wy skal døe. XIII the tegh wel andh. XX aff allæ thinæ vndher flyder blodigæ strømmæ. Brandt lb 250,16.21 vi vænder. 252,21 flæræ gaar. 253,1 storræ næglæ staar.

Efter 1500 (som alt i rimkrøn.) tar explr av. I bibelen 1550 er de vanskelige at finde end i skånske lov. Falsk »correcthed« værner samvittighedsfuldt om fl. i skrift, og tilbagefører dermed ens fl. og forest. m. og navnem. (*guderne give ham*

langt liv. kongerne leve. folk sige det kun. herav lære de unge at vogte sig. du kan glædes når andre græde og le ad deres ulykker), ja enslydende datid og nutid fl. (*skulle ville kunne*; — og *løbe græde hede hugge sove komme*, der dog langt senere atter opgaves i datid). Det sker netop på den tid sproget selv bliver helt fri for disse ulæmper.

Hos Chr. Pedersen er explr sjældnere end i sælandske og jyske lov: Mt 5 i skulle elske eders wuenner och gøre dem gaat som eder hader Beder gaat for dem som eder forfølger oc skader. 10 er der nogre ¹⁾. Postil 3dje søndag i faste (B og F I 295) i denne nerwerendiss læst er Trende merkelige artickle. — Tavsens sommerpostil 1539. XXXV₂ de andre som hannem tilhøre skall forstaa. — P. Eliesen (Secher I 344) thet maa wij alle besinde. — P. Plade (N M P lit. hist. II 238) Kjere venner . . edre mangfoldelige velgerninger som y meg altid bewijst haffuer. — A. S. Vedel, Saksen (1575) fort. slutn: At her haffuer verit mectige oc stercke Kemper.

Der er dog »mindre correcte« skrifter, hvor sproget selv tiere træder frem. De fjærner tvivl om at fl. svandt før 1600.

E. Krabbe tillæg til rimkrøn. 1533. v. 54 tha wor Danske. 114 the wor. 171 the screff. 193 the Suenske som tha saa miin skare. 214 the hollt. 231 wii opbrød. 234. wi sloo (fl. sloge 485. 491). 235 faa vndkom. 236 wii fand. 247 alle theris banere ther tha bleff. 262 the opsloo. 267 the sang. 283 the lood. 318 førster som winder. 325 woxer alle træ. 336 wii vndkom. 442 the hølt. 445 the slo. 482 the waar. 484 .mine [folk] greff. 520 faa wor. 649 the wand. 657 mend ær.

H. Justesön (Ranch). Salomons hylding 1585. Prolog: WI Danske Mend maa sige. haffuer wi. Træder wi her fram . . wi arme klercke. de stumme taler. De døde leffuer og gaar igen. De dreblige Mend . . haffuer. I holder. I spotter. i acter. (men også: wi begære. De vide. wi forgiffue oc mercke). Scene 1 (bl 1,1) maa wi [David ²⁾]. wi samler. Wi bær. Wi troer. wi haffuer.

¹⁾ Dette expl forholder sig som de andre (Om børn ath holde til Scole, B og F IV 482,4, der ere och mange). Den regel, at der netop ska' stå ental ved biordet *der* (tonløst), vedkommer ikke sprogvidenskaben den er lavet efter at fl. var forsvundet. Jeg véd forresten ikke, om de følges av mange.

²⁾ Men bl 2,2 *Wi føle*. — *wi i for jeg du krævede fl.*, når man ellers hoh på fl. Vedel i Saksen fort. i *ere*, i *haffue*, og kun undtagelsesvis fordi ent. for fl. også ellers er sjælden undtagelse hos ham. (N M P lit. hist. II 185) i *eræ en bisp*. Nuværende forskel i sl lem *de ere* og *De er* har aldrig været til (uden på papir), da de funden mange tider efter at fl. var forsvundet.

A. Hvidtfeld II. 1601. qv. s. 2—3 som de nu kommer . . Formercker Manddraberne. de gaar oc forbinder dennem. thi samler de dennem. Dette Aar vaar tre Soele seet. Da bleff Vidnesbyrd forhørde (men 5 gange: vaare). 49 da skal fire. Kand ikke de fire. da skal de. den skal de sætte. da skal de. de bliffuer. da skal wi alle. wi skal oc (men: de andre haffue. dem som skulle). 208—9 står 20 ent. for fl. (de 12 ved *wi* d.e. Woldes laus) og kun 1 fl.

Viser fra 16de årh. som no. 174 hos S. Grundtvig: dy gaff. thi waar. dy drog. dy geck. dy luod. dy bad. dy bødd. y sigger, og kæmpeviseskrifter, godtgör, at fl. efter 1550 var så godt som af brug.

H. Gerner vidner 1678, at fl. ikke mer er til, og forlanger, ligesom Højsgård 1743, at skrift heri skal rette sig efter sproget.

Lideform.

Av personforskel kender jeg ingen lævning i dansk. Efter at endeselvlydene var bleven ens, faldt, som i handlef., fl. og forest. m. allevegne sammen. Talforskel blev kun mulig i »stærk« nutid og datid, og i »svag« nutid af classen som *telja*.

Denne talforskel viger og svinder med den i handlef. Skönt forfatterne holdt på den i handlef., opgav de den i lidef., og slo således streg, på kryds og tværs, over sprogets historie og love.

At *jeg bæres findes gives ædes* o. s. v. er flertalsformer, er klart endog af nydansk skriftsprog alene. Den »practiske« regel, at de dantes af *jeg bærer finder giver æder* ved at sætte *s* for *r*, smager af latinskolen; øjet kan sagtens tage den for god vare; men ørets krav kommer gjerne skolemændene på tværs. Sæt *r* for *s* i *jeg bæres findes gives ædes*: så får vi *en bærer finder giver æder*; tag *s* fra: så fås *vi bæere finde give æde*. Men tonehold er jo uvedkommende i dansk sproglære.

For at se, at *sloges* er flertalsform, behøver man at gå ikke så farlig langt tilbage i dansk litteratur, så finder man *jeg slo, vi slope, jeg slo, vi slo, vi slo, vi slo*.

Fl. og forest. m. var allevegne ens. Også det hjalp til disse formers sejr. Men hovedvægten falder ikke på forest. m., der alt længe før 1300 var ved at vige.

Ental veg tidligere i nutid end i datid, fordi de fleste »stærke« datider havde forskellig rodstavelse i ent. og fl. (*gavs gaavæs. bets bitæs. brøts brutæs. sangs sungæs. hiols huldæs? feks fingæs. slo, slogæs. derimod toks tokæs*). Lighedannelse førte til *gav(s) gave(s). bed(s) bede(s). brød(s) brøde(s)*; og så sejrede *gaves bedes brødes*, ligesom *sloges* og *toges*. Lige-

dannelse førte ikke til *sang sange. fan fanne. bant bante*¹⁾; og her faldt *sunges funnes bundes* bort med *sunge funne bunde*. Da nu også *sangs fans bants* faldt bort med de andre ental i lideform, kom slige datider egenlig til at mangle lideform. Dog dannedes av flere, ny 2stavelserformer *sanges fandtes bandtes spandtes vandtes hjalpes, brakkes trakkes*, så og *holdtes omgik-les*, dannelser der fortjæner at fremmes og videre efterlignes, da man ellers er indskrænket til den vidtløftigere omskrivning med det tyske *blive*.

Tilslidst blev det lydlov, at lideform ikke skal ende på blot *-s* efter medlyd; således fik man endog *det har (er) lykkedes*.

Atter her begynder talforskels udslettelse vestfra. I jyske lov er nutid ental næsten borte, så lidef. her har forsprung for handlef. I skånske lov holdes talforskel nøje; hvorledes det siden går med skånsk, om omvendt ental sejrer (som i svensk), véd jeg ikke.

Skåne.

Sk. 1. — Ent. 1,5 lægs ei fælægh. lægs fælægh. 6 lægs hænnæ fæ. 18 huat sum gørs. 2,1 þæt gials æi. dyls nokæt. 2 þæt gialz æi. 3 taks arf. dyls nokæt. 4 dyls aldær arf. 4,11 æi tæks fran hanum uættæ (ejef. fl.). 5,5 (i B 76) sac gifs. 22 þa gifs (A M 41 giuis. forest. m.?) lækessgift. 28 rapesak gifs. 34 ben taks. 28 gifs sac. 6,9 (i B 76) gifs frælsi. 7,5 syns hanum. 8,2 (i B 76) siþan han af sigs (runehs: sighis. ikke forest. m., men ældre form). 9,14 lægs. 19 lægs. 11,7 gørs. gifs. 10 sæms þem æi. 13,2 þa grafs han. 16,1 han kræfs. 17,2 han skils. Kirkl. 10 kynzimi þera tæls. 11 annat tuiggis suærs. 14 paska uku luks. 19 þa suærs þæt. 20 um æi uinz. — Fl. 1,7. 2. 11. skiliæss þe. 3,21 þa læggis þe (forest. m.?). 17,6 summum staþum takæss (A M 41 taks) undæn tue lotær. Kirkl. 20 uinnæss mæn (winzs i ny kl sml 66 duod: Thorsen s. 263). — 5,15 at þeræ sal læggis niþær, og 9,19 læggis. læggias, og Kirkl. 19 num man skilis (skiliæss B 76) kan være forest. m. (også læggias), så at jeg ingen sikkert expl véd på fl. for ent.

Hs e don. var. 136 qv., fra 1430, har jeg ikke gennemgået; i »arvebog og orbodemål» skelnes talformer. Arvb. 33 thet haldz. 34 af allum gangs withir. 35 bonde skils. 50 skötning halz. Orb. 31 been taks. hwart ær withir gans. 32 of withirgans. — Arvb. 34 then bonde oc the kuna skillies. 37 skillies the. — Vederlagæret (samme hs) withirlaghit . . brædis (Brandt lb 38,15),

¹⁾ Hist og her læses hos »classiske» forfattere fl. som *braste skjælfe* (Øhlenschläger, rim på *Thjælfe*!), så og *holdte*; men da sligt aldrig har været til i sproget selv, er det naturligvis uvedkommende.

altså forest. m. for frems. m., hvis formen er skånsk, og ikke indkommen fra sælandsk original.

Lunde bl. 42 (Rosenv.) gield taghs (Schl. 38 takx). 45 ben taghs (S. 42 take). 60 ther gørs ey garthganga (S. 53).

Krøn. Stokh. hs B 77 (Brandt lb 66,28. 67,6) hunda revus. ulvæn sozs (læs: sødhs) oc gafs faarum.

Øerne og Jylland.

V. sæl. 1. Explr ikke mange, men holder talforskel. — Ent. 1,8 man skils. 18 hun halds. 2,15 tha gifs thær tho ey meræ for. tha gifs thæræ for twiggæ tyltær eth. thæræ gifs tyltær eth foræ. 42 thær tox næfnd foræ. thet gørs. 3,5 thet tax. 12 læghs bondæns thræl. lægs fræls man. — Fl. 1,2 (A M 26) allæ gangæs wither (A M 24 gængs. er av en senere læser regnet for fejl, da han har tilsat af forved allæ). 3 of hion skilliæs. æn skilliæs the. 2,17 ben takæs (men ben kunde være ent.). — 2,15 tha gifs thær foræ thre tyltær (for: tyltæ eth) duer ikke godt til expl på ent. for fl. Sæl. kirkl. s. 68 burth tæls. 70 anti swærs. 72 wins til logh. — winnæss hanum ey grannæ.

E. sæl. 1. Talforskel regel; dog vakler nutid ental; datid 2,70 at allum gatæs at: forest. m. ? — Ent. 1,9 hæfs. 11 hin ær in tacs. 14 tha lægs lot up. 46 thæræ færs illæ. thæræ forfærs. 2,5 man dræps. 7. 8 dræps. 16 man gørs herwærki. 23 dræps. 25 gørs. 34 hand hugs. 40 nefnd gifs. 43 man tæcs. 50 sol sætz. skiutz thet thing. 51 sæts. 54 them sæms. 59 skils. 3,2. 4 gangs. 7 lægs. 19 syns. 22 skiuthz. 26 tæx. 30 drags. draus. 38 lægs. 41 dræps. 53 skiutz. 58 wræcs. wræcx. 59 wræx. 60 thet wræx. 64 sætz. — Fl. for ent. 2,4. 10 vm man dræpæs. 30 vm eld sættæs. 56 of them biuthæs rep. 3,13 dræpæs man. 2,12 vm man bæriæs. 41 tha wæriæs thet Overskr. hær byriæs ræt siælænzk logh. Slige som disse tre fremmedes ved den ny handlef. bæriær wæriær byriær. Fl. kan naturligvis ikke skelnes fra forest. m. — Fl. 1,1 the skilliæs. 2,59. 61. 62. skillæs the. 3,2 byuthæs the. 14. 61 skilliæs the. — Av Thorsens prøver fra andre hss mærkes s. 140. 141. fætær hoggæs. læpæ hogs.

J. 1. Fl. for ent. er regel i nutid; dog tiest: gørs (i 3657 tit gøræs); av datid findes kun: gafs, to gange (286 begge gifs; 3657 den sidste giuæs). — Ent. 2,18. 33. 40. 100. 3,12. 59 gørs. 2,21 marckial swærs. 2,69. 3,42 gafs. — Fl. for ent. 1,6 læggæs. 17 finnæs æi arf. 24 tha gøres bornæ hovæth lot. 26 gield thær krævæs. 36 sælæs. 48 hwa sum sættæs. 50 læggæs. 51 gøræs. 2,5 haldæs hæstælegh. 6 fulkumæs (fl.?). thing haldæs. 8 dræpæs man. 13. 22. 28 swærs man. 26 takæs bot. 58 læggæs fæmt. 72 iorthen winnæs. 73 giuæs tolf mæn eth. 78 man bæriæs. 83 hwa sum thær bæriæs. sol sættæs. 97 thiufnæt finnæs. 104 giuæs sak. 115 takæs. 3,1, lething biuthæs. 28 dræpæs man. 30 ben (fl.?) takæs. 32 han akæs æth bærs. 43 baldæs thæt. 57 læggæs. 66 skathen gieldæs. 68 eld sættes. Hvilke av disse og følgende er forest. m., kan ikke siges. — Fl. 1,24 skillis the. skillæs the.

2,71 the skilæs. 3,19 skilæs the. 21 swæræs mæn. 29 the bi . .
thær vp flyghæs. 55 swin læggæs.

Flensb. bl. Kun fl. for ent. i nutid. 11 gæræs. 14. 38. 39.
58. 93. 113. 119 giuæs. 49 wæghæs. 64 finnæs. 97 beriaæs.
98. 99 forwinnæs.

Harpstr. Talforskel mer udslettet end i E. sæl. l. (To eller
tre gange ent. for fl.). Datid har jeg ikke. — Ent. 1,3 o. s. v.
mangfoldige gange: lægs. 1,12. 61. 74. 2,17 gørs. 1,6. 29. 59. 77 smørs.
Overskr. ved 1,21. 25. 44. 2 byrs. 1,10. 14. 22. 24. 21. 69. 2,8. 9. 15.
59. 28. 45. 55 driks dryks. 2,10 taks. 1,17 ryfs. 2,21 gyfs. 2,24 hafs.
1,59 drøps¹⁾. 1,67. 2,21. 41. 45 lats. — Fl. for ent. 2,20. 29. 55 læg-
gæs. 1,71 gæræs. 1,65 smøræs. Overskr. ved 1,28. 68. 70. 76 byriæs
byræs. 1,68. 2,1. 29 dryckæs. 2,29 takæs. 1,3 scriuæs. 1,23. 27.
26. 77. 2,24 latæs. 1,26 ætæs. bitæs? 1,77. 2,24 giuthæs giutæs.
1,59 nythæs (d. e. g-nides). 1,2. 4. 22. 66. 79. 2,9. 12. 14. 20. 51 siuthæs.
2,10 finnæs. — Fl. 1,24. (28). 71 (2,15) smøræs. Overskr. ved 1,1.
26. 51. 56. 60 byriæs. 1,10 glæthæs. 1,22 driks. giuæs. 2,20. 24
siuthæs. — Ent. for fl. 1,2 øgnh thær smørs mæth. 21 smørs øghæn.
(10 thrinne wet lægs for twinnæ wæt). Hid hører ikke: 2,15' stampæs
hænnæ blathæ oc lægs uppa øghn. 27 stampæs hænnæ røtær mæth
win oc dryks. — Stenbog: Ent. 26. 28. lægs. 22 syns. 40 lats.
44. 61 taks. 59 sigs. — Fl. for ent. 17 læggæs. 6. 28 sættæs. 17. 24.
27. 28. 52 latæs. 21 brytæs. 17. 69 haldæs. 17 bindæs. 25 bæræs.
41 nithæs. 25. 40 giuæs. — Fl. for tale: bæræs.

Docum. 1393 (M og P 24) mæssæn siwngs. (21) messen siwnges.

Lucid. Forholder sig som j. l. — Ent. 27. 51 gørs gørsæ.
— Fl. for ent. 10 o. s. v. syunghes. holdes. 13 sies. scriwes. løses.
16 brydhes. 43 byriæs. 53 tages. 63 glædæs. 59 gæræs? —
Fl. 58. 62 gæræs. 61 ouænbares. — Datid findes, og med tal-
forskel: 9 werdhen gaffs ther weth. 40 værdæn for fors. 36 forti
forforæs the allæ.

Legender (Brandt). Omtrent som Harpstr. — Ent. 47,28 fiæls.
89,22 thu stædzs. — Fl. for ent. 9,7 glædis. 24,2 spæries. 33,20.
28. 32 iech (iach) bæries. — Fl. 68,7. 73,4 gæræs. — Datid. Ent.
4,24. 8,12 fandz. 16,12 fulcomss. 44,2 tha slooss hin eld vp. 87,2
slooss. 70,14. 20 gaffs. 75,28 swegs. — Fl. 87,2 the finghes.

Rimkrøn. Som Harpstr.; fremgang mærkes lige så lidt som i
handlef. — Ent. 1089 tax. 1227. 3468 gørs. 1228 spærs. 3210
skils. — Fl. for ent. 99 findis. 803 syes. 3702. 4947 drages.
4513 holles. — Datid skelner tal. Ent. 720. 741 gatz. 909
bedreffs. 1042. 1933 togs tox. 1755. 3433 gaffs. 3802 jeg
[Erik Emune] slos i ribe. 3560. 3835. 4119. 4154. 4205. 4318.
4533. 4567 slos sloos. — Fl. 1469 ther sloffues wi. 1763 the
slogis. 2592 wij sloffues ther bode tijl dødhe. 2806 [aff men] sloffues

¹⁾ Av dreypa? så forholdt det sig som gørs sigs hafs thyks. (2,29. 51
drøpæs oos).

flere en ther leffdæ i gen. 5002 wij fundis. 5004 the offuer wundis¹⁾.

Michael. — Ent. s. 59 gørs. 145. 148 spørs. 78. 93 o. s. v. giffs. — Fl. for ent. 86. 46. 77. 112. 118. 181 giffues. 8. 116 skriffues. 57. 147 findes. 74 siwnghes. — Fl. 77. 93. 110 giffues. 86 slides. 57 bindes. — Datid. Ent. 106 skreffs. — Fl. for ent. 69 gaffues. — Fl. 100 skreffues. 142 lodes.

Mens entalsform nutid efter 1500 bliver sjælden — Chr. Pedersen postil 1ste søndag i faste (B og F I 272. 279), P. Eliesen (Secher s. 77) gørs; Tavsens sommerp. XXXV₂ weyerfars; ellers gøris findis bærís o. s. v. — holdes derimod i datid tal-forskel i skrift:

Forts. av rimkrøn. 333 thet slos. 689 the slogis. 88 Danske oc Tydske . . ther meg omginges. 425 tha fwndes ther hwercken fattig eller rig (hvor også kunde stået ent.). — Chr. Ped. Apstl. 27 bagdelen aff skibet sloss sønder. Olger (B og F V 171₂₈) de slogis. Luc. 8 [han] dreffs. Børn at holde (B og F IV 469₁₇) somme gaf-fuis i kloster. Karl Magnus (B og F V 40₈₀) siden sprunge de op och høggis²⁾. — Eliesen (S. s. 325) Thet nijende hans spørsmaall . . fantz icke wdi the scriffter. — Tavsens sommerp. CCXXXVIII₂ da wd bars der en døder. 1 Mb 32 da brøds der een mand med han-nom. 2 Mb 15 da skøds wandet tilsammen. 1 Mb 47 alle de penninge som fundes. — Bibel 1550 Apstl. 27 sloss. 1 Mb 32 brøds. Mt 1 befands det. 1 Mb. 47 fundis. — Vedel: Sakse 1575 s. 33 Lycken bars. 586 fra Bugislao som bads om Fred. 31 den Skat som Aarligen gaffs aff Suerige. 55 der fands nogen forstand hos hannem. 432 saa vederfors det ocsaa Kongen. 363 hand omgicks met saadanne Tancker. hans sind drogs der hen. 14 De slogis paa fluct. 356 oc saa mange som fundis, [bleffue] straffet. 66 alle dem som komme oc badis om heude. — Kæmpebog (Bar-fods udg) s. 54 Froger hugs til døde.

Pontoppidan gram. (skr. 1648) s. 286 kender både fandtes brødes droges og »contracte» fands brøeds drogs gavs, men taler ikke om, at de sidste er ental. De findes somtid for fl: Hvidtfeld I. 1600 s. 294 Imod Bisp Jens offuergaffs disse Besværinge; ældre expl har jeg ikke. Jeg tror, at et par enstavelsesformer endnu ikke er hélt av brug; jeg mener at have hørt: fands (gavs bede?)³⁾.

Det ny: fl. for ent. kan eftervises i 15de årh., men i

¹⁾ Explr på datid forest m. i denne avlydsclasse: docum. 1401 (M og P 87) skethæ thet swa ad nogenen breef och bewisnyngæ funnæs her æfter. Chr. Pedersen Mt. 18. Mr 9 da vaare det hannem bedre ath der bundis en mølle sten om hans halss.

²⁾ Smign. Brandt lb 204₈₄ ther the æy wilde offre tha hals hugges the.

³⁾ Ligl. nt. kvæls. — Dt *sds*, altid udtalt som én stavelse, er vel ikke blot gl ental, men tillige fl *sð(w)es* trukket sammen, i lighed med isl. *sðsk* for *sdusk*.

avlydsclassen som *finde synge* former som *fandtes sanges* (samt *holdtes omgikkes*) i ent. og fl. måske først i 16de:

Vederlagsret hs fra 1430: withirlaghit brødis. Johanne Skrams bønnebog (Brandt lb 257,¹) Aftens sang stund togis Christi legome aff korseth nedher. Michael s. 69 allæ the lemmer i kroppen stood fran effuerst hanss hoffuet och til hanss food gaffues sædmæ i samæ tidhæ. — Chr. Ped. (B og F V 51,²³) ieg drogis met Janemund. Psalmebog 1569 bl 85 de Noder som Cum rex glorie etc sangis met. Vedel: avskrift av Chr. Pedersens danske krøn. (B og F V 505,²⁴) de bandis. Sakse fort.: en Bog vdi huilcken fandis Saxo vdsæt. 228 den som skyldig fandis. 419 der fandis tre Mend. 517 hand tuangis. 413 hannem gaffuis icke effne eller leilighed. 150 hannem gaffuis mistrøstighed. 250 der holtis. 532 den Lycke som hannem altid vederforis. Hvidtfeld II. 1601 s. 41 den tredie part aff hues som indtogis (forest. m.?). 626 Døden, han drogis met. 17 da vantis oc Kecksholm. 626 Der de kom igen, fantis hand død. III. 1603. s. 1 Andre fantis. Kæmpebog s. 22: Kjemperne bandtis. — Gerner orthogr. 1678 s. 97, epit. 1690 s. 49, giver kun former som: jeg, vi, slogis drogis fandtis.

Jeg tilføjer et par explr på bydem.: Brandt lb 258,²¹ 259,²² glædz. 261,²⁴ Michael 60 glædis glædes. Br lb 277,²⁵ dwælss. leg. 86,²⁰ haffs. — og på fortids tillægsm.: H. Fredr. 413 tha segh hawdhæ lawdis then hær. Chr. Ped. (B og F V 25,³²) slagetz.

Lideform var oprindeligt »medium«, hvorav vi jo har lævninger nok (*kedes harmes nøjes* — *slås* o. s. v.). »Passiv« betydning er alt i ældste dansk o. 1300 ligeså fremtrædende som nu. Fast forskel mellem lideform og omskrivning med *vorde*, nu *blive*, findes hverken i gl. eller ny dansk. Alt i gl. dansk havde omskrivningen ikke fortrin om det varige, gentagne, sædvanlige (*stranden overskyllles ved flodtid; krigsskibe bygges av egetømmer*).

Flere steder læses ytringer, som om lideform ikke var noget almindeligt og gennemgribende i dansk (Højsgård § 1647—52. Molbech »Harpsstr.« s. 24. Lyngby j. uds. s. 124). Det er ugrundet, og kan ved gentagelse i sproglære og undervisning blive skriftsproget til skade. Der er tilfælde, hvor lideform ikke er trængt igennem, eller er trængt tilbage. Men at nægte, at den er almindeligt middel i dansk, lyder som om en vilde sige, at flertalsform av navneord eller sammenligningsgrader av til lægsord ikke var almindelige i dansk, eller *-e* ikke almindelig navneformsendelse. Højsgårds påstand, at man ikke kan sige *der lyste til ægteskab, han sættes i fængsel, der svaredes, der ddes meget*, er aldeles falsk; og formen *sanges* er historisk overleveret, og fuldkommen rigtig, ligeså berettiget som *fandtes*

holdtes o. s. v. Hvis man ikke kendte Molbech, kunde man ikke fatte, hvorledes han kan sige, at »passivform ikke er meget hyppig« i Harpestræng; den findes mindst 339 gange. I skånske lov tæller jeg den 117 gange, i de sælandske 218, i jyske 256, i rimkroniken 143; men disse tal er sagtens for små.

Nævne- og genstands-form.

Rask (smlde avhdlgr I 196. 201) lærer, at danske navneord udgår fra oldnordisk gf, svenske fra nf. Det gentages av Lyngby (tidskr. for philol. I 28. antiqv. tidskr. for 1858—60 s. 260 f.) og mig (Danebrog no. 3). Petersen (sproghist. I 103) siger, at ens nf og gf i dansk er kommet »nærmest ved bortkastelse av r«, men at man tillige »virkelig har blandet nf og gf«. Det er rigtigt, kun at nf, trods blandingen, sejrer.

Rasks lære har ved første øjekast noget tiltalende ved kort simpelhed. Løseligt blik på svenske og danske former synes at føre til den, som

sv. <i>hæstar</i>	oldn.	nf <i>hestar</i>
d. <i>heste</i>		gf <i>hesta</i>

Ved nærmere eftersyn svinder denne simpelhed; forholdene bliver netop efter Rasks forklaring indviklede. Holdes sammen former i jyske, sælandske, skånske, vestgøtske, østgøtske, sødermanlandske, uplandske lov, og i ny dansk og svensk, så kommer ensartet simpelhed tværtimod frem ved Petersens opfatning, tagen noget skarpere og bestemtere. Det er klart, at nf fl *hesta hana* i Sødermanland, Østgötland, senere også Vestgötland, kræver samme forklaring som i Skåne, og som *hæstæ* i Sælland og Jylland; om -a for -ar i nf fl. også trængte igennem i Upland i slutningen av 14de og i 15de årh., er ikke oplyst (sikre explr på uplandsk dialect fra den tid har jeg ikke set); trængte det igennem, så måtte nysvensk fl. *hæstar hanar* atter have fået r ved efterdannelse efter hunk. fl. på -or¹⁾ og fl. på -er. Enten må den sætning, at nf sejrer i svensk, eller den, at gf sejrer i dansk, opgives; samme form sejrer i begge. Og jeg mener, at enten -a i en mellemtid galdt i Upland og Nærike, eller ej, d. e. enten nysvensk fl. *hæstar hanar* o. s. v. er uavbrudt bevarelse av den gamle nf, eller ej, i begge til-

¹⁾ Hunk. fl. på -ar måtte da ligeledes have bortkastet r (ligesom i gøtsk), og senere fået det igen. Smlgn. om -ar og -a Rydqvist II 608. 611. Lyngby i antiqv. tidskr. 1858—60 s. 260—62.

fælde bliver det nf, der, rigtignok i *hæst hæsta hana* smelter sammen med, men i andre tilfælde fortrænger gf, og det både i Sverig og Danmark.

Tag gl østgøtsk, yngre vestgøtsk (15de årh.), og gl skånsk; de giver den lov: -a står for -ar, ellers skelnes nf og gf. Dette ene forhold er nok til at afgøre sagen: r var udfaldet av -ar.

I skånske lov mangler næsten altid -r i nf ent. hank. (dog findes *þiufær kostær*). Det var endnu tidligere indtrådt i Jylland og Sælland, og indtræder senere i Sverig. Atter det er endelse bortkastet, ikke nf fortrængt. I visse norske almuemål (med »halvlyd« for -r: Åsen § 218 note, eller -r beholdt i visse ord forved kendeord: § 223. 240) og i dalsk (*væisdomben*: Næsmann, præs. Brönvall, hist. linguæ Dalekarlicæ 1733 s. 66; b, indskud mellem m og r, tilhører nf) haves håndgribeligt bevis på, at -r kan udfalde, uden at det vil sige det samme, som at gf fortrænger nf.

Tydelig nf i skånsk (ligesom i svensk) er ent. som *hani* (-e) *kuna*, *gofer* og hunk. *gop*, fl. som *synir*, *alli* (-e). *synir limir vinir* o. lign. er endog trængt ind i gf, lige imod Rasks lære, og vi siger endnu *sönnar drættar lemmer lodder venner koster sæder*. Vel findes *syni*, ligesom i sælandsk og især jysk *kostæ limmæ* o. lign.¹⁾ Det kan være blanding av nf og gf. Men det kan også være begyndende, siden tilbagetrængt, bortkastelse av r (som i *alli* for *allir*). Gf på u (*sunu*), d. e. tydelig gf., findes ikke, det jeg véd, i skånsk (men vel i svensk). Også i tillægsords hunk. trænger nf (*al jorden*) ind i gf (i gl skånsk findes gf endnu tit: *bundnæ* sk. l. 7,¹⁸. *iörþena* 4,¹⁵ i B 76).

Men nu former som *skjölde træde*, er det ikke gf *skjöldu þráðu*? Nej. Svensk *sköldar tráðar* er hverken = *skjöldu þráðu* eller = *skildir þræðir*, men ny former; og det gælder også om *skjölde træde* (gl d *trædhær* Dom. 16,¹². *vænder* leg. 5,²³).

End da former som *vilje tredje*, er de ikke = *vilja þriðja* modsat *vili þriði*? Nej, i svensk *vilje*²⁾ *tredje* viser e, at vi

¹⁾ V. sæl. l. 3,¹³ slutng. *costæ* nf. E. sæl. l. 2,²⁴ *costæ* gf. 3,⁵⁷ *costær* nf. 1,⁴⁹ *lotær* gf. Harpstr 1,³¹ *limmæ* gf.

²⁾ Sideform *vilja* er den sædvanlige nysvenske blanding af hanköns- og hunköns-form. Rydqvist II 201. 320. — M. h. t. oldn. *vili þriði gleði* o. s. v. er det vel endnu ikke aldeles avgjort (om end sandsynligt), at dét var udtalen? ð vilde se ud som u, og kunde derfor forkastes i skrift.

ikke des mindre har nf. (Og sv. *glædje* skreves i oldn. *glædi* i alle former).

Men *den denne anden nogen megen liden to*¹⁾ er jo = *þann þenna annan nokkurn mikinn lítinn tvö*. Javel, det er gfer. Men alle de samme gælder netop i svensk. Dansk og svensk stemmer altså aldeles. Ligeså hvor hf fortrænger gf (*ham hende dem*) eller nf tillige (*hvem*).

Det synes underligt, at samme endelse ikke omdannes ens allevegne. Hvorfor bliver *hæstar* til *hæsta*, og ikke *han kallar* til *kalla*? Det slipper vi ikke fra. Lad Rasks forklaring gælde, hvorfor bliver så ef. *skogar* til *skoga*, og ikke *kallar* til *kalla*, hvorfor i svensk *allir* til *alle*, men *synir* til *söner*? Lignende brud findes tit. Betydning og lydlov brydes.

Ved den lov: i navne- og tillægs-ord udfalder *r* av *-ar*, klares endnu et forhold, der ligefrem kuldaster Rasks lære. Efter den skulde hunkönsord ff., nf og gf, på *ar ir ur r* ventes at ende på *er* i nydansk allesammen. Nu siges *sager*, i gl. dansk *sakær* og *sakæ*; vi har *jorde(r) enge grave havne grene sjæle sole borge nåle, næse* (nu ent.) (gl. d. også *graffuer haffner*). Vel kan endel komme av hel ny omdannelse; vel vakler *r* somtid i *-ir* *-ur* (sk. l. *kunu* for *kunur*); men den egenlige forklaring er den dobbelte endelse *ar* og *ir*; *sakæ* = *sakar*, *sakær* = *sakir*. *brude* stemmer med svensk *brudar*, *bruder* (i ældre dansk) med *brúðir*.

Når blot Rasks formel opgives, nægter jeg ellers ikke blanding av nf og gf, så at gf kan findes for nf. I sk. l. kan findes *kunu* for *kuna*, og netop især i ældre hss; så og *bonda* for *bondi* (e), o. 's. v.; i E. sæl. l. i nf *allæ the iordh* (1,10). Men det spørgsmål kommer imellem: følger lovene talen, eller ynder de gammeldags form, og voldes derved fejl i forældede endelser? (M. h. t. *kunu* for *kuna* var det spørgsmål måske tænkeligt: var i grundhs *u* og *a* vanskelige at skælné?). Mens også i Norge nf sejrer, findes i nogle almuemål endel former, der bedst forklares av de andre böjninger, nærmest gf (Åsen § 63. 237 note).

¹⁾ *hvilken mangen* er på éngang *hvilkan margan* og *hvilck en, mang en*; de på éngang *þei(r)* og *þá* (derfor også hunk. ent. i gl. d.). *ingen* av *engi engin* er måske tillige *engan. man(d)* for *maðr* er genindsættelse av den rette stamme (ligedannelse), hvorved nf og gf blev ens.

Om det nysnævnte spørgsmål om forhold mellem
tale og skrift o. 1300—1400

tilføjer jeg et par ord. Jeg kan senere komme tilbage til det.

Tanke om et rigs-skriftsprog i 13de og 14de årh. er umulig. Provinslovene (i omtrent samtidige hss) er hver i sit landsmål¹⁾. Dermed er ikke givet, at de skreves som man talte, at de nøje afspejler landsmålene o. 1300. En slig forestilling går gennem Lyngbys arbejder²⁾. Den støder, idetmindste i dansk, på uløste vanskeligheder.

De ældste hss er vel fra o. 1300. Da havde man alt længe — måske 200 år — skrevet dansk (love, lægebøger, kongerækker). Lovhss er avskrifter avskrifter gennem mange led. Sammenholdes dé fra o. 1300, eller o. 1350, eller end senere, med danske documenter fra o. 1380—1400, viser sig et spring, der var umuligt i virkeligheden. Sammenholdes de med danske navne i samtidige eller ældre latinske skrifter, findes uoverensstemmelser, der kræver forklaring. Sammenholdes jyske lov, f. ex. i Flensborg hs, og Flensborg bylov (omtrent samtidige hss), ses hvorledes byloven, der ikke havde gammel opskrift at støtte sig til, nærmere end j. l. følger dialect-udviklingen³⁾.

Er da ikke sprogformen i hver lov så fast støbt, at den forudsætter talen som eneste rettesnor? Nej. Jeg gennemgår nogle punkter.

Efterlyd *p t k* stod ikke, som lovene synes at vise, uændret til sent i 14de årh. Så måtte den næsten med ét have sprunget lige til *v dh gh*⁴⁾: i 15de årh. finder vi *greff* (læs *grev* d. e. *greb*) for *grep*, *affwildgord*, *rodh rod roth* for *rót*, *taghe tage* for *takæ*, o. s. v., og idetmindste *th* (*d*), *gh* (*g*) for *t*, *k* før 1400, ja enkelte gange i lovene (f. ex. V. 1,1 § 12 *rigis*. E. 1,40 *withæ*. j. 2,32 *brythæ*). Kommer nu hertil, at hos Sakse, Sven Ågesen, i Lunde dødeliste og ældre gavebog, Valdemars jordebog, o. s. v.,

¹⁾ Petersen sproghist. I 139. lit. hist. I 61—62. Bredsdorf i blandinger fra Sorø I 85. Lyngby j. uds. s. 1—3.

²⁾ Se f. ex. j. uds. s. 3. antiqv. tidskr. 1858—60 s. 241 nederst.

³⁾ Fejlslutning er det at sige, at j. l. er i rigs-skriftsprog, Fl bl. i landsmål. — Afstand mellem j. l. og Fl. bl. må ikke regnes fra Valdemar Sejrs; længe før ham havdes skrevne love, der ligger til grund for hans.

⁴⁾ Jeg vil her bruge *dh gh* (som i hss) for åndende *d g*.

kan findes *Aggo Aggi Ago Age Aghi* (næppe forskelligt fra *Áki*), *Lothbrog*, *Rolvo Krage*, *Sprageleg*, *Harthagrahæreth*, *Stathagræ*, *Gødærslef*, *Hwidinge* o. s. v.¹⁾, så kræves en udtale, der muliggør slig skrivemåde, og dog ikke umuliggør lovenes fastholden ved det oprindelige. Disse betingelser opfylder udtale som ikke åndende *b d g* for oldn. *p t k*; den vedligeholder adskillelse fra det oprindelige *v dh gh* (skrevet *f v u, th, gh*)²⁾. Forøvrigt beviser tegnene *th gh* for *t k* ikke, at lyden *dh gh* er nåt; det ses av næsten alle skånske hss³⁾ (ikke runehs); således har endog Stokh. B 76 tit *sithiæ bæthæ søghær* o. s. v.; men i Skåne udtales endnu den dag idag *d g*, ikke *dh gh*⁴⁾; man kan tænke sig at en gammel forskrift i skriveundervisning, den at blot *d g* regelret ikke måtte stå efter selvyd, har holdt sig længere, end den passede til sproget. Det utænelige spring i udviklingen, som lovenes almindelige retskrivning forudsætter, svinder altså, hvis retskrivningen er udtryk for et ældre trin i udviklingen. Her, som allevegne, foregår udviklingen umærkelig gennem lange tider. Hvor vi ser spring, kan vi være vis på, der er misvisning i den skriftlige overlevering. Det bliver nu fatteligere, hvorledes forskel på oldn. *t* og *dh* (ð) trods al senere kunstig modvirkning mærkes endnu den dag idag, idet oprindeligt *dh* langt tiere udfalder i talen (*go' rø' brø' me' ve'*)⁵⁾.

¹⁾ Smlgn Bredsdorf i blandinger fra Sorø hæfte 1 s. 81. — At dømme efter hs-brudstykkerne av Sakse, ændrede Chr. Pedersen ikke navnene (uden ved fejllæsning). — Som et par av de ældste steder giver jeg her kun dødelisten Lgbk III 451 *Aggasun*. 465 *Aggi*. — Lgbk no. CXCLII (bd VII) fra Roskilde 1370 har i mængde: *Maglæ. N Judæ. Togeby. Egebiærgh. Skibinge. rebedretiorth. garthædæ. brydye*, ja endog *Jo. Awæsson* s. 4, o. s. v. Imidlertid er det meste i scriptores ikke godt at bruge i sproglig henseende. Således får man vel lidt at vide om dette hs

²⁾ På samme måde er de mange, der siger f. ex. *lad-der* for *latter*, ikke udsat for blanding med den åndende lyd av *dd* f. ex. i *odder*, og føler derfor ingen vanskelighed m. h. t. skrivemåden.

³⁾ Mærk hs don. var. 136 og Lunde bylov. — Nøjagtig, eller næsten nøjagtig, brug av *p t k* se f. ex. docum. M og P 5. 51. — Et andet bevis på, at tegnet *gh* ikke er til at stole på, er at det tit står for *gg* (f. ex. *hogh* V. sæl. I. 2,30).

⁴⁾ Lyngby j. uds. s. 13 note 2.

⁵⁾ Tilsyneladende undtagelser fra overgang *p t k* til *b d g* er *dryppe gætte knytte skotte lukke*. Men tilforn hed det *drybe* (Arrebo: Rørdam s. 186. Kingo tit), *gæde* (f. ex. Chr. Ped. Mt 26), *knyde* (N M P lit. hist. II 268),

Oldn. efterlyd *gh* stod, ligesom *p t k*, fast, da man begyndte at skrive dansk, og derfor almindeligvis i lovenes retskrivning. Dog var *w j* indtrådt længe før 1300, som ses av *lau laugh lauthæ eyn deyæ* o. s. v. ikke få steder i lovene, *Slaulessæ* i Valdemars jordebog, *Suibdauns* hos Sakse¹⁾, o. s. v.

I 15de årh. var *dh d* stumt i *rdh ld nd*. Rimkrøn. 876 oor[dh]: *stoor*. 315 *land: mand*, o. s. v. Docum. 1390. 1396. 1402 (M og P 16. 36. 108—9) *gar = gærd*. Ja, Sakse: *Ingel-lus*; j. l. *ior han unnæn*, hvor Lyngby (j. uds. s. 14) siger, *th* og *d* er glemt — ja, skriveren glemte vel at se efter i hs. I *iorh (døh)* i sæl. l. er noget glemt; men er det ikke et fingerpeg? Har man først stumt *d*, bruger man det snart fejl; men det er ikke først i 15de årh. vi finder *fuld vild kalde* o. s. v. Sk. l. 3,6 runebs *fulduaghse*n, 3,7 *kaldæ* (se dog Thorsens noter). 5,19. 20 runebs og B 76 *uuld diur* (at ty til forklaring som falsk fordobling av *d* i *diur* er unyttig nødhjælp), *uuldæ fughla* (A M 41 *wil willæ*). 9,11 B 76 og A M 41 *wildum horsum*. E. sæl. l. 1,18 *til fulds*. J. l. 2,36 Flb hs *wild diur*, A M 453 *wildæ diur*.

Udstødelse av *dh* efter selvlyd er i 15de årh. indtrådt, skönt den ikke yndes i skrift²⁾. Lucidarius s. 40. 41 *faræn* d. e. *faderen* (smågn. *selanzsfadir* vel o. 1500, N M P sprog-hist. II 275, en misforståelse, der forudsætter udtalen *far* for *fader*³⁾). Og alt V. sæl. l. 1,1 §3 overskrift *far = fadhær*, skönt lovene ellers avholder sig fra sligt.

skiøde (Molbechs ordsamling til Michael), *lughæ* (Er. krøn. ny d. m. V 173. 175. § 46. 57). Udgik fra dt *drypte* (?) *gætte knytte skotte lukte* ved ligedannelse ny nt *dryppe* o. s. v., og derfra atter ny dt *dryppede* o. s. v., ja navneord *dryp lukke*?

¹⁾ Tidskr. for philol. II 46.

²⁾ Heller ikke senere er den trængt igennem i skrift. Dog skrives *skue bie svie tiere tiest li hi ski ske næ bræ Onsdag men hen åre blære alire fjer lur jer*; vi bör (som reformatorerne plejede) skrive *vær*, ikke på jysk *vejr*; og *endsie*, ikke *endsige*: *d*, ikke *g*, er her stumt (ligesom omvendt bör skrives *fælles*, ikke *fælleds*, fordi *g*, ikke *d*, er stumt heri). Jeg finder det ikke vinding at rette *Ty*, *Brarup* o. lign. til *Tyd*, *Braderup* (alt i lib. cens. episc. Slesv.: Lgbk VII 478 *Bra-dorp*). Man skulde aldrig rette andet end hvad der er galt. En gammel form er ikke i og for sig bedre end en ny.

³⁾ Ligeså forudsætter Vedels misforståelse *Henrick Skatteleder* (Sks 289) udtalen *lær* for *leder* (eller *ler* for *leder*?).

Det er klart, at hf (og i Skåne gf), 1 p., og forest. m. kan træde stærkere frem i lovene end i talen o. 1300, at ny ef og fi i navne- og tillægs-ord, og udslettelse af talforskel i udsagnsord, kan have gået videre, end vi kan se i lovene.

Efter lovene og »Harpestræng» at dømme skulde sproget langt ind i 14de årh. have været så at sige ganske rent. Av tyske ord findes i E. sæl. 1. 3,58 *widughæ*, i fortalen til jyske lov *widæwæ*, *undærdan*, *hærræ*¹⁾, og i nogle hss *iunchærræ*, i Hrpstr 1,19 *fordæruet*, 2,41 *haghænthorn*?, stenb. 31 *iuncfrugh* (et par tyske navne på retter i kokebog, der vel er oversat fra tysk, kan ikke regnes med); og det er vel alt (medmindre *frue* er tysk?)²⁾. Men ser vi, hvor urent sproget er i dokumenter 1380—1400, så svinder tillid til lovenes og lægebogens vidnesbyrd. Lovsproget holdt sig imidlertid endnu langt senere temmelig rent.

Det mener jeg altså, at vi vel hverken i 13de eller 14de årh. har fællesdansk skriftsprog, eller selv i 15de mår end tilnærmelser dertil, men at ikke desmindre alt før 1300 begyndelser til fæstnet skrivebrug, der ikke holder skridt med talen, har dannet sig, og at lovhss følger ældre hss på en måde, der end yderligere fjærner dem fra talen. At lovhss også fjærkede sig fra originalerne, følger af sig selv og ses let ved at sammenligne de ældre og de yngre. Men de holdt ikke skridt med sproget.

Det spørgsmål, hvor tidlig forskel mellem højere og lavere stænders sprog kan have udviklet sig, er ikke let at svare på. Næsten lige så vanskeligt bliver det om særligt købstædmål. Jeg skulde ikke være utilbøjelig til at tro på sælandsk-skånsk købstædmål alt o. 1400, eller rettere et sælandsk, der begyndte at tage flere skånske byer med sig, og først senere spredtes videre; men noget bestemt tør jeg ikke sige herom. Højere stænders mål, og fremfor alt købstædmål, ligger til grund for skriftsproget.

11te november 1863.

¹⁾ I loven selv 3,18 *hærræ* i sammensætning *hærræman* (Grams afledning fra *hær* er falsk).

²⁾ Titler er mistænkkelige. Vi gör grumme meget av dem med *geheime* ved. Og fædrene havde samme honette ambition: *herre* (*frue*) *junker jomfru* *widewe underdan* er de første tyske ord i dansk, vi kender. Endnu tidligere indførtes i hele Norden de engelske titler *lavard* og *lavdi* (*lord* og *lady*) (Munch hist. II 965).

Anmeldelser.

Franske Skolebøger.

- I. Fransk Skolegrammatik af G. Fistaine. Kjøbenhavn 1863. Philipsen. 233 S. 8.
- II. Fransk Formlære til Skolebrug. — De vigtigste Regler af den franske Ordføjningslære. Af Jean Pio, Cand. Philol. København 1863. Prior. 80 og 64 S. S. 8.
- III. Recueil de lectures françaises à la portée des adolescents. Samling af franske Læsestykker af den nyeste Literatur for Underviisningens Mellemalder. I to Afsnit ved Bay & Borring. Kjøbenhavn 1863. Steen. 150 og 247 S. S. 8.
- IV. Materialier til at indøve den franske Formlære (og Ordføjningslære), udgivne af Dr. C. F. Ingerslev. Tredie (forøgede) Udg. Randers 1863. Schmidt. 85 S. 8.
- V. Nogle Partier af det Franske Sprogs Formlære og Syntax. Anden (forøgede) Udg. Odense 1863. Hempel. (Af Overlærer Sick).

Vi have i sin Tid, ved i dette Tidsskrift at omtale den af Hr. Dr. Fistaine i 1863 udgivne franske Formlære, maattet gjøre opmærksom paa adskillige Mangler, hvoraf hint Arbeide led med Hensyn saavel til visse Grundanskuelser, til Planen og Behandlingsmaaden, som til Udførelsen i det Enkelte. Den nu foreliggende fuldstændige Grammatik maa i Forhold dertil ansees for et Fremskridt. Den er udarbejdet med større Omhu, og den nytilkomne Del, Syntaxen, røber saavel Fortrolighed med Franskemændenes grammatiske Arbeider som Interesse for de sproglige Phænomeners forstandige Forklaring. Men disse gode Sider ere rigtignok forbundne med et vist, ialtfald snarere i det mundtlige Foredrag tilstedeligt «laisser-aller», der skader den nødvendige Præcision og undertiden udarter til Vidtløftighed. Ogsaa denne Bog bærer formange Spor, vi ville ikke sige af Flygtighed, men dog af Mangel paa Ro og Gjennemarbejden. Anm. tør overhovedet ikke tilbageholde den Ytring, at Dr. Fistaines Arbeider uidentvilt mere vilde nærme sig Fuldstændheden, hvis hans Virksomhed var noget mindre extensiv.

Hvad Formlæren angaaer, der støtter sig til det tidligere større Arbeide, skal Anm. indskrænke sig til nogle faa Bemærkninger. S. 4 ned., hvor Udtalen af *eu* (*œu*) omtales, kunde den i nogle Ord (*orgueil*, *cueillir* o. s. v.) forekommende Skrivemaade *ue* være nævnt. S. 7 hedder det, som sædvanligt i de franske Grammatiker: «I Diphthongerne lyde de to Vocallyde tydeligt hver for sig, de ere: *ia*, *ie*, *iai* (*je liai*), *oi-eoi* (*moi*, *bourgeois*) o. s. v. Herved

er Adskilligt at erindre. Først er ialtfald *eoi* at stryge, da *e* i dette Tilfælde jo sletikke er nogen Vocal. Dernæst ere disse Sammenstillinger ei heller ganske eensartede, da i Forbindelser som *diable*, *dieux*, *moitié* l-lyden omtrent er bleven consonantisk, hvilket ikke er Tilfældet i *louange* og *Lignende*. Hellerikke er en og samme Vocalsammenstilling altid ens i forskellige Ord, som *oui* og *Louis*, der i Vers udgjør to Stavelser (s. f. Ex. Henriaden in fin.), ligesom ogsaa det til Stammen hørende *i* i *liai* og lignende Præterita regnes for en hel Stavelse. S. 15 nævnes »Tonetegnene«, Accenterne, men uden nogen Forklaring af deres Betydning og Anvendelse. Interpunctionstegnene steds havde vel ogsaa krævet nærmere Omtale, da deres Brug i Fransen er ikke lidet forskjellig fra den hos os sædvanlige. I Afsnittet om Verberne, der er stillet i Spidsen S. 17—60, har Forf., dog med Udeladelse af Begrundelsen gennem en Fremstilling af »Lydovergangene«, fulgt det af ham tidligere efter en tysk Forfatter adopterede System. Anmelderen maa her fastholde sin forhen yttrede Overbevisning, at det ikke gaar an, paa denne Maade at construere Sprogets Verber, men at der altid maa sees hen til, hvorledes den latinske Form, hvorfra det franske Ord er opstaaet, efter mere eller mindre paaviselig Rimelighed har lydt i Galloromanernes Mund i den fjerne og, som i Andet, saaledes ogsaa i sproglig Henseende kun altfor dunkle Tid, da Sproget blev til. Et Exempel kan oplyse dette. S. 25 hos Dr. F. hedder det saaledes: »Infinitivets Kjendebogstav er altid *r*. Dette Bogstav har den Egenskab i Fransk, at det ikke slutter sig til en foregaaende Konsonant uden ved en mellemkommende Vocallyd; hvor Stammen derfor ikke ender paa en saadan, som i *chante(r)*, *fini(r)*, maa der indskydes en saadan som i *recev-oi-r*, (der egentlig er for *recev(r)*); i andre Infinitiver sættes derimod et *e* efter *r*, for at bruge det til Udtale; herpaa er *vend-r(e)* et Exempel, da denne Form egentlig er for *vend(r)*.« Det synes dog kløret, at som *aimer* (*amar*) er opstaaet ligefrem af *amāre*, saaledes ogsaa *vendre* af *vendēre*. Da Tonstavelsen aldeles constant forbliver den samme som i Latinen, saa falder det ogsaa vanskeligt at see, hvorledes man istedetfor den naturligt givne Endelse *re* i *vendre* kan substituere det vilkaarligt opstillede *r*. Det er heller ikke let at skjønne, hvorfor i *vétir*, *mentir* Bogstavet *i* skal være indskudt, men ikke i *finir* o. s. v. (S. 25). S. 24 hedder det om Præs. Ind., at »foran dets Personalendelser Charakterbogstavet, hvis det er en Konsonant, som oftest falder bort og Vocalen forandres efter Love, som ikke her nærmere kunne udvikles.« Anm. skjønner dog ikke rettere, end at det baade kan og bør siges Disciplen, at og hvorfor det hedder *ceins*, *ceint*, men *rends*, *rend*; *rompt*, men *vainc*. Om »Vocalernes Forandring« kunde vel ogsaa det Passende og Nødvendige have fundet Plads. Men Sagen er, at Forf. ikke har kunnet løsrive sig fra sit tidligere Arbeide. Ved »Spørgeformen« S. 31 er det Tilfælde, at Subjectet i Spørgesætningen ikke er et pers. Pronomen, forblevet uomtalt. Men for danske

Disciple er dette jo netop det Væsentlige¹⁾. Ved de uregelmæssige Verber kunde ved *souvenir* den upersonlige Brug, *il m'en souvient*, der ikke er sjelden, have været anført; under *vêtir* Impf. *vétissais*²⁾ ved Siden af *vétais*. S. 43 hedder det: «*vouloir* bruges ikke i Impér. *veuilles* er en Optativform, der anvendes som en Høflighedsformular = «*vær saa god*». Dette er ikke ganske correct. *Veux, voulons, voulez* er sjeldent, men ikke ubrugeligt. Exempler kunne sees hos *Bescherelle* og *Anm.* har fundet det brugt f. Ex. hos *Dumas*. Saaledes ogsaa i *Talesproget*: *ne m'en veux (voulez) pas*. *Veuille* og det deraf dannede, ikke umiddelbart af *Conjunctiven* tagne *veuilles* ere vistnok sædvanligvis en Høflighedsformular, men forekomme ogsaa som virkeligt Imperativ, som «*veuilles seulement, et les lois iniques disparaîtront*» hos *Lamennais* ved Siden af «*Faites un effort, voulez seulement; celui qui donne le bon vouloir vous donnera aussi de l'accomplir*» hos s. *Forf.* *Pleuvoir* S. 43 er ikke udelukkende upersonligt, som *les coups, les balles, les fruits, les honneurs pleuvent, pleuvaient sur lui, eux*. *Elire* er egentlig ikke nogen Afledning af *lire*, men dannet af *eligere*. Under *mettre* kunde ved comp. deraf *émettre* og *omettre* være tilføiede. Ved *traire* var der Anledning til at bemærke, at den tidligere Betydning, som nu er tabt, var trække. For den, der ikke har *trahere* paa rede Haand, bliver det ellers uforstaaeligt, at *Sammensætninger* af at *malke* kunne betyde *afdrage* o. s. v. Iøvrigt er *abstraire* ikke ganske det Samme som *sfære abstraction* o: see bort fra, undtage. Det ikke ganske sjeldne *sourdre* og det i archaistisk Stil forekommende *tordre, tors* og *ordre, ars* kunde være nævnte, ligeledes *ravoir* til *avoir*, og *assortir* sammen med *ressortir*, — *issant*. Det støder, at *Forf.* ved at omtale det sidstnævnte Verbum er kommen til at omtale som *Modætning* dertil: *ressortir*, uagtet begge Ord skrives eens. Saadanne *Distractionsfeil* mod bedre *Vidende* burde fjernes ved en omhyggeligere Gjennemlæsning. Hvad der S. 55—57 siges om de defective Verber kunde ogsaa være nøiagtigere. Ved *bruire* ere saaledes *bruissant, bruissent, bruissaient* forbigaaende. At *bruyant* er rent *Adjectiv*, kunde, ligesom ogsaa ovenfor med *puissant, savant, vaillant*, have været anført. «*Closant*» af *clore* forekommer ikke. Ved *faillir* kunde baade Betydningen være nær ved og *Formen faillir*, — *issant* = at fallere være angivne; ligesom ved *soir* Partt. *stant* og *sis* og ved *poindre* Bet. bryde, pippe frem (*Solstraaler, Græsset*). Som defectivt kunde ogsaa *puer* have været medtaget.

Angaaende de følgende Afsnit af *Formlæren* kan *Anm.*, saavidt han overhovedet har Noget at erindre, henholde sig til hvad han tidligere har yttret om *Forf.s* større *Formlære*, fra hvilken de dog

¹⁾ Under Indskydelsen af «*t euphonique*» foran *il, elle, on* hører egentlig ogsaa det i daglig Tale hyppige *ne voilà-t-il pas*, hvor *a* er sammenblandet med den ligelydende Verbalendelse.

²⁾ *vétissais* forekommer f. Ex. oftere hos *Lamartine*.

ikke uforandrede ere gjentagne her. Etsteds ved Substantiverne havde der været Anledning til at omtale Ord som *un garde-française*, *un cheval-léger* (*un gendarme*), der ikke sjældent forekomme. Ved Adjectiverne var der Anledning til at tilføie en Bemærkning om deres Brug som Substantiver, der er noget afvigende fra den danske, ogsaa med Hensyn til den Lethed, hvormed et Ord bruges paa begge Maader. (S. dog Forf. S. 147) ¹). Den S. 88 fig., omtrent som hos de franske Grammatikere, givne Fremstilling af Adjectivernes Comparation vilde Anm. have foretrukket at udtrykke noget anderledes. At et Adjectiv med den bestemte Artikel meget vel kan beholde Betydningen af Comparativ o: Sammenligningen mellem To, burde bemærkes. Heller ikke gaar det an, saaledes som hos Duvivier, at henhøre Udtryk som *le moins belles* til den »absolute Superlativ«, der jo netop udelukker Forestillingen om en Sammenligning. Superlativformerne paa *—issime* skulde ikke være adskilte fra de »fra Latinen bibeholdte Former«. S. 100 hedder det: »Adverbialformerne *bien*, *mal*, *peu* af de resp. Adjectiver *bon*, *mauvais*, *petit* — ikke ganske correct, eftersom *bien* o. s. v. ere dannede umiddelbart af *bene*, *male* og *paucum*. Til *bon* haves jo desuden med særlig Betydning *bonnement*. — Den fra Nyt af udarbejdede Syntax, der ikke er paavirket af noget Hensyn til tidligere Forsøg, staaer derfor ogsaa over Formlæren. Den synlige Interesse, hvormed Forf. har arbejdet, synes Anm. at have baaret mest Frugt i Casuslæren. Fremstillingen vilde uden tvivl have vundet, om Forf. noget mere havde frigjort sig for umiddelbar Paavirkning af sine franske Kilder. Denne Indflydelse maa det vel ogsaa tilskrives, naar paa flere Steder den bestemte Udførelse af en Regel eller Bemærkning er erstattet ved en Henvisning til fremtidig Øvelse og til en umiddelbar Sprogsfølelse, der hos danske Disciple jo netop først nogenlunde skal skabes. Om nogle til den syntaktiske Del hørende Puncter hedder det i Fortalen: »Jeg har ikke troet det fornødent at gjøre Bogen større og dyrere ved at behandle »Orddannelseslæren« ligesaa lidt som »Ordenes Følge« eller de franske »Tiders Følge« i særlige Afsnit, da en udførlig Fremstilling heraf bliver for lang i en Skolegrammatik, og en forbigaaende Berøring af samme liden eller ingen praktisk Nytte har. Ordenes og Tiderens rette Følge er Noget, der dog aldrig kan læres gennem Regler,

¹) Dette gjelder navnlig om Ord paa *—teur*, oprindelige Substantiver; om Ord som *bossu*, o. desl., eller *voisin*, *ami*, *ennemi*, *traître*, *rival* (opr. Adject.). I det Hele troe vi, at der ved Adjectivernes Brug som Substantiver paa Fransk ved Neutralbegreber er noget snævrere, ved Masc. noget videre Grændser end hos os. I mange Tilfælde kan Adjectivet til Betegnelse af et Neutralbegreb, men ogsaa ellers, kun bruges paa bestemte Maader, i visse Forbindelser, omtrent ligesom heller ikke vi sige en Blind, en Halt, en Fattig, en Rig, men den Blinde o. s. v. Adskillige gode Bemærkninger og Sammenstillinger om dette Punct findes hos en tydsk Forfatter, Corte, i Herrig's Archiv XXXIV. 1. 2.

men kun kommer med den udviklede Sprogsfølelse, som lidt efter lidt opnaaes ad praktisk Vei gennem Omgang med Sproget. Vi skulle nu ikke spørge, om en »Regel« da er Andet, end det af Andre meddelte Resultat af den Abstraction, de Iagttagelser, som man ellers selv, »under opmærksom Omgang med Sproget« maatte udføre, eller om Betingelserne for Erhvervelsen af en »udviklet Sprogsfølelse«, altsaa først og fremmest en omfattende Læsning, ere tilstede i vore Skoler. Hvad specielt »Tidernes Følge« angaaer, skal Anm. heller ikke benægte, at Meget her kan siges at forstaae sig af sig selv, forudsat, at Disciplens sproglige Følelse iforveien er vakt, og at det Væsentlige ligger i Angivelsen af de enkelte Tidens Betydning og Anvendelse. Men der bliver dog ialtfald enkelte Puncter, hvor der er Afvigelser fra vor Sprogbrug, som egne sig til udtrykkeligt at fremhæves. Under »Ordenes Følge« henhører dernæst Meget, som Anm. ikke skjønner kan forbigaaes, deriblandt Alt, hvad der angaaer Adjectivets Plads ved Substantivet. Paa dette Punct har Fransen en fra vor afvigende, bestemt og med megen Finhed udført Brug. Detaillen deraf maa vistnok overlades til Ordbogen, men med den til Grund liggende Opfattelse og de deraf følgende almindelige Regler bør Begynderen dog uden tvivl gøres bekendt. Den Plads, som Forf. synes at savne, kunde vel for en Del være indvunden ved større Præcision i Foredraget og ved at udelade en og anden, Disciplen mindre vedkommende Betragtning. Til disse almindelige Ytringer skal Anm. tillade sig at føie nogle Bemærkninger om Enkeltheder. S. 110 hedder det, at »Participierne *attendu, excepté, passé, ci-joint, ci-inclus, franc de port, vu, supposé, y compris* ere uforanderlige, naar de staae foran deres Substantiver, men foranderlige, naar de komme efter samme.« Dette er ikke ganske correct. *Attendu* vilde vanskelig forekomme efterstillet; *franc de port* kan ikke kaldes et Participium og overhovedet bruges disse Udtryk, der mest høre til den juridiske og commercielle Comptoirstils Specialiteter, naar de staae foran, som rene Partikler, undtagen hvor *attendu, vu, excepté, supposé* følges af en Gjenstandssætning med *que*. S. 115, hvor Udtryk som: *il a le nez long* o. desl. omhandles, maatte ved »Egenskaber« vel tilføies: som ere eller ansees for nødvendige. Under Artiklen ved Landes Navne kunde Et og Andet tilføies. Saaledes S. 117, hvor til de Landsnavne »udenfor Europa«, der forbindes med *en*, ialtfald Verdensdelene maatte føies, vel ogsaa f. Ex. *Arménie, Cilicie*; ligeaa den bekendte Forskjel imellem *l'armée d'Espagne* og *de l'Espagne*. S. 110 omtales den ved enkelte Egennavne forekommende Artikel. Nøiagtigere kunde det omtrent hedde: Egennavne have Artiklen i Flertal i daglig Tale for at betegne en Familie: *les Devaux, les Senneval*, omtrent som vi sige: Hansen's, Jensen's. I Enkelttal forekommer Artiklen kun undtagelsesvis ved Masc., om Personer, der iforveien ere blevne omtalte: hyppigere ved Femm.: dels, ved Fornavne, i den daglige Tale og med en vis Ugenærthed (som *la Rosine* hos Beaumarchais, *à moi la Juana, à toi la Vittoria* hos Dumas), dels, ved Efternavne, om Fruentimmer, der ere

enten almindeligt bekendte, som Kunstnerinder, Forfatterinder (nu forældet i urban Stil) eller berygtede (som *la Rosa Vanzo* hos V. Hugo, *la Brinvilliers* hos Voltaire). Forskjelligt derfra er det, naar adskillige Navne paa italienske Digtere og Kunstnere beholde den paa Italiensk brugelige Artikel, som *le Dante* o. s. v., ligesom ogsaa *le Camoens* og den franske Maler *le Poussin*. S. 119 kunde maaskee de Bynavne, der have fast Artikel, være angivne: af nogenlunde bekendte Navne er der kun en halv Snes Stykker. S. 120, hvor Artiklens Bibeholdelse ved *bien* omtales, var Undtagelsen *bien d'autres* at tilføie. S. 123 nævnes Udtryk som *parler, causer musique, littérature* »i Betydningen stedse, ved enhver Leilighed at tale om dette eller hint.« Men Bet. af en Gjen-tagelse, det Idelige, ligger sletikke deri. I Behandlingen af Casuslæren (Dativ og Genitiv) er det rette Synspunct fastholdt¹⁾. Ordningen af Stoffet vilde maaskee være noget lettere, naar man — Forf. har snarere brugt den modsatte Orden — gik ud fra (den latinske) Præposition som saadan. Saaledes hvad der siges i § 181 a) og 182 a) om Anvendelsen af *à* ved Bestemmelser i Rum og Tid: »à Paris, à Rome, la bataille qu'ils livrèrent à Oenoe«, svare vistnok til *Parisiis, Romæ* paa Latin, men Udtrykket er ligefrem opstaaet af *ad*. S. 132 synes § 178 b om Dativen (*ce chapeau est à moi* o. desl.) Anm. godt redigeret. Maaskee kunde der tilføies et Exempel som *un homme à moi*, hvor *à moi* staaer rent adjectivisk = mig tilhørende, afhængig af mig. S. 134, hvor der tales om den attributive Dativ (*un verre à vin, un homme à préjugés*), var der Anledning til at bemærke, at ikke blot Artiklen, hvor den behøves foran det af *à* styrede Substantiv, kommer til at staae to Gange (*le pot aulait*), men at den ogsaa kan blive beholdt foran det andet Substantiv, selv om den falder bort paa første Sted (*une burette à l'huile* o. desl.). S. 131 hedder det: »veiller qiq., vaage ved En (*v. sur*, vaage over, *v. sur la sureté des citoyens*)«. Vilde man ikke, rigtignok med en ubetydelig Nuance, foretrække at sige: *veiller à la* o. s. v.? (*veiller qiq.* forekommer ogsaa, f. Ex. hos *Vigny* i Bet. passe paa, holde Øie med). S. 138, ved Udtryk som *c'est d'un brave citoyen* o. desl., kunde maaskee det ikke sjeldue *on dirait* de være medtaget. S. S. mangler blandt de Ord, der kræve et Styrelsesforhold mellem Appellativet og Egennavnet, Ordet *mois*. S. 142 falder Angivelsen af de Ord, der kræve en partitiv Genitiv, lidt kort; bl. A. mangler *sans*. Ogsaa kunde Adverbier som *enormément, furieusement* = *beaucoup* være nævnede; ligesom *force* uden følgende *de*, som enkeltstaaende Undtagelse; *faute de* (*à défaut de*) høre ogsaa herhid. Den S. 144 omtalte »Genitiv ved Stedsbestemmelser paa Spørgsmaalet hvor? og

¹⁾ Hr. F. er ligesom Hr. Pio (s. ndf.) afvejen fra Mätzner deri, at han har ladet Betydningen af *de* og *à* som Præpositioner træde tilstrækkeligt frem. Begge have samme Grundlag, men hos Dr. F. er Fremstillingen noget livligere og righoldigere, men ogsaa mindre præcis og correct, end hos Hr. Pio.

hvorhen? med *côté* og *part*» hører egentlig hen til Brugen af *de* = fra. (Sml. *πρός Βορέας, ἀμφοτέρωθεν*). Uklart forekommer det Anm., naar det s. S. siges, at »Genit. (Abl.) i mange Tilfælde udtrykker Midlet og Redskabet i Forening: *Si chacun se fait juge et punit de sa main*». Ved Afsnittet om de bundne og ubundne Pronominer S. 158 flg., hvis Indhold vistnok er rigtigt, men noget vidtløftigt udtrykt, savnes en Bemærkning om at *lui* kan bruges enestaaende som Subject¹⁾. S. 162 kunde *soi-disant* og S. 166 *c'est à qui* samt *à qui mieux, mieux*, være nævnt. Ved *avec* S. 176 kunde det ikke sjeldne Tilfælde, at *avec* er stillet tilsidet med Udeladelse af det deraf afhængige Ord (*voilà du pain et du fromage pour manger avec*) være nævnt²⁾. S. S. er *pour* behandlet lidt kort: Betydningen bestemt for (*ces joujoux sont pour vos enfants*) mangler; ligesaa fordi (*pour être nègre, ne suis-je pas homme* og i Forhold til (*pour avoir attendu si longtemps, que ma vengeance a été courte*)³⁾. Om *de* S. 177 kunde bemærkes, at det tidligere er blevet brugt i noget større Omfang end nu, som Voltaire Charles XII: *les ennemis, offensés de la fumée, ne purent o. s. v.*, hvor nu snarere *par*; *elle avait un prétexte plausible d'aller trouver ce prince, nu pour o. fl. St.* Ved *par terre* maatte *à terre* vel tillige nævnes. S. 178, § 260, hvor der tales om Præpositionernes Gjentakelse foran de flere af dem afhængige Led, er den nødvendige Gjentakelse af *à* og *de* ikke omtalt. S. 181 omtales »Gallicismer» med *en* og *y*. Anm. vilde foretrække at indlede den gode Samling Exempler med omtrent at sige: En staaer hyppigt saaledes, at det ikke gaaer paa noget enkelt Ord i det Foregaaende, men paa Noget, der ligger i Sammenhængen og efter denne forudsættes bekjendt, som: *où en êtes vous*, hvor langt ere I med det (som de Tiltalte vide hvad er), *en vouloir à qlq.*, være vred paa En (for Noget), *il en a bien usé à l'égard de*, han har (hvad oyerh. Behandling angaaer) opført sig vel mod o. s. v. Ved *il y a* (*il y a*) træder Bet. af *y* endnu tydeligere frem, da det ligefrem er baade: der er der om: der er, med nogen Forskel fra *il est*, som her kunde have været nævnt. S. 182 vilde *davantage*, til Forskel fra *plus*, vel bedst oversættes ved: i højere Grad. S. 189 kunde *si fait* være medtaget⁴⁾. S. 189 har Forf. efter Girault-Duvivier omtalt Udtrykket *il tient à moi que* og *il ne tient pas o. s. v.*, med Tilføiende, at »D.s Forklaring forresten synes meget lidet tilfredsstillende.» Det vilde vel ellers nærmest være

¹⁾ Som: *les enfants murmuraient, mais lui* (den Iforveien nævnte Fader) *continua son chemin*.

²⁾ Noget Lignende er Brugen af *après* med Udeladelse af det afhængige Ord, = hvad saa, hvad saa videre.

³⁾ V. Hugo: *Bug-Jargal*.

⁴⁾ Anm. mindes ikke nogensteds at have seet fremhævet den noget særegne Brug af Adverbiet *si* i Udtryk som: *ils sont si à plaindre, j'ai si faim*, hvor altsaa *à plaindre, avoir faim* efter Betydningen betragtes som Adjectiver

Dr. F.s Sag at give en bedre. Anm. skjønner imidlertid ikke, at Bemærkningen er grundet. *Tenir à* er holde ved, som *l'arbre tient au sol par ses racines* (derunder ogsaa *je n'y tiens pas*, jeg kan ikke holde det ud der (her), under de Forhold); dernæst holde paa, sætte Pris paa. Hertil slutter sig Ordets Brug for at betegne Forbindelse (*il tient aux plus grandes familles du royaume*), Sammenhæng, Afhængighed. *Il ne tient pas à moi que telle chose ne se fasse* er altsaa: Naar det eller det ikke skeer, staaer det ikke i Sammenhæng med mig, ligger Grunden ikke hos mig, altsaa = *je n'empêche pas* o. s. v., hvilket falder sammen med D.s *une espèce d'obstacle.* S. 142, hvor en Del af de vigtigste Conjunctioner omtales, siges: »Naar hedder derimod *quand* som blot Tidaconjunction: *Quand je vis que* etc.« Men »naar jeg saae« er paa Dansk = hvergang jeg saae og hedder altsaa paa Fransk: *quand je voyais*, saa at Forf.s »Naar« istf. da vel er en ligefrem Skrivfeil. Men saa burde den rigtignok have været fjernet. I Afsnittet om Indicativen 1911 figg. kunde vel et eller andet Sted saadanne Udtryk være medtagne, som *heureusement que, sans doute que* o. l., hvor Hovedsætningen ligger i Adverbiet; ligesom ved de hypothetiske Sætninger S. 204 fig. *que si*, som ren Betingelsesconjunction, der, skjønt sjelden forekommende, dog ikke er forældet. I Stykket om Conjunctiv har Forf. stærkt betonet Udtrykket i Madvigs lat. Gram.: »I Conj. udsiges Noget som en blot tænkt Forestilling.« Det havde imidlertid maa skee været ønskeligt, om de enkelte Regler hist og her havde været lidt præcisere. Saaledes i § 308, hvor det hedder: »I relative Bisætninger bruges Subjunctiv, naar deres Indhold udtales som en tænkt Forestilling, men Indicativ, naar Talen er om noget objectivt Faktisk; nogle Exempler ville bedst vise dette: *Pompée aspirait à des honneurs qui le distinguassent de tous les capitaines de son temps.* Angivelsen af disse »honneurs« er nemlig kun en tænkt Forestilling hos P.«¹⁾). Det vilde udentvivl være klarere for Disciplen, naar der, som paa det tilsvarende Sted hos Madvig, var sagt, at Conjunctiven her betegner en Hensigt eller Bestemmelse. S. 206 var *concevoir* at tilføie ved de Villies-Verber, der kræve Conjunctiv. I Stykket om

¹⁾ Som Modsætning anfører Forf. følgende Ex.: *Il n'est pas juste qu'on soit exposé après sa mort à des insultes qu'on aurait repoussées pendant sa vie*, med Tilføiende: »Ved disse »insultes« har Forfatteren bestemte Fornærmelser for Æie.« Denne Opfattelse er imidlertid ikke rigtig. *Qu'on aurait rep.*, der forresten ogsaa, og uden Forandring af Meningen, kunde hedde *qu'on eût rep.*, staaer her fordi det er en forkortet Betingelsessætning: man vilde i levende Live have afvist dem (nemlig, hvad der ligger i Meningen, hvis de dengang vare blevne En budae). — Urigtigt er ogsaa det — som Exempel paa at Conjunctiven ikke kræves efter Relativet med foregaaende Superlativ, naar den relat. Bisætning indeholder noget Objectivt — S. 211 anførte Exempel: *le moins de servitude qu'on peut est le meilleur.* Her kunde sletikke blive Tale om Conjunctiven. *Le moins qu'on peut* er ligefrem = det Mindst mulige.

Conditionnel — der af Forf. opføres som en egen Modus, skjønt han indrømmer, at det bruges som et Fortidens Futurum — vilde Anm. have fremhævet dets Anvendelse, hvor det staaer dels i elliptiske Betingelsessætninger som paa Dansk, Latin o. s. v. (*en ces temps-là vous auriez (eussiez) pensé autrement* = *illo tempore aliter sensisses*), dels, og især, hvor det bruges til nærmere at angive og udmale hvad der vilde skee eller være skeet under en i det Foregaaende antydet Forudsætning, som: *J'imagine donc un homme tel qu'on peut croire qu'était le premier homme au moment de la création, c'est-à-dire, un homme dont le corps et les organes seraient parfaitement formés, mais qui s'éveillerait tout neuf pour lui-même* o. s. v. (Buffon) eller lidt anderledes: *Un prince doit révéler à son premier ministre tout ce qu'on a dit contre lui, quand même on aurait exigé du prince qu'il garderait le silence.* (Vigny: *Cinq-Mars*). Dette strækker sig temmelig vidt. Deraf den i Journalstilen almindelige Brug af *condit.* om det, der skal være, efter Forlydende er skeet. I Slutn. af Afsnittet om Participierne¹⁾ tales om *couté, valu, pesé*, »der efter Gram. nat. altid bøies i Tal og Kjøen, naagtet det er vanskeligt at indsee, hvorledes man kan betragte den foranstaaende Accusativ som Object for disse Participier: *valu* kan dog forklares som synonymt med *procuré*.« Men *couté* kan ligesaa opfattes som = forårsage. Derimod kan *peser*, have Tyngde, veie, kun være intransitivt og Anm. tillader sig, trods *Bescherelle*, at troe, at Ordet maa betragtes som ubøieligt.

Correcturen er mindre usiagtig end i Forf.s tidligere Grammatik. Dog mangler det ikke paa Skjødelsesheder i det danske Udtryk, som »Ord, der indeholde et superlativt Indtryk« S. 210; et »Participium, der taber sin Betydning af Tid af Sigte«, eller paa forstyrrende Trykfeil, som *les mères et sous-préfets* (o: *maires*); *verrat, fem. truite*.

Den ydre Udstyrelse er fortrinlig.

Forfatteren af Nr. 2, Hr. Cand. philol. J. Pio, har arbeidet efter en noget anden Plan end Dr. Fistaine, idet han kun har villet medtage hvad han ansaae for bestemt fornødent for Disciplene i vore Skoler, specielt vel de lærde Skoler. Det forekommer Anmelderen, at Hr. Pio's Arbeide i det Hele er særdeles vellykket. Det vidner om Sagkundskab og Sprogsands og tiltaler ved sin planmæssige Orden og Correcthed. Forfatteren har søgt under en ligelig Behandling af det indenfor hans Plan faldende Stof at inddrage Adskilligt, som ellers blev tilsidesat, og har forstaaet paa et ikke stort Rum at faae Meget med. Skjønt man jo nok kan spore de

¹⁾ Hvad overhovedet Participierne angaaer, da kunde maaskee nok her eller under Formlæren Et og Andet have været at bemærke om det passive Participiums Brug, f. Ex. som *assis, couché* og desl.; *croisé* = Korsfarer; *repentie*, bodfærdig Synderinde, o. A. Den almindelige Bemærkning ved den active Form om Forskjellen mellem *intriguant* og *intrigant* o. desl., har Anm. ogsaa forgjæves søgt.

Kilder, hvoraf Forf. har samlet og maattet samle sit Stof¹⁾, har det Hele dog Præg af selvstændig Behandling. Paa dette saa meget bearbejdede Omraade har ialtfald Anm. her dog fundet Et og Andet, som han havde overseet, eller der synes ham udtrykt i en heldigere Form, end han selv idetmindste saa lige havde havt paa rede Haand. Hist og her vil Fremstillingen maaskee findes noget vel sammen-trængt²⁾, og det kunde derfor vel være, at en og anden Bemærkning, hvormed Forf. har begrundet en eller anden Enkelthed eller hævdet dens Plads, ikke syntes at staae ganske i Forhold til det Hele.

Hvad Anm. i det Enkelte har at bemærke, kan saaledes ikke være betydeligt. Til § 6 om Diphthongerne vilde han, ligesom for nogle andre Puncters Vedkommende, henvise til hvad ovenfor er yttret om det tilsvarende Stykke hos Dr. Fistaine. For Udtalen af *g* (*j*) har Forf. den samme Betegnelse som hos Fistaine, nemlig «blødt *sch*». Anm. tiltroer sig hverken noget særdeles skarpt Øre eller særdeles bøjelige Organer, men kan dog ikke tilbageholde nogen Tvivl om at Betegnelsen er heldig. Det synes ham, at man i saadanne Ord, som *géant*, *gigot*, *majior*, *juif* o. s. v. har et *j* med en eiendommelig, for os fremmed, Aspiration, og at den i Borrings Grammatik brugte Betegnelse, «*hja*», er nok saa træffende. Ogsaa hvad *h* angaaer, om hvilket det hedder, at det: «i Beg. og Enden af mange Ord slet ikke lyder, men høres i enkelte Ord, dog aldrig saa stærkt aandende som i Dansk» — har Anm. nogen Tvivl³⁾. En virkelig, herlig Aspiration kan han idetmindste ikke bemærke. Det kan nok være, at der i en tidligere Periode⁴⁾ har været en

¹⁾ Navnlig da Mätzner's fuldstændige franske Grammatik af 1856.

²⁾ Saaledes er f. Ex. hvad der 1, S. 18 siges om Artiklen fuldkomment correct, men Begynderen behøver Oplysning om den «partitive» Artikels Brug, og da denne paa dette Sted ikke findes, maa Læreren altsaa enten supplere det Manglende mundtligt, eller henvise til det paagjældende Sted i Syntaxen, hvad ogsaa vil have nogen Vanskelighed.

³⁾ Hos Fistaine S. 10 hedder det: «*H* er i mange Ord aspireret og der fuldkomment herligt, skjønt det er mindre skarpt og ligger mere tilbage i Munden end det danske *h*, og faaer derfor noget Gutturalt ved sig; i andre Ord er det derimod aldeles stumt. Enhver Franskmand vil derfor tydeligt antyde Forskjellen mellem Ord som *auteur* og *hauteur*. Hvor forøvrigt *h* er aspireret, og hvor stumt, kan Øvelsen lidt efter lidt bedst lære.» Der havde, for ikke at tale om de enkelte Ord, som særligt maae mærkes, været Anledning til at angive Grunden til Forskjelligheden, Ordenes Afstamning eller Ikke-Afstamning fra Latinen.

⁴⁾ Hos Palsgrave (Génin S. 17) hedder det: «This letter *h*, where he is written in frenche wordes, hath somtyme suche a sounde as we use to gyve hym in these wordes in our tong: «have, hatred, hens, hart, hurt, hobby,» and suche lyke, and than he hath his aspiration: and somtyme he is written in frenche wordes and hath no sounde at all, no more than he hath with us in these wordes: «honest, honour, habundance, habitacion», and suche like, in whiche *h* is written and nat

større Tilbøielighed dertil, end nu, men i det Hele er Sproget mod Aspirationen. Der er ganske vist Spor af den i de Ord, der ikke have latinsk Oprindelse, forsaavidt som den opstaaende Hiatus taales, men udover dette gaaer Aspirationen neppe heller. (Paa samme Maade staaer *h* i *trahir*). Hvor lidet *h* gjælder for et virkeligt Bogstav hos Franskmanden, fremgaaer netop af den megen Vaklen i Skrivemaaden, af Inconsequentsen ved Overføring af Ord fra Latinen (*huile*, *huis*, *huitre* men *lierre*), af Usikkerheden ved Gjengivelsen af fremmede Ord med eller uden *h*. — Det følgende Afsnit om Nominalflexionen indtil Verberne synes Anm. godt behandlet. En Bemærkning, der ofte oversees, er hvad der siges S. 29 om den almindeligere relative Brug af det ubetonede *que*. Hist og her vilde Anm. have medtaget Et og Andet, som ved Comparativerne paa —*eur* S. 19, S. 21 c (*caprès*), S. 33, § 52, da f. Ex. *huitains* og *quinzeains* ere hyppigt forekommende Ord. Urigtigt er hvad der siges om *quel-conque*, at det »mangler Flertal»; ei heller kan vel *maint* opføres som baade »vedføiet» og »selvstændigt» Pronomen. Hvad Verberne angaaer, ere vi mindre enige med Hr. Pio, navnlig fordi Anm. ikke kan finde tilstrækkelig Grund til at opatille Ordene paa —*oir* som en egen Classe. Anomalfortegnelsen er forresten omhyggeligt udarbejdet. Ved *sis* kunde tilføies Betydningen: beliggende, ved *bruyant* at det bruges adjectivisk. I § 93, om Adjectivers Dannelse, vilde Anm. ved Endelserne —*able* og —*ible* tilføie: undertiden activt, som kan gjøre Noget (som *capable*, *équitable*, ogsaa *horrible*, *terrible*¹⁾. Ved Adverbierne § 95 maatte *bref* hellere overs. ved kortsagt og især de dobbelte Former, *bas* og *bassement*, *cher* og *chèrement* o. s. v. ikke lades uomtalte. I saadanne Ord, som *tire-bouchon*, *chauffe-lit*, *fainéant*, § 96, er Verbet vel snarere Præs. Ind. end »Imperativ». Ved Syntaxen have vi kun Lidet at bemærke. Paa nogle Steder, som S. 1. Anm., synes Fremstillingen os noget vel concentreret og hist og her kunde ved en ikke betydelig Tilføjelse Adskilligt bequemt være medtaget. I § 27. 1. om »Ablat. respect. ved Tillægsord: som *beau de visage*» o. s. v. kunde tilføies: og Verber (*Il faut que nous*

sounded with us. Welche thynges also happeneth in the frenche tonge, in all suche wordes as be deducted out of latin wordes whiche be written with *h* and sounde hym nat in that tong, as in these wordes: *habît*, *herbe*, *homicida*, *hôte*, *humble*, the *h* shall nat have his aspiration, for the latin wordes that they come of, though they writte *h*, sound it nat, as apereth by: *habitus*, *herba*, *homicida*, *hospes*, *humilis*; and so of all suche other. I den følgende Opregning af Ord, af hvilke nogle nu ere forældede, nævnes som aspirerede *hardillon* og *hyerre*. — Den samtidige (1530) Franskmand Sylvius skriver *hai*, *hat*, *havons*, men eliderer *e* af *je* foran *ai* og *avois*.

¹⁾ I det ældste Sprog findes —*able* brugt rent passivt, som *veltres* (Mynder) *caignables*, *hosturs* (Jagdfugle) *muables* (Roland 1,183) ved Siden af *enchaignez* og *mues* (o: *qui ont mué*). Atter anderledes: *vertuable*, om den, der har *vertu* o: Tapperhed, Kraft.

lutions de ruse avec ces chasseurs d'homme (Dumas) hvor *de ruse* ikke er nogen Midlets Ablativ). Det følger egentlig af sig selv, at man maa kunne sige *il boite du pied droit* ligesom *il est boiteux d. p. d.* Hvad der siges § 58, at »ikke faa Reflexiver kunne aflægge Pronomenet uden Forandring: *Le soleil se couche* og *coucher dans un lit*« o. s. v. — synes Anm. ikke ganske heldigt. Maa det ikke snarere hedde, at *coucher*, som andre Verber, er baade transitivt, (og derved tillige reflexivt), og intransitivt: *coucher un enfant*, *coucher qlq. part.* I § 81, S. 44, hvor der tales om Conjunctiv efter *croire* o. s. v. med Nægtelse i Hovedsætningen, er i Anm. tilføjet: »Undertiden kan ogsaa paa anden Maade, ifølge Forbindelse og Mening, det styrende Udsagnsord antage Betydning af en Usikkerhed eller Tvivl og derfor medføre Subj. i den afh. Sætning: *Son erreur c'est d'avoir cru qu'un roi pût se résigner.* — *On comprend, qu'un pareil pays, peuplé par de tels habitants, puisse être l'éternelle pépinière de toutes les insurrections possibles.* — *Je conçois que quelques écrivains se soient plu etc.*« Bemærkningen er i sig selv ganske rigtig og det første af de anførte Exempler er træffende og bedre anvendt end hos Mätzner S. 390. Men de to sidste Exempler høre neppe hid, men til det Foregaaende, § 81 b, eftersom *comprendre* og *concevoir* betyde: finde rimeligt. »*Devoir de*, skyldte at«, § 87, a, Anm. er uklart. Skal det være: *se devoir de faire telle ch.*, at skyldte sig selv at o. s. v.? Ligesaa: »*vous le soupçonnez d'une haine couverte*« § 27, 3, som Exempel paa Brugen af *de* til at betegne »den virkende Grund«. I § 90, 3, hvor Brugen af *à* med Infinitiv efter *avoir* o. desl. omtales, hedder det som Exx.: »*C'est à croire. Il était à désirer* (df. activt *faire à croire, à savoir*).« Udtrykket *à savoir*, der er flertydigt, burde være oversat og hvad er *faire à croire*? Det seer idetmindste ud som en Forvexling med *faire accroire à qlq.*, bilde ind, der af Forf. selv omtales i Formlæren und *croire*. Det meget sjældne *il lui fâche* i § 91. 1, hvor *fâche* er = *est fâcheux*, vilde vel bedre ombyttes med et andet Exempel. — Om Part. prés. troer Anm. at turde henvise til hvad han tidligere har yttret i dette Tidsskr. ved at omtale Prof. Ingerslevs Grammatik. Ved § 106, om Adjectivernes Plads ved Subst., vilde Anm. ligeledes have tilføjet Et og Andet, saasom den trivielle, men af Disciple ideligt forglemte Bemærkning¹⁾, at naar et Adjectiv med et deraf afhængigt Ord staaer efter Substantivet, man da i Oversættelsen til Dansk ikke kan flytte Adjectivet alene foran Substantivet, altsaa f. Ex. *un devoir facile à remplir* paa Dansk ikke: en let Pligt at opfylde. (Ligesom: *un homme d'un grand talent et qui pouvait se vanter* — paa Dansk: en talentfuld Mand, som kunde o. s. v., uden et). De følgende §§, om

¹⁾ At den i et ubevogtet Øieblik ogsaa kan glemmes af Andre, sees af et Sted i den nedenf. under III. omtalte Bog, hvor S. 121 Ordene *une naïve vanité d'hôtesse* i Noten ere oversatte ved: »en barnlig Hotelværtindes Forfængelighed«.

andre Taledes Plads og om Inversionen, synes Anm. heldigt udførte. Et hyppigt forekommende, i Grammatikerne, saavidt vi vide, ikke omtalt Tilfælde, er den Anakoluthi, der indtræder som Følge af at Adjectiver (Participier) stilles i Spidsen af Perioden og det Substantiv, hvortil de høre, i det Følgende ikke staaer i Nominativ, men ved en Forandring af det grammatiske Subject ligger i et andet Ord, sædvanligt et possessivt eller personligt Pronomen. Denne Form for Sætningen, hvis vidtgaaende, flerformede Frihed bidrager meget til Talens Bevægelighed, falder hos os altid Begynderen vanskelig.

Forf. bruger en »forbedret» Orthographi. Vor Retskrivning har lidt baade af forliden og af formegen Omhu, saa at der maa skee kun er faa Forfattere — Ordet taget i vidtløftigere Forstand — der ikke have deres Egenheder. Men en nogenlunde almindelig Skrivebrug bestaaer dog, og at afvige fra denne synes os ialtfald i en Skolebog betænkeligt — selv om man ellers kan finde sig i »gense» og »frikende» eller i »København» paa Titelbladet ved Siden af Navnet »W. Prior».

Correcturen er meget nøiagtig. 1, S. 23 staaer *les Cicérons*, *les Achilles* for *des C.*, *des A.*; 2, S. 4, 13: med brune Øine f. med de br. Ø. 1, Till. S. 4 staaer »*le pourquoi*»: den bestemte Artikel er her ikke ret paa sin Plads.

III. Herr Professor Borring har, dennegang i Forbindelse med en Medarbejder, Herr Bay, forøget Antallet af de af ham selv eller i de sidste Aar af Andre udgivne franske Læsebøger. At Bogen just afhjælper nogen Trang, vilde vi ikke turde paastaa. Den er ligesom Lassens Læsebog delt i to Cursus, uden at de dog ere parallelle, og, ligesom i Lassens og i Prof. Borringes egne Læsebb. f. Mellemclasser, ledsaget af en fortløbende Oversættelse af Gloser og Phraser. Hvad Valget af Stykkerne angaaer, synes det Anm., at anden Afdeling staaer over første. Udgg. have søgt at give Bogen et »skandinavisk Præg» ved at optage forskellige om Sverrig og Norge handlende Brudstykker af X. Marmier. Der kan spørges, om det ikke vilde være rettere at hente Stoffet fra franske Tilstande og Begivenheder, men derom ville vi ikke strides med Udgg. Derimod troer Anm., — hvad ogsaa Udgg. selv, efter Fortalen at dømme, synes at have forudsat — at de af »Dagbladets» »Revue de la Semaine» optagne Artikler om københavnske Begivenheder, (den svenske Konges Bæss, Studentermødet i 1862), helst maatte have været udeladte. Selv om den Betænkelighed her just ikke kommer til at gjælde, som der kan være ved om indenlandske Anliggender at hente Beretningen fra et politisk Dagblad, der har sit specielle Standpunct, saa er det overhovedet misligt at bruge et Stof, der ikke baade i Form og Indhold er originalt fransk. Vistnok er der i de paagældende Stykker adskillige Ucorrectheder¹⁾, som kunde have været fjernede, men

¹⁾ For at tage et enkelt Exempel ere S. 39 de danske Ord . . . »at han vilde bringe ham (Frederik VII) sin Tak og Hyldest» gjengivne ved: »*qu'il*

Mangelen ligger dybere. Anm. troer — idetmindste hvis han tør paaberaabe sig sin egen Erfaring — at det overhovedet er meget vanskeligt, i en correct og for Franske tiltalende Form at give en nøiagtig Oversættelse af en paa Dansk foreliggende eller dog tænkt Beretning om vore Forhold og Begivenheder. Skal dette naaes, maa man begynde med at stræbe at vinde et fransk Synspunct: saa kommer Udtrykket, den franske Colorit snarere og lettere. Men dette vilde føre os for vidt.

Hvad Ordforklaringen angaaer, da beroer Bestemmelsen om hvad der i en saadan skal meddeles eller ikke, jo paa et Skjøn. Dog troer Anm., — for ikke at tale om, at ganske almindelige Ord, som *lord*, *poisson*, o. s. v. endog gjentagne Gange ere oversatte, — at den ialtfald til anden Afdeling kunde være indskrænket en hel Del. Et saadant Hjælpemiddel er unødvendigt for dem, der ere modne til at læse de historiske Stykker og de Digte, som findes i dette Afsnit. Et enkelt af de poetiske Stykker, Slutningen af Lamartine's »Hymne du Matin« (i »Harm. poët. et relig.« III), er overhovedet lovlig vanskelig for den yngre Alder. Derimod savnes paa flere Steder en Forklaring af virkelige Vanskeligheder. Anm. har saaledes truffet S. 71: *entendant piquer les premiers coups du midi*, — et Udtryk, der var ham ubekjendt. Det maa staae intransitivt: lyde, slaae, medens det, ellers nok kun forekommer som Sømandsudtryk, om at slaae paa en Signalklokke. S. 70 kunde: *n'était pas trop flatté de leur visite* gjerne være oversat, ligesom 2,13 *naerant* og 2,17 *toucher* i Bet. hæve Penge. Fremdeles S. 54: *des souches de Noël*, og S. 148 *un enfant terrible*, hvis egentlige Betydning — Barnet, der compromitterer de Voxne ved for Trediemand at gjentage deres Ord — ofte oversees. S. 175 *un pigeon de pied*, hvad Anm. ikke forstaaer. Hist og her mangler en oplysende Bemærkning, som S. 133 *le vieux Neck* (o: Nøkken), 178 *Balmat*, 180 *la plaisanterie d'Empédocle* o. fl. Paa nogle Steder er Oversættelsen eller Forklaringen ikke correct. Hvad Anm. ved en, som han tilstaaer, ikke særdeles nøiagtig Gjennemlæsning har stødt paa, er især Følgende. S. 53: *Mais je ne l'ai plus [le cheval]; je l'ai changé contre un habillé de soie*, hvortil Noten lyder: »*un habillé de soie*, en Børsteklædt, et Svin.« Men *un habillé de s.* vilde ikke staae alene som et substantivisk Udtryk; det maa oversættes: en (neml. Hest), som er klædt i Børster. S. 72: *Vous en serez pour vos frais d'esprit et votre charbon*, hvortil Noten: »De faaer at betale deres Vittighed og deres Kul, men Intet videre.« Dette »Intet videre« ligger sletikke deri. Det maa oversættes: De vil have spildt (komme til at bøde med) den Vittighed og de Kul, De har spenderet. Sammest. ere *gratter* og *cuire* i Overskriften overs. ved »skrabe« og

---

présenterait l'hommage de sa gratitude«. Men denne Brug af Conditionnel er ucorrect. Her ligger i Tanken hverken Hensynet til en tilgrundliggende Betingelse eller til en Andens Mening: det maa derfor hedde: *qu'il allait lui présenter, qu'il lui présentait (offrait)*.

«skjære, smerte». Men derved kommer hverken Betydningen af det gamle Mundhæld frem (vort: Efter den søde Kløse kommer den sure Svie), eller Allusionen til de i Fortællingen omtalte Høns, der kradse i Jorden. 2, S. 8 læses: *il ne 'voulut pas en avoir le démenti*, og dertil Noten: »vedgaae Skammen over at havø gjort det Modsatte». Tanken er skjæv, eftersom Drengens Forlegenhed netop maatte gaae ud paa at have troet hvad der fortæltes ham. Det maatte hellere oversættes ved: lade det »blive til Løgn», frafalde det engang Sagte eller Besluttede. S. 89 staaer der: *le minerai qu'on en tire donne soixante et quelquefois quatre vingts pour cent de fer brut*, hvortil Not. »brut, Brutto». Men brut er her ikke noget Handelsudtryk, men et Adjectiv: raat. S. 193 begynder det ovenf. omtalte Brudstykke af Lamartine med følgende Vers: *O Dieu, vois sur la terre! Un pale crépuscule Teint son voile flottant par la brise essuyé*. Her burde Oversættelsen angives. En Discipel vil ikke undgaae at oversætte: O Gud, see hen paa Jorden — hvilket vilde være falsk. Udtrykket gjør nogen Vanskelighed. Sammenligner man imidlertid Stedet med de foregaaende Paralleler i Originalen: *O Dieu, vois dans les airs! l'aigle éperdu s'élance Dans l'abîme éclatant des cieux*, og: *O Dieu, vois sur les mers: le regard de l'aurore Enfle le sein dormant de l'Océan sonore*, — saa er det tydeligt, at det er en friere Vending, der maa opfattes som om der stod: *vois le crépuscule teindre — l'aigle s'élancer — le regard de l'aurore enfler* o. s. v. I samme Strophe, hvor de af Morgensolen gjenneffurede »lambeaux» af Nattens mørke Skyer sammenlignes med Vimpler, hedder det: *Ils pendent aux tentes du soleil Comme des pavillons quand une flotte arbore Les couleurs de son roi dans les jours d'appareil*, og hertil i Noten: »Un jour d'appareil, en Afseilingsdag; l'appareil, m., Afseilingen; appareiller, gjøre Fartøiet klart til at seile.» Dette er imidlertid en slem Misforstaaelse. At en Flaade heiser en Mængde Flag og Vimpler til Kongens Ære fordi den afseiler, altsaa til Orlogs, giver ikke ret nogen Mening. Men *un jour d'appareil* er heller ikke »en Afseilingsdag», men en Festdag, Høitidsdag, paa hvilken det passer meget godt at Skibene flage. Til: *la nuit qui l'enfanta* (der tales om Dagen) S. 195 staaer i Noten: »enfantre, ndfangen». Men *enfantre* betyder føde, netop i saadanne figurlige Udtryk som paa dette Sted. S. 196 staaer i *La Charité* (af V. Hugo): *Tandis qu'un timbre d'or sonnait dans vos demeures Vous change en joyeux chant la voix grave des heures* o. s. v., hvortil i Noten: »Timbre d'or Guldklang», hvilket er uforstaaeligt og urigtigt. Der menes ligefrem et forgyldt Taffeluhur med Spilleværk.

Correcturen er god. S. 211 L. 31 er Ordet *Anjou* udfaldet. S. 112 L. 4: *d'Azél et Valborg* mangler de. S. 72 L. 9 f. n. staaer: *des rois, ce fils* o. s. v. Der maa staae Kolon. Den falske Interpunction forstyrrer den hele lange Periodebygning.

IV. Om denne lille Bog kan ikke være Meget at sige. Til Hjælpemiddel ved Indøvelse af de første Elementer synes en af Prof. Lassen i Kolding i sin Tid udgiven, blot af danske Exempler bestaaende Oversættelsesbog os at være nok saa heldig. Oversæt-

telse fra Dansk til Fransk, der for rene Begyndere ikke bliver stort Andet end en Retrovertering, slutter sig vel naturligt til Læsebogen. For dem, der ere komne videre, staaer Sagen naturligvis anderledes, men det forekommer Anm., at de franske Exempler, der hos Prof. Ingerslev ere stillede foran de danske, ogsaa for Syntaxens Vedkommende, da blive unødvendige. Hist og her er der nogen Mangel paa Correcthed i det Enkelte. Anm. skal angive, hvad han ved at gjenneumløbe Bogen er stødt paa. S. 4: en Hund af Træ; Exemplet skulde vel just hedde: en Træhund. S. 4: *bocal* har i Flert. *bocaux*. S. S. »To Trykfeil« hedder ikke *correct deus «errata»*, men *d. fautes d'impression*, da *errata* er en Trykfeilsliste, hvad ligefrem følger af Flertalsformen. S. 7: »forførerisk« hedder snarere *séduisante* end »séductrice«. Der kunde gjøres en ubetydelig Forskjel, men *séductrice* er ialtfald sjeldent. S. S. staaer i Fransken: *Elle lui est bien inférieure en sciences* — oversat ved — »i Kundskaber«. Men det er bekjendt nok, at *des sciences* ikke har denne Betydning. *Science* er Viden, Kundskab; *les sciences* bestemte (de »exacte«) Videnskabsfag. S. 13 savner Anm. Exempler paa »avoir« i Bet. faae. S. 14 »saucisse«: Pølsen i Alm. er snarere *boudin*. S. 34 kunde den transitive Betydning af *asseoir* være medtagen i Exemplerne. S. S. forekommer, som Exempel paa at Verbet kunne (o: forstaae) oversættes ved *je [ne] saurais*, til Oversættelse Ordene: »vi kunne ikke dandse«. Anm. har tidligere, ved at omtale Prof. I.s Læsebog, gjort opmærksom paa at dette er en Misforstaaelse af Sprogbrugen. S. 40 staaer i Fransken: *Soit paresse, soit faiblesse, il n'apprend rien*: med den opgivne Overs. »Svaghed«. Heri er der noget Skjævt. Sige vi, at en Discipel »er svag i Fransk og vanskeligt kan følge med«, saa hedder dette ganske vist ligesaa paa Fransk: *il est faible pour (sur) les mathématiques* o. s. v., men »faiblesse« vilde neppe bruges uden om legemlig Svaghed. S. S. vil at »aflægge Regnskab« neppe hedde absolut »rendre compte«. Der siges neppe Andet, end *rendre c. de ql. ch.* eller *r. ses comptes*. S. 43: Tørv hedder ikke »des tourbes« men *de la tourbe*. S. 50: ved »oranges« uden videre Tilføjelse forstaaes vel snarere Appelsiner end »Pomerantser«. S. S. »Fuldmaane«, dertil opgivet: »udtr. Maanen fuld«. Det hedder vel hellere *le plein de lune, la pleine lune* end »la lune pleine«.

V. Dette lille Hefte er for saa lang Tid siden udarbejdet og tildels offentliggjort, at Forfatteren deraf vel selv tør sige et Par Ord derom, saameget mere som han derved tillige faaer Leilighed til at omtale nogle, ovenfor forbigaaede Puncter i Hr. Pios Grammatik. Dengang det første Afsnit, om Kjønnet, i 1845 nedskreves uden at noget særligt Hjælpemiddel stod mig til Raadighed, troede jeg at kunne ordne dette ikke fortrinsvis vigtige, men lidt besværlige Punct af Formlæren noget rigtigere og overskueligere, end jeg havde fundet det fremstillet. Dette beskedne Formaal troer jeg blev forsaavidt naaet ved disse faa Blade, der siden ere benyttede saavel af Andre som af Hr. Pio. Naar jeg da nu overhovedet omtaler det nye Aftryk, for hvis Foranstaltning der forelaae særlige Grunde, saa er det

nærmest for selv at gjøre nogle Udsættelser. Ved at see Afstrykket ligge færdigt har jeg nemlig fundet, at der havde været Anledning til at underkaste første Udg. større Forandring, især at Et og Andet hellere fra Texten maatte have været nedflyttet til Anmærkningerne, f. Ex. *coi*, *coite*¹⁾, dernæst, at disses Indhold nogle Steder kunde have været fuldstændigere. Saaledes burde i Noten 33 ialtfald *aquilin*, der ligesom *feu follet* og *race chevaline, ovine* i Grammatikerne er udeladt, have været medtaget. (*Hagard* er tilfældigen udfaldet)²⁾. — Hos Pio er *a* opført blandt de masculine Endelser: jeg troer uden tilstrækkelig Grund. Hvad der kan anføres, naar de fremmede Ord fradrages (*un sofa, opéra, une razzia, villa*), er *ha, ha* (*un haha*), der ligesaavel kan skrives *ah*, ligesom i ældre Bøger *hé bien*, hvor nu *eh bien*, samt *brouhaha*, der knap kan kaldes et Ord; dernæst *baba, caca, dada, papa* — Altsammen hentet fra den første Barnealder³⁾. Hvad der S. 8 er antydet, at Ordenes Kjøen ogsaa kunde bestemmes ved blot at angive de Puncter, hvor det afviger fra Latinen, er hos Pio nærmere udført. Det andet, ikke forhen trykte Afsnit handler om Sprogets Lydlove og Overgangen fra La-

¹⁾ Hos Aubertin i *Gramm. moderne des écrivains français* hedder det rigtigt: *«coi invariable: elle, il reste coi»*. Den gamle fémm. var dels *coie*, dels *coite* (sjæld.). Havde jeg tidligere kjendt denne Bog, vilde de antydede Udsættelser være undgaaede. Aubertin er meget confus, hvorpaa jeg blot vil anføre det Exempel, at han taler om et *«ne euphonique»* i Sætninger som: *ce rôle est beaucoup plus grave qu'on ne pense*, med den tilføiede Forklaring: *«c'est peut-être aussi le ne italien, notre pronom en, retourné: che ne dite! qu'en dites-vous?»* Imidlertid har han dog prøvet paa at gaas en selvstændig Vej, og der skal nogen Dristighed til for at en Franskmand kan tale om et Neutrum og om Casus. At han saa atter gjør Formegent af det, er en anden Sag. Bogen har nogen Vigtighed, fordi den indeholder en paa mangfoldige Enkeltheder udstrakt Prøvelse af Sprogbrugen og af Grammatikernes traditionelle Forskrifter, der ikke altid passe til Sproget, som det nu er. En Bog, der er støttet til en saa omfattende og nøiagtig, man kunde fristes til at sige en saa overdreven nøiagtig Læsning, kunde vanskeligt skrives uden af en Indfødt. Forresten findes der i den adskillige uholdbare Paastande, netop om Enkeltheder, f. Ex. naar han forkaster fémm. *maligne*, som skal hedde: *«maline»*, og *métisse*; naar *Pâques fleuries* forklares: *«quand il y a des fleurs à Pâques»*; naar alle By- og Stednavne gjøres til masc., som *Rome est beau, Marseille est beau*, usagtet dog ganske vist Ingen vilde sige: *le grand eller l'ancien Rome, le riche Marseille*; naar *artistique* som fransk Ord forkastes og adskiligt Andet.

²⁾ I nogle Aftryk er ved Ordet *patron* en forvirrende Feil bleven staaende fra første Udgave.

³⁾ *Baba* forekommer i det daglige Liv ogsaa som Navn paa et Bagværk; *le dada* er det, som Barnet har Lov til at give *«Dada»*; at *papa* har holdt sig ud over Barnealderen, forandrer ikke Ordets Beskaffenhed, medens *maman* har faaet en anden Form. Af samme Slags ere *lolo*, *dodo* (sove), *bobo* (Av, Ondt); *Mimi* som almindeligt Navn for Smaa piger.

تين (tydske og nordiske Ord) til Fransk. Det samme Punet er behandlet hos Pio, I S. 10—17. Hr. Pios Freunstilling — thi Indholdet er paa begge Steder væsentligt det samme — er kortere, mere schematisk, men ogsaa noget fuldstændigere end min, der maa-skee vil synes at ligge lidt ud over en Discipels Standpunct. Dog har jeg søgt kun at tage Exempler af saadanne Ord, der kunde forudsættes bekjendte, og jeg troer, at dette Stykke, om det skal gjøre nogen Nytte, ikke væsentligt kan forkortes.

Odense, 1 Februar 1864.

Sick.

Latinsk Læsebog af C. Berg og R. Møller. 1ste Deel, 2den omarbejdede Udgave. Kjøbenhavn 1863.

I

For omtrent $\frac{1}{4}$ år siden udkom 2den udg. af C. B.s og R. M.s latinske læsebog, 1ste års cursus. Da jeg har havt lejlighed til at sætte mig ind i begge udgaver, skal jeg forsøge på at sætte almenheden istand til at bedømme, hvorvidt der heri er leveret de lærde skoler et godt og brugbart apparat.

Strax i begyndelsen opdager man, at læsebogen er undergået en betydelig forandring, ja at et helt afsnit af den er aldeles omarbejdet. De 6 første sider ere ordret optagne fra den gamle udgave, indeholdende indledende øvelser, 1ste, 2den og noget af 3die declination. Pag. 7 begynde verberne, og der følges nu den plan, at en hel conjugation gives fuldstændig, inden man går over til den næste. Samtidig hermed indøves declinationerne, adjectiver, talord og pronominer, idet afdelingen i større stykker (II, III o. s. v.) beror på dette sidste princip, afdelingen i mindre derimod (1, 2, 3, o. s. v.) tjener til at adskille de forskellige tempora, således at præsens, imperfectum og futurum indicativ activ i 1ste conjug. indeholdes i II, 2, perfectum, plusquamperf. og futur. exact. i II, 3, imperativ, infinitiv og participium i II, 4. Dernæst fortsættes i passiv på samme måde gennem hele 1ste conjug., og på samme måde behandles de 3 øvrige conjugationer. Derimod var den første udgave indrettet således, at først behandledes alle præsentia af de 4 conjugationer, dernæst alle imperfecta o. s. v., medens man samtidig dermed skred frem gennem declinationer, adjectiver o. s. v.

Det er altså et aldeles forskelligt princip, der er lagt til grund, og spørgsmålet bliver da, hvorvidt forandringen er heldig. Jeg skal nu ikke nægte, at det altid har forundret mig højlig, at udgiverne i den 1ste udgave turde vove således at sammenblande conjugationerne og at skille tempusformerne fra hinanden. Man udsætter sig jo åbenbart derved for, at disciplen ikke bliver sikker i conjugationerne. Det er overhovedet en temmelig mislig sag, forekommer det mig, inden den unge er sikker i formerne, at drage sammenlig-

ninger mellem de forskellige former. Man løber fare for, på den ene side at den unge ikke lærer hver enkelt conjugation sikkert, da hans opmærksomhed strax spredes i forskellige retninger og nødes til at være henvendt på forskelligheder, der kunne falde ham vanskelig nok at erindre, og at han på den anden side ikke får den forventede nytte af sammenligningen, da han mangler et sikkert grundlag. Det er dog virkelig aldeles urimeligt at forlange af disciplen, at han i grammatiken (thi dertil tvinges vi jo ved ordningen i den 1ste udg. af læsebogen, da grammatiklæningen vel ikke kan være synderlig langt forud for læsebogen og i ethvert tilfælde først får sin betydning ved at formerne indøves ved eksempler; thi kun derved kan det lykkes at få disciplen til at bevare formerne) skal lære de 4 conjugationer, ikke den ene efter den anden, men parallelt med hverandre, indicativ af alle 4 conjugationer på én gang, førend man har lært én hel conjugation som grundlag. Ikke at jeg dermed vil udtale min misbilligelse af al sammenligning overhovedet; tvertimod, jeg sætter overordentlig pris på den og benytter den meget i min undervisning, men vel at mærke kun til at bevare det allerede lærte, eller til, hvor jeg har et sikkert med en klar oversigt forbundet grundlag, at lette indprentningen af noget nyt; hvor stor betydning den har herved, er jeg mig fuldstændig bevidst. Men det er et aldeles galt princip, der kun bringer forvirring, at begynde på nogen sammenligning, førend man har et fast udgangspunkt. Lad disciplen lære 1ste conjugation rigtig udmærket, lad ham faae den indøvet ved en række eksempler, lad ham, hvad der dog er ligesaa vigtigt som conjugationernes indbyrdes forhold, blive opmærksom på tidernes og mådernes forhold til hverandre, lad ham være saa stiv heri som muligt er, og lad ham så gå til de øvrige conjugationer, så har man et fast udgangspunkt, så stå de enkelte conjugationers ligheder og forskelligheder snart klart for ham, så hjælper 1ste conjugation ham til hurtigere at lære 2den og omvendt denne til at bevare hin, og så opnår han den sikkerhed i formerne, der er det nødvendige grundlag for en ordentlig latinundervisning. I det andet tilfælde bliver det hverken helt eller halvt, hverken den ene eller den anden conjugation læres ordentlig (idetmindste af en stor del af klassen); thi drengen savner de holdepunkter, der skulle hjælpe ham til det tilsejtede overblik. Det var derfor efter min formening en hovedfejl ved den ældre udgave, at den adskilte tidene fra hinanden, og jeg må oprigtig udtale min glæde over at se, at forfatterne ere slæde ind på en, som jeg tror, i pædagogisk henseende utvivlsom rigtig vej.

Men denne forandring i henseende til formerne er ikke den eneste forbedring. Forfatterne have også besluttet sig til at opgive det tidligere fulgte princip i henseende til det syntaktiske, og jeg tør sige, bogen har vundet derved. Udgiverne havde nemlig i den ældre udgave foresat sig at gå aldeles systematisk tilværks; de have ved eksempler villet successive indøve kønnet, subject og prædicat, apposition, object, dativ o. s. v. Følgen deraf var, at disciplene

læste mirabile dictu 10 sider uden at gøre bekendtskab med substantivet i andre forbindelsesforhold end nominativ og accusativ. Man skulde ikke tro, at det var de samme udgivere, der i fortalen p. IV sige: »det er vigtigt, at disciplen ikke længere end nødvendigt dvæler ved ensartede phænomener»; men kan man virkelig antage det for nødvendigt, efterat en dreng har lært tysk eller fransk i det mindste i 2 år, at lade ham læse 10 sider uden at optage andre casus end de to nævnte, og kan der tænkes nogen større ensformighed? Det er muligt, at dette kan have passet til den tid, da den ældre udgave udkom; det skal jeg ikke nærmere indlade mig på; men sikkert er det, at det ikke passer til vor tid, at denne successive fremstillen af syntaktiske phænomener med så yderlig nøjagtighed nu ikke blot er unødvendig, men endog ligefrem skadelig. Man må nemlig vel erindre, at latin ikke er det første fremmede sprog, disciplene komme i berøring med; de have allerede gennem undervisningen i tysk og fransk (og naturligvis også dansk) gjort bekendtskab med og ere hjemme i (idetmindste pluraliteten, ugrammatiske hoveder findes jo i de fleste classer, men dem kunne vi intet hensyn tage til) de forskellige ordclasser og casusformer, præpositionernes indflydelse på casus, subjects- og prædicatsforestillingerne, object, hensynsbetegnelse o. s. v. Jeg har selv ved som lærer i dansk at have $\frac{1}{2}$ år at gøre med drenge, der først skulde begynde på latin $1\frac{1}{3}$ år efter, havt rig lejlighed til at se, hvor vidt drengene vare udviklede i den alder i henseende til de grammatiske phænomener (jeg taler naturligvis kun om den praktiske anvendelse og forståelse). Det står også ligefrem i forbindelse med den større vægt, vor tid lægger på grammatik og grammatisk stringens. Men nu at lade denne erhvervede skat ligge død hen uden at benytte den til derpå at bygge videre, at gå ud fra den tåbelige forudsætning, at disciplene skulle lære fra ny af, ikke befæste det tidligere lærte, og således lade enhver lærer begynde forfra med at indøve de grammatikalske grundbegreber, at forudsætte, at drenge, der nu 12 år gamle begynde på latin, ikke skulde være videre i henseende til opfattelse af grammatiske phænomener, end i forrige tider, da man begyndte med latin i skolens nederste klasse, er efter min mening et stort pædagogisk misgreb, det er ligefrem at opgive al continuitet i sprogundervisningen og al samarbejdet mellem lærerne i de forskellige sprog, og det glæder mig inderligt, at dette ved den ny udgave er opgivet, således som også hr. overlærer Berg skarpt har udtalt det i fortalen til sin græske formlære (3die udgave) p. IV angående den græske undervisnings forhold til latinundervisningen. Man vil strax ved første øjekast i bogen opdage, at fra p. 7 er denne systematiseren opgivet, at alle casus i flæng anvendes, at object og hensynsobject forekomme mellem hinanden o. s. v. Naturligvis er dette ikke sket således, at al plan er holdt ude, de tidligere stykker indeholde åbenbart lettere exemplar end de senere; hine indeholde så simple forbindelser som muligt; af nyt optages kun ablativus instrumentalis, der ikke kan være så overordentlig vanskelig for disciplen at op-

fatte (en ubehagelig unøjagtighed herved skal jeg senere omtale). Men efterhånden som eksemplerne skride frem, sættes de forskellige casus i mere indviklede forbindelser, uden at dog nogen større vanskelighed viser sig, de forskellige ablativer og genitiver optages, præpositioner med deres styrede ord (en forbindelse, der jo er disciplen bekendt fra tysk og hvor egentlig kun det ny, men allerede analoge tilfælde indtræder, at også ablativ, den ny tilkomne casus, kan være styret af en præposition), accusativ, genitiv og ablativ uden præposition ved stæders og mindre sørs navne o. s. v. — Man må overhovedet herved erindre, og det samme gælder også om det, jeg om lidt vil komme til at omtale, at disciplen ikke arbejder på egen hånd, at læreren med sin vejledende, både hjælpende og rettende hånd står ved siden af, og at lectionen altid gennemgås forud. »Endda«, vil man måske indvende, »blive eksemplerne for vanskelige og opgivelsen af den ældre udgaves systematiseringen for mislig«; jeg benægter dette; men frisk og dygtig, altid opmærksom på, hvor hjælp behøves, må læreren være, stringent og klar; for en lærer uden disse egenskaber er bogen vanskelig at bruge.

Den umiddelbare følge af opgivelsen af dette urigtige pædagogiske princip har været, at eksempelsamlingen har fået et langt fyldigere indhold. Jeg må her tillade mig en almindelig pædagogisk bemærkning. Exempler i en sådan skolebog bør efter min mening have en dobbelt egenskab. De bør være på den ene side letfættelige, på den anden side med reelt indhold. At eksemplerne i den ældre udgave vare letfættelige, skal jeg ingenlunde fragå; tvertimod, det forekommer mig endog, at udgiverne undertiden heri ere gæde for vidt. Det hænger sammen med den urigtige pædagogiske systematiseringen, jeg nylig har omtalt. Efter den ovenfor fremstillede udvikling antager jeg, at man efter at have gennemlæst bogen vil indrømme mig, at eksemplerne med undtagelse af et enkelt, som læreren jo kan springe over uden fare for mangel på stof, da samlingen er rig nok, i det hele ikke ligge over disciplens kræfter, men indeholde letfættelige forbindelser. — Hvad den anden side, eksemplernes reelle indhold angår, så må det anses for et stort held, at udgiverne, idet de have forandret anordningen, have fået lejlighed til i denne henseende at præstere alt, hvad man med billighed kan forlange. Dette var ikke tilfældet med den gamle udgave; man vil der ikke sjældent træffe eksempler, der efter min mening ere åndløse, kun ere et skelet uden legeme, kun give lejlighed til indøvelse af grammatiske former uden at tiltale disciplen, fordi de ikke have noget virkeligt indhold, t. ex. p. 9: min fader skriver vers; p. 11: jeg har ikke elsket en visere mand end din broder; p. 15: *tu es is, qui me sapissime ornavisti*; p. 22: nu have vi hørt det, som forhen neppe var blevet hørt o. s. v. Der kan dog vel neppe tænkes noget åndløsere, noget mere pinligt både for lærer og tolvårs disciple end sådanne eksempler. — Dette er nu undgået ved den ny anordning. Herved er der ladet udgiverne den største frihed i henseende til valget af eksempler, og således have disse fået nogen fylde, de ere nu virkelig positive, og ikke som forhen en tom ordforbindelse. De

gå i en dobbelt retning; dels ere de (og det er det overvejende antal) historiske, hvilket giver læreren lejlighed til, hvad jeg anser for meget heldigt, at bringe nogen afveksling ind i undervisningen, ved at tilknytte en historisk bemærkning, der enten opfrisker noget gammelt hos disciplen eller giver noget nyt; dels ere de af et ethisk indhold, indeholde en eller anden sentens. Kun 2 eller 3 steder er et eksempel af hin indholdsløse art i en snæver vending benyttet, og i så henseende indtager bogen ganske vist en høj rang blandt vore skolebøger. På den anden side må jeg højlig anerkende, at udgiverne ikke ere gåede for vidt i deres bestræbelser for at få eksempler med virkeligt indhold, og at de navnlig, hvad ingenlunde kan siges om alle skolebøger, have holdt filosofiske eksempler borte, der ere så vanskelige, at neppe engang læreren kan forstå dem, endside disciplen.

Når jeg nu i korthed skulde angive, hvori de heldige forandringer efter min mening bestå, så er det, at udgiverne have truffet en sådan anordning af stoffet, at disciplene både opnå sikkerhed i formerne, der er noget nyt, og komme til at afbenytte det tidligere vundne udbytte af sikkerhed i syntaktiske phænomenere; derved have de opnået en langt indholdsrigere eksempelsamling, der af en frisk, påpassende lærer, der nærer interesse for undervisningen, uden tvivl vil kunne benyttes med sådant udbytte, at disciplene efter at have læst de første 24 sider ville besidde en langt større sikkerhed i latinske former og constructioner end om de havde læst det tilsvarende afsnit af den ældre udgave.

Hvad den øvrige del af bogen angår, er ingen væsentlig forandring truffet; flere eksempler ere udskudte, og jeg kunde have ønsket, at udgiverne vare gåede videre heri, idet bogen vistnok endnu er af for stort omfang til første års cursus, hvilket jo er bestemmelsen (se fortalen til 1ste udg. p. IX). — En heldig forandring er foregået med ordbogen (der kun gælder 1ste afdeling), idet ordene ere ordnede i hvert stykke alfabetsk; til slutning er tilføjet et latinsk og et dansk ordregister, hvorved et føleligt savn er blevet afhjulpet. Det vilde vistnok være ønskeligt, om udgiverne vilde besørge en lignende ordforklaring til 2den afdeling udgivet.

I princippet altså er jeg enig med udgiverne, og hvad jeg kan have at udsætte på bogen, angår kun enkeltheder og ubetydeligheder. Jeg kunde således have ønsket, at betegnelsen for korthed og længde var bleven lidt omhyggeligere gennemført, navnlig i begyndelsen af bogen (således som det er sket i ordbogen). Enhver latinlærer ved, hvor vanskeligt det er at vænne disciplene til det rigtige i så henseende, og hvor ofte en lærers øre, selv i de højere classer, stødes ved at høre ord galt udtalte, fordi den lærer, der har havt den første latinundervisning, ikke har taget sagen ivrigt nok, og hvor vigtigt det på den anden side er for den senere læsning af poesi. Det simpleste middel hertil vil være, at læsebogen i begyndelsen temmelig fuldstændig antyder det og ikke skyer gentagelser, hvorved disciplene så at sige uden at mærke det lidt efter

lidt vænnes til det rigtige, og når læreren tillige jævnlig retter de fejl, der begås, vil man på et senere standpunkt befries fra at spille tiden med noget, disciplen burde kende allerede forlænge siden.

Jeg beklager meget, at udgiverne ved en unøjagtighed på nogle steder have begået et pædagogisk misgreb i syntaktisk henseende. At de danske eksempler ikke må indeholde andre forbindelser end sådanne, der findes i det latinske stykke, er vel ingen så tåbelig at påstå; når constructionen er bekendt, så er det aldeles ligegyldigt, om den først forekommer i det latinske eller i det danske stykke. Men når det er en ny construction, som man med sikkerhed kan sige, at disciplen ikke har havt lejlighed til at gøre sig bekendt med gennem andre sprog, så er det et misgreb ikke først gennem et latinsk eksempel at påvise det. Dette er t. ex. tilfældet med redskabets ablativ, der første gang forekommer p. 7 n. 2 i det danske stykke uden at noget latinsk eksempel har gjort opmærksom derpå.

Af virkelige anticipationer (angående omfanget af dette begreb er jeg ganske enig med udgiverne i fortalen til den ældre udgave p. VII, *) har jeg truffet forholdsvis kun meget få; jeg skal nævne p. 10 l. 3: *minimae*.

I ordfortegnelsen er der p. 93 glemt betydningen »billedstøtte« for *signum*, uagtet ordet netop forekommer i denne betydning på det tilsvarende sted i teksten.

Jeg kunde have ønsket, at forfatterne havde benyttet latinske typer også til de danske stykker, således som hr. overlærer Berg allerede har gjort ved den græske læsebog. Den eneste tænkelige grund til at undlade det er, at de ikke have villet sætte latinske og danske stykker med samme tryk; men denne grund forekommer mig dog ikke stærk nok til at undlade at foretage en forandring, der arbejder hen til et mål, vi alle bør efterstræbe, at opnå så stor enhed som muligt i vor skrift, fremfor alt i skolebøgerne, og at opgive den tåbelige brug af et dobbelt alfabet.

Endelig kan jeg af praktiske grunde kun beklage, at udgiverne ikke have fundet sig foranledigede til at forudskikke et par ord angående bogens plan og gøre opmærksom på den betydelige omarbejdelse, der gør den 1ste udgave aldeles ubrugelig ved siden af den anden. Det er ubehageligt for en lærer, når han begynder at benytte bogen i den gode tro, at forandringerne, fordi udgiverne ikke, som skik og brug er, have henledt opmærksomheden derpå, ikke ere væsentlige, da på et senere punkt at overraskes ved, at de to udgaver ikke længere følge hinanden, og at nødes til at lade de disciple, der have købt 1ste udgave, anskaffe den 2den.

Dog alt dette er jo kun småting og for intet at regne i sammenligning med den gennemgribende forbedring, bogen har modtaget, og jeg tror uden betænkning at kunne anbefale bogen som et godt grundlag for latinundervisningen i vore skoler.

October 1863.

R. Christensen.

II.

Hvad der især udmærkede den af C. Berg og R. Møller i Aaret 1848 udgivne Læsebog og betog det, som man ellers kunde have at indvende imod Bogen, saasom at den var for stor, og at ikke faa af Exemplerne vare for vanskelige, en heel Deel af dets Betydning, det var den smukke Plan, der var lagt, og den Orden og Consequents, hvormed den var bragt i Udførelse. Udgiverne have i Fortalen til den nævnte Bog gjort Rede for og udviklet denne Plan. Det var deres Hensigt at lade de forskjellige syntactiske Phænomener udvikle sig successive, i en jevn og rolig Fremskriden, eftersom Disciplen blev Herre over flere og flere Former; de havde med al mulig Omhu søgt at undgaae forstyrrende Anticipationer; thi de vidste af Erfaring, »hvor sløvende det virker at lade Phænomener, der dog opvække Elevens Spørgeeyge, staae uforklarede, eller hvor distraherende det er pludselig at give Forklaring af Phænomener, som for det Første komme til at staae som rene Enkeltheder» (p. VII.). Som sagt, Planen var smuk og tiltalende, og den var det Resultat, hvortil Udg. vare komne »deels ved en flereaarig Erfaring, deels ved omhyggelig Gjennemtænkning af, hvad Andre have talt og skrevet denne Sag betræffende.» (p. III.). Og i Sandhed, de syntactiske Phænomener udviklede sig saa smukt, saa roligt og jevnt, at man, naar Formlæren var gennemgaaet, tillige, jeg havde nær sagt, uden at mærke det, havde gennemgaaet Hovedpuncterne af Casuslæren.

I Aar er udkommen anden, omarbejdede Udgave af samme Bog. Forandringen gjælder imidlertid i Hovedsagen blot første Afdeling (pg. 7—24) indtil Tillæget, medens dette og de indledende Øvelser og anden Afdeling i alt Væsentligt ere uforandrede. Men Forandringen i det nævnte Stykke er da saa grundig og fuldstændig, at man knap kan gjenkjende Bogen, og at den smukke Plan med sin »jevnt fremskridende Udvikling« og uden de »forstyrrende Anticipationer«, Resultatet af den »flereaarige Erfaring« og »omhyggelige Gjennemtænkning«, er bleven aldeles forstyrret. Hvad der har bevæget Udg. til at foretage Forandringen, til at beholde den gamle Plan i Bogens sidste Deel og forlade den i dens første, saaat der nu er fremkommet en Bog uden Eenhed, det sees ikke; thi de have ikke fundet det passende at ledsage den nye Udgave med nogen Fortale, der kunde give Oplysning herom og udvikle den nye Plan, der nu følges i Bogens første Afdeling. Jeg tilstaaer, at jeg hverken har været i Stand til at opdage Grunden til Forandringen, eller hvilken den nye Plan er.

Idet Udg., der i første Udgave lode Disciplene lære de fire Conjugationer saaledes, at de lærte først Præsens af alle fire, saa Impft. og saa fremdeles, nu have opgivet denne Ordning og ville have første Conjugation lært fuldstændigt, førend man gaaer over til anden og saa fremdeles, saa have de aldeles opgivet den jevne Fremskriden af de syntactiske Phænomener, og disse fremkomme nu i en saa skjøn Uorden som muligt, og den ene Anticipation følger

ovenpaa den anden. Jeg skal anføre nogle Exempler. Stykket 2 (pg. 7) indeholder Exempler paa Præsens, Impft. og Futurum af late Conjugation. Her viser sig det ligefremme Object første Gang for Disciplene, i det 3die Exempel; men det 4de Exempel byder dem allerede de to Accusativer ved *interrogo*. Hensynsobjectet kjende Disciplene endnu ikke; de have ikke seet et eneste latinsk Exempel med en saadan Dativ, men alligevel skulle de benytte den for at oversætte to danske Exempler i Stykket 3 (pg. 7 og 8). Det er overhovedet mærkeligt, hvilken Mængde af grammatiske Nyheder denne Side 7 tilbyder Disciplen. Naar man betænker, at han, som læser Latin paa anden Maaned, ikke har lært meer end de 3 første Declinationer og Verb. *sum*, ikke har seet andre Sætninger end saadanne, som indeholde Subject med Apposition, *sum* og Prædicatsnomen, og nu er i Begreb med at lære Tiderne i Indicativ af *amo*, saa vil man sikkert indrømme mig, at det let turde være formeget, naar der i to Stykker paa een Side bydes ham følgende: 1) Objectaccusativ, 2) Accusativ som Prædicatsnomen ved ufuldstændige Verber, 3) Accusativ som fjernere Object, 4) Dativ som Hensynsbetegnelse, 5) Midlets Ablativ, 6) Eiendoms genitiv, 7) Gjenstandsgenitiv, 8) Apposition, der i Dansk betegnes ved »som«, foruden Talord (*tertius, centum*), Adverbier, hvorimellem endogsaa *brevi*, og adskillige Præpositioner: *per, ex, sine, ad, usque ad, contra, intra* og *in*, hvilket han altsammen seer for første Gang. Paa Side 8 indtræder Dativ som Hensynsobject ved intransitive Verber og Ablativer endogsaa ved *orno* og *dono*. — Medens Stedsbestemmelserne ved Byers og Øers Navne først læres i Stykkerne 2 og 3, pg. 30 og 31, og Tidsbestemmelserne i Stykket 4, pg. 33, findes dog allerede pg. 18 et dansk Exempel med »I Rom«, og latinske pg. 11 med »*Idibus Martiis*«, pg. 12 med »*initio adolescentiæ*« og pg. 13 med »*Adventu Ariovisti*«. — Adjectivernes Comparison læres først med Stykket 6, pg. 13; men pg. 10 findes »*minimæ*« og »*svagere*«, pg. 11 »*plus*«, »*sanctiora*«, »retfærdigste« og »største«, og pg. 12 »*antiquissima*«. Og nu Pronominerne, som dog virkelig ikke udgjøre det letteste Partie af Formlæren, og som den første Udgave med god Grund tildeelte 4 Stykker (det første indeholdt de personlige, det reflexive og de demonstrative Pronominer, det andet det relative, det tredje de ubestemte relative og spørgende, og det fjerde de ubestemte,) de ere nu alle affærdigede i eet Stykke paa knap een Side. At der derfor mangler Exempler paa adskillige af dem, er en Selvfølge. Med *tu* findes saaledes slet intet Exempel; med *ego* findes et latinsk og et dansk, begge med Dativ *nobis*. Derimod ere de to første Exempler af Stykket følgende: »*Iracundus homo sibi ipse nocebit*« og »*Omnibus temporibus suæ amicitias sunt*« og det syvende: »*Thrasybulus Phylon, quod est castellum munitissimum Atticæ, occupavit*. Som man seer, ere Udg. ikke bange for at begynde med Noget, der paa Grund af de syntactiske Afgivelser ikke hører til det letteste.

Hertil kommer desuden, at Exemplerne ere blevne meget

vanskeligere, maaskee netop paa Grund af den aldeles vilkaarlige Sammenstillen af de syntactiske Phænomenen. Det gjælder baade om de latinske og de danske Exempler, men især om de sidste. De danske Exempler skulle naturligviis blot tjene til at recapitulere det i de latinske lærte. De maae derfor hovedsagelig kun indeholde de samme Ord, de samme Ord- og Sætningsforbindelser, som de tilsvarende latinske; de maae være saa lette, at Disciplen, naar han og Læreren i Forening have gennemarbejdet de latinske, næsten paa egen Haand kan klare dem. Saaledes vare de ogsaa før; men saaledes ere de ikke nu. Nu indeholde de en Mangfoldighed af Nyheder af alle Slags. Mange af dem ere nu saa vanskelige, at man kan være glad, om en Discipel af 5te, maaskee 6te Classe, kan oversætte dem uden Feil. Jeg vil her strax tilføie, at nogle danske Exempler fremtræde i en uheldig Form. Man siger ikke paa Dansk: »Styrmanden, naar han skal seile, iagttager Vinden« (pg. 8), eller: »Gn. Pompeius, da han var blevet overvundet af Cæsar, bønfaaldt og anraabte Ægyptiernes Hjælp« (pg. 10). Naturligviis har man givet Exemplerne denne udanske Form for at lette Disciplene Oversættelsen. Men det er et stort Spørgemaal, om ikke en saadan Hjælp skader meer, end den gavner. Erfaringen viser i det mindste tilstrækkeligt, at en saadan »Børnelærdom« sidder vidunderlig fast, og at det koster megen Uleilighed senere, saavel ved mundtlig som skriftlig Oversættelse, at vænne sig af med denne stygge Form. Man burde have givet Exemplerne med den rette danske Ordstilling og i Parenthes tilføiet den latinske. Det har man da ogsaa gjort andre Steder, saaledes pg. 12: »Markerne toge megen Skade (d. e. der skadedes Markerne (dat.) meget) ved Regnskyl«, eller pg. 10: »De romerske Soldater unddroge sig sjelden Krigstjenesten af Frygt for (d. e. frygtende) Fjendens Sværd.« Lige nedenunder læser man rigtignok igjen: »De Amazonske Jomfruer, øvende deres Legemer i Vaaben, kom Mændene lig i Tapperhed og Styrke«.

Hvad synes man om at byde en Discipel, som i omtrent 2 Maaneder har læst Latin, Exempler som følgende: »*Postquam diu pugnatum est, tandem exercitus hostium a triarii Romanis superatus est*« (pg. 9); eller: »*Themistocles ab Atheniensibus judicatus est superatus esse probitate ab Aristide*« (pg. 10)? Umiddelbart i Forveien læses: »*Ab exercitu magno superatum esse parvo exercitui non turpe est.*« Det er virkelig ikke saa ganske let for en lille Dreng at begribe, hvorfor det paa det ene Sted skal hedde *superatus esse* og paa det andet *superatum esse*, og hvordan det gaaer til, at *superatum* er Accusativ og i Forbindelse med *esse* Subject, om hvilket han kun veed, at det skal staae i Nominativ. Eller som følgende: »*Consulerne forkyndte Soldaterne: Dersom Byen bliver indtaget (fut. exact.) inden fire Timer, vil jeg skjænke Hæren en Del af Stadens Marker*«, (pag. 9) eller: »*I Begyndelsen havde vel Themistocles's Plan mishaget Athenienserne; men kort efter billigede det let bevægelige Folk den berømte Feltherres Forslag*«, (pg. 11); eller: »*De romerske Legioner bleve i Slaget ved Zama tvertimod Hannibals Forventning ikke skræmmede ved*

Synet af de Carthageniensiske Elephanter« (pg. 12); eller: »Soldaterne vare af Felttherren blevne forhindrede fra at kæmpe (d. e. fra Kamp); men fulde af Utaalmodighed krænkede de Befalingen« (pg. 12)? Eller om at præsentere en Discipel, der skal indøve Perfectum Indicativ Passiv af 3die Conjugation, et latinsk Exempel, som det første af Stykket 6, pg. 18, der i 3½ Linie indeholder foruden andre Herligheder 2 Eiendomsgenitiver, 2 Artens Genitiver, den ene af disse med en beskrivende Genitiv, og 1 Gjenstandsgenitiv ved et Tillægsord? eller et dansk som: »Philippus, Macedonernes Konge, efterat han to Gange var bleven jaget paa Flugt (perf.), to Gange berøvet (sin) Leir, kæmpede med Romerne ved de Høie, som de kalde Cynoscephalæ« (pg. 19)? Dog, jeg vil ikke fortsætte denne Opgørelse. Enhver, der underviser efter denne Bog, vil snart erfare, at der ikke er en Side, uden at han er nødt til af forskellige Grunde at forbigaae nu et, nu et andet Exempel. — Pg. 19 læses: »*Alea jacta esto*«; hvad skal man nu gjøre med et saadant Exempel? hvad skal man sige Discipelen om *jacta esto*? Af sin Grammatik kjender han ikke den Form, og at fortælle ham, at det er en latinsk Oversættelse af det græske Perf. Imper. Med., gaaer da ikke an.

Naar jeg i denne Anmeldelse kun har holdt mig til den første Afdeling af Bogen, da er det, fordi denne har særlig Interesse for mig, og fordi det er den Deel, som af alle de Skoler, der have benyttet Bogen, er læst heel eller saa godt som heel, medens de øvrige Dele kun ere læste i Udtog eller slet ikke. Det har gjort mig ondt, at Forandringen netop har rammet den Deel af Bogen, der har været meest brugt og vel altsaa har behaget meest, og ved sin Planløshed og Hensynsløshed har gjort Bogen om ikke aldeles ubrugelig, saa dog saa besværlig at bruge, at jeg vil betænke mig meget paa at benytte den oftere.

Endnu vil jeg blot tilføie, at i Exemplet: »*Gallia ulterior maxime est frugifera regionum Italiae*« (pg. 13) maa *ulterior* være en Trykfeil for *citerior*; thi *Gallia ulterior* hørte da ikke til *regiones Italiae*, og at jeg har truffet 3 Trykfeil, der ere gaaede over fra 1ste til 2den Udgave, og heraf ere dog de 2 rettede af Udgiverne selv i Trykfeilslisten til 1ste Udgave: pg. 25: »forbandt sig til« istedetfor: »sluttede«; pg. 26: »offrede« og »offre« for: »indviede« og »indvie«, og pg. 36: »*murum*« istedetfor: »*murium*« (Gen. pl. af *mus*).

7de November 1863.

C. Kern.

Jeg skal i Anledning af disse to Anmeldelser af R. Møllers og min latinske Læsebog blot tillade mig at meddele, at der er taget et næsten ordlydende Aftryk af de særligt under Omtale bragte Sider (7—24) efter 1ste Udgave forat følge som Tillæg til 2den Udgave for de mulige Skolers Skyld, hvor den begyndende Latinundervisning danner Udgangspunktet for grammatisk Undervisning overhovedet.

C. Berg.

Blandinger.

Hermeneutiske og kritiske Bemærkninger.

Af *J. P. Bang.*

1. I det 1ste Hefte af dette Tidsskrifts 1ste Aargang har Madvig udtalt sig om det besynderlige Indtryk, det gjør, i et i Aar læst og mangfoldige Gange paa Tryk oversat og forklaret Skrift at støde paa et Sted, hvorom Ingen har yttret mindste Tvivl og om hvilket man dog, naar Reflexionen engang er vakt, føler sig overbevist, at det, som det almindelig forklares, indeholder aabenbare Forkeertheder, der ikke kunne tilregnes Forfatteren. I 3die Hefte af samme Aargang har afdøde Professor Ek i Lund søgt at hævde den nedarvede Fortolkning af de Steder (Virg. Aen. 1, 321—324. Hor. od. II, 18, 24), der have fremkaldt denne Bemærkning af Madvig, idet han finder, at det gjør et nedslaaende Indtryk saaledes at see Døren aabnet for en almindelig Tvivl om hele Philologien, hvis fleste Data, selv de, som længe have været ansete for fuldt konstaterede, paa den Maade kunde idetmindste mistænkes for at behøve en Revision. Ek vilde neppe have følt sig saa nedslaaet, naar han havde lagt tilbørlig Vægt paa hvad Madvig tilføjer, at det er let forklarligt, at netop ved de allerhyppigst læste og i Skolen stadig benyttede Oldtidsskrifter den tidligt tilvante Opfatning kan holde Reflexionen borte, hvor den ellers vilde indtræde. I hiin Bemærkning af Madvig kunne vi med større Ret finde en ansporende Opmuntring for Philologen, der i disse Tider maaskee ikke er ganske overflødig. Alle vor Videnskabs Gebeter ere i dette Aarhundrede paa det Ivrigste blevene glennemarbedede, under den Aar for Aar forøgede Vanskelighed ved at fremkomme med noget Nyt ere de fjerneste Afkroge gjen-nemstøvede. Den Fristelse ligger da nær at ansee Forskningerne for afsluttede og bragte til utvivlsomme Resultater og derfor slaae sig til Ro ved mekanisk Tilegnelse af, hvad Forgjængerne have overleveret os. Madvig minder os da om, at selvstændige Undersøgelser og aarvaagen Opmærksomhed selv nu, da vor Videnskab bugner af en uoverskuelig Masse af Bøger, kunne, endog hvor man mindst venter det, lønne Umagen med et tilfredsstillende Resultat. Hvorledes det kan forholde sig med »data, som længe ansetts fuldt konstaterede«, have vi nylig faaet et overraskende Exempel paa. Hvormange iblandt os have vel tvivlet paa, at vi skyldte Pisistratus vor Homer, hvem, enten han var Wolfianer eller ikke, har vel tænkt sig Muligheden af, at Iliaden og Odysseen kunde have bestaaet som Heelheder uden den attiske Tyrans og hans Redaktionscommittee? Og nu viser Nutzhorn i sin Disputats om de homeriske Digtes Tilblivelsesmaade os klarligen, at det er en Misforstaaelse og Opdigtelse fra forholdsviis sene Tider.

Den Bemærkning af Madvig, jeg gik ud fra, finder Anvendelse paa endnu et Sted hos en af de i og udenfor Skolen allermest læste og kommenterede Forfattere, hvor en urigtig eller ialfald høist unøjagtig Fortolkning hidtil, saavidt mig bekendt, har gjort sig gjældende. I Horat. od. IV, 10, 5 staaer der:

— *Inspersata tuæ quum veniet pluma superbie* —
Nunc et qui color est puniceæ flore prior rosæ
Mutatus Ligurinum in faciem verterit hispidam:
Dices, heu, quoties te speculo videris alterum:

De hos os almindeligst brugte Skoleudgaver, Orellis, Naucks og Lembkes, forklare *alterum* = *immutatum* (Orelli: *alterum factum, prorsus immutatum ab hoc, qui nunc es*. Nauck: *immutatum*, dog tilføjer han med en svag Følelse af det Rette: eigentlich als einen Zweiten. Lembke: med forandret Udseende). Efter denne Fortolkning fremkommer der en styg Tautologi: naar Du er bleven forandret, vil Du sige, saa ofte Du seer Dig forandret i Speilet. Men det er en fast latinsk Sprogbrug, at *alter* aldrig kan faae Betydningen af Forskjellighed, som *alius* har. (Madv. Lat. Gr. § 496, Anm. 1). Dette Sted hos Horats maa altsaa forklares i Lighed med det fra Ciceros Breve (Stederne findes i Lexx.) bekjendte *alter ego* og Cic. Læl. 21,80 *alter idem*: «Naar Du i Speilet seer Dig selv som En til, Dit andet Selv, Dit Gjenbillede». Som Pendant hertil kan sammenlignes Ordene i Brevet til Torquatus (Epp. 1, 5, 23—24): *ne non et cantharus et lanx ostendat tibi te*.

2. Vell. Paterc. II, 92, 2 staaer endnu i Haases Udgave (hos Teubner 1851): *Tum Sentius, forte et solus et absente Cæsare consul, quum alia prisca severitate summaque constantia vetere consulum more ac severitate gessisset* o.s.v. De udhævede Ord stöde som en ildeklingende Gjentakelse af det Samme med kort Mellemrum og stride mod almindelige stilistiske Regler. Characteristiken i det Enkelte af Sentius's Consulvirksomhed sammenfattes under den almindelige Angivelse af Forbilledet, *vetere consulum more*: hvad der kommer til, er ubehjælpelig og upassende Gjentakelse (der allermindst kan tænkes mulig hos en latinsk Skribent fra Sölvalderen). Disse Ord bör udslettes som en Dittographi af *ca severitate* i den foregaaende Linie.

3. Paus. I, 34, 4 (om Amphiarao's Orakel ved Oropos): *Ἰοφῶν δὲ Κνωσίου τῶν ἱεργῶν χρησμούς ἐν ἑαμέτρῳ παρίχετο Ἀμφιάραον χρῆσαι γάμενος τοῖς ἐς Θήβας σταλεῖσιν Ἀργείων*. Den latinske Oversættelse hos Schubart & Walz og Dindorf lyder saaledes: *Iophon autem Gnosius vatum oracula heroicis versibus exposuit dicitque Amphiarao consulentibus Argivis, quum Thebas profecturi essent, responsum dedisse*. Siebell: *Iophon autem Gnosius, qui vatum oracula heroicis versibus exposuit, Amphiarao consulentibus Argivis, quum Thebas profecturi essent, his versibus respondisse memorie prodidit* (han sætter ikke Punktum efter *Ἀργείων*, men tager Ordene *ταῦτα τὰ ἐπη* fra det Følgende med hertil). Ved disse Oversættelser er Forholdet mellem Hovedverbet og Participiet ikke tydeligt eller rigtigt udtrykt, ligesom det heller ikke sees, hvad for *•vates•* der menes. Af det Følgende er det klart, at Iophon satte nogle Spaadomme i Vers, som han udgav for at være af Amphiarao's, hvilket Pausanias gjendriver dels ved at man ikke kjendte *χρησμοί* af Andre end de af Apollon begeistrede Propheter, til hvilke Amphiarao ikke hørte, dels ved at Amphiarao alene var bekjendt som Drømmeudtyder. Altsaa maa der oversættes: Iophon satte Spaadomme i Vers, som han foregav, at Amphiarao havde forkyndt for Argiverne, der drog til Theben. Tilbage staaer Genitiven *τῶν ἱεργῶν*. Exegeter er enten det Samme som Periegeter, Ciceroner, der foreviste og forklarede Reisende Templernes Mærkværdigheder, eller Folk, som fortolkede de religiøse Bestemmelser og gave Responsa angaaende den geistlige Ret (Herm. Gott. Alterth. § 1, n. 12). Der kan vel tænkes Steder, hvor Sandsigere kaldes *ἱεργῆται* som Fortolkere af Gudernes Villie, af Skjæbnens Bestemmelse, men ikke som her uden videre Tilføjelse eller Antydning i Sammenhængen. At lade denne Genitiv være styret af *χρησμούς* giver derfor ingen Mening. Den er snarere at opfatte som en partitiv Genitiv hørende til

Ἰοφῶν (Clavier vilde foran Indskyde *εἰς*): cfr. de af Siebelis citerede Steder, f. Ex. I, 35, 6 *Πρωτοφάνης τῶν ἀστών*. Ἐξηγηταί maa da forstaaes om dem, som vellede Besøjerne af Amphiarao's Orakel til at forstaae de Drømme-syner, som bleve dem til Deel der.

Samme Sted hos Pausanias staaer der længere nede (§ 5): *δοκῶ δὲ Ἀμφιάρκων ὄνειράτων διακρίσει μάλιστα προσκείμεναι δῆλον δὲ, ἥνικα ἐνομίσθη θεὸς δι' ὄνειράτων μαντικὴν καταστησάμενος*. Her oversætter man: *Constat enim illum, somniorum divinatione tradita, tum demum deorum in numerum relatum*. Der er altsaa oversat som om der stod *δτι* og ikke *ἥνικα*: Siebelis søger at komme over Vanskeligheden ved at tage *ἐνομίσθη* to Gange: *ἥνικα ἐνομίσθη θεός, δι' ὄνειράτων μαντικὴν καταστησάμενος ἐνομίσθη: •manifestum autem est: quum enim inter deos relatus est, hoc ei contigit propter constitutam per somnia divinationem•*. Denne Fortolkning er vistnok umulig, men omtrent en lignende Mening faaer man ud ved for *δῆλον* at læse *δῆλος*: »og det er aabenbart, at han, da han blev optaget iblandt Guderne, havde grundlagt Kunsten af spaae af Drømme«.

Rønne, i Januar 1864.

Til Hr. Lektor Thaasen i Anledning af det omtvistede Sted Odysseen 2, 131—132.

Det Svar, hvormed De, meget ærede Hr. Lektor, har beæret mit Forsøg paa at forklare de ovennævnte Linier, og for hvilket jeg herved bringer Dem min Tak, har, saa meget jeg end har følt mig smigret ved, at De har villet tage Hensyn til mine Bemærkninger, dog tillige bedrøvet mig, fordi jeg af Deres Ord maa drage den Slutning, at det ikke er lykkedes mig at tale tydelig nok. Jeg maa derfor bede Dem undskylde, at jeg endnu engang uleiliger Dem, medens jeg forsøger paa endnu mere bestemt at fremhæve Udgangspunktet for min Betragtning og endnu tydeligere at fremsætte Udviklingens Gang.

Det er saa langt fra, at jeg fra noget »forudfattet« Standpunkt skulde have villet formene Dem »Undersøgelsens Frihed« eller paa anden Maade dristet mig til at træde Deres personlige Rettigheder for nær, at jeg tværtimod med største Villighed indrømmer Dem Muligheden af, at en hvilkensomhelst Linie baade hos Homer og enhver anden Oldtidsforsker kan være uægte. Ikke engang for *Arma virumque cano* eller *Quousque tandem abutere* tør jeg med apodiktisk Vished paastaa, at de hidrøre fra Virgil eller Cicero selv. Men naar vor Tvivl vil optræde med Vægt, med Fordring paa objectiv Gyldighed, maa den ikke blot vise, at Ordene kunne opfattes paa en Maade, der gør dem mistænkelige, men at de ikke kunne opfattes paa en naturlig og med Sammenhængen passende Maade. Jeg er saa vis paa, at De fuldstændig billiger denne Anskuelse, at jeg med Hensyn til det omtvistede Sted ogsaa paa Deres Vegne med fuld Sikkerhed tør udtale, at, hvis det skulde lykkes at finde en Mening, som en græsktalende, med Digtet samtidig Tilhører naturlig, og uden at stødes ved Udtrykkets Form, vilde kunne lægge ind i Ordene, og som stemmede med de omgivende Sætningers Indhold, vilde vi antage denne Opfattelse for fyldestgørende og holde vor Tvivl tilbage, selv om man paaviste,

at hvert enkelt Ord kunde have nok saa mange andre Betydninger, der hver for sig vilde gøre Udtrykket ugræsk og Forbindelsen usammenhængende. Ja om man end vilde sigte os for Usømmelighed i den videnskabelige Discussion, fordi vi ignorerede hvert Ord, der var sagt for at vise, at Ordene ogsaa kunde betyde det, der vilde gøre Sammenhængen selvmodsigende, vilde vi trøste os med, at vor Opfattelse, naar den blot var mulig, og tillige den eneste, der gav Mening, i sig selv var den eneste mulige, og at Stedet ved denne Opfattelse var befriet for den Mistanke, der var kastet paa det.

Dette har jeg fremsat, ikke fordi jeg vover at tro derved at sige Dem noget Nyt, men for at gøre Dem opmærksom paa, at mit forrige Indlæg gaar ud fra denne Grundbetragtning, som jeg ikke tvivler paa ogsaa er Deres, og at jeg atter nu vil gøre den til Grundlag for de følgende Bemærkninger.

Vi ere heldigvis enige om, at den Tanke, som de to Halvliniers Forfatter, hvad enten han nu har været heldig eller uheldig med sit Udtryk, har villet lægge i Ordene, er en Udtalelse fra Telemachos om, at hans Fader, han være nu levende eller død, i al Fald ikke er, og i mange Aar ikke har været, paa Ithaka. Vi ere ogsaa enige om, at Forfatteren ikke kan have ladet Telemachos betragte denne sin Faders Fraværelse som en Hindring for at bortvise Penelope, da den jo tværtimod netop er den eneste Betingelse, under hvilken Sønnen kunde tiltage sig en saadan Frihed. Forfatteren kan altsaa ikke have villet have denne Sætning forstaaet som sideordnet med de to Grunde, Telemachos anfører som dem, der maa afholde ham fra en saadan usønlig Adfærd (Taknemmelighed mod Penelope og Hensyn til «Faderen», der vil hævne den Tort, der tilføies hende). Da nu Sætningen baade efter Deres og min Overbevisning ikke kan opfattes som sideordnet med de to Sætninger, mellem hvilke den er stillet, maa vi selvfølgelig betragte den som underordnet, og efter sin Stilling som underordnet den af de to Sætninger der indeholder en Udtalelse af, hvad T. skylder sin Moder. Erindre vi, hvorledes Telemachos' Tanker idelig og atter vende tilbage til den fraværende Fader, er det naturligt, at han ved at tale om, at hans Moder har fostret ham, ifølge en nærliggende Ideeassociation kommer til at tænke paa hin, som vilde have forenet sig med hende om denne Gerning, hvis han havde været tilstede. Maaskee har der med denne Ideeassociation hos Digteren og dermed hos Digtets Figur, saaledes som jeg har antydnet i min Oversættelse, forenet sig en Følelse af, at Penelopes Fortjeneste er saa meget større, siden hun ene har baaret den Byrde, som Kvinden ellers deler med Manden; maaskee have andre lignende Tanker foresvævet Digteren; vi vide det ikke, thi med den Dvælen i de vekslede Forestillingers Verden, den sorgløse Ligegyldighed for Tankens Præcision, som i den homeriske Poesi er saa gennemgaaende, har Forfatteren nøiedes med at lade Forestillingerne afløse hverandre uden at angive, vel ogsaa uden at klare for sig selv, hvilken Tankebevægelse der har ledsaget hans Ideeassociation; og derfor finde vi den nye Sætning tilknyttet blot ved et *de*. Skulle vi nu gengive Tanken paa et nyere Sprog, hvor man jo ved Sætningsformen mere bestemt betegner Forskellen mellem overordnede og underordnede Tanker, maa man gengive *de* ved en Bisætningsconjunction; men denne maa da være ligesaa farveløs, overlade Læserens eller Tilhörerens Tankebevægelse lige saa megen Frihed som Partiklen *de* i den græske Original. I min danske Oversættelse

har jeg valgt »medens»¹⁾. Dernæst har jeg i Henhold til en Eiendommelighed ved det danske Sprog, som er omtalt Madv. Lat. Gr. § 334 Anm., Gr. Synt. § 110 Anm. 1, oversat *ζῶει* ved »har levet», medens Tanken er »har levet de mange Aar og lever endnu»²⁾. Det gør mig ondt, at denne min Oversættelse har voldt Dem Bryderi, men heldigvis tør jeg nu, uden Hensyn til min Oversættelses Beskaffenhed, ansee os for enige om, hvad der paa dette Punkt af Undersøgelsen er tilstrækkeligt, at Sætningen, siden den ikke paa nogen Maade kan opfattes som sideordnet med den foregaaende og efterfølgende Sætning, maa antages for af sin Forfatter at være tænkt som underordnet i Forhold til den foregaaende Sætning, og at den Brug af Partiklen *δέ*, hvorpaa denne Opfattelse beror, stemmer med det homeriske Sprogs Charakter.

Men De har fundet en anden Vanskelighed i Uoverensstemmelsen med v. 134, hvor efter Deres Mening *τοῦ πατρός* nødvendig maa sigte til Odysseus; naar da Telemachos med Bestemthed udtaler, at hans Fader vil straffe ham, hvis han forjager Penelope, »forudsætter han som afgjort, at Faderen vil komme tilbage», og altsaa maa efter Deres Mening v. 132, hvor der udtales Tvivl om Faderens Liv, være uægte. Slutningen er klar, men er kun gyldig, hvis der virkelig foreligger en Nødvendighed for her at tænke paa Odysseus. Deres Debat med Nitzsch om, hvorvidt *τοῦ πατρός* overhovedet kan betegne den i det foregaaende ikke omtalte Odysseus, bliver altsaa med al Respect for de af Dem fremdragne Exempler, i denne Udvikling ligegyldig. Den eneste af Deres Ytringer, hvortil min Undersøgelse kan tage Hensyn, er følgende: »Hvor Telemach taler om sig selv maa »Faderen» betyde hans egen Fader». Overfor den er det, jeg har gjort opmærksom paa, at hele Talen netop gaar ud paa at vise, at Penelope ikke kan bortvises af Huset, at altsaa Tanken er saaledes henvendt paa Penelope, at man ved at høre om en Fader, der vil straffe en hende tilföiet Uret, naturlig kommer til at tænke paa Penelopes Fader, og det glæder mig nu af den Ytring, at Deres Opfattelse »klinger accurat ligesaa naturlig» som min, at see, at min Opfattelse virke-

¹⁾ I Anledning af denne min Oversættelse siger De: »Han vil ikke have medens opfattet i Betydningen af men, og det maa altsaa forstaaes om virkelig Samtidighed». Denne Slutning beror paa følgende to Forudsætninger: 1) at medens overhovedet nogensinde i det nuværende Sprog betyder men, 2) at det foruden denne Betydning kun kan angive Samtidighed. Disse Forudsætninger er jeg destoværre ude af Stand til at forstaa.

²⁾ Paa lignende Maade vilde jeg f. Ex. i Plutarchs Agis Cap. 21 oversætte: »I al den Tid, Dorerne have beboet Peloponnes», ligesom Wilster oversætter Od. 8, 411: »Da du saa længe har fristet Genvordighed». De har af dette Perfectum seet Dem bestyrket i den Mening, at jeg tænkte mig en »virkelig Samtidighed», saa at *ζῶει* trods sin Nutidsform skulde repræsentere en »Fortid» og hele Sætningen ogsaa med Hensyn til Tidsfølgen være parallel med 2, 313 *ἔγω δ' ἐπὶ νῆπιος ἦα*, »medens jeg endnu var et Barn (hvad jeg ikke længer er)», saaat jeg altsaa her maatte oversætte »medens min Fader levede (hvad han ikke længer gør)», hvilket atter i Forbindelse med det følgende *ἡς τιθύνης* maatte give følgende Tanke: »Enten har han levet og lever ikke længer, eller ogsaa er han død», eller »Enten har han levet i fremmede Lande (og er nu kommen hjem), eller ogsaa er han død». Og saadanne Ting har De kunnet tiltro mig? eller har De ikke seet, hvad Consequens der laa i den Parallel med 2, 313, den Urgeren af det Samtidige, som De har tillagt mig?

lig efter Deres Mening er naturlig, og at De altsaa har opgivet Deres «maa»¹⁾. Er det blot givet, at *ὁ πατήρ* ikke nødvendigvis behøver at betyde Odysseus, bortfalder det herfra hentede Bevis mod v. 132.

En anden Indvending, De har gjort mod den af Nitzsch hævdede Opfattelse af *ὁ πατήρ* som Ikarios, kan fremstilles omtrent saaledes: Forbindelsen «Jeg vil komme til at bøde Meget til Ikarios; thi af Ikarios vil jeg komme til at lide Ondt» bliver lige meningsløs, hvad enten man opfatter Verberne «at bøde» og «at lide» som synonyme eller som forskellige i deres Betydning. — Dette er ganske vist; men det Meningsløse forsvinder ikke, fordi man med Dem istedetfor Ikarios i den sidste Sætning sætter Odysseus og siger «Jeg vil komme til at bøde meget til Ikarios; thi af Odysseus vil jeg komme til at lide Ondt». Af de Præmisses, De har opstillet, lader der sig intet slutte om, hvem der menes med *ὁ πατήρ*, men vel, at Ordet *γάρ* ikke kan opfattes saaledes, som De mener, Nitzsch har opfattet det. De har derfor foreslaaet, at lade *γάρ* antyde, at den Sætning, som indledes af denne Partikel (det, at T. kan vente Straf), skulde være Grund til det i v. 130 Omtalte (at T. ikke kan bortjage sin Moder). Vistnok bliver derved Meningen frelst, men frelst uden Hensyn til, hvem der menes ved *ὁ πατήρ*: Som den foregaaende Tanke blev lige meningsløs under begge Forudsætninger, bliver den her foreslaaede lige klar, hvad enten den Mand, fra hvem Straffen ventes, er Ikarios eller Odysseus. Iøvrigt nærer jeg nogen Tvivl om, hvorvidt man kan tiltro Digteren en saa kunstig Sætningsforbindelse, som den af Dem foreslaaede, hvorefter man først faar en Paastand med sin begrundende Bisætning (a + a'), saa nok en Paastand med en betingende Bisætning (b + b'), og først saa en begrundende Sætning med *γάρ*, som ikke henviser til den sidste Paastand (b + b'), men til den første Paastand (a) uden Hensyn til dens begrundende Bisætning (a'). Jeg tænker mig derfor hellere *γάρ* sat i Forbindelse med den umiddelbart foregaaende Sætning, og *τοῦ* som paapegende Pronomen, der henviser til den lige i Forveien nævnte Ikarios. Jeg maa da først erindre om, at man hos Homer træffer Steder som Od. 4, 85—86:

*Λιβύην ἵνα ἄρνες ἄφαρ κεραοὶ τελέθουσιν·
τρίς γὰρ τίχτει μῆλα τελεσφόρον εἰς ἐνιαυτόν,*

hvor Sætningen med *γάρ* (det at Faarene faa Lam tre Gange om Aaret) ikke udenvidere betegner Grunden til det Foregaaende (det, at Lammene strax fra Fødselen have Horn); og at navnlig Sætningen med *γάρ* hyppig angiver Grunden til, at man har kunnet udtale sig, som man har, at man har kunnet fatte den Tanke eller er kommen til at tænke paa det, som er udtrykt i det Foregaaende. Dernæst vil jeg gøre opmærksom paa, at der paa det omtalte Sted ikke staar: «Jeg vil komme til at bøde meget til Ikarios», men «Hvis jeg sender min Moder bort, bliver det haardt for mig at bøde det Meget til Ikarios; thi han (Faderen) vil lade mig lide for denne Gerning», hvilket altsaa efter det nys Udviklede bliver det Samme som «Det bliver haardt for mig at bøde til Ikarios, og dette er en Tanke, som ikke kan afvises; thi han er

¹⁾ Derimod glæder det mig ikke, at De har opfattet Ordet «naturlig», som om jeg havde skrevet «nødvendig», og at De deraf har taget Anledning til at belære mig om, hvad der sømmer sig i en videnskabelig Discussion.

ikke den Mand, som vil lade det blive uhævnnet.* ¹⁾ Imidlertid har jeg med Hensyn til den foreliggende Undersøgelse Intet imod, at De fastholder Deres Opfattelse af γάρ; thi ogsaa efter den er der Intet i Veien for, at ὁ πατήρ kan betyde Andre end Odysseus, og ogsaa saaledes bortfalder det derfra hentedede Bevis mod Ægtheden af v. 132.

Hvis det virkelig var mig om at gøre at bevise, at ὁ πατήρ her ikke kunde betyde Odysseus, vilde jeg føre Beviset saaledes: Meentes der Odysseus med den »Fader«, fra hvem Straffen ventes, vilde det som De selv har bemærket, »forudsættes som afgjort, at Odysseus vilde komme hjem«; men nu er det ikke blot i 1ste, 3die og 4de Bog, at Telemachos idelig udtaler den Anskuelse, at hans Fader rimeligvis er død, i selve 2den Bog, endog efterat Halitherses har spaaet, at Odysseus vil vende tilbage, taler Telemachos endnu (v. 220) om Odysseus' Død som en rimeligvis allerede indtraadt Begivenhed; altsaa kan ὁ πατήρ i v. 134 ikke være Odysseus. Men dette Bevis betragter jeg kun »som en Excurs, foretaget for at opfylde et af Dem yttret Ønske. I sig selv vedkommer det ikke hele denne Udvikling, som kun gaar ud paa at vise, at der i Contexten Intet er, som nødvendigvis maa opfattes saaledes, at det kommer i Strid med v. 131—132.

Endelig har De tilføiet en Bemærkning om, at De vilde have fundet det nok saa naturligt, om Telemachos, naar han i Anledning af Moderens Omhu for at opfostre ham gjorde en Sidebemærkning om sin Fader, da havde henvist til dennes med Sønnens Opfostring samtidige berømmelige Deeltagelse i Krigen for Troja snarere end til hans nuværende uvisse Skæbne. Hertil vil jeg bemærke, at Telemachos lige til Athenes Besøg den foregaaende Dag har gaaet i sin Moders Ledebaand, og at han i det Hele vel næppe kan antages at være mere end omtrent 20 Aar, saa at hans Opfostring ingenlunde kan siges at være afsluttet ved den Tid, Troja faldt; og Telemachos' bestandige Længsel efter Faderen, hans idelig udtalte Bekymring for dennes Liv, motiverer naturlig den Ideassociation, som bringer ham til at tænke netop paa Faderens nuværende uvisse Skæbne, navnlig i det Øieblik, hvor han staar i Begreb med at drage ud for at høre, om Faderen er levende eller død. Det skal villig indrømmes, at Ideassociationen kunde have ført Digteren og Telemachos hen til den af Dem omtalte Forestilling, og til mange andre Forestillinger endnu; men her spørges jo kun, om den Ideassociation, de to Liniers Forfatter har fulgt, er saa unaturlig, at den ikke kan tilskrives selve Digteren, eller om den ikke tvertimod er vel motiveret baade i Charakteren og i Situationen. Er det Tilfældet, hvad jeg ikke tvivler paa, De nu erkender, saa er der i Stedets Sammenhæng Intet, som kan hindre os i at antage de to Halvvers for at være forfattede af Digteren selv.

¹⁾ Denne Opfattelse troede jeg at have antydnet tilstrækkelig klart ved min lidt frie Oversættelse i Forbindelse med den i Oversættelsen indflettete Bemærkning om, at jeg fattede τοῦ ikke som tonlös Artikel, men som bestemt paapegende Pronomen; men uheldigvis er min Parenthes angaaende Ordet τοῦ af Dem opfattet som en Erklæring om, at jeg sluttede mig til Nitzschs mig uvedkommende Bemærkning (at τοῦ aldrig betegnede det blot possessive Forhold), og i Henhold hertil har De bebrejdet mig, at jeg 1) kun nødtigt har gentaget Nitzschs Paastand, 2) har udeladt Nitzschs Motivering, 3) har ignoreret Deres Modbevis, 4) har overseet, at Nitzschs Grund er uholdbar, 5) har paastaet, at τοῦ nødvendigvis maa henvise til en omtalt Person.

Der staar da tilbage at undersøge, om virkelig Linierne egen Indre Bygning er saa uheldig, at de af den Grund maa henføres til en Forfatter af ringere Rang end det øvrige Digt. De har nu været meget haard baade mod Versene selv og deres Forklarere. De har forkastet en af Voss, Nitzsch og min Ring-hed given Oversættelse, fordi »dens Urigtighed let sprang i Öinene«, fordi det »af sig selv maatte frembyde sig for Enhver«, at den var »utilladelig«, og i dens Sted har De da adopteret en anden Forklaring, som De derpaa viser først at være meningsløs, dernæst tillige at være utilladelig. Der er heri flere Ting, som ere mig uforklarlige: først, naar Stedet virkelig er saa fortvivlet, hvorfor De da ikke har taget Deres Tilflugt til Verbalkritiken — thi selv om de to Liniers Forfatter kun skulde være en stakkels Interpolator, er det dog lidt vel strængt at tro, at han særlig har behaget sig i det Meningsløse og Utilladelige —; dernæst veed jeg ikke, hvorfor De saa haanlig afviser Vosses Oversættelse, naar den, De selv opstiller imod den, efter Deres eget Udsagn ikke blot, som Vosses, er utilladelig, men tillige meningsløs. Men for det Uforklarlige vil jeg gaa af Veien og foreløbig indskrænke mig til at undersøge, om da den Forklaring, De giver Fortrinet, virkelig er saa forfærdelig, som De selv paastaar. De oversætter: »Min Fader er andensteds i Verden, hvad enten han lever eller han er død«, og hertil bemærker De da, at »hverken hos Grækerne eller noget andet Folk har vel Nogen i Alvor udtrykt sig saaledes om en Afdøds Opholdssted: Han er paa et andet Sted af Jorden, eller han er andensteds i Verden«. Destoværre voxer her det Uforklarlige for mig. Ildet De selv har oversat saaledes, er De jo dog selv gaaet ud fra den Forudsætning, at i det Mindste een Mand, nemlig de to Halvliniers Forfatter, virkelig har udtrykt sig paa denne Maade, og nu fortæller De, at saaledes har aldrig Nogen udtrykt sig. Eller maaskee lægger De Vægt paa Ordene »i Alvor«, saa det skulde være en Spøgefugl, der var Forfatteren, og tænker Dem da at han har villet parodiere f. Ex. Iliaden v. 4, hvor der findes en tilsvarende Forestilling om, at Heltene selv ædes af Ravnene, medens deres Sjæle ere hos Hades? Men saa maa jo Iliaden v. 4 være meent i Alvor, og vi faa saaledes dog en Mand, som i Alvor mener, at de Døde selv ligge paa Jorden; eller er det maaskee ogsaa Spøg, saa de to Steder ophæve hinanden ved gensidig Parodi, ligesom de to Bjørne ved gensidig Opædning? Men det er sandt, De vil vel hertil spørge mig: »Er dette alvorlig Tale?« Jeg vil derfor i fuldt Alvor spørge om, hvor der findes dette »er«, som De mener, ikke kan siges om den Døde. Der staar i den græske Text blot *ἄλλοθι γαίης* uden noget *ἔστιν*; det er os selv, som have lagt det ind i Oversættelsen og derefter givet det den prægnante Betydning at »existere«, for derpaa at grunde en Beskyldning mod den stakkels Forfatter for Meningsløshed. Er det retfærdigt? — Det Verbum, vi sædvanlig underforstaa, er *ἔστιν*, fordi det er det farveløseste, det mest omfangsrige, det, som i sig indeslutter alle Tilværelsens Modsætninger; men her skulde vi, efter Deres og Fäsis Interpunction, underforstaa et Prædicat, der var endnu omfangsrigere, som omslutede baade Tilværelsen og Tilværelsens Ophør, baade Præsens af det Verbum at leve og Perfectum af det Verbum at dø. Har nu Sproget ikke et saa omfangsrigt Verbum, kan man jo underforstaa netop Forbindelsen af de to Verber, som nævnes i den disjunctive Forudsætning: »Hvad enten min Fader er levende eller død, saa er det i fremmede Lande, han lever eller er død«. Saaledes vilde jeg oversætte Stedet, hvis jeg antog det for nødvendigt at underforstaa et Prædicat. Men hvorfor

skal der overhovedet underforstaas Noget? — Jo, siger De, fordi *ζῶει δ' γ' ἢ τίθνηται* danner en selvstændig Sætning, der betyder »Hvad enten han lever eller er død«; men tillige underretter De os om, at en saadan Opfattelse af Ordene strider mod Sprogbrugen. Altsaa Antagelsen af det, som De selv erklærer for meningsløst, motiverer De ved Antagelsen af det, De erklærer for sprogstridigt. Jeg er nu atter her mindre stræng end De mod den af Dem antagne Forklaring. Vel maa jeg indrømme, at en Forbindelse som den foreliggende efter sin oprindelige Charakter ikke betegner Opregningen af de modsatte Forudsætninger, som ikke svække Hovedsætningens Gyldighed. Men oprindelig betegner den heller ikke et indirect, afhængigt Spørgsmaal, og dog har De Intet indvendt mod de 3 Steder, hvor det samme Udtryk *ζῶει δ' γ' ἢ τίθνηται* er sat som afhængigt af *οὐδέ τι ἴδμεν, οὐ μὲν ἀγορεύω, οὐδέ τι οἶδα* (4, 110. 837. 11, 464)¹⁾. Men som det undertiden kan hænde, at det directe Spørgsmaals Form bevares i den afhængige Spørgesætning, navnlig ved Reminiscens fra Steder, hvor det samme Spørgsmaal findes direct udtrykt, saaledes kan det ogsaa let skee, at et disjunctivt Spørgsmaal kan anvendes, hvor man vil henstille de Forudsætninger, man frit kan vælge imellem uden derfor at berøve en vis Sætning dens Gyldighed. Naar saaledes Helena 4, 140 siger: »Mon det, jeg vil udtale, er sandt eller falsk? Mit Sind byder mig det dog«, bliver Meningen den samme, som om hun havde sagt: »Mit Sind byder mig at udtale, hvad jeg tænker, det være nu sandt eller falsk«. Paa lignende Maade forholder det sig med det af Dem citerede Sted 6, 149: *γουνούμαι σε ἄνασσα, θεός νύ τις ἢ βροτός ἔσσι*. Det senere Sprog har for denne Tankeforbindelse aldeles constant Sætningsforbindelsen med *εἴτε — εἴτε*. Hos Homer derimod forekommer dette Udtryk næppe anderledes end som afhængigt af et *οὐκ ἀλεγίζω* eller dsl. Som ligefrem Opstilling af de Forudsætninger, der fremsættes til frit Valg, erindrer jeg ikke at have seet denne Sætningsform i den ældre Poesi. Her er endnu ikke noget fast Udtryk for denne Tankeform, netop fordi Tankeformen selv endnu ikke ret er fremkommen, men først er ved at arbeide sig frem. Men alt eftersom Tanken bevæger sig, gærer ogsaa Sproget; det forsøger snart en, snart en anden Vending for at udtrykke Tankens Bevægelse; snart har det brugt direct Spørgsmaal, som paa de ovenfor nævnte Steder eller som Od. 8, 488, hvor der i samme Betydning findes *ἦ — ἦ*; snart har det brugt et indirect Spørgsmaal afhængig af *οὐκ ἀλεγίζω, οὐ διαγέγραμ.* Det er den sidste Form, som efterhaanden har løsnet sig fra det styrende Verbum og er bleven det constante Udtryk, som har overflødiggjort de i tidligere Tid forsøgte Udtryksmaader og trængt dem til Side. Hvis da vor Forfatter har brugt en af disse i det ældre Sprog forsøgte Taleformer, maa han enten selv høre hjemme i den ældre Tid, og der er da saaledes heller ikke fra den Side Noget i Veien for, at det kan have været selve Sangens Digter, eller han har saa vel efterlignet det ældre Sprog og den ældre Tankegangs Charakter, at vi i al Fald ikke kunne vide Andet, end at han er den gamle Sanger selv.

Saaledes vilde jeg føre Forsvaret for den Mening, som De har lagt ind i Ordene for selv at erklære, at den ikke kan ligge i dem. Da imidlertid

¹⁾ For de disjunctive afhængige Spørgesætninger bruger Homer ellers *εἴτε — εἴτε*, *ἦ — ἦ*, *εἴτε — ἤε* o. s. v. med det Disjunctive betegnet ved Conjunction allerede i 1ste Led.

Tanken herved bliver lidt slæbende, vil jeg hellere holde mig til Vosses og Nitzschs Opfattelse. — Trods Udtryk som *θάλαμον τὸν ἀφίκετο* vover jeg dog ikke at tro, hvad De synes at tiltro mig, at man skulde kunne sige *πατὴρ ἑμὸς ζῶει* δ : »Min Fader han lever«. Men vel tror jeg, man kan sige *πατὴρ ἑμὸς* — *ἄλλοθι γαίης ζῶει* δ : »Min Fader —, i fremmede Lande han lever«. Dog vil jeg heller ikke tage min Tilflugt til denne Udvei, men søge Aarsagen til Pronominet med Partiklen *γε* i den disjunctive Forbindelse. Det er jo ikke sjældent, naar der findes flere Sætninger med fælles Subject eller Object o. s. v., at da Subjectet o. s. v. i den ene Sætning særlig fremhæves ved et *ὅ γε*, *σύ γε*, eller dsl., navnlig ved *ἀλλά*, *δέ* og i andet Led af disjunctive Sætninger; en enkelt Gang i begge Leddene af Disjunctionen (Od. 8, 488), og ikke saa sjældent i første Led alene; see f. Ex. Od. 3, 217. 11, 399. Il. 1, 93 eller 1, 190 *μερμήριζεν, ἣ ὅ γε φάσανον ὄξυ* — *ἥε χόλον παύσει*, 10, 504 *μερμήριζε, ἣ ὅ γε διφρον* — *ἐκείροι ὑπὸς Ἀΐδας* — *ἣ ἐπὶ τῶν πλεόνων*. Det for Hovedverbet og den afhængige Sætning fælles Subject er tværtimod den almindelige Brug særskilt fremhævet i den afhængige Sætning, blot for at antyde, at denne er første Led i en Disjunction, hvis andet Led har samme Subject. Sml. endvidere Od. 3, 89—91:

*Οὐ γάρ τις θύναται σάφα εἰπείμιν, ὅππῃδ' ἔλωλεν,
ἣ θ' ὄγ' ἐν' ἡπείρου δάμῃ ἀνδράσι δυσμενέσσιν
ἣ τε καὶ ἐν πελάγεσσι μετὰ κύμασιν Ἀμφιτρίτης.*

I den første afhængige Sætning er Subjectet ikke fremhævet, fordi denne Sætning ligger udenfor Disjunctionen; men strax efter i den næste Sætning, som dog er sideordnet og har samme Subject, er der indskudt et *ὅ γε*, netop fordi vi her have første Led af en disjunctiv Forbindelse med fælles Subject. Endnu mere stødende for os bliver 4, 820—821, hvor Penelope udtaler sin Frygt for, at Telemachos skal rammes af Ulykken, og saa efter at have sat Verbet *πάθῃσιν* uden særskilt fremhævet Subject, strax efter, da hun vil tilføje den videre Udmaling »enten paa Havet eller paa Landjorden«, indskyder et *ὅ γε*, »enten han i de Folks Land, til hvilke han kommer, eller paa Havet«:

*Τοῦ δ' ἀμφιτρομέω καὶ δεῖδια μὴ τι πάθῃσιν,
ἣ ὄγε τῶν ἐνὶ δῆμῳ, ἐν' οἴχεται, ἣ ἐνὶ πόντῳ.*

Herfra er Overgangen til vort Sted meget let, hvad Brugen af Ordene *ὅ γε* angaar; men en lille Uklarhed bliver endnu tilbage. Udtrykket synes nærmest at maatte betragtes som et direct Spørgsmaal, hvormed Telemachos selv afbryder den Sætning, han har begyndt. »I fremmede Lande min Fader — ja lever han nu, hvad eller mon han er død?«. Dette synes at være Nitzschs Opfattelse; den stemmer baade med Homers Sprogbrug, og med Telemachos' bevægede Stemning, og tillige, hvad De vil sætte Pris paa, harmonerer den med de 3 Steder, hvor Udtrykket findes som Spørgsmaal, rigtignok som indirect. Men dog er det muligt, at en Forbindelse, der oprindeligt betegner et disjunctivt Spørgsmaal, kan være gaaet over til at betegne en disjunctiv Udtalelse; at det Udtryk, som efter sin Oprindelse betyder »det er i fremmede Lande, at min Fader — ja lever han nu eller er han død« kan være gaaet over til at blive det af Sprogbrugen hjemlede Udtryk for »det er i fremmede Lande, at min Fader lever eller er død«.

Hele denne sidste Udvikling havde jeg forbigaaet i mit forrige Indlæg, fordi jeg ansaa den for overflødig med Hensyn til det foreliggende Spørgs-

maal om, hvorvidt vi vare berettigede til at forkaste Stedet som uægte. Dertil meente jeg nemlig det var tilstrækkeligt at vise, at Tanken hverken i sig selv var saa meningsløs, at den var Digteren uværdig, eller saa lidet passende i Sammenhængen, at den maatte hidrøre fra en anden Person end Digteren selv. Havde De hævdet, at Udtryksmaaden og Sprogbrugen tydede hen paa et senere Sprogstadium end det homeriske, vilde ogsaa jeg deri kunne see et Vidnesbyrd om en senere Oprindelse, en Interpolation; men at et vist Udtryk, en vis Forbindelsesform i en given Sætning overhovedet skulde være os ukendt, kunde dog vel ikke afgive Grund til at tro, at denne Sætning snarere skulde være forfattet af en Interpolator fra det 5te eller 6te Aarhundrede eller endnu senere, end af en Digter fra det 9de eller 10de. Derfor er jeg ikke for gaaet dybere ind paa denne Sag; nu da De har ønsket det, har jeg søgt at vise, at Udtrykket i sig selv ingenlunde er saa besynderligt eller enestaaende.

I Anledning af det andet Sted, jeg har omtalt, hvor jeg heller ikke har været saa heldig at blive forstaaet af Dem, maa jeg endnu bemærke, at, naar det hedder, at der fra et Skjold udstraalet en Glands langt bort i det Fjerne ligesom fra Maanen, ligger der allerede i Udhævelsen af Skjoldets fjernststraalende Glands, at den Maane, hvormed Skjoldet sammenlignes, maa være Maanen i sin straalende Skikkelse; dernæst ligger det i Sagens Natur, at den Maane, med hvilken et homerisk Skjold sammenlignes, maa være Fuldmaanen, her altsaa en stærkt straalende Fuldmaane; endelig sees jo Skjoldet, som holdes i Achilleus' Haand og derfra straalet hen over Sletten, i horizontal Retning, altsaa falder det naturligt at tænke den stærktstraalende Fuldmaane, hvormed Skjoldet sammenlignes, som Fuldmaanen i Horisonten, Fuldmaanen ved sin Opgang, hvor den netop flammer stærkest og tit skuffende vækker Forestilling om en Skovbrand eller et mægtigt Baal. For os Stuemennesker fremkommer denne Betragtning først gennem en Reflexion; Homer og hans Tilhørere, der langt mere levede i og med Naturen, saa her strax det Rette, i dette Tilfælde saameget mere, som de jo i Regelen saa Fuldmaanen netop ved eller kort efter dens Opgang.

Jeg haaber, det maa være lykkedes mig at tale saa tydeligt, at De nu forstaar baade Udgangspunktet for og Hensigten med mine forrige Bemærkninger, og idet jeg forsikrer Dem, at jeg Intet hellere ønsker end at komme til en virkelig Forstaaelse med den Mand, som ved Sösterlandets Universitet leder et Studium, der ligger mig saa meget paa Hjerte, vover jeg saaledes trods den forbigaende Misforstaaelse at underskrive mig

Deres meget forbundne

F. Nutzhorn.

Svar paa Overlærer Bergs oplysende Bemærkninger til min Anmeldelse af hans græske Læsebog.

Overlærer Berg har besvaret min 4 Siders Anmeldelse af hans græske Læsebog i dette Tidsskrifts forrige Hefte (Pg. 138) med 10 Sider oplysende Bemærkninger (ssteds Pg. 142). Jeg vilde helst lade Sagen være endt dermed, hvis B. ikke paa nogle Punkter paa en besynderlig Maade havde misforstaaet mig og tillagt mig Meninger, som jeg ikke har ytret. Han lader mig saaledes sige, at særlige Exempler paa Adjectivernes Declination ere overflødige (Pg. 144), medens jeg kun har sagt, at særlige Exempler paa

saadanne Adjectiver, som allerede stode i Stykket om Substantiverne, vare unødvendige, paa Adjectiver efter 1ste og 2den Declin. ganske overflødige (Pg. 139). Navnlige maa jeg protestere mod, at den Del af min Anmeldelse, som angaaer Verberne, skulde dreie sig ligesaa meget om B.s Grammatik, som om hans Læsebog (Pg. 144. 145). Min første Bemærkning, at Forf. ved verba pura har optaget Opstillingen efter Tempusstammer, men ikke ved v. muta og liquida (Pg. 140, Lin. 10), henfører han vel til Læsebogen, men saaledes forandret, at han (Pg. 147) lader mig klage over, at medeffs Tempusstammerne ere bestemt adskilte i 1ste Conjugations 1ste Afdeling, dette ikke er skeet i den følgende Afdeling og følgende Conjugation. Det er jo tildels skeet i den følgende Afdeling (v. pura paa *αιω*, *ιω* og *ωω*), og det, jeg med Hensyn dertil har anket over, er, at Exemplerne der vare ordnede paa en anden Maade end i 1ste Afdeling, nemlig som om Præsensstammen var forskjellig fra Imperfectstammen (Pg. 140, Note 1), en Anke, som B. hverken gjendrifer eller indrømmer. De umiddelbart paafølgende Ord i min Anmeldelse (Pg. 140, Lin. 11), at der ved v. pura opstilles en Aoriststamme, skjøndt den der er ens med Futurumstammen, og det først er ved v. muta og liquida, at der kan blive Tale om en særegen Aoriststamme, henfører B. derimod aldeles vilkaarligt til sin Grammatik, uagtet det er hans Læsebog, der anmeldes, og de slet ikke passe paa Grammatiken. Havde jeg tænkt paa den, havde jeg rigtignok talt «mystisk» og røbet Ubekjendskab med den, men jeg har udtrykkelig sagt, at jeg ikke vilde indlade mig paa den hele Lære om Tempusstammer, hvis store Betydning, navnlig i pædagogisk Henseende, jeg iøvrigt ikke kan see (Pg. 145), og kun villet bemærke, at det var saameget underligere, at Opstillingen efter Tempusstammer i Læsebogen var optagen ved v. pura og ikke ved v. muta og liquida, som det først er ved disse sidste, at der for Disciplene, om hvem det her gjælder, kan blive Tale om en særegen Aoriststamme. For dem er Aoriststammen i *παιδευω* ens med Futurumstammen, og for dem existere slige lærde Undersøgelser, som dem i Note 3 til Pg. 146, ikke. Jeg tilføiede i en Note, at hos Curtius Aoriststammen er *παιδευσα*, hos Berg *παιδευσ*, for at underrette de Læsere, som muligvis kjendte hiis, men ikke dennes Grammatik, om denne Forskjel, men tænkte ikke paa at criticere B.s Anordning, den være nu heldig eller ikke. Hvorfor man let kunde ledes til at troe, at jeg ikke engang havde sat mig ind i, hvorledes B. har benyttet Curtius Lære om Tempusstammer (Pg. 146, Note 2), naar jeg fremhæver en af Forskjellighederne, indseer jeg ikke. Særligfinder B. det urimeligt, at jeg har talt om en fra Futurums forskjellig Aoriststamme i v. muta i Modsætning til v. pura (Pg. 146). Jeg troede, at den kyndige Læser kunde see, at jeg havde tænkt paa Verbalstammer paa *ω* med attisk Futurum uden *σ*, men burde maaske have sagt det udtrykkelig. Naar jeg endelig slutter med en Beklagelse over, at Bogen ingen Fortale indeholder, altsaa ingen Oplysning om de angivne Inconsequentser (Pg. 140), saa viser dette yderligere, at der er Tale om Læsebogen; jeg kunde da ikke forlange, at Fortalen til denne skulde give Oplysninger om Grammatiken, som desuden selv har Fortale. Om nogle afvigende Verber af 1ste Conjugation har jeg sagt (Pg. 140), at de havde deres naturlige Plads blandt de uregelmæssige Verber paa *ω* i Slutningen af dette Afsnit (Pg. 46. B.). B. udelader i sit udhævede Citat (Pg. 147) de sidste Ord: «af dette Afsnit (Pg. 46. B.)», som bestemt vise hen til Læsebogen, erklærer saa, at det ikke er let at afgjøre, om mit Udtryk ikke ogsaa gjælder Grammatiken, og giver under Forudsætning deraf nogle overflødige Oplysninger om sidste og nogle umotiverede Ubegaveligheder til mig. Jeg kan ikke indsee, hvorfor jeg, naar jeg citerer Læsebogen, ogsaa skal mene Grammatiken; denne har jeg kun indlagt mig paa ved at omtale Brugen af *τρέπω* som Paradigma. B. siger, at jeg kun om dette Punkt i Grammatiken har udtalt mig bestemt (Pg. 145); ja det er rigtigt, thi om andre har jeg slet ikke udtalt mig. I Anledning af dette belæres jeg ved en Henvisning til B.s Gramm. om, at *τρέπω* har langt *σ* i Præsens, kort i Stammen; jeg har rigtignok vidst det, før hans Oplysninger, ja før hans Gramm. pdkom, men jeg tør paatage mig den Synd at lade Disciplene i et helt Aar være uvidende derom, fremfor at lade Begyndere lære *τρέπω* som Paradigma.

P. Petersen.

Gjen svar.

Var der Udsigt til ved at gaae nærmere ind paa ovenstaaende Svar at faae lidt klaret i den græske Grammatik eller bidrage lidt til Løsning af et pædagogisk Spørgsmaal, skulde jeg ikke have unddraget mig for Punkt for Punkt ogsaa her at følge Hr. Petersen. Men det blev at tærske Langholm. Kun skal jeg søge at karakterisere Indlægget ved at omtale tre Bemærkninger i samme., der forresten aldeles ere af samme Slags, som de, jeg alt har stillet i det fornødne Lys i forrige Hefte:

1) •Særligt finder B. det urimeligt, at jeg har talt om en fra Futurums forskjellig Aoriststamme i v. muta i Modsætning til v. pura. Jeg troede, at den kyndige Læser kunde see, at jeg havde tænkt paa Verbalstammer paa ω med attisk Futurum uden σ . Her kommer den ulykkelige Historie med $\tau\epsilon\iota\beta\omega$ frem igjen under en ny Skikkelse. Jeg tvivler ikke paa, at Hr. P. har vidst, før jeg nu oplyser ham derom, ja før min Grammatik udkom, at det at skrive saaledes er en •meget slem Uagtsomhed• for ikke at sige noget Værre. Verba pura have attisk Futurum ligesom v. muta (jeg beder den •kyndige• Læser om Undskyldning for, at jeg anfører saa bekendte Ting), sml. $\acute{\alpha}\lambda\epsilon\omega$, $\tau\epsilon\lambda\epsilon\omega$, $\pi\alpha\lambda\epsilon\omega$ osv., s. Grammat. § 80, 2, Anm. 2.

2) •Om nogle afvigende Verber af 1ste Conjugation har jeg sagt, at •de havde deres naturlige Plads blandt de uregelmæssige Verber paa ω i Slutningen af dette Afsnit (p. 46 B)•. B. udelader i sit udhævede Citat (p. 147) de sidste Ord: •af dette Afsnit (p. 46 B)•, som bestemt vise hen til Læsebogen. Hr. P. vil altsaa ved sine Ord bevise, at jeg har udeladt Ordene •af dette Afsnit (p. 46 B)• forat kunne erklære, at det ikke er let at afgjøre, •om mit (Hr. P.s) Udtryk ikke ogsaa gjelder Grammatiken•. Enhver maa jo dog kunne see, at disse Ord aldeles intet gjøre fra eller til i denne Sag. Hr. P.s Ytring gjelder Læsebogen og mine Ord derom ere tydelige nok. Men en græsk Læsehøg for de første Begyndere staaer i et bestemt Forhold til den Grammatik, som den skal tjene til at indøve (s. Udviklingen derom i forrige Hefte S. 143 L. 18 o. f.). Derfor kunde jeg ikke behandle dette, saavel som de fleste øvrige Spørgsmaal i Hr. Petersens Anmeldelse, uden tillige at henvise til Grammatiken (Hr. P.s egen stadige Henviisning dertil gjorde det end mere nødvendigt). Havde han nu efter min udførlige Fremstilling af Forholdet mellem Læsebogen og Grammatiken vilst, at Anordningen i Læsebogen paa de og de Punkter vel fulgte Grammatiken, men at dette var urigtigt, saa havde der været Mening i hans Replik, men at forsvare sin Anmeldelses Beskaffenhed ved stadigt at føre en abstrakt Klage over Forbindelsen uden at vise, at denne Forbindelse er urigtig, det røber kun liden Interesse for Sagen.

3) •Jeg (Hr. P.) tør paatage mig den Synd at lade Disciplene være uvidende derom• (d. v. s. at paatage sig den Synd at lade Disciplene lære $\tau\epsilon\iota\beta\omega$ som Paradigma, men lade dem være uvidende om, at Stammen i Aor. 2 ($\epsilon\tau\epsilon\iota\beta\eta\nu$) er forskjellig fra Stammen i Præs., ligesom $\lambda\acute{\iota}\pi\omega$ fra $\epsilon\lambda\acute{\iota}\pi\omega$) •fremfor at lade ham lære $\tau\epsilon\lambda\epsilon\omega$ som Paradigma•. Det er et uhyggeligt Ansvar, Hr. P. herved erklærer sig villig til at paatage. Jeg troede Pædagogerne nu vare aldeles paa det Rene med, at man ikke maatte indbilde Disciplene Noget, som de snart maatte komme til Kendskab om at være falsk Lære. Jeg kommer uvilkkaarligt til at tænke paa en Lærer i Geographi, der lærte sine Disciple, at det blev Sommer, naar Jorden kom nærmere til Solen, og da en Discipel spurgte ham om, hvorfor det da ikke blev varmere, jo høiere man steg op paa et Bjerg, svarede, at det var den stærke Blæst Skyld i. Da Bestyreren søgte at gjøre ham begribeligt, at det var urigtigt at lære Disciplene Noget, hvis Urigtighed snart maatte blive klart for dem, erklærede Læreren, at han tog Ansaret paa sig, den Unge kunde ikke taale Sandheden ublandt ¹⁾.

C. Berg.

¹⁾ Det første Punkt i Hr. P.s Indlæg om Adjectivernes Bøining har jeg ikke berørt, da jeg efter den Udvikling, som jeg har givet i mit forrige Gjenmæle, nu ikke kan fatte, hvad han egentlig mener.

Om en formodet Omflytning af et Blad i første Bogs andet Capitel i Xenofons Mindeskrift om Sokrates.

Af *O. A. Høogaard.*

Skønt det kunde synes noget dumdrigt indenfor en Litteratur, der er bleven saa stærkt bearbejdet i Oldtid og Nytid som den græske, vil jeg dog vove at fræmsætte og søge at begrunde den Mening, som allerede for flere Aar siden opstod hos mig og ved de Indvendinger, jeg har hørt imod den, kun er bleven endmere bestyrket, nemlig at Xenofon i det nævnte Capitel ikke har skrevet i den os overleverede Orden, men at §§ 56—61 oprindelig have staaet imellem § 11 og § 12.

I.

Mit første Bevis for denne Paastand grunder sig paa Betragtningen af Capitlets Indhold og Form i det Hele taget.

Xenofon behandler her det andet Punct i Anklagen mod Sokrates — at han fordærvede de Unge — og navnlig de enkelte Beviser, hvormed Klageren søgte at besmykke denne Beskyldning. Disse ere efter den overleverede Text følgende:

1. Sokrates forledede de Unge til Foragt for den bestaaende Forfatning (Demokratiet) og til voldeligt Brud paa samme ved Yttringer som denne, at det var en Dumhed at vælge Statens Formænd (Archonter) ved Lodkastning (§ 9).

2. Som Exempler paa Sokrates's skadelige Indflydelse kunde hans Disciple Kritias og Alkibiades nævnes. Ingen havde paaført Samfundet saa mange Ulykker som de, idet den første fræmfor Alle under Oligarchiet havde udmærket sig ved Tyvagtighed, Voldsomhed og Grusomhed, den sidste fræmfor Alle under Demokratiet ved Tøjlesløshed, Overmod og Voldsomhed (§ 12).

3. Sokrates lærte ved forskellige Yttringer de Unge at foragte og haane deres Forældre som og Slægt og Venner (§§ 49—52).

4. Sokrates lærte sine Omgangsvenner at være onde og tyranniske (d. e. fjendske mod den demokratiske Lighed og Frihed), idet han udvalgte de værste Steder hos de navnkundigste

Digitere og brugte dem som Vidnesbyrd. Saaledes benyttede han det Vers af Hesiodus:

»Virksomhed er ingen Skam, men Uvirksomhed er en Skam» som en Opfordring til ikke at sky nogen uretfærdig eller æreløs Handling, naar den kun bragte Fordel, og det Sted hos Homer, hvor Odysseus siges med venlige Ord at have foreholdt Høvdingerne deres Pligt, men at have mishandlet og udskjeldt de Ringere, fortolkede han som en Opmuntring til at slaa Almuesmænd og Fattige (§§ 56—58).

At nu Anklageren skulde have fræmført Grundene for sin Beskyldning i den her fulgte Orden, er aldeles ikke rimeligt: han kan ikke have adskilt No. 1 fra No. 4, ti de høre naturligen sammen som drejende sig om et og samme Punct, Forførelse til Brud paa de bestaaende Love, saaledes at No. 1 sigter nærmest til Brud paa Statens Forfatning (Grundlov), Nr. 4 til Krænkelser af den enkelte Borgers Ret og navnlig den Athenernes saa dyrebare demokratiske Lighed; ikke heller kan han have stillet Nr. 2 forud for No. 4, da det, han siger om Kritias og Alkibiades, ligesaa vel kunde tjene til at bestyrke No. 4 som No. 1. Men er det saaledes usandsynligt, at Anklageren i sit Foredrag har fulgt den ovenfor opstillede Orden, saa er det endnu mere usandsynligt, at Xenofon i sit Skrift har fulgt den, og der ligger allerede heri en Grund for den Formodning, at X. oprindeligen har sat §§ 56—61 imellem § 11 og § 12.

Denne Formodning bliver ikke lidet bestyrket, ja synes mig næsten at forvandles til Vished, naar man dernæst ser hen til Dispositionen, som X. maa antages at have villet følge og, foreløbig bortset fra §§ 56—61, virkelig har fulgt i Capitlet:

1. Dispositionen antydes for det Første i Begyndelsen af Prologen (§§ 1—3). Naar nemlig X. der først ytrer sin Forundring over, at Nogen har kunnet tro, at Sokrates fordærvede de Unge, han, der ikke blot, som i 1. Capitel er udviklet, udmærkede sig ved Fromhed og Ærbødighed for Ed og Borgerpligt (s. 1, 17—19), men tillige ved Afholdenhed i sandselige Nydelser, Haardførhed og Nøjsomhed, og dernæst spørger: »Hvorledes skulde vel den, der selv var saadan, have forledet Andre til Ugudelighed eller Brud paa Lovene eller Slikvornhed eller Løsaagtighed eller Blødagtighed?«, saa er det vel utvivlsomt, at han dermed bl. A. har villet antyde — hvad man netop ogsaa skulde vænte antydet i Indledningen — dels Hovedemnet for Capitlet (den Beskyldning, at Sokrates fordærvede de Unge),

dels de enkelte Puncter, han i sin Gjendrivelse af denne Beskyldning vil tage Hensyn til. Og da nu de 3 sidste af disse henhøre under samme Begreb (Immoralitet eller Usædelighed) og synes at staa instar omnium istedenfor dette, saa maa man antage, at X. vil dele Stoffet i følgende 3 Stykker: om Ugudelighed, om Brud paa Loven, om Usædelighed eller, m. a. O., Forsømmelse og Overtrædelse af Pligterne mod Guddommen (*ἀσέβεια*), mod Samfundet (*παράνομια*) og mod sig selv. Man kan næppe tænke sig nogen bedre og naturligere Inddeling.

2. At en Tredeling er tilstede, og, som jeg tror, netop den ovenfor angivne, frægaaer dernæst og endnu tydeligere af Udviklingen i det Følgende (Capitlets Hovedstykke).

§§ 4—8 fræmræde strax ved første Øjekast som et særegent Stykke. Dette er allerede klart af Formen, idet § 8 aabenbart slutter, § 9 begynder et Afsnit, og dernæst er Stykket i sit Indhold aldeles forskjelligt fra det følgende. Det gaar nemlig ud paa at afvise den Beskyldning mod Sokrates, at han forførte de Unge, forsaavidt Anklageren derved havde tænkt paa Forførelse til Udyder af rent personlig Karakter. Det passer saaledes ogsaa godt til det ene af de 3 Led, som fandtes antydede i Indledningen. Vistnok er der en vis Uoverensstemmelse med § 2, idet navnlig i §§ 6—7 et andet Moment kommer ind, end man efter § 2 skulde vænte; men denne Uoverensstemmelse er dog ikke større end den mellem § 2 og § 1, i hvilken ogsaa et Moment kommer ind, som ikke tages med i § 2 (Nøjsomhed), og ikke større end at den forsvinder under Forudsætning af, at de 3 Laster, som i § 2 nævnes sidst, kun ere anførte som Exempler istedenfor det Fællesbegreb, hvorunder de høre; ti den i §§ 5—7 omhandlede Pengebegjerlighed falder ogsaa ind under dette.

At fræmdes §§ 9—11 og det dermed sammenhængende Stykke §§ 12—18 udgøre et særskilt Afsnit og netop svare til den i Indledningen nævnte *παράνομια*, behøver intet Bevis.

Endelig fræmræde §§ 49—55 øjensynlig som et tredie Afsnit af Xenofons Udvikling ikke blot ved deres Form (navnlig Begyndelsen og Slutningen), men ogsaa ved deres Indhold, idet de handle om Forseelser mod Forældre, Slægt og Venner, medens der i det Foregaaende tales om Brud paa Statens Love, navnlig dens Grundlov. Mod denne Opfattelse af Stykket kunde imidlertid maaske indvendes, at, da den Forbrydelse, som det i disse Paragraffer nærmest tillægges Sokrates at have forledet

de Unge til, maa antages at være *κακώς γονέων* (Mishandling af Forældre), saa ere de ikke at betragte som et særskilt Hovedstykke, men slutte sig som speciel Fortsættelse til det i § 9 begyndte Afsnit om *παρὰνομία*, der afbrydes ved den lange Dvælen ved Forholdet til Kritias og Alkibiades og disse to Mænds Beskaffenhed. Men dertil er Følgende at svare: for det Første er det i og for sig usandsynligt, at Anklageren skulde have dristet sig til at beskyldte Sokrates for at forlede de Unge til en saadan Forbrydelse eller prøvet paa at indbilde atheniensiske Dommere, at Aristofanes's Paafund om Feidippides og Strepsiades var andet end Spas, og dernæst fræmgaar det ogsaa af Xenofons Udtryk ¹⁾, at Anklageren kun har villet sige, at de Unge ved Sokrates fik saa store Tanker om ham og om sig selv, at de derved forledes til Uartighed, Næsvished og Ulydighed; men disse Forseelser kunne dog ikke med Rette kaldes Mishandling, overhovedet ikke betragtes eller behandles som *παρὰνομία*, saasom de ifølge deres Natur ikke egnede sig til at være Gjenstand for positive Love.

Jeg betragter det saaledes som afgjort, at §§ 49—55 virkelig danne et særegent Hovedafsnit; men jeg tror tillige at kunne paavise, at Xenofon her har tænkt paa den i Indledningen nævnte *ἀσέβεια*. Ligesom næmlig overhovedet alle Forseelser imod Forældre betragtedes som Krænkelser af Guderne eller som *ἀσέβεια* ²⁾, saaledes er det ogsaa vist, at Anklageren grundede sin Beskyldning, at Sokrates gjorde de Unge ³⁾ *ἀσέβεις*, ikke blot paa hans Lærdomme om Guderne ⁴⁾, men tillige netop paa hans Yttringer om Forholdet til Forældre. At X. ikke her

¹⁾ — *τοὺς πατέρας προσηλακίζειν ἐδίδασκε, τοὺς πατέρας ἐποίει ἐν ἀτιμίᾳ εἶναι*, jfr. Sokr. Apol. § 20: — *ἐκείνους οἶδα οὐδ' σὺ νέπεικας σοὶ πείθεσθαι μᾶλλον ἢ τοῖς γειναμένοις*.

²⁾ Blandt Beviserne derfor vil jeg kun nævne følgende Sted i Aristoteles's Skrift om Dyder og Laster: *Ἀσέβεια μὲν ἡ περὶ θεοὺς πλημμέλημα καὶ περὶ δαίμονας ἡ καὶ περὶ τοὺς κατοικομένους καὶ περὶ γονεῖς καὶ περὶ πατρίδα*.

³⁾ Platon, Euthyfron C. 2.

⁴⁾ Dette fremgaar af Xenofons Apologi § 20, hvor Forfatteren lader Sokrates sige til Anklageren: «Kan du nævne Nogen, som jeg fra Fromhed har forledet til Ugudelighed, fra Selvbeherskelse til Tøjlesløshed, fra Tarvelighed til Overdaadighed, fra Ædruelighed til Drikfældighed, fra Vinskibehelighed til Ladhed eller Afhængighed af nogen anden ond Lyst (*σὺ δὲ εἰπὲ, εἰ τίνα οἶσθα ὅπ' ἐμοῦ γεγεννημένον ἢ ἐξ εὐσεβοῦς ἀνδρῶν κτλ.*)». hvorpaa Meletos svarer: «Ja, jeg kjender dem, som du har besnakket til at lyde dig fræmfor deres Forældre. — et Svar, som aabenbart kun refererer sig til det førstnævnte Punct.

har udbredt sig videre over dette Punct, synes ikke at kunne være nogen gyldig Indvending imod min Mening; det forklares naturligt af, at Beskyldningen for, at Sokrates forledede de Unge til *ἀσέβεια*, allerede tildels er gjendrevet ved det i Cap. I Udviklede.

3. Til yderligere Bestyrkelse af, at en Tredeling har foresvævet X., vil jeg endelig anføre Capitlets Epilog, hvori han, resumerende saavel dette som det foregaaende Capitel, siger omtrent saaledes (§ 64): »Hvorledes kunde da han være Gjenstand for Klagen? Han, som var saa langt fra ikke at tro paa Guder, at han aabenbart dyrkede Guderne med større Iver end alle Andre, og som, langt fra at fordærve de Unge, dels jo dæmpede deres onde Lyster (jfr. §§ 4—8) dels indgav dem Kjærlighed til Dyden i dens herligste og skønneste Skikkelse, den Dyd, som er Grundvolden baade for Staters (§§ 9—48, §§ 56—61) og for Familiers (§§ 49—55) Lykke og Velvære.»

Naar det nu, af ovenfor fræmførte Grunde maa antages, at X. har haft den Plan at dele sit Stof efter de 3 nævnte Synspuncter, saa bliver det ogsaa nødvendigt at antage, at han idetmindste har haft isinde at stille §§ 56—61, som nu forstyrre Harmonien i Afhandlingen, sammen med Stykket om *παρὰνομία*, hvortil det ifølge sit Indhold passer, altsaa imellem § 11 og § 12. Gangen i hele Afhandlingen vil derved blive følgende: Efterat X. i Indledningen (§§ 1—3) foreløbig har antydnet det Urimelige i Anklagerens Beskyldning, idet Sokrates's hele Væsen og Færd netop maatte have og havde haft den modsatte Virkning, gaar han over til en nøjere Betragtning af Sagen: først behandler han i §§ 4—8 det Punct, som man nærmest maa komme til at tænke paa, naar Talen er om Fordærvelse af Ungdommen, nemlig Usædelighed, men i al Korthed, eftersom Anklageren ikke havde fræmført særegne Grunde med Hensyn til det; dernæst gjendriver han i Afhandlingens Midt- og Hovedparti Anklagerens Beviser for, at Sokrates forledede de Unge til Foragt for og Brud paa Statens Forfatning (§§ 9—11) og til Krænkelse af den enkelte Medborgers Ret (§§ 56—61), samt den Bekræftelse paa denne Beskyldning, som Anklageren fandt i Kritias's og Alkibiades's Færd (§§ 12—48); endelig afviser han den Beskyldning, at Sokrates forlokkede de Unge til Krænkelse af den naturlige Kjærlighed og Ærbødighed for Forældre og Velvillie mod Slægt og Venner, altsaa til Forseelse mod Guderne selv — en Beskyldning, der passende behandles sidst, efterat der i det Fore-

gaaende er talt om Forseelser, som nærmest vedrører den Enkelte selv, og om Forseelser mod Samfundet og dets Medlemmer. Tilsidst i Epilogen (§§ 62—64) paaviser X. som Resultat af den foregaaende Udvikling, at Sokrates snarere fortjente at hædres af Staten end at lide Døden. — Den, som ikke vidste bedre, skulde næppe kunne ane, at Ordenen nogensinde har været nogen anden end den her angivne, ti Capitlet kommer derved til at danne et langt naturligere og mere harmonisk Hele end naar den overleverede Orden følges.

Vistnok kunde derimod gøres følgende Indvending: »Selv om den formentlige Tredeling var tilstede, synes det dog, at X., efter at have gennemgaaet alle 3 Led, godt til Slutning kunde tilføje et Afsnit (næmlig §§ 56—61) om den Beskyldning af Anklageren, at Sokrates misbrugte Digternes Auctoritet til at skaffe sine slette Lærdomme i Almindelighed Indgang.» Men dertil vil jeg bemærke, at denne Indvending kunde gjælde, hvis §§ 56—61 eller idetmindste Indledningen til dem havde en almindelig Karakter eller tog Hensyn til alle 3 Led; men da nu ikke blot Stykket selv, men ogsaa dets Indledning kun sigter til det ene af de 3 Led — Udtrykket *κακούργους* i § 56 kan ikke omfatte de foranstaaende §§ 49—55, da der, som ovenfor vist, ikke i dem er Tale om nogen *κακωσύς γενέων*. —, saa kan det ikke andet end støde, at det ikke slutter sig umiddelbart til det Led, hvortil det hører.

Jeg sagde ovenfor, at X. af de ovennævnte Grunde idetmindste maa have haft isinde at stille §§ 55—61 imellem § 11 og § 12. Jeg vil gaa endnu et Skridt videre og paastaa, at han virkelig har gjort det. Rigtignok kunde man næmlig sige saaledes: »Om det endog indrømmes, at §§ 56—61, ifølge deres Indhold og Dispositionen i hele Capitlet, helst burde have staaet imellem § 11 og § 12, saa er det dog ikke aldeles nødvendigt, at de virkelig have staaet der, da det jo er muligt, at X., idet han skrev, har glemt dem paa rette Sted og siden taget dem med.» Men dertil maa for det Første bemærkes, at en slig Forglemmelse vel kan hændes en Taler eller Fortæller, men vanskelig den, som sidder og skriver en Bog, og dernæst at, hvis X. alligevel her havde gjort sig skyldig deri, maatte uden al Tvivl det forglemte Stykke, navnlig i sin Begyndelse, bære Mærker af at være taget med bagefter — idet han naturligvis paa en eller anden Maade vilde have søgt at raade Bod paa sin Fejl — og maatte ialfald ikke være indledet netop saaledes

som man skulde vente, naar det stod paa sin rette Plads; men at nu netop dette er Tilfældet og ikke hint, vil formentlig fræmgaa af det Følgende.

II.

Jeg kommer nu til det andet Hovedbevis for min Paastand, det som grunder sig paa Betragtningen af Formen og Sammenhængen i det Enkelte.

Den Bemærkning ligger nemlig nær, et en Omsflytning som den her antagne umulig kan have fundet Sted, uden at der derved er opstaaet Forstyrrelser i det Enkelte, og til et fuldgjaldigt Bevis hører derfor endnu Paavisningen af, at slige Forstyrrelser virkelig findes i den overleverede Text og at de fuldstændig forsvinde ved Omsætningen, uden at andre træde i deres Sted.

Om der end, som ogsaa ovenfor antydet, finder et nøje Forhold Sted imellem §§ 9—11 og §§ 12—49, saa følger dog ikke deraf nødvendigvis, at disse Afsnit fra Begyndelsen af have staaet lige ved Siden af hinanden. Tværtimod finde vi netop i § 12, sammenholdt med det foregaaende Stykke, de første Spor til en Forstyrrelse af den oprindelige Orden. Efterat nemlig X. i §§ 9—11 har søgt at gjendrive den Beskyldning mod Sokrates, at han forledede de Unge til Foragt for den bestaaende Forfatning og voldeligt Brud paa samme, skulde man for det Første have ventet, at det følgende Stykke var bleven indledet saaledes: »Ja, men Kritias og Alkibiades, Sokrates's Disciple, have netop udmærket sig ved deres voldsomme Adfærd o. s. fr. og paaført Staten flere Ulykker end Andre«, istedenfor at det, som nu Tilfældet er, begynder omvendt: »Ja, men Kritias og Alkibiades, Sokrates's Disciple, have paaført Samfundet flere Ulykker end Andre, ti hin har udmærket sig fræmfor Alle under Oligarchiet ved Tyvagtighed, Voldsomhed og Grusomhed, denne fræmfor Alle under Demokratiet ved Tøjlesløshed, Overmod og Voldsomhed«. Paa den anden Side skulde man af denne Begyndelse slutte, at der i det nærmest Foregaaende var sagt, at Sokrates eller hans Venner havde virket til Bedste for Samfundet. Desuden kan bemærkes, at Udtrykket *ἀλκιβιαδοῦ* om Kfitias forudsætter, at der i det Foregaaende er talt om noget Tilsvarende, hvilket nu dog ikke er Tilfældet.

Endnu tydeligere viser Forstyrrelsen sig i § 56, hvis Begyndelse oversat lyder saaledes: »Men Anklageren sagde, at han ogsaa ved at udvælge de værste Steder hos de navnkundigste Digtere og bruge dem som Vidnesbyrd lærte sine Omgangsvener at være ondskabsfulde og tyranniske: ¹⁾).

Enhver maa vel indrømme, at det saaledes indledede Stykke ikke kan være aldeles uafhængigt af det nærmest Foregaaende, og paa den anden Side, at det heller ikke hænger sammen med dette som det der behandler en ny Hovedindvending af Anklageren — i hvilket Tilfælde det vel vilde have været indledet med *ἀλλά* ²⁾, ikke med *δέ* —, men som umiddelbar Fortsættelse, som det hvori Anklageren nøjere begrundet og X. gjendrives samme Hovedpunct ³⁾; m. a. O., § 56 forudsætter, at der ogsaa lige forud er Tale om en Maade, hvorpaa Sokrates forledede de Unge til voldsom og tyrannisk Adfærd. Men dette er imidlertid slet ikke Tilfældet, idet der, som ovenfor paavist, i §§ 49 o. f. kun handles om Mangel paa den skyldige Ærbødighed og Villie mod Forældre, Slægt og Venner, og der er altsaa god Grund til at slutte saaledes: »enten maa §§ 56—61 altid have staaet, hvor de nu staa, men isaafald maa det, der betegner dem som Fortsættelse af det umiddelbart Foregaaende, antages oprindeligt at have været borte (navnlig det stødende *καί* maa fjernes og istedenfor *δέ* maa der vel antages at have staaet *ἀλλά*), eller de maa oprindeligt have staaet paa et andet Sted, hvor de ifølge Form og Indhold passe bedre«; men da vi nu ikke have nogen Grund til at antage, at X. har skrevet anderledes end der er os overleveret, vil det sidste Alternativ være at foretrække.

Der findes altsaa ved nøjere Eftersyn Forstyrrelser i den overleverede Text og det netop paa de Steder, hvor man ifølge vor Hypothese skulde vente det. Vi skulle nu se, hvorledes Sagerne stille sig, naar vi flytte §§ 56—61 hen imellem § 11. og § 12.

For det Første staar isaafald Partiklen *καί* (i § 56) ikke længere ørkesløs, men saavel den som *δέ* passe nu meget godt, idet

¹⁾ *Ἐφη δ' αὐτὸν ὁ κατηγορὸς καὶ τῶν ἐνδοξοτάτων ποιητῶν ἐκλεγμένον τὰ πονηρότατα καὶ τοῦτοις μαρτυρίοις χρῶμενον διδάσκειν τοὺς συνόντας πακούργους τε εἶναι καὶ τυραννικοὺς.* Man har ikke tilfulde lagt Mærke til det udhævede *καί*; at det henhører til Participierne og maa oversættes ved ogsaa, synes utvivlsomt.

²⁾ Jfr. § 9, § 49.

³⁾ *Ἐφη δὲ καὶ περὶ τῶν φίλων αὐτὸν λέγειν.*

begge de sammenstillede Stykker omhandle tvende af Anklageren fræmførte Beviser for samme Beskyldning mod Sokrates, nemlig at han forledede sine Venner til voldsom Adfærd dels ved sin Kritik af Statens Indretninger (9—11), dels ved at anføre og paa sin Maade fortolke Steder af berømte Digtere (56—61). Og naar nu dernæst X., gjendrivende det sidste Punct, til Slutning (i § 61) siger om Sokrates, at han ifølge sin folkelige og menneskejlærige Tænkemaade havde været en Pryd for Samfundet og havde bevist Alle, som nærmede sig ham, den størst mulige Velgjerning, nemlig den at gøre dem bedre, saa falder det aldeles naturligt, naar det følgende begynder saaledes: „Ja, men hans Disciple, Kritias og Alkibiades, have tilføjet Samfundet større Ulykker end nogen Anden, idet den ene har udmærket sig ved Tyvagtighed, Voldsomhed og Grusomhed o. s. fr. Derhos kommer Udtrykket *κλειστότατος* (§ 12) om Kritias nu ikke længere uvæntet, idet det forberedes ved det, som siges i § 56 om at sørge for sin Fordel uden Hensyn til Ære og Ret, og ligeledes synes Udtrykket *ὀβρισιώτατος* om Alkibiades bedre forberedt ved at komme efter det i § 58 om Odysseus Anførte end ved at følge efter §§ 9—11.

Ved den her foretagne Omflytning kommer §§ 49—55 til at staa lige foran Epilogen. Skønt det nu ikke skal nægtes, at § 61 vilde danne en god Slutning paa den egentlige Afhandling og en passende Overgang til Epilogen, saa kan der dog ikke anføres noget Væsentligt imod at antage, at Slutningen oprindelig har været dannet af § 55, især naar man betænker, at § 62 (Begyndelsen af Epilogen) ikke blot sigter til de nærmeste Paragraffer, men til hele den foregaaende Udvikling.

Ligesom det utvivlsomt vilde have været et stærkt Bevis imod vor Hypothese, om der ikke var noget Spor til Forstyrrelse i den overleverede Text, saaledes maa det vel nu ogsaa paa den anden Side gjælde for et stærkt Bevis for den, at vi i en sammenhængende Afhandling kunne tage et helt Stykke og flytte andensteds hen, ikke blot uden at Forstyrrelser derved opstaa, men saaledes, at endog de, som fandtes, forsvinde.

III.

Uagtet nu vor Hypothese maa betragtes som i det Væsentlige bevist, idet man kun ved den kan hæve de Vanskeligheder, der saavel fra Indholdets som fra Formens Side rejse sig mod den nuværende Ordning af Capitlets forskellige Dele, og kun

ved den kan forklare sig, at §§ 56—61 passe saa nøjagtigt paa deres nye Plads (efter § 11), vil man dog endnu tilsidst ikke uden Føje kunne sige saaledes: »Lad det end af indre Grunde være nok saa usandsynligt, at en Omsætning ikke er skeet; men var da en saadan, der ganske vist ikke er mulig nutildags, mulig i Oldtiden? Have de ydre Betingelser for en saadan her været tilstede?»

At Omsætninger overhovedet have været mulige i Oldskrifter, lader sig aldeles ikke betvivle, ti er det end ikke noget tit forekommende Tilfælde, saa er det dog heller ikke uden Exempel, at en saadan virkelig er skeet; jeg vil her blot nævne Jesu Sirachs Søns Bog, hvori det Stykke, som i den vaticanske Codex udgør Cap. XXX, 25—XXXIII, 11, i andre Codices er flyttet bagved Cap. XXXIII, 12—XXXVI, 16.

For at den her antagne Omsætning kan være foregaaet, maa det nødvendigvis forudsættes, dels at den Bogrulle, som Fejlen forskriver sig fra, er gaaet i Stykker og det idetmindste paa 3 Steder: efter § 11, efter nuværende § 55 og nuværende § 61, saa at §§ 56—61 blev et af Stykkerne, dels at samme Bogrulle har været upagineret. Men hvor let disse Forudsætninger kunde indtræde, vil formentlig blive klart ved et flygtigt Blik paa de Gamles Bogvæsen ¹⁾ og navnlig paa det her omhandlede Skrift af Xenofon.

En Bog bestod i Almindelighed af et langt og smalt Papir, som med den ene Ende klæbedes til og, naar Bogen ikke brugtes, rullede sammen om en Stok. Dette Papir var dannet af flere Papyrusstykker, som hvert især havde omtrent et Octavblads Størrelse og Skikkelse og vare sammenlimede paa Bredsidene, liggende noget nær en Fingersbred over hinanden. Deres Længde (altsaa hele Papirets Brede) varierede mellem 6 og 12 Tommer; om Bredden findes ingen Angivelser hos de Gamle, men at slutte af opbevarede Bogruller, kan den have beløbet sig til 5—6 Tommer. Bogen begyndte ved den fra Stokken fjerneste Ende af Papiret og det saaledes, at Linierne gik parallele enten med dets Ender eller med dets Bredside. I sidste Tilfælde vare de ordnede i Colonner eller Spalter, hver omtrent en Tomme fra hinanden, saa at Mellemrummet sandsynligvis altid eller somoftest omfattede Sammenlimingen og hver Colonne kom til at staa paa sit Blad eller Papyrusstykke.

¹⁾ Jfr. E. Hundrup, om Bibliotheker og Bøger i det gamle Rom.

I Pompeji er der funden Bogruller med Colonner paa 40—44 Linier (vel omtrent 10—11 Tommer) og saa brede, at der er god Plads til et sexfodet Vers (4—5 Tommer). Sidetal brugte de Gamle, saavidt vides, slet ikke.

At en Bog af den Beskaffenhed let kunde gaa i Stykker, endog lettere end vore Bøger, er aabenbart: en Smule Tørhed, Fugtighed eller deslige kunde opløse Sammenlimingen og det navnlig, som i det foreliggende Tilfælde, i Begyndelsen af Bogrullen, der jo maatte være mest udsat. Naar vi nu dernæst tænke os, hvad vi ifølge Ovenstaaende have Ret til, at det her omhandlede Værk har været optegnet i en Bogrulle af 12 Tommers Brede, med Colonner af 11 Tommers Længde og 5 Tommers Brede, saa have §§ 56—61 netop kunnet udgøre en Colonne eller fylde et af de Papyrusblade, hvoraf Bogen var sammensat, og hvis nu dette virkelig skulde være rigtigt, er det let at beregne, at, i Tilfælde af Bogrullens Opløsning i enkelte Blade, maatte der ske Brud, foruden andre Steder, ogsaa efter § 11, efter nuværende § 55 og nuværende § 61, altsaa netop paa de Steder, hvor det efter vor Hypothese skulde ventes; ti Cap. I, 1—II, 11 har netop et 4 Gange saa stort, Cap. II, 12—48 et 6 Gange saa stort Omfang som §§ 56—61 og kunne altsaa fyldt henholdsvis 4 og 6 Blade af en saadan Bogrulle¹⁾. Dette Sammentræf synes os saa mærkeligt, at det ikke kan andet end kraftigt støtte vor Paastand.

Naar det endelig gjaldt om at sætte den saaledes opløste Bog sammen igjen, var man, som sagt, uden Vejledning af Sidetal, der vilde have gjort en Fejl ligeså umulig, og var indskrænket til Texten alene. Vistnok kunde en nøjere Betragtning af denne, selv i dens opløste Tilstand, og navnlig en Undersøgelse af, hvilken Disposition der vel havde foresvævet X., have ført til den rigtige Orden; men hvis nu den, som satte Bogen sammen, ikke underkastede sig den dermed forbundne Ulejlighed og, for at blive hurtigt færdig, blot saa paa Be-

¹⁾ Strængt taget indeholde Stykkerne I, 1—II, 11 og II, 12—55 henholdsvis 8069 og 11797 Bogstaver, saa at altsaa, hvis de have været fordelt paa 4 og 6 Blade, ethvert af disse gennemsnitlig har haft 2017 og 1966 Bogstaver, medens §§ 56—61 kun har 1941. Denne ubetydelige Forskjel (25—76 Bogstaver eller $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ Linie) kan imidlertid ikke gøre Noget til Sagen. Den har vel tildels sin Grund i, at de Vers, som forekomme i §§ 56—61, ikke ere blevne skrevne ud i Et, men have haft hvert sin Linie, som maatte blive lidt kortere end de andre Linier.

gyndelsen eller Slutningen af Stykkerne, kunde han meget let indbilde sig at have truffet det Rette, naar han stillede §§ 12 o. f. efter §§ 9—11 (ti disse Paragraffer ere virkelig ikke uden indre Sammenhæng) og Epilogen efter § 61, der danner en god Slutning paa den egentlige Afhandling og en passende Overgang til Epilogen, og netop den Omstændighed, at Fejlen viste sig tydeligst ved at betragte det Hele, at Forstyrrelserne i det Enkelte vare mindre fræmtrædende, ja at der endog var Noget, som talte for den nuværende Orden, maatte bidrage til, at denne, engang tilvejebragt, kunde vinde Hævd.

Da alle Haandskrifter, saavidt vides, have den overleverede Text, maa Omsætningen antages at være skeet meget tidlig og paa et Tidspunct, da der kun fandtes meget faa Exemplarer, maaske allerede i Xenofons eget Haandskrift.

Om denne min Iagttagelse har nogen praktisk Betydning, skal jeg ikke kunne sige; foreløbig er det mig nok, om det er lykkedes mig at retfærdiggøre den gamle Forfatter og yde et lille Bidrag til Bogvæsenets Historie.

Juvenalis Sat. VIII v. 56-63.

Af *L. Ove Kjør.*

Da jeg under min Beskjæftigelse med Oversættelsen af Juvenalis Satirer og Sammenligningen mellem de 6 københavnske Haandskrifter efterhaanden havde samlet et ikke ubetydeligt Materiale til en Faststilling af Juvenalis Sprogbrug, besluttede jeg til det filologiske Tidsskrift at udarbejde en Undersøgelse af denne og knytte dertil et Forsøg paa efter de opstillede Regler at fortolke en Del Steder, som syntes mig mindre rigtig opfattede, men Arbejdet er voxet til et Omfang, som langt overstiger Tidsskriftets Omraade. Da imidlertid Hr. Rektor Berg anmodede mig om et mindre Bidrag deraf til Tidsskriftets Brug, blev Valget mig vanskeligere, end jeg havde troet, thi paa den ene Side vilde jeg gjerne ved samme Lejlighed vise, hvorledes jeg

har stillet mig den Opgave under Samlingen af de enkelte Punkter til en Helhed at forfølge et Fænomen gjennem alle dets Bevægelser, og paa den anden Side tillod Pladsen, som var bleven aftalt, mig ikke paa Grund af de mange Steder, der maatte medtages, at føre en enkelt Undersøgelse aldeles til Ende. Jeg er da gaaet en anden Vej og har valgt et enkelt ikke vanskeligt Sted, fra hvilket jeg forfølger den Ejendommelighed, overensstemmende med hvilken Stedet maa fortolkes, i al Korthed saavidt, at Fortolkningen kan vise sig støttet til Digterens Sprogbrug.

Dette Sted, som endog Heinrich har misforstaaet, er i den ottende Satire, hvor Juvenalis efter at have sagt, at et Menneske kun maa kaldes *generosus* efter samme Maalestok, som benyttes ved Dyrene, tilføjer v. 56:

*Dic mihi, Teucrorum proles, animalia muta
Quis generosa putet, nisi fortia? Nempe volucrem
Sic laudamus equum, facili cui plurima palma
Fervet et exultat rauco victoria Circo.
Nobilis hic, quocunque venit de gramine, cuius
Clara fuga ante alios et primus in aequore pulvis;
Sed venale pecus Coryphaeae posteritas et
Hirpini, si rara jugo Victoria sedit.*

Vi ville først betragte de to sidste Vers, om hvilke Heinrich siger: »das Comma nach *Coryphaeae* muss weg; es verdirbt die Construction: *sed venale pecus Cor. et (venalis) posteritas Hirpini*. Das *et* ist versetzt, wie bei den Dichtern häufig.« Heinrich underforstaaer altsaa *est* ved *venalis*: *sed venale est pecus Cor. et venalis posteritas Hirpini*. Ingen Digter udelader saa hyppig som Juvenalis Verbum *sum*, kke alene i Hovedsætninger, men i Bisætninger, som ovenfor v. 60-61, baade i Hoved- og Bisætning, (relative Sætninger, efter *si*, *dum*, *postquam*, *quum*, *quia*), baade i Præsens og Præteritum, saavel i Indikativ som i Konjunktiv (efter *utinam*, *quamvis* og i afhængige Spørgesætninger), ja selv i Akk. med Infinitiv, men ligesaa almindeligt som dette, ligesaa almindeligt er hos ham, hvad der er hyppigt hos andre Digtere, at den kopulative Partikkel rykkes bort fra den første Plads i Sætningen, eller sættes efter det Ord, som den tilknytter, og det er heller ikke skeet her. Heller ikke indsætter Heinrich *est* paa den rette Plads, thi Konstruktionen er: *sed*

venale pecus est Coryphaeae et Hirpini posteritas, og vi have en lignende Form som i samme Satire v. 198:

*Res haud mira tamen citharoedo principe minus
Nobilis*

og for at tage et Sted, hvor *est* er tilføjet IX 95:

Nam res mortifera est inimicus pumice levis.

Det er altsaa Ordstillingen: *Coryphaeae posteritas et Hirpini* for: *Coryphaeae et Hirpini posteritas* der har frembragt en urigtig Fortolkning, og dog er det Juvenalis almindeligste Ordstilling. Naar nemlig to Led forbindes med en kopulativ Partikkel, adskilles de som oftest paa den Maade, at ét eller flere for begge Led fælles Ord indskydes imellem det første Led og den kopulative Partikkel, hvorimod det er overordentlig sjældent, at den kopulative Partikkel følger umiddelbar efter det første Led, og det andet rives længere bort. Naar saaledes to Adjektiver (eller Genitiver) høre til ét Substantiv, stilles Substantivet ind imellem det første og den kopulative Partikkel: VIII, 27 *Rarus civis et egregius*, VII, 60 *Moesta paupertas atque inops*, VI, 279 *Jacet in servi complexibus aut equitis*, VIII, 231 *suis natalibus atque Cethegi*, XIV, 114 *Hesperidum serpens aut Ponticus*. Undertiden indskydes foruden Substantivet ogsaa Verbet: VI, 559 *Magnus civis obit et formidatus*, VII, 207 *Sicut Trasymachi probat exitus atque Secundi*, X, 49 *Summos posse viros et magna exempla daturus*, XV, 70 *Terra malos homines nunc educat atque pusillos*; sjældnere Verbet alene eller forbundet med et Adverbium eller sin Styrelse: VIII, 20 *Nobilitas sola est atque unica virtus*, VIII, 20 *Abditus interea jacet et secretus adulter*, IV, 151 *Tempora saevitiae, claras quibus abstulit urbi Inlustresque animas*. Vi finde ikke et eneste Exempel, hvor den kopulative Partikkel er sat umiddelbar efter det første Adjektiv og det andet flyttet længere bort. Paa samme Maade adskilles ogsaa to kopulativ forbundne Substantiver: XIV, 16 *Animos servorum et corpora*, XIV, 109 *Specie virtutis et umbra*, XIV, 20 *Antiphates trepidi laris ac Polyphemus*, VI, 510 *Amicos conjugis odit et servos*, VI, 512 *Chorus intrat et ingens semivir*, X, 250 *Hectore funus portante ac reliquis fratrum cervicibus*, og det er meget sjældent, at andre Ord af Sætningen indskydes: IX, 68 *Quid dicam scapulis puerorum mense Decembri Et pedibus*. Et Adjektiv, som er fælles for begge Substantiver — og som plejer at staa foran begge i Pluralis: V, 36 *coronati Thrasea Helvidiusque bibebant* eller i Singularis: IX, 135 *Mea Clotho et Lachesis gaudent* (et mærke-

ligt Exempel er XII, 99 *Si coepit locuples Gallia et Paccius orbi* eller stilles imellem med tilhængt *que*: VI, 268 *Lites alternaque jurgia*, X, 177 *Amnes epotaque flumina*, hvad der imidlertid er langt sjældnere hos Juvenalis end f. Ex. hos Horatius, og en Form som dennes: *pedes tetigitque crura* er ubekjendt for Juvenalis — kan undertiden indskydes paa denne Plads: XI, 122 *Farre suo custodit et aere*, XI, 39 *Aere paterno ac rebus*, og findes to Gange efter den kopulative Partikkel knyttet til det andet Substantiv: XIV, 275 *Aspice portus et plenum magnis trabibus mare*, XIV, 74 *Torrents dicendi copia et sua mortifera est facundia*, hvad der staaer i Forbindelse med, at hvor to Substantiver forbindes, kan, hvad vi saa aldrig kunde ske, naar to Adjektiver forbindes, den kopulative Partikkel føjes umiddelbar til det første, og det andet trækkes længere bort: VI, 205 *Dacicus et scripto radiat Germanicus auro*, XI, 76 *Aurum, quod Tagus et rutila volvit Pactolus arena*, men selv dette er højst sjældent. Vergilius sætter undertiden et Adjektiv, som styrer to Substantiver, paa denne Plads: Georg. III, 498 *Studiorum atque immemor herbas*, hvor Horatius føjer et *que* til: *ludo fatigatumque somno*, men Juvenalis følger sin Regel: XII, 7 *Templis maturus et aras*. Kun paa ét Sted have vi én til to Substantiver hørende Genitiv stillet her: XIII, 219 *Templum et violati numinis aras*, der altsaa danner samme Form, som de faa Steder, hvor vi saa et Adjektiv paa samme Plads. Videre skal jeg her ikke forfølge denne Art af Ordstilling, da det vil være tilstrækkelig klart, at paa vort Sted *Coryphaeae posteritas et Hirpini* efter Juvenalis Sprogbrug maa være — *Coryphaeae et Hirpini posteritas*, men da Partiklerne *et* og *que* hos Juvenalis bruges noget ejendommelig, skal jeg kun her gjøre opmærksom paa, at i deres Afveksling ligger undertiden Anvisningen om, hvorledes et Sted skal opfattes. Vi kunne tage et Exempel af den fjortende Satire, hvor Digteren beskriver den riges Umættelighed og siger v. 140:

Ergo paratur

Altera villa tibi, quum rus non sufficit unum,

Et proferre libet fines, majorque videtur

Et melior vicina seges: mercaris et hanc et

Arbusta et densa montem qui canet olivo

et Sted, hvis sidste Vers er højst mærkeligt paa Grund af Ordet *montem*, hvis Stilling er enestaaende hos Juvenalis, men da Udviklingen af dette Fænomen vilde kræve en Betragtning af den hele Substantivoverførelse fra én Sætning til en anden og en

Undersøgelse af Forholdet imellem Overførelse, relativ Attraktion og friere Ordstilling, til hvilket Juvenalis yder et righoldigt og interessant Materiale, skal jeg kun holde mig til vort Formaals her. Eftersætningen, der begynder ved *mercaris*, fortolkes som Eftersætning til den forangaaende Forsætning med Eftersætning; men dette gaaer ikke an, og *hanc* knytter Sætningen kun til den foregaaende. Partiklen *que* viser Fortolkningen, og der findes to Forsætninger hver med sin Eftersætning: *quum rus non sufficit unum, paratur altera villa; videtur vicina seges tibi major, mercaris hanc*; dette Sted staaer altsaa i Forbindelse med en anden Side af Juvenalis Sprogbrug og Forholdet imellem Udtrykkets Nuancering og Konjunktionsudeladelsen. Vi have et lignende Sted med utallige Fortolkninger: Sat. XIV, 227:

*Nam quisquis magni census praecepit amorem
Et laevo monitu pueros producit avaros,
Et qui per fraudes patrimonia conduplicare
Dat libertatem et totas effundit habenas.*

Jeg skal ikke her omtale de forskjellige Forklaringer, men kun at Ruperti, Heinrich og Jahn erklære Vers 229: *Et qui per fraudes patrimonia conduplicare* for usægte. Der bliver altsaa tilbage: *quisquis praecepit et producit, dat libertatem*, men denne Tidernes Vexel er imod Juvenalis Sprogbrug, og hverken Ruperti har Ret, naar han ofte siger *«italia apud poetam concoquenda sunt»* eller Heinrich, der endog undertiden i sine Textrettelser beraaber sig paa *modorum et temporum mutatio* som en Regel. Tider og Maader vexe vel hos Juvenalis, men han overskrider aldrig en vis Grændse, og alle disse Vexlinger have baade deres Betydning og kunne inddrages under en tresidig Bestemmelse. Fejlen ligger i, at man enten vil gjøre *conduplicare* til Perfektum eller forbinde det med *dat libertatem*, medens det er Infinitiv, der svarer til det foregaaende *amorem* og afhænger af et underforstaaet *praecepit*, saaledes at vi atter her have to Forsætninger, hver med sin Eftersætning: *quisquis praecepit amorem magni census, producit etiam* (dette betyder *et* som saa ofte hos Juvenalis) *pueros avaros; et qui praecepit per fraudes conduplicare patrimonia, dat libertatem*; der er en vis Stigen fra *amor* til *conduplicatio* og fra en Erhvervelse ad lovlig Vej til en Fordobling *per fraudes*. Her er det netop Tidernes Vexel, som anviser Vejen: *quisquis praecepit, producit* er Juvenalis almindelige Form, og det er sjældnere, at vi i Forsætningen ved ubestemt relative Ord finde Præsens: *quicumque*

deus aspectu, ridet XV, 71. Ligesom her *et* i Betydning *etiam* har forvirret, saaledes ogsaa, hvor det bruges, naar en tilsyneladende Modsigelse anføres mellem to Handlinger af samme Person f. Ex. II, 104 *Summi ducis est occidere Galbam Et curare eum*, hvor ikke, som Heinrich vil, *tamen* er underforstaaet eller *et* staaer for *et tamen*, men hvor *et* betyder og tillige, og samtidig dermed og følgelig slaaer over i samme Betydning af *etiam* (*et etiam*). Større Forvirring frembringer imidlertid Partikkels Sammensmeltning med en Nægtelse, og vi kunne endnu, før vi vende tilbage til vort Hovedsted, betragte to Steder, af hvilke det ene har særegne Vanskeligheder. I sjette Satire, hvor Juvenalis spotter de lærde Damer, siger han v. 451:

Odi

*Hanc ego, quae repetit voluitque Palaemonis artem
Servata semper lege et ratione loquendi,
Ignotosque mihi tenet antiquaria versus,
Nec curanda viris opicae castigat amicae
Verba.*

Her mener endogsaa Heinrich, at *nec curanda* er lig *ne curanda quidem*, men endskjøndt denne Sprogbrug ikke er sjelden, kan den ikke anvendes her, fordi Reglerne for den asyndetiske Forbindelse ikke tillade det. Ingen Forfatter naaer Juvenalis i den hyppige Brug af asyndetisk Forbindelse, men den er langtfra regelløs, og én af Reglerne er, at hvor flere Led ere kopulativ forbundne, føjes det sidste aldrig asyndetisk til. Altsaa er Konstruktionen: *et castigat verba non curanda viris*; den kopulative Partikkel er sammensmeltet med en Nægtelse, der hører til det Ord, ved Siden af hvilket den har faaet sin Plads, og dette er endnu hyppigere, end at den smelter sammen med en Nægtelse, der hører til et fjernere staaende Ord eller til en Bisætning. At Juvenalis aldrig, hvad ikke er ualmindeligt hos andre Digtere, forbinder en kopulativ Partikkel, som tilknytter et Verbum, med et Ord i en af dette afhængig Sætning, skal jeg blot tilføje i Forbigaaende. Det andet Sted er i tiende Satire, hvor de Farer skildres, for hvilke et smukt ungt Menneske var udsat i Rom, og der siges v. 324:

*Sed casto quid forma nocet? Quid profuit immo
Hippolyto grave propositum, quid Bellerophonti?
Erubuit nempe haec, ceu fastidita; repulso
Nec Sthenebosa minus quam Cressa excauit, et se
Concussere ambae.*

Heinrich og Jahn skrive imod Haandskrifternes Autoritet *repulso*, som Heinrich kalder «ein ablativus absolutus participii und aufzulösen: *quum accidisset repulsa*», men en saadan Uting som *excanduit repulso* i denne Betydning forekommer aldrig hos Juvenalis. Det gjælder nu at finde, hvem *haec* er, og Heinrich finder ingen Vanskelighed «eine nicht verstandene Abweichung vom Gewöhnlichen: *haec nec illa minus*, statt dessen *Stheneboea*». Altsaa faaer han den tvungne Konstruktion: *erubuit Cressa; nec repulso Stheneboea minus quam Cressa excanduit*, men at *Cressa* baade *erubuit* og *excanduit* men *Stheneboea* kun *excanduit*, og de saa begge dræbe sig selv, dette har Digteren næppe ment, og om saa var, hvorledes kan *haec* betegne *Cressa*, da hverken hun eller *Stheneboea* er omtalt iforvejen? Dette har, siger Heinrich, Heinecke vist. Heinecke siger: *ad haec facile ex sequentibus assumi potest Cressa*, men dette er intet Bevis, og hverken Juvenalis eller nogen Digter har talt saaledes. Blandt afvigende Læsemaader findes anførte hos Ruperti, Jahn og Heinrich istedenfor *nempe haec* enten *certae haec* eller *certe haec*. Disse hjælpe os ikke, men betragte vi Stedet og gaa ud fra, at de samme to Verber maa bruges om begge de nævnte Personer, samt at de bedste Haandskrifters Læsemaade *repulsa*, der støttes ved Juvenalis noget ejendommelige Brug af Partiklen *ceu*, maa beholdes, maa Konstruktionen være: *erubuit ceu fastidita, repulsa et excanduit Stheneboea, non minus quam Cressa, et se ambae concussere*, og det ligger nær at antage, at *haec* er én af de ganske almindelige Interpolationer, til hvilken der var en dobbelt Grund, nemlig dels at man, fordi man ikke fattede Sammensmeltningen af den kopulative Partikkel med Nægtelsen (*nec = et non minus*), savnede et Subjekt til *erubuit*, og dels at Forlængelsen i Cæsuren af *nempē* var noget usædvanlig, skjönt lignende ofte forekomme hos Juvenalis. Denne Antagelse be- styrkes nu meget derved, at vort bedste Haandskrift udelader *haec* og har *certe*, hvad der vistnok maa betragtes som det mildeste Forsøg paa at undgaa Forlængelsen. (Dette Pergaments-Haandskrift, den gl. kg. Samling Nr. 2033, som desværre er mangelfuldt, idet to Blade i Midten, Sat. VII, 111-242, ere forsvundne og det kun indeholder 13 Satirer, er i høj Grad for- dærvet ved senere Rettelser, men skreven med langt større Omhu end et samtidigt ligeledes ufuldstændigt Pergaments-Haandskrift, der synes udgaaet fra samme Original, Nr. 2031). Der maa læses *Erubuit nempe ceu fastidita repulsa Nec Stheneboea*. Saadanne Interpolationer ere hyppige (*est, hic, a, et*) ikke

alene for at sjerne en Hiatus eller metrisk Uregelmæssighed, men ogsaa, hvor et Subjekt ikke strax tilbyder sig, som f. Ex. IV, 78:

Rapta properabat abolla

*Pegasus attonitae positus modo vilicus urbi;
Anne aliud tunc praefecti? quorum optimus atque
Interpres legum sanctissimus; omnia quamquam
Temporibus diris tractanda putabat inermi
Justitia*

hvor i en stor Mængde Haandskrifter *hic* er indskudt dels foran *quorum* dels efter *atque*. Der er ogsaa her søgt mange Udveje for at finde et Substantiv til *optimus* (thi til *interpres* kan det ikke høre), og Heinrichs Interpunktion er fuldstændig urigtig. *Putabat* kan nemlig ikke høre til *quamquam*, da *quamquam*, *quamvis*, *donec*, *priusquam*, *dum* (indtil) hos Juvenalis kun forbindes med Konjunktiv (*quoad* og *antequam* forekomme ikke), og *quamquam* er (som overordentlig hyppig *quamquam*, *quamvis*, *velut*, *quasi*, *tamquam*, *nisi* uden Verbum knyttes til Adjektiver, Adverbier eller Ord, der bruges som Adverbier) forbunden med *diris temporibus*. Den hele Uregelmæssighed bestaaer i, at Relativet er knyttet til Indskudssætningen *anne aliud tunc praefecti?* istedenfor til *Pegasus*, og tænkes *qui* istedenfor *quorum* er Meningen klar. Semikolon, som Heinrich sætter efter *sanctissimus*, maa selvfølgelig bort. Jeg skal anføre et Sted endnu, hvor vort ovenanførte Haandskrift ligeledes udelader et *hic* nemlig II, 118

Quadringenta dedit Gracchus sestertia dotem

Cornicini, — sive hic recto cantaverat aere

I den ellefte Satire, hvor Juvenalis omtaler de Fraadsere, hvis Rigdom ikke holder deres Fraadseri ud, skriver han Vers 38:

*Quis enim te, deficiente crumena
Et crescente gula, manet exitus, aere paterno
Ac rebus mersis in ventrem fenoris atque
Argenti gravis et pecorum agrorumque capacem?
Talibus a dominis post cuncta novissimus exit
Annulus, et digito mendicat Pollio nudo.
Non praematuri cineres, nec funus acerbum
Luxuriae, sed morte magis metuenda senectus.*

De to sidste Vers forklares enten saaledes: «den tidlige og bittere Død er for Overdaadigheden (overdaadige Mennesker) mindre at frygte end Alderdommen, der lider af Sygdomme og Sult» eller «Døden i Ungdommen (*praematura*) eller i Barn-

dommen (*acerba*) er mindre at frygte end Alderdommen. Ingen af Delene siger Digteren, og ligesom han aldrig efter at have sat noget, som ikke finder Sted (*praematura mors non metuenda est*), indfører en Sammenligning, hvorved noget siges at finde Sted i højere Grad end det, som ikke finder Sted (*sed morte magis metuenda est senectus*), saaledes benægter han heller ikke, at overdaadige Mennesker maa frygte en tidlig eller smertefuld Død (dette betyder *acerbus* og har intet med Barndommen at gjøre: *acerbi dolores*), men hvad han mener, er, at overdaadige Folk, som risikere Armod, ikke have at frygte for Overdaadighedens tidlige Død men for Alderdommen. *Luxuriae* er ikke Dativ, men Genitiv, og disse to Vers indeholde Svaret paa Spørgsmaalet i Vers 38-42: hvad skal Enden blive, naar Fraadersen har spist sin Formue op? Ikke Overdaadighedens tidlige Død men en Alderdom, der er mere at frygte end Døden. Imellem Spørgsmaalet og Svaret er en parenthetisk Bemærkning indskudt, og vi have her et Exempel paa en anden Art vrang Opfattelse, der fremkaldes ved saadanne Mellemsætninger. Selve Ordstillingen og det stærkt fremhævede *non* viser tydelig Svaret. I selve Forbindelsesmaaden, enten den nu er bunden eller ubunden, viser sig Juvenalis største Ejendommelighed, og der er mange Steder, som paa Grund af denne Ejendommelighed maa forklares paa en anden Maade end den almindelige, mange, i hvilken Interpunktionen maa forandres, og navnlig er der for sjette Satire meget tilbage at gjøre. Et Sted endnu bør jeg maaske ikke forbigaa, da det angaaer et Substantiv med to Adjektiver. I den femtende Satire, hvor Digteren, efterat have sagt, at Naturen ikke har givet Mennesket noget blidere end Taaren, tilføjer (v. 134):

*Plorare ergo jubet (natura) caussam dicentis amici
Squaloremque rei, pupillum ad jura vocantem
Circumscriptorem*

fortælle Fortolkerne underlige Ting, og Heinrich foreslaaer istedenfor *caussam dicentis*, da nogle Haandskrifter istedenfor *caussam* have *casum* og andre *lugentis* istedenfor *dicentis*, at læse *casum lugentis*. Det er aabenbart, at *plorare* ikke har tre Objekter: *caussam*, *squalorem*, *pupillum*, thi for det første kan *caussam* ikke skilles fra *dicentis*, og for det andet tillader den asyndetiske Forbindelse ikke, at *pupillum* bliver det tredje Led. Konstruktionen er: *caussam dicentis et rei amici squalorem* og er opstaaet af den vante Ordstilling: *caussam dicentis amici et rei* derved, at det Substantiv, til hvilket Genitiven hører (*squalorem*) er foruden Genitiven ind-

skudt mellem de to til denne hørende Adjektiver, og Partiklen *que* er da føjet til det.

Vi komme saaledes tilbage til vort Udgangspunkt og møde nu *raucus Circus* samt *rara Victoria*, to Overførelser af forskjellig Art. Ogsaa her mener man, at alt er en Digter tilladt, og navnlig er Rupertj ivrig for at forøge disse Overførelsers Antal. Vi ville da betragte disse hos Juvenalis, men først det-Fænomen, at Adjektivet *rarus* saa ofte forekommer, hvor man venter et Adverbium, og selv meget haardt, f. Ex. V, 14:

Fructus amicitiae magnae cibus imputat hunc rex

Et, quamvis rarum, tamen imputat,

medens *raro* slet ikke bruges af ham. Der er i Virkeligheden en Grund tilstede, hvorfor han ikke vil bruge disse Ord. Slutningsvokalen *o* er hos Juvenalis kort, ikke alene i Substantiver og Verber, men ogsaa i Adverbier:

audē I, 153, *imputē* II, 17, *laudē* III, 25, *exē* III, 47, *aestū* III, 103, *malē* VIII 269 o. s. v.;

sermō VI, 193, VIII, 29, *virgō* III, 110, *lubiđ* II, 14, *Nerō* VIII, 223, *ratīō*, *admiratīō*, *quaestīō* (disse Ord danne hyppig femte Versfod) o. s. v.;

porrō VII, 98, XI, 9, *quandō* V, 63, 127, VI, 464, *serō* I, 169, *ergō* (disse forekomme tillige korte hos andre Digtere). Dette *o* forlænges nu saare hyppig i Cæsuren og (sjældnere) i 2den og sidste Versfod, f. Ex. VII, 55, hvor vi have baade det korte *o* og en Forlængelse: *Hunc qualem nequē monstrare et sentiđ tantum*, i 2den Versfod X, 84: *Quam timeō, victus ne poenas exigit Aiax*, i sidste I, 108: *Conductas Corvinus oves, ego possideō plus*. Her have vi én af Juvenalis Ejendommeligheder i Metrum, at han i disse to Versfodder tillader sig Uregelmæssigheder, som ikke findes i andre, og saaledes er *ergō*, som 36 Gange er kort, endog bleven lang IX, 82 (*Nullum ergō meritum est, ingrata ac perfide, nullum*); *occulā* i VIII, 107 *Occulta spolia et plures de pace triumphī*, en Forlængelse, som vistnok XIV, 515 har givet Anledning til, at det oprindelige *Cyanea* er blevet forkvaklet; sidste Stavelse i *mīhi*, *tibi*, *sibi*, der ellers er kort, er bleven lang i anden og sidste Versfod V, 128, XIV, 56, 158, VIII, 24, VII, 72 og flere. (En anden og større Mærkelighed ved Juvenalis Metrum er, at han kan siges at have fuldendt den hos Ovidius allerede begyndte Bortkastelse af den kvindelige Cæsur, men Beviset vilde her være for langt). Vi se altsaa, at Juvenalis er tilbøjelig til udenfor Dativ og Ablativ (og dog *vigilandō* III, 42) kun at

bruge *o* kort, og som Følge heraf benytter han de Adverbier, som hos andre Digtere ere blevne korte, med kort Endevokal, de andre undgaaer han at bruge (*raro, falso, vulgo, omnino, crebro, retro, tuto, certo, consulto, sedulo, fortuito* (*fortuitus* XIII, 225), *arcano* o. s. v. de eneste af Adjektiver paa *us* dannede Adverbier, som han benytter, ere *secretis*, som findes én Gang I, 95, men da i 2den Fods Arsis, og *meritis*, som forekommer i Cæsur XV, 24, VIII, 114, X, 208 og i sidste Versfod III, 221.) eller han stiller dem enten saaledes, at den sidste Vokal elideres, f. Ex. altid *idcirco* og *ultra*, eller han benytter det samme Kneb, som ved *ambo* og *aer*, at de kun danne sidste Versfod, eller han lader endelig den sidste Stavelse falde i 2den Fods Arsis eller Cæsuren, og dette udvider han endog til *adit*, *idit*, *continuit*, saaledes at *o* i *adeo* danner 4 Gange, i *ideo* én Gang, i *continuo* 4 Gange 2den Fods Arsis og i *adeo* 7 Gange, i *ideo* 6 Gange og *continuo* én Gang falder i Cæsuren. Selv *quaseso* findes kun i Cæsuren VI, 393, XII, 128. Man kan vel altsaa sige, at Juvenalis betragter *o* udenfor Dativ og Ablativ som kort, og at dette er Grunden til den hyppige Brug af Adjektiverne paa *us* istedenfor de af dem dannede Adverbier, hvorved der, uagtet Tanken fastholder det adverbiale Begreb, dog opstaaer en Slags Begrebsoverførelse. Vi ville altsaa betragte denne saavidt, at Forbindelsen *raucus Circus* bliver klar.

Den første og almindeligste Begrebsoverførelse er, at den Tilstand, som frembringes ved en Virkning, knyttes til den virkende Aarsag; derfor bliver *mors pallida, febris vigil* XIII, 229, *cicuta gelida* VII, 206, *hiems deformis* IV, 58, (*berylli inaequales* V, 38:

Ipse capaces

Heliadum crustas et inaequales beryllo

Virro tenet phialas: tibi non committitur aurum

læse baade Heinrich og Jahn, uagtet alle de fortrinlige Haandskrifter, selv Pithoeanus, som Jahn ellers følger, ogsaa paa Steder, hvor dens Læsemaade er enestaaende og mindre sandsynlig, have *beryllos*. *Beryllos* have alle vore, og ligesom codex Pithoeanus har vort ene Pergamethaandskrift (det bedste) *phiala*, hvorimod de andre vexle mellem: *phialam, phialas* og *phiala*. Vi maa altsaa først undersøge, om *inaequalis* maa efter Begrebet høre til *phiala* eller *beryllus*, men da Juvenalis kun har Ordet paa dette ene Sted, tage vi Horatius til Hjælp. Først betegner da Ordet, hvad der er af ulige Størrelse: Sat. I, 6, 68: *Siccant inaequales calices conviva*, dernæst bruges det om

Ustadighed: Sat. II, 7, 10: *Vixit inaequalis, clavum ut mularet in horas* og endelig om Aarsagen, der frembringer en Ulighed eller Ujævnhed: Ep. I, 1, 94 *inaequalis tonsor*, Od. II, 9, 3 *inaequalis procella*. *Inaequalia pocula* ere altsaa ulige store Bægre, men *inaequales berylli* kaldes Beryllerne, der spille paa Guld-bægeret. Læsemaaden *beryllos* maa beholdes, og Fejlen ligger i *phialas*. *Phiala* lader sig nu forsvare efter Juvenalis Sprogbrug derved, hvad jeg snart nærmere skal vise, at Stedet, hvor noget findes eller viser sig, udtrykkes uden Præposition, men jeg skal ikke nægte, at Forbindelsen er noget haard paa Grund af, at *crustas* tillige er Objekt for *tenet*, og er tilbøjelig til at antage, at Juvenalis hverken har skrevet *phialas* eller *phiala*, men *phialae* som Genitiv til det følgende *aurum*: *Virro tenet; phialae tibi non committitur aurum*. Ordet har nemlig den Plads, paa hvilken Juvenalis plejer at sætte en Genitiv eller et Adjektiv til et Substantiv, som ender Verset, og Forbindelsen af Stoffet med en Genitiv er meget hyppig), *pecten* bliver *crispus* VI, 382, *porta* (hvis Bevogtning gjør Herren ængstelig, og ikke, som man forklarer det, paa Grund af en Lighed med belejrede Porte) *solicita* VII, 42. Paa lignende Maade blive *Haemus* og *Bathyllus*, som spille kvindelige Roller, *molles* VI, 63, III, 39. *Venenum* er altsaa *lividum* eller *atrum*, og derfra overføres dette Adjektiv paa det, hvori Giften er skjult, saaat Moderens *adipata* blive *livida* VI, 631. Nærmest ved Virkningens Forbindelse med Aarsagen staaer, at den Tilstand, som fremkaldes hos et Subjekt ved dets egen Handling, nævnes som Subjektets Egenskab, eller at en Tilstand, som frembringes ved en Handling, attributiv forenes med Handlingens Gjenstand, f. Ex. *raucus Codrus* I, 2 og den hele saakaldte prolepsis adjectivi (der dog i Virkeligheden mindre er en Overførelse end en prædikativ Brug). Dernæst overføres en Sindsstemning eller Egenskab hos en handlende Person til et andet Begreb, igjennem hvilket Sindsstemningen eller Egenskaben paa en Maade ytrer sig: XIII, 93: *Isis ferit irato sistro*, VIII, 248: *Munit castra pigra dolabra*, dog saaledes, at Bestemmelsen for Tanken, paa Grund af at den handlende Person nævnes, mere forener sig med denne, og dette udvides nu saaledes, at Egenskaben dels, medens den handlende Person endnu nævnes, forenes med Objektet: XII, 82: *Nautae narrant garrula pericula*, og dels Betegnelsen af den handlende Person forsvinder; i hvilken Forsvinden der dog er den Dobbelt-hed, at Tanken dels, skjönt ingen Person nævnes, henledes

paa en Person: XIII, 96: *locuples podagra (locupletis)*, XIII, 99: *esuriens ramus olivæ (esurientis)*, XIII, 4: *fallax urna (judices)*, II, 170: *mores praeextatos (juvenes)*, og dels en menneskelig Sindsstemning, Egenskab eller Tilstand ligefrem overføres paa livløse Ting: XIII, 65: *mirans aratrum*, VII, 40: *sterile aratrum*, VI, 40: *captator macellum*, VI, 658: *fatua bipennis* (hyppig saaledes Stemme, Sandser, Liv, Død, Klædning, Gang, Taarer, Følelser). Vi komme nu til de Overførelser, hvorved Bestemmelser, som Talebrugen har indskrænket til at bruges om visse Begreber, overføres til andre, der frembyde en vis Lighed, som f. Ex. fra Stof til Farve IX, 39 *color durus et crassus*, fra Kvinder til Mænd VI, 378 *durus Bromius (durus: de pubertate feminum)*, fra Størrelse til Mængde: X, 165 *tantus sanguis*, X, 217, XIII, 279 *minus sanguis* (denne Art staaer i Forbindelse med den, hvorved Begreber, der pleje at udtrykke en Virksomhed i en vis Retning, overføres til en Virksomhed i en anden Retning, der viser Lighed: VI, 503 *Aedificare caput altum compagibus*, VI, 449 *Torquere enthymema sermone rotato*, og spøgende lader Digteren saaledes Sladdersøstren tale med den krigskappeklædte Anfører *strictis mamillis* VI, 401 og Gjæsterne sidde *stricto pene* V, 169). Endelig have vi tilbage, at en Tidsbestemmelse knyttes til det handlende Subjekt: X, 18 *Rarus venit in coenacula miles*, eller til det Begreb, i hvilket Subjektets Handling foretages: VI, 523 *Mergetur matutino Tiberi*, VI, 561 *Longo in carcere mansit*, hvor dog Tanken fastholder den adverbiale Tidsbestemmelse. Nu møder denne Række Overførelser (Adjektivs- eller Egenskabs-, Tilstands- Overførelser) et andet Fænomen, der har en ganske anden Oprindelse. Istedensfor et konkret Substantiv med et tilknyttet Adjektiv sættes hyppig, idet Adjektivet gjøres til Substantiv, et abstrakt Begreb, hvilket en Handling eller Liden tillægges: X, 304 *Improbis corruptor temptat* bliver til *improbitas corruptoris temptat*, IV, 39 *Spatium admirabile rhombi incidit sinus*, V, 153 *Scabie mali frui*, XII, 90 *Spargere violæ colores*, XIII, 214 *Porrigere alicui vini senectutem* (at Tanken dvæler ved Genitiven som Hovedbegreb, viser den Omstændighed, at Juvenalis lader et følgende Pronomen eller Adjektiv rette sig i Kjøen efter Genitiven: IV, 41 *minor (rhombi spatium)*, X, 41 *hanc (orbem coronæ)*, og saaledes knyttes Genitiv af det, som er forfærdiget af et Stof, til Stoffet som Hovedbegreb. Oftest gjøres dog en Del af en Person eller en Persons Egenskab til Hovedbegreb: IV, 107 *Montani venter adest*, IV, 107 *Venit et Crispi jucunda senectus*,

og herfra skeer Overgangen til at sætte en Del af en Person for Personen, *caput, os, inguen, pectus, cervix*: X, 238 *Tantum valet halitus oris, quod steterat multis in carcere fornicis annis*, XII, 14 *Sanguis et cervix ut ferienda*, til hvilken Del nu de adjektiviske Begreber knyttes, som ellers forbindes med Personen selv: XIV, 10 *cana gula*, X, 328 *artifex os*, og paa samme Maade sættes undertiden Stoffet alene istedenfor det af Stoffet frembragte: X, 27 *latum aurum* = *latum aureum poculum*, VII, 89 *Aurum* = *annulus aureus*, XIII, 80 *Calamus* = *sagitta, aes* = *tuba, trabs* = *navis* o. s. v. Sjældnere sættes omvendt Personen for en Del: X, 240 *Plenae sororibus urnae*, eller en Person forenes med en Del af andre: X, 259-260 *Hectore funus portante et reliquis fratrum cervicibus*. Som en Person kan betegnes ved en Del eller en Egenskab, kan den betegnes ved et Begreb, der er dens Særkjende: *fascies* for Konsulen; VI, 39 *cithara* for *citharoedus* (*socci, cothurni, laurus*), og dette Begreb foretager nu Personens Handling: X, 45 *Officia (clientes) praecedunt*, XIII, 33 *Sportula (cliens) laudat Faesidium*, hvorfra Overgangen er til, at et abstrakt Begreb sættes ligefrem istedenfor et konkret: VI, 318 *Libidine saltante*, XIV, 174 *Vitia ultima (vitiosissimae mulieres) remordent*; *vitium ferro grassatur* o. s. v., men et haardt Exempel er VIII, 219 *Conjugii (conjugis) sanguis*. Hyppig sættes saaledes et Begreb istedenfor den Samling Personer, som det betegner: II, 120 *coena* for *convivae*, V, 82 *convivia* for *convivae, senectus* for *senes, juvenus* for *juvenes, circus* for den i Circus forsamlede Mængde, og dette Begreb foretager nu dels Personernes Handling og bestemmes dels ved Adjektiver, der bruges om Personer: III, 20 *Silva mendicat* (hentet fra Jæderne i Skoven) og paa vort Sted *raucus Circus* (der altsaa ikke, som det forklares, betegner det af Raab opfyldte Circus, men Circus, der skriger sig hæs, ligesom *Codrus raucus*. Vi have altsaa først Circus sat for Folket i Circus og derpaa Adjektivet, der udtrykker den Tilstand, hvori Subjektet kommer ved sin egen Handling, knyttet attributivisk eller maaske rigtigere prædikativisk til Subjektet. Naar man ligeledes vil gjøre *clamosus circus* IX, 144 til det af Raab gjenlydende Circus, er dette heller ikke rigtigt, thi det betyder det skrigende Circus i Lighed med *clamosus pater* XIV, 91, saaat ogsaa her Circus betegner Mængden, der er samlet i Circus). Paa samme Maade endelig som en Guddoms Navn sættes enten for Guddommens Virkninger eller for Elementet, over hvilket den hersker, eller den Virkekreds,

hvilken den styrer, sættes undertiden en Persons Navn for et Begreb (en Dyd, Last, Egenskab), som denne Person i sit Liv repræsenterede, og i Sammenligninger smelter undertiden det, hvormed noget sammenlignes, sammen med dette: VII, 45 *Surgis tu pallidus Ajax*, VIII, 130 *Tua uxor Celaeno*, X, 102 *Mavis jus dicere pannosus aedilis Ulubrae*.

I det sidste Vers staaer: *victoria jugo sedit*. Medens Juvenalis i Kasusstyrelsen ikke benytter mange af de tidligere Digteres Uregelmæssigheder (f. Ex. Passivets reflexive Brug, Akkusativ ved et Adjektiv for at betegne den Del af Subjektet, med Hensyn til hvilken Adjektivet udsiges (Akkusativ ved Perf. Part. Pas. om den, der har gjort noget ved sig selv, findes kun én Gang), Dativ for at angive Bevægelsens Retning, Dativ ved Verber, som betegne at kæmpe, Genitiv ved Neutrum Pluralis af et Adjektiv, Genitiv ved Adjektiver og Participier, som betyde en Frihed for noget, eller ved Adjektiver for at betegne et Hensyn eller ved Verberne at ophøre med, afholde, sig fra o. s. v.) benytter han Ablativ meget frit og navnlig hvor Præpositionerne *per*, *a* eller *in* pleje at tilføjes. Det er kun dette sidste vi her ville betragte. Hvor der angives et Stedforhold, sættes Ablativ i Reglen uden Præposition: saaledes om Stedet, hvorfra en Bevægelse gaaer ud: VII, 156 *diversa parte venire*, hvorfra noget hentes: XII, 104 *furva gente petitus elephas*, hvorfra en Afstand tages: III, 296 *Quod spatium tectis sublimibus*; dernæst om Stedet, hvor noget skeer: XV, 61 *Quo nemore expiravit aper*, V, 139 *aula ludere*, hvor nogen opholder sig eller hvor noget findes og selv med Udeladelse af Verbet: XIV, 267 *Puppe moraris*, V, 85 *Exigua feralis coena patella*, VI, 82 *infans testudineo conopeo*, og navnlig er dette hyppigt ved Verberne *sedeo*, *jaceo*, *sto*, *pendeo*, *pono*: X, 213 *Qua parte sedeat*, XI, 171 *stans olido fornice*, XI, 82 *Terga pendentia crate*, VII, 46 *Feroci bellatore sedens*, XIV, 82 *Praeda ponitur cubili*. Fremdeles bruges Ablativ ved *distare*; om Personer, ved Hjælp af hvilke noget skeer, selv noget haardt, som f. Ex. III, 240 *Currere Liburno* (XV, 49 *Hominum saltus nigro tibicine*), og endelig udtrykkes det handlende Subjekt ved Ablativ alene ved Passiv af nogle Verber, ved Perf. Part. Pas. og Gerundiv: III, 80: *Quo mordetur marito*, VI, 29 *Qua exagitare Tisiphone*, II, 13 *Mariscas caeduntur medico ridente*, XIII, 82 *Lecti diversa parte libelli*, II, 103 *Res memoranda recenti historia*.

Vi have endnu tilbage: *dic mihi, animalia muta Quis generosa putet nisi fortia?* hvor en stor Del Haandskrifter

(imellem hvilke vort bedste) have *putat*. I afhængige Spørgesætninger findes hos Juvenalis aldrig Indikativ, men efter *dic* sætter han sædvanlig et direkte Spørgsmaal: VI, 29 *Dic, qua Tisiphone exagitare?* IX, 45 *Dic, passer, cui tot montes servas?* VII, 100 *Dic, quid praestant?* XIV, 209 *Dic, quis te festinare jubet?* VI, 293 *Dic mihi nunc, dic antiquissime divum, Respondes hic, Jane pater?* XIII, 34 *Dic nescis?* og sjelden findes Konjunktiv: X, 338 *Quid placeat, dic* (XI, 33 *Dic tibi qui sis*), der ere de eneste Steder foruden vort ovennævnte, men her er det netop Spørgsmaalet, om vi have et direkte Spørgsmaal eller en afhængig Spørgesætning. Heinrich synes at antage det sidste, endskjönt han endog vil udstrække det direkte Spørgsmaal efter *dic* til *ede* og III, 74 (*Ede quid illum esse putes*) rette *putes* til *jubes* (han anfører til Forsvar III, 298 *Ede ubi consistas, in qua te quaero proseucha*, men her følger et direkte Spørgsmaal, som oftere hos Juvenalis, hvor man vil bringe begge Spørgsmaal under samme Form, efter en afhængig Spørgesætning, og vi have intet Sted, hvor et direkte Spørgsmaal knyttes til *ede*). Andre kalde Formen *cēdō si* herhen, men det er noget ganske andet, thi denne Form bruges af Juvenalis kun, naar han til en anført Urimelighed knytter en endnu større, og svarer aldeles til vort: hvad da om, saaat der ikke findes en saadan Ellipse, som Heinrich antager, at man hver Gang maa underforstaa Resten af Sætningen overensstemmende med Meningen, men Ellipsen ligger i selve Udtrykket, saaat altid det samme underforstaaes VI, 504, XIII, 210). I direkte Spørgesætninger vakle Haandskrifterne ofte stærkt mellem Indikativ og Konjunktiv, navnlig naar i to paa hinanden følgende Spørgsmaal det ene udtrykkes i Indikativ, det andet i Konjunktiv, og hverken Ruperti har Ret, naar han i Reglen vælger Konjunktiv «*sed conjunctivus est exquisitor*» eller Heinrich, naar han beraaber sig paa *modorum varietas* som Rettesnor og vælger overalt den vexlende Maade. Juvenalis spørger enten med Nægtelse eller uden Nægtelse (saat der i Nægtelsen ikke ligger nogen Grund til Konjunktiv, hvad nogle ville bringe ind under den) i Indikativ, saaledes at Spørgsmaalet udtrykker den største Bekræftelse: VI, 247 *Quis nescit vel quis non vidit vulnera pali?* VIII, 230 *Quid inveniet quisquam sublimius? Quis putat, putabat, putavit?* eller han spørger dubitativt (skulde vel) (saaledes at der dog ikke findes en mindre Bekræftelse) med Præsens, Imperfektum eller Futurum exactum Konjunktiv: VI, 196 *Quod enim non*

excitet ingven vox blanda, VII, 147 *Quis bene dicentem Basilum ferat*, VIII, 14 *Cur gaudeat Fabius*, X, 184 *Huic quisquamvellet servire deorum* (hvor Heinrich nægter Spørgsmaalet), VIII, 30 *Quis enim generosum dixerit hunc* II, 124 *Quis tulerit Gracchos de seditione querentes*, X, 321 *Quid enim ulla negaverit udis Ingvinibus*, XV, 104 *Quisnam abnuerit*, i hvilke Exempler Futurum exactum (gjennem Fut. simpl. Indikativ) slaaer over i Præsens Betydning. Nu forbindes et saadant konjunktivisk Spørgsmaal (som Juvenalis har en vis Forkjærlighed for, og hvormed vi kunne sammenligne den hos ham hyppigste Form for Betingelses-sætninger, at den betingende Sætning sættes, paa Grund af en Nuance i Tanken, i Præsens Konjunktiv og den betingede i Præsens Indikativ: *si revocem, nesciū*) med et Spørgsmaal i Indikativ, som f. Ex. IV, 102: *Quis enim jam non intelligat artes Patricias? quis priscum illud miratur acumen, Brute, tuum?* og et saadant Spørgsmaal have vi udentvivl ovenfor knyttet til *dic*. Det vilde her være altfor vidtløftigt at gennemgaa den saa paaberaabte *modorum et temporum varietas*, da saamange Fænomener i Sprogbrugen høre ind derunder, og jeg skal blot uden Bevisførelser eller Exempler antyde Grændserne for Tidernes Vexel. I Betingelsessætninger, der staa i Indikativ, findes, naar Hovedsætningen har Præsens, i Bisætningen enten Præsens eller Futurum eller om den gjentagne Handling undertiden (skjönt sjeldnere) Perfektum. Har Hovedsætningen Imperativ, har Bisætningen altid Præsens (Bisætninger med *quum* altid Futurum) og paa Hovedsætningens Futurum følger i Bisætningen enten Præsens eller Futurum exactum; Futurum exactum i begge Sætninger er sjelden. I to sideordnede Sætninger veksle undertiden Futurum og Præsens: VI, 503 *Andromachen a fronte videbis, post minor est*, VI, 396 *Haec consulit de comoedis, illa commendare volet tragoedum*, eller Perfektum og Præsens (ligesom Præsens og Perfektum Infinitiv), men dette staaer i Forbindelse med den ejendommelige Brug af Perfektum om noget, som er skeet og undertiden skeer (ligesom Perf. Inf. bruges efter saadanne Udtryk, der dog tillade at fastholde et Resultat af en forudgaaet Handling). Undertiden forekommer Plusquamperfektum for Imperfektum (som Futurum exactum Konjunktiv for Præsens Konjunktiv i Forbud). De Steder, hvor et Perfektum forbindes kopulativ med et Imperfektum eller lignende, bero paa en urigtig Interpunktion, og navnlig yder den sjette Satire adskillige Exempler herpaa.

Noter til P. G. Thorsens bog om sønderjyske runindskrifter.

Av E. Jessen.

«*De danske runemindesmærker, 1ste afdeling: runemindesmærkerne i Slesvig*» medgiver 7 stene, som de følgende afdelinger skulde give; ikke ondt varsel, håber jeg. Det er en stor bog (jeg ynder små bøger); og den trænger hårdt til registre. Hvad om vi fik avbildninger av alle danske runindskrifter, og et par dage skænkedes til at give en snes sider oplysninger (deri henvisning til nyere tolkninger) og ordliste (hvert ord kun med nummerhenvisning til tavlerne). Og overskrift ved billederne, at man ikke skal lede i texten. Gengivelse med latinske bogstaver, og omsætning til nydansk, kan følge med. Men for hvis skyld bliver ved med skolestil: 'UAS 3dje person singularis imperfectum indicativ activ av verbum substantivum *vesa* eller *vera*, prædicatsverbum til HAN', 'RUNAR accusativ pluralis av substantivum *rûn*, feminini generis, object for RISTI'?

T har «*lagt vægt på at meddele adskillige større sproglige og historiske undersøgelser, hvor de nødvendig behøvedes, eller dog hørte til for at gøre det hele klart og anskueligt*» (s. II); og «*runemindesmærkerne.. ere sådanne, at de gribe ind i alt, at alt slutter sig og kan naturlig slutte sig om dem*» (261). Ved det historiske og sproghistoriske (foruden ved endel andre sproglige enkeltheder, hvorav jeg forudskikker nogle) kommer uenighed mellem *T* og mig frem.

Sprogligt m. m.

1. «*Egidora; Ejder*, kan ikke være — *Ogis dyrr*» (83). — Jo, meget vel, hvis navnet er lånt fra Friserne. I frisisk (som i engelsk, og senere i andre tyske dialecter) blev *é* til *é*. *Ogis dör* vilde på frisisk hede *Égidore*. 'Havport' må først have gældt munden; dér tåltes frisisk.

2. *Sconde-lev* (86) kommer ikke av *Skåne*. *Skonager* vel heller ikke; men kendes ældre skrivemåde? og hvorledes udtales det? *Sconowe* i frankiske årbøger er tysk gengivelse av *Skåney*,

Skdn- måske henført fejl til tysk *schöni?* (*schön*; altså tolkningsforsøg som *Schönnau*) (*Sconatus* er ingenting).

3. *Sjering* (7.99) bør hede *Sjerind* (at *sjóvar enda*)¹⁾.

4. *T* skriver *Haderslev* (285) og dog *Snoldelef* (13), *Fjenneslef* (48). *f* volder let falsk udtale²⁾.

5. «*Scarborough* i England uden al tvivl av det danske navn *Skarði*» (130). — «Uden al tvivl»? når ikke engang ældre skrivemåde medgives. Om der var også et angelsaksisk *Sc(e)arda*, véd jeg ikke.

6. «*Osgod* og *Odda* (i England³⁾) er danske navne, hint med bortkastet endelse, dette med en anden højning brugt som nævneform» (113). — På ingen måde. *Osgod* er angelsaksisk (*T* tænker vist på *Asgautr*; hvis en dansk med det navn kaldtes *Osgod* i England, kom det av, at *Osgéat*⁴⁾ ikke var i brug, og hélt andet engelsk navn sættes isteden). *Odda* er angelsaksisk nævneform, ikke dansk genstandsform, selv om navnet er dansk.

7. «Chr. Pedersen bruger Ordet *rune*» (29). — Hvor? i ental? Forvanskning *rune* (for *run*) trode jeg var ny, måske tysk. Tysk kunde den være endog før Chr. Pedersens tid. I sammensætning er både *rune-* (ef. flt.) og *run-* rigtige. *T* siger (239-40), at *Runtoft* må komme av «*rune*», fordi i Valdemars jordebog skrives «*Runætoft* i 3 stavelser». Selv om formen dengang havde været *Runtoft*, kunde det komme av *run*.

8. *pð* kaldes (66-67) «form» av *d* (*d*); ordene er vel unøjagtige. Det er jo (*o/p-d* (smign. engelsk *up-on*, *'pon*).

9. *mannr* (= isl. *maðr*) «er den egenlige gamle [danske] form; nogen anden gives ikke» (156-57). — I tidsskrift for philologi V 212-14 søgte jeg at vise, at nydanske navne- og tillægs-ord ikke, som Rask lærte, udgår fra genstandsform, men fra nævne- og genstands-form, hvor de smeltede sammen, og ellers fra nævneform, og sa om *mand*, at det var 'genindsættelse av den rette stamme, hvorved nf og gf blev ens'. Det må rettes til, at *mannr*, som andre ord, mistede *-r*, hvorved nf og gf blev ens. — Flertal *MENR* står no. 55 i Dybecks ældre samling (svenska runurkunder), *MAN* († = *æ*) no. 40.

¹⁾ Smign. Pontoppidan dansk atlas V, 450.

²⁾ Tidsskrift for philologi III 319-20.

³⁾ «i 2 velbekendte diplomer fra kong Hardeknud». Endog ved velbekendte diplomer er bestemt henvisning ikke uvelkommen.

⁴⁾ *Gautr*, *Gst*, hed på oldengelsk *Géat*.

10. **ᚠᚢᚱᚰ** (325. 333). «**LUÞR** navn = *Lyder*. — *Lyder* (*Lydere*) er sikkert kommet fra Tyskland¹⁾; oldtysk *Liudhari*. Tilsvarende nordisk vilde være *Ljóðar Ljðar*, gl. dansk *Liudhær*, men kendes næppe. Strårup-smykke kan (som et par bracteater) give tvivlsom læsning; **ᚰ** = *d* er usandsynligt.

11. «**ᚱᚠᚠᚱ** (Arrild-sten) = *fadir*; som navn nu: *Fædder* (233. 238. 240). — **ᚠ** = *ð* er ellers næppe påvist; **ᚱ** for *l*; 2 fejl i indskrift på 5 runer; ja det kan tænkes; men her var det underligt. Ligesom *Stein-dórr* = *Stein-þórr* var *Fann-dórr* (Sne-thor), *Fen-dórr* (Mose-thor) mulige; men da de ikke kendes, er det bedst at lade, som jeg ikke havde sagt det (*nd* gives jo i regelen ved **ᚠ**; **ᚠ** er *a æ e d ö*; **ᚱ** *u o y ø ð d*). — Hvis *Fædder* (*Fedder-sen*) kom av et *fader*, var det frisisk (*feder*); men det er vel plattysk *vedder* = højtysk *vetter*.

12. Ved tolkning av Bække- (Kleggmum-)sten (25) var grund til at sige noget om læsningen **KUBTI**, og til at henvise til Rafn og Sæve i antiqv. tidsskrift 1858-60.

13. Kunde **ᚠᚠ** på Fjenneslev-sten (277) ikke bedst være navn? (*Ann*).

14. «**ᚠᚱᚱᚱ** (Hedeby-sten) fejl for *Þólfr* (142. 147 f.). — Måske. Men *Thorolv*, *Thorlev*, og udstødt *-r*, eller *-r* indeholdt i næste ords begyndelses-**R** (efter Rafn), er da også mulige. (Kunde *Tholv* ikke være sammendragning av et av de to andre, med mellemled *Thorlv*?).

15. «**ᚱᚠᚱᚱᚱᚱ** (Slesvig-sten) = *SØ-DRENG*; *sør* («sør» 57), *Sø-björn* o. s. v. (45. 55 f.). — Men *sør* har aldrig været til. Av 3 gamle former *sæ(r)* *sjá(r)* *sjó(r)*²⁾ er *sæ* lævnet i *Sæ-land* (f. ex. *Sæ-landia* efterstik s. 107), *sja* i *Sja-land* (f. ex. hos Sakse), hvor *a* senere av *j* omlødes til *æ*: *Sjælland*, som i nyeste dansk, ved udstødt *j*, falder sammen med *Sæ-land*; *sjo* (f. ex. *Stenkil(s)-sjo* efterstik s. 107, og tit i Valdemars jordebog) fik ligeledes omlyd efter *j*: *sjo*, hvorav så først *j* udfaldt: *so*. **ᚱᚱ** er altså ikke = *sø*. Derimod kunde **ᚱᚱ** stå *for sjo*; i udeladt, det var den tilladeligste gisning av verden; i **SUIA** for *sjóá* ef. fl. (57) er *l* først glemt, så sat til på galt sted. *Sødreng* kendes ikke; lyder det ikke sært? men umuligt var det ikke. Det kræver én fejl til: sidste **ᚱ** blev galt; også det var tilladelig gisning; enhver véd selv, har han gjort én fejl,

¹⁾ Munch i norsk månedsskrift III 253-54.

²⁾ Gislason formålære § 132 b. Lyngby i tidsskrift for philologi II 303-4.

gør han så meget lettere en til; og falsk tilsat Λ findes tiere: KUFUMUT, SUNU¹⁾ (58), BURUFUR (148); det sidste også i Dybecks (yngre samling)²⁾ Sveriges runurkunder no. 33.40, og BURU (bro) no. 183, BIALUBI (hjelpe) no. 72. Men aldeles utilladeligt er at ville gøre U rigtigt ved at henvise til svævende udlyd, eller til v i hélt andre ord og ikke i udlyd (58): *dreng* er højningsæmne på *-ja*, ikke på *-va*. Men er *Sodreng* ikke umuligt, foretrækker jeg dog langt Ragns *Sigtrygg*³⁾. Så bliver sidste U også fejl, og det uagtet *trygg* er æmne på *-va*; så mangler første g : men medlydsforbindelser huggedes vel endog tiest unøjagtig, og måske kunde g alt mangle i tale, som på Sakses tid (*Simundus Sivaldus Sivarðus Siritha*, men rigtignok netop *Sictrugus* d. e. *Sigtrygus*); så er endelig l og Λ ombyttet. Og kunde risteren ikke, just ved at opdage dette, overilet have forbedret til det værre, tilføjet det Λ sidst, som skulde stået forved Υ ? Eller måske vilde han forbinde Λ til tegn for y (som i $\Pi\Lambda\Lambda\Lambda$ på Jællinge-sten), glemte Λ , og satte det til bagefter. T 's indvending mod *Sigtrygg*, at l umulig kunde være y , passer ikke, da l og Λ kan have byttet plads; desuden findes $l = y$: $\Upsilon\Upsilon\Lambda\Lambda\Lambda$ (Dybeck no. 78) for STIRBIURN⁴⁾ *Styrbjörn*. Når y almindelig gives ved Λ , har dét historisk grund, ikke tydlig; y ligger midt imellem i og u ; mangler tegn, er i og u lige nær til at bruges isteden. T selv tror (7), at KINULFR og KUNULFR er ét; det var kun muligt, hvis begge lød KYNULFR.

16. KUNULFR og KINULFR er ét, og = angelsaksisk *Cynewulf*. (7). — *Kyn(j)ulfr* kender jeg ikke; og T er ikke vis på, om der står KIN- på Skærn-sten. Υ kan være g : *Gunulv* (endog *Ginulv* kan tænkes). T siger, at *Cynewulf*⁵⁾ latinsk skrives *Kenulphus*, men giver ikke citat for, at den, der hed *Cyn(eo)ulf*, skrev sig *Kenulfus* på latin; ellers er oldengelsk *céne* (nu *keen*) = oldn. *kænn* (nu *kön*), højtysk *kein*. T tilføjer,

¹⁾ u tør ikke engang regnes for virkeligt i *sunu*, hvor det engang havde været (men ikke på runestenstid).

²⁾ I det følgende menes altid denne.

³⁾ Det s. 60 omtalte *Sitric Sytric* i Britannien er det nordiske *Sigtrygg*, på engelsk vis i og y ifæng, eller $y = i$ (*St-* av *Sig-*), og udlyd *gg* og *kk* ikke nøje iagttaget (noget som også findes i gl. dansk).

⁴⁾ Smlgn. BIANAR for BIARNAR hos T 284.

⁵⁾ c i oldengelsk betyder *k* (som i latin).

at den nordiske form er «mere oprindelig»: men i *alv* er oprindeligt *w* faldet bort.

17. *T* gengiver *Y* ved *K* og *G* (smlgn. 42), men *↑* ved *T*, *↓* ved *B*, uden hensyn til forskel fra *D* og *P*. Hvorfor? Ligger her sproghistorisk teori bagved? Mener *T*, at forskel mellem *t* og *d*, *p* og *b*, er yngre, eller usikrere? Ja åbenbart. For s. 60-61 mener han, at *Sytric Sitric* (nordisk navn indført i Britannien) er — *Sodreng*, *h↑↑RiV(N)*, og det især på grund af «runernes og de fremmede kilders fælles form». Og i «den søndervissingske runesten» 1839 s. 21 siger *T* om *↑↑↑lA (dóttir)*: «↑ er både *t* og *d*; her i begyndelsen af ordet må det snarest antages for at være *d*, dog kan det gerne være *t*». Jeg dvæler ikke herved.

18. «*TREGIAR* (154), *KUNUGR*, *UIKIGAR* (95): assimilering af *n* og *g*; «*KUBL* (50): assimilering af *m* og *b*». — Slig sproghistorisk begivenhed har ikke fundet sted. Ligeså godt kunde siges, at *LAT* = *land* o. s. v. viste assimilering af *n* og *d*. Regelret gives *m↓* ved *↓*, *n↓* ved *↑*, *ng* ved *Y*. *kubl dreg vikig* har aldrig været til.

19. «*RIS↓l* er følgelig *RISDI*, ikke *RISTI*» (150). — Det forstår jeg ikke. Hvorfor er *↓* ikke *d*, og hvorfor snarere *d* end *t*? Hvorfor er forskel mellem *t* og *d* her sikrere end i *dóttir*? (se no. 17).

20. *↑↑↑l*, *↑↑↑N*, af *sætja*, på forskellige stene (se f. ex. 97. 155,4). Om det er *sætti sættu* eller *satti sættu*, kan ikke ses af runerne.

21. Tolkning af *AUIKNUBU* (Slesvig-sten) (45. 63 f.) er usikker. Utilladeligt er af *UI* at ville oplyse modsætning til isl. *vð* (68. 76), da *l* er æ *e* lige så vel som *i*. Modsætningen er måske gammel, men det er ikke af runer, den godtgøres; mens Sakse skriver *Wi-berg(um)*, har efterstik hos *T* (107) af skånsk hs fra 12te årh. *Winninga-we*, *Othens-e*¹⁾ (smlgn. Rydqvist sv. spr. I. II 280).

22. **↑l↑↑N Hedeby*. «*BUR* er vort *by*, men med selvlyd *ú*; derav *Bustrup*» (167). — *Bustrup* kommer ikke af *by*, og *by* hed ikke *búr*. *N* er regelret tegn for *y*. Omlyds udviklingshistorie forbyder *bu* for *by* på runestens tid, end mer senere. I *Karlæbui* i «necrologium Lundense» (efterstik hos

¹⁾ ikke det i Fyn; om dette her i nævnte hs derfor måske kunde være et andet navn, d. e. om *e* her er æ : *-æ* (= *œ*), véd jeg ikke.

T 107) er *ui* tegn for *y* (ligesom lidt længere oppe, i *Flatoige*, *oi* for *ø*).

23. *4ht*. «Søn gengiver, om ikke aldeles, dog nærmere end isl. og svensk *son(r)*, den oprindelige lyd i SUN(R)» (61). — Da *ö* ikke ligger nærmere end *o* eller *d* ved *u*, er det klart, at her *h* frakendes lyd *u*. Men oldnordisk *u* var *u*, udtålt ikke, som i nyislandsk, som *ø*¹⁾. Jeg behøver ikke påny at imødegå, hvad for længe siden er gendrevet. M. h. t. grundlyd særlig i *sun* (*sön*) henvises til gotisk *sumus*, oldindisk *sūnas* (av *sū* at føde).

24. «I AUFT er *au* næppe tvetyd, men omtrent *ö*» (56). — Naturligvis umulig tvetyd. Ligeså BIAURN *björn* (47), KAURUA *göre* (49), SAULUI²⁾ *Sölve*, isl. *Sölvi* (337), FAUFUR *fader* (gf.; snarest *fäður*, isl. *föður*. Glimminge), TANMAURK *Danmark* (*-märk* eller *-märk*. Jællinge), HIAU = *hjó* (*huggede*. Lærborg). Da tegn for *d* *ö* *o* manglede, brugtes isteden tegn for *a* eller for *u*, eller begge sammen. BIARN BIURN BIAURN er samme lyd.

25. «HAIRULFR : *e* udtrykt ved *ai*»³⁾ (4). — Ligeså BAISTR *best* (4), AILTA *ælte* (Tryggevalde. Glavendrup), FAIKN = *þegn* (159), AIFTIR *efter* (Grensten. og Dybeck no. 87). Også ved *ia*: NURUIAK *Nørveg* (Jællinge), FAIKN = *þegn* (159), IAS = *es* (101), IAN *en(d)* (102). Da tegn for *æ* og *e* manglede, brugtes isteden tegn for *a*: BATRI *bedre* (Tryggevalde), AN *en(d)* (Sjørup), AFTI *efter* (Hællestad?), eller for *i*: FAIKN = *þegn* (159),

¹⁾ Denne nyislandske omdannelse indtræder i nydansk i enkelte tilfælde: *tørke brönd tände sönden söndag tynd ynde* (lyd *ø*); nogle københavnere siger *brönd*, og *söndag* vist ved fejl henførelse til *sön* (sønnens dag for solens dag, *sunnudagr*). I *sön* kunde *u* være blevet til *ö*; snarere er flertals selviyd trængt ind i ental ved ligedannelse; provinslovene har *sun synir* (*synær*).

²⁾ I ALA SAULUAKUFA (Glavendrup); *Sölvi* er ikke kun mandsnavn (se landnáma, i isl. sögur 1843 s. 297: *í Sölva*; og register til fmns.). I NURAKUFI (Helnæs) er *Nora*- (ef. flt.) stednavn; smlg. *Nora* (av *Norir*) i Upland (Rydqvist sv. spr. I. II 281); *Nórar* (Munich Norge i middelalderen, register). T (337-38) gör begge til persønnavne.

³⁾ T tilføjer: *især hvor der om ikke var, så dog senere fremkom omlyd; hvor det, som her, just ej er tilfælde og Al adledes fremtræder som mere oprindeligt* . . . — I *hær* er omlyd (gotisk *harjia*). Omlyd fremkom ikke senere, men langt tidligere, før *j*, der fremkaldte den, bortfaldt. — Ellers kunde R og I her have byttet plads: *Herjulf* (smlg. HERIULFR i en svensk indskrift hos Rafa I. i Pir. 170, efter Bautil 759).

IS = *es* (Tryggevælde. Glavendrup), IN *en(d)* (Glavendrup), IFTIR *efter* (Glimminge), eller begge sammen, og, som det synes, fortrinsvis AI = *æ*, IA = *e*. Naturligvis er IA (101) lige så lidt som AI tvelyd. ÞIKN ÞAIKN ÞIAKN er forskellige tegn, men ens lyd.

26. «STAIN tvelyd; denne vist også tilstede i STIN» (95); «STAIN tvelyd; selv i STIN måske stundum noget tvelyd-agtigt» (97); «TAUÐR tvelyd, TUÐR vel med nogen ændring i lyd» (103). — Det er klart, at hverken AI AU i og for sig godtgør tvelyd, eller I U i og for sig enkelt lyd¹⁾. AI AU bruges også for de enkelte lyd *æ e, d ö o*; og risteren kunde påvirkes av langt ældre indskrifter som mønstre. Virkeligt *ai au* behavede lige så lidt at hugges nøjagtig som *mð nd ns ng ld rn rs* o. s. v.; pladssparing måtte let føre til at nøjes med ét tegn. På den tid, tvelyd (ligesom i nyislandsk) nærmede sig til enkelt lyd, kunde begge betegnelser samtidig synes naturlige. Næppe lykkes det her at skælnæ ældre og yngre indskrifter; dertil er de alt for korte; og så korte de er, findes jo idelig begge måder sammen, f. ex. Danevirke-sten STIN og dog TAUÐR. Heller ikke godtgøres enkelt lyd ved ÞARA = *þeirra* (Grensten), STAN = *stein* (97. og Dybeck no. 58. 64), RASA = *reisa* (D. no. 55. 56. 57. 58), RASTU = *reistu* (D. no. 61); *þ*, som her ialtfald måtte være *e*, ikke *a*, kunde lige så vel som *l* stå for *þl*, ikke at tale om, at egenlig alle runer indeholder *l*, *þ* altså kunde være binderune for *þl*. For tvelyd synes at tale, at *lþ*, der dog ellers tit bruges = *e*, netop i ord tidligere med *ei* findes så yderlig sjælden (jeg tror at mindes et STIAN, men ikke, hvor; det kunde naturligvis været fejlhugning, pladsbytning), og end mer, at omlyd *øy* eller *öy* (isl. *ey*) somtid skælnes fra *au*²⁾; det kunde kun ske, før begge blev til *ø*; FRAYSTAIN, med stunget *ñ*, *Frøystein Frø-sten* (68), FRAIKAIR *Frøygeir Frø-gér*³⁾ (Dybeck no. 56. 66), FREYBIURN, med stungne runer, *Frøybjörn Frø-björn* (D. no. 15), AYBIARN *Öybjörn Ö-björn* (D. no. 101), AYKAIR *Öygeir Ö-gér* (D. no. 65), AISTIN *Öystein Ö-stén* (D. no. 160). Hovedbevis for tvelyd, og for omlyd *øy* (*ey*), er danske ord og navne indkommen i engelsk;

¹⁾ I for AI findes også på norske stene; i norsk véd vi, at lyden var *æi*.

²⁾ Smign. Munch runeskrift s. 16.

³⁾ Sakses *Frøgerus*, *Frøgertha* er *Frø-gér*, *Frø-gerd*. Smign. tidskrift for philologi IV 82¹⁾.

de er bevis for tiden 870-1000 (eller i det allermindste for de største indvandringers tid, som vel falder fra 870 til noget efter 900). Jeg har godtgjort dette i tidskrift for philologi I (1860) 219-25, hvor bl. a. nævnes *Swein Swegn Swegen Swægn* i engelske kilder (*g ge* var angelsaksiske tegn for *j*). *T* (95) siger (år 1864): «i angelsaksisk skrives . . kong Svens navn . . således at det er aldeles tydeligt, at derved angives noget mere end blot *E* i navnet», uden nærmere henvisning til de engelske kilder. Også Adam av Bremen henvend 1100 skriver *Heidiba* (1,59. 2,8) og almindelig *Suein* (*Heiligo* 1,50); men det kan ikke godt bruges som vidnesbyrd, da mangfoldige steder viser, at Adam var født højtysk, og *ei* netop er højtysk. At man ikke med *T* (97) kan bruge «tvelyd» i nyere svenske almuemål som bevis for de gamle tvelyd, har Lyngby vist i antiquarisk tidskrift 1858-60 s. 239 f. — Endnu kan tilføjes, at *STHIN* (15. 17) ikke viser «avændring i lyd» (97); * er her *a*, som tiere. Og * = *a* er ikke, som *T* mener (334), kommet av, at sproget havde 2 former *st-h-in* og *stain* (som *T* yderligere vil bevise med, at i 17de årh. findes *Schen*, mandsnavn). Tværstregerne i det oprindelige tegn for *a*: *F* († var oprindelig tegn for *j*; dengang *jår* blev til *år*, kom det til at betyde *a*, som således fik 2 tegn), tværstregerne blev det efterhånden skik at sætte vilkårlig: *4* ≠ *; den sidste form faldt sammen med tegnet for *h* og ændende *g* (der oprindelig havde været tegn for *g*, da det ældste tegn for *h* er *H*).

27. *ÞURMUTR NIAUT KUBLS* (Nörrenrâ. 265): «*ô* med den brede islandske udtale» (dermed menes udtale som tvelyd: *ow*) (269). — Den udtale er nyislandsk, ikke oldnordisk. At *AU* for *o* ikke har med tvelyd at gøre; er nys vist (no. 24). Hvis *NIAUT* var rigtig hugget, vilde det være *njót* bydemåde av *njóta*: 'Thormund¹⁾ nyd højen' (er det ikke affectert?); men *ô* var tvelyd, fulgte aldeles ikke. Til isl. *jó* svarer olddansk *iū*, ikke *io*²⁾; *njót* er udansk. Var det bydemåde, så var *F* galt³⁾. Var det fortid *naut* ('Th. nød højen' = fik godt av en ældre høj), så var *I* galt. Men hvad om det var en av de jævnlige pladsbytninger, slige som *SUIA* (57), *BIRUT* *UFTRIK* (148).

¹⁾ Samme navn på svensk sten: i Rafn, i. i Pir. 159. Et eller to eksempler til skulde findes efter Dietrich runenwörterbuch s. 68.

²⁾ *Fyn* skrives jo gjerne *Fion(ia)* (Saksæ; *Ælnoth*); men her må være særeget forhold, såvelsom i *þjæne* (isl. *þjóna*).

³⁾ Eller er *IAU* = *eu*, mellemled mellem *iū* og ældre *au*?

(**ÞURLF** efter *T* 147), **RUBALTS** *Hróaldr* (17), **RHUULFR** *Hró[ð]ulfr Hrólf* (335), **BIARIK** *bjargi* (Hællestad. Rasm. i. i Pir. 182), **ARISA** *reisa* (Dybeck no. 10); så var **NAUTI** nutid forestillelmåde av *neyta* (isl. *neyta*): 'Th. nyde høj' (være værdig at ligge i høj).

28. **•GUPR** (*god*), altid skrevet med U, der i det hele fremtræder stærkt såvel i olddansk som i dialecterne (159-60). Smlgn. 'søndervissingske runesten' 1839 s. 22: «om end *móðir* kan opvises skrevet med **•**, er dog **•** så fremherskende, at der kan næppe være tvivl om, at *u* er den selvlud, der hører ordet til. — *T* lader **NIAUT** vise, at fædrene sa *ow* for *ó*, **KUPR** **MUPUR**, at de sa *ú* for *ó*. *T* bryder sig hverken om, at *móðir* også ristedes med tegn for *a* (i betydning *ó*), eller om, at der slet ingen tegn var for *o*, eller om de gamle danske love, han har udgivet, eller om lydets historie. Indisk *mātr*, græsk *ματηρ* (ionisk *μητηρ*), latin *māter*, oldslavisk *mati*: grundlyd *ā* gik i nordisk og tysk (og i andre sprog, f. ex. græsk: *ω*) tit over til *ō*; dét langt senere i nogle egne (tildels gennem tvetydning *uo* som mellemled) videre til *u*, tidligst i højtysk, tidlig i nederlandsk og engelsk, senere i jysk (ældste spor er nok de i hs gl klg smlg 3657 duod., 14de årh.¹), så og i svensk, hvor udtalen nu er nær *u*. Det hele er såre simpelt. Med runestene får *ú* for *ó* ikke det mindste at gøre.

29. **†** **•** (63-66). — De betyder ét. **•** (*ass*) er ældste tegn for *a*. **†** (*dr* av *jár*) må da engang have haft anden værdi, og den kan kun blive *j*. Forved **†** foretrækkes tit **•** (*ā*) av ydre grunde (Munch runeskrift s. 21). Ellers er **•** = **†**, dog hyppig med noget særegt, efter iagttagelse jeg tror av en norsk oldgransker, som jeg håber snart fremsætter den: det er slemt at have hul her.

30. **R** **•** (96-97). — **•** var jo tegn for en lyd, vi ikke mer har, der havde været *s* (vel en tid det 'bløde') og endnu ikke var *r*; f. ex. **NY•** gotisk *wulfs*. Den indtrådte kun i efterlyd. I 9de-10de årh. var den (i indlyd bleven til, og i udlyd) kommen nær *r*, da grænsen alt vakler: **R** kan findes for grundlyd *s*, f. ex. **•†R††R** (sidste *r*. Jællinge), **•** (sjældnere) for oprindeligt *r*: **†††•** *dóttir* (Søndervissing).

¹) *Arus* = *Árós* (*Áre*) findes tidligere, men hører ej hid: *ó* toneløst forkortet og derfor skrevet med *u* (som tit *u* for kort *o* i nydansk).

31. *T* vedkendes flere lyd for ét tegn, f. ex. *k* og *g* for *Y*, men gennemfører det ikke. At nægte runesproget fællesnordiske lydadskillelser, som *ó* og *ú*, var som at frakende græsk *ε*, för *H* blev tegn derfor, *α*, för tonetegn indførtes, eller de vestevropæiske sprog *j* og *v* för 16de årh., eller som at lade forskel på *ø* og *ö* i dansk opstå 1743. Efter at have vedrørt så mange punkter av runers brug, tilføjer jeg oversigt ¹⁾:

† ‡ er *a æ e ö d o ai*²⁾.

l i e æ y ø ai j.

h u o d y ø ö au øy³⁾ w.

†l ai øy æ e.

†h au øy o ö d, yderst sjælden *d* (d. e. 'dybt' *α*)⁴⁾.

l† ia iö id iö⁵⁾ e æ.

lh iu iö id io y.

Ɓ b p, sjælden *v*⁶⁾.

↑ t d, yderst sjælden *ð*?

Y k g, også 'åndende' *g*.

ƿ f v.

þ þ ð.

* h 'g åndende'.

h s.

ʀ lyd, nu svunden, oprindelig *s*, på vej til *r*. (Det findes desuden somtid brugt for forskellige selvlyd, som *e y ø*).

R r.

ʁ l.

Y m.

† n.

Kort og lang selvlyd skælnes ej; altså er f. ex. † og ‡ begge både *a* og *ā*. Medlydsforbindelser hugges tit ufuldstændig; især udelades Y † forved Ɓ ↑ Y.

32. Det var de 16 skandinaviske runer. En anden runart er fælles nordisk-tysk, findes i flere avarter,

¹⁾ Smlgn. Rask smlde. avhdlgr. III 398-99. Munch runeskrift 1848; fornsvensk ok fornnorsk språkbyggnad 1849. Rafn Indskrift i Piræus 153-54.

²⁾ Isl. *ei*.

³⁾ eller *öy*. Isl. *ey*.

⁴⁾ UÞINKAUR (68) *Odinkår* (smlgn *Styrkdrar*).

⁵⁾ hvis forskel mellem selvlyd f. ex. i *björn skjold fjord* er så gammel.

⁶⁾ Efterlyd *v* (på Isl. skrevet *f*). — ASULB Gunnerup (Rafn i. i Pir. 215). TUBI Dybeck no. 33. Endog = *f*: ABT Gunnerup. ABTIR D. no. 160.

men vel ikke i sin oprindeligste skikkelse, og er væsentlig som følger:

F (F) a.

l i. M e.

n u. x o.

B b. P w.

↑ t. M d.

< k. X g. q j.

F f.

þ þ.

H h.

h s.

R r.

l l.

M (Y) m.

þ n. ◇ ng.

desuden somtid ʌ ʁ med ubestemt betydning, foruden ny former i senere tid, som B (B) p.

T meddeler mindesmærker med disse runer i 'tillæg' (321-59). Som bekendt er slige mindesmærker i det hele ældre end de med særlig nordiske runer, noget T heller ikke modsiger. Derimod nægter T (359) at den mindre række på 16 tegn er avledt af den større på et par og 20¹⁾. Han kalder den opfatning «meget overilet», siger, at den «falder da nu også uden videre hen, da runepilene (fra Nydam; 3dje årh. efter T) vise det modsatte», da de har «danske runer», og henviser (358) til, at mindre række har 16 tegn «ligesom den gamle græske». Men de pile, T giver (358), har kun tegnene ʀ ʀ (således vendt om) og Y, som alle er fælles for begge rækker; ja, den mindre række har jo ikke én særegen form: i arter af den større findes F, F (som k), þ (for þ); ved enkelt bogstav (som på flere pile) kan F og k, þ og þ ikke engang skælnes, da man ikke

¹⁾ Også Munch, W. Grimm, Kirchhoff, o. a., avleder den større fra den mindre. (Munch med ethnographisk brug: da de ældre mindesmærker har de yngre runer, siger han, må skandinaviske erobrere have genindført de ældre). Jeg havde 1862 (småkn. mine 'undersøgelser til nordisk oldhistorie' s. 56¹⁾) lejlighed til at ytre mig (ikke på prænt) for den mindre rækkes avledning fra den større. Det samme, ser jeg, har Dyr-lund ytret, i philol.-hist. samfund 1857-58, 21de møde.

historiske forudsætninger, *T* bygger på, kan jeg ikke underskrive. Og når *T* måler indskrifteres ælde efter deres længde, korthed, skulde jeg sige, ser jeg ikke grund hertil. Hverken behøver indskrift at udgå fra enkelt bogstav (323), ikke heller minde-indskrift fra navn ene (8 f.). Og om så var, kunde enkelt bogstav, og navn ene, ristes til enhver tid. Runeskrift er lån, og runeindskrift med ¹⁾. — Når *T* (302 f. 310. 320) for senere tid, ved håndskrifter, hævder »palæographi» også for runer, så er det sandt, at der er god forskel på skånske runehåndskrift og runerne (317) fra 15de-16de årh. Men »palæographisk» bevis for skånske håndskrifs høje ælde glipper; der gives intet »palæographisk» sammenligningspunkt, der forbyder at gøre det over 100 år yngre, end *T* mener, eller 100 eller 200 ældre. Ses til sproget, så er ét eneste punkt oprindeligere end i Stokholmske hs av loven: efterlyd *p t k* holdes nøje. Men selv det kunde komme av nøjagtig avskrift. Om det end er rimeligt, at hs er fra o. 1300, haves dog ingen afgørende bevis herfor. At forskellig hånd (305. 307) i loven og i de vedhængte kongelister, der går til Erik Menved med, viser afstand i tid (302. 310), kan jeg ikke skønne.

34. •*Ældste dansk* bruges av N. M. Petersen i danske sproghistorie meget rigtig om det av og fra oldsproget udviklede *nyere sprogs første tidsrum*» (75-76). — På såre urigtig måde, idet sproget i skånske lov göres til 1ste tidsrum ('ældste dansk'), det i sælandske og jyske til 2det ('ældre dansk'), skönt lovene er omtrent samtidige, efter den urigtige forestilling, at udviklingen måtte holde ens skridt i hele landet. Inddelingen er ikke Petersens, men Rasks (retskrivningslære § 83). At den er fejl, så Petersen (sproghist. I 139), men havde dengang ikke mod til at avvige fra Rask. Siden har han tilbagekaldt den (f. ex. lit. hist. I 61-62), ligesom den heller ikke godkendes av andre (Bredsdorff, Lyngby). Inddeling i perioder kan jo en bog-

¹⁾ De ældgamle lån sydfra, mest fra Rommerne, og naturligvis i Skandinavien tiest på anden hånd, er ikke få. Herhen hører skrift, foruden andet ved oldsager, og ugedagene, og flere ting, sprogmand udpeger: *uge* (*vici*), *stræde* (*stratum*), *pæl* (*palus*), *pund* (*pondus*), *anker* (*ancora*), *sadel* (*sedile*), *brog* (*bracca*), *kurv* (*corbis*), *kedel* (*catillus*), *tegl* (*tegula*), *kål* (*caulis*), *køb* (*caup-o*), o. a., er efter lydlæren unordiske og utyske, *sejl* (*sagulum*), *vin* (*vinum*), *lin* (*linum*), o. a., højst mistænkte.

mand ikke avse; den er så «videnskabelig». Men virkeligheden véd ikke av den.

35. *T* adskiller, som vi så, oldsproget og nydansk således, at landslovene regnes til det ny. Det er der grund til: mellem runestene og lovene er der hul paa flere hundrede år. Og dét forstår sig, hvor der er hul i overleveringen, der kan vi sagtens få grænse mellem «perioder». I virkeligheden ændres sprog uavladelig; der var ikke først et oldsprog, så et nyt. «*Ved at sammenfatte og undersøge alle de hovedting, som frembyde sig, og alle de små ting, som må søges*» (114), fastsætter rigtignok *T* grænse mellem oldsproget og nydansk så nøje som tænkeligt, ved hjælp av en «*pludselig forandring*» fremkaldt av kristendommen (117) (skönt hvad kristendom fik med lyd og endelser at gøre, er ikke let at se), hvorved «*oldsproget*» «*noget ind i 11te årh.*» gik over til «*det nyere sprogs ældste form*» (42); «*det gamle sprog holdt sig i Danmark ikke længer end omtrent til udgangen av det 10de årh., eller i det højeste ganske kort derefter . . den nyere sprogform, den nærværende dansk i sin ældste skikkelse var allerede udviklet tilstøds noget før det 11te århundredes slutning*» (77); «*det må vel betænkes, at det endda kun bliver forholdsvis en meget kort tid . . højst 50-60 år, der har betydet den overordenlige forandring*» (110), for hvis fulde gennemførelse hos hele folket *T* dog ikke indestår, næmlig ikke hos dem, «*hvem forandringen ikke tildelte*», men kun hos «*alle dem, der til den tid kunde siges at bære sproget*», «*landets højeste og indsigtfuldeste mænd, hos dem, på hvem dets ny udvikling hvilede*» (109). — Det er sandt, at sprogmændring¹⁾ ikke går lige hurtig altid. Der er tider, hvor den, hos meget læsende og skrivende folk, går såre langsomt²⁾. Det er muligt, den i dansk gik hurtigere i 11te årh. end i 9de-10de. Men dette spring, hvorved oldsproget i 50 år bliver til nydansk, hvori ses det? Sås det i skrift med datum, f. ex. 1035 og 1085, lod den, der «*sammenfatter alle hovedting*», sig ikke overbevise;

¹⁾ Med sprogs egen ændring må ej blandes fortrængelse. *T* henviser (110) til «*hvor meget der kan ske i kort tid, 30 år, i mangen provinsestad i vor tid*». Men dér udvikles ikke dialecten, men fortrænges.

²⁾ Hos vilde stammer i Sydamerika på få familier, hvor de voksne mænd let ved ulykkestilfælde kan omkomme alle, og barnetale således få endnu større indflydelse på sproget, end den plejer hos vilde, har man iagttaget stor forandring i løbet av en menneskealder.

og den, der »undersøger alle små ting», fandt snart misvisning i den skriftlige overlevering. Skrift er ikke nøje udtryk av lyd; og skrift holder ikke skridt med sproget; derfor omdannes skrift; og derfor indhenter skrift med et spring noget av det forsømte. I skrift er spring uundgåeligt, i sprog utænkeligt. Hvis engang, når dansk længst er opslugt av »det store cultursprog», en gransker bitter *T's* bog og mine noter, så opdages spring i sproget mellem januar og juni 1864. Nu springet i 11te årh., hvorledes fandt *T* det? Ved at sammenholde yngre runestene, som Svens og de christelige (115), med mønter fra 11te årh. (113), men især med henved 50 danske navne¹⁾ i et latinsk document: kong Knuds gavebrev 1085 til Lunde kirke. Brevet haves ikke, men avskrift (se efterstatik 107) er indført i en protocol, tit kaldt »necrologium Lundense»²⁾, hvor indførelserne er fra forskellig tid, men brevet en av de tre ældste. *T* påstår (105), det er indført »ved overgangen fra det 11te årh.» Men det er ikke så. C. Paludan-Müller i avhandling om Sakse, Nykøbing skoleindbydelsesskrift 1861, siger s. 61-63: »kongebrevet og præbendelisten synes at hidrøre fra en og samme hånd . . præbendelisten kan ikke være ældre end fra ærkebiskop Ælskils tid (1137-77) . . men man ledes til at antage den ældre end 1ste september 1145 . . midsommergældelisten [1ste nummer i protokollen] er snarest forfattet kort efter det angivne tidspunkt»; NB: altsammen ifølge indholdet; indførelsen kan altså være endnu yngre. I brevet ses at være gjort vilkårlige udeladelser »for at frembringe en anden for capitlet gunstigere mening end i actatykket selv» (PM s. 55). At de danske navne avskreves bogstavret, kan ikke indestås for. Originalen synes at have haft en anden retskrivning, med *e* og *ui* som tegn for *æ* og *y*, hvorav lævning så blev f. ex. *Skeftelungum* [æ sat til over første *e*; strengen til 2det sat fejl under *i*] *Flatoige Karlæbui*, og flere gange *o* (med udeladt *i*) for *ø*, f. ex. *in Scialshoge*; i *Selandia Ramsæherath* [for *Ramsæherath*; i Valdemars jordebog *Ramsyohæreth*] er måske streg under *e* udeladt. Omhyggelig synes avskriften da slet ikke at være; i *Brundby* er *d* utvivlsomt fejl, vist fremkaldt av *Sundby* lige forved, ved den indflydelse ord forved og efter har på os, når vi skriver, og på urette sted tænker på dem. Avskriften er da nærmest vidnesbyrd om sproget midt i 12te årh., eller endog

¹⁾ Navne, især sammensatte, er ellers den del av sproget, der ændres hurtigst og stærkest.

²⁾ Langebek scriptores t. III.

senere, men ingenlunde 1085. Dernæst, havde vi haft originalen fra 1085, så kan danske navne i latinsk text ikke bruges aldeles som dansk text; endelserne kan være latin: *Cnuto*, in *Selandia*; de kan mangle; havde der stået *Cnut*, fulgte ikke nødvendig derav (men av andre forhold), at *-r* var ved at vige; havde der stået in *Seland*, fulgte aldeles ikke, at *-e* (*-i*) i hensynsform var bortfaldet. Ved navneords endelser spørges her egentlig kun om 2 ting: var *-r* i nævneform ental hankøn veget? det ses ikke, da der står *Cnuto* med latinsk endelse; var *r* udfaldet av *-ar* i ejeform og flertal? det ses ikke, da ingen hidhørende ord findes ¹⁾. 2 andre spørgsmål kan ikke gøres, da documentet er skånsk: var hensynsform vegen? den forsømmes jo endog i skånske lov ikke lit, og i documentet er den da i fuld brug; var endelseers *a* svækket til *æ*? det er det jo endnu den dag idag ikke. Ligeså i Sverig. Hvorav kommer det da, at skånske og alle svenske love, ingen mör end Uplandslov, har *a* *æ* iflæng i endelser, og og at brevet, ved siden av *Helsinga-burg herath* o. s. v., har *Karlæ-bræ*? (som *T* 109 finder *«mest påfaldende»* av alle *«forandringerne»*). *d* var 'dybere', nærmere *d*, end *a*; mellem selvlyd i betonet og toneløs stavelse bliver altid lidt forskel; til 4 lyd: *æ*, toneløst *a*, betonet *a*, *d*, havdes 2 tegn: *æ* *a*; ved den lyd, hvor afstand fra *æ* var mindst, kom tegnet til at vakle; det kunde det have gjort i 9de årh. lige så godt som i 12te. Men sæt, lyden i skånsk havde været *æ*; hvoriledes gödtgör *T*, at det blev forskel fra runerne? man kan sandellig ikke se på *†*, hvor det er *a*, og hvor *æ* ²⁾. I endelser ses altså av brevet ikke én forskel fra «oldsproget». Nu rodstavelser. Forskel i medlyd findes ikke, og kunde ikke ventes: de er jo endnu i skånske lov næsten ufravigelig lig oldsprogets; at *«þ er opløst i th»* (106), er lige så uvedkommende, som at *cc* skrives for *c* i in *Upacori*, at *e* findes med værdi *æ*, *o* *oi* med værdi *ø*, at både *-e* og *-i* bruges i hensynsform. I selvlyd ses én afvigelse fra det ældste: *e* *ø* for *ai* *au*; men det er virkelig ikke av de runstene, *T* sammenholder med brevet, at vedligeholdet tvelyd kan bevises (smign. ovenfor no. 24-27). Mens *T* (109) påstår, at *«forandring let kan påvises i hvert enkelt navn* [med 3 undtagelser: 106]

¹⁾ At *Seuastathum* skulde stå for *Sæva(r)stathum*, er ikke rimeligt; anden afledning kan også tænkes.

²⁾ Den grund, at der ikke tillige bruges *l* i endelser med oprindeligt *a*, får *T* fra sit standpunkt ingen gavn av.

enten i formerne eller bøjningerne eller begge dele», må jeg nægte, at navnene oplyser nogensomhelst forskel fra runstenssproget. $\mathfrak{F} \mathfrak{I} \mathfrak{T} \mathfrak{T} [\mathfrak{X}] \mathfrak{N} \mathfrak{I}$, $\mathfrak{F} \mathfrak{I} \mathfrak{R} \mathfrak{T} \mathfrak{E} \mathfrak{N}$, $\mathfrak{N} \mathfrak{I} \mathfrak{T} \mathfrak{H} \mathfrak{I} \mathfrak{N} \mathfrak{I}$, o. s. v., vilde (med ustungne runer) ristes ens i 9de og i 12te årh.; $\mathfrak{X}$ og $\mathfrak{N}$ kunde manglet i nok så gammel indskrift, skönt den slutning, at de manglede i virkeligheden, blev langt usikrere end her m. b. t. w i *Othens(w)e*. — Når *T* også i en runindskrift, den fra Grensten, finder «*sprogformerne og bøjningerne tydelig brudte og meget antastede*¹⁾» (117), véd jeg ikke, hvad der sigtes til; udeladt tegn, som i $\mathfrak{RIS} \mathfrak{T}$, $\mathfrak{HIALB}$, $\mathfrak{BIANAR}$, $\mathfrak{ASKIS}$ for $\mathfrak{RIS} \mathfrak{T} \mathfrak{I}$, $\mathfrak{HIALBI}$, $\mathfrak{BIARNAR}$, $\mathfrak{ASKIRS}$ eller $\mathfrak{ASKILS}$, er da ikke noget eget ved denne sten, og har ikke med lyden at gøre; *e* i *rejste*, *hjelpe* (forest. m.) er til endnu den dag idag, og endelsen manglede naturligvis ikke dengang; desuden kan *l* være tilstede i staven som binderune; de eneste endelser, som kunde tænkes rokkede, står netop fast: $\mathfrak{BIANAR}$, $\mathfrak{SUNAR}$, $\mathfrak{SWI} \mathfrak{P} \mathfrak{R}$ (smign. *RUNA* Vederslev: *Rafn* i. i *Pir.* 207. $\mathfrak{LANT} [\mathfrak{H}] \mathfrak{IR} \mathfrak{T} \mathfrak{I}$ Egå). — Av mønter læres yderst lidt om dansk i 11te årh. De godtgør næppe noget om *-r*; *-r* mangler også på norske og svenske mønter²⁾, skönt vi véd, at *-r* dengang ikke var ved at vige i Norge og Sverig, som i Danmark. Mønternes, også runemønternes, sprog er gerne engelsk (f. ex. *on Lund*; $\mathfrak{H} \mathfrak{T} \mathfrak{I} \mathfrak{T} \mathfrak{T}$) eller latin ($\mathfrak{I} \mathfrak{N} \mathfrak{T} \mathfrak{T} \mathfrak{I}$; *i* kan være *in*, og viser ikke straks dansk; *Denorum*: engelsk med latinsk endelse; $\mathfrak{H} \mathfrak{N} \mathfrak{T} \mathfrak{I} \mathfrak{R} \mathfrak{E} \mathfrak{X} \mathfrak{T} \mathfrak{I} \mathfrak{T} \mathfrak{I} \mathfrak{Y}$ d. e. *Sven rex Denorum*); i begge tilfælde siger udeladt *-r* intet; pladssparing, avkortelse, halve ord ses desuden på de fleste. Mønterne har gerne $\mathfrak{SUEN}$ (113), men $\mathfrak{SUEIN}$ findes; man kunde slutte, at lyden ikke var aldeles enkelt, at *e* endnu fulgtes av svagt *i* (omtrent som *swain take* i nuværende engelsk udtale)³⁾. Forresten er det urigtig forestilling om forhold mellem lyd og skrift, når *e* tages som avgjort tegn på fuldkommen enkelt lyd; og urigtig forestilling om sprogudvikling, når man vilde sige: *æ* blev til *e* i 11te årh., eller endog: omtrent 1050; sligt foregår ved umærkelig ændring gennem meget længere tidsrum.

¹⁾ et stygt ord; «cultursproget» er grimt allevegne; her kunde jo f. ex. være sagt *medtagne*.

²⁾ Skandinaviske literaturselskabs skrifter XXI 275. 277. 278.

³⁾ *Ælnoth* i 12te årh., der ellers har *Sueno*, kalder (*Lgbk* III 338) en Nordmand *Suegno* (*g* på oldengelsk *vis* = *j*), har altså hørt forskel på dansk og norsk.

Historisk.

36. «*Det p^a stedet levende sagn om en dronning Margretes omhu for Danevirke er af vigtighed og endog at betragte som et støttepunkt og en kilde for kundskaben om denne herides prisværdige virksomhed.*» (197). — Hvorav véd *T*, om sagnet ikke er vokset ud af navnet *Margretevold*? eller af læsning? Sagn kan komme af bøger, almuen læser, eller af bog-efterretninger, der ad omvej når almuen. Nulevende sagn er aldrig kilder til middelalderens historie.

37. «*I Sakses beretninger om rune-bræve p^a Amløds tid haves i og for sig fuldgyldige vidnesbyrd for det som her omhandles, da tiden for dem, i al sin ubestemthed, er noksom sikker som gående langt forud for 9de årh.*» (11). — Sakse er fuldgyldigt vidne om, hvad forestillinger man havde p^a Sakses tid om runebreve, eller p^a den tid, de sagn og sange, han følger, havde fået deres seneste skikkelse.

38. «*Denne beretning om Sven Tjugeskægs og Thorvalds eventyr, i p^attir af Þorvaldi víðförli, har fået ro til uden p^a-virkning at blive erindret, og er væsentlig en gammel overlevering.*» (124). — Der er endel fortællinger, som jeg ikke skal frag^a, jeg i et par spørgsmål kunde have stor hjælp af, når jeg bare torde bruge dem; en slig utvetydig forsikring fra en vederhæftig mand vilde lette meget.

39. «*Et blik, i al korthed, p^a denne kong Svens liv og hans tid.*» gives 119-38. M. h. t. Erik Sejrsøls herredømme i Danmark og Jomsvinge-nederlagets tid modsiges Munch i forbigående (120), mens der dvæles ved helt andre ting. Disse to «*hovedpunkter*», som *T* med grund kalder dem, lar jeg efter *T*'s eksempel ligge. Ellers er det gerne bedst at følge Munch, til han modbevises.

40. «*Holger danske, denne folkehelt har ej hjemme i eventyrets rige, men er en bestemt historisk skikkelse: Olgerus Danicæ dux anføres i et sikkert kildekrift, chronicon Soti. Martini Coloniensis, Pars II 214, som den, der anno 778 genoprettede dette kloster i Köln: monasterium destructum a Saxonibus et restauratum per Olgerum Danicæ ducem adjuvante Karolo magno*»¹⁾ (340). — Hertug af Danmark 778! endnu mer forbavsende, end om det havde været: dansk markgreve 778. Dansk mand kunde

¹⁾ Dahlmann geschichte von Dänemark I 30.

han da ikke været. Men at bryde sit hoved hermed var spildt. Det «sikre kildeskrift» er klostrets historie (48 linier hos Pertz) avfattet i 11te årh.; årstal 987 nævnes, og ærkebisp Heribert († 1020: Pertz II 216,2. 242,47) omtales som død; den er halvtredje hundrede år yngre! Av den ses: 1) sagn om Olger kendtes i Köln i 11te årh., som rimeligt var, da sagnet er frankisk 2) han var alt bleven til dansk mand 3) hvis ét eneste håndskrift er nok, var *Ótgér* alt gjort til *Olger*, som altså ikke skede først efter sagnets indførelse i Norden. At Olger lige så godt som Karolus Magnus kan være lavet av en virkelig mand, følger av sig selv. Og hvorfor kunde det ikke lige så godt være markgreve Otger (Otker Ogger Otgar, d. e. *Ødgér* på dansk), der skal være falden i unåde hos Karl (Pertz II 759. 195,5), som nogen anden? Han kunde jo også gerne have ophjulpet klostret, og efterretning herom gengives i 11te årh. med retelse efter sagnet, nemlig med navn ændret og med tilføjelse: «hertug av Danmark». På den måde kunde folkehelten blive «en bestemt historisk skikkelse, der ikke har hjemme i eventyrets rige», hvis han ellers finder sig i at gøres hjemløs i eventyrets rige. Jeg tænker, der er mest ved manden i det rige, og opgiver gerne markgreven, især da jeg hverken for har tænkt over sagen, eller gider gjort det nu, og andre sagtens har sagt langt bedre ting derom, som jeg dog ikke har isinde at læse.

41. «I Danmark findes ingen stene med de ikke særlig skandinaviske runer [se ovenfor no. 32]; *derimod i Sverig; og til Sverig er Bleking i den tid, hvorom der her kunde være tale, at regne, navnlig på grund av den bestemte efterretning derom i Ottars og Ulvstens så særdeles vigtige rejseberetning; og ligeledes i Norge*» (323-24). — «*Navnlig*» står ørkesløst. Da *T* véd, at Ottar og Ulvsten levede under Alfred den store († 901), og ikke kan være fejl underrettet om hans levetid, udsiger disse ord enten, at der «ikke kunde være tale om» at henhøre de blekingske stene til anden tid end enden av 9de årh., eller, at Alfred lader Ulvsten give «bestemt efterretning» om, at Bleking altid havde stået under Sverig, ikke under Danmark. Lige urigtigt. Stenene må være langt ældre. Ulvstens ord, at Bleking stod under Sverig, vedkommer kun den tid, han rejste «stervej»¹⁾. «Så særdeles vigtige rejseberetninger» skulde

¹⁾ Smlgn. mine «undersøgelser til nordisk oldhistorie» 1862 s. 46.

bruges nøjagtig. — Hvorledes forliges ovenstående ytring om Bleking med følgende: *«Blekinge folkesprog, der, hvad de ældre bestanddele angår, jo væsenlig er en dansk mundart.»* (86)?

42. *Asfred* står på den ene Slesvig-sten (43). Franske årbøger nævner 811, blandt udsendinge fra kong Hemming, 3 av navn *Osfred* (84). *T* indestår ikke for, at en av dem var stens Asfred (85). Det var også et stærkt stykke at sige, der havde i Oldtiden netop været 3 Asfreder i Danmark, og ikke fler. Ikke desmindre hævdes *«historisk tilknytning»* mellem de 3 og stenen (81. 86. 213). Hvad er meningen? at, hvis Asfred ikke er en av de 3, må han være opkaldt efter en av dem? eller en av dem efter ham? eller at alle Asfreder hørte til én? *T* siger et sandt ord om, hvorledes *«det altid må gå, når den sikre grammatiske og den sikre historiske grundvold forlades: vilkårlighed og lettroenhed komme da til at råde»* (34), og skulde nøjedes med at sige, at navnet på stenen findes andensteds, om det ellers var værdt at opholde sig ved. *T* er ilde tilmode ved, at en av de 3, *Osfred de Scanavos*, er fra Skåne (se ovenfor no. 2), og gør fortvivlede forsøg på at slippe fra det (86), uden at sige, hvad fortræd Skåne kunde gøre; men jeg véd det jo nok: *T* er bange for, det skulde tyde på, at Hemming rådede også i Skåne, ikke blot *«i det sydlige av den del av landet, der senere blev kaldt Slesvig»* (81); hvorfor gør *T* sagen så farlig? han kunde jo sagt: her ser vi, en mand fra ét rige havde taget tjeneste i et andet.

43. *«Munch synder ved forveksling av Godefred og Gudrødr veidikonungr og av Vestfold [ved Vigen i Norge] og Westarwold»* [nyplattysk = vestarskøv] *fordum på Nordstrand . . . Al denne tale har ikke manglet efterlyd, men om den end ikke er ganske forstummet, er den dog meget forsvindende og nu uden genklang»* (182-83). — Av de 2 gamle opfatninger¹⁾ av Einhards Westarfolda²⁾ som Vestfold eller som del av Nordfrisland har Petersen³⁾

¹⁾ Langebek I 505 noté b.

²⁾ Årbøger, under 813: Missi sunt de hoc conventu quidam Francorum et Saxonum primores trans Albim fluvium ad confinia Nordmannorum, qui pacem facerent. . . Qui [d. s. kongerne Hæroldus og Reginfridus] tamen eo tempore domi non erant, sed ad Westarfoldam cum exercitu profecti, quæ regio ultima regni eorum, inter septentrionem et occidentem sita, contra aquilonalem Britanniae partem respicit, cuius principes ac populus eis subici recusabant.

³⁾ Danmarks historie i hedenold; i 2den udg.: II 25-26.

og senere Munch¹⁾ med udførlige grunde forsvaret Vestfold. *T*, der ingen grunde giver, vilde ikke bifalde, om man sa, han «forvekslede» s. 182 Vestfold og Westerwold. Og her er netop forveksling; kun må den udtrykkes anderledes: *T* forveksler spørgsmålet. *T* tror virkelig, at det spørgsmål foreligger, om Einhard nævner Vestfold eller Westerwold. Men der står *Westarfolda*! endog med *f*! Havde der stået *Westaruolda* (som måske kunde findes i en av de senere krøniker, der avskriver Einhard; men det bliver uvedkommende; vi har kun med kilden at gøre), så var *w* og *u* brugt på tysk, *u* iflæng med *f*; så havde ligeledes Vestfold været nævnt. *Westaruolda* = *vester-skov* havde Einhard næppe skrevet; *skov* heder endnu i højtysk *wald*, og ligeså i oldplattysk og oldfrisisk²⁾; vel kan *a* være tegn for lyden *d*, både kort og lang, og skifter da med tegnet *o*; men *wald* for *wald* tilhører næppe 9de årh.; da *wald* desuden allevegne var hankön, havde det været rettere at skrive *Westarwaldus*, eller ialtfald *Westarwaldia* (næmlig *silva*; tvungent). Men dét er ligegyldigt; *f* er aldeles afgørende; mens *vest*- og *vester*- er ét, både i nordisk og tysk, er *fold* og *wald* aldeles forskellige. Einhard nævner Vestfold. Hvorledes det er muligt for nogen, selv en, der ikke er sprogmand, at overse det, er ufatteligt. Hermed er den sag avgjort. Men, det er sandt, forveksling er mulig; dertil kræves kun ringe lighed. Forveksling skal bevises; ellers afvises den. Lad os lade, som om det spørgsmål kunde foreligge, om Einhard her havde forvekslet, havde nævnt Vestfold, skönt det land, kongerne var i krig med, hed Westerwald. Det land, siger Einhard, var '*den yderste del av deres rige mod nordvest*³⁾ og vendte mod Britanniens nordspids'. '*Vender mod Britannien*' passer hverken på den del av Nordstrand, der senere skal have hedt Westerwold, eller på den del av syd-Norge, der hed Vestfold; men det er ligegyldigt, da Einhard ikke kendte kysternes form. Overfor '*Britanniens nordspids*' passer på Vestfold, aldeles ikke på Westerwold; søgte sendebudene at få forestilling om, hvor langt kongerne var borte,

¹⁾ bl. a.: norske historie I 392. — Smign. mine undersøgelser t. n. oldhist. 59-60. — Også Zeuss die deutschen und die nachbarstämme 1837 s. 517 siger: '*ad Westarfoldam* altn. *Vestfold*'.

²⁾ Se Schmellers og Richthofens ordbøger.

³⁾ At læse: nordvest for sendebudene ved grænsen (Ejder), er bagvendt, men gør ikke videre til sagen.

kunde de næmt spørge: overfor hvad del av den store ø i Vesterhav ligger dette Vestfold; og sikkert havde de fået det aldeles nøjagtige svar: overfor nordspidsen; det kunde på vejen til Einhard, eller i hans latinske pen, meget let blive til *‘vender mod nordspidsen’*. *‘Den yderste del av deres rige mod nordvest’*, ja det er jo klart, det bliver Vestfold, det nordvestligste av disse danekongers rige; skulde det passe på Westerswold, måtte dette rige, som måtte sig med Karl den stores og Ludvig den frommes, på samme tid det kuede Friserne, og som samlede hære, hvorav i ét slag de faldne alene kunde være 10,940 ¹⁾, have været den øde strimmel mellem Danevirke og Ejder; og endda havde det været langt bedre at sige *vest* end *nordvest*. Einhards ord udelukker enhver tanke om, at han skulde have forvekslet. Og skulde man tro det? vi véd ikke engang det mindste om, at navnet *Westerwold* var til dengang. På Joh. Mejers kort 1652 (hos Danckwerth) og Schmidts i annaler f. n. o. 1851 (smågn. dér s. 168. 190. 210) ses på Nordstrand to fordums kirker, *Westerwoldt* og *Osterwoldt*, i knap en fjærdingvejs afstand fra hinanden, med en smule skov ved og imellem. Efter skoven havde de navn; den hed simpelthen *‘skoven’* (*wald*). At alt i 9de årh. østerskov og vesterskov skælnedes, véd vi ikke; den modsætning kan være opstået med kirkerne. Og endelig, havde der været 2 små skove, østerskov og vesterskov, så måtte da de danske ved Danevirke vide bedre besked om Frisland end at sige til de saksiske og frankiske sendebud (der ikke havde ladet sig sligt bilde ind), at kongerne var henne med hær at kue *‘folk og førster i vesterskov på Nordstrand’*. Friserne hjalpes altid trolig ad; og *‘folk og førster i østerskov på Nordstrand’* skulde, med alle de andre, haft evig skam, om de havde siddet stille. At tage Einhards Westarfolda for Westerswoldt på Nordstrand, savner ikke blot skygge av grund; det er, både av sproglige og historiske hensyn (*‘den sikre grammatiske og den sikrede historiske grundvold’*. 34), aldeles umuligt. — Når T lader Munch *‘forveksle’* også *Gudfred* og *Gudrød*, må mindes om, at Munch udtrykkelig forklarer, at *‘red-rød’* i norske navne er kommet av *‘fred’* ²⁾ (hvortil ejeform på *‘-ar’* passer), og at, om så navnene ikke var ét, har Petersen og Munch givet ypperlige grunde for, at det netop er kong Gud-

¹⁾ Einhard, år 812 — hvis ellers slige tal er at stole på.

²⁾ Norsk månedsskrift III 48-49. 346.

fred, der er bleven til sagnhelten Gudrød Vedekeonge. *T's* modgrunde har man ikke set. Hvad det norske sagn omdannede, er genealogien, næppe navnet (navn ændres ellers tit nok i sagn f. ex. *Sigurd*, av *Sig-vard*, i nordiske sagn = *Sig-frid* i tyske).

44. Århus-sten er sat efter en, der faldt, *ÞA KUNUKAR BARÞUSK*, da konger sloges; den er derfor *«at henføre til en tid, da landet endnu havde konger, til den tid, da den gamle kong Gorm, eller rettere hans søn Harald i faderens sidste levetid vandt¹⁾ sig al Danmark»* (8. 96), eller rettere, ikke vandt sig al Danmark, men *«erhvervede sig de dele derav, som Thyre og Gorm ved sine forskellige adkomster endnu ikke kunde samle»* (83). — Hvorfor lige på en prik den tid? Hvorfor ikke den tid, hvor alt næmmost får plads, den lange tid, der *«i al sin ubestemthed er noksom eikker som gående langt forud for 9de årh.»* (11), de ældste historiske runebrøves tid, da Amled var *«vestjysk sø- eller sysselkonge, hvad man vil kalde det»* (11), Vermund *«over det nærværende Slesvig med hovedsæde i Jællinge»* (83)? Ellers ønskede jeg, både ved denne sten, og ved en i Vestergötland, ligeledes efter mand falden, *IR BARÞUSK KUNUKAR* (Rasn. i. i Pir. 175), oplysning om, hvor stort det stykke land må være, hvis 'konger' omtales på runesten; så stort som Nörrsjylland, Vestgötland? som hele Jylland, hele Götland? som hele Danmark, hele Sverige? eller som hele Skandinavien? (Svolder); eller Tyskland med? (Harald Blåtæn og Otto); og hvorvidt det tillødes samkonger (f. ex. i *«det sydlige av den del av landet, der senere blev kaldt Slesvig»*. 81), og konger der sloges om ét rige (Sven og Magnus), at omtales på runesten? endvidere, hvorvidt det tillødes i indskrift at omtale slag udenfor 'landet', samt hvor langt udenfor, derfor, om de skånske stene efter mænd, der 'ej flyede ved Upsale', *«er at henføre til en tid, da landet [Skåne? Danmark?] endnu havde Upsale»*? — I mine 'undersøgelser til nordisk oldhistorie' gav jeg grunde for, at Danmark alt før 800 (nøjagtigere: alt hvor de frankiske efterretninger begynder, 777; ja, alt da de danske sagn i *Beowulf* kom til England) var ét rige (hvorved lige så lidt som senere hen samkonger eller midlertidige delinger udelukkes). For autoriteter, der står på *«den sikre grammatiske og den sikrede historiske grundvold»* (34), er det vist den rådeligste politik ikke at indlade sig på modgrunde, og således med ét avgørende

¹⁾ Smlgn. mine undersøgelser t. n. oldhist. 74-72.

slag bringe på engang Munch og min ringhed til *«ganske at forstumme»* (183).

45. Mens andre støtter Engelsmændenes udgang fra Angel i Sønderjylland til Bedas bekendte ord, har *T* set sig om efter pålideligere *«hjørnesten»* (241), og holder sig nærmest til Saksens *«Dan og Angul»*¹⁾ (164. 241), også (241) til det sted i de såkaldte Edvard Confessors love (12te årh.), der siger: *«Jyderne udgik forðum av Anglernes ædle blod, næmliq fra landet Engern [del av Saksen], og Engelsmænd (Anglici) fra hines blod»*. *T* udelader: *«fra landet Engern»*, samt ordene lidt længer frem: *«av Anglernes herlige blod og æt, det er av Saksernes æt»*, som stridende mod *«den sikrede historiske grundvold»*, der desuden avviser spørgsmål om dette *«faste vidnesbyrds»* forhold til andre *«sikre kildekrifter»*. Om *T* også støtter sig til sproglige *«vidnesbyrd»*, f. ex. *harvest* (III) (*harrest* plat-tysk ord indkommet i sønderjysk), er mig uklart; ialtfald ikke til *churchyard* (275), da han regner det til de ting, vikingerne indførte fra Danmark, ligesom *Dover* (275), der ellers kunde gøres en kende ældre, da Rommerne kaldte den *Dubræ*. Men *«endnu dybere [end churchyard, Dover, m. m.] ligge overensstemmelserne imellem de gammelengelske love og Slesvigs gamle stadsret»* (275), hvis *«retshistoriske betydning navnlig med hensyn til fremmed ret er undersøgt av C. Juel»* (175. 275); og *«det er således . . et held, at vi have den gamle slesvigske stadsret, der har så stor historisk betydning ej blot for byen Slesvig alene, men også ud derfra i en vid kres»* (312). Jeg har foretaget eftersyn herav, som trykkes i årgang 1864 av tidsskrift for retsvæsen.

24de juni 1864.

---

¹⁾ Smlgn. mine unders. t. n. oldhist. 50.

Anmeldelser.

De Gigantibus fabularum Græcarum disputatio, quam ad jura doctoris philosophiæ assequenda scripsit Johannes Victorinus Pingel. Hauniae MDCCCLXIV.

Da ovennævnte Skrift ikke er kommet i Boghandlen og en stor Deel af Tidsskriftets Læsere saaledes næppe vil faa Leilighed til at gøre sig bekendt med den deri fremførte Undersøgelse, vil en kort Angivelse af Bevisførelsen og dens Resultat næppe være uvelkommen.

Den nyere mythologiske Opfattelse af Giganterne som Symbol for dette eller hint Naturphænomen, for Lynild, Storm, Nattens Mørke, Vulkaner, mægtige Floder o. s. v., beror paa en eensidig Fastholden af Sagnets yngste Skikkelse, saaledes som det fremtræder i den alexandriniske og navnlig den romerske Tid, hvor Giganter, Titaner, Typhoeus, Hekatonchirer, Aloider sammenblandedes i Forestillingen, saa at Giganterne tænktes med Slangefødder, tildeels med mange Arme, slyngende uhyre Klipper mod Guderne, til de tilsidst efter at være overvundne begravedes under Bjerge, gennem hvis Top de endnu udsende Flammer. Gaa vi derimod tilbage til den attiske Litteraturperiode, finde vi Giganterne baade i Poesi og Kunst fremstillede i menneskelig Skikkelse, kun med overmenneskelig Størrelse, rustede med menneskelige Vaaben som Spyd og Skjold, dog at der hos en enkelt Forfatter mod Periodens Slutning (Platon) nævnes Træstammer for Spyd. Stedet, hvor de havde kæmpet mod Guderne, kaldtes Phlegrasletten, og blandt deres Overvindere nævnes bl. A. Zeus, Apollon, Athene, Dionysos og Herakles. I den endnu ældre Litteratur, hos Homer og Hesiodos, omtales Giganterne kun i Forbigaaende; dog sees det, at man ogsaa da tænkte sig dem i Menneskeskikkelse, men af overmenneskelig Størrelse, væbnede med lange Spyd; det havde været et overmodigt, trodsigt Folk, men var nu gaaet til Grunde.

Den fysiske Mythefortolkning mister saaledes ethvert Holdpunkt, naar man søger hen til de ældste Kilder; ja den modsiges endog paa det Bestemteste derved, at hele Oldtiden er enig om at betragte Giganterne som en længst uddød Slægt, hvorimod Floder og Bjerge, Nattens Mørke, Storm og Lynild ere Ting, der existere og ville vedblive at være til, saalænge Verden staaer, og altsaa ikke symbolsk kunne betegnes ved en Slægt, hvis Særkende netop er, at den i den fjerneste Fortid er forsvunden.

Saaledes er Gangen i Forfatterens Udvikling. Den er baade klar og ved den gennemførte chronologiske Ordning af Stoffet saaledes sikkert, at den ikke let kan rokkes; men maaskee den paa et enkelt Punkt kunde føres videre. Naar nu Anm. antyder, hvorledes, ville de Læsere, som have været tilstede ved den mundtlige

Disputats, see, at han ogsaa her tildeels kun er Referent for, hvad der er fremført af Andre.

Skønt Homer og Hesiodos kun i Forbigaaende berøre Gigantsagnet, skeer det dog paa en Maade, som viser, at det allerede da har været udbredt og velbekendt. Giganterne tænkes som langt større end Menneskene (Od. 10, 443), de staa Guderne nær (Od. 7, 206), danne en særegen Klasse, der nævnes særskilt ved Siden af Guder og Mennesker (Hes. Theog. 50), ere opstaaede af den ved Uranos' Sæd befrugtede Jord ligesom Erinyerne, og paa lignende Maade som Aphrodite opstod af Havet. (Theog. 185). Allerede heraf synes det at fremgaa, at Giganterne ikke kunne være besejrede af Mennesker, og naar de da nævnes som *ἄγρια φύλα* (Od. 7, 206), og det fremdeles hedder, at Kongen, Eurymedon, baade selv gik til Grunde og bragte Fordærvelsen over sit overmodige, trodsige Folk (*λαόν ἀτασθαλον*, Od. 7, 60), synes det at ligge i disse Ord, at netop denne Ustyrlighed, denne Vildhed har været Aarsag i Slægtens Undergang, og vi ledes saaledes til den Tanke, at Kampen paa Phlegrasletten mellem Guder og Giganter allerede paa Homers Tid har været Gigantsagnets egentlige Indhold. Under denne Forudsætning forstaa vi ogsaa, at allerede Xenophanes ved Aar 500 sammentillir Gigant- og Titankampen som Opdigtelser af Forfædrene, hvori der intet Godt er, og som burde afløses af sømmelig Tale om Guderne. Overhovedet er denne Giganternes sidste Kamp egentlig det eneste Træk, som Sagnet har fastholdt og dvælet ved, og det er navnlig dette Træk, der giver dem Lighed med Titanerne. Disse ere dog ikke Oprørere, men betegne den Verdensorden, der herskede før Zeus, og deres Hersker, Kronos, er Zeus' Fader. De have derfor en vis Berettigelse, af hvilken Grund ogsaa Aischylos og andre Forfattere berette, at Zeus efter at have befæstet sit Herredømme atter løste Titanerne, og at Kronos nu hersker paa de Saliges Øer. Giganterne derimod ere efter Zeus' Seir voxede frem af Jorden og have villet styrte det allerede bestaaende Verdensherredømme. Derfor blive de aldeles tilintetgjorte, eller i al Fald faa de, som den senere Forestilling var, kun en sørgelig og afnægtig Tilværelse, begravede under Vulkaner eller Klippeøer. Giganterne kunne da defineres som en Slægt, der gik til Grunde, fordi den vilde styrte Zeus, og dette kan atter opfattes snart som Symbol for den Verdensordens Lov, at Genstridighed mod Verdensstyrelsen fører til den Genstridiges Undergang, snart ethisk som en Paamindelse om, at Ulydighed mod den berettigede Verdensorden er en Synd, der kræver Straf, snart æsthetisk sættes i Forbindelse med Troen paa, at det Plumpe og Vilde maa vige for Harmoni og Orden. Men disse tre Sider, den kosmologiske, den ethiske, den æsthetiske, ere her som overalt i det græske Hedenskab endnu i ureflecteret Enhed; de ere alle *κατὰ δυνάμιν* tilstede, og de forskellige Digtere have kunnet see Sagnet væsentligst fra den ene eller den anden Side uden at lægge noget Nyt eller Fremmed ind i det; thi det havde implicate alle disse Betydninger.

Anm. maa saaledes erklære sig uenig med Forf. i hans Slutningsbemærkning: *neque omnino fabulæ illi sensum reconditum tribuere audeamus*. Det er en Yttring, som maaskee har sin Grund i, at Forf. ikke med tilstrækkelig Bestemthed har afvist en Ord- og Begrebsforvexling, som er meget almindelig baade i Mythologien og i Sprogvidenskabene, som allerede har mange Tiders Hævd og bl. A. har fundet sit Udtryk i Navnet «Etymologi», nemlig den, at et Ords eller et Sagns «egentlige» Betydning vil sige det samme som det historiske Udgangspunkt, Anledningen til Navnets eller Forstillingens Opkomst. Det er en Forvexling, som bør fjernes, ikke blot for den abstracte Logiks Skyld, men fordi den har været meget frugtbar paa Forvirring i begge hine Videnskaber.

F. N.

Om Deklinationen i Nygræsk; med en Anmeldelse af F. Th. Nielsen's nygræsk Formlære.

I Aaret 1832 udgav J. Fenger sin lille Bog «om det nygræske Folk» og leverede deri ogsaa nogle Bemærkninger om det nuværende Sprogs Udtale og Bygning, men disse er meget ufuldstændige, og nogen egentlig Grammatik i dette Sprog paa Dansk er først iaar fremkommet i Hr. Overlærer F. Th. Nielsen's «Nygræsk Formlære til Sammenligning med den oldgræske», i Program fra Nykøbing Kathedralskole. Juli 1864. Forfatteren — der ifølge Fortalen «ikke gør Fordring paa Fuldstændighed eller Selvstændighed i Tilvejebringelsen af Stoffet» — har i denne lille Bog hovedsagenlig leveret os et kort Udtog af F. W. A. Mullach's «Grammatik der griech. Vulgarsprache, Berlin 1856», og da denne Bog indtil Dato uimodsigelig er det vigtigste literære Hjælpemiddel til Kundskab om Middelalderens og Nutidens Græsk, fortjener Hr. N. Paaskønnelse for at have givet os et saadant Udtog; jeg vilde kun ønske, at han ikke havde indskrænket sig til Formlæren alene, men ogsaa efter samme Forfatters Syntax meddelt os en Udsigt over Sprogets Ordføjningsmaade. En gennemgaaende Anmeldelse eller Kritik af denne lille Bog skal jeg ikke her indlade mig paa, da jeg dels i overordentlig mange Punkter, hvormegen Tvivl jeg end kunde have om det Angivnes Rigtighed, vilde være ude af Stand til selv at give en afgørende Besked, dels vilde det let føre til en vidtløftig Kritik af selve den Bog, hvorpaa hin støtter sig, og tvinge mig til langt at overskride den mig til denne Anmeldelse indrømmede Plads. Jeg skal derfor indskrænke mig til nogle enkelte Bemærkninger.

Hr. N. siger i Lydlærens § 2: «Af Vokalerne udtales . . . *ι* som *i*, *η* som *i* (frembragt længer bagtil i Munden), *υ* som *i* (mellem *ι* og *η*) og paaberaaber sig herved Dr. Jessen's Afh. i dette Tidsskrifts 2. Aarg. 1861. Her staar rigtignok en saadan Ytring, men som citeret andetsteds fra; og saa vidt jeg har kunnet efterspore, hidrører den oprindeligt fra K. W. Krüger's griech. Grammatik. Jeg tror ganske sikkert, at *ω* har Ret, naar han

i «Die Abstammung der Griechen», 1848, Anhang p. 6, siger, at η , ι , υ , $\epsilon\iota$, $o\iota$, $\upsilon\iota$ lyder ens som i . Angaaende Udtalen af υ som y , hvortil Hr. N. sigter, da er den meget sjælden og hjemmehørende i en enkelt Dialekt, smlg. E. Curtius i Göttinger Nachrichten 1857 p. 301. Den for Nygræskken saa besværlige og tyngende etymologiske Skrivemaade har forledt Forfatteren til i samme § at tale om Diphthongerne ai , ei , oi o. s. v., uagtet han samtidig meget rigtig angiver disse Doppeltegens Udtale. Hvad «ii» forbundne i én Lyd vil sige, véd jeg ikke. Forf. mener vel $j\iota$, og saaledes synes jeg ogsaa at have opfattet Udtalen af $\upsilon\iota$ i Grækeres Mund; dette menes vel ogsaa med Skrivemaaden $\gamma\upsilon\omicron\varsigma$ hos Mullach pag. 136 (smlg. $\gamma\iota\alpha\rho\omicron\varsigma$ for $\iota\alpha\rho\omicron\varsigma$). Om o og ω siges, at de er «lukket o »; dette forsikres næsten allevegne, men er efter mit Øre urigtig. Sproget mangler baade det lukkede o og lukkede e (trods at Grækerne i franske Omakrivninger af deres Navne gengiver e ved ϵ). — Bemærkningen i § 2 Anm. 1: «Nygrækerne gør ingen Forskel paa lange og korte Vokaler, men med Hensyn til Betoningen er dog nu som forhen η og ω (samt Diphthongerne i Almindelighed) at betragte som lange o. s. v.» er meget uklar ligesom det tilsvarende Sted hos Mullach pag. 109 f. Forfatteren synes mig ved at gennemlæse det før af ham citerede Sted hos Jessen, let at have kunnet undgaa det Vildledende i en saadan¹⁾ Fremstilling. (Istedenfor Betoningen borde idetmindste staa «Valget af Tonetegnene»). Hvad Diez, Grammatik der roman. Sprachen I p. 455 (2te Ausg.), bemærker om romanske Sprog gælder ogsaa om Nygræsk: «lang ist jeder betonte Vocal vor einfacher Consonanz, auf welche wieder ein Vocal folgt; sein ursprüngliches Maasz macht keinen Unterschied». Af gammelgræsk $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ kommer nygræsk $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$; smlg. Bemærkningen hos Fenger p. 104 not. — For π , τ og κ savner jeg en rigtig Betegnelse af Udtalen; de er ingenlunde vore p , t og k i Forlyd (som i «Pære», «tære», «Kar»), men udtales, ligesom i Fransk, med mindre Udstødelse af Luftmasse.

Med Hensyn til Bøjningslæren har Hr. N., ligesom i Lydlæren, forbigaaet Spørgsmaalet, om det nuværende Folkesprog nedstammer fra det af Atticismen sig udviklende senere Fællessprog (η $\kappa\omicron\iota\nu\eta$), hvad der er det Naturlige og Rimelige, eller — som Mullach antager — fra de gamle Dialekter, specielt Æolisk og Dorisk. Det havde dog uidentvilt været det Rigtigste i al Korthed at have gjort Rede for dette af Saamange misforstaaede Forhold²⁾. Godt er det imidlertid, at alle Mullach's Phantaseringer om Æolismer og Dorismer og «eine von der Bücher- und höheren Umgangssprache zu allen Zeiten verschieden gewesene Volkssprache» dermed ogsaa er bortfaldne. Værre er det med en anden Ting.

¹⁾ Ligesaa i § 5: «Nygrækerne udtale ikke Ordene efter Stavelsernes Kvantitet o. s. v.»

²⁾ Jeg kan om Sagen her kun henvise til Steinthal's Geschichte der Sprachwissenschaft 1863 p. 386 ff.

Vi véd nemlig ikke, hvad det er for et Nygræsk Hr. N. og de Bøger, han benytter, giver os. Er det virkelig «det almindelige Talesprog, Folkesproget», som Forf. siger i Forordet, og er alt det specielt Dialektale henvist til Anmærkninger? Det tror jeg ikke; Former som μέγας, πολύς, πρόσβωος, Σωκράτους; ός, ή, ό; τίς, έγράψην, στάλθητι, σιρέθητι o. s. v. tilhører neppe samme Sprog som ένας (for εός), βαθει̃ (Genetiv af βαθειός = βαθύς), σαράντα (= τεσσαράκοντα), ή γυναικα, όπ̃ς (indekl. Relativ), θά γραίω, τιμ̃οντας (indekl. Particip.), τυχαίνω o. s. v. Den førstnævnte Klasse af Ordformer vilde det have været rigtigst rent at udelade; enhver Discipel kan jo supplere disse gammelgræske Former, og der er desuden ingen Grændse for Optagelsen af dem i de moderne græske Lærdes eller Halvlærdes Tale- og Skriftsprog, der jo med Vold skal presses ind i det antike Klædemon; ethvert Nummer af en nygræsk Avis vilde da vise Hr. N., at han f. Ex. ellers ikke tør udelade Dativerne! Men jeg indrømmer, at Sagen er vanskelig paa Grund af de literære Kilders Mangelfuldhed. Vi har kun maadelige og ufuldstændige Efterretninger om de moderne dialektale Forhold, som allerede nu stærkt er ifærd med at udviskes (sm. lgn. Curtius l. c. p. 299 f.), og ingen af Almumaalene har været istand til at afgive en af alle anerkendt tilstrækkelig Basis for et moderne fælles Skrift- og højere Talesprog. Man regenererer og pynter stadig sit Sprog med antike Former og Vendinger, og der har endnu ikke i den ny Literatur været Fylde og Kraft nok til idetmindste i det Væsenlige at afslutte denne mærkelige Udviklings- eller rettere Tilbagegangsproces. Følgen er ogsaa deraf, at en indfødt Grammatiker (Rhangavis) i sine Esquisses d'une grammaire du grec actuel, 1857, kan opstille 5 Arter Nygræsk: *langage élevé*; *l. littéraire*, *l. commun* («celui de la conversation ordinaire»), *l. vulgaire* («qu'on ne saurait employer dans la langue écrite, mais dont on fait usage dans la conversation familière») og *l. populaire* («qui n'est pas employé dans la bonne conversation»)! Hvor vanskelig for en Fremmed, der tilmed maaské ikke engang har hørt Sproget tale, at danne sig et fornuftig Begreb efter en slig Besked! Jeg vil derfor ikke gaa videre i Rette med Hr. Nielsen om Sagen, men kun holde paa, at jeg tror, at han for sit Formaa's Skyld (thi han skriver jo, efter hvad han selv siger i Forordet, for Philologer og Lingvister) havde gjort rigtigst i at udelade de antike Former i alle Tilfælde, hvor han i sine Kilder fandt tilsvarende Former angivne af det vulgære Idiom. Folkesprogets naturlige Tilleb til Simplificering og Bortkastelse af gamle Former vilde da have foreligget klarere. Saavel denne Bibeholdelse af de gamle Former, som den gennemgaaende Hensyntagen til Nygræskernes forkerte etymologiske Skrivemaade har forledt Forfatteren til at fremstille Deklination og Konjugation fyldigere og derved vanskeligere end de i Virkeligheden er, især hvis man tager Hensyn til «Folkesproget»¹⁾ alene. Jeg skal

¹⁾ Jeg tænker herved navnlig paa det Sprog, der foreligger i den folkelige Digtning.

saaledes nedenfor søge at vise, hvorledes for Nominernes Vedkommende Hr N.'s I. Dekl. 1, 2 og II. Dekl. 1, 2 (s. § 10 ff.) falder sammen til én Bøjningsklasse. I Verberne eksisterer der aabenbart ingen Konjunktiv længere for Præsens, men kun for Aorist (Aktiv og Passiv). I Forbigaaende vil jeg her bemærke, at den Maade, hvorpaa Forf. (efter Mullach p. 242 ff.) i § 44 a og b forklarer de Verbalformer, der sammensatte med *ἔχω* og *θέλω* danner de nygræske Pluskvamperfekter og Futurer, vistnok er urigtig. *Θέλω γράφει* er aabenbart = *Θέλω γράφειν* (smign. *τὴν σκλαβιά* for -*άν* o. s. v.); *Θέλω γράψῃ* = *Θέλω γράψαι* (ved den i Nygræsk saa hyppige Overgang af *e* til *i*; smign. Rapp, die lebenden Sprachen griech.-röm.-goth. Zunge. 1840. p. 10); *Θέλω γραφθῇ* = *Θ. γραφθῇν(αι)*; og paa en mærkelig Maade er disse Infinitiver af Aorist ligeledes blevne anvendte med *εἶχα* til det sammensatte Pluskvamperfektum: Aktiv *εἶχα γράψῃ* og Passiv *εἶχα γραφθῇ*¹⁾.

I § 51 er de uregelmæssige Verber givne som hos Mullach i alphabetisk Orden. Af de hos Mullach nævnede savner jeg dog *γινώσκω* (*ἀναγινώσκω*), *δέομαι*, *ἐκπλήττομαι*, *ὀρέγομαι*, *πήγω* (eller som Skarl. Byzantios skriver *πήζω*), *σαλπίζω*, *σπένδω*, *σφάζω*, *τέμνω*, *τίκω* og *φθείρω*. Desuden mangler (ogsaa udeladte af Mullach) *γδέρω*, «flaar», *θά γδάρω*; *δέρνω*, «slaar», *θά δείρω*; *κνιτάζω*, «betragter», *θά κνιτάζω*, og det almindelig forekommende *τραβῶ*, «drager», *θά τραβήξω*. *Καμωμένος* er ikke Perf. Partic. til *κάμνω*, men til *καμάνω*. *Πρόσχω* hedder i Aor. *ἐπρηξα*.

I. Deklination.

- I Enkelttallet vokalik udgaaende Stammer paa *a*, *e*, *i* og *u*; Hankønsord med Nominativsmærke *s*; Hunkønsordenes Nominativ er næsten altid den rene Stamform.
- I Flertallet Omskiftning til den lukkede Hovedarts Bøjning (Berg's tredje Deklination), enten ved Bortkastelse af Stammens Udgangsvokal eller ved Tilføjelse af et *δ* til Stamformen²⁾.

¹⁾ I denne Sammensætn. med *εἶχα* er Aor. Inf. at opfatte med Præteritums Betydning; *εἶχα γράψῃ* = «jeg havde (den Omstændighed) at have skrevet»; *εἶχα γραφθῇ* = «jeg havde det at være skrevet» (*ἡ ἀνὰ τὴν εἰς ἐστὶν*). — Af denne Brug findes ikke Spor i efterklassisk eller byzantinsk Græsk; vi har her kun Udtryk som: *ὀγδοήκοντα ἔτη ἔχω δαλεύων αὐτῷ, πόσον χρόνον ἔχεις ὀδεύων*; o. s. v. Derimod har vi i samme Sprog et Interessant Tilløb til at danne et Futurum i Analogi med de romanske Sprog: *ἔχω ἀποθανεῖν*, «jeg skal dø» (*je mourrai* = *je mourrir* ai; smign. Diez II l. c. pag. 110 f.); *ἔχομεν ἔχειν*, «vi skal have»; *ἔχεν ἔλθεῖν*, «han vilde være kommet»; s. Sophocles, a glossary of later and byzant. greek. Cambridge. 1860. pag. 128.

²⁾ Man erindre stadig (da jeg følger den vedtagne Skrivemaade), at *η* og *υ* = *e*, og *αι* = *e*. Skrivemaaden *τιμαῖς*, Flertal af *τιμή*, har forevrigt ydet Mullach et af hans «Beviser» for Nygræskens æoliske Herkomst! s. hans Gramm. p. 152.

Exx. af Maskuliner:

Enkelttal:

Nom.	ἄρχοντα-ς ¹⁾	κλέφτη-ς ²⁾	καφέ-ς ³⁾	παππῶ-ς ⁴⁾
Akk.	ἄρχοντα-(ν)	κλέφτη-(ν)	καφέ-(ν)	παππῶ-(ν)
Gen.	ἀρχοντα	κλέφτη	καφέ	παππῶ

Flertal:

Nom.	} ἄρχοντ-ες	} κλέφτ-αις	-καφέδ-ες	παππῶδ-ες
Akk.				
Gen.				
	ἀρχόντ-ων	κλέφτ-ων	καφέδ-ων	παππῶδ-ων

af Femininer:

Enkelttal:

Nom.	γυναῖκα	τιμή	πόλι-ς	ἀλεπῶ ⁵⁾
Akk.	γυναῖκα-(ν)	τιμή-(ν)	πόλι-(ν)	ἀλεπῶ-(ν)
Gen.	γυναῖκα-ς	τιμῆ-ς	πόλι-ς	ἀλεπῶ-ς

Flertal:

Nom.	} γυναικ-ες	τιμ-αῖς	πολ-ες	ἀλεπῶδ-ες
Akk.				
Gen.				
	γυναικ-ων	τιμ-ῶν	πολίδ-ων	ἀλεπῶδ-ων

II. Deklination.

Stammer paa o. Intetkønsordsendelsen *ω(ν)* almindeligvis i Nom. og Akk. Sing. forkortet til *ι*.

Exx.:

Enkelttal:

Nom.	ἄνθρωπο-ς	} πρόσωπο(ν)	} χέρι(ον) ⁶⁾
Vok.	ἄνθρωπε		
Akk.	ἄνθρωπο-(ν)		
Gen.	ἀνθρώπου	προσώπου	χεριού

Flertal:

Nom.	ἄνθρωποι	} πρόσωπα	} χερί
Akk.	ἄνθρώπους		
Gen.	ἀνθρώπων		
		προσώπων	χειρῶν

Intetkønsord med forlænget Flertalsstamme: ἄλογον, Hest, -ς; ἀλόγατα, ἀλογάτων.

¹⁾ Øvrighedsperson, gl. gr. ἀρχων. ²⁾ Klepht, gl. gr. κλέπτης. ³⁾ Kaffe-hus. ⁴⁾ Bedstefader. ⁵⁾ Ræv, gl. gr. δλώπηξ. ⁶⁾ Haand, gl. gr. χεῖρ.

Af den gamle tredje (Tregder II, 4) Deklinations Intetkønsord er nogle faa, vel blot de paa $\mu\alpha$ og paa $\sigma\varsigma$, blevne tilbage i Folkesproget (Exx. $\pi\acute{\alpha}\rho\gamma\mu\alpha$, $-\mu\alpha\tau\alpha$; $\sigma\tau\eta\theta\omicron\varsigma$ med ligefrem overført — $\theta\eta$); dog bruges de kun i Nom. og Akk., da, med Undtagelse af det egenlige Ejeforhold, Genetivbegrebet udtrykkes ved Forholdsord (sædvanlig $\alpha\pi\theta$, med Akkusativ). De andre gamle Ord efter denne Bøjning erstattes ved nye Dannelser bøjede efter en af de opstillede to Deklinationer; s. § 14 *).

Jean Pto.

Løsning til nogle af Opgaverne i 1ste Hefte.

(Fra Adjunkt Jonas Gudmundsson i Reykjavik har Redaktionen faaet tilsendt følgende Løsning til den latinske Deel af Konferentsraad Madvigs konjekturalkritiske Opgaver).

1. Istedetfor *se faret* skal formodentlig læses *esse avet*.
2. *Refere* forandres til *refecta* svarende til *lingua*.
3. Bør rimeligviis rettes saaledes: *O nusquam pro me satis indignande Cupido*. (Imidlertid er *pro me* noget stødende).
4. *Velles* kunde forandres til *belles*.
5. *Cum venit* forandres i *convenit*.
6. *Priami* voc. af *Priamis*.
7. *Non indicem* bedre *vindicem*.
8. *Res judicata* forandres til *res tum judicata*.
9. *Halicore* skal rimeligviis læses *alitore*.
10. a) *Sicut videtur, tibi dicam* interpungeres rigtigere: *sicut videtur tibi, dicam*.
- b) *Ostendit* rimeligviis istedetfor *eo tendit*.
- c) *Ipsa enim nomine fatetur quidem, et sapientiam* istedetfor hvad der staaer.
11. *Ambulatio* rettes maaskee i *animatio*.
12. a) *Unde* forandres i *quod*.
- b) *Proicitur adiectis verborum contumeliis jussit* kunde læses: *pro-jici nos adjectis verborum contumeliis jussit*.

Et Par Bemærkninger i Anledning af Hr. Overlærer Sick's Anmeldelse af: J. Pto's franske Formlære og Ord-føjningsslære.

Hr. Overl. Sick har i dette Tidsskrifts V. Aarg. 3. Hefte anbefalet mine to smaa Bøger ved en saa velvillig Anmeldelse, at jeg ikke kan Andet end bevidne ham min Tak derfor. Han har fordomsfrat anerkendt min gode Vilje til at slaa ind paa en fornuftig Maade i Behandlingen af det franske Sprogs Grammatik for Skolen, og, ved sin meget skaanselsfulde Berøring af hvad der i mine Bøger er fejlagtig eller ukorrekt, lagt for Dagen, at han har haft Blikket aabent for den vanskelige Opgave, jeg havde sat mig, baade at

give den lærde Skole en Vejledning til at gøre Kendskabet til Latinen frugtbringende for Studiet af Fransken, derved at jeg paa en for Elevens Standpunkt passende Maade benyttede væsenlige Resultater af den komparative Sprogforskning og søgte at aabne Blikket for den rette Opfattelse af Sprogenes historiske Udvikling, — og tillige indrette Bogen saaledes at den for Realisten kunde yde en Hjælp til en fornuftig Forklaring af sproglige Phænomener og raade Bod paa det Savn af grammatikalsk Fordommelse, hvorunder han almindeligvis lider. Ihvorvel jeg saaledes i Hovedsagen ikke har nogen Grund til at replicere mod Hr. Sicks Anmeldelse, er der dog en enkelt Bemærkning som jeg ikke har villet undlade at korrigere. Anm. siger nemlig l. c. pag. 227, »at man kan spore de Kilder«, hvorefter jeg har samlet og maattet samle mit Stof, og nævner da i en Note Mätzners französische Grammatik 1856, samt senere (pag. 234) sin egen Afhandling om Kønnets (1ste Udg. 1845). Jeg maa hertil bemærke, at jeg desværre aldeles ikke har set eller kendt den første Bog forinden jeg gennem Hr. S.'s Note blev gjort opmærksom paa dens Existens, og at jeg, hvad Hr. S.'s lille Bog angaar, ikke var saa heldig, da jeg ønskede at benytte den, at kunne skaffe den tilveje og derfor først kender den i Skikkelse af 2den Udgave, da Anm. venligst sendte mig den efter at min Formlære længst var trykt. Jeg havde derimod i høj Grad ønsket, at Hr. S. havde fremhævet min Benyttelse af Fr. Diez's Grammatik (citeret i min Fortale), hvilken Bog jeg med Taknemmelighed tilstaar, at jeg skylder næsten alt det Rigtige og Gode, der kan findes i de to Bøger, og jeg urgerer saa meget desto hellere denne min »Kilde« som det er min Overbevisning, at intet fornuftigt Studium af romanske Sprog for Øjeblikket kan tænkes uden Benyttelse af denne Mesters Arbejder (smign. K. A. F. Mahn, Ueber die Entstehung, Bedeutung u. s. w. der roman. Philologie. Berlin. 1863.).

Jeg benytter denne Lejlighed til at omtale et Par andre Punkter i Hr. S.'s Anmeldelse. Ved *quelconque* er i min Grammatik foran Ordene: »kun i Enkelttallet« udfaldet »almindeligvis«. Brugen er nemlig meget sjælden, kun i didaktisk-mathematisk Stil (»deux points quelconques étant donnés«; smign. Diez III p. 85). Ved at opføre *maint* som substantivisk har jeg tænkt paa *maint un*; s. Diez smstds. p. 87.

Hvad Verberne angaar, da havde jeg ganske vist foretrukket at følge Diez; jeg vedede imidlertid ikke at indføre nogen gennemgribende Forandring i Fremstillingen af dette Parti saalænge vi i den latinske Grammatik følger et andet System.

Om *bryant* »kunde« jeg ikke alene have »tilføjet«, at det bruges adjektivisk, men jeg borde have udeladt det, da det kun bruges saaledes (som *vaillant, puissant og savant*).

I Ordene *tire-bouchon, chauffe-lu* o. s. v. antager jeg endnu med Diez II p. 410, at første Del af Sammensætningen er en Imperativ (smign. *rendez-vous, Stell-dich-ein*). —

Angaaende min Bemærkning om Reflexivers Afslæggelse af Pronominet vil jeg henvise til Diez III p. 186 ff. — Hvad der siges i § 87, a, Anm. 1 om *devoir* synes mig ikke »uklart«; jeg har ved *devoir* da tænkt paa Phænomenen som: *Nous servions dans le même régiment, dont je vous dois d'être major* (Beaumarchais). Ligeledes tror jeg at have Ret, naar jeg i § 27, 3 i det anførte Exempel af Racine's Britt. V, 1 har kaldet »d'une haine couverte« en »Maadens Ablativ« (ikke som Hr. S. siger: »den virkende Grunds Ablativ«). — I § 106, 4 har jeg netop angivet hvad Hr. S. ønskede tilføjet; kun har jeg ikke givet det vidtløftigere praktiske Raad med Hensyn til dansk Oversættelse, da det ikke vilde passe til den øvrige Methode og Stil i mine Bøger.

Med Hensyn til Slutningsbemærkningen om min Orthographi, da tror jeg ikke at have gjort mig skyldig i nogen Inkonsekvens ved at lade min Boghandler beholde samme Ret, som andre i Bogen nævnte Personer, til at skrive sit Navn med hvilke Tegn han ønsker!

Kbhvn. den 16de Juli 1864.

Jean Pio.

R e t t e l s e r.

Til 3te Aargang.

Side	1, Lin.	12. Tacit.s Adjectiones	læs: Tacitus s. Adjectivum
—	3, —	9. <i>excipiebantur</i>	— <i>excipiebantur</i>
—	—	41. almindeligt	— almindeligt alene
—	7, —	30. ved Correlativforbindelsen med	— med Correlativforbindelsen ved
—	89, —	1. det sammen	— det samme
—	100, —	19. <i>ronde</i>	— <i>rond</i>
—	142, —	3. Pag. 80	— Pag. 72
—	201, —	29. fl.	— ent.
—	204, —	4. blathen	— blathen
—	243, —	17. ufuldstændige	— uselvstændige

Til 4de Aargang.

Side	258, Lin.	23. <i>háno</i>	læs: <i>hánö</i>
—	264, —	31. <i>hímlríchl</i>	— <i>hímlríchl</i>
—	267, —	3. <i>máno</i>	— <i>máno</i>
—	268, —	17. <i>óstarliutò</i>	— <i>óstarliutò</i>
—	277, —	34. <i>wint(a)ro</i>	gaaer ud
—	282, —	14. <i>gálan</i>	læs: <i>gálan</i>
	—	34. <i>on</i>	— <i>on</i>
	—	34. <i>and</i>	— <i>and</i>
—	283, —	16. ikke	— næppe egenlig
	26-28	I svensk .... 71).	gaaer ud
—	285, —	32. <i>vaka</i> ,	læs: <i>vaka</i>
—	291, —	23. <i>tárin</i>	— <i>tarin</i>

T i d s k r i f t

for

Philologi og Pædagogik.

S j e t t e A a r g a n g.

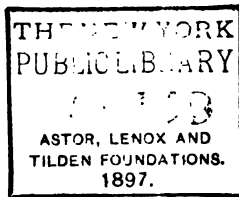
Kjøbenhavn.

Otto Schwartz's Forlag.

1865.

Tidskriftets Redaktion:

C. Berg,

O. Fibiger,

E. Holm,
Sekretair,

K. J. Lyngby,
Formand.

Comitee i Lund:

Prof. *A. Th. Lysander*, Rektor *S. G. Cavallin*, Docent *Chr. Cavallin*.

Comitee i Christiania:

Lektor *O. Rygh*, Overlærer *E. Schreiner*, Lektor *S. Bugge*.

Upsala:

Adjunkt *Hägström*.

Medarbeidere i denne Aargang.

Bang, J. P., Adjunkt. Rønne.

Beissel, Ch., Sproglærer. Kjøbenhavn.

Bugge, Sophus, Lektor. Christiania.

Christensen, R., Stud. philol. Kjøbenhavn.

Gislason, K., Prof. Kjøbenhavn.

Holm, E., Docent, Dr. Kjøbenhavn.

Kleisdorff, L., Adjunkt. Aarhus.

Larsen, A., Cand. philos. Kjøbenhavn.

Lyngby, K. J., Docent, Dr. Kjøbenhavn.

Madsen, Emil, Capitain i Generalstaben. Kjøbenhavn.

Nielsen, O., Cand. mag. Kjøbenhavn.

Nutzhorn, H. F. F., Dr. † 20. Febr. 1866.

Nygaard, M., Adjunkt. Christiansand.

Siesbye, O., Cand. philol. Kjøbenhavn.

Varming, L., Præst. Øster Alling ved Randers.

I n d h o l d.

	Side
Til Plautus. Tekstkritiske Bemærkninger. I. Af <i>Sophus Bugge</i> .	1.
De oldnordiske navneords böjning. Af <i>K. J. Lyngby</i>	20.
Sjældne Ord i norrøn Skaldskab forklarede af <i>Sophus Bugge</i> .	87. 162.
Præteritumsbetegnelsen i Græsk. Af <i>H. F. F. Nutshorn</i> . . .	104.
Om Afgångs-Examen vid Svenska Elementar-läroverken. Af <i>S. G. C.</i>	127.
Nationalitetsstemningerne i det romerske Rige i Slutningen af Old-	
tiden. (Fra Begyndelsen af 3die til Slutningen af 5te Aar-	
hundrede). Af <i>E. Holm</i>	169.
De oldnordiske Navneords Bøining. Nogle Bemærkninger	
af <i>K. Gislason</i>	236.
Et Par Bemærkninger om <i>æri</i> , <i>ærska</i> eller <i>æska</i> , osv.	
Af <i>K. Gislason</i>	254.
Levninger af nordiske Håndskrifter fra Middelalderen. Af <i>O. Nielsen</i>	258.
Om Retskrivningen af Stednavne. Af <i>Emil Madsen</i>	263.

Anmeldelser.

<i>I. Aasen</i> : Norsk Grammatik, 1864. Af <i>M. Nygaard</i>	54.
<i>V. A. Bloch</i> : Lærebog i Middelalderens Historie, 1864. Af <i>E. Holm</i> .	74.
<i>C. Kern</i> og <i>C. P. I. Krebs</i> : Latinsk Læsebog, 1864. Af <i>O. Siesbye</i> .	85.
<i>C. Berg</i> : Græsk-Dansk Ordbog, 1864. Af <i>R. Christensen</i>	141.
<i>C. Hornbeck</i> : Engelsk Sproglære, I, Formlæren, 1865. Af <i>L. Kleisdorff</i>	148.
Bekjendtgørelse angaaende nogle Forandringer ved Bekjendtgørelsen	
af 13. Mai 1850 om en Underviisningsplan og Examinsbestemmelser	
for de lærde Skoler o. s. v., Kbhvn., den 30. Novbr. 1864.	
Rapports à l'Empereur af <i>Duruy</i> , Ministre de l'instruction publique,	
efterfulgte af kejserlige Decreter fra 27. Novbr. og 4. Dec. 1864.	
<i>C. C. A. Gosch</i> : De lærde Skolers Underviisningsplan, 1865.	
Af <i>H. F. F. Nutshorn</i>	299.

Bemærkninger til nogle Lærebøger i Engelsk:

<i>N. Eibe</i> : Engelsk Sproglære, 1861.	
— Kursus paa 100 Timer i Engelsk, 1863.	
<i>G. Fétains</i> : Engelsk Parleur, 2. Udg., 1862.	
— Dansk-engelsk Tolk, 3. Opl., 1863.	
<i>A. Larsen</i> : Veiledning til en korrekt engelsk Udtale, 1860.	
<i>C. Beckwith-Lohmeyer</i> : Engelsk Sproglære, 2. Udg., 1863.	
— Verbal Distinctions, 1861.	
<i>C. Mariboe</i> : Engelsk Formlære, 6. Opl., 1856.	
<i>S. Rosing</i> : Kortfattet engelsk Formlære, 6. Udg., 1864.	
Af <i>A. Larsen</i>	152.

Blandinger.

Skulle fremmede sprog tales i skolen? Af <i>Ch. Beissel</i>	162.
Om Gyldigheden af Digamma hos Homer. Af <i>J. P. Bang</i>	310.
Om endelsen <i>-er</i> i danske navneord. Af <i>L. Varming</i>	313.
Guldhorn-Indskriften. Af <i>Sophus Bugge</i>	317.

Indholdsangivelse af nye Skrifter	165. 318.
---	-----------

---

ekrolog. <i>J. E. Thaasen</i>	166.
---	------

Alphabetisk Fortegnelse

over

behandlede Steder hos Forfatterne.

(Steder, der ere anførte som Exempler i historiske, lexicalske eller grammatiske Undersøgelser, medtages el.)

	Side		Side
Bibelhistorie, oldnordisk		Miles gloriosus 960 . . .	12.
Brudstykker	261.	1067—1069	12.
Fornaldar sögur.		1246—1247.	12.
I 471 (Hervarar saga) .	88.	1876—1877	13.
475 (Hervarar saga) .	99.	1405	13.
Grímnismál v. 33	87.	Persa 220	7.
Hamðismál v. 22	96.	Pseudulus 740—741 . .	14.
Homeros. Iliaden		Stichus 104—106	15.
XXIV, 734	310.	188—192	16.
Íslendinga sögur.		483—484	18.
II, 254 (Gunnlaugs saga		Trinummus 598	18.
ormstungu)	97.	691—692	19.
II, 389 (sagan af Víga-		Rígmál v. 36.	96.
Styr ok Heiðarvígum).	98.	Snorra Edda.	
Plautus.		I, 242—244 (AM. Udg.)	97.
Bacchides v. 399—401 .	1.	II, 493	92.
Menaechmi 150—157 .	2.	Snorri Sturluson. Heims-	
Mercator 392—393 .	6.	kringla.	
524—525	7.	Sagan af Haraldi grá-	
886—887	8.	feld, Cap. 18	94.
Miles gloriosus 29—30 .	9.	Ólafs saga helga,	
231—232	10.	Cap. 5	101. 257.
438	11.	Völuspá v. 37	96.
723—724	11.	Östgötalag. G.B. 21—29	
		og Æ. B. 6—8	259.

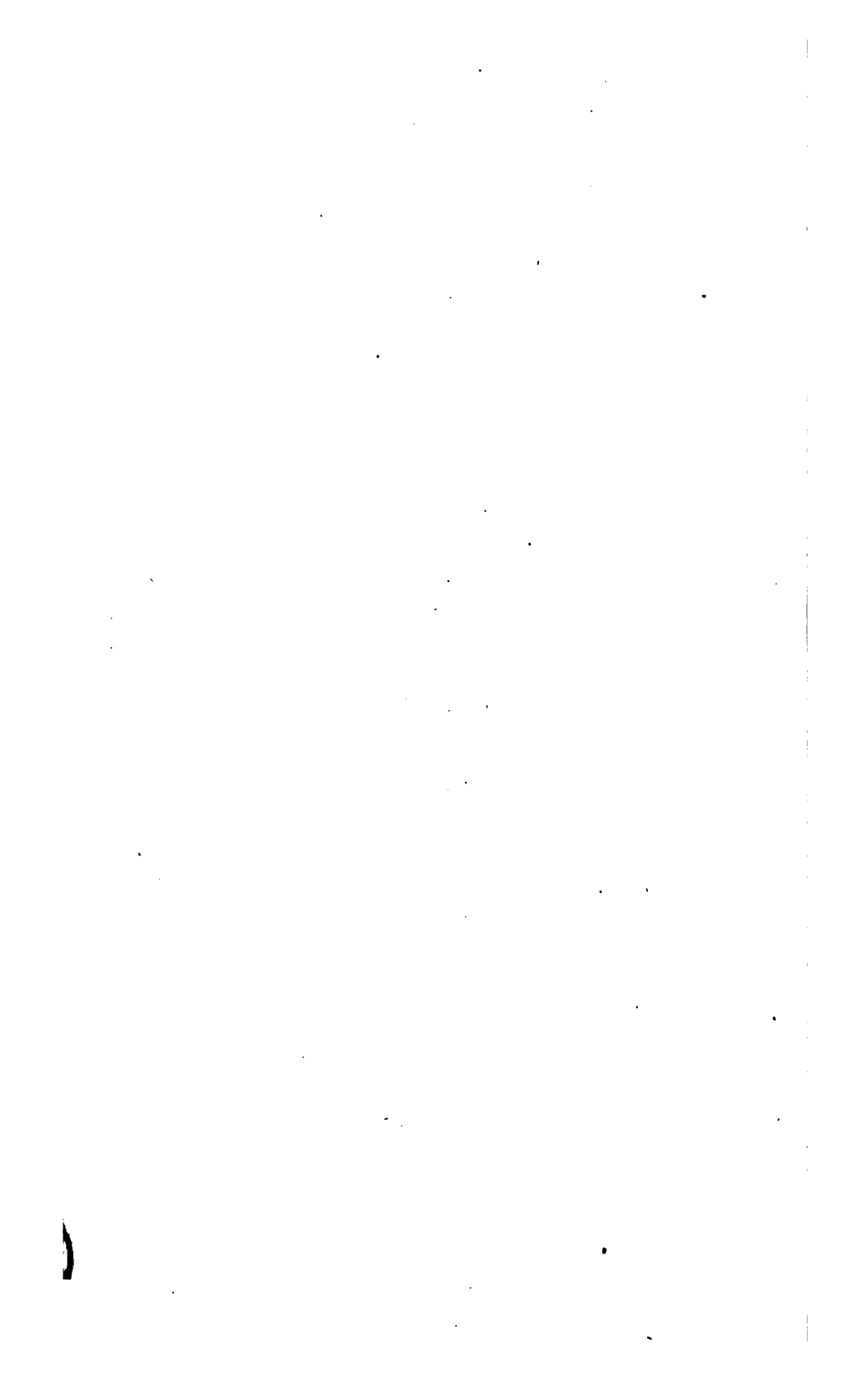
R e t t e l s e r.

Til 6te Aargang.

Side 20, Lin. 9. Det oldnordiske	læs: Det oldnorske
— 23, — 23. þoliþ	— þolið
— 35, — 2. 22 ²³ ,	— 22 ²³ .
— 24. tregiar	— trekjar
— 180, — 34. den Datidens	— Datidens
— 182, — 32. vel langtfra	— imidlertid langtfra
— 195, — 32. Den	— Denne
— 212, — 10. Affald	— Frafald

Til 5te Aargang.

Side 3, Lin. 9. <i>excipiebantur</i>	læs: <i>excipiebant</i>
— 289, — 7. pávist;	— pávist (UITRIK? 148);
— 298, — 1. foruden at	gaaer ud.
— 300, — 38. <i>kaulis</i>	læs: <i>caulis</i>

Til Plautus. Textkritiske Bemærkninger.

At *Sophus Bugge*.

I.

Bacchides v. 399-401 (III, 2, 15-17):

Nunc, Mnesiloche, spécimen specitur, nunc certamen cernitur,

Stene, necne, ut esse oportet: malus, bonus quoiquomodi:

Iustus, iniustus: malignus, largus: tristis, commodus.

tristis, commodus er en Conjectur af G. Hermann. Haand-

skrifterne have: *comincomoduf* **Ba.** ^{odus}*comincomoduf* **Bc.** *commoduf incommoduf* de øvrige. Det er da klart, at der ved hin Conjectur kun er sørget for Metret og Meningen, men ikke for at restituere Plautus's Udtryk. Bergk (Philol. XVII, 53) optager fra **B** *comincommodus* med den Bemærkning: «statt *comis, incommodus* zu sagen, was das metrum nicht gestattete, bildet der dichter ein compositum, in welchem beide theile sich das gleichgewicht halten».

Slige Sammensætninger, hvori de to Led staa i disjunctivt, ikke i copulativt, Forhold til hinanden, findes vistnok i Sanskrit, f. Ex. *triciturās*, tre eller fire; men fra Sanskrit, der har udfoldet større Rigdom i at danne sammensatte Ord, end noget andet japhetisk Sprog, tør man her ikke slutte til Latinen; og indtil det

I de Komedier, som Ritschl har udgivet, citeres efter hans Udgave, naar ikke det modsatte bemærkes; kun en eller to Gange har jeg uden Bemærkning tilladt mig en orthographisk Afvigelse, men den stemmer da overens med lagttagelser, som senere ere gjorte af Ritschl selv eller andre. Ogsaa har jeg fulgt den af Ritschl brugte Betegnelse af Kilderne (**A** codex Ambrosianus. **B** Vetus. **C** Decurtatus. **D** Vaticanus 3870. **F** Lipsiensis. **Z** editio princeps). — I de øvrige Stykker har jeg ligeledes søgt at benytte de bedste Udgaver (saaledes citeres efter Fleckisens Udgave, saalangt den rækker).

modsatte godtgjøres, tør et latinsk disjunctivt Compositum erklæres for en Umulighed, navnlig hvor det, som her (*comincommodus*: forekommende — tvær), ikke gjælder en uvæsentlig Forskjel, men et Enten — Eller af to modsatte Begreber.

Jeg tror, at det rette er:

Iustus, iniustus: malignus, largus: comis, incommodus.

Ti det kan ikke indrømmes, at Metret udelukker en saadan Læsemaade: *n* i *in* (= *ēv* og *āv*-) blev saavel i som udenfor Sammensætning i det daglige Omgangssprog udtalt saa svagt, at de sceniske Digtere ofte danne Vers, hvori den nævnte Konsonant for Metret maa betragtes som ikke tilstedeværende. Se Exempler herpaa hos Corssen, Aussprache der lat. Sprache II, S. 89, 91; hos Terents finde vi netop et Exempel herpaa i et Ord, som er afledet af *incommodus*: Heaut. 932 (V, 1, 59): *Quot incommoditates* . . . . .

Af Plautus kan for det negtende *in*- efter Fleckeisens Udgave nævnes følgende Steder, som ikke anføres hos Corssen og paa hvilke Ritschl har forandret den af Hskrr. hjemlede Text: Mil. gl. 28:

At indiligenter toeram;

Mil. gl. 58:

Amdnt ted omnes mulieres neque iniuria;

se Fleckeisen epist. crit. p. XXIII¹⁾.

Ordfølgen *comis, incommodus* (ikke omvendt) forsvares ved *iustus, iniustus*. Endelig kan mærkes, at vi ved den her forelaade Læsemaade faa Alliteration.

Menæchmi v. 150-157 (I, 2, 41-47):

Menæchmus.

Pérge.

Peniculus.

Non pergo. hércle uero, ntsi scio qua grátia.

Lítigium tibíst cum uxore: eo mi dñs te caueo carítius.

¹⁾ Ritschl vil vel ikke nu, som i Proll. in Trin. CXXXV, påstaa, at *incommodus* har «ne umbram quidem fidelis». — *comis incommodus* tør i Bacch. 401 saameget mindre støde, som Plautus's Vers faa Linjer efter (v. 404), hvilket Ritschl selv nu (Rhein. Mus. XIV, 398) har erkjendt, paa lignende Maade slutter sig til den folkelige Udtale (der sløifer *m* i Udliden ogsaa foran Konsonant):

Pátrem sodalis ét magistrum . . . . .

Menaechmus.

Te morare, mihi quom obloquere.

Peniculus.

*Oculum ecfodito + persolum**Mihi, Menaechme, si illum uerbum faxo, nisi quod uisseris.*

Menaechmus.

** * * clam uxoremst ubi sepulcrum habebimus,*** * * * atque hunc comburamus diem.*

Peniculus.

*Age sane igitur, quando aequom oras, quam mox incendio rogam?**Dies quidem iam ad umbilicum dimidiatus mortuost.*

Den af Ritschl efter Bothe her optagne Omflytning af Versene kan ikke tilfredsstille mig, ligesom jeg heller ikke kan billige hans Text i 154-155.

Tidligere Udgaver har i Overensstemmelse med Hskrr. 154-157 foran 152-153. — Peniculus har sagt:

Litigium tibi est cum uxore: eo mi dñs te caueo cautius.

Parasiten er tilbageholdende ligeoverfor Menaechmus, da han paa Grund af dennes Strid med sin Kone er ræd for at gaa Glip af et Maaltid; sammenlign V. 126: . . *si foris cenat, profecto me, haut uxorem, ulciscitur.* — Hertil slutter sig da, hvad Meningen angaar, meget godt Menaechmus's Ord i V. 154-155, som Hskrr. give dem (blot med Tilføielse af *est*):

clam uxorem est, ubi sepulcrum habebimus atque hunc comburamus diem.

«Vær ikke bange: vi skal finde et Sted, hvor vi, uden at min Kone véd noget derom, skal slaa denne Dag ihjel.» — Ivrig og utaalmodig falder Peniculus ind: «Men hvor snart kan jeg hugge løs? ti det er allerede halvt forbi med Dagen.» Til den Utaalmodighed, som udtaler sig i denne med *quam mox* begyndende Replik, refererer sig da Menaechmus's: *Te morare, mihi quom obloquere* «Du forsinker dig ved din Snak; jo før du holder Mund, des før vil du komme til at begynde Smausen».

Det er vistnok Ordene *mihi quom obloquere*, som nærmest har foranlediget Bothe og Ritschl til den foretagne Omflytning, da disse Ord kunde synes at slutte sig bedst til Peniculus's Vægning: *Non pergo* — — — *caueo cautius*; men uagtet dennes Humeur i V. 156-157 viser sig opklaret ved Udsigten til et godt Maaltid, saa falder han dog ikke strax til Foie, men vil først faa fuld Beaked paa, hvor snart det givne Tilsagn skal blive til Virkelighed. — Menaechmus's Ytring er den bedste

Stopper paa Peniculus's Tunge; kraftig forsikrer han: *Oculum ecfodito † persolum Mihi, Menaechme, si ullum uerbum faxo, nisi quod iusseris*. Dette holder han ogsaa virkelig i det nærmest følgende, hvor han er lutter Føielighed og kort svarer *Fiat — Liceat*.

Her synes overalt Gangen grei og naturlig og Udtrykkene tydelig begrundede i Situationen; ikke saa ved Ritschls Text.

Allerede *Te morare* umiddelbart efter *Litigium — cautius* synes mat, ti her kan der (naar Menaechmus endnu ikke har nævnt det forestaaende Maaltid) ikke egentlig være Tale om Forsinkelse; *Te morare* bliver her ikke synderlig andet end «Du staar din egen Fordel i Veien». Videre skjønner man ikke, hvad der nu bevæger Peniculus til den kraftige Forsikring *Oculum — iusseris*; Menaechmus har jo ikke givet ham nogen bestemt Udsigt til et Maaltid (den giver han ham først i 154-155); Parasitens Mave er ikke nu stort mér betrygget end i V. 150, hvor han ærgerlig indvender: *Non pergo — gratia*. Jeg sér altsaa ikke nogen tilstrækkelig Grund for ham til dyrt at love ikke at sige et Ord, uden Menaechmus byder ham det, men hertil kommer endelig ved Ritschls Text den Synderlighed, at han strax efter taler, som om han ikke havde givet denne Forsikring, ti han lader sig ikke nøie med Menaechmus's lokkende Ord i 154-155, men vil i 156-157 vide nærmere Besked; det er først fra 158 af, at hans Optræden svarer til hans Forsikring. Dette tør være nok til at forsvare den traditionelle Versorden ¹⁾.

Endnu maa jeg nærmere sé paa v. 154-155, hvilke to ufuldstændige Vers Ritschl har dannet af Hskrr.s ene; han tænker sig dem udfyldte f. Ex. saaledes:

[*Magis sapis nunc. nam*] *clam uxoremst, ubi sepulcrum habebimus:*

[*Ubi pollucedmus lepide*] *atque hinc comburamus diem.*

Efter hvad ovenfor er bemærket vil man sé, at man her ikke har Brug for indledende Ord som *Magis sapis nunc. nam*. Ogsaa Ritschls Udfyldning af det andet Vers synes mig mislykket, da den giver os en uheldig Sammenblanding af billedlig og egentlig Udtryksmaade; *sepulcrum habeamus* (saa Hskrr.) og *hunc diem comburamus* synes at høre saa nær sammen, at de

¹⁾ Denne forsvares ogsaa af Ladewig i *Philologus* I, 290-293; men han synes senere (se *Philol.* XVII, 463) at have bifaldt Bothes og Ritschls Omstilling.

ikke vel kan adskilles ved et mellemkommende sideordnet Led. Feilen maa da stikke andensteds.

Jeg tror, at Hskrr.'s *Clam uxorem ubi sepulchrum habeamus atque hunc comburamus diem* ikke er en Sammenføjning af Stumper af to Vers, men at vi heri har et eneste plautinsk Vers i forvansket Form. For det første er det klart, at Ritschl efter *uxorem* med rette har tilsat *est*, hvilket Plautus's Sprogbrug kræver og Charisius's Vidnesbyrd her sikrer; da svinder ogsaa al Grund til med Ladewig (Philol. I, 292) at antage, at et Vers er faldet ud foran *Clam uxorem* etc. — Den rette Form for det første Halvvers vil man, som jeg tror, vinde ved at indsætte *bustum* istedenfor *sepulchrum*. Dette Ord har fortrængt hint enstydig, men sjældnere, ligesom i Persa 269 *pedicas* er blevet fortrængt af *compedes*, Pseud. 700 *graphicus* i cod. Ambr. af *scitus*, Mostell. 958 *potarier* i alle Hskrr. undtagen *A* af *bibi*. Man vil sé, at det følgende *comburamus* i høi Grad anbefaler denne Forandring, da Plautus jo har en stor Tilbøielighed til saaledes at sammenstille Ord af samme Stamme.

Om den anden Vershalvdel *atque hunc comburamus diem* nærer jeg Tvil, men det tør, saavidt jeg tror, ikke negtes, at den kan være udgaat fra Plautus i denne Form, uagtet den vel af mange vil betegnes som i metrisk Henseende «vitiosissimus».

Endog Ritschl (Proll. in Trin. CXXV) indrømmer, at *atque* kan bruges med Vokalen *a* som kort i friere Versemaal; saaledes

Trin. 824 : . . . *deos gratis ago atque habeo summas* (troch. octon.)¹⁾;
Pseud. 1320 : *Onera hoc umerum atque me consequere* (anap. octon.);
Rud. 227 (I, 4, 8) : . . . *sunt quam haec sunt loca atque haec regiones*
(troch. octon.).

Der er neppe tilstrækkelig Grund til at udelukke denne Eienommelighed fra de simplere Versemaal; i Persa argum. 5 (iamb. sen.), hvor Ritschl har udgivet:

*Atque intricatum ita hidi potans Dordalum*²⁾,
tør man beholde Hskrr.'s

Atque ita intricatum hidi.

I saadanne Tilfælde bør man vistnok med Corssen (Ausprache II, 97) antage, at der blev udtalt *ac*, medens man

¹⁾ Corssen (Ausprache II, 97) anfører feilagtig Begyndelsen af v. 824: *Atque tibi ego, Neptine* . . . som Bevis for *atque*.

²⁾ Alliterationen taler her for den af Schneidewin (Ritschl Sommerprogr. 1856) formodede Navneform *Pordalum*.

skrev *atque*. — Men nu har Fleckeisen (Neue Jahrb. f. Phil. u. Päd. LXI, S. 43 Anm.) fremsat og i sin Udgave af plautinske Stykker fulgt den Regel, at Nom. *hic*, *hoc*, Adv. *hic*, *huc*, Abl. *hoc*, ligesom *hinc*, *hanc*, *hunc* kunne bruges som korte Stavelser, naar der foran gaar et virkelig kort énstavelses Ord, f. Ex. *in hūnc diēm*, *ēgo hanc continuō*. Indsætte vi efter CorsSENS ovenfor anførte Bemærkning istedenfor *atque* paa det her omhandlede Sted *ac*, saa følger *hunc* her efter et virkelig kort énstavelses Ord, og man tør da, tror jeg, ikke benegte Muligheden af *ac hūnc combūramus* (*ac hūnc com-* en Anapæst), skrevet *atque hunc c.*

Jeg læser altsaa det hele Sted saaledes:

Ultigium tibiſt cum uxore: eo mi dñs te cauſo caſtius.

Men. *Clam uxoremſt, ubi būſtum habeamus atque hunc combūramūs diēm.*

Pen. *Age ſane igitur, quādo æquom oras, quā mox incēdō rogum?*

Dies quidem iam ad ūmbilicū dīmidiatuſ mōrtuōſt.

Men. *Tē morare, mīhi quom obloquere.* Pen. *Oculum ecſodito*
† *pēſolum* (semorum Būcheler)

Mīhi, Menaechme, ſi ūllum uerbum fāxo, niſi quod ūſſeris.

Mercator v. 392-393 (II, 3, 58-59):

Demipho.

Vt morataſt?

Charinus.

Nūllam uidi mēliuſ mea ſentētia.

Demipho.

Mīhi quoque ita pol ūſaſt, quom illam ūdi.

quoque ita pol har Ritschl efter egen Formodning indsat for Hskrr.'s *quidem edepol*. Men rigtigt Udtryk kan vindes ved mindre betydelig Ændring; jeg skriver:

Mīhi quidem itē edepol ūſaſt.

At *itē* let kunde falde bort efter *quidem*, er klart. I metrisk Henseende er denne Text udadledig; jeg beraaber mig paa den Kjendsgjærning, som Fleckeisen i Neue Jahrb. f. Phil. u. Päd. LX, 260 (jvfr. Corssen, Aussprache II, 93 f.) har paaavist af en Række af Steder hos Plautus, at de to Vokaler i *quidem* foran et Ord, der havde Vokal i Fremlyden, i Udtalen næsten ganske opslugtes, saa at de i metrisk Henseende ofte be-

tragtedes som ikke tilstedeværende; f. Ex. Capt. 866: *Mhi quidem essurio, nōn tibi*¹⁾.

I Sammenhæng hermed skal jeg omtale Persa 220 (II, 2, 38):

Paegnium.

ianest?

Sophoclidisca.

itanest?

Paegnium.

Mda's.

Sophoclidisca.

Scelestu's.

Paegnium.

Dēcet me.

Sophoclidisca.

Me quidem item dēdecet.

Her har Ritschl, men, som jeg tror, ikke med fuld Føie, antaget, at *item* er faldet ud efter *quidem* i Hskrr.; disse har nemlig *quidem* (*guide B*) *haud decet*. Men til *haud decet* nærmer sig mér *haud dedecet*, som Rost Opusc. p. 263 sequ. har foreslaat; med urette derimod danner denne her et iambisk Vers og stryger *quidem*. Jeg skriver med Tilføielse af en eneste Bogstav: *Me quidem hau dēdecet*.

Me quidem hau danner her en Spondé; se Bemærkningen om *quidem* til Merc. 393. — *dedecet* forekommer nok ellers ikke hos Plautus, men det kan neppe have været ham fremmed, da han bruger *dedecus* og *dedecorare*.

Mercator v. 524-25 (III, 1, 26-27):

Ouēn tibi eccillām dabo, natam ānnos sexagīnta,

Pecūliarem.

tibi eccillām, som Ritschl har udgivet efter Bothe, støtter sig til *tibi ecce illam* i **CDFZ**; **B** har derimod *tibi ancillām*, og i **A** har man læst **TIB...LLAM**, hvilket efter Ritschls Formodning bør udfyldes *tibi illam*. Den tidligere almindelige Læsemaade *tibi ancillām* har Ritschl med rette forkastet; men Bücheler (Rhein. Mus. XV, 439) paastaar med god Grund, at *ouem tibi eccillām* ligesaalet passer her, hvor Lysimachus forblommet hentyder til den gamle Nar Demipho. Bücheler indsætter selv *Ouēn tibi aniculām*; men jeg kan heller ikke her-

¹⁾ Man bør da her neppe tage sin Tilflugt til Formen *Mi*, om man end ikke finder sig bunden ved Ritschls Ytringer i Proll. in Trin. p. CCXCI.

med slaa mig til Ro; *aniculam*, som for Sammenhængen lige-
saagodt er borte (da *natam annos sexaginta* tilføies), afviger fra
alle Hskrr., som er enige om de 5 Bogstaver *illam* (i **A** har
dog kun *llam* været læst). Jeg formoder:

Ouem tibi millam dabo.

milla (istedenfor *minula*) er Deminutiv af *mina*, ligesom *uillum*
Ter. Ad. 786 (V, 2, 11) af *uinum*; *crumilla* Persa 687 (kun i **A**)
af *crumina*, og mange flere, se Corssen, Aussprache II, 11.

Betydningen af *mina* kjende vi fra Varro r. r., l. II c. 2:
... *pecus ouillum recte sanum est extra luscum, surdam, minam,*
id est uentre glabro. Plautus har i Pseud. 329 brugt det deraf
affledede Adjectiv *mininus* i Ordspil; men ogsaa selve Stamme-
ordet *mina* er paa nogle Steder anvendt af ham: i Truc. III, 1,
v. 9 (619 Bothe): *ego propere minas Ouis in hac crumina in*
urbem detuli er *ouis* sat til, ligesom i Merc. 524. Men navnlig
styrkes min Formodning ved Bacch. 1129: *Vetulae sunt minae*
ambae (efter en evident Conjectur for *thimiame* **BD** *thim,ame* **C**);
ti her er *mina* aldeles, som i Merc. *milla*, brugt om en gam-
mel Nar¹⁾.

Ogsaa ydre Grunde anbefale *millam*; vi bevare derved
illam, hvorom alle Hskrr. er enige; de forskjellige Forvanskninger
ecce illam og *ancillam* er let forklarlige af et sjældent Ord, som
maatte være de fleste Afskrivere ubekjendt. Hvis der, som
Ritschl formoder, i **A** har staat *tibi illam*, saa har dette Hskr.
blot mistet Begyndelsesbogstaven *m*; men, saavidt den, der ikke
selv har undersøgt dette Hskr., kan dømme, er der intet i Veien
for i **A** at udfylde **TIB(IMI)LLAM**.

tibi maa her have lang Vokal i sidste Stavelse. Jeg haaber
en anden Gang at skulle kunne godtgjøre, at Ritschl har havt
Uret i, ialfald tidligere (Proll. in Trin. CLXIX sq.), at ville ude-
lukke denne Form fra Senarer og Septenarer.

Mercator v. 886-887 (V, 2, 44-45).

Né paue: restituum iam ego te in gaudia antiqua ocius.

Máxime quod ús audire, it audies.

¹⁾ De to Steder har ogsaa andre Udtryk tilfælles: sammenlign *Ouem mil-
lam ... natam annos sexaginta ...* Pasicompsa. *Mei senex, tam utulam*
i Merc. med *Vetulae sunt minae ambae* i Bacch.; *Eam sei curabeis, per-
bonast* i Merc. med Bacch. 1129: *At bonas fuisse credo; tondetur nimium*
scite i Merc. med Bacch. 1127: *Rerum ter tu in anno has oues tonsitari?*

gaudia antiqua ocius har Ritschl indsat for *gaudiantq' ut* *fi* **B** *gaudiantq' ut* *fi* **CD** (*gaudium utique ut* *fi* **FZ**); dog tilføier han i en Note «nisi quid aliud latet». Jeg tror, at **B** leder os paa Vei til dette «aliud»: *gaudiantq'* maa opløses *gaudiantque*, og det ligger nær heri at formode *gaudia atque*, ligesom *uerri atfertur* (d. e. *affertur*) i Mil. gl. 1059 er blevet forvansket til *uerriant fertur*. Er dette rigtigt, saa kan der i *ut* *fi* ikke stikke *ocius*, hvilket vi ogsaa heller undvære, da *iam* gaar i Forveien, men et Synonym til *gaudia*. Herefter vover jeg at foreslaa:

Né paue: restituum iam ego te in gaudia atque lubentias.

I Pseud. 394: *postquam erili filio Largitu's dictis dapnilis lubentias* var det samme Ord næsten ligesaa ukjendeligt i Hskrr.'s *ubi sunt ea*, hvoraf Ritschl udfandt det rette. — Det forekommer ogsaa paa flere Steder copuleret med et synonymt Ord, saaledes Stich. 276: *onustum pectus porto laetitia lubentiaque*; Gell. 15, 2: *cui libentiae gratiaeque omnes conuiuiorum incognitae sint*; ligesaa Adjectivet *lubens*: Persa 760: *Inde ego omnis hilaros lubentis laetificantis faciam uti fiant*; Ter. Ad. 756 (IV, 7, 38): *hilarum ac lubentem fac te*.

Miles gloriosus v. 29-30 (I, 1, 29-30).

..... *pér corium, per ulscera*

Perque ós elephanti transtineret brácchium.

Det af Ritschl indsatte *transtineret* synes fra Udtrykkets Side mindre heldigt: *transtinere* «strække sig igjennem» (af *tenere*, som er det til *tendere* svarende neutrale Verbum) vilde neppe have været brugt saaledes som her om en Gjenstand, der med Magt havde trængt sig igjennem et andet Legeme. *transtineret* har heller ikke tilstrækkelig Støtte i Codd., af hvilke **B** har *transmitteret*: «sed ut etiam *tt* e correctura esse videantur»; de øvrige *transmitteret*, med Undtagelse af **A**, hvor Ritschl har læst ... **NS** ... **IN** ... **T**. **A** viser, at *tt* i de andre Hskrr. er Forvanskning af *n* (jvfr. mine Bemærkninger til Mil. gl. 1405); indsatte vi dette, saa har vi *transmineret*, hvilket jeg holder for det rette. Dette styrkes derved, at Ritschl har betegnet **Rum** til to Bogstaver mellem **NS** og **IN** i **A**; dette Hskr. kan altsaa ikke have havt *transtineret*, men vel mulig *transmineret*, saa at **m** omtrent har indtaget Bredden af to almindelige Bogstaver.

transminere forekommer vistnok ellers ikke, men jeg finder intet betænkeligt i her at statuere et saadant Ord, dannet ved Sammensætning af det samme Verbum, hvoraf *eminere*, *prominere* o. s. v.; ogsaa *transstinere* findes, saavidt jeg véd, kun paa ét Sted (Mil. gl. 468) i den os levnedes Litteratur. Efter Betydningen af de andre Verba af samme Stamme maa man her forklare: Din Arm vilde have trængt igjennem Hud og Indvolde og stukket frem igjennem Munden paa Elefanten.

Ovenfor har jeg istedenfor *brachium* hos Ritschl indsat *bracchium*, der nu almindelig er anerkjendt som den Form, der er støttet af de ældste og bedste Hskrr.; den findes vi Mil. gl. v. 26 i **B**, v. 27 i **B**, v. 30 i **A** (*bracchium B*), v. 1180 i **BC** (*brachio D*). Plautus selv har rimelig skrevet *braccium*.

Miles gloriosus v. 231-232 (II, 2, 76-77).

Palaestrio.

At te Iuppiter

Bene amet.

Periplecomenus.

At tu imperti, amice, me quod commentum's.

Ladewig har i Philol. XVII, S. 256 vist, at *At te Iuppiter bene amet* maa være Periplecomenus's Ord. Den anden Sætning i hans Replik kan ikke ligeledes begynde med *at*; men ogsaa *sed*, som Ladewig foreslaar, er lidet tilfredsstillende. Videre gjør den nævnte Lærde opmærksom paa, at Periplecomenus neppe kunde tiltale Trælen med *amice*. — Hskrr. har: *aut in parte mihi pare me quod Ba C D*: *amici Bb*, *parè Bc*. I **F** er dette vilkaarlig forandret til *at imparti me quod*. — Jeg læser:

Auden participare me quod commentum's?

Jeg formoder, at *auden* først blev forvansket til *audin* (omvendt Mostell. 821 *Audin* til *Auden* i **Bb** *Auten Ba*); dette blev urigtig delt i *aud in*, hvilket igjen let kunde forvansktes til *aut in*; aldeles ligedan har i Men. 310 **Ba C Da** *Aut in* for *Audin*, i Most. 821 **C** *aut infuerat* for *audin fuerant*, i Stich. 246 **B** *aut luisti* for *audiuisti*. — Paa samme Maade blev *participare* urigtig delt i *parti ci pare*, og dette gav Anledning til videre Forvanskning. Den her forekommende Brug af *audere* er jo meget almindelig hos Plautus; jvfr. Men. 149. 697; Pseud. 78. 1317.

Miles gloriosus v. 438 (II, 5, 28).

Abi scelestā: nam insignite meo ero facis iniuriā.

Hertil bemærker Ritschl: «Posui quod facile patiar meliori cedere. *A* dice testu non dicat ei et meo aëro non facis iniuriā *B*. Adice testu ñ dicat ei et meo ero ñ facis iniuriā *C*: item *D*, nisi quod *Ad* icetestu ab initio. at istuc non decet et meo hero facis iniuriā *FZ* . . . Fortasse in non dicat ei latet non condigne.» — Men baade *insignite* og *condigne* sjærner sig saa meget fra Hskrr.'s *dicat ei et*, at det ikke synes troligt, at vi deri skulde have det oprindelige. Derimod har Ritschl vistnok rigtig restitueret Versets Begyndelse, medens Texten i *FZ* har ledet tidligere Kritikere paa Vildspor.

Jeg formoder, at Plautus har skrevet:

Abi scelestā: uēditas te et meo, ero facis iniuriā.

Det samme Udtryk bruger Sceledrus om Philocomasium i 312:

Nōn ego possum, quae ipsa sese uēditat, tudrier.

n (i *uēditas*) blev vel feilagtig gjort til ñ, *non*, ligesom i Stich. 754. Den. eng Feil førte den anden efter sig: *non* blev urigtig gjentaget foran *facis*, ligesom i Stich. 52 *non* efter *quor* er en falsk Gjentakelse af *non* i foregaaende Vers, og ligesom i Mil. gl. 1175 *non* urigtig er kommet ind i Hskrr. foran *discito*, rimelig ved Indflydelse af *nunc*, som gik forud i samme Vers.

Miles gloriosus v. 723-724 (III, 1, 129-130).

Hule homini dignūmst diuitias esse et diu uidm dari,

Qui et rem seruat et se bene habet suisque amicis uolt bene.

Camerarius's Conjectur *uolt bene* for *uult BC*. *uule D* burde vistnok ikke have været bibeholdt af Ritschl og Fleckeisen; ti den lader sig, som Ritschl selv bemærker, aldeles ikke forene med Sporene i *A* (som i Slutningen har *ist* og derforan, som det synes, *s. si*, af hvilke Bogstaver dog ingen er sikker). Disse Spor synes temmelig bestemt at lede til (AMICEI)SUSUIEST; Ritschl formoder ogsaa, at dette (jeller *suauius est*) har været *A*'s Læsemaade.

ussuist (*usuist*) ansér jeg for det rette, ti en Forvanskning deraf gennem *usuist* (jvfr. V. 672, hvor *Ba* har *sumptu* for *sumptui*, og 740, hvor *sumptui* er forvansket til *sumti* i *Ba*: *sumptum CD* *sumtu BB*) til *uult* er meget mulig. — Desuden siger *uolt bene* lidt for lidet, i Palæstrius Mund, ti der er al Rimelighed for,

at han hylder Stasimus's Anskuelse (Trin. 439): *Nequam illud uerbumst 'bene uolt', nisi qui bene facit.*

Miles gloriosus v. 960 (IV, 1, 14).

Eius nunc mi anulum dd te ancilla porro ut deferrém dedit.

Her burde vistnok Acidals *hunc* for Hskrr.'s *nunc* have været optaget. *nunc* er her overflødigt for Sammenhængen; derimod staar *hunc* overalt til paa de parallelle Steder, se v. 797. 912. 1049, jvfr. ogsaa *anulum istunc* v. 988. — Samme Feil forekommer ofte ellers i Hskrr., saaledes har f. Ex. i v. 253 *A* alene *hunc*, alle andre Codd. *nunc*; Men. 526 er i *Bb CD* *huc* forvansket til *nunc*.

Miles gloriosus v. 1067-1069 (IV, 2, 75-77).

Palaestrio.

Quin tu huic respondes aliquid,

*Aut facturum aut non facturum? quid illdm miseram animi
exerúcias,*

Quae núnquam male de té meritast?

Jeg formoder, at de to Halvvers *quid illam — meritast* siges af Milphidippa. Det er hende, og ikke Palæstrio, som har faat den Rolle at anraabe Krigsmandens Barmhertighed, at bede ham være naadig. I V. 1279 f. har vi en lignende Replik af Milphidippa:

Vide né sies illi expectatióni:

Ne illam dnimi exerucies.

Hine Halvvers, som udtale Medlidenhed med den forelskede Kvinde, kunde passe godt i Palæstrios Mund, naar han i Forveien havde sagt *Quin tu huic respondes, te facturum esse*, men neppe saa godt, naar han har bedet Pyrgopolinices svare *aliquid, aut facturum aut non facturum*, ti disse Ord klinge snarere ligegyldige end medfølende.

Miles gloriosus v. 1246-1247 (IV, 6, 31-32).

Nam nūlli mortali scio obtigisse hoc, nisi duóbus,

Tibi ét Phaoni Lésbio, tam uésane ut amaréntur.

uesane har Ritschl indsat, dog med den Bemærkning «sed ut aliud quiddam latere putem». De ikke interpolerede Hskrr. har:

*uiuere B
tam muete CD ut amaret.*

Texten i **FZ** *tam nimie ut amarentur* er sikkertlig kommen frem ved en vilkaarlig Forandring. Det oprindelige er vet uden Tvil:

tam mulieres ut amarent.

mulieres blev skrevet *mulierē*, som i **B** Mil. gl. 1392; dette blev til *muliere*, som i **C** Men. 321; videre forvanskedes *li* til *u* (ligesom **B** i Pseud. 153 har *auas* for *alias*), altsaa *muuere*; og endelig forandrede *r*, som **B** rigtig har bevaret, i **CD** til *t* (ligesom **B C Da** i Most. 421 har *Opete* for det rette *Opere* i **De FZ**). — *amaret* for *amarent* er en af de almindeligste Feil i Hskrr. (saaledes f. Ex. i Mil. gl. 49. 65. 66 o. s. v.). Med Udtalelsen i disse to Vers kan sammenlignes det beslægtede Udryk i et Par andre smigrende Repliker, som henvendes til Pyrgopolinices, nemlig v. 58: *Te omnes amant mulieres*; v. 1264:

Omnēs profecto mulieres te amant, ut quaeque aspexit.

Anvendelsen af *tam* er her fuldkommen overensstemmende med Plautus's Sprogbrug, se f. Ex. Mil. gl. 1202:

Nūquam ego me tam sensi amari, quā nunc ab illa muliere.

Miles gloriosus v. 1376-1377 (IV, 8, 66-67).

... *ibo hinc intro nūciam*

Ad amores meos. et, sensi, hinc sonitum fecerint fores.

Fast Sprogbrug hos Plautus, som hos Terents, synes her at kræve *sed* (*set*) istedenfor *et*; af mange Exempler kan ét anføres: Men. 108:

Nunc ad eum inuiso. sed aperitur ostium.

s faldt bort, fordi det foregaaende Ord endte paa *s*. — *sensi* er Gruters af Ritschl optagne Rettelse for Hskrr.'s *sensit* (ligesaa har i 1376 **B C** *fecit* for *feci*, **B C D** *amisit* for *amisi*). Ribbeck (Rhein. Mus. XII, 611) vil istedenderfor indsætte *sensim*, men vistnok med urette, som vi tør slutte af Curcul. 156-157 (I, 2, 69-70): *Sentio Sonitum: tandem edepol mhi morigeri pessuli [illi] fiunt.*

Miles gloriosus v. 1405 (IV, 9, 12).

Periplectomenus.

Dc.

Pyrgopolinices.

Oratus sum huc venire.

huc venire har Ritschl indsat for *ad te venire* **B**. *ad te amittire* **C Do** (PE. *ad Da*. Py. *ad Db*). *ad te huc venire* **FZ**:

Denne Ritschls Text kommer efter min Mening Sandheden nærmere end Bergks Forslag i hans Afhandling de Plautinis fabulis emendandis (foran Vinterkatalogen for Halles Universitet 1858-59), S. XIII:

PE. Dtc. Py. *Oratus sum a muliere.*

oratus sum alene synes bedre end *oratus sum a muliere* (hvored maatte menes *uxor*) at passe til *ultro uentumst ad me* (i v. 1403), hvor heller ikke nogen bestemt med Krigsmanden forhandlende Person er nævnt, og til Sagen, da *ancilla* har været *conciliatrix* og han beraaber sig paa hende i v. 1410.

Det i **B** bevarede *uenire* er sikkert det rette. I *amuttire CD* er *tt* kommet ind ved Feilskrivning for *n*, ligesom i Mil. gl. 901 *notā mittat B* for *nota nominat* og ligesom i Mil. gl. 30 *transmitteret*, hvor cod. Ambros. alene har bevaret *n* (se ovenfor). — Men Ritschls *huc* har ingen Støtte i de ikke interpolerede Hskr.; en Sammenligning mellem disse indbyrdes viser, at følgende Læsemaade ligger til Grund:

PE. Dtc. Py. *Oratus sum ad eam uenire.*

Jævnfør Pyrgopolinices's Replik i 1409: *Viduam eam esse censui*, hvor *eam* er tilføiet af Ritschl, men sikkert med rette.

ad eam var skrevet *ATEAM*, og dette blev delt i *a te am* og videre forvansket til *ad te am* (jvfr. i Stich. 251 *quodtactis B. quod tactis C* for *quot agnis*; Mil. gl. 790 *quid ausus B. qui te ausus C. quite ausus D* for *quid ea usus*).

Metriske Grunde vil ikke kunne anføres mod den foreslaade Læsemaade, ti det er bekjendt, at de to Vokaler i Former som *ea, eam, eo, eos, eum* o. s. v. hos de gamle sceniske Digtere kan sammensmelte til én (Ritschl Proll. in Trin. CLXIV. Corssen, Aussprache II, 179). *-rātus sum ad* er en Daktyl; *s* i Ordets Slutning er sleift i Udtalen, saa at det ikke danner Position med det følgende *s*; *eam ue-* er en Trochæ.

Pseudulus v. 740-741 (II, 4, 50-51).

Pseudulus.

Quid, si opust ut dulco promat indidem, ecquid habet?

Charinus.

Rogas?

Murrinam, passim, defrutum, melinam, mel quoiquotmodi.

melinam er optaget efter **B. MEILAM A. mellinam C D F Z. mella** Plinius N. H. XIV, 13, 15 (92), hos hvem Resten af Verset

mangler. — Ritschl bemærker: «*melinam servandum duxi, a Plauto tamen scriptum esse *mulsum* suspicor*».

Ordformen *melina* kan ikke være rigtig: en saadan Anvendelse af Suffixet *ina* vækker Betænkelse, som man neppe kan bortrydde ved at henvise til *fiscina* eller til Adjectiver som *cedrinus*, *coccinus*; men ialfald kunde af *mel* med Suffixet *ina* kun dannes *mellina*, ikke *melina*. — At Plautus, som Ritschl formoder, skulde have skrevet *mulsum*, synes usandsynligt; ti man skjønner da ikke, hvorledes Haandskr.'s Læsemaade er fremkommen.

Jeg tror, at det rette er *mellam*; saa har der efter al Rimelighed staat i *A*, og denne Læsemaade styrkes af Citatet hos Plinius. Substantivet *mella*, *mellae* er kjendt fra Columella XII, Cap. 11 og 47.

Stichus v. 104-106 (I, 2, 47-49).

*Nam ego ad uos nunc imperitus rerum et morum mulierum
Discipulus uenio ad magistras: quibus matronas moribus,
Quae optumae sunt, esse oportet, id utraque ut dicat mihi.*

id i v. 106 er Ritschls Conjectur, som Fleckeisen har optaget. Alle Hskr. har *sed* (dog saaledes, at *A* har *OPORTETOSED*, hvori det tredje o maa være feilagtigt). Jeg tror, at dette *sed* kan beholdes, og læser som ét Ord *sedutraque*, hvilket jeg forklarer *seorsum utraque*, hver af eder to for sig. At et Ord, som indeholder en særlig Betegnelse af «for sig» eller «især», her egner sig fortrinlig for Sammenhængen, er klart, ti i det følgende udspør Antipho sine Døtre ikke under ét, men hver for sig. *sedutraque* er sammensat med den almindelige Partikel *se* eller foran Vokal *sēd* (*secerno*, *seditio*, o. s. v.), som oprindelig er Ablativ af det reflexive Pronomen (Pott, etym. Forsch. 1 Udg. II, 137. 263; Corssen, Aussprache I, 334) og som altsaa ganske egentlig betyder «for sig». At dette *sēd*, *sē* fra først af ogsaa maatte kunne sammensættes med Pronomina som *uterque*, er paa Forhaand ikke urimeligt, og at det virkelig har været Tilfældet, kan bestemt godtgøres. Festus (p. 348 ed. Müller) har nemlig *se quamque*, *seorsum quamque*, hvilket Huschke (Die iguvischen Tafeln, S. 71) med rette vil skrive *sequamque* (skjønt vi her egentlig ikke har en Composition, men en Juxtaposition). Dette *sequisque* er fuldkommen analogt med *seduterque* hos Plautus; men endog dette selv gjenfindes andensteds: i den med Latinen nærbeslægtede umbriske Dialekt forekommer *se-*

podruhpei (Tab. Iguv. VIa, 11), hvilket omsat i latinsk Form vilde lyde *sedutroque* og af Huschke sikkerlig rigtig er forklaret *seorsum utrobique*¹⁾).

Ogsaa fra nordiske Sprog kan en slaaende Analogi anføres: til det latinske *sē*, *sēd* i Sammensætninger (*secerno*, o. s. v.) svarer i Betydning det nordiske *sér*, dansk sær (særskilt, o. s. v.), svensk sär, og ligesom *sēd* er Ablativ af det reflexive Pronomen, saaledes er *sér* deraf Dativ, som i Nordisk har overtaget de Functioner, der i Latin er overdragne Ablativ. Denne Dativ *sér* forbindes ogsaa med Pronomina som *hvǫrr* (uterque), *hverr* (quisque); saaledes Ynglinga saga Cap. 25: *fóru stundum bǫðir samt, en stundum sér hvǫrr þeira*; *sér hvǫrr* svarer her fuldkommen til det gammellatinske *seduterque*; Heimskringla sagan af Haraldi Gráfeld, Cap. 2: *optliga fóru þeir bræðr allir saman, en stundum sér hverr*; med *hverr* danner *sér* ofte en fast Sammensætning *sérhverr* (endnu bevaret i norske Bygdemaal), det nordiske Sidestykke til det hos Festus meddelte *sequisque*²⁾.

Stichus v. 188-192 (I, 3, 34-38).

*Nunc réppererunt uérbo ei iam uicdrium,
Nihílt quidem hercle uérbum id ac uíltsumum:
'Vocém te ad cenam, ntsi egomet ceném forís'.
Ei hércle uerbo lúmbos defractós uelim,*

Ne périure iteret, suae si cenassit domi.

Ritschl har, som han selv bemærker, med Tvil indsat *Ne perire iteret, suae si* istedenfor *Ni uere perierit si* **B**. *Niue repleuerit si* **CDFZ**; Cod. Ambros. syntes at have *Ni uere perierit si*, og til denne Læsemaade vise Trækkene i alle de andre Hskrr. aabenbart tilbage. Ritschls Conjectur, som afviger stærkt fra Hskrr.'s Text, synes at give et lidet heldigt Udtryk;

¹⁾ Aufrecht og Kirchhoff Umbr. Sprachdenkm. I § 67. 8; II, S. 76. 95 forandre det, som jeg tror, med urette til *sei podruhpei* og forstaa *sei* som Præposition (= a). — Efter hvad jeg ovenfor har fremsat vil det være klart, at *ei* i umbr. *sei*, som almindelig, maa være langt, og ikke kort. som Ahrens (Kuhn zeitschr. f. vergl. sprachforsch. X, 94) antager, fordi *ixátpos, ixátpos* har *ε*.

²⁾ Forøvrigt kan den nordiske Dativ *sér*, som forekommer i Forbindelse med *hvǫrr* eller *hverr*, i forskjellige Sætninger vistnok staa i forskjelligt Forhold, snart som den Dativ, der svarer til den latinske Dativ, snart som den, der svarer til Ablativ.

jeg maa tilstaa, at jeg ikke ret skjønner *iteret* i denne Forbindelse. Fleckeisen har derfor med fuld Grund ikke fulgt Ritschl, men beholdt *Ni uere perierit si* med Kors foran. Dog tror jeg, at Ritschl med rette har tydet *ni* som *ne*, se om denne Form hans Udvikling i Rhein. Mus. VIII, 479-486; og ligeledes har han, saavel som Bothe, der læser *Ni uere peieret, si*, rigtig sét, at der i *perierit* ikke stikker en Form af *perire*, men at der her er Tale om *periurium*. Jeg foreslaar:

Ni perierauerit, si cenassit domi.

Forvanskningen *uere perierit* er efter min Formodning op-

AUERREI

staat af **PERIERET**; først var feilagtig skrevet *perieret* (Præs. Conj.), men dette blev ved det over Linjen skrevne **AUERREI** rettet til *perierauerit* (Perf. Conj.); paa samme Maade har i Persa 230 Hskrr. istedenfor *uersicapillus* urigtig *capillus uersipellis*, hvilket

CAPILLUS

er en Feillæsning af **UERSIPELLIS**. Eller ogsaa var der i et

UERRE

ældre Hskr. muligens skrevet **PERIERA,IT**; naar der saaledes i Mil. gl. 874 istedenfor *acroteleutium tibi tibi que* feilagtig staar *acretele tibi ut unum tibi que* i **B**, *acretele ubi ut ium tibi que* i **C**, *acretele t utium t que* i **Da**, saa maa et ældre Hskr. have havt

TIBI

ACROTELEUTIUMTIBIQ.

Som Subject for *perierauerit* og *cenassit* maa man tænke sig den Person, som siger: «*Vocem te ad cenam, nisi egomet cenem foris*». Altsaa: for at Vedkommende ikke, hvis han spiser hjemme, skal have løiet (skal faa en Løgn paa sin Samvittighed).

perierare er ingen Skrivfeil, men en fuldt berettiget Overgangsform mellem *periurare* og *peierare*; den er ogsaa hjemlet i Stich. 227, hvor cod. Ambros. har *perieratiunculas*, hvilket Ritschl har optaget, medens Fleckeisen har fulgt **BCD**, som har *periuratiunculas*¹⁾. Naar nu Hskrr. i Bacch. 1030 har *per- iurem*, i 1042 *periu ret*, hvor Versemaalet kræver kort Vokal i anden Stavelse, saa bør man vel ogsaa paa disse Steder snarere skrive *perierem*, *perieret*, end med Udgg. *peierem*, *-et*.

¹⁾ I Pseud. 1057 er det derimod kun upaalidelige Kilder, som vise Spor af denne Form: «*periurare B cum A. peiurare C. perurare D*, sed u e corr. *perierare Z. peierare F*».

Stichus v. 483-484 (III, 2, 27-28).

*Sic quóniam níl procéssit, [igitur] ádíero
Apértiore mágis uia, ac plané loquar.*

Disse to Vers er kun bevarede i *A*, som aabenbart har havt dem i en forvansket Form; Vanskeligheden af en Restitution foreges derved, at mange Bogstaver i *A* nu enten aldeles ikke eller kun usikkert kan læses. Ritschl giver *As* Text saaledes:

SEDQUONIAMIHILPROCESSIT. AHAC. ERO

APERTIORIMACI. UIXITAPLANELOQUAR

og bemærker til v. 483: «*Sic Bothius. SED ante nos Maius legerat. In altera versus parte non certas esse annotavi, quibus puncta subscripsi, T et E litteras. ATEGOHA(ud)ERO legit Maius: quarum litterarum quartam mihi certo constitit & non esse. Quaerendum erit quod ad vestigia codicis propius accedat quam quod supra posui soli sententiae consulturus.* — Uden at gjøre Paastand paa at have fundet det rette foreslaar jeg:

Sic quóniam níl procéssit, adfectáüero

Apértiorem mágis uiam, ac plané loquar.

Jeg formoder, at der oprindeligt var skrevet *ATFECTAUERO*. Jævnfør med Hensyn til Brugen af dette Verbum Aul. III, 6, 39: *Vt mé deponat úno, eam adfectát uiam*; Men. 687: *Quae comisi, ut mé defrudes, ád eam rem adfectás uiam*; Ter. Phorm. 964 (V, 8, 71): *Hi gládiatorio ánimo ad me adfectánt uiam.* — Futurum exactum og futurum simplex er her forbundne, som hos Attius ap. Non.: *et me dicabo atque animam deuoro hostibus*, se Bücheler i Rhein. Mus. XV, 434 f., hvor han sammenligner Catull. LXV, 9-11: *alloquar, audiero numquam tua facta loquentem, numquam ego te, víta frater amabiliór, adspiciam posthac.* — Vers, i hvilke *magis* er maalt ligesom her i 484, findes anførte hos Corssen, Aussprache II, 112.

Trinummus v. 598 (II, 4, 197).

Ibít iste hinc aliquo in máxumam mádm crucem.

iste hinc har Ritschl indsat for Hskrr.'s *ístac*. Men man venter ikke her Pronominet *iste*; Fleckeisen har heller ikke optaget Ritschls Conjectur, men nøiet sig med at beholde *ístac* med Kors foran. Jeg formoder:

Ibít is tunc aliquo.

is danner her en kort Stavelse, uagtet det følgende Ord begynder med en Konsonant; jvfr. Corssen, Aussprache II, 84.

Trinummus v. 691-692 (III, 2, 66-67).

. . . . . *haec famigeratio*

Tē honestet, me autē conlutitet, si sine dote duxeris.

Uagtet Ritschl paa flere Steder har betegnet sin Conjectur *me autem conlutitet, si* som neppe tvilsom, saa maa den dog nu opgives. Det rette har Bergk fundet (Zeitschr. f. d. Alterthumswiss. 1855, S. 289); han skriver i nøie Tilslutning til Hskrr. *me conlutulentet, si*. Ligesom *opulentare, turbulentare* er dappede af *opulentus, turbulentus*, saaledes *lutulentare* af *lutulentus*. Jeg skal her anføre et andet Sted, der synes at vidne om dette Verbums Brug i ældre Latin: blandt glossae Placidi (Mai Class. auct. VI, 565) findes: *Lutulentus sit, lutulentum fecerit*. Det ligger nær at rette denne meningsløse Glosse til *Lutulentassit*, og hvis dette er rigtigt, er det vel næsten sikkert, at den refererer sig til et forresten tabt Sted af en gammel latinsk Forfatter, vel snarest en Komiker.

Dog maa det bemærkes, at vi finde den samme Glosse i Udgaven af Placidi glossae hos Mai Class. auct. III, p. 478 i Formen *luculentasset, luculentum fecisset*; men denne Form støttes af meget yngre og daarligere Hskrr. og kan lettere være en Forandring af hin end omvendt¹⁾.

---

¹⁾ I Basilii Fabri Sorani Thesaurus (Frankfurt og Leipzig 1749) finder jeg: *Luculento, are, illustrare, . . . apud Vitruv.*; men herfor kjender jeg intet Bevis.

De oldnordiske navneords bøjning.

AF *K. J. Lyngby.*

Det er en almindelig antagen mening, at den klasse af hunkønsord, der bøjes som *rót*, fl. *røetr*, svarer til den hankønsklasse, der er underkastet samme bøjning, som *sunr*, fl. *synir*. Vi finde denne anskuelse hos Grimm: *Deutsche grammatik* 1ste del, 1ste udgave 1819, 2den udgave 1822, hos Rask: *Kortfattet Vejledning til det oldnordiske Sprog* 1832, hos Munch og Unger: *Det oldnordiske Sprogs Grammatik* 1847, hos Munch: *Forn-Svenskans och Forn-Norskans Språkbyggnad* 1849, hos Rydqvist: *Svenska språkets lagar*, 2det bind 1ste hefte 1857, hos Lünig i hans udgave af den ældre Edda 1859, hos Friedr. Pfeiffer: *Alt-nordisches lesebuch* 1860, hos M. Heyne: *Kurze Laut- und Flexionslehre der altgermanischen Sprachstämme* 1862, samt hos J. Aars: *Oldnorsk Formlære* 1862. Når man nu med rette betragter *sunr*, fl. *synir*, som udgået fra en stamme *sunu* og anser denne hankønsklasse for at indeholde stammer på *-u*, måtte man, hvis den sædvanlige fremstilling var rigtig, ligeledes anse hunkønsord som *rót*, fl. *røetr*, for at have stammer på *-u*. Dette anser jeg for urigtigt, og man har heller aldrig forklaret bøjningen af disse hunkønsord, man har kun været i stand til at give en tvungen og uilfredsstillende forklaring. At man så længe har kunnet fastholde den sædvanlige betragtning af dette punct, har nærmest sin grund i, at Bopp har sammenlignet sanskrit med gotisk uden at føre sammenligningen videre til oldnordisk, og at andre have ført oldnordisk tilbage til gotisk uden at tænke videre på sanskritformerne, undtagen for-åvidt man bestemte schemaet for bøjningsinddelingen efter Bopp; i almindelighed er denne fremgangsmåde, ikke at sammenligne sanskrit og oldnordisk umiddelbart med hinanden, den rigtige, da gotisk ligger nærmere ved stamformerne, hvorfra de nordiske former ere udgåede, men der gives dog enkelte tilfælde, hvor oldnordisk ikke kan forklares af de gotiske former, men viser hen til ældre. Hensigten med denne afhandling er nærmest at anvise hunkønsord som *rót*, fl. *røetr*, en anden plads i bøjningssystemet. Men da der desuden ere andre puncter i navneordenes bøjning,

der forekomme mig at trænge til fornyet undersøgelse, vil jeg gennemgå navneordenes bøjningssystem i dets helhed.

Da jeg især vil søge at bestemme, hvilke bøjningsendelser der have udviklet sig simpelthen ad lydovergangenes vej, og hvilke der skyldes indflydelse fra andre klasser, bliver det nødvendigt først at gennemgå forholdet mellem de gotiske selvlyd i endelserne og de oldnordiske, eftersom der næppe gives nogen fuldstændigere fremstilling af dette punct end de enkelte bemærkninger derom, der findes i Munchs gotiske formlære. Vi gennemgå først selvlydene i sidste stavelse af tostavede former samt medtage eksempler på tre-stavede, forsåvidt slutningsstavelsen er bevaret og behandlet på samme måde som i tostavede. Det gør forskel, om selvlyden enten 1) står i udlyd og foran gotisk þ og s eller 2) foran m eller 3) foran et n, der på oldnordisk bortkastes. Ved opstillingen af de oldnordiske endelser betegner e et i, der ikke virker omlyd, i et i, der virker omlyd, (i) i-omlyd paa grund af et bortkastet i, (u) u-omlyd på grund af et bortkastet u, • betegner, at endelsen er bortfalden uden at omlyd bevarer spor af den. De oldnordiske eksempler skriver jeg med sædvanlig retskrivning, de svare stundom kun i endelse til de gotiske, så at de ere hentede fra andre stammer.

1) Selvlyd i udlyd samt foran gotisk þ og s:

got.	oldn.	got.	oldn.
a - e:	navneo.:	vaurda	orði (hf.)
		staina	steini (hf.)
		mena	máni (nf.) ¹⁾
	uds.o.:	lagida	lagði (3. pers.)
- (u):	nævneo.:	airþa	jörð (nf., gf.)
		goda	góð (nf. et. hu.)
		barna	börn (nf., gf.)
		alla	öll (nf., gf. fl. ik.) ²⁾

¹⁾ Ligeledes bliver a - e foran r i broþar bróðir (nf.) og foran bevaret n i tillægsformen at-gibans gefinn; men a beholdes også foran r: anþar, oldn. annarr, og foran n: þiudans, oldn. þjóðann. Got. audags er oldn. auðigr. Oldn. -all forudsætter -als. Om oldn. -agr, -igr, -ugr; -all, -ill, -ull; -ann, -inn, -unn, sml. Gislason, Oldn. Formlære § 53.

²⁾ Afvigende er det, at got. a svarer til nordisk a i lagida lagða (1. pers.) og alla alla (gf. ent. hu.), ligeledes at qiþa (1. pers.) svarer til kveð, skýt med i-omlyd; i-omlyden er vel kommen ind fra 2den og 3dje pers. ent.; måske er den gamle form skjult i bjóðu-mk, så at *bjóðu svarer til den got. form på -a.

got.	oldn.	got.	oldn.
i - a:	nævneo.:	barnis	barns (ejf.)
		hlaibis	hleifs (ejf.)
		kaldis	kalds (ejf.)
i - (i):	navneo.:	kuni	kyn (nf., gf.)
		mavi	mæ-r (nf.)
	uds.o.:	nimis	nemr (2. p. e.)
		ana-biudiþ	býðr (3. p. e.) ¹⁾
u - (u):	navneo.:	magus	mōgr (nf.)
		magu	mōg (gf.) ²⁾
e - a:	nævneo.:	barne	barna (ejf. fl.)
		vulfe	úlfa (ejf. fl.)
		allaize	allra (ejf. fl. ik., ha.)
		stade	staða (ejf. fl.)
		sauhte	sótta (ejf. fl.)
		þjande	þjánda (ejf. fl.)
		hairtane	hjartna (ejf. fl.)
o - a:	nævneo.:	vulfos	úlfar (nf. fl.)
		airþos	jarðar (ejf. e.)
		maujos	meyjar (ejf. e.)
		laibos	leifar (nf., gf. fl.)
		raihtos	réttar (nf., gf. fl. hu.)
		þiudo	þjóða (ejf. fl.)
		allaizos	allrar (ejf. e. hu.)
		allaizo	allra (ejf. fl. hu.)
		hairto	hjarta (nf., gf. e.)
		tuggo	tunga (nf.)
		qinono	kvenna (ejf. fl.)
	uds.o.:	spillo	spjalla (1. p. e.)
		þiudanoþ	kallar (3. p. e.)
	till.f.:	*vairþoþs	kallaðr ³⁾

¹⁾ i beholdes f. ex. i lamiðr af lemja, sml. got. andhuliþs. I nemið (2. pers. fl.) = got. nimifi forudsættes a i endelsen. i foran n beholdes: himins, oldn. himinn; ligeledes foran l: mikils, oldn. mikill.

²⁾ Got. beholder i endelsen oprindeligt (fælles-japetisk) u, men bortkaster a og i; nordisk forudsætter samme regel; men det er uvist, om dette beror på virkeligt fællesskab eller blot på jævnløbende udvikling. — Oldn. beholder got. u foran þ: us-nemuþ, oldn. námuð.

³⁾ vairþoþs er sluttet af: þis vairþodins. — kallið (frems. og byd. måde), kallir, kallir, kallið (forest. måde) svare til got. former med o. — Got. salbons (der tilfældig ikke forekommer i nf.) svarer til oldn. -an, -un i lðrun.

got.	oldn.	got.	oldn.
ei - i:	navneo.:	hairdeis	hirðir (nf.)
		hairdeis	hirðis (ejf.)
		managei	æfl (nf.)
	uds.o.:	veseis	værir (2. p.)
		hauseis	heyrrir (2. p.)
		hauseiþ	heyrrir (3. p.) ¹⁾
ji - (i):	navneo.:	harjis	herr (nf.)
		kunjis	kyns (ejf.)
	uds.o.:	lagjis	leggr (2. p.)
		lagjiþ	leggr (3. p.) ²⁾
ja - (i):	navneo.:	sunja	ben (nf., gf. et. hu.)
		kunja	kyn (nf., gf. fl. ik.)
	i: navneo.:	kunja	kyni (hf. et.)
		þiudan-gardja	heiði (gf. et. hu.)
		reikja	ríki (nf., gf. fl.)
ai - e:	till.o.:	managai	margi-r (nf. fl.)
	uds.o.:	fra-letais	látir (2. p. e. forest. m.)
		af-letai	láti (3. p. e. -)
		af-letaiþ	látið (2. p. fl. -)
		habais	þolir (2. p. e. frems. m.)
		habaiþ	þolir (3. p. e. -)
		habaiþ	þoliþ (2. p. fl. -)
- a:	navneo.:	qenais	kvánar (ejf.) ³⁾
- u:	navneo.:	airpai	jörðu (hf.)
		maujai	meyju (hf.) ⁴⁾

¹⁾ lagei (bydemåde) er oldn. legg med bortkastet ei. — Got. hauseins (findes tilfældig ikke i nf.) er oldn. heyrn; got. gulþeins (tilfældig ikke i nf.) er oldn. gullinn uden omlyd.

²⁾ I leggið (2. pers. fl.) svarer -ið til got. -jiþ, men -jaþ forudsættes.

³⁾ Med got. habaiþ i fort. tillægsf. ik. sammenlign oldn. þolat af en form *þolaidata; også her er ai blevet til a. Fra got. aiv (unquam) udgår sandsynlig det nægtende -a; v faldt bort, og ai blev behandlet som i en endelse, fordi ordet var enklitisk; nægtelsen ni, som ledsager det gotiske ord, faldt bort, ligesom oldn. engi er got. ni ainshun; nægtelsen findes i 'hrafn né svalta', citeret af Egilsson under nè. Got. aiv genfindes altså på oldn. i formerne: æ, ei, ey, -a. Nægtelsen -at har sandsynlig endnu tilføjet vætt, så at -at er et forudsat gotisk *(ni) . . a(iv) (vai)ht.

⁴⁾ Når got. ai svarer til forskellige oldnordiske lyd, kan dette have sin grund i forskellige grundformer; i got. -letais er ai oprindeligt, i qenais er det måske oprindeligt -aja-, i airpai oprindeligt -āi. Overhovedet sammenlignes her blot de gotiske former med de oldnordiske, uden at jeg går

got.	oldn.	got.	oldn.
au - a:	navneo.: sunaus		sunar (ejf.)
	uds.o.: fra-letau		láta (1. p. forest. m.)
		qeþjau	kvæða (1. p. -)
	talord: ahtau		átta
ju - i:	navneo.: sunjus		synir (nf. fl.).

Resultatet er altså, at det regelmæssige forhold er, at -i og -u bortkastes, men et spor bevares stundom i omlyden, at -a svækkes til -e eller (u), at oprindeligt -ā (got. e, o) forkortes til -a, ligeledes -ī (got. ei) til -i, at -ai enten sammensmelter til den imellem begge tvetydigheds selvyld liggende e-lyd, eller taber sin sidste bestanddel, saa at blot -a bliver tilbage, og at i -au og -iu (got. ju) tvetydigheds sidste bestanddel ligeledes tabes, så at de blive til -a og -i.

2) Foran m indtræder i oldnordisk u, hvilken selvyld der end går i forvejen; nogle tilfælde må dog snarest forklares ved lån fra andre bøjningsmønstre (stöðum, sóttum). Eksempler:

got.	oldn.	got.	oldn.
am - um:		stainam	steinum (hf.)
		qīþam	kveðum (1. p. fl.)
im :		stadim	stöðum (hf.)
		sauhtim	sóttum
om :		þiudom	þjóðum
		qinom	konum
eim :		manageim	æfum (?)
aim :		siukaim	sjúkum.

3) Foran n, nd og ns bevares selvyldene a, i og u, når n (nd, ns) bortkastes, ī (got. ei) forkortes til i; til gotisk o (lidligere ā) svarer a eller u. Eksempler:

an - a:	fanan	hana (gf. ent.)
	niman	nema (navnef.)
and - a:	nimand	nema (3. p. fl.)
ans - a:	fiskans	fiska (gf. fl.)
	ahmans	hana (gf. fl.)
ins - i:	stadins	staði (gf. fl.)
uns - u:	sununs	sunu (gf. fl.)
un - u:	nemun	námu (3. p. fl.)
on - a:	þiudanon	kalla (navnef.)

---

ud på at opstille de egentlige grundformer for de oldnordiske, da dette vilde være forbundet med mange vanskeligheder.

got.	oldn.	got.	oldn.
on - u:		qinon	konu (gf. et.)
		tuggon	tungu (hf. et.)
ons - u:		tuggons	tungu (ejf. et.)
		managons	góðu (nf., gf. fl. hu., best.)
ein - i:		managein	æfi (gf., hf. et.)
eins - i:		manageins	æfi (ejf. et.)

Sandsynlig har i tidligere tid selvlyden i disse tilfælde været udtalt med næselyd, se min afhandling i dette tidsskrift II s. 317. 318.¹⁾

Gotiske trestavede former med en enkelt medlyd mellem anden og tredje selvlyd behandles 1) dels således, at slutningsselvlyden bortkastes, og så behandles anden stavelse omtrænt efter de almindelige regler for slutningsstavelsen i tostavede ord:

	got.	oldn.
i navneo.:	augona	augu (nf., gf. fl.)
i till.o. og till.f.:	blindana	blindan (gf. ha.) ²⁾
	at-gibana	gefin (nf. hu.)
i udsagnso.:	qipaima	kveðim (1. p. fl. forest. m.)
	qipaina	kveði (3 p. fl. -)
	at-gebeima	gæfim (1. p. fl. -)
	qeþeina	kvæði (3. p. fl. -)
i afledning:	*vratodus ³⁾	metnaðr ⁴⁾

2) dels beholdes sidste stavelses selvlyd, efter at være behandlet i overensstemmelse med de almindelige regler⁵⁾, og anden stavelses selvlyd udfalder, undtagen hvor gotisk har o, da oldn. så har a; got. i efterlader tildels spor i omlyden:

got.	oldn.	got.	oldn.
a - »:		at-gibanos	gefna ⁶⁾
i - »:		himina	himni (hf.)

¹⁾ Derimod beholdes n f. ex. i himins, oldn. himinn, enten på grund af ordets andre former, eller fordi ns er en secundair forbindelse, opstået af -nas.

²⁾ blindamma, oldn. blindum (hf. et.).

³⁾ Sluttet af vratodum, hf. fl.

⁴⁾ I at-gibana, oldn. gefin (hu.), *vratodus, oldn. -naðr, stemmer bortkastelsen med de almindelige regler. — Både anden og tredje selvlyd bortkastes i juggata, oldn. ungt, og efter reglerne i diupþa, oldn. dýpt.

⁵⁾ lagides, oldn. lagðir (2. pers.), afviger fra de almindelige regler.

⁶⁾ a beholdes i laisareis, oldn. dómar; her forudsættes vel ð; om mangelen af omlyd se senere.

got.	oldn.	got.	oldn.
		lagida	lagði (3. p.)
i - (i):		hausida	heyrði (3. p.)
		alpiza	ellri ¹⁾
ei - »:		*gulþeinos	gullnar
ai - »:		habaida	þoldi (3. p.)
		allaizos	allrar
		allaize	allra
		allaizo	allra
o - a:		*spilloda ²⁾	kallaði
		salbonais	skipanar
		*vratodaus ³⁾	metnaðar (ejf.)
		svinþoza	spakari;

afvigende er det, når anden selvlyd udfalder i qinono = kvenna.⁴⁾

Oldnordisk beholder i regelen selvlyden (eller udstøder den i det mindste ikke), når den står foran medlydsforbindelserne nd, ng⁵⁾, enten det så er i tostavede eller i trestavede former; derfor hedder det gefandi, gf. gefanda, (= got. gf. gibandan), uden at den mellemste stavelses a svækkes.

Med hensyn til endelsens medlyd vil det være tilstrækkeligt at bemærke, at s sædvanlig bliver til r, og at ns, hvor det ej bliver til nn, bortkastes (got. fiskans, stadins, sununs, oldn. fiska, staði, sunu).

Vi gå nu over til den foreliggende genstand selv, til navneordenes böjning. Med hensyn til de gotiske former bemærkes, at de ikke altid alle forekomme af det som mønster opstillede ord, men at de da ere dannede i lighed med forekommende former af tilsvarende ord. Et ( ) om en gotisk eller oldnordisk form i böjningsmønstrene betegner, at den er kommen ind ved lån fra en anden böjningsklasse. Former, der opstilles for teoriens skyld uden virkelig at forekomme, betegnes i udviklingen med en * foran.

¹⁾ batista, oldn. bezti; got. barnisks. (tilfældig ikke i nf.), oldn. bernskr.

²⁾ Sluttet af spillodedun.

³⁾ Sluttet af vratodum, hf. fl.

⁴⁾ Exempler paa 4stavede gotiske former: anþaramma, oldn. öðrum; anþaraize, oldn. annarra; heyrtr udgår fra en grundform *hausidata, mikinn (gf.) svarer til gotisk mikilana. I fort. fl. på -dedum o. s. v. kastes -de- ud og formerne betragtes som trestavede.

⁵⁾ I endelsen oldn. -óttir i tillægsord kan ó ej udfalde under böjningen.

Stammer på *-a* og *-ā* (hos Grimm, Deutsche gramm. 1ste del, 2den udgave 1822: stærkt masc., fem., neutr., 1ste declination; hos Schleicher, Compendium der vergleichenden grammatik 1862 § 245 ff. betegnes denne klasse med tallet 10, sml. 10 a side 660-663).

	got.			oldn.		
	ik.	ha.	hu.	ik.	ha.	hu.
stamme:	BARNA	VULFA	GIBĀ	BARNA	ULFA	GIAPĀ
ental						
nf. ¹⁾	barn	vulf-s	giba	barn	úlfr	gjōf
gf.	barn	vulf	giba	barn	úlf	gjōf
hf.	barna	vulfa	giba-i	barni	úlfi	gjōfu
ef.	barni-s	vulfi-s	gibo-s	barns	úlfs	gjafar
flertal						
nf.	barna	vulfo-s	gibo-s	börn	úlfar	gjafar
gf.	barna	vulfa-ns	gibo-s	börn	úlfa	gjafar
hf.	barna-m	vulfa-m	gibo-m	börnum	úlfum	gjōfum
ef.	barne	vulfe	gibo	barna	úlfa	gjafa

Alt er her i overensstemmelse med lydreglerne; kun et par puncter trænge til nærmere omtale.

I ejeformens ental ik. og ha. svarer got. s til nordisk s, medens ellers ethvert enestående gotisk s i bøjningens endelser svarer til oldn. r (got. s i nævnef. ent.: hlaiḥs = hleifr, got. s i nævnef. flertal af såvel hanköns- som hunkönsord: hlaiḥos = hleifar, þiudos, sml. gjafar, sunjus = synir, got. s i ejef. ent. hunkön: airþos = jarðar, i ejef. ent. hu. af tillægsord: diupaizos = djúprar, i 2den person af udsagnsordene: nimis = nemr, veseis = værir). At got. s her svarer til oldn. s, er imidlertid ingen uregelmæssighed, skönt forholdet ikke kan opklæres af gotisk; oldnordisk viser her næmlig ud over gotisk. Sanskrit har i ejeform ental ik. og ha. af a-klassen -sja: vrka-sja af stammen vrka en ulv; græsk *πολέμοιο* hos Homer viser tilbage til samme udspring, da *πολέμοιο* står for **πολεμο-σιο*. På oldn. blev udlyden a bortkastet og j assimileret med s; dobbelt s ses i ejeformen af stedordstammen þa-, næmlig þe-ss (Þeff AM. 677 4to s. 48³⁵), der svarer til sanskrit *tasja*, græsk *τοιο* hos Homer af **τοσιο*; i navneordene bliver ss til enkelt s, fordi en medlyd går eller har gået foran det. barn-s har altså gen-

¹⁾ Udråbsformen i gotisk udelades, da oldnordisk sætter nævneformen i stedet.

nemløbet følgende udvikling: *barnasja, *barnassa, *barnass, barns, eller en noget lignende.¹⁾

I hunkønnet adskiller *ǣ*-klassen sig fra *i*-klassen i den ældste tid, vi gennem håndskrifterne kunne nå, ikke blot i nf. og gf. flertal, som har -ar (medens -ir tilhører *i*-klassen), men også i hensynsf. ental, der i *ǣ*-klassen ender på -u, medens *i*-klassen bortkaster endelsen. Med hensyn til forklaringen af dette -u, da må man tænke sig udviklingen af nf. og hf. omtrent sådan:

nf.	*erþā	*erþa,	*iarðu	*jörðu	jörð
hf.	*erþāi	*erþai,	*iarðuj	*jörðuj	jörðu

Exempler på hf. på -u eller -o af håndskriftet 677 4to i den Arna-Magnæanske samling s. 13-82²⁾: iorþo 16⁶,¹⁵, a iorþo 16³², 33³⁹, 58³⁹, a- | iorþo 42¹⁸,¹⁹, aiorþo 28², 42²³, 43²⁴, af iorþo 44³², 49³⁴,³⁸, 53²⁶, 58⁵, 66³¹ (got. airþa, hf. airþai); rodðo 17⁸, mð liofi oc rodðo 39¹⁷, micilī⁸) rodðo 43⁶ (got. razda, hf. razdai); folo 21²⁶,²⁸, af gvpf folo 21³⁰; stundo: aeini stundo 42¹¹, aþeire ene lomo stundo 50³⁷, ahuæe stundo 59¹⁸, aþeiri stundo 66³¹ (oldsaksisk stunda); samt af mange på ing: af cenigo 19³², eptir glicigo|fini 35⁴,⁵, J upstignigo 17³ og andre. Med stoþo 38³² (iréttir stoþo) forholder det sig noget anderledes, da stammen her er staðvā-. Man sammenligne hermed *i*-stammernes hf. uden -u, som omtales nedenfor. Også i skånske lov (runehåndskriftet) vil den regel passe, at hunkønnet *ǣ*-stammer have -o, *i*-stammerne intet -u eller -o i hf. et.: iorþo: i fæ ok iorþo 1,23, af hænnæ mēþrinis iorþo 1,23, io[r]þo sini 2,1, mæþ annaræ iorþo 3,12, i iorþo þerræ uskifti 3,21, i þeræ iorþo 3,21, iorþo 4,15, ofna iorþo 11,2, af iorþo 17,3, 8⁴⁾; hiorþo: mæþ hiorþo sinni 9,2 (got. hairda, hf. hairdai); også hedder det marko: a marko uti 13,4, og et par gange til, siangu: i sia[n]gu 13,1.

¹⁾ Forklaringen af oldn. -s i ejef. ental skylder jeg H. Ebel, Bemerkungen zur gothischen declination, i Kuhns Zeitschrift für vergleichende sprachforschung IV (1855) s. 149 nederst.

²⁾ Se dette tidsskrift II 290; hvad der står foran side 13, er med en anden hånd og af et andet indhold. Jeg har afskrevet s. 16-66 og fra disse sider henter jeg eksemplerne.

³⁾ Der har været skrevet fejl, så at der omtrent står: mōcilī.

⁴⁾ Sk. L. 2,1: . . . ualdæ huært arfæ sinum ællær þeræ arfæ baþæ iorþ ok fæ alt utæn . . .; her skulde iorþ have været sat i hf., men sandsynlig var den udviklede forbindelse skyld i, at man blev bragt i forvirring med forholdsformen.

Man sammenligne i-stammernes hensynsform uden -u, hvor dog eksemplerne ere få.

Nævne- og genstandsform flertal hunkøn har -ar; eksempler af AM. 677 4to: *gíafar* (gf.) 17¹¹, ¹², 40¹⁹, 59²¹ (got. *giba*, fl. *gibos*); *lav-|þa quiar* (nf.) 56¹¹, ¹⁹; *sacar*: *fvr manna facar* 20¹⁰, *fvr astar facar* 66¹⁰; *varar þinar* (gf.) 37¹²; *velar* (nf.) 55²⁷, (gf.) *stiga yvir velar diofolf* 55²⁰; samt af ord på *ing*: *kenin-|gar* (nf.) 36²⁹, ⁴⁰, *helgar ritnigar* (nf.) 35⁸.

Stammer på -*ja* og -*ǵa* (hos Grimm: stærkt masc., fem., neutr., 2den declination; Schleicher 10 b, se s. 664-667).

Med kort rodstavelse.

got.			oldn.			
ik.	ha.	hu.	ik.	ha.	hu.	
stamme :	KUNJA	HARJA	BANJĀ	KUNJA	HARJA	BANJĀ
ental						
nf.	kuni	harji-s	banja	kyn	herr	ben
gf.	kuni	hari	banja	kyn	her	ben
hf.	kunja	harja	banja-i	kyni	(her)	(ben)
ef.	kunji-s	harji-s	banjo-s	kyns	hers	benjar
flertal						
nf.	kunja	harjo-s	banjo-s	kyn		benjar
gf.	kunja	harja-ns	banjo-s	kyn		benjar
hf.	kunja-m	harja-m	banjo-m	kynjum	herjum	benjum
ef.	kunje	harje	banjo	kynja	herja	benja

Med lang rodstavelse.

got.			oldn.			
ik.	ha.	hu.	ik.	ha.	hu.	
stamme: RIKJA	HERDJA	HAIRĴĀ	RIKJA	HIRDJA	HAIRĴĀ	
ental						
nf.	reiki	hairdei-s	hairþi	ríki	hirðir (heiðr)	
gf.	reiki	hairdi	hairþja	ríki	hirði	heiði
hf.	reikja	hairdja	hairþja-i	ríki	hirði	heiði
ef.	reikji-s	hairdei-s	hairþjo-s	ríkis	hirðis	heiðar
flertal						
nf.	reikja	hairdjo-s	hairþjo-s	ríki	hirðar	heiðar
gf.	reikja	hairdja-ns	hairþjo-s	ríki	hirða	heiðar
hf.	reikja-m	hairdja-m	hairþjo-m	ríkjum	hirðum	heiðum
ef.	reikje	hairdje	hairþjo	ríkja	hirða	heiða

Både gotisk og oldnordisk adskille ord på -ja, -jā med kort rodstavelse fra dem med lang; dog er det tvivlsomt, om gotisk har gjort denne forskel i intetkønnet. I oldnordisk overskride nogle ord i det mindste tilsyneladende grænsen, f. ex. både ik-ordet egg (et æg) og hunkønsordet egg (en eg) bøjes som de ord, hvis rodstavelse er kort, vel fordi stammen er agja- og agjā- (sml. got. lagjiþ = oldn. leggr, 3. pers.)¹⁾; got. behandler mavi, ejf. maujos, som stamme med lang rodstavelse²⁾, oldnordisk behandler det som stamme med kort rodstavelse, undtagen i nf. mær, der har -r som ordene med lang rodstavelse.

I ordene med kort rodstavelse eller dem, der bøjes som disse, er bøjningen omtrent sådan, som man ifølge lydreglerne måtte vente den. Intetkønnet har ingen afvigelser. I hankønnet har jeg i hf. sat her efter S. Egilsson; denne form er kommen ind fra i-klassen; i ejeformen findes både hers og herjar, men hers må være ældst, da det svarer til got. harjis; herjar er en underlig form, der må være kommen ind fra i-klassen. I nf. og gf. fl. skulde man vente -jar og -ja (got. har -jos og -jans), men af ordet herr mangler ifølge K. Gislason nf. og gf. flertal (Oldnord. Formlære 132 c. A s. 90); når M. Heyne § 133 s. 293 opfører herja-r, herja, er det former, han har lavet, ikke former, han har fundet. Flertal på -jar findes kun i ét ord: niðr (slægtning, = got. niþjis) danner flertal niðjar (= got. niþjos); af denne flertalsform dannede man så et ental niði, gf. niðja, så at ordet blev behandlet som jan-stamme for på denne måde at bringe det i samklang med den almindelige bøjning (se Egilsson Lex. poet. niði og niðr, og om gammel svensk Rydqvist, Svenska språkets lagar II 44). I hunkønnet har jeg i hf. sat ben efter Egilsson, men det kan gerne være, at det har heddet benju; af egg anføres eggju hos Egilsson og hos Fritzner, af ey findes vr efivni Grágåsen, Finsens udgave (= gl. kongl. samling 1157 fol.) cap. 16, I s. 33²⁷, af mær finder jeg i AM. 677 4to fra meio³⁾ 44¹⁸, fra mevio 44²¹. Af det sidst anførte ord finder

¹⁾ egg (ik.) er = gr. φόν, lat. ovum; stamformen synes *āvja-, G. Curtius griech. Etym. I s. 359 nr. 597; ggj er vel udviklet af j. egg (hu.) udgår fra den rod, der findes i gr. ἄκ-φo-ς, lat. ac-u-s, Curtius I 101 nr. 2.

²⁾ Forøvrigt er mau- eller mav- ikke egentlig rodstavelse, da ordet sandsynlig kommer af mag-u-s, altså er = *ma(g)-u-jā.

³⁾ Stregen står op fra ø til højre, men går ej igennem det, sml. dette tidsskr. II 304 lin. 11-13.

jeg endvidere i 677 nf. et. *lerimér* 27¹⁵, gf. *mev* 27²⁵, ejf. *meviar* 27³⁰ og nf. fl. *meviar* 55³⁴.

Vi gå over til den böjning, som tilhører ordene med lang rodstavelse. I ik. og ha. er den afvigelse fra lydlovene, at nf. og gf. et. riki og gf. hirði have samme endelse som de gotiske ord, medens man efter lydlovene skulde vente endelsen bortkastet, ligesom i ordene med kort rodstavelse. Man kunde tænke sig, at got. havde haft *hairdei i gf., ligesom det har hairdeis i nf., og at *-ei senere var forkortet i udlyd til -i, og ligeledes tænke sig samme *-ei i intetkønnet; da vilde sagen være i orden. Men det er også muligt, at enten analogien med hirðir har holdt på -i i nordisk og hindret bortkastelsen, eller at de gotiske former ikke ere grundformer for de nordiske, så at adskillelsen mellem stammer med kort og lang rodstavelse skyldtes en ligeløbende udvikling i nordisk og gotisk, men ikke tilhørte fællestrinet. I hvert fald adskiller oldnordisk stammerne med kort og lang rodstavelse stærkere end gotisk. Et andet tilfælde, hvor got. i = oldn. i, have vi i forestill. fortid 3. pers. ent., got. nemi = oldn. næmi; her have i got. de øvrige personer (undt. 1. pers. ent.) -ei: 2. pers. ent. veseis = værir, så at forholdet er ganske det samme.

I hunkønnet er nævneformen heiðr ikke udviklet af den got. nævneform på -i, men er kommen ind fra i-böjningen, hvor got. har f. ex. anst-s, medens dette -r for største delen er forsvundet i selve i-böjningen. I AM. 677 finder jeg af stammen fastjā- (tov eller lænke) nf. *festr* 54³, ⁶, *fest-|rin* 54¹, ³, *iarnfestr* 54³; gf. *festi* 54³, ⁶, *iarn festi* 54¹. Hf. heiði er ikke ret i overensstemmelse med lydlovene, men dog næppe lånt, med mindre man vilde sige, at genstandsformen var trængt ind i hf. et. Gform fl. of dölur AM. 677 59²⁶ viser ved sin omlyd tilbage til en stamme döljā-, men ordet (döl en liden dal) er sandsynlig ikke blevet følt som jā-stamme, men böjet som ā-stammerne; i udgaven af Njáls saga står på de af Fritzner under dæl (urigtig for döl) anførte steder i hf. í dæl nokkurri.

Stammer på -i, af hankön og hunkön (hos Grimm: stærkt masc. og fem., 4de declination; hos Schleicher § 245 ff. betegnes denne klasse med tallet 9, sml. 9 side 658. 659).

got.			oldn.		
	ha.	hu.	ha.	hu.	
stamme:	STADI	SUHTI	STADI	SUHTI	
ental					
nf.	staþ-s	sauht-s	staðr	(sótt)	
gf.	staþ	sauht	stað	sótt	
hf.	(stada)	sauhtai	stað	sótt	
ef.	(stadi-s)	sauhtai-s	staðar	sóttar	
flertal					
nf.	stadei-s	sauhtei-s	staðir	sóttir	
gf.	stadi-ns	sauhti-ns	staði	(sótti-r)	
hf.	stadi-m	sauhti-m	(stöðum)	(sóttum)	
ef.	(stade)	(sauhte)	(staða)	(sófta)	

Gotisk låner i hankønnet hf. og ef. et. fra a-stammerne; da det i nf. og gf. ental ikke kan ses, om bøjningen tilhører a- eller i-klassen, ser hele ha. et. ud som i a-klassen. I oldn. er der derimod forskel på a- og i-bøjningen i ha. et. Ef. staðar har en endelse, der forudsætter en form som *stadais i lighed med det got. qenais i hunkønnet. Hf. ental mangler i hankønnet endelse; eksempler af AM. 677 4to: *iburþ linom* 17⁴, *meþ hreinom* hug 18⁷, i *levndom* stad 39¹⁰, *fagnit* er *fundnom* fævd 34⁷. Da det synes, at den tidligere endelse må, som i got. hunkøn, have været -ai (got. qenai) eller endnu tidligere *aji (stammens i steget til ai forenet med stedformens endelse i), er det vanskeligt at forklare sig endelsens tab; var a i ai blevet svækket til i, måtte man dog få i; spørgsmålet kommer igen ved hunkønnet. I hankønnet kunde man tænke sig, at i var bortkastet for at undgå lighed med gf. fl. I fl. udvikles nf. og gf. efter lydreglerne; påfaldende er det, at omlyden mangler; for nævneformens vedkommende kunde man tænke sig, at oldn. forudsatte en form *stadais (sml. sanskrit kawaj-as, digtere), der var bleven til staðer. Hf. lånes fra a-stammerne; en lævning af i-stammernes gamle hf. synes vi at have i megin, f. ex. *oðom megin* AM. 677 39²⁸, på alle sider, af *vegi-m; v er blevet til m i forlyden på grund af det foregående m; på gotisk hedder hf. fl. rigtignok viga-m, Luc. 3, 5, af en stamme viga-, men ordet har på oldnordisk vaklet mellem a- og i-klassen, ja måske endog u-klassen.¹⁾ Ejef. fl. hedder

¹⁾ Hensynsformens endelse -m svarer til sanskrit -bhjas, latinsk -bus; et

på got. stade, der enten er dannet efter a-bøjningen eller har udstødt j; til got. stade svarer oldn. staða.

I hunkønnet lånes nf. ent. fra ā-stammerne, som man ser deraf, at man ad lydudviklingens vej vilde have fået endelsen r for det got. s; når lejlighed gives, indtræder u-omlyd, f. ex. *ǫft* AM. 677 37⁴⁰ (men got. *har ansta*). Omlyden må også findes i gf. Hensynsformen har, som i hankønnet, ingen endelse, men u-omlyd indtræder dog ved indflydelse fra ā-klassen, det hedder fra *þeiri* oft, samme håndskrift 18⁹³. Mangelen af endelse er vanskelig at forklare, da den ikke forklares af den gotiske form; man kunde tænke sig endelsen -ai svække a til i (ligesom det senere skal vises, at hf. i u-stammerne udgår fra en grundform på *iu = got. -au i *sunau*), derved vilde man få i, dette i kunde tænkes forkortet til i og i bortfaldet; dog er denne forklaring ikke rigtig tilfredsstillende, da den strider mod det sædvanlige lydforhold. Exempler på hf. uden endelse af AM. 677 4to: or *svnpa anavþ* 49¹⁸ (sml. got. nf. *nauþs*), at *evddri borg* 41¹⁵, af *bøneni*¹⁾ 54¹⁸, *foreni* 28⁵ (nf. *för*), at *ilvircia grof* 40²², or *fialf hliþ*²⁾ 53²⁶, *sva hrid|þessi* 32^{29, 30}, *meþ flögri|þrot*³⁾ 53^{15, 16}, at *iartein þesi* 49²⁰, af *avþf mifcun* 55²¹, i *nond* 67⁵, i *fini reiþ*⁴⁾ 49²¹, *ifveit vari* 45²⁷, *aftundligri tiþ* 40²², A *nacquani tiþ* 49²³, A *þeiri tiþ* 55¹⁰ (sml. oldsaksisk *tid*, nf.-gf. *fl. tiidi*), af *varcun* 53¹; af ord afledte med endelsen -ni: i *avþn*⁵⁾ 33²⁸, af *ogn domandanf* 42¹⁰, i *himna sion* 35²⁸ (got. nf. *siuns*), *legia sic* i *iþron* 34²⁶; af ord afledte med endelsen -ti, -ði: *micilli* oft 47²⁶, af *þeiri gipt* 37²⁸, *ifini fótt*⁶⁾ 45²⁴, fra *þurpt vari* 61¹; en lignende endelse synes at findes i *munuð: eptir munuþ|fini* 60^{2, 3}. Til afledningerne på -ti have de ord sluttet sig, som svare til gotiske på -iþa, skönt disse ord fra først af vare ā-stammer: *hann varþ fegia dvrtþ henva* 66¹⁴, *fra uplitnigar hēþ* 61¹⁷ (got. nf. *hauhiþa*), *ahefneni* 42⁷; herhen hører måske også *iheilagri atferþ* 54⁴⁰. Foruden ord som hæð ere måske flere af de ovenfor opregnede overførte fra ā-bøjningen; at mangelen

til s svarende r findes i *þrimr* = skr. *tribhjas*, lat. *tribus*: *aþrimr vetrom* AM 677 48²².

¹⁾ Stregen står op fra o til højre, men går ej igennem det.

²⁾ Der står hliþo; men o er udpuncteret.

³⁾ It er her betegnet ved en ændring af t; sml. *atti* i *Gislasons Frpp. XCIX*¹¹.

⁴⁾ reiþ fini med omsætningstegn.

⁵⁾ Synes hf.

⁶⁾ It er betegnet ved t med punct over.

af endelse tilhører i-bøjningen, ses især deraf, at de ord, der ere afledte med -ni, -ti, ere uden endelse. -u forekommer i hf. af veröld: af *ver-* | *oldo* 32²⁸, ²⁹, skönt flertal af *öld* i nf.-gf. hedder *aldir* og skönt oldsaksisk har uuerold, hf. uueroldi, altså behandler ordet som i-stamme. I håndskr. 1812 4to i den gamle kongel. saml. findes i den ældste del (fra omtr. 1200): *J þerre* gld side 61¹⁸. I de i det norske rigsarchiv fundne brudstykker af Olav den helliges saga står: *váno brápara* (se udg. af den legendariske saga 92³), skönt det gotiske vens er i-stamme. Men undtagelser forklares tilstrækkelig ved at antage bevægelse fra *ā-* til *i*-klassen og omvendt. Exempler på mangel af endelse i skånske lov, rune håndskriftet: af *eghn hænnæ* 13,10, *hænnæ* gift ualdær (råder for hendes giftermål) 3,2, i *sæþ sinni* 9,18. — Om ejeform er kun at mærke, at ord på -un (-on) i AM. 677 have -onar: *tíð | vittonar þinar* 40⁵, ⁶.

Nævneform flertal *hunkön* får -ir, der svarer til gotisk -eis; genstandsformen skulde have *-i, men fra *ā*-klassen er et *r* trængt ind, så at den bliver lig nævneformen; omlyden mangler. Exempler af AM. 677 på endelsen -ir i nf. og gf. fl.: of *allar aldir alda* 39²⁹ (got. Luc. 1,50: *in aldins alde*), *andir* 25²⁶, *axlir* 33¹⁰, *bénir* 53⁴, *crafir* 24²⁷, *igopnir* (d. e. i *gaupnir*) 65²⁸, *iarteinir* 16²⁴, *piflir* 20²⁶, *lvnþir* 19⁴, *lvetir* 35², *tíþir* 39⁸, *tiundir* 26²⁵, *þaccir* 66¹⁴, *þioþir* 46²⁸; af afledninger med -ni: *fornir* 40²¹, *ognir* 53¹⁶; af afledninger med -ti: *fottir*¹) 31¹⁸, en lignende afledning måske i *munofir* 34¹⁶; til denne klasse ere de afledte ord gæde over, som i got. ende på -iþa: *dvrþir* 66⁶, *girndir* 17²², herhen hører måske også *lvcpir* 52²². Jeg har her opregnet de eksempler på -ir, som jeg har samlet, skönt allerede så tidlig som ved tiden 1200 nogle ord må være gæde over fra *ā*-klassen til denne i nf.-gf. fl.; *andir* f. ex. har vist tilhørt en *ā*-stamme (hf. et. *aundv sini* Grágás, Finsens udg. I 33²²); *þjóðir* svarer til got. nf. et. *þiuda*, der er *ā*-stamme; i det ovenfor omtalte håndskrift 1812 på det kongel. bibl. står der *iærþer* (nf. fl., s. 65 spalte 1⁷), *stundir* .xii. (12 timer, nf., s. 51 sp. 2⁴), skönt ordene ere *ā*-stammer. — Hf. og ejef. fl. lånes fra *ā*-stammerne.

I nf. ental hu. skulde man vente -r, der kun findes i enkelte lævninger i denne klasse, men ellers herfra er kommet ind i *ā*-stammer. I *i*-klassen selv have *brúðr* og *vættir* (sml. got. gf. *brūþ*, nf. *vaihts*) bevaret *r*; gf. *brúði* (Grimnismál 39) er lånt fra

) tt er skrevet fuldt ud, men der er desuden punct over det første t.

ja-klassen og viser sin uregelmæssighed ved at mangle omlyd; gf. fl.: heipnar vættir Grágás hos Finsen I 22^{3a}). -r forekommer endvidere i poesi, ja i prosa, i nauðr, se Egilsson, Lex. poet.; nauðr er got. nauþs og ingenlunde hankön, som Fritzner tror. Sammenlignes

nf. nauðr gf. nauð hf. nauð ejef. nauðar, fl. nf. nauðir gf. nauðir
med staðr stað stað staðar, staðir staði,
ses det, at hele forskellen ligger i gf. fl.

Her må vi omtale de ha.-ord, der bøjes efter følgende mønster (bekkr bæk og bæk):

ental nf. bekk
gf. bekk
hf. bekk
ef. bekkjar, (bekks)
flertal nf. bekkir
gf. bekki
hf. (bekkjum)
ef. bekkja

Tilhøre de i- eller -ja-bøjningen? Ef. fl. kan forklares efter begge klasser, hf. fl. tilhører ja-bøjningen. Nf. og gf. flertal tilhøre i-bøjningen, men da gammel svensk har nf.erne bæccar, økia (d. e. -ar), bækia, drængiar, byar, gf. fl. lækia, særkiana, armlægga, skothwengia (Rydqvist II 43-47) efter ja-bøjningen, og da Hedebyrunestenen ligeledes har tregiar d. e. drengjar (Thorsen, De danske Runemindesmærker I 145, Raft i Ann. f. nord. Oldkynd. 1859 s. 157), kan man blive uvis, om de norsk-islandske eller de svensk-danske former ere de ældste. Grimm har vel truffet det rette ved at stille disse ord sammen med ord som staðr d. e. gøre dem til i-stammer, men tillige at antage, at nogle ja-stammer ere komne ind mellem dem; belgr svarer nemlig til got. gf. fl. balgi-ns, men beðr til got. badi (ik.). Vi måtte så antage, at i-klassen i ha. havde spaltet sig, således at i-omlyden dels faldt helt bort, dels gik igennem hele ordet, altsaa trængte ind i nf. og gf. ent. Ejef. et. bekkjar må vel forklares således, at -ar er = *-ais, og at j er fremkaldt ved den fra de andre forholdsformer indkomne i-omlyd, eller at j er kommet ind fra hf. og ejef. fl. Man kunde antage -jar udviklet af *-ajas ved omsætning af j; men det er ikke rimeligt.

Nogle ord blande former af a- og i-stammer, som hamr, ejef. et. hams af hama-, nf. fl. hamir af hami-. På sådanne uregelmæssigheder indlader jeg mig ikke her.

Gislason har ingen i-stammer; ord som bekr. henfører han til ja-stammerne (Oldn. Formlære § 132 c.).

Stammer på -u, i oldn. næsten blot af hankøn (hos Grimm: stærkt masc. og neutr., 3dje declination; hos Schleicher betegnes denne klasse med tallet 8, sml. 8 s. 656. 657.).

	got.			oldn.		
	ik.	ha.	hu.	ik.	ha.	hu.
stamme:	FEBU	SUNU	HANDU	FEBU	SUNU	
ental						
nf.	faihu	sunu-s	handu-s	fé	sunr	
gf.	faihu	sunu	handu	fé	sun	
hf.	faihu	sunau	handau	fé	syni	hendi
ef.	faihu-s	sunau-s	handau-s	fjár	sunar	
flertal						
nf.		sunju-s	handju-s		synir	
gf.		sunu-ns	handu-ns		sunu	
hf.		sunu-m	handu-m		sunum	
ef.		suniv-e	handiv-e		(suna)	

I intetkønnets hf. er fé (ol/o fé AM. 677 55³⁴) opstået af *féi, hvor i er fremstået på samme måde som i syni, hvilket senere skal forklares. Ejeformen findes tilfældig ikke på gotisk, men af ha. sunaus slutter man, at den har været faihaus; heraf vilde på oldnordisk blive *féar, der igen er blevet til fjár (Grágásen hos Finsen cap. 3 I s. 13¹¹ fjár). I hankønnet svare formerne i de fleste forholdsformer til de gotiske; hf. et. syni forudsætter en form *suniu, hvor a i sunau er svækket til i¹⁾; u blev kastet bort som i nf. fl.; synir må måske hellere udledes fra *sunius end fra sunjus; ef. suna svarer ikke til den got. form; den got. form er mulig særlig gotisk, da i denne forholdsform stigen af stammeudlyden (iv for iu) ikke skulde ventes; i det oldn. vilde man snarest vente *sunva, men v er borte, man må altså enten anse v for bortkastet, noget som ikke let kan bringes i overensstemmelse med lydreglerne, eller formen for lånt fra stammerne på -a. Nogle eksempler af AM. 677: et. nf. hofod þr 35²², hqtr 22¹⁷, sonr 18³¹; gf. mqt 21²⁵; hf. hetí 22²⁰, mqtí 18³⁸, fœni 19²²; fl. nf. érir 35¹⁸, ²⁰, sœnr 23¹⁰; gf. qro 35¹⁸, fono

¹⁾ Hf. på -iu findes i den oldhøjtyiske oversættelse fra 8de århundred af Isidorus, udgiven 1836 af Holzmänn: suniu II a 10, zi dhemu selbin si-diu (hujusmodi) II a 16.

39²³; hf. Tveim hottom¹) 61¹⁹. I gotisk ere hunkönsordene ganske lige med hankönsordene i bøjning, men oldnordisk har, på en eneste form nær, ingen hunkönsord, hvis bøjning stemmer med disse hankönsords; denne ene form er hensynsformen hendi (f. ex. i hende AM. 677 37¹⁹); derimod stemmer handus ikke med hönd, da s skulde blive til r, ej heller handjus²) med hendr, ligesålidt som handuns med hendr.

Når Luning tror, at i-bøjningen er trængt ind i ord som mögr, skjöldr, så at blot gf. fl. samt (hvor u-omlyd er tilstede) nf. og gf. ental bevare u-bøjningen³), så er denne forestilling urigtig; ikke en eneste form med undtagelse af ejef. fl. er lånt; selv hf. et. syni, der ikke ganske stemmer med gotisk, skyldes blot en anden udvikling og ikke lån.

Men medens grundstammen af u-klassen har holdt sig fri for berøring med i-klassen, gælder dette ikke just alle de ord, der oprindelig have hørt til u-klassen. I det mindste ordene på -naðr eller -nuðr må oprindelig have hørt til u-klassen, men have nærmet sig til i-klassen. Med denne endelse har det følgende sammenhæng. Den udgår fra afledningsendelsen sanskrit -tu, lat. -tu (i sta-tu-s), got. -tu, -þu, -du, f. ex. got. vahs-tu-s, dau-þu-s; når man nu på got. dannede et navneord af vrato-n (at rejse, f. ex. vratoda Luc. 8, 1) fik man vrato-du-s (en rejse, hf. fl. vratodum 2 Kor. 11, 26); ligeledes dannede man mannisko-du-s, menneskeligt væsen, af mannisks, stamme manniska-, menneskelig; sml. Schleicher, Compend. § 228 s. 373. Til -o-du- skulde nu svare nordisk -a-ðu-⁴), men tilfælde med n foran endelsen (som búnaðr) fremkaldte n's fremtrængen i de andre ord med, så at endelsen fik formen -na-ðu-. Exempler af AM. 677:

ental n. fognop^r 38⁵, ofmetnop^r 39²⁴.

g. fognop^r 23¹³, fvr of metnod 39²².

h. fvr fagnaþi 49⁴⁰, 54²², 58¹, at hernaþi 67¹⁹.

e. tū enf øfta fagnaþar 44⁴, metnaþar 31¹⁶.

¹) tt er her betegnet ved en ændring af t; i de i de nærmeste linier foran anførte eksempler har håndskriftet betegnet tt ved t med et punct over.

²) Formen handjus forekommer tilfældig ikke.

³) Udgaave af Edda s. 121 § 21 anm. 2.: "Das -u des thema erscheint im acc. pl., und bei mögr und skiöldr etc. im nom. und acc. sing. in dem umlaut, den es erzeugt hat. Die übrigen casus gehen nach decl. 2 (o: stammerne på -i), nur dass auch der dat. sing. i behalten hat und dieses i wie auch das i im nom. pl. umlaut bewirkt."

⁴) Sml. Gislason, Oldn. Formlære § 50 b γ) s. 14. 15.

flertal n.

g. of himnesca fagnaþi 65²⁵.

e. of sællec himnescra|fagnaþa 66¹⁸, 19.

I de her anførte eksempler stemmer nf. og gf. et. endnu med u-klassen ved den til u-omlyden svarende assimilation; derimod afviger 1) hf. ent. ved ikke at have i-omlyd, 2) gf. fl. ved at endes på -i ligesom i-klassens ord. Disse ord have altså i genstandsformens flertal gået den samme vej, som senere u-klassens øvrige ord slog ind på ved at danne former som syni. På samme måde som fögnuðr og andre ord på -nuðr have måske flere ord flyttet sig fra u-klasseu til i-klassen.

Enstavede stammer på en medlyd (en gane- eller tunge-lyd), mest af hunkønnet (hos Grimm 2den udgave stå disse ord i gotisk under anomalier 2); hos Schleicher betegnes denne klasse med tallet 1, sml. 1 s. 638. 639).

got.			oldn.	
hu.			hu.	
stamme:	BORG	NAHT	BÓK	NAHT
ental				
nf.	baurg-s	naht-s	(bók)	(nótt)
gf.	baurg	naht	(bók)	(nótt)
hf.	baurg	naht	bók	nótt
ef.	baurg-s	naht-s	(bókar)	nætr
flertal				
nf.	baurg-s	naht-s	bækr	nætr
gf.	baurg-s	naht-s	bækr	nætr
hf.	(þaurgi-m)	(nahta-m)	(bókum)	(nóttum)
ef.	baurg-e	naht-e	bóka	nátta

Hf. flertal lånes i got. fra i-stammerne; naht-s har nahta-m, der er lånt fra a-stammerne, skönt ordet er af hunkønnet.

Ved at forklare de oldnordiske former begynde vi med nf.-gf. flertal. Got. -s i baurg-s, *naht-s svarer til oldn. -r i bækr, rætr, nætr; men den oldnordiske i-omlyd finder ikke sin forklaring i de gotiske former; derimod finder den sin forklaring, når vi gå længere tilbage. Gotisk har næmlig foran -s udstødt et a; i sanskrit ender i stammer på en medlyd nf. og gf. flertal på -as, f. ex. af stammen wāk (stemme, tale, = lat. vōc- i vox) dannes nf. og gf. fl. wāk-as. Denne endelse -as må i den form, som ligger til grund for endelsen i de nordiske sprog, have svækket sit a til *i, så at vi altså få følgende udvikling:

*bāk-as, *bōk-is, *bók-ir, bøk-r
 *nakt-as, *naht-is, *nált-ir, næt-r.

Svækkelsen af a til i foran s er heller ikke uden eksempel i gotisk: således bliver afledningsendelsen sanskrit -as (gān-as = græsk γέν-ος, lat. gen-us) på gotisk til -is: hat-is (had), ag-is (frygt), riq-is (mærke)¹⁾, og i 2. pers. frems. nutid af ud-sagnsordene svarer -is til skr. -asi, got. bairis = sanskr. bha-rasi. Græsk svækker i nf. fl. af ord paa en medlyd a til e, så at endelsen bliver -es; genstandsformen har -os, måske af en grundform på *-ams (se Schleicher). Man sammenligne nu græsk νῦν-es med oldn. nætr. Exempler af AM. 677: bœcr (nf.) 35¹¹, hendr (nf.) 32²³, (gf.) 43²⁷, of rótr 48². — Ejeformens flertal, bóka (boca AM. 677 35¹⁰), dannes af stammen som i gotisk; hf. fl. dannes som af stammer på -ā, bókum (bocom AM. 677 35¹⁴) af bókā-.

Ejeform ental på -r svarer til den gotiske form på -s, men har en omlyd i rodstavelsen, der ikke forklares af gotisk, men som viser tilbage til sanskrit -as i wāk-as (ejef. af stammen wāk); denne endelses a er svækket til i, således fremstod *-is, som den nordiske form forudsætter. Græsk svækkede a til o (ὀπ-ός), latin til i (voc-is). Altså svarer ejf. nætr (nētre² AM. 677 66²³) af *naht-is til græsk νῦν-ός. — Ejeformen på -ar (bókar) er lånt fra bøjningen på -ā. — Nævneform ental, som nótt, er lånt fra ā-bøjningen og har derfor u-omlyd, når den kan modtage den. Genstandsformen får ligeledes u-omlyd, der er kommen ind ved indflydelse fra ā-bøjningen. Også hensynsformen får u-omlyd, der er kommen ind fra ā-klassen, men i AM. 677 er nótt (a miþri nott 50⁹, anecqueri nott²) 56²⁷) uden -u, altså dannet som hf. hu. i i-klassen³⁾. Når -u her forekommer i disse ord, er formen fuldstændig dannet efter ā-klassen.

Denne bøjningsklasse indeholder kun ganske få hankønsord, nemlig stammerne mann-, fót-, fingr- og vintr-, hvorefter dannes

¹⁾ Se Schleicher, Compendium § 229 s. 378. Forøvrigt bøjes disse ord i gotisk således, at stammen foreges med et -a, som om afledningsendelsen var -isa.

²⁾ tt er i dette og det foregående eksempel betegnet ved en ændring af t.

³⁾ I AM. 677 4to findes fra bocini 65², ligeledes findes aevþi more 33⁹ og tiere, så vidt jeg kan se, i hf. Sk. L. har, som før anført, marko, også sia[n]gu er vel af en oprindelig medlydstamme; derimod har den at ættæbot 5,9; a bok 14,2 må vel også være hensynsform.

nf.-gf. fl. menn, fœtr, fngtr, vetr af *mannis, *fótis o. s. v.; gotisk har mans (ved siden af mannan-s) i nf.-gf. fl. = on. menn. Entallet går, i det mindste i de forholdsformer, hvor forskellen kunde mærkes, efter a-klassen (manni, manns), eller u-klassen (fœti, fótar). Hf. fl. låner fra a- eller u-klassen, men ejef. fl. hører til den oprindelige medlydstamme. Til at overse forholdet tjene:

	got.	oldn.	græsk	oldn.
stamme:	MANN	MANN	ΠΟΛ	FOt
ental				
nf.	(manna)	maðr	πόυ-ς	(fótr)
gf.	(mannan)	mann	πόδ-α	fót
hf.	mann	(manni)	ποδ-ι	(fœti)
ef.	man-s	(manns)	ποδ-ός	(fótar)
flertal				
nf.	man-s	menn	πόδ-ες	fœtr
gf.	man-s	menn	πόδ-ας	fœtr
hf.	(manna-m)	(mönnum)		(fótum)
ef.	mann-e	manna	ποδ-ων	fóta

Exempler af AM. 677: hf. fœti 67°, gf. fl. fœtr 46²⁰, Þria vetr 48⁶.

Sammenligne vi de nordiske ord af denne klasse med de gotiske, ville vi ikke finde mange, som ere fælles for begge sprog; got. baurgs er gået over til i-klassen i oldn., bryst-s (fl.) er endel forskellig i form fra oldn. brjóstr, intetkøn med a-stamme; derimod svarer nahts til nótt, miluks (ejef. miluks) til mjólk, ejef. mjólkr (således hedder ejef. ifølge Jonssons og Fritzners ordbøger, sml. Rask, Anvisn. till Isländskan 1818 s. 91 § 166), samt hankönsordet fl. mans til menn. Men der ere visse almindelige ligheder; både got. og oldnordisk böje efter denne böjning næsten blot enstavede ord (got. mitad-s μέτρον er flerstavet¹⁾; her er ikke tale om de ordrækker, vi senere behandle særlig); såvel gotisk som nordisk böje næsten alene hunkönsord på denne måde; stammeudlyden er i gotisk i hu. en af lydene k g h t d þ, i nordisk er den fortrinsvis k g t d. Sammenligningen med gotisk svigter tildels i det enkelte, men des mærkeligere bliver nogle af disse oldnordiske ords overensstemmelse med ord i stammebeslægtede sprog udenfor vor sprogklasse. Ikke alene stemmer fl. næt-r, ligesom gotisk *naht-s, med græsk νύκτ-ες, men også fœt-r med gr. πόδ-ες, sanskrit nf. fl. pād-as,

¹⁾ I miluks synes u indskudt, sml. lat. mulgere, græsk ἀμύλλω.

gf. fl. pad-as¹⁾ af pad, uagtet gotisk har fotjus, tenn-r eller tenn med gr. *ὀδόντ-ες*, sanskrit gf. fl. dat-as²⁾, uagtet gotisk i gf. fl. har tunþuns, gæs-s med græsk *χῆν-ες* af **χένσας*, mýs-s med græsk *μύ-ες* af **μύσ-ες*, dyr-r med skr.-stammen dvār eller dur (bu.), end-r med den latinske stamme anat- (nf. anas).

Sædvanlig pleier man at betragte denne classes hunkönsord på en anden måde. Man plejer at betragte dem som stammer på -u. Hvad formernes forklaring angår mener Lünig: 'Das femininum ist eigentlich schon ganz in decl. 2 (d. e. i-bøjningen) hinübergetreten' (Edda s. 121 § 21 anm. 3). Men forskellen er dog ellers ikke så ringe. i-stammerne have i nf.-gf. fl. selvlyden i foran r, disse have den ikke, men blot r; hine have ingen omlyd, disse have den. Medens denne classes bøjning i nf.-gf. flertal viser tilbage til en fjærn oldtid og har fulgt en meget regelbunden udvikling, nødes man, når man gör disse stammer til u-stammer, til at tillægge bøjningen en uregelmæssig udvikling, som man ikke er istand til at forklare uden ved at tillægge sproget flere spring. Hvad der har forledet til at søge u-bøjning i disse ord; er, foruden den ydre lighed med u-klassens nf. flertal, sandsynlig det, at tönñ, hönd, kinn og af hankönsordene fótr og vetr svare til got. u-stammer: tunþu-s, handu-s, kinnu-s, fotu-s, vintru-s. Hvad tönñ og fótr angår, da stemmer, som anført, tenn eller tennr, fœtr, ja i nuværende dansk tænder og fødder (med stødende tonehold) nøjere med *ὀδόντ-ες* og *πόδ-ες*, end gotisk **tunþju-s* og *fotju-s*, gf. *tunþu-ns* og *fotu-ns*, stemmer med sprogene udenfor vor sprogklasse; gotisk har overført nf.-gf. fl. i disse ord til u-bøjningen, ganske som det, også af et æmne på en medlyd, af broþar danner nf. fl. broþrju-s og gf. broþru-ns efter u-klassen. Forøvrigt danner nordisk også, som før bemærket, hf. ent. fœti, ejef. fótar efter u-bøjningen. Hvad de andre ord angår, kan det gerne være, at et og andet ord (got. kinnu-s er = græsk *γένυ-ς* og, som det synes, sanskrit hanu-s) i nordisk kan være overført til medlydstammernes bøjning; det beviser intet for klassen i dens helhed. Got. *tunþus* er hankön som græsk *ὀδούς*, lat. dens, sanskr. dat- og danta-; oldnorsk tönñ er hu., en afvigelse fra det almindelige, som ikke har været udbredt

¹⁾ Bøthlingks og Roths ordbog.

²⁾ Litauisk danti-s har i ejef. fl. dant-ú af stammen dant-, Schleicher, Litauische gramm. s. 188.

over hele Norden, ti i Gutalag er ordet *hankön*; denne forskel i kön har dog ikke medført nogen afvigelse i flertalsbøjningen. 'I Gottl. L. 19: 25 är, oansedt den till form feminina¹⁾ ack. pl. tendr, detta ord, såsom af sammanhanget erfares, taget maskulin, liksom ännu på Gottland' siger Rydqvist II 156. Men at flertalsdannelsen er den samme, viser, at den ikke kan være feminin, men er fælles for begge kön. Ligesom den sædvanlige anskuelse nøder til at tillægge *hankönsord* *hunkönsbøjning* (nf., gf. fl. *föetr*), nøder den også til at tillægge *hunkönsordet* *hönd* en *hankönsform* i hf. *hendi*²⁾. For alle sådanne foranledninger til forundring slipper man ved at anse u-klassen for helt forskellig fra denne. Kun indeholder u-klassen næsten blot *hankönsord*, denne klasse næsten blot *hunkönsord*.

Også oldengelsk har nogle ord, som i bøjning ganske svare til de omtalte oldnordiske; nf., gf. flertal kaster endelsen bort, men har, om muligt, i-omlyd: i *hunkön* *niht*, nf. og gf. fl. *niht*; *wiht*, *wiht*; *bóc*, *béc*; *mús*, *mýs*; *lús*, *lýs*³⁾; *burh*, *byrig*; *gós*, *gés*; *bróc*, *bréc*; *turf*, *tyrf*; i *hankön* *man*, *menn*; *fót*, *fét*; *tóð*, *téð* (*tand*), se Rask, a grammar of the Anglo-Saxon tongue 1830 s. 42 § 106, s. 40 § 96. Også her forudsættes endelsen *-is. Med hensyn til de enkelte ord har oldengelsk nogle tilfælles med gotisk, andre med oldnordisk. Grimm har Deutsche gr. I² 646, 647 henført disse ord til anomalier, hvad der efter hans system var den rigtige plads, men da han således var kommen vel over de oldengelske ord, bliver det underligere, at han har kunnet tage fejl af de nordiske. Senere har Eittmüller (Lexicon Anglosaxonicum 1851) givet disse oldengelske ha.- og hu.-ord plads mellem i-stammerne; det samme gör Heyne (Kurze Laut- und Flexionslehre der altgerman. Sprachstämme)⁴⁾; omtrent ligesådan bærer C. F. Koch sig ad (Histor. Gramm. der engl. Sprache I 1863); de ere alle komne ind på en afvej.

På lignende måde som disse medlydstammer böjes nogle enstavede *hunkönsstammer*, der i det mindste tilsyneladende ende på en selvlyd. I nogle af disse ord kan en medlyd være

¹⁾ Udhævet af mig.

²⁾ Lünig, Edda s. 122: 'Merkwürdig ist der dat. hendi von hönd, wie nach dem masculinum gebildet'.

³⁾ cú, cý, se senere oldn. kýr.

⁴⁾ For enkelte ords vedkommende har Heyne været på det rette spor, § 117 3) s. 273.

udfalden; dette er i det mindste tilfældet i tá, fl. tær, hvor h er bortkastet (lat. digitus, Curtius gr. Etym. I 104 nr. 11). I andre have vi stammer på en 'tvælyd' eller en lang selvlyd (hos Schleicher betegnede med tallene 6. 7 se s. 654. 655).

Man sammenligne:

	sanskrit.	oldn.	græsk	oldn.
stamme:	gau	kú	'x	sú
ental				
nf.	gau-s (af *gāu-s)	kýr	ǵ-ς	sýr
gf.	gā-m	kú	ǵ-ν	sú
1)	gaw-i	kú	ǵ-ι	sú
ef.	gō-s (af *gau-s)	kýr	ǵ-ός	sýr
flertal				
nf.	gāw-as	kýr	ǵ-ς	sýr
gf.	gā-s, gāw-as	kýr	ǵ-ς	sýr
hf.	gō-bhjas ²⁾	kúm		súm
ef.	gaw-ām	kúa	ǵ-ων	súa

kýr og sýr i ejef. ent. og nf.-gf. fl. forudsætte *kú-is, *sú-is og disse udgå igen fra former på -as. Stammen sú- stemmer med græsk; i stammen kú (= sanskritstammen gō eller gau) synes ú = et ældre au.³⁾ I nf. et. er endelsen r i kýr, sýr let at forklare, men omlyden vanskelig. Som kýr og sýr böjes ær, gf. á (et får); dette ord må oprindeligt have været en i-stamme, sml. sanskrit awi-s, lat. ovi-s, græsk homerisk ὄϊ-ς, attisk οἰ-ς; måske dét forklarer omlyden i nf. et. Exempler: nf. et. kýr Biskupa sögur I 335⁸ (af Jarleinabók Þorláks biskups i AM. 645 4to, et meget gammelt håndskrift), ligeledes Grágás, Finsens udgave cap. 246 II s. 193⁹, Sýr Grágás, samme cap. s. 194¹⁷, gren Bisk. s. I 334³, gf. o Bisk. I 334³, hf. kvni Bisk. I 335¹⁸, one samme sted 334¹⁹, ejef. kýr (kýr húþír) Grágás II 194²⁰, nf. fl. ær samme sted 193²⁰, gf. fl. kýr lin. 18, ær lin. 24.

Stammer på -and, nutids-tillægsformer i hankøn brugte som navneord (hos Schleicher betegnede med 4a se 4a s. 644. 645).

¹⁾ I sanskrit stedform, i oldn. og græsk hf.

²⁾ af *gau-bhjas.

³⁾ Schleicher tilføjer ved '6. Diphthongische stämme' og '7. Stämme auf wurzelhaftes t, ú': Nur arisch und südeuropäisch' (s. 654); dét falder altså bort.

	got. ha.	oldn. ha.
stamme :	GIBAND	GEFAND
ental		
nf.	giband-s	(gefandi)
gf.	giband	(gefanda)
hf.	giband	(gefanda)
ef.	(gibandi-s)	(gefanda)
flertal		
nf.	giband-s	gefendr
gf.	giband-s	gefendr
hf.	(gibanda-m)	(geföndum)
ef.	giband-e	gefanda

I got. lånes ejef. et. fra a-stammerne, i oldn. lånes hele ental fra an-stammerne, det vil sige, stammen udvides med et -an. Om hf. fl. i got. og oldn. lånes fra a- eller an-stammerne kan ikke ses. Nf.-gf. flert. har i gotisk, ligesom den foregående klasse, -s, og i oldnordisk, ligesom den foregående, -r; ligesom i den foregående klasse har oldnordisk her i-omlyd; denne omlyd forklares af sanskrit nf. fl. bharant-as, gf. fl. bharat-as, græsk nf. *φάρωνας*; det oprindelige -as blev svækket til *-is, som ligger til grund for den nordiske form. Forholdet er altså her i sanskrit, græsk, gotisk og oldnordisk det selvsamme som i foregående klasse; man ser altså, at det ikke er tilfældigt, at bønder (med stødende tonehold og i-omlyd) nu på dansk har ydre lighed med tænder, fødder.¹⁾ Ejef. fl. er dannet af den oprindelige stamme, men ser ud som af a-stammerne. Exempler på nf.-gf. fl. ere hyppige i AM. 677; jeg optegner her nogle af dem: brenendr 37⁸⁵, eigendr 32¹¹, elfcendr iarþligra hluta 30²⁹, heimf unendr 30²⁹. På samme måde dannes nf.-gf. fl. fiandr AM. 677 41⁹ (= got. fįjands) og frendr 49⁸⁵ (= got. frijonds).

Jeg anfører her bøjningen af got. menoþs, oldn. mánaðr, fordi dette ord, som ordene på -and, er en tostavet hankönsstamme;

¹⁾ Fried. Pfeiffer, Altnord. lesebuch 1860, mener, at disse ord på -andi i fl. gå efter u-bøjningen (s. 171 § 227) og tillægger altså gamle sprogformer en meget ny oprindelse.

de med en * mærkede gotiske former forekomme tilfældig ikke; eksemplerne ere, når de mærkes R. (d. e. Rimbegla), tagne af det, der er skrevet med den ældste hånd i håndskriftet 1812 4to i den gamle kongel. samling her i København¹⁾, a og b betegner sidens 1ste og 2den spalte; når eksemplerne mærkes Gr., ere de tagne af Finsens udgave af Grágás, 1ste bind, de citeres efter siden.

	got.	oldn.
	ha.	ha.
stamme:	MANĀþ	MANĀþ
ental		
nf.	menop-s	monop̃r R. 65 ^{b19}
gf.	*menop̃	monop̃ ³⁾ R. 65 ^{b15}
hf.	menop̃	(manaþe R. 65 ^{b27} , Gr. 12 ²⁶)
ef.		(mánaðar) ³⁾
flertal		
nf.	*menop̃-s	mænoþrner ⁴⁾ R. 53 ^{b15} , manvðr Gr. 37 ¹⁸
gf.	menop̃-s	manvþr Gr. 34 ²
hf.	(menop̃u-m)	(monop̃om R. 52 ^{a13} , manod̃om Gr. 8 ¹¹)
ef.	*menop̃-e	manaþa R. 51 ^{a11}

Got. låner hf. fl. fra u-stammerne, oldn. fra a- eller u-stammerne. Oldn. böjer ental ligesom fagnaðr, fögnuðr, på grund af ligheden med stammerne på -aðu-. Fl. nf. og gf. svare til de gotiske former, kun er u i anden stavelse vanskelig at fatte. Senere finder man -aðr; i Annales regii (gamle kongel. saml. 2087 4to) står blad 7 side 2 lin. 5 i gf. fl. mánaðr.

Stammer på -tar og -ðar, slægtskabsnavne af hankön og hunkön (hos Grimm 2den udgave stå disse ord såvel i got. som i oldn. under anomalier 1); hos Schleicher betegnes denne klasse med 5a, se 5a s. 650. 651).

¹⁾ Sml. beskrivelsen i Diplomatarium Islandicum I s. 181. Den ældste hånd er meget gammel, fra omtr. 1200.

²⁾ Der står på dette sted accent over det andet o eller over n; mulig var det tilsigtet at sætte den over første stavelse.

³⁾ På ejef. et. har jeg intet eksempel optegnet.

⁴⁾ Her synes at stå accent over o i anden stavelse, sml. anm. 2.

	got.	oldn.
stamme:	BRÜPAR	BRÓÐAR
ental		
nf.	broþar	bróðir
gf.	broþar	bróður.
hf.	broþr	bræðr, bróður
ef.	broþr-s	bróður
flertal		
nf.	(broþrju-s)	bræðr
gf.	(broþru-ns)	bræðr
hf.	(broþru-m)	(bræðrum)
ef.	broþr-e	bræðra

Et og andet i den oldnordiske bøjning er her dunkelt; det er således dunkelt, hvorfor a i got. broþar bliver til i i nf., til u i gf.; ligeledes, hvorfra omlyden kommer i hf. bræðr; ti at sanskrit stedform bhrātari ligger til grund, synes ikke tilstrækkeligt til at forklare formen, da dette -i sandsynlig måtte falde bort, førend sproget kendte til omlyd. Men det, som for os er det vigtigste, er klart nok, nemlig at nf.-gf. fl. i oldn. ere dannede ganske på samme måde, som i de to foregående klasser; feðr, bræðr forudsætter formerne *faðr-is, *bróðr-is, som svare til græsk (nf.) *πατέρες*, sanskrit (nf.) *pitaras*, *bhrātaras*¹⁾; a blev svækket til i, der fremkaldte omlyden; da s blev til r, faldt det ved selvlydens udstødelse bort, fordi et andet r gik iforvejen; gotisk står ikke her på så gammelt et trin som oldnordisk, da u-bøjningen trænger frem; broþrju-s, broþru-ns svare ganske til fotju-s, fotu-ns, tunþu-ns. I oldnordisk er hensynsf. fl. lånt, sagtens fra a-bøjningen; omlyden er fra nf.-gf. flertal trængt ind i de øvrige fl.-former. — Exempler af AM. 677 på den dobbelte hf.: *feþr oc fœni* 19⁹⁹, 33⁵, *meþ feþr* 22⁴, *fra fauþor sinom* 30¹⁰; ejef. et. hedder *foþor* 17⁸⁴.

Stammer på *-an* og i hunkøn på *-æn* (hos Grimm: svagt masc. og fem., 1ste (og 2den) decl., samt svagt neutrum; hos Schleicher betegnes denne klasse med tallet 3, sml. 3 s. 642. 643).

¹⁾ Sanskrit gf. fl. *pitṛn*, *bhrātṛn*, *mātṛs* er en yngre, særlig sanskritisk udvikling.

	ik.	got. ha.	hu.		ik.	oldn. ha.	hu.
stamme:	HERTAN	HANAN	TUNGĀN	HIARTAN	HANAN	TUNGĀN	
ental							
nf.	hairto	hana	tuggo	hjarta	hani	tunga	
gf.	hairto	hanan	tuggon	hjarta	hana	tungu	
hf.	hairtin	hanin	tuggon	hjarta	hana	tungu	
ef.	hairtin-s	hanin-s	tuggon-s	hjarta	hana	tuugu	
flertal							
nf.	hairton-a	hanan-s	tuggon-s	hjörtu	(hana-r)	(tungu-r)	
gf.	hairton-a	hanan-s	tuggon-s	hjörtu	hana	(tungu-r)	
hf.	hairta-m	hana-m	tuggo-m	hjörtum	hönnum	tungum	
ef.	hairtan-e	hanan-e	tuggon-o	hjartna	(hana)	tungna	

Men i tillægsordet har oldnord. følgende former:

stamme:	GÓÐA-N	GÓÐA-N	GÓÐA-N
ental			
nf.	góða	góði	góða
gf. hf. ef.	góða	góða	góðu
flertal			
nf.	góðu	(góðu)	góðu
gf.	góðu	(góðu)	góðu
hf.	góðum	góðum	góðum
ef.	(góðu)	(góðu)	(góðu)

Gotisk gør ingen forskel her mellem navneordene og tillægsordene; dét gør oldnordisk; men deraf følger, at vi ikke ensidig må behandle navneordenes formudvikling, men også tage hensyn til tillægsordene, da adskillelsen er særlig nordisk og begge dele må vise tilbage til fælles grundformer.

I intet kønn er udvikles alle former efter lydreglerne, når følgende puncter undtages. Hf. og ef. ental hjarta, góða forudsætte former som *hertan, *hertan-s; svækkelsen af *-an til -in er her særlig gotisk. Med hensyn til nf.-gf. fl. i navneordene kan det være spørgsmål underkastet, om de norsk-islandske former uden -n eller de svensk-danske med -n (oldnorsk augu, gl. svensk øghun, ørun, Sk. lov 5,10 øghon) ere de ældste. Ejef. fl. af tillægsordet afviger; se herom senere.

Hankønnet udvikles regelmæssig efter lydreglerne, undtagen forsåvidt hf. og ef. forudsætte former som *hanan, *hanan-s; svækkelsen af *-an til -in er her særlig gotisk. I flertallet skulde man vente, at nf. og gf. som i de andre stammer

på en medlyd bleve ens, man vilde vænte at -ns faldt bort i begge forholdsformer; gf. hana er regelmæssig, men i nf. er -r kommet ind fra böjningen på -a; et sligt tilføjede -r har oldn. også i andre former for nf. fl. ha.: þei-r = got. þai, tvei-r = got. tvai, samt i tillægsordenes ubestemte böjning, som blindi-r = got. blindai; dette -r er kommet ind fra de former, hvor det havde hjemme (hleifar, belgir, synir). Hf. fl. svarer til den gotiske form. I ejef. fl. skulde man efter lydovergangene vænte -na; da nu alle andre flertalsformer vare komne til at se ud som de tilsvarende former af a-klassen, antog også denne a-klassens form, den fik -a for -na; derved fik man desuden en adskillelse fra ik. og hu. Men omvendt udviklede sig i digtersproget af ejef. fl. gumna, bragna nogle ny flertalsformer, (nf.) gumnar, bragnar og nogle flere; sådanne former ere altså langt fra at bevare det oprindelige. Denne udvikling har Rask meget klart gennemskuet; han siger, Anvisn. till Isländskan 1818 s. 71 § 121: 'Några få gamla poetiska ord antaga i plur. ändelsen nar för ar; t. e. gumi en man, plur. gumnar; dock finns äfven gumar, och det insatte n har utan tvifvel sitt egentliga ursprung från genit. gumna, hvarifrån det äfven insmygt sig i de andra ställningar. Enligt Mæsogothiska, Allemanniska och Anglosachsiska borde nemligen gen. plur. öfverallt i den enklare hufvudflooken sluta sig på na...¹⁾ Tillägsordets flertal afviger med undtagelse af hensynsformen aldeles.

I hunkønnet er entallet regelmæssig udviklet; ejf. tuggon-s bliver, da -ns skal falde bort, efter lydreglerne til tungu (cono þerrar AM. 677 60²⁾). Nf.-gf. flertal skulde ligeledes ifølge reglerne kaste -ns bort og ende på -u, og denne form findes virkelig, hvad der her er af vigtighed, i tillægsordet. Navneordene tilføjede et -r såvel i nf. som i gf. (dufor nf. AM. 677 40¹⁷⁾, gf. 40¹⁸⁾); dette -r er kommet ind fra ā-stammerne (gjafar), hvorfra det også trængte ind i gf. fl. af i-stammerne. Med hensyn til denne til sætning af -r efter analogi sammenlign også det, der nylig blev sagt om blindi-r o. s. v.²⁾ Hf. flertal er regelmæssig; ejef. fl.

¹⁾ I Gutasaga kaldes (cap. 2) Gutlands beboere gutar, men samme sted omtales gutnal þing d. e. gutna alþing. Sml. Rydqvist II 239. 240. — Sammenhængen med formerne på -nar skulde vel ikke være den, at digterne havde brugt -na i ejf. fl. og at man senere, ved gengivelsen af digtene, ikke havde forstaaet det og derfor tillagt digterne former på -nar?

²⁾ Grimm var på det rette spor i 1ste dels 1ste udgave af D. gr. (1819), han yttre side 167, 168: 'Die schwache Decl. hat sich unvollständiger als

også, undtagen forsåvidt man skulde vente -a- i mitten beholdt, eftersom gotisk har -ono, men qinono bliver til kvenna. Ejeformens fl. af tillægsordene afviger.

Tillægsordenes flertal er udviklet således. Ad lydudviklingens vej fik man góðu i nf.-gf. ik. og i nf.-gf. hu.; fra disse former trængte det frem til nf. og gf. af hankønnet ¹⁾ og til ejeformen i alle køn; denne fremtrængen lettedes måske derved, at det desuden herskede i tre forholdsformer i hunkønnets ental. Nu er endelsen -u trængt ind i hensynsformen med. Exempler på -um i hf. fl. af AM. 677: *J enom fornom logom 44²⁶, i enom nviom logom 44²⁸, fagna enom verflom hlutum 40²⁹. 2)*

De gotiske ord på -areis (stammen ender på -arja-; de betegne personer) svare til oldnordiske på -ari, hvis ental altså er dannet som af en stamme på -aran. I AM. 677 finder jeg *lavfn'i 16⁹, 13*, ejf. et. *lavfn'a 16¹⁶*; dette synes at skulle betyde

in allen übrigen deutschen Sprachen entfaltet. . . . theils mangelt die eigentlich schwache Form für den Nom. und Acc. Pl. Diese sollten statt hanar und tungur vielmehr lauten: hana und tungu. . . . Dass aber für den ganzen Plur. ursprünglich schwache Form da gewesen seyn müsse, lehrt die Analogie der Adjectivdeclination, die den Pl. nicht auf ar und ur, sondern durch alle Geschlechter auf u endigen lässt. Dieses u ist vermuthlich mit einem Nasalton auszusprechen'. Men i 2den udg. 1822 s. 820 forklarer han 'gumnär' af et theoretisk gotisk 'blōmanōs', og 'tūngūr' af 'tūngonār, tūngnār'; i *Gesch. d. deutsch. sprache* (1848) II 952 forklarer han hanar af 'hananas', 'hanas', 'hanās' og tungur af 'tūngōnōs', 'tūngōns, tūngōs'. — Såve omtaler et par gange ejeformen -ur i Gutalagens hunkönsord af den her behandlede klasse, f. ex. kirchiur, cunur (*Annaler for nord. Oldkyndigh.* 1853 s. 360, *Nordisk universitetstidskrift* III, IV (Upsala) 107. 108, *Gutniska urkunder* s. XIV-XVI). Han efterviser den også på runestene på fastlandet. Det følger af det ovenstående, at jeg ikke kan være enig med ham i, at dette r er 'en virkelig alderdomens perla, en af de högsta prydnaderna för Gutniskan och ett af de mest afgörande vittnesbörden för dess höga Germaniska adel' (sidstanförte sted s. XIV). Men hans slutningsmåde er forsåvidt rigtig, som man måtte vente, at got. -ons svarede til det samme på alle puncter. -r er kommet ind fra ejf. et. af a-stammer (oldn. gjafar) og i-stammer.

¹⁾ Endelsen -a i nf. fl. ha., som man efter gotisk -ans måtte vente, findes virkelig i sådanne tilfælde som: *sammøðra brøðr, samfeðra brøðr*, Grågåss, hos Finsen I 195²², 23.

²⁾ Mange eksempler på -um i hf. fl. af det bestemte tillægsord ere samlede af Jon Thorkelsson, Nogle Bemærkninger om C. Iversens islandske Formlære, i *Efterretninger om Latinskolen i Reykjavik* 1860-61, s. 56 ff.

lausneri, -a; men uden forkortning står der laefnari 40⁹, sca-
pari 40⁶, ef. laefnara 42⁸⁹. I den stokholmske homiliebog (per-
gamentshåndskriftet 15 4to på det kongel. bibliotek i Stockholm)
synes kennerom (lærere) og flere former (Rydvqvist II 206) at have
-er- skrevet fuldt ud. -er- står det gotiske nærmere, da man
skulde vente omlyd. Gutalag har ains lanz domera 19,1 og
þriggia domera 19,35.

Forbindelsen mellem denne klasse og de 3 foregående ser
man af flertallet øxn af oxi eller uxi; her er en stamme på -an
(uxan-) behandlet således, som man behandlede f. ex. tann-; øxn
er opstået af en form *oxan-is eller *oxn-is, hvor i fremkaldte
omlyd og det af s fremgåede r (*øxn-r), som i tenn, bortfaldt
efter n. Sanskrit har stammen uxa-; på gotisk findes Luc.
14, 19 juka auhsne, som det synes, af en stamme auhsan-,
bøjet uregelmæssig. Om overgangen o - ø se dette tidskr. II
306 under 3]. Exempler af AM. 677: gf. et. oxa fin 48¹³, nf.
fl. Øxn 44²³, ³³, ejef. fl. Øxna oc 28⁶, øxna ok 29¹⁸; 29¹⁷ står
Oxna oc, hvor strengen gennem o vel blot er glemt. Sml. Ryd-
qvist II 171.

Stammer på -in, af hunkön (hos Grimm i 1ste udgave:
svagt femininum, 3dje declination, i den 2den udg. er denne
bøjningsklasse opstillet med spørgsmål om rigtigheden, og or-
dene stillede under stærkt femin., 2den decl.).

	got.	oldn.
	hu.	hu.
Stamme:	siukin	siukin
ental		
nf.	siukei	sýki
gf.	siukein	sýki
hf.	siukein	sýki
ef.	siukein-s	sýki.

De gotiske ord kunne have flertal; men der er mig intet exem-
pel bekendt på flertal af de oldnordiske; Rask giver æfi i nf.-gf.
fl. æfir; hvis det forekommer, må det forklares som tungu-r.
Exempler af AM. 677: n. mildi 38⁸⁸, speci 35⁷, criflñi 44¹⁰; g.
criflñi 44²; h. i raqri fegini 38¹⁴; e. mildi finar 48³⁹, til þessar
criflñi 44³, efli finar 52¹³. I gotisk bøjes hunkön af højere
grad og af nutidens tillægsformer som stammer på -in. I old-
nordisk sker det samme; men i flertal er formen på -i (af *-ins)
fra nf.-gf. hu. trængt ind i nf.-gf. ik. og ha. (oc urþo hiorto

þerra gloandi ivan AM. 677 18⁵) og i ejef. (ena | fvri feþra AM. 677 44⁸⁴, ⁸⁵); hf. har -um (exemplar af AM. 677: enom mérom boþorþom 26²⁸, at enom íþrom hlutum sín/ líff 29²⁰, enom ytrom hlutum 32⁴⁰)¹).

Efter at vi have gennemgået alle klasserne, opstår det spørgsmål: hvorledes skulle vi nu anvende navnene åben og lukket (Rasks navne), stærk og svag (Grimms navne)? Jeg mener, at vi kunne beholde såvel Rasks som Grimms navne, men give dem en noget anden anvendelse. Hovedmodsatningen synes i oldnordisk at blive imellem *an-*, *ān-* og *īn-*stammerne på den ene side og alle de andre på den anden side, og denne modsætning vil kunne betegnes med navnene svag om stammer på *-an*, *-ān* og *-īn*, og stærk om alle de andre; herved vil man desuden praktisk anvende navnene mest overensstemmende med det hidtil brugelige. Men da der desuden, især i gotisk, kan være trang til en adskillelse mellem stammer på en selvlyd og på en medlyd, vil man hertil kunne anvende navnene åben og lukket, således at de ny klasser (enstavede stammer, stammer på *-and* og på *-tar*, *-dar*) regnes sammen med de svage navneord til de lukkede, men resten af de stærke anses for åbne navneord. Dette vil omtrent stemme med Rasks anvendelse af disse navne for latin (og græsk)²), men praktisk vil i de gotiske sprog anvendelsen næsten blive den omvendte af Rasks (i Vejledn. 1832); da han nemlig holdt sig til de tilsyneladende bøjningsæmner, og stammens sidste bogstav for det meste var skjult, blev følgen den, at stammer på en medlyd syntes at ende på en selvlyd (af *TUNGĀN* så man blot *tunga-*), stammer på en selvlyd at ende på en medlyd (af *LANDA* så man blot *land-*). Selv ved de stammer, der må opfattes ens efter Rasks system og det her antydede, nemlig stammer som *VALLU*, må navnet dog vendes om, da de hos Rask regnes til de lukkede stammer. Både efter Rask og efter den her antydede opfattelse blive ord som *rót*, fl. *rœtr*, lukkede; men her er ligheden i op-

¹) Sml. Thorkelssons nylig anførte afhandling.

²) Men i latin og græsk må *i-* og *u-*stammer betragtes som lukkede. Der kunde iøvrigt være grunde for, især i got., at gøre det samme her; så blev alene *a-* (*ā-*, *ja-*, *jā-*) klassen åben. Den vilde i gotisk adskille sig fra de andre klasser ved en stærkere adskillelse af *ha.* og *hu.*

fattelse dog blot ydre, og i virkeligheden er modsætningen her størst; medens Rask ellers regner for lidt til stammen, forøger han den her med et -u. Iøvrigt må det bemærkes, at Rask (i Vejledn. 1832) ikke bruger ordet stamme, men blot taler om endelsen d. e. stammeudlyden.

Resultatet af udviklingen her er altså, at vi få følgende klasser.

I. Stammer på en selvlyd, åbne stammer:

1. på -a (ik. og ha.) og -ā (hu.),	hos Schleicher 10
på -ja (ik. og ha.) og -jā (hu.)	10b
2. på -i (ha. og bu.)	9
3. på -u (ha.)	8

II. Stammer på en medlyd, lukkede stammer:

4. enstavede stammer på en medlyd (mest hu.)	1
5. stammer på -and (ha.)	4a
6. på -tar og -ðar (ha. og hu.)	5a

Alle disse stammer (1-6) ere stærke.

7. Stammer på -an (ik. og ha.) og på -ān, -īn (hu.),	3
svage navneord.	

I den praktiske sproglære, hvor et dybere gående hensyn til gotisk er uanvendeligt, og hvor man ikke kan udskille de lånte former og heller ikke have for mange klasser, kan af det her opstillede system kl. 1-4 beholdes som 4 klasser i de stærke navneord, (eller hvis 1. og 2. forenes, som 3); i kl. 4. kan man dog blot betragte hunkønsordene som regelrette; kl. 6. kan behandles som afvigelse under kl. 4.; ved de svage navneord kan det bemærkes, at tillægsformer på -andi have en særegen bøjning i flertal, når de bruges som no.; om man vil, kan det tilføjes, at flertallet får lighed med den 4de stærke classes. Navnene åben og lukket ville ikke være anvendelige ved denne fremstillingsmåde. Den ydre forskel i det tilvante vil således ikke kunne blive stor eller forvirrende, og dog er forskellen i opfattelse stor nok til at kunne mærkes selv i den danske sproglære. De danske navneord kunne nemlig fremstilles på følgende måde som følge af, hvad vi have fremsat om de oldnordiske. ( ) betegner nydannelser.

I. stærke

a) uden i-omlyd i flertal.

	1.	2.	3.
et. ord	ulv	tid	
ef. ords	ulvs	(tids)	
fl. ord	ulve	tider	
ef. (ords)	(ulves)	(tidens)	

II. svage

rige	hane	tunge
riges	(hanes)	(tunges)
(riger)	(haner)	tunger
(rigers)	(haners)	(tungers)

b) med i-omlyd i flertal; flertal har eller har haft stødtone.

et.	tand	fod	bonde
ef.	(tands)	(fods)	(bondes)
fl.	tænder	fødder	bønder
ef.	(tænders)	(fødders)	(bønders)

Tage vi sagen rent ydre, og betragte den blot med det nuværende sprog for øje, da dele vi navneordene i I stærke, der endes på en medlyd eller betonet selvlyd, og II svage, der endes på et ubetonet e. De deles i to afdelinger, eftersom flertal a) ikke har i-omlyd, eller b) har i-omlyd. I a deles efter flertalsendelsen (*, -e, -er) i 1., 2., 3. II a lægger -r til i fl. b (I og II) har stødtone i flertal, der endes på -er (afvigende ere gås, gæs, mand, mænd; og på en anden måde fader, fædre o. s. v.).

Tage vi sagen historisk, da indeholder I a oprindelige *a-* og *i-*stammer (1. ik., 2. og 3. ha. og hu.), 1. og 2. udgå fra *a*-bøjningen, 3. fra *i*-bøjningen. I b har flertal af en oprindelig medlydstamme (eller en enstavet stamme på en 'tvelyd' eller lang selvlyd). II a er oprindelige *an*-stammer, hvortil *ja*-stammer med lang rodstavelse have sluttet sig (hyrde, og især intetkønsord). II b indeholder kun 1 ord nu; i fl. er det oprindelig stamme på *-and*, i ental udvidet ved tilføjelse af *-an*.

Den høje ælde af grundlaget for de danske flertalsformer fødder, tænder, hænder, ænder, stænger, tænger, bønder o. s. v., og forbindelsen mellem disse former, anser jeg herved for eftervist.

Anmeldelser.

**Norsk Grammatik af Ivar Aasen. Omarbeidet Udgave af
«Det norske Folkesprogs Grammatik». Christiania 1864.¹⁾**

Naar jeg griber Pennen forat anmelde denne Bog, sker det visselig med en ikke ringe Grad af Ængstelighed. Et Verk, der ligesaameget imponerer ved Stoffets Vidtløftighed og den overordentlige Flid og Omhu, hvormed dette er tilveiebragt, som ved den Overlegenhed, der har formaaet at sammenarbejde denne Masse af Enkeltheder til et interessant og let overskueligt Hele, maa indgyde Ærbødighed og gjøre det til en betænkelig Sag for enhver, der ikke just staar paa Videnskabens Höider, at paatage sig et saadant Formynderskab derover som med nogle indledende Ord at fremføre det for Offentligheden. Det havde derfor været ønskeligt, om en af dem, hvis Navn har Klang i vor videnskabelige Verden, havde paataget sig dette Arbeide. Men var det end ønskeligt, synes det dog ikke saa növendigt, at man i Forventning deraf burde opsætte til en ubestemmelig Fremtid enhver Udtalelse om denne Bog. Forfatterens Navn er saavel Videnskabsmanden som den store Almenhed altfor vel bekjendt, til at han skulde behöve at støttes ved nogenomhelst Autoritet, og Anmelderens Sag bliver væsentlig kun ved endel orienterende Bemærkninger at söge at hjælpe en og anden til en lettere Opfattelse af dette Værks Betydning. Og naar jeg vover at gjøre dette, kan jeg kun söge min Berettigelse deri, at jeg maa ske med större Opmærksomhed end de fleste har fulgt I. Aasens Virksomhed, derfor med Forventning har imödeseet dette nye Udbytte af hans Forskning, og nu, da det er kommet, sögt at tilegne mig dets Resultater.

Ivar Aasens norske Grammatik er et videnskabeligt Arbeide, men om man deraf vilde slutte, at det kun har Interesse for Videnskabsmanden, vilde man tage ligesaameget Feil, som om man, fordi den er et sprogligt Arbeide, vilde tro, at den alene kunde interessere Sprogmanden. Den er tværtimod et Værk af overordentlig Betydning for enhver, der har Öie for Vigtigheden af vor nationale Udvikling, thi intetsteds vil man kunne vinde en sikkrere Dom om dennes Grundlag, nærværende Standpunkt og fremtidige Udsigter. Men se vi for det første bort fra Bogens almindelige Værd og betragte kun, hvad der ved den er vundet for Sprogvidenskaben og navnlig for Studiet af vort Oldsprog, vil allerede dette vise sig at være anseligt nok.

---

¹⁾ Comiteen i Christiania har troet at have fuld Grund til at antage denne Anmeldelse, uagtet den ikke deler Anmelderens Anskuelser om det norske Sprogs Stilling og Udvikling.

Da vort gamle Sprog først begyndte at blive bekendt og studeret hertilands, blev det os tilført udenfra og gjorde derfor væsentlig Indtrykket af at være et fremmed Tungemaal. Alene paa Island sagdes det endnu at leve, og den naturlige Følge deraf var, at man derfra søgte Oplysninger om de mange Ting, hvis Opfattelse kun kan blive klar og let gennem det levende Ord. Den islandske Form af det gamle Sprog blev anseet for den normale og ene rigtige. Blev der Spørgsmaal om Udtale og Lydlære, raadførte man sig altid først og fremst med Islændere, og Ordenes Betydninger søgtes ogsaa først opklarede gennem dem. En nøiagtigere Undersøgelse navnlig af de egentlig norske Haandskrifter bragte imidlertid snart de Lærde til at tvivle stærkt om det berettigede i denne Islandskens Autoritet. Ligesom det snart maatte vise sig, at en stor Del af det gamle Ordforraad var gaaet tabt paa Island, og mange Ord derfor i større eller mindre Grad vare uforstaaelige for Islænderen, saaledes vilde det islandske Lydsystem i mange Stykker slet ikke passe til den Lydbetegnelse, som de ældste og paalideligste Haandskrifter frembøde. Hvad der især var paafaldende, var, som bekendt, Islændernes Sammenblanding af *y* og *i*, *ey* og *ei*, *æ* og *æ*, hvilke Tegn i de ældste Codices nøiagtig adskilles, Udtalen af *æ* som *ai*, *au* som *öi*, *u* som *y* eller *ö*, foruden endel mindre Egenheder. Hvor vigtigt det nu var at bringe Klarhed og Sikkerhed tilveie i disse Punkter, indsees lettelig, naar man betænker, hvilken væsentlig Rolle Lydlæren spiller i alle germaniske Sprog; men hvorledes kunde denne Strid mellem det levende Ord og Bogstavet forsones? Var den maaske kun tilsyneladende og begrundet i en unøiagtig Betegnelse i Codices (hvad der i og for sig ikke var saa urimeligt at antage i Betragtning af hine Tidens naive Sprogstandpunkt og den Vanskelighed, som Overførselen af det fremmede latinske Alfabet paa Modersmaalet maatte medføre) eller havde virkelig Sproget paa Island antaget en fra det oprindelige forskjellig Farve? Fortsatte Studier i denne Retning syntes nu mere og mere at tale for den sidste Antagelse, men det er I. Aasens Fortjeneste at have skaffet fuld Sikkerhed i denne Sag. Idet ved hans sproglige Arbejder idetheletaget det nyere norske Sprog ved Siden af Islandskenen er godtgjort som en levende Kilde, hvoraf Kundskab om Oldsproget kan öses, bliver det af afgjørende Betydning, at Nynorskens Vocalforholde staa i fuldstændig Samklang med de norske Haandskrifter, enkelte uvæsentlige Modificationer og Nuanceringer fraregnede. Derved bliver det jo for det første klart, at den gamle Lydbetegnelse ikke er greben af Luften, men virkelig betegner det Lydforhold, som den synes at betegne, og da dette desuden baade er det naturligste og ved Sammenligning med beslægtede Sprog kan bevises at være det oprindelige, er det indlysende, at de nævnte islandske Egenheder ere secundære Dialektsudartninger.

Men da det paa den anden Side ogsaa er uimodsigeligt, at disse Egenheder allerede meget tidligt fremtræde i det islandske Sprog (de kunne bevises som eneraadende allerede i 13de Aarhundrede), kunde det endnu være et Spørgsmaal, om de ikke ialfald forendel

ere medbragte fra Moderlandet. Det var muligt, at allerede her denne Forrykkelse af det gamle Forhold kunde være indtraadt, om ikke overalt, saa dog i enkelte Lande dele. Ogsaa i dette Stykke giver I. Aasens Grammatik os sikker Veiledning. Man kan af de nuværende sproglige Tilstande med temmelig Vished slutte, at der allerede i de ældste Tider maa have existeret nogen Forskjel i Udtalen navnlig mellem de østlandske og vestlandske Bygder, og det er da ogsaa rimeligt, at der til Island, som fik sin meste Befolkning netop fra disse sidste, maatte overføres mange vestlandske Eiendommeligheder. Saadanne findes ogsaa der den Dag idag. Den islandske Udtale af *d* er overensstemmende med den norske i Hardanger, Voss og Sogn; Udtalen af *ll* som *dl*, *nn* og *rn* som *dn* er ogsaa saadanne vestlandske Egenheder. Men saameget mere paafaldende bliver det da, at man netop i disse Egne, hvor det gamle Forhold da nærmest maatte antages at være forrykket, om nogetsteds i Norge, intet Sidesykke finder til de heromhandlede islandske Eiendommeligheder, men at just her det oprindelige Lydforhold er bibeholdt med fuld Consekvents. Naar undtages, at i nogle Dele af Hallingdal og i Solör *y* udtales som *i* og *öy* som *ei*, finder man ogsaa i de øvrige Bygdelag saalangt fra nogen Tilnærmelse til Islandsken, at vort Landsmaal tværtimod viser en Tilbøielighed til at udvikle sig i den modsatte Retning. Det er saaledes ikke saa sjelden, at saabent i gaar over til *y* (*Byl*, *Gyl*, *Ryse*, *myssa*, *skylja*, *skrypta* samt altid foran *r*), ligesom man ogsaa finder Exempler paa Overgang fra *ei* til *öy* (*röysa*, *löyva*, *svöypa*, *svöygja*). Man hörer aldrig *æ* for *æ*, men vel *gröta* = *græta*; *böre*, *vöre*, *gjöve* = *bæri*, *væri*, *gæfi* (hvormed kan sammenlignes Overgangen fra *aa* til *ó*, der allerede er begyndt i Oldnorsk: *ván*, *vón*; *gjá*, *gjó*). Udtalen af *au* som *ai*, *au* som *öi* viser sig at være stridende mod alle Sprogets Regler, og efter alt dette kan det med Bestemthed paastaaes, at alle disse Dialektegenheder ingen sinde have hört hjemme i det egentlig talt norske Sprog, men ere opkomne og udviklede paa Island¹⁾. Naar man derfor i Norge ud-

¹⁾ Færøisken har udviklet sit Lydsystem paa en ganske eiendommelig Maade, men ligner dog i væsentlige Punkter mest vor Talebrug, *æ* og *æ* holdes strengt fra hinanden og begge Vocaler have samme Lyd som hos os. Ligeledes adskilles *ey* (udt. *øj*) fordetmeste fra *ei*, og hvor de sammenblandes er det *ei*, der bliver til *ey*, ikke omvendt. Derimod er *y* blevet til *i* og Udtalen af *au* (som *ei*) staar den islandske Udtale nær. — Det lader ellers til, at Udtalen paa Island ikke er ganske den samme paa alle Kanter af Landet at dømme efter E. Olafsens *Reise gennem Island* 2, 823. Her bemærkes om Östlandets Indbyggere, der roses for at have holdt Sproget temmelig frit for Indblanding af fremmede Ord og at have bevaret mange gamle Ord og Talemaader, der ere gaaede af Brug paa andre Steder, at *Accenten* og *Lyden* i Udtalen er hos dem noget besynderlig og ligner mest den norske; saadan en Udtale kalde andre Islændere, som tale ligefrem, *Kæk* eller *Kiaik*; dog er denne *Kæk* uden Tvivl ligesaa gammel som Sproget selv, og et Tegn til dets uforandrede Til-

taler Oldsprogets Vocaler efter Landsmaalets Talebrug, er dette ikke blot for os det bekvemmeste, men utvivlsomt ogsaa det rigtigste.

Idetheletaget vil man nu ved Aasens Grammatik sammenholdt med de islandske og færøiske Sproglærer i Forbindelse med en nøiagtig Undersøgelse af Haandskrifterne være istand til at erhverve en paalideligere Dom om Sprogets oprindelige Lydregler, end man hidtil har kunnet opnaa. Men det er dog ingenlunde kun i denne Henseende, at dette Arbeide yder den, der har gjort Oldsproget til sit Studium, væsentlig Nytte. Tværtimod kunde man snarere sige, at den hele Bog indeholder for ham en uafbrudt Række af værdifulde Oplysninger. Selvfølgelig Sproget nu fremtræder i en temmelig afvigende Skikkelse, maa disse Forandringer, ja selv dets Udartninger under Forfatterens Behandling bidrage til en dybere Indsigt i den oprindelige Forms Forhold og Betydning, og saameget mere maa man da naturligvis der, hvor det endnu staar uforandret paa Oldsprogets Grund, glæde sig ved hans klare og indtrængende Fremstilling. Især maa da fremhæves Afsnittene om Kjønnet og om Orddannelsen. Disse Dele af Sproglæren, der ere saa frugtbare for en dyberegaaende Indtrængen i Sprogets Aand, dets eiendommelige Tænke- og Forestillingsmaade, ere i de oldnorske Grammatikker i Almindelighed slet ikke eller ialfald meget overfladisk behandlede. Det er jo vistnok ogsaa saa, at netop fordi de høre til Sprogorganismens fineste Dele, ere de ogsaa de vanskeligste at udgrunde, og Forskningen maa nødvendigvis her tilsidst tabe sig i Mørke. Men desto større Fortjeneste har da Grandkeren, naar han alligevel formaar at sprede saameget Lys paa dette Feldt, at dog idetmindste Hovedpunkterne træde frem i overskuelig Sammenhæng. Dette er det netop, I. Aasen her har magtet at gjøre navnlig paa Orddannelsens Omraade, og man faar mangesteds et bestemt Indtryk af, at Grunden til, at han lettere har fundet en ledende Traad og har været istand til at vinde et rigere Udbytte, for en væsentlig Del ligger deri, at han ikke blot som en Udenforstaaende med Skarp-sindighed har gennemtrængt Sprogstoffet, men selv er udgaaet fra det Folk, hvis særegne Aandsretning har skabt Sproget og aabenbarer sig deri. Orddannelsen er forresten fremstillet fra et dobbelt Synspunkt; man faar først en Oversigt over de formale Midler, som Sproget har anvendt forat udlede de beslægtede Begrebers Betegnelse af hverandre (Overførelse eller kort Afledning, Afledning ved Endelser og Sætningsbygning); paa den anden Side er Betydningen gjort til Udgangspunkt og en Udsigt givet over, hvilke Former Sproget anvender til Udtryk for de samme Betydningsmodificationer, uanseet dissees formale Sammenhæng. Ved den første Fremstilling har det været Hensigten at yde «en nærmere Indsigt i Sprogets Grundregler

---

stand». Hvorvidt dette gjælder andet end den 1, 465 omtalte eiendommelige Udtale af Stavelsen *ang*, kan dog ikke sees, men interessant skulde det være at høre noget nærmere derom.

og indre Bygning», ved den anden «en Veiledning til en rigtig Udvikling og Berigelse af Sprogets eget Ordforraad».

Lydlæren og den dermed forbundne Orddannelseslære høre til de Sider af det nyere norske Sprog, hvor det oprindelige Forhold endnu er bestaaende i den største Renhed, og som altsaa maa have størst Interesse for den, der gennem dette kun ønsker at opnaa en klarere Indsigt i Oldsproget. Mindre direkte Udbytte vil der for ham være at erholde af Flexionslæren, i hvilken man finder de fleste Forandringer. I nøie Sammenhæng med denne staar Ordföoiningen. Ligesom den Omstændighed, at Landsmaalet i lang Tid kun har været benyttet som Talesprog, nödvendigt maa have medfört, at denne er simpel og lidet udviklet, saaledes følger det ogsaa af Formernes Indsvinden, at der her maa vise sig stor Forskjel fra det gamle Sprog. Dette gjælder dog nærmest de «enkelte» Sætninger, medens derimod i disses Forbindelse til et større Hele mere af det oprindelige endnu har kunnet vedligeholde sig. I den Henseende kan derfor ogsaa Studiet af Landsmaalet være af Betydning for Modersproget, som man vil se f. Ex. af Udviklingen om Relativets Brug § 341 og om den indledende Eftersætnings-Partikkel § 342¹⁾.

Men hvad der dog fremfor alt maa tiltale Sprogmanden er den Maade, hvorpaa Stoffet er behandlet og fremstillet. De Hindringer, som dettes særegne Vanskeligheder have maattet lægge Fremstilleren i Veien, ere saa fuldstændigt fjernede, at man skulde tro at befinde sig paa et Feldt, der var dyrket ved mange Forarbejder, medens han dog har maattet rydde det selv fra først af. Her er Nøjagtighed, forenet med Klarhed og Overskuelighed, Grundighed og systematisk Orden i Forening med Simpelhed og Letfattelighed uden al lærd Ostentation. Og med alt dette skulde man dog kunne sige, at Verkets Hovedinteresse ikke er den rent sproglige, men at det, som för bemærket, har en höiere og mere almen Betydning.

Som Talen er Tankens Form, er Sproget Udtryk for Folkets hele Tænkning, dets eiendommelige Aandsretning og aandelige An-

¹⁾ Jeg kan her ikke undlade at berøre en Bemærkning, der afgiver Eksempel paa, at Dialektegenheder ingenlunde altid, saaledes som det ved første Öiekast kunde synes, ere Særegenheder, der kun have et höist indskrænket Værd for den almindelige Forskning. Naar man hörer, at det lukte *i* og *u* paa nogle Steder bliver udtalt med et Forslag af *e*, omtrent *ei*, *eu* (*Le-iv*, *He-us*) synes dette at være en Tilfældighed, der ikke kan tillægges videre Betydning. Men naar det saa bemærkes, at dette egentlig kun sker, hvor det aabne *i* og *u* faar en lukket Udtale, derimod ikke, hvor disse Vocaler beholde sin oprindelige Lyd, bliver Regelen almengyldigere. Vi se, at vi have et Analogon til det paafaldende Phænomen i det nyere tyske og engelske Sprog, at de lukkede Vocaler *i* og *u* have faaet en diftongisk Udtale (f. Ex. *frei*, *Zeit*, *Braut*, *Haus*; oldht.: *frī*, *zīt*, *brūt*, *hūs* — eng.: *side*, *time*, *out*, *sour*; angels. *ūt*, *sūr*) og skjönne, at denne Forandring ogsaa her er foranlediget ved, at den aabne Lyd er forsvunden og gaaet over til lukket.

læg. Folkeaaenden træder os vistnok ogsaa imøde gennem det sociale Livs Institutioner, Sæder og Skikke, idetheletaget gennem den Maade, paa hvilken Folket indretter sig og ved at benytte sig af de forhaandenværende Omstændigheder. Men ligesom Tanke gaar forud for Handling, og Tanken væsentlig er Menneskets egen, Handlingen derimod for en stor Del beroende paa Forholde, over hvilke Mennesket ikke er Herre, saaledes maa Sproget som Tankens umiddelbare Udtryk til enhver Tid fremfor noget andet være den tydeligste og mest uforfalskede Aabenbaring af Folkeaaendens Eiendommelighed eller Nationaliteten. Derfor bliver ogsaa Sprogets Historie Nationens. Alle dennes vexlende Tilstande, dens Udvikling og Blomstring saavel som dens Underskuelse, Tilbagegang, Udartning og Opøsning afprøve sig deri. For ethvert Folk maa saaledes Sproget have en særlig Interesse. Det afgiver Maalestokken for den nærværende Udvikling paa samme Tid, som det viser Grundlaget for den fremtidige. Men naar det nu stiller sig som den nærmeste Opgave for det norske Folk at fylde den nyvundne politiske Selvstændighed med det nationale Indhold, uden hvilket denne kun bliver en ydre, tom Form, er det indlysende, at et Værk som det foreliggende maa være os af overordentlig Betydning. Vi vide paa Forhaand, at det norske Folk gennem en Række af Aarhundreder har været underkastet en uafbrudt national Undertrykkelse, omend dets materielle Stilling kan have været taalelig nok. Det er ogsaa klart, at Fremtidens nationale Udvikling ikke kan udgaa fra det udenfra indkomne Fremmede, der aldrig har tilhørt os, men kun har tjent til at fortrænge vort eget, men at en saadan alene kan knyttes til det, som endnu maatte have bevaret sig af Nationens oprindelige Jeg. Men da bliver det jo et Livsspørgsmaal for os: lever der endnu et eiendommeligt norsk Liv iblandt os, og er dette et hensygnende, døende Liv, eller har det holdt sig kraftigt indunder det fremmede Lag, som har lagt sig derover, og behøver kun Lys og Luft for atter at udfolde sig? Dog det kunde nok hælde, at det Fremmede i et saalangt Tidsrum havde formaaet saaledes at gennemtrænge alle Livets Forholde og blande sig med det oprindelige, at det ikke længere med Bestemthed kunde udskilles derfra, og Besvarelsen af dette Spørgsmaal derfor blev vanskelig eller umulig, hvis man ikke i Sproget havde et sikkert Holdepunkt, og I. Aasens Fremstilling deraf ikke havde gjort det muligt at gennemskue dette tilbunds. Spørgsmaalet bliver nu: Er det norske Sprog, saaledes som det nu tales, kun en vissen Levning af det gamle, eller er det endnu livskraftigt og dygtigt til at anvendes i Civilisationens Tjeneste?

Naar man for at undersøge dette sammenligner det nynorske Sprog med Modersproget, bliver det allerførst iöinefaldende, at medens dette fremtræder som en Enhed, synes hint derimod kun at findes som en Række af mere eller mindre afvigende Bygdemaal. Vistnok maa det, som allerede før bemærket, antages, at der ogsaa i gamle Dage eksisterede visse Udtale-Afviigelser indenfor Sprogets Omraade. Man kunde i den Henseende tale om Islandsk til Forskjel fra det specielt Norske, ja selv i Norge kunde der vel skjelnes

mellem Vestlandsk og Östlandsk, idet dette i enkelte Ting holdt sig nærmere til den östlige (svensk-danske) Gren af den nordgermaniske Stamme (som f. Ex. i Udtalen af *d*, *ll*, *rn*, *æn*, maaske i Bibeholdelsen af Lydstillingen *ør* o. s. v.). Ikke er det heller forunderligt, om saa var, naar man tager Hensyn til det store Rum, over hvilket Folket var spredt. Megetmere er det at undres over, at trods de mange Hindringer, som de locale Forholde maatte lægge i Veien for Opretholdelsen af Sprogets Enhed, denne alligevel kunde være saa stærk, at man, naar undtages disse uvæsentlige Forskjeligheder i Udtalen, intetsteds finder Spor til, hvad der kunde kaldes Dialekttegenheder. I saa Henseende vare Forholdene i Norge forskjellige fra Sveriges og Danmarks, hvor meget snart Sproget synes at have skilt sig i Dialekter. Grunden synes at ligge fordeførste i Befolkningens utvivlsomme Ensartethed og den ringe Anledning for nogen betydelig fremmed Paavirkning; dernæst i Indflydelsen af de fælles Traditioner, der hos det hele Folk affødte en levende Interesse for den til disse knyttede Skaldskab og Saga, i Forbindelse med den inderligere Sammenknytning af de norske Landskaber til politisk Enhed. Ved Hirden samledes alt, hvad der var udmærket i Landet; den blev derfor en Dannelsens Skole, efter hvilken Folket dannede sig. Og som dette maatte influere paa Slebenhed og gode Sæder, saaledes ogsaa paa Vedligeholdelsen af Sprogets Renhed. Hövdingerne taledes saaledes som de havde hørt ved Hoffet, og Almuen rettede sig som i god Opførsel idethele saaledes vel ogsaa i sin Tale efter disse. Men ved Hoffet stode igjen Skalderne som Vogtere af Sprogets Oprindeligheid, hvad Nödvendigheden tvang dem til som Udövere af den strengt regelbundne Digtekunst, i hvilken Lyd og Form spillede en saa væsentlig Rolle. Paa denne Maade kan man sige, at man allerede længe før Skrivekunstens Indførelse og Opkomsten af en skreven Literatur havde et almenyldigt og anerkjendt Normalsprog, som alle rettede sig efter, og som hindrede de enkelte i at forfalde til sproglige Udskielser. Og senere, da man fik en vidtløftig skreven Literatur, der læstes af mange og hörtes forelæse af endnu flere, maatte dettes Indflydelse naturligvis blive endnu stærkere.

Men da det gamle Kongehus, der ved Sprog, Traditioner og Interesser var knyttet til Folket, uddöde, da ogsaa de gamle Hövdingslægter forsvandt, da man istedet fik en udenlandsk Konge og udenlandsk Adel, da som Følge deraf Dannelsen blev fremmed ligesom det Sprog, gennem hvilket det fremtraadte, medens det gamle Sprog pludselig ophørte at blive benyttet i Skrift — da brast ogsaa det sproglige Foreningsbaand, og Sproget var uden Stötte givet til Pris for Forholdenes destruerende Magt. Indflydelsen af Landets naturlige Beskaffenheid, der deler Folket i mange fra hinanden adskilte Bygdelag, hvis Indbyggere kun vanskeligt vedligeholdte Forbindelsen med hverandre, blev nu desuden ogsaa forböiet ved Tabet af Selvstændigheden og den deraf følgende Mangel paa Interesse for det offentlige Liv, der end mere bandt den enkelte til sin Hjembygd. Deraf kom altsaa Sprogets Splittelse i Bygdemaal

eller Dialekter. Paa hvilken Tid denne Proces er begyndt og hvorlænge den har varet, er imidlertid indhyllet i Dunkelhed. De sidste Dokumenter, der ere affattede i det gamle Sprog (fra Begyndelsen af 15de Aarh.) vise endnu i det væsentlige de oprindelige Former, og paa den anden Side fremtræder det nyere Sprog fra den første Gang, det omtales (Midten af 17de Aarh.) med de samme Former, som det endnu har. Men sikkert er det, at ligesom Sprogets Enhed i gamle Dage afgiver det bedste Bevis paa det nationale Livs og den nationale Udviklings Blomstring, saaledes viser heller intet mere end Nutidens Dialekter den ødelæggende Indvirkning, som det herskende fremmede Element har udøvet paa Folkeeiendommeligheden.

Naar en Nation paa denne Maade først er sprængt istykker, da kan det vel hændes, at de enkelte Dele gennem en fortsat ensidig Udvikling fra det samme Udgangspunkt efterhaanden komme sa langt fra hinanden, at en Gjenforening bliver umulig (hvilket da tydelig vil aabenbare sig saaledes, at Dialekterne i den Grad udvikle sig selvstændigt, at de ikke længere kunne forenes i en fælles Norm), og naar nu dertil kommer, at hver enkelt er for svag til i Længden at kunne bestaa for sig, vil da Enden blive, at de samtlige lidt efter lidt indforlives i det fremmede dominerende Element. Derfor har det heller ikke manglet paa dem, som gaaende ud fra vort Sprogs nuværende Splittelse have troet, at den Nationalitet, som det repræsenterer, i den Grad mangler Enhed og Livskraft, at der paa den ikke skulde kunne bygges nogen ny Udvikling, men at den alene vilde være istand til at give det fremmede Element, i hvilken den efter den historiske Nødvendighed maatte optages, en vis egen Farvning. Men en saadan Betragtningssaaede er dog falsk og beroende paa en overfladisk Bedømmelse af de faktiske Forholde, hvad der vil blive klart, naar man undersøger, hvorledes disse Dialekter stille sig til hinanden.

Her gjælder det da fremfor alt at adskille væsentligt fra uvæsentligt, saameget mere, som det netop er det uvæsentlige, der er mest iørefaldende og forleder Folk til at anse Forskjellen større, end den virkelig er. I det norske Sprog høres som i alle andre Sprog i de forskjellige Egne et forskjelligt Tonefald, hvor forresten Lyden er ganske den samme. Dertil kommer, som tidligere anført, at endel Lydforbindelser have en noget forskjellig Udtale. Saaledes har *ll* og *nn* snart sin ligefremme Lyd, snart udtales de som *dl*, *dn*, snart have de en vis mouilleret Udtale; *ð* udtales paa enkelte Steder aspireret, andre Steder er det forhærdet til *d*, og atter andre Steder er det bortfaldet. Det gamle *hv* har nu fordetmeste Lyd som *kv*, men enkelte Steder udtales det ligesom i Dansk som *v*; *p*, *t*, *k* blive i nogle Bygder i visse Lydstillinger til *b*, *d*, *g*; *y* og *øy* er stundom sammenknebet til *i* og *ei*; *aa* lyder nogle Steder som *â*; de aabne Vocoder *e*, *i*, *o*, *u* have dels sin rigtige og oprindelige Lyd, snart ere de gaaede over til de nærliggende *æ*, *é*, *aa*, *o* o. s. v. Dette i Forbindelse med de i enhver Dagligtale forekommende Sammendragninger og Forkortelser af hyppigt forekommende Ord kan vistnok

for den Uvante mangengang give Talen en besynderlig Klang og i første Øieblik vanskeliggjøre Forstaaelsen af hvad der. forresten er bekendt nok. Men man vil dog lettelig se, at dette i Grunden dog ere Ubetydeligheder, der ikke kan berettigge nogen til at drage Sprogets Enhed i Tvivl.

Skal der derimod være Tale om egentlige Dialekter, udkræves væsentlige Afvigelser i Ordenes Rod, endvidere i Böiningsformer, Orddannelse, Ordforraad og Udtryksmaade, kort i alt det, som egentlig constituerer Sprogorganismen og giver et Sprog Ret til at opstilles som selvstændigt ved Siden af andre.

De væsentlige Afvigelser i Roden (d. e. saadanne, der ikke blot hidrøre fra en mindre klar og distinct Udtale af Lyden) indskrænker sig, naar undtages nogle Tilfælde, der dels kun omfatter en liden Række af Ord, dels have ringe Udbredelse i Landet, til den saakaldte Tiljævning (Aasens Gram. § 113—15). Denne, der er mærkelig ved sin Regelmæssighed og Udbredelse over Trondhjems, Agershus og den østlige Del af Christiansands Stift, bestaar i en gjensidig Paavirkning af Stamme- og Endevocal og er saaledes egentlig ganske analog med Omlyden. Den indtræder i Tostavelsesord, hvis Rodvocal er *a* eller aabent *o*, *u*, *e*, *i* med efterfølgende enkelt Consonant eller en saadan i Forbindelse med *j*, og hvis Endelse indeholder Vocalen *a* eller *o* (*u*); saaledes især i Verbernes Infinitiver samt i Enkelttallets Nævneform af de svage Masculiner og Femininer, som nemlig paa disse Steder udlyde paa de gamle Accusativendelser *a* og *o* (*u*). Tiljævningen er imidlertid ikke allesteds lige stærk. Er Endelsens Vocal *a* og Stammevocalen *e* eller *i*, bliver denne gjerne kun til en bredere Lyd, *æ* eller *ø* (f. Ex. *bera*: *bæra*, *bara*; *liva*, *læva*, *lava* — *Neve*: *Neva*, *Næva*, *Nava*; *Bite*: *Bila*, *Bæta*, *Bata*). Er Stammens Vocal *o* eller *u*, paavirkes denne og Endelsens *a* gjensidig af hverandre, og begge Stavelser faa *aa* (*koma*: *kaammaa*; *muna*: *maannaa* — *Mose*: *Mosa*, *Maassaa*; *Spune*: *Spuna*, *Spaannaa*). Men denne Overgang til *aa* kan ogsaa indtræde, hvor Rodvocalen er *a* (*fara*: *faaraa*; *Hane*: *Hana*, *Haanaa*), ja stundom, hvor den er *e* eller *i* (*bera*: *baaraa*; *vita*: *vaataa*).

Er Endelsens Vocal *ó* (*u*), indtræder i Regelen kun Forandring, naar den foregaaende Stavelse har *o* eller *u*, idet da begge Vocaler enten blive *o* eller *u* (*Loka*: *Loko*, *Luku*; *Svola*: *Svolu*, *Svulu*). Er derimod Rodvocalen *e* eller *i*, bliver den fordetmeste uforandret (*Seta*: *Setu*; *Vika*: *Viku*); dog kunne ogsaa disse paa nogle Steder blive til *o* eller *u* (*Soto*, *Voko*; *Sutu*, *Vuku*).

Paa denne Maade kan altsaa fremkomme mange stærkt afvigende Former af det samme Ord (*vita*: *veta*, *vætta*, *vatta*, *vaattaa*; *Hoka*: *Hoku*, *Hoko*, *Huku*), og var dette Phænomen saa indgribende, som det er paafaldende, kunde der visselig deraf hentes en vægtig Indvending mod Sprogets Enhed. Men til den rigtige Bedømmelse deraf maa følgende tages i Betragtning. 1) Er det ukjendt i Halvtielen af Landet, og i sin fuldkomneste Form indskrænket til nogle ygder i Agershus og Trondhjems Stift. 2) Ere de Ord, i hvilke et paa Grund af Lydstillingen kan indtræde, forholdsvis faa. 3) Ind-

træder selv i disse, naar Lydstillingen ved Flexion eller Afledning forandres, atter det almindelige Lydforhold (f. Ex. *Haamaar* pl. *Hamrar*, *taakaa*, Imp. *tak!* *laasaa*, Præs. Ind. *les*; *vaattaa*, Præs. Ind. *veit* o. s. v.).

Ogsaa i Böiningsformerne er man gjerne tilbøielig til at forestille sig en større Forskjel, end der i Virkeligheden er. Hvad först Verbalflexionen angaar, da har man overalt det samme System ikke blot i sine Hovedtræk, men indtil de mindste Enkeltheder. Den stærke Conjugation med sit mærkelige Lydskifte (Afyd og Omlyd) findes uforandret overalt. Det eneste afvigende, som man skulde kunne mærke, er, at nogle Verber, der i Almindelighed böies stærkt, paa enkelte Steder altid eller fordetmeste have faaet svag Böining; — at i Supinerne i 2den Række, der regelmæssig vexle mellem Vocalerne *e* og *o* (*drepet*, *boret*), har man etsteds overalt antaget *e* (*drepet*, *beret*), et andet Sted overalt *o* (*dropet*, *boret*); — at den forresten gjennemgribende Regel, der er et væsentligt Skillemærke mellem Norsk paa den ene Side samt Svensk og Dansk paa den anden, at nemlig Præs. Ind. af de stærke Verber skal have Omlyd, i Egnene om Christianiafjorden lider Afbræk; — at mangesteds ingen særegen Flertalsform dannes i Verbernes Præs. og Imperf., og at i denne sidste Form den oprindelige Endelse *o* (*u*) ofte er svækket til *e*; — endelig at man paa nogle Steder finder Levninger af Imperf. Conj., der ellers overalt er bortfaldet. I den svage Conjugation ere de indbyrdes Afvigelser endnu færre; man har overalt de samme Underafdelinger med de samme Endelser; kun mærkes, at i Præsensendelserne *er* og *ar* bortfalder mangesteds i Udtalen det sluttende *r*, og at *ar* stundom er forsvaget til *er*. Den eneste Forskjel af nogen Betydning forekommer da i Infinitiverne, hvis oprindelige Endelse *a* undertiden i alle Tilfælde gaar over til *e*, i Öst- og Nordlandet i Almindelighed bliver til *e*, men i Tiljævningsstilfælde til *a* eller *aa*.

Det gamle Sprogs Regelmæssighed i Verbalböiningen har saaledes været stærk nok til at modstaa Forholdenes splittende Indflydelse, og holde Udviklingen overalt paa de samme Baner. Men det kunde allerede paa Forhaand slutes, at Sagen maatte komme til at stille sig uheldigere for Nominalflexionen. Denne fremtræder nemlig i Oldsproget ikke med en saadan gennemført Consekvents. Det gamle Böiningssystem, som kan sees af ældre germaniske Sprog, er allerede her forendel gaaet tabt for Sprogbevidstheden, hvilket har foranlediget adskillig Vaklen og Ubestemthed i Formerne. Her maatte altsaa Tabet af et Skriftsprog som almenkyldig Norm især blive følelig, og de enkelte Bygdemaal, overladte til sig selv, være mest udsatte for at gaa fra hinanden. Man ser i dem alle en Stræben efter Consekvents og fast Regel, men idet de undertiden tagte forskellige Udgangspunkter, bliver ogsaa Resultatet af denne Stræben forskjellig. Men ogsaa her gjælder det at skjelne mellem væsentligt og uvæsentligt. At det uddydende *r* bliver svagt og uørligt, at Vocalen i Endelsen *inn* bliver til *e* eller *ö*, at uddydende *i* snart faar en mere lukt, snart en bredere Lyd (*e*, *æ*), at *rn* bliver

til *m* eller *dn*, alt saadant vil som blotte Udtaleegenheder findes at være af underordnet Betydning.

Som det almindelige Grundlag for den nuværende Declination mærkes først Opgivelsen af de fleste gamle Casus, idet man kun har bibeholdt en ubestemt og en bestemt Form for hvert Tal. Genitiverne have nemlig nu kun Betydning som Sammensætningsformer; Dativ findes vistnok hyppig i den bestemte Form, men er dog idetletaget at betragte som et hændende Led af Organismen. Dernæst viser sig overalt en Bestræbelse for at holde de tre Kjøn ud fra hinanden ved bestemte ydre Mærker, medens man paa samme Tid søger at vinde saa stor Ensformighed som muligt indenfor hver af disse Classer. En saadan er i Masculinerne lettest at opnaa og saavel de consonantisk udlydende som de, der ende paa *e*, antage regelmæssig Endelser, der kunne føres tilbage til Grundformerne: *en* for bestemt Ental, *er* for ubest. Flertal og *arne* for bestemt Flertal. De enkelte Bygdemaalets afvigende Former (*inn*, *ön* — *a* — *adne*, *adn*, *ann*, *ann*) ere tydeligvis kun Udtaleændringer. De eneste Dialekteenheder i dette Punkt bestaa deri, at, som før omtalt, i Tiljævningsstilfælde kan forekomme Masc., i Sing. udlydende paa *a* for *e*, og at man i Gudbrandsdalen har Flertalsformerne: *e* — *enn* (*ænn*), i Søndre Agershus *er* — *a'*.

Den samme Stræben efter bestemt Kjønsetegnelse i Forbindelse med Ensformighed har derimod i Femininerne fremkaldt større Forskjel. I det gamle Sprog betegnedes, som bekjendt, det bestemte Ental i Nævneformen med Tilføielse af Artiklen *in*, der i Forbindelse med udlydende *a* gik over til *an*. For nu at forebygge, at Endelsen for de stærke Femininer i bestemt Form skulde falde sammen med den masc. Endelse (naar nemlig det masculine Nominativmærke *r* bortfaldt) har det nyere Sprog foretrukket at udelade det sluttende *n* i den feminine Form og saaledes lade denne udlyde paa Vocalen. Saaledes skulde de stærke Femininer i den bestemte Entalsform faa Endelsen *i*, de svage *a*. Men paa den Maade vilde for disse sidstes Vedkommende den bestemte og den ubestemte Form i Sing. blive lig, og derpaa søgte man nu at raade Bod ad forskjellige Veie. Der, hvor man var tilbøielig til at svække det udlydende *a* til *e*, lod man denne Svækkelse regelmæssig foregaa i den ubestemte Form og beholdt *a'*et bestemt udtalt som Mærke for Bestemtheden (altsaa: *Vise*, *Visa*). Hvor derimod *a* ikke svækkedes, benyttede man sig af en anden af de gamle Casusformer til at betegne den bestemte Form, som da kom til at ende paa *o* (altsaa: *Visa*, *Viso*). Men for nu at erholde den samme Endelse i alle Femininer, saaledes som man havde det i Masculinerne, overførtes stundom denne svage Form ogsaa paa de stærke Ord, hvorved fremkom Former som *Skaala*, *Skaalo*. Saaledes fik man her tre Hovedformer:

Stærke Fem.				Svage Fem.			
bestemt Ent.	<i>i</i> (<i>e</i> , <i>æ</i>)	ubest. Ent.	<i>a</i>	best. Ent.	<i>o</i> (<i>aa</i>)		
—	— <i>a</i>	—	— <i>e</i>	—	— <i>a</i>		
—	— <i>o</i> (<i>aa</i>)	—	— <i>a</i>	—	— <i>o</i> (<i>aa</i>)		

af hvilke den første Form fordetmeste er herskende i Bergens Stift,

den anden i den største Del af Nord- og Östlandet; den tredie, som kun har ringe Udbredelse, i enkelte Bygder af Bergens og det vestlige Christiansands Stift. Hertil kommer da endnu, at der i Tiljævningsstilfælde findes svage Fem. paa *u*.

I Flertallet af disse Ord hersker derimod større Enhed. De stærke Ords Endelser gruppere sig her omkring *er*, *erna* (*ir*, *i*, *e* — *enna*, *idna*, *idn*, *inne*, *enne*, *inn*), de svages om *or*, *orna* (*ur*, *u*, *o*, *aa* — *oma*, *unna*, *unne*, *udn*, *unn*, *aan*). Her finder man stundom den stærke Form fortrængende den svage, saaat man ogsaa i denne hører: *er*, *e* — *enna*, *edna*, *inne*¹⁾.

Men disse Afvigelser i best. Fem. Sing. har ved Sprogets Stræben efter Consekvents faaet et videre Omraade. I det gamle Sprog var nemlig den bestemte Nævneform i Plur. af stærke Neutra, og den ubestemte Nævneform i Fem. Sing. af Adjectiver paa *inn* altid lig de stærke Femininers best. Nævneform i Sing. Denne Lighed er endnu stedse overholdt, og derfor findes ogsaa paa disse Steder i Bygdemaalene en tredobbelt Form: *i* (*e*, *æ*), *a*, *o* (*aa*). Forresten er i Neutra, Adjectiver og Pronominer ingen væsentlig Forskjel i Dialekterne, naar undtages, at de faa svagtformede Neutra paa *a* ere tilbøielige til i Flertal at antage feminin Form, og at Flertallet af de personlige Pronominer samt Spørgepronomet har holdt sig snart til den ene, snart til den anden af de mange gamle Former i disse Ord.

Naar man efterat have kastet et Blik paa Flexionslærens Hovedpunkter vender sig til Orddannelsen, vil man paa dette Feldt se Sproget fuldkommen constatere sig som Enhed. Som Lydlæren og specielt Aflyden intetsteds lider Afbræk, er ogsaa den karakteristiske «Overførelse» eller korte Afledning overalt den samme. Heller ikke i Brugen af Afledningsendelser findes anden Forskjel, end at af flere ensbetydende kan en være mere almindeligt i Brug paa et Sted end paa et andet, og at hist og her en fremmed Endelse kan have trængt sig ind ved Siden af den gamle. I Sætningsbygningen er at mærke, at de som Sætningsformer brugelige Genitiver ofte ere svækkede, at *ær* gaar over til *a* eller *e*, *a* og *o* til *e* (*Bygdarfolk*, *Bygdafolk*, *Bygdefolk* — *Visobok*, *Visebok*; *Dalamann*, *Dalemann*). Hvad der gælder om Orddannelsen, gælder ogsaa om Ordforraadet. Dette er overhovedet det samme allesteds. Der vil kun findes faa Ord, som ere ganske ukjendte nogetsteds, og selv om saa er, vil de dog i de fleste Tilfælde forstaaes, saameget mere, som man gjerne finder Afledninger i levende Brug, om ogsaa Stammeordet er tabt. Og forresten vil i dette Stykke de indbyrdes Afvigelser alene bestaa deri, at af flere synonyme Begrebsbetegnelser en kan være brugeligere i nogle Bygder end i andre, og at det samme Ord paa for skjellige Steder kan antage en noget nuanceret Betydning.

¹⁾ Ligesom i det gamle Sprog findes der nogle stærke Fem. med Flertal paa *ær*, ligesom Masc. med Flertal paa *er*.

Medens der altsaa idetheletaget findes Overensstemmelse i Lydlære, Verbalbøining, Orddannelse og Ordforraad, er det egentlig kun i endel Ordformer og i nogle Punkter af Nominalflexionen, at der fremtræder Dialektsforskjel i Ordets strængere Betydning. Men naar de indbyrdes Afvigelser ikke ere flere eller større, siger det sig selv, at de Hindringer for en selvstændig national Udvikling, som man har villet se i Sprogets antagne Splittelse, fordetmeste kun ere imaginære. Dog selv i dette Tilfælde bliver det endnu et Spørgsmaal, om Sproget lever saaledes hos Folket, at man deraf kan slutte tilbage til Tilstedeværelsen af et kraftigt nationalt Liv, og om det indeholder saadanne Elementer til videre Udvikling, at man har Grund til at tro, at ogsaa dette Liv har Udsigt til fremtidig Bestaaen og Udvikling.

Naar et Sprog, udelukket fra Skrift og dannet Tale, i Aarhundreder alene er blevet overladt til en Almues Dagligbrug, naar Folket i Kirke, Ret og Skole er blevet paatvunget et andet Medium som det ene gyldige Udtryk for sine Tanker, naar endvidere dette fremmede ligger det hjemlige saa nær, at dets Tilegnelse bliver en forholdsvis let Sag, da synes det unægtelig at maatte være en nødvendig Følge af Omstændighedernes tvingende Magt, at dette hurtigt og uopretteligt gaar sin Opløsning imøde. Men en saameget større Livsfylde maa det da være i Besiddelse af, og saameget kraftigere Næring maa det hente af den Jordbund, paa hvilken det er fremblomstret, naar det alligevel formaar ikke blot at holde Roden frisk, men ogsaa skyde nye Skud. Omend disse ofte, idet ydre Tvang hindrer den naturlige Udvikling, blive Udværter, der senere maa bortskjæres, ere de dog Vidnesbyrd om en Livsvirksomhed, der kun behøver Frihed forat udfolde sig. Saaledes er allerede det Faktum, at det norske Sprog til Trods for den kummerlige Tilværelse, som det saalænge har fristet, fremdeles tales af det norske Folk, og er dets naturlige Tankemedium, et fuldgyldigt Bevis for det Elements Styrke og seige Modstandskraft, som det repræsenterer, og endnu mere slaaende bliver det, naar man af den «norske Grammatik» lærer det at kjende ikke som en Samling af Levninger og usammenhængende Brudstykker, men som en hel og fuldt udviklet Organisme. Man finder nemlig deri en levende og fin Sprogfølelse ikke blot i det store, men i de mindste Enkeltheder, en gennemgribende Stræben efter Consækvens og en stærk Regelbundethed selv der, hvor man allermost skulde tro det givet i Tilfældighedens Vold. I den Henseende er det oplysende at betragte Tiljævnings faste Regler, Dannelsen af den bestemte Femininform i Ental og dermed i Forbindelse staaende Former; — den strænge Overholdelse af Kjønnsforskjellen, et Punkt, som i de nyere Sprog har været udsat for saamegen Fordunkling, men hvori man her finder ligesaaaliden Afvigelse mellem Bygdemaalene indbyrdes som mellem disse og det gamle Sprog, og hvor i Tilfælde af Afvigelse denne kun yderst sjelden bestaar i Svækkelse af den oprindelige personificerende Opfattelse og en deraf følgende Overgang fra Han- eller Hunkjøn til Intetkjøn, men vel omvendt; — fremdeles at det intetsteds er saa-

ledes som i Dansk for en stor Del overladt til Tilfældet, om det udlødende *r* i Flertal af Masc. og Fem. skal beholdes. eller ikke, men at det efter faste Regler enten beholdes overalt eller bortkastes overalt; — at hvor man saaledes har Substantivformer paa *ar* og *er*, har man ogsaa disse Endelser usvækkede i de svage Verbers Præs. Ind., og hvor disse svækkes paa det ene Sted til *a* og *e*, svækkes de ogsaa paa det andet; — at de masc. og fem. Flertalsformer aldrig som i Dansk trænge sig ind i Neutra (naar undtages, som anført, i de faa svagtformede Ord paa *a*) og mangfoldige lignende Enkeltheder, som det vilde være for vidtløftigt at opregne, men som frembyde sig for Enhver, der med lidt Opmærksomhed vil undersøge disse Ting. En saadan Sikkerhed i Smaating, i hvilke der dog saa overordentlig let selv i et skrevet Sprog indsniger sig Usikkerhed, viser hvor inderligt Sproget tilhører Folket og derigjennem det nationale Livs Styrke.

Men det er ofte sagt med Fordring paa Troværdighed, at omend det norske Sprog er kraftigt nok og nok saa inderligt knyttet til Folket paa dets nuværende Standpunkt, maa dog den stigende Oplysning med Nødvendighed medføre dets Udslettelse, fordi det er udygtigt til at optage i sig Tidens Kultur. Dette vil da med andre Ord sige, at det norske Folk som saadant er uskikket til Civilisation, og at det alene kan opnaa denne med Opgivelse af sin Eiendommelighed. I Sandhed en nedslaaende Paastand, hvis den heldigvis ikke blot var Fordom, som en nærmere Betragtning af Landsmaalets Forholde vil udrydde. Ingen vil nægte, at det gamle Sprog udmærkede sig ved en særdeles Bekvemhed, der ikke blot gjorde det til et let og villigt Udtryk for hjemlige Tanker, men ogsaa gjorde det muligt deri uden Vanskelighed at udtrykke fremmede og fjerntliggende Forestillinger. Det opnaaede denne dels og fornemmelig ved sin Rigdom paa Ordstammer i Forbindelse med et udviklet Lydsystem, der muliggjorde en Uendelighed af Afledninger, dels ved sit Flexionssystem. I det sidste Punkt er det egentlig kun, at det nyere Sprog har undergaaet Forandring. Som nemlig paa den ene Side Følgerne af et Sprogs Undertrykkelse og Kamp for sin Existens vise sig deri, at det splittes i Dialekter, virker denne paa den anden Side til at afstrefte Organismens finere Dele. Nominerne have lidt mest, idet de gamle Casus egentlig talt ganske ere bortfaldne, og kun Kjon, Tal og Bestemthed adskilles. Verberne have holdt sig bedre, vel især fordi Oldsproget her ingen Overflødighed af Former havde; Forskjellen er, at Conj. i Regelen kun findes for Nutid og blot har beholdt en enkelt af sine gamle Betydninger (den ønskende), og at istedetfor 3 Personsformer for hvert Numerus findes nu kun en. Men det Tab, som Sproget saaledes har lidt, er dog ikke af nogen væsentlig Betydning, og det er i den Henseende ikke uheldigere stillet end de fleste nyere Sprog, navnlig Nabosprogene. Det har i modale Hjelpeverber, Præpositioner og en bestemt Ordfølge de almindelige Erstatningsmidler for Tabet af Formerne, og omend saaledes Tanke- nuancen med større Korthed og Skjönhed kan udtrykkes i det gamle Sprog, har dog det nyere Midler nok til med Klarhed at kunne be-

tegne den. Og naar nu hertil kommer, at omend en ikke ringe Del af Modersprogets Ordforraad, i Tidens Løb er forsvundet, har Landsmaalet dog endnu bevaret en Mængde af Ordstammer, der er betydelig større end Söstersprogenes; at en stor Del af de Begrebsbetegnelser, som en fremskreden Civilisation kræver, allerede ere færdige og i daglig Brug; at den gamle Lydlære og det gamle Afledningssystem endnu er i fuldt Flor, hvorved det bliver muligt ved hjemlige Ord at knytte de nye Forestillinger til de allerede tilstede-værende og saaledes at undgaa de Hindringer, som fremmede Benævnelser lægge i Veien for en klar og inderlig Opfattelse, synes dog enhver fordomsfri Iagttager at maatte udtale den Dom over Sproget, at det heller er mere end almindeligt vel skikket til at tjene som Bærer af et Folks aandelige Udvikling, end at det skulde hemme eller standse denne. Til Belysning af dets Lethed i Orddannelsen skulde vi anføre et Par Exempler (Aasens Gram. § 297—99):

Af *sitja* (*sit, sat*): *Sitjing, Seta*; *Sitjar, Sete* (*Busete*); *Saat, Sæte*; — *seten* (*vanæten*), *siljande, sæt* (*krakksæt*); — *setja, Setjing, Setning, Setnad, Set, Setjar*; — *sett, setjande*; — *setta, setna*.

Af *draga* (*dreg, drog*): *Draging, Dragning, Drag, Drog* (*aab. o.*), *Droga* (*aab. o.*), *Dragar, Dragster, Draatt, Dregt*(?), *Drog* (*oo*), *Drøge* — *dregen, dragande, drugen, dragsam, drög* (*langdrög*). — *Drætte, draatta, dræsa, dragna*.

Af *Mann*: *mannast, manna* — *mannleg, mannad, ment* (*faament*), *mensk* (?); — *Menne, Menning* (*Aalmenning, Trimening*), *Menneskja, Mannskap, Manddom*.

Af *Land* — *landa, lenda* — *lend* (*vaatlend*), *lendsk* (*utlendsk*), *landleg*; — *Lende n.*; *Lenda f.* (*Nylenda*), *Lending* (*Utlending*).

Af *lang* — *lengjast, lengja* — *Lengd f.*, *Lang m.*, *Longa, Lengja* — *langleg, langsam*. Jfr. *langa* og *lengta*, Adv. *lengi* og *longo*.

Naar saaledes det norske Sprog trods Tidernes mangehaande Tryk endnu viser sig i kraftig Bestaaen, i det væsentlige ensartet og indeholdende alle Betingelser for en fremtidig Udvikling, frembyder det Spørgsmaal sig af sig selv, om det bør blive i sin nuværende prekjære Stilling, der tidligere eller sildigere maa bevirke dets Opløsning, eller atter bævdes ved Siden af Europas nyere Kultursprog. For enhver, der erkjender Sprogets nationale Betydning baade som det eneste adækvate Udtryk for Folkets Eiendommelighed og tilbagevirkende paa denne som det eneste Middel, ved hvilket den i Længden kan bevares, ligesom for enhver, der uanseet Sprogets nationale Værd dog vil forstaa, at en inderlig Tillegnelse af Tidens aandelige Liv og deraf følgende virkelig Fremgang i Civilisation alene er mulig gennem Folkets eget Tungemaal, kan det da ikke være tvivlsomt, at hvilke Hindringer end Omstændighederne maatte lægge i Veien for en skriftlig Gjenoptagelse af et Sprog, som saalænge har været fjernet fra dannet Tale, et saadant Forsøg dog, som uomgængelig nødvendigt, paa ingen Maade maa opgives. Denne Tanke er heller ikke ny; efter flere mere eller mindre uklare Anelser og Tiltag kom den første Gang egentlig frem ved I. Aasens «det norske Folkesprogs Grammatik», Christiania 1848. Siden den Tid er

den efterhaanden trængt længere og længere ind i Folkets Bevidsthed, styrket og fremmet ved praktiske Beviser paa Sprogets Brugbarhed i Skrift, og medens «Maalsagen» under sin første Fremtræden blev udløst som et Foster af excentrisk Enthusiasme og upraktiske Theorier, har den nu formaaet at kjæmpe sig saalangt frem, at ingen mere vil nægte Sagens Berettigelse og Betydning, omend Meningerne om Resultatet kunne være delte nok. Paa denne Tid bliver derfor den nye Udgave af Aasens Værk af særdeles Vigtighed. Allerede den Titel, den bærer, er et Vidnesbyrd om, hvorledes Forholdene have forandret sig. Dengang da Bogen førstegang udkom, gjaldt det at oplyse Almenheden om, at Bygdefolket havde et Sprog for sig, der var selvstændigt ved Siden af Bysproget og ikke, saaledes som man var mest tilbøielig til at tro, kun en udannet Afart af det gjængse Skriftsprog; men Tiden var endnu ikke kommen saa langt, at den taalte at se det stillet anderledes end ved Siden af dette, som det norske Folkesprog eller Landsmaal. Nu derimod kan det fremtræde som det norske Sprog, som det eneste, der tilhører det norske Folk og bærer Præg af dets Eiendommelighed, i bestemt Modsætning til Skriftsproget, som et fremmed Sprog, der aldrig kan føre frem en folkelig norsk Udvikling. Medens derfor «det norske Folkesprogs Grammatik» alene stillede sig til Opgave i systematisk Orden at give Sprogets nærværende Forholde, maa «den norske Grammatik» desforuden ogsaa tage Hensyn til dets fremtidige Bevarelse og Udvikling ved skriftlig Brug.

Den første Betingelse for en saadan er Opstillingen af en fælles Normalform, der paa samme Tid er naturlig og almenlydig, en Form, i hvilken Folket føler sig fuldstændig hjemme paa samme Tid som den er renset og forædlet, befriet fra alle Dagligtalens Mangler, og derved et værdigt Udtryk for dets bedste Følelser og Tanker. Men uagtet dette netop er de Principer, paa hvilke ethvert Skriftsprog er bygget, har man dog her villet finde Sprogsagens Achilleshæl. Det er urimeligt, siger man, at tænke sig, at et «lavet» Sprog, der er «gjort» af en Sprogforsker, og ikke tales nogetsteds, skulde nogensinde erholde Gyldighed. Men dette Ræsonnement har alene sin Grund i Mangel paa Kjendskab til de saakaldte Dialekters Forhold indbyrdes og til dette Normalsprog, hvilket allertydeligst fremgaar deraf, at denne Paastand altid findes fremsat med des større Kraft og Sikkerhed, jo mindre Vedkommendes Competence til derom at have nogen Mening viser sig at være. Et Blik paa Forholdene vil, som før er vist, overbevise os om, at ligesom disse Bygdemaal ere udgaaede fra et Fællessprog, saaledes have de ogsaa i sin Udvikling for detmeste fulgt de samme Regler, og at de derfor alle nu maa staa paa samme Trin, kun i Uvæsentligheder differerende fra hinanden. Det vil ogsaa falde i Øinene, at Bygdemaalene tydeligvis selv føle sig generte ved de særegne Ensidigheder, som i dem kunne være udviklede, og at der findes en vis Stræben efter en fast almenlydig Norm, efter hvilken de kunne rette sig. Og hvad anden Mening er der vel med dette Normalsprog end den at tilfredsstille denne Trang derved, at man overalt finder Enheden i Mangfoldig-

beden og i ethvert givet Tilfælde opstiller som almengyldig den Form, som man ubevidst overalt har stræbt hen til. Her er ikke Tale om at modarbejde Sprogets faktiske Udvikling og bringe det tilbage paa et Standpunkt, som er forladt, men netop at stille det fast og sikkert der, hvor det allerede staar. Her er heller ikke Tale om, at en Sprogforsker vil foreskrive Sproget Love, men at han bringer til klar Bevidsthed de Regler, som ubevidst overalt følges, og som ligge saa nær, at de frembyde sig af sig selv for enhver, der vil give sig af med at undersøge det. Man har den samme Lydlære overalt, men de enkelte Lyd faa hist og her en egen Nuance i Udtalen. Vocalerne udtales snart for aabent, snart for lukket, snart for bredt; Consonanternes oprindelige Udtale fordunkles nu og da, naar de støde sammen med visse andre Medlyd eller Selvlyd. Hvad gjør da Normalsproget? Det opstiller det Lydforhold, der ligger til Grund for alle Afændringer, som findes allesteds, kun noget fordunklet. Naar man saaledes har at vælge mellem Former, som: *Lit, Liit, Let, Læt* opstiller Normalen *Lit*; har man *Vomb, Vomb, Våamb* — *Dyr, Dör, Dor* vælges ligeledes *Vomb* og *Dyr*. Naar man hører *kailla, kadla, kadla* — *kjeinna, kjedna* ser man strax, at dette kun er Afændringer af de almindelige *kalla* og *kjenna*, som derfor blive de antagne Former o. s. v. Som med Ordformerne saa og med Böiningsformerne. Man har, som før oplyst, overalt samme System og saagodtsom overalt samme Endelse, blot at denne er mere eller mindre tydeligt udtalt og modificeret. Man søger da ogsaa her den Form, der skinner igjennem de enkelte Modificationer. Mængdesteds er det oprindelige *a* i Infinitiverne beholdt; andre Steder er dette ofte, og atter andre Steder er det altid forsvaget til *e*; i enkelte Bygder, hvor der hersker en Tilbøielighed til at sløife enhver ubetonet Endevocal, høres det slet ikke. Her sættes da som det almengyldige den regelmæssige Bibeholdelse af det endende *a*, da dette baade ligger til Grund for de øvrige Former og er for alle Parter lettest at gennemføre, saasom det stemmer bedst med Sprogforholdene i det hele. Naar man i de svage Verbers Præs. Ind. finder baade *ar* og *a* — *er* og *e*, beholdes som Regel *ar* og *er*, da den anden Form kun er en Afslibning af denne. Hvorledes Substantivernes Endelser gruppere sig om bestemte Former er forhen vist. At gennemgaa Normalsprogets Forhold til Dialekterne i det enkelte vilde dog være for vidtløftigt; det vilde være at skrive en norsk Grammatik. Hvad der imidlertid gjælder for de her anførte Exempels Vedkommende, gjælder ogsaa i Almindelighed, at det nemlig er saalangt fra, at Normalen «gjøres» af nogen Mand, at den tværtimod ligetil gjør sig selv. Der begaaes ved den ingen Vold mod noget Bygdemaal; den fremstiller ethvert af disse i en forødet Skikkelse og staar dem alligevel saa nær, at de umærkelig ville kunne glide over i den. Det er kun i meget faa Tilfælde, at enkelte Bygdemaal have udviklet en Ensidighed, som ingen Almengyldighed kan have, og som Normalsproget derfor ikke har Brug for, f. Ex. den omtalte Tiljævning. Ligeledes er det meget sjelden, at Bygdemaalene i sin Udvikling have taget et forskjelligt Udgangspunkt,

saaledes at de enkelte Former ikke kunne enes om en Grundform. Dette finder navnlig kun Sted i de bestemte Femininforme i Sing. og i nogle Pronominer. I disse Punkter kommer det unægtelig for endel an paa Sprogforskerens subjective Skjøn, hvad der skal være at foretrække, og naar I. Aasen her har udtalt sig for en bestemt Form, kan han i dette Stykke siges at have »gjort» Normen. Men den Indflydelse, som han paa denne Maade har udövet, er ikke større end den, som man i ethvert Sprog villigt har indrømmet Grammatikerne. Om hans Norm i dette Tilfælde skal blive gjældende, kommer den fremtidige Sprogbrug til at afgjøre, og hvis saa sker, stiller jo Sagen sig rigtig betragtet saa, at det er Folket selv, som gennem sine literære Repræsentanter har gjort den som den, der bedst stemmer med dets Tarv.

Medens paa den ene Side intet af Bygdemaalets Hjemlighed og Naturlighed gaar tabt i det almengyldige Normalsprog, har dette paa den anden Side store Fordele for hint. Det er naturligt, at et Sprog, der længe kun har tjent som Udtryk for Almuesmænds hverdagslige Tanker, medens enhver Yttring af et høiere Aandsliv er fremtraadt i en anden Klædning, tilslut forekommer disse selv at være et simpelt Sprog, især naar de uvilkaarligt komme til at føle, at der under dets nedværdigede Stilling har klæbet sig derved adskillige af et Almuesprogs Mangler. Det er da heller ikke at undres over, at de derfor, selv om de maa erkjende, at det alene er deres naturlige Tankemedium, alligevel finde det mindre tiltalende at se fremstillet deri Aandslivets skjønnere og ædlere Stemminger. Men dette Indtryk maa svinde, naar man faar det i en Form, der paa samme Tid, som den er hjemlig, er hævet ud over Hverdagslivets Sphære. Naar enkelte have søgt at gjøre gjældende, at man hellere end at danne et Normalsprog burde udendvidere ophøje en af de bedste Dialekter til Skriftsprog, vil det heraf være klart, at denne Udvei ikke engang vilde være dem rigtig tilpas, hvis særegne Maal denne Ære blev tildel. Og i end ringere Grad vilde Landets øvrige Indbyggere finde sig tjent dermed. Vistnok er Dialekternes indbyrdes Forskjel ikke større, end at der fra den Side ingen synderlig Ulempe vilde være forhaanden. Men da de alle er Forgreninger fra en Fællesform, er det klart, at de for det meste maa være længere fjernede fra hinanden indbyrdes end hver især fra denne; og denne Fællesform er netop Normalsproget. Dertil kommer nu ogsaa, at den Stræben, som overalt kan spores, efter at frigjøre sig fra Ensidighederne, ikke vilde tilfredsstilles, naar man opstillede som Norm et mere eller mindre ensidig udviklet Bygdemaal, men alene gennem et for alle Ensidigheder befriet Middelsprog.

Man vil lettelig se, at Forfatteren i nærværende Værk ingen- sinde taber Hensynet til Sprogets skriftlige Brug af sigte, men at dette tværtimod overalt er ham af afgjørende Betydning. Deraf kommer hovedsagelig den Forskjel i Behandlingen, som man vil iagttage mellem denne og den tidligere Udgave, og det ulige Indtryk, som begge i flere Henseender gjøre. Tidligere førtes man med engang ind i Dialektformernes brogede Mangfoldighed, hvad der for den uindviede let

kunde blive forvirrende og berøve ham Synet af Enheden. Nu fæstes derimod først og fremst Opmærksomheden paa denne; man faar først Normalformen eller Grundformen, af hvilken Bygdemaalenes særegne Former kun ere Variationer; derpaa følge disse, opregnede med den mest minutiøse Omhyggelighed, i Forbindelse med Paavisning af deres Forhold til hin, hvor en saadan synes nødvendig. Paa den Maade opnaaes den Klarhed og Overskuelighed, som i den forrige Udgave hist og her kunde savnes. Dette Hensyn har ogsaa foranlediget Forfatteren til den föromtalte dobbelte Fremstilling af Orddannelsen og til at forøge Bogen med et nyt Afsnit «om Landsmaalet». Efterat han i dette, der følger næst efter Afsnittet «om Landskabsmaalene», først kortelig har gjort opmærksom paa, hvor faa de Punkter ved nøiere Eftersyn ere, i hvilke nogen bestemt Forskjel kan statuere, gaar han over til at anstille en Sammenligning mellem det norske Sprog som Helhed betragtet og de nærmere og fjernere beslægtede Sprog. Endelig afhandler han udførligere de Principer, der bør være ledende ved Sprogets Behandling i Skrift. Det er her ikke blot om Formerne at gjøre, men ligesaameget om Ordforraadet og Udtryksmaaden. Han vil, at i det Öieblik et norsk Skriftsprog skal begynde at udvikles, maa dette ske med Sagkundskab og Skjönsomhed, forat det strax kan komme ind paa de rette Baner, hvorved megen Möie for Fremtiden vil spares. Der vil af dem, der først ville optræde som Forfattere, foruden fuldstændig Oversigt over de nuværende Forholde, ogsaa kræves saamegen Kjendskab til det gamle Sprog, at man derved kan sættes istand til at dømme om, hvad der af det forefundne er antageligt og hvad ikke. Paa samme Tid, som man fuldstændig respecterer det nærværende Standpunkt og ikke søger at føre Sproget frem i en antikveret Skikkelse, maa man ogsaa i Former, Ord og Udtryk holde det saa rent som muligt for fremmede Bestanddele, uden dog af overdreven Purisme at forkaste, hvad der er norsk, fordi det ogsaa findes andetsteds. Han vil idetheletaget, at man skal drage sig til Nytte den «Adgang, som man efter Sprogkundskabens nuværende Stilling nu bedre end nogensinde forhen har til at vide, hvad der er det bedste Stof, og hvorledes det bedst bør benyttes».

I. Aasens norske Grammatik er saaledes et Indlæg i Maalsagen og det vægtigste, som nogentid kunde gives, fordi det argumenterer ikke med Ræsonnement men med Kjendsgjerninger. Man ser det Sprog, hvis Tilværelse man halvveis har villet benægte, stillet frem i alle sine Dele med den yderste Nöiagtighed. Ligeoverfor Paastanden om dets Umulighed som skriftligt Civilisationsmedium, ser man det i fuld Besiddelse af alle nødvendige Midler til en concis Begrebs- og Tankebetegnelse; og medens man saa gjerne kun vilde anse den hele Sprogsgang for et Tankeexperiment, paa hvis praktiske Udførlighed ikke engang dets ivrigste Talsmænd tænkte, endsiges troede, ser man med al mulig Alvor og Tillidsfuldhed Skridt i denne Retning at forberedes. Alligevel kan det nok hælde, at Bogen ikke vil give Anledning til en saadan Strid, som man kunde vente. Siden det vældige Stormløb, som i Aarene 1858—59 gjordes mod

Sagen, synes man overhovedet at have taget det Parti, der umægtelig ogsaa er det rimeligste, til hvilken Side man end holder, nemlig at lade Tingen gaa sin Gang rolig og uforstyrret og lade Udfaldet være det afgjørende Bevis for Sandheden. Men møder Maalsagen end ikke saamegen activ Modstand længer, har den dog Hindringer nok at kjæmpe med i de mange forudfattede og vrang Meninger, som Folk nære om den, idet de ikke kunne eller ville forstaa, hvad der anføres til Oplysning.

Og dog er Sagen saa ligefrem og simpel, at den neppe synes at kunne give Anledning til Misforstaaelse. Hvad man vil, at Bymand og Bonde ved at lære det norske Sprogs rette Stilling og Forholde at kjende, skal lade fare de mange Fordomme, som man saalænge har næret derimod, lade Agtelse for dets Ret og Ærbødighed for det som vort skjønneste Minde afløse den Ringeagt, med hvilket det hidtil har været betragtet som et Mærke paa Raahed og Simpelhed, derved gjøre det første Skridt til dets fremtidige Bevarelse og sætte den kraftigste Bom mod dets Udartning og Opløsning. Man vil, at det ikke skal være de Mænd af Folket, som føle sig kaldede til at optræde som Forfattere, forment at bruge sit Modersmaal og Hjertes Sprog til Udtryk for sine Tanker og Følelser, og endelig, naar Tiden paa denne Maade er tilstrækkeligt forberedt, vil man indføre det i Landets Folkeskoler og saaledes bortrydde de Hindringer for en virkelig Fremgang i Dannelse, som et fremmed Tungemaalss Brug som Undervisningsmedium altid maa fremkalde.

Man vil, at den naturlige Udvikling ikke skal standses og tilbagetrænges. Men den naturlige Udvikling for et Folk, som efter i Aarhundreder at have følt sin Selvvirksomhed bunden siden vaagner op til den rigtige Forstaaelse af sin Stilling og finder Midlerne til sin Frigjørelse, er ikke at forfølge de Bæner, paa hvilke det er tvunget ind, og som føre det stedse videre bort fra sig selv, men at søge tilbage til sig selv og følge de Veie, som dets egne naturlige Anlæg foreskrive det. Som man i Statslivet har brudt med det bestaaende og søgt en Form, gennem hvilken Folket skal komme til sin Ret, saaledes vil man ogsaa fremhjælpe et folkeligt Aandsliv.

Man vil kortsagt Frihed og Fremgang i det aandelige Liv saavel som i det sociale, og det er i Sandhed vanekeligt at fatte, hvorledes man har kunnet for Alvor tillægge disse Bestræbelser den »selvforguderiske« Tendents at ville slaa Vrag paa Tidens Udvikling og søge en Nydelse i at afstænge sig fra Udenverdenen i sin egen indholdsløse Ensiddighed. Det maa være enhver klart, at der er intet, som gjør os modigere til at kaste os ind i Verdens Kampe og villigere til at udsætte os for den gjensidige Paavirkning, end netop Følelsen af, at vi er os selv og derfor kan gjøre dette uden at tabe vor egen Personlighed — og at intet mere nærer Mistænknelighed, Bornethed og Afsondringsaand end Bevidstheden om egen Svaghed, idet vi føle vore Kræfter indenørede under fremmede Bånd.

Hvorvidt det store Maal, som den norske Sprogsgag stiller sig, nogensinde vil naaes, hvorvidt den norske Nationalitet endnu har Kraft til en saadan Frigjørelse, vil Tiden vise. Men naar man med

Glæde skuer hen til den Dygtighed, som Nationen har lagt for Dagen i sin politiske Udviklingsproces, og ser realiseret, hvad man for et halvt Aarhundrede tilbage vilde have anseet for en Umulighed, da vil man kanske indrømme, at dette Maal ikke er saa fjernt i det blaa, som det ved første Öiekast kunde synes. Saameget er imidlertid vist, at hvis man engang naar frem, da vil dette I. Aasens Værk staa som et Mærke paa et afgjørende Vendepunkt i Norges Udviklingshistorie — og naaes Maalet ikke, er den norske Nationalitet engang for alle dømt til at udslettes, vil det dog for alle Tider være et Minde om de sidste Anstrængelser, som det eiendommelige norske Liv gjorde for atter at komme op.

M. Nygaard.

Lærebog i Middelalderens Historie til Brug for de lærde Skoler
af V. A. Bloch. (Kjøbenhavn 1864. Den Gyldendalske Boghandels Forlag).

At skrive en historisk Lærebog til Skolebrug er ingen let Sag. Den skal være en Ledetraad, hverken meer eller mindre, det vil sige, den skal føre Disciplen igjennem saamange af Historiens Hovedbegivenheder, at han faaer en Udsigt over Menneskeheden's Udvikling indtil dens nuværende Standpunkt. Men hvilke ere Historiens Hovedbegivenheder? Enhver, der kjender nærmere til Historien, veed, hvormange Kræfter der virke sammen for at frembringe de store Svingninger, baade i det politisk-socialt og i det aandelige Liv; men af alt dette kan kun en meget ringe Deel tages med i en Skolebog, der ifølge sit Væsen maa være kortfattet. Valget maa altsaa træffes med Skjønsomhed. Der har efterhaanden ganske naturlig dannet sig en vis Tradition i denne Henseende, og for den, der blot vil holde sig til Traditionen, er Sagen let nok. Men nye Tider, nye Synsmaader; Meget staaer for den nuværende Slægt i et andet Lys end tidligere, og Meget maa nu frem i Forgrunden, som før stod langt tilbage, og omvendt. Paa den ene Side vil man nu have de vigtige aandelige Bevægelser stærkere fremhævede, man vil baade have et fyldigere Begreb om de religiøse Omvæltninger og om de stærke Strømninger i Videnskabens og Kunstens Rige, og paa den anden Side vil man med Hensyn til selve de politiske Begivenheder have nye Sider frem. Man kan i vore Dage ikke blive staaende ved at opregne Krige med deres Slag og Beslutninger, eller ved at fortælle den blotte Yderside af Revolutioner; man maa ogsaa udhæve de dybere liggende Kræfter, der skaffet sig Luft berigjennem. Hvem vil nu ansee det for rigtigt holde Disciplene ubekjendte med Hovedtrækkene i de nation-

nale Forhold og den store politiske Rolle, de til forskellige Tider have spillet, eller hvem seer ikke, at der bagved de store politiske Omvæltninger har ligget aandelige Kampe eller sociale Brydninger, som man maa give Disciplen et Begreb om. Hvilken Betydning have ikke Handelsforhold og industrielle Interesser havt med Hensyn til vigtige europæiske Krige, og veed Disciplen Intet herom, forstaaer han ikke disse Kriges Aarsager og Væsen. Er ikke Udgivelsen af Skrifter som Adam Smiths Værk om Nationalvelstandens Kilder eller Montesquieus *Esprit des lois* ligesaafuldt vigtige historiske Begivenheder som Freden i Ryswick eller Slaget ved Rosbach, og hvor mangen europæisk Krig, som Disciplen maa lære, har i Virkeligheden ikke havt en mindre historisk Betydning end Udgivelsen af slige Skrifter?

Maa man i Meget forandre Opfattelsen af, hvad der har størst historisk Interesse, saa maa ogsaa en Deel Stof optages, som ikke fandtes i Fortidens Lærebøger, og hertil kommer, at man ogsaa bør føre Disciplen ind i den nyeste Tids Historie. Netop for vort eget Fædreland har den europæiske Udvikling siden 1830 som bekendt havt en i visse Henseender glædelig, men i andre Henseender yderst sørgelig Betydning, og skal Historieundervisningen, hvad der med Rette kan forlanges af den, give Disciplen en Haandsrækning til, at han siden lettere kan finde sig tilrette i Begivenhedernes Labyrinth, bør den ikke lade ham i Stikken med Hensyn til denne Tid. Saaledes kommer der paa flere Punkter en Deel nyt Stof til, og da det næppe gaar an at kræve flere Timer til Historieundervisningen end dem, der ved Skoleplanen ere bestemte til den, maa der gøres nogen Indskrænkning paa andre Punkter. Det kan der ogsaa godt. Man kan befrie Disciplen for en Deel Begivenheder, Navne og Aarsal, som det ganske vist under andre Forhold kunde være værdt at tage med (foruden dem, som aldeles ikke ere dette værd), men som nu maa vige for de uafviselige Krav, der stilles i andre Henseender. Jeg har tidt f. Ex. havt Leilighed til at see, hvor vanskeligt Disciplen har ved at lære Krige som den østrigske Successionskrig eller Syvaarskrigen, og kan man ikke her betydelig indskrænke Antallet paa de Slag, man indprænter Disciplen? Hvorfor dog lade ham lære Slagene ved Czaulau, Hohenfriedberg, Sorr, Raucoux, Minden, Crefeld, Liegnitz eller de gjentagne Beleiringer af Schweidnitz og Dresden o. s. v.? Dette kun som et Exempel, der let lader sig følge med adskillige andre.

Medens det paa den ene Side stiller sig som en Vanskelighed for Forfatteren til en historisk Læsebog at finde de rette Grændser for, hvad der skal tages med, maa man ogsaa indrømme, at han har store Vanskeligheder at overvinde med Hensyn til Fremstillingen. Den stærkt sammentrængte Fremstilling, som en saadan Verdenshistorie i kort Udtog kræver, bliver let tør, naar den skal afpasses efter den almindelige Discipels Fatteevne, og om Tørheden ogsaa til en vis Grad er nødvendig, saa maa Forfatteren sørge for, at den bliver saa lidt fremtrædende, som det er muligt. En begavet Lærer kan bruge selv den meest skeletmæssige Lærebog, da hans mundt-

lige Underviisning nok skal vide at vække Interesse for Historien hos Disciplene; men man har langtfra lutter begavede Lærere i Skolerne, og man skal derfor ikke lade haant om det Udbytte, en jævnt begavet Discipel paa egen Haand kan finde i sin historiske Lærebog. Vanskeligheden ved at gjøre den sammentrængte Fortælling tiltalende bliver endnu større paa Grund af den ovenfor antydede Nødvendighed af at medtage almindelige aandelige eller sociale Forhold. Kortheden fører her let til Abstraktioner, som man maa være varsom med at byde Disciplene. Det er utvivlsomt meget lettere at give Hovedtrækkene af Korstogenes ydre Begivenheder, end det er at fremstille Forholdet imellem Kirken og Staten indtil Innocens den Tredies Tid; det er langt lettere at fortælle Slag og Fredslutninger i det 18de Aarhundredes Krige end at give en for Disciplene klar Oversigt over Aarsagerne til den franske Revolution. I den nyere Tid har man med Hensyn til de fortrinligere franske og engelske Historieskrivere stærkt fremhævet, hvormeget Evnen til at individualisere o: til igjennem et enkelt Træk at antyde eller belyse et almindeligt Forhold, gavner Fremstillingen, og dette gjælder ikke blot større historiske Arbejder; men her er utvivlsomt Noget, Forfatteren til en historisk Lærebog stærkt bør rette sin Opmærksomhed paa, netop fordi det er saa vanskeligt at fængsle Disciplens Interesse ved abstrakte Raisonnementer. Et enkelt Exempel vil maaskee kunne gjøre det her Udviklete tydeligt. Michelet har som bekjendt skrevet en kortfattet Frankrigs Historie (indtil 1789), der, naar Noterne fra regnes, ikke er meget større end Allens Lærebog i Danmarks Historie, og mindre end Ekelunds Sveriges Historie «i sammandrag för begynnare». I adskillige Henseender forekommer denne Bog, der har været bestemt til Brug ved høiere Skoler i Frankrig, mig mindre vel skikket hertil; men den indeholder fortrinlige Steder i den her antydede Retning. Hvor Michelet saaledes fortæller om Begyndelsen af Religionskrigene i Frankrig i det 16de Aarh., giver han følgende lille Skildring:

«Overalt samlede Partierne sig med vild Begeistring. I disse «første Hære saae man intet Hazardspil, ingen Udskeielser, der hørtes «ingen Gudsbespottelser; man holdt Bøn sammen, baade Morgen og «Aften. Men trods denne ydre Hellighed, vare Hjerterne ikke mindre «grusomme. Montluc, Statholder i Guienne, gennemreiste sin Provinds med sine Bødler. Man kunde, sagde han selv, kjende, hvor «han havde været, thi paa Træerne langs Veiene hang Vidnesbyrdene «derom. I Dauphiné var en Protestant, Baronens Adrets, ligesaa «grusom, han brugte at nedstyrtte sine Fanger fra Toppen af et «Taarn paa Landespidser.

«Guise seirede i Begyndelsen ved Dreux; han fangede Protestanternes General Condé, delte sin Seng med ham og sov sødelig «ved Siden af sin Dødsfjende o. s. v. ».

Med faa Ord og gennem et Par betegnende Træk er det Charakteristiske ved Kampene i denne Tid givet; man seer baade den religiøse Begeistring, den fanatiske Grusomhed og den Ridderlighed, der under mange Forhold traadte frem. Om det end er lettere at

holde denne Tone ved den noget udførligere Fremstilling, som Fædrelandets Historie tillader, saa lader den sig dog ogsaa anvende rundt omkring i en Lærebog i Verdenshistorien.

Den Udvikling, der kan spores igjennem de nyeste historiske Lærebøger, der ere udkomne herhjemme, synes mig at vidne om, at Forfatterne i det Mindste tildeels have været af de Anskuelse, der her ere fremstillede. Det er indlysende, at Bohrs bekendte Bøger indeholde et betydeligt Fremakridt fra den tidligere almindelig brugte Kofodske, forsaavidt de give et fyldigere Begreb om de forskjellige vigtige Elementer, der have spillet en Rolle i Menneskehedens Udvikling. Jeg seer ikke rettere, end at den Bog, der skal være Gjenstand for nærværende Anmeldelse, gaaer ud fra den samme rigtige Grundanskuelse, ja endog paa flere Punkter gennemfører den endnu videre.

Hvad Ordningen af Stoffet i denne angaaer, da er det syn-chronistiske Princip fulgt, men med megen Moderation, idet hele Middelalderen er deelt i to Perioder, hvorimellem Grændsen falder c. 1050¹⁾. Indenfor disse Afsnit behandles de enkelte Lande enten for sig selv eller parviis (England og Frankrig; Tydskland og Italien), forsaavidt deres Historie hører nær sammen. Jeg anseer denne Ordning i det Hele for heldig; hvad jeg, i det Enkelte kunde have at indvende, er for ubetydeligt til, at jeg her vil drage det frem.

Stoffet maa vistnok væsentlig ansees for heldig valgt. Jeg troer, at Forfatteren med Rette har behandlet de østlige Lande og ligeledes Spaniens og Portugals Historie forholdsvis meget kort, og paa flere Steder ere overflødige Enkeltheder fjernede. Men det er vanskeligt allevegne at blive enige om, hvad der bør tages med eller ikke, og jeg kan ikke nægte, at jeg paa flere Steder kunde ønske Noget skaaret bort endnu. Jeg skal i Korthed nævne en Deel af disse Steder. S. 8 anseer jeg Omtalen af Gepiderne for overflødig, S. 18 ligeledes Angivelsen af Lothars tre Sønner, og hvorledes de deelte Fæderens Lande, S. 24 Bemærkningen om Phalzgreverne og Delingen af Lothringen, S. 26 Theophanos Navn. Otto 3 undværede jeg helst ganske; men hans Navn bør maaskee tages med for at faae Kontinuitet i Kongerækken. S. 33 forekommer det mig overflødigt at omtale, at Vilhelm Erobreren blev kronet i Winchester, S. 35, at Croatien og Dalmatien Aar 1100 bleve forenede med Ungarn, S. 41 Ktesiphons Erobring, S. 42 Aaretallet 585, S. 45 Navnene Kaiwan og Togrulbeg, S. 47 Biskop Adalbert og Byen Goslar, S. 72 det saliske Arvegods (som de færreste Lærere vide Noget om), S. 77 den nærmere Angivelse af, hvilke Len Markgrevinde Mathilde havde; S. 87 mener jeg, at Kampen imellem Keiser Ludvig og Paven burde

¹⁾ Dette gjælder ogsaa om Bohrs mindre Lærebog. Jeg vilde ønske, at denne Forf. vilde optage det Samme i et nyt Oplag af sin større Middelalderhistorie, og at han ogsaa i sin større Lærebog i den nyere Historie vilde gjøre Afsnittene længere. Jeg foretrækker ogsaa her den Plan, han har fulgt i den mindre Lærebog,

være omtalt kortere, kun nemlig forsaavidt den fremkaldte den bekjendte Erklæring fra Kurfyrsternes Side, S. 116 forekommer det mig overflødigt at omtale, at Johan den Uforfærdedes Mord fandt Sted paa Broen ved Montereau; det er et Navn, Disciplen ellers aldrig møder; S. 122 mener jeg, at Angivelsen af det engelske Parlaments Holdning ligeoverfor Paven bør gaae ud.

Det maa fremhæves som heldigt ved denne Bog, at den stærkere, end det tidligere har været Skik, omtaler Nationalitetsforholdene. S. 5, 34, 93, 106, 111 og 121 findes gode Oversigter eller Bemærkninger i den Retning, og Forf. kan næppe siges at have taget noget Uvæsentligt med. To Steder kunde jeg endog ønske Betydningen af Nationalitetsforskjelligheder stærkere fremhævet. Det ene er S. 7, hvor Forf. med Hensyn til det østgothiske Riges Svækkelse kun synes at tillægge Religionsforskjellen imellem Romere og Østgoter Betydning; men den nationale Forskjel spillede sikkert her en endnu større Rolle. Det andet Sted er S. 13, hvor Austrasiernes Seir over Neustrierne omtales. Her vilde det vist være passende at fremhæve, hvorledes Austrasierne repræsenterede et langt renere germanisk Element end Neustrierne, og at der derfor nu ligesom fandt en ny Fremtrængen Sted af Frankerne paa den celtisk-romerske Befolknings Bekostning.

Hvor lidt jeg end i det Hele kunde ønske, at Forfatteren havde taget mere Stof med, har jeg dog savnet et Par Begivenheder eller Personer. Hvorfor er f. Ex. Slaget ved Standfordbridge ikke blevet omtalt? Det vil formodentlig blive nævnt under Norges Historie¹⁾; men det bør ikke savnes ved Harald Godwinsøns Historie. Der ligger noget Interessant i at see denne Angelsachsernes Helt først vende sig imod Nord og her kaste et farligt Angreb tilbage, paa samme Tid som Faren nærmer sig ham fra den modsatte Side. Hans og hans Folks Historie vinder i Interesse for Disciplen, ved at dette fremhæves. Fremdeles savner man under Spaniens Historie Cids Navn; han har som dette Lands Nationalhelt for stor Betydning, til at hans Navn bør være ubekjendt for Disciplene.

Bogen bærer i det Hele Præget af at være skreven med Omhu, og et enkelt Parti, det første Korstog, træder her for første Gang frem hos os i en Skolebog i sin rigtige Skikkelse. Det er omtrent 30 Aar siden, at Grundtvig i sin Haandbog i Middel-Alderens Historie havde det rette Syn paa, hvorledes det burde opfattes, og siden har Sybel i Tydskland udførlig fremstillet det efter det samme rigtige Princip. Men med al Anerkjendelse af Forfatterens Omhu kan jeg dog paa adskillige Steder ikke finde mig tilfredsstillet ved hans Fremstilling af Samfundsforholdene i Middelalderen. Den lider baade af Uklarhed og enkelte positive Urigtigheder. Strax i Begyndelsen af Bogen (S. 3) gjøres den almindelige Bemærkning, at »da Ger-

---

De tre nordiske Rigers Historie ere nemlig ikke optagne i denne Middelalderhistorie; men ville blive behandlere for sig efter en tilsvarende Plan af Prof. Thirge.

manerne bemægtigede sig de romerske Lande, fik enhver vaabenfør Frimand sin Part til Eie (Allodium), og umiddelbart derefter siges det, at Høvdingerne og især Kongen, som havde deeltaget i Kampen med et Følge af Stridsmænd, fik større Eiendomme og derved bleve istand til at betale Følget ved at overlade hver Mand deraf et Stykke Land til Brug, med Forpligtelse til Krigstjeneste. I Modsætning til Allodierne kaldtes denne Besiddelse Len og Besidderen Lensmand eller Vasal o. s. v.* Maa Disciplen ikke, naar han læser, at enhver «Frimand» fik et Allodium, og umiddelbart efter seer, at de Mænd, der hørte til Kongens og Høvdingers Følge, fik Len, da ikke tænke, at disse sidste Mænd ikke vare frie Mænd? Kan han ved en Frimand forstaae Andet end en fri Mand; det er ham saameget mere umuligt, som Forf. paa den foregaaende Side (S. 2) aabenbart har brugt Udtrykkene «fribaaren Mand» og «Frimand» som eensbetydende. Men selvfølgelig er det umuligt, at de kunne være det S. 3, da de Mænd, der hørte til Kongens og Høvdingernes Følge, nødvendigviis maae ansees for at have været fribaarne. Ordet Frimand er da paa denne Side (og adskillige Steder senere i Bogen) aabenbart kun et andet Navn for Allodialbesidder; men saa bliver den første Linie her meningsløs, idet der da kommer til at staa: Enhver Allodialbesidder fik et Allodium. Her maa nødvendigviis gjøres en Forandring i Udtrykkene. — Senere i Bogen, hvor Forfatteren ogsaa bruger Ordet Frimænd for Allodialbesiddere, er der kommet et andet Uheld frem. Man har her stedse Indtrykket af, at «Frimændene» i den senere Tid kun vare Smaafolk (S. 8, 16, 21); men naar Disciplen har denne Forestilling, hvor forbauset bliver han da ikke, naar han som Allodialbesidder træffer Henrik Løve og Markgrevinde Mathilde af Toskana (S. 76 og 77). Overhovedet var Allodialbesiddelsen temmelig stærkt fremtrædende hos adskillige af de tydske Fyrstefamilier. S. 21 faaer Disciplen det Indtryk, at Livegenskabet opstod i Middelalderen ved, at Allodialbesidderne nedsank i Elendighed; men dets Oprindelse er afgjort ældre. Det havde paa den ene Side sin Rod i de gamle germaniske Forhold, hvor der allerede var et tydeligt Livegenskab (Tac. Germ. c. 25), og paa den anden Side i det romerske Kolonat. — Forfatteren er ogsaa mindre heldig ved sin Fremstilling af Krigsvæsenet. Han siger her (S. 52), at Fodfolket, som fordum indesluttede de frie Selveiere, med disses Aftagen tabte sin Betydning og tilsidst kom til at bestaa af de Fattigstes og Ufries ringeagtede Folkeklasser. Forf. gjør denne Bemærkning ved Korstogenes Tid; men den er ikke korrekt med Hensyn til den største Deel af Middelalderen. Det er ganske vist, at Ryttertjenesten var den meest ansete; men der er et stort Spring herfra, til at Fodfolket tabte sin Betydning. Under de tydske Keiseres Kampe i Italien var det væsentlig tilfods, at den norditalienske kraftige Borgermilitz kjæmpede imod dem og til sine Tider slog dem; under de engelsk-franske Krige var det de engelske Bueskytter, altsaa netop Fodfolket, der længe gav Englænderne Overvægten, og det er ret karakteristisk, at denne Nations Riddere i disse Krige jævnlig kjæmpede tilfods (f. Ex. ved Crecy). Paa samme

Tid begyndte Schweitzernes Berømmelse som Fodfolk. Lægger man Alt dette sammen, er det klart, at Forfatterens almindelige Bemærkning ikke holder Stik. Fremdeles er det næppe noget heldigt Udtryk, han umiddelbart derefter bruger, naar han siger, at «Rytterne hævdede sig til en afsluttet Ridderstand». Det opfattes let, som om Fleertallet af Rytterne dannedes af Ridderne, hvad der vilde være en urigtig Mening. Endvidere troer jeg ikke, at Forf. har Ret, naar han siger (S. 53) at Riddervæsenets Blomstring falder i det 12te Aarb. I denne Tid falder Lensvæsenets Blomstring, men Riddervæsenets høieste Uddannelse med dets Turneringer tilhører sikkert først det 14de. — I Fremstillingen af det franske Parlaments Historie (S. 102) har der indsnæget sig et Par Unøjagtigheder. Det er urigtigt, at Pairene først sammentraadte under Philip August, da det allerede fandt Sted under Ludvig 7. Det er fremdeles urigtigt, at Pairekammeret først blev en Domstol under Ludvig 9, thi allerede 1153 havde det paadømt en Proces imellem to mægtige Lensmænd (See Martin: *Hist de France* IV, 64 [Udgaven 1844]). Forf. siger med Rette, at Parlamentet i Paris siden gjorde Fordring paa Deelagtighed i Lovgivningen; men dette gjaldt, omend i mindre Grad, ogsaa om Parlamenterne i Provindserne, og forøvrigt tvivler jeg paa, at denne Deelagtighed er ældre end Begyndelsen af 16de Aarb. (See Augustin Thierry: *Essai sur l'histoire du tiers état* c. 4); den vilde altsaa først komme frem i den nyere Tids Historie. Dette Træk er sikkert fremhævet af Forf., fordi Parlamenterne, navnlig det i Paris, senere fik Betydning som en Modstander af Kongemagten; men det vilde være mindre heldigt, om Disciplen opfattede dette som en Side af Vigtighed ved Parlamenterne i Middelalderen. De franske Historikere fremhæve med Grund, at Pariser-Parlamentet i denne Tid netop har havt den heelt modsatte Betydning, at det baade i Theori og i Praxis stærkt støttede Kongemagten; thi de Retslærde, der siden Slutningen af Kapetingernes Regeringstid overveiende dannede dets Medlemmer, vare ivrige Forfægttere af Kongemagtens Høihed i Modsætning til de feudale Grundsatninger. Maaskee havde det været værdt at fremhæve den interessante Modsætning, der herved kommer frem imellem det engelske og det franske Parlament i Middelalderen. — S. 121, hvor der fortælles om Kongemagtens Overvægt over Adel og Borgerstand i Frankrig, bruger Forf. for stærke Udtryk. Man kan ikke sige, at 3die Stands kommunale Friheder gik tabt under Carl 7, da de i Meget kunne paavises i langt senere Tider, og ei heller kan man sige, at den politiske Indflydelse, som 3die Stands Deputerede til en Tid havde udøvet paa Rigsdagene, ophørte under Ludvig 11, thi umiddelbart efter hans Død spillede de en Rolle paa den mærkelige Forsamling af Generalstænderne 1484, og denne Stand havde ogsaa Betydning under Ludvig 12. Jeg vilde ønske, at Forf. havde udeladt de 7 Linier fra «Dens kommunale Friheder» ... til «sammenkalde Rigstænderne», da de let give Disciplene mindre rigtige Forestillinger. Forholdet imellem Konge og Stænder staaer uden dem tilstrækkelig klart. Heller ikke for Englands Vedkommende tilfredsstiller Fremstillingen

af Standsforholdene rigtig. Forf. lader (S. 105) Vilhelm Erobreren skænke 700 større Len og 60000 mindre Ridderlen til sin normanniske Adel og tiltage sig umiddelbar Lenshøiheid over dem alle. Men for det Første bleve ikke alle disse Len givne til Normanner. I det Mindste paastaaer Hallam i sit bekjendte Værk: *The state of Europe during the middle ages* (10de Udgave, 2det Bind S. 304), at iblandt Besidderne af de større Len vare nogle Angelsachsere, og at selv en løselig Undersøgelse af Doomsdaybook viser, at næsten 8000 af de 60000 Ridderlen kom i Hænde paa Angelsachsere. Fremdeles faaer man af Forf.'s Ord det Indtryk, at Kongen stod i det samme Forhold til de mindre Ridderlen som til de større Baronlen, og at der ingen anden Forskjel var paa disse Len end den, Størrelsen fremkaldte; men selv om vistnok ogsaa Besidderne af de mindre Len aflagde Troskabssed til Kongen¹⁾, stode Baronerne i Virkeligheden i et langt nærmere Lensforhold til ham; de alene havde ingen anden Lensherre end han, og bør saaledes alene kaldes hans umiddelbare Vasaller (Smlign Guizots Afhandling om den engelske Repræsentativforfatning i hans *Essais sur l'histoire de France* S. 261 ff.). Hallam kalder derfor ogsaa Besidderne af de 60000 Ridderlen for *holding manors under the immediate vassals of the crown* (l. l. S. 304 cfr. S. 312). — S. 110 giver Forf. den samme Fremstilling af Forfatningskampene under Henrik 3 i England, som man sædvanlig finder i de historiske Lærebøger, en Fremstilling, der dog kunde være korrektere. Jeg skal slet ikke lægge Vægt paa, at der i Virkeligheden forekommer Exempler paa, at Deputerede fra den lavere Adel ere blevne sammenkaldte førend 1265, da det først er i dette Aar, at deres Sammenkaldelse faaer virkelig Betydning ved, at Deputerede fra Stæderne da ogsaa sammenkaldtes. Men jeg tvivler paa, at det efter Konteksten er muligt Andet end, at Læseren maa tænke sig, at det var som Adelen's Fører, at Simon af Montfort sammenkaldte disse Deputerede, at vi altsaa netop i denne Begivenhed have et mærkeligt Exempel paa den saatiid fremhævede Forbindelse imellem det engelske Aristokrati og Demokrati. Men dette var ikke Tilfældet. Medens Simon af Montfort ganske rigtig havde været Adelen's Fører i Slaget ved Lewes, var denne nøie Forbindelse kort efter bristet, da han vilde tvinge Baronerne til blindt at lyde sig. Da var det, at han netop for at faae Bugt med det høie Aristokrati, søgte en Støtte hos de lavere Stænder, medens Baronerne grebe den fangne Konges Parti og i Forbindelse med Prindsen af Wales snart efter seirede ved Evesham.

Samfundsforholdene er det Punkt, som forekommer mig mindst heldig behandlet i Bogen; men der er ogsaa rundtomkring andre Enkeltheder, som jeg ikke kan bifalde, og hvor jeg ligeledes vil bede den ærede Forf. undersøge, om det ikke var rigtigt at foretage Forandringer i et eventuelt nyt Oplag. Strax Side 1 hedder det, at

¹⁾ *William received in 1085 the fealty of all landholders in England, both those who held in chief and their tenants.* Hallam l. l. S. 312

Odoacer sendte det keiserlige Purpur og Scepter til Constantinopel med den Besked, at Italien ikke længere behøvede en egen Keiser. Dette er sandt nok; men Meningen er ikke klar; det bliver den først, naar man følger til, at han lod Keiseren bede om at overdrage ham selv Regeringen i Italien og give ham den patriciske Værdighed (Malchus Hist. exc. 3). Jeg tvivler meget paa, at en Discipel ved at læse Forf.'s Ord danner sig den Fremstilling, at Odoacer nominelt anerkjendte den østromerske Keisers Overhøihed, en Detail, der forøvrigt forekommer mig overflødig, netop fordi denne Overhøihed kun var nominal. S. 36 siger Forf., at den hellige Sophias Basilika frembyder det meest storartede Exempel paa den byzantinske Kuppelstiil, og Disciplen maa altsaa antage, at denne Kuppelbygning var en Basilika; men S. 72 hedder det, at »Longobarderne og Faverne meest byggede i den fra Oldtiden overleverede Basilikaform» (som vel at mærke, ikke var nogen Kuppelbygning), og umiddelbart efter siger Forf., at »med byzantinske Tilsætninger dannedes Rundbuestilen (høvlede Basilikaer)». At Ordet Basilika bruges som Betegnelse for meget forskelligartede Kirkebygninger, er meget rigtigt; men mon det dog ikke her maa løbe sur for Disciplen, der aldeles mangler Forudsætninger til at forstaae disse virkelig ingenlunde klare Antydninger. — Senere kommer Forf. igjen til at fortælle et Par Hovedtræk om den middelalderlige Kunst. Det er her næppe heldigt, at han (S. 129) opstiller Leonardo da Vinci som en udmærket Forløber for det 16de Aarhundredes store Mestre; thi denne Kunstner er selv en af disse, og repræsenterer Kunstens Høidepunkt ligesaa vel som Rafael og Michel Angelo. Selv om ogsaa Nadveren er malet inden 15de Aarh's Udgang, saa er Leonardo først død 1519 og har malet adskillige af sine fortræffeligste Billeder i det nye Aarhundrede. Man huske paa, at han 1504—1505 konkurrerede med Michel Angelo ved sin berømte Karton, der forestillede Kampen ved Anghiari. — S. 70 har Forf. givet en god lille Oversigt over den middelalderlige Poesi paa Korstogenes Tid og fremhævet baade den provençalske og den tyske Ridderpoesi; men da Forf. har havt et rigtigt Blik for dennes Betydning, forundrer det En at see de Yttringer, han bruger S. 128, hvor han taler om Literaturen i Slutningen af Middelalderen. Han siger, at Digterne nu begyndte at betjene sig af Modersmaalet som Skriftsprog, at Dante brød denne nye Bane, og at nationale Forfattere snart begyndte efter dennes, Petrarcas og Boccaccios Exempel at uddanne de øvrige romanske Sprog o. s. v. Dette er urigtigt. Ikke blot var Nibelungenlied allerede nedskrevet i det 13de Aarhundrede; men overordentlig Meget baade af den sydfranske og af den nordfranske Poesi, som Forf. har omtalt S. 70, var fra først af nedskrevet (allerede i 12te Aarhundrede); ogsaa i Italien have Pigtere skrevet Digte før end Dante, og for Frankrigs Vedkommende maa vi huske paa, at det 13de Aarhundrede ogsaa i Prosaen har to saa udmærkede Forfattere at opvise som Villehardouin og Joinville. Det var aabenbart denne nationalt franske Literatur og ikke den italienske, der dannede det Grundlag, hvorpaa i det 14de Aarh. Forfattere som Froissart byggede videre. Man

kan sige, at Dante var den Forfatter, med hvem denne middelalderlige nationale Literatur naaede sit høieste Punkt; men videre kan man ikke gaae. Det er endelig for stærkt, naar Forf. umiddelbart efter siger, at paa Edvard den Tredies Tid indtog det engelske Sprog Pladsen istedetfor det franske ved Hoffet o. s. v.; det blev dengang det herskende i Lovgivningen, men som Hofsprog holdt det franske sig længere; man seer Henrik den Femte som Prinds af Wales tilskrive sin Fader paa Fransk. — S. 80-81 fortæller Forf. om Valdenserne og Albignerne. Her maatte det helst være fremhævet, at de første ligesaafuldt som de sidste bleve Gjenstand for det grusomme Korstog og Inquisitionen. Det er fremdeles næppe rigtigt at lade Franciskanerne spille en fremragende Rolle under disse Begivenheder ved Siden af Dominikanerne, eller at lade dem stille sig Kjætternes Omvendelse som nogen særlig Opgave. Dette gjælder Dominikanerne; medens Franciskanerne foruden den vidt gennemførte Fattigdom blot satte sig den stærke Bodeprædiken i Almindelighed som deres Maal. — Ogsaa i Fremstillingen af Striden imellem Henrik 2 og Thomas Becket (S. 107-108) er der Enkeltheder, som næppe ere rigtige. Forf. siger, at Becket under tegnede Clarendon-Beslutningerne, og at han siden blev løst fra sin Underskrift af Paven; men saavidt gik Becket ikke. Han lovede ganske vist at anerkjende disse Beslutninger; men da det kom til, at han skulde underskrive dem (hænge sit Segl under dem), fandt han paa Udflugter. Man faaer ogsaa af Forf.'s Fremstilling Indtryk af, at Becket allerede inden sin Flugt fra England gjorde offentlig Bod for sin Svaghed i Clarendon og blev taget til Naade af Pave Alexander; men dette fandt Sted, efterat han allerede var flygtet til Paven i Frankrig, hvor denne først fik nærmere Kjendskab til Beslutningerne i Clarendon. Slutningen af Fortællingen om Becket giver let Læseren den Forestilling, at Pavens Trudser virkede med til at faae Kongen til at gjøre den ydmygende Kirkebod ved Becket's Grav; men dette var ikke Tilfældet. Dengang var Henrik allerede fuldstændig udsonet med Paven, og Kirkeboden havde udelukkende til Hensigt at vinde den store Befolkning, da Kongen i høi Grad trængte til dens Gunst under sin haarde Kamp med sine Sønner. Det forekommer mig endelig, som om det vilde have været heldigt, om Forf. havde fremhævet den isolerede Stilling, Becket indtog i den høiere engelske Geistlighed, at denne fulgte Kongen, medens Becket ikke havde en eneste Prælat i den engelske Kirke paa sin Side. Augustin Thierry har sikkert med fuld Føie gjort dette gjældende i sin bekjendte Skildring af Becket, hvis Personlighed stærkt vinder i Interesse derved. — Umiddelbart efter Fortællingen om denne Strid siger Forf., at Henrik 2 imidlertid havde faaet Opfordring til at erobre Irland; men efter Matthæus Parisius var det netop Henrik selv, der anmodede Paven om Tilladelse til at erobre denne Ø for at føre Indbyggerne *«ad fidem et viam veritatis»* (cfr. ogsaa Rymer foedera etc. I, pars 1 p. 19).

Uagtet der i det Foregaaende er fremhævet enkelte Steder, hvor Fremstillingen forekommer mig mindre tydelig, troer jeg, at den i det Hele maa kaldes god og klar. Det er i de indledende Bemærk-

ninger til denne Anmeldelse fremhævet som heldigt, naar man kan belyse et almindeligt historisk Forhold igjennem et enkelt Træk. Der findes flere Steder i Bogen, hvor dette er gjort heldigt. Saaledes er det meget godt, naar Forf. (S. 92) for at antyde den seirrige Fremgang, Hussiterne havde ligeoverfor deres Naboer, bruger det Udtryk, at «det var kommet saavidt, at de tyske Righære flygtede ved de første Toner af den czechiske Slagsang». Ligeledes er det godt, naar han (S. 87) lader Rudolph af Habsburg sammenligne Italien med Løvens Hule, hvor alle Spor vende indad. Igjennem denne Yttring, som Disciplen let husker, staaer det Uheld, der pleiede at følge de tyske Keisere paa deres Rømertog, klart for ham. Det hjælper ogsaa godt paa Fortællingen om Normannernes Optræden i Syditalien, at Forfatteren her fortæller om de 40 høie, blonde Pilegrimme o. s. v. Mindre heldigt er Forsøget paa at gjøre Slagene ved Crecy og Poitiers livlige, saameget uere som det væsentlige Træk, der burde fremhæves, i det Mindste ved Crecy, aabenbart er den umaadelige Virkning, de engelske Bueskytter gjorde. Men Forf. kunde vistnok have gjennemført denne Bestræbelse noget tiere, end han har gjort det. Man bør efter Anmelderens Mening f. Ex. ikke omtale den sicilianske Vesper uden at nævne det saa karakteristiske Træk med Prøven, Sicilianerne anvendte, forat ingen Franskmand skulde kunne undslippe. Et saadant Træk glemmer Disciplen ikke, og det morer ham, naar han læser sin Lektie. Det er meget godt, at Forf. for at give et Begreb om Venetianernes vidtstrakte Handelsforbindelser fortæller, at Marco Polo trængte frem lige til China; men vilde det ikke være heldigt her at antyde Handelens Størrelse ved at angive Antallet af de Skibe, hvormed der handledes, eller den Pengeværdi, Handelen havde (slige Angivelser haves i det Mindste fra Begyndelsen af det 15de Aarh., den meest blomstrende Tid); der vindes Meget i Anskuelighed derved. Ogsaa savner man ved Ludvig den 11tes Historie et Par Ord om hans og Carls Møde i Peronne, der er saa mærkeligt. Forf. siger, at Ludvig omspændte Carl med sine Garn uden at udsætte sig selv for Fare; men det kan man dog næppe sige, naar man tænker paa, hvorledes Ludvig ved denne Leilighed udsatte sin Person for desto bedre at kunne skuffe Carl. Vilde det ikke ogsaa have været værdt at nævne de bekjendte Ord, Gregor 7 udtalte paa sin Dødsseng; de ere ret betegnende for den Tro, han havde paa sin Sags Retfærdighed. Dette kun som nogle Exempler.

Enkelte Steder troer jeg, der er brugt Udtryk, som Disciplene vanskelig kunne forstaae. Mon ikke f. Ex. Ord som Krypte, Katakomber (S. 72) eller Annater (S. 90) burde forklares?

Denne Anmeldelse er bleven temmelig lang, og maaskee vil man finde en Deel af Udsættelserne minuttøse; men jeg haaber dog, at de ikke skulle have svækket Indtrykket af, at jeg anseer denne Bog, som Heelhed betragtet, for skrevet med Omhu og efter rigtige Principer.

E. Holm.

Latinsk Læsebog for Begyndere af C. Kern og C. P. I. Krebs.
Kjøbenhavn 1864.

Ovennævnte Bog har jeg i sin Tid lovet de særede Udgivere at anmelde i dette Tidsskrift. Dette Løfte burde jeg aldrig have givet. Thi en Skolebog kan kun bedømmes tilfredsstillende af Den, der enten har havt Leilighed til at benytte den ved Undervisning eller dog formedelst tidligere Undervisning i vedkommende Fag paa det Trin af Skolelivet, for hvilket Bogen er bestemt, ved blot at gennemlæse Bogen kan danne sig en Forestilling om dens Brugbarhed; men ingen af Delene er Tilfælde med mig. Ved denne Bog kommer endnu til, at den stiller sig i et bestemt Forhold til en anden, idet den efter Udgivernes Ytring ikke vilde være fremkommen, hvis de havde fundet hin anden fyldestgørende; for altsaa at dømme retfærdigt maatte jeg ogsaa gennemlæse den anden og dernæst anstille en Sammenligning; men dertil har jeg hverken synderlig god Tid eller, under de nærværende Forhold, Lyst. Mit Løfte maa jeg imidlertid holde, bliver det end kun daarligt holdt. Det skal være mig en Paamindelse om ikke letsindigt at love Noget; maatte det ogsaa paaminde Dem, der læse disse Linier, om ikke at tage Løfter uden paatrængende Nødvendighed.

Saavidt jeg altsaa, uden at have brugt Bogen ved Undervisning, kan skjønne, er den i det Hele passende til sit Brug: Exemplerne ere paa ganske enkelte Undtagelser nær vel valgte, idet de ikke ligge over Disciplenes Faaetevne; der gaaes jevnt fremad, og der er sørget for, at ikke for mange nye Phænomeners fremdrages samtidigt; uregelmæssige og vanskelige Constructioner ere holdte borte¹). Som et Gode ved Bogen maa det ansees, at der er eet Ordregister for det Hele, ikke, som ellers, særskilt Fortegnelse til hvert Stykke. Registeret vilde jeg ønske havde omfattet de to sidste Afsnit med; men da var Bogen vel bleven noget dyrere, og jeg er ganske af Udgivernes Mening, at en Skolebog bør være saa billig som muligt.

Af Udsættelser har jeg en mindre vigtig at gjøre og en betydeligere. Den første angaaer Ordene *Frustra: thesaurum invenit nullum* (S. 53); det hedder i Prosa: *frustra; nam thesaurum invenit nullum*; s. de af Gronovius anførte Exempler i Noten til Liv. 42, 64, 4. Den vigtigere Anke er denne: til Indøvelse af Verbernes tredie Declination er først S. 16—18 kun anvendt Verber, der bøies aldeles som *minuo*, de paa *bo*, der bøies som *scribo*, samt *capio* og *jacio* med Sammensætninger og de Sammensætninger af *facio*, der i Præsens forandre *a* til *i*; de andre anføres fra S. 34 som afvigende Verber. Men nu er det aabenbart, at *dico*, *duco*, *jungo*, *rego*,

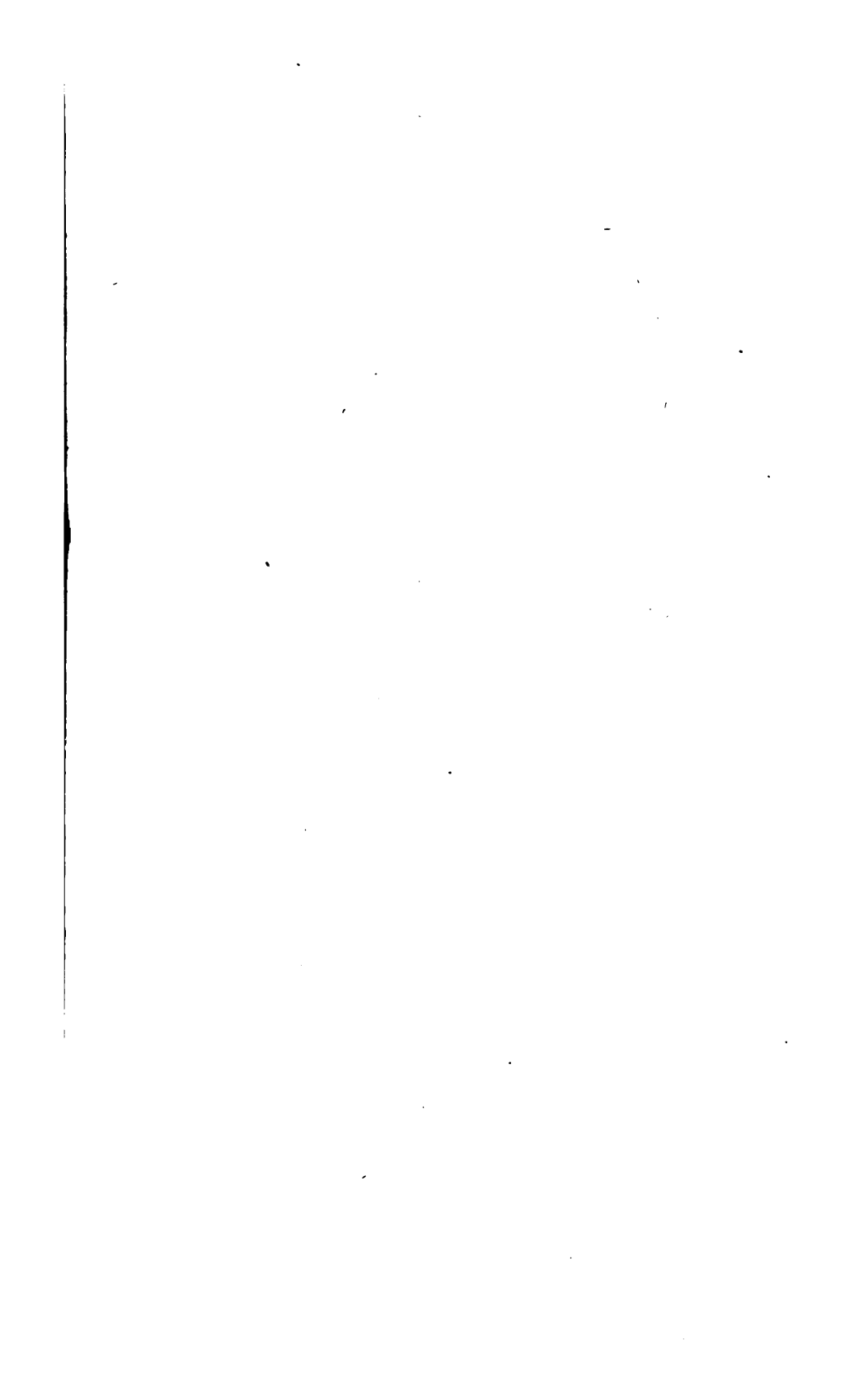
¹) Dog vilde jeg ønske, at der ikke S. 48 var optaget en Forbindelse som *res agi coeptæ erant*, og at ved Indøvelsen af Accusativ med Infinitiv ingen Exempler vare anførte med Verba voluntatis (formedelst den væsentlige Afvigelse i Tidsbetegnelsen fra vort Sprog). Ogsaa *sua virtus ei victoriam paravit* (S. 56) burde vist være holdt borte.

exstinguo, ja selv *traho*, *veho* bøies aldeles som *scribo* (den tileyneladende Forskjel i Perfectsdannelsen er rent graphisk); ja selv *divido*, *claudio* o. s. v. kunne ikke falde en Discipel, der har lært *scribo* som Mønster, vanskelige; fra Substantiverne er han jo vant til at ansee Ord som *cædes* og *miles* for lige regelmæssige. Paa den anden Side ere Verber som *jacio* dels formedelst det indskudte *i*, dels formedelst Vocalforandringen saa vanskelige, at der var al Grund til at udsætte dem. Derfor mener jeg, at (om end ikke *divido* o. s. v.) *dico* o. s. v. burde være anførte strax S. 16 fgg., men *jacio* o. s. v. gjemte til S. 44. (At *cipio* i Madvigs Grammatik er anført som Bøiningsmønster sammen med *scribo*, medfører ikke nødvendigt, at samme Orden skal følges i Læsebogen.)¹⁾

O. Siesbye.

---

¹⁾ For Fuldstændigheds Skyld vil jeg endnu bemærke, at der S. 10 under Passiv er anført et Exempel paa Gerundium, skjønt dette er en activ Form. — S. 30 Lin. 8 er *volebant* vel en Trykfeil for *solebant*.

Sjældne Ord i norrøn Skaldskab

forklarede

af *Sophus Bugge*.

Ved følgende Forklaringer vil jeg eksempelvis søge at paa-pege nogle af de Veie, Forskningen efter mit Skjøn maa følge for at føre Forstaaelsen af Ordforraadet i norrøne Digte fremad fra det Punkt, hvortil den hidtil er kommen navnlig ved Svein-björn Egilssons omfattende Arbejder.

gagháls.

Adjektivet *gagháls* er kun kjendt fra to Steder i den norsk-islandske Olddigtning. Det Sted, hvorom det først og fremst gjælder, er Grímnismál V. 33. I Skildringen af Yggdrasels Ask heder det her:

*Hirtir eru (ældre 'ru) ok fjórir,
þeirs af hefingar d
gaghálsir gnaga.*

Codex Arna-Magn. No. 748 qv. har her den rette Form, medens Codex Regius skriver *agaghalSir*; men *d* i denne Sammensætning stöder her meget, fordi et andet *d* gaar umiddelbart foran, og Udgi-verne har havt Ret i at forkaste denne Læsemaade som opstaaet ved feilagtig Fordobling af *d*.

Det første Sammensætningsled er et Adjektiv *gagr*, Gen. m. n. *gags*, som ingensteds, saavidt vides, findes for sig selv i den gamle Litteratur, men som er bevaret i norske Bygdemaal.

Det betyder «tilbageböiet», omtrent d. s. s. *keik-r.*. Jeg har hørt det i det vestlige af övre Telemarken: Ljaaen kaldes *gag*, naar den er altfor meget tilbageböiet fra Orvet (Skaftet), naar den danner en stump Vinkel med dette; jeg kjender Ordet paa samme Maade anvendt fra Hallingdal (Hol, Annex til Aal) om Græv (Hakke) og Öx, fra Valdars (Slidre) ligeledes om Græv. Det modsatte er et grúvt (foroverböiet) Græv, hvis Jærn danner en spids Vinkel med Skaftet. Men *gagt* kaldes i övre Telemarken ogsaa f. Ex. et Menneske, hvis Overkrop er tilbageböiet, hvis Holdning er strunk og stiv. — Heraf er afledet et Verbum *gaga* (Præteritum *gaga*, altsaa forhen *gagaða*): i en Ordsamling

fra Hol i Hallingdal forklares det «sætte Næsen høit, bære Hovedet høit og noget tilbagetrukket». Ogsaa i øvre Telemarken bruges dette Verbum: Begyndelsen af den overalt i Norden kjendte Gaade om Koen har jeg i Fyresdal hørt i følgende Forjn: *Fjre hangande, fjre gangande, two gagar upp i ský.* — Ordet *gag* er fra Telebondens Tale ført over i den i «Landsmaalet» skrevne nynorske Litteratur: i Dölen for 1859 No. 11 skriver Vinje under Artikelen «Utanlands» følgende: «Hanen gjeng med Sporar og reikar fram som ein Hermann (Officer) med flogrande Fjör paa det gage (tilbageböygde) Hovud.»

Naar det gamle Kvæde altsaa lader Hjortene med tilbagebøiet Hals bide af de friske Skud i Askens Krone, saa har vi heri et lidet Træk af den klare, naturtro Anskuelighed, hvormed det hele Mythebillede er udført.

gaghdlsir er efter dette ikke, som man almindelig har ment, opstaaet af *gagrhdlsir*; dette skulde være sammensat med isl. *gagr* (*gögr, gagra*), hvilket efter Erik Jonsson betyder «indad-dreiet, skjevdreiet, el. sammenvundet», efter Gunnar Pålsson i Edda Sæmund. ed. AM. I, 509 a «animo ac verbis aversus et per-versus», ligesaa efter Björn Haldorsen «absurdus, upasselig, uskikket»; men *gagr* maatte have bevaret sit *r* i Sammensætningen, ligesaa vel som f. Ex. *fagr* stadig har bevaret det. At det norske *gag* ikke har tabt et *r* i Udlyden, viser sig tydeligst af det afledede Verbum *gaga*.

Det andet Sted, hvori Ordet *gaghdls* forekommer, er en Strophe i Hervarar saga ok Heiðreks konungs, hvori Kong Heiðrek giver Opløsningen til Gestumblindes Gaade om Svanerne (Fornald. søg. I, 471. Petersens Udg. S. 35. Ant. Russ. I, 180):

<i>ham bera svanir</i>		<i>hreidr þeir bygðu,</i>
<i>hlutfjadradan,</i>		<i>hendr ne höfðu,</i>
<i>er við eyjar</i>		<i>d gaghdlsum</i>
<i>d víði súja;</i>		<i>egg við gátu.</i>

d gaghdlsum er her meningsløst, og Egilsson (lex. poët. 218 a) havde god Grund til at foreslaa *oc gaghdlsum*. Dog er hermed ikke Sagen afgjort. De gamle Haandskrifter af Hervarar saga har Opløsning paa Gaaderne i Prosa; det er først i sene Papirafskrifter (fra 18de Aarhundred), at vi finde Heiðreks Svar i Versform. Nu haaber jeg at skulle kunne gödtgjøre, at disse Vers, som indeholde Svarene og som er optagne i alle de ovenfor nævnte Udgaver, ikke er traditionelt bevarede fra Oldtiden, og at de ikke er jævnyrdige med de Vers, som inde-

holde Gestumblindes Spørsmal, men at de i senere Tid er forfattede af en islandsk Digter, som i det hele med fortrinligt Held vidste at gjengive Oldkvædernes Udtryksmaade. Jeg tænker at omhandle denne Sag i Indledningen til den Udgave af Hervarar saga, som jeg haaber at faa besørget for det norske Oldskriftselskab i min Samling af norrøne Fortællinger af sagnhistorisk Indhold.

Disse Vers, som indeholde Opløsning paa Gaaderne, er i alle nyere Udgaver aftrykte efter Quart-Udgaven 1785, men de findes ogsaa i flere Papirhaandskrifter af den saakaldte Sæmunds Edda paa det kgl. Bibliothek i Kjöbenhavn, og derfra vil mange Rettelser til disse Vers kunne hentes. Cod. 1109 fol. ny kgl. Sml. og Cod. 1866 qv. (den saakaldte Codex Luxdorphianus) give ikke uvigtige Varianter til *á gaghlásum*: 1109 har i Texten *oc ag halsom*, men i Margen «al. *á gaghalsom Forte oc gaghlalsom*»; Cod. Luxdorph. har ogsaa i Texten *oc ag halsom*, men i Margen den Bemærkning at der er dem, som udelade *oc* og at nogle læse *a gaghlalsom*. Jeg formoder, at Forfatterens Ord er:

ágaghlásum
egg við gdtu,

hvilket styrkes derved, at *egg* bedre er Rimord i sidste Halvlinje end *gdtu*. — Den urigtige Form *ágaghláls* har han da efter min Formodning laant fra Grímnismál, som han læste i netop samme Skindbog, som vi kjende under Navn af Codex Regius af Sæmunds Edda; men Forfatteren har rigtig forstaat Adjektivets Betydning i Grímnismál.

Om nu end denne Formodning ikke skulde medføre Sandhed, saa maa jeg alligevel holde fast ved, at Verset i Herv. s. ikke er et fuldgyldigt Bevis for det omhandlede Ords Brug i Oldtiden.

hannr, hannarr.

Paa Gaarden Dynna i Grans Sogn paa Hadeland staar en af Norges mærkeligste Runestene. Tegning af den findes i Aarsberetning fra Selskabet for norske Oldtidsmindes Bevaring for 1854 Pl. I og Beskrivelse i Nicolaysens Norske Fornlevninger S. 126-128. Den bekjendte omvandrende Antikvar M. F. Arendt, hvem vi fremfor nogen anden skyldte paalidelige Tegninger af norske Runemindesmærker, har først læst denne Stens Indskrift rigtig.

(SnE. II, 553) *Hannarr*. Formen *Hanarr* synes ikke at kunne forklares paa tilfredsstillende Maade, Navnet *Hannarr* «den kunstfærdige, flinke, hædige» passer derimod ypperlig til en Dværg.

Men vi faar vende tilbage til Dynnastenen. I *hanarst* er den Vokalforandring, som indtræder i Hunkjønnet, ikke udtrykt: *hanarst* er d. s. s. *hönnurst*, ligesom en meget senere Runeindskrift fra Sogn (Urdal II, 46, Nö. C. Pl. III, Fig. 2) skriver *larþarþ*¹⁾ for *jörðuð*. Hvorvidt Superlativformen *hannarstr* udgaar fra *hannarr* eller fra *hannr*, kunde endnu være tvilsomt. Jeg antager det sidste; ti der findes ellers aldrig et ved Afledningsendelsen *ar-r* dannet Adjektiv, som kan compareres; *hannarr* er vistnok derfor egentlig en substantivisk Afledning af *hannr*; af *hannarr* maatte man ialfald snarere vente en Superlativform *hannrastr* end *hannarstr*. Jeg tror, at *hannarstr* efter en (ofte forekommende) særegen Udtale- og Skrivemaade er det samme som *hannastr*; saaledes findes især istedenfor *síðastr* mange Gange *síðarstr*, hvorved Komparativens *r* vistnok har havt Indflydelse.

Saalænge man i *hanarst* søgte to Ord, var det naturligt, at man ikke saa, at Indskriftens anden Sætning er i bunden Form; men nu har vi let for at opdage, at

su uas mar hanarst
q Hapalanti

er to regelret dannede halve Verslinjer i fornyrdalag. — Dette er et Tegn blandt flere andre paa, at Mindesmærket paa Dynna i det hele er udført efter ældgammel nordisk Sæd. Jeg véd ikke at paavise nogen anden til Minde om en Afdød reist norsk Runesten, hvis Skrift indeholder Vers, naar jeg undtager den navnkundige Sten fra Tune, hvis utvilsomt meget ældre Indskrifter er skrevne med et andet Slags Runer og i en anden Sprogform. Men ligesom saamange svenske Runestene nævne, at den, der reiste Stenen, har gjort Bro efter den, til hvis Minde den reistes, hvilket vi derimod kun læse paa én norsk Runesten, den paa Dynna, saaledes indeholde jo talrige svenske Runeindskrifter stavrimede Vers, og blandt disse Indskrifter er der flere, som begynde i ubunden Stil, men ende med en (fuldstændig eller ufuldstændig) Strophe.

Det er karakteristisk, at de Ord, der meddele Underretning om, hvem der reiste Stenen og over hvem, gives i Prosa, medens Moderens simple, men tiltalende Lovord over den af-

¹⁾ *lR* er skrevet som én sammenslynget Rune.

döde Datter «hun var den flinkeste Pige paa Hadeland» har hævet sig til rhythmisk Form.

korki.

Et Haandskrift (Cod. AM. 748 qv.) af Snorra Edda (den AM. Udgave II, 493) har bevaret en versificeret Ramse, som indeholder Navne paa Korn og hvad dertil hører (såds heiti); deriblandt nævnes mellem *ginhafri* og *barlak* Ordet *korki*. Dette er hidtil aldeles ikke forklaret: det mangler hos Fritzner og Erik Jonsson; Sveinbjörn Egilsson henviser til det norske (og færøske) Navn paa en Lavart *korki* (korkje), men dens Navn kan ikke staa blandt såds heiti. — Oplysning findes i en Beskrivelse, som Skotten George Low har givet af sin Reise paa Orkney og Shetlands Öerne i 1774; denne Beskrivelse haves i Haandskrift, som nu eies af David Laing, der i 1861 har udgivet et særligt Aftryk af de Levninger af det norske Sprog paa Shetlandsöerne, som Reisebeskrivelsen meddeler. Blandt disse er en liden Ordfortegnelse (vel nærmest fra Öen Foula), som forhen var trykt hos Barry, history of the Orkney islands, 2 ed. London 1806, S. 488 f.¹⁾ I denne findes *corka coust*, der forklares «oat bread», og *boga coust* «barley bread». *corka coust* er *korkakost(r)*, ligesom *boga coust* er *byggkost(r)*.

At *korki* i det gamle Vers betyder Havre eller dog en Art Havre, kan herefter ikke være tvilsomt, saameget mindre, som det følger efter *ginhafri* (hvad Slags Havre dette sidste betegner, véd jeg ikke). Men Ordet kan forfølges videre: det er ikke oprindelig norsk, men af de norske Nybyggere i de vestlige Lande optaget fra de oprindelige keltiske Bomænd; i Irsk (Gaelisk) betyder *coirce*, *corca* Havre. At Forholdet er som her fremstillet og at ikke omvendt Kelterne har laant Ordet fra Normændene, er klart, ti paa Norsk, hvor *korki* kun er kjendt fra ovennævnte Steder, er jo Havre det almindelige, med andre germanske Sprog fælles Ord for Kornsorten, medens *coirce*, saavidt jeg véd, i Irsk er det eneste Ord, der ogsaa gjenfindes i andre keltiske Sprog: kymr. *ceirch*, armor. *kerch*.

¹⁾ Laing har i det hele rigtigere Læsemaader end Barry, men ikke overalt; saaledes har f. Ex. Laing *rupa* «a mare», medens vi hos Barry finde det aabenbart rigtige *rusa*, d. e. *hryssa*.

Hvor vidt Brugen af Ordet *korki*, Havre, har strakt sig hos Normændene, skal jeg ikke kunne sige. Hvis det har været brugt i Moderlandet, saa kan det der ikke have betegnet almindelig Havre. Men muligt er det vistnok, at det aldrig har været anvendt udenfor de skotske og irske Farvande (ikke i Norge, kanske ikke engang paa Island). Den, der forfattede Verset med Navne paa Kornsorter, kan gjerne have kjendt Ordet *korki* fra Shetland eller Orknøerne, ligesom der i de versificerede Fortegnelser af Ö- og Fjord-Navne i samme Haandskrift findes mange Navne, som høre hjemme i de skotske Farvande. Kanske har vi her endog svage Spor, der kunne antyde, hvor eller af hvem disse Fortegnelser er forfattede?¹⁾

Lyngby har i sin Afhandling om Sproget paa Hjaltslandsøerne i Ann. f. nord. Oldkynd. 1860, S. 201-216 med den Grundighed og Sikkerhed, som altid udmærker hans Forskning, omhandlet det gamle norske Sprog paa Öerne og da ogsaa (S. 206-208) omtalt den af Low meddelte Ordfortegnelse. *corka coust* har han ladet uforklaret.

Ved denne Leilighed skal jeg lade følge nogle Oplysninger om endel andre Ord i Lows Fortegnelse. *hion* «an island» er ikke, som Lyngby formoder, en Forvanskning af *hólmr*, men = *eyin*, jvfr. *live* i den af Low paa Foula optegnede Ballade V. 26 = *leyfi* og *oron* «a ewe» = *ærin*. *h* er skudt foran, ligesom i *Hiluge* = *Illugi*, *heosa* = *ausa*; om Udtalen paa Foula bemærker Low: «To a man they misplace the aspirate, affixing it where it should not be, and leaving it out where it should; e. g. One of the most sagacious of the natives was teaching his son to read the Bible and to know the numbers of the Psalms; he told the boy the Vorty'th and Zaxt Zam XLVI was a Hex, a Hell, a Hu, and a Hi».

For *sheng* «the sea» har Laing den rette Form *sheug* = *sjó(r)*, jvfr. *scugin* = *skó(r)inn* og *shoopiltin* = *sjópilt(r)inn* hos Hibbert.

Laing har *hoissan* «a haddock»; ikke *hoifsan*, og det er altsaa sikkert = *hýsan*, ikke = *upsinn*.

berrie, der ved Siden af *berg* opføres som det norske Ord for «a rock», er vistnok den bestemte Form *bergid*; ligesaa *seiglð* «a sail» = *seglið*.

¹⁾ Skulde ogsaa *korki* som Navn paa en Lavart, af hvilken tilvirkes en bleggrød Farve, være irsk? i Gammelirsk betyder *corcu* jeg farver rød (Stokes i Beltråge zur vergl. Sprachforsch., herausgeg. von Kuhn und Schleicher, III, S. 48).

quot «a coat» er vel et Laanord fra Engelsk eller fra Gaelisk (*cota*).

bergesken «a trencher or plate» (ikke forklaret af Lyngby) er = *borðdisk(r)inn*; jvfr. Bordisk, m. Brikke, Trætallerken, i Robygdelaget, Telemarken. Eller med aabent o: Borrisk (Søndre Berg.), Borosk og Borsk (Söndmöre) (efter I. Aasen).

heosa «a ladle» (ikke forklaret af L.) er = *ausa*; jvfr. *yoch* i Balladen, V. 9, L. 1 = *hauk* (ikke, som Munch forklarte, = *øyki*).

fie «a sheep» er vel snarest = *féið*.

Den uden Sammenligning vigtigste norske Sproglevning, som Low har meddelt, er Balladen om Jarlen af Orknøerne og den norske Kongsdatter Hildina; den haaber jeg engang at faa udgivet med Forklaring. Naar man nøie sér paa, hvad den nordiske Folkevises Versemaal og Udtryk kræver og sammenligner navnlig færøske Viser, vil man kunne paavise den oprindelige norske Form i langt videre Udstrækning og i mange Tilfælde rettere, end P. A. Munch (Samlinger til det norske Folks Sprog og Hist. VI, 120-126) har gjort.

mær = mjór.

Om Öyvind Skaldaspiller fortæller Snorre i Heimskringla (sagan af Harald gráfæld, Cap. 18), at han, da hans Penge var slupne op, saa at han maatte sælge sine Pile for Sild, kvad to Stropher, af hvilke den sidste lyder saaledes:

*Mest selda ek mínar
mæ við örum sævar,
hallærit veldr hvdru,
hlaupsildr Egils gaupna.*

Ved den omskrivende Betegnelse af de to Gjenstande «Pile» og «Sild», lader Skalden dem sindrig bytte Plads, ligesom han maatte tilbytte sig den ene for den anden: Pilene kalder han «Egils Hænders løbende Sild», Sildene derimod «Söens Pile».

Egil er den navnkundige Bueskytte Ölrúnar-Egill, Volunds Broder; han nævnes i Völundarkviða, men udførligere Sagn om hans sikre Skud findes kun fortalte i Didrikssaga (cap. 75. 77. 78) efter tyske Kilder; at lignende Sagn om denne Tell dog ogsaa har været kjendte i Norden fra ældgammel Tid, derom vidne Vers af nordiske Skalde, i hvilke hans Navn bruges i kenningar

som Betegnelse for en ypperlig Bueskytte (se Egilsson lex. poët. under *Egils*).

Men *mæ* har hidtil ikke fundet sin rette Tydning; de forskellige Forsøg (se Egilsson) er mér eller mindre sprogstridige: *mæ* kan saaledes ikke være = *mær*!, saalidt som man kan sige *ký* for *kýr*, *æ* for *ær*. *mæ* maa forbindes med *örum* til ét Ord *mæörum*, aldeles som vi i den tilsvarende Linje af foregaaende Strophe *fjörð ok galt við hjörðu* maa forbinde *fjörð-hjörðu*. — *mæ-örum* er det samme som *mjó-örum*, smale Pile. Sildens Smalhed fremhæves ogsaa ellers, overensstemmende med det naturlige Forhold, i nordisk Digtning; saaledes heder det i íslensk fornkvæði, udg. af Svend Grundtvig og Jón Sigurðsson, Nr. 52 B V. 44: *hán var mjó sem önnur öld*. — Allerede paa Forhaand maatte man slutte, at der ved Siden af *mjór* og *mjár*, smal, havde været brugt en Form *mær*, ti saaledes bruges jo Sideformerne *sjór*, *sjár*, *sær*; *snjór*, *snjár*, *snær*; *sljór*, *sljár*, *slær*; *skjór*, *skær*; *frjó*, *fræ*. Og det ovenfor anførte Vers af Öyvind er ikke det eneste Vidnesbyrd om, at Formen *mær* virkelig har været i Brug. Af de mange smale og lave Eid, som forbinde de forskellige Halvøer af det ved dybe Fjorde gjennejskaarne Mainland (meginland) paa Shetland (Hjaltland) med Hovedøen, er det smaleste det Eid, som fører over til den nordvestlige Del af Öen. Dette hedte i Oldtiden *Mæveið* (Munkalivs Brevbog, udg. af Munch, S. 98), hvilket Navn i en Vidisse fra 1516 af et Brev fra 1490 skrives Mawid, Mawed (Ann. f. nord. Oldk. 1846, S. 94); det gjenkjendes i Eidets nuværende Navn Mavis Grind, der rimelig egentlig betegner den trange af Klipper indelukkede Vig ved Eidet, og i Navnet paa Öens nordvestlige Halvø Northmavine, der forhen kaldtes Strækningen *fyrir norðan Mæveið*. Se om dette P. A. Munchs ypperlige Oplysninger om Hjaltland i Samlinger til det norske Folks og Sprogs Historie, 6te Bind, S. 504 f., og i Ann. f. nord. Oldk. 1857, S. 355-359. Baade af Eidets naturlige Beskaffenhed i og for sig og deraf, at et lidt i Sydost liggende Eid heder Brae (Saml. anf. St. S. 503), d. e. *Breiðeið*, er det klart, at *Mæveið* betyder «det smale Eid». P. A. Munch, som paa de anførte Steder forklarer Navnet «Maage-Eidet», synes at have udtalt samme Mening, som den af mig fremsatte, i Hist.-geogr. Beskr. over Norge i Middelalderen, S. 208, i Ordene: «Det smaleste af disse [Eid] var *Mæfeið* eller *Mjófeið*»; for den sidste af disse to Former kjender jeg ingen Hjemmel.

Nu tør vi ogsaa søge denne Form *mær* = *mjór* andensteds. I det høist vanskelige Vers 22 i Hamðismál:

*Hitt kvað þú Hróðrglöð,
stóð uf hleðum,
mefingr mælti
við mög þenna*

formoder jeg, at *mefingr* er Nom. sg. fem. af et Adjektiv *mæfingr* «den smalfingrede Kvinde»; dette er dannet ligesom *mjúk-fingr*, *laushárr*, *gagháls* og lignende. At et Adjektiv i den ubestemte Form saaledes bruges substantivisk, er ikke sjældent i de gamle Kvæder: Atlamál V. 10 (Munchs Udg.): *dreymði dróttildá; sagði horsk hílmi*; V. 88: *Röskr tók at ræða*; V. 102: *efndi írborin*, o. fl. St. — En høibaaren Kvinde betegnes ogsaa i et andet gammelt Kvæde som «smalfingret»: i Rígs-mál V. 36, hvis Text i de almindelige Udgaver er meget forvansket, skal det hede:

*Óku ærir
úrgar brautir,
kómu at höllu,
þars Hersir bjó;
mey átti hann
mjósfingraða,
hvíta ok horska,
hétu (hét sú?) Erna.*

Endelig kunde man i en Strophe af Völuspá være fristet til at tænke paa Adjektivformen *mær* = *mjór*: i V. 37 (Cod. Reg. V. 33) heder det om Misteltenen:

*Varð af þeim meidí,
er mér sýndisk,
harmflaug hættlig,
Höðr nam skjóta.*

Her har nemlig Rask for *mér* indsat *mjór* i Lighed med Ordene i foregaaende Strophe:

*stóð um vaxinn
völlum hæri
mjór ok mjök fagr
mistilteinn;*

og et ligebetydende Udtryk vilde man uden Forandring af Haandskriftets Ord faa ved at forstaa *mer* (skrevet *m^s*) som *mær*; man kunde da formode, at denne Ordform her var bleven staaende fra et ældre Haandskrift, medens en Afskriver i foregaaende Strophe havde indsat det almindeligere *mjór* for *mær*.

Men ved denne Opfatning (hvorefter J. Aars har oversat Linjen i Udvalgte norske Oldkvad, S. 45) kan jeg dog ikke holde fast, da *er mér* (mihi) *sgndisk* her giver et fuldkommen passende Udtryk, som stemmer vel overens med Brugen af Verbet *sgnask* i lignende Steder; se saaledes Fms. V, 250: [Eiríkr] sá...mann mikinn með síðum hetti, sá seldi honum reyrspota í hönd ok bað hann skjóta honum yfir lið Styrbjarnar....; ok er hann haði skotit, þá sýndist honum gaslak í lopti, ok fló yfir fólk Styrbjarnar.

ormdagr ? verdagr.

Et af de Vers, i hvilke Gunnlaug Ormstunge udtaler sin Harm over, at Helga den fagre er bortgiven til en Anden, begynder saaledes (Íslend. søg. II, 254):

*Gefin var Eir til aura
ormdags, en litfagra,
þann kveða menn né minna
minn jafnoka, Hrafní.*

Egilsson forklarer *ormdagr* «dies (lux) serpentis, aurum». Skaldene betegne stadig Guldet som «Ormens Leie»; en kenning «Ormens Lys» er dem fremmed. Men «gull er kallat í kenningum eldr handar eða liðs eða leggjar» (Snorra Edda AM. Udg. I, 402) og ligesaa Armens eller Haandens Lys: *armblík*, *armglóð*, *armsól*, *mundar dagr*, o. s. v. Derfor er det rette i det anførte Vers *Eir armdags*.

Et andet med *dagr* sammensat Skaldeudtryk for Guld er hidtil blevet stukket til Side: i Merlínus spá II, 10 kaldes i Ud-gaven (Ann. f. nord. Oldk. 1849, S. 42) en Mand *verbáls hötuðr*, men Hauksbók har *v'dax*, d. e. *verdags*; jvfr. *greiðir gjdlfrdags* Njáls s. Cap. 30.

reistr.

I Snorra Edda (I, 242-244 ed. AM.) meddeles følgende Vers af Brage gamle om Thors Kamp med Midgardsormen:

*Þat erumk sént, at snemma
sonr Aldaföðrs vildi
afls við úri þafðan
jarðar reist of freista.*

Ordet *reistr*, masc. forekommer kun paa dette ene Sted i hele vor gamle poetiske Litteratur og har derfor hidtil ikke været forklaret med Sikkerhed.

Det er ved Afledningsendelsen *t* og med Antagelse af samme Vokal som i Præteritum dannet af *rtíða* (oprindelig *vríða*), vride; paa samme Maade er *bast*, n. dannet af *binda*, *flaust*, n. af *fljóta*; *leistr*, Læst, got. *laists*, Spor, enten af et forældet *leisan*, gaa, hvoraf oldeng. *leoran*, oldhöitydsk *leisian*, *waganleisa*, eller af *líða*, got. *leiþan*; *ð* har foran *t* forvandlet sig til *s*, ligesom i *fóstr*. *reistr* betyder altsaa egentlig noget vredet, og dets oprindelige Form er *vreistr*; hvorvidt Ordet skal udtales saaledes i det anførte Vers, tør jeg ikke afgjøre, ti vistnok forekommer Formen *vröngum* i et Vers, som tillægges Brage (Snorra Edda I, 504), men i et andet Vers, som bærer hans Navn, kræver Stavrimet Formen *reiðr*, vred, ikke *vreiðr* (Snorra Edda I, 438).

Ordet bruges endnu i Norge: *vreist'e*, *vrest* (det vestlige af övre Telemarken), *reist* (Slidre i Valdres), masc. betyder en ved Vridning dannet Ring af Birk eller Gran (i nyere Tid oftere arbeidet af Jærn), der tjener som Hemske paa Slæden, naar man kjører ned ad Bakke; ogsaa bruges Ordet i Telemarken i figurlig Betydning om et vrangvilligt Menneske, hvorfor et andet figurligt, i Norge mér almindelig kjendt Udtryk er «en Vriumpeis». En beslægtet Afledning af *vríða* har vi i dansk vriste, old-engelsk *wræstan*, eng. to wrest; hertil hører og det islandske *reista* (Præter. *reista*), böie, krumme (Fornald. søg. II, 465), som Egilsson tvilende har sammenlignet med *reistr*.

Naar Brage kalder Midgardsormen *jarðar reistr*, saa betegner han den altsaa derved som den, der er vreden eller snoet ligesom et Baand, et Reb eller en Ring omkring Jorden; ligesaa kaldes den ellers f. Ex. *gjörð jarðar*.

Þísl.

Et af de Vers, som Skalden Eirik víðsjá kvad om Kampen paa Heden, hvor Barde Gudmundssön og hans Mænd sloges med Folkene fra Borgefjorden, lyder saaledes (saga af Víga-Styr ok Heiðarvígum i Íslend. søg. II, 389):

*Lágu lǫðar frægir
lögðis skeiðs á heiði,
línd sprakk í rým randa
rauð, ellifu dauðir;
hítt var áðr en auðar
ógnar gims í rimmu,
jókuð sókn við sæki
sárþíslar, fékk Gíslí.*

Vi har her et Hunkjønssord *þísl*, der maa have havt lang *t*, da det danner aðalhending med *Gtali*. I *sárþísl* har Egilsson med rette sét en kenning for Sværdet: Krigeren, Manden kaldes her *sækir sárþíslar*, ligesom andensteds *sækir sárvita*. Men hans Tydning «carduus v. sentis vulneris» er forfeilet; der er aldeles intet, som giver os Ret til at antage Hunkjønssordet *þísl* for en Sideform til Hankjønssordet *þistill*.

þísl betyder «Vognstang» og er samme Ord som oldengelsk *þísl* (*þíxl*, *þísl*, dog ogsaa paa ét Sted *þísla*, masc.), oldhöitydsk *díhsila*, nyhöitydsk *deichsel*, hollandsk *dissel* (jvfr. Grimm Wörterbuch); *h* er efter fast Regel i Nordisk faldt bort (*lýsa* jvfr. got. *liuhtjan*; *ngsa* jvfr. got. *niuhsjan*). Ogsaa andensteds finde vi Ordet i Norden: det forekommer i Oldsvensk som Hunkjønssord: Södermannalagen bygn. balk. VIII, 5: Stiel *þistlar* af wagni, böte III. öræ (feilagtig opfører Schlyter i sit Glossarium Ordet som masc., ligesaa Rydqvist, der i Svenska språkets lagar III, 224 bemærker «*þistlar*, ack. pl. för *þistla*» og sammenblander det med *þistil*, masc. en Tidsel). Nu bruges derimod *tistel* som Hankjønssord (se f. Ex. Rääf, Ydre målet, S. 92), vistnok ved Indflydelse af det ligebetydende, men oprindelig aldeles forskjellige, Ord, der betyder Tidsel. *t* i den svenske Form er indskudt, ligesom i oldeng. *þistle* (i Hskr. fra 11te Aarh. hos Wright, a volume of vocabularies, S. 66), istedenfor hvilket Grein (Sprachschatz der angelsächs. Dichter) med urette formoder *þiscle*, og i de tyske Dialektformer *deistel* (i og om Leipzig), *distel* (i Lifland og Estland). — Af ethvert Ord, som betyder Stang (en særegen Art eller i Almindelighed), kan i Forbindelse med et Ord, som betyder Kamp, Saar eller Blod dannes en Skaldebenævnelse for Sværd.

urinn?

Gestumblindes Gaade til Kong Heidrek om etslags Tærning, som kaldes *húnn* (ikke *húni*), lyder i de almindelige Udgaver af Hervarar saga (Fornald. søg. I, 475. Petersens Udg. S. 37. Ant. Russ. I, 183) saaledes:

*Hvert er þat dýra,
er drepr fé manna
ok er jární allr
urinn í kring?
horn hefir átta,
en höfuð ekki,
ok fylgja því margir mjök.*

Hertil giver Sveinbjörn Egilsson følgende Forklaring: «URINN, part. pass. (qs. ab *yrja*), depastus: *u. járni ferro circumcisis*». Denne gjentages af Erik Jonsson: «YRJA . . . (som det synes) = *erja*, df. gnide, skrabe (saal. nu *y. skráp*, rive, skrabe Havalveskind); df. *urinn* (p. pr.) *járni* tilsnittet med (Dreier-) Jern (Eg.); *upp urit land* (nu paa Island) Jord, hvis Græs er afbidt».

Denne Forklaring maa falde sammen, ti den har ingen fast Grund. Allerede den Omstændighed, at *yrja* ellers aldrig forekommer i det gamle Sprog, opfordrer til Varsomhed; den antagne Betydningsovergang vækker ogsaa Betænkelighed. Desuden er

*ok er járni allr
urinn i kring*

en i metrisk Henseende uregelret Udvidelse (som dog af og til findes); der skulde her være én Langlinje, ligesom i Strophens anden Halvdel: *ok fylgja því margir mjök*. Men endelig er Hankjønnsformerne *allr urinn* her aldeles utilstedelige; Kjønnet maa her nødvendig rette sig efter *dýra*, ligesom der i sidste Linje staar *því*. Derfor har ogsaa Friedrich Pfeiffer (Altnord. Lesebuch S. 119, L. 67. 68) indsat *allt urit*; forgjæves søger han i en Anmærkning (S. 364) at undskylde *allr urinn* derved, at *húni* (rettere- *húnn*) allerede foresvæver den, som fremsætter Gaaden. Pfeiffers Forklaring *urinn* = *varinn* har ikke tilstrækkelig sproglig Støtte.

Man har her plaget sig med at forklare, hvad ikke kan og ikke skal forklares. Alt bliver her klart, naar de forskjellige Haandskrifter undersøges og deres indbyrdes Forhold bestemmes.

Linjerne

*ok er járni allr
urinn i kring*

findes ikke saaledes i noget gammelt Haandskrift eller i nogen paalidelig Afskrift af et saadant. De er optagne fra Qvart-Udgaven af 1785; denne har her, som andensteds, fulgt en sildig Afskrift af Gaaderne, som har været nær beslægtet med de Afskrifter af getspeki Heiðreks, der foreligge i Papirhaandskrifter af Sæmunds Edda fra 18de Aarhundred paa det kgl. Bibliothek i Kjöbenhavn (ny kgl. Samling). Disses Text er her oplysende: Cod. 1108 fol. har umiddelbart efter *fé manna* følgende: *allann vrin i kring*; Cod. 1109 fol. *utan hinn i kring*; Cod. 1866 qv. (Cod. Luxdorph.) *utan urin i kring*. Alle disse Læsemaader er meningsløse og de grunde sig ene og alene paa en, gennem

flere Led fortsat, Forvanskning af Texten i et Pergamentshskr. af *Hervarar saga* Cod. 2845 qv. gml. kgl. Sml.; dette har efter *fé manna* følgende: *z (d. e. ok) er iarnt kringr uttan*. Her er endnu *kringr* uforstaaeligt.

Der gives egentlig kun to Kilder til vor Kundskab om getspeki *Heiðreks*; den ene er den nysnævnte Cod. 2845 qv., den anden *Hauksbók*. De Blade af denne, som har indeholdt Gaaderne, er nu tabte (kun de to første Gaader med Opløsninger er endnu tilbage), men Afskrifter er bevarede i Cod. AM. 281 qv. og Cod. AM. 597 b qv. Den Redaction, som *Hauksbók* har indeholdt, viser ikke tilbage til samme skriftlige Kilde, som den, hvorfra Cod. 2845 qv. nedstammer, men grunder sig paa en forskjellig mundtlig Tradition. Afskrifterne af *Hauksbók* har *kringt* for *kringr*.

Naar man altsaa læser:

*Hvert er þat dýra,
er drepr fé manna
ok er jární kringt utan?*

saa har man en fra Meningens og Udtrykkets Side fuldkommen tilfredsstillende Text. *urinn* grunder sig efter dette kun paa en Feilskrift hos Afskrivere fra sen Tid og maa udstryges af «lexicon poetikum antiquae linguae septentrionalis».

æstr.

Olav den hellige var kun tolv Aar gammel, da han første Gang kom i Kamp; derom kvæder *Sighvat Skald* (Ólafs s. helga i *Heimskringla* Cap. 5. Fms. IV, 41):

*kann ek til margs, en manna,
minni, fyrsta sinni
hann rauð æstr fyr austan
úlfs fót við sker Sóta.*

Alle Fortolkere forstaa *æstr manna* som «ypperligst blandt Mænd». Men Rimet viser, at Skalden ikke har sagt *æstr*, men *æstr* (*óstr*), hvilket ogsaa findes i det gamle Stockholmske Haandskrift, hvorefter Olav den helliges Saga er udgiven i Christiania 1853 (S. 17). *æstr* betyder vistnok «yngst» og svarer til Komparativformen *æri*, yngre. — Denne har tidligere almindelig været udledet af et Adjektiv *órr*, ung; men *órr* har vistnok aldrig existeret. Af de to Steder, hvilke Egilsson anfører som Bevissteder for dette, er det ene: *orar eru úræktir*

órar (Snorra Edda II, 18) allerede af Lyngby i Tidsskr. f. Phil. II, 318 forklaret anderledes; i det andet Exempel: *gott æ gömlum mönnum*, *gott æ orum mönnum* (Landnámabók, Ísl. ss. I, 45. Variant for *ungum*) kan *orum* være = *órum* (Komparativ); paa samme Maade brugte ofte Grækerne *νεώτερος*, *καινότερος*, Inderne *navtyons* (Kuhn i Beitr. z. vgl. sprachforsch. I, 268. Boehtlingk u. Roth Wtb.), hvor vi ikke bruge Komparativ. Man tør da maaské ogsaa i *Atlakviða* V. 6 oversætte *seggr inn æri* «du unge Mand!» og i V. 12: *inn æri erfivörðr Högna* «Hognes unge Arving» (Skindbogen har paa begge Steder *gri*; *ærr*, gal, passer ikke, og en Form *öri* = *örvi*, raske, er i et saa gammelt Kvæde betænkelig). Stammevokalen i *æri*, yngre, udtaltes i Næsen (Snorra Edda II, 18), og Lyngby har derefter i sin fortrinlige Afhandling om den oldnordiske Udtale (Tskr. f. Phil. II, 318) først givet den rette Forklaring, at *æri* «er højere grad = yngre og er opstået deraf ved undertrykkelsen af ng¹⁾ og hævnning af y til ø samt forlængelse; sporet af ng bevarede i næselyden.» «Formen øre er ej blot islandsk, thi jyske lov har then yræ (den yngre) 2, 22, og jeg har i Fjorde sogn hørt yr eller y'r (skridende tonehold), yngre.» — Denne Form er ogsaa sjællandsk; se f. Ex. *úræ man* Absalons sæll. Kirkelov i Thorsens Udgave, S. 70. — At *æri* ikke kan udledes af en Positivform *órr*, kan man ogsaa se deraf, at det skrives med én r i Haandskrifter, som ellers stadig bruge Konsonantfordobling, hvor Udtale og Etymologi kræver det.

At *æri* er Komparativ af *ungr*, bestyrkes end videre ved det med *æri* utvilsomt sammenhørende Substantiv *æska*, Ungdom. Dette er sikkert det samme som det gmlsvenske *ynska* eller *yngska*, Ungdom (hos Rydqvist II, 213), det gmldanske *ynske*, *ønske* eller *yngske*, se Danm. gl. Folkeviser, udg. af Svend Grundtvig, Nr. 113, V. 9, L. 1: Huad heller vilthu fatig y din ønsken verre; V. 11, L. 1: Tha vil ieg heller fattige y min ynsken verre; Nr. 84 I, V. 18, L. 3: Der ieg ware i min ynske-thide; Molbech Danske Ordsprog 4334 efter Peder Laale 983 (Udg. 1515): God var Yngsken, var ikke Folsken (dog ogsaa en yski man, Brandt Gmldansk Læseb. S. 281, fra 15de Aarh., = oldn. *æskumaðr*). Forholdet er det samme, som mellem old-

¹⁾ Egentlig er det vel *ngh* (*gh* = aandende *g*), som er undertrykt, sammenlign got. *juggs*, Komparativ *juliza*, og oldn. *fá*, Pcp. *fenginn*, Got. *fahan*, Pcp. *fahans*. *juggs* er = lat. *juvenis*, kymr. *ieuanc* (fællesjaphetisk *juvanikas*), og et oprindeligt *k* i Indlyden bliver i de germanske Sprog oftest til aandende *h*, der i Gotisk skrives *h*.

norsk *æskja* eller *ýskja* og gmlsvensk *œnskia*, *ýnskia* (ogsaa *œskia*, *ýskia*), dansk ønske, forhen tillige *ýnske* (ogsaa *œske*, se Danm. gl. Folkev. Nr. 37 A, V. 1. B, V. 1). — At *æska* ikke kan udledes af et *órr*, synes allerede rimeligt deraf, at det skrives uden *r* i Haandskrifter, som ellers ikke pleie at udelade *r* foran *s* i Forbindelse med en anden Konsonant.

Som Støtte for den Mening, at *ærška* skulde være den oprindelige Form og at Ordet skulde udledes af *órr*, har man vistnok anført Verslinjen: *ærskan veldr þvǫl er írskum* (Fornmanna sög. VII, 70), hvor *ærskan* danner skothending med *írskum* (saaledes Gislason Formlære S. 49; Friðriksson Rjettritunarreglur, S. 58). Men det er i nordiske — som i andre — Sprog, i ældre og nyere Tid meget almindeligt, at *r* trænger sig ind foran *s* i Forbindelse med en anden Konsonant, ligesom at der udtales *rs* for *ss*; denne Udtale er fulgt i flere gamle Haandskrifter, saaledes skriver Hovedcodex af Barlaams og Josaphats Saga (se Udgaven, S. XVIII) *fyrst* for *fýst*, *hærsta* for *hæsta* (jvfr. ovenfor under *hannr*). Formen *ærška* kan altsaa meget vel være yngre end *æska* og er ikke til Hinder for dette Ords Afledning af *ungr*.

Ligesom *æri* fandtes i Jylland i Formen *yræ*, saaledes tror jeg der ogsaa at gjenfinde *æstr*, yngst. Indskriften paa en Runesten i Oddum, Nørre Herred, Ringkjøbing Amt, Ribe Stift skal have lydt saaledes: *ÞURALFR SATI STINA ÞUSI AUFTIR TUFA TUKA SUN SIN USTA KUÞ HIALBI . . . HANS*; se Worm 323; Rafn Runeindskr. i Piræus 201 (hos Thorsen, Runemindesmærker i Slesvig, finder jeg den ingensteds citeret, rimelig fordi den nu er forsvunden). Rafn oversætter: «sin (ypperste) Søn» og bemærker «*USTA* er vel *æsta*; maaskee dog man maa læse *næsta*». — Da Worms Læsning i disse Ord synes fuldkommen paalidelig, haaber jeg ikke at feile ved Oversættelsen «sin yngste Søn». Hvorvidt *USTA* har været udtalt *ósta* eller *ýsta* kan være tvilsomt; men det sidste er rimeligst paa Grund af Komparativformen *yræ* i Jydske Lov¹⁾.

¹⁾ Man tør neppe tænke paa, at *æri*, *æstr*, *æska* skulde være afledede, ikke af *ungr* (fællesjaphetisk *juvanka-s*), men af den oprindelige Stamme *juvan* (bevaret i got. *jundai* = lat. *juventae*), og at de skulde være Afændringer af ældre Former *junisa*, *junists*, *juniská*; da maatte den gammelsvenske Form *yngeka*, dansk *yngeke* grunde sig paa en feilagtig Etymologi.

Præteritumsbetegnelsen i Græsk.

At *H. F. F. Nutzhorn.*

Brugen af aoristformerne hører til de vanskeligere punkter i den græske sætningslære. For infinitivens vedkommende, der endnu hos Krüger (53, 6 anm. 9) er højst utilfredsstillende behandlet, er Madvig den første, der har opstillet en bestemt og klar regel, som vel på enkelte punkter viser hen til fremtidige undersøgelser, idet § 172 a. anm. 2 og noten under teksten til b. (2den udgave) erklære sig selv for ufuldstændige, men som i sin helhed står urokket og urokkelig.

Det er dog ikke de i hine to noter henstillede spørgsmål, jeg her vil forsøge at løse, tvertimod tror jeg, der er anledning til at opkaste nye spørgsmål angående aorists brug også i indicativiske sætninger.

Krüger § 53, 5 mener, at aorist kun forsåvidt bestemmer handlingen, som det henviser den til fortiden, men føjer dog hertil pludselig den nye bestemmelse, at det egentlig betegner indtrædelsen i virkeligheden. Uklarheden forøges ved 6, anm. 1, hvor det hedder, at aorist som det absoluteste præteritum også kan bruges synonymt med perfectum og plusquamperfectum. Hos Madvig fremstilles reglen langt klarere og tydeligere. Hovedreglen gives § 111, at det er i beretning og fortælling om forbigangne tildragelser uden hensyn til nutiden og nuværende resultat, at man bruger aorist. Senere § 114 c følger reglen om brugen af aorist i forsætninger som præteritum in præterito. Hertil føjes i anm. 2 den iagttagelse, at også ellers «enkelte gange det specielle tidsforhold, som skulde betegnes ved plusquamperfectum, ikke er udtrykt, men handlingen simpelthen ved aorist henført til den forbigangne tid». Der anføres et expl. fra Thuk.: οἱ Πελοποννήσιοι ἐπαύοντο ἐς τὸν Πάνορμον, ὁθενπερ ἀνηγάγοντο (hvorfra de vare dragne ud). Krüger har et tilsvarende expl. fra Xen. an.: Λαρεῖος Κύρον μεταπέμπεται ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, ἥς αὐτὸν σατράπην ἐποίησεν. (over hvilket han havde gjort ham til satrap). Slige eksempler i relativsætninger, hvis handling må tænkes at være gået forud for hovedsætningens forbigangne tid, ere ikke sjældne. Hos Homer findes de næsten på hver side og kunne ved første øje-

kast stöde så meget mere, som også imperfectum, der på dette punkt i sprogets udvikling endnu ikke så bestemt har udsondret sig fra aorist, hyppig findes brugt på samme måde. Altså ikke blot:

τῇ παρὰ μὲν κλισίῃν πυρὶ κάτθεσαν, ἣν ποτέ τέκτων
ποίησ' Ἰκμάλιος (Od. 19, 57);

men også

τὸν δ' αἰσχροῦς ἐνένηπε Μελανθὸ καλλιπάρηος,
τὴν Δολίος μὲν ἔτικτε, κόμισσε δὲ Πηνελόπεια,
παῖδα δὲ ὡς ἀτίταλλε, δίδου δ' ἄρ' ἀθύρματα θυμῷ.
(18, 321-323)

eller

παρ' δ' ἄρ' ἔην καὶ αἰοδὸς ἀνὴρ, ᾧ πόλλ' ἐπέτελλεν,
Ἄτρείδης Τροίηνδ' ἐκὼν εἶρυσθαι ἄκοιτιν (3, 267-268).

I § 130 b. anm. 2 hos Madvig gøres begynderen opmærksom på brugen af aor. som præteritum in præterito, i oratio indirecta efter et hovedverbum i præteritum. *ἐπὶ μὲν με, εἰ τί μοι δ. διδάσκαλος ὑγιαίας πέρι ἔλεξεν* (*havde sagt*). Forholdet bliver mere indviklet, hvor det er i en bisætning i oratio obliqua, at aorist bruges på denne måde, f. ex. Ar. Vesp. v. 242-244:

χθρὸς οὖν Κλέων ὁ κηδεμῶν ἡμῖν ἐφεῖτ' ἐν ὥρᾳ

ἥκειν ἔχοντας ἡμερῶν ὁργὴν τριῶν πονηρῶν

ἐπ' αὐτὸν ὡς κολωμένους ὧν ἡδίκησεν 2: *for at straffe ham for den brøde, han havde begdet.* — En række sætninger, hvor aorist snart i den ene snart i den anden art sætninger bruges svarende til det danske plqpf. findes i Xen. An. 2, 3, 19. *ταῦτα γνοὺς ἡτούμην βασιλέα, λέγων, ὅτι δικαίως ἂν μοι χαρίζοιτο, ὅτι αὐτῷ Κῦρόν τε ἐπιστρατεύοντα πρῶτος ἡγγεῖλα* (*först havde meldt*) *καὶ βοήθειαν ἔχων ἅμα τῇ ἀγγελίᾳ ἀφικόμεν, καὶ μόνος τῶν κατὰ τοὺς Ἕλληνας τεταγμένων οὐκ ἔφυγον, ἀλλὰ διήλασα καὶ συνέμιξα βασιλεὺς ἐν τῷ ὑμετέρῳ στρατοπέδῳ, ἐνθα βασιλεὺς ἀφίκετο, ἐπεὶ Κῦρον ἀπέκτεινε.* — I 1ste bog cap. 10 ere begivenhederne fremstillede således, at først fælder kongen Kyros, derpå drager han til lejren, og en tid efter kommer også Tissaphernes her. Vi må altså oversætte: *og havde truffet sammen med kongen i eders lejr, hvorhen kongen allerede tidligere var kommen, efter at han havde fældet Kyros.* *ἀπέκτεινε* er forbigangent i forhold til *ἀφίκετο*, dette atter forbigangent i forhold til *συνέμιξα*, og dette atter forbigangent i forhold til *ἡτούμην*.

Hos Homer træffer man hyppigt på vendinger som Od. 19, 504: *οἰσομένη ποδάνιπτρα· τὰ γὰρ πρότερό' ἔκχυτο πάντα* 2: *thi*

det forrige var helt strømmet ud. Efter et præteritum følger en sideordnet sætning i aorist, der betegner en, i forhold til det i talen næst foregående, forbigangen handling. Også prosaen opviser ikke få eksempler på denne brug. Xen. an. 4, 7, 21 fortælles om det råb, Grækernes fortrop opløftede, da de vare nåede op til den bjergryg, hvor de efter de mange måneders fraværelse atter så havet. Bagtroppen, som endnu ikke var nået op til bjergryggen, og altså ikke kunde begribe grunden til dette råb, troede, det hidrørte fra et fjendtiligt anfald: *ῥήθησαν καὶ ἔμπροσθεν ἄλλους ἐπιτίθεσθαι πολεμίους· εἰποντο γὰρ καὶ ὀπισθεν οἱ ἐκ τῆς καιομένης χώρας· καὶ αὐτῶν οἱ ὀπισθοφύλακες ἀπέκτεινάν τε τινὰς καὶ ἐζώγρησαν, ἐνέδραν ποιησάμενοι, καὶ γέρεα ἔλαβον ἀμφὶ τὰ εἴκοσι·* havde dræbt, havde fanget, havde gjort til bytte. Det er en begivenhed, som må være gået forud for det tidspunkt, hvor råbet hørtes. Afvekslingen mellem impf. *εἰποντο* og aor. *ἀπέκτειναν* i disse sideordnede hovedsætninger har samme betydning og er aldeles ensartet med den tilsvarende afveksling i forsætninger med *ὥς* eller *ἐπεὶ* eller i latin med *postquam*: *postquam id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur* (sml. endvidere Xen. Hell. 2, 1, 30-32).

Jeg tror, denne brug af aor. som præteritum in præterito er så almindelig og forskellig m. h. t. tilfældenes art, at man ikke kan undlade at tage hensyn til den ved bestemmelsen af denne tempusforms grundbetydning.

Fra præteritum in præterito ledes tanken nær hen til præteritum in præsenti, fransk *passé indéfini*, det perfectum, som i den latinske grammatik af Madvig kaldes det absolute. En sådan brug af aorist findes f. ex. i det bestandig gentagne *ὁ δ' ὤλετο διὸς Ὀδυσσεύς*, der jo kun kan oversættes: *«men han er død den herlige Odysseus»*, og i de mangfoldige tilsvarende steder hos Homer, blandt andet i de hyppige tilfælde, hvor aorist bruges i en begrundende bisætning, hvis hovedsætning står i præsens, f. ex. Od. 1, 342:

*αἰδοῦς . . . , ἥτε μοι αἰὲν ἐνὶ στήθεσσι φίλον κῆρ
τεῖρεαι, ἐπεὶ με μάλιστα καθίκετο πένθος ἄλαστον.*

At nu aorist hos Homer i en betydelig udstrækning må bruges for at betegne det danske perfectum og plusquamperfectum, kunde man allerede slutte sig til deraf, at de to tempusformer, vi her nærmest kunde vente at se brugte, endnu ikke ere synderligt udviklede på dette standpunkt af

sproget. De perfecter, der findes hos Homer, ere enten dannede i lighed med *ἔσθηκα* flt. *ἔσταμεν* eller *οἶδα* flt. *ἴδμεν*, *εἰλήλουθα* flt. *εἰλήλουθμεν*. Former som *πέπεικα*, *ἔσταλκα* findes aldeles ikke, og om der endog en enkelt gang af verber på *ῥω* dannes en pf. eller plqpf. som *δεδοίπνηκα ἐδεδοίπνηκειν*, er det kun i indicativ ental, men hverken i flertal eller uden for indicativ, uden forsåvidt som man hertil vil regne nogle participialformer som *κεκοτηότι* o. dsl. Sér man da fra formen hen til betydningen, vil man i de 9 tilfælde af 10 finde, at selv de perfectsformer, der findes hos Homer, i oversættelsen gives ved præsens: *οἶδα*, *πέποιθα*, *δέδορκα*, *ἔσθηκα*, *μέμονα*, *δέδια*, *δέδοικα*, *βέβηκα*, *τέτρηχα*, *ἄνωγα*, *κεκληγότες*, *πεφυζότες* o. s. v. eller i medium *ὀρώρεμαι*, *ὀδῶδυσμαι*, *ἔσσομαι*, *μέμνημαι*, *ἀλάλημαι*, *ἀκάχημαι*, *ἀλαλίκημαι*, *λελειμένος*, *τετιημένος*; strængt taget bør man også henføre *κείμεναι* og *ἤμηναι* under perfectsformerne, ligesåvel som *εἶμαι* og *κέχηρμαι*. Går man ud fra disse perfecter, ledes man til at definere det græske perfectum, ikke som betegnelse for en fortidig handling i modsætning til den nærværende tid, men derimod som betegnelse for en nærværende tilstand, der ses som resultat af en forbigangen handling, den nærværende stilling, som er fulgt efter en forbigangen begivenhed. Jeg tror, at denne definition har sin fulde gyldighed for Homers vedkommende. Når det således Od. 17, 359 hedder *εὖθ' ὃ δεδοίπνηκει, ὃ δ' ἐπαύετο θεῖος αἰοδός*, må vi ikke oversætte «da han havde spist»; men «da han var færdig med at spise» eller «da han var mæt». Udtryk som *νέον εἰλήλουθε* «han er nylig hjemkommen» kunde synes at stride mod denne definition, men bero på en særegen opfattelse. Den ordrette oversættelse vilde lyde: «hans ankomst er ny», og der kunde også bruges præsensform *νέον ἰκάνει*, *νέον ἦκει*, ligesom det hedder *ἄφαρ οἷχεται* «han er pludselig gået bort». I de tilfælde, hvor der er tale om en forbigangen tildragelse, der ses i bestemt forhold til nutiden, eller fra nutidens synspunkt viser sig som bestemt afsluttet, fransk passé indéfini, dansk perfectum, bruges hos Homer regelmæssigt aorist, både i afhængige sætninger:

ἡ οὐκ αἵεις οἶον κλέος ἔλλαβε δῖος Ὀρέστης (Od. 1, 298)

og i hovedsætninger:

*οὕτε ποθ' ἡμετέρη ἀγορὴ γένετ' οὕτε θώοκος,
ἐξ οὗ Ὀδυσσεὺς δῖος ἔβη κοίλης ἐνὶ νηυσίν.*

νῦν δὲ τίς ὧδ' ἡγείρε; . . .

ἦέ τιν' ἀγγελίην στρατοῦ ἐκλυεν ἐρχομένοιο; (2, 26-30)

ὦ γέρον οὐχ ἐκὰς οὗτος ἀνὴρ (τάχα εἴσαι αὐτός),

ὃς λαὸν ἡγεῖρα· μάλιστα δέ μ' ἄλγος ἰκάνει.

οὔτε τιν' ἀγγελίην στρατοῦ ἐκλυον . . . . .

ἀλλ' ἐμὸν αὐτοῦ χρεῖος, ὃ μοι κακὸν ἔμπισεν οἴκῳ.

På dansk bruge vi her perfectum, som i Wilsters oversættelse til de sidst citerede vers (Od. 2, 40-45).

*Ei er den Mand just fjern, snart selv du seer ham, min
Gubbe!*

*Som har til Thing Eder kaldt; jeg selv meest pines af
Kummer,*

*Ei har om Fjender, som true vort Land, jeg spurgt noget
Budskab . . .*

*Nei! det er eget Behov! hjemsoget er mit Huus nu af
Sorger.*

Hvad her er sagt om Homer, gælder ikke mindre om den ældre attiske litteratur. Først kan her anføres nogle steder af en enkelt tragedie, nemlig Euripides' «Rasende Herakles».

ἦν χοῆν νεοσσοῖς τοῖσδε πῦρ, λόγχα, ὄπλα

φέρουσιν ἐλθεῖν ποταμῶν καθαρχαῖων

χέρσου τ' αἰμοιβάς, ὧν ἐμόχθησεν χάριν. (224-226)

σὲ μὲν δόκησις ἔλαβεν εὐκλειῆς δορός. (288)

καὶ τίς θανόντων ἦλθεν ἐξ Αἰδου πάλιν; (297)

καὶ ταῦτα φροῦδα· μεταβαλοῦσα δ' ἡ τύχη

νύμφας μὲν ὑμῖν Κῆρας ἀντέδωκ' ἔχειν. (480-481)

ᾧφθης ἐπελθὼν πόλιν· ἐπεὶ δ' ᾧφθης, ὄρα,

ἐχθροὺς ἀθροίσας μὴ παρὰ γνώμην πέσῃς. (593-594)

ἔξω κέλευε τῶνδε φαίνεσθαι δόμων

ἐφ' οἷς ὑπέστητ' αὐτεπάγγελτοι θανεῖν. (705-706)

ἦλθες χρόνῳ μὲν οὐ δίκην δώσεις θανόν. (740)

χαρμοναὶ δακρύων ἔδοσαν ἐκβολάς.

πάλιν ἐμολεν ἃ πάρος οὔποτε διὰ φρενὸς ἥλπισεν πα-
θεῖν γὰρ ἄναξ. (744-746)

δοκημάτων ἐκτὸς ἤλθεν ἐλπίς. (771).

φεῦ φεῦ· τίς ἀνδρῶν ὥδε δυσδαίμων ἔφυν; (1195)

ἀλλ' ὥς συναλγῶν γ' ἤλθον. (1202)

Tragikernes sprog kan man imidlertid mistænke for at være dannet efter en vis traditionel poetisk form, der er mere archaistisk end det virkelige talesprog. Exempler fra Aristophanes bevise mere. Vi kunne derfor vælge nogle steder fra «Fuglene»:

ἀνεπτόμεσθ' ἐκ τῆς πατρίδος ἀμφοῖν ποδοῖν. (v. 35)

παρ' ἐκείνου πυθίσθαι δεομένων
εἰ που τοιαύτην εἶδες πόλιν, ἧ' πέπτατο. (47-48)

ὦ δειλότατον σὺ θηρίον
δεῖσας ἀφ᾽ ἡκας τὸν κολοῖον; (87-88).

πράγους δὲ δὴ τοῦ δεομένου δεῦρ' ἤλθετον; (112)

καὶ γῆν ἐπέπτετο καὶ θάλατταν ἐν κύκλῳ. (118).

μὴ γὰρ νόημα κομψότερον ἤκουσα πω. (195)

ἐγὼ γάρ αὐτοὺς βαρβάρους ὄντας πρὸ τοῦ
εἰδίδασα τὴν φωνὴν ξυνῶν πολὺν χρόνον. (199-200)

εἶτα πῶς ἄνεν καμήλου Μῆδος ὦν εἰσέπτατο; (278)

πόλυ δὴ, πόλυ δὴ χαλεπωτάτους λόγους ἤνεγκας, ἄνθρωφ'·
ὥς ἐδάκρυσα γ' ἐμῶν τρατέρων κάκην, οἱ τὰς τὰς τιμὰς
προγόνων παραδόντων ἐπ' ἐμοῦ κατέλυσαν. (539-543)

τοὺς θησανυροὺς τ' αὐτοῖς δεῖξουσ' οὓς οἱ πρότερον κατέ-
θεντο. (599)

ἡνίξαθ' ὁ Βάκις τοῦτο πρὸς τὸν ἄερα. (970)

οὐδὲν ἄρ' ὁμοίος ἐσθ' ὁ χρησμὸς τουτιφί,
ὃν ἐγὼ παρὰ τ' Ἀπόλλωνος ἐξεγραψάμην (981-982)

ἔπεμψε δὲ τίς σε δεῦρο; (1024)

*ΠΕΙ.οὔκουν δῆτα περιπόλους ἐχοῖν
πέμψαι κατ' αὐτὸν εὐθύς; — ΑΓΓ. ἀλλ' ἐπέμψαμεν.
(1177-1178)*

Til sammenligning med disse steder, hvor aorist bruges for dansk perfectum, skal her anføres alle de perfectformer, som findes i de første 600 vers af Æschylos' Hiketides, således at først de former anføres, der i dansk udenvidere gengives ved præsens. v. 100, 365, 383, 597 ἦσθαι, 105 τεθαλώς, 202 og 205 μεμνησθαι, 215 og 322 εἰδώς, 337 κεκτημένους, 345 πέτρικα, 351 μέμνε, 409 δεδορκὸς ὄμμα μὴδ' ἄγαν ὠνωμένον, v. 413 ἰδρυμένας *siddende*, 471 πέλαγος ἐσβέβηκα *har betrædt havet* : *befinder mig ude på havet*, 490 πολλῶν ταῖδ' ἡμῖν ἐστὶν ἡξιωμένα. *vi føle det som en sag af stor værdi*, 261 κέκληται *har navnet*, 283 χαρατῆρ εἰκὼς πέπληκται *et lignende mærke står præget*, 344 ἐστεμμένην *kransebærende*, 440 γεγόμφωται σάφος, στρέβλαισι ναυτικαῖσιν ὡς προσηγμένον (?) *skibet står tømret, hvilende på beddingen* (?). Alle disse steder bruges perfectum til betegnelse af det nuværende resultat, ligesom v. 19 τετέλεσται, 158 οἱ κεκμηκότες om Hades' undersætter, 209 ἀπολωλότας, 437 πέφρασμαι, 504 τεταγμένος, 601 δέδοκται, 603 κεκύρωται. Dog ligger her tanken på den forbigangne begivenhed, hvis resultat nu foreligger, så nær, at overgangen til det forhold, som i de ovenfor citerede steder hos Euripides og Aristophanes betegnedes ved aorist, let forstås, og virkelig træffe vi ét, men også kun ét tilfælde i de 600 vers, hvor tanken om det nuværende resultat træder mindre stærkt frem, nemlig 246 εἶρηκας ἀμφὶ κόσμον ἀψευδῆ λόγον. Det er en enkeltstående forløber for en senere almindelig sprogbrug; men at vi i et drama, der på grund af dialogformen idelig medfører den sammenstilling mellem fortids-handling og nutidsbetragtning, som på dansk betegnes ved perfectum, og navnlig i et drama som dette, der efter sit indhold næsten kan sammenlignes med en retsforhandling, gennem 600 vers kun én gang finde perfectsformen anvendt til betegnelse af et fortidsmoment, betragtet og bedømt fra nutidens standpunkt, viser, hvorlidet vi kunne tillægge det græske perfectum på hin tid betydningen af det såkaldte absolute perfectum. Snarere kunde man, så paradokt det end kan klinge, påstå at den græske perfectsform er sprogets ældste præsensdannelse. At nemlig perfectsformen efter sin oprindelse tilhører et ældre sprogstadium, viser både den måde, på hvilken personmærkerne her føies til stammen, og selve personmærkernes større afslibning idetmindste i aktiv. Det bliver også den ud-

viklingsgang, der for en reflecterende betragtning viser sig som den naturligste. Talen er på det ældste standpunkt mest fortælling om fortiden, og udtalelse af håb og frygt for fremtiden; den i øjeblikket foregående begivenhed levner ikke lejlighed til tale, og til betegnelse af den nærværende tilstand kan man nøjes med et adjectiv, hvor netop udeladelsen af verbet med dets tidsbetydning betegner tilstanden som umiddelbart nærværende. Dog dannes snart former som ἤμαι, ἔστηκεν, τέθνηκεν o. s. v., og dette præsensforhold er lige ned til Aristophanes' tid perfectets egentlige betydning. Den fortidsbegivenhed, der gøres til genstand for nutidsbetragtning, nutidsovervejelse, betegnes derimod endnu på dette udviklingsstrin regelmæssigt ved aorist, som v. 240 ὅπως δὲ χώραν μολεῖν ἔτλητε, τοῦτο θανυστὸν πέλει eller 325 ἀλλὰ πῶς πατρῷα δώματα λιπεῖν ἔτλητε; τίς κατέσκηψεν ὕχῃ; (τέτληκα betyder som bekendt jeg har nu modet).

Hos Herodot findes aorist brugt på samme måde: ταῦτα μὲν νῦν ἔστω, ὡς ἔστι τε καὶ ὡς ἀρχὴν ἐγένετο som det nu er, og som det fra begyndelsen har været (2, 28), og umiddelbart efter τοῦ δὲ Νείλου ἰὰς πηγὰς οὔτε Αἰγυπτίων οὔτε Αἰθίων οὔτε Ἑλλήνων τῶν ἐμοὶ ἀπικομένων ἐς λόγους οὔδεις ὑπέσχετο εἰδέναι af dem som ere komne mig for øre, har ingen påstillet o. s. v. Hver side kan afgive eksempler på denne brug.

I attisk prosa bliver for det første, som bekendt, i indirect tale den i forhold til hoved verbet forbigangne handling kun sjældent betegnet ved perfectum, men som oftest ved aorist, hvad enten hoved verbet er præsens eller præteritum; aor. i afhængig taler bliver altså snart præteritum in præsentī o: dansk perfectum, snart præteritum in præterito o: dansk plusquamperfectum. Også i andre arter sætninger, såvel relative som hovedsætninger, bliver aorist tit på dansk at oversætte ved perfectum, netop fordi begivenheden ikke slet og ret betegnes som fortidig, men fremføres med bestemt hensyn til nutiden og det nuværende resultat. Madvig § 111 anfører et par eksempler: πολλοὶ πόλεις ἐπεισαν πόλεμον ἄρασθαι πρὸς τούτους, ὑφ' ὧν οἱ πεισθέντες ἀπώλοντο o: Mange have overtalt stæder til at føre krig mod andre, af hvem de overtalte derpå ere blevne tilintetgjorte. Det er et eksempel fra fortiden, fremført i den udtrykkelige hensigt at tjene til advarsel for nutiden. På samme måde ἤδη δὲ καὶ τινα οὐκ ἐθέλοντα ἀνίστασθαι καὶ ἐπαισα καὶ ἐβίασα jeg har elsket og har anvendt magt, indrømmelse af et factum, der fremhæves for

dets afgørende betydning med hensyn til den anklage, Xenophon netop nu er genstand for. Vi behøve ikke at lede længe efter flere eksempler; begyndelsesordene af Memorabilia *πολλὰς ἐθαύμασα τίσι ποτὲ λόγοις Ἀθηναίους ἐπείσαν οἱ γραψάμενοι Σωκράτην* må oversættes: *«Ofte har jeg med undren tænkt over, hvorledes Sokrates' anklagere dog have kunnet få Athenaierne til at tro o. s. v.»*. På lignende måde må det tredje første punktum i bogen om Lakedaimoniernes statsforfatning: *Ἀκουῶγον μέντοι τὸν θέντα αὐτοῖς τοῖς νόμοις, οἷς περὶθόμενοι ἠδαιμόνησαν, τοῦτον καὶ θαυμάζω καὶ* o. s. v. oversættes *«L. derimod, som har givet dem de love, ved hvilke de ere blevne lykkelige, ham både beundrer jeg og* o. s. v.». Også hos Thukydide vil man finde den samme brug af aorist svarende til dansk perfectum ligefra de to første punkter: *Θουκυδίδης Ἀθηναῖος ξυνέγραψε τὸν πόλεμον . . . κινήσεις γὰρ αὕτη μέγιστη δὴ τοῖς Ἑλλήσιν ἐγένετο* og til den sidste tale af Nikias, i 7ende bog: *ἥδη τινὲς καὶ ἐκ δεινοτέρων ἢ τοιῶνδε ἐσώθησαν*.

Hos Plato findes eksempler af samme art, f. ex. Theætet 150c: *μαίνεσθαι με ὁ θεὸς ἀναγκάζει, γέννᾳν δὲ ἀπεκάλυψεν* og strax efter *πολλοὶ ἤδη . . . ἀπῆλθον . . . ἐξήμβλωσαν . . . ἀπώλεσαν . . . ἔδοξαν*, eller Phædros 237 a: *ἄγετε δὴ ὦ Μοῦσαι, εἴτε δι' ὧδῆς εἶδος ληγῆται, εἴτε διὰ γένος μουσικὸν τὸ Αἰγύων ταύτην ἔσχετε τὴν ἐπωνυμίαν* ο: eller *I paa grund af Ligyernes musedyrkende slægt have fået dette navn*. — Men hos Plato fremtræder allerede meget hyppig perfectum og plusquamperfectum på steder, hvor ældre forfattere vilde bruge aorist. Trangen til at fremhæve det bestemte hensyn til nutiden havde allerede hos digterne fremkaldt omskrivninger som *κηρύξας ἔχω*; men i den philosophiske deduction, hvor den nøjagtige tidsbetegnelse får større betydning, bliver det middel, som perfectums- og plusquamperfectumsdannelsen tilbyder, første gang brugt i større omfang. Folketalerne, der holde sig nærmere til det gængse talesprog, synes noget langsommere til at optage de nye formdannelser, men skriftsproget optager flere og flere, og om end tit aorist som reminiscens fra ældre tider smutter ind, hvor den nyere udvikling kunde fordre perfectum, er dog brugen i det hele forandret¹⁾. Hvis man vil lægge Plutarch,

¹⁾ Allerede hos Xenophon og Aristophanes vil sikkert en nærmere betragtning af deres senere skrifter vise en tiltagende brug af perfectum på aorists tidligere enemærker, *τέτληκα, κέκληκα* for *ἔτην, ἐκέλευα* o. s. v.

eller også, hvis man vil lægge Plato til grund for den grammatiske fremstilling, bliver den gængse opfattelse af aorist, perfectum og plusquamperfectum rigtig, og man må da betegne de i Madv. § 114 c og anm. 2 omhandlede tilfælde som enkeltstående udvæxter på sproget. Holder man sig derimod til den ældre attiske prosa og det endnu ældre digtersprog, må man forandre reglerne for de tre tidsformers brug, udvide aoristens grænser betydeligt, og begrænse brugen af perfectum såvelsom plusquamperfectum, eller rettere helt udelukke dem fra tempus-schemaet og stille dem som anhang til præsens og imperfectum. Man vil, som siden skal vises, ved denne forandring vinde betydeligt i overskuelighed og naa en klarere forståelse af tempus-formernes brug både i indicativ og i de andre modi. Men først må jeg i korthed fremstille, hvorledes jeg da syntaktisk vil opstille og definere tiderne.

Aorist betegner i al almindelighed handlingen som indtruffen i fortiden. Det bruges hyppigst ved ligefrem fortælling og historisk beretning — *ὡς εἰποῦς ὑπὸ ποσσὶν ἐδήσατο κατὰ πέδιλα, βῆ δὲ κατ' Οὐλύμποιο καρήνων ἀΐξασα, σπῆ δ' Ἰθάκης ἐνὶ δῆμῳ* —; men også hvor den fortidige begivenhed ses i bestemt forhold til eller modsætning til nutiden (dansk perfectum) — *νῦν δέ μιν ἀκλειῶς Ἀρπυΐαι ἀνηρεΐψαντο* —, eller om den begivenhed, der fremstilles som forbigangen i forhold til en anden forbigangen tildragelse (dansk plusquamperfectum) — *ἐδάμην φίλων ἐν χερσίν, ἐπεὶ πόλεμον τολύπευσεν*. — *Ἀργαῖος δ' ὄνομ' ἔσκε· τὸ γὰρ θάτο πότνια μήτηρ*.

Futurum betegner på lignende måde begivenheden i al almindelighed som den, der vil eller skal indtræffe engang i fremtiden, hvad enten denne fremtid ses i forhold til nutiden eller til et andet fremtidigt tidspunkt. *ἡγεμόνα αἰτήσομεν Κύρον, ὅστις ἡμᾶς ἀπάξει*.

Præsens betegner begivenheden, tilstanden, som den, der omslutter det nuværende øieblik.

Imperfectum er et præteritum dannet af præsensstammen. I det ældre sprog falder det i betydningen tit sammen med aorist; men allerede her, og navnlig i det senere sprog, bruges det som oftest til betegnelse af en handling eller tilstand, der på et givet tidspunkt i fortiden viste sig som nærværende og varig (præsens in præterito, latin impf.).

Perfectum og plusquamperfectum betegne den stilling eller tilstand, der følger (fulgte) efter handlingens afslutning. *ἔδεδειπνήκει* han var færdig med at spise, *ὄλωλα* jeg er tilintetgjort. De ere syntaktisk at betragte som præsens og imperfectum og må på dansk tit ligefrem gengives som sådanne. *ἐγγήγορα* våger, *οἶδα* véd, *κέκτημαι* besidder o. s. v. I det ældre sprog er det forholdsvis få verber, som danne disse former; i det senere sprog træde de istedetfor nogle af det omfangsrige aorists functioner (svarende til latinsk perfectum og plusquamperfectum) og dannes for denne brugs skyld efterhånden af bestandig flere verber. Dog beholdes, selv i det senere sprog, aorist sædvanlig i forsætninger med *ἔπει*, *ὅτε* o. s. v. (sml. latinsk *ut primum* o. s. v. med pf. for plqpf.) og i bisætninger, afhængige af verba sentiendi og declarandi, ligegyldigt om hoved verbet er præsens eller præteritum.

Af perfectum dannes undertiden et særegent futurum, navnlig i medium, til betegnelse af den tilstand, der vil herske efter handlingens afslutning. *μάτην κεκλαίσεται*, han vil forgæves have grædt, hans gråd vil være til ingen nytte.

Til at begynde med aorist kan man ledes af en historisk betragtning. Formlære og etymologi pege tilbage til et tidspunkt, på hvilket sproget, ligesom hebraisk, endnu ikke havde dannet noget præsens. Lideformen har i græsk aldrig bragt det videre, og på samme trin som lideformerne stå former som *ἔστην* - *στήσομαι*, *ἔγνων* - *γνώσομαι*, *ἔβην* - *βήσομαι* o. s. v. Præsensformerne *ἵστημι*, *γινώσκω*, *βαίνω* betegne et senere standpunkt i sprogudviklingen, ligesom *λείπω* står roden fjernere end *ἐλπίζω*, *θνήσκω* end *θανάσκω*, *λαγχάνω* end *ἐλαχόν*, *κτυπέω* end *ἐκτυπον*. Selv, hvor aorist er dannet ved tilføjelse af σ, får man dog i det ældre sprog som oftest ved borttagelsen af dette σ selve ordets rod, medens præsensformen er dannet af en mere udvidet stamme, *ἐκέρασα* - *κεράννυμι*, *ἔδασάμην* - *δατέομαι*. Vel sandt at sproget efter at have dannet udvidede præsensstammer, som *φιλέω* af stammen i *ἐφίλατο*, da atter gjorde denne præsensstamme til udgangsform for en ny aoristdannelse; men da disse senere dannede, mere udvidede aoristformer med hensyn til deres temporale betydning aldeles ere sideordnede med de ældre, ved rodformen nærmere liggende

dannelser, gør deres tilværelse ingen forandring i den syntaktiske opstilling. — Imidlertid vil dog et abstrakt henblik til den historiske oprindelse ikke være tilstrækkelig til således at afvige fra den i nyere sprog naturlige ordning. Men græsk ligger så nær ved hint forhistoriske standpunkt, at det historisk correcte her tillige bliver det for den praktiske ordning hensigtsmæssige. Imperfectum kan ikke forstås uden ved sammenligning med aorist, men vel omvendt; aorist må altså stilles foran imperfectum; at skyde det ind imellem præsens og imperfectum bringer forstyrrelse på mere end ét punkt (*ἦκω, ἦκον, πάλαι ἐπιθυμῶ, πάλαι ἐπεθύμουν* o. s. v.); perfectum og plusquamperfectum bør desuden af nærliggende grunde (*οἶδα - ᾔδειν*) stilles umiddelbart efter præsens og imperfectum. Hertil kommer endnu, at en opstilling, der viser hen til, at aorist er verbets oprindelige hovedform, ikke blot forsoner med den under andre forudsætninger uforklarlige særhed, at passiv intet særskilt præsens og perfectum har, men at denne betragtning tillige gør os fortroligere med det phænomen i alle arter hoved- og bisætninger hos Homer, der sædvanlig betegnes som elision af præsens *εἰμὶ*, men rettere burde betegnes som en levning fra det sproglige standpunkt, hvor præsens endnu ikke var dannet, *οὐ γὰρ ἔδμεν ὅπη ζόφος οὐδ' ὅπη ἦώς* (det standpunkt, som gør sig gældende i Genesis med dets «og Gud så lyset, hvorledes godt» for «og Gud så, at lyset er godt»¹⁾).

At imperfectums betydning ikke fra begyndelsen bestemt adskiller sig fra aorists, ses ikke blot af enkelte former som *ἦν, ἔφην, ᾔχετο*, men tillige af et overordentlig stort antal beslægtede tilfælde hos Homer: *ἡμείβετο, προσήύδα, ἔφατο, ἔεν* eller *ἦεν, ἔκανε, ἐξεδύοντο, ἔπεμπε, δατέοντο* o. s. v. Den betydning af dvælen ved handlingen, som ligger i præsensstammen, behøver ikke nødvendig at gå over på det af præsens dannede præteritum, endnu mindre antydningen af samtidighed

¹⁾ At man også ved indövelsen af formlæren gjorde vel i at benytte den af *Ahren* og *Curtius* anviste fremgangsmåde, med den modification, at man gjorde aoriststammerne til udgangspunkt, håber jeg, en anden gang at få lejlighed til at godtgøre. Foreløbig skal jeg blot gøre opmærksom på, at man derved for læsebogens første afsnit vilde vinde en rigdom af historisk fortællende eksempler, der vilde fæste sig langt bedre i hukommelsen end de abstrakte almensætninger, der afgive eksempler på brugen af præsens.

med hovedverbet, men kan på den anden side dog aldrig lægges ind i aorist, der altså ikke kan sættes istedetfor imperfectum, hvorimod omvendt imperfectum endnu hos Herodot og Thukydid hyppig bruges med betydning af præteritum i al almindelighed (Madvig § 113 anm. 2), ligesom det langt ned i den attiske prosas tid gør sig gældende, at i hypothetisk tale impf. indicativ med *ἄν* hyppig bruges for aorist om en fortidig mulighed (Madv. § 117 a anm.). Da nu altså, på sprogets ældste standpunkt, impf. kan bruges i samme tilfælde, hvor aorist hører hjemme, bliver hos Homer forskellen mellem *utinam adfuisse* og *utinam adesset*, *si adfuissem* og *si adessem*, betegnet på anden måde, idet nemlig *si adesset* og *utinam adesset* hos ham gengives ved optativ, ikke ved impf. indicativ: *εἴθ' ὥς ἡβώοιμι, βίη δέ μοι ἔμπεδος εἴη, τῷ καὶ τὰχ' ἀντήσσει μάχης κορυθαίολος Ἑκτωρ*. — Også dette phænomen lader sig som bekendt påvise helt ned i den attiske prosas tid.

Aoristets (og i visse tilfælde imperfectets) berettigelse til at fremstilles som den normale betegnelse også for præteritum in præsenti og præteritum in præterito er påvist for den indicativiske simpelt fortællende sætnings vedkommende. Endnu klarere vil dette vise sig i andre tilfælde. I hypothetisk tale bruges, svarende til latinsk plusquamperfectum conjunctiv, aorist indicativ med *ἄν*, plusquamperfectum kun i visse særegne tilfælde, nemlig «når der skal betegnes en indtrådt tilstand» (Madv. § 117), men da også uden hensyn til, om der er tale om et tidligere tidspunkt (analogt med aorist) eller om nutiden (analogt med imperfectum. Madv. smstds: «*dengang eller nu*»). På samme måde forholder det sig med ønskesætningerne, hvor aorist indicativ svarer til latinsk plusquamperfectum conjunctiv, imperfectum indicativ til latinsk imperfectum conjunctiv.

I conjunctiviske relativsætninger (og conjunctionssætninger) med *ἄν* svarer præsens conjunctiv til latinsk præsens eller futurum simplex i indicativ, aorist conjunctiv til latinsk perfectum eller futurum exactum (Madv. § 128 midten), ligesom aorist optativ i iterative relativ-(conjunctions-)sætninger svarer til latinsk plusquamperfectum. Også her er perfectum en sjældenhed, som kun findes, hvor tanken drejer sig om den efter handlingen eller tildragelsen stedfindende tilstand. Det samme gælder som bekendt om aorist og perfectum participium (hvilket sidste måske kun findes 1 gang for 100 gange, hvor der bruges aorist), og

om aorist og perfectum infinitiv efter verber, der betegne mening og udsagn.

Der står endnu tilbage at tale om aorist imperativ og de andre tilfælde, hvor modusformer af aoristen bruges til betegnelse af et mål, der skal nås. Før vi nærmere gå ind på betragtningen af disse, må vi et øieblik vende tilbage til indicativen for at erindre om Madv. § 111 anm. a (*ἡρξα* blev embedsmand, *ἰσχυσα* vandt kræfter, *ἐνόησα* blev syg, *ἠράσθην* blev forelsket, *ἔσχον* fik o. s. v.), med hvilken må sammenholdes § 112 anm. 2 slutningen (*ὑπέιληφα* har fattet den mening, *νομόμικα*, *ἡγήμαι*, *ἔγνων*), og for futurums vedkommende steder som Platos Apologi 38 c *ὄνομα ἔξετε ὡς ἀπεκτόνατε ἄνδρα σοφόν* : *I ville få ord for at have dræbt en vis mand*. Man kan vel udtrykke regelen i dens almindelighed således: «Om end præsens og imperfectum af et verbum får betydning af en dvælen, ved handlingen eller tilstanden, behøver denne bibetydning ikke at forplantes på de andre tidsformer, som uden hensyn til den i præsens liggende bibetydning kunne betegne handlingens begyndelse, tilstandens indtræden». *ἔσχον* betyder således både «*jeg har havt*» og «*jeg har fået*», *ἐγένετο* både «*er skeet*» og «*er blevet*» (med tilføjet prædicatsbestemmelse), *ἐβόησε* både «*han råbte*» (*har råbt*, *havde råbt*) og «*han gav sig til at råbe*» o. s. v., så at præteritum i græsk må defineres ikke blot som den forbigangne handling, men også som den forbigangne indtræden af handlingen.

Vende vi nu fra denne digression tilbage til de endnu ikke omtalte modalforhold : til imperativ samt de tilfælde, hvor conjunctiv, optativ og infinitiv bruges som betegnelse for det mål, efter hvilket der stræbes, følger det af forbindelsens natur, at her verbets handling tænkes henlagt i den tilkommende tid, eller i al fald fra hovedverbets standpunkt ses som tilkommende. Der kan da her ikke være tale om en virkelig forbigangen handling, men kun om i tanken at sætte sig ind på det tidspunkt i fremtiden, hvor handlingen viser sig som allerede afsluttet eller (i henhold til den nys citerede § 111 anm. a hos Madvig) allerede indtrådt. I overensstemmelse hermed kunne vi da oversætte det af Madv. § 128 citerede eksempel *ἀπορῶ, τὴν ἀδελφὴν ὅπως ἐκδῶ, καὶ τὰλλ' ὀπόθην διοικῶ*: *Jeg véd ikke, hvorledes jeg skal få min søster gift, og hvorledes jeg skal kunne bestride de øvrige sager*. Det, der ses som formål, er ikke bryllupet, men det at få den sag fra hånden, at få den

tilendebragt. — At nu en befaling om at udføre en gerning så temmelig falder sammen med befalingen om at få den sat i værk eller få den udført, så at aorist og præsens i imperativ og i de med imperativ analoge tilfælde så temmelig dække hverandre, følger af sig selv. Men hvad man må erindre, er, at det er utilstrækkeligt særskilt at fremhæve for aorists vedkommende, at det i disse tilfælde har fået en betydningsforandring ved at vise hen til fremtiden; det samme gælder jo om præsens og om perfectsformer som μέμνησο og κεράγετε. Også ved infinitiv er det ufuldstændigt særskilt ved aorist at opkaste det spørgsmål, i hvilke tilfælde det får betydning af et futurum, i hvilke det slet og ret er præteritum. Spørgsmålet bør på det nøieste forbindes med spørgsmålet om præsens og futurum infinitiv.

Hvor et udtryk efter sin betydning indeholder en sådan henvisning til fremtiden, at den af dette verbum afhængige infinitivs handling fra dette udtryks standpunkt nødvendigvis viser sig som endnu ikke indtrådt, som liggende i en ubestemt fremtid, som endnu kun tilhørende mulighedens rige (κελεύω, δύναμαι, ἀδύνατος, δικαίος berettiget til o. s. v.), får den afhængige infinitiv, den være sig nu dannet af præsens-, perfects- eller aoriststammer, nødvendig betydning af det i forhold til hovedverbet tilkommende. I udtryk som κνβερον ἄν κατεστάθην, προσεσθάναι κατεστάθην indeholder infinitiven en betegnelse af det i forhold til hovedverbet tilkommende, der i sig selv må vække lige så meget anstød ved en præsens- eller perfectsform, som det futuriske ved aorist infinitiv i sætninger som δέκα τῶν νεῶν προὔπεμψαν κατασκέψασθαι. I de her omhandlede tilfælde, hvor infinitivformen i sig selv betegner henvisningen til det endnu ikke virkeliggjorte, dannes det da ikke af futurumsstammerne, men kun af de i sig selv ikke futuriske tempusstammer¹⁾. Forskellen mellem handlingen selv, sat som mål, og handlingens indtræden eller afslutning, sat som mål, er naturligvis ringe, og tit aldeles subjectiv. Dog kan man tit se den og gengive den i oversættelsen:

πρὶν γὰρ τοι πολύμητις ἐλεύσεται ἐνθάδ' Ὀδυσσεύς

¹⁾ Dette modbevises ikke ved, at i en tidsalder, hvor reflexionen over det sproglige udtryk først begyndte at gøre sig gældende og med den første begyndelses ubetænksomme fart tit gjorde sig skyldig i overgreb, nu og da en enkelt forfatter f. ex. Thukydides har dannet udtryk som ἐδεήθησαν συμποριέμψαι.

πρὶν τοὺτους τόδε τόξον ἐύξουν ἀμφαφώντας
νευρὴν τ' ἐντανύσαι διοίστευσαι τε σιδήρου.

(Od. 19, 585-587)

o: *för disse få buestrængen spændt og få pilen skudt gennem øæøjerne.*

Infinitiv betegner handlingen sét som mulighed. I de hidtil nævnte tilfælde fremtræder muligheden som den, der engang i den tilkommende tid måske kan (kunde) blive til virkelighed. I andre tilfælde må muligheden opfattes som den, der ved nærmere eftersyn måske kan vise sig allerede at være virkelighed. Dette er tilfældet, hvor noget betegnes som genstand for mening eller beretning. Her bliver da den i infinitiv betegnede handlings tidspunkt sét i umiddelbart forhold til hovedverbet; så at præsens betegner det med hovedverbet samtidige, medens der til betegnelse af en handling, der muligen kan vise sig som forestående, dannes en særegen infinitivform af futurumsstammen, som da i dette, men også kun i dette tilfælde finder anvendelse¹⁾; aorist betegner som bekendt i denne art sætninger det i forhold til hovedverbet forbigangne, og viser sig altså derved netop som præteritum in præsentii eller præteritum in præterito, hvorimod perfectum (föör Platos tid) kun betegner den samtidige tilstand, der er fulgt efter en forbigangen handling.

Hvad der gælder om aorist imperativ og aorist conjunctiv, optativ, eller infinitiv til betegnelse af målet for stræben, forventet resultat af virksomhed, gælder på samme måde om aorist optativ med ἄν: ἐσκόπουν τίνα ἄν τρόπον ἡσυχίαν ἔχειν Ἀθηναῖος ἀναγκασθεῖσι o: *på hvilken måde man kunde få ham tvunget til at forholde sig rolig.* Hvad her er sagt om optativ med ἄν gælder naturligvis også om infinitiv eller participium med ἄν. Om participium uden ἄν er tidligere talt. Her viser aorist sig måske endog aller tydeligst som et præteritum, der bl. a. bruges, netop hvor der skal betegnes forbigangenhed i forhold til et andet, fortidigt, fremtidigt eller nærværende tidspunkt. Selv omskrivningen κηρύξας ἔχω viser ved sin form

¹⁾ μέλλω med futurum infinitiv står ved første øjekast som en særegen undtagelse fra den almindelige regel; men sagen er den, at μέλλω efter sin oprindelige betydning ikke betegner noget hensyn til den tilkommende tid: καὶ γὰρ ἐγὼ ποτ' ἐμέλλον ἐν ἀνδράσιν ὀλβιος εἶναι (Od. 18, 138) *også jeg havde engang den lod at være lykkelig.*

(*κηρύξας*, ikke *κηρυχώς*), at aorist og ikke perfectum her er sprogets naturlige betegnelse ¹⁾).

Ved at antage perfectum, ikke for et præteritum, der brat afgrænser sig mod nutiden, men omvendt for et præsens, der peger tilbage mod sin fortid, ved at betragte imperfectum som en senere udvæxt på præsensstammen, der oprindelig ikke altid så stærkt udsondrede sig fra aorist, og navnlig ikke så meget betegnede samtidigheden som varigheden af den forbigangne handling, og ved endelig at betragte aorist som sprogets oprindelige præteritumsform, oprindelig eneste fortidsbetegnelse, der omfattede alle speciellere afskygninger af fortidens betydning, og bl. a. brugtes til betegnelse af præteritum in præterito, præteritum in præsenti og (i imperativ, conjunctiv, infinitiv o. s. v.) præteritum in futuro, vinder man sikkrere hold både på form-læren og på sætningslæren i det græske sprog.

Også de hos Madvig § 111 anm. a., b. og c. omtalte phænomener få først en tilfredsstillende forklaring, når vi indrømme, at aorist i sig selv kan betegne præteritum in præsenti. Det i c omhandlede phænomen *τί οὐκ ἐκαλέσαμεν τὸν ἄνδρα* «lad os strax kalde på manden» kan ikke forstås, når vi mene, at den ord-

¹⁾ At i udtryk som *ἔλαθεν ἀφ' ὧν πάντα* participiets tid er sét i forhold til den talendes tid, er et ved bisætninger og bibestemmelser almindeligt phænomen i græsk og gör ingen forandring i betragtningen af aorists betydning. (Madv. Bemerkungen über gr. Wortfügungslehre, pag. 45). Den anskuelse, at præteritumsbetydningen i aorist væsentlig skulde knytte sig til indicativ, fordi det kun var der, augmentet fandtes, medfører forskellige vanskeligheder, eftersom participium aldrig har augment, og dog i og for sig selv betegner det forbigangne, og fordi der aldrig findes spor af, at augmentet har været føjet til conjunctiv, optativ eller infinitiv, selv hvor de havde en aldeles klar betydning af det forbigangne. Grunden til, at augmentet ikke findes i de andre modi, må søges deri, at det i indic. først er fremkommet på en tid, hvor hine allerede vare dannede; thi vel ligger det tidspunkt, på hvilket augmentet kom frem, langt tilbage, på en tid, da *εα* og *εε* bleve sammendragne til *η*, *so* til *ω*, ligeledes for digamma faldt bort, ja dets første fremkomst må endog ligge før det tidspunkt, hvor sanskrit og græsk skiltes, men dog må de øvrige modusformer være fæstede før det tidspunkt, hvor indicativen forbandt sig med den partikel, der voxede sammen med den til augment; i modsat fald måtte denne udvæxt nødvendig, selv uden hensyn til betydningen, have fulgt verbet gennem modusdannelsen ligesom reduplicationen i former som *ἀγαγὼν*, *κεκτῆσθαι* o. s. v. — Betragter man formlæren med opmærksomhed, vil man i den finde mange bidrag til bestemmelsen af de forskellige perioder i sprogudviklingen.

rette oversættelse er: «*Hvorfor kaldte vi ikke på ham?*»; men kun ved at gå ud fra oversættelsen: «*Hvorfor have vi dog ikke kaldt på ham?*».

Det i b. omtalte phænomen har en noget videre udstrækning, end der angives. Når det f. ex. Æsch. Sept. adv. Theb. v. 835 hedder *ἔειψα μῦθος* jeg istemmer et kvad, eller Eur. Phoen. 433 *Θεοὺς ἐπώμοσα* jeg sværger ved guderne eller Ar. Fugle 630 *ἐπηπείλησα καὶ κατώμοσα* herved aflægger jeg den ed, 1211 *ἤκουσας αὐτῆς οἶον εἰρωνεύεται*; hører du, hvor hun lader uskyldig?, falder denne brug sammen med v. 1743 *ἐχάρην ὑμνοῖς, ἐχάρην ᾠδαῖς, ἄγαμαι δὲ λόγων* «mig fryde de toner, mig fryder den sang, hav tak for dit kvad», eller *ἐδάκρυσα* nu må jeg græde, *ἐγέλασα* nu må jeg le. Det er et phænomen, som i det mindste tildels gentager sig i dansk, hvor man uden forskel i betydningen kan sige «*herved aflægger jeg det løfte*», eller «*herved har jeg aflagt det løfte*» (sml. talemåden «*det er svoret*»). For det græske sprogs vedkommende må man atter her erindre, at aorist ikke blot betegner handlingens afslutning, men også dens indtræden, *ἐχάρην* betyder da *min glæde er vakt*, *ἐδάκρυσα* *min gråd er vakt* ∴ jeg glæder mig, jeg græder, *ἤκουσα* *jeg har opfanget lyden* ∴ jeg hører o. s. v. i lighed med Pl. Phadr. 237 a *ἔσχες ταύτην τὴν ἐπωνυμίαν* *I have fået dette navn* ∴ *I have det*¹⁾.

Madv. 111 anm. a (det gnomiske aorist) vil allerede forudsætte aorist i betydningen af præteritum in præsentī, når man går ud fra den betragtning, at aoristen her egentlig betegner en henvisning til fortiden, hvofra der drages den slutning, at det tidligere så tit skete også vil gentage sig i nutiden — *τὰς τῶν παύλων συνουσίας ὀλίγος χρόνος διέλυσεν* ∴ *har tit en kort tid opløst* = *opløser tit en kort tid*. — Men jeg tror, at denne forklaring i mange, vel endog de fleste, tilfælde kun tvungent lader sig anbringe på de steder hos forfatterne, som den skal belyse, navnlig hvor præsens og aorist veksle med hverandre som Her. 2, 122 *ψάρος ἐξυφάναντες οἱ ἱεῖες κατ' ὧν ἐδῆσαν*

¹⁾ Krüger 2ter Theil § 53, 3 Anm. 2 «*Auffallend ist, dass von solchen Ausdrücken, die doch zum Theil Stereotypen der familiären Rede zu sein scheinen, aus guten Prosaikern sich nichts nachweisen lässt*». Plato, på hvem man her nærmest måtte tænke, har allerede brudt med brugen af aor. ind. som præteritum in præsentī. Hos ham kan man altså ikke vente at træffe et på denne brug beroende phænomen.

ἐνὸς αὐτῶν μήτηρ τοὺς ὀφθαλμούς, ἀγαγόντες δέ μιν ἐς ὁδὸν φέρουσαν ἐς ἱερὸν Διμήτρος αὐτοὶ ἀπαλλάσσονται ὀπίσω, eller Dem. 2, 10. τὰ τοιαῦτα εἰς μὲν ἀπαξ καὶ βραχὺν χρόνον ἀντέχει καὶ σφόδρα γε ἤνθισεν ἐπὶ ταῖς ἐλλείουσιν, ἂν ὡχῇ, τῷ χρόνῳ δὲ φωρεῖται καὶ περὶ αὐτὰ καταρῶσι.

Denne sammenstilling af præsens og aorist, hvor talen er om, hvad jævnligt skér, findes hyppig i de homeriske lignelser, der indledes med ὥς ὅτε, hvor da den grammatiske sammenslyngning af forskelligartede former bliver så meget mere broget, som her aorist og præsens indicativ vexle med conjunctiv. Men netop herved åbnes der udsigt til tilfredsstillende forklaring. Relativsætninger med ἄν og conjunctiv føjes som bekendt til hovedsætninger i indicativ, der betegne, hvad der jævnligt gentager sig. Forsåvidt nu den i relativsætningen betegnede handling eller tilstand tænkes hver enkelt gang i tiden at strække sig parallelt med hovedverbets tid, bruges der i den relative sætning præsens conjunctiv; hvor derimod relativsætningens handling (eller denne handlinges indtræden) tænkes hver enkelt gang afsluttet, før hovedverbets handling indtræder, bruges jo aorist conjunctiv. Når altså hovedsætningens præsens ind. betegner, hvad tit og mange gange skér, kommer bisætningens aor. conj. til at betegne, hvad der tit og mange gange viser sig som afsluttet factum. Men nu bruger Homer i den omtalte art relativsætninger snart ἄν og conjunctiv, snart conjunctiv uden ἄν og snart indicativ; i sidste tilfælde kommer altså aorist indicativ til at få samme tidsbetydning som aorist conjunctiv; det bliver præteritum, ikke i forhold til et virkeligt nutidspræsens, men i forhold til et præsens, der betegner, hvad der jævnligt skér. Sml. II. 4, 141 flgg.

ὥς δ' ὅτε τίς τ' ἐλέφαντα γυνή φοῖνικι μίγνῃ
Μηρονὶς ἥδ' Κάειρα, παρήϊον ἔμμεναι Ἰππῶ·
κεῖται δ' ἐν Θαλάμῳ· πολέες τέ μιν ἤρῃσαντο
ἱππῆες φορέειν· βασιλῆι δὲ κεῖται ἀγαλμα . . . . .

o: som når, hvad tit kan hændes, en kvinde har farvet elphenbén med purpur til smykke for en hest, og det da ligger i hendes kammer, og det der, omendsköndt mange riddere alt have ønsket sig at måtte bære det, dog endnu gemmes som gave til kongen. — På samme måde 4, 275 flgg.

ὥς δ' ὅτ' ἀπὸ σκοπιῆς εἶδεν νέφος αἰπόλος ἀνῆρ
τῷ δέ τ' ἄνευθεν εἶοντι μελάντερον ἤντε πίσσα

φαίνεται' ὁν κατὰ πόντον, ἄγει δέ τε λαίλαπα πολλήν
 ἰγίγησέν τε ἰδών, ὑπὸ τε σπέος ἤλασε μῆλα.

o: således som himlen sér ud, når, hvad tit kan ske, en hyrde
 har fået øje på en mørk sky, der for ham sér sortere ud
 end beg og fører en mægtig storm med sig, og han da i sin
 frygt har givet sig til at drive gederne ind i en grotte o. s. v.

Exempler på denne brug af aorist indicativ kan hentes
 næsten fra enhver homerisk lignelse; i det senere sprog, navnlig
 i prosa, ere hermed ganske analoge tilfælde umulige, fordi prosa-
 sproget i denne art relative sætninger altid bruger conjunctiv.
 Skulle vi da træffe en med den homeriske brug analog an-
 vendelse af aorist indicativ, må det være, hvor man har opløst
 perioden og f. ex. stillet forsætningen som et selvstændigt side-
 ordnet led foran den sætning, der for tanken bliver dens hoved-
 sætning. Den ovenfor citerede sætning af Demosthenes kunde
 fra tankens side correct være udtrykt således: τὰ τοιαῦτα, εἰ
 καὶ βραχὺν χρόνον ἀντέχη καὶ ἀνθήσῃ, ὅμως τῷ χρόνῳ
 φωρᾶται, men er i dets sted udtrykt mere malende for anskuelsen,
 ved at forsætningen er stillet som selvstændig sætning: εἰς μὲν
 ἀπαξ καὶ βραχὺν χρόνον ἀντέχει καὶ σφόδρα γε ἤνθησεν, ἂν
 τίχη, τῷ χρόνῳ δὲ . . . o: kan vel en kort tid holde stand,
 kan vel endog i et enkelt øjeblik pludselig have vundet be-
 tydelig vægt, men i det næste øjeblik o. s. v. — ἤνθησεν er
 præteritum i forhold til det følgende φωρᾶται. På samme måde
 kan i stedet hos Herodot κατ' ὧν ἔδησαν τοὺς ὀφθαλμούς,
 ἀγαγόντες δὲ μιν εἰς ὁδὸν αὐτοὶ ἀπαλλάσσονται ὀπίσω om-
 skrives til ἐπειδὴν τοὺς ὀφθαλμούς καταδήσωσι, αὐτοὶ ἀπαλ-
 λάσσονται. ἔδησαν er præteritum, ikke i forhold til det tidspunkt,
 hvor Herodot skriver, men i forhold til det følgende ἀπαλ-
 λάσσονται.

Herfra kunne vi gå over til et par i formen herfra lidt for-
 skellige steder. Dem. 1, 11 ἂν μὲν γὰρ ὅσα ἂν τις λάβῃ καὶ
 σώσῃ, μεγάλην ἔχει τῇ τύχῃ τὴν χάριν, ἂν δ' ἀναλώσας λάθῃ
 συνανάλωσσε καὶ τὸ μεμνησθαι τὴν χάριν o: si quis, quæ
 acceperit, ea servaverit, magnam gratiam fortunæ habet, qui
 autem accepta negligenter consumpserit, gratiam simul con-
 sumpserit. «I det samme han har opbrugt det modtagne,
 har han også opbrugt sit forråd af taknemmelighed.» Et lig-
 nende eksempel er Dem. 2, 9 ὅταν μὲν γὰρ ὑπ' εὐνοίας τὰ
 πράγματα συστήῃ καὶ πᾶσι ταῦτα συμφέρῃ, καὶ συμπονεῖν καὶ
 μένειν ἐθέλουσιν οἱ ἄνθρωποι, ὅταν δ' ἐκ πλεονεξίας καὶ

πονηρίας τις ὥσπερ οὗτος ἰσχύσῃ, ἡ πρώτη πρόφασις καὶ μικρὸν πταίσμα ἅπαντα ἀνεχαίτισε καὶ διέλυσεν. Sammenstillingen med præsens i den sideordnede sætning og navnlig conjunctiven i forsætningen viser tydeligt, at her ikke er tale om et præteritum i almindelig forstand, som jo vilde have fordret optativ i forsætningen. Aoristen i hovedsætningen bruges her, ligesom futurum exactum i tilsvarende latinske eksempler, om den handling, der viser sig som afsluttet på det ved den forudgående bisætning betegnede ubestemte tidspunkt. På lignende måde må man forklare de i Madvigs 2den udgave under teksten betegnede steder, ἀπ' ὧν ἔβαιψε ἐαυτὸν «*sér han strax at få sig tvættet i floden*». Er man først opmærksom på phænomenet, vil man under sin læsning let finde eksempler i rigelig mængde¹⁾.

Den side 113-14 givne korte oversigt over tempusformernes syntaktiske brug må altså forøges med to udfyldende tillægsbemærkninger:

1) Om end præsens og imperfectum betegne en varig tilstand, en dvælen ved handlingen, få dog de øvrige tider tit betydningen af tilstandens indtræden, handlingens begyndelse — ἔχω *jeg har*, ἔξω *jeg vil få*, νομίζω *jeg tror*, νενόμικα *jeg har fattet den mening, nærer den anskuelse*. — Navnlig bruges på denne måde hyppig aorist — ἔσχον *jeg fik*, ἐπλούησα *blev rig*, ἐβασίλευσα *blev konge* o. s. v. — Hvor på denne måde aorist bruges om en nylig indtrådt og endnu vedvarende handling, oversættes det i dansk ved præsens — ἐδάκρυσα *min gråd er vakt* ο: *jeg græder*, ἐγέλασα *min latter er vakt* ο: *nu må jeg lé*, ἐπώμοσα *her ved aflægger jeg den ed*, ἤκουσα *nu hører jeg*.

2) Præsens og aorist bruges hyppig for at betegne, ikke hvad der i dette øieblik skér eller er skét, men hvad der jævnlig, ved given leilighed skér (præsens) eller fremtræder som indtrådt og afsluttet (aorist) — τῶν τυράννων, ἔως μὲν ἂν ἔξω πολεμῶσιν, ἀφανῇ τὰ κακὰ τοῖς πολλοῖς ἐστίν, ἐπειδὴν δὲ ὁμορος πόλεμος συμπλακῇ, πάντα ἐποίησεν ἐκδηλα — (aorist conjunctiv i bisætningen og aorist indicativ i hovedsætningen svarende til latinsk futurum exactum i begge sætninger: *bellum finitimum ubi exortum erit, omnia patefecerit*).

¹⁾ Fra Platos tid bruges i slige tilfælde også perfectum. Krüger § 53, 3 Anm. 4.

Ved denne fremstilling får man både brugen af indicativs og participiums tempusformer indordnet under et bestemt og let overskueligt system, og tillige et sikkert udgangspunkt vundet for betragtningen af de andre modis tidsforhold (*ὅταν ποιήσῃς si feceris, μὴ ποιήσῃς ne feceris, εἰποι ἂν ὡς dixērūt aliquis*).

Den sædvanlige fremstilling er gået ud fra en temmelig umiddelbar overførelse af det latinske (franske) sprogs tempusschema på det græske sprog. For kejsertidens forfattere går dette let nok; Plato og talerne frembyde vel holdepunkter for dette schema, men volde dog idelig vanskeligheder; Xenophon, Thukydid, Herodot og hele det ældre digtersprog modsætte sig bestemt indordningen under hint system, og den grammatiske fremstilling må overlæsses med undtagelser og specialiteter, der stå uforklarede, for ikke at tale om den mislighed, der fremkommer ved den umotiverede angivelse af, at aorist optativ og infinitiv i nogle tilfælde bevarer sin betydning af præteritum, i andre derimod bortkaster den, hvilket sidste tillige finder sted i de fleste tilfælde i conjunctiv og altid i imperativ. Reglerne for denne forskel ere ved Madvig blevne en fast erobring for sprogvidenskaben. Hvad her er forsøgt, er en fremstilling af denne forskels historiske oprindelse.

Det spørgsmål, jeg bebudede ved begyndelsen af denne lille afhandling, og som jeg nu tror at have tilstrækkelig motiveret, er da, om man ikke gjorde bedre i foreløbig at lægge den latinske (franske) grammatiks tempusschema til side ved betragtningen af den græske syntax og istedenfor sætte aorist som det oprindeligt enerådige præteritum (ligesom sproget også for det fremtidige kun har én tempusform), at anerkende at denne præteritumsform da også betegner «præteritum in præsentī» og «præteritum in præterito», at den udenfor indicativ ikke udendvidere mister sin betydning af præteritum, men at den i de samme tilfælde, hvor præsensformerne betegne en henvisning til den tilkommende tid, ligeledes indeholder denne betegnelse, dog efter sin oprindelse som et præteritum in futuro, som en betegnelse af en i en vis given fremtid alt indtrådt eller afsluttet tildragelse, medens præsens kommer til at betegne en gennem denne fremtid sig udstrækkende og fortløbende handling, at endelig det af præsensstammen dannede imperfectum, lige så lidt som præsensformerne udenfor indicativ, efter sin grundbetydning betegner samtidighed med det ved hovedverbet betegnede tidspunkt, men kun udstrækning og varighed, samt at perfectum ikke bør be-

tragtes som sprogets egentlige betegnelse for præteritum in præsentī, sålidt som plusquamperfectum bør betegnes som det egentlige præteritum in præterito. Går man ind på denne betragtningsmåde, og anerkender man, at overhovedet det i formel logisk henseende skarpt gennemførte latinske tempusschema ikke let kan tænkes at have gjort sig gældende i det sprog, der taltes blandt et af umiddelbar anskuelse og livlig øieblikkelig stemning så optaget folk, som det græske før det 5te århundrede, kan man på den anden side let indrømme, at trangen til en sådan mere præcis betegnelse af *consecutio temporum* måtte vågne, da reflexionen brød igennem, og navnlig efter at Sokratikerne så energisk havde gennemført og indpræntet den oplyste verden det urokkelige logiske schema. De første forsøg på i henseende til tidsbetegnelsen at få sproget til at forme sig efter den sikke, logiske tankebevægelses love, foreligger i tragikernes ἔχω κηρύξας og Thukydids ἐθάλω ποιῆσειν. Det næste, det, som lykkedes at trænge igennem, er anvendelsen af perfectum og plusquamperfectum i nogle af aorists functioner, og den dermed sammenhørende dannelses af en stor mængde perfectsformer, som sproget tidligere ikke havde kendt. Det er et phænomen, som skoleundervisningen kun let behøver at antyde for disciplene, når de begynde på læsningen af Plato eller efterplatoniske forfattere; den discipel, der er nogenlunde fortrolig med det latinske sprogs love på dette punkt, vil da strax kunne forstå, hvad denne sprogbevægelse har at sige.

Om Afgångs-Examen

vid Svenska Elementar-läroverken.

Då en vid Högre Elementar-läroverken (= Gymnasierna) anställd Afgångs-examen med förlidet år trädt i stället för en vid Universitetet anställd Student-examen, torde det intressera att om den nya pröfningens beskaffenhet erhålla några underrättelser. Innan vi meddela dessa, torde ett och annat rörande den numera afskaffade Student-examen böra förutskickas.

En Inträdes-examen för de ynglingar, som önskade idka Akademiska studier, har länge varit i bruk vid våra Universiteter. I äldre tider och ända in på 1830-talet försiggick den inför Philosophiska Facultetens Decanus och omfattade en ganska inskränkt krets af kunskaper. Examinatorn fordrade insigt i de allmänna tros-lärorna efter katechesen, redogörelse för de viktigaste regler i latinska grammatiken, explication af någon fältherre i Cornelius Nepos o. s. v. Vi minnas en far, som en dag år 1831 till Decanus medfört tvänne bröder, den ene 15 den andre 11 år, af hvilka den ene skulle blifva Student och hade i de classiska språken insigter, som ungefär motsvara den blifvande Studentens. Den yngre var med blott för sällskaps skull, men den examinerande Professoren sporde, sedan den äldre blifvit approberad, den yngre: vill icke du också blifva Student? Fadren och sonen blefvo förundrade, men efter ytterligare fråga, om ej den yngre sonen läst Cornelius, blef han examinerad, och båda gossarne hemkommo med Studentbref på fickan. Det är klart, att de ynglingar, som kommo från de publika läroverken, hade fullständigare elementar-bildning än så; vi hafva blott velat anföra, huru mycket man fordrade såsom minimum. Stundom lät man sig till och med nöja med mycket mindre, än hvad vi nu angifvit såsom det minsta, i det Professors-söner eller andra Nobiles singo Studentbrevet vid 4 å 5 års ålder, ja någon gång under det de lågo i vaggan. Å andra sidan saknas icke exempel derpå, att ynglingar vid ankomsten till Universitetet läst högst betydliga kurser, i synnerhet naturligtvis i classiska språken. Så veta vi om en nuvarande Professor, att han i Y. skola läste så många latinska och grekiska

författare, han kunde komma öfver, och höll på att sätta sin ganska kunnige lärare i förlägenhet.

Då emanerade år 1831 en förordning, hvarigenom Student-examen omorganiserades samt fordringarne dervid skärptes och bestämdes. Den skulle nu förrättas under Decani inseende af Universitetets yngre lärare, Adjuncter och Docenter, samt omfatta följande ämnen: Theologi, Latin, Grekiska, Hebreiska, Lefvande Språk (Tyska och Franska), Mathematik, Historia och Geographi, Naturvetenskap och Philosophi. Kurserna, som för godkännande fordrades, blefvo nu rätt betydliga i jemförelse med hvad förr egt rum. I Latinet t. ex. fordrades Cicero de Officiis, några böcker af Æneiden och något af Livius; i Grekiskan minst 4 böcker i Xenophons Anabasis; i Mathematiken sex böcker af Euclides' Elementa och 2 grader Algebra o. s. v. Examen var uteslutande muntlig; endast i Latinet fordrades stundom ett skrifprof.

Examinanderne tillätos att före examen genom enskilda förhör hos Examinatorerne ådagalägga sina insigter. Dessa tentamina blefvo derigenom de egentliga profven, och sjelfva examen blef en formalitet, som undangjordes på en kort stund. Tentamens-tiden var rundligt tilltagen och utsträcktes stundom till ett halft eller helt år.

Den sistnämnda omständigheten, som gjorde att ynglingarne glömde bort somliga kunskapsämnen, under det de beredde sig till förhören i andra, befanns efter ett decennium mindre lämplig, och 1843 afskaffades vid Student-examina i Lund tentamens-väsendet helt och hållet. Hela pröfningen förrättades nu på 6 timmar, af hvilka hvarje ämne erhöll sin noggrannt tillmätta tid. För öfrigt bibehölls, rörande kurser och pröfnings-sätt, hvad förut varit brukligt.

År 1845 blefvo föreskrifterna rörande Student-examen dels något förändrade, dels närmare bestämda. Dessa föreskrifter framställas i ett då utkommet Reglemente sålunda:

«1:o Student-examen anställes under lästermin hvarje 14de dag, om minst trenne Sökande sig dertill anmält, eller Decanus annars pröfvar skäligt vara. Anmälan dertill bör skriftligen göras hos Decanus och upptaga det vitæ genus, för hvilket sökande åstundar att examen aflägga, samt de läroböcker och kurser, dem han under sina föregående studier genomgått, och för hvilkas innehåll han nu åtager sig att redovisa. Vid

denna anmälan bifogas Afgångs-betyg (från publik skola eller enskild lärare).

2:o Examens-ämnena äro följande nio: 1) Theologi och Kyrkohistoria; 2) Latin; 3) Grekiska; 4) Hebreiska; 5) Historia och Geographi; 6) Lefvande Språk, Modersmålets Grammatik härunder inberäknad; 7) Filosofi; 8) Matematik och 9) Naturalhistoria. I hvar och ett af dessa ämnen anställas med högst trenne ynglingar tillsammans i hvar rum muntlig examen, som bör räcka minst en timmas tid för hvarje ämne. Dagen efter denna examen förelägges alla ett Svenskt ämne för en kortare skriftlig utveckling, och dem, i hvilkas examen Latinska språket ingått, en Svensk uppsats att öfversättas på Latin, på det utrönas må huruvida Examinanderne ega erforderlig skicklighet i den praktiska användningen af de båda språkens Grammatik.

3:o Befrielse från Examen kan ega rum i afseende på Latin, Grekiska och Hebreiska; dock så att en hvar, utan afseende på i hvilka och huru många ämnen han blifvit examinerad, bör, såvida examen skall kunna godkännas, hafva erhållit minst det antal betyg, som i nästa moment stadgas.

4:o För Student-examen gifvas följande betygsgrader: 1) Berömlig; 2) Med beröm Godkänd; 3) Godkänd; 4) Försvarlig. Till fullgilligt genomgången examen fordras minst sex betyg af karakteren Godkänd, på det sätt beräknade, att Med beröm Godkänd anses lika med två enkelt Godkännande betyg, och Berömlig lika med trenne.

5:o Före hvarje Hösttermins början utses bland Akademiens yngre lärare Examinatorer för Student-examen, hvilka blifva till antalet lika många som examens-ämnena.

6:o Den som undergår Student-examen med afsigt att framdeles taga examen för inträde i civilt embetsverk, bör i Theologi och Kyrkohistoria ega minst betyget Godkänd; de som vilja ingå i Räkenskaps- och Rättegångsverken likaledes i Matematik; blifvande Militärer likaledes i Matematik, Historia och Lefvande Språk; blifvande prester i Latin, Grekiska, Hebreiska, Historia och Filosofi.

7:o Den som vid undergången examen icke erhållit sex betyg Godkänd, må efter minst två månader genom ny examen i samtliga läroämnena, hvarom fråga är, söka vinna fulla antalet betyg.

8:o Den som tagit Student-examen i alla för hans blifvande vitä genus erforderliga ämnen, men, ehuru han för öfrigt er-

hållit det antal betyg, som för fullgiltig examen erfordras, ansetts i ett eller annat ämne hafva otillräcklig insigt, må ega rätt att efter två månader genom ny examen i det ämnet eller de ämnena särskilt söka nödig förbättring i sina betyg.

9:o Den som fullständig Student-examen med tillräckligt antal betyg undergått, men genom beslutad förändring af vitæ genus behöfver betyget godkänd i något ämne, deruti han förut endast erhållit vitsord om försvarlig kunskap, må, när han dertill färdig är, söka förbättring i detta betyg särskilt. Samma vare förhållandet, om genom beslutad förändring af vitæ genus han behöfver betyg i ett ämne, från hvilket han vid sin examen, på grund af då tilltänkt vitæ genus, varit befriad, såvida detta ämne är Grekiska eller Hebreiska språkkunskapen. Men om ämnet är Latinska språkkunskapen, bör han i alla de ämnena, hvilka höra till den Student-examen, som för hans förändrade vitæ genus erfordras, utan undantag examen undergå, för att den sökta betygsförbättringen vinna.»

Snart vidtogs i denna ordning den förändring, att de i 2dra momentet omnämnda skrifproffen bestämdes skola föregå de muntliga förhören samt en genom skrifproffen ådagalagd nöjaktig skicklighet utgöra ett villkor för rättighet att muntlig examen undergå. Äfven infördes skriftliga prof i de lefvande språken. Man fann det äfven obeqvämt att hvarannan vecka anställa Student-examen och nöjde sig med att ett par gånger hvarje termin anställa en sådan pröfning.

År 1855 blefvo dessa och vissa andra förändringar genom ett af Universiteternas Canzler, dåvarande Kronprinsen Carl, utfärdadt Reglemente påbjudna. Detta Reglemente lyder i sina hufvudpunkter sålunda:

§ 1. Student-examen anställes under de två första och två sista veckorna af hvarje läsetermin. Tiden för anställande af denna examen vid slutet af läsetermin må utsträckas till tre veckor, der omständigheterna påfordra.

§ 2. Examens-ämnena äro nio (de samma som i 1845 års reglemente uppräknas).

§ 3. Om Examinatorer gäller samma föreskrift som i nyssnämnda reglemente.

§ 4. Den muntliga examen föregås af ett skriftligt prof, hvilket för den student-examen, i hvilken latinska språket såsom examens-ämne ingår, bör innefatta dels en uppsats på svenska, dels ett latinskt Stilprof; men för den, hvori latin ej ingår, in-

skränktes till den förra. Hvarje sådant skriftligt prof bör afläggas inom samma veckor, som den öfriga examen, hvaraf det utgör en beståndsdel; börande det svenska vara godkändt, och det latinska åtminstone försvarligt för att kunna för ändamålet antagas. Samtliga examinatorer hafva under sin försorg och sitt ansvar utgifvande af lämpliga ännen, tillsyn öfver skrifningen och bedömande af profven.

§ 5. I den muntliga examen förhöras hvarje gång endast åtta examinandi. Dessa åtta fördelas parvis, och hvarje par examineras en timme af hvarje examinator. I afseende å de examinandi, som anmält sig för de gamla språken, iakttages, att examinatorerne i hebreiska och naturalhistoria emellan sig dela tiden för förhöret af hvarje examenspar.

§ 6. De betyg, som i hvarterda af ofvannämnda nio kunskapsännen afgifvas, äro: berömlig, med beröm godkänd, godkänd, försvarlig och otillräcklig. Till fullgiltigt genomgången student-examen erfordras att i minst sex särskilda ännen hafva erhållit betyget godkänd och ej i något ämne betyget otillräcklig.

§ 7. De som godkänd Studentexamen undergått men i något särskildt ämne erhållit lägre betyg, än som för ett visst vitæ genus är genom gifna författningar föreskrifvet, må genom särskilt förhör söka sitt betyg förbättra.

§ 8. Önskar den, som godkänd student-examen utan förhör i latin undergått, sedermera deruti kunskapsprof aflägga, då skall ny studentexamen, utan afseende på den förra, med honom anställas.»

Sedan en Student-examen af nu omtalad beskaffenhet, bibehållit sig, ehuru under något skiftande former, omkring 30 år, hade den öfvertygelse bland män af facket blifvit allmän, att en genomgripande reform af densamma vore nödvändig, eller att den borde alldeles afskaffas. Den hade uppfyllt sitt ändamål och i väsentlig mån bidragit till Läroverkens och den inom dem meddelade undervisningens förbättring. Den kunde således anses hafva spelat ut sin rôle och böra med heder draga sig tillbaka.

Man anmärkte med rätta det för Elementar-läroverken ofördelaktiga och förödmjukande deruti, att sjelfva målet, dit lärjungen genom sina studier vid läroverket sträfvade att hinna, var stäldt likasom utanför läroverket sjelft, hvilket åter hade till

följd, att lärjungarne under de sista åren af Skoltiden hade blicken mera fästad på det blifvande Akademiska förhöret och dess kraf än på lärarnes fordringar. Lärjungarne i de högsta klasserna äflades att sluka långa kurser med uppoffrande af grundligheten. En ännu svårare olägenhet var den, att de lärjungar, som funno sig besvärade af Skolans fordringar med afseende å tukt och grundlighet i studier, i förtid öfvergåfvo skolorna och slog sig ner i Universitets-staden för att genom privat-lärares biträde på genöfvningar framhinna till den akademiska medborgare-rätten. Desse privatlärare voro utan ansvar och deras undervisning utan någon uppsigt. Naturligtvis anlätades mest sådane lärare, som ansågos dugtigast att på kortaste tid inlära de nödtorftigaste lexorna. Så uppblomstrade s. k. Studentfabriker i Upsala och Lund, der skaror af ynglingar sökte sin »bildning». Ynglingarne sjelfve voro utan uppsigt, och många sådane »bildnings-sökande» förnötte flera år i Universitets-staden, en del utan att någonsin komma igenom Student-examen. De s. k. dimissions-betyg, som af dylika privatister föredro, voro ofta utan värde, enär läraren sjelf var okänd och opröfvad. Derigenom måste Student-examen, som berodde på ett kort, många tillfälligheter underkastadt, förhör, i viss mån blifva ett hasardspel. »Kuggningar» skedde vid hvarje examen i stor skala, och de flesta offren voro naturligtvis privatister.

År 1859 föreslog en af Kongl. Majt. tillsatt Committé, att Student-examen skulle afskaffas, och i dess ställe sättas en fullständig Afgångs-examen vid Elementar-läroverket, öfvervakad utaf af Kongl. Majt. förordnade Censorer. De särskilda Dom-Capitlen, Akademiska Consistorierna och Läroverks-Collegierna fingo rörande detta förslag afgifva utlåtanden.

De flesta af dessa myndigheter förordade nyssnämnde förslag; en icke obetydlig minoritet tillstyrkte dock den medelväg, att Student-examen skulle bibehållas, men ingen till densamma admitteras utan att förete Afgångs-betyg från publikt läroverk.

Sedan saken blifvit från alla sidor fullständigt skärskådad, utkom den 11 April 1862 Kgl. Majt.s Stadga angående Afgångs-examen vid Rikets högre Elementar-läroverk. (Denna Stadga är aftryckt i Tidskriftens 4de Årgång sid. 167-171.)

Afgångs-examen i enlighet med denna Stadga hölls, såsom ofvan nämnt är, för första gången år 1864. Till Censorer

hade Kongl. Majt. förordnat Professorerne Petersson, Edlund, Linder, Möller, Hultkrantz och Daug, Prosten Sondén samt Adjuncterne Lindhagen, Hagberg, Zeipel och Walberg.

De skriftliga profven, till hvilka samma ämnen eller uppgifter i förseglade convoluter sändes till samtliga de läroverk, der afgångs-examina skulle hållas, förrättades öfverallt den 25-28 April. Vi meddela dessa uppgifter för att dymedelst gifva ett begrepp om fordringarna.

Ämnen för Uppsats på Modersmålet.

(Examinanden må sjelf välja ett af nedanstående.)

1. Att utveckla skälen, hvarföre man tillägger Konung Gustaf II Adolfs regering betydelsen af ett afgörande tidsskifte i Sveriges historia.
2. Framställning af Perikles' förtjenster om Athen.
3. Jemförelse mellan Alexander den Store och Julius Cæsar.
4. Sjelfkännedom är den vigtigaste kunskap.
5. Hvilket är det mäktigaste vapen: svärdet, tungan eller pennan?
6. Hvari består skillnaden mellan den Lutherska och den Romersk-Katholska kyrkans lära om rättfärdiggörelsen?

Latinskt Thema.

Då Ptolemæus Euergetes, i den tro att intet borde för honom vara mer angeläget än att hämnas på Konung Seleucus för åtskilliga hans släkt tillfogade oförrätter, var i begrepp att företaga ett krigståg till Syrien, gjorde hans gemål Berenice det löfte att offra sitt sköna hår, om han komme oskadd tillbaka från kriget. Knappt hade Ptolemæus efter att hafva tillfredsställt sitt hämndbegär hemkommit, då Berenice med glädje uppfyllde sitt löfte. Konungen lät förvara hennes afskurna hår, liksom det varit en Gudarne värdig gård, i ett af Alexandrias tempel, hvarifrån det dock snart på ett oförklarligt sätt försvann. Några hafva trott; att presterne, som ansågo hårets förvarande i templet för ett vanhelgande af det sednare, i hemlighet bortskaffat det. Huru härmed än må förhålla sig, visst är, att en Astronom vid namn Conon, i sin ifver att blidka konungens vrede och smickra drottningens fåfänga, ej tvekade att påstå, att hennes hår blifvit upptaget till himmelen och förbytt i en lysande stjernbild. Catullus har i ett täckt qvåde, väl värdt att läsas och beundras, åt efterverlden förvarat minnet häraf.

Franskt Thema för Latin-linien.

«Svenskar», yttrade Gustaf Vasa till Dalkarlarna vid Mora kyrka, «edra fäder hafva alltid föredragit friheten framför lifvet; föredragen den för detsamma idag äfven! Hela Sverige fäster sina ögon på eder för att se, om I skolen vandra i deras fotspår; sviken det icke här! Genom tusende faror kommer jag för att erbjuda mitt lif till försvar för en frihet, som edra fäder hafva skattat såsom sitt högsta goda. Alla äkta Svenskar skola förena sig med oss. Skullen I också icke hafva trupper, som till antalet gå upp emot Danskarnes, så skolen I ändå segra; ty I hafven edra landsmäns död att hämnas och edra hustrurs lif att skydda. Fiendens svärd har gifvit vårt fosterland djupa sår, men hans trolöshet har tillfogat det ändå större; läken dem I genom edert mannamod och tviflen icke på, att Gud skall skänka eder sitt bistånd; förtrösten derpå! Och skulle han äfven vägra eder detsamma — är det icke bättre att dö med svärdet i hand än att fegt öfverlemnna sig åt en trolös fiendes nåd eller onåd? Jag är viss på, att det icke finnes någon bland eder, som icke bittert erfarit, hvad denne fiendes nåd vilh säga.» Han slöt sitt tal med följande upphöjda ord: «mina Stamfäders mod, mitt svärd och mitt blod, de enda egodelar som tyrannen lemnat mig öfriga, tillhöra fosterlandet, och dess sak är min.»

Franskt Thema för Real-linien.

Huru skall jag bära mig åt för att göra lycka? frågade en gång en yngling en älderstigen man, som erfarit lifvets alla skiften. För att göra det, svarade denne, känner jag två eller tre medel, bland hvilka jag vill lemna dig valet, ehuru jag fruktar, att du icke skall välja det bästa. Var oförskräckt, förakta vedermodor och faror, ja sjelfva lifvet, och jag tror icke, att du skall stadna obemärkt i skuggan. Visst är det sant, att man äfven kan möta döden på vägen till äran, men döden, som förkortar dina dagar, skall äfven släcka din törst efter utmärkelse. Men måhända vill du veta en mindre farlig väg? Var vis, håll dina lidelser i stränga tyglar, och sök hindra dem att bemäktiga sig herraväldet öfver din själ. Man hyser alltid aktning och vördnad för en menniska, som kan beherrska sina lidelser. Detta är stora själars medel, men det står icke alla till buds. Ynglingen, som med uppmärksamhet lyssnat till gubbens ord, visste icke, hvilket han skulle hålla sig till: att hvarje ögonblick sätta sitt lif på spel, eller att tillbringa det i en be-

ständig försakelse — valet syntes honom mycket afskräckande. Gubben varseblef hans tvekan och fortsfor: jag vet ett annat medel, som är mycket lättare. Blif en narr, ty äfven en sådan kommer fram, och sanningen att säga har jag sett mer än tio narrar göra lycka, då jag knappast sett en vis göra det.

Engelskt Thema.

Epaminondas var utan tvifvel en af de störste generaler och en af de bästa menniskor, som Grekland någonsin frambragt. Hvilken hjelte var han icke och hvilken god son! Före honom var Thebe icke utmärkt genom någon minnesvärd handling, och efter honom var det icke ryktbart för sina dygder, utan för sina olyckor, till dess det åter nedsjönk i sitt ursprungliga mörker; så att det såg sin ära födas och dö med denne store man. Vid början af sin bana såg Epaminondas Thebe såsom en föga bemärkt stad, och vid sin död lemnade han den efter sig såsom en ryktbar. Den seger, som han vann vid Leuctra, hade fästat allas ögon på honom; alla kringboende folkslag skådade upp till honom såsom Thebes stöd och hela Greklands befriare, med ett ord såsom till en bland de utmärktaste män, som någonsin funnits i världen; och så skall han alltid blifva ansedd. Midt under detta allmänna bifall, som så lätt kunde komma en general att förgäta menniskan för segraren, glömde Epaminondas icke sina föräldrar. Föga fästade sig vid en så stor, en så välförtjent ära, som den, hvarmed han hedrades, yttrade han blott: »Min glädje härleder sig från min känsla af den, som nyheten om min seger skall skänka mina föräldrar.»

Tyskt Thema för Latin-linien.

Hos de gamle Perserna betraktades Ungdomens uppfostran såsom regeringens förnämsta pligt. Man litade icke på fädernas eller mödrarnes omsorger, hvilka en blind ömhet ofta gör oskickliga till denna vigtiga uppgift. Barnen blefvo gemensamt uppfostrade efter gemensamma grundsatser. Förordningar bestämde ställe och tidslängd för de kroppsliga öfningarne, måltidstimman, födans beskaffenhet, lärarnes antal och de särskilda straffen för olika slag af förbrytelser. Man gaf dem blott bröd, sallat och vatten för att i tid vänja dem vid måttlighet och återhållsamhet och derigenom göra dem skickliga för krigaryrket. Denna enkla och naturliga föda stärkte deras kropp och alstrade en helsa i stånd att fördraga krigets mödor långt in på ålder-

domen. Ynglingarne gingo i skola för att der lära rättrådighet, som man eljest lærer vetenskaper och konster. Den förbrytelse, som man strängast bestraffade, var otacksamhet. Persernas ändamål med denna visa inrättning var att förekomma det onda, då de voro öfvertygade, att det är bättre att förekomma felen än att bestraffa dem. De sökte att ställa så till, att det icke skulle finnas några onda bland dem.

Tyskt Thema för Real-linien.

En hop Strelitzer hade sammansvurit sig för att mörda Peter den Store. För att bereda sig en utväg att närma sig monarken, kommo de öfverens om att tända eld på tvänne bredvid hvarandra liggande hus midt i Moskva. Som man visste, att Tsaren alltid var en af de förste vid elden för att gifva sina befallningar, beslöto de äfven att begifva sig dit bland de förste, att ställa sig, som om de ville hjälpa till att släcka elden, och sinåningom omringa Fursten bland mängden för att så mycket lättare gifva honom dödsstöten, utan att man märkte det. Dagen för utförandet af detta brottsliga företag blef bestämd. Man samlades hos en af de sammansvurne för att der äta middag, och sedan man stigit upp från bordet, fortfor man att dricka till sent in på natten, såsom om ingenting viktigt förestode. Dock kom man öfverens om, att de, som ville gå hem, kunde göra det, dock under edlig förpligtelse att komma tillbaka före midnatt, och att de andre skulle stadna qvar, till dess man finge höra stormklockan. Men bland dem, som gingo bort, voro tvänne, som togo vägen till Tsarens landtställe, der de visste, att han brukade äta middag, och förrådde för honom sammansvärjningen, som derigenom tillintetgjordes.

Algebraiska problemers för Latin-linien.

1. Att bestämma värdena på x och y i equationerna:

$$\begin{cases} a(x-y) + b(x+y) = 0 \\ (x+y)a^2 - b^2 = 2a. \end{cases}$$

2. Ett fl the och 5 fl socker kosta tillsammans 5 Rd. Om priset på socker blefve höjdt med 50 och priset på the med 10 procent, så skulle de kosta 6 Rd. 30 öre. Hvad kostar fl af hvardera?

3. Produkten af två tal är 270 och qvoten, då det ena divideras med det andra, $3\frac{1}{2}$. Hvilka äro talen?

4. Ett kärl kan fyllas med vatten medelst 2 rör. Genom det ena af dessa rör ensamt kan kärlet fyllas på 2 timmars kortare tid än genom det andra. Kärlet kan också fyllas genom båda tillsammans på $1\frac{1}{2}$ timma. Att finna den tid, som hvarje rör för sig erfordrar för att fylla kärlet.

5. Att finna radien till den i en liksidig triangel inskrifna cirkeln, då triangelns sida är 5,25 tum.

6. Den 14de, 134de och sista termen i en aritmetisk progression äro 66, 666 och 6,666; att finna första termen och termernas antal.

Geometrisk problem och theoremer för Latin-linien.

1. En pyramid skäres af en med basen parallel yta; huru förhåller sig den härigenom uppkomna genomskärnings-figuren till pyramidens bas i afseende å såväl storlek som form, och hvarföre?

2. Att upprita en rhomb lika stor med en gifven parallelogram.

3. Att på en gifven rät linea finna en så belägen punkt, att de perpendiklar, som derifrån fällas mot två gifna räta linier, blifva lika stora.

4. Att upprita en rectangel lika stor med skillnaden mellan 2 gifna kvadrater.

5. Att upprita en triangel, då man känner förhållandet mellan 2 sidor, den vinkel som står emot den större af dem, och höjden mot den tredje sidan.

6. Bevisa, att ingen annan parallelogram än en rectangel kan inskrifvas i en cirkel.

7. Huru stora äro vinklarna i en regulier 8-hörning?

Analytiska problem för Real-linien.

1. Hvad är värdet på x , om

$$\sqrt{2x+3} - \sqrt{x+1} = 1.$$

2. Hvilket tal är sådant, att summan af dess kvadrat och kub är 9 gånger så stor som talet ökad med 1?

3. Att beräkna den inskrifna liksidiga triangelns sida, då vinkelns radie är 6,3 tum.

4. En cirkelbåge är 8,2 tum och dess gradtal 48. Huru stor är radien?

5. En cirkelbåge är 9 tum och radien 10 tum. Huru stort är bågens gradtal?

6. Huru många termer af serien

$$1 + 3 + 5 + 7 + 9 + 11 + \text{etc.}$$

bör man taga tillsammans för att erhålla summan 1,234,321?

7. Ut i en triangel äro gifna

$$a = 1$$

$$b = 0,7919812$$

$$C = 44^{\circ} 18' 51'', 45.$$

Att beräkna ytan.

8. I en triangel äro gifna

$$A = 85^{\circ} 14' 46'', 67$$

$$b = 0,8275410$$

$$c = 0,6841592.$$

Att beräkna sidan a .

9. Begäres equationen för en rät linea, som skär en 90 graders båge af cirkeln

$$x^2 + y^2 - 8x - 3y + 6 = 0$$

och går genom origo.

Geometrisk problem och theoremer för Real-linien.

1. Huru förhålla sig till hvarandra ytorna af två likformiga trianglar, och hur bevisas riktigheten af detta förhållande?

2. Att till en gifven cirkel draga en tangent parallel med en gifven rät linea.

3. Att upprita en triangel, då man känner basen, en af vinklarna vid basen och summan af alla tre sidorna.

4. Att upprita en cirkel, som tangerar en gifven cirkel och två till den sednare hörande gifna tangenter.

5. Att i en gifven cirkel inskrifva en rectangel, hvars ena sida är dubbelt så stor som den andra.

6. Bevisa att två sidor i en triangel äro tillsammans större än två gånger den rätta linea, som från deras skärningspunkt drages till den tredje sidans medelpunkt.

7. Bevisa, att den största rectangel, som kan inskrifvas i en cirkel, är en quadrat.

Problemer af mekaniskt och fysikaliskt innehåll.

1. Om man midt itu delar en regulier sexhörning derigenom, att man med en rät linea förbinder två motstående

vinkelspetsar, hvar ligger tyngdpunkten för hvardera hälften deraf?

2. En fallande kropps hastighet i ett lufttomt rum vid första sekundens slut är i Stockholm 33,069 fot. Efter huru lång tid är dess hastighet 200 fot, och huru lång väg har kroppen under hela denna tid fallit?

3. Huru lång tid behöfver en kropp för att glida utesluttet ett plan, som är 300 fot långt och lutar 30 grader mot horisontalplanet, då afseende icke göres på frictionen, och huru stor hastighet har kroppen derunder förvärfvat?

4. Huru många skålpund vattenånga af 100 graders temperatur måste kondenseras i 250 $\mathfrak{A}$ vatten, för att vattnets temperatur skall stiga från 13 till 28 grader, då man antager ångans latent värme vara 537 värme-enheter?

5. 25 skålpund vatten förvaras i ett kärl af koppar, som väger 3 $\mathfrak{A}$, och båda hafva en temperatur af $+ 10$ grader. Huru mycket vatten af 100 graders temperatur måste tillsättas, på det att temperaturen hos vattenmassan och kopparkärlat skall blifva $+ 30$ grader? Koppars specifika värme antages vara 0,096.

6. Två ljus-källor befinna sig på 100 fots afstånd från hvarandra, och ljus-intensiteten hos den ena är 12 gånger så stor som hos den andra; frågas, hvarest den punkt på förbindningslinjen emellan båda ljuskällorna är belägen, som lika starkt belyses af båda.

7. Huru stor blir den optiska bilden i jämförelse med föremålet, om detta befinnes sig på 15 tum afstånd från en konvergerande lins, hvars fokaldistans är 10 tum?

8. Om den galvaniska strömmen från en stapel förorsakar 45 graders utslag på tangentbussolen, huru stort blir då utslaget, om man i lednings-banan infogar ett motstånd, som är dubbelt större än det, som förut fanns?

Den muntliga Examen anställdes vid 16 Elementar-läroverk under tiden från och med den 24 Maj till och med den 18 Juni. Antalet af de till muntlig examen admitterade utgjorde 87. Af desse voro några underkände vid det skriftliga profvet i något ämne, som enligt stadgan icke lägger hinder i vägen för muntlig examen näml. i det Mathematiska 15, i det Franska 14. Af alla 87 var blott en privatist, men tvänne voro från ett endast på reallinien fullständigt läroverk anbefallde att inställa sig till examen vid ett fullständigt, enär de önskade examineras äfven

i klassiska språken. Åtskilliga af de godkända skrifprofven föreföllo Censorerne svaga, i synnerhet var detta fallet med flera uppsatser på Modersmålet.

Af alla 87 Examinanderne godkändes 81, dock 11 af Censorernes sida med någon tvekan samt på grund af erhållen instruction att vid denna första examen af detta slag visa något mindre rigorositet. Bland desse 11 var den förut omnämnde privatisten. Af de 6 underkände, blefvo de 5 af lärarne improberade; den sjette var af lärarne godkänd, men Censorerne sade veto. Således blef endast en af Censorerne, mot lärarnes omdöme, underkänd.

På de flesta ställen bivistades hvarje examen af 3 Censorer, hvilka hvar och en i åt sig utsedda ämnen modererade examen genom uppgifters föreläggande. I allmänhet examinerade lärarne sjelfve; dock togo äfven Censorerne del deri, i synnerhet i de matematiska vetenskaperna.

På en gång examinerades högst 6 lärjungar, och upptog examen vanligen 8 timmar, af hvilka (för de ynglingar som läst klassiska språk), Theologien erhöll 1, Latinet $1\frac{1}{2}$, Grekiskan $1\frac{1}{2}$, Hebreiskan $\frac{1}{2}$, Franskan 1, Mathematiken $1\frac{1}{2}$, Historien 1, Philosophien $\frac{1}{2}$.

Examen hölls för slutna dörrar, och egde, med undantag af läroverkets lärare, inga andra tillträde till densamma, än de som i Kongl. Stadgan nämnas såsom börande vara tillstädes. Åtskilliga tidningar klandrade häftigt, att examen ej var offentlig, men utan tvifvel är det för examinanderne bäst, att de så mycket som möjligt få vara i fred för nyfikna blickar och öron, springande i dörrarne m. m.

Bedömandet af examen tillgick så, att lärarne först afgåfvo special-betyg i de särskilda läroämnena och derefter genom votering afgjorde, huruvida hvarje ifrågavarande yngling vore mogen eller icke mogen, hvilket omdöme underställdes Censorernes afgörande, samt slutligen genom votering bestämde den grad af mogenhet, som hvarje yngling kunde anses innehafva.

Enligt alla tecken lofvar det första försöket med Afgångs-examen i denna form godt för den nya institutionens framtid.

Endast fem ynglingar begagnade sin rätt att under höstterminen anmäla sig till undergående af Afgångs-examen. Desse anvisades att infinna sig i Stockholm och blefvo, med undantag af en, förklarade icke mogne.

Anmeldelser.

Græsk-Dansk Ordbog til Skolebrug af C. Berg, Rektor.
1576 s. Kbhvn. 1864.

Forfatteren af dette værk, der i skoleverdenen har været imøde-
set med stor længsel, har ikke i sin fortale, som ellers så ofte er
tilfældet, talt om, at han troede ved sit arbejde at have afhjulpet
et virkeligt savn; og dog kunde han med utvivlsom større ret end
mangen anden have benyttet disse ord. Den eneste græsk-danske
ordbog, vor skole havde, förend dette værk udkom, var Arnesens
(udg. 1830). Hvor stor en betydning denne har haft for sin tid,
vil jeg ikke her indlade mig på at bedömmе; men til videnskabens
og skolens nuværende fordringer kan den neppe siges at svare
allerede af den grund, at der både i det sproglige ved den sam-
menlignende sprogforskning og i de øvrige fag, der stå i forbindelse
med den klassiske, her særlig den græske oldtid, navnlig ved tyske
philologers omfattende og grundige studier i de sidste 30 år er
bragt så meget nyt frem, at meget nu ses i et andet og rigtigere
lys end, dengang Arnesens ordbog udkom. Der var derfor trang
til en ny, mere tidsvarende og nøjagtigere ordbog, og hr. rektor
Berg fattede for 15 år siden planen til et sådant arbejde. Der
kunde måske vanskelig her i landet findes nogen mand, der var
bedre skikket dertil. Hr. Berg er på den ene side særdeles hjemme
i det græske sprog og liv og står i nær forbindelse med mænd, der
have særlig betydning i sproglig henseende, og han har på den
anden side ved en mangeårig virksomhed for skolen dels som lærer
dels som forfatter erhvervet sig en dyb kendskab til, hvad skolen
kan kræve, og hvorledes en skolebog bör indrettes. Når man hertil
lægger, at der på dette arbejde er anvendt en forbavsende flid, og
at der dertil er benyttet de vigtigste videnskabelige hjælpemidler,
så tör man næsten på forhånden sige, at der må være ydet noget
godt. For bedre at sætte almenheden istand til at besvare det
spørgsmål, hvörvidt planen er virkeliggjort, skal jeg forsøge på at
give ikke en udførlig kritik af værket, men nogle vejledende vink
og korte bemærkninger om, hvad der efter en temmelig stadig brug
af bogen forekommer mig at være dens væsentligste fortrin.

Det første, man kan kræve af et sådant hjælpemiddel for under-
visningen, er uden tvivl korrektheden både i henseende til oversæt-
telsen af de enkelte ord og i grammatisk henseende. I begge ret-
ninger ere alle billige fordringer opfyldte. Hvad oversættelsen
angår, har forfatteren overalt søgt at få det nærmest tilsvarende
danske udtryk; hvor betydningen af et ord var tvivlsom, hvilket jo
navnlig gælder for Homeros's vedkommende, har han først givet sin
egen mening, men for at antyde, at der kunde disputeres pro et contra
om sagen, i en parentes tilføjet andres afvigende mening. Hvor

man hidtil almindelig havde fastslået en oversættelse af et ord, men videnskaben havde påvist det fejlagtige heri, har han, uden tvivl for at disciplen ikke ved mulig i sin udgave at se den fejlagtige oversættelse skulde lodes vild, påvist det urigtige i den almindelige oversættelse t. ex. s. 237: «*γουνός, ὁ*, h. Hom. sædv. *γουνός ἀλώης*, efter de sædv. forklaringer «frugtbar ager, sædemark» (besl. m. *γόνος*); derimod strider *γ. Ἀθηνάων*, Od., *ἐν γουνοῖς Ἀθάνων*, Pind., *γουνοὶ Ἐλυθῆρος*, Hes. o. *γ. Σουνιακός*, Hdt. Sandsynl. altså besl. med *γόνυ*, *γωνία*, følg. fremspringende spids, forhøjning, høj.» I enkelte punkter kunde man vistnok gøre indvending; således er *δοιά* vist ikke «i dobbelt hensigt», men «i dobb. henseende»; *παραβάλλω* hos Thukyd. III, 32, 2: *ἐλπίδα οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην εἶχον μὴ ποτε Ἀθηναίων τῆς θαλάσσης κρατούντων ναῦς Πελοποννησίων ἐς Ἰωνίαν παραβαλεῖν*, er sikkert ikke brugt transitivt, men intransitivt; *φυλοκρινέω* (Thukyd. VI, 18, 2) er vistnok ikke «adskiller stammer, slægter», men blot en anden udtale for *φυλοκρινέω*: «holder af at adskille, adskiller smålig» (dette er en bemærkning af Madvig fra en øvelse over Thukydides i efteråret 1861); *κυῖα* (Hom. II. IX, 2) må man vist med Faesi tage som «modløshed», ikke som «flugt». Men i det hele taget tror jeg, at disciplenes kunne slå sig til ro ved de oversættelser, der ere givne i ordbogen. Og disse oversættelser have et andet væsentligt fortrin: de ere danske, forfatteren har søgt at få de bedste danske udtryk for begrebet, og enkelte steder, hvor det nuværende skriftsprog svigtede, har han, i lighed med Vilster i sin oversættelse af Homeros, taget sin tilflugt til ældre danske benævnelser¹⁾. Bogen må netop af den grund foretrakkes for de tyske ordbøger, der have indsneget sig i vore skoler, og som, hvor mange gode sider de end kunne have, dog altid medføre en ikke ringe fare, forekommer det i det mindste mig, for at disciplenes sprog skal fordærves. Dette gælder navnlig om den forfatter, hvoraf disciplene læse mest i skolen, Homeros. Da der nemlig hos ham findes en mængde adjektiver og andre tilfølgelsesord til personerne, ofte sjældne, ofte sammensatte, og disse på tysk ikke sjelden gengives ved ord, hvortil der på dansk ikke findes

¹⁾ Jeg tør måske her gøre en lille dansk-sproglig bemærkning. Forfatteren har ikke ved oversættelsen af *πρέσβυς* villet bruge det tyske ord «gesandt» og har derfor oversat det ved «sendebud». Også andre have følt en trang til et dansk ord herfor, men der hersker megen afveksling i de ord, man har valgt. Nogle bruge «afsending», andre «sendebud» eller andre ord. Men «sendebud» bruge vi tillige i en anden betydning (estafette o. l.), og det ord, som hr. Berg har dannet for gesandtskab, «sendebudskab» (s. v. *πρεσβεία*), støder øret. Jeg anbefaler det tidligere foreslåede «sendemand», der for det første bruges i oldsproget og nu i norsk, og som dernæst er i overensstemmelse med vor tids orddannelse ved sammensætning med «mand» for offentlige hverv, som rigsdagsmand, synsmand o. s. v. Ved i forening hermed at bruge «sendelse» vilde man vist komme ud over alle vanskeligheder.

ligefrem tilsvarende, hænder det ikke sjelden, at disciplen, hvis ordforråd endnu ikke er overdreven stort, eller som måske ikke giver sig tilstrækkelig tid til at finde det nærmeste danske ord, enten oversætter det ligefrem. og da bliver det i regelen udansk, eller vælger et ord, der ligger fjernere, om det end giver et noget lignende begreb. Jeg tror, at dette er farligt for sproget; jeg tror, at man bør stræbe efter her såvel som ved al anden mundtlig eller skriftlig oversættelse fra et fremmed sprog, og da navnlig fra de klassiske sprog, hvis forestillinger ere noget forskellige fra vore, og hvor derfor øvelsen får større udbytte, at bringe disciplen til at bruge det udtryk, der både ligger begrebet nærmest, altså er det korrekteste, og tillige er dansk. Og jeg må tilstå, at nærværende ordbog af alle de ordbøger, jeg kender, bedst fyldestgør denne fordring.

Hvad korrekthed i henseende til grammatikken angår, så behøver jeg for formlærens vedkommende kun at minde om forfatterens virksomhed for skolen i denne retning, for at enhver kan besvare dette spørgsmål tilfredsstillende. Den store udbredelse, som hans schema har vundet, og den omstændighed, at hans formlære (3die udg. af hint) i et stort oplag nu allerede (den udkom i slutn. af 1862) næsten er udsolgt, indeholder en tilstrækkelig borgen for forfatterens dygtighed som grammatiker. Ordbogen følger naturligvis forfatterens formlære og har derved et stort fortrin for Arnesens ordbog, der ingenlunde kan siges i dette punkt at være heldig, og som sikkert volder mangen lærer ligesom mig bryderi ved at lære disciplen former, der nu opfattes på en anden måde; thi det er en kendsgerning, at disciplene have en vis tilbøjelighed til at hente oplysning om former o. s. v. i ordbogen, og det er derfor af stor vigtighed, at ordbog og lære- eller håndbøger, i dette tilfælde formlære, ere i nøje overensstemmelse med hinanden. Ordbogen er i så henseende så fuldstændig, som man kan ønske det, ja på enkelte steder endog nøjagtigere end grammatikken; således er den kun i Odysseen (t. ex. II, 162; XI, 137) forekommende homeriske biform: *εἶπε* optaget i ordbogen, medens den ikke findes i formlæren. Ligeså findes i ordbogen, men mangler i grammatikken, den kun 2 gange hos Homeros (II. XII, 56; Od. III, 182) forekommende form *ἔτασαν* for *ἔτασαν*. Med nogle enkelte punkter må jeg erklære mig utilfreds. Således forstår jeg ikke, hvorfor forfatteren ikke hverken i ordbogen eller formlæren har optaget formen: *ἐβλόνες*; thi selv om han ikke anerkender denne form, går det dog ikke an ikke at tage hensyn til Faesis udgave af Homeros, der sikkert er den mest brugte og den brugbareste af de nuværende skoleudgaver, og som har denne form overalt i versudgang (t. ex. Od. III, 101; 247; IV, 314; 331; XI, 492; XII, 112); ligesom ved andre tvivlsomme punkter burde denne læsemåde være tilføjet i en parentes. — Begyndelsen af artikelen *εἶπε* er ikke heldig-af-fattet; der er for det første en ubehagelig trykfejl *ἔτα* for *ἔτα* (s. 351 l. 2); hvad der l. 25 f. siges om *ἔτα* er unøjagtigt, ligesom det tilsvarende sted i formlæren; der er nævnt 2 tilfælde i ordbogen, og der henvises iøvrigt til grammatikken; men her nævnes nu kun det ene af til-

fældene, derimod et nyt 3die; heller ikke er fortegnelsen over de småord, efter hvilke der skrives *ῥῶς*, fuldstændig. Det hele burde vistnok affattes således: «også skrives *ῥῶς* 1) i begyndelsen af en sætning, 2) når det er = *ἐρ* (existerer) eller 3) = *ῥῥῶς*, 4) efter *οὐκ*, *μή*, *εἰ*, *καί*, *ὥς*, *ἀλλ'*, *τοῦτ'* (og måske et par til). Den ioniske form *ἰσῶς* for *ἐνθὺς* (t. ex. Her. VI, 49) mangler. — Ligesom forfatteren ved de grammatikalske former følger sin formlære, således følger han for ordføjningelærens vedkommende Madvigs bog og har flere henvisninger dertil; i det hele må man sige, at alle konstruktioner, som disciplen kan møde, ere omtalte.

Den næste fordring, man er berettiget til at gøre ved et sådant arbejde, gælder skarphed og nøjagtighed i betydningernes og konstruktionernes inddeling. Dette er måske det vanskeligste punkt for en ordbogforfatter, og der er en ikke ringe forskel på de forskellige forfatters behandlings. Dette ligger i selve sagens natur. På den ene side har man at gøre med et sprog, der engang var levende, hvori der altså var en stadig strømning og bevægelse, ligesom i sprogene nutildags, hvori ordene ofte brugtes foruden i deres grundbetydning i overført betydning, undertiden på en særlig måde hos en enkelt forfatter eller til en enkelt tid. På den anden side er sproget nu dødt, og medens dette i en vis henseende er et fortrin for en ordbogforfatter, har det tillige den mangel, at han ikke kan gå til den levende kilde, folkets tale, men må hjælpe sig med de skriftlige mindesmærker, der ikke foreligge i noget forholdsvis stort omfang, og ved hvis bevarelse tilfældet ikke sjelden har drevet sit lunefulde spil. Han skal altså af disse ofte slet opbevarede levninger fastsætte grundbetydning, skelne mellem de forskellige afledte betydninger og mellem sprogbrugen til de forskellige tider; thi ordbetydningen forandres ofte, ja går undertiden over til det modsatte begreb. Dette er et arbejde, der for de gamle sprogs vedkommende aldrig kan gøres med fuldstændighed; der må på mange steder blive huller, og en fornuftig anordning er derfor vanskelig at træffe. Men aldeles opgive det kan man ikke for oversigtens skyld, medens man dog må vogte sig for at ville være altfor skarpsindig i at sondre betydninger ud fra hverandre, hvorpå enkelte tyske forfattere kunne afgive eksempel. Det foreliggende værk har, forekommer det mig, omtrent holdt den rette middelvej. Det giver grundbetydningen, de afledte betydninger i en fornuftig orden og vejledende bemærkninger, hvor overgangen ikke falder i øjnene, og afholder sig fra hypoteser, hvor intet kan siges. Man behøver blot at gennemlæse en af de længere artikler for at overbevise sig om disse ords sandhed. — En stor fordel ved bogen anser jeg det også for at være, at forfatteren herved tillige har søgt at give bidrag til sproghistorien ved at tilføje ved hvert ord, hvor gammelt det er, i hvilke perioder det især bruges, når det ophører, om det er særlig digterisk o. s. v.

Forlade vi det sproglig-grammatiske og vende os til den såkaldte reale side, græske sæder og indretninger, litteraturhistorie o. s. v., så kan naturligvis en ordbog heri ikke give meget, men må indskrænke sig til en kort antydning af hovedpunktet og overlade resten til læreren og

håndbøgerne. Men disse korte angivelser må være rigtige og træffe det væsentlige. Også i denne henseende er ordbogen åbenbart bedre end Arnesens, idet de sidste 30 år have kastet et nyt lys over mange punkter i disse retninger, og forfatteren viser, at han har holdt skridt med sin videnskab. Han giver gerne sin oplysning i nogle korte, indholderige og rigtige ord, medens han for den udførligere fremstilling henviser til Bojesen o. s. v. Jeg skal dog tillade mig at gøre et par bemærkninger. Ved *εὐθυναί* og *λογισταί* er henvist til Bojes. gr. ant. s. 95, hvor den almindelige fremstilling af forholdet mellem disse 2 myndigheder findes. Madvig har imidlertid (på et examinatorium over græske antikviteter i efteråret 1861) gjort opmærksom på, at denne er gal, og at det tilstrækkelig tydelig fremgår af de forfatteres forskellige levetid, hos hvem ordene bruges, at det er 2 navne, *εὐθυναί* det tidligere, *λογισταί* det senere, for den samme øvrighed, og at det, at begge navne findes hos samme forfatter, må forklares af, at der var en overgangstid, hvor de begge brugtes i flæng (Bojesen har vel også dette, men i en note under teksten). — Ved *ἀτιμία* vilde jeg hellere have sagt: »berøvelse af borgerretten, infami (i forskelligt omfang)» end «... (med forskellige grader)», da det sidste hos disciplen let kan vække forestillinger om en til den rømerske *capitis deminutio* svarende inddeling i 3 grader, hvad jo nogle philologer have været særdeles ivrige for at bevise, men uden held. — Ved ordet *περίπολοι* kan »grændse» være vildledende. — Forbjerget *Μίρας* er fejlagtig sat syd, istedenfor øst for Chios. — *Σχεδία* mangler.

I én henseende forekommer det mig, at forfatteren ikke har gjort så meget, som man kunde ønske, nemlig ved sammenligningen med latin. Det er efter min mening af ikke ringe betydning, at lærerne i de forskellige sprog arbejde hverandre i hænderne og stadig vise disciplene, at sprogbegreberne ikke ere særlige for det enkelte sprog, men at der for alle sprog af samme art gives noget fælles, at der i dem er samme bevægelse i hovedretningerne, men at disse kunne modificeres i enkeltheder, og således støtte erindringen af hvad der læres i det ene sprog ved henvisning til det andet. Navnlig gælder dette ved undervisningen i 2 sprog, der stå hinanden så nær som det græske og det latinske. Her vil det være særdeles frugtbringende, når læreren overalt, hvor lejlighed gives, påviser både lighederne og forskellighederne i de to folks tanke- og udtrykkesæt, som disse udtrykke sig gennem sprog, sæder, indretninger o. s. v. Dette arbejde vil væsentlig tilfalde den græske lærer, fordi disciplene tidligere få at gøre med latin, og der derfor er større anledning til sammenligning ved græsk, hvor man som oftest kan sammenligne med noget for disciplene bekendt, end ved latin, hvor man navnlig på et lavere trin let kunde komme til at bruge noget ubekendt til sammenligning. Men dette er det ikke blot lærerens pligt at gøre, men også lærebøger og håndbøger bør stadig have det for øje. Det er jo for det første ingenlunde altid givet, at læreren har det rette blik for denne side af undervisningen, og for det andet bevarer disciplen lettere lærerens ord, når han tillige har noget trykt

(eller skrevet) at støtte sig til, ligesom også uopmærksomhed, sygdom o. s. v. kunne hindre ham i at høre det sagte. Jeg har forsøgt at gennemføre dette princip for antikviteternes vedkommende i en lille bog (udsigt over det græske statsliv i oldtiden, trykt som manuskript), og jeg vil ønske, at man vil gøre mere i denne retning, end man hidtil har gjort. At hr. Berg har øjet åbent derfor, ved jeg deraf, at han selv lagde vægt derpå i den tid, jeg nød hans undervisning, og man vil også finde, at der er gjort mere derfor i hans bog end i andre lignende værker; men jeg tror dog, at han uden fare for synderlig forøgelse af sideantal kunde være gået endnu videre. Dette kunde være sket ikke blot ved ord, der have samme stamme, som *λήθω* (*λανθάνω*) = *lateo*, *ἔαρ* = *ver*, men også ved tekniske udtryk, især fra statslivet (således er der s. 261 ved *δημοικός* tilføjlet *plebejus*, derimod er der ikke ved *δημόσιος*, hvad der dog var al anledning til, tilføjlet *publicus*; ved *δημείω* kunde passende: *publico* være indsat), og hvor begrebet eller en forskel mellem 2 ord på latin er givet med 1 eller 2 ord, medens vi bruge flere (t. ex. *ἄρχω* = *primum facio*, *ἄρχομαι* = *primum facio*). Derved erindrer disciplen lettere både det græske og latinske udtryk, og han får stadig indtrykket af, at det er to søstersprog, ikke to for hinanden aldeles fremmede sprog, han har at gøre med.

Jeg har hørt enkelte yttre frygt for, at bogens omfang skulde være for stort; jeg tror det ikke. Bogen er let overskuelig, så at disciplene ikke ville have nogen vanskelighed ved at benytte den, ja det er sandsynligt, at dens fornuftige inddeling og anordning af betydningerne vil gøre det lettere for disciplene at finde sig til rette i den end i andre mindre ordbøger. — Forfatteren har kun taget hensyn til de forfattere, der (bør) læses i skolerne, naturligvis et aldeles rigtigt princip; dog indrømmer han selv, at han ikke burde have taget de orphiske digte med, og jeg skulde næsten antage, at det samme gælder om Apollonios Rhodios's Argonautika. Med den korte tid, der er indrømmet græsk i skolen, ikke større end at man kun kan føre disciplen ind i det betydningsfulde af den græske litteratur, tror jeg ikke, at man kan få lejlighed til at gøre disciplene bekendte med dette skrift, og hensyn til senere selvstudium kan ordbogen jo ikke tage. Dog derom kan der disputeres; i det hele må valget af forfatterne betragtes som rigtigt. At hr. Berg grundigt har studeret disse forfattere, kan ses af det udvalg af citater, han har optaget, citater, der ere godt valgte og så korte som mulig (det sidste er ikke uden betydning, da disciplen dels trættes ved lange eksempler dels ofte ikke kan forstå dem). De fleste vanskelige steder, som disciplen kan støde på, er der taget hensyn til, og jeg anser dette for et overordentlig stort fortrin, ja så stort, at jeg på det bestemteste må beklage, at forfatteren har lovet at give en forkortet udgave af bogen. Jeg antager nemlig, at dette kun kan ske ved, at han udskyder største delen af citaterne (og måske nogle af betydningerne) i den større ordbog; men jeg vilde anse dette for et stort misgreb. Først ved en i henseende til betydninger, konstruktioner og talemåder temmelig fuldstændig ordbog kunne vi håbe med

held at modarbejde den udbredte brug af danske eller fremmede oversættelser, der er så skadelig for undervisningen, fordi disciplen både i almindelighed bruger dem på en ufornuftig måde og vænnes til ikke selv at bekæmpe vanskeligheder; har han derimod en god ordbog, vil han ved hjælp af den, sin grammatik og øvrige håndbøger vel i regelen kunne klare vanskelighederne, og han vil, når han mærker dette, arbejde med større lyst. Hvis altså bogen er for dyr (thi af anden grund tror jeg ikke, at man kan indvende noget mod omfanget), så måtte man søge en anden udvej og ikke ved en forkortning mulig tilintetgøre den indflydelse, bogen kan få på den græske skoleundervisning.

Resultatet er altså, at forfatteren har leveret et værk, der i henseende til korrekthed i oversættelser, i grammatikalske og reale oplysninger, til skarphed i inddelingen, såvidt muligt er, og til fuldstændighed og dog overskuelighed, i hovedsagen passer til vore skoler og kun lader lidet tilbage at ønske. I et skrift af denne art vil der altid være punkter, om hvilke man kan disputere; jeg har nævnt nogle og kunde have lyst til at omtale andre, hvor jeg ikke kan være aldeles enig med forfatteren, men tilbageholder dem i det håb, at han i en ikke fjern fremtid holder det løfte, han i fortalen har givet, at meddele oplysninger om en mængde enkeltheder et andet sted. De indvendinger, jeg hidtil har gjort, angå med undtagelse af én, kun enkeltheder; i princippet er jeg ellers i det væsentlige enig med forfatteren. Min hovedanke mod bogen er af en anden art. Bogen er vel dyr. Mange forældre have ikke råd til at give deres børn en sådan bog eller ømme sig i ethvert tilfælde derved. Og selv for os lærere er det mindre behageligt at måtte sige disciplen, at bogen er så god, som han kan forlange det, at den kan lette ham arbejdet betydeligt og være særdeles frugtbringende for ham, men at den koster ny 9 rdlr. Dette er så meget skadeligere, som der, da adskillige forældre ræsonnere galt og lade børnene anskaffe mindre gode hjælpemidler, når de blot ere billigere, ved bogens dyrhed stadig er fare for, at vi ikke blive fri for de tyske billige ordbøger, der vistnok ere langt skadeligere end de tyske udgaver af forfatterne. Det vilde, som ovenfor bemærket, være beklageligt, om forfatteren virkelig herved skulde tvinges til at virkeliggøre sin tanke om en forkortet udgave. Jeg kan derfor ikke undlade, idet jeg slutter, at udtale det håb, at mænd, der interessere sig for den klassiske oldtid, ville overveje, om der ikke skulde findes en eller anden udvej til at gøre værket billigere, skaffe det den almindelige udbredelse i vore skoler, det fortjener, og derved give den græske undervisning et godt stød fremad.

d. 2den april 1865.

R. Christensen.

Engelsk Sproglære til Brug i Skoler og ved privat Undervisning af Cecil Hornbeck, Translateur. I. Formlæren. Kjbh. 1865.

Denne Bog, som jeg skal tillade mig kort at anmelde, har egentlig intet at gjøre med Sprogvidenskab og Pædagogik, og jeg maa derfor bede Tidsskriftets Læsere om Undskyldning, fordi jeg omtaler den her. Naar jeg alligevel har udbedet mig en Plads for nogle anmeldende Bemærkninger i Tidsskriftet, saa er det, fordi Bogen er bestemt til «Brug i Skoler og ved privat Undervisning»; af den Grund har jeg anseet det for rigtigt at bidrage min Skjærv til om mulig at forhindre, at Bogen overhovedet benyttes ved nogensomhelst Undervisning. Allerede det noget besynderlige Forord viser et forunderligt Standpunkt. Forfatteren udtaler der sin Misbilligelse af den Mening, som han oftere har hørt omtale, «at det engelske Sprog, til Forskjel for (?) Tydsk og Fransk, næsten slet ingen Grammatik har», hvilken Mening ogsaa «synes at have gjort sig gjældende i de fleste Skoler her i Landet, hvorfor man ialmindelighed kun gennemgaaer et Skelet af en Formlære med Eleven». Det synes slet ikke at være faldet Forf. ind, at denne Paastand er ganske rigtig, naar man — hvad der naturligvis er Meningen — ved «Grammatik» tænker paa Formerne, og at netop denne det engelske Sprogs Formsimpelhed er Grunden til, at en engelsk Skolegrammatik maa være kortere end en fransk eller tydsk. Imidlertid — Forf.s uforgribelige Mening er nu den, at «en saadan Opfattelse af det engelske Sprogs Eiendommelighed neppe kan antages at være i Underviisningens Interesse» — og man skulde nu vente, at han vilde slaa ind paa en ny Vej, og istedetfor et «Skelet» give os et omfangsrigt og grundigt grammatisk Arbejde. Men det er langt fra, at dette er Tilfældet; tvertimod indeholder Hr. H.s Sproglære ikke en Smule mere end de almindelig brugte Grammatikker, ja i flere Partier endog mindre. Hvis nu dog Hr. H. havde givet et rigtigt Uddrag af et større grammatisk Værk, vilde der jo ikke være noget at sige, og hans Sproglære kunde være ligesaa brugelig som enhver anden. Men dette er langtfra: Forf. maa — skjönt Translateur og Lærer i Engelsk — enten i høj Grad mangle Sprogsands eller have sammenjasket sit Arbejde paa en overordentlig skjödeslös Maade; thi Bogen er fuld af unøjagtige og uforstaaelige Regler, og vrimler af Fejl, som man kan finde flere af næsten paa hver Side, og det Fejl af den Beskaffenhed, at en nogenlunde flink Skolediscipel, der har læst Engelsk i et Par Aar, med Lethed vil kunne paavise dem. Det er en Selvfølge, at Forf.s lærde Henviisning i Forordet til «alvorlige dybtgaaende grammatikalske Arbejder» i Holland og Frankrig, af Boyer, Peyton, Lavery etc., ikke kan imponere; man er snarere tilbøjelig til den Antagelse, at han ikke er kommen dybere ind i dem end til Titelbladet.

Jeg skal blandt de mange Fejl anføre nogle som Bevis for min Paastand:

- P. 1. At *oi* og *ou* (i *oil* og *pound*) henregnes til Vokallyde, kan neppe være rigtigt.
- P. 3. *houère* som Udtalebetegnelse for *where* er just ikke slaaende.
- P. 4. Hvorfor ikke blandt de opregnede Ord, hvor *l* er stumt, medtage *almond*, *falcon*, *folk* etc., som dog anføres i andre Skolegrammatikker? — At der ved Reglen: «*n* udtales stærkt foran *g*» skal betegnes, at *n* foran *g* faaer Lyden *ng*, er vanskeligt at forstaa. — «*u* efter *q* er stumt i *conquer*, *conqueror*.» Man maatte derefter tro, at denne Regel kun gjaldt disse to Ord; men som bekjendt gjælder den en Mængde, tildels hyppig forekommende Ord, navnlig af fransk Oprindelse. — I Stykket: «Foran et *r*» o. s. v. synes det ikke meget forstaaeligt, naar der først siges, at «*o* foran *r* udtales meget bredt», og strax derefter, at «*a* og *o* foran *r* lyde næsten som Diphthonger», især naar der derpaa anføres som Ex.: *various*, hvor *a* lyder aldeles som *a* i *fate*.
- P. 5. Som Exempler paa den haarde Lyd af *th* anføres uheldigvis 8 Ord, hvor *th* netop udtales med sin bløde Lyd (*the*, *that*, *this* etc.); ligeefter, P. 6, gives den urigtige Regel, at «*th* er blødt foran en Vokal», hvilket atter ved et Uheld oplyses ved to Exempler, hvor *th* udtales haardt (*thief*, *third*).

At *u* er stumt i adskillige Forbindelser, er ikke omtalt, ligesaa lidt som *y*'s konsonantiske Udtale er berørt.

At Læren om Vokalernes og Dobbeltvokalernes Udtale — et vigtigt Punkt i den engelske Lydlære — mangler, er paaafaldende, men hører formodentlig til det Hornbeckske System.

- P. 9. «Naar den ubest. Art. kommer umiddelbart foran et Subst., som begynder med en Vokal eller et stumt *h*, saa tilføier man for Vellyds Skyld et *n*.» Istedetfor en Vokal maa der naturligvis staa «en Vokallyd», da det jo hedder *a ewe*, *such a one* etc.
- P. 10. «Dyr, hvis Kjøn ikke kjendes (!), og livløse Gjenstande ere af Intetkjønnet.» Forf. synes ved at anføre denne komiske Regel allerede at have glemt, at han P. 9 har givet en anden Regel for Intetkjøn. — Som Exempler paa Hunkjønssords uregelmæssige Dannelse af Hankjønssord anføres kun to Ord, medens de sædvanlige Grammatikker anføre flere. Strax efter sammenblandes Hunkjønssord dannede ved Hjælp af Endelser af Hankjønssord med Hunkjønssord, som ere af en ganske anden Stamme end (de tilsvarende) Hankjønssord (*hero* - *heroine*, *brother* - *sister*).
- P. 12. «Ord paa *oof* beholde i Reglen *f* i Fleertal og tilføie blot et *s*.» Ufuldstændigt; thi den samme Regel gjælder Ordene paa *ief*, *rf* og *ff*.
- P. 15. Den urigtige Bemærkning, at «et Slags Formindskelses-Komparativ dannes ved at føie *ish* til Positiv», er uforandret gaaet over fra tidligere Grammatikker, og indsat her

istedetfor i Orddannelseslæren, hvor den hører hjemme. — «Nogle Adverbier danne ligeledes deres Comparativ uregelmæssigt: *much, more, most; ill, worse, worst.*» Mon Superl. ikke er uregelmæssigt? og mon *much* og *ill* kun ere Adverbier, hvad man jo maa tro, tilmed da de ikke ere opførte under de uregelmæssig komparerede Adjektiver? Forøvrigt hører Bemærkningen hen under Afsnittet om Adverbierne, hvor den da ogsaa for Sikkerheds Skyld gjentages. — «Superlativet dannes for nogle Adjectiver ved at Endelsen i Positiv eller Comparativ forøges ved *most: nether, nethermost* etc.» Urigtig udtrykt, da disse Adjektiver mangle Positiv, og kun have en Præposition eller et Adverbium som Stammeform.

- P. 17. Hvorfor Forf. opstiller *whom* som Obj. og strax efter *which* og *to which* som Obj., er ikke klart, og kan vel neppe have været det for ham selv. — *what* synes Forf. ikke at ville anerkjende som relativt Pronomen, idetmindste er det ikke nævnt blandt disse.
- P. 18. Brugen af de relative Pronominer er anført, men for Afvexlings Skyld ikke Brugen af de interrog. — «Pronominerne *who, which, what* forenes ofte med *ever* og *soever* etc.» Denne Bemærkning er — formodentlig ved en Fejltagelse — knyttet til de interrog. istedetfor til de relat. Pronominer, hvor den jo hører hen. — «Naar Talen er om *to*, bruges Comparativet istedetfor Superlativet.» Hvorledes denne Regel falder ind under de ubestemte Pronominer, er vanskeligt at forstaa
- P. 20. Verbernes Inddeling i 3 «Hovedslags: de active, de passive og de intransitive eller neutrale» tyder ikke paa nogen skarp grammatisk Opfattelse.
- P. 22. «Conjunctivet udtrykker Handlingen som afhængig af et foregaaende Verbum, der medfører Begreb af Tvivl eller Uvisshed.» Mon Forf. har gjort sig selv Rede for denne Forklaring? Mon i Sætn.: *if it were so, there would be no Venice*, Konjunktiv udtrykker Handlingen som afhængig af et foregaaende Verbum? — Fremstillingen af Tidernes Dannelse, f. Ex. Impf. og Præs. Part., er ufuldstændig, idet den derved indtrædende Vokalforandring og Konsonantfordobling slet ikke er omtalt.
- P. 23. «Conjunctivet har i de engelske Verber ingen særskilt Form.» Denne Regel kan neppe fremsættes saa bestemt. — Ved Opstillingen af Hjælpeverbernes og det regelrette Verbums Konjugation har Forf. ikke sparet paa Plads; thi af Bogens 58 Sider optages hele 15 deraf.
- P. 39. «Af disse forældede Verber sædvanligst kun *to wit*, som ved Anførsler i Betydning af «nemlig» almindeligt skrives *viz.*: og udtales da gjerne *namely.*» Det synes, at Forf. er uvidende om, hvad dog enhver flink Elev ved, at *viz.* er en Forkortning af *videlicet*; ved han det, har han ialfald udtrykt sig meget uheldigt.

I Fortegnelsen over de uregelrette Verber maa det vel kaldes unødvendig Fyldekalk at opstille henved 50 sammen-satte Verber, der gaae aldeles som de enkelte.

- P. 51. Blandt de upersonlige Verber anføres *it happens*. Det er uheldigt, da dette Verbum netop hyppig i Engelsk — til Forskjel fra det tilsvarende danske — bruges personligt. — Et upersonligt Verbums Konjug. opstilles saaledes: *it rains* eller *does rain*; *it rained* eller *did rain*. Hvilken Tanke Forfatteren har forbundet med Anvendelsen her af *to do*, er mig dunkelt.
- P. 52. «Spørgende og nægtende konjugeres det saaledes: *Does not it rain? did not it rain?* etc.» Sligt behøver ingen Kommentar; Enhver ser det komplet Urigtige i Ordstillingen. — «Det upersonlige Verbum «der er» hedder i Enkeltt. *there is, there was* etc. og i Fleert. *there are, there were* etc.» Mon Forf. har tænkt ved at kalde «der er» (*there is, there are*) et upersonligt Verbum? — I Afsnittet om Adverbier gives den fejlagtige Regel, at de Adjektiver, som ende paa *e*, forandre denne Vokal til *y*; der skulde naturligvis staa: «de Adjekt., som ende paa *le (noble, nobly)*». Forf.s Tankeløshed viser sig her tydelig; thi blandt Ex. anføres: «*wise, wisely*» (og ikke efter Forf.s Regel *wisly*).

Præpositionerne ere inddelte i 9 Klasser, hvorved der fremkommer det Uheldige, at flere Præpositioner opføres paa 2—3 forskellige Steder, og deres Betydning derved ganske splittes.

Af Konjunktionerne mangle adskillige af de almindeligste, navnlig Tidskonjunktionerne, som slet ingen Rubrik have faaet, f. Ex. *when, while, before, till*; fremdeles *nevertheless, whether - or* etc. Enkelte Konjunktioner ere henførte til temmelig paafaldende Klasser; saaledes henregnes *as soon as* til de kausale.

Disse Exempler kunne forøges med mange flere, men jeg haaber, at de anførte ere tilstrækkelige til at vise Beskaffenheden af det Værk, Hr. Hornbeck byder os til Brug i Skoler og ved privat Undervisning, samt til at godtgjøre, at min Dom ikke er for stræng. Bliver 2den Del, Ordføjningslæren, i samme Smag, kunne vi vente et interessant Stykke Arbejde.

Aarhus d. 16de Marts.

L. Kleisdorff.

Efterat ovenstaaende Anmeldelse var skreven, har Hr. H. — formentlig foranlediget ved en Kritik af Hr. Sproglærer Listov i «Dagbladet» d. 18de Marts — ladet P. 9 og 10 omtrykke, men derved yderligere forøget sit Synderegister af grammatisk Nonsens. Som Exempel blot følgende Regel: «Hovedord, som betegne Dyr af ubekjendt Kjøn og livløse Gjenstande, ere af Intetkjønnet, hvad Begrebet angaaer». Her optræder Hr. Hornbeck, hvad der forøvrigt hos ham ikke er ganske sjældent, som Mystiker.

D. 25de Marts.

L. K.

Bemærkninger til nogle Lærebøger i Engelsk.

N. Eibe, Engelsk Sproglære 1861.

- — Kursus paa 100 Timer i Engelsk efter Ollendorfs Methode 1863.

G. Fistaine, Engelsk Parleur, 2den forøgede og forbedrede Udgave 1862.

- — Dansk-engelsk Tolk. 3die Oplag 1863.

A. Larsen, Veiledning til en korrekt engelsk Udtale 1860.

C. Beckwith-Lohmeyer, Engelsk Sproglære. 2den gennemsete og forandrede Udgave 1863.

- — Verbal Distinctions 1861.

C. Maribo, Engelsk Formlære. 6te Oplag 1856.

S. Rosing, Kortfattet engelsk Formlære. 6te Udgave 1864.

Det vil maaske have undret en og anden, at dette Tidsskrift aldrig har indeholdt Anmeldelser af Lærebøger i det engelske Sprog, medens tyske og franske Sproglærere have været gjorte til Gjenstand for udførlige Bedømmelser. Dette har dog en naturlig Grund deri, at de engelske Sproglærere, der i den senere Tid ere udkomne hertilands, dels ere saa kortfattede, dels have en saa udelukkende praktisk Retning, at de ikke egentlig henhøre under dette Tidsskrifts Omraade. Dette er ingenlunde ment som nogen Daddel mod vedkommende Bøger eller Forfattere; den praktiske Side har naturligvis sin Berettigelse ligefuldt som den videnskabelige, og Forholdet er vist en naturlig og nødvendig Følge af den stedmoderlige Behandling og den underordnede Plads i den offentlige Undervisning, som hos os hidtil er bleven det engelske Sprog tildelt, saa at Lærebøger af større Udførlighed eller mere videnskabeligt Tilsnit maaske ikke engang vilde finde Kjøbere. Paa Grund af den Interesse det engelske Sprog har netop for os, baade som det os nærmest beslægtede af de ikke nordiske Tungemaal, og som et Sprog, paa hvilket det Danske har udøvet en ikke ganske umærkelig Indflydelse, tør det vel være tilladt at haabe, at den nærmeste Fremtid vil bringe en Forandring heri. Naar jeg uaagtet det Anførte skal tillade mig kortelig at omtale de vigtigste af de i de senere Aar udkomne Bøger, der behandle det engelske Sprog, saa sker det ikke egentlig for at anmelde dem, hvilket jeg maa overlade til mere kompetente Dommere, men mere for dertil at knytte nogle Bemærkninger vedkommende den engelske Sproglære i Almindelighed.

Rosings engelske Formlære er meget kortfattet, men indeholder i Forhold til sit Omfang utrolig meget, og kan vel i det Hele kaldes et Mønster i sit Slags, hvorfor den ogsaa er almindelig anerkjendt; den har intet om Udtalen. Det eneste jeg ved at indvende, er det opstillede Imperf. Konj., som maaske hellere kunde have været borte; det adskiller sig fra Indikativ kun i 2den Pers. Enkelttal, som mangler Endelsen *st* og er ligelydende med de øvrige Personer: *thou loved*; denne Form maa vel nu ansees for uddød.

Maribos Bog indeholder en god og vel ikke udtømmende men dog temmelig udførlig Fremstilling af Reglerne for Udtalen og Retskrivningen, dertil Formlære og et Tillæg om Hjelpeverbernes Brug; dens Godhed og

Brugbarhed i det Hele er, ligesom Rosings, almindelig anerkjendt. — Ved Fremstillingen af Udtalen er det en Egenhed, at Vokalernes Udtale kun er betegnet som: den lange, den aabne, den lukkede o. s. v. uden Tilføjelse af de omtrentlig tilsvarende Bogstaver i Dansk (f. Ex. at det lange e udtales *ii*, det lange i ei o. s. v.) hvilket er overladt til den mundtlige Forklaring. — Med Hensyn til Konjunktiv gaar Maribo til den modsatte Yderlighed af Roising, idet han hverken anerkjender noget Præsens eller Imperf. Konj. (undtagen af *to be*) og siger at det saakaldte Præs. Konj. i Virkeligheden er Infinitiv med Udeladelse af et Hjælpeverb, f. Ex. *if he say so* = *if he shall say so*. Dette er en af de Feiltagelser, der skyldes de i det ældre Sprog aldeles ukyndige engelske Grammatikere; Konjunktivens Lighed med Infinitiv er rent tilfældig. — Tillæget om Hjælpeverberne behandler denne vigtige Del af Syntaxen, navnlig det vanskelige Spørgsmaal om *shall* og *will*, mere udtømmende end nogen anden dansk-engelsk Lærebog. For Brugen af *shall* og *will* opstilles saadan Regel: •Naar den Talende er Subjekt til Verbet og tillige bestemmer den Handling eller Virksomhed, som Verbet udtrykker, — og naar den Talende hverken er Subjekt til Verbet eller bestemmer Handlingen eller Virksomheden, — bruges *will*; i andre Tilfælde bruges *shall*; — og det søges nu ved en Række Exempler og med adskillig Skarpsindighed godtgjort, at alle tilsyneladende Uregelmæssigheder i Brugen af disse Hjælpeverber lade sig forklare i Overensstemmelse med denne Regel. Regelen forefalder i sig selv noget underlig og umotiveret; det er ikke let at se, hvorfor Brugen netop skal være saaledes, og Anvendelsen synes heller ikke i alle Tilfælde at slaa til uden Tvang. Saaledes f. Ex. *•I purpose to come down next week, if you shall be there, or any other week, that shall be more agreeable to you.* •Her ligger altsaa en tænkt Bestemmelse til Grund, nemlig den Andens Nærværelse der, og at det i en eller anden Uge vil være ham behageligt, at den Talende kommer. Den Talende er ikke Subjektet i Sætningen med *shall*, men bestemmer dog paa en Maaede Virksomheden, altsaa bruges *shall*. Jeg skal tillade mig at foreslaa en anden Forklaring, som ialfald er noget simplere, og som ogsaa forekommer mig at slaa nogenlunde til i de enkelte Tilfælde, uden at jeg dog med nogen Bestemthed tør paastaa, at det er den rette. For det Første maa det naturligvis vel erindres, at der kun er Tale om det rene Futurum. Saasart der tænkes paa Subjektets Villie, bruges ligesom i Dansk: *will*, og saasart der paa den anden Side tænkes paa nogen Slags Tvang, Befaling, Bestemmelse, kort sagt Underkastelse under en Andens Villie, bruges ligesom i Dansk: *shall*. Men for det rene Futurums Vedkommende forekommer Sammenhængen mig snarest at være saaledes: at *shall* er at betragte som det egentlige Hjælpeverb for Futurum, og at Brugen af *will* (1 2den og 3die Person) kun er en Undtagelse, til Grund for hvilken synes at ligge en Slags Høflighed, naar man taler til Andre eller om Andre (2den og 3die Person), hvorom der naturligvis ikke bliver Tale i Forhold til En selv (1ste Person), eller om man vil: en Omhyggelighed for at undgaa den Misforstaaelse, at man skulde tænke paa nogen Slags Tvang (som ellers udtrykkes ved *shall*), en Misforstaaelse, hvorom der atter ikke bliver Tale i Forhold til En selv. Ligeledes falder denne Grund til at bruge *will* bort, saasart Noget ikke udsiges ligefrem, affirmativt, men indirekte, betingende o. s. v. Jeg skal ikke her indlade mig paa at deducere dette udførligere, og paavise Regelens Anvendelse i de enkelte Tilfælde, men jeg tror,

man ved nærmere Prøvelse vil finde, at den slaar temmelig godt til, og den indlægger ialfald en fornuftig Mening i en ellers tilsyneladende vilkaarlig Sprogbrug. — Om den Konstruktion: *I am to* — med Infinitiv siger Forfatteren, at den kan betragtes som en Forkortelse af: *I am going to*, og har altsaa ikke lagt Mærke til den temmelig betydelige Forskel mellem disse to Udtryksmaader, en Forskel, som jeg heller ikke erindrer noget andet Sted at have seet udtrykkelig fremhævet. *I am going to* betegner kun det nær Forestaaende, tildels med Bibegreb af Hensigt; men *I am to* betegner en Bestemmelse, at Noget er bestemt, fastsat saa eller saa, hvad enten nu denne Bestemmelse udgaar fra Subjektet eller fra Andre.

A. Larsens «Veiledning til en korrekt engelsk Udtale» er ikke egnet til Skolebrug, undtagen maaske i lærde Skoler, men mest beregnet paa at bruges til Selvundervisning og til Raadførsel i Tvivlstilfælde, idet den paa Grund af sin Udførlighed til Nød skal kunne træde istedetfor et Udtalelexikon.

Beckwith-Lohmeyers engelske Sproglære giver en temmelig udførlig Behandling baade af Formlæren og Syntaxen, intet om Udtalen. Den indeholder vistnok mange gode Ting, men maa vel i det Hele ansees for mindre brugbar, da det Gode i den er ligesom begravet under en Masse Sager, der intet have at gøre i en engelsk Grammatik for Danske, en Følge af at den væsentlig er et Uddrag af flere engelske Grammatikeres Arbejder. Forfatteren synes at have overseet, at en Grammatik for Indfødte og en Grammatik for Udlændinge ere to meget forskellige Ting.

Samme Forfatters «Verbal Distinctions» giver en Række Sammenstillinger af Ord, der skrives forskellig, men udtales ligedan, f. Ex. *ail-ale*, *awl-all*, — eller skrives ens, men udtales forskellig, f. Ex. *bow*, et Buk-bow, en Bue, *lead*, Bly - *lead*, at lede, — eller betones forskellig: *extract-extract'* o. s. v. Dette synes at være en lærerig og interessant Maade at indøve Udtalen paa; ved Enkeltheder er dog et Par Bemærkninger at gøre. Naar *tongue* anføres at være ligelydende med *tong*, saa er dette ialfald, saavidt jeg ved, ikke den almindelige Udtale; det sidste (Dsk. Tang, Sv. tång) er Rim paa *song*, det første derimod (Dsk. Tunge) Rim paa *sung*. — Mellem *the* og *thee* er kun en theoretisk Lighed, som ingen Virkelighed har udenfor engelske Ordbøger, og som kun skriver sig fra det engelske Sprogs Mangel paa en korrektere Maade til at betegne Lyden af *e* i *the*; dette har nemlig i det virkelige Sprog noget nær den samme Udtale som det danske tonløse *e* f. Ex. i: begaa. — At gøre *sign* og *scion* til ganske ligelydende, er vel at indrømme den skjodesløse Udtale for stor Ret; det samme vilde jeg gjerne sige om *earn* = *urn*, men da flere, selv engelske, Orthoepister i den senere Tid benegte Forskjellen i dette og lignende Tilfælde, tager jeg maaske Feil heri. — Forfatteren kjender ingen Forskel mellem *w* og *wh*; nu er det vel saa, at der i den senere Tid (dog navnlig i Amerika) er en Tendens til at sløife *H*'et i *wh*, men endnu maa det dog vistnok siges at være tilstede. — Forskjellen mellem *close* adj. og *close* verb. samt de øvrige af denne Klasse betegnes ved Accent over Vokalen i første Tilfælde (*clōse*, *grēase*) og en Tværstreg over Vocalen i sidste Tilfælde (*clōse*, *grēase*), hvorved formodentlig menes, at Vokalen i sidste Tilfælde har en noget længere Udtale, og saaledes forholder det sig unegtelig ogsaa, endskjønt jeg ikke noget andet Sted har seet dette paavist, men dette er vel en nødvendig Virkning af den forskellige Udtale af *S*, og det er vel altsaa denne, som maa siges at udgjøre den egent-

lige Forskjel. — Ordene *Cement*, *Decrease* og *Perfect* opføres ialfald i Ord-bøgerne med samme Betoning for alle Betydninger, nemlig de to første med Tonen paa sidste Stavelse, og *perfect* med Tonen paa første. — Den paa de sidste sex Sider gjorde Sammenstilling af Ord, der adskille sig derved, at det ene begynder med *H*, det andet uden *H* (*ail-hail* o. s. v.) kunde vistnok være en nyttig Øvelse i en *spelling-book* for Cockneys og Beboere af visse andre Egne af England, der have en eiendommelig Gave til at confundere *H* og Ikke-*H*, men da den danske Tunge, saavidt vides, er fuldkommen fri for denne Feil, kan det ikke sees, hvad en saadan Sammenstilling skal tjene til her.

Fistaine's dansk-engelske Tolk, som er en Bearbejdelse af Jones's tysk-engelske Original, indeholder en populær Fremstilling af Udtalen og Formlæren, en alfabetisk Fortegnelse over de uundværligste Ord, samt en større Samling af Ord, Talemaader og Samtaler. Udtalen af de engelske Ord og Sætninger er gennemgaaende angivet med de nærmest tilsvarende danske Bogstaver. Bogen er vistnok meget hensigtsmæssig, hvorom dens store Udbredelse ogsaa vidner, navnlig er den tilføiede Gjengivelse af Udtalen nyttig; thi ligesaa uheldig en saadan bogstavelig Gjengivelse vilde være i et sprogvidenskabeligt Værk, ligesaa hensigtsmæssig er den i denne Bog, som vel nærmest er beregnet paa den mindre dannede Klasse, for hvem det ikke kan komme saa nøie an paa Finesserne. For *w* kunde der dog maaske være funden en heldigere Betegnelse end: *uv*. — I et Par Forord meddeles den Oplysning, at de to foregaaende Oplag have bestaaet hver af 1500 Exemplarer, som ere udsolgte i temmelig kort Tid, og at Forfatteren paa Grund deraf har anseet det for Pligt at lade dette, 3000 Bind stærke, Oplag udkomme aldeles uforandret.

Af samme Forfatters engelske Parleur er udkommet 2det forøgede og forbedrede Oplag. Den indeholder en udførlig Fremstilling af Udtalen (som fordetmeste er ordret¹⁾) udskrevet af Walker's «Principles» eller Indledningen til hans «Pronouncing Dictionary», Formlære og Parleur. Udtalen er gennemgaaende betegnet ved Tal over Vokalerne, og Tonevægten ligeledes gennemgaaende angivet, hvilket er en stor Fordel; dog er det vel mindre heldigt og en Smule forvirrende, at den sidste er angivet ved 3 forskellige Tegn, nemlig dels ved Accent over Vocalen, f. Ex. *mány*, dels ved Accent efter Vocalen, f. Ex. fá'ther, og dels ved Apostroph efter Vocalen, f. Ex. quá'dránt. Forresten er vel den i de nyere Lærebøger almindelig optagne Maade, nemlig Accent efter hele Stavelsen (f. Ex. *man'y*) meget mere betegnende. — Den ved 2det Oplag foretagne Forbedring bestaar væsentlig i Anmærkninger under Texten, indeholdende en af Flügel's store engelske Ordbog taget Angivelse af de engelske Orthoepisters forskellige Betegningsmaader af Udtalen i en Del Tilfælde, hvor de afvige fra hverandre. Disse Anmærkninger synes, ifølge Yttringerne derom i Fortalen, nærmest at have et polemisk Formaal, nemlig ved Paavisning af denne Uenighed mellem selve de engelske Orthoepister at svække Virkningen af visse Angreb, der have været gjorte paa

¹⁾ Undertiden ogsaa vel ordret, f. Ex. naar det hedder, at *g* har den haarde Udtale i sachsiske Ord. Dette kan være vel nok i Engelsk, hvor *Saxon* hyppig bruges i samme Betydning som *Anglosaxon*, men i en dansk Lærebog klinger det noget gaadefuldt.

Forfatterens Udtale, og til dette Øiemed ere de ogsaa meget tjenlige, navnlig for de Ukyndiges Vedkommende, foruden at de i sig selv have ikke liden Interesse; dog gjør man vel i at erindre, at Sagen i sig selv ikke er fuldt saa broget, som den paa denne Maade let faar Udseende af. — I selve Texten ere saagodtsom ingen Forandringer foretagne, hvortil der dog nok kunde have været Grund, dels i Betragtning af, at Walker nu er et halvt Aarhundrede gammel, og dels fordi en Revision rimeligvis vilde have ført til Udfyldning af en Del Mangler, der i et Arbejde af en saadan Udførlighed ere saa paafaldende, at de kun kunne skrives paa Skjædesløshedens Regning. Saaledes nævnes der intet om, at *a* har den lange (alfabetiske) Udtale foran Endelserne *-nge* og *-ste* (*change*, *haste* o. s. v.) foruden i en hel Del enkelte Ord (*chamber*, *anoint*, *scarce* o. s. v.), heller intet om, at alle Vokaler faa den alfabetiske Udtale foran Endelserne *-re* og *-le* med Konsonant foran (*noble*, *acre*, *idle* o. s. v.), intet om, at *o* har denne Udtale foran *ll*, *ld*, *lt*, *ls* foruden i en hel Del enkelte Ord (*most*, *both* o. s. v.). — S. 3. Udtalen af det engelske *aw* (*a* i *all*, *false* o. s. v.) forklares saaledes, at den omtrent er lig aabent dansk aa, eller undertiden mere lukket som *o*. Det er jo bekjendt nok, at det netop forholder sig omvendt, at nemlig det engelske *aw* eller *å* (ikke undertiden, men altid) er mere aabent end det danske aa, saa at det nærmer sig *a*. — S. 20. Ved Regelen for det lange *o* er der (maaske nærmest foranlediget af nogle Bemærkninger derom i min «Veiledning») i 2den Udgave foretaget en Modification, idet Udtrykket: «svarer til det danske *o* i Kone» er forandret til «svarer nærmest til *o* o. s. v.», og der er tilføjet: «men er dog ofte lidt mere aaben eller maaske rettere lidt mindre ren end den danske»; men den forrige Betegningsmaade: oh er fremdeles beholdt. Da det engelske *o* ligger imellem *o* og aa, kan det vel synes at være en Smagssag, hvilken af disse to Bogstaver man bruger til at betegne det med, men det forekommer mig dog, at det sidste bør have Fortrinet, ikke alene fordi det, saavidt jeg kan høre, ligger nærmere det rette (hvorom der jo kan være forskellige Meninger) men ogsaa af andre Grunde. For det Første fortjener det vel at lægges Mærke til, at den engelske Udtale netop aldeles mangler de danske fremskudte Vokaler: *ö*, *y* og det lukkede *o*, som slet ikke kunne udtales af Engelskmænd¹⁾; hertil kunde man endog gjerne føie det danske *u*; thi uagtet det almindelig hedder, at *oo* udtales som dansk *u*, dels langt som i *tool*, *roof*, *room*, dels kort som i *foot*, *good*, saa ved dog den, der taler Engelsk rent, at det i begge Tilfælde er en Kjende mere aabent og mindre fremskudt end det danske *u*. Og for det Andet kunde vel ogsaa den Omstændighed fortjene et Hensyn, at i de Ord, som det Danske og Engelske have tilfælles, svarer det engelske *o* (forsaavidt det ikke svarer til dansk *e*) oftest til dansk aa, sjelden til *o*. Saaledes: *doe* - Daa, *go* - gaa, *low* - lav, Sv. *låg*, *so* - saa, *sow* - saa, *bestow* - Sv. bestå, *toe* - Taa, *hole* - Sv. hål, *soul* - Isl. sál, *hold*, *fold*, *kold* - holde, folde, kold (udt. kaald o. s. v.), *hope* - Haab, *soap* - Sv. såpa o. s. v. Paa den anden Side svarer det danske lukkede *o* oftest til *oo* i Engelsk (sml. Noten under Texten) f. Ex. *Bod* - *booth*, *god* - *good*, *Mod* - *mood*, *Rode* - *rood*, *stod* - *stood*, *to* - *two* o. s. v. At betegne det engelske *o* ved aa synes derfor i

¹⁾ Naar en Engelskmand skal forsøge paa at udtale det lukkede danske *o* f. Ex. i Kone, saa vil han i Regelen ikke falde paa at udtale det som det engelske *o*, men som det engelske *oo* («*koony*»).

alle Maader det naturligste i en engelsk Grammatik for Danske, medens Betegningsmaaden: *o* eller *oh* tjener til at fordunkle Stammeslægtskabet mellem Sprogene, og er indkommen fra de tyske Grammatikere (hvor den naturligvis er aldeles i sin Orden). — Til ovennævnte Regel om *o* tilføjer Forfatteren under Texten følgende Anmærkning: «*O*-Lyden i Engelsk har forøvrigt mange Nuancer, som det er vanskeligt nøiagtigt at skjelne og bestemme. Nogle tillægge det engelske *o* 3 Lyde, som da ere givne respektive i *not*, *note* og *prove*. De fleste give dog *o* 4 Lyde ligesom Walker, hvilke forekomme respektive i Ordene *nó*, *móve*, *nór*, *nót*, saaledes som af os angivet. Jameson paaviser ikke mindre end sex Lyde af *o* i Engelsk, hvilke han exemplificerer i Ordene *no*, *note*, *prove*, *love*, *nor*, *wolf*. Naar denne Lyd altsaa frembyder for selve de engelske Orthoepister saa megen Vanskelighed, indser man let, hvor vanskeligt det bliver nøiagtigt at tydeliggjøre dens Udtale for Fremmede». Der- som dette virkelig er Alvor, og ikke, som man gjerne kunde fristes til at tro, anlagt paa at gjøre Sagen saa broget som muligt, saa er det rigtignok enten en høist mærkelig Feiltagelse, eller en ligesaa mærkelig Begrebsforvirring. Det er nemlig saalangtfra at der hersker nogen Uenighed eller Usikkerhed hos de engelske Orthoepister angaaende Udtalen af *o*, at der tværtimod er yderst faa Ord med *o*, om hvis Udtale der er forskellige Meninger. Forskjellen bestaar jo kun i Maaden at betegne Lyden paa, som i visse Tilfælde kan ansees for en ren Smagssag, idet den Ene betragter som Regel, hvad den Anden kalder Undtagelse. Naar saaledes f. Ex. *o* i en meget stor Mængde Ord udtales paa samme Maade som det engelske korte *u*, f. Ex. i *front* ligedan som i *hunt* (med andre Ord, naar denne Lyd i en Del Ord skrives *u*, i andre *o*), saa kan det være vilkaarligt, om man vil kalde dette en regelmæssig Udtale af *o*, og betegne det f. Ex. som den 5te Lyd af *o*, eller om man vil anse det for en Undtagelse og betegne det f. Ex. *å*. Den som opstiller 6 Lyd af *o* (*no*, *not*, *prove*, *love*, *nor*, *wolf*) betragter dem da alle som regelmæssige Udtalemaader af *o*; den der som Walker opstiller 4 Lyd af *o*: *no*, *not*, *prove*, *nor*, betragter da Ordene: *love*, *mother* o. s. v. og *wolf*, *bosom* o. s. v. som Undtagelser, og betegner dem respektive ved *å* og *å*. Den atter, der kun opstiller 3 Lyd af *o*, betragter ogsaa Ordene: *nor*, *storm* o. s. v. som Undtagelser, og betegner Vokalen i disse f. Ex. ved *å*. Dette sidste er jo egentlig i Formen det korrekteste, eftersom *o* i *nor* er netop den samme Lyd som *a* i *fall*, og det kan være overflødigt at bruge to Betegningsmaader til den samme Lyd. Dersom man vilde behandle f. Ex. *e* paa samme Maade, kunde man opstille: *è* i *me*, *ê* i *met*, *é* i *there*, *ê* i *pretty*, *è* i *clerk*, og dette skulde da efter Forfatterens Udtrykssmaade være: «Nuancer af *E*-Lyden».

— Et andet Tilfælde, hvor Uenigheden mellem de engelske Orthoepister kun er tilsyneladende, er (som ogsaa Forfatteren har antydnet) en Del ubetonede Endelser, nemlig i saadanne Ord som *cour'age*, *pen'ance*, *rem'nant*, *lin'en stu'dent*, *cov'et*, *du'el* o. s. v. hvis Udtale betegnes paa mange forskellige Maader. Her træffer vistnok Webster det rette, naar han slaar alle disse Endelser sammen under én Udtale, uden dog at foreslaa nogen Betegnelse for samme. Vanskeligheden ligger kun i det engelske Sprogs Mangel paa en Betegningsmaade for denne Lyd; men da det danske virkelig har en saadan, er der ingen Grund for os til at følge med i Forvirringen; Lyden er nemlig det tonløse *e* i: aaben, Huset. Herhen er vist ogsaa at henhøre *e* i Forstavelser (f. Ex. *become*, *reflect* o. s. v.) hvilket Engelskmændene af Mangel

paa noget bedre betegne som *ê* (dansk *ii*) men som i Virkeligheden er lig det danske tonløse *e* (f. Ex. i *bekomme*). For os synes saaledes alt dette at være simpelt nok, og fra engelsk Standpunkt vilde maaske Sagen nemmest klæres, om man, foruden de vedtagne *ê* i *me* og *ê* i *met* ogsaa opstillede et *ê* i *yes*, nemlig det korte lukkede *e* (i *dk.* ledte), hvis Tilværelse i Engelsk ellers ikke anerkjendes af Orthoepisterne, og som maaske i betoned Stavelser kun vilde forekomme i *faa* Ord, ligesom det ogsaa turde blive vanskeligt at adskille fra *î* (i *pin*), navnlig paa Grund af Vokalernes forskellige Aabenhedsgrad i de forskellige Dialekter, men som i ubetoned Stavelser vilde blive den rette Betegningsmaade ialfald i de fleste af de ovenfor antydede Tilfælde. — Hvad i det Hele taget den engelske Udtales Usikkerhed angaar, da er denne i Virkeligheden langt mindre end man skulde vente, naar man betænker, hvilken Tendens den yderst forvirrede Retskrivning maa have til at forvirle Sproggehøret. Naar man saaledes ser, at f. Ex. *ea* maaske i Halvdelen af de Ord, hvori det forekommer betyder *ii* (*mead*, *heat*, *leaf* o. s. v.) og i den anden Halvdel: kort *æ* (*bread*, *sweet*, *deaf* o. s. v.), saa kan det vel vække Forundring, at saadant kan holde sig fra den ene Menneskealder til den anden, udenat saagodtsom et eneste af denne Mængde Ord er Gjenstand for Tvivl eller Meningsforskjel. I ét Tilfælde maa det indrømmes, at den engelske Udtale er temmelig vaklende, nemlig med Hensyn til det ubetoned *i*, der saavel i Forstavelser (*bitumen*, *direption* o. s. v.) som i Endelser (*finite*, *gentile* o. s. v.) vakler mellem *ei* og *i*¹⁾; dog har selv dette langfra saameget paa sig, som det ser ud til; thi disse Ord ere, skjønt en Mængde i Antal, dog for den allerstørste Del yderst sjelden forekommende Ord, videnskabelige Konstudtryk o. desl. og det er saagodtsom kun i disse, at Udtalen er Tvivl underkastet, medens den i de mere almindelige er temmelig bestemt. — S. 26 siges i en Note, at *plaid* kun af affekterte Personer udtales plåð; dette kunde vel være Tvivl underkastet. Jeg maa her forudskikke den almindelige Bemærkning, at medens det saakaldte gode Selskab naturligvis i Regelen er den høieste Autoritet for Udtalen som for Sprogbrugen i det Hele, saa gives der dog enkelte Tilfælde, hvori denne Autoritet neppe bør komme i synderlig Betragtning. Om f. Ex. det dannede Selskab (som let kan hælde) falder paa at udtale et eller andet Ord henhørende til Søvæsen, Landbrug el. desl. anderledes end dette Ord udtales der hvor det hører hjemme, og om en saadan Udtale skulde vinde en vis Udbredelse, saa vil den dog rimeligvis være feilagtig; her turde Bønder og Matroser være de bedste Autoriteter. Om saaledes fine Folk udtale Ordet *buoy*: *buoy*, medens engelske ligesaavel som danske Sømænd simpelthen sige *boy*, — om Ordet *heather* (Lyng) af de fine Folk, der aldrig have seet en Lyngplante, udtales: *hiðer* (formodentlig paa Grund af Ligheden med *heath*), medens Planten paa de Steder, hvor den vokser, kaldes *heth'er* (Rim paa *feather*), saa vilde jeg ikke betænke mig paa i begge Tilfælde at anse den sidstnævnte Udtale for den rigtigste og ialfald for fuldkommen berettiget. Det samme kan siges om *plaid*. Dette Klædningsstykkets Hjem er Skotland, og da det der

¹⁾ Latham gaar endog saa vidt, at han affærdiger hele denne store Klasse Ord med den Bemærkning, at man kan udtale dem efter Behag, hvilket dog maaske er at tage sig Sagen vel let.

udtales ligefrem: *pleed* (Rim paa *maid*), saa maa vel denne Udtale ialfald kunne lade sig høre.

Elbes er den sidst udkomne af de engelske Grammatiker og synes, saavidt jeg kan forstaa, at være en god og hensigtsmæssig Skolebog, hvorom jeg dog maa overlade Andre at dømme; den har ialfald én Egenskab, som ikke noksom kan roses, nemlig at den gennemgaaende tager Hensyn til det danske Sprog. Saa naturligt end dette skulde synes at være i en Grammatik skrevet for Danske, saa er dog denne Bog, saavidt jeg har seet, den første engelske Grammatik, hvori dette kan siges virkelig at være skeet; thi vel findes ogsaa i tidligere Lærebøger en Sammenligning med Dansk nævnt paa Papiret, men med Udførelsen har det ingen Art; Hestefoden, nemlig den tyske eller engelske Original, stikker frem overalt. I Forbigaaende bemærket vil det altid være misligt at lægge en Grammatik i hvilket som helst fremmed Sprog til Grund, selv om man anvender den største Omhyggelighed for at undgaa de Feil og Huller, som hvert Øieblik ville indsnige sig, og hvor saadan Omhyggelighed mangler, bliver Resultatet aldeles absurd. Dersom der fra denne Forfatters Haand kunde udkomme en udførligere Behandling af den engelske Grammatik, navnlig Syntaxen, efter de samme Grundsætninger, vilde der vistnok ske det engelske Sprogs Studium og Lærerne i Engelsk en væsentlig Tjeneste. Ved Enkeltheder skal jeg tillade mig et Par Bemærkninger. Naar der (S. 11-12) opstilles fire Kasus: Nom. Gen. Dat. og Acc., saa hænger dette maaske sammen med det Maal, Forfatteren (ifølge Fortalen) har havt for Øie, nemlig at udarbejde den engelske, tyske og franske Grammatik efter samme Plan; men heri bør man vel ikke gaa saa vidt, at man frembringer en kunstig Lighed der, hvor der ingen er, saameget mere, som Forholdet her er netop det samme i Engelsk og Dansk, nemlig at en særegen Form for det objektive eller afhængige Forhold ikke findes udenfor Pronomenerne og en særegen Form for Dativ slet ikke. Det samme synes mig ogsaa at gjælde om Verbernes Bøining (S. 26 fig.), som her fremstilles med Opførelse af alle mulige Tider (Præs. Imp. Perf. Plusq. Fut. Fut. exact.) og alle mulige Maader (Indik. Konj. Conditionalis o. s. v.). Skulde det ikke være mere i Overensstemmelse med det engelske og danske Sprogs virkelige Tilstand at sløife en stor Del af dette. Med samme Grund som man opstiller en Conditionalis: *I should love*, kunde man opstille: *I may love*, som da snarest maatte kaldes Konjunktiv o. s. v. Dog fremsætter jeg dette mere som et Spørgsmaal end som en bestemt Paastand, idet jeg indrømmer Muligheden af at der kan være overveieende Grunde som tale for den her brugte Maade. S. 13. *«a friend of my father's*, en af min Faders Venners. Da denne Forklaring nu stadig er bleven gjentaget fra den ene engelske Grammatik til den anden, selv i dem, der ere skrevne af Engelskmænd, uden mig bekjendt at være berigtiget i nogen, kan den ikke lægges Forfatteren mere end Andre til Last; men at den ikkedestomindre er feilagtig, er sikkert nok. Enhver, der virkelig kan tale og tænke Engelsk, vil, ialfald naar han tænker lidt nøiere over Sagen, være enig i, at f. Ex. *a friend of mine* ikke (som den gjængse Forklaring lyder) betyder: «en af mine Venners», hvilket hedder ligefrem: *one of my friends*, men: «en Ven af mig». Selv den, der ikke er saa hjemme i Engelsk, at han føler Sandheden heraf, vil paa Forhaand kunne finde dette sandsynligt; thi da «en af mine Venners» paa Engelsk kan hedde og hedder: *one of my friends*, kan der ikke indsees nogen Grund, hvorfor

Sproget skulde ved Siden deraf danne et saa besynderligt Udtryk for at betegne netop det selv samme; og paa den anden Side findes der i Engelsk intet andet tilsvarende til den danske Vending: «en Ven af mig» end netop dette: *a friend of mine*. Dersom man paa Dansk kunde sige: «en min Ven», ligesom man kan sige «denne min Ven» (*this friend of mine*) saa vilde dette netop svare til det engelske *a friend of mine*. Et andet Exempel: *This is a discovery of Newton's* betyder ikke: «dette er en af Newtons Opdagelser», men: dette er en Opdagelse af Newton, denne Opdagelse tilhører Newton (uden Hensyn til om han har gjort flere Opdagelser eller ikke). I Praxis kan det vistnok i mange Tilfælde komme noget nær ud paa ét, hvorledes man oversætter det, men i mange Tilfælde gjør det ogsaa en mærkelig Forskjel, foruden at Spørgsmaalet i sproglig Henseende er af Interesse. Saaledes f. Ex. *Some pictures of Mr. Smith's were sold*. Dette skulde efter den almindelige Forklaring oversættes: «nogle af Mr. Smith's Malerier bleve solgte», men det betyder: «nogle Malerier tilhørende Mr. Smith bleve solgte», og det er ingenlunde Meningen, at han skulde være Eier af flere. *It was a mistake of mine* betyder ikke: «det var en af mine Feiltagelser», men «en Feiltagelse af mig», Feiltagelsen var min og ingen andens. *He lives in a house of his own*, ikke: «han bor i et af sine egne Huse», men «han bor i et Hus, som han selv eier, han eier selv det Hus han bor i». *I do not like those eyes of his*, jeg kan ikke lide disse hersens Øine han har (her kan ikke synderlig være Tale om mere end ét Par). Den almindelige Forklaring af denne Vending, nemlig at det foran of gaaende Substantiv underforstaaes (f. Ex. *a soldier of the king's* = *a soldier of the king's soldiers*), er altsaa falsk. Dersom der i det Hele skal underforstaaes Noget (som jeg betvivler), saa maa det være et Ord der betyder Eiendom, hvad der tilhører En i Almindelighed, saa at f. Ex. *some pictures of Mr. Smith's* blev at forklare: nogle Malerier af det som tilhører Hr. Smith. Udtrykkene: *of mine, of his, of Mr. Newton's* o. s. v. betyde nemlig kun: mig, ham, Mr. N. tilhørende. Vel kunne de, efter Sprogets nuværende Regler, ikke stricte grammatisk forklares uden at underforstaa et eller andet, men i Virkeligheden tror jeg ikke, at der mangler noget, idet jeg anseer *of mine* o. s. v. kun for et Slags Genitiv, og Oprindelsen dertil forekommer mig snarest at være denne: Sproget har havt Trang til at kunne bruge Genitiv i nogle Tilfælde, hvor de almindelige Genitivformer ikke vilde slaa til, saaledes efter den ubestemte Artikel og det demonstrative Pronomen, ligesom man paa Latin kan sige: *liber quidam Catonis*, og baade paa Dansk og Latin: *hic liber Catonis*, denne Catos Bog. Her kunde Sproget ikke taale: *a Cato's book, this C. b.*, og heller ikke godt: *a book of Cato, this b. of C.*, dels fordi Genitivformen med *of* ikke gjerne pleier at udtrykke et virkeligt Eiendomsforhold, dels fordi der i mange Tilfælde vilde opstaa Tvetydighed. Sproget greb da, for at gjøre Sagen utvivlsom, den Udvei, til det sidste Udtryk endnu at føie Genitivmærket: *a book of Cato's*. Dette er imidlertid blot en Formodning, som maa staa ved sit Værd: Oprindelsen kan maaske have været en ganske anden; men hvad der er aldeles vist er, at Udtrykket i det nuværende Sprog har den ovenfor angivne Betydning, og at den almindelige Forklaring er falsk. — S. 28. «Ureglerrette Verber». Skulde det nu ikke være paatide, ogsaa i den engelske Grammatik at forkaste denne Benævnelse for de stærke Bøiningsmaader? Jeg mener naturligvis ikke, at der i en Bog som denne skulde opstilles noget lærd Kon-

jugationssystem; det er egentlig kun Navnet: »uregelret« jeg her vilde foreslåa forandret. Det er dog i sig selv en Beaynderlighed, at en saadan Mængde Verber, der ere saa overmaade hyppig forekommende og af en saadan Vigtighed, at de gjerne kunne siges at udgjøre Sprogets Kjerne, skulle være forviste til det Pulterkammer, som kaldes »Anomala«. — S. 51. Ved Passiv kunde det fortjene at bemærkes, at det engelske Sprog her er meget fattigere end det danske, da det (foruden Passivet paa -s) tillige mangler den Nuance, der i Dansk frembringes ved de to Hjelpeverber: *er* og *bliver*, og at man derfor ved Brugen af *to be* til Dannelsen af Passiv undertiden maa vogte sig for Tvetydighed; saaledes betyder: *I was moved* baade: »jeg var rørt« og »jeg blev rørt«, ligesaa *I have been* »jeg har været« og »jeg er bleven« o. s. v. — S. 54. *The crying of this child annoys me. Crying* kaldes her Præs. Part. Dette er vel ikke saa afgjort; ialfald burde der vel gjøres opmærksom paa, at det engelske Sprog ogsaa ligesom det danske har Substantiver paa -ing, som ikke ere Participier, om end den tilfældige Lighed med Participium har frembragt nogen Confusion, saa at man ikke altid med Bestemthed kan sige, om et Ord er Subst. eller Partic. — S. 55. *Though he be rich*, betyder ikke: »uagtet han er rig«, men: »om han end er rig«.

Af samme Forfatter er udkommet: »Cursus paa 100 Timer i Engelsk, en Lærebog i det engelske Sprog, udarbejdet efter Ollendorfs Methode eller Anvisning til i sex Maaneder at lære at læse, tale og skrive et Sprog«. Den store Udbredelse, som den Ollendorfske Methode har vundet, synes at vidne tilstrækkelig om, at den medfører store praktiske Fordele; det er forresten en Egenhed, at den danske Bearbejder slet ikke med et Ord forklarer selve Methodens, hvori den bestaar, hvorledes man gaar frem ved Udøvelsen af den, hvad enten det nu er, fordi han tror, at dette tilstrækkelig fremgaar af de givne Materialier og deres Anordning, eller han er af den Mening, at Udøvelsen bedst overlades til Lærerens eget Skjøn; en Smule Forklaring vilde dog vist ikke have været af Veien. Da jeg ikke har seet den Ollendorfske Original, men kun den tyske Bearbejdelse af samme, ved jeg ikke, om det er den første eller den sidste, som her er lagt til Grund; i ethvert Fald synes Behandlingen at være fuldkommen selvstændig, saa at det danske Sprog kommer til sin Ret, og dersom det er den tyske Bog, der ligger til Grund, har Forfatteren undgaaet de Feil, hvoraf denne, ialfald i Læren om Udtalen, vimler¹⁾. Den danske Forfatters Behandling af Udtalen saavel som af Formulæren er ogsaa yderst kortfattet, idet den kun er bestemt til Rekapitulation af det som iforveien er praktisk indøvet. Brugen af: *ah*, *eh* o. s. v. til at betegne langt a o. s. v. er efter min Smag afskyelig; jeg kan ingen Grund se til i en dansk Lærebog at bruge den tyske og ikke den danske Maade at betegne Vokalens Længde paa. Ved a kan der være en Skygge af Grund, eftersom dette ikke kan fordobles uden at blive til å, men hvad h har at gjøre i *eh*, *ih*, *oh*, ja endog i *aah*, er ikke let at forstaa. — At *t* i Endelserne: -tion, -tious o. s. v. skal udtales som s, er vel en Udtrykksmaade, der er vel

¹⁾ Da denne Bog synes at blive meget brugt ogsaa hertilands, skal jeg nævne nogle af de forekommende Barbarismer: ingen Forskjel mellem det haarde og bløde *th*, heller ingen mellem *w* og *wh*; *anxious* udt. enkschios, *persuade* pörssjuäd; *a* i *waft* og de øvrige af den Klasse udtales som *aw*; i Ord som: *durable*, *plural*, *madam*, *German*, *altar* udtales *a* som *i*; *pretty* udt. prütli, *they* thæi o. s. v.

ukorrekt selv for en Ollendorfsk Bog; vel er det saa, at naar man f. Ex. i *tradition* ombytter *t* med *s*, og saa gjør i til *j* (altsaa: tradisj-), saa fremkommer Forbindelsen *sj*, som er den i Dansk brugelige Betegning for Lyden *sh* (tydsk *sch*), men dette er dog en underlig mekanisk Fremgangsmaade; paa samme Maade kunde man f. Ex. sige, at i det engelske *sh* udtales *h* som *j*. Forklaringen er desuden virkelig vildledende; thi dersom man bogstavelig følger Forskriften at udtale *t* som *s*, saa fremkommer en aldeles falsk Udtale, nemlig den samme som i Fransk, hvor *t* i *-tion* virkelig udtales som *s*.

A. Larsen.

Blandinger.

Tillægsbemærkninger

til Afhandlingen om sjældne Ord i norrøn Skaldskab.

Af *Sophus Bugge*¹⁾.

Til Side 87²⁴. — I Telemarken og Hallingdalen bruges Adjektivet *gaghalsa*, med tilbagebøiet Hals; en Stridsøx med langt, oventil, tilbagebøiet Skaft siges i Hallingdalen at være *gagskjeft*.

Til Side 97²⁰. — Ogsaa i en Strophe i Eyrbyggja saga forbinder Egilsson *frænings fúrr* «Ormens Ild» og forklarer det som «Guld»; men Grunden under denne Forklaring svigter, se Guðbrandr Vigfússons Udgave, S. 35. 133.

Til Side 99²¹. — Ved Indflydelse af *tistel* (*carduus*) synes *tistel* (*temo*) ogsaa at have forandret sin Betoning, ti begge Ord har samme Betoning, nemlig den, som med rette tilkommer et oprindeligt *tostavelses* Ord (se Westé Svenskt och Fransyskt Lexicon. Hos Dalin maa *tisst'* *carduus* vel være en Feil for *tisst'l*).

Skulle fremmede sprog tales i skolen?

Af *Ch. Beissel*.

Besvarelsen af dette spørgsmål findes i bestemmelsen af undervisningens formål både for selve disse sprog og for andre discipliner. Det mål, der foreligger ved sprogundervisningen, kan, så længe spørgsmålet holdes på den

¹⁾ Disse Tilføielser ere komne Redaktionen for seent i Hænde, til at de have kunnet indsættes som Anmærkninger under Afhandlingen.

almindelige skoleundervisnings område, ingenlunde betragtes som et praktisk. Den fremmede literatur skal gøres tilgængelig for eleven, hans ideekreds skal udvides, hans blik skal åbnes for det fremmede, for at han, med dette som modsætning, kommer til en klarere bevidsthed af det egne. Foruden at grammatikken hjælper ham til forståelsen af det fremmede tungemål, skal den også bidrage til at klare, skærpe og udvikle hans tænkning. Uden at afstedkomme forstyrrelse kunne sprogene ingenlunde gøre krav på selvstændighed. De må underordne og indordne sig ind under det hele, betragte sig som led i disciplinernes række, der, med modersmålet, det eneste duelige meddelelsesmiddel, som midtpunkt, danne ét afsluttet hele, hvis samlede stræben er, at bibringe de fornødne kundskaber, udvikle ånden, vække og opelske nationalitetsbevidstheden. Det er vel uonftvisteligt, at de levende sprog i forhold til deres betydning som dannelsesmiddel have og tildels kræve et altfor stort timeantal. For nogenlunde at erstatte det skår, de således gøre i tiden for de øvrige discipliner, må de igen betragte sig som hjælpediscipliner og ved at give de andre, forsåvidt det er muligt, nogen større udstrækning formedlet et mere udviklet stof de tilføre dem, gøre dem mere interessante for eleven, og bidrage til deres befæstelse. Ved dette bihensyn tabes intet for grammatikken; tvertimod, den vil vinde ved den dobbelte nytte, den gør, idet dens værd vil komme til at voxe i elevens øjne.

At tale et fremmed sprog ved undervisningen er utilladeligt på grund af dets middelbarhed. Kun modersmålet er og kan være umiddelbart hos eleven. Anvendes en fremmed tunge, er det dog kun modersmålet, som er det middel, hvormed han opfatter og fastholder undervisningsæmnerne; thi dette hævder indtil en senere tid, hvor der besiddes en stor færdighed i brugen af det fremmede mål, sin plads mellem tanken og dette ufølte sprog, som endnu ikke har kunnet vinde indgang. Det er begribeligt, at der nødvendig må gå en del af det meddelte materiale tabt, hvorved det hele bliver uklart, måske meningsløst. Det som opfattes, gribes ligesom omtåget, og når genstanden i den klareste form som oftest kræver al opmærksomhed og tænkning for at kunne tilegnes, så er det vist, at tilegnelsen er usikker, om ikke umulig, i et fremmed mål. At ofre denne ene gren saamegen tid, at den nødvendige færdighed kan nås, en færdighed som den største del af eleverne aldrig opnå, vilde være at vende op og ned på tingenes orden, at gøre bisagen til hovedsagen, at gribe efter ægget, medens man lader hønen løbe, og meget mere: det vilde være at gøre den dannelse, den mindre begavede ellers kunde opnå, utilgængelig for ham, da han aldrig kommer i besiddelse af det middel, hvorved han skal erhverve den.

Der indslås imidlertid af nogle en anden vej til et lade børnene opdrage ligesom i to moders mål. Der behøves kun dertil, at man •parlerer, plauderer eller chatterer• med dem fra den tidligste barndom af, eller også sætter man dem i en skole, hvori der bruges et fremmed sprog ved undervisningen. Det er jo en ren vinding af ét sprog. Man behøver imidlertid kun at overveje, at barnet endnu ikke har nogen eller dog kun meget få former og vendinger af modersmålet, det kunde kalde sine — alt er flydende, alt svævende — og man vil indse, at denne sprogudviklingsproces ikke kan komme tilende uden forvanskning og blanding af de to elementer. Blandingen vil være større eller mindre, alt efter subjektets evne til at magte stoffet; men ialtfald tør man påstå, at nogen forvanskning finder sted på én

af siderne eller på begge, og at renheden hos mange først kommer i en senere alder, hos mange aldrig. Indførelsen af et fremmed sprog i en skole som undervisningssprog — eller at sætte børn i en skole, hvor et sådant bruges — er intet andet end at lade børnene quasi emigrere midt i deres fædreland; det er en synd mod nationalitetens ukrænkelighed. Statsmændene forstå godt, at modersmål og nationalitet er ét; hvi skulde opdrageren overse det? Hvem der har set en af de omtalte stedmoderlige skoler, vil, efter at have kastet et blik ind i dens tilstand, tilstå, at, hvis der gives et tragisk syn på undervisningens skueplads, det da er et saadant polyglottisk, kosmopolitisk, chaotisk sprogfordærvelses- tankeforvirrelses- og nationalitetødelæggelses-institut. Sproget er den tænkende ånds udtryk — hvis aberne kunde tale, siger Herder, vilde man få at høre på noget utåleligt abesnak. — Men hvorledes vil man da kunne bringe nogen til at tale, når man snakker således for ham og med ham, at han aldrig kan komme til at tænke eller ialtfald ikke til at tænke klart.

Medens man på den ene side daglig hører: dette eller hint barn har ikke anlæg til matematik, til naturvidenskaberne, til historien o. s. v., er det på den anden side en ren sjældenhed at møde nogen der udpeger noget barn, der ikke har anlæg til sprog; nej tværtimod, man betragter det som en given sag, at enhver kan lære sprog. Det vilde føre for vidt her at forfølge grundene både til denne besynderlige opfattelse og påstand hos de gamle og til det resultat hos de unge, der ofte svarer så lidet til forventningerne. Desuden kan man godt undvære den theoretiske fremstilling af sagen, når man vil åbne øjnene for dens praktiske side. Ihvorvidt der almindelig kan være spørgsmål om at tale to sprog ligesom to modersmål eller hvorvidt alle og enhver uden videre kan tvinges ind i et fremmed sprog, derom vidne mange, der have forladt deres fædreland, og i tidens løb ere komne til i højere eller ringere grad ikke at tale noget sprog rent, hverken deres modersmål eller det fremmede.

Skal der være tale om praktisk anvendelse af et fremmed sprog ved undervisningen, kan det ikke være for den sædvanlige skoletids slutning; altså i fagskolen og på højere dannelsesanstalter. Men der selv — som overalt — skulde mindre klare hoveder og bevægelige, bløde ånder (om man kan kalde dem således) helst inskrænke sig til læsning og skrift.

Indholdsangivelse af nye Skrifter.

TitiliviiHistoriarumRomanarum libri qui supersunt.
Ex recensione Jo. Nic. Madvigii. Ediderunt **Jo. Nic. Madvigius** et **Jo. L. Ussing**. Vol. IV Pars 1. Libros a quadragesimo primo ad quadragesimum quintum continens. Hauniæ 1864.

Med Separattitel:

Titilivii Historiarum Romanarum libri quinque
a quadragesimo primo ad quadragesimum quintum. Ad
codicis Vindobonensis fidem recensuit, codicis scripturas addidit **Jo. Nic. Madvigius**. Hauniæ 1864. XXIII + 273.

Som den første af de to Titler viser, udgjør denne Bog Slutningen af den af Conferensraad Madvig og Professor Ussing foranstaltede Textudgave af Livius's hele Værk, af hvilken nu kun 3die Bind 2den Deel (Bøgerne XXXVI-XL) mangler. I det Ydre adskiller dette Hefte sig fra de foregaaende derved, at der under Texten er vedföiet en fortlöbende kritisk *annotatio*, for hvis Plan saavel som for disse Bögers hele kritiske Behandling der gjøres Rede i Fortalen.

De 5 sidste Böger af Livius ere som bekjendt kun opbevarede i et enkelt Haandskrift (codex Laurishamensis eller Vindobonensis). Af dette meget gamle Haandskrift (det er fra det 6te eller 7de Aarh.) havde M. allerede for flere Aar siden forskaffet sig en Collation ved Dr. ph. Overlærer Forchhammer, der i Aaret 1853 foretog en nøiagtig Sammenligning af 41de, 43de og den største Deel af 44de Bog (til c. 35), saaledes at enhver selv den ubetydeligste Afvigelse noteredes i et Exemplar af Tauchnitzrødningen ved Kreyssig (1848); den 42de og 45de Bog samt den resterende Deel af 44de Bog (fra c. 36) blev efter Forchhammers Foranstaltning confereret af en tysk Philolog, der udnoterede Haandskriftets Afvigelser fra Drakenborchs Udgave. I Sommeren 1863 foretog M. en Reise til Wien og sammenlignede nøiagtig hele 41de og de 30 første Capitler af 42de Bog med et Exemplar af Tauchnitzrødningen. Den tidligere Collation, navnlig den Deel af den, som skyldes Forchhammer, viste sig at være udfört med den höieste Grad af Nöiagtighed og Omhu. Endnu medens M. var beskjæftiget med Samlingen og Bearbejdelsen af Materialet til sin Udgave udgav den tyske Philolog M. Hertz disse 5 Böger efter en af den wienske Professor J. Vahlen foretaget Collation af Haandskriftet; til denne Udgave er der overalt taget Hensyn i de kritiske Noter, der ledsage Madvigs Udgave. Orthographien i denne afviger fra den i de foregaaende Böger fulgte, idet den i alt Væsentligt slutter sig til Haandskriftets, saaledes at Hensynet til en fuldstændig gennemfört Konsequens tildeels er opgivet. Angaaende Haandskriftet henvises til den i „Emendationes Livianæ“ givne udförlige Fremstilling. Den sidste Halvdeel af M.s Fortale indeholder en efter Böger og Capitler ordnet kritisk Behandling af enkelte Steder i Livius's Text. Slutningsordene hentyde til de sørgelige og nedtrykkende Forhold, under hvilke dette for den philologiske Videnskab saa betydningsfulde Arbejde saa Lyset.

Urval ur Franska Literaturen til dess Vänner och den
studerande Ungdomens Tjenst efter Tidsföljd utarbetadt af **F. N. Staaf**.
5te Kursen. Stockholm 1864. 654 + XXIII.

Med dette Bind er Staafs omfattende og righoldige Udvalg af den franske prosaiske og poetiske Literatur afsluttet. Af de tidligere fire Coursus findes en kort Indholdsangivelse i dette Tidsskrifts 3die Aargang 2det Hefte p. 154. Dette sidste Hefte er udarbejdet efter samme Plan som de foregaaende Kurser og indeholder udelukkende Stykker af endnu levende Forfattere, dog saaledes, at

Udvalget ikke föres ud over Slutningen af Aaret 1860. I en kort Fortale, underskrevet Paris i Juli 1864, fremhæver Forfatteren den Vanskelighed, der har været forbundet med at træffe et passende Udvalg af den overvættede store Rigdom af Stof, som forelaa. Efter Fortalen er der aftrykt en Deel anerkjendende Udtalelser om det nu afsluttede Værk, dels af franske Tidsskrifter, dels af ansete franske Forfattere og Videnskabsmænd.

Nekrolog.

Johan Edvard Thaasen, Lektor i græsk Philologi ved Christiania Universitet, bortkaldtes fra dette Liv den 17de Februar d. A. Hans Navn, som findes blandt Medarbejderne af dette Tidsskrift, vil ikke være vor Læsekreds ubekjendt; hans Virksomhed som Lærer og Forsker kjende vel derimod kun faa udenfor den Kreds af ældre og yngre Medstuderende, med hvem han arbejdede sammen. Men hans Arbejde i Aandens Tjeneste var dog af den Betydning, især ved hvad det lovede at ville give, at han fortjener et Mindesord paa dette Sted.

Thaasen var født i Laurvig 16de Okt. 1825; han blev altsaa kun noget over 39 Aar gammel. Da hans Forældres økonomiske Stilling var meget trykket, tilbragte han en Del af sin Barndom hos Slægtninge paa Landet, indtil en af dem, som havde sporet usædvanlige Anlæg hos Gutten, besluttede at faa ham ind paa Christiania Kathedralskole. De klassiske Studier, som ved denne Skole bleve drevne med stor Kraft under dens Rektor, den dygtige Latiner Sören Bugge, formede i mere end almindelig Grad hans Aand og bestemte dens Retning, ikke blot saa, at de vakte en varig Interesse for den græsk-romerske Oldtid, men ogsaa derved, at de udviklede ham til den Klarhed i Tænkning og Præcision i Udtrykket, som senere udmærkede ham. Da han i Aaret 1844 var bleven Student, begyndte han med stor Lyst paa philologiske Studier og anvendte paa dem al den Tid, som hans nødtvungne Informationer levede ham. Hans Hovedstudium var de gamle Sprog og Literaturer; men hans livlige Interesse for alle aandelige Rørelser førte ham ogsaa til et ret udstrakt Bekjendskab med nyere Literaturer, og hans Kjærlighed til sit Födeland til et ivrigt Studium af vor egen Oldlitteratur. Private Forhold havde tidlig bragt ham sammen med Jörgen Moe og P. C. Asbjørnsen, og ligesom ikke mange saa godt som han var istand til at vurdere disse Mænds Betydning for vor Literatur, saa var der vist heller ikke mange, der fölte en saa inderlig Glæde over deres Arbejder. Hele sit Liv vedblev han at föle sig dragen til disse to Sider, til det klassiske Oldtidsliv og vort eget

ationale Liv. Netop fordi han havde et aabent Blik for de forskellige Culturperioders Betydning, fors varede han af al Evne — og vi kunne tilføie, med meget Talent — dels i Avisartikler, dels i en af ham redigeret Facultetsbetænkning, de klassiske Studiers Plads i vor Almendannelse mod de Foranstaltninger af vor Skolestyrelse, som maatte have en Forringelse af disse Studier tilføige. Da han i Aaret 1851, kort efterat han havde taget philologisk Embedsexamen, var bleven ansat som Lærer ved den samme Skole, af hvilken han selv havde været Elev, og der skulde undervise i Latin i de øverste Klasser, begyndte han dyberegaaende Studier i latinsk Philologi, fornemmelig grammatiske, men fortsatte dog paa samme Tid sit Studium af vor Oldlitteratur og gav en smuk Prøve paa sin Evne til selvstændig Forskning i en aandrigh og grundigh Afhandlimg: «Er Yggdrasilsmythen af christelig Oprindelse» (optagen i Nordisk Universitets-Tidsskrift 1ste og 2det Bind). Som Adjunkt ved Christiania Kathedralskole lagde han — derom var der kun een Mening — ualmindelig Dygtighed for Dagen, og hans Disciple fra den Tid mindes ham med stor Agtelse og Kjærlighed. Men han længedes efter friere Vilkaar for sine Studier; da derfor den græske Lærerpost ved Universitetet blev ledigh i 1858, bestemte han sig, skjönt først efter Fleres Opfordring, til at melde sig som Ansøger om denne Post. I Studenteraarene havde han drevet sine græske Studier med Lyst og Kraft og havde fortsat dem efter sin Examen — i 1851 skrev han en udførligh Recension over Tregders græske Formlære, trykt i Langes Tidsskrift for Videnskab og Litteratur — dog havde Forholdene da mere ført ham ind paa andre Felter. Han fandt det derfor nødvendigh i nogen Tid udelukkende at forberede sig til sin nye Virksomhed og reiste i 1859 med offentlig Stipendium til Berlin. Han bestemte sig for denne By, ikke blot fordi han der havde alle Midler til Fortsættelse af sine tidligere Studier i Græsk, men fornemmeligh fordi han længedes efter Anledning til at se og studere den antike Plastiks Frembringelser. Archæologi var ham et nyt og tillokkende Felt, hvor han med sin Modtageligh for det skjønn snart kom til at føle sig hjemme. Han ytrede senere, at denne Disciplin havde skjærpet hans Syn for den græske Aands Eiendommeligh langt over hans Forventning. Af Literaturen studerede han i Berlin især Pindar og Homer, den sidste med afgjort Forkjærligh, ligesom i det Hele al primitiv Digtning drog ham stærkt til sig. Det homeriske Spørgemaal beskæftigede ham meget, og han gjorde allerede i Berlin Udkaast til nogle mindre Afhandlinger, i hvilke han søgte at gennemføre den Lachmannske Theoris Grundprincip, om hvis Rigtigh han følte sig overbevist. Efter et Besøg til de betydeligste Kunstsamlinger i Tydskland vendte han hjem i 1860 og blev først constitueret, et halvt Aar senere udnævnt til Lektor.

Hvad han har udrettet ved sin korte Universitetsvirksomhed er ikke af den Art, at man kan pege derpaa. At han, hvis et længere Liv var blevet

ham forundt, kunde have været med i at bringe sin Videnskab fremad, det vidste hans Studiefæller, og derom vidne hans efterladte, desværre for det meste kun halvfærdige, Manuscripter. Til sine Forelæsninger forberedte han sig med største Omhu, dog uden altid at udarbejde dem skriftlig. Han vilde ved dem først og fremst vække til selvstændig Granskning og gav derfor ikke saameget Resultater af sine Undersøgelser som Undersøgelsen selv. Hans Methode var sund og hans Tænkning indtrængende; i sin Textbehandling var han maaské tilbøielig til at anvende vel megen Kritik paa det overlevere, men øvede til Gjengæld ogsaa skarp Kritik paa sine egne Emendationer. Den samme Sans for det skønne, som fyldte ham med Glæde over den antike Plastiks Mesterverker, traadte ogsaa frem i hans Forelæsninger over Digterne baade i sine Bemærkninger over Enkeltheder og i Analysen af Digts Totalitet, og det kan ikke feile, at noget af den Kjærlighed, hvormed han selv hengav sig til de gamle Kunstverker, ogsaa strømmede over paa hans Tilhørere. I sine sidste Aar havde han efterhaanden dannet sig en Samling af egne Emendationer til Sophokles, alle udgaaede fra eet Synspunkt, hvilke det var hans Hensigt at sammenstille i en større Afhandling. Men hans tiltagende Sygelighed nødte ham mere og mere til blot at beskæftige sig med sine nødvendige Arbejder. Forrige Sommer maatte han besøge et tysk Bad; ved hans Hjemkomst viste der sig tydelige Spor til en Brystaffection, hvortil han uden at vide det længe havde baaret Spiren i sig. Hans Kræfter toge nu altid af, og efter en langsom Opløsning døde han en blid og stille Død.

Thaasens Liv var ensomt og ikke rigt paa Glæder. Hans Familie var splittet ad, og han stiftede selv ikke ny Familie. Men hans Kjærlighed til sine Studier, hans Virkelyst og hans varme Interesse for alt, hvad der var skjønt og godt i Fortid og Nutid, holdt ham oppe under ethvert Tryk. Et Lyspunkt i hans Liv var hans Deltagelse i det sidste Studentermøde, ved hvilket han var de norske Students Ordfører. Overbevisningen om Nødvendigheden af, at de tre nordiske Folk holdt sammen, var hos ham urokkelig. Derfor kastede ogsaa Danmarks Ulykke og vort eget Forhold til den en mørk Skygge over hans Sind. Han taalte intet Afslag i det, som var ret og sandt, hverken hos sig selv eller hos Andre. Hans hele Færd bar Præget af Alvor; undertiden syntes han streng, men der laa Kjærlighed paa Bunden af hans Sjæl, og han havde en Tro paa det gode, som gjorde det godt at leve sammen med ham.

Christiania i Marts 1865.

E. S.

Nationalitetsstemningerne i det romerske Rige i Slutningen af Oldtiden.

(Fra Begyndelsen af 3die til Slutningen af 5te Aarhundrede).

Af *E. Holm.*

Nationalitetsforholdene i det romerske Rige havde i Keiser-tidens første Aarhundreder stillet sig saaledes, at Latinen udbredte sig som det herskende Sprog over de vestlige Lande, medens Græskens hævdede det Herredømme, den allerede tidligere havde vundet imod Øst, ja maaskee endogsaa udvidede det noget. Den større Enhed, der paa denne Maade gjorde sig gjældende, dannede en vigtig Parallel til den Enhed, som paa samme Tid udviklede sig i politisk Henseende igjennem den stærkt tiltagende Udvidelse af Borgerretten, der naaede sin Afslutning ved Caracallas navnkundige Bestemmelse, hvorefter alle Frie i det romerske Rige bleve romerske Borgere. Men Enheden i national Henseende var dog kun bleven til en Tohed, idet Græskens beholdt sin Plads ved Siden af Latinen; og trods de to store Kultursprogs Overvægt bevarede ældre Nationaliteter rundt omkring en Betydning, der mere end eet Sted vækker Opmærksomhed.

Forholdet vedblev igjennem de sidste to Aarhundreder af Oldtiden i det Væsentlige at være saaledes, som det allerede havde dannet sig. Græskens var uafbrudt det herskende Sprog imod Øst som Latinen imod Vest. Ligesaa lidt som Keiserregeringen i den tidligere Tid havde arbeidet paa at fortrænge Græskens fra dens overlegne Stilling i Orienten¹⁾, ligesaa lidt gjorde den det senere. Det ligger nær at tænke sig, at Residensens Flytning til Konstantinopel endog havde bidraget til at lade Græskens faae en stærkere Anvendelse som officielt Sprog end tidligere; men dette synes dog ikke at have været Tilfældet. Først i Begyndelsen af 7de Aarhundrede blev Latinen fuldstændig fortrængt i det østromerske Rige fra sin Plads som det egentlige

¹⁾ See herom mit Skrift om: De græske Undersaatters politiske Stilling under de romerske Keisere indtil Caracalla. 6te Kapitel.

Regeringssprog¹⁾. Men selv om Latinen forsaavidt længe ogsaa her bevarede den fornemste Plads, forhindrede dette dog ikke, at Græskens ved mange Leiligheder anvendtes i det offentlige Liv, og den var utvivlsomt de Dannedes almindelige Sprog i det romerske Orienten. Der var Østen for det adriatiske Hav kun den Undtagelse derfra, at Latinen allerede i Begyndelsen af Keiser-tiden synes at have udbredt sig temmelig stærkt i Pannonien²⁾, og at Trajans storartede Kolonisation i Dacien havde et udelukkende latinsk Præg, hvorom Rumænernes anseelige Stamme endnu den Dag idag afgiver et vægtigt Vidnesbyrd. I selve de asiatiske Lande traadte Latinen kun meget svagt frem; man forbauses næsten over, hvor faa latinske Indskrifter her findes. Kun forsaavidt det var nødvendigt for at blive Embedsmænd, eller forskellige praktiske Forhold krævede det, lagde Grækerne og den helleniserede Asiater sig efter Latin; at lære det for derigjennem at tilegne sig Vesterlandenes Litteratur faldt ham ikke ind. Den berømte græske Rhetor Libanius fortæller vistnok om sin Oldefader paa fædrenes Side, at han havde kunnet saa godt Latin, at han havde skrevet et lille Skrift i dette Sprog³⁾; men hvor sjælden en saadan Indsigt har været, kan man slutte af, at det gav Anledning til, at man troede, han maatte have været en indvandret Italiener. Stort anderledes var det ikke paa den Tid, Libanius selv levede, i Midten af 4de Aarhundrede. En af den Tids meest dannede asiatiske Grækere, Kirkefaderen Gregor af Nazianz, erklærede, at han kun kjendte den latinske Litteratur af Rygtet; thi, sagde han, han var ikke Romer med Hensyn til Sproget, og kjendte Intet til Italien⁴⁾. Augustin siger kort Tid efter, at man snarere vilde kunne høre Kragerne i Afrika opkaste Spørgsmaal om Punkter i den latinske Litteratur end Nogen i de græske Lande⁵⁾, og den latinske Kirkefader Hieronymus, der en Tid levede i Syrien, klagede over den Mangel her var baade paa Kundskab i Latin og paa latinske

¹⁾ See Dirksen: Civilistische Abhandlungen 1ster Band, Abhandlingen: Ueber den öffentlichen Gebrauch fremder Sprachen bei den Römern.

²⁾ Velleius Paterculus II, 110.

³⁾ Talen περί τῆς λατινῆς τέχνης Beg.

⁴⁾ 173de Brev.

⁵⁾ 118de Brev c. 9 cfr. ogsaa c. 10 om den græske Ringægt for romersk Videnskab.

Skrifter¹⁾. Det er derfor meget sjældent, at et latinsk Skrift nævnes hos nogen græsk Forfatter i denne Tid, og paa denne Maade forklarer man sig ogsaa let, at intet latinsk Skrift, saavidt man veed, er blevet oversat paa Semitisk²⁾.

Netop de semitiske Sprog, i denne Tid væsentlig det saakaldte syriske, tildrage sig ved Siden af Græskens Hovedopmærksomheden i Orienten. Uagtet den lange Tid — lige siden Alexander den Stores Regering —, hvori Græskens havde søgt at fortrænge disse Sprog, var det ikke lykkedes den ganske. For ikke at tale om Lilleasien, hvor de gamle Nationaliteter, vistnok for en stor Deel semitiske, holdt sig i de mange bjergfulde Egne, var i de rige syriske Lande Græskens Herredømme væsentlig begrændset til Stæderne. Vel vare Jøderne, hos hvem den græske Dannelse saa lidt havde udvisket deres eiendommelige Præg, nu for Størstedelen fordrevne fra deres Fædreland; men ogsaa under andre Former udviste den semitiske Nationalitet en overordentlig Seighed. Medens den igjennem forskellige Religionsformer som f. Ex. Soldyrkelsen udøvede en stor Indflydelse, endog paa den helleniserede Deel af Befolkningen i de store Stæder, var den ikke blot herskende paa det aabne Land, men selv iblandt en Deel af Befolkningen i Stæderne. Maaskee har det i enkelte Byer som f. Ex. Antiochia været mindre stærkt fremtrædende; i det Mindste vilde det ellers være paafaldende, at Julian i sit bekjendte satiriske Skrift *Misopogon*, som netop er rettet imod Antiochenerne, slet ikke berører deres syriske Herkomst og uægte helleniske Væsen; han synes tvertimod at opfatte dem som ægte Hellenere. Dette bekræftes ved *Lamprius Alexander Severus* c. 28, hvor man seer Antiochenerne bruge Ordet «Syrer» som et Skjældsord. Men i adskillige Stæder var det ikke saaledes. Allerede den baade af *Ammianus Marcellinus*³⁾ og af *Julian*⁴⁾ anførte Kjendsgjerning, at Stæderne her foruden deres græske Navn tillige havde et semitisk, taler derfor, og et vægtigt Vidnesbyrd foreligger for en enkelt vigtig Byes, *Palmyras* Vedkommende i de Indskrifter, der ere fundne her, og som vidne om, at Syrisk i denne Stad ikke blot har været de lavere Klassers Sprog, men ogsaa som Stadens officielle Sprog

¹⁾ 53de Brev. S. 581.

²⁾ See *Renan: Histoire générale des langues sémitiques* I. S. 284.

³⁾ XIV, 8.

⁴⁾ Den 2den Lovtale over *Constantius* S. 114 (Pariser Udgaven).

har indtaget en ligeberettiget Stilling ved Siden af Græsk. Det var ogsaa dette Sprog, hvori Keiserinde Zenobia tilskrev Aurelian, da han beleirede Staden, og Philosophen Longinus, der beklædte en fremragende Plads ved hendes Hof, klagede over Vanskeligheden ved at finde Mænd i Palmyra, der kunde afskrive græske Værker for ham. En vigtig Grund, til at de semitiske Elementer i disse Egne holdt sig med saamegen Styrke, laae i den stadige Forbindelse, hvori Befolkningen stod med de østligere og sydligere reent semitiske Stammer. En Deel af disse, de saakaldte Saracenere, lignede vistnok ganske Beduinerne i vore Dage¹⁾; men baade imod Øst og imod Syd var der ogsaa Folk, med hvem man drev levende Handel, og en saadan Forbindelse maatte blive en god Støtte for de oprindelige nationale Elementer.

I Romernes østligste Provinds, Mesopotamien, denne Landstrækning, der saa tidt gjordes dem stridig af Parthere og Persere, var Græskens Herredømme ulige svagere end i Syrien, og man kan med Grund betragte Euphrat som Østgrænsen for dens Udbredelse. Dermed være ingenlunde nægtet, at der baade er blevet talt og lært Græsk i Stæder Øst for denne Flod, og at der har været adskillige græske Elementer her; men deres Betydning har dog kun været underordnet. Det overordentlig ringe Antal græske Indskrifter, der er fundet i disse Egne, tyder derpaa, og man maa erindre, at de mesopotamiske Stæder vare Hovedsædet for den ret rige syriske Litteratur, der blomstrede i 4de og 5te Aarhundrede²⁾. Om flere af de Geistlige, der i 4de Aarhundrede spillede en Hovedrolle her, vides det, at de aldeles ikke forstode Græsk. Det gjælder baade om en Biskop Abraham i Carrhæ, hvis Levnet Theodoret har beskrevet³⁾, og om den berømte Kirkefader Ephraim Syrus⁴⁾.

Saaledes danner det Semitiske en virkelig Magt ved Siden af den græske Kultur, og skjøndt det for Øieblikket i de fleste Egne af det romerske Orienten med Hensyn til Kulturlivet var Græskens meget underordnet, saa kunde det dog ved gunstig Leilighed blive denne farlig nok. En saadan Leilighed kom

¹⁾ Ammianus Marcellinus XIV, 4.

²⁾ Cfr. Renan. I. I. S. 240 og 278.

³⁾ Religiosa Historia; Tillemont Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique XII, 409.

⁴⁾ Theodoretus Hist. eccl. IV, 29.

ved Arabernes Indfald i det 7de Aarhundrede. — Hvad der af andre Sprog kan anføres for de asiatiske Landes Vedkommende, er af ringe Betydning; kun fortjener det at anføres, hvad Hieronymus fortæller om Galaterne, der egentlig vare Kelter, som indvandrede i det 3die Aarhundrede før Christus, at de paa hans Tid endnu brugte det samme Sprog, der taltes i Egnen omkring Trier¹⁾. De havde altsaa midt imellem Asiater og Græker bevaret deres gamle Nationalitet.

Ligesom Græskens imod Øst i Mesopotamien tabte sig ligeoverfor de reent asiatiske Elementer, saaledes gjorde den det imod Syd i Arabien, skjøndt den strakte sine Forposter heelt ned langs Kysten af det røde Hav. Af større Betydning var dens Stilling Vest for det røde Hav, hvor den ikke blot i de første Aarhundreder af vor Æra havde slaaet Rod i Habessinien og Nubien, men hvor den navnlig i Ægyptens Hovedstad Alexandria havde et af de vigtigste Punkter for sin hele Kultur. I Ægypten vare imidlertid, naar man kom udenfor denne og et Par andre Byer, de gamle nationale Elementer Græskens overlegne; den ægyptiske Nationalitets Tyngdepunkt laae endnu i det Koptiske. Ligesom Ægypterne i gamle Dage havde udmærket sig ved deres Afsluttedhed ligeoverfor alt Fremmed, saaledes vare de heller ikke nu ansete for en omgængelig og hyggelig Nation. Om ingen Provindses Beboere er det saa almindeligt at finde skarpe og nedrivende Domme baade hos latinske og hos græske Forfattere²⁾, og selv i Alexandria havde den græske Kultur ikke bidraget til at gjøre Befolkningen blidere; i ingen af Keiserdømmets Stæder vare voldsomme Oprin saa almindelige³⁾, og navnlig synes religiøse Spørgsmaal her idelig at have vakt Uroligheder; Christne, Jøder og Hedninger kappedes om at vise Fanatisme.

Vil man med disse Hovedtræk af Nationalitetsforholdene i Romernes orientalske Lande sammenligne Forholdene i de vestlige Provindser, vil man see baade Lighed og Ulighed. Der er Lighed, forsaavidt man ogsaa her seer et enkelt Sprog, nemlig Latinen, spille Hovedrollen, men Ulighed, forsaavidt dette Sprog

¹⁾ Fortalen til Commentaren til Galaterbrevet, 2den Bog.

²⁾ See f. Ex. Trebellius Pollio vita Æmilliani; Eunapius vitæ philosophorum S. 42; Ammianus Marcellinus XXII, 16.

³⁾ Vopiscus vita Saturnini; Ammianus Marcellinus XXII, 11; Socrates Hist. eccl. VII, 13.

utvivlsomt vandt et mere ubestridt Herredømme, end det nogen-sinde lykkedes Græskén at vinde imod Øst. Medens dennes Omraade næppe udvidede sig stort i det 3die, 4de og 5te Aarhundrede, stillede det sig anderledes for Latinen, der netop i disse Aarhundreder i høj Grad fortsatte den Udvikling, den allerede tidligere stærkt havde begyndt paa de undervungne Nationaliteters Bekostning. Grunden til Latinens mere seirrige Fremtrængen, der bliver dobbelt paafaldende, naar man tænker paa, at Græskén havde havt flere Aarhundreder til at udbrede sig i, er vistnok tildeels ikke vanskelig at paavise. Den større Betydning, Latin havde som det officielle Sprog, har bidraget Meget dertil, og den langt stærkere Gjennemførelse af Provind-sialforfatningen, der tidlig fandt Sted i de vestlige Lande i Sam-menligning med i de østlige, har utvivlsomt ikke virket Lidet. Gamle Nationaleiendommeligheder holdt sig lettest i Landstræk-ninger, der længe fik Lov til at have deres egen Regering og kun stilledes i en ydre Afhængighed af Riget. Men en vigtig Grund laae vistnok ogsaa i, at Modsætningen imellem Semitisk og Græsk var langt større, end den var imellem Latinen og de fleste af de Sprog, der taltes hos de overvundne Folk imod Vest, f. Ex. hos Kelterne¹⁾. Faa Nationer have desuden havt en saad-an Seighed i at fastholde deres nedarvede Eiendommelighed som netop de semitiske Folk eller Ægypterne, og her var paa adskillige Steder en langt mere udviklet Kultur end hos Kelter eller Iberer, og som en Følge heraf maatte ogsaa Modstanden, der kunde gøres, blive langt større. I et af de Lande, der regnedes med til de vestlige, traf Latinen dog sammen med en væsentlig semitisk Nationalitet, nemlig i Provindsen Afrika og det tilgrændsende Land, Numidien; og det lykkedes den her at vinde en overordentlig Overmagt over den, maaskee stærkere end den, Græskén vandt i Syrien. Men der er Intet forunderligt heri. Den korte Afstand, der var imellem Afrika og Italien, og den store Produktrigdom, der i Oldtiden udmærkede denne Pro-vinds, fremkaldte et overordentlig stærkt Handelssamkvem med Italien og andre af de vestlige Middelhavslønde. Ingen Provinds havde den Betydning for Rom og Italien som Afrika. Man huske blot paa, at herfra kom det Korn, der brugtes til Roms Forsy-ning i de 3 Fjerdedele af Aaret. Under saadanne Forhold var Intet naturligere, end at der er bleven lagt en særegen Vægt

¹⁾ Hvad Ibererne angaaer, er deres Oprindelse neppe klar endnu.

paa at latinisere dette Land, og at Mange fra de vestlige Lande nedsatte sig hér, dels som Landeiendomsbesiddere, dels som Kjøbmænd. Hertil kommer, at Provindsen Afrikas Hovedstad, Carthago, var en ny By, da den var anlagt af Cæsar, og at Hovedmassen af Befolkningen i denne saaledes strax fra Begyndelsen sikkert har været af romersk Oprindelse. Den fremtræder stedse senere som en latinsk By, og den Stad, der i sin fordums Skikkelse kun havde aandet Fjendskab imod Rom, blev nu Hjemmet for latinsk Rhetorik og Videnskabelighed. Den hædredes med Navne som *«musa coelestis»* og *«camena togatorum»*¹⁾.

Men hvor stærkt fremtrædende den romerske Kultur end blev, ikke blot i Afrika, men ogsaa i det tilgrænsende Numidien, saaledes som de af Franskændene i Algier fundne talrige Mindesmærker og Indskrifter gjøre det indlysende, var det dog naturligt, at Rester af det gamle puniske Sprog og Kultur holdt sig længe. Ulpian, der levede i Begyndelsen af 3die Aarh., omtaler Punisk som et Sprog, hvori det var tilladt at affatte Bestemmelser om *«fideicommissa»*²⁾, og Steder hos Augustin vise, at det har været almindelig brugt som Almuesprog i Omegnen af hans Bispestad Hippo; han ansaa Kundskab hertil for nødvendig for den, der vilde være Geistlig i denne Egn³⁾. Men det var ikke ligestærkt udbredt allevegne; i det Mindste seer man Augustin i en Prædiken, han holdt i en af de afrikanske Byer, antyde, at Latinen her var mere almindelig forstaaet. Han foretrækker nemlig, da han vil benytte et gammelt punisk Ordsprog, at anføre det i latinsk Oversættelse, fordi, siger han, ikke Alle, der her ere tilstede, forstaae Punisk⁴⁾. De mauriske Stammer i Bjergene og Landets Indre have vistnok ganske staaet udenfor Paavirkning af Latinen, og det Samme har uden Tvivl gjældt den største Deel af Befolkningen i det vestligere Mauritanien. Kun i de enkelte Kyststæder er det rimeligt, at Latinen har havt Overmagten.

Forholdet stiller sig ganske anderledes, naar man gaaer over Strædet ved Herculesstøtterne til Spanien. Hvor stærkt

¹⁾ Apuleius Florid. IV, 20.

²⁾ Digesta XXXII, 1, 11.

³⁾ 84de og 209de Brev.

⁴⁾ 167de Prædiken.

dette Land blev romaniseret, hvor berømte Videnskabsmænd og Keisere der ere komne herfra, er saa bekjendt, at det kun behøver at antydes. Det Iberiske har sikkert holdt sig igjennem mange Træk, hvad Skikke og Folkecharakter angaaer, og man har med Rette paaviist tydelige Rester deraf endnu den Dag idag¹⁾; men man maa dog sige, at Folkets Nationalitet havde antaget en overveiende romaniseret Farve. Dermed kan det vel forenes, at Iberisk har holdt sig rundt omkring i Bjergerne; det baskiske Sprog danner endnu en Rest deraf.

Nord for Pyrenæerne feirede Latinen omtrent ligesaa store Triumpher som i Spanien. Ikke blot antog den Deel af den iberiske Stamme, der beboede det sydvestlige Gallien, det saakaldte Aquitanien, romersk Sprog og Kultur ligesom dens Stammefæller, S. for Pyrenæerne; men den store keltiske Stamme, der beboede de to Trediedele af Gallien, gjorde for største Delen det Samme. Dette skete netop i høi Grad i de sidste Par Aarhundreder af Oldtiden. Det er bekjendt nok, at latinske Studier med stor Iver dreves rundt omkring i de galliske Stæder, og at der forholdsviis kom en anseelig Mængde latinske Skribenter herfra, medens der kun er levnet nogle meget tarvelige Indskrifter og Formularer i Keltisk. Det er ogsaa en ret betegnende Kjendsgjerning²⁾, at kun ganske Enkelte iblandt de mere fremragende Mænd, der omtales hos det 5te Aarhundredes Skribenter, have Navne, som stamme fra Keltisk. Hvor stor Magt Latinen endog som Folkesprog havde faaet i 5te Aarh., derom har man et tydeligt Vidnesbyrd i den rige Litteratur af populære Opbyggelsesskrifter paa Latin, som i denne Tid er forfattet i Gallien. Det var ikke blot de Fornemmere, til hvem denne Litteratur vendte sig; nei, det var selve Befolkningens store Masse, som disse mange Prædikener gjorde Indtryk paa. Og hvilket Beviis paa det Samme foreligger ikke i den følgende Tids Sprogudviklings Historie? Hvorledes skulde de latinske Elementer i den Grad kunne have faaet Overvægt i det nyere Fransk i Sammenligning med det Keltiske, hvis ikke Latinen ogsaa som Folkesprog havde spillet Hovedrollen i den største Deel af Gallien?

Men dog ere ret mærkelige Træk bevarede af den Modstand, det Keltiske gjorde imod sin overlegne Modstander. Da den hellige Irenæus i Slutningen af 2det Aarhundrede prædikede

¹⁾ See Schiern: Europas Folkestammer; Afhandlingen om Ibererne.

²⁾ Fauriel: Histoire de la Gaule meridionale. 1, 368.

Christendommen i Lyon, saae han sig nødt til at benytte det keltiske Sprog i sine Prædikener¹⁾, og Ulpian nævner snart efter »lingua Gallicana» som et Sprog, hvori man kunde udfærdige Bestemmelser om fideicommissa²⁾. Navnlige har det Keltiske holdt sig længe i den nordlige Deel af Landet. De Rester af det gamle Sprog, der endnu den Dag idag findes i Bretagne, skyldes maaskee for Størstedelen senere Indvandring fra Wales; men denne Indvandring fandt netop for en stor Deel Sted, fordi Walliserne i Armorica traf den samme Nationalitet som i deres Hjem. Den tidligere anførte Yttring hos Hieronymus om Galaterne vidner om, at Keltisk paa hans Tid var Almuesproget i Egnen om Trier, og et vigtigt Sted i samme Retning findes hos den samtidige Kirkehistoriker Sulpicius Severus³⁾. Han indfører i en af sine Dialoger sig selv talende med et Par Munke om den hellige Martin af Tours. Idet den Ene af dem, der var fra den nordligere Deel af Gallien, vil fortælle nogle Træk om denne, beder han de Andre, der havde hjemme imod Syd i Aquitanien, om at undskylde det daarlige Latin, han taler; men En af dem svarer ham: »Tal da Keltisk eller, hvis Du heller vil, Gallisk, naar Du blot taler om Martin». Jeg skal slet ikke gaae ind paa det meget dunkle Spørgsmaal om den her antydede Forskjel paa Keltisk og Gallisk; men medens det, at Samtalen er begyndt paa Latin, vidner om, at dette var det almindelige Samtalesprog for Munkene fra det Sydlige af Landet, saa viser Stedet ligesaa klart, at det faldt Manden fra det nordlige Gallien vanskeligt at udtrykke sig deri. Det var ham i det Mindste et fremmed Sprog. Men ogsaa i Sydgallien holdt Keltisk paa sine Steder ret tappert Stand. Sidonius Apollinarius, der var født her og mest levede og virkede i Egnen om Lyon og i Auvergne, antyder, at selv Adelen lige indtil hans Tid havde havt en Forkjærlighed for det gamle Folkesprog. I et af sine Breve⁴⁾, hvori han holder en Lovtale over sin Svoger, den ridderlige Ecdicius, roser han denne, fordi han har faaet Egnens Adelsmænd til at »afkaste den keltiske Tales Skjæl»; han havde, fortæller han fremdeles, faaet dem til at blive

¹⁾ Første Bog af Skriftet adversus hæreses, præfatio: *Ὅθεν ἐπιζητήσιμος δὲ παρ' ἡμῶν τῶν ἐν Κελτοῖς διατριβόντων καὶ περὶ βάρβαρον διάλεκτον τὸ πλείστον ἀσχολουμένων, λόγων τέχνην.*

²⁾ Ulpian. l. l.

³⁾ 1ste Dialog. c. 27.   ⁴⁾ III, 3.

de andre romaniserede Lande var større og Forbindelsen altsaa mindre livlig, saaledes maatte Brittanniens afsides Beliggenhed i endnu højere Grad faae Betydning i denne Henseende. Den følgende Tid viser tilstrækkelig, hvor lidt fast Bund den romerske Kultur havde faaet i dette Land. Det Romerske forsvandt ganske i den Deel af Landet, som Angelsachserne bemægtigede sig, og de Britter, der frelste sig til Wales og Cornwallis, vare meget langt fra at paatrykke disse Egne noget romaniseret Præg.

I de romerske Landstrækninger Øst for Rhinen og Nord for Alperne synes det Romerske en Tid at have hersket med temmelig stor Overlegenhed. Stærke Militairkolonier have vistnok bidraget væsentlig dertil. Det forholdsviis betydelige Antal romerske Monumenter, der her ere fundne, vidne om den romerske Kulturs Styrke, og man kan ikke nægte, at man af et Skrift som Eugippius's Beskrivelse af den hellige Severinus's Virken i Noricum¹⁾ faaer Indtryk af, at By og Land her havde antaget et stærkt romersk Præg. Men dette Skrift viser ogsaa, hvor udsat denne Kultur var for at gaae til Grunde ved Barbarernes Indfald, og man kan see, at allerede, inden det endelige Fald indtaadte, havde Barbarerne trængt sig ind og boede selv i Stæderne Side om Side med de romaniserede Indbyggere. Det er utænkeligt, at den romerske Kultur under saadanne Forhold kan have havt noget friskt Liv.

Om selve Italien er det overflødigt at tale. Det maa naturligviis opfattes som et latinsk Land, selv om græske Elementer endnu gjorde sig gjældende i det Sydlige.

I.

Hvad Betydning havde nu de her skizzerede Nationalitetsforhold? Hvor stor Indflydelse de maatte faae for de senere Tiders Kulturforhold og Sprogformer, er et Spørgsmaal, hvorpaa vi aldeles ikke ville gaae ind. Vi ville her blot undersøge, om de fremkaldte Nationalitetsstemninger, der have havt nogen Betydning med Hensyn til selve den Datidens store aandelige Kamp og Statens politiske Forhold.

Naar man taler om Tidens store aandelige Kamp, veed Enhver, at der maa tænkes paa Christendommens Kamp med He-

¹⁾ Acta Sanctorum 8de Januar.

hedenskabet, en Kamp, som ingenlunde var afsluttet med den Forandring, der under Constantin den Store indtraadte i Statsmagtens Forhold til den nye Religion, men som fortsattes med flaarndakkethed igjennem det 4de og tildeels ogsaa — skjøndt mindre stærkt — i det 5te Aarh. Hedenskabet manglede vistnok sand Livskraft; men indgroede Vaner og Tidens hele Letfærdighed frembød dog umaadelige Hindringer for Christendommen.

Under denne Kamp vare Nationalitetsforholdene gunstige for Christendommen, forsaasidt denne paa en Tid, da der var to saa vidt bekjendte Sprog som det latinske og det græske, kunde udbredes langt lettere, end det havde været muligt, hvis den kun havde kunnet benytte sig af Sprog som Medium, der havde et snævert Omraade. Men Nationalitetsforholdene vare i en anden Henseende ikke gunstige. Det er utvivlsomt, at ved en vidt udbredt Nationalitet maae de nedarvede Eiendommeligheder let kunne frembyde en stærkere Modstand imod nye aandelige Kræfter, der ville omstyrte, hvad der hidtil har tilhørt en saadan Nationalitet, end den, der kan reises af mindre og derfor svagere Nationaliteter. Men Hedenskabet hørte netop med til de antike Nationaliteters Eiendommeligheder; det var paa saa mange Maader voxet sammen med Fortidens Historie, at hvad der søgte at omstyrte det, let kom til at saare den Pietet, hvormed Hedningen saae tilbage paa sine Forfædres Tid. Hvor let end et christent Folk i vore Dage veed at forene Erkjendelsen af Christendommens uendelige Fortrin med Kjærlighed til sine hedenske Oldtidsminder, saa kunde Muligheden af at forene slige Modsetninger for Mange vanskelig komme frem i selve den Tid, da Christendommen søgte at fortrænge Hedenskabet. Det var naturligt, at dettes Forkjæmpere for at forstærke Modstandskraften imod Christendommen stærkt fremhævede, hvorledes denne brød med Alt det, der havde gjort Forfædrene store og skabt den Kultur, som man var stolt af at tilhøre.

Overalt, hvor en Befolkning under en Kamp imod noget Nyt holder fast ved, hvad der igjennem lange Tider har tilhørt den og derved ligesom er gaaet over i dens Kjød og Blod, kan man sige, at en Nationalfølelse gjør sig gjældende hos den. Dette kan tidt skee, uden at den har en klar Bevidsthed om det Gamles nationale Betydning, saa at den blot holder fast derved af Vane og en Ubevægelighed i Aanden; men selv om Nationalfølelsen saaledes er skjult, er den dog tilstede. Af en saadan

Natur har sikkert den Modstand været, der mange Steder er bleven reist imod Christendommen, idet man har havt ondt ved at opgive gamle, hedenske Skikke; man syntes, at man burde gjøre, hvad Forfædrene havde gjort. Navnlig var det naturligt at træffe Exempler herpaa hos Landbefolkningen, da den, som staaende den aandelige Bevægelses Midtpunkter mere fjernt, af Naturen i det Hele er saa tilbøielig til at overholde »mos majorum«.

Utvivlsomt have ogsaa andre Nationaliteter end den latinske og den græske gjort sig gjældende igjennem den Modstand, der paa denne Maade mødte Christendommen. Man seer den hellige Martin paa en af sine Missionsreiser i Gallien et Sted omstyrte en spids Steen, der med Iver dyrkedes af Landbefolkningen, og som utvivlsomt har tilhørt Druidernes Religion¹⁾. Den galliske Digter Ausonius i 4de Aarh. omtaler Mænd som tilhørende Druideslægter²⁾, og lige indtil 7de Aarh. skal der i det afsides Bretagne have holdt sig Spor af Druidernes Gudsdyrkelse³⁾. Her gjør altsaa et keltisk Moment sig gjældende, og paa samme Maade kan man efterspore gamle nationale afrikanske Elementer ved Siden af det romersk-græske Hedenskab i Afrika⁴⁾, for ikke at tale om Ægypten, hvor den gamle nationale Gudsdyrkelse havde holdt sig med en forbausende Styrke igjennem Tiderne.

Men disse Momenter maae betragtes som forsvindende i Sammenligning med, hvad der viser sig ved en Betragtning af selve det græsk-romerske Hedenskab. Dette havde nemlig ligesom opslugt i sig de forskjellige polytheistiske Religioner i Rigets Provindser. Mangen Gudsdyrkelse, som oprindelig var eienommeligg for en enkelt By eller en enkelt Folkestamme, var bleven optaget i den store Gudekreds, som den romerske Polytheisme dannede. Den persiske Mithras, den saakaldte Dea Syra og den karthaginiensiske Astarte stode her Side om Side med Jupiter, Diana eller Janus. Det er vel langt fra, at de tallose Guder og Gudinder, hvormed det store Pantheon var fyldt, dyrkedes allevegne eller ligemeget paa de forskjellige Steder. De enkelte Egne havde tidt hver sin Hovedguddom, og mange

¹⁾ See Sulp. Severus 3die Dial, c. 8.

²⁾ S. 86 og 92 (editio Bipontina).

³⁾ See Beugnot: Histoire de la destruction du paganisme en occident vol II, S. 150. Jævnfør L. A. Rothe: Om Druidernes deres Væsen og Lære, Kjøbenhavn 1828. 4.

⁴⁾ Augustins 17de Brev.

Steder gjorde der sig Eiendommeligheder gjældende i Dyrkelsen af en saadan. Kirken indsaae, hvor vigtigt det var for den at erstatte det Savn, som Opgivelsen af en saadan national Kultus let frembragte, og det var et meget klogt Middel, den anvendte, da den lod Martyrernes Dyrkelse træde i dens Sted. Hver Egn fik nu sin Nationalmartyr, som den før havde havt sin Nationalgud. Augustin, der i og for sig næppe tillagde Nationalitetsfølelsen nogen høiere Betydning, driller netop en Hedning ved at bebreide ham, at han har saa lidt Nationalfølelse, at han kan forarges over at see de afrikanske Christne vise Ærefrygt for en Martyr af punisk Æt. En Afrikaner burde mindst haane afrikanske Navne¹⁾.

Den Modstand, der fra den store Mængdes Side reistes imod Christendommen som stridende imod gammel Skik²⁾, fandt noget Tilsvarende paa Samfundets høiere Trin, dels igjennem det fornemme Aristokrati, dels gjennem den lærde, filosofisk og rhetorisk dannede Verden. Netop i den Modstand, disse Klasser reiste, lader Nationalfølelsens Betydning sig med stor Bestemthed paavise som en vigtig Faktor. De to Klasser, der her ere nævnte, vare naturligviis spredte over hele Riget; men det er dog sikkert, at den ene af dem, Aristokratiet, havde sit Hovedsæde imod Vest, ligesom den anden, den lærde Verden, havde sit imod Øst. Modstanden imod Christendommen har derfor en forskjellig Hovedretning i de to Hoveddele af den romerske Verden.

Aristokratiet havde i denne Tid, saaledes som Rigets despotiske Forfatning gjorde det naturligt, en stærkt bureaukratisk Charakteer; men skjøndt Keiserens ydmyge Tjener følte det sig dog som Eiermand til stolte Traditioner. Keiserdømmet havde vistnok tidt været Aristokratiet ugunstigt, thi Mistænkelighed og Skinsyge havde under Fyrster som Tiberius og Nero ryddet forfærdeligt op imellem de gamle Adelsslægter; mange nye Familier vare komne til at spille en fremragende Rolle; Provindserne, og det baade de vestlige og østlige, havde givet mange Medlemmer til det; men Traaden var dog ikke bleven brudt, og det var med inderlig Stolthed og Glæde, at man i 5te Aarh. bildte sig ind at kunne paavise sin Oprindelse fra Familier som Scipionerne eller Metellerne eller endog regnede sin Herkomst

¹⁾ 17de Brev c. 2.

²⁾ Sammenlign Lactantius: Institutiones divinæ I. II, c. 7.

ned fra Aeneas. Dette Aristokrati følte sig mere end nogen anden Stand i Riget som Arving til de glimrende Minder om Scipios, Cæsars eller Trajans Seire; det havde igjennem hele Keisertiden havt Betydning som den Stand, hvorfra Konsuler, Prætoriepræfekter og Statholdere væsentlig udtoges, og medens den største Deel af Rigets Befolkning stedse sank dybere og dybere i Armod, havde dog mange af Aristokratiets Medlemmer havt Leilighed til at samle sig Rigdomme, og kunde endnu træde op med en Glands, der ikke stod langt tilbage for den Overdaadighed, hvorpaa Republikens sidste Tid og Begyndelsen af Keisertiden havde viist saamange Exempler. Men Standsstoltheden bragte Aristokratiet til særlig at vende Tanken tilbage til de gamle Dage, da Konsulerne havde ført Fædrelandets Hære til Seir, og da Senatet med klippefast Ro havde modstaaet Pyrrhus's og Hannibals Angreb. Macrobius lader med Rette et Medlem af dette Aristokrati sige: Hvis vi have nogen Viisdom, bør vi stedse tilbøde Fortiden¹⁾. Den Enkelte, der nu følte sig som hørende til denne Adel, tænkte kun sjælden paa, hvilket Land han egentlig var fra, og selv om Spanien eller Gallien maaskee var hans Stammeland, følte han sig dog som Romer stolt over de Seire, der fordum havde bragt hans Fædreland under Roms Herredømme. Ingen saae bedre end Keiserne, hvor stor Betydning de gamle Minder havde, og det særlig i deres Øine, der stode paa en fremragende Plads i Samsundet. Det var dette, der fra Begyndelsen af Keisertiden havde fremkaldt den hele forsigtige Politik, hvorefter de paa samme Tid, som de Virkeligheden udøvede et fuldstændigt Despoti, vedbleve at lade saamange gamle Former som muligt bestaae. Det var det Samme, der selv efterat Diocletian og Constantin havde givet Riget en Forfatning, som ganske anderledes fjernede sig fra den gamle Ordning, dog havde bragt dem til endnu at bevare Konsulat og Prætur og endnu stedse at lade Senatet holde sine Forsamlinger i Rom. Vistnok var dette om muligt et endnu tommere Skin, end det havde været i den tidligere Keisertid; Konsuler og Prætorer havde kun bekostelige Lege at holde, og Senatet var Intet mere end et Kommunalraad; men dog var ingen Ære saa stor som den at være Konsul, og man følte sig sat tilbage i gamle Dage, naar man saae Konsuler, iførte den palmeprydede Toga, iagttage Ceremonierne fra fordums Tid paa

¹⁾ Saturnalia III, 14 (ed. Jani).

Capitolium, eller naar man saae Senatorerne i deres værdige Dragt forsamles i Raadhuset. Ja Keiserne selv vragede ikke at smykke sig med det tomme Konsulnavn og hørte med Rø paa, at deres Konsulværdighed i Festtaler hævedes paa deres Keiser-værdigheds Bekostning.

Det var dette Aristokrati, der var den væsentlige Bærer for Hedenskabet i de vestlige Lande. Men dyb religiøs Overbeviisning og Nidkjerhed maa man ikke vente at finde hos det. Hvor lidt det var Tilfældet, viser den Mands Skrifter, som i Slutningen af 4de Aarhundrede var dets betydeligste Mand, nemlig den bekendte Symmachus, der en Tid var Præfekt i Rom. Medens hans Breve vidne om, at han selv var en ivrig Hedning, for hvem det var det Vigtigste af Alt at udføre de Pligter, der paahvilede ham som Pontifex, hvem det i høi Grad ængstede, naar der indtraf et ulykkeligt Jærtegn, og man først ved det 8de Offerdyr, der blev slagtet, kunde faae Jupiter til at give et gunstigt Varsel, eller ikke engang ved det 11te kunde faae Fortuna til at vise sig naadig¹⁾, saa indeholde de paa den anden Side jævnlig Klager over Mangel paa Iver hos hans hedenske Omgivelser. Selv de, der skulde gaae i Spidsen for en samvittighedsfuld Udøvelse af de religiøse Pligter, svigtede idelig. Snart klager han over, at Præsterne saa tidt viste sig skjødesløse²⁾, snart over at en Vestalinde havde brudt sit Kydskhedsløfte³⁾, snart advarer han en Vestalinde imod at forlade sin Offertjeneste⁴⁾, inden hendes Løftes Tid var forbi. En anden Gang taler han med Harme om, at man vil tillade Vestalinderne at opstille en Statue til Ære for en Mand, en Ære, der ikke var bleven viist selve Numa eller Metellus eller nogen pontifex maximus i den tidligere Tid⁵⁾. Saa ivrigt det hedenske Parti kunde være, naar det gjaldt om at overholde Hedenskabets ydre Værdighed ligeoverfor Christendommen og modarbejde denne, saa lidt var det nidkjært for i det Enkelte at vise den Iver, som kun en stærk religiøs Trang kunde fremkalde. Det var ikke nogen saadan Følelse, der holdt dets Medlemmer tilbage i Hedenskabet, men dels den nedarvede Glands ved Feater, Of-

¹⁾ Første Bog, 43de Brev.

²⁾ Første Bog, 45de Brev.

³⁾ 9de Bog, 118de og 119de Brev.

⁴⁾ 9de Bog, 99de Brev.

⁵⁾ 2den Bog, 36te Brev.

fringer og Præstetitler, dels gamle historiske Minder, der bragte dem til idelig at fordybe sig i Fortiden.

Jo mere man nemlig gjorde dette, desto mere fordybede man sig ogsaa i Hedenskabet; man følte, at det var dette, der havde seet Staten i dens frodige Væxt og dens modnede, vældige Kraft. Under Auspicierne vare de store Seire blevne vundne, og under Hymner til Guderne var Festtoget ved Triumpherne draget frem ad den hellige Vei; det var, sagde man, den gamle Gudsdyrkelse, der havde lagt Verden for Roms Fødder, det var den, der havde drevet Hannibal tilbage fra Stadens Mure og jaget de senoniske Galler bort fra Capitolium. Hvor ussel var ikke Nutiden, da Christendommen herskede, da »det at svigte Altrene var et Middel til at vinde Keisernes Gunst«¹⁾, i Sammenligning hermed; nu saae man kun Svækkelse rundt omkring i Riget; Gudernes gamle Gunst var borte. Og ligesom de vestlige Landes Embedsadel, fra hvor forskellige Egne den end oprindeligt stammede, dog betragtede sig som een, som romersk og intet Andet end romersk, saaledes lagde man ingen Vægt paa, at den romerske Gudekreds havde optaget Guder fra de meest forskellige Lande, den var voxet efterhaanden, og den betragtedes paa en lignende Maade som udpræget romersk. »Hører den romerske Religion ikke med til de romerske Rettigheder«, spurgte derfor Symmachus Keiser Valentinian den Anden²⁾.

Midtpunktet for den sværmeriske Beundring, som den svundne, hedenske Tid var Gjenstand for, dannede naturlig Rom. Fra den var Alt gaaet ud, og til den havde Fortidens Glands været knyttet. Den hele Stat havde længe paa en Maade været koncentreret i den, ikke blot i Statens første Tid, men ogsaa i Republikens Storhedsperiode, da de fulde Borgerrettigheder dengang i Virkeligheden ikke lode sig udøve udenfor Roms Mure. Men selv i Keisertiden, da dette forandrede sig, da Rom blot blev Rigets Hovedstad, indtil den omsider ogsaa maatte afstaae sin Værdighed som Keisernes Regeringssæde til det nye Rom i Østen eller til andre Stæder som Nicomedia, Milano og Trier, selv da var dens høie Anseelse, man kunde gjerne sige som Rigets hellige Midtpunkt, ikke forsvunden. Saavidt den romerske Borgerret udbredtes, mindedes man ved den og ved Romernavnet, som nu

¹⁾ Symmachus Breve, 1ste Bog, 45de Brev.

²⁾ 10de Bog, 54de Brev.

Enhver kunde bære, om, at det var Rom, der havde skabt det mægtige Riges Storhed. De fordum retsløse Provindsboere saae nu hyppig i Rom ikke den strenge Herskerinde, hvis Aag tidligere havde hvilet tungt paa dem, men snarere den fælles Moderstad, der havde optaget Alle i sit Skjød. De Udtryk, hvori der taltes til dens Ære, vare saa stærke, som vel kan tænkes. Paa Mønter, Indskrifter og hos Forfattere kaldtes den snart den kongelige Stad, snart den hellige eller den evige¹⁾; Spanieren Seneca havde sagt om den, at den ligesom var Alles Fædrestad²⁾, Boeoteren Plutarch priste dens Herredømme som det, Lykken og Dyden havde skabt, og som det, der skulde være Folkene et sikkert Anker imod Tidernes Storme³⁾, den asiatiske Græker Aristides sagde, at den havde erobret Verden for at underlægge denne Retfærdighedens Rige, og at den mere var Menne-skeslægtens Moder end Herskerinde⁴⁾. Denne Ærefrygt for Rom steg paa en Tid, da Polytheismen saa villig udvidede den gamle Gudekreds for at optage nye Guddomme, let til en formelig Dyrkelse; Rom blev gjort til en Gudinde og havde sine Templer allevegne. Fra først af var det Grækere, der havde gjort Begyndelsen hermed ligesom med Tilbedelsen af Keiserne; thi allerede i Begyndelsen af 2det Aarh. før Chr. havde Smyrna bygget et Tempel for denne nye Gudinde⁵⁾. Men dette blev endnu en Tid temmelig enestaaende, og her havde næppe nogen anden Følelse været ledende end Lysten til at smigre for det seirrige Folk. Det var først fra Keisertiden, at den nye Gudsdyrkelse blev almindelig, og dels hædredes Rom paa Indskrifter og Mønter med Gudindenavnet, dels opførtes der rundt omkring i Provindserne Templer for den, og egne Præster udnævntes til at besørge Offringerne⁶⁾.

Lovprisningen af Rom og den stærke Fremhæven af dens verdenshistoriske Mission naaede dog maaskee sit høieste Punkt

¹⁾ See Spanheim: *De usu et præstantia nummorum* (Amsterdam: 1671 Quart) S. 687 og 414. Fremdeles Orelli *inscript.* Lat. 2, 4, 52, 249, 1221, 1762, 1799, 2284, 2285, 3691, 6183, 6904. Gjentagne Gange hos Ammian Marcell.; den kaldtes *urbs sacratissima* hos ham XXVII, 3.

²⁾ *Consolatio ad Helviam* c. 6.

³⁾ *Afhdl. περί της 'Ρωμαίων τύχης* Beg.

⁴⁾ *Talen ἐνχαῖμιον 'Ρώμης*.

⁵⁾ Tac. *Annales* IV, 56.

⁶⁾ See Spanheim l. l. S. 415 og Orelli *inscr.* Lat. 155, 488, 606, 732, 1799, 1800, 3674, 5211, 7172, 7174, 5964.

i det sidste Aarhundrede, inden det vestromerske Rige gik til Grunde. Iblandt den christne Kirkes Ordførere i denne Tid var det rigtignok almindeligt at see med Ro paa Rigets ydre Skjæbne, og Polemiken mod Hedningerne og disses Forgudelse af Rom bragte tidt Kirkesfædrene til i Rom mere at see et hedensk Sodoma end en Stad, for hvis Fortids Minder man burde have Pietet; Rom var *«caput superstitionis»*. Men dog har i det Mindste een af de bekjendte christne Forfattere fra denne Tid, den spanske Digter Prudentius i sit polemiske Digt imod Symmachus paa en mærkelig Maade viist, hvorledes ogsaa den Christne kunde føle sig patriotisk og nationalt bevæget ved Tanken om Rom. Han besynger i ligesaa stærke Toner som nogen hedensk Forfatter dens Mission som forenende de barbariske Folk under sit Herredømme for at gjøre Ende paa Raahed og Fjendskab, og han varslar den en straalende Fremtid som den, hvis Opgave det nu er at gennemføre Christendommens Seir allevegne. Dog Prudentius hører til Undtagelserne iblandt de christne Forfattere. For at høre Lov og Priis over Rom maa man ellers i det 5te Aarh. gaae til Hedningerne; den var det Sidste, de sang om og tilbade med nogen virkelig Følelse. Nu da det med hvert Aar syntes at lakke stærkere og stærkere imod Enden af dens Selvstændighed, endsige dens Verdensherredømme, nu var det, ligesom man med dobbelt Iver klamrede sig fast ved Tanken om, at den havde samlet Folkene under sit Herredømme, og man saa i Resterne af dens Glands og Skjønhed ligesom det ydre Billede deraf. Digteren Claudian sang i det første Aarti af 5te Aarh. om Kjæmpestaden «der hæver sig høiere end alt Andet paa Jorden op imod Ætheren, hvis Skjønhed ikke Hjertet, og hvis Roes ikke Tanken kan fatte, der lader sine Bygninger kneise op imod Stjernerne, med hvis Glands de kappes ved det straalende Metal, der paa sine syv Høie er et Billede af Olympen, Vaabnenes og Lovenes Moder, der udbreder sit Herredømme over Alle og har grundet den ypperste Ret. Den er det, som født med snævre Grændser har stræbt frem imod Østens og Vestens Himmelegn og fra sit ringe Hjem har udbredt sine Arme, saavidt Solen naaer. . . . Den er det, der ene har optaget de Overvundne i sit Skjød, og som en Moder, ikke som en Herskerinde, har skjænket Menneskeslægten et fælles Navn, som har givet dem Borgernavnet, hvem den betvang, og sammenknyttet det fjernt Adskilte ved Kjær-

«lighedens Baand. . . . Den skyldte vi, at vi Alle ere eet Folk, og aldrig skal der være Grændse for det romerske Rige»¹⁾.

Da Claudian sang saaledes, stod Rom selv endnu urørt af Barbarernes Angreb; men kort Tid gik, inden den kom til at see Goterne som Herrer indenfor sine egne Mure. Den var nu ikke længere den uovervundne Stad, og man skulde troe, at dens Guddomsry var opløst til et Intet. Men selv da lød Sangen herom saa stærkt som nogensinde, ja maaskee stærkere, end den før havde lydt. «Hør mig», udbryder Claudians Efterfølger paa det romerske Parnas, Galleren Rutilius Numatianus²⁾, «Du din Verdens skønneste Dronning, Du Rom, der har faaet Plads paa den stjernedækkede Himmel, hør mig, Du Guders og Menneskers Moder. I dine Templer ere vi Himlen nær; Dig besyngte vi, og Dig ville vi synge om, saalænge Skjæbnen tillader det.» Ganske som Claudian synger Digteren derpaa om Roms vidtstrakte Herredømme, og som denne udbryder han: «Du har skabt eet Fædreland for de forskellige Folk, det har været til Held for de Uretfærdige at betvinges under dit Herredømme, og idet Du skjænker de Overvundne Deel i din Ret, har Du gjort det til en By, som før var en Verden.» Den samme Tone kommer frem overalt, hvor han taler om Rom; hans Fødder forlade kun nødig dens hellige Tærskel; han priser dem lykkelige, der have været værdige til at blive fødte paa den lykkelige Jordbund; og Bygningerne, der her hæve sig som Seirsminder, siger han, ere talrige som Stjernerne paa Himlen. Ja skjøndt det under al denne Begeistring maatte være trykkende at tænke paa Goterne Indtagelse af Rom faa Aar forveien, en Begivenhed, der klarest af Alt kunde vise det Tomme i al Phantasieren om nogen Verdensmagt for Rom mere, saa skræmmer det dog ikke Digteren, det er dog hans sikre Haab, at Rom vil reise sig seirrig og knuse Goterne, som den havde knuust Brennus, Pyrrhus og Hannibal³⁾. Uden Tvivl er der i disse stærke Udmalinger nok af tom Rhetorik og Floskler, saaledes som i al Tidens Poesi; men Ingen kan tage Feil af Grundstemningen heri, Ingen kan tvivle om, at Rutilius nærede den varmeste Begeistring for Rom. Denne Stad var for Vesterlandenes hedenske Patrioter ganske det Samme, som den i vore Dage har været for patrio-

¹⁾ De consulatu Stilichonis 3die Bog 130—160.

²⁾ De reditu suo v. 47 ff.

³⁾ Smstds v. 115 ff.

tiske Italianere; men for den Tid klædte Patriotismen sig naturligt i den hedenske Gudsdyrkelses Klædebon. Man maa i det Hele ingenlunde stille Tilbedelsen af Rom, saaledes som den nu i lange Tider havde fundet Sted, i Klasse med den tomme Keisertilbedelse. Der laae hos Mange en stærk Følelse bag ved den; thi Roms Apotheose var i Virkeligheden ikke Andet end en Apotheose af selve det romerske Folk. Rigets græske Undersaatter, der for Størstedelen havde vanskeligt ved ret at føle sig som Romere, tænkte vistnok, naar de satte Indskrifter eller opførte Templer for Gudinden Rom, tidt næppe paa Andet end paa at hylde den vældige Magt, der havde under- tvunget Verden; men dette gjaldt ikke om de vestlige Landes Folk, der med det latinske Sprog stærkere havde inddrukket Romerfølelsen. Ikke Faa hos dem saae i Rom ligesom et Billed af Romerfolkets, af deres egen Storhed. Maaskee følte mangan Romer sig knuget under Keisermagtens Vælde, og vistnok var der frisindede Mænd, hvem det harmede at see Keiserne blive hilsede som Guder og sig selv nødte til at hilse dem saaledes; men det var dem da en Trøst at kunne ære Rom med det samme Guddomsnavn, den var dog en Gudinde, som vedblev at herske paa Jorden, medens de »guddommelige» og »evige» Keisere vexlede som det Ubestandigste af Alt, og hendes Glands og Ære var i Virkeligheden deres egen. Roms Apotheose var det høieste Udtryk for den nationale Følelse.

Intet var altsaa naturligere, end at Rom maatte blive Midtpunktet og Hovedsædet for det Aristokrati i Vesterlandene, der i 4de og 5te Aarh. var Anfører for hele dette Hedenskab, som knyttede sig til de gamle Minder og Nationalitetsfølelsen. Ligesom Ærefrygten for Rom var gaaet over til en guddommelig Tilbedelse og derved var bleven fuldstændig hedensk, saaledes føltes ei heller noget Sted den nære Forbindelse imellem Hedenskabet og den nationale Følelse mere levende end her; thi den hele By stod endnu i det 4de Aarhundrede med sine talrige Templer, sin hellige Vei og sine Triumphbuer som et storartet Mindesmærke fra den hedenske Tid. Vistnok havde Christendommen tilkjæmpet sig et fast Fodfæste her¹⁾; den havde ikke

¹⁾ Herom vidner Ammians Fortælling om, at Constantius hemmelig lod Biskop Liberius føre bort fra Byen for ikke at vække Uroligheder, naar det skete aabenlyst, (XV, 7) og hans Fortælling om de to Geistlige, der gjorde hinanden Bispeværdigheden stridig og derved vakte et farligt Røre i Staden (XXVII, 3).

vundet faa Tilhængere i Middelklassen og hos en Deel af Almue, og den Tid nærmede sig, da den romerske Biskop skulde bringe Rom til paa Kirkens Enemærker at spille en ligesaa stor Rolle som den, den nu næsten havde spillet til Ende i den hedenske Oldtids Historie. Men endnu i det 4de Aarh. var det langt fra, at Christendommen havde vundet Overmagten indenfor Byens Mure, og endnu mindre havde den igjennem Monumenter paa trykket den et Præg, der opveiede de hedenske Rester. At Tidens Tand og forfærdelige Ildebrande havde lagt mangan hedensk Helligdom fra ældre Tid i Gruus, havde heller ikke gjen-nemgribende Betydning; der var nok tilbage til at give et Indtryk af den Storhed, der her havde udfoldet sig. Man gjør sig vanskelig nu en Forestilling om det Syn, det maa have været, da talrige Templer endnu krandsede Høiene, medens mægtige Forsamlingsbygninger, Helligdomme af den meest forskjelligte Størrelse, Triumphbuer, tallose Billedstøtter og kolossale Theatre opfyldte de offentlige Pladser, og medens milelange, murede Vandlebninger som kæmpemæssige Arme strakte sig fra Stadens Mure til alle Sider hen over den vidtstrakte Slette, der omgav Byen. Hvad der i vore Dage er tilbage, kan ikke give mere end en Anelse derom. Selv Keisere, der betragtede Hedenskabet med mistænksomme Øine og derfor i det Hele kun havde liden Følelse for Rom, kunde ikke afholde sig fra at vise en levende Ærefrygt for Byens mægtige Mindesmærker. Ammianus Marcellinus's Fortælling om Keiser Constantius's Ophold i Rom (XVI, 10) viser det. Denne Fyrste, der i sine Love udtalte sit Had til Hedenskabet som «en afskyelig Overtro», viste endog Beundring for Roms hedenske Templer, og han forlod ikke Byen, uden at han besluttede endnu at føie en ny Prydelse til dem, den allerede iforveien havde, ved at lade en Obelisk opreise paa circus maximus. Men hvilke Følelser maatte Rom da ikke fremkalde hos den, der endnu vilde hævde den gamle nationale Gudsdyrkelse? Der var Mindesmærker nok, som paa een-gang satte hans religiøse Ærefrygt og hans Nationalfølelse i Bevægelse. Han saa endnu Jupiter Capitolinus's Tempel kneise paa Capitolium, og var det end ikke den samme Bygning, der havde staaet her i gamle Dage — thi 3 Gange var Templet blevet bygget op fra Grunden af — saa var dog Pladsen, det stod paa, stedse den samme; det var den samme Gudsdyrkelse, der her havde fundet Sted igjennem de mange Aarhundreder, og Betragteren kunde see en Række Minder gaae forbi

Tanken, der fortalte om, hvorledes dette Tempel havde været Statens Hovedhelligdom i al dens blomstrende Tid. Vendte han saa Øiet herfra til den capitolinske Høis bratte Skrænter, randt det ham i Tanke, at Gallerne her fordum havde vovet deres farlige Angreb, men at Junos hellige Gjæs havde frelst Staten. Ved Foden af Capitolium saae han endnu Concordias Tempel, der ligesom Jupiter Capitolinus's var en Bygning fra Keisertiden, men ogsaa ligesom dette en Fornyelse af en ældre Bygning, af hiint Tempel, som Camillus havde bygget til Minde om Enighedens Oprettelse imellem Patricier og Plebeier, den samme Bygning, hvori vigtige Senatsmøder tidt vare blevne holdte. Ikke langt derfra hævede sig det gamle Tempel for Janus Geminus, hiint forunderlige Mindesmærke om Romerfolkets talløse og seirrige Kampe, hvis Porte kun to Gange havde været lukkede før end Keisertiden. Ved Foden af Palatinerbjerget og stødende op til Forum laae Castors og Pollux's Tempel, en Bygning, hvis første Anlæg pegede tilbage til Slaget ved Regillersøen, det berømte Slag, der befæstede den unge Frihed efter Kongefamiliens Fordrivelse. Paa Quirinalerbjerget laae endnu et Capitolium, et Tempel for Jupiter, Juno og Minerva, der skulde være grundlagt paa Numas Tid; tæt ved saae man Quirinustemplet, et Mindesmærke om Romerstatens forgudede Stifter; og imellem Quirinalerbjerget og Forum strakte sig hele Rækken af de glimrende Keiserforaer med deres Templer for Venus Genitrix, Cæsars og Augusts Stammemoder, for Mars ultor, Romulus's Fader, og for den forgudede Trajan, Keisertidens meest glimrende Erobrer. Overalt mødte Øiet Bygninger og andre Mindesmærker, der kunde sætte den nationale romerske Følelse i den stærkeste Bevægelse, og tillige vakte en levende Forestilling om, i hvor nær Forbindelse Romerfolkets Storhed stod med Hedenskabet, at det var dette, som den skyldtes. Ikke blot en Betragtning af de svundne Tiders Historie fristede til denne Mening; i selve Rom, saaledes som Staden endnu stod, meente man at have et storartet Mindesmærke derom, og hvad man ellers søgte at mane frem for Tanken, saae man her ligesom for sine Øine.

Ikke faa ere da ogsaa de Beviser, som det stærke hedenske Parti i Rom med Aristokratiet i Spidsen gav i det 4de Aarh. paa sin Tilværelse og sin Modbydelighed for den fremtrængende Christendom. Det var Kjærligheden til Hedenskabet, der bragte Senaet til paa Triumphbuen, som det lod opreise for Constantin den Store, at omtale dennes Seir som en Naade af den store og gode Ju-

piter¹⁾, og det var den, der senere bidrog væsentlig til, at Constantin den Store følte sig ubehagelig tilmode i Rom, og som blev en Grund med, til at han besluttede at give Riget en ny Hovedstad i Byzants. I de nærmest følgende 50 Aar var der ingen Grund, til at Forholdene skulde forandre sig synderlig i Rom. Man saae sjælden Noget her til Keiserne, og det romerske Aristokrati kunde uforstyrret hengive sig til gamle Drømmerier og smykke sig med de nedarvede Præstetitler, som dets Forfædre havde baaret ved; Siden af de høie Embedstitler i Staten. Begunstigedes end de Christne maaskee ved Embeds-udnævnelser, var der dog Intet iveien for, at ogsaa Hedninger kunde opnaae Embeder og høi Rang i Staten, og i det romerske Senat dannede de et overveiende Fleertal. Dette Aristokrati søgte i Rom og rundt om i Provindserne med stor Iver at gjøre, hvad det kunde, for Hedenskabet. Det saae i Legene, skjøndt disse vistnok tidt bragte dem, der maatte bekoste dem, til Bettelstaven, et virksomt Middel til at drage talrige hedenske Minder og Skikke frem for den store Mængde, og det søgte med Iver at overholde de gamle hedenske Former. Endnu stedse stod Victorias Statue i Senatet, og ved ethvert Møde ofredes der Røgelse paa Altret ved hendes Fod; endnu kunde man see Konsuler tiltræde deres Embede paa gammel Viis med at begive sig i festligt Optog til Jupiter Capitolinus's Tempel og der forrette Bøn og Offring til Guden; endnu stedse hilste man Keiserne, selv om de vare Christne, med Pontifex maximus Titlen og satte dem efter deres Død iblandt Guderne. Det skulde see ud, som om Intet var forandret, ikke engang, hvad Keisernes Religion angik. Den græske Rhetor Themistius priste derfor med Rette i en Tale, han under Gratians Regering holdt i det romerske Senat, den hedenske Holdning, han saae det indtage. «Rom, siger han, den udmærkede og hellige By, er et Hav af Skjønhed, umaalelig og større, end man kan sige det. Jeg seer her hellige og guddommelige Love herske, ved hvilke Numa har knyttet denne By til Himlen. Takket være Eder, I lykkelige Dødelige, have Guderne endnu ikke forladt Jorden. Det er Eder, som indtil denne Dag have kjæmpet for, at Menne-

¹⁾ Nyere Undersøgelser over Indskriften paa denne Triumphbue have viist, at der har staaet: *nutu Jovis optimi maximi*, men at dette siden er blevet forandret til de Ord, man nu læser der: *instinctu divinitatis*. See derom Burchardt: Die Zeit Constantin des Groszen. Side 363.

«skene ikke ganske skulle være forladte af de Udødelige.» Det aristokratiske hedenske Parti dannede en virksom Klique, der holdt skarpt Øie med hinanden indbyrdes, og den, der vovede at gaae over til Christendommen, var vis paa derved at bryde for stedse med sine Standsfæller. Den umaadelige Forbittrelse, en af Datidens berømteste Rhetorer, Victorinus, der som «clarissimus» hørte med til Aristokratiet, vakte imod sig ved at antage Christendommen, viser dette klart. Augustin, som fortæller herom, siger netop i den Anledning om Adelen, at den var Hovedsædet for Hedenskabet i Rom, og at den ganske var opfyldt af Iver for Ugudelighed¹⁾.

Men efterat Adelen uforstyrret havde kunnet følge sine hedenske Tilbøieligheder igjennem omtrent 50 Aar, begyndte det at see farligere ud for den, da Keiser Gratian i Aaret 382 aabent brød med det officielle romerske Hedenskab og begyndte at gaae dets Religionsfrihed alvorlig paa Klingen. Ja snart efter forbød Theodosius den Store al hedensk Gudsdyrkelse. Det var i denne Tid, at det hedenske Fleertal i det romerske Senat anstrengte sig for at faae Keiserne til at ophæve nogle Bestemmelser, hvorved de hedenske Præsteskabers Privilegier vare blevne indskrænkede og Victoriastatuen i Senatet bleven borttaget. Den Mand, der spillede Hovedrollen som Fører for dette hedenske Senatsparti, var den tidligere omtalte Symmachus. Det er sagt om ham, at han var en Hedning med virkelig religiøs Alvor; men sikkert er det, at ogsaa Hedenskabets national-historiske Betydning gav det en egen Høihed i hans Øine, og maaskee var det meest denné, der gjorde ham til saa ivrig en Hedning. Han nærede den meest glødende Kjærlighed til Rom, og ligesom denne Følelse jævnlig træder frem i hans Breve, saaledes lagde den ham de smukkeste Ord paa Læberne, da han som Senatets Udsending udtalte dets Bøn for Keiser Valentinian den Anden om at faae Victoria-Statuen tilbage og de Rettigheder igjen, som Gratian havde frataget de hedenske Præsteskaber. «Lad os, hedder det i hans Andragende, tænke os Rom staae her og tale saaledes med Eder. Udmærkede Fyrster, I Fædre-landets Fædre, hav Ærefrygt for min heie Alder, som den fromme Gudsdyrkelse har bragt mig til at naae, og forund mig at bruge Forfædrenes hellige Skikke. Thi jeg føler mig lykkelig ved dem. Lad mig, da jeg er fri, leve paa min egen

¹⁾ Confessiones VIII, 3 og 4.

«Viis. Det er denne Gudsdyrkelse, der har bragt Verden under mine Love, det er disse Helligdomme, der have fordrevet Hannibal fra mine Mure og de senoniske Galler fra Capitolium. Er det dertil, Skjæbnen har sparet mig, for at jeg skal spottes i min Alderdom?» For Symmachus som for Hedningerne i Rom i det Hele var Mindet om dens Storhed i Hedenskabet det stærkeste Beviis for den gamle Religions Sandhed.

Alle Forsøg paa at beseire Keiserens Had til Hedenskabet vare forgjæves, og Partiet maatte lure paa en gunstig Leilighed til med Vold at skaffe sin Sag Seir igjen. Leiligheden kom, da Frankeren Arbogast i Aaret 392 myrdede Valentinian den Anden og i Forening med Romeren Eugenius søgte at vinde Magten i de vestlige Lande. Allerede flere Gange tidligere havde det hedenske Parti understøttet Oprør i de vestlige Lande¹⁾; men denne Gang traadte Lysten til paany at skaffe Hedenskabet Overhaand stærkere frem end tidligere. Theodosius den Stores Seir ved Foden af Alperne gjorde Ende paa disse Planer, og haarde Love imod den hedenske Gudsdyrkelse vare Følgen. Ingen Selvironi kunde være større, end at Hedningerne, da Theodosius snart efter døde, ogsaa satte ham iblandt Guderne. Det hedenske Partis Magt var fra nu af knækket, men vedblev dog at tælle en Mængde Tilhængere i de høiere Kredse; Zosimus²⁾ omtaler Senalet som det, der paa Theodosius's Tid holdt fast ved de nedarvede Skikke og ikke havde antaget christne Sæder. Endnu udøvede den gamle Glands ved de hedensk-republikanske Embeder en egen Tryllemagt, og Augustin havde den Sorg at see en af sine yngre Venner, Licentius, hvem han en Tidlang idelig havde om sig, pludselig blive revet bort fra Christendommen, blot fordi han i en Drøm havde seet sig som Konsul og Pontifex. At blive optaget i det romerske, hedenske Aristokrati havde siden været et Maal, der tiltrak ham med uimodstaaelig Magt. Den hedenske Clique dannede en vigtig Støtte for Afgudsdyrkelsen baade i Afrika og de andre vestlige Lande. Skjøndt nemlig keiserlige Edikter gjentagne Gange forbød Hedninger Adgang til alle Embeder, var det dog umuligt at undvære dem, og de mange Embedsmænd, der hørte med til det hedenske Aristokrati eller dets Venner i de vestlige Lande, saae

---

¹⁾ Under Magnentius's Kamp imod Constantius og Maximus's imod Valentinian II.

²⁾ IV, 59.

med stor Ro paa, at de keiserlige Forbud imod Offre og hedenske Fester bleve overtraadte rundtomkring baade paa Landet og i Byerne. Deres Holdning var en Hovedgrund til, at Hedenskabet her holdt sig saa længe¹⁾.

Ogsaa imod Øst, i den græske Verden, havde Hedenskabet Nationalfølelsen at støtte sig til, ogsaa her vandt det forøget Kraft ved gamle Minder. Men den Understøttelse, det saaledes fandt, var af en heelt anden Natur, end den, det havde fundet i de vestlige Lande. Vistnok forsmaaer den græske Taler Libanius i en Tale, som han holdt for Keiser Theodosius til Fordeel for de hedenske Templer, ikke at fremsætte den imod Vest saa yndede Betragtning, at det var under Beskyttelse af de hedenske Guder, at Romerne havde erobret Verden, og den græske Historiker Zosimus fremhæver med Styrke denne Tanke under sin heftige Polemik mod Christendommen; men dog er det klart, at Tyngdepunktet i Polemiken imod Christendommen hos Grækerne ligger i en heelt anden Betragtning. Det vil siden blive paaviist, hvor lidt den græske Befolkning følte sig i dybere Forstand som en Enhed med Befolkningen i den latiniserede Deel af Riget; og deri laae ogsaa, at, hvad der havde national Betydning for den, ikke var det Samme, der havde det i hine Egne.

Det var imod Øst som imod Vest Hedenskabets Dage, Nationaltetsfølelsen bragte til at see tilbage paa, og hvis-Storhed Mindet lod træde frem i de meest straalende Billeder. De nationale Erindringer kunde derfor begge Steder blive et kraftigt Støttepunkt for Hedenskabet, men paa høist forskjellig Maade, da de vare af saa forskjellig Natur. Imod Vest havde det været en politisk stor Fortid, man havde dvælet ved i Tanken, og man havde i Rom det synlige Billede af den gamle Vælde. Ganske anderledes maatte det gaae imod Øst. Hellas skulde her spille den Rolle, som Rom spillede imod Vest, og det Syn, hvormed begavede Grækere, som Julian, betragtede dette Land og særlig Athen, lignede stærkt den religiøse Begeistring, Vesterlandenes Romere nærrede for Rom; men de Minder, som Hellas's Fortid frembød, maatte langt mere blive af litterair-æsthetisk end af politisk-historisk Natur. Selv om her

---

¹⁾ Om det hedenske Partis Holdning i 5te Aarh. jævnfør Beugnot: *Histoire de la destruction du paganisme en occident*, tom. II.

var mangen glimrende Daad at see tilbage til, og omend Arvingen til Hellas's Magt, Alexander den Store, der var en saa udpræget hellensk Natur som Nogen, havde grundet et vældigt Rige, saa var dog den politiske Magt og Selvtændighed for længe siden knækket; Traaden var brudt, og de fordums Athenære, Spartanere eller Macedonere vare nu romerske Borgere. Hedenskabet havde saaledes i den hellenske Verden ikke blot seet rige og mægtige Stater blomstre frem, men ogsaa seet dem synke sammen, og man kunde ikke, som i Vest, ligeoverfor Christendommen hæve Hedenskabets Banner som det, der kun havde ført til Seir og Magt.

Derfor maatte ogsaa det Baand, hvorved Grækerne nu følte sig knyttede sammen som eet Folk, mindre være af politisk-historisk end af reent aandelig Natur. Naar de opfattede Hellas og særlig Athen som et Slags Midtpunkt for dem, var dette væsentlig en Følge af den Betydning, Athen havde havt for den aandelige Kultur. Den var for dem Kunstens og Videnskabernes Stad, som Rom i Vesterlændernes Øine var de krigerske Triumphers. Selv en ivrig Christen som Kirkefaderen Basilius af Cæsarea udbryder et Sted: O Muser, o Videnskab, o Athen, hvad skjænke I ikke dem, der elske Eder¹⁾. Men idet Grækerne havde Bevidstheden om denne fælles Kultur, følte de sig stærkt nationalt bevægede; de meente, at de i det Aandelige havde vundet Seire, hvorved de havde erobret Verden. Hvormeget de end holdt af at dvæle ved athenæiske og spartanske Heltes Bedrifter, var det dog først og fremmest den rige Oldtidslitteratur og Kunst, der gjorde, at de følte sig stolte af at være Hellenere; det var ogsaa den, der nu gav Støttepunktet for Modstanden imod Christendommen. Paa dette Omraade havde Hedenskabet været Bærer for en Magt, der ikke var forsvunden saaledes som den politiske; her havde man endnu Homers, Æschylus's, Platos og Demosthenes's Værker, og var end den gamle geniale Produktionskraft borte, saae man dog i Fortidens Skrifter, som man idelig syslede med, et levende Vidnesbyrd om, hvor høi en Flugt den hellenske Aand havde havt i Hedenskabets gamle Dage. De vare for Nationalbevidstheden og den hedenske Følelse, hvad Roms Triumphbuer og minderige Templer vare imod Vest. Som den

¹⁾ 353de Brev.

latinske Verdens fornemme Hedninger, i hvilket Landskab de end hørte hjemme, saae op til disse med Ærefrygt og betragtede dem som Noget, der ogsaa tilhørte dem selv, saaledes saae alle Orientens hedenske Hellenere i den gamle Litteratur og Kunst en Skat, der var deres fælles Eiendom.

Hedenskabet var i og for sig ikke saa stærkt i de østlige som i de vestlige Lande, og man kan af Julianus Apostatas Historie og Skrifter tydelig see, at Christendommen paa hans Tid havde vundet et mægtigt Antal Tilhængere her. Men desto større maatte Opfordringen blive for dem, der med Selvbevidsthed holdt fast ved Forfædrenes gamle Lære, til at slutte sig sammen, for om muligt at vinde det Tabte tilbage eller i det Mindste hævde Besiddelsen af, hvad de endnu havde. Da det her var Litteraturen, som dannede Støttepunktet for den hedenske Følelse, var dermed ogsaa givet, at det maatte blive de videnskabelig Dannede, fra hvem denne Modstand maatte gaae ud. Allerede i de vestlige Lande havde Rhetorskolerne Betydning i hedensk Retning, forsaavidt de Mænd, der senere betraadte Embedsbanen, i dem hyppig bleve paavirkede ved Studiet af den gamle Litteratur; men endnu mere blev dette Tilfældet i de østlige Lande, hvor de havde en langt større Betydning ved den Masse Rhetorer og Philosopher, der uddannedes her for siden at spille en ikke uvigtig Rolle rundt omkring i de større Stæder. Trods al den Smagløshed og Mangel paa virkelig Originalitet, der i denne Tid udmærkede den hedenske Litteratur i Øst, som i Vest, er det sikkert, at den græske Verden i litterair Henseende hævdede en fuldstændig Overvægt over den latinske. Der var en ikke ringe Sands for aandelig Syssel tilbage i de græske Stæder, og de Mænd, der gik i Spidsen herfor, vare Gjenstand for almindelig Beundring¹⁾. Ikke uden Grund siger Rhetoren Himerius efter at have opregnet de Philosophers og Talerlæreres Navne, der blomstrede paa hans Tid: Dette er Listen paa den athenæiske Adel²⁾. Det var derfor fra Philosophernes og Rhetorerens Skoler, at den Modstand udgik, som i Orienten reistes imod Christendommen. Vistnok var der ikke faa Hedninger ogsaa iblandt de høiere Embedsmænd, der vare af græsk eller græsk-asiatisk Byrd, saameget mere som de fleste af disse

¹⁾ See Eunapius vitæ sophistarum S. 138.

²⁾ Eclog 7 ex orat. Areop.

havde modtaget en vigtig Deel af deres Dannelse i Rhetorskolerne, og man træffer derfor ogsaa hos dem Exempler paa Lige-gyldighed med Hensyn til de keiserlige Forbud imod Heden-skabet; men det manglede dette Aristokrati paa den Tradition og det Sammenhold, som Rom og dens Senat gav det i Vest. Constantinopel var som Hovedstad betragtet en ny By, og Keiserne havde her fra Begyndelsen af begunstiget, hvad der kunde støtte Christendommen; den kunde Intet være af det, Rom var for det hedenske Aristokrati i Occidenten. Ligesom Hovedmodstanden imod Christendommen altsaa i Øst og Vest havde et forskjelligt Udgangspunkt, saaledes var det naturligt, at den maatte komme til at vise sig paa en ganske forskjellig Maade.

Seig Fastholden ved de gamle Skikke og Cereemonier havde karakteriseret det vesterlandske Aristokratis Modstand imod Christendommen, medens intet polemisk Skrift imod dennes Dogmer havde seet Lyset; men i Orienten fik Kampen et andet Præg. De Mænd, som her gik i Spidsen, Rhetorer og Philosopher, vare vante til at bekjempe deres Modstandere med Munden og Pennen; det var dem ikke nok praktisk at ivre for Udøvelsen af de nedarvede Skikke, ja disse vare endog langt fra det, der havde den største Værd for dem. I Rom havde de religiøse Cereemonier altid været det Væsentlige ved den hedenske Religiositet, og disses Sammenhæng med det offentlige Livs mangfoldige enkelte Handlinger havde derfor kunnet blive saa vigtig en Støtte for det Hedenskab, der endnu var tilbage der. For Grækerne derimod havde Mythernes Indhold og den Betydning, der kunde lægges i dem, allerede tidlig spillet en ganske anden Rolle. Det var disse, som baade Rhetorer og Philosopher nu med største Iver forsvarede imod de Christne. Rhetorerne havde vistnok ikke nærmest til Opgave at prædike Religion eller tolke gamle Gudesagn, da deres praktiske Maal var at lære Veltalenhedskunsten; men saaledes som de opfattede denne, udvidede de ogsaa deres Underviisning til at omfatte den gamle Skjønllitteratur, Historieskrivningen og i det Mindste tildeels Philosophien ved Siden af de gamle Taler. De syslede i alle disse Retninger med de store Mønstre for ægte Kunst og Skjønhed i Behandlingsmaaden. Netop herved bleve de fremfor Alle Bærere for den eiendommelige hellenske Nationalfølelse i denne Tid; thi Ingen var nærmere til at føle Hellenerstoltheden paa det æsthetisk-videnskabelige Omraade end de. Da nu Christendommen saa stærkt begyndte at overfløie Hedenskabet, blev

Forsvaret for de gamle Myther et Hovedpunkt for Rhetorerne. At angribe dem var det Samme som at angribe den gamle Litteratur, Nationens dyrebareste Eiendom, thi allevegne i Fortidens fortrinligste Skrifter spillede Mytherne en fremragende Rolle. Baade hos Homer, Æschylus og Sophokles traadte de frem med hele det digteriske Mesterværks Glorie, og var det den naive Herodot, den elegante Isokrates, den dybsindige Plato eller den patriotiske Demosthenes, man syslede med, allevegne mødte man de gamle Myther. Selv var man maaskee fra tidligere Tid kun lidet vant til at troe paa dem som virkelig Religion; men man glemte dette ligeoverfor de skarpe Angreb, Christendommens Talsmænd rettede imod dem, og man skjærpede nu sin æsthetiske Beundring og nationale Ærefrygt til en religiøs Begeistring. Som Libanius, den berømteste af Tidens Rhetorer, selv sagde, Gudsdyrkelsen og Veltalenheden vare beslægtede og nøie forbundne ¹⁾.

Hvad der gjaldt om Rhetorerne, maatte med det Samme gjælde en stor Deel af Tidens Philosopher, thi mange af disse hørte med til Rhetorerne, og selv de af dem, der udelukkende vare Philosopher, forsvarede de hedenske Sagn med ligesaa stor Iver. Den nyplatoniske Philosophi blomstrede som bekjendt paa denne Tid. Den havde allerede været udviklet siden Slutningen af 2det Aarh., men havde i sin tidligere Periode under Ammonius, Plotinus og Porphyrio været reen Philosophi, og medens den søgte at styrke sig ved at forene orientalsk Spekulation med Elementer af den gamle, græske Philosophi, havde den kun lidet udmærket sig ved noget udpræget, nationalt Mærke og endnu mindre indladt sig paa at forsvare Hedenskabets Myther. Den havde kun benyttet dem som bekjendte Billeder til derigjennem at gjøre sine egne Ideer tydelige. Men dette forandrede sig, da Angsten for Christendommen blev levende i den hellenske, lærde Verden. Da sloge ligeoverfor den fælles Fjende de Følelser, der ellers vare almindelige iblandt Rhetorer og philosophisk dannede Mænd, ogsaa Rod hos Platonikerne ²⁾.

¹⁾ Πρὸς τοὺς εἰς τὴν παιδείαν ἀποσπώσαντας (Ed. Reiske, II, 437).

²⁾ Om den nyplatoniske Opposition imod Christendommen henvises til de talrige Skrifter derom, som findes citerede i Chastels Histoire de la destruction du paganisme dans l'empire d'orient. S. 102. Samme Sted findes en kort og klar Fremstilling deraf. See ogsaa Broglie L'eglise et l'empire Romain au IVe siècle. tom. 3.

Ogsaa hos dem vaagnede nu Ærefrygten for de gamle Sagn; de betragtede dem ikke mere blot som digteriske Fiktioner eller folkelige Forestillinger, der af Philosophen kunde benyttes til at gjøre hans Tanker let forstaaelige, nei, de hævdede dem som fuld Sandhed, som dem, der burde være Gjenstand for religiøs Tro, og de anvendte al deres Skarpsindighed paa at kombinere dem med deres egne Spekulationer. Deres Philosophi blev Religion. Nationalfølelsen kom nu til ogsaa at spille en Rolle hos dem; de glemte, at der i deres egen Lære var optaget Elementer baade fra Asien og Ægypten, og de viste ligeoverfor Christendommen hele Hellenerefølelsens Hovmod. Allerede tidligere Angribere havde med Haan kaldt den et *βάρβαρον δόγμα*¹⁾, og for at spotte den hellige Skrift stemplede de den nu som barbarisk²⁾; de fremhævede med Stoltthed Fiinheden i Platos Stil og Form i Modsætning til den raa Plumshed, som de meente at finde hos Propheter og Evangelister³⁾, og de betragtede det som en Forhaanelse, at Barbarer vilde lære dem Sandheden⁴⁾, endsiige bryde Staven over Mytherne, Helleneraandens ægte Børn. Intet Under, at baade Christne og Hedninger i Orienten vare enige om at bruge «hedensk» og «hellensk» som eensbetydende Ord.

Den nyplatoniske Philosophi nøiedes imidlertid ikke med at bruge aandelige Vaaben imod Christendommen; den opnaaede en kort Tid at see en af sine Tilhængere paa den romerske Keiserthrone, nemlig Julianus Apostata, og han var beredt til at kaste sin keiserlige Magt med i Vægtskaalen for at trænge Christendommen tilbage.

Det vil siden nærmere blive viist, i hvilken Grad Julian følte sig som Græker, og hans Kamp med Christendommen giver et tydeligt Indtryk af hans græske Nationalfølelse. Intet vidner om, at han under denne Kamp stillede sig i nærmere Forbindelse med Aristokratiet i Rom, eller at han søgte at støtte sig til den romerske Nationalfølelse for derigjennem at opflamme til Kamp for de Guders Altre, der havde skabt det mægtige Riges Storhed. Nei, som hans Skrifter og hele Brevvexling er græsk, saaledes var det Grækere, der indtog den høieste Plads i hans

¹⁾ Chastel. l. I. S. 110.

²⁾ Theodoretus: Græcarum affectionum curatio t. IV, 2, Sermo I S. 698.

³⁾ Smstds. S. 696.

⁴⁾ Smstds.

Gunst, og iblandt dem Ingen i den Grad som nyplatoniske Philosopher, Mænd som Maximus og Iamblichus, hvis Breve han kysser, og hvem han skriver til næsten i en Elskers lidenskabelige Tone. Derfor tog han ogsaa levende Deel i den videnskabelige Debat imod de Christne; det var med philosophiske, ikke historisk-politiske Grunde, han bekjæmpede dem, og det var ved paa nyplatonisk Viis at reformere Hedenskabet, at han vilde give det Kraft. Intet vakte i høiere Grad hans Harmen end, at han saa de Christne i Mængde uddanne sig ved Studiet af de klassiske græske Skrifter. Kun herved kunde de blive istand til at udfylde en høiere Stilling i det verdslige Samfund, og de indsaar tillige Nødvendigheden af et grundigt Kjendskab hertil, hvis de med Kraft skulde bekjempe den Modstand, Dattidens hedenske Philosopher reiste imod dem. Dette forklarer Julians bekjendte Forbud imod, at nogen Christen maatte optræde som Lærer i Veltalenhed og Philosophi; vilde de unge Christne finde den Dannelse, de behøvede, maatte de søge til selve de hedenske Læreres Skoler, hvor tallose Fristelser omgave dem fra alle Sider. Men dette Skridt af Julian var ikke blot fremkaldt ved kløgtig Beregning, der laar tillige en lidenskabelig Harmen deri, idet han var oprørt over at see Homer og Plato eller Thucydides og Isokrates blive studerede af de Christne, der haanede Hedenskabet hos disse Forfattere paa samme Tid som de væbnede sig med den Dannelse, de kunde øse hos dem. For ham, der paastod, at det at være en ægte Hellener nødvendig forudsatte, at man tillige var Hedning¹⁾, var det den groveste Helligbrøde imod de gamle store Mænd, der «i Guderne havde seet deres Lærdoms Ophav», at tillade Christne at optræde som deres Fortolkere; disse kunde, sagde han med Haan, fortolke deres Matthæus og Lukas, det var deres store Mænd. Hans Følelse ligger klart udtalt i dette Edikts lidenskabelige Sprog; man mærker, at hans nationale Begeistring for Helleneraadens gamle, store Skabninger stærkt opflammede ham til dette Skridt.

Efter Julians Død var Hedenskabet i Øst som i Vest indskrænket til sin egen Kraft. Begge Steder viste sig det Samme. Man kunde ligeoverfor de Christne samle sig med tilsyneladende Begeistring til Kamp for det gamle Hedenskab, og man gjorde

¹⁾ 43de Tale (Tom. I p. 787 a).

sig Umage for at udtænke Beviser imod Christendommen; men den dybe, religiøse Overbeviisning, som maa til for at holde Stand imod en kraftig fremtrængende ny Lære, manglede, og Nationalfølelsen frembyder i Længden kun en svag Erstatning for den.

II.

Skjøndt Nationalitetsstemningerne gave den hedenske Modstand imod Christendommen en eiendommelig Farve i de to Hoveddele af Riget og allerede paa Grund heraf ere værd at lægge Mærke til, er det Politiske utvivlsomt det Omraade, hvor man tænker sig, at Virkningerne af Nationalitetsforhold og Nationalitetsstemninger maatte gjøre sig stærkest gjældende. Netop i vore Dage, da Øiet saa stærkt er blevet aabnet for Nationalitetens politiske Betydning, paatrænger det Spørgsmaal sig let ved Betragtningen af et Verdensrige som det romerske, om hvor stor en Rolle Nationalitetsforholdene spillede i dets Udvikling. Talen er paa dette Sted kun om Romerriget i de sidste Aarhundreder af dets Existens som Heelhed, i Tiden efter Caracalla indtil det vestromerske Riges Fald, altsaa i Aarhundreder, der vare Opfølgningens og Undergangens Tid.

Allerede inden dette Tidsrums Begyndelse lade Spirerne til de to Hovedkræfter, der styrtede den vældige Bygning, sig paaapege; moralsk og politisk Skrøbelighed svækker Samfundsforhold og Statsform, og Barbarerne have begyndt at true ved Grændserne. Men i 3die Aarhundrede bleve Vanskelighederne større og større, og hvad der varslede ilde om Fremtiden, var den Række Opstande, der snart begyndte, for med korte Mellemrum at fortsættes indtil det vestlige Riges Fald. Slige Opstande behøve i og for sig kun at være fremkaldte ved Sædernes Slethed og Feil i Forfatningen, uden at staae i Forbindelse med nogen Følelse af Nationalitetsforskjel; men man fristes dog let til den Formodning, at en saadan Følelse har spillet en Rolle med i dem. Det har fremdeles ogsaa Interesse at see, hvorvidt Nationalitetsfølelser have haft Betydning med Hensyn til Forsvaret for Riget udadtil. De fjendtlige Angreb toge som bekjendt til i Styrke lige indtil det vestlige Riges Undergang, og det var disse, som endelig fremkaldte denne Katastrophe. Bidrog nogen Følelse af oprindelig national Modsætning ligeoverfor den latinske Nationalitet til at slappe

det folkelige Forsvar hos Provindsboerne, eller følte Alle sig som Romere under Kampen imod de fælles Fjender?

For de vestlige Landes Vedkommende er det paa viist, at kun svagere Nationaliteter stode ved Siden af den latinske; men man veed destoværre ikke Meget om deres Betydning. Kilderne til denne Side af Tidens Historie ere i høieste Grad slette, og man er for en stor Deel nødt til at slutte fra selve de historiske Begivenheder. Som saadanne maa man selvfølgelig først og fremmest lægge Mærke til Opstandene. De kunne i et stort Rige, naar man seer bort fra dem, der ere fremkaldte ved en Overhaand tagende Pauperisme, enten bestaae i, at en Usurpator vil opkaste sig til Herre i hele Riget, eller i, at een eller flere Provindser søge at løsrive sig for at føre en isoleret Tilværelse. Der kan endelig reise sig Bevægelser i et Rige, idet en enkelt Landsdeels Befolkning gjør Fordring paa større politiske Rettigheder; men slige Opstande kunde der ikke blive Tale om i Romerriget, da Borgerrettens Udbredelse til alle Frie over hele Riget havde fremkaldt en almindelig Lighed. Paa begge de ovenfor anførte Arter af Opstande gives der derimod Exempler. Undertiden har det vistnok ikke været politiske Grunde, der fra først af have fremkaldt dem; personlige Fornærmelser eller underlige Tilfældigheder have oftere spillet en vigtig Rolle ved dem; men de have naturlig maattet ende med at føre til et politisk Maal. En Betragtning af Tidens Historie vil let vise, at under de allerfleste af Opstandene stræbte Usurpatorerne efter at blive Herrer over hele Riget, eller efter at faae Deel i en Keisermyndighed, der i det Mindste nominelt skulde gjælde over hele Riget. Man maa, for at forstaae dette Sidste og dermed saamange af Opstandenes Charakter, nøie huske paa, at Keiserne i den største Deel af det Tidsrum, vi betragte, havde Navn som Herskere over det Hele, medens de i Virkeligheden kun vare Herrer i en Deel af Riget. Dette var nemlig som oftest deelt i to, undertiden endog flere Dele; men man opgav derfor ikke Forbindelsen imellem de enkelte Dele. Lovene udstedtes i alle de samtidige Keiseres Navn, uagtet de i Virkeligheden kun vare givne af en enkelt iblandt dem, man vedblev endnu at have 2 Konsuler i Fællesskab for hele Riget, og man hævdede saaledes stedse Riget som udeleligt. Selv Usurpatorer, der indsaae, at de kun kunde efterstræbe Herredømmet i et enkelt Land, følte, at de maatte bøie sig for denne Mening om Rigets Udelelighed, og de stræbte derfor efter at

vinde Anerkjendelse af de lovlige Keisere som Herskere i det Land, hvori de havde opkasted sig til Herrer, idet de da gjaldt for hines Medkeisere. Carausius, som i Slutningen af 3die Aarhundrede i flere Aar var Hersker i Britannien, frembyder et tydeligt Exempel herpaa. En saadan Usurpators Navn optoges vel ikke med paa de keiserlige Forordninger; men hans Land hørte med til imperium Romanum og kunde let forenes med det-igjen, da dets hele Styrelse og Lovgivning vedblev at være romersk. Selv om den Forestilling om Romerrigets Udelelighed, der laae til Grund for dette, naturligviis i mange Tilfælde blev uden stor praktisk Betydning, da den ikke hindrede et dødeligt Fjendskab og utallige Chikanerier imellem Herskerne i de forskjellige Dele af Riget, saa er den baade i og for sig mærkelig og hænger sammen med en vis Fællesaand. Det kunde ikke være Andet, end at Romerrigets Storhed havde noget Imponerende for Borgerne ogsaa i Provindserne, og at man tidt, forsaavidt man var istand til at anstille politiske Betragtninger, trods alt det Tryk, man maaskee led under, følte, at der var noget Stolt ved at være Borger i et saa mægtigt Rige. Denne Følelse havde været Bærer for Tilbedelsen af Rom som Gudinde, det var den, der saa stærkt var traadt frem igjennem Ægypteren Claudians, Spanieren Prudentius's og Galleren Rutilius Numitianus's begejstrede Ord om denne Stad, og det var den, der havde kunnet være en vigtig Støtte for det hedenske Aristokrati, da det under Kampen med Christendommen idelig fremhævede Statens mærkelige Fortid. Den fik, navnlig i de vestlige Lande, en Forøgelse ved den Kjendsgjerning, at Romerriget ikke blot var et politisk Begreb, men tillige betød den civiliserede Verden. Udenfor det var der kun Barbarer, og det at være Romer gjaldt for det Samme som at være et civiliseret Menneske. Selv den keltiske Galler eller iberiske Spanier, for hvem den romerske Kultur maaskee kun var en temmelig tynd Fernis over hans gamle nationale Eienommeligheder, følte dette. Man kan vistnok hos galliske Talere finde Ordet «Romanus» brugt som en Betegnelse for Italienerne i Særdeleshed ¹⁾; men dog vilde de samme Talere mindst indrømme, at de ikke selv havde Ret til at benævnes med det.

Ogsaa Frygt for, at en fuldstændig Løsning af Forbindelsen med det øvrige Rige skulde fremkalde en Adskillelse, der kunde

¹⁾ Incerti Panegyricus Constantino Augusto flere Steder.

være farlig i materiel Henseende, har sikkert virket til at give Opstandene den ovenfor angivne Charakter; men utvivlsomt have de Følelser, der her nylig ere skildrede, havt en bestemt Indflydelse til at holde Riget nærmere sammen. Selv om imidlertid Bevidstheden om gamle særlige Nationaliteter ikke har bragt de forskjellige Provindser til at arbejde paa at rive sig løs, har den dog spillet en Rolle med under de talrige Opstande, der tilintetgjorde Rigets Ro, idet den nemlig virkede til, at de enkelte Provindser stræbte efter selv at sætte Mænd paa Keiserthronen og paa den Maade at faae større Indflydelse i Riget. Nationalitetsfølelsen faaer Betydning som en stærkt udviklet Provindsialisme.

Allerede ved Opstanden mod Nero var, som Tacitus siger, den Hemmelighed røbet, at en Keiser kunde vælges andre Steder end i Rom¹⁾, og det 2det Aarhundrede efter Christus havde seet flere Keisere paa Roms Throne, der vare fødte i Provindserne. Trajan og Hadrian vare Spaniere, Septimius Severus en Afrikaner. Snart efter Severus's Død, da Elagabal sattes paa Thronen ved en Opstand i Syrien, faldt det i en Orientalers Lod at blive Keiser, og endnu under Elagabals Efterfølger Alexander Severus bevarede denne græsk-syriske Indflydelse sig. Efter Alexanders Mord, som den raa og grusomme Thracer, Maximinus, var. Ophavsmanden til, begyndte den underlig forvirrede Tid, hvorunder idelige indre Opstande plagede Riget, samtidig med at germaniske Folkeforbund og Perserne angreb det udefra, en Tid, der først fik sin Afslutning, da Diocletian kom paa Thronen. Under disse Opstande er det, som om forskellige Folk i Riget hige efter at spille en Rolle. De sætte en Stolthed i selv at give Riget Keisere og styrte dem, der havde fundet Tilhængere andre Steder. Allerede da Elagabal blev sat paa Thronen, kunde denne Stræben spores, og den viste sig igjen ved Alexander Severus's Mord. Det var i Tillid til sine Landsmænd Thracerne og de med dem beslægtede tapre pannoniske Stammer, at Maximinus Thrax vovede denne Udaad og at sætte sig selv paa Thronen²⁾. Da han var af en Charakter, der passede til deres raa krigeriske Tilbøielighed, havde han let ved at vinde deres Gunst, navnlig i Sammenligning med Orientaleren Alexander. Omvendt hang Soldaterne fra de østlige Lande med Kjærlighed

¹⁾ Historiæ I c. 4.

²⁾ Herodian. VII, 8, 26 og VIII, 6.

ved denne, sørgede over hans Død og hadede Maximinus¹⁾. En raa Halvbarbar som den sidstnævnte kunde kun ved Skrækken holde sig paa Thronen, og naar Leiligheden frembød sig, maatte Oprør begynde. Afrika gjorde Begyndelsen. Opstanden tilsigtede kun at styrte Tyrannen og mindst af Alt at skaffe Afrika nogen uafhængig Tilværelse; men medens man nu kom til at see Carthago, Roms gamle Dødsfjende, indenfor sine Mure feire Ceremonier, hvorved to Mænd bleve udvalgte til romerske Keisere²⁾, blandede der sig dog en vis afrikansk Nationalfølelse med i den romerske Loyalitetsfølelse, thi Oprørerne gave disse Keisere Tilnavnet Africanus³⁾. Man skulde ikke kunne tage Feil af, hvilket Land der havde Æren af at have sat dem paa Thronen. Det blev ogsaa den eneste Gang, denne Ære faldt i Afrikas Lod. Vistnok forekommer der ogsaa senere Opstande i Afrika, den ene i Slutningen af 4de Aarhundrede af en maurisk Fyrste Firmus og 2 andre snart efter af dennes Broder Gildo og af en Heraclianus; men de vare af en anden Charakter⁴⁾. Firmus var en raa Høvding, der gjorde Oprør, fordi han skulde lide Straf for Forbrydelser, han havde begaaet; han kunde ikke tænke paa at opnaae nogen Anerkjendelse som Fyrste ved Siden af de lovlige Keisere, og hans Planer maatte forsaavidt gaae ud paa at rive Afrika løs fra Riget. Med sine røveriske Stammer fra Bjergene og Landets Indre hævdede han en kort Tid et Herredømme her, indtil han blev besejret af den romerske Feltherre Theodosius, en Fader til den senere bekjendte Keiser af samme Navn⁵⁾. Hvorvidt andre end Berberstammer frivillig have fulgt Firmus, kan ikke siges med Bestemthed, men er næppe rimeligt, og hans Opstand har derfor ingen synderlig Betydning i national Henseende. Den vidner kun om, hvad der følger af sig selv, at halvvilde Stammer let lode sig opflamme til Frastald af en eller anden misfornøiet Stammehøvding. En lignende Charakter som Firmus's Opstand havde vistnok Gildos og Heraclianus's senere Opstande, skjøndt de tilsyneladende ikke gik ud paa at løsrive Afrika fra Forbindelsen med det øvrige Rige;

¹⁾ Julius Capitolinus Maximinus c. 11.

²⁾ Statholderen Gordianus, der fik sin Søn til Medregent.

³⁾ Herodian VII, 4.

⁴⁾ Urostifterne i Afrika under Maxentius's Herredømme ere for ubetydelige til at omtales.

⁵⁾ Ammian. Marcell. XXIX, 5.

det er umuligt at sige, om nationale Stemninger have gjort sig gjældende under dem undtagen maaskee hos Røverstammerne fra det Indre. Derimod har man troet at kunne paavise dem i en heelt anden Slags Bevægelser, som en Tid lang hjemsøgte Afrika, nemlig Donatistkampene. Der skulde da i Donatisternes Modstand imod Katholikerne have blandet sig national afrikansk Animositet imod Romerne som dem, der støttede Katholicismen. Men medens det er sikkert, at sociale Forhold paavirkede denne Kamp, at Donatisterne fandt stærk Forøgelse ved de saakaldte Cirkumcellioner, Ulykkelige, hvem Trykket af Fattigdom og Livegenskab bragte til aaben Kamp imod Staten, er det umuligt med nogensomhelst Sikkerhed at paavise nationale Elementer i Striden. Man kan tale om Fanatisme og stærkt opblussende Lidenskab som et Charakteertræk hos Afrikanerne; men de samme Feil findes hos Folk med en ganske anden Nationalitet.

Ulige større politisk Rolle end Afrikanerne spille de keltiske Folk baade i 3die og 4de Aarhundrede. Gallien og Britannien vare som bekjendt Sædet for dem. De mindre Forskjelle, der vare imellem de keltiske Nationaliteter, som beboede disse Lande, havde ikke hindret, at der fra gammel Tid havde været en nøie Forbindelse imellem dem, og den fælles nationale Gudsdyrkelse, Druidernes Religion, havde knyttet et stærkt Baand imellem dem. Det var denne Forbindelse, der væsentlig fremkaldte Cæsars Tog til Britannien. I den Tid, som her er Gjenstand for Betragtning, var Gallien dels ved sin Beliggenhed, dels ved sin størrelse, baade materielle og aandelige, Kultur, en ulige vigtigere Provinds end Britannien; men til Gjengjæld havde det Keltiske holdt sig med større Kraft hos Britterne. Det er allerede tidligere omtalt, hvorledes Datidens Skribenter opfattede Galliens Beboere som udpræget eiendommelige i flere Henseender, og Noget af det, der fremhæves med stor Styrke om dem, er Tilbøielighed til Oprør. De historiske Begivenheder stadfæste tilfulde denne Doms Rigtighed; man træffer idelig paa Uroligheder fra de keltiske Folks Side, og Gallerne gaae sædvanlig i Spidsen. Men netop Gallerne Opstande tilsigtede aldrig en national Adskillelse fra de andre romerske Lande. De vare for romerske til at ville fornægte det romerske Navn; men paa den anden Side vare de for ærgjerrige til at ville lade andre Landes Befolkning spille Hovedrollen i Riget, de vare for stolte til at ville bøje sig for det Italien og det Rom, hvem de skyldte deres romerske Kultur. Gallien var utvivlsomt i de

sidste Aarhundreder i Oldtiden rigere og mægtigere end noget andet af Vesterlandene, og dette kunde kun forøge Befolkningens Lyst til at gjøre sin Villie gjældende i Riget. Franske Forfattere ere vistnok gaade for vidt, naar de have troet at kunne paavise nogen Optræden fra Gallernes Side i denne Retning i den første Halvdeel af 3die Aarh., thi Kilderne tie ganske derom. Men under Gallienus's Regering, i de saakaldte 30 Tyranners Periode, er det anderledes. Intet Land imod Vest havde i denne Tid en saadan Betydning som Gallien, og Britannien sluttede sig villig til det. Det er ikke en enkelt Mand, der her saaledes som de fleste andre Steder fængsler Interessen; men efter Posthumus, der først under Gallernes almindelige Jubel¹⁾ reiste Oprørsfanen, kom Lollianus, saa Victorinus, derpaa Marius og endelig Tetricus, og ved Siden af de 3 sidste havde en Qvinde, Victorinus's Moder, den høitbegavede Victoria, den væsentlige Ledelse af Regeringen; Soldaterne, der saae op til hende med Beundring, gave hende Tilnavnet *«mater castrorum»*. Her som andre Steder var Keiserværdigheden kun et daarligt Værn imod Soldaters udisciplinerede Raahed og Befolkningens Letsindighed, og den, hvem de den ene Dag havde hævet paa Thronen, maatte den næste Dag bløde for deres Sværd; men hverken Soldater eller Provindsboere vilde vende tilbage under Gallienus's eller hans tvende Efterfølgeres Herredømme. Kun ved Magt kunde den uimodstaaelige Aurelian gjøre Ende paa dette Riges Tilværelse; Gallien maatte nu igjen for en Tid bøie sig for Roms Hersker.

Hvorlidt de galliske Keisere i denne Tid vilde bryde Forbindelsen med det øvrige Romerrige, viser sig blandt Andet i, at Alt er blevet ved at gaae under dem paa romersk Skik; den gamle Biograph, der har skildret deres Optræden, omtaler dem endog som dem, der hævdede Romernavnets Ære, medens Gallienus i sin Sløvhed lod Staten gaae til Grunde, og han fremhæver deres

¹⁾ See Trebellius Pollio: Triginta tyranni: De Posthumio: *Quam Galli vehementissime Gallienum odissent . . . (Posthumium) imperatorem appellarunt. Ab omni exercitu et ab omnibus Gallis Posthumius gratanter acceptus talem se præbuit etc. . . Nimius amor erga Posthumium omnium erat in Gallica gente populorum.* (Paa Mønter kaldes han Posthumus). Ligeledes Trebellius Pollio: Gallieni duo c. 4. *Galli, quibus insitum est esse leves ac degenerantes a civitate Romana . . . Posthumium ad imperium vocarunt.*

Fortjeneste ved at forsvare *«Romanum solum»* ¹⁾. Det Romerske træder endog tydelig frem paa Posthumus's Mønter, hvor man læser Indskriften *«Romæ æternæ»* ²⁾. Men ved Siden deraf har man med Rette fremhævet ³⁾, at de Guddomme, der fortrinsviis findes paa Posthumus's Mønter, ere Hercules og Mercurius, netop de Guddomme, som nærmest svare til de gamle keltiske Hovedguddomme Ogm og Teutates, og som siden Romernes Erobring af Gallien stedse havde været betragtede som Nationalguddomme. Der kommer derved et ret mærkeligt nationalt Element frem paa denne Klasse Mønter ved Siden af den nævnte særlig romerske Indskrift. Denne Dobbeltthed svarer til Dobbeltheden i det Hele, den nationale Gallerfølelse ved Siden af Romeffølelsen.

I Slutningen af 3die Aarhundrede begynde Urolighederne hos de keltiske Folk igjen. Carausius fandt dengang saamange Tilhængere i Britannien, at Diocletian og Maximian maatte anerkjende ham som en Slags Medkeiser. Det var ogsaa her, at Constantin den Store snart efter blev udraabt til Keiser, og Gallien skaffede ham den Magt, hvormed han gjorde sig til Romerrigets Herre. I Gallien reiste Julianus Apostata Oprørsfanen i Midten af det 4de Aarhundrede; 20 Aar efter vandt Usurpatoren Maximus Britannien og Gallien for sig, da han styrtede Keiser Galerius; i Gallien myrdede Arbogast snart efter Keiser Valentinian 2, og herfra bemægtigede han og hans Ven Eugenius sig Norditalien, indtil Theodosius den Store slog dem ved Foden af Alperne. I Begyndelsen af det 5te Aarhundrede optraadte en ny Constantin i Britannien og fandt et saa stort Parti i Gallien, at han kunde erobre Spanien og i flere Aar hævdede et Herredømme med Arles til Hovedstad; i Midten af 5te Aarhundrede satte Gallerne i Forbindelse med Vestgoterne Avitus paa Keiserthronen, og da denne blev efterfulgt af Majorian, udbrød der et Oprør her.

I de sidste Par Aar af det vestromerske Riges Bestaaen frembyder den tappre Kamp, som Auvergnens Biskop Sidonius Apollinaris og hans Ven Ecdicius førte imod Vestgoterne, et smukt Vidnesbyrd om romersk Patriotisme. Sidonius lagde i

¹⁾ Trebellius Pollio: *Triginta tyranni De Lolliano*.

²⁾ Mionnet *Rar. des med. rom. II*, 64.

³⁾ Thierry: *Histoire de la Gaule sous l'administration Romaine II*, 356.

Kampen den samme Romerfølelse for Dagen, der tidligere havde udmærket hans Landsmand Rutilius Numatianus som Digter, og som han selv havde viist i sin Skribentvirksomhed ¹⁾. Men det ligger nær under denne Kamp ogsaa at tænke paa, hvad tidligere er omtalt, hvorledes netop den Befolkning, der saa trofast fulgte Sidonius og Ecdicius, stærkt havde bevaret sit gamle keltiske Sprog. De Mænd, der sidst forsvarede romersk Land med Tapperhed, talte ligesaagodt om ikke bedre Keltisk end Latin. Et saadant Træk bidrager til at forklare den stærke Provindsialisme, som Gallerne saa tidt havde lagt for Dagen i Forhold til det øvrige Rige.

Men der er dog ved de keltiske Lande et Par Bevægelser, som let kunde vække Tanke om en skarpere Afsondring fra Romerriget. Saaledes kom Britannien som bekjendt i 5te Aarhundrede til at danne et eget Rige. Ingen Adskillelse har imidlertid kunnet være fredeligere eller mere naturlig. Det havde nemlig under Honorius's Regering været nødvendigt for Keiserregeringen at trække de Legioner bort, der stode i dette Land, og dermed var Herredømmet over dette i Virkeligheden opgivet. Det var det saameget mere, som Pikter og Skoter paa denne Tid idelig plagede Britterne med Indfald, og disse altsaa kunde gjøre Krav paa, at det Rige, som de betalte Skatter til, ogsaa forsvarede dem. Kunde det ikke dette, var det rimeligt, at Britterne ønskede et Baand løst, som kun bragte dem Skade. De forkyndte Keiseren dette i al Fredelighed, og ligesaa fredelig besvarede han deres Bud med at løse dem fra al Forbindelse med Riget. Britannien var, som tidligere er omtalt, den af alle de vestlige Provindser, der var svagest romaniseret, og maatte derfor føle sig langt svagere knyttet til Rom end enten Gallien eller Spanien; men dog hævdede det først Forbindelsen, da Regeringen selv havde viist Umuligheden af at bevare den længere, og ligesom Skilsmissen skete i Mindelighed, saaledes vedbleve Britterne bag efter at staae i et venskabeligt Forhold til Keiserriget; en Hær fra dem hjalp endog med under Kampene i Gallien imod Vestgoterne. Imidlertid havde Britternes Uafhængighedserklæring smittet nogle af deres Stammefæller paa den anden Side af Kanalen, Be-

---

¹⁾ Om ham jævnfør mit Skrift: Om Geistlighedens Optræden ligeoverfor Staten fra Slutningen af Constantin den Stores Regering til det vestromerske Riges Fald. 3die Afsnit, 5te Kapitel.

boerne af Armorika, den Egn af Gallien, hvortil det Romerske mindst var trængt hen. Ogsaa de erklærede sig nu for uafhængige; og vel var det nærmest Galliens daværende Hersker, Usurpatoren Constantin, som de reve sig løs fra; men de gjorde det ikke for at slutte sig til den retmæssige Keiser Honorius, de synes tvertimod at have organiseret sig som et selvstændigt Folk. Faa Aar efter, da Constantin var bleven slaæet af Honorius's Generaler, bleve de igjen bragte i Afhængighed af Riget, men næppe med deres gode Villie. Her er da i denne ubetydelige Afkrog af Rigets vestlige Lande det eneste Affald, hvor det synes, som om Lyst til et virkeligt Brud med Riget har gjort sig gjældende; Nationaliteten har sikkert været en væsentlig Grund dertil. Men man huske ogsaa paa, at dette fandt Sted i en almindelig Forvirrings Tid, da allerede Alaners, Vandalers og Svevers Skarer vare trængte ind over Galliens Grændser, og da Troen paa Rigets Evne til at bestaae hos Mange havde faaet et ulægeligt Knæk.

Aurelian, der i det 3die Aarhundrede havde gjort Ende paa det galliske Rige, var af Fødsel en Illyrier, og det er bekjendt nok, at der fra de østlige Lande langs Donaus sydlige Bred kom en Række krigeriske og dygtige Fyrster, som i Slutningen af 3die Aarb. bragte Riget paa Fode igjen. Men Intet vidner om, at selve disse Landes Befolkning gjorde Noget for at sætte dem paa Thronen, eller at nogen særlig Nationalfølelse i denne Tid traadte frem her. Kun findes der i det bekjendte Skrift: «De mortibus persecutorum», som tillægges Lactantius, et Par Yttringer om en af de bekjendte Fyrster fra disse Egne, nemlig Galerius, Diocletians Medregent, som kunde tyde derpaa. Det fortælles nemlig her, at Galerius som Keiser plagede Romerne med haarde Skatter, og at han gjorde dette af Hævnlyst, fordi hans Forfædre i Dacien, hvor han hørte hjemme, idelig vare blevene hjemsogte af Trajan med haarde Skattepaalæg til Straf for deres Lyst til Oprør¹⁾. Ja, det fortælles endog, at han, da han modtog Keisernavnet, havde erklæret sig for en Fjende af Romernavnet, og vilde have Riget kaldt Daciscum, ikke Romanum²⁾. Dette vilde være høist mærkeligt, hvis man blot kunde fæste Lid til det; men baade er det i og for sig aldeles usandsynligt, og det Skrift, hvori det staaer, er et af de

¹⁾ cap. 23.

²⁾ cap. 28.

meest fanatiske Stridsskrifter, der nogensinde er skrevet; Gallerius er i Forfatterens Øine Indbegrebet af alt Slet, og medens man ganske vist af Skriftet kan gjøre sig Forestilling om, hvad de Christne, i deres naturlige Forbittelse over Forfølgelserne, fortalte om deres hedenske Plagenand paa Keiserthronen, maa man være varsom med at troe paa dets Bæretninger i det Enkelte som historisk paalidelige. Da Intet gjør en saadan antiromersk Fanatisme trolig hos en romersk Keiser, bør man betragte dette Par Steder som fuldstændig betydningsløse.

Det Resultat, som altsaa en Betragtning af de romaniserede Provindsers Historie i Oldtidens sidste Aarhundreder fører til, er, at med en enkelt, høist ubetydelig Undtagelse, vidnede ingen Bevægelse om Lyst til en fuldstændig Adskillelse fra Romeriget. Kun igjennem Iver for at kives med andre Lande om at give Riget Herskere har den oprindelige særlige Nationalitet viist Kraft og faaet politisk Betydning. Forsaavidt denne Rivaliseren utvivlsomt har bidraget til at svække Riget, have Nationalitetsstemningerne virket hertil; men de have ikke i dybere Forstand havt noget separatistisk Formaal. De staae derfor ingenlunde i første Række af de Aarsager, der bevirkede Rigets Fald.

Men der er et andet Spørgsmaal, som en Betragtning over Nationalitetsstemningerne fremkalder, nemlig om hvilken Betydning de have havt med Hensyn til Rigets Forsvar udadtil under Barbarernes Angreb i 4de og 5te Aarhundrede. Folkevandringens Historie viser let, at det Forsvar, der fra selve Befolkningens Side førtes imod de farlige Fjender, som Heelhed betragtet var meget svagt. Det mangler vistnok ikke paa enkelte smukke Kampe, saaledes som f. Ex. Forsvaret for Orleans imod Attila eller Auvergnens Kamp imod Vestgoterne; men Sligt hører til Undtagelserne; der viste sig sædvanlig kun liden Begeistring for ved frivillig Rejsning at stille de Soldater, Riget haardt trængte til. Hvorvidt indvirkede nu Nationalitetsstemningerne i denne Henseende? Havde der maaskee holdt sig Rester af gammel Nationalitetsfølelse hos Provindsboerne, som sløvede Følelsen for Romerrigets Vel; tænkte f. Ex. Galleren eller Spanien paa, at han i Grunden hørte til en undervungen Race; af hvem Romeren kun fortjente Had som den, der havde tilintetgjort dens Frihed og Nationalitet, og at han altsaa ligesaa godt kunde ombytte det romerske Aag med Germanernes. Dette Spørgsmaal maa utvivlsomt besvares med Nei. Man kan vel ikke benægte Muligheden af, at slige Stemninger kunne have holdt sig et

enkelt Sted; men man kan sikkert sige, at de have været altfor lidet fremtrædende til at faae nogen historisk Betydning. Allerede det, der er anført om Beskaffenheden af de talrige Oprør, som tilintetgjorde de vestlige Landes Ro, indeholder et tydeligt Fingerpeg i den Retning, thi netop de vidnede om, at man ikke følte Misfornøjelse med den romerske Kultur og det nye nationale Præg, man derigjennem havde modtaget. Ligesaa lidt havde, saavidt man kan skjønne, nogen national Mistemning af den her antydede Charakter havt Indflydelse paa Bagaudernes bekjendte Oprør i 4de Aarhundrede; de skyldtes ene den forfærdelige sociale Nød. Det mangler fremdeles paa enhver Antydning i Kilderne, som kunde forsvare den Antagelse, at Erindringen om en oprindelig ikke-romersk Nationalitet fremkaldte Ligegyldighed for Forsvaret imod Barbarerne. Jeg erindrers kun at have seet eet Sted, man mulig vilde støtte sig til, nemlig et Sted hos Orosius i hans *Historia adversus paganos*¹⁾. Han taler nemlig her om sine Landsmænd Spanierne i Modsætning til «*Romani*» og opkaster det Spørgsmaal, om ikke deres Forfædre i gamle Dage havde lidt mere Ondt af Romerne, end de selv paa hans Tid havde lidt af Goterne. Men man maa vogte sig for at tillægge dette Sted Betydning. Orosius var Geistlig og tilhørte ganske det Parti i Kirken, som dengang med Augustin i Spidsen stillede sig polemisk til, hvad der kunde kaldes Begeistring for Staten eller romersk Nationalfølelse. Det var dem under deres Strid med Hedningerne magtpaaliggende at fremhæve den daværende Tid som lykkeligere end Statens gamle Dage, og det er fra et reent kirkeligt Standpunkt, at Orosius lader haant om Romerfølelsen og endog for at spotte sine hedenske Modstandere fremhæver Romernes Grusomheder i gamle Dage som større end dem, hans Samtid saae Barbarerne udeve²⁾.

Ligesaa sikkert som det imidlertid er, at ikke Bevidstheden om en oprindelig ikke-romersk Nationalitet har havt Betydning til at lamme Forsvaret for Riget, ligesaa sikkert er det paa den anden Side, at de vestlige Landes stærke Romanisering ikke havde været istand til at skabe en Romerfølelse, der viste sig med nogen Kraft under Kampen med Barbarerne. Det ligger allerede i, hvad der er antydet om det folkelige Forsvars

¹⁾ V. 1.

²⁾ Jævnfør mit Skrift om Geistlighedens Optræden o. s. v. S. 402-405.

Svaghed, at dette ikke var Tilfældet. Intet var naturligere. Det var i og for sig rimeligt, at en Nationalitet, der i en forholdsviis kort Tid udbredte sig over saa vidtstrakte Lande, som den latinske gjorde det i Keisertiden, maatte tabe i Intensitet derved, saameget mere som det Land, der skulde være det egentlige Støttepunkt for den latinske Nationalitet, nemlig Italien, stedse tabte i Kraft og Betydning. Men hertil kom, at den romerske Kultur aabenbart var i Dalen; sædelig Opløsning og Mangel paa Friskhed og Naturlighed karakteriserede Romerne. Det er altid en Fare for et Folk, naar det gribes af en langt mere udviklet Kultur hos et andet Folk, hvorved det kommer til at optage langt mere paa eengang, end det kan fordøje og forarbejde i selvstændig Retning. Romernes Udvikling efter den stærke Berøring med Grækerne i 3die Aarhundrede før Christus er et bekjendt Vidnesbyrd derom. Men Faren bliver ulige større, naar den Kultur, det udannede Folk modtager, og det i saa stærke Drag, at det tilegner sig en ny Nationalitet, er i afgjort Forfald; det lærer da langt mere af det Slette end af det Gode. Hvor betydelige Bidrag end enkelte Landskaber forholdsviis gave til den fælles Litteratur, formaaede Provindsboerne dog ingenlunde at indblæse den fordærvede romerske Kultur noget nyt Liv. Netop dette er en af de sørgelige Iagttagelser, Keisertidens Historie fremkalder; det er, som om de gamle Nationaliteter i Provindserne kun kunde forholde sig modtagende og efterlignende ligeoverfor den Kultur, Romerne bragte dem, og denne behøvede meest af Alt at gjennemtrænges af nye Kræfter. Aandsfattigdom og tom Rhetorik karakteriserer mere og mere det litteraire Liv i de vestlige Lande, og den sædelige Tilstand, der i det Mindste for Kelternes Vedkommende synes at have været temmelig daarlig iforveien, forværredes stedse. Slige Forhold vare kun lidet gunstige, til at en kraftig romersk Nationalfølelse skulde kunne udvikle sig; thi hverken Italienerne eller Provindsboerne kunde i dybere Forstand virke befrugtende paa hinanden. Latinen havde nok havt Kraft til at slaae den ældre Nationalfølelse ihjel, i det Mindste saaledes, at den svandt ind til en stærk Provindsialisme; men den manglede den Friskhed og høiere Kraft, der maatte til for at sætte en anden, særlig romersk Nationalfølelse i Stedet. Det manglede ovenikjøbet i de første Aarhundreder, da Romerriket endnu stod i sin fulde Kraft udadtil, paa de ydre Tilskyndelser, der have saa stor Betydning til at udvikle Nationalfølelsen, nemlig Frygten for An-

greb fra andre Nationaliteter; og da Tiden kom, hvor denne blev stærk, var det for silde til, at Nationalfølelsen kunde vækkes til Liv. Der er tidligere blevet omtalt begejstrede Ytringer af Digtere fra Provindserne, som vidnede om en levende Nationalfølelse, og det er fremhævet, hvorledes en Romerfølelse gik igjennem den Modstand, som det vesterlandske Aristokrati længe reiste imod Christendommen; det vilde ogsaa være taabeligt at nægte Tilstedeværelsen af en virkelig romersk Nationalfølelse under Kampen udadtil; men den var destoværre ingenlunde almindelig. Dermed manglede en væsentlig Støtte for Udviklingen af Patriotisme, og den blotte Følelse af, at man som Statsborger hørte til det romerske Rige og derfor havde den Pligt at bidrage til dets Forsvar, var langt fra istand til at erstatte dette Savn. Andre Tidens Historie have lidt viist, hvor lidt en saadan Statsborgerfølelse betyder i Sammenligning med den kraftige Nationalitetsfølelse, og den havde under Forhold som Romerrigets i Slutningen af Oldtiden særlig vanskeligt ved at gjøre sig gjældende. Den blev næsten tilintetgjort ved Statens ulykkelige Samfundsordning, der som en Mare knugede ethvert Forsøg hos Statens Borgere paa at følge egen Lyst og Kald, og af den store sædelige Fordærvelse, der havde bragt Egennytte til paa alle Samfundets Trin at indtage den gammeldags Patriotismes Plads. Naar Despotiet under de daglige Forhold tilintetgjorde Frivilligheden paa ethvert Punkt, var det ikke rimeligt, at det skulde see den komme sig til Hjælp under Kampen, og naar det, ved at fylde Hæren enten med leiede Barbarer eller med Landstrygere af den sletteste Slags, havde gjort det at være Soldat til en foragtet Haandtering, kunde det ikke vente, at Landets Borgere skulde strømme til Fanerne. Man var vant til at betale eller lade sig udpante for sine Skatter og lade Staten sørge for Resten. Det sociale Tryk var saa stort, at Befolkningen ganske naturlig rundt omkring med sløv Ro kunde see Barbarerne afløse dens vante Plageaander, Skatteopkræverne og Provinds-embedsmændene, i Herredømmet over Landene, ja endog vente sig Lettelser deraf. Netop flere Træk vidne om, at den i Virkeligheden gjorde det ¹⁾. Staten viste sig som en Tvangsanstalt og intet Andet; kun Nationalfølelsen havde kunnet bringe til trods alle trykkende Byrder at opfatte den som en Moder, om hvem man skulde værne.

¹⁾ See f. Ex. Amm. Marcell. XXXI, 6.

Vender man sig imod Øst, da er det naturligt, at den store Forskjel, der var paa Nationalitetsforholdene i denne Deel af Riget og imod Vest, ogsaa maatte give Nationalitetsstemningerne en anden politisk Betydning her, end de havde i de vestlige Lande. I disse dreiede det sig om Forholdet imellem undertvungne Nationaliteter uden Litteratur og den overlegne romerske Kultur; Romaniseringen var i stadig Stigen. I Øst derimod er det væsentlig Forholdet imellem den latinske og den græske Nationalitet, der fængsler Opmærksomheden; det gjælder om, hvorledes Orienten, i hvis nationale Udvikling Græskens spillede Hovedrollen, som Heelhed stillede sig ligeoverfor de vestlige, latinske Lande. Østen imod Vesten, hvilken Betydning havde det ikke, om her var Venskab og Sympathi eller det Modsatte?

Det viser sig snart, at Forholdet imellem de to Nationaliteter har været en jævn Fortsættelse af det, der fandt Sted i Begyndelsen af Keisertiden. En Fremstilling af dette har nærværende Afhandlings Forfatter givet andensteds¹⁾, hvortil maa henvises; men blot Resultatet skal her berøres, at det i Virkeligheden manglede paa Sympathi, at Vestens Romere saae ned paa Orientalerne, hvem de opfattede under Eet som blødagtige og letsindige, som blottede for Kraft og Sædelighed, og at disse omvendt ringeagtede Vesterlandenes Kultur og Sprog, levede i Minderne om den græske Storhed, og, skjøndt de bøiede sig for Roms Vælde i det Politiske, dog betragtede sig selv som Herrerne i Aandens Verden. Dette Forhold fortsættes i sine væsentlige Hovedtræk.

Den romerske Statsborgerfølelse er vistnok, efterat alle Østerlændere ligesaavel som Vesterlandenes Beboere siden Begyndelsen af 3die Aarhundrede havde faaet romersk Borgerret, bleven stærkere hos dem, og det faldt dem ikke let ind i politisk Henseende at tænke sig som Andet. Disse Aarhundreders Historie fremviser ogsaa for Orientens Vedkommende ikke faa Exempler paa Oprør; men de have ganske samme Charakterer som imod Vest. De dreie sig saagodtsom udelukkende om at sætte en Keiser paa Thronen i hele Riget, ikke om at løsrive sig for at føre en særegen Tilværelse som et græsk eller syrisk Rige. Den mærkeligste af disse Bevægelser er den vel bekjendte, der knytter sig til Palmyras Historie, og som Odenathus og efter hans Død hans Gemalinde Zenobia stod i Spidsen for. Men

¹⁾ De græske Undersaatters politiske Stilling o. s. v. 7de Kapitel. Tidskr. for Phil. og Pædag. VI.

netop denne Opstand viser dette. Odenathus ansaae vel ikke Øieblikket for gunstigt til at gjøre Fordring paa hele Riget; men samtidig med at han underkuede andre Usurpatorer i de asiatiske Lande, søgte han at stille sig i et venskabeligt Forhold til Keiser Gallienus i Rom, der ogsaa anerkjendte ham som Medregent. Palmyrenere omtale sig selv under hans Regering paa Indskrifter som romerske Riddere; der var ikke Tale om, at man vilde bryde med Romerriget. Under Zenobia blev Forholdet til Keiseren i de vestlige Lande et andet, en simpel Følge af, at hun som Kvinde ikke vilde kunne opnaae Keiserens og Senatets Anerkjendelse som romersk Keiserinde, selv om hun nøiedes med at optræde som Formynderinde for sine umyndige Sønner. Det kom derfor til aaben Krig under hende, indtil hun omsider maatte bukke under for Aurelian. Men derfor maa man ikke troe, at hun tænkte paa at oprette en egen Stat i Syrien med Palmyra til Hovedstad. Alt tyder tværtimod paa, at hun vilde være romersk Keiserinde, selve Rom skulde være hendes Hovedstad, medmindre man vilde anerkjende hende som Medregentinde og en af hendes Sønner som Arving til Thronen. Hun vilde fornye, hvad man allerede havde seet i Begyndelsen af Aarhundredet, da de syriske Grækere Elagabal og Alexander Severus sad paa Roms Throne. Opstanden i Palmyra danner saaledes et fuldstændigt Sidesykke til den samtidige i Gallien, da Posthumus og efter ham flere Andre her herskede som romerske Keisere, medens Gallienus og hans nærmeste Efterfølgere havde Herredømmet i selve Rom. I Asien shaalidt som i Gallien vilde man opgive Forbindelsen med det øvrige mægtige Romerrige; men at saa stærkt et Parti paa begge Steder sluttede sig til Opstanden, hang sikkert sammen med en særlig Nationalfølelse eller Provindsialisme, hvorefter man selv vilde sætte en Keiser paa Roms Throne.

Ikke længe efter begyndte under Diocletian den Deling af Riget, der med faa Afbrydelser varede indtil det vestromerske Riges Fald, da det østlige Keiserdømme blev ene om Romernavnet. Denne Deling skulde vistnok ikke forhindre, at Riget vedblev at være en Heelhed; man ansaae den for nødvendig for at kunne styre Riget under de vanskelige Tidsforhold, men videre skulde Adskillelsen ikke gaae; man vedblev dog at holde fast ved Tanken om Rigets Udelelighed. Faktisk var imidlertid en Adskillelse indtraadt, der snart skulde udvide sig til en stedse mere og mere gabende Kløft, og Nationalitetsforskjellen

imellem Latinsk og Græsk var den væsentlige Grund baade til, at Adskillelsen blev, som den blev, og til at Kløften stedse udvidedes. Allerede efter Septimius Severus's Død, fortælles det, at det var blevet paatænkt at dele Riget efter Nationaliteterne i to Riger imellem hans Sønner Caracalla og Geta, og at kun deres Moders inderlige Forestillinger havde hindret det. Hvad var da naturligere end, at man, da Tiden kom, hvor der maatte flere Pyrster til for at holde Riget oppe, væsentlig fulgte Nationalitetsprincippet ved Delingen? Det var et forfængeligt Haab, naar man troede, at man kunde bevare et nøie Sammenhold imellem de to store Hoveddele. Indtil Theodosius den Store gik det i det Hele ganske godt, — fraseet naturligviis Kampene fra Diocletians Thronfrasingelse indtil Constantius Eneberrødømme —; men under Arcadius og Honorius kom der en Tid, fuld af Uenighed og gjensidig Skinsyge. Den Forening af Eenhed og Adskillelse, som man havde indført, fremkaldte netop en gjensidig Kontrolløren, der snart blev farlig; den ene Keiser kunde ikke lade være at holde Øie med, hvad den anden foretog sig, medens han blev forbittret, saasnart han troede at kunne mærke nogen Kontrol fra sin Medkeisers Side. En saadan Skinsyge var i og for sig farlig, og den fandt Næring i andre Forhold. Trods den fornemmere Rang, der endnu stedse i Orienten var indrømmet Latinen som officielt Sprog, og uagtet man ogsaa seer Mænd fra de vestlige Lande spille en Rolle ved Hoffet i Constantinopel — Rufinus f. Ex. var fra Gallien —, vare dog de græske Elementer aldeles overveiende baade ved Hoffet og i Senatet her, og Constantinopel var en græsk By. Netop dette fik en bestemt politisk Betydning, thi den nationale Modsætning, der saaledes var imellem de tvende Hoffer, støttede sig til den Modsætning, der i det Store karakteriserede Orienten og Occidenten.

Det er vistnok allerede blevet berørt, at Grækeren politisk følte sig som Romer, og denne Følelse var ikke mindre fremtrædende efter Delingerne end tidligere; men desuagtet bevarede han dog en meget udviklet græsk Nationalfølelse. I Oversigten over Nationalitetsforholdene er det fremhævet, hvor overordentlig svagt Latinen var trængt ind i de østlige Lande, og allerede dette er et stærkt Beviis derfor; den latinske Litteratur var som det latinske Sprog en fuldstændig lukket Bog for de fleste dannede Grækere, den havde næppe engang i Oversættelser fundet Vei til Orienten. Naar den bekjendte Biskop Basilius i Cæsarea omtaler, hvilke Skrifter af de hedenske Forfattere de Christne

kunne have Gavn af at læse (*De libris gentilium legendis*), søger man forgjæves herimellem Navnet paa noget latinsk. Det er, som om der ikke kunde være Tale om, at græske Ynglinge for deres almindelige Dannelses Skyld læste andre end græske Skrifter. Vistnok var der Grækere, som ved Forholdene vare komne i nær Berøring med den latinske Verden og bleve optagne i denne, saaledes at de endog vandt et Navn som latinske Forfattere. Netop de to ypperste Skribenter i Datidens profane latinske Litteratur vare Grækere, nemlig Historieskriveren Ammianus Marcellinus, der var fra Antiochia, og Digteren Claudian, som var født i Alexandria. Den Sidste har en saa fuldendt Sprogform og Versbygning, at han i en meget tidlig Alder maa være kommen til Vesterlandene, og saaledes igjennem sin hele Udvikling tilhører den latinske Kultur. Han bør derfor i Virkeligheden mere betragtes som Romer end som Græker. Ammian, der gjorde Krigstjeneste under Julian, har derimod sikkert levet i det Mindste ligesaa meget i Orienten som i Occidenten, og at han har skrevet paa Latin, er da et vægtigt Vidnesbyrd om, i hvilken Grad han ønskede at være Romer. Hans slette Stil viser, at han ikke kunde blive det. Ammian staaer imidlertid vistnok ene, han maa betragtes som en fuldstændig Undtagelse fra den eksklusive græske Dannelse og det i visse Henseender udelukkende græske Standpunkt, der pleiede at udmærke Orientaleren.

Den som Philosoph og religiøs Digter bekendte Synesius, der var født i Cyrene og døde som Biskop i det nærliggende Ptolemais, er et iøjnefaldende Exempel paa, hvorledes man paa samme Tid kunde føle sig som Græker og som Romer. Som Videnskabsmand er han udelukkende Græker; hans Idealer i Fortidens Historie ere næsten alle Grækere; da han var født i Cyrene, holder han af at dvæle ved den Tanke, at han nedstammer fra Lacedæmonierne ¹⁾, og det er ham behageligt at kunne nævne sig som en Ætling af Herakliderne ²⁾; men Alt dette smelter dog sammen med en levende Følelse af, at han som Statsborger er Romer. Det var som saadan, han traadte frem i sin berømte Tale om Kongedømmet til Keiser Arcadius, og den samme romerske Patriotisme udtaler sig jævnligen i hans Breve ³⁾.

¹⁾ 113de Brev.

²⁾ 57de Brev og Catastasis.

³⁾ Om Synesius's Patriotisme jævnfør mit Skrift om Gelstlighedens Optræden o. s. v. S. 445-460.

Som det er gaaet Synesius, er det gaaet Mange. Det ligger nær for at forstaae dette Forhold at tænke paa en Parallel, som Danmarks Historie frembyder i en Deel af 18de Aarhundrede. Hvor almindeligt var det ikke, at Holstenere eller indvandrede Tydskere spillede en fremragende Rolle som danske Statsmænd? Hele disse Mænds Dannelse og Fortid var tydsk, og deres Sympathier i aandelig Henseende tilhørte ganske naturlig det Land, der var deres Fædreland; dansk Litteratur og danske aandelige Forhold vare dem fremmede; men dog vare de dygtigere af dem samvittighedsfulde Embedsmænd og følte, at Danmark var deres politiske Hjem; de havde en statsborgerlig Patriotisme, hvorefter de helligede det deres Kraft og ønskede dets Vel, saaledes som de kunde opfatte det. Et saadant Forhold kan gaae, saalænge det ikke er kommet til bestemt Splid imellem de to Nationaliteter, som paa deene Maade mødes, men er i og for sig unaturligt og huult. Man føler f. Ex. det Hule stærkt for Grækernes og Romernes Vedkommende, naar man endnu i denne Tid jævnlig finder hine tale om Modsætningen imellem Hellener og Barbarer, hvorved de slaae Romerne sammen med de ukultiverede Folk, de vare komne i Berøring med¹⁾. Betød Barbar end ikke Andet end, hvad man med andre Ord kunde kalde «Fremmed», er det dog forbausende, at man saaledes indbefattede sine Medborgere under en Betegnelse, der ellers anvendtes paa Folk, som stode udenfor Riget, og det netop ukultiverede Folk. Paa samme Tid som man selv sagde, man var Romer, slog man Romerne, naar Ordet toges i national Betydning, sammen med andre Fremmede.

Vistnok seer man ogsaa Grækere tale med Begeistring om selve Rom, og dette var ikke blot Tilfældet, naar en græsk Rhetor som Themistius holdt en Pragtale i det romerske Senat; thi her vare de prisende Ord maaskee kun Panegyrikstilens vante Blomster; men det kommer ogsaa frem i Breve, hvor intet ydre Hensyn skabte en kunstlet Følelse. Libanius kalder saaledes i et Brev til en Ven Rom en By, hvem Intet paa Jorden ligner²⁾, og i et andet siger han, at den snarere er en Deel af Himlen end af Jorden³⁾. Igjennem slige Udtryk skinner utvivlsomt en virkelig Følelse for Staden, der baade, hvad ydre Glands angik, stod

¹⁾ Saaledes netop oftere hos Synesius.

²⁾ 983de Brev.

³⁾ 1083de Brev.

over alle andre paa Jorden og kunde siges at være et Billede af det mægtige Riges Eenhed; men det er dog kun Tanken om dens politiske Betydning, der bringer ham til at tale saaledes. Netop han, den ypperste af sin Tids Veltalenhedslærere og Sophister, har stærkt lagt sin særlig helleniske Nationalsjælelse for Dagen. Vil han i sine Taler behandle et Æmne fra Fortiden, vælger han aldrig noget fra Roms Historie. Enten indfører han Odysseus, der som Achæernes Udsending holder en Tordentale til Troianerne, hvori han kræver Helena udleveret, eller Achilles, der svarer Odysseus, da denne søger at mægle imellem ham og Agamemnon, eller Demosthenes, som fordrer at blive udleveret til Philip, da denne efter Slaget ved Chæronea har lovet Athenæerne at ville løslade 1000 Fanger, hvis man vil give Demosthenes i hans Magt o. s. v. Hvad der gjælder Libanius, passer lige saa fuldt paa hans noget yngre Samtidige Himerius. Hos ham holder Demosthenes en Tale for at faae Athenæerne til at kalde Æschines tilbage, Hypereides taler til Forsvar for Demosthenes, og Themistokles søger at overtale Athenæerne til at forkaste Perserkongens Tilbud om at ville erstatte dem Alt, hvad de have lidt i Krigen, hvis de ville slutte Fred med ham. Det er altsaa ganske, som det var i 2det Aarh., i Dio Chrysostomus's og Aristides's Dage; hvor stor Velvillie man end kan nære for Rom, er det dog Begivenhederne i den troianske Krig eller fra Athens Historie, man holder af at dvæle ved som det Største og Mærkeligste, man kan tænke sig, og derfra henter man sine Exempler paa Patriotisme og Sjælsstorhed. Libanius har i en af sine Taler paa en ret mærkelig Maade viist, hvorledes han, hvad Kultur og Sædernes Mildhed angik, betragtede Romerne som Hellenernes Lærlinge, og han udtalte det endog ligeoverfor en Keiser; men denne Keiser var rigtignok selv en udpræget Hellen, nemlig Julianus Apostata. «Jeg kommer,» siger han i «en Tale til denne¹⁾, «til at tænke paa, hvad det er, der gjør Dig menneskekjærlig. For det Første er Du en Hellen, og Du hersker over Hellenere. Thi saaledes vil jeg helst kalde dem, der danne Modsætningen til Barbarerne, og Æneas's Slægt vil ikke kunne dæle mig derfor.» Han bruger her aabenbart ikke Ordet Hellen paa den vante Maade som en national Betegnelse, men som et Udtryk, hvormed han benævner alle Rigets Beboere under Eet som dannende en Modsætning til de ukulti-

¹⁾ Legatio ad Julianum (Ed. Reiske I p. 458).

verede Folk Barbarerne, der efter hans Skildring i det Følgende i deres hele Løveviis stærkt nærme sig til de vilde Dyr. Naar han tilføjer, at Æneas's Slægt — hvorved han naturligviis forstaaer Romerne — ikke vil kunne bebreide ham, at han ogsaa indbefatter dem under Navnet Hellenere, er det utvivlsomt, fordi han mener, de maae indrømme, at det netop er ved at faae Deel i den helleniske Kultur, at de adskille sig fra Barbarerne. Stedet vidner altsaa vistnok ikke om Antipathi imod Romerne, men derimod stærkt om, hvor stor en Overvægt han meente, at Grækerne i aandelig Henseende havde over Romerne. Det for tjener ogsaa at fremhæves, at alle Exempler i denne Tale, hvorpaa han støtter sin Bøn om, at Keiseren vil vise Mildhed imod Antiochenerne, paa hvis Vegne han taler, ere hentede fra den græske Historie.

Endnu mærkeligere i den her anførte Retning er imidlertid selve den Mand, for hvem Libanius saaledes viste sin hellenske Nationalfølelse, nemlig Keiser Julian. Han bragte Hellenertfølelsen med sig paa den romerske Keiserthrone.

Julianus Apostata, denne forunderlige Blanding af en spidsfindig Sophist og en fortrinlig Feltherre, af en sygelig Sværmer og en begavet Regent, havde i sin Ungdom fuldstændig tilhørt den samme Klasse Mænd, som Libanius og Himerius, og da han baade var født og opdragen i de græske Lande, nærmede han den samme opdrægede Kjærlighed til Alt, hvad der var hellensk, og hans Idealer tilhørte den græske Verden. Da han derfor, medens Keiser Constantius levede, skulde holde en Tale til Ære for denne, og han efter slige Talers vante Stil maatte nævne store Mænd af Fortidens Historie, som han kunde vise, at Keiseren var lig eller overgik, var det ikke fra den romerske Fortid, han tog sine Exempler, og det uagtet han talte til en romersk Keiser, nei, det var ogsaa her den troianske Krig, der blev draget frem. Han sammenligner Constantius, hvad Feltherretalent angaaer, med Sthenelus, hvem Homer berømmer for Indsigt, i at opstille en Slagorden; han viser, at Aianterne ikke havde udøvet saadanne Heltegjerninger som dem, man nylig havde seet blive udøvede under Forsvaret for den mesopotamiske By Nisibis imod Perserne, og at Hektor eller Sarpedon ligesaalidt havde kunnet maale sig med Constantius i Tapperhed eller Agamemnon været ham lig i Mildhed¹⁾. Det Samme gaaer igjennem hans Tale, naar han vil

¹⁾ 2den Lovtale over Constantius.

prise Keiserinde Eusebia, Constantius's Gemalinde. Da er det ikke Lucretia, han sammenligner hende med i Kydskhed, eller Cornelia, hvis huuslige Dyder han viser, at hun kan maale sig med; men han fremhæver hendes helleniske Herkomst, og det er Capaneus's Hustru Evadne og den thessaliske Laodamia, han viser, at hun overgaaer i Kydskhed, det er Penelope, han fremstiller som et Billede paa en ægte Kvinde¹⁾. Hellas er ogsaa det Land, han sværmer for at betragte som sit egentlige Hjem, og han takker Keiseren og Keiserinden, fordi de have tilladt ham igjen at skue dette sit sande Fædreland. «Thi,» siger «han, vi ere Alle Hellas's Sønner, saamange af os, som boe i «Thracien og Jonien; og enhver af os, som ikke er i høi Grad «utaknemlig, længes efter at hilse selve Fædrene og vise «Landet sin Kjærlighed²⁾.» Han bevarede ogsaa denne Følelse, da han var bleven Keiser, efterat han i flere Aar havde tumlet sig imellem de tappre Soldater, som dengang forsvarede Galliens Grændser imod Alemanner og Franker, og efterat de havde udraabt ham til Keiser. Krigerlivet med dets Spænding og Seire og den almindelige Kjærlighed, Soldater og Provindsboere her nærrede til ham, havde ikke kunnet svække Følelsen hos ham for de græske Lande og hans gamle, litteraire Sværmerier. Skjøndt man havde kunnet vente, at ikke Athen, en By uden ringeste politiske Betydning, som allerede Horats havde kaldt det øde Athen (*vacuas Athenas*), men Rom havde været den vigtigste By i en romersk Keisers Øine, var det dog Athen, han først tænkte paa, da han havde opkastet sig til Keiser. Han viste dette ved det varme, inderlige Brev, han nu skrev til denne By; det er, som om han havde sit egentlige Hjem her, og som om han her fandt Dyder, hvortil der intet andet Sted var Magen. «Et heelt Folk,» skriver han, «og en By, der elsker retfærdige «Handlinger og Ord, skal man ikke let kunne finde uden hos «Eder³⁾.» Athen som det gamle Midtpunkt for hellenisk Kultur og som Hjemmet for mangt et Størværk var ligesom hans helilige Stad; men med lignende Følelser omfattede han ogsaa endnu stedse det øvrige Hellas, til hvis Templer han strax efter

¹⁾ Lovtale over Keiserinde Eusebia.

²⁾ Talen til Ære for Eusebia S. 220-221 (Pariser Udgaven 1630).

³⁾ Skrivelse til Athenæernes Raad og Folk S. 495 ff.; mærk ogsaa S 505 om den Smerte, med hvilken han tidligere havde forladt Athen.

Constantius's Død sendte rige Gaver ¹⁾, og i det Hele alle Landene med græsk Kultur. Kun det, at han her mange Steder saae Christendommen i kraftig Udvikling, vakte hans fanatiske Vrede; for at være en ægte Hellener maatte man efter hans Mening nødvendigviis være Hedning ²⁾, og han saae i de Christne kun skjændige Frafaldne fra Hellenismen. Det var denne hans saa udpræget helleniske Følelse, der bragte ham til endnu som Keiser at tale om Forskjellen imellem Hellenere og Barbarer ³⁾, og til i et Brev til Alexandrinerne at minde dem om den Adel, de havde som nedstammende fra Hellenerne ⁴⁾. Derfor kunde Libanius ogsaa i en Tale, han holdt til Julian til Fordeel for en Mand, anføre det som en stærk anbefaling for denne, at han var af hellenisk Byrd. «For det Første,» siger han, «er han en Hellener, o Fyrste! det vil sige, en af dine Yndlinge, thi Ingen elsker sit Fædreland, saaledes som Du elsker Hellas's Jordbund ⁵⁾.» Det stemmede ganske hermed, at Alexander den Store var Julians Ideal, hvad Krigerdygtighed angik ⁶⁾, og end ikke hans egne Kampe i Gallien, hvor Alt maatte minde ham om Cæsar, havde kunnet bringe dennes Skikkelse til at staae hans Tanke nærmere. Maaskee blev Lysten til at ville ligne Alexander en vægtig Grund for ham til at gjøre det Tog imod Perserne, der skulde koste ham selv Livet og Riget vigtige Provindser. Kun een Regent var der, som han satte ligesaa høit og endog høiere end Alexander, nemlig Marc Aurel, der var hans Ideal med Hensyn til fuldendt Dyd ⁷⁾, ligesom Alexander var det med Hensyn til Tapperhed; men var Marc Aurel end af Fødsel en Romer, saa var han ifølge sin Dannelse overveiende græsk Philosoph, og han havde skrevet sit bekjendte philosophiske Værk paa Græsk.

I Modsætning til alle disse Træk vil man ikke i Julians Skrifter eller i hans Liv finde noget Træk, der vidner om, at han, den romerske Keiser, i national Henseende følte Sympathi

¹⁾ Eunapius vitæ philos. et sophistarum S. 95.

²⁾ 4de og 27de Brev. Heylers Udgave. Cfr. 6te Brev.

³⁾ Skrivelser til Athenæernes Raad og Folk. S. 501.

⁴⁾ 10de Brev.

⁵⁾ Talen for Aristophanes; Reiskes Udgave 1ste Brev S. 433.

⁶⁾ Brev til Themistius. Pariser Udgaven S. 385.

⁷⁾ Smøds; smilign Skriftet Cæsares, hvor han indfører Alexander sammen med de betydeligste romerske Keisere, og hvor Marc Aurel prises som den ypperste.

for Romerne i Vest. Det betyder Intet, at han efter Libanius's Sigende kunde ganske godt Latin¹⁾, thi hans Stilling gjorde dette aldeles nødvendigt for ham, og ligesaa lidt kan man lægge Vægt paa, at han i Gallien opmuntrede sine Folk til Kamp ved at minde dem om, hvad Romernavnets Ære krævede²⁾, eller at han paa Toget imod Perserne stillede Soldaterne de gamle Romerdyder for Øie³⁾. Han handlede heri kun, som politisk Klogskab bød ham. I en Kamp for Romerrigets Grændser og under romerske Faar var det naturligt at minde om de Bedrifter, der fordum havde ført den romerske Magt saa vidt, og ligeoverfor Soldater fra de vestlige Lande, hvoraf Hæren i Gallien bestod, kunde det kun lidt have nyttet at omtale Themistokles's og Alexanders Seire over Perserne. Det vilde naturligviis være urimeligt at nægte, at Julian nærede en levende Følelse for det Riges politiske Storhed, hvis Keiser han selv var, og at han forsaavidt følte sig som Romer; men heelt anderledes stiller det sig, naar man taler om hans nationale Sympathier.

Det er tidligere fremhævet, hvorledes den eiendommelige helleniske Nationalfølelse traadte frem under Polemiken fra de orientalske Hedningers Side imod Christendommen, og dette stemmer altsaa ganske med, hvad her er udviklet om denne Nationalfølelse. Baaede med Hensyn til det religiøse Spørgsmaal og i andre Retninger er det Rhetorer og Philosopher, som stærkest fængsle Opmærksomheden; men man vilde tage meget Feil, om man derfor troede, at her kun var Tale om Stemninger, der holdt sig til den lærde Verden alene. Med Julian naaede de endog til at bestige Keiserthronen, og naar man tænker paa, hvilken Rolle Sophist- og Rhetorvæsenet endnu stedse spillede i Orienten, at et anseet Navn i denne Retning skabte en overordentlig Popularitet, saa at de enkelte Byer og Landskaber med Iver sluttede sig om de Sophister, der stammede fra dem⁴⁾, og at rhetorisk Dannelse betragtedes som nødvendig for den, der vilde betræde Embedsbanen, vil man forstaae, at de Ideer og Stemninger, der udtaltes af den Tids Universitetslærde, fandt Gjenlyd vidt omkring og omvendt vare Udtrykket for Stemninger i meget videre Kredse.

¹⁾ Reiskes Udgave, 18de Tale, S. 529.

²⁾ Ammianus Marcellinus XVI, 12.

³⁾ Smstds XXIV, 3.

⁴⁾ Jævnfør Eunapius vitæ sophistarum flere Steder.

Der har her kun været Tale om det helleniske Orienten, og dette er blevet omtalt under Et; Forskjellighederne imellem de enkelte Landstrækninger havde ingen Betydning, da alle helleniserede Orientalere samlede sig om det gamle Hellas's Fortid og dets Kultur. Man kjendte kun en hellenisk Fortid, ingen speciel syrisk, cilicisk eller ægyptisk. Men, som det blev omtalt i Oversigten over Nationaliteterne, der var ogsaa i Orienten rundt omkring Rester af gamle asiatiske Nationaliteter. Traadte de da ikke frem med egne mærkelige nationale Stemninger? Det synes ikke saa. I Palmyra var Syrisk i det Mindste lige-saa stærkt herskende som det Græske, og Zenobia selv skrev endog under sin Opstand Keiser Aurelian til paa Syrisk; men dog har Bevægelsen under hende og Odenathus næppe havt nogen eiendommelig syrisk Farve. Det hele helleniserede Asien, Ægypten medindbefattet, sluttede sig villig til den, og Zenobia selv, der med Stolthed regnede sin Herkomst ned fra Ptolemæerne og havde en levende Interesse for græsk Philosophi og Litteratur, tænkte mindst af Alt paa at optræde som Forkjæmper for den syriske Nationalitet. Med slige Planer havde hun aldrig kunnet tænke paa at grunde et Herredømme over hele Orienten, end sige forene alle romerske Lande under sit Scepter. Hvor den semitiske Nationalitet gjorde sig stærkt gjældende, var det ogsaa meest i Samsfundets laveste Klasser, der meget lidt fik Leilighed til at træde op med nogen Betydning, og i den Egn, der var aldeles overveiende semitisk, i Mesopotamien, seer man endog en meget levende romersk Statsborgerfølelse. Det glødende Had til Perserne bidrog væsentlig til at fremkalde denne. Ingensteds kjæmpedes der med større Iver for Romerrigets Grændser og Ære, og aldrig har en By frembudt et smukkere Syn af patriotisk Smerte end det, Nisibis her viste, da dens Borgere efter Julians Død erfarede, at den var bleven afstaaet til Perserne. Hvorvidt her i andre Retninger har gjort sig en egen semitisk Nationalstolthed gjældende, tør jeg ikke afgjøre ¹⁾.

Det var saaledes utvivlsomt ene den græske Nationalitetsfølelse, der kunde faae større politisk Betydning. Det gjen-nemgaende Ubekjendskab med det eiendommelige aandelige Liv imod Vest, i de Lande, med hvilke man skulde leve et po-

¹⁾ Det er mig umuligt her at sige noget Bestemt, da jeg ikke kan Syrisk. Jeg maa overlade det til dem, der kunne dette Sprog, at afgjøre, om der træder interessante nationale Stemninger frem i dets Litteratur.

litisk Samliv, indeholdt en stor Mislighed, og det saameget mere, som dette Ubekjendtskab hang sammen med en Følelse af Ringeagt. Nationer, der kun kjende hinanden lidt, men dog faae Berøringspunkter med hinanden, ere sædvanlig tilbøielige til at betragte hinanden med Skinsyge; men dobbelt let maatte det blive Tilfældet her, hvor de ydre Baand-forholdsviis vare saa tætte. Det er ikke urimeligt, at Grækeren, hvor meget han end ved en Fornuftbetragtning sagde sig selv, at han politisk taget ligesaa godt var Romer som Italieneren, Spanieren eller Galleren, dog hemmelig har haft en Følelse af, at han, fra hvis Forfædre Kulturen var udgaaet, hørte til et overvundet Folk. Opfyldt af denne Følelse trak han sig tilbage til sig selv med Bevidstheden om, at udenfor græsk Kultur og Sprog var Raahed og Barbari. Slige Stemninger danne en farlig Grundvold, hvor andre Forhold lette Spliden og Spaltningen, især, naar de, som Tilfældet var her, næppe besvares med stort kjærligere Følelser fra den anden Side.

Ogsaa i denne Henseende var Forholdet imellem Vesten og Østen en simpel Fortsættelse af den tidligere Tids. Strax Begyndelsen af 3die Aarhundrede havde været lidet skikket til at forandre det. Dengang var Elagabal kommen paa Thronen, og skjøndt Rom havde seet forargelige Oprin nok indenfor sine Mure, havde den dog aldrig seet noget saa Skamløst og tillige saa Umandigt som denne syriske Vellystnings Levnet. Han var ret skabt til i de vestlige Lande at forøge den Ringeagt, hvormed man havde pleiet at see ned paa de blødagtige helleniserede Østerlændere. Man lod sig smitte af disses onde Sider, men man foragtede dem, af hvem man lod sig paavirke. Elagabals Efterfølger Alexander Severus, der ligeledes var en Syrer, saae tydelig denne Misstemning imod Orientalerne, og gjorde Alt for at tilintetgjøre de skadelige Virkninger, den kunde have for hans Regering. Han var saa langt fra, som Julian siden, at ville være Grækeren paa Roms Throne, at han tvertimod søgte at blive anseet for at være af ægte romersk Oprindelse; han paastod, at han nedstammede fra Metellernes Familie¹⁾. Han viste levende Interesse for den latinske Litteratur, navnlig dens poetiske Deel, og han lagde en stærk Ærefrygt for Dagen for de

¹⁾ Lampridius Alexander Severus c. 44: *«Syrum se dici noluit sed a majoribus Romanum»* etc.

gamle romerske Minder¹⁾. Det klinger endog forunderligt, naar han trods sin græsk-orientalske Fødsel ved at tale en Legion i Antiochia til Rette med Haan omtaler, at Nogle af Soldaterne opføre sig som Grækere²⁾. Alt dette giver et tydeligt Indtryk af, hvor lidt man i de vestlige Lande betragtede asiatiske Grækere med Velvillie, og hvor ængstelig Keiseren derfor var for at blive opfattet som tilhørende disse. Romerne viste vel stedse stor Iver for at lære Græsk, og de danne i deres Opfattelse af den græske Kulturs Betydning for deres Dannelse en iøjnefaldende Modsætning til Grækernes Eensidighed; selv de samtidige græske Rhetorer og Philosopher gjorde jævnlig Lykke hos dem, og Ambrosius fortæller endog³⁾, at de fandt det græske Sprog saa velklingende, at de gjerne sang græske Sange, uden at de forstode Indholdet af, hvad der blev sunget. Men det var, som om de med denne Beundring forenede den Anskuelse, at Grækerne kun duede i reent theoretiske Ting, og at de ellers vare uden Handlekraft og blødagtige; ja tidt glemte de endog, at de selv satte den græske Litteratur saa høit, og de haanede Grækerne ved at kalde dem Pedanter. I en Festtale, som en gallisk Taler holder til Ære for Constantin, siges det, at det er frygtsomme og feige Mænd, der opfores i det yndige Grækenland og det tillokkende Orienten⁴⁾; og Lampridius lægger i sin Levnetsbeskrivelse af Alexander Severus, som han har tilegnet Constantin den Store, denne det Spørgsmaal i Munden⁵⁾, hvorledes en Syrer, en Fremmed (*alienigena*) har kunnet blive en dygtig Fyrste, da der er kommet saamange slette Fyrster baade fra Rom og fra de andre Provindser. Julianus Apostata maatte endog, efterat han havde vundet Navnkundighed ved Seiren over Alemannerne ved Strassburg, under et Mytteri høre de galliske Soldater udskjelde sig for en Asiater og en græsk Pedant⁶⁾.

Denne Tilbøielighed til at stikle paa Østerlænderne voxede stærkt efter Constantin den Stores Tid. Constantin hævede som bekjendt Constantinopel til at være de østlige Landes Rom. Allerede tidligere havde Rom vistnok tidt maattet see Keiserne

¹⁾ Lampridius Alexander Severus c. 35.

²⁾ Smstds c. 65.

³⁾ Kommentar til 1ste Korintherbrev c. 14.

⁴⁾ Incerti Panegyricus Constantino Augusto.

⁵⁾ cap. 65.

⁶⁾ Ammianus Marcellinus XVII, 9: «*Asianum appellans et Græcicum*».

tage deres Residens andre Steder, enten fordi Krige eller andre Forhold gjorde det nødvendigt; men den havde dog uomstridt gjældt for Rigets Hovedstad, og ingen By kunde tænke paa at maale sig med den. Nu derimod saae den en Stad voxte op, der ligesom i Alt skulde være et Billede af den, der som den skulde have sit Senat, og hvor Keiserne toge deres Residens, medens de kun sjælden kom til den selv. Hvad kunde være en større Tilsidesættelse i det mægtige Aristokratis Øine, der betragtede Rom som Verdens hellige Stad, og hvad kunde stærkere opflamme til at stikle paa det Orienten, der saaledes ikke mere blev Rom underlagt, men fik sin egen Hovedstad? I og for sig var det en Tilsidesættelse, som vedkom Rom alene som Stad; men den føltes sikkert rundtomkring i Occidenten, ogsaa her opfattedes Rom af Mange som den hellige Stad, og saa her kunde det ses ud, som om Orienten ved den nye Hovedstad kom til at faae Deel i en Forrang, der ifølge de svundne Tiders Sæd burde tilhøre de vestlige Lande; og vilde det atridige Gallien tidt nødig bære Nakke for Italien, saa vilde det endnu mindre bære den for det blødagtige, græske Orienten.

Saaledes var der Lyst nok borte hos Grækere og Vesterlandenes Romere til at see skjævt til himanden paa den Tid, da Arcadius og Honorius besteg Thronen, hiin i den østlige, denne i den vestlige Deel af Riget. Hvormegit kunde da ikke danne en god Støtte for den smaalige Skinayge, som var det Eiendommelige ved disse to Brødres Regering? Enhver Begivenhed i den ene Hovedstad, der kunde opfattes som en Skandale, fandt tusinde Tunger i den anden, der vidste at forstørre den. Et enkelt Træk er opbevaret, som tilstrækkelig viser det. Det Herredømme, som den foragtelige Eunuch Eutropius udøvede over Arcadius, naaede tilsidst et saadant Omfang, at denne endog i Aaret 398 lod ham udnævne til Konsul for det følgende Aar. Det havde allerede vakt Forargelse, navnlig imod Vest, at Eutropius var bleven den Alt formaaende Minister. Asiatiske Sæder fandt naturligtvis lettest Indpas ved det østlige Hof, og med Ideen om det enevældige Kongedømme, udstyret med alskens orientalsk Pragt, havde ogsaa Eunucherne, de asiatiske Despoters vante Følgesvende, holdt deres Indtog ved Constantinopels Hof, navnlig under Constantius. Skjøndt Rom allerede under Elagabal havde seet Eunucher beklæde høie Hofstillinger i sin egen Midte, kunde man dog her ikke vænne sig til dem; og da Skin-sygen imod Orienten og Constantinopel ret begyndte, haanede

man det med dobbelt Styrke som en modbydelig, asiatisk eller græsk Skik, naar Keiseren omgav sig med slige Trælle, endsig gav dem vigtig Deel i Statsstyrelsen. Ved det vesterlandske Hof kom barbariske Høvdinger til at spille en tilsvarende Rolle som Keisernes uundværlige Raadgivere, men skjøndt Faren herved var stor, var det dog mindre anstødeligt. Særlig Forbittrelse vakte det imidlertid, da man hørte, at Eutropius var bleven Konsul. Det var Skik, at den ene Konsul valgtes i Constantinopel, den anden i Rom, og de vare begge paa en Maade Konsuler for hele Riget. Skjøndt Konsulværdigheden nu kun var et tomt Skin, var den dog et kjært Minde fra Fortiden, og de, for hvem dette Minde havde Betydning, fandtes navnlig imod Vest. Intet kunde derfor i disses Øine være forærgeligere, end at en Eunuch opnaaede denne Værdighed. Den levende Harmen, det vakte, har paa en mærkelig Maade udpræget sig igjennem den største dalevende Digter, Claudians to lange Digte «in Eutropium». Claudian var, skjøndt født i Alexandria, som tidligere er omtalt, aldeles romaniseret; romersk Patriotisme er den skønne Kjærne i hans Digte ved Siden af megen Pathos og tom Deklamation, og hans Helt er Stilicho. Vistnok var denne en Vandal, og man træffer saaledes det Snurrige, at i disse romersk-patriotiske Digte er Digteren en født Græker og Helten en Germaner; men Claudian, der personlig var tæt knyttet til Stilicho, seer i denne kun de gamle romerske Heltes værdige Efterfølger, der lever og aander for Roms Vel. Denne Opfattelse kommer med Kraft frem i Digtenes imod Eutropius, og i Modsætning hertil rettes de voldsomste Angreb, ikke blot imod Eutropius personlig, men ogsaa imod Orientalerne i det Hele, der med Ro have kunnet see paa en saadan Vanære; Klagen over den Tort, Rom maa lide derved, naaer en overordentlig Styrke. Han indfører Rom som Gudinde flyvende til Honorius og Stilicho, der dengang opholdt sig i Norditalien, og her opfordrer hun til Hævn over den Skændsel, Orienten har tilføiet hende ¹⁾. Hun klager over den fordærvelige Smitte, asiatisk Usædelighed har indført ²⁾, men den Vanære, at en Eunuch skal beklæde Konsulværdigheden og hans Navn indføres paa «fasti» overgaaer Akt. «Aldrig,» siger hun ³⁾, «have vi seet et Skib paa Havet blive styret af en

¹⁾ In Eutropium I, 373 ff.

²⁾ Smstds 415 ff.

³⁾ Smstds 424 ff.

•Eunuch. Er Verden da mindre værd end et Skib? Lad dem i Sandhed kun have Herredømmet over Aurora, som med Velbehag finder sig i Sligt, og over de Byer, der ere vante til Qvinders Scepter. Men lad dem ikke vove at besmitte det krigeriske Italien og indføre deres fordærvelige Skjændsel hos de haardføre Folkeslag? I det 2det Digt imod Eutropius, der er skrevet efter dennes Fald, men inden hans Henrettelse, skildres de Ulykker, der nylig havde rammet Orienten igjennem østgotiske Leietroppers Opstande, som den retfærdige Straf, hvormed Mars, Roms Stamfader, har straffet det for Eutropius's skjændselsfulde Ophæielse. Og idet Claudian indfører Mars talende med Bellona, lader han ham prise Stilicho som den, der ved at nægte at anerkjende Eutropius som Konsul har frelst Rom fra Vanære. •Han har,• siger Guden¹⁾, •skjænket en Havn, hvorhen Latiums Majestæt og de vanærede fasces kunde flye.• Men derimod hudfletter Mars ubarmhertig Constantinopels Stormænd og Folk, der villig have fundet sig i, at Eutropius blev Konsul. •Mon de,• siger han, •misbillige det i deres Sind? See hvor Senatet, de byzantinske Stormænd og de græske Quiriter tiljuble ham Bifald. O I ere et Folk, der er Eders Senat værdigt, og et Senat, der er Eders Konsul værdigt.• Vellevnet og Ladhed, siger Digteren senere, er det Eneste, som de fornemme Mænd i det østlige Riges Raad tænke paa, og romersk Patriotisme staaer deres Tanke fjernt. •Selv om Hunneren og Sarmateren,• udbryder han²⁾, •storme imod Portene, tænke de kun paa Theatrets Skuespil; Rom foragte de, og de kjende kun til at beundre deres egne Huse, som Bosporus beskyller; Dands lære de villig, og med Kyndighed kjøre de deres Heste.• Med saa grelle Farver er det Billede udført, som Digteren giver af Orientens Romere, og naar han tegner det saa stærkt, vidner det ikke blot om de Stemminger, han selv nærer, men ogsaa om det Publikums, for hvilket han skriver; han veed, at hans Ord ville finde almindelig Gjenklang rundt omkring. Den Modsætning, der her fremhæves imellem det krigeriske Italien og Vestens haardføre Folk paa den ene Side og det blødagtige Orienten paa den anden Side, er netop den samme Modsætning, som nu i 600 Aar idelig var bleven fremhævet hos Romerne; det er den nationale Modsætning imellem den latinske og den græsk-

¹⁾ In Eutropium, II, 128 ff.

²⁾ Smstds 338 ff.

asiatiske Verden. At flere af de Mænd, som stode Eutropius nærmest, og som Claudian stærkest gaaer løs paa, stammede fra de vestlige Lande, er uden Betydning; thi som smittede af Orientens Laster hørte de med til den Kreds, der bær disses Præg. Den, der tænker paa Ammianus Marcellinus's Skildringer af Rom og Italien, finder vistnok, at der næppe var Grund til at tale om Italiens Krigeriskhed og Haardførhed i Modsætning til Orientens Blødagtighed; men det er ikke som en upartisk Dom, Claudians Skildring vækker Opmærksomhed; netop dens partiske nationale eensidige Stempel har Betydning, fordi den viser, hvorledes man i Italien følte for Østens Romere.

Som en Støtte for det stærke Fjendskab imellem de tvende Keiserhoffer fik den gjensidige, nationale Animositet en særlig Betydning. Uden den havde de Intriguer ikke kunnet finde Sted, der tilføjede Riget et saa ulægeligt Saar og gjorde det muligt for Vestgoterne at husere, som de gjorde det, i de sydeuropæiske Lande. Det vestromerske Riges Fald var herved gjort uundgaaeligt. Følelsen af hvor nyttigt det vilde være for Rigets Bestaaen, om der var et godt Forhold imellem Østromerne og Vestromerne, maatte imidlertid paatrænge sig mange virkelige Patrioter; og denne Følelse bragte saa Aar før det vestromerske Riges Fald Senatet i Rom til endog at bede den østromerske Keiser Leo om at give det en Keiser. Mange haabede vistnok, at denne Forbindelse skulde bringe det paa alle Kanter forpiinte vestlige Rige en virkelig Lettelse, og Sidonius Apollinaris tolkede disse Følelser i sit Fæstdigt til Ære for Anthemius, den nye Keiser, som nu kom fra Orienten. Medens han stærkt efterligner Claudian i Formen og Stilen, danner han en mærkelig Modsætning til ham, hvad hele Aanden i Digtet angaaer. Men denne Modsætning hang destoværre ikke sammen med noget virkeligt Omslag i Stemningerne i Almindelighed. Ligesom det strax var et ulykkeligt Varsel for Betydningen af den nære Forbindelse, at et Tog, der med fælles Kræfter blev foretaget imod Genserik i Carthago, faldt ud til Skam og Skade, saaledes viste det sig snart, at der ingen virkelig nær Forbindelse var imellem Orienten og Occidenten. Man saa i Rom skjævt til Grækerne og frygtede for græsk Indflydelse, og da Ricimer, den bekjendte Alt formaaende Hærfører, begyndte Strid med Anthemius, søgte man ikke med Kraft at støtte denne. Ved den østromerske Keisers Hjælp maatte man have kunnet frelse ham og i det Hele have kunnet tilintetgjøre Ricimers fordærvelige

Indflydelse istedenfor, at man nu lod denne have frie Tøller. Snart efter meente man igjen at burde søge en nærmere Tilknnytning til Østen, og man modtog en ny Keiser herfra, nemlig Julius Nepos; men inden kort Tid var gaaet, saae man ogsaa med Kulde paa, at denne blev stødt fra Thronen. Intet kan være ynkeligere end disse Tilstaaelser af, at man ikke kunde undvære Forbindelsen med Constantinopel, paa samme Tid som man ikke vilde bekvemme sig til med Iver at tage imod den Hjælp, der tilbødes derfra.

Netop under Anthemius's korte Regering forekomme enkelte bestemte Ytringer af den gamle Lyst til at omtale Østerlænderne med Ringeagt. Ansete Mænd fra Norditalien søgte under Ricimers Oprør imod Keiseren at mægle Forlig imellem disse, og de henvendte sig først til Ricimer. Han afviser i Begyndelsen deres Forsøg som unyttigt, da han antager, at Keiseren vil være uforsonlig. »Hvem,» siger han, »ville kunne bringe en ophidset »Galater« til Fornuft¹⁾.» Galater er her et Skjældsord, hvormed han vil betegne Østerlænderen, og han veed, at den Slags Ytringer pleie at falde i god Jord. De norditalienske Adelsmænd ville imidlertid ikke give tabt, men forsikre ham, at det er muligt at forsonke Keiseren; da man har en Mand, som er udmærket skikket dertil, nemlig Pavia's Biskop Epiphanius, og de ilføie nu om denne: »han er en saadan, at enhver Katholik og »Romer kunde sætte Ærefrygt for ham, og endogsaa en »Græculus« elske ham, hvis han fortjente at see ham²⁾.» Den ringeagtende Opfattelse af Orientalerne spiller igjennem baade ved Ricimers og ved Norditalienernes Ord.

Faa Aar efter disse Begivenheder var Rom i Odoacers Magt, og skjøndt denne anerkjendte den østromerske Keiser som en Slags Overherre, var det i Virkeligheden ude med den romerske Selvstændighed. Der var mange Grunde til, at det vestromerske Rige var faldet, og det var maaskee i Længden umuligt, selv blot at forsvare Italien, saalænge indtil Folkevandringsens Skarer havde arbejdet sig trætte. Dette Land, der siden saa seirrig skulde bevare sit untlke Præg, vinkede de germaniske Folk med en uimodstaaelig Kraft. Men at det vestlige Rige faldt saa hurtigt og paa den Maade; hvorpaa det skele, hang utvivlsomt sammen med den Spaltning, der var imellem Øst og Vest.

¹⁾ Ennodius vita Epiphani.

²⁾ »amare certe, si videre mereatur, et Græculus.« Smstds.

Havde Romere og Grækere betragtet hinanden som Brødre, der skulde staae hinanden bi i Faren og burde danne en uopløselig Eenhed, havde en saadan Folkestemning ogsaa afpræget sig i en anden Politik end den, deels splidagtige, deels kolde og holdningsløse, der nu førtes. Nationalitetsmod sætningen imellem Latin og Græsk var utvivlsomt en Hovedgrund til det vestromerske Riges Fald.

Efter denne Katastrophe forandrede Forholdene sig. Nu var det romerske Rige kun at søge imod Øst, medens der intet Folk var i de vestlige Lande, som gjorde sig til af at være de egentlige Romere, hvis Forfædre havde undervunget de græske Lande. Man var nu i Constantinopel baade eneste Arving til den gamle helleniske Storhed og til den romerske; den Lyst, der forud havde været til at sætte denne tilside for hiin, tabte sig, og man talte med langt større Iver om sig selv som Romere end i gamle Dage. Riget hed *Ῥωμανία*¹⁾, og selve Sproget, hvis helleniske Navn Ingen tidligere turde have rokket ved, fik forunderlig nok ogsaa Navnet *Ῥωμαϊκή* eller *ἀπλορωμαϊκή γλῶσσα*. Ordet *Ῥωμαῖοι* skal være den almindelige Betegnelse, som de byzantinske Forfattere bruge om Befolkningen i det vestromerske Rige, og er et Navn, hvormed Nygrækerne i det tyrkiske Rige idelig have benævnet sig²⁾.

Ogsaa i Vest skete der i visse Henseender en Forandring. Hvor lidt her end var af virkelig romersk Patriotisme, var der dog dem, der fandt det forfærdeligt, at de, skjøndt Romere, maatte staae under Barbarernes Aag. For saadanne Mænd var det naturligt at vende deres Tanker til Constantinopel som det Sted, hvorfra Frelsen ene kunde komme. De tidligere saa foragtede Græculi bleve nu, i Sammenligning med de raae Barbarer, sande og ægte Romere. Forfatteren af denne Afhandling har andensteds fremhævet dette for nogle patriotiske Geistliges Vedkommende, deels i Italien, deels i Gallien³⁾, og det kan utvivlsomt gives en videre Anvendelse. Ikke Faa følte det vistnok som en national Seir, da Belisarius og Narses overvandt Vandaler og Østgoter. Men dog forsvandt den gamle nationale Skinsyge end ikke nu. Den kom utvivlsomt frem

¹⁾ Ducange Glossarium Græcitatæ II p. 1312.

²⁾ See Bähr Geschichte der römischen Litteratur.

³⁾ Geistlighedens Optræden ligeoverfor Staten o. s. v.; 3die Afsnit, sidste Kapitels Slutning.

frem i Slutningen af 5te Aarhundrede under Kirkespliden imellem Paven i Rom og de daværende Keisere i Constantinopel. »Grækerne» betragtes da som et Folk, hos hvem den rene Lære kun vanskelig kunde slaas Rod¹⁾, og mon det ikke under Midalderens kirkelige Kampe var almindeligt i Italien at tale om Grækerne som et pedantisk og tillige letsindigt Folk med de samme eller lignende Udtryk, som i Oldtiden havde været saa gjængse? Var ikke ogsaa nationalt Fjendskab en af de Kræfter, de romerske Paver i det 8de Aarh. satte i Bevægelse, da de fik Staden Rom til at rive sig løs fra det østromerske Rige?

De oldnordiske Navneords Böining.

Nogle Bemærkninger

af *K. Gislason.*

I Tidsskrift for Philologi og Pædagogik 6. Bd. Side 20-53 har Dr. Lyngby leveret en Afhandling, af ovennævnte Indhold, der i nogle Punkter afviger fra hvad jeg anseer for det Rigtige, uagtet jeg paa den anden Side gjerne yder min ærede Collegas Flid, Omhu og Lærdom al Anerkjendelse og for tjent Bifald.

Ebels og Lyngbys Forklaring (S. 27-28) af *s* i *úlfs* og *barns* synes mig ikke hævet over al Tvivl. For Udviklingsrækken **barnasja*, **barnassa*, **barnass*, *barns* (S. 28 överst), vilde jeg foretrække den kortere **barnasja*, **barnas* (ja apokóperet, ligesom f. Ex. *ns* i oldn. *fiska* for goth. *fiskans*, oldn. *sunu* for goth. *sununs*), *barns*. En Regel er sjelden uden Undtagelse (Dr. L. anfører selv adskillige Exempler paa saadanne), og ethvert »enestående gotisk *s* i böjningens endelser» behøver ikke nødvendig at svare til oldn. *r*. Genitivendelserne *s* og *ar* (nl. det *ar*, der hører til *A*-Stammernes Hankjönsböining) ere uden Tvivl begge udsprungne af **as* for *asja*,

¹⁾ Pave Gelastus's 15de Brev (Labbeus's Konciliesamling). Jævnfør Thierry *Recits de l'hist. Romaine au Ve siècle* S. 324.

kun paa forskjellig Maade, neml. ar ved en blot Degeneration af s, s derimod ved Selvlydens Udeladelse. Een vægtig Grund til at beholde s uforandret i sidste Tilfælde (i Stedet for at svække det til r) var Trangen til at holde Nominativ og Genitiv ude fra hinanden. En anden Grund var Önsket om at bevare nogen Ligevægt imellem begge Endelser (ar og s), hvilken Ligevægt, seet fra det etymologiske Synspunkt, vilde formindskes end yderligere, naar man (for s og ar) opstillede r og ar overfor hinanden. Desuden kan det med Hensyn til de af L. anførte Exempler bemærkes, 1) at goth. -s, oldn. -r, i goth. vulfos, gibos (Nom.-Acc. pl., Gen. sg.), sunjus, diupaizos, veseis, oldn. úlfar, gjafar (Nom.-Acc. pl., Gen. sg.), synir, djúprar, værir, svarer til sanskr. -s; i goth. vulfs, oldn. úlfr, til sanskr. -as; 2) at goth. is, oldn. r, i goth. nimis, oldn. nemr, svarer til sanskr. -asi; 3) at goth. is, oldn. s, i goth. barnis, oldn. barns, svarer til sanskr. -asja. Her foreligger altsaa en relativ Mod-sætning imellem kortere og længere Endelser (-s, -as, -asi, -asja), og det er ganske i sin Orden, at de sidste ere baade i Goth. og Oldn. fyldigere gjengivne end de første. Nu er det vistnok saa, at, da Gothisk kun synes at henregne -s og -as til de kortere Endelser, medens Oldn. behandler -asi paa samme Maade som disse, saa kunde dette synes at vise ud over Gothisk; men efter min Anskuelse hænger det sammen med en senere, oldnordisk, Bevægelse i Udsagnsordenes fremsættende Nutid, en Bevægelse, der gik ud paa at indskrænke og simplificere, begyndte med at sammensmelte 2. med 3., og dernæst overføre Formen for begge paa 1. Person i Eentallet, og som i nyere Dansk har naaet sit Maal ved at ophæve al Forskjel imellem Personer og Tal. Jeg skal imidlertid ikke for Öieblikket gaee nærmere ind paa denne Sag, men bemærke, at en Forandring af et *barnass til barns virkelig er mindre let og naturlig, end Overgangen *barnas—barns, ved en simpel Udstødelse af Vocalen, hvilken Fremgangsmaade er en ligefrem Gjentakelse af den, hvorved goth. vulfs og fisks ere dannede af *vulfas og *fiskas. Den oldn. Form þess afgiver ikke, som L. og Ebel antage, noget Støttepunkt for deres Opfatning, da ss her staaer for rs (þess ved Assimilation for þers), og hele Formen beroer paa Analogie med hvers—hvess (svarende til goth. hvarjis), ligesom því (for þi) beroer paa Analogie med hvi.

Side 28: *I hunkönnet adskiller ā-klassen sig fra i-klassen i den ældste tid, vi gennem håndskrifterne kunne nå, ikke blot

• i nf. og gf. flertal, som har -ar (medens -ir tilhører i-klassen), • men også i hensynsf. ental, der i ā-klassen ender på -u, • medens i-klassen bortkaster endelsen». For mig stiller Sagen sig anderledes. Netop den ældste Tid frembyder de fleste Pluralformer paa ar (Nom.-Acc. Fem., Nom. Masc.) og a (Acc. Masc.) og de fleste Singularformer paa u (Dat. Fem.) og i (Dat. Masc.)¹⁾. Hele i-Klassen er som saadan forsvunden i Oldnordisk²⁾, i det mindste i Oldislandsk, navnlig ved at gaae over i den mægtige A-Classe, og substantiviske Pluralformer paa ir (for saavidt disse ikke tilhøre u-Stammer) og i fremtræde som Udartning hen-

¹⁾ Det vilde være let, men for vidtløftigt, at anføre en Mangfoldighed af Exempler. Selv Hunkjónsordene paa un (Nom.-Acc.-Dat. sg.) ende i den ældste Tid paa ar i Nom.-Acc. pl., saa at man har Former som: sönnunar (Beviser), ömbunar (Gjengjeldelser). — Dr. L. behandler Adskillelsen imellem sin A-Classe og sin i-Classe med nogen Vilkaarlighed, f. Ex. ved (S. 28) at henføre Hensynsformerne jörðu, röddu, sólu, stundu til sin A-Böining, uden at tage noget Hensyn til de allerede i den ældste Tid herskende Fleertalsformer jarðir, raddir, sólr, stundir; ved omvendt (S. 33) at henføre Hensynsformer som förenni, gróf til sin i-Böining, uagtet för og gróf, tilligemed en stor Mængde lign. Hunkjónsord, böies aldeles som gjöf, der af L. opstilles som Mönster for Hunkjónnets A-Böining; ved i dette Böiningsmönster stiltiende at forandre gjöf (som Hensynsform Eental) til det ubrugelige gjöfu. Hensynsformen gjöf maatte Dr. L. betragte som et Laan fra i-Böiningen, ligesom ogsaa Fleertalsformen gjafir, hvilken han forbigaaer med Taushed. Mig forekommer en Svækkelse (gjafir for gjafar) og Forkortelse (gjöf for et ældre *gjöfu) langt sandsynligere, end et Laan fra eller en Overgang til den endogsaa efter Dr. Lyngbys Opfatning halv udgaaede i-Classe. Stærkere Forkortelser finde Sted ved Stammer som f. Ex. bōðva (Kamp) og stōðva (Stade), der i Hensynsform Eental faae bōð og stōð. Det er nemlig en Feiltagelse, naar Dr. L. (Side 28) henfører stoþo (677 38²²) til en Stamme *staðvā- (en Æmneform, jeg for Resten ikke kan anerkjende, og for hvilken jeg maa skrive stōðva). Hensynsform Eental stōðu (stōðo) kommer af Æmnet staðan, ikke alene i det af L. citerede Sted, hvor Sammenhængen, Meningen, med Nödvendigheden fordrer et saadant Ord; men ligeledes 677 17¹⁴: Upp hófsk sól, ok stóð tungl í stōðo sinni, hvilke Ord svare til: Elevatus est sol, et luna stetit in ordine suo (hos Gregor, Homilie 29), men ikke til Vulgatas: Sol et luna steterunt in habitaculo suo (Habacuc 3, 11). — En syntaktisk Feiltagelse er det, naar Dr. L. (Side 39 Note 3) troer, at eyðimörk i følgende Sted: Sá yðvarr, er hefir hundrað sauða — ef hann glatar einom af þeim, þá mon optir láta nífotego ok nío á eyðimörk (677 33²⁻³) kunde være andet end Dativ.

²⁾ þai (tre) er den eneste böielige oldisl. i-Stamme, jeg kjender; men þai er ogsaa Eenstavelses-Ord og dertil et Grundtal.

holdsvijs af Former paa ar og a¹), medens, i Analogie med denne Udartning, Eentallets Hensynsform svækkedes ved at miste sin Endelse. Denne A-Classens endelige Seier er allerede i Gothisk ligesom bebudet derved, at 1-Classen er i dette Sprog langt fattigere end A-Classen i Han- og Hunkjøn af Navneordene, medens den aldeles mangler ikke blot i Navneordenes Intetkjøn, men ogsaa i Tillægsordene²).

Side 30 henfører Dr. L. med Rette Hunkjønssordet herr til en JA-Stamme; men han antager, at baade Hensynsformen her og Eieformen herjar ere komne ind fra 1-Classen, medens han dog finder det vanskeligt at forklare sig Endelsens Tab i Hensynsform Eental af hvad han anseer for 1-Böining (jf. Side 32¹⁹⁻²⁰), og medens han mener, at herjar, som han fra sit Standpunkt har god Grund til at kalde «en underlig form» (Side 30¹⁶⁻¹⁷)³), «må vel forklares således, at -ar er = *-ais, og at j er fremkaldt ved den fra de andre forholdsformer indkomne i-omlyd, eller at j er kommet ind fra hf. og ejef. fl. Man kunde blive han ved «antage -jar udviklet af *-ajas ved omsætning «af j; men det er ikke rimeligt» (S. 35²⁴⁻²⁵). Jeg skal nu opstille Böiningen af herr saaledes, at jeg indskyder det Manglende, og derpaa gennemgaae de enkelte Former.

Sing. Nom.	herr	
Acc.	her	
Dat.	[heri]	her
Gen.	herjar	hers
Plur. Nom.	[herjar	herir]
Acc.	[herja	heri]
Dat.	herjum	
Gen.	herja.	

Nom. sg. herr fører jeg tilbage til et *harjas, hvilket jeg betragter som en ældre gothisk Form, og som Udgangspunkt for

¹) Denne Overgang (a—i) stiller sig i Classe med den sædvanlige Vocalfralyd. Om den har havt en særegen Anledning og Understøttelse i en Bevidsthed om den tidligere Tilværelse af 1-Stammer, er et andet Spørgsmaal.

²) Af andre Ordclasser findes i (den, det) og þæt (tre) som brugelige ogsaa i Intetkjønnsformer.

³) Denne Form forekommer i øvrigt bl. A. i det af Dr. L. benyttede Stykke af 677: þá kom ljós mikit yfir Victorinom, ok lýsti of allt herjar af ljósino (39¹¹).

en dobbelt Bevægelse, en nyere gothisk og en oldnordisk. Den gothiske Bevægelse bestod i Forandringen af *harjas til harjis, altsaa hverken i Overensstemmelse med *sunus* og *drunjus* (hvortil *harjas vilde svare), eller med *balgs* og *naus*, *vulfs* og *pius*, (hvortil *haris — for *harjs — vilde svare). Den oldn. Bevægelse bestod i at udskyde Stammens Endevocal (ligesom ved andre Stammer), samt forandre s til r og indføre Omlyd. Man fik saaledes *herjr. For nu at danne en brugbar Form heraf, maatte man enten vocalisere j (*herir) eller udelade det (herr). Man valgte det sidste, idet Endelserne *ir*, *i*, *is* i Eentallet (naar man seer bort fra enkelte ældgamle Ord) saa godt som udelukkende forbeholdtes *nomina agentis*, afledte af Udsagnsordenes lange JA-Classe og saaledes hvilende paa lange Tostavelser-Stammer; hvorimod lange JA-Stammer, der ikke betegne et Væsen (eller et Noget) som virksomt, faae samme Böining som de korte (bekkr [Bæk, Bænk] faaer samme Böining som *beðr* og *herr*)¹⁾, hvilket er en Afvigelse fra Gothisk, ligesom ARJA-Stammernes Udeluk-

¹⁾ Naar Sv. Egilsson opfatter *kunnleggr* (Sne. I 258²) som «notus prostrator», saa beroer dette uden Tvivl paa en Misforstaaelse, ligesom Forklaringen af den hele visuhelmings, hvori hiint Ord forekommer, og hvilken efter min Mening er at opfatte saaledes: *Þröngvir þangs gein alinmunn* við þungum rauðbita tangar *kunnleggs kveldrunninna kvenna*. *Þröngvir þangs* kaldes Thor paa Grund af Fortællingen om, hvorledes han 'ljóp báðum fótum gögnum skipit ok spyndi við grunn' (Sne. I 170). *gein alinmunn* við ..., gabede med Armens Mund (Haanden) imod ..., strakte Armen ud for at gribe...; allerede Sk. Thorlacius anede Meningen, men konstruerede: *alinleggs kunnmunn*. *þungum rauðbita tangar*, Tangens (forcipis) røde Bid, det gloende Jernstykke. *kunnleggs kveldrunninna kvenna*, der var udslynget af de «aftenløbende». Qvindere (jf. *kveldriða*) Afkom, d. e. af Jetten Geirróðr. *kunnleggr* er det samme som *kynleggr* (jf. *ætleggr*), her brugt (nærmest) om en Person, ligesom f. Ex. lat. *genus* og oldn. ætt. *kunn-* staaer sikkert ikke for *kunj-* (ved Assimilation), men er = *kun-* og skrives med nn for Rimets Skyld, skjönt uden Nödvendighed, da Riim som *kun:* munn ere meget almindelige og ingenlunde stødende, især ikke under Omstændigheder som de nærværende, hvor det enkelte n bliver noget svævende i Udtalen paa Grund af den følgende Consonant. Omlyden er ikke trængt igjennem (eftersom *kunleggs* danner Heelriim til *munn*), ligesaa lidt som f. Ex. i følgende *vísufjórðung*r (af Arnórr):

báru brimlogs rýri

brún veðr at Sigtúnum (brún for brýn).

(Jf. *hinn* er mjótygil máva

mórar skar fyrir Þóri — mórar for mærar).

kelse fra JA-Böiningen. — Acc. her: Acc. *harja = Nom. herri: Nom. *harjas; fremdeles Acc. her: Nom. herr = Acc. úlf: Nom. úlfr = Acc. sun: Nom. sunr. — Hvis *heri nogensinde har været til som Dat. sg., maa det være gaaet tidlig af Brug, i Følge den almindelige Tilbøielighed hos korte tastavelsede A-Stammer (i omfattende Betydn.) til at opgive Endestavelser i Hensynsform Eental af Navneordenes Han- og Hunkjøn, en Tilbøielighed, der endogsaa udstrækker sig til Stammer paa u. [*heri vilde svare til en Nom. pl. *herjar, der heller ikke bruges]. — Gen. sg. herjar svarer nøiagtig til et goth. *harjas (der forudsættes af harjis), og herjar forholder sig til *harjas, harjis, som f. Ex. eiðar (Eds) til *aiþas, aiþis. I een Henseende staaer herjar høiere end harjis, og er derved en interessant Form. — Gen. sg. hers beroer paa en Synkope ligesom Nom., men undgaaer at falde sammen med denne ved at beholde s uforandret (hvortil der ogsaa var etymologiske Grunde). — Nom. pl. *herjar og Acc. pl. *herja vilde svare til niðjar og niðja, til trekjar hos Thorsen, osv. (jf. Lyngby S. 35); men man har i det Hele undgaaet slige Former, for, ligesom i Eentallet, at fjerne de med Hensyn til Betydningen svagere JA-Stammers Böining fra Böiningen af nomina agentis paa JA. Man var saaledes henviist til at opgive a og vocalisere j, for at frembringe de som Navneordsformer noget stødende *herir og *heri, hvilke man dog heller ikke brugte. — Dat. pl. herjum og Gen. pl. herja svare nøie til de gothiske Former harjam og harje.

Side 31²²⁻²⁵: «I hunkønnet er nævneformen heiðr ikke udviklet af den got. nævneform på -i, men er kommen ind fra «i-böjningen, hvor got. har f. ex. anst-s, medens dette -r for «største delen er forsvundet i selve i-böjningen». Medens Bopp (Vgl. Grt. § 136) har Ret i, at det oldnordiske u-Stammer af Hunkjønnet (som HANÐU) i Følge Gothisk tilkommende -r i Nævneform Eental reent er forsvundet af Sproget, er han derimod ufuldstændig underrettet, naar han (l. c.) gjør det Samme gjeldende med Hensyn til s i goth. deds (oldn. dáð, med Omlyd: dóð). I-Classen er i Oldnordisk gaaet til Grunde: saavidt mig bekjendt findes der i dette Sprog intet Ord, med Undtagelse af ÞRI, hvis Böining med Nödvendighed er at ansee for I-Böining. Men Forholdsmærket -r (for goth. -s) i Nom. sg. Fem. er reddet, ved at overføres til den med I-Classen nærmest

beslægtede JA-Classen¹⁾, hvortil dette Suffix, før Hunkjønnetts Vedkommende, er indskrænket²⁾, og hvor det er indskrænket til lange Stammer³⁾, der enten i og for sig betegne Concreta⁴⁾, eller hvor det Concrete betegnes ved Böiningen, som i helgr (Helligdag) overfor helgi (Hellighed), festr (Lænke) overfor festi (Fasthed).

Side 32¹⁴⁻²⁰ hedder det om goth. staþs, oldn. staðr: «Gotisk «låner . . . hf. og ef. et. fra a-stammerne; da det i nf. og gf. «ental ikke kan ses, om böjningen tilhører a- eller i-klassen, «ser hele . . . et. ud som i a-klassen. I oldn. er der derimod «forskæl på a- og i-böjningen i . . . et. Ef. staðar har en «endelse, der forudsætter en form som *stadais i lighed med «det got. qenais i hunkönnel. Hf. ental» (nl. stað) «maugler «. . . endelse». Ligesom Dr. L. forklarer Hensyns- og Eieform Eental (stada og stadis) i Gothisk af A-Böjningen, saaledes tager jeg ikke i Betænkning at erklære ar i oldn. staðar for at hidrøre fra et ældre *as, eller, med andre Ord, for at høre til en A-Stamme, i Stedet for at tage min Tilflugt til et *ais, der maaskee aldrig har været til som goth. Endelse i Hankjønnet; og staðar forholder sig da til STADA som eiðar (ovenfor) til KIDA. Vil man her gjøre mig det Spørgsmaal, hvoraf det da kommer, at ar som Eieformsendelse er hyppigst i de Ord, hvis Nævnef. i Fleert. ender paa ir, saa svarer jeg: deraf, at Eieform Eental paa ar her ikke kunde falde sammen med Nævneform Fleertal; ligesom paa den anden Side Eieformens -ar uden Tvivl begunstigede Forandringen af -ar til -ir i Fleertallet saavel af Masculiner som af Femininer. — Med Hensyn til Dat. sg. er Endelsens Tab forhen forklaret. At en tilsigtet Adskillelse imellem denne Casus og Gjenstandsf. Fleert. skulde (som Dr. L. mener)

¹⁾ Paa lignende Maade har det Gothiske tildeels reddet det de til Grunde gaaede Adjectiv-Stammer paa i oprindelig tilhørende -s i Nom. sg. fem., ved at overføre samme paa JA-Stammer (sels Nom. sg. masc. og fem.).

²⁾ De Stammer, der ligge til Grund for Eentals-Nævneformerne: ær, kyr, sýr, ere JA-Stammer (ÆJA, KÝJA, SÝJA), uagtet de øvrige Casus dannes af Stammer paa U.

³⁾ MEYJA (MÆJA) gjør ingen Undtagelse, da det i Oldn. er blevet til en lang Stamme, der har faaet -r i Nom. sg. paa Grund af sin Betydning.

⁴⁾ Fornemmelig fornuftige Væsener (som: brúðr, díss, mær), og da især som Egennavne (f. Ex. Friðr, Gerðr, Heiðr, Hildr, Rindr, Þrúðr, Ýrr); dernæst Hundyr (f. Ex. merr, reyðr, ylgr); og saa fremdeles nedad.

have noget dermed at gjøre, kan jeg ikke troe, da det var vigtigere at vedligeholde Forskjellen imellem Dat. og Acc. sg., end at frembringe en Forskjel imellem Dat. sg. og Acc. pl.

«Paa . . . Side(n)» og «paa . . . Sider» udtrykkes i Oldnordisk ved «. . . megum» (for «. . . vegum», paa hvilket vegum jeg dog savner Exempler) og langt hyppigere ved «. . . megin(n)», som: tveim megum, tveim megin(n), paa to Sider. Dette megin forklarer L. af et *vegi-m, som Hensynsform Fleertal af vegr. Men er det betænkeligt i Almindelighed at tillægge et Sprog en selvdannet enestaaende¹⁾ Form, er det i nærværende Tilfælde dobbelt betænkeligt, da intet taler for, at det Ord, der paa Oldnordisk hedder vegr, nogensinde har havt en Stamme paa i paa denne Side af Gothisk, dette Sprog medregnet. Det er fremdeles, saavidt jeg veed, aldeles uden Exempel, at m i Oldnordisk gaar over til n, i det mindste i Endelser. Endelig støtter det ovennævnte megin (for megin(n)) sig ikke paa et vegin, men paa veginn (see mine Frumpartar Side 212). Denne Form findes (i Forbindelsen tveim veginn), ligesom mange andre gamle Former, i den fortrinlige Membran AM. 243 B Fol., der bruger et dobbelt n som Udlyd i en Stavelse med en saadan Nöiagtighed, at der i denne Stilling ikke synes at forekomme i hele Bogen et eneste Exempel paa nn eller ñ for n. Naar man desuagtet i andre Oldbøger undertiden skriver megin (med eet n), saa hidrører dette öiensynlig fra, at man har efterhaanden glemt Oprindelsen og forblandet megin(n) (for veginn) med megin (Kraft), og det saameget lettere, da et udlydende n efter en Selvlyd i det Hele taget gik over til nn, saa at megin selv kom til at lyde megin(n).

Side 34-35 anføres brúðr, vættr, nauðr, som Ord af i-Classen, med Tilføiende, at «gf. brúði (Grimnismál 39) er lånt fra jå-klassen og viser sin uregelmæssighed ved at mangle omlyd». Denne Uregelmæssighed er tilstede i alle Casus af brúðr og adskiller ikke Acc. sg. fra de övrige. Og sammenligner man Böiningen af brúðr med den Böining, Dr. L. tillægger nauðr, nemlig

Sing. Nom. brúðr med nauðr

Acc. Dat. brúði med nauð

osv., kommer den Forskjel tilsyne, at brúðr har -i i Acc.-

¹⁾ Det undrer mig i övrigt, at Dr. L. ikke har anført det virkelig forekommende, og ikke sjelden forekommende, millim (= millum, mellem) som Hensynsform Fleertal af en i-Stamme.

Dat. sg.; og denne Forskjel er for karakteristisk til at man kan tage feil af, at brúði og nauð høre til forskjellige Classer af Böinings-sæmner (og altsaa til forskjellige Böinings-maader), idet neml. nauð hører til Classen paa A uden foregaaende J, medens brúði hører til en JA-Stamme, ligesom Þrúðr, heiðr, osv. Nom.-Acc. brúðir stemmer overeens f. Ex. med unnir, dísir, og forholder sig til heiðar, veiðar, som leiðir, reiðir, kvíslir, skálar, sakir, gjafir, henholdsvis til leiðar, reiðar, kvíslar, skálar, sakar, gjafar, og mangfoldige andre, eller som (i Hunkjønnet) hvalir til hvalar, bæir til (Kongespeilets) bæar (for bæjar), drengir til drengjar (see ovenfor). Med Hensyn til Forholdet imellem brúðir og Stammen BRÚÐ(J)A, henviser jeg fremdeles til drengir af DRENGJA, gestir¹⁾ af GEST(J)A, glæpir¹⁾ af GLÆP(J)A, og saa fremdeles. Hvad den manglende Omlyd angaaer, kan man eksempelvis blandt Hunkjønnsord af JA-Classen sammenligne Þrúðr, gunnr (guðr), unnr (uðr), Auðr. — For nu at komme til nauðr, bemærker jeg, at nauðr, Stamme NAUÐ(J)A, Nødvendighed, og nauð (Nom. Acc. Dat. sg.), Stamme NAUÐA, Nød, ere to forskjellige, skjönt indbyrdes beslægtede, Ord, det sidste med fuldstændig Böining, det første derimod (ligesom det i Bemærk. tilsvarende lat. *necessum*, *necesse*) et Defectivum, i Regelen indskrænket til Nom. sg. (Nom.-)Acc. pl. nauðir, i et Qvad, der tillægges Sighvat, behøver dog ikke at være laant af nauð, men forholder sig til nauðr, som brúðir, unnir, (vættir), dísir, til brúðr, unnr (uðr), (vætt), díss.

Ord, der høies efter Mönsteret bekk (Bæk og Bænk), er Dr. L., med Grimm, tilbøielig til at henføre til r-Stammer. Men deraf, at et goth. Ord med en r-Stamme svarer f. Ex. til oldn. belgr (Bælg), følger (som Dr. L. meget vel veed) ingenlunde, at dette ligeledes skulde indeholde en saadan. De gothiske Ord: arms, barms, gards, hups, laists, saggvs have alle r-Stammer, medens de tilsvarende oldnordiske hvile paa saa klare A-Stammer, at ingen vil falde paa at henføre dem til r-Classen. Overhovedet kunne Exempler paa Overgange af en Stamme i en anden anføres hobevis. Heller ikke beviser det noget, at Nævne- og Gjenstandsform Fleertal (som bekkir og bekki) siges at tilhøre r-Böiningen, da denne Paastand maa forandres til, at de kunde tilhøre r-Böiningen. Oldnordisk i svarer nemlig, som bekjendt,

¹⁾ Kun tilsyneladende og praktisk fjerne Ord som gestr og glæpr sig fra JA-Stammerne.

ikke altid til et gothisk i eller ei, men beroer blandt Andet undertiden paa Vocalisering af j, som i synir, nærmest for *synjr af *synjur (jf. goth. sunjus). Paa denne Maade (neml. ved Udeladelse af Selvlyden og Vocalisering af j) mener jeg at Formerne bekkir og bekki ere fremgaaede henholdsvis af *bekkjar og *bekkja. Dat. pl. (bekkjum) henføres med Rette til JA-Böiningen af L. selv. Gen. pl. derimod «kan forklæres efter begge klasser». Ja, efter JA-Classen paa den naturligste Maade af Verden; men af en I-Stamme skulde Gen. pl. hedde *bakka, i Overensstemmelse med Gothisk, hvilket Sprog man ikke uden vægtige Grunde er berettiget til at forlade, naar man vil forklare oldnordiske Sprogphænomener¹⁾. Ligesaa nøie som Gen. pl. passer Gen. sg. bekkjar til en Stamme paa JA; men at henføre denne Form til en I-Stamme og antage j for at være «fremkaldt ved den fra de andre forholdsformer indkomne i-omlyd, eller» at være «kommet ind fra hf. og ejef. fl.» synes ingen antagelig Forklaringsmaade, naar en naturligere frembyder sig, og naar man betænker, med hvor megen Sikkerhed og Correcthed den dobbelte Omlyd anvendes i U-Böiningen. Formerne bekk (Acc. Dat. sg.), bekk (Nom. sg.) og bekk (Gen. sg.), forholde sig henholdsvis til Stammen BEKKJA, som her, herr, hers, forholde sig til Stammen HERJA.

Side 36 om Gen. pl. af U-Classen: «i det oldn. vilde man «snarest vente *sunva, men v er borte, man må altså enten «anse v for bortkastet, noget som ikke let kan bringes i overensstemmelse med lydreglerne, eller formen for lånt fra stammerne på -a». Der kunde rigtignok, ogsaa fra min Side, være nogen Anledning til at antage et saadant Laan, da det er öiensynligt, at A-Classen har udvidet sig ikke alene ved at opsluge I-Classen, men ogsaa ved Angreb paa U-Stammerne, hvorved navnlig Adjectiv-Stammerne paa u ere gaaede til Grunde som u-Stammer. Imidlertid er dog Antagelsen af slige Laan, især i et Sprog som Oldnordisk, altid betænkelig, naar den ikke er aldeles nødvendig; hvorfor jeg foretrækker den første Forklaringsmaade, der ikke synes mig at frembyde Vanskeligheder. Former som *vandva (Vænders, virgarum), *skjaldva (Skjoldes), *fjaröva

¹⁾ Det er ikke uden Grund, at Bopp kalder det Gothiske «wahrer Leitstern deutscher Grammatik» og «unser germanisches Sanskrit». Dog er den gothiske Sprogform, Oldnordisk forudsætter, noget ældre, end Sproget hos Ulfilas.

(Fjordes), *bógva (Boves), *sunva (Sönners), *spánva (Spaaners), *árva (Udsendinges), *ásva (Asers), *kattva (Kattes), *háttva (Skikkes), ja *siðva (Sæders, morum), sete fra oldn. Standpunkt, ere monstrøse, da Lydforbindelserne *ndv, *ldv, *rðv, *nv, *ttv, *ógv, *árv, *ásv, *iðv¹) ikke taales i Oldnordisk²). Der var altsaa ikke andet for end at udstøde v, ligesom man udstöder j i heiða, heiðar, heiðum, af Stammen HET(J)A, i sæta, sætum, af Stammen SÆT(J)A (Sæde), samt i mangfoldige andre Tilfælde, hvor

¹) iðvar- for goth. izvar- gaaer over til yðvar-, ligesom f. Ex. goth. triggvos bliver til oldn. tryggvar (= tryggðar, tryggðir).

²) Her er kun Tale om Oldnordisk som Skriftsprog paa andet Stadium, d. v. s. i Boglitteraturen. I en ældre Tid har det samme Sprog vistnok været haardere og taalt Lydforbindelser, der senere bleve ufordragelige. Et Exempel herpaa synes mig at forekomme hos Thorsen (Runemindesmærker I), paa Slesvigstenen, i Ordet SUTRIGU, hvor (TRIGU =) triggv staaer aldeles paa gothisk Grund (jf. triggv þata vaurd, flere Gange i Brevene til Timotheus), og er den Form, hvoraft trygg har udviklet sig ligefrem ved Omyld (l—y; see næstforeg. Anmærkn.), og Udeladelse af v (som overalt i Enden af et Ord). I Overensstemmelse med denne Opfatning af -TRIGU, anseer jeg Ordene AFT.GUÐUMUT BRUÐUR SUNU SIN for aldeles correcte, og betragter SUNU som en Efternøler, en uforandret Levning fra den Tid, da vort Oldsprog var eet med Gothisk, hvorimod det mellemste U i GUÐUMUT beroer paa en Udartning af det tilsvarende gothiske a i Sammensætninger som gudalaus, gudafaurhts, gupa-skaunel, altsaa en Udartning af samme Art som den, der forudsættes af Omylden i bórn (Börn), i gróf (Grav), i gjöf (Gave), samt i gamle Sammensætninger som gjöfmildr (gavmild; jf. goth. airþakunds, hleþrastakeins, motastaps, hveilahvairbs), for gjasfmildr (der svarer til gothiske Sammensætninger som gudhus, guþblostreis). En endnu ældre Sammensætningsmaade, end den i gjöfmildr, og ganske stemmende overens med den i GUÐUMUT, have i ráðunautr, þingunautr, lögunautr, fórunautr, bótunautr, der alle bruges i den gamle Boglitteratur. Jeg veed meget vel, at u forholder sig ikke i alle disse Tilfælde paa een og samme Maade til den oprindelige Lyd, i hvis Sted det er kommet; men denne Forskel er her uden Betydning. Ligesom i de nys anførte Sammensætninger, bibeholdes u for a (— her Intetkjønnets -a i Nom.-Acc. pl. —) af Oldnordisk, ja tildeels endnu af Nutidens Islandsk 1) i þau, d. e. þa-u, (nyisl. Talesprog: þaug), svarende til gothisk þo (for *þa. og dette i Stedet for *þa-a); 2) i tvau, d. e. tva-u, (nyisl. tvö), hvortil et gothisk *tvo (for *tva-a) vilde svare, og som bruges hyppigere, end det (saavidt jeg veed) Sprogforskerne ubekjendte, men ikke sjelden forekommende og aldeles sikre oldnordiske tvá (som: tvá skip, to Skibe) for *tva = gothisk tva; 3) i þrjú, for *þri-u, (nyisl. ligeledes þrjú, oldhöitydsk driu) = gothisk þrija for *þri-a. I þrjú har i-Lydens Consonantisering havt u-Lydens Udvidelse til Følge.

det vilde belemlre den Stavelse, det skulde slutte. Og ganske som vanda til et ældre *vandva, forholder Verbet banda (give Tegn, vinke) sig til et ældre *bandva¹⁾. Som háttva for *háttva staaer ótta for *óttva, svarende til goth. uhtvo. Ved nogle Stammer havde det været muligt at redde v i Gen. plural — af VALU (Valse, Stav) f. Ex. kunde dannes *völva (ilge-lydende med Nom. sg. af det Ord, der oversættes Völve) —; men slige Stammer have som en beskeden Minoritet böiet sig for Fleertallet, og man har saaledes een Spaltning mindre i v-Stammernes Böining.

I Modsætning til Grimm, Rask, Munch, Unger, Rydqvist, Luning, Pfeiffer, Heyne, Aars, negter L., at Hunkjönsord som rót svare i Böining til Hankjönsord som sunr. Jeg maa derimod slutte mig til hine ni Lærde, idet jeg betragter rót osv. som hvilende paa v-Stammer, ligesaavel som sunr, skjönt der er indtraadt en Adskillelse i Böiningen imellem Hankjönnet som det stærke og Hunkjönnet som det svage. En Sammenligning mellem BÓGV (Bov) af Hankjönnet og BÓKV (Bog) af Hunkjönnet vil oplyse Forholdet imellem begge Böiningsarter:

Singular :	Nom.	bógr	bók
	Acc.	bóg	bók
	Dat.	bægi	bók
	Gen.	bógar	bókar, bækr
Plural :	Nom.	bægir	bækr
	Acc.	bógu	bækr
	Dat.	bógum	bókum
	Gen.	bóga	bóka.

¹⁾ Dette *bandva forholder sig til goth. bandvjan, som f. Ex. mölva (slaae i smaa Stykker) til goth. malvjan (sønderknuse), baula (bøge) til goth. banljan (kun at mölva, med bibeholdt v og med a i Roden, har Omlyd); alle 3 Verber ere i Oldnordisk-Islandsk gaaede over i að-Böiningen. — Gothisk gatvo (Gade) skulde paa Oldn. hedde götva (Vei); og denne Form (Stamme gÖRVAN) forudsættes ogsaa af Verbet götva, begrave (eg. ved Veien; jf. leiða, begrave, og leiði, Grav, samt Hávamál 71:

sjaldan bantarsteinar
standa brautu nær,
nema reisi niðr at nið),

men er af let forklarlige Grunde, skjönt uden Nödvendighed, overalt ombyttet med gata, der saaledes er kommet til at svare til goth. gatvo og til at staae i Linie med banda (for *bandva), vanda (for *vandva), og saa fremdeles.

Acc. sg. *bók*, Gen. sg. *bókar*, Dat. pl. *bókum*, Gen. pl. *bóka*, stemme fuldkommen overeens med de tilsvarende Former i Hankjønnet. — Forskjellen i Nom. sg. er ligefrem en Følge af Kjønnsforskjellen, eftersom Oldnordisk ikke taaler noget *-r* i Nom. sg. fem.¹⁾, undtagen ved Substantiv-Stammer paa *JA*; og selv her skjelnede man strengt imellem Han- og Hunkjøn, ved at give Hankjønnet en længere Form (*heiðir*, *Hög*) og Hunkjønnet en kortere (*heiðr*, *Hede*). — Dat. sg. *bók* behøver ikke nødvendig at hidrøre fra *A*-Classen, men kan komme af **bókau* (**bóka*, **bóku*), i det mindste ligesaa naturlig, som Dat. sg. *jörð* af **erþai* (**erþai*, **iarðuj*, **jörðuj*, *jörðu*; jf. Lyngby Side 28). Adskillelsen mellem begge Kjøn, i denne Casus, er da foregaaet saaledes:

<i>*bógau</i>	<i>*bókau</i>
<i>*bógju</i>	<i>*bóka</i>
<i>bœgi</i>	<i>*bóku—bók,</i>

kun at hendi har holdt sig til Hankjønnsböiningen, og navnlig til Böiningen af *fótr*. Forandring som den af **bóku* til *bók* finder ikke Sted i alle Tilfælde, men staaer i Samklang med Böiningsforkortelsen i det Hele. — Der er nu tilbage een Form i tre Casus, nemlig *bœkr* (Gen. sg., Nom.-Acc. pl.). Hvad Gen. sg. angaaer, saa er det usandsynligt, at den Hjelpelyd (*a*), hvilken Sanskrit (for at bruge Bopps Udtryk) «gleichsam nothgedrungen annimmt»²⁾, og som er ganske forsvunden ikke alene i Gothisk, men ogsaa i Lituisk, medens den rigtignok er reddet i Oldslavisk, men kun i den lette Form af *e*, og kun ved at opoffre Endelsens Hovedbestanddeel, eller snarere selve Endelsen, *s* — det er usandsynligt, at hiint Hjelpes-a endnu skulde være tilstede³⁾ i den old-

¹⁾ Oldn. *hönd* forholder sig til goth. *handus*, som oldn. *hörð* (haard, Nom. sg. fem.) til goth. *hardus* (Nom. sg. fem.). At Tillægsordet i Oldnordisk har faaet *A*-Böining, følger af en alle oldnordiske Tillægsord omfattende Regel, men ikke af Endelsens Tab (*hörð* for *hardus*) i det anførte Tilfælde, lige saa lidt som *maðr* (*Maar*) gaaer over i *A*-Classen ved at miste sit *u* i Nom. og Acc. sg. (*mörðr*, *mörð*).

²⁾ Da Sanskrit nemlig (paa en Undtagelse nær) ikke taaler to Consonanter i Enden af et Ord.

³⁾ Oldnordisk har ikke engang skaaet det thematiske *a* i sanskr. og lit. -as, Nom. sg. masc., men, sluttende sig som sædvanlig til Gothisk, ladet samme sporløst forsvinde (naar man seer bort fra den Reaction, der bl. A. har frembragt den nyislandske Form).

nordiske Omlyd (i bœkr), med andre Ord, at Oldnordisk her skulde staa paa et «ariopelasgisk» Standpunkt, i Modsætning til «Slavisk»gothisk. Om -as i Nom. pl. gjelder væsentlig det samme, som om -as i Gen. sg.; thi uagtet a i hiint synes fra først af at betyde noget mere, end i det sidste, saa er det dog ligeledes bortdunstet baade i Lituisk og Gothisk¹⁾, medens Oldslavisk i nogle Tilfælde endogsaa er gaaet videre her, end ved Gen. sg., og har udeladt ikke alene -s, men tillige a (eller e for a). Omlyden i bœkr vil i al Fald vise sig ganske anderledes begrundet, naar man opfatter denne Form (i alle tre Casus) som staaende for *bókjur (ældre *bókjus, af en Stamme bōku), i Følge en Synkope, der ingenlunde er stærkere, men snarere svagere, end den, hvorved Nom. sg. masc. lœkr (Bæk) er dannet af *lœkjar (for *lœkjas), eller Nom. sg. fem. ylgr (Ulvinde) af *ylgjar (for *ylgjas). At bœkr ligesaavel er Accusativ, som Nominativ, plural, følger ligefrem af den Sproglov i Oldn., der uden Undtagelse lader enhver Nom. pl. fem. tillige gjelde som Acc. pl. i samme Kjøn, hvilken Lovs Gjen-nemførelse væsentlig skyldes r-Classens Forsvinden i A-Classen²⁾, og denne Classes deraf følgende absolute Overvægt, i Følge hvilken den vel ikke paanødte v-Classen sine Former, men dog tvang den til at følge sin Analogie i visse Tilfælde. Naar det qvindelige bœkr (for *bókjur) forudsætter en stærkere Forkortning, end det mandlige bœgir (for *bógjur), saa er dette ganske i Overeensstemmelse med at *sprengjar som simpel substantivisk Betegnelse for at 'springa' bliver til sprengr, men til sprengir som nomen agentis af samme Verbum, eller at *Hild(jar som Qvindenavn bliver til Hildir, som Mandsnavn til Hildir. Det *bókjus, der ligger til Grund for bœkr som Gen. sg., er kommet i Stedet for *bókaus, ligesom det *bógju, der ligger til Grund for bœgi, er kommet i Stedet for *bógau. Forholdet bliver alt-saa følgende: Gothisk har ombyttet den stærkere Form af Guna med den svagere i Nom. pl.; Oldhöitydsk og Oldnordisk (dette sidste i en Periode, der ligger forud for den historiske) tillige i Dat. sg.; Oldnordisk alene i Gen. sg. af Hunkjønnet, for at skjelne imellem dette og Hankjønnet (imellem *bókjus

¹⁾ Undtagen i den gothiske Sammensmeltning o for ā ved a-Stammer af Hankjønnet, som i fiskos.

²⁾ Hvorved Forskjellen imellem ansteis og anstins ophævedes.

og *bógaus, *bækr og bógar)¹⁾. Gothisk har gjort Begyndelsen, og har desuden, vistnok efterat Oldnordisk var slaaet ind paa sin egen Vei, indført i Gen. pl. en svag Guna (sunive, handive), der falder mindre naturlig, er mindre let at forklare, end den i *bókjus for *bókaus.

Stammerne af Hankjønnet **VESTRU** (for **VEÞTRU** — som døtr døtrum døtra for døttr døttrum døttra, nætr for nættr — af ***VITTRU**, og dette af **VINTRU**, som er den gothiske Stamme), Vinter, og **FINGRU**, Finger, bøies saaledes:

Sing. Nom.	vetr[r]	fingr[r]
Acc.	vetr	fingr
Dat.	vetri	fingri
Gen.	vetrar	fingrar
Plur. Nom.	vetr[ir]	fingr[ir]
Acc.	vetr[u]	fingr[u]
Dat.	vetrum	fingrum
Gen.	vetra	fingra,

uden Bibeholdelse af det Indklamrede. Begge Ord bøies i Sing. saa regelmæssig som muligt efter andre **v**-Stammer af Hankjønnet. En Anledning til Hunkjønnsbøining i Plural laa imidlertid i Umuligheden af at bruge Former som **vetrr**, **fingrr**, og saaledes skjelne imellem Nom. og Acc. sg. (hvorfor Eentalsbøiningen kom til at stemme overeens med den af **HANDU**); en anden i, at den Mislyd, der findes i ***vetrir** og (især i) ***fingrir**, ikke taaltes i saa hyppig forekommende Ord. Hele Afvigelsen fra det Sædvanlige havde her en phonetisk Grund. **FÓRTU** (= goth. **FORU**) derimod frembyder ingen saadanne Vanskeligheder og gaaer, aldeles regelmæssig i Sing., men i Plur. som **HANDU** (og andre **v**-Stammer af Hunkjønnet)²⁾. Grunden hertil synes at være den; at 'Hænder og Fødder' danner en Dualitet, og at dette Dualitetsforhold begunstigede Samklang i Udtrykket; men der er mere af denne Samklang i 'hendr ok fœtir', end der vilde være i 'hendr ok fœtir'.

I øvrigt lader Anvendelsen³⁾ af den korte eller qvindelige

¹⁾ Oldnordisk er altsaa gaaet videst, ligesom f. Ex. i Omlydens Brug.

²⁾ I Nyslandsk høres i Acc. pl.: fœturnar, fingurnar, veturnar.

u-Böining paa Hankjönsord i Fleertallet sig ikke altid forklare af særegne Grunde. Naar *þáðu* (Traad) gaaer saaledes:

Sg. Nom.	þráðr — þróðr	
Acc.	þráð — þróð	
Dat.	þræði	
Gen.	þráðar	
Pl. Nom.	þræðir	} þræðr
Acc.	þráðu — þróðu	
Dat.	þráðum — þróðum	
Gen.	þráða,	

saa er dette, efter min Mening, ligefrem en Følge af, at begge Böininger umiddelbart berøre hinanden som to sammenhørende Stadier af een og samme Udvikling: þræðr er altsaa kun gaaet et Skridt videre end þræðir; og var denne simplificerende Udvikling ikke standset, havde man i Nyislandsk intet þræðir, men i Stedet derfor 'þræður'. Det er overhovedet ikke tilfældigt, at, med Undtagelse af det ogsaa i Gothisk fleerstammede maðr, alle de Hankjönsord, der i Fleertallet have en Hunkjönsböining, stemme i Eentallet overeens med andre Hankjönsord af u-Classen.

Det oldnordiske Ord, der svarer til det danske 'Mand', böies paa følgende Maade:

Sing. Nom.	mannr — maðr	
Acc.	mann	
Dat.	manni	
Gen.	manns	
Plur. Nom.	mennir	} mennr — meðr el. menn
Acc.		
Dat.	mönnum	
Gen.	manna,	

har altsaa en A-Stamme (MANNA) i Eent., men en u-Stamme (MANNU) i Fleertallet. mannr findes ikke let skrevet saaledes i den oldnordiske Bogliteratur, men fremgaaer med Bestemthed af gamle Riim. Den oprindelige Hankjönsform i Nom. pl., mennir, bruges kun i Forbindelse med Artiklen (mennirnir).

mennr forudsættes af meðr¹⁾, samt af menn, opstaaet af menur ved Apokope, ligesom renn af rennr, brenn af brennr, og lign. At menn (der ikke alene betyder 'Mænd', 'Mennesker', men ogsaa 'man') blev det herskende, skylder det vistnok sin Korthed, eller (rettere sagt) sin afrundede Form, en hos hyppigt forekommende Ord meget beqvem Egenskab, som man uden Tvivl ogsaa har tilsigtet ved Pluralformerne vetr og fingr (menn er mere afrundet end mennr og meðr, vetr og fingr mere afrundede end *vétrir og *fingrir).

I de hidtil gennemgaaede Ord har jeg ikke fundet nogen Stamme, der endte paa en Medlyd. Derimod har Dr. L. Ret i at antage Stammer paa **AND** i Fleertalsbøining; jeg har allerede antydnet den samme Anskuelse i Bladet 'Íslendingur' 1862, 20. November, medens jeg derimod ikke havde indseet Sammenhængen da jeg i 1858 udgav 'Oldnordisk Formlære'. Dr. L. udtrykker sig paa følgende Maade (S. 43-44):

«Stammer på *-and*, nutids-tillægsformer i hankøn brugte som navneord²⁾ . . . .

	«got.	oldn.
	«ha.	ha.
«stamme:	GIBAND	GEFAND
. . . . .		
«flertal		
«nf.	giband-s	gefendr
«gf.	giband-s	gefendr
«hf.	(gibanda-m)	(geföndum)
«ef.	giband-e	gefanda
. . . . .		

«Om hf. fl. i got. og oldn. lånes fra a- eller an-stammerne kan

¹⁾ F. Ex. i følgende víshelmingr (med luttur Heðrlím) af Óttarr svarti (Sne. I 504):

Braut, en breki þaut,
borð, óx víðar morð,
meðr fengu mikit veðr,
mjó fyrir ofan sjó.

Dr. L. udelader af sin Opstilling ikke alene det theoretiske mennr, men ogsaa mennir og meðr.

²⁾ Ligeledes som rene Tillægsformer baade i Han- og Hunkjøn, skjönt sjældnere, f. Ex.: þær höfðu leynt barngetnaði sínum eða logit til faðernis barna sinna vísar vitendr; see Grágás ved Finsen II 228 III.

ikke ses. Nf.-gf. flert. har i gotisk . . . -s, og i oldnordisk . . . -r; . . . Oldnordisk har her i-omlyd; denne omlyd forklares af sanskrit nf. fl. bharant-as, gf. fl. bharat-as, græsk nf. *φέρωντες*; det oprindelige -as blev svækket til *-is, som ligger til grund for den nordiske form. . . . Ejef. fl. er dannet af den oprindelige stamme. Den sidstanførte Yttring er jeg meget tilbøielig til at underskrive, endskjönt den saakaldte svage Böining ikke alene bruges i Sing., men tillige findes i Nom. og Acc. pl. (gefandar, gefanda), hvilket jeg bemærker ogsaa med Hensyn til Dativ: gefandum — geföndum — gefundum. Derimod kan jeg, i Følge hvad der ovenfor er anført, ikke være enig med L. i Forklaringen af gefendr, der staaer i Stedet for det virkelig forekommende gefandr (goth. gibands), hvor hele Endelsen kun udgjør r (svarende til goth. s), og derfor ingen Omlyd kan bevirke. Omlyden i gefendr er fremkommet under Paavirkning af den korte u-Böining (jf. endr, Ænder, og hendr, Hænder)¹⁾, og denne uægte Omlyd har derpaa trængt sig ind i Dativ og Genitiv: gefendum, gefenda.

Med Hensyn til de gothiske ARJA-Stammers (ovenfor, Side 240¹⁷-241¹, omtalte) Udelukkelse fra den oldnordiske JA-Böining (og Overgang i AN-Böiningen) kan bemærkes, at denne Udelukkelse ikke synes aldeles fuldstændig, da der forekomme Former som mütaris, Gen. sg. af mütari; ligesom der i andre Stammer af Hankjønnet heller ikke savnes Beröringspunkter imellem -JA og -AN.

Det gothiske Udsagnsord bandvjan (ovenfor, Side 247 Noten) har i Oldnordisk deelt sig i to, neml. det S. 247 anførte banda, der har opgivet vj, og benda (vinke), der i sin Omlyd har bevaret Erindringen om j, og som er bleven staaende i samme Böiningsklasse som bandvjan. Til den angivne Forskjel i Form knytter sig nogen Forskjel i Brugen.

¹⁾ For saavidt er jeg enig med Pfeiffer paa det af L. (Side 44 Anm.) anførte Sted.

Et Par Bemærkninger om *æri, ærska* eller *æska*, osv.

Af *K. Gislason*.

Hr. S. Bugges værdifulde Oplysninger om «Sjældne Ord i norrøn Skaldskab», i 6. Bd. af Tidsskrift f. Philol. og Pædagogik, indeholde Side 103 følgende Yttring: «Som Støtte for den Mening, at *ærska* skulde være den oprindelige Form» (neml. af det Ord, der nu udtales *æska* paa Island, og som betyder Ungdom) «og at Ordet skulde udledes af *órr*, har man vistnok anført «Verslinjen: *ærskan veldr því er írskum* (Fornmanna sög. VII, 70), «hvor *ærskan* danner skothending¹⁾ med *írskum* (saaledes Gislason Formlære S. 49 . . .). Men det er i nordiske — som i andre — Sprog, i ældre og nyere Tid meget almindeligt, at *r* trænger sig ind foran *s* i Forbindelse med en anden Konsonant . . .; denne Udtale er fulgt i flere gamle Haandskrifter, saaledes skriver Hovedcodex af Barlaams og Josaphats Saga «(se Udgaven, S. XVIII) *fyrst* for *fýst*, *hærsta* for *hæsta* . . . . «Formen *ærska* kan altsaa meget vel være yngre end *æska* «og er ikke til Hinder for dette Ords Afledning af *ungr*». Det faaer her Udseende af, at jeg skulde have udledt *ærska* af et *órr*. Dette er dog ikke Tilfældet. Heller ikke er det en Selvfølge, at *ærska* ikke kan være oprindeligere end *æska*, uden at komme af *órr*. Det kunde f. Ex. være at aflede umiddelbart af Præp. *ór*, eller det kunde nedstamme derfra igjennem et Adjectiv *ærr*²⁾, og i begge Tilfælde betyde det samme, nemlig egentlig en Væren nær ved sit Udspring. Det var endvidere tænkeligt, at *ærr* gal og *ærr* ung vare to forskellige, skjøndt ligelydende Emanationer af Præp. *ór*, det første med Grundbetydning: værende ude af sig selv, det sidste som oprindelig betegnende en indskrænket Fjernhed fra Udspringet. Fremdeles

¹⁾ Med Hensyn til det foreliggende Spørgsmaal er det ligegyldigt, om denne hending er en skothending eller en aðalhending. *K. G.*

²⁾ *æri* i de af B. anførte Steder af *Atlakviða* behövede da ikke at være Comparativ.

var det ingen Umulighed, at *æsa* (hidse) var udgaaet fra den samme Præposition i en ældre Form (enten umiddelbart eller igjennem et Adj. *óss*; jf. Adj. *os* hos Ivar Aasen), saa at dets egentlige Bemærkelse var: at bringe ud af sig selv. Hvad Comparativformen *æri* (yngre) angaaer, saa kunde den, for saavidt det enkelte *r* angaaer, være af lignende Art som *nórrænn* (f. Ex. Grágás ved Vilhj. Finsen I 169¹¹ og II 25¹⁴) for *nórrænn* (*norraenn*)¹⁾. Jeg lægger imidlertid ingen meget stor Vægt paa disse etymologiske Experimente. Kun maa jeg paa den anden Side bemærke, at naar Lyngby- og Bugge afledte *æri* af *ýngri*, ved Undertrykkelse «af ng, og hævnning af y til ø samt forlængelse», saa forekommer denne Operation mig temmelig voldsom og temmelig umotiveret, al den Stund man ikke finder noget *þæri* for *þýngri*, eller lignende²⁾. Hvis *æri* derfor staaer i nogen materiel (d. e. phonetisk) Forbindelse med *ýngri*, saa tænker jeg mig snarere Forholdet saaledes:

goth. **juggiza* — *juhiza*

oldn. *ýngri*   *ýri—æri* (jf. *flýja—flæja*, og lign.).

I begge Tilfælde (— enten *æri* er etymologisk beslægtet med *ýngri*, eller det kommer af Præp. *ór* for *úr* —) staaer *ø* i *æri* for *ý* (jf. *ýrinn* og *ærinn*). Den gothiske Comparativ *juhiza* kunde paa Oldnordisk ikke godt blive til andet end **ygri* eller *ýri*. Goth. *j-* er udeladt, ligesom i *ár* (goth. *jer*) Aar, i *ok* (goth. *juk*) Aag, i Positiv *ungr* (goth. *juggs*); samt i *ýlir* (goth. *jiuleis*) den femte Maaned i det oldnordiske Aar, hvor

¹⁾ At man i Oldtiden ogsaa har sagt *Nóregr*, sees af saadanne heelrimede Verslinier som:

Nóregs konungr stórar, Glúmr Geir. (Fsk. 30).

Nóregs ok gef stórum, Sighv. (Sne. I 514, jf. 528 og II 605).

Nóregs konungr stórum, Steinn Herd. (Hkr. III 189, Fms. VI 441).

Nóregr saman fóru, Einarr skál. (Hkr. I 207, Fms. I 94).

Nóregs þinnig fórum, Sighv. (Hkr. II 126, Fms. IV 188, Óh⁵² 81).

²⁾ Den Understøttelse for Afledningen *ýngri* — *æri*, der kunde hentes fra I Staffr. 3 (Sne. II 18), er vistnok uden Betydning, da det Rigtige i den paa dette Sted opstillede Theorie om Næseselvyd synes indskrænket til den simple Iagttagelse, at Vocaler modificeres af en virkelig (og graphisk) tilstedeværende, umiddelbart efterfølgende eller foregaaende Næseselvyd; medens den gamle Forfatter i øvrigt — uklar i sin Opfatning og kæmpende med de Vanskeligheder, der pleie at ledsage al Begyndelse — kun har anført nogle ipdbyrdes afvigende Exempler, der (paa een forvirret Undtagelse nær) intet have med virkelig Nasalitet at bestille.

oldn. *y* svarer til goth. *iu* (ved Omlyd, som i *gyftr* for goth. *giutis*). Endvidere er *h* udeladt; ligesom i *fóla* (goth. *fauho*, oht. *foha*) Ræv, og Udeladelsen erstattet ved Udvidelse af *y* til *y*. — Men da hele Spørgsmaalet angaaende Oprindelsen til *æri* og *ærska* staaer i en noget usikker Belysning, og det Tvivlsomme ikke bør staae som Afgjort, vil jeg forsøge at imødegaae de af Bugges Bemærkninger, der skulle tjene enten ligefrem til Støtter for den etymologiske Identitet af *æri* og *yngr*i, eller til at gjen-drive den Mening, at *æri* og *ærska* (*æska*) ere afledte af andre Ord, end af *ungr*. Den af B. i det ovenanførte Sted paaberaabte Indskydelse af et *r* foran *sk* (og lignende Medlydsforbindelser) er i Oldnordisk (i det mindste i det Hele taget)¹⁾ ikke phonetisk og virkelig, men blot graphisk og tilsyneladende; ligesom Sprogene i det Hele mere søge at lette Udtalen end at vanskeliggjøre den, saaledes gik ogsaa her den egentlige Bevægelse i Retning af Ekthlipsis, og mange Former med udeladt *r* foran *sk* og *st* vandt Anerkjendelse endogsaa hos Digterne, saa at man har Riim, som:

Hosk(u)r bjargi oss Hóla biskup, Bp. II 188;

Hárekr var fyrir brögnum bystr

biúinn at stríða stilli,

Þórir hundr er þann veg lustr,

Þriði var Kálfr enn illi, Einarr Gilsson, i Ólafsríma 8;

Kálf(u)r hjó til bragninga bystr —

batt sér þungan vanda

(ramliga var hann á reiði lustr)

ræsi þeim at granda, Samme sammesteds 52;

æstr enn þik tekr þysta, Nj. 30 (Side 43);

linar brýsti þrá þorsta, Heil. anda vv. 7;

*siðverstir*²⁾ *menn glæp hinn mesta*, Bp. II 212;

Fant sá ek hvern á hesti —

*hér er nú siðr hinn vesti*²⁾ (digtet i Norge omtrent 1180),

Fms. VIII 172, Hkr. IV 123;

¹⁾ Selv i Hovedcodex af Barl. er den overflødige Brug af *r* foran et med en følgende Medlyd forbundet *s* neppe andet end en graphisk Særegenhed, ligesom den i samme Oldbog hyppige Fordobling af en Medlyd efter en Medlyd.

²⁾ Ligesom i Nyislandsk, f. Ex. i en «staka», jeg har hørt i min Barndom (om en mig ubekjendt Mand, hvis Navn jeg imidlertid ombytter med et fingeret og ubrugeligt):

*Íðkar lesti á Kjalars kvon,
kenndur mest við «sláður».*

og flere; hvor Oldbøgernes Skrivemaade i Forbindelse med den nyere islandske Udtale borger for, at man ikke har sagt *birskup*, *lyrstr*, *ærstr*, *bryrsti*, *mersta*, *hersti*, osv. Da nu Stammen *járka* hører til dem, der aldrig vides at have opgivet sit *a*, saa maa Rimet i Verslinien

ærskan veldr þvi er írskum

enten antages for feilagtigt¹⁾, eller være et sikkert Tegn paa, at *ærka* (ikke *æska*) er den oprindelige Form.

Formen *æska* synes derfor at hvile paa Udtalen alene, og denne Udtale fandt maaskee en særlig Begunstigelse i en Stræben efter at fjerne *ærka* fra *ærr* gal, hvorom det i Særdeleshed maatte minde, da *ærr* ung i al Fald ikke var i almindelig Brug.

En Superlativ *æstr* (yngst), svarende «til Komparativformen «*æri*, yngre», finder B. i følgende visuhelmingr af Sighvat om Olav den hellige:

*kann ek til margs en manna
minni fyrsta sinni
hann rauð æstr fyr austan
úlfs fót við sker Sóta,*

da «Rimet viser, at Skalden ikke har sagt *æstr*, men *æstr* (*óstr*), «hvilket ogsaa findes i det gamle Stockholmske Haandskrift, «hvorefter Olav den helliges Saga er udgiven i Christiania 1853 «(S. 17)». Med Hensyn til dette Haandskrift bemærker jeg: at det meget ofte forvansker Versene; at det bruger *s* for *æ* f. Ex. 42⁶ (*innþrænc*), 217¹⁹ (*þræncir*), 235¹³ (*þræncar*); samt at Skrivemaaden *æstr* i den anførte visuhelmingr godt kan være fremkommet derved, at den hos de gamle Skjalde hyppige Til-lægsform (*æstr*) af Verbet *æsa* har foresvævet Afskriveren, der ikke har havt nogen klar Indsigt i Versenes Ordstilling. For at

*Ári prestur Andason,
allra vestri maður.*

lesti (Acc. pl.) for det gamle *lestu* (ligesom *velli* for *völlu*, *birni* for *björnu*). *kvon* for et ældre *kvón* med progressiv Omlyd, af det oprindelige *kvón* Hustru; *Kjalars kvon* Odins Hustru, Jorden. Meningen i den første Linie:

Hans Id paa Jorden er at öve Laster.

¹⁾ Det eneste Exempel paa en saadan Unöiagtighed, jeg kjender, findes hos Einarr Gilsson (Bp. II 19) i Verslinien:

víst á drottning dýrsta;

men formodentlig har han udtalt *dýrstr* som *dýstr* (ligesom man sagde *fýstr* for *fyrstr*, og lign.).

vise, at *zt* og *st*¹⁾ kunne rime paa hinanden, skal jeg anføre følgende Verslinier:

Víst spurðir þú vaxta, Nj. 54 (Side 84);

allra nýstr meðan austan, af Gunnl. ormst., Ísll. II 254;

last ef sjd er hinn bazti, af Sighv. selv, Hkr. II 125,
Fms. IV 188, Óh⁵⁸ 81.

Bugge identificerer *æska* med gammelsvensk *yngska* (*ynska*), gammeldansk *yngske* (*ynske*). Men det er²⁾ meget tvivlsomt, om denne Identitet ikke indskrænker sig til Bemærkelsen. Forholdet imellem (*æska* for et) **ýska* og *yngska* er ikke ganske det samme, som imellem *ýskja* (ønske) og *ynskia*; *g* gjør en Forskjel, der ikke er uvæsentlig. *yngska* (*yngske*) kan være dannet for at afløse et **ýska* (for **ýrska*), som man ikke længer fandt Behag i, maaskee fordi man (feilagtig) ansaae det for en Forvanskning af *yngska*.

Levninger af nordiske Håndskrifter fra Middelalderen.

Af O. Nielsen.

I Ny kirkehist. Samlinger III. S. 435-48 har jeg meddelt endel Håndskriftlevninger, fundne omkring Regnskaber i det gamle Rentekammerarkiv. Som et Supplement dertil aftrykkes her 2 Brudstykker, der ikke er af liden sproglig Interesse.

Det første er 2 Blade af Østgøtalagen, der er fundne omkring Hald Lensregnskab 1625. Hvert Blad er skåret i 2 Stykker; det ene af Giftabalken fattes 2 Linier i Midten, det andet har 20 Linier på Siden. Det Håndskrift, hvortil det hører, er ældre end noget andet hidtil bekendt; det ældste i Schlyters Udgave af denne Lov sættes til Midten af det 14de Årh. og det er let at se at dette er ældre, både på Grund af den regelmæssigere Sprogform og Skrifttrækkene; Håndskriftet F hos Schlyter, en Afskrift fra sidste Halvdel af det 16de Årh., kommer det nærmest i Former. Nærværende Håndskrift skiller sig

¹⁾ Ligesom *zk* og *sk*, f. Ex.:

þrænzkr jarl konung scenskan, af Þórðr Kolbeinsson.

skoðkir alþroskins, af Sturla Þórðarson.

Ogsaa i Nyislandsk udtales *zk* som *sk*, og *zt* som *st*, i alle de Tilfælde, hvor en etymologisk Reaction ikke har fundet Sted.

²⁾ som ovenfor antydet.

fra de andre ved at sætte Betingelsessætningen i afhængig Måde, ved at give den ubetonede Stavelse i Tostavelsesord samme Selvlyd foran Bøjnings-*r* som den foregående, *kombor*, *brøþer*, *biþir*, *deþer*, *systyr*¹⁾, ved at udelade *r* i Enden af en tonløs Stavelse, *apte*, *syni*, *brøþe*, *syste*, ja endog *u* (for *ur*), ved at bruge *sæ* som Hf. af *sik*, ved Formen *ørmynd* for den uforståeligere *omynd*, ved den bedre Læsemåde *«i bruti ok bandom»*, for *«i bruti ok bangi»* osv. Forskel i Ordforbindelsen findes i G. B. XXV. Æ. B. 7. 8.

Det andet Håndskrift, et Oktavblad i 2 Stykker med 26 Linier på Siden, er Brudstykke af en Bibelhistorie af en kortere Behandling end Stjorn. Det omhandler Davids Flugt for Savl, men forbigår Historien om Abigael, ligesom det i Behandling står langt under Stjorn. Det er en Afskrift fra Beg. af det 14de Årh., affattet af en ikke meget kyndig Skriver. Således er glemt *uarð* straks i Begyndelsen og *at* foran *ræka*, der findes *prest* for *prests*, *þru* f. *þriu*, *aðra* f. *annarra*, *hana* f. *hana*, *sæmfne* f. *svefne*, *uazkr* for *uazker*, *iiij þus hundrad* for *iiij* som Stjorn og Biblen. Afskriften er gjort af en Nordmand, derpå tyder Udeladelsen af *u*-Omlyd, *allu*, *faður*, *sagðu*, *mattuls*, *hafði*, *angu*, *æror*, *taker* f. *æroð*, *taked*, Udeladelsen af Aspiration, som *liop*, *liodlæga*, vel også *ek ær*, *yðan* f. *yðarn*. Men om Originalen hertil nu er af en Islænder eller Nordmand, vil jeg overlade Kyndigere at dømme. Håndskriftet er fundet omkring Stjornholm Lensregnskab 1636.

Dette Tidskrifts Læsere vil det uden tvivl også interessere, at jeg omkring Skanderborg Lensregnskab 1608 og 1610 har fundet halvandet Blad af Justinus II. 3 Kap. § 12 — 4 Kap. § 20; XLII 4 Kap. § 16 — 5 Kap. § 6 og 5 Kap. § 12 — XLIII 1 Kap. § 2.

1.

gifpta balkar.

[br]øþra arueno . þa alt þæt af sundur kulla kombor .
þa | [æ]rue swa af sundurkulla som samkulla |

XXII.

Nu ærue hon bygt bo æpte barn sin . alt þæt bonden | [fær]e
sæ innan garþ ok grinda stolpa þær a han af twa | [lu]ti ok
husfru þriþiung . alt þæt quart standær þa fœll[g]he ørmynd .
hus ok alt bo fæ þær ær bonden gæstær | [ti]l garþz ok egh
husbonde

¹⁾ Sml. Lyngby i Tidskr. f. Filologi I. 23.

XXIII.

Nu gifptis | [k]ona ok fa barn mæþ bonda sinom . nu dē han
 siþan | [g]ifptis hon androm . fa ok barn mæþ hanom . þa dē |
 [ho]n siþan ok hauar twa kulla æpte sik . þa takar swa | — —

XXIV.

Nu bo bonde i bo mæþ | [su]num sinom . nu dē en af þēm
 þa ærue bonde | [ba]þe 'sæ ok sunum sinom

XXV.

Nu ær bonde | [a] andra gifpto gangen . ælla vil en son sin
 gifptan allæ | siþan dēa . þa ærue sæ bonde ok egh syni hans |

XXVI.

Nu gifpte bonde son sin giuir | [u]lingæua ok gær el gærþ
 þæt gangar | þæt gangær egh brøþrum til fulnaþa

XXVII.

Nu | boa brøþer i by saman ok gifptis en af þēm ok
 giuir [uin]gæua ok gær ølgærþ . þær agho brøþer fulnaþ firi
 uing[æ]ua haua ok þrea markar firi ølgærþ . |

XXVIII.

Nu vilia brøþer gifpta systor sina þa skal samkulla b[ro]þe
 ørmynd gæra ok fælghþ hænna . egh sundurkulla | ælla sialuar vili.

XXIX.

Nu takar man fostra | sin ok biþir frælsa kunu ok kalla han
 frælsan vara | Nu biþir fræls man fostro bonde kalla hana
 frælsa v[a]ra . hauin þær firi gifvit van sinne ok þæn varin
 fræ[ls] | — — — — — — — — —

frælsa kunu ok hōn vet æt han ær fostre . þa mi[n]kas ræt-
 tær hænna . hænna ørmynd ær siax øra . | Nu afla þæn bos ok
 barna ok boā saman þa dē [fostre] | þa takar þæn han atte twa
 lyti af bo ok hon ørm[ynd] | sina þæt æru siax øra ok þriþiung
 af bo . ok æ ga[n]gen barn a bætre alf. Nu dē fostra taki
 þæn va[n]a til hænna . ørmynd hænna ok þriþiung af bo . |

Ærfþa balkar.

vizorþ innan ætta vil vita. Nu ær þæt kolþsuarf brin|dir
 inne maþær ok kona ok barn þera . þa | skal þær swa vī vitne
 ok i allo som skilt ær i kiol | suarueno. Nu i þēm malom . þa
 ma kona ok annþo|ghor vitne bæra ok eþ suæria . ok i
 ængom androm. |

VII.

Nu gifptis bonde ok bo mæþ kunu sinne ok | han afla barn
 mæþ hænne . ok dē bonden fran hænne | fœr æn hon visse sik

hauande vara. Nu far til arue bon|dans ok takar arf hans . ok sighir æt þæn haua egh | barn saman . ok þy mat þu egh ærua han. Nu vet hon | egh æn æt hon hauande ær ok giuir vt aruet. Nu | takar þæt talas æt hon ær dighir . nu fa hin þæt hœra | som ærft hauar æt hon ær hauande . ok far til ok dræpær hana . ok vil næþoghor aruet mista . ælla flrigær liue hænnæ mæþ ogærningom. Nu iorþas hon ok varþar vppenbaart siþan hon iorþaþ ær . æt han flri kom liue hænnæ | ok hittis þær vitne til mæþ sanno . þa skal hana u iorþ | vp graua . ok lik hænnæ vp skœra . hittis barn i likeno | ælla naquar liknilse til barns . þa ærue barnet sæþur | sin . ok mœþer ærue barn sit . ok hænnæ arua hana | þær takar dœþer ok hefæn arf . quiker ok kristin gar | fran . þy at ængin ma annan til arfs dræpa |

VIII.

Nu dela brœþer ælla systyr vm sæþrene sit . annar kallla annan egh aþalkunu son vara þa hauar han vizorþ | vita mæþ enom æt han mælte til . þæt skulu vara | niþiar hans innan þriþia knæ . annar gifpta maþren | þriþi a sæþrenit . hans elbupi var til þæs els. Fiarþi | a mœþrenit hans elbupi var til þæs els . ok tolf | æpte . man af kulle huar i þriþie knæ . egh twe af enom | taki swa manga af enom han kan fa þe som sæmtan | ara æru . þa skulu þe tolf þæt vita æt hine flure | suoro sant ok lagh. Siþan ma han iæmt viþ brœþor sin | taka . orka egh þy hete miskunna man Nu kære egh broþe ælla syste til hans . þa agho egh frændær han frillo | brœþor kalla vtan vppinbar vitne sen til. Nu takar man | kunu rane afla barn i bruti ok i bandom þæt takar swa | arf som aþalkunu barn. Nu kalla annar brutz barn ok | annar egh . þa | a þæn vizorþ þæt vil vita mæþ fullum niþia eþe man af kulle huar i þriþia knæ | taki swa manga | af enom kulle han kan fa þe som sæmtan ara æru æt | —

2.

... sæðo oc sæk honum suærð golie. Nu ¹⁾ saul konungr | ræiðr oc for oc drap .v. oc lxxx presta oc allt anþat folk i nobe oc suo konor oc allt þat sæm | prestar atto. Eptir þvi sæm guð sagðe alla ætt | hely prest með allu brottakande. Abiathar | æinn komz undan son abimelech oc flýði hann | til dauíð bærande með ser ephot presta lin|særk sæm moyses gerði sægiande honum faður síns drap oc aðra presta. Dauíð suaraðe | Ek ær

¹⁾ glemt er uarð.

sakaðr allra þeira saala, ver með mær. | Sæm dauíð hyrtiz i hælli ódolla for saul | með iiij þus hundrað manna¹⁾ ræka hann. Saul | gæk ser staðar leita oc kom i hællin sæm | dauíð oc hans menn. læynduz ínar mæir j þeir | sagðu se dauíð dræp hann nu hæfir guð gæfset þinn ouin i þinar hændr En dauíð uildi | æigi utan skar hann líoðlæga or skarð næðan af fald mat-tuls hans liop dauíð ut æptir | honum oc mælte Minn herra konungr sæm saul | sa apter fæll dauíð fram lutr til iarðar sægian|de hui lýðir þu þeim sæm sægia Dauíð | læitar illz mote þer se hær nu læp af þinum matli i míná hændi oc sæm æk skar | her af þýrmði þer mín hond Huarn hatar | þu Einn daudan hund oc æina flo . þa gret | saul oc sagðe Mer ært þu rætuisare væit | æk at þu mant rikia suær mer at þu takir æigi | brot mitt kýn oc dauíð suor for saul hæim apr | Dauíð for a haug achille Sagt uar þat saul | for hann þa æptir honum með þru þus hundrað Dauið for um nat i hans hærbuð oc abysai oc sæm | þeir inn gængo allum sofandom sagðe abysai Ek | uil læggia saul giagnum En dauíð fyrirbauð sægian|de huar ær osakaðr af æf hann læggr hond a | a krist drottens tak hælldr spiot aat hans | hafði oc uazkr²⁾ oc gangum oc sæm þeir komo | a fiall up æpte³⁾ dauíð | abnir oc aller þer æror⁴⁾ dauða synir sæm æigi uarðuæitið bæter yðan | herra þær liop inn æinn oc uilldi konung dræpa oc | ser huar hans spiot ær oc uazkr takir⁵⁾ hær þa | het æn saul honum æcki illt gera for saul | apr æn dauíð til achis konungs i geth Nu fo|ro philistim mote israel i strið Saul kallaðe oc saman israel mote oc kom i gelbue | Nu uar samuel dauðr Saul ræddr frette guð æn hann suaraðe honum æigi i sæmf|ne⁶⁾ ne með prophetom æða spadomom hann for | til floolkynnar kono oc bað hona | ser samuel up uækia oc sæm hon sa hann sagðe saul philistei bæriaz mote mer oc uil | guð angu mer suara hui spýr þu mik | sagðe samuel síðan guð kastar þer brot . .

---

¹⁾ glemt er at.

²⁾ o: vatnsker.

³⁾ et rødt Mærke er sat over det første Bogstav, så det er muligt at der står øpte.

⁴⁾ o: æroð.

⁵⁾ o: takið.

⁶⁾ o: svefne.

Om Retskrivning af Stednavne.

AF *Emil Madsen* ¹⁾.

Der gives Lidet eller Intet paa det sproglige Omraade, der i den Grad har været underkastet Ændringer, Fordreininger og Forvanskninger, og som i enkelte Tilfælde fremtræder i en saa forskjelligartet Skikkelse, som vore Stednavne. De ere i denne Henseende saa godt som enestaaende, thi medens ellers alt Andet, som tilhører Sproget, efterhaanden ved Bogtrykkerkonsten og ved den almindelige Udbredelse af Kjendskab til Læsning og Skrivning, har opnaaet en temmelig fast Form, der ikke kan fraviges, uden at man synder mod den een Gang til Norm blevne Vedtægt, have Stednavnenes Skrivemaader ikke alene for en stor Deel bevaret til vore Dage det Vaklende og Svævende i Formerne, som er egent for Middelalderens Retskrivning, men hertil er endnu kommet, baade at Tiden ligesom har slidt paa disse Former, saa at kun Brudstykker ofte ere tilbage, og at en ved Ukyndighed eller Tankeløshed fremkaldt Forvanskning af det Oprindelige stundom er traadt til, saa at gamle Ord, hvis Betydning er glemt af Lægmand, ere ombyttede med nye, der ligne de ældre noget, men have en Betydning aldeles forskjellig fra disses.

Intet Under er det derfor, at mangfoldige Stednavne fremtræde i en saadan Form, at de ved første Øiekast synes at spotte ethvert Forsøg paa at udfinde deres Betydning ved Hjælp af de Ord i ældre eller nyere Sprog, der ere tilsvarende til de Former, Stednavnet indeholder, og saaledes bringe til at mistvivle om Muligheden af at skrive dem blot nogenlunde rigtig, da dette væsentlige Grundlag for Retskrivningen glipper. Intet Under heller, at man ved at betragte alene et enkelt Sted-

¹⁾ De i denne Afhandling citerede ældre Skrivemaader ere for Sjælands Vedkommende tagne af et Manuskript, udarbejdet af Dr. J. H. Larsen; for de andre Landdeles Vedkommende af et andet, ved Generalstaben beroende, udarbejdet af cand. mag. Oluf Nielsen.

navn kan forklare det, omtrent som man vil, og med Hensyn til dets Oprindelse faae ud omtrent hvad det skal være, medens kun en omhyggelig Sammenligning af saamange eensartede Stednavne, som man kan finde, leder til en sandsynlig rigtig Forstaaelse.

Intet mig bekjendt Stednavn viser klarere de Ændringer og Forvanskninger, som Navnet i Tidens Löb har været undergivet, end Thorseng eller Taasing. Der haves nemlig her en usædvanlig stor Mængde Skrivemaader fra ældre Tid, saa at det er mulig trinviis at paavise Ændringerne og tildeels udlede de Grunde, som have bevirket dem. Første Gang synes Öen at være nævnt i Knytlinga Sagas 32 Kap., og den fører her Navnet *Þórslundr*. Efter trykte Kilder findes den nævnt i danske Breve, Skrifter og Diplomer som *Thosland* i Valdemars Jordebog ¹⁾, desuden ligesaa 1307 ²⁾ og 1337 ³⁾, som *Thwsland* 1323 ⁴⁾, *Taasen* 1387 ⁵⁾, *Tosland* 1408 ⁶⁾, *Thassen* 1454 og *Thoslandh* 1455 ⁷⁾, *Tafind* 1480 ⁸⁾, *Tosfindt* og *Tosfinght* 1560 ⁹⁾, i 17de og 18de Aarhundrede Taasing ¹⁰⁾, nu vexlende Taasing og Thorseng, medens den nuværende Udtale af Navnet paa selve Öen nærmest kan gjengives som «Tossi», og Udtalen paa den ligeoverfor liggende Kyst af Fyen som «Tössi» eller «Tössen».

Det er mulig, at af samtlige ovennævnte Skrivemaader er den islandske den, som er mest uforvansket og nærmest gengiver den oprindelige Betydning, saa at Valdemars *Thosland* bør ansees som en Ændring af Knytlinga Sagas *Þórslundr*, men det er ikke sikkert, og samtidig med, at man altid bør være varsom med at ansee de islandske Skrivemaader af danske Navne som de ægteste, idet enkelte Mærker stundom tyde hen paa, at Navne i de islandske Forfatteres Skrifter ere blevne

¹⁾ *Scriptores rerum danicarum* VII. 523, 524, 531.

²⁾ *Suhms D. H.* XI. 548.

³⁾ *Suhms D. H.* XII. 283.

⁴⁾ *Scr. rer. dan.* II. 528.

⁵⁾ Ældste danske Arkivregistraturer I. 36 (nyere Afskrift).

⁶⁾ Ældste danske Arkivregistraturer I. 33.

⁷⁾ *Genealogisk biografisk Arkiv* 7.

⁸⁾ Aktstykker til Oplysning etc. udgivne af Fyens Stifts litteraire Selskab I. 90.

⁹⁾ Aktstykker til Oplysning etc. I. 95.

¹⁰⁾ *Christian den Femtes Skjøde* af 14de Marts 1678 til Niels Juel.

ligesom islandiserede ¹⁾), synes de ældste danske Skrivemaader i det Mindste i visse Henseender at give en mere naturlig og med andre Navne stemmende Forklaring: Hvad nemlig den første Stavelse angaaer, antyde andre Navne, der have denne Stavelse eller Bestemmelsesordet tilfælles med dette, at det maa ansees for meget usandsynlig, at r'et i Thor alt skulde være gaaet tabt saa tidlig som i Midten af det 13de Aarhundrede. At ikke dette Gudenavn, men derimod Mandsnavnet Tosti snarest maa søges i Bestemmelsesordet, derfor taler saaledes en Sammenstilling med Navnene Nörre Tostrup paa Falster skrevet **Tofsthorp** i Valdemars Jordebog ²⁾ og **Thofthorp** 1390 ³⁾, Taastrup i Kjeldby Sogn paa Møen, skrevet **Tofsthorp** ⁴⁾), Taa-

¹⁾ Baade naar beslægtede eller ikke beslægtede Folkeslag i det daglige Liv mødes ved Landegrænser, og naar de i Skrifter omtale hverandres Historie, har der idelig vlist sig en Tilbøielighed til at ændre Steders og Folkesærds Navne, saa at de bleve mere stemmende med det Sprogs og det Folks Eiendommeligheder, der i hvert enkelt Tilfælde gjorde sig mest gjældende, en Tilbøielighed, som selv vor Tids udprægede Bestræbelser for at være nøiagtig ikke ganske have formaaet at tilbagetrænge. Mest gjælder denne Bemærkning Navne, hentede fra meget fjerne Egne, om vi end tillige i Sleavig have faaet sørgelig Bekræftelse paa Regelens Rigtighed. «China», som dette Lands Navn almindelig skrives, er saaledes efter de Indfødtes Udtale nogenlunde heldig gjengivet efter fransk eller engelsk Retskrivning som «Chine» eller «China», men idet Ordet er gjort videre bekjendt, taget som det viste sig for Öiet, er derved opstaaet den meget fjernt fra den oprindelige Udtale liggende danske Form «Kina». — I ældre Tid, og navnlig inden en større Udbredelse af trykte Værker havde medført en stærkere Vedhængen ved de een Gang antagne Former, gjaldt denne Bemærkning i en langt større Udstrækning. Det flamske Doornig (Torne-Ö) er saaledes til Exempel saa godt forklædt i den franske Form «Tournay», at man, hvis ikke fuldstændig Vished om denne Forvanskning fandtes, vilde ansee den sidste Form for at være aldeles oprindelig, forsaavidt som overhovedet ældre Navne af fransk Form ere det. Det er derfor ikke usandsynlig, at det danske og tyske «Mailand» og det italienske «Milano» staae den oprindelige Form af Navnet langt nærmere end det romerske «Mediolanum», der maaskee kun er en latiniseret Form af et oprindelig keltisk Navn. Endelig for at nævne et Exempel fra islandske Skrivemaader er det rimelig, at *Ragnarstaðir* (Fornmanna sögur XII. 476) er en saaledes efter Forfatterens Smag, i Lighed med islandske Stednavnes; ændret Form af det nuværende danske Ringkøbing, skrevet *Rennuköpingh* 1340 (O. Nielsen Skads Herred 259).

²⁾ Scr. rer. dan. VII. 538.

³⁾ Suhms D. H. XIV. 266.

⁴⁾ Scr. rer. dan. IV. 501.

strup i Merløse Sogn paa Sjælland skrevet **Thosfthorp** i de roskilde Bispers Jordebog¹⁾ og **Thosfethorp**²⁾, Sönder Tostrup paa Falster skrevet **Thorifthorp** (**syndæ** i Valdemars Jordebog³⁾, Taastrup i Hellested Sogn og Tostrup i Haraldsted Sogn, begge skrevne **Thorfthorp** i Bispernes Jordebog⁴⁾, Tostrup Kirkeby i Merløse Herred, skrevet **Thorfthorp** i samme Jordebog⁵⁾, og endelig Torstrup i Hyllinge Sogn, skrevet **Thorfthorp** 1259⁶⁾ og 1387⁷⁾. I hele den sidste Gruppe sees r'et stadig at have hævdet sin Plads til efter det 14de Aarhundrede, medens den første paaviser, at Navne, der med Sikkerhed maae udledes af Tosti, undertiden feilagtig ere skrevne med Th. Hvad dernæst Endestavelsen eller Artsordet angaaer, da synes Land her at være rigtigere end Lund, idet Land, brugt om den hele Ö aldeles paa samme Maade som i mangfoldige andre Navne paa Öer, der ere saa store, at de ikke umiddelbart ved Öiet kunne opfattes som saadanne, saaledes Sjælland, Laaland, Langeland o. s. v., vilde passe fortrinlig. Hvad nu dog end dets oprindelige Form kan have været, og hvad enten man betragter «Thosland» som en større eller mindre Ændring, saa er der atter fra denne Form udgaaet en Række nye Ændringer, der Skridt for Skridt lade sig paavise. Medens den første Stavelse eller de første Bogstaver som sædvanlig i Navne kun forholdsvis lidet ere antastede, en Grund der yderligere taler for Navnets Oprindelse af Tosti fremfor af Thor, er det den sidste Stavelse, som Forvanskningerne især ere gaaede ud over. Den første Ombytning af Land med «en» synes enten at være hidført ved en Forandring i Udtalen, ved en Assimilation, alt eftersom Udtalen i Tidernes Løb er bleven mere og mere blød og afjadsket, eller ved en slet og ret Ombytning mellem Ordet Land og Artiklen, foretagen uden særlig Eftertanke, alene for at gjøre Navnet kortere og bekvemmere. Denne Brug af Artiklen istedetfor et Artsord i Stednavne har desuden været jevnlig forekommende; derpaa henvise dels enkelte Navne, hvor den synes op-

¹⁾ Scr. rer. dan. VII. 25.

²⁾ Scr. rer. dan. IV. 475.

³⁾ Scr. rer. dan. VII. 539.

⁴⁾ Scr. rer. dan. VII. 4, 5 og VII. 44.

⁵⁾ Scr. rer. dan. VII. 44.

⁶⁾ Dipl. Arna-Magnæanum I. 239.

⁷⁾ Suhms D. H. 138.

rindelig, som Hveen, Fyen, Rygen, Möen, deels de endnu gængse Navne paa en Mængde Riger og Lande, som Gallien, Italien, Spanien, deels endelig den middelalderlige, samtidige Ændring til Lavind af Langeland, et Navn, der synes saare lidet skikket til at ændres, og som ogsaa er gaaet tilbage til den oprindelige og bedre Form, medens Lavind dog endnu stundom forekommer, saaledes i Lavinds Öre, den Spids af Omö, der vender ud imod Langeland.

Overgangen fra «en» til «ind» kan kun fra først af betragtes som mindre væsentlig, men senere har denne Form faaet en sær Betydning og er bleven Hovedaarsagen til Navnets videre Forandring. I flere Aarhundreder og tildeels endnu har der nemlig i Sproget været en Vaklen og Omskiften mellem Brugen af d og g efter n, navnlig hidført ved, at Udtalen har svævet mellem nd og ng og stundom nærmet sig meget til nn. Fra denne Kilde bidrører en Mangfoldighed af Forvanskninger af Navne. Hyppig er et oprindeligt g blevet ombyttet med d, hvilket har medført den jevnlig forekommende Forandring af «inge» til «inde», saaledes i Birkinde, Rækkinde, Lekkinde i Sjælland, Davinde, Birkinde i Fyen, ligeledes Forandringen fra Tangelorp 1348, 1395¹⁾ til Tanderup (i Fyen) og flere andre. Den omvendte Forandring fra d til g synes derimod meget sjelden, egentlig veed jeg intet Exempel udenfor det Stednavn, der her er Gjenstand for Omtale, og maaskee er det endog kun et mislykket Forsøg paa Forbedring, der har frembragt Ombytningen mellem Tossfndt og Tossfinghe og saaledes medført, at Ordet i den sidste Form fremtræder i en fra den første saa væsentlig forskjellig Skikkelse, at den, som ikke veed bedre, nødvendigviis maa antage, at den oprindelige Endestavelse er den i andre Navne saa jevnlig forekommende Endelse «ing». I ethvert Tilfælde har det været meget uheldig for Navnet, at denne Ændring netop er fremtraadt paa et Tidspunkt, da en større Fasthed i Formerne begyndte at gjøre sig gjældende, og saaledes forklædt er da Navnet gaaet videre gennem flere Aarhundreder, blot i det Uvæsentligere ændret, saa at Taasing kom frem og blev den Form, der efterhaanden vandt Hævd.

Uanfægtet blev denne Form da staaende indtil Begyndelsen af dette Aarhundrede, da Thorseng, indført af Oehlenschläger og styrket ved hans Anseelse som Forfatter, pludselig frem-

¹⁾ Suhms D. H. XIII. 814 og XIV. 397.

traadte og indtil nu jevnlig er brugt baade i Skrift og paa Kaart ved Siden af den ældre Form Taasing. Grunden til, at Oehlen-schläger har brugt denne Skrivemaade og foretrukket den, maa søges i den opvaagnende, af ham med hans og vor Tidsalder deelte Følelse for Oldtiden og Oldtidens Minder. Bekjendt med den islandske Saga og uden ellers at have beskjæftiget sig med Stednavne, maatte det ligge nær for ham at gjenindføre Gudenavnet Thor som Bestemmelsesord og at nedslaae hos sig selv enhver Tvivl om, at dette virkelig kunde være det Rette, medens det maatte ligge næsten lige saa nær for ham at ombytte Endestavelsen «ing» med «eng», som om den første var en Forvanskning i vore Stednavne, hidført ved de germanisk-gotiske Tungemaal's Indflydelse paa de for os oprindeligere skandinavisk-gotiske Former¹⁾. Jeg skal ikke opholde mig ved, at der ikke findes noget Spor til, at «ing» ikke er oprindelig ei blot i samtlige nuværende danske Stednavne, men endog i alle Navne høit op paa den skandinaviske Halvø, indtil denne Stavelse ombyttes med «äng» og «angr», idet alle Skrivemaader indtil de allerældste med en mærkværdig Eenhed fastholde denne Form, og ei heller ved, at «ing» snarere synes at betegne en Snevring i Jordsmonnet, stor eller lille²⁾, end den Snevringen hyppig ledsagende Eng, men kun bemærke med Hensyn til det foreliggende Tilfælde, at «eng» maa betragtes som en Forvanskning, der kun har gjort Sagen værre, og bragt denne Endestavelse til at være saare langt fra det oprindelige «Land» eller «Lund».

Det skal ikke fordølges, at Taasing eller Thorseng er et udvalgt Mønster paa de Ændringer, som Navne i Tidernes Løb ere underkastede, men der findes dog talrige andre, der i denne Henseende ikke staae fjernt.

Opkastes da det Spørgsmaal, hvorledes vore Stednavne bør skrives, ligger det saaledes nær at give efter for Fristelsen til at lade sig lede af det Bekvemmeligheds-Hensyn, som Vanskelighederne ved at drøfte Sagen medføre, og altsaa at give det Svar: Lad dem staae som de een Gang ere, skriv dem som Personnavne, uden Undersøgelse af, om Skrivemaaden er rigtig eller urigtig, og lad Tingen dermed være ordnet.

¹⁾ Eng, oldn. *eng*, *engi*, angelsaxisk *ing* (?).

²⁾ Oldn. *engja*, gjøre trang, ang., *enge*, snever.

Ganske vist synes denne Maade ved første Øiekast baade bekvem og praktisk. Ligesom een Maud f. Ex. hedder Schouw, en anden Schou, en tredie Skov, en fjerde Schau, en femte Skou o. s. v., og ligesom man kjender hver enkelt af disse Mænd og skjelner imellem dem tildeels ved Hjælp af de forskellige Skrivemaader af deres Navne, saaledes kunde man ogsaa ved Stednavne paa denne Maade med Lethed skjelne imellem Schauby, Skovby og Skouby, istedenfor at foretage den længere Omskrivning at sige Skovby i det og det Sogn og i det og det Herred. Virkelig synes ogsaa denne Betragtning i enkelte Tilfælde at have gjort sig gjældende og mere end en Opfattelse af sine Forskjelligheder i Udtalen at have vedligeholdt f. Ex. Navnet Braaby i Modsætning til et nærliggende Broby, Taarup i Modsætning til et nærliggende Torup eller Torp; men vil man i al Almindelighed anvende denne Regel, hvor ikke faa, men mange Stednavne skulle skrives, som paa Kaart og i topografiske Værker, da vil det snart findes, at denne Regel, hvor tiltalende den end kan see ud, dog er saare langt fra at være hensigtsmæssig, og at mange Hensyn sætte sig imod dens almindelige Brug.

Først og fremmest vil man finde, at idet man har søgt at undgaae een Vanskelighed, er man løbet lige i Armene paa en anden, thi det træffer sig ingenlunde altid saa heldig, at det er ganske ligefrem givet, hvilken Skrivemaade af et Navn, der maa ansees som gængs. Tvertimod, netop hvor Navnets Oprindelse og Betydning er meget uklar, eller hvor store Forandringer af samme ere indtrufne, vil man finde, at mere end een Form trænger sig frem og søger at gjøre sig gjældende. Taasing og Thorseng kunne atter tjene til Mønster.

Hvilket skal man vælge til Rettesnor iblandt de mange Forbilleder? Skal man tage Navnet i den moderneste Form, som man kjender, eller blive ved det Ældre, f. Ex. skrive Hörsholm eller Hirschholm. Skal man ansee netop vore Dages Brug for det Rette eller foretrække, hvad der har 25 Aars Hævd eller 50 Aars eller 100 Aars, saaledes til Exempel for Tolslev i Eskriis Sogn i Angel enten skrive dette ¹⁾ eller Tolls Schlag ²⁾,

¹⁾ Generalstabens Kaart 1858.

²⁾ Den moderneste tyske Form. Schröders Topografi 480.

Tolschlev¹⁾ eller Tolslef²⁾. Skal man vælge Statskalenderen, Postvæsenet til Rettesnor, eller skal man skrive Navnet som Amtsraadet, som Herredsfogden, som Sogneforstanderskabet eller som Matrikulen skriver det, eller skal man lægge et eller andet topografisk Værk, som Traps, eller et Kaart, som Videnskabernes Selskabs eller andres, til Grund? Umulig er det vistnok at vælge nogen af alle disse nævnte Myndigheder til eneste og udelukkende Rettesnor, navnlig af den Aarsag, at ingen af dem alle blot er konsekvent og har eensartede, ja ikke engang fuldkomment eenslydende og eensbetydende Navne allevegne eens skrevne. I samme Værk eller Dokument eller paa samme Kaart kan man finde et og samme Navn skrevet forskjellig.

Men ikke nok hermed. Andre Hensyn ville selv for den Uimodtageligste, i enkelte Tilfælde i det Mindste, gjøre sig gjældende. Medens det saaledes er ligegyldig, hvorledes en Mand efter sine Forfædres Brug skriver sit Navn, er Sagen anderledes med et Stednavn. Det er ikke en Enkelts Eiendom, saa at han kan skalte og valte med det, som han lyster, og over hvilken ingen Anden end han selv har Nøget at sige, tvertimod, det er Folkets, Alles Eiendom, og Alle have Interesse af, at det ikke skamskjændes ved en barbarisk Retskrivning. Ikke alene ere Stednavnene nogle af de ældste Mindesmærker i Landet, der fuldt saa vel som mange andre fortjene at beskyttes, men der er tillige en Forbindelse mellem dem og det levende Sprog, der fordrer Fyldestgjørelse. Man behøver blot at gjøre opmærksom paa det, for at det kan indsees. Man stödes uvilkaarlig eller smiler ad det, naar man paa et Skilt eller i et Avertissement træffer paa en Retskrivning som «To Kalle önskes tilkjöbs», men er det da mindre stödende at see et Stednavn som «Kallehave». Kan det være nok at en Mand een Gang har fundet for godt at skrive Schougaard (Matrikulskaartets Benævnelse paa Skovgaard i Kirke Söby Sogn), for at det til alle Tider skal hedde saaledes, og kan det være en Norm, at nogle Myndigheder endnu skrive f. Ex. «Weile» for «Velle», «Söeroe» for «Söro». Ogsaa Smagen vil have sin Betydning, idet den sætter sig imod, at i nogle Tilfælde de een Gang stedfundne Ændringer i Retskrivningen betragtes som fastslaaende Ombytninger mellem Ord, der lyde nogenlunde eens, men have höist

¹⁾ Generalstabens Kaart 1836.

²⁾ Videnskabernes Selskabs Kaart.

forskjellig Mening, eller som fastslaaende Navnet i en Form, der stöder ved sin Underlighed.

I de første Tilfælde er det gjerne uheldige Forbedringslyster, der have frembragt Misfosteret, og til denne Kilde kunne sikkert gængse Navne som «Uldskov» for «Ulskov», «Öiehuse» for «Ödehuse», «Dynekrog» for «Dyndkrog», «Skeby» for Skibby henføres.

I det andet Tilfælde er det vistnok Skjæbnens Luner, der har foranlediget en saadan «Calembourg» som «Elskovs Mölle»¹⁾ for «Elleskov Mölle».

At bevare alle disse vanskabte Navne og mange andre til synes der sandelig ingen Opfordring til, hvor megen Hævd disse Former end kunne have. De bør forandres, derom vil man sikkert i Almindelighed være enig, men da intet Forbillede mekanisk kan efterlignes, hvilke Regler bør da følges ved Forandringen?

Skriv alene efter Udtalen, ville Enkelte forlange, idet de af Erfaring kjende det Ubehagelige i, at man, ved at færdes i fremmede Egne og spørge efter et eller andet Sted og udtale Navnet, som man læser det paa Kaartet, faaer det Svar, at Ingen kjender det, blot fordi det er urigtig udtalt. Man spørger f. Ex. efter Testrup; Bønderne see paa Een, og vide ikke, hvad det er man taler om, thi Byen hedder «Teestrop»; man spørger efter Gåmtøfte (med Betoningen paa første Stavelse), den hedder Gamtøfte (med Betoningen paa anden).

Det er dog vist, at ogsaa her leder Hensynet til det Bequemteste og Praktiske ud paa en Afvei og til at opstille Forlangender, hvis Opfyldelse kun vilde give det besynderligste Udfald. For det Første er det umulig at skrive Nogetsomhelst nøiagtig efter Udtalen. Der er vel gjort Forsøg i denne Retning af enkelte Sprogmand ved at indføre hele Rækker af nye Bogstavtegn og Tonetegn²⁾, men om end disse Tegn maaskee kunne have Værd i et Værk, der særlig behandler Folkesprog og dertil hørende Æmner, ud i Livet fra de lærde Værker ville de ikke kunne komme, thi deels ere disse Systemer altfor udviklede til daglig Brug, deels give de dog ingen klar Mening om Udtalen, naar man ikke har hørt den af Indfødte. For det Andet, selv om man nøiedes med at ville gjengive Udtalen saa

¹⁾ Vid. Selsk. Kaart over Fyen, Hundstrup Sogn.

²⁾ See f. Ex. Varming, det jyske Folkesprog.

godt det lod sig gjøre, altsaa som en Smagssag, hvorledes skulde da Navnene skrives, naar man vilde være konsekvent. Det er en Misforstaaelse, naar man troer, at der gives et sjælandsk, et fyensk, et jydsk Folkesprog o. s. v., og at dermed er man færdig. Der gives for at blive f. Ex. ved Fyen 5 temmelig forskellige Folkesprog paa denne Ö, nogle talte i en stor, andre i en endog temmelig lille Deel af Landet, saaledes Haarby-Sproget, og skal altsaa det samme Stednavn, hver Gang det forekommer i en saadan Deel, skrives overeensstemmende med det Sprog, som der tales? For at udføre dette rigtig, vilde der udfordres en Sprogekundskab, som neppe Nogen besidder samlet, og selv om det kunde gjøres, hvor underlige vilde dog ikke Navnene tage sig ud i den Masse Former, som saaledes opstod over hele Landet. Hvilken Mængde Varianter vilde der saaledes ikke fremkomme blot af det ene Ord «Lyng» i Betydning af Mose, Long, Lung, Lum, Lom, Ling, Laang, Lang, Ljong, blot for at nævne de vigtigste. Det kan vistnok ikke nægtes, at Udtalen har været den væsentligste Grund til, at eensartede Navne efterhaanden i forskellige Egne have faaet et forskelligartet, ofte besynderligt Udseende; jeg skal saaledes blot eksempelvis nævne som hentede fra en Deel af Fyen, hvor Selvlydene Aa og O saa godt som regelmæssig udtales som A, Stednavnene «Brabæks Huse» for «Brobæks Huse» og «Tarup» for «Torup», men Et er at lade slige Navne enkeltviis blive staaende, saaledes som jeg senere skal omtale nærmere, og et Andet er at søge Ændringerne tilveiebragte konsekvent i alle Tilfælde. Og ikke tager denne Maade at behandle Stednavnene paa sig værst ud, saalænge der væsentligst kun er Tale om Selvlydene, men hvorledes skulde man bære sig ad ligeoverfor de Assimilationer, der i en saa overordentlig talrig Mængde forekomme i Udtalen. Skulde man paaagte alle Sammentrækninger af rl til ll, rs til ss, lv og ld til ll, ng og nd til nn o. s. v., hvilke Uhyrer af Navne vilde da ikke opstaae, og hvad vilde man synes om Navne som «Ballese» for «Barløse», «Hosseljang» for «Horselyng»; «Naskov» for «Nakskov», «Tvinne» for «Tvinge», «Vælling» for «Vælding»? Vilde virkelig Nogen ansee slige Skrivemaader som Forbedringer, og maa det ikke snarere synes som om man gjorde vel i at opløse Sammentrækningen og føre Navnene tilbage til de renere, mindre slidte Former, hvor de i enkelte Tilfælde hørende til denne Art ere blevne almindelig skrevne med Assimilation.

Ført igjennem til sin Spidse kan derfor den Regel at skrive Navnene efter Udtalen ikke holde Stik, og tilbage staaer da kun, naar man ikke vil nøies med sporadiske, efter individuel æsthetisk Smag foretagne Forbedringer, at forene i Skrivemaaderne Hensynet saavel til Udtalen som til de andre Omstændigheder, der vedrøre Navnet, med andre Ord, som det er udtrykt paa Planen for Generalstabens Kaart og tilraadet af de bedste Sprogkyndige paa den Tid, da denne Plan udkom, «at skrive Navnene efter Udtalen, henført til Oprindelsen».

Mere end nogen anden Regel vil denne imidlertid støde an mod Fordom og Vane, mod Fordom, idet den Ukyndige vanskeligere kan see Grunden til Forandringerne, mod Vane, idet de Former, som Øiet en Gang er fortrolig med, ikke opretholdes. Med Hensyn til Fordommen tænker jeg ikke, at Nogen vil optræde som Forsvarer, thi Fordom er partisk Dom og hildet Dom, og den kan ikke agtes, men for Vanen vil sikkert ikke Faa træde i Skranken. Vanens Magt er stor, og man holder af at være indrettet, som man er vant til, saaledes findes det bekvemmost. Men dermed er det dog ikke sagt, at enhver Vane er god, der gives ogsaa daarlige Vaner, og det vilde være en daarlig Grund til ikke at aflægge dem, at de nu een Gang vare Vaner. Sæt for Exempel, at et Huus var uordentlig, skjødesløst indrettet, vilde det da være en gyldig Grund for Beboerne til at vedligeholde Uordenen, at de vare vante til det; var det ikke bedre, at de lode Vanen fare og indførte Orden istedenfor? Ligesaa gaar det her. Fordi man nu een Gang er vant til at see de danske Stednavne i en skjødesløs og uordentlig Form, bør man derfor lade denne Uvane staae hen, ja endog glæde sig ved den og nyde den, istedenfor at bestræbe sig for at indføre, hvad der er renere og bedre?

Og tillige hvor uregelmæssig og selvmodsigende viser ikke denne Vane sig i de Stednavne, som den beskytter, netop fordi den kun er Vane og ingen Grundsætning. Sæt nu, at Nogen gik hen og skrev «Bregade» istedenfor «Bredgade», «Borrergade» istedenfor «Borgergade», det vilde Alle finde høist urigtig, høist stødende, og det med Grund. Men nu træffer man ude paa Landet Byer, i hvis Navne de samme Ord forekomme som i de her angivne, kjøbenhavnske Navne, og med disse sidste som Forbilleder skriver man da f. Ex. «Bredskov» istedenfor «Bredskov», «Borgby» for «Borreby». Men strax sætter Vanen sig imod, Klager fremstaae over uheldige Forbedringer, disse

Former ere ubekjendte, og Vanen beskytter med Urette «Breskov» og «Borreby», som den paa et andet Sted med Rette beskytter den modsatte Skrivemaade. I mange Tilfælde rinder den berømte Fabel af Lafontaine om Manden, Drengen og Æslet En i Hu, thi man kan bære sig ad som man vil, i alle Tilfælde gjør man dog ikke Folk tilpas.

Til Vanen kan man derfor ikke tage et saadant Hensyn, at man sløvt lader Fem være lige. Man maa arbeide paa Forbedring, naar man erkjender Mangler ved det Bestaaende, og at der netop i Stednavnenes Retskrivning er fuldt op af Mangler, derfor ville allerede blot de ovenfor omtalte Prøver aabne Øiet.

Det vil sees af det Foregaaende, at ad ingen Vei er det mulig konsekvent at indføre Forbedringer uden ved at skrive Navnene efter Udtalen, henført til Oprindelsen; men saa god som denne Regel saaledes udtrykt i al Korthed monne være, saameget trænger den tillige til en udførligere Udvikling, naar den i de enkelte Tilfælde skal anvendes.

Forbedringerne efter denne Regel lade sig dele i to Klasser. Den første Klasse angaaer Navnets Form i sin Heelhed, Böiningen og Sammenstillingen af Ordene i samme, det Ydre af Sagen, om saa kan siges, det hvorom man lettest bliver enig. Den anden Klasse angaaer selve Orthograften af Ordene i Navnet, omhandler saaledes de vanskeligste Spørgsmaal, som angaae denne Sag, dem, hvorom der altid har været saa megen Uenighed som mulig.

Förend jeg nærmere gaaer ind paa en Omtale af disse tvende Klasser, maa dog nogle indledende Bemærkninger, der tjene til at klare Sagen, fremsættes.

Stednavnenes Inddeling efter Formen.

Paa meget faa Undtagelser nær, der ere af en ganske særegen, i Almindelighed nymodens Oprindelse¹⁾, ville alle Stednavne med Hensyn til Formen kunne inddeles i tre Klasser, Etleds-Navne, Toleds-Navne, Fleerleds-Navne.

Etleds-Navnene fremstaae, naar der i en Egn kun findes en eneste Terraingjenstand af en eller anden Art, naar

¹⁾ F. Ex. Sorgenfri, Kalunda (til Erindring om Kalundborg (?)), Naboløs, Profitterne (nogle Jordstykker i Søby Sogn, Baag Herred, der efter Sigende have faaet denne Benævnelse, fordi de en Gang, da nogle Fæstejorder gik over til Selvelendom, bleve givne som Tillæg).

der f. Ex. kun findes en eneste Sö, en eneste Skov o. s. v. — Denne Gjenstand vil da som allerøftest være benævnet ved det Ord, der angiver dens Art, med Artiklen tilføiet. Den vil hedde Söen, Skoven, Indelukket eller hvad det nu kan være. Er den ikke benævnt paa denne Maade, vil den være benævnt billedlig og føre et Navn som Taleren, Sommerspiret, Deiligheden, Friheden, Almanakken. Denne hele Klasse kalder jeg Etleds-Navne, og de Ord, der forekomme i dem, forudsat at de ikke ere billedlige, kalder jeg Artsord, hvilke saaledes altid betegne en Terraingjenstand.

Undertiden vil man træffe billedlige Benævnelser, ogsaa hvor flere Gjenstande af samme Art findes i en Egn. Denne Omstændighed unddrager imidlertid ikke fra at henføre dem til denne Klasse, thi netop derved, at Benævnelserne ere billedlige, pege de hen paa, at Navngiveren paa Grund af en eller anden Eiendommelighed ved Gjenstanden har opfattet den som saa særlig udpræget eller fremhævet, at den maatte staae udenfor Sammenligning med andre Gjenstande, som ivoirig kunde stilles lig med den, og saaledes fortjenende et eget Navn.

Toleds-Navnene fremstaae, naar der i en Egn findes flere Terraingjenstande af samme Art, hvad der selvfølgelig er det allerhyppigste, og naar de ikke, som lige ovenfor udtrykkelig fremhævet, ere billedlig betegnede. I disse Navne er altid, i alle Sprog af gotisk Oprindelse, det sidste Led et Artsord, det vil sige, det angiver, om den Terraingjenstand, som bærer Navnet, er en Sö, en Skov, en Høi o. s. v., medens det første Led, som jeg i Modsætning til det sidste kalder Bestemmelsesordet, nærmere bestemmer, hvilken enkelt af alle de i Egnen værende Söer, Skove, Høie, Talen netop er om. Dette skeer, idet Bestemmelsesordet enten henviser til en anden, nærliggende Terraingjenstand, i hvilket Tilfælde det bliver et Artsord, der uegentlig er brugt som Bestemmelsesord, og der opstaaer Navne som Skovsö, Bjergskov, Söhøi o. s. v.; eller Bestemmelsesordet er et Navn paa en Person, Petershöi, Svendsmark; eller det angiver, hvilke Dyr, Planter, Mineralier, der især have været forekommende paa Stedet, da Navnet dannedes, Gaasesö, Bøgeskov, Stenhøi; eller det er et almindelig Gjenstandsord eller Tillægsord, der angiver Beliggenhed, Alder, Farve, Bestemmelse eller hvad der ellers kan være karakteristisk i det særegne Tilfælde, saaledes Söndersö, Ny-

borg, Gröndal, Veirhöi, Antvorskov¹⁾); eller endelig, i meget faa Tilfælde er Bestemmelsesordet et Talord eller Forholdsord.

I nogle Tilfælde optræde Toleds-Navnene tilsyneladende som Etleds-Navne. Enten er Artsordet udeladt, og Bestemmelsesordet danner alene Stednavnet, hvilket f. Ex. stundom hændes med Artsordet By, naar Bestemmelsesordet ikke længer forstaaes af Almuen, saaledes Strö der tidligere hed Ströby, eller Bestemmelsesordet er i Tidens Löb blevet sammendraget med Artsordet i een Stavelse, f. Ex. Aars (Aarhus), tidligere Aros, Höng, Flöng og flere.

Fleerleds-Navnene endelig opstaae, naar der tæt ved hverandre ligger flere Terraingjenstande, benævnte ved samme Toleds-Navn, og der derfor maa skjelnes imellem dem ved Tilföininger, eller naar der til et Sted, benævnt ved et Etleds- eller Toleds-Navn, hörer flere Terraingjenstande af forskjellig Art, som naar der til en By hörer en Skov, en Mose, en Sö o. s. v. De talrige Underafdelinger, der kunne opstilles, men hvis nærmere Undersøgelse ikke er af nogen særdeles Betydning, fremgaae af Exemplerne: Præstö Amt, Præstö Fjord, Præstö Aa; Skibinge Hestehave, Skibinge Kohave; Munke Bjergby, Slots Bjergby, Stifts Bjergby; Store Havelse, Lille Havelse; Bröndby öster, Bröndby vester; Dalby Borup, Kongsted Borup; Näsby ved Stranden, Näsby ved Skoven; Sorö store Ladegaard, Sorö lille Ladegaard.

Sammensætningen og Böiningen af de i Navnene forekommende Ord.

De tautologiske Former. Ikke sjældent findes Stednavne, hvis rene Form efterhaanden er bleven forvansket ved en tautologisk Gjentagelse af Artsordet. Stundom finder dette Sted, idet Artsordet efterhaanden er blevet uforstaaelig for Almuen, og et andet Artsord med omtrent samme Betydning tilföiet, men langt hyppigere er Gjentagelsen aldeles meningslös, idet uden nogensomhelst skjellig Grund et fuldt forstaaeligt Artsord har faaet et Tilhæng i et andet, der paa det Nöieste betegner det selv Samme. Især forekommer dette ofte ved

¹⁾ Oldn. *öndverðr*, *andverðr*, ligeoverfor, modsat, som först mödes *öndverðr dalr*, Mundingen af en Dal.

Ordene Bjerg og Banke, og der er dannet Navne som Kirstenbjergs Banke (i Sigersted Sogn) og Uglebjerg Bakke (ved Saltø). Som et andet Exempel kan nævnes Stokkebæk Aa i Fyen. I slige Tilfælde maa dette Tilhæng, som Navnet har faaet, betragtes baade som værende uden god Grund og som smagløs, og som Regel fremtræder derfor: Navnenes tautologiske Tilhæng udelades, naar saavel dette Tilhæng som det egentlige Artsord begge ere Ord, som endnu ere gængse.

Navnenes Fremstilling i et eller flere Ord. Ethvert Toleds-Navn tyder hen paa, at det oprindelig er dannet af et almindeligt Fællesnavn (Artsordet), der ved et Tillæg (Bestemmelsesordet) er blevet nærmere betegnet og derved gjort skikket til Anvendelse i det særlige Tilfælde. Idet Navnet derpaa ved oftere at bruges er gaaet over til at blive et virkeligt Egennavn, har Tanken imidlertid ophørt at fæste sig til samme, saa at den saavel dvæler ved Bestemmelsesordet som ved Artsordet, og istedenfor har den fæstet sig kun til Navnet som en Heelhed, der betegner en vis bestemt Gjenstand, uden Hensyn til af hvilken Art eller af hvilken Bestemmelse den er.

Medens Veirhøi saaledes oprindelig har betegnet den Banke iblandt flere andre, der særlig paa Grund af sin Høide var udsat for Veirets Paavirkning, har Tanken efterhaanden ved Navnets Nævneelse hørt op at dvæle ved disse Betragtninger, og man tænker ved at høre Navnet alene paa den bestemte Høi i Ods Herred, der bærer samme.

Denne Opfattelse leder til den Regel, at alle Toleds-Navne skrives i eet Ord, men den leder tillige hen paa Undtagelser, hvor eiendommelige Omstændigheder medføre, at Tanken endnu dvæler saavel ved Artsordet, som ved Bestemmelsesordet.

Dette vil være Tilfældet, hvor Bestemmelsesordet er Efternavnet paa en Person eller et Fællesnavn, der ved det tilknyttede bestemte Kjendeord antages at angive en bestemt Person. Navne som Classens Have, Kongens Port, Grevindens Skov bør derfor skrives deelte. Det vil ligeledes være Tilfældet hvor Bestemmelsesordet betegner en abstrakt Gjenstand, samt naar det er et Tillægsord i Superlativ, hvorfor Navne som Haabets Steen, Överste Række, Yderste Holm ogsaa bør være deelte, medens det er i Overeensstemmelse med den til Grund for

Reglerne liggende Opfattelse, at de Toledsnavne, som til Bestemmelsesord have Familienavne, samt de, hvis Artsord ere uegentlig brugte, altid skrives i eet Ord, saaledes Billeskov, Krogslyst, Benzonseie.

Tankens Dvælen ved de enkelte Led i Sammensætningen betinger dernæst Reglen, at Fleeerleds-Navnene skrives i to eller flere Ord, alt eftersom Sammensætningen indeholder to eller flere Dele (Etlede-Navne, Toledsnavne, tilhængte Gjenstandsord, Tillægsord o. s. v.), saaledes som Exemplerne S. 276 udvise.

Gjennemført leder den Opfattelse, der ligger til Grund for den hele Betragtning af Navnenes Sammenstilling i eet eller flere Ord, dog ogsaa her til Undtagelser. Hvor saaledes enten det Led, der svarer til Artsordet i Toledsnavnet, eller det Led, der svarer til Bestemmelsesordet, findes brugt paa uegentlig Maade, bør Fleeerleds-Navnet skrives i eet Ord. Det første er hyppig Tilfældet, saaledes i Navne som Ordrupshøj, Brøndshøjholm, naar disse betegne Gaarde¹⁾. Det andet er sjældent, findes f. Ex. i Odensebakke ved Brøby Gaard, hvilken Bakke er benævnt saaledes, ikke fordi den ligger i Nærheden af noget Sted, der hedder Odense, men fordi man fra dens Top kan see Spiret paa Sct. Knuds Kirke i Odense By. Ligeledes leder Opfattelsen til, at de Toleds-Navne, der ovenfor ere angivne som rigtigst skrevne i to Ord, bør sammendrages i eet, hvor de indtræde som Deel af et Fleeerledsnavn; man bør saaledes vel skrive Kongens Gade, men tillige Store Kongensgade, fordi ved Tillæget af «Store» det særlig bestemmende ved Ordet «Kongens» svinder bort for Betragtningen. Endelig lede de samme Grunde til, at naar Fleeerledsnavnet er, om saa kan siges, dobbelt sammensat, idet det bestaaer af et Fleeerledsnavn med tre Led og et Tilhæng, bør det hele Navn skrives kun i to Ord istedenfor i tre, derfor Karebæks Torp og Munke Bjergby, men tillige Karebækstorp Skov og Munkebjergby Sø.

¹⁾ Fastholdelsen af denne Undtagelse har den praktiske Nytte, at man ikke let vildledes af Navnet. Man kan saaledes f. Ex. see, at Kalvehave-skov ikke kan betegne en Skov, og altsaa snarest angaaer en By eller et Areal, medens Kalvehave Skov derimod betegner, hvad Navnet umiddelbart antyder..

Det er en Selvfølge, at man paa Kaart for at undgaae de meget lange Navne udelader saa meget af disse, som Tydelighed blot tilsteder. Man vil f. Ex. kun skrive Dyrehave istedenfor Lundbygaards Dyrehave, naar denne Skov ligger saa nær ved Gaarden, at det er iöinefaldende, at den intet andet Sted hörer hen.

Som en Smagssag fremtræder Spørgsmaalet om, hvorvidt Bindestreg bør anvendes mellem Navnenes enkelte Led. Det er vedtaget ingen at benytte paa Generalstabens Kaart.

Gjenstandsordenes Böining. Betragte vi først Toleds-Navnene finde vi, at ligesom i det almindelige Sprog skeer Sammensætningen af Bestemmelsesordet og Artsordet til Navnet, naar det første er et Gjenstandsord, paa 6 Maader. Bestemmelsesordet forbliver uforandret f. Ex. Bröndby, eller det faaer Endelsen e, Hjortedam; eller det faaer Endelsen s, Bröndshöi; eller det e, der ender Ordet, udelades, Kongsted; eller det faaer Endelsen r, Fruerlund; eller det antager Endelsen n, Gavnö, Birkenlund. Söge vi at udfinde, hvad der ligger til Grund for disse forskjellige Sammensætnings-Maader, da synes det at fremgaae, at oprindelig har den simple Regel været, at Bestemmelsesordet altid er stillet i Eieform, og derhos i Enkelttalts eller Fleertalts Eieform, alt eftersom det faldt naturligt at opfatte Bestemmelsesordet som et Enkelttal eller et Fleertal. Idet dog de fleste Navne ere dannede i en langt tilbageliggende Tid, er det ikke de nuværende Enkelttals eller Fleertals Eieformer, man maa söge, men derimod det gamle danske Sprog, der lettest i de fleste Tilfælde lade sig oplyse gennem Oldnordisk (Islandsk). Det hedder saaledes Bröndshöi, fordi Bestemmelsesordet er tænkt i Enkelttallet og dette Ords Eieform har haft Endelsen s (oldn. *brunnr*, Eief. *brunns*), og af samme Grund Kirkeby og Skovby og aldrig Kirkesby eller Skovsby, fordi Ordene Kirke og Skov i Enkelttalts Eieform ikke have haft s (oldn. *kirkja*, *skógr*, Eief. *kirkju*, *skógar*). Det hedder Kongsted og ikke Kongested eller Kongessted, ingenlunde som en Sammentrækning, men nøiagtig rigtig, idet E'tet i «Konge» ikke har hjemme i det gamle Sprog (oldn. *konungr*, Eief. *konungs*). Det hedder Dyremose, fordi dette Navns Bestemmelsesord er opfattet som Fleertal, og dette Ords Eieform i Fleertallet har tilsvarende Endelse i det gamle Sprog (oldn. *dýra*). Det hedder baade Fruested og Fruerlund, idet her Bestemmelsesordet, sand-

synligst eensbetydende med Hustru, maa ansees som opfattet i Enkelttallet, der har begge Eieformer (*freyju* og *frúlar*).

Denne oprindelige Regel ved Navnets Dannelse, at Bestemmelsesordet stilledes i Eieformen, synes imidlertid alt i meget gammel Tid ofte at være fravegen, og istedenfor har den Regel gjort sig gjældende, at kun, hvor Bestemmelsesordet er et Personnavn, sættes det i Eieformen, men overalt ellers i Enkelttallets Nævneform, til hvilken dog ofte for at undgaae et Sammenstød mellem haarde Selvlyde ved Sammensætningen et Vellyds-E er tilføjet, f. Ex. ved alle Sammensætninger med Ordet «Præst» hvor Artsordet begynder med en Selvlyd. Denne Fravigelse fra den oprindelige Regel synes, som sagt, at være begyndt meget langt tilbage i Tiden, thi medens man vel endnu finder adskillige Navne, hvor de stedlige Forhold i høieste Grad tale for, at Bestemmelsesordet ikke er Navnet paa en Person, men Navnet paa en Terraingenstand, og hvor Eieformen dog er bibeholdt, saaledes Bækstrup i Ellinge Sogn, *Ærftrop* 1387¹⁾, *Ærstorp* 1408²⁾, *Ærftrop* 1482³⁾, nu Valdemars Slot, Sunds Herred [*Sundhøret* 1250⁴⁾ og 1374⁵⁾, *Sundhørræth* 1394⁶⁾], findes der talrige Exempler paa det Modsatte, nogle endog i den ældste Tid, fra hvilken Navne haves skrevne i Dokumenter, saaledes Sundby (Sundby vester paa Amager), skrevet *Sundby* 1085⁷⁾. Undertiden, om end meget sjeldent, kan det forekomme, at Forestillingen om, at Bestemmelsesordet skulde staae i Eieform, er bibeholdt, medens dog det nyere Sprogs Eieform er anvendt istedenfor det ældres. Ordet Klemme (oldn. *klömbr*), der stundom findes i Stednavne som Betegnelse for et snevert, indelukket Sted, findes saaledes i hvad der nærmest maa ansees som den nuværende Eieform i Klemshøj, Bakke ved Pleielt, men i den ældre (oldn. *klambrar*) i Klamarhöi, Banke ved Bötterup. Til denne forholdsviis nyere Dannelse henhøre ogsaa Navne som Skovsgaard og Skovshoved.

Idet saaledes flere Böiningsformer af Gjenstandsord, hvor disse staae som Bestemmelsesord, kunne ansees som lige be-

¹⁾ Ældste danske Arkivreg. I. 36.

²⁾ D. Magasin III. 134.

³⁾ D. Magasin III. 43.

⁴⁾ I Valdemars Jordebog. Scr. rer. dan. VII. 523.

⁵⁾ Suhms D. H. XIII. 726.

⁶⁾ Suhms D. H. XIV. 333.

⁷⁾ Dipl. Arna-Magnæanum I. 2.

rettigede, kan ingen bestemt Form foretrækkes, og Reglen maa blive, at den Bøiningsform, hvormed Gjenstandsordene i Toleds-Navne forefindes i Udtalen, oprettholdes, alene med Undtagelse af de Tilfælde, som ville fremgaae af det Senere.

Hvad specielt Personnavnene angaaer, der findes i ikke ringe Mængde som Bestemmelsesord, maa det endnu bemærkes, at da Stednavnene tiensynlig hidrøre dels fra tidligere Tider, hvor Eieformen er dannet korrekt, dels fra sildigere, hvor man har glemt Reglerne for den rigtige Bøining og nøiedes med at føie et s til Nævneformen, endog medens samme stundom har bevaret sin gamle Endelse r, og da endelig Mandsnavnene jevnlig fremtræde i to sidestillede Former, som *Kollr* og *Kolli*, *Geirr* og *Geiri*, kan man ikke forandre Personnavnenes Eieformer til, hvad der vilde være det Rette efter Oldtidens Brug, men maa lade dem forblive, som de have dannet sig i Tiderne, hvori Navnene bleve til, eller i den Form, hvori de i hvert Stednavn ere blevne overleverede til os. Medens saaledes *Úlf* almindelig findes i den rigtige Eieform *Úlfs*, saaledes i de jevnlig forekommende Bynavne Ulvstrup (Ulvstrup), skrevne *Ulfþorp* i ældre Dokumenter ¹⁾, synes det at være det samme Personnavn, der forekommer, men blot med en anden Bøining i Eieformen, i Ulverslev (Ullerslev) i Fyen, skrevet *Ullerslōff* 1433 ²⁾. I nogle faa Tilfælde synes endog Ordet først at være bøiet paa rigtig Maade og derpaa senere paa urigtig, og i den sidstdannede, urigtige Form at være overleveret til os, saaledes Hilderslev (Hillerslev) i Fyen, der er skrevet *Hilderslōff* 1392 ³⁾. I Hildestrup (Hillestrup) paa Falster, skrevet *Hyldestorp* i Valdemars Jordebog ⁴⁾, Hildested (Hillested) paa Laaland, skrevet *Hildistada* 1150 ⁵⁾, *Hildested* 1382 ⁶⁾ o. fl., er det samme Personnavn derimod stedse bøiet rigtig. Paa lignende Maade fremtræder Mandsnavnet *Hymir* i Navnene *Hymmerslōff* 1450 ⁷⁾,

¹⁾ f. Ex. Ulvstrup i Gjörlev S. og Bakkendrup S., skrevet som anført 1319, Suhms D. H. XI. 909.

²⁾ Ny danske Magasin VI. 260.

³⁾ Suhms D. H. XIV. 573.

⁴⁾ Scr. rer. dan. VII. 539.

⁵⁾ Scr. rer. dan. IV. 403.

⁶⁾ Trollet, Fuglse Herred II. 9.

⁷⁾ Vedel Simonsen, Rugaard I.2. 15.

Hemmerslōf 1474¹⁾), nu Hemmerslev, og *Hymershōwe* i Bispernes Jordebog²⁾), *Hymmersōw* 1381³⁾), Hemmershøj. Ogsaa i slige Tilfælde vil den urigtige Eieform ikke kunne ændres uden Fare for at gjøre Navnet ukjendelig, og f. Ex. Hilderslev vil saaledes ikke kunne forandres til Hildeslev, men bør forblive som det er.

Med Forsæt er det n, der i ikke faa Stednavne fremtræder som et Tilhæng til Gjenstandsordet, ikke omtalt. Som Kjending paa en Eieform synes dette Bogstav hverken at have Hjemmel og Tilsvarende i det ældre eller i det nyere danske Sprog, og dette Bogstav maa derfor ansees som en Forvanskning, der strider mod Sprogets Aand. Ikke alene viser Alt, hvad man kjender af ældre og nyere Dansk, hen paa, at det omtalte n er en Forvanskning, som ved en uheldig Indflydelse af tydsk Sprog har begyndt at gjøre sig gjældende først i en forholdsviis nærliggende Tid, men i mange Navne angive tillige gamle Skrivemaader med fuldstændig Klarhed, at denne Anskuelse er rigtig. Mødens saaledes i den nyere Tid denne sørgelige Efterligning af det Tydske navnlig har gjort Brugen af n'et almindelig, hvor kvindelige Fornavne, der ende paa e, staae som Bestemmelsesord, saa at der findes en Vrimmel af Navne som Marienlyst, Cecilienlund, Sofienbjerg o.s.v., findes der derimod fra gammel Tid ikke Spor af denne Brug, hvor lignende Navne forekomme, og det hedder saaledes *Maribo* 1417⁴⁾), 1468⁵⁾), *Maryæbo* 1456⁶⁾), *Maribo* 1463⁷⁾), *Maribo* paa Laaland.

I ingen af de nuværende danske Landsdele synes dette n at være saa hyppig forekommende som paa Fyen, vistnok fordi denne Landsdeel mere end de andre har været under tydsk Indflydelse, saaledes sidst i Grevens Feides Tid, og man kan derfor her snarest træffe Navne, hvor n'et paaviselig er nyere, baade naar Bestemmelsesordet er et kvindeligt Fornavn, og naar det ikke er det, saaledes *Matteldæbolæ* 1383⁸⁾), *Magtenbölle*

¹⁾ Vedel Simonsen, Rugaard I. 2. 23.

²⁾ Scr. rer. dan. VII. 121.

³⁾ Scr. rer. dan. IV. 491.

⁴⁾ Pontoppidans Annales ecclesiæ II. 517.

⁵⁾ Scr. rer. dan. VIII. 464.

⁶⁾ Danske Magasin, 3die Række III. 298.

⁷⁾ Danske Magasin, 1ste Række II. 11.

⁸⁾ Vedel Simonsen, Rugaard I. 118.

i Vissenbjerg Sogn, *Rorpedorpp* 1433¹⁾, *Corpendrup* 1483²⁾, *Korkendrup*.

Anderledes forholder det sig derimod med det n, der saavel i enkelte af Skriftsprogets Ord, f. Ex. Rosenkrands, som i Stednavne findes som en Böiningsform af Gjenstandsordet, betegnende ikke et Eieforhold, men et Egenskabsforhold, idet Bogstavet angiver, at det bagest stillede Ord bestaaer af eller til væsentligst Kjendemerke har den Ting, som det første betegner. Dog findes dette aldrig brugt, idet Tanken om Bestanddelen, Materien, hvoraf Noget er forarbejdet, synes der oprindelige, om andre Gjenstandsord end dem, der betegne Jord- og Steenarter, Planter eller Dele af Planter og Dyr, der kunne benyttes paa saadan Maade. Idet i nyere Dansk egentlig kun Ordet *Rose* forekommer böiet saaledes i S sammensætninger, er denne Brug af n som Böiningsform oftere anseet som en nyere Forvanskning, i Lighed med den forhen omtalte. Dette er dog vistnok en Feiltagelse. Ikke alene indeholder Dansk adskillige fukdstændige Tillægsord, dannede af Gjenstandsord paa denne Maade (f. Ex. *ulden*), men allerede Oldnordisk har tilsvarende, der findes endog en Gang Ordet *birkinn*, af *Birk*. Hvor gamle Skrivemaader af Navne, der nu indeholde dette n, findes, er det saare sjældent manglende i disse, snarere er det i enkelte Tilfælde svundet bort, som f. Ex. i *Rosendorp* 1423³⁾, *Rosendorp* 1558⁴⁾, nu *Rødstrup*. Denne Brug af n maa derfor ansees som en af de ældste Levninger i Sproget, og det vilde være en Forvanskning at tage det bort.

Reglen stiller sig altsaa saaledes, at n overalt, hvor det fremtræder som betegnende et Egenskabsforhold af den ovenfor angivne Art, bør forblive staaende, medens det bør tages bort, hvor oprindelig Eieforholdet betegnes ved samme.

Som hørende herhen under maa endnu omtales det Spørgsmaal, hvorvidt begge S'er bør medtages, naar i sjældne Tilfælde et Personnavn, hvis Eieform ender paa S, træffer sammen med et Artsord, der begynder med samme Bogstav. Det grammatisk Rigtige vilde selvfølgelig være at beholde Personnavnets S, men idet Udtalen af de mange Medlyde bliver saa godt som umulig,

¹⁾ Ny danske Magasin VI. 269.

²⁾ Vedel Simonsen, Odense II. 15.

³⁾ Vedel Simonsen, Odense I. 2. 110.

⁴⁾ Vedel Simonsen, Odense II. 2. 108.

er det bedre at lade Hensynet til Grammatiken vige for Hensynet til Udtalen, bortskære det ene S, og saaledes skrive Frederikssund istedenfor Frederikssund. I alle Navne, hvis ældre Skrivemaader haves, er denne Regel altid fulgt, og man vil saaledes finde *Ryngstæt* (*hæret*)¹⁾ i Valdemars Jordebog og *Ringstæde* (*hæret*)²⁾ i Bispørnes, Ringsted, men aldrig Ringssted, *Hildestæde*³⁾ 1150, *Hildested*⁴⁾ 1382, Hillested paa Laaland, men aldrig Hildessted eller Hillessted. Derimod stiller det sig som en ufravigelig Fordring, at begge S'er beholdes, hvor Toleds-Navnet efter det foran Udviklede skrives i to Ord, saaledes Navnene Haabets Steen, Kjærligheds Sti, Valdemars Slot.

Ved Fleerleds-Navnene, som hyppigst ere af yngre Oprindelse, viser Sprogbrugen tydelig hen paa, at Ledene i Navnet hyppigst stilles sammen uden Böining, saa at alle Led fremtræde i Enkelttallets eller Fleertallets Nævneform, eftersom Opfattelsen betinger det ene eller andet Tals Brug, derfor Holbæk Amt, Bregntved Dyrehave, Dalbygaard Mose, Munkbjergby, o.s.v., men ved Siden af denne almindeligste Brug fremtræde saa mange Afvigelser, at alene Hensynet til den i hvert enkelt Tilfælde paa Stedet anvendte Udtale kan begrunde, hvad der bør skrives.

Tillægsordenes Böining. Sprogbrugen viser tydelig hen paa, at i Toleds-Navnene stilles Tillægsordene altid i ubestemt Form, men uden Hensyn til Artsordets Kjønn, saa at i Enkelttallet Tillægsordet altid forekommer ubøiet. Det hedder saaledes Hvidbjerg, Grøndal, Gammelager, Nysted. Hensyn tages derimod til Artsordets Tal, idet i de meget faa Navne, hvor Artsordet fremtræder i Fleertallet, altid den böiede Form forefindes, saaledes Gamleagre.

Fra denne almindelige Regel vil dog en Mængde Undtagelser gives, idet Sprogbrugen, om end langt fra overalt lige konsekvent, for Vellydens Skyld anvender et indskudt e eller, hvad der er det Samme, den böiede Form af Tillægsordet i alle de Tilfælde, hvor Endelsen af Bestemmelsesordet og Begyndelsen af Artsordet ere Medlyde, der klinge haardt mod hinanden, eller hvor der ved de to Ord fremtræder et Bogstavrim, hvis

¹⁾ Scr. rer. dan. VII. 527.

²⁾ Scr. rer. dan. VII. 116.

³⁾ Scr. rer. dan. IV. 403.

⁴⁾ Troiel, Fuglse Herred II. 9.

Haardhed kan dæmpes gennem det indskudte e. I næsten alle Sammensætninger med Tillægsordet sort vil saaledes dette e findes, og det hedder Sortesø, Sortedam, Sortemose o. s. v.¹⁾; som Exempler paa det andet Tilfælde kunne fremsettes: Grønnegade, Langelykke, Lyselung o. s. v.

Stundom fremtræde Tillægsord med Endelsen n. Med Undtagelse af de faa Ord, hvor dette Bøgstav hører hjemme i Ordet i dets ubøiede Form, som f. Ex. i Vissenbjerg, er dette Bogstav en ved tysk Indflydelse i nyere Tid indført Forvanskning, og der kan ikke være Tvivl om, at det bør tages bort igjen, naar Navnet skal skrives rigtig. Langensø i Fyen, som dette Navn gjerne skrives, maa saaledes ansees for en urigtig, udansk Form, og Navnets rette Skrivemaade at være Langesø. (Sammenlign iøvrig det under Bøiningen af Gjenstandsord Anførte.)

I Fleerleds-Navnene fremtræde derimod Tillægsordene altid i den bestemte Form, og det hedder saaledes Gamle Dyrehave, Store Momhøi, Nye Kalkbrænderi o. s. v.

Som ubøielige under alle Omstændigheder maa ansees Tillægsordene vester, øster, nørre og sønder.

Gjerningsordenes Bøining. Kun i yderst faa Navne træffes Gjerningsord, og de ville da fremtræde i Infinitiv, saaledes i Rislebæk, Blæsebjerg. Undertiden findes ogsaa her et indskudt n, men alene i slige forskrækkelige Navne, som Skrækkenborg, Blæsenborg, og det gaaer ikke an at berøve dem dette Bogstav, der tydelig nok oprindelig er tilsat i den Hensigt at frembringe en vis humoristisk Virkning.

Kjendeord. Efter Sprogbrug i enkelte Egne tilføies som oftest det bestemte Kjendeord til ethvert Stednavn, forsaavidt som der ikke forekommer i samme et Ord i Bieform, eller det er et Fleerleds-Navn med et Tillægsord i, eller det betegner en By, og der siges og skrives saaledes ofte Peblingesøen, Storgaarden, Syvhøiene o. s. v. Undertiden vil man endog

¹⁾ Sortsø paa Følster (saaledes skrevet f. Ex. i Traps geografiske Haandbog) er ikke et Exempel paa det stundom Afvigende i Sprogbrugen, men kun paa en urigtig Dannelse i den nyere Tid, thi dette Navn findes netop skrevet *Sortsø* (1410¹⁾, og Udtalen har endog bestræbt sig for at gjøre Navnet endnu blødere ved at sammentrække det til Sodse, som det ogsaa undertiden findes skrevet.

¹⁾ Ældste danske Arkivregistraturer I. 39.

finde Kjendeordet tilhæftet et Stednavn, hvori der forekommer en Eieform, saaledes Kaabæks Gaarden. Denne Brug af Kjendeordet er imidlertid en unødvendig og ulogisk Vidtløftighed undtagen i Etleds-Navnene, idet i de to andre Klasser af Navne Bestemmelsesordet eller andre Tilføininger fuldkomment bringe Artsordet til at være særlig betegnende i det enkelte Tilfælde, og den er sprogstridig, idet, naar en yderligere Tilføining foruden Bestemmelsesordet kunde ansees nødvendig, denne Tilføining maatte fremtræde ved, at det bestemmende Kjendeord sættes foran. Det maatte saaledes hedde «Den store Gaard», «Den gamle Dyrehave», «De syv Høie», men ikke «Storgaarden», «Gamle Dyrehaven», «Syvhöiene»: — Anderledes forholder det sig med ethvert Etleds-Navn, idet her Kjendeordet er ligefrem nødvendig for at bringe Fællesnavnet (Appellativet), der forekommer i samme, til at være særlig betegnende i det enkelte Tilfælde og til at gaae over til at blive et Egennavn.

Som Regel fremtræder derfor, at det bestemmende Kjendeord bør findes i ethvert Etleds-Navn, men aldrig i Toleds- eller Fleerleds-Navne.

Som Undtagelser staae de fleste af hine Etleds-Navne, hvis Artsord ikke længer tilhøre vor Tids Sprog. Hvor Artsordet forlængst er gaaet over til at være uegentlig brugt, hvad der især er Tilfældet med mange Bynavne, mangler altid Kjendeordet, saaledes i Høm, Vem o. s. v.

Hvor Ordet ikke er uegentlig brugt, vil man vel stundom finde, at Kjendeordet er bevaret, men som oftest mangler det. Man har saaledes vel Torpet, en Landsby ved Ringsted, men i Almindelighed kun Torp (Taarup, Torup, Tarup) eller Torpe, i hvilket sidste E'tet maa ansees som en Levning af Kjendeordet.

Paa Kaart bruges undertiden Beskrivelse istedenfor eller for at tydeliggjøre en Signatur. De Ord, der anvendes saaledes, bør selvfølgelig skrives uden Kjendeord, saaledes Fyr, Dysse, Mølle, o. s. v.

Orthografien af Stednavnenes Ord.

Hvor mangfoldige end de Former ere, der findes i vore Stednavne, vil det dog i Almindelighed lykkes ved en Sammenstilling og Sammenligning at komme paa det Rene med, hvad det er for Ord af det nuværende eller af det ældre, her i Landet talte Sprog, der skjule sig under de fordreiede Former, og

man har da naaet en fast Grundvold, fra hvilken man kan gaae ud ved Betragtningen af, hvorledes og hvorvidt Navnet bør føres tilbage til det Renere og Bedre.

Selvfølgelig vil denne faste Grundvold ikke kunne opnaaes i alle Tilfælde, men af og til vil man støde paa Former, der ikke kunne forklares, hvad enten Aarsagen nu er, at de hidrøre fra Ord, der ere gaaede fuldstændig tabt, saa at de hverken findes i Talesprog eller Ordbøger, eller Forvanskningen er saa stor, at det bliver i høi Grad Tvivl underkastet, hvor Roden skal søges. Ved Stednavns-Ord af denne Art kan det alene være rigtig at holde Almuens Udtale nøie som Forbillede og gjengive samme saavidt mulig med de Bogstavtegn, som ere almindelig gængse. Dette sidste er ikke et overflødigt Forlangende, thi Erfaring viser, at under Indtrykket af de Vanskeligheder, som idelig dukke op, naar man forsøger paa at gjengive en bestemt Udtale ved Skriftegnene, har man jævnlig givet efter for Tilbøieligheden til at indføre særegne, nye Tegn for visse Lyde. De Hindringer, mest af praktisk Art, der stille sig i Veien for en gennemgaaende Indførelse af slige nye Tegn, have hidtil stedse været uovervindelige, og idet Meningerne om disse Tegns Hensigtsmæssighed have vexlet efter Forslagstillerne og Tiderne, har den øieblikkelige Brug af dem kun bidraget til at gjøre Skrivemaaden endnu mere vaklende, uden at ved disse Tegn i fjerneste Henseende noget Bedre er opnaaet. Den af N. M. Petersen fremsatte Fordring, at man burde skjelne mellem to Ö'er i dansk ved Tegnene ö og ø, kan opstilles som et Exempel, thi hvor vel begrundet denne Fordring end monne være, har den dog aldrig formaaet blot nogenlunde at trænge igjennem.

Skjøndt det strengt taget ikke hører herhen, vil det formeentlig dog neppe være urigtig at omtale Anvendelsen af de almindelige Skriftegn i Orthograften; netop da det her gjælder om saavidt mulig at gjengive Udtalen af ikke almindelig kjendte Ord. Desværre lider det danske Sprog for Öieblikket mere end nogensinde under, at flere orthografiske Systemer have gjort sig omtrent ligemeget gjældende, saa at intet af dem alle kan siges at være almeen gyldig. Bortset fra enkelte større og mindre Afvigelser kunne disse Systemer dog nogenlunde henføres til to Grupper, som vi for Kortheds Skyld ville indbefatte under Benævnelserne «den ældre» og «den nyere Retskrivningsmaade». Hovedskjelnemærkerne mellem disse ere, at i den ældre angives gjerne den lange Selvlyd ved, at Selvlydstegnet skrives dobbelt

eller med Tilføielse af et e, medens i den nyere Tegnet altid skrives enkelt, saa at Læseren kun ved sit Kjendskab til Ordet uden Veiledning gjennem Tegnet kan vide, om Selvlyden skal udtales aabent eller lukket; i den nyere anerkjendes tillige ingen Diphthonger, men der skrives ej for ei, öj for öi, av for au, ov for ou o. s. v. Medens dette sidste kun er en Smagssag, der har Betydning for Öiet, men neppe for Öret, er det dog af gennemgribende Vigtighed for den rigtige Opfattelse af Stednavnene, om med Hensyn til Selvlydens Længde den ældre eller nyere Skrivemaade følges. Idet alle Ordene i Skriftsproget ere kjendte, vil Meningen i Sætningen vise hen paa, hvilket Talen er om af de to eller flere Ord, der for Öiet paa Grund af den eensartede Bogstavering ikke kunne adskilles. Man vil saaledes, for at blive ved et gammelt Exempel, ikke let kunne forvekle Fyrsten (Prinsen) med Fyrsten (Steen til at slaae Ild med). I Stednavne er der derimod Intet, der leder paa Spor efter den rigtige Udtale, og ved Anvendelse af den nyere Retskrivningsmaade er man derfor ofte ilde faren, og det bliver næsten umulig, naar man vil undgaae Forvirring, konsekvent at følge samme, og f. Ex. at skrive Mön for Möen, Bal for Bael, Fyn for Fyen o. s. v. Saalænge den nyere Retskrivningsmaade ikke har naaet til en større Fuldkommenhed i Lydbetegnelserne, som f. Ex. ved Anvendelse af Accenter, synes derfor den ældre at have Fortrinnet, i det Mindste naar Talen er om Retskrivningen af Stednavne. Paa Generalstabens Kaart er imidlertid een Gang for alle vedtaget at anvende N. M. Petersens Skrivemaade.

Vende vi fra denne Digression tilbage til det Foreliggende, maa det först bemærkes, at man undertiden kan finde Forsög paa at forbedre Formen i Stednavns-Ord, hvis Etymologi savnes, ved Hjælp af Skrivemaader, hentede fra ældre Dokumenter. Om end i nogle Tilfælde ßlige gamle Skrivemaader, der dog, for at have synderlig Værdi, maa være ældre end det 17de Aarhundrede, vistnok kunne give en renere og bedre Form, kunne dog i andre Tilfælde netop disse Skrivemaader lede paa Vildspor, idet hine gamle Tidens Orthografi er overmaade lidet fast, og Feilskrifter og Feillæsninger i Dokumenterne ofte indsnige sig, og det er saaledes afhængig af Lykketræf, om man har opnaaet noget Bedre eller istedenfor har gjort Galt Værrer. Saalænge Etymologien af Ordene savnes, maa det derfor skjönnes tilraadeligst ikke at gjøre den mindste Forandring ved Navne blot paa Grundlag af Gisninger eller ældre Skrivemaader, men

at skrive Ordene saa nøie efter Almuens Udtale paa Stedet, som blot gjørlig er.

Som særegen Klasse kunne dernæst de Ord opstilles, som vel ere kjendte ved Hjælp af Folkesprog, men hvis Etymologi savnes. Ogsaa her vil det neppe være rigtig at gaae videre paa et Grundlag af meer eller mindre løse Gisninger, men Ordet bør skrives slet og ret efter Egnens Udtale uden Ændring.

Af det langt overveiende større Antal af de i Stednavne forekommende Ord er dog Etymologien kjendt, idet Ordene tilige enten findes i Skriftsproget eller i Oldsprog.

Ville vi først betragte de Ord, som findes i Skriftsproget, da haves der for dem i dette en een Gang vedtagen, bestemt Form, som Alle anvende. Om ogsaa denne Form i nogle Tilfælde kan være uheldig, har den dog i Tidernes Løb erhvervet sig en Hævd, saa at der ikke kan være Tale om gennem Stednavne at forbedre Skriftsproget, og der kan derfor ikke være Tvivl om, at denne Form ogsaa bør søges anvendt i Stednavnene, og at altsaa de Varianter, som kunne findes, bør føres tilbage mod denne Form. Ved de Ord, hvis Tilsvarende findes alene i Oldsprog, haves ligeledes her en fast, anerkjendt Form, og det kan kun være rigtig at føre dem tilbage til denne, i Overensstemmelse med de nu brugelige Bøgstavers Forhold til Oldsprogets.

Fremstiller det sig saaledes som en almindelig Regel, at i de her omhandlede Tilfælde bør Stednavnenes Ord skrives med de i det almindelige Skriftsprog eller i Oldsproget vedtagne Former, kan denne Regel dog af praktiske Hensyn, for ikke i enkelte Tilfælde at gjøre Navnene aldeles forskjellige fra hvorledes de lyde efter den lokale Udtale, dog ikke føres igjennem til det Yderste, men talrige Undtagelser maae tilstedes.

Ved Selvydene vil det saaledes vistnok være rigtig, hvor Forskjellen mellem den Form, der høres i Egnens Udtale, og den Form, Ordet har i Skriftsproget eller Oldsproget, alene bestaaer i en Forandring fra een Selvlyd til en anden med samme meget nær beslægtet, at gjenoprette den senere Form, og saaledes ombytte aa med o, i med e, i med æ, e med æ eller omvendt, men videre vil man neppe kunne gaae, saa at der foretages Ombytning mellem andre end de her nævnte Bogstaver, og ligesaa lidt vil man kunne ombytte rene Selvyde med brudne eller omvendt. Derimod vil blandt Diphthongerne av kunne

ombyttes med ov, ju med jo eller omvendt. Det vil saaledes kun være en hensigtsmæssig Forandring at skrive Broby for Braaby, Kolbjerg (oldn. *Kollr*) for Kaalbjerger, Næsted (Næs-sted) for Nisted; men man vil gjøre Navnene uforstaaelige, dersom man forandrer Brabæk til Brobæk, Rønnebæk til Rindebæk, Löng (med kort ø) til Lyng o. s. v., og lige-saalidt vil man kunne føre Eilemade tilbage til Ellemade eller Reinstrup til Reenstrup (oldn. Mandsnavn *Hreinn*).

Det vil alene kunne gaae an ved en Ombytning af Selvlyde at føre en Variant mere tilbage mod den rene Form, naar denne staaer for fjernt, til at man kan umiddelbart gaae tilbage til den. Man vil saaledes bedre skrive Long end Laang, Ljung end Ljong, om man end ikke i begge Tilfælde kan gaae over til Lyng. Derimod vil Former som Ling, Lang, Löng neppe kunne ændres.

Efter disse Regler ville ei heller de urigtige Former «trup» og «rup» for «trop» og «rop» (*þorp*), «um» for «om», hvilken sidste dog undertiden findes som i «Esrom», «rød» for «ryd» (af *ryðja*, at rydde bort), «lev» for «löv» (som Udtalen «stundom er»), hvilke alle i Tidens Løb have faaet et, som det synes, uantasteligt Hævd, kunne ændres.

Ved Medlydene vil man ligeledes kunne foretage Ombytninger mellem dem, som i Udtalen komme hinanden meget nær, mellem b og p, b og v, d og t, g og v, f og v, k og g, m og n, samt d og g efter n, men videre vil man ikke kunne naae. Man vil saaledes rigtigst skrive Skibinge for Skipinge, Birkinge for Birkinde, Baksværd [*Baksværd* 1186¹⁾] for Bagsværd, Hagbölle (paa Langeland) for Havbölle [*Hagbölle*²⁾ i Valdemars Jordebog], men man vil ikke kunne gjøre Lumby til Lungby eller Bidsinge til Bilsinge [*Bilsinge*³⁾ i Bispernes Jordebog].

Den saa hyppig forekommende Ombytning mellem g og j vil man bedst ændre og saaledes skrive Bøgmøse og ikke Bøimøse, Egby og ikke Eiby, men den kun lidet sjældnere forekommende Ombytning mellem d og i vil man derimod neppe kunne foretage nogen Forandring med uden at gaae

¹⁾ Dipl. Arnæ-Magnæanum I. 58.

²⁾ Scr. rer. dan. VII. 531.

³⁾ Scr. rer. dan. VII. 108.

for vidt. Kaiemose maa derfor blive staaende og kan ikke skrives Kademose [Cathemose¹⁾].

Assimilationer findes særdeles hyppig i Udtalen og ere derfra ved Skjødelsløshed gaaede videre til Skrivemaaderne. De ere, som tidligere bemærket, hyppig forekommende ved visse Bogstaver, der fordre en lille Smule Uleilighed for at udtales hver for sig, og jevnlig forekomme saaledes ll for lv, ld eller rl, rr for rg, ss for rs, nn for ng og nd. De Forvanskninger, som paa denne Maade ere indløbne i Stednavnene, ere maaskee dem, der mest af alle virke forstyrrende og gjøre Ord, der ellers ere velbekjendte, uforstaaelige. Assimilationerne bør derfor ophæves i Skrivemaaderne og erstattes med de rigtigere Selvlyde. Neppe vil Nogen kunne stødes over Forandringer som det førnævnte Kallehave til Kalvehave, Killegaard til Kildegaard, Kællingebjerg til Kjærlingebjerg, Aborre til Aborg, Borrevang til Borgvang, Bjerre til Bjerg, Kassemose til Karsemose, Tvinne til Tvinge (Tveinge), Vinnekilde til Vindekilde o. s. v.

De samme Aarsager, som have medført Assimilationerne, have ogsaa jevnlig bevirket en Udeladelse i Skrivemaaderne af visse Bogstaver, der i enkelte Egne kun høres lidet eller slet ikke. Denne Bemærkning gjælder fortrinsviis det bløde d, der i Enden af Ordene saa ofte er forsvindende, dernæst d, k og v eller f, hvis Udeladelse maaskee nærmest er at betragte som en Assimilation, om det end ikke er kjendelig for Øiet. Ogsaa disse Formforandringer bør føres tilbage til det Rigtigere, og man bør skrive Vedbæk og ikke Vebæk, Maden og ikke Maen (angs. *mædu*, eng. *meadow*), Hindemad og ikke Hindema, Karstrup og ikke Kastrup, Digrnæsse og ikke Dier-nisse (ligesom man skriver Spiger og ikke Spier).

Paa samme Maade ere ofte omvendt Selvlyde blevne fordøblede, hvor der ingen Grund var til det, uden den som alene Udtalen giver. Her bør ligeledes de renere Former indsættes istedetfor de forvanskede, og det vil være god Skrivemaade at sætte Skibinge for Skibbinge, Sliminge for Slimminge, Svininge for Svinninge o. s. v., allesammen Ord, der ikke ere sammensatte Skib-binge, Slim-minge, Svin-ninge, men Skib-, Slim- og Svin-inge.

¹⁾ Scr. rer. dan. II. 522.

Medens de her angivne Ændringer enkeltviis ikke antaste Ordene i den Grad, at de blive ukjendelige ved at fjerne sig meget fra den Form, som de have i Egnens Udtale, fremstiller det sig derimod som et Spørgsmaal, om man bør gaae videre og indføre flere Ændringer samtidig. Dette Spørgsmaal vil sikkert kunne besvares med, at man uden Fare for at fjerne det enkelte Ord i Stednavnet formeget fra den Form, det har i Udtalen, vil kunne foretage flere samtidige Ændringer for Selvlydene alene og for Medlydene alene, men ikke paa een Gang for begge Klasser af Bogstaver. Hvor Forandringer i begge Retninger vilde være nødvendige for at gjenindsætte de renere og bedre Former, maa man give Afkald paa at udføre dem og gjør sikkert rettest i at lade Ordene forblive uforandrede, som de nu een Gang ere, idet Udtalen slet og ret lægges til Grund for Skrivemaaden. Man vil saaledes ikke kunne føre Himmelstrup tilbage til Elmstrup, Magtenbølle til Matildebølle, Skeby til Skibby o. s. v. Ligesaa lidt vil man kunne indføre Forandringer, der gaae ud paa, hvor Ordet ved Indskud af Selvlyde er blevet urigtig forlænget, at bortskære disse Selvlyde, saa at Ordene blive een eller flere Stavelser kortere, f. Ex. gjøre Torup til Torp, eller omvendt forlænge Ordene ved een eller flere Stavelser, hvor enkelte Bogstaver urigtig ere bortkastede, f. Ex. skrive Fyennæs eller Fynnæs for Föns.

Ved Retskrivningen af Ord, som findes i Skriftsproget, fremtræder undertiden det Spørgsmaal, om ældre Former, der staae Middelalderens Sprog eller Oldsproget nærmere end det nuværende Skriftsprog og have bevaret sig i enkelte Stednavne, bør vige Pladsen for de nye, som Skriftsproget har. Fra den ene Side taget synes dette Spørgsmaal ubetinget at maatte besvares med Nei, idet man ved at udvide Bestræbelserne for at nærme Formerne til Skriftsproget saa meget, vilde tilintetgjøre mange Levninger af høi sproglig Interesse og tillige bringe enkelte karakteristiske Navne til at forsvinde i en Ensformighed, som selv fra det mest praktiske Synspunkt ikke kan kaldes ønskelig. Ofte træffer det sig nemlig saaledes, at der tæt ved hinanden ligge Steder, der egentlig ere benævnte aldeles eens, men hvor netop Tid og Vane som Skjelnemærke ved det ene Navn har bevaret en ældre Form, medens i det andet Formen er fulgt med Tiden og har forandret sig med denne. Idet særegne praktiske Hensyn saaledes ikke gjøre sig gjældende til Fordeel for Forandringen, maa det derfor synes, som om det

Ærværdige ved disse Levninger opfordre til at skaane dem. Fra den anden Side seet vilde det i enkelte Tilfælde, hvor Skriftsprogets Former ere uheldig dannede af Oldsprogets, kun give en yderst smaalig og for de Fleeste ufattelig Tilfredsstillelse, om man gjorde Forsøg paa gjennem Stednavnene at reformere Skriftsproget. Spørgsmaalet i sin Heelhed kan derfor neppe besvares uden saaledes, at i de Tilfælde, hvor Forskjellen mellem Stednavns-Ordets og Skriftsprogs-Ordets Form er uvæsentlig og indskrænker sig til at være den, at den første for et enkelt Bogstavs Vedkommende er en noget bedre Gjengivelse af Ordets Form i det Oldnordiske, bør Forandringen til Skriftsprogets Form foregaae, forsaavidt som denne Forandring falder indenfor de Grændser, der ere angivne i det Tidligere. I alle andre Tilfælde bør Forandringen derimod ikke foretages, og allermindst naar Stednavns-Formen er en Levning, der væsentlig betegner et Standpunkt i Sprogets Historie. Det vilde saaledes kun være en smaalig Iver for at rense Navnene, der vilde opretholde Holbæk istedenfor Holbæk, fordi Artsordet Bæk paa Oldnordisk skrives med e, Eskebjerg istedenfor Æskebjerg, fordi det paa Oldnordisk hedder *eski*, medens Skriftsproget almindelig har Æsk og Æsketræ o. s. v. Derimod maatte det ubetinget fordømmes, om man vilde forandre Vestersjø (paa Lyð) til Vestersø, eller Endelsen «Ing» til «Eng», om ogsaa denne sidste Forandring ligger indenfor de angivne Grændser, idet denne Endelse Ing paaviislig har hjemme i Navnene fra de ældste Tider, hvorfra man har dem optegnede, og med en vis Grad af Sikkerhed kan ansees for at være en Levning fra en Tid, hvor Sproget har været af særegen Art ¹⁾.

Idet Personnavne fra den nyere Tid ofte forekomme i Stednavne, fremstiller det sig undertiden som et Spørgsmaal, hvorledes disses Orthografi bør være. Det følger af sig selv, at hvor paaviislig et Stednavn er dannet til Erindring om en bestemt Personlighed, bør Personens Navn fremtræde i Stednavnet aldeles som han eller hun skrev det. Man bør derfor uforandret skrive f. Ex. Lilliendal (Hgd. i Baarse Herred), fordi Gaarden har Navn efter Kammerherre Lillienskjold, Kroghenlund (Hgd. i Sunds Herred, Fyen) fordi den har Navn efter Kammerjunker Krogh o. s. v. Hvor derimod, som det oftest er Til-

¹⁾ See Afhandlingen «Sjælandske Stednavne» i *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1863.

fældet, ingen bestemt Person, i det Mindste efter hvad der almindelig er bekjendt, med Sikkerhed kan paavises at have givet Stedet Navn, bør Personnavnet derimod skrives saaledes, som det almindelig forekommer, og det kan kun ansees som rigtig i disse Tilfælde at benytte f istedetfor det af og til forekommende ph, og saaledes f. Ex. skrive Sofie istedenfor Sophie, at udelade det stumme h, der af og til anvendes f. Ex. i Margrethe, Mathilde, Kathrine, og endelig at sætte K istedenfor C i Nayne, hvor det første af disse Bogstaver oftere sees anvendt og ikke strider mod Navnets Oprindelse, som f. Ex. i Karl og Nikolai. Christian, Christine og Christiane maae utvivlsomt ansees som i Almindelighed skrevne paa den her angivne Maade, og man vil derfor neppe ret vel i Stednavne kunne skrive Kristian, Kristine og Kristiane istedenfor.

Angaaende Ord, hvis Forbilleder ikke findes i Skriftsproget, men alene i Oldsprog, deriblandt en stor Deel Personnavne, vil Maaden, paa hvilken den gamle Form rigtigst lader sig fremstille ved vore Skrifttegn, dels være given ved de almindelige Regler for, hvorledes vort Sprogs Lyde og Betegnelserne forholde sig til Oldsprogenes¹⁾, dels ved Stednavnets Udtale i Egnen, hvilken sidste nødvendigviis maa være Hovedrettesnoren ved det Æmne, som Talen her er om, men begge disse Hjælpe-midler ville dog i nogle faa Tilfælde ikke være aldeles tilstrækkelige, og en nøiere Omtale af disse Tilfælde maa derfor fremsættes.

Medens det saaledes maa synes rigtig i alle Ord, som ikke ere Personnavne, at gjengive f, hvor den oldnordiske Udtale er haardt v, som et v, i Overensstemmelse med hvad der finder Sted ved alle de Ord af denne Art, som Skriftsproget eier, f. Ex. Navn, oldn. *nafn*, kan det være et Spørgsmaal, om denne Ombytning ogsaa bør finde Sted, hvor det er Personnavne, som skulle gjengives. Det almindeligst Brugte er vistnok at skrive Navnene med f, aldeles lig hvad der fandt Sted i Oldtiden, og saaledes at gjengive f. Ex. *Alfr* som Alf, *Úlfr* som Ulf, men idet f'et kun er vildledende baade med Hensyn til den nuværende og den tidligere Udtale og alene har en etymologisk Interesse, synes der ikke at være skjellig Grund til at beholde det, og det maa derfor skjønnes rigtigere at skrive f. Ex. Ulvslev end Ulf'slev.

¹⁾ Se Rask «Veiledning til det islandske eller gamle nordiske Sprog 1811», tilligemed samme Forfatters «A grammar of the anglo-saxon tongue».

Medens *ð* altid gjengives med *d*, kan der derimod opkastes Tvivl om *Þ* bør gjengives med *Th* eller *T*. Idet h'et dog ikke nutildags har den mindste Betydning for Udtalen, naar det stilles efter *T*, og *Þ* i alle de Ord, der findes i Skriftsproget, næsten uden Undtagelse ¹⁾ gjengives med *T* alene, f. Ex. *Træl*, oldn. *Þræll*, *törre*, oldn. *þerra*, maa det skjønnes rigtigst at gjengive *Þ* overalt som *T*, undtagen i Gudenavnet *Thor*, hvor Brugen af h'et fremtræder med en ældgammel, over hele Norden udstrakt Hævd. Denne Hævd, der gjør *Th* uantastelig i dette Navn, synes dog ikke passende at kunne udstrækkes til de Personnavne, der ere Sammensætninger af andre Ord med Gudenavnet, eller Afledninger af samme, alene med Undtagelse af Navnet *Thora*, hvor Brugen af *Th* synes ligesaa fast og uantastelig som i *Thor*.

Idet Brugen af *H* i Begyndelsen af Ordene foran *l*, *r* og *n* forlængst indtil det mindste Spor har tabt sig saavel i Udtalen som i de Ord af Skriftsproget, der i Oldnordisk begynde med *Hl*, *Hr* eller *Hn*, bør dette Bogstav ikke vedligeholdes brugt paa denne Maade i Stednavne, men hvor der i dem findes Ord, som i Oldnordisk skrives med Begyndelsesbogstaverne *Hl*, *Hr* eller *Hn*, bør istedetfor skrives alene *L*, *R* og *N*. Anderledes forholder det sig derimod med *H* foran *j* og *v*, idet her Aspirationen har vedligeholdt sig dels almindelig i Skriftsproget, dels i udstrakte Egenes Udtale. Hvor derfor i enkelte Stednavne dette *H* har vedligeholdt sig, bør det bevares, om end de samme Ord i andre Stednavne forekomme uden *H*. Det vil derfor være rigtigst at skrive *Kirke-Hvalsö* og *Nörre-Hvalsö*, da H'et her har formaaet at hævde sin Plads gennem Tiderne [*Hvalþöfndra* ²⁾ og *Hvalþö norræ* ³⁾ i Bispernes Jordebog], om man end tillige skriver *Valsö lille* og *Valsö magle* (i Ringsted Herred), fordi H'et her forlængst er faldet bort [*Walsþö* ⁴⁾ i Bispernes Jordebog og *Walsþö magle* ⁵⁾ 1396]. Ordets Forbillede er oldn. *hval*, rundagtig Høi.

¹⁾ Alene i Ordene *thi* og *Thing* (Landething og Folkething) forekommer hyppigst Skrivemaaden med *Th*.

²⁾ Scr. rer. dan. VII. 66.

³⁾ Scr. rer. dan. VII. 66.

⁴⁾ Scr. rer. dan. VII. 116.

⁵⁾ N. M. Petersen og Molbech, Danske Diplomer.

Hvorvidt j bør skrives efter k og g, hvor disse Bogstaver have den bløde Udtale (kj, gj) i Oldnordisk er allerede i Skriftsprogordene en temmelig omtvistet Sag. Idet Almuens Udtale i de fleste Egne endnu staaer temmelig nær ved, hvad der maa ansees for at have været den i Oldtiden brugte, synes det rigtigst at bevare denne ogsaa i Ordenes ydre Form og derfor at indskyde J et efter K og G overalt, hvor disse Bogstaver i de oldnordiske Forbilleder har den bløde Udtale (see Rask: Veiledning 1832, Bogstavläre Nr. 14), undtagen foran i og y. Derfor bør skrives Gjerlev, Gjerdrup o. s. v. (af Mandsnavn *Geirr*, *Geiri*), saaledes som dette ogsaa almindelig gjøres.

Medens det oldn. nn og ll jevnlig i Skriftsprogordene gjengives som nd og ld, f. Ex. i kalde, oldn. *kalla*, sand, oldn. *sannr*, synes denne Brug af d dog ikke at forekomme i alle Tilfælde, og ved Stednavnsord, der ikke have Forbilleder i Skriftsproget, men alene i Oldsproget, synes der derfor at være mindre Grund til at indføre dette d, men derimod mere til at gjengive nn og ll alene som n og l, og saaledes skrive Vanløse, Kolby (oldn. *hönn*, *kollr*).

Det enkelte l, m, s og t derimod, som forekommer i Midten af adskillige oldnordiske Ord mellem to Selvlyde, er derimod gennemgaaende i Stednavne i den nu brugelige Udtale blevet fordoblet, og det maa derfor skjønnes rigtigst at gjengive denne Fordobbling ogsaa i Skrivemaaderne, og saaledes at skrive Hammer, Mullerup, Unnerød, Sasserup (oldn. *hamarr*, Mandsnavnene *Muli*, *Uni*, *Sasur*), idet Oldnordisk paa Grund af sin Selvlyds-Betegnelse nok kan undvære denne Fordobbling af Medlydene, men vort Tegnsystem neppe.

Det hændes undertiden ved enkelte Personnavne, hvis hyppige Forekomst giver et Overblik over de Formforandringer, de have undergaaet i Tidernes Løb, at der i nogle Stednavne findes en Form, der er nyere, i andre en Form, der er ældre. Hvor af disse Former den nyere har antaget et fast Præg ogsaa udenfor Stednavne, bør dette ikke ændres, om man end, hvor den gamle Form forekommer, skriver Navnet paa ganske anden Maade. Det vil saaledes ikke være tilstedelig at forandre et Navn som Eskild, der een Gang har vundet Hævd allevegne, om man end samtidig dermed skriver Askil i andre Stednavne, hvor denne Form har bevaret sig. Næsten overflødig er det at tilføie, at det «i», der ofte er Endelse i de oldnordiske Mands-

navne, alene kan gjengives ved «e», naar Personnavnene indtræde i Stednavne.

I Overeensstemmelse med alt det Tidligere er det, at alle Tilnærmelser for Ord og Personnavne til de Former, som de have i Oldsprogene, ikke bør gaa videre end til de Grændser for Forandringer, som ere angivne tidligere.

I det senest Fremsatte er der alene taget Hensyn til Formernes Sammenstilling med det oldnordiske Sprog. For Personnavnenes Vedkommende, hvoraf enkelte kjendes i fuldstændigere Former andetsteds fra end fra Oldnordisk, fremtræder det dog som et Spørgsmaal, om man som Maal for Tilnærmelsen kan opstille de Former, der ere kjendte fra de oldnordiske Overleveringer, eller om man bør gaa videre tilbage, saavidt mulig, til det Fuldstændigere, som haves i andre, gamle, gotiske Tungemaal. Dette Spørgsmaal maa dog sikkerlig besvares med Nei, thi selv om det maatte ansees for mulig, at der i meget fjerne Tider har været talt i Danmark et gotisk-germanisk Tungemaal, og at der findes Stednavns-Ord, som ere Levninger fra hiin Tid, er det dog paa den anden Side aldeles sikkert, at det Sprog, som nu tales her i Landet, er af gotisk-skandinavisk Art og en Udvikling af et Sprog, der, om det end ikke har været nøiagtig sammenfaldende med Oldnordisk, dog har staaet dette meget nær og i al Fald langt nærmere end nogetsomhelst andet oldgotisk Maal. Idet enhver Rensning af Stednavnsordene maa skee i det nu talte Sprog Aand, staaer Oldnordisk som det Sprog, der stedse maa sees hen til som Normen ved enhver Forbedring, og selv om andetstedsfra Former, der fra Sprogforskernes Standpunkt maatte ansees som fuldstændigere, ere bekjendte, saaledes især ved Personnavne, kan der dog ikke tages Hensyn til disse, hentede fra Tungemaal, der staae vort Sprog fjernere, idet en Forbedring i Retning mod dem, vilde stride mod Sprogets Aand, mod den Harmoni, der har gjort sig gjældende i dets hele Udvikling. Saalænge derfor Ord og Personnavne som Stednavnene indeholde, haves i Oldnordisk, bør Bestræbelserne kun gaae ud paa at nærme sig til de Former, som dette Sprog opstiller, selv om andetstedsfra fuldstændigere og altsaa for saa vidt bedre Former ere kjendte. Først naar Forbillederne fattes i Oldnordisk og maa søges i andre Tungemaal, og da nærmest i Angelsaxisisk, kan der være Spørgsmaal om, hvorledes Tilnærmelsen bør foregaae; men det Antal Tilfælde, hvor dette finder Sted, er saa ringe, om end i sproghistorisk

Henseende ikke uvæsenlig, at ingen Udvikling behøves for nærmere at paavise særskilte Regler for denne Tilnærmelse, udenfor dem, der følge ligefrem af det angelsaxiske Sprogs Bogstavläre, og dem, som ere fremsatte i det Foregaaende, hvor Tælen er om oldnordiske Forbilleder, og som middelbart komme til Anvendelse, hvor den angelsaxiske Orthografi svarer til den oldnordiske.

Det sees, at der overalt er lagt megen Vægt paa den rette Forstaaelse af Stednavnet, idet Etymologien i Henhold til den almindelige Regel, at ethvert Stednavn bør skrives efter Udtalen henført til Oprindelsen, stedse er taget i Betragtning. Det staaer derfor kun tilbage nærmere at omtale, hvorledes man kommer til denne Forstaaelse af Stednavnene. Det væsenligste Hjælpemiddel i denne Henseende er Navnenes Skrivemaader i gamle Dokumenter, det vil sige Dokumenter, der ere ældre end den Periode i det 14de og 15de Aarhundrede, hvor Sproget i Danmark væsenlig forandrede sig og gik over til at indtage omtrent de Former, som endnu bruges. Kun i det færreste Antal Tilfælde stille Former, der ere yngre end denne Periode, sig væsentlig forskellige fra dem, som Stednavnene endnu have, og i Almindelighed ville derfor det 16de Aarhundredes Skrivemaader kun have noget Værd, naar ældre fattes, og endda kun mindre, medens de yngre Skrivemaader, fra det 17de Aarhundrede til vore Dage, have saa godt som intet. For at skrive Stednavnene rigtig maae Bestræbelserne først gaae ud paa saavidt mulig at finde Navnenes gamle Skrivemaader, dernæst ved Siden af dette at sammenstille eensartede Former, dels hentede fra Danmark, dels fra andre Lande, navnlig Sverig, og saaledes komme til Forstaaelse af Navnet.

Er denne Forstaaelse opnaaet, komme da de fremsatte Regler til Anvendelse. I modsat Tilfælde, hvor ikke en høi Grad af Sandsynlighed haves for at den rette Forstaaelse er opnaaet, kan alene Udtalen være Rettesnoren.

Et omhyggeligt Arbejde maa ligge til Grund for, hvad man bliver staaende ved med Hensyn til Navnets Forstaaelse, og aldrig bør man uden videre antage som rigtige de Forklaringer, der i Almindelighed gives det enkelte Stednavn i enhver Egn, og som kun ere løse Gisninger, jevnlig blottede for al Værdi, og kun til Skuffelse dokumenterede med Sagn, der oftest ere digtede i en meget nærliggende Tid.

Anmeldelse.

- 1) Bekjendtgjørelse angaaende nogle Forandringer ved Bekjendtgjørelsen af 13de Mai 1850 om en Underviisningsplan og Examensbestemmelser for de lærde Skoler o. s. v. Kjøbenhavn, den 30te Novbr. 1864.
- 2) Rapports à l'Empereur af Duruy, Ministre de l'instruction publique, efterfulgte af kejserlige Decreter fra 27nde November og 4de Decbr. 1864.
- 3) C. C. A. Gosch: De lærde Skolers Underviisningsplan. Kbhvn. Hos C. A. Reitzel.

Grundene til bekendtgjørelsen af 30te Novbr. ligge tydeligt nok udtalte i selve de forandringer, den har indført. Når den f. ex. har bestemt, at afgangsexamens 2den del skal henlægges til universitetet, beror det tydeligt nok på erkendelsen af, at examen, når den afholdes af skolerne selv, ikke afgiver tilstrækkelig betryggelse mod altfor overbærende examination og deraf følgende slaphed i hele undervisningsvæsenet. Til en anden af bekendtgjørelsens bestemmelser er grunden ligeså øjensynlig. Det er en privat skolebestyrer, der først har gjort opmærksom paa, at disciplene i 6te classe alt for godt vare komne under vejr med, at 4. ug i de fag, som vare henlagte til examens 1ste del, rigeligt kunde bøde på syndernes mangfoldighed i de vanskeligere discipliner, som følge med op i 7nde classe. De kastede sig derfor, med forsømmelse af den øvrige undervisning, over de 4 fag, og skolerne, der under concurrencen med manuductionsanstalterne frygtede for at støde disciplene fra sig, savnede magt og myndighed til at hævde de øvrige fags ret. Følgen blev da i 7nde classe en holdningsløs undervisning, der usikkert svingede frem og tilbage mellem bestræbelser for at meddele disciplene det nye, som tilhørte undervisningen på det højere trin, og plagende forsøg på at indhente det tidligere forsømte og indöve det, der skulde have været befæstet på det lavere standpunkt. De lettere hoveder blandt disciplene lagde sig efter den kunst at levere præstationer, der kunde tage sig ud trods manglen på positiv viden; de mere tungt begavede opgave tit, efter et par mislykkede forsøg, enhver bestræbelse for at følge med undervisningen og gave sig temmelig håbløst til at slide i trædemøllen med det beskedne mål for øje blot at slippe igennem examen uden at blive rejicerede. Man hørte derfor jævnlgt fra den ene side klage over løshed og jaskeri i præstationerne, fra den anden side højrostedede råb om den sjæl og legeme lige nedtrykkende overlæsselse og overanstængelse. Begge klager vare berettigede, begge havde deres grund i mellemclassernes uheldige stilling og den der herskende uøkonomiske ødslen med tid og kræfter.

Når det nu er bestemt, at karaktererne for tysk; fransk, geographi og naturhistorie samt for religion, der fra nu af ligeledes skal betragtes som væsentlig afsluttet med 6te classe, ikke skulle tælle med ved den endelige hovedkarakter, og at der til opflytning i 7ende classe kun fordres 4 g og 1 tg i disse fag, ville disciplene i 5te og 6te classe ingen anledning have til, for deres skyld at forsømme den øvrige undervisning. Når der derhos for de øvrige 8 fags vedkommende stilles i udsigt en examination af fremmede, tilmed universitetslærere, og når præstationerne i disse fag desuden ene skulle bestemme den hovedkarakter, med hvilken studenten møder ved universitetet, og af hvilken hans adkomst til at nyde stipendier væsentlig vil være afhængig, kan man være vis på at have givet dem al den støtte, de behøve. Men til gengæld må man vente en del forsømmelighed i de 5 fag, som kun skulle gøres til genstand for examination af skolens egne lærere, som kunne af-færdiges med 4 g og 1 tg, og som selv ved den mest udmærkede præstation ikke lægge et eneste point til hovedkarakteren. Navnlig vil den tyske lærers stilling blive mislig, især nu, da tysk stil er afskaffet. Skal nemlig den herved givne lettelse ikke være aldeles illusorisk, må meningen være, at også den mundtlige examination må opgive fordringen på detailleret lexikalsk og grammatikalsk viden, og prøven må væsentlig indskrænke sig til en undersøgelse af, hvorvidt disciplen har forudsætningerne for at læse og med sikkerhed forstå en tydek bog, hvis indhold ligger i niveau med hans åndemodenhed og alder. Når nu desuagtet skolen også i fremtiden skal lægge tysk til grund for undervisningen i fremmede sprog og begynde denne undervisning i 1ste classe med 5—6 ugentlige timer, ville disciplene allerede i 4de classe have opnaaet den tilsigtede sprogkundskab, og timerne i 5te og 6te classe ville da blive privilegerede drivetimer til plage for lærer og disciple og til skade for skolens myndighed. Afskaffelsen af tysk stil synes, endog afset fra alle nationale hensyn, at gøre det til en pædagogisk nødvendighed at opsætte tyskundervisningens begyndelse til 3die classe.

Med hensyn til latinsk stil er man kommen tidens fordringer imøde, for såvidt som man har tilladt kandidaterne at bruge dansk-latinsk lexicon, hvorved prøven ikke længer så meget bliver en prøve i sprogfærdighed, i kundskab til latinske glosser og talemåder, som en prøve i grammatisk sikkerhed og indsigt. Derved er latinundervisningens særegne betydning bestemt angivet. Det latinske sprog har fået sin faste skikkelse i hine, længst forsvundne dage, da man på barnlig måde, for ret at gøre sig tydelig, satte et bestemt mærke ved subjectet og alle subjectets bibestemmelser, et andet ved objectet og alt, hvad der hører objectet til, da den afhængige sætnings verbum ved sin form bestemt mærkedes som sådant, da den hypothetiske betingelsessætnings verbum fik sit særegne præg til forskel fra den simple betingelsessætning o. s. v. o. s. v. Derfor egner dette sprog sig i en fortrinlig grad til at vække disciplenes opmærksomhed for de grammatiske kategorier. De nyere sprog have frigjort sig for en del af disse mærker, fordi tiden i sin raske tanke-

flugt er voxet fra dem, ligesom armeerne siden krudtets opfindelse ere voxede fra brugen af lanse, harnisk og hjelm. Men mere eller mindre af det ældre system gör sig dog paa forskellige punkter gældende: de 4 casus i tysk, subjonctif og conditionel i fransk, i de fleste sprog udenfor skandinavien verbernes personmærker, og overalt have de grammatiske kategorier indflydelse på ordstilling, brug af conjunctioner o. dsl. Den, der nu har lært et sprog, hvor disse kategorier præge sig på en for øre og øje så håndgribelig måde som i latin, vil derved have vundet stor lethed i at orientere sig i andre sprogs grammatiske forhold, hvorfor også selv middelmådige hoveder, der først have gennemgået et par studerende classer, senere blandt realister udmærke sig ved deres lethed i at lære fremmede sprog. Man må derfor ved latinundervisningen lige fra begyndelsen lægge stærkt eftertryk på den grammatiske analyse, men dette grammatikarbejde må være helt afsluttet før udgangen af 6te classe, ellers bliver det både unyttigt, tidsspildende og trættende. Skal derfor brugen af lexicon ved examen tillades, så prøven væsentlig bliver en prøve i grammatik, må vel denne prøve helst forlægges fra examens 2den del til den 1ste, hvor de 5 fag afsluttes. Vil man desuden beholde latinsk stil i afgangsskolen, må den gå ud på noget ganske andet, på øvelse i latinsk phraseologi og stilform, men da kan brugen af lexicon ikke tilstedes.

I det hele har den tidligere afgangsexamen lidt af en uheldig dobbelthed; den har på en gang skullet prøve, om de sidste to år have været vel benyttede, og tillige, om der i de tidligere år har været lagt en rigtig grundvold. Hele 7ende classes undervisning har lidt under samme dobbelthed, idet den både har skullet meddele det nye stof, der har sin betydning for unge mennesker på 17—18 år, og tillige har måttet arbejde på, at disciplene til examensbrug bevarede i detaillen al den tidligere erhvervede viden, som det er godt én gang at have erhvervet sig for totalindtrykkets og orienteringens skyld, men hvis enkeltheder efter et par års forløb gerne må forsvinde; hertil kom endnu det anstrængende arbejde med at indhente hvad der i fundamenterne var forsømt i 5te og 6te classe. Denne mislighed med 7ende classe kunde hæves, når man ved udgangen af 6te classe afholdt en offentlig controlleret examen, ikke blot i de 5 fag, som afsluttes her, men også i de 8, som følge med op i 7ende, en præliminæreksamen for studerende, der skulde give samme rettigheder og adkomster som den nuværende realafgangsexamen, og desuden blev stillet som en nødvendig betingelse for at optages i en 7ende classe. Når man da ved en sådan præliminæreksamen f. ex. havde sikket sig, at disciplene vare bekendte med historiens store hovedtræk og med sådanne enkeltheder, som særligt egne sig for undervisningen på et tidligere standpunkt, kunde man i afgangsskolen opgive masserepetitionen af verdenshistorien og derimod med så meget større frihed dvæle ved behandlingen af vigtige punkter som den franske revolution, reformationen og renaissance, Danmarks historie i middelalderen o. dsl. I geometri kunde man vel ved denne overgangsprøve examinere i

den elementaire plangeometris vigtigste sætninger, i arithmetik kunde man være nåt til ligninger af 2den grad, men navnlig måtte der være en skriftlig prøve, som viste disciplenes sikkerhed i at forstå en opgave og sætte en ligning i form, thi dette er fra det pædagogiske standpunkt hovedsagen ved matematikundervisningen. — I græsk kunde man vel have lært et par bøger af Xenophons anabasis og et par bøger af Homer, men navnlig måtte formlæren være vel indövet. Under de nuværende forhold plages læreren i afgangsskassen idelig af den uhyggelige fornemmelse, at de regelmæssige verber til en vis grad er *terra incognita*. I latin kunde man forde et udvalg af Ciceros taler, af Cæsar, Sallust eller lettere partier af Livius, og nogle fortællinger af Ovids metamorphoses, men navnlig måtte man lægge vægt på den latinske stil, gennem hvilken man kunde skaffe sig sikkerhed for, at latinundervisningen var ledet på en for sprogbevidstheden i det hele gavnlig måde. I tysk og fransk måtte fordringen være, at disciplen extempore kunde oversætte af en bog, hvis indhold stod i forhold til hans åndsmodenhed. Lod man latin som grundlaget for sprogundervisningen begynde i 1ste classe, vilde fransk kunne følge i 2den, tysk i 3die, og færdigheden i alle 3 sprog kunde da ved udgangen af 6te classe være omtrent lige stor. Med disse 3 sprog som forudsætning vilde engelsk være så let at lære, at det vilde kunne lønne umagen at lade det træde ind i 5te classe; med et par timer her og i 6te kunde man i al fald bringe det så vidt, at disciplene kunde mærke, at de med lethed selv kunde arbejde sig videre uden lærers hjælp.

Vil man ved offentlig control søge betryggelse mod slaphed ved en sådan examen, må controlen være stærkere end den, som hidtil har været ført ved afgangsexamen, hvor de af skolerne selv inviterede censorer ikke så let kunde gøre deres afvigende betragtning gældende, og hvor undervisningsinspecturen trods al sin flid dog ikke kunde være allestedsnærværende. I Sverrig, hvor man ifjor første gang gjorde forsøget med at lade skolerne selv examinere, blev der som censorer tilforordnet følgende mænd: Professorerne Petersson, Edlund, Linder, Möller, Hultkrantz og Daug, Provsten Sondén, samt Adjunkterne (3: Lectorerne) Lindhagen, Hagberg, Zeipel og Walberg. Dette collegium, som delte arbejdet mellem sig, og rejste om fra skole til skole, nøjedes ikke med at deltage i censuren, men afgav sin indberetning om tilstanden de forskellige steder, og denne beretning er siden offentliggjort. En sådan control fortjente at optages også hos os.

En afsluttende examen ved udgangen af 6te classe, således som her foreslået, vilde da ikke blot kunne give betryggelse for, at disciplene mødte i gymnasieclassen med de nødvendige for- kundskaber, befri undervisningen der for en mængde besværlig repetition, og derved gøre en mere fri og levende meddelelse mulig, men den vilde også kunne afgive en passende afslutning for dem, der uden at have tid og lejlighed til at blive i skolen til deres 18de eller 19de år dog kunde ønske at nyde godt af undervisningen i de studerende classer. Der er næppe tvivl om, at den vilde

blive en heldig concurrent for realafgangsexamen, der aldrig har kunnet finde rigtig anklang, ligesom overhovedet både her i landet og andetsteds den såkaldte højere realundervisning kun har vundet meget ringe fremgang.

I Frankrig har nylig både dette og andre beslægtede spørgsmål været på dagsordenen i anledning af nogle decreter om det højere undervisningsvæsen. Man havde 2 afdelinger i lyceerne, en realistisk, der endte med *baccalauréat des sciences*: realafgangsexamen, og en humanistisk, der endte med *baccalauréat des lettres*, en examen, der efter sit omfang og kandidaternes alder (16-ars alderen er betingelse for adgang) vilde svare til en examen, som afsluttede undervisningen i 6te classe. De tidligere forhold og betydningen af forandringen vil kunne forstås af Duruy's her følgende indstilling:

«I enhver velordnet undervisningsanstalt skér opflytningen fra en lavere til en højere classe kun under den betingelse, at disciplen i den lavere classe har tilegnet sig de kundskaber, som ere nødvendige, hvis han skal have udbytte af undervisningen i den følgende classe. Baccalaureatet er kun den sidste og højtideligste af disse overgangsprøver.»

«För disciplen vender tilbage til sin familie, eller för han begiver sig til de højere skoler eller statsstjenesten, fordrer Universitetet, at han skal aflægge bevis for, at han fra lyceet virkelig bringer med sig ud i livet det, som han er kommen for at söge der. Er dette en stor masse af hurtigt svindende kundskaber? Nej! Disse kundskaber ere undervisningens midler, men ikke dens mål. Målet er at uddanne, öve, smidiggöre ånden ved langvarigt samkvem med den menneskelige tankes mestre. Den positive, detaillerede fagkundskab må söges andetsteds, i fagskolen, hvor man danner ingenieurur, chemikere, retslærde, läger; i lyceet er det mennesket, man uddanner. På denne adskillelse beror hele vort nationale undervisningssystem.»

«Men når den classiske undervisning, som man med så god grund kalder *l'instruction libérale*, sætter sig som mål harmonisk at udvikle hos barnet alle mandens evner uden endnu at tænke på at binde dem til nogen bestemt retning, må den prøve, der er bestemt til at vise resultatet af denne universelle undervisning, være ordnet på en måde, som giver kandidaten begreb om, at det langt mere er hans intelligens, man tager hensyn til, end hans hukommelse, og at man ikke så meget vil regne ham til gode denne hurtige viden, som efter nogle måneders ferie vil være dunstet bort, som det bevis, han aflægger på, at han har gjort sig fortrolig med historiens vigtigste kendsgerninger, med menneskeåndens vigtigste værker, med de gode videnskabelige metoder, og at han forstår at tale og skrive tydeligt om alt dette.»

«Er det nødvendigt for at nå dette mål at nöde disciplen til, i det sidste öjeblik ved en fortvivlet anstrængelse af sin hukommelse, at genopsamle alt, hvad han tidligere har lært? Det, hvorpå det i lyceerne kommer an, er mindre undervisningsstoffet end de åndsevner, som skulle udvikles ved studiet, og det er denne åndsudvik-

hing, man skal prøve, ikke stofmassen, *moles indigesta rerum*, under hvilken tænkedydigheden undertiden bliver begravet.»

«Således tænkte også lovgiveren af år 1808; han bestemte, at examinationen kun skulde gælde det stof, som havde været genstand for undervisning i de to classer, der skulde afslutte skolen, retorik- og philosophi-classen.»

«Jeg foreslår i underdanighed at vende tilbage til ånden i den ældre undervisningsplan, at afskaffe det overvældende apparat af programmer, spørgsmålsfortegnelser og lodtrækning; at styrke prøven ved at gøre den mere simpel, at gøre den mere faderlig samtidig med, at den bliver mere alvorlig.»

«Meningen heraf er ikke, at enhver kandidat skal erklæres for moden. Ofte tage familierne i deres utålmodighed mindre hensyn til deres børns velforståede interesse end til den materielle fordel, som umiddelbart kan drages af diplommet, og uheldige kandidater glemme i deres klager undertiden, at, for universitetet som for samfundet, bør dette diplom ikke være en velvillies sag, men en sandhed.»

«Baccalaureatet har en dobbelt karakter. Det er ikke en concurs, hvor blot de mest værdige vinde kransen, men et ligefrem vidnesbyrd om vel tilendebragte studier, og bør derfor gives til enhver, som ved sine studier har erhvervet sig ret til at regnes blandt *les hommes d'éducation libérale*, men det er desuden, for statskolerne som for flere offentlige og private bestyrelsesgrene, en skranke, som vægger dem mod udueligheden. Det er den første udsondringsprøve ved indtrædelsen i det borgerlige liv og den første lection i praktisk moral, som omverdenen giver de unge mennesker.»

«I det øjeblik, hvor man fra alle kanter bestræber sig for at lægge en bred og solid grundvold for fagundervisningen i industri, handel og agerdyrkning, vilde det ikke gå an at nedstemme fordringerne til undervisningen for livets andre retninger.»

«Lad da dem, som ønske at tjene staten, at hædre landet ved frembringelser i litteratur og de exacte videnskaber, eller at vinde den offentlige tillid ved udøvelsen af *les professions libérales*, søge at bevare deres fortrin ved at bringe mere alvor ind i deres første studier, på hvilke der skal bygges senere i livet, og som på sin side universitetet skal stræbe efter at gøre på én gang mindre trykkende og mere frugtbar.»

I henhold til denne indstilling er da udstedt et decret af 27nde November med vedføjede reglementariske bestemmelser, ifølge hvilke der bliver lagt særdeles vægt på den skriftlige prøve, som består i 3 opgaver, nemlig 1) en fri latinsk stil (f. ex. en tale holdt af denne eller hin feltherre ved bestemt given lejlighed); 2) en latinsk version; 3) en fri fransk afhandling. Slet for en af de skriftlige opgaver rejicerer, hvis ikke de to andre ere særdeles godt bevarede. Den mundtlige prøve består i extempore oversættelse og forklaring af steder i latinske forfattere, som dog må ligge inden for den kreds forfattere, der efter anordningen høre til sidste to års cursus. Med andre ord, prøven skal vise, om kandidaten har gjort sig fortrolig med de af ham lærte forfatters sprog, betragtnings-

måde og historiske forhold. På lignende måde forelægges der candidaten et sted af en fransk forfatter, med hvem han forudsættes at være bleven til en vis grad fortrolig gennem skoleundervisningen. Han må kunne besvare litterairhistoriske og andre historiske spørgsmål, som på naturlig måde knytte sig til det forelagte sted.

Desuden examineres han i filosofi (i fransk betydning af ordet), historie og geographi, samt i elementair matematik, hvorimod det er en frivillig sag, om han vil examineres i noget fremmed nyere sprog.

Den værdi, som tillægges prøvens forskellige afdelinger, ses af bestemmelserne om karaktererne. For de tre skriftlige opgaver gives der 3 karakterer; derimod gives der kun 2 karakterer til sammen for den mundtlige fortolkning i latin, græsk og fransk. For filosofi gives én karakter, for historie og geographi tilsammen én, derimod 2 for matematik. Den skriftlige prøves overvægt, extemporeringen i latin og græsk og beskaffenheden af prøven i fransk, viser, at det er tænkens dygtighed, at benytte og selvstændigt fremstille det tidligere tilegnede, som bedømmes, ikke de positive detailkundskaber. «Det, hvorpå det kommer an, er ikke at opelske den mekaniske hastværksforberedelse i et lille antal forfattere; lad listen være stor, eller snarere, lad den omfatte alt, hvad der findes af fuldendt og af gennemarbejdet i de classiske sprog; man vil da ikke kunne håbe i et eller 2 år at kunne gennemløbe en så stor kreds, men man kan blive istand til at bevæge sig der med frihed, og for at nå dette mål vil man følge vejviserne, man vil vælge de bedste og ikke forlade dem på halvvejen. Under selve examen har kandidaten, der nu ikke længer skal svare på, hvad der forekommer i en bestemt text, på hvilken han har måttet forberede sig i forvejen, kunnet blive hjulpen af examinerator, mere end nu er tilfældet. Han vil ikke mere have ret til at tænke eller sige, at han er bleven rejiceret for nogle tilfældige græske eller latinske glosser, som han har glemt; bliver han rejiceret, er det fordi han ikke har givet tilfredsstillende bevis for at have gjort alvorlige studier i *les humanités*.»

En afvigelse fra det ældre system ligger i den noget større vægt, der lægges på matematik. Ministren arbejder på at ophæve den såmeget omtalte *bifurcation*, at afskaffe realistclasserne, der fandt deres afslutning i *baccalauréat des sciences* og til gengæld give matematiken lidt større råderum ved *baccalauréat des lettres*.

«Ved det litteraire studium uddanne vi følelsen, de moralske ideer, klarheden i tanke og udtryk, indbildningskraften, smagen for det gode og skønne, og livserfaringen. Ved de exacte videnskaber danne vi en heldig modvægt mod følelsen og indbildningskraften, hvis flugt man må regulere og holde indenfor grænserne; vi vænne ånden til den videnskabelige methodes strænge tugt, og vise, ad hvilken anstrængende og besværlig vej man må søge sandheden. For øjeblikket ere vore studier ikke beregnede på at fremkalde den heldbringende ligevægt mellem alle åndens evner. Vore disciple stå hverandre altfor fjernt; der er ikke tilstrækkeligt litterairt studium

for realisterne, ikke tilstrækkeligt af de exacte videnskaber for de litterairt dannede. Desuden er den nuværende organisation overalt faldefærdig. 1ste November 1864 var i 47 lyceer af 69 tallet på disciple i realistafdelingen under 30 (fordelte på 3 classer), og i nogle undervisningsanstalter var der i disse classer ligesåmange lærere som disciple.»

Forsøget på at give en almindelig dannelse på basis af de exacte videnskaber «*les sciences*» er altså mislykket i Frankrig som andetsteds. De, hvem det var om at gøre hurtigst muligt at skaffe sig grundige matematiske og physiske kundskaber til praktisk brug, have anseet det for tidespilde, når slige skoler fordrede historisk viden, lidt sprogkundskab og færdighed i at bruge pennen; de, som søgte en *éducation libérale*, fandt bedre, hvad de ønskede, i de litteraire classer.

«På et tidspunkt, hvor regeringen arbejder på at udvide i betydelig grad både den praktiske undervisning for dem, som allerede have valgt deres fag, og fagdannelsen for dem, som kunne vente to eller tre år, før de træde ind i værkstedet, contoirtet eller fabriken, er det nødvendigt, at den classiske skole, lyceet, bevarer sin væsentlige karakter, at den bliver det sted, hvor der gives en virkelig *éducation libérale*, hvilket må opnås ved beskaffenheden og udstrækningen af de kundskaber, som der meddeles, den undervisning, som er mindst afhængig af hensyn til det øjeblikkeligt nyttige, fordi lærer og disciple intet andet have at gøre end at skabe den kraft, som skal sætte alle de andre i bevægelse, åndens kraft.»

I henhold til denne indstilling har kejseren under 4de December decreteret, at *la bifurcation* i lyceerne skal afskaffes, så at der kun bliver tilbage humanistclasser med det exacte element stærkere repræsenteret end hidtil, at der desuden for dem, som ønske det, ved siden af den undervisning, der ender med *baccalauréat ès lettres*, gives særegent fagcursus i matematik, der kan afsluttes med examen for *baccalauréat ès sciences*.

De danske forhold ere noget forskellige fra de franske. Vi kunne ikke bringe 16-års mennesker så vidt, at de kunne extemporerer i latin eller skrive en fri latinsk udarbejdelse, men til gengæld kunne vi have gennemlæst gode franske og tyske bøger med dem, og bragt dem så vidt både i disse sprog og i engelsk, at de med sikkerhed kunne læse en ikke alt for svær bog og med lethed selv kunne arbejde videre. I græsk vil man kunne nå såvidt, at disciplene få et bestemt indtryk af den homeriske poesi, og når dertil undervisningen i dansk, historie og religion meddeles på en dygtig og åndfuld måde, vil skolen have givet sine disciple lejlighed til at erhverve sig en god dannelse ved deres indtræden i livet. De, som ønske at fortsætte studierne, må endnu gennemgå 7ende classes cursus, der da kan blive en virkelig gymnasialundervisning, en fri benyttelse af, hvad der tidligere er givet og tilegnet. Vilde man da ved overgangs- og afgangsexamen indføre et control-system i lighed med det nu i Sverig forsøgte, vilde man uden fare atter kunne tilbagegive skolerne deres ret til selv at examinere.

Kan man blot skaffe sig tilstrækkelig betryggelse mod alt for stor facilitet i bedømmelsen, er skolernes egen examination altid at foretrække for den fælles universitetsexamen, der vil afskære al frihed for den enkelte lærer til netop at lægge eftertrykket på de punkter, som han forstår at gøre frugtbare for undervisningen.

Kunde man give skolerne tilstrækkelig styrke og selvstændighed overfor disciples og forældres utåmmodige fordringer om hurtig dimission med glimrende vidnesbyrd, og kunde man overalt i lærernes personlighed have garanti for alvorlig pligtopfyldelse, vilde man gøre bedst i helt at opgive statens controllerende indblanding. Nu da control anses for nødvendig, er det af vigtighed, at den føres således, at den med hensyn til undervisningens måde og midler, med hensyn til afgørelsen af, hvad der bør huskes af detaillén, hvad der kan forbigås o. s. v., overlader hver enkelt skole og hver enkelt lærer den størst mulige frihed; dermed vil undervisningen være bedst tjent.

Dermed skal dog ikke være sagt, at enhver undervisningsmåde er lige god, at den til trivialitet gentagne sætning om stoffets hvad og udviklingens hvorledes må forstås, som om ethvert stof lige bekvemt lod sig bruge til enhver udvikling. Det er nu engang så, at ét undervisningsstof fornemmelig egner sig til at anskueliggøre visse sandheder, til at skærpe visse sider af erkendelsen, medens et andet mere er egnet til håndgribelig påvisning af andre sandheder, til øvelse af andre åndsevner. Der er nylig udkommet et skrift, der navnlig har gjort det til sin opgave gennem en omhyggelig analyse af hvert enkelt fag at komme til erkendelse af, hvilken sans der navnlig ved det kan udvikles, hvilke sandheder der væsentlig gennem det kan indskræpes, hvilke evner der navnlig ville kunne øves gennem beskæftigelse med det, og på denne undersøgelse søger at bygge en dom om, på hvilket punkt af udviklingen hvert enkelt fag bør fremdrages, og hvor hovedvægten i undervisningen med hensyn til dette fag bør lægges. Forfatteren C. C. A. Gosch, Attaché i London, tidligere bekendt som politisk forfatter og forfægtet af den danske sag i den engelske presse, har her vist stort talent for behandling af pædagogiske spørgsmål. Med en overordentlig sagkundskab og et dygtigt overblik over videnskabens forskellige egne, navnlig i naturvidenskaberne, forbinder han et sikkert blik for de forskellige fags pædagogiske betydning. Forfatteren har kun villet behandle den side af sagen, der kan fremstilles objectivt og for hvilken der kan gives almenlydige regler, nemlig spørgsmålet om fagenes betydning for erkendelsesevners udvikling, midlerne til at åbne disciplenens blik, vække deres sans for iagttagelse, uddanne deres tænkeevne, og i så henseende er undersøgelsen så vel anlagt, spørgsmålene så skarpt stillede og betragtningen så strengt gennemført, at skriftet vil kunne læses med interesse af enhver, og med ikke ringe udbytte af skolemænd. En praktisk mislighed er der; en så gennemgribende forandring i undervisningen, som forfatteren på mange punkter fordrer, som forudsætter nye lærebøger og tildels nye lærekræfter, må føres ind i livet af en mand, der helt hengiver sig til sagen. Forfatteren selv er jo nu én gang henvist til anden virk-

somhed, og hans skrift kan da kun virke indirect som tilskyndelse og orientering for andre; men i så henseende må det også i høj grad anbefales. Ved begyndelsen og slutningen kommer forfatteren ind på betragtninger af statens forhold til det højere undervisningsvæsen. Også her gives mange værdifulde bidrag til de stående stridsspørgsmål, og navnlig vender forfatteren sig mod dem, der ville have skolen henvist til privat industri, underkaster spørgsmålet om den frie concurrences betydning og grænserne for dens berettigelse en skarp kritik, opstiller for vort demokrati som mønster det engelske demokratis energiske fordringer om examiner som garanti for retfærdig besættelse af de embeder, der påoctrojeret landet af ministrene; men fremfor alt, først og sidst indskærper han dannelsens betydning for samfundet og staten:

«Ethvert Folks fortsatte særskilte Tilværelse afhænger ene og alene af dets aandelige Dygtighed; er denne paa et højt Punkt, vil det kunne bevare sin Folkeegenhed ubeskaaren, selv om dets politiske Uafhængighed gaaer til Grunde; men intet Folk kan i Længden bevare sin politiske Uafhængighed, naar den aandelige Dygtighed hos dets Tjenere og Repræsentanter synker under dets Naboers. Da nu Antallet paa de Pladser, som maa beklædes af dygtige Personer, ingenlunde voxer eller formindskes i samme Forhold som Folkemængden, saa er det, navnlig for et lille Folk som vort, af den alleryderste Vigtighed — en Livs- og Velfærdssag — at hver en Nerve anspændes for at holde Gjennemsnitsmaalestokken for Borgernes og navnlig Repræsentanternes og Statstjernerne Dannelse saa højt som muligt.»

Men dannelsen må ikke søges med opoffrelse af sjælens og legemets sundhed. «Det er vel overflødigt at udvikle, hvorledes Overanstrengelse i den tidlige Alder bevirker Sygelighed i Charakteren, Mangel paa Handlekraft og Arbejdsdygtighed hos den Vorne, kort sagt, hvorledes Slægten gradevis maa ødelægges derved.» Forfatteren mener derfor, at skoleundervisningen i de lavere classer og mellemclasserne bør indskrænkes til 4 timer daglig, og at den i de højere classer ingen dag bør overskride 5 timer. Men netop derfor gælder det at bruge tiden med økonomi, ved hvert fag nøjagtigt at gøre sig rede for, hvad der gennem undervisningen i det skal opnås, og hvorledes undervisningen i dets enkelte afsnit skal fordeles på de forskellige aldersclasser.

Skal et sådant pædagogisk system for alvor gennemføres, må man overlade skolen selv at begynde og afslutte hvert enkelt fag og hvert enkelt afsnit af et fag, på hvad punkt den finder hensigtsmæssigt. Recapitulerende afgangsexaminer, der under ét skulle prøve, hvad der i løbet af flere år er lært, og fordre det alt lige godt husket, ville lægge hindringer i vejen for gennemførelsen af planen. Forfatteren mener endog, at man bør vise de kongelige skoler den tillid at spare dem helt for afgangsprøvens tidsspildende control. Til de private skolars trøst har han intet andet at sige, end at der jo gives mange, som af en eller anden grund ikke kunne benytte den offentlige skole, f. ex. fordi de have begyndt deres studier i en senere

alder, end statsskolernes plan er beregnet på; for disse må der da indrettes en særskilt adgangsprøve ved universitetet, og til den kan da den private skole dimittere sine disciple.

Forfatteren har kun ringe tillid til den med dimissionsret og examinationsret privilegerede privatskole. Dennes stilling bliver virkelig også mislig, da den på grund af de pecuniaire forhold er aldeles afhængig af et publicum, der fordrer hurtig dimission og facil examination med ligeså stor utålmodighed som den romerske plebs forrede *panem et circenses*. Navnlig bliver forholdet misligt, når den står under en control, som uden at kunne gennemføre sine fordringer om præstationernes kvalitet, med energi fastholder fordringen om det opgivne pensums quantitet. Det er da umuligt at undgå, at jaskeri og overbebyrdelse hånd i hånd trænge ind i privatskolen og ødelægge den. En og anden kunde mene, at faglærerne ved deres holdning kunde modarbejde det tryk, som publicum över mod bestyreren; men den private skolebestyrer i Köbenhavn har det i sin magt bestandig på ny at rekrutere sit lærerpersonale blandt et videnskabeligt proletariat, bestående af fattige studenter, kandidater, der vente på ansættelse, og ældre mænd, for hvem enhver udvej udenfor skolen er spærret. Med al anerkendelse af den liberalitet og den hensynsfuldhed, der af denne eller hin skolebestyrer kan være vist mod denne eller hin lærer, nytter det ikke at nægte, at det uindskrænkede *absolutum dominium*, med hvilket den private skolebestyrer er udstyret indadtil, i forening med hans afhængighed af publicum og dettes fordring om hurtig dimission og facilitet i bedømmelsen på den ene side og statens med hensyn til det *quantitative* ueftergivelige fordringer på den anden side, må undergrave skolens holdning. Hvorvidt det er muligt at give den private skole en organisation, en constitutionel forfatning, der kunde styrke dens stilling, så at den kunde indordnes under det af forfatteren foreslåede frie system uden masserepetition og uden samlet afgangsprøve, men dog med dimissionsret, er et spørgsmål, om hvilket det vilde være interessant at forhandle med forfatteren, hvis hans hele plan havde udsigt til i den nærmeste tid at få praktisk betydning. Nu, da forfatteren ikke er stillet således, at han selv på den ene eller anden måde kan antages at ville komme til at føre den ind i livet, må man nøjes med at henlede publicums opmærksomhed på hans skrift, og navnlig varmt anbefale det til alle skolemænd af faget og til dem, hvem statsskolens ordning påhviler. Når det da har fundet sine praktiske tilhængere, vil tiden være til at discutere enkelthederne. Fra forfatterens side er der givet et grundlag for discussionen så righoldigt og så vel gennemført, som man længe ikke har sét det i vor pædagogiske litteratur.

F. N.

Blandinger.

Om Gyldigheden af Digamma hos Homer.

Af *J. P. Bang.*

II. 24,734 skrives almindeligt ἀδλείων πρὸ ἀνακτος ἀμελίχου, hvilket man kun kan faae Mening i, enten ved at sætte sig ud over Sprogbrugen og tage πρὸ = ἐπὶ eller ved at tage sin Tilflugt til en tvungen og kunstig Fortolkning (for en ubarmhertig Herres Aasyn, i hans Nærværelse). I sin lille, men indholdsrige, ved klare, sunde og besindige Domme udmærkede Afhandling, emendationes locorum aliquot Homericorum, har Dr. Povelsen ved Conjectur rettet πρὸ til πρὸς og begrundet dette ved at henvise til 6,456 καὶ κεν ἐν Ἀργεὺ ἐοῦσα πρὸς ἄλλης ἱστὸν ὑφαίνουσ. Denne Rettelse fjerner alle Vanskeligheder og er saa let og slaaende, at man skulde vente den optaget i alle følgende Udgaver. Naar dette alligevel ikke er skeet, er Grunden hertil vel den, at ἀναξ hører til de oprindelig med Digamma begyndende Ord. Er denne Omstændighed af saa afgjørende Vægt, at den fjerner enhver Tanke om Muligheden af at rette det omtalte Sted paa den af Povelsen angivne Maade?

Digammaet, der hidtil blot har staaet som et interessant Mindesmærke fra en fjern Periode af det græske Sprogs Liv og for de Philologer, hvis Studier ikke gik i særlig grammatisk og sproghistorisk Retning, neppe har havt synderlig anden Betydning end den, at det forklarer visse Böinings- og Ordformer (f. Ex. νήθυμος, s. Buttmanns Lexilogus I, S. 179—83), samt en Mængde Hiater og Forlængelser af korte Stavelser i de homeriske og hesiodiske Digte, er ved Immanuel Bekker kommet til en fœr ukjendt Ære og Værdighed, idet han har optaget det i Texten i sin nyeste Udgave af Homer (Bonn 1858). Hans Ord herom i Fortalen p. IV: „reduxi Digamma, sed quantum poteram et licebat, caute pedetentimque reduxi, sed in sedem reduxi suam, proditam illam manifestis vestigiis, non optatam cupideve arreptam,“ antyde allerede, hvad man siden i Texten ofte faaer Leilighed til at bemærke, at det dog ikke har ladet sig gjøre, med ubøjelig Consequens at gjenindføre dette Bogstav allevegne i de Ord, i hvilke det oprindelig har hørt hjemme. Naar dette er Tilfældet og naar man husker paa, at Digammaet ikke var med i den Skikkelse af de homeriske Digte, hvori disse dannede Grundlaget for den helleniske Ungdoms Aandsdannelse, i hvilken Nikeratos (Xenoph. Symp. 3, 5) kunde dem udenad, i hvilken Plato, Aristoteles og den græske Litteraturs andre Heroer have læst dem, ligger det nær at spørge, ikke alene, om vi ikke kunde nøjes med at besidde Homer, saavidt muligt, i samme Skikkelse, som Grækenland i sin mest blomstrende Tid besad ham, men ogsaa, om vi ikke netop paa den Maade vilde have den største Nytte og Glæde af ham.

Hvilke og hvormange Hiater og Forlængelser, der kan og maa forklares af dette forsvundne Bogstav, hvor tidt et *xs* eller *ξs* eller *δs* eller *γs* o. s. v. har tilsneget sig en oprindelig Digamma tilkommende Plads, og overhovedet hvorvidt dets Anvendelse virkelig strækker sig i de homeriske Digte, kunde

der vel skaffes os en klar og tydelig Oversigt over paa anden Maade end ved at give os Digteren selv i en for os og, hvad mere er, for Hellenerne selv saa fremmed Skikkelse. Selv det hidtil brugte γ har for Digammaets Skyld maattet vige Pladsen for et nyt Tegn. Kunde Sagen endda som sagt gjenneføres med fuldstændig Consekvens, vilde man maaskee med Rette kunne lovprise den nye Bekkerske Text af Homer som en Seir, den grundige videnskabelige Forskning har vundet over 2—3 Aartusinders Skjødeshed og Glemsomhed. Men i Il. I, 203 staaer $\dot{\iota}\delta\eta\varsigma$ uden Digamma: 438 $\epsilon\kappa\eta\beta\acute{o}\lambda\omega$. — II, 316 $\acute{\alpha}\mu\phi\iota\sigma\chi\upsilon\acute{\iota}\alpha\nu$: 333 og 394 $\dot{\iota}\alpha\chi\omicron\nu$: 720 $\dot{\iota}\phi\iota$: 751 $\dot{\epsilon}\rho\gamma\alpha$. — III, 173 $\acute{\alpha}\delta\epsilon\acute{\iota}\nu$: 57 $\dot{\iota}\sigma\sigma\omicron$: 459 $\dot{\epsilon}\rho\omega\kappa\iota\nu$: (ellers $\dot{\epsilon}\rho\omega\kappa\iota\nu$); ligesom ogsaa altid $\dot{\epsilon}\pi\acute{\iota}\sigma\iota\kappa\alpha$. — IV, 232 og 240 $\dot{\iota}\delta\alpha\iota$: 125 $\dot{\iota}\acute{\alpha}\chi\omega$: 470 $\dot{\epsilon}\rho\gamma\omicron\nu$: 492 $\dot{\epsilon}\rho\acute{\upsilon}\omega$: 516 $\dot{\epsilon}\delta\omicron\iota\tau\omicron$. — V, 353 og 365 $\dot{\iota}\rho\iota\varsigma$: 538 $\dot{\epsilon}\rho\acute{\upsilon}\omega$: 860 $\dot{\epsilon}\pi\acute{\iota}\acute{\alpha}\chi\omega$: $\omicron\delta\lambda\omicron\varsigma$ om Ares 5,461 og 717 uden Digamma, modsat 21,536 og $\omicron\delta\lambda\omicron\varsigma$ om Sönnen (forsaauidt det er det samme Ord) II, 6 og 8. Maaskee ogsaa $\omicron\iota\nu\acute{o}\mu\alpha\omicron\varsigma$ 5,706 kan nævnes her. — VI, 4 $\dot{\iota}\delta\acute{\iota}$: 130 $\acute{\alpha}\nu\kappa\omicron\upsilon\epsilon\rho\gamma\omicron\varsigma$, men 134 $\acute{\alpha}\nu\kappa\omicron\upsilon\epsilon\rho\gamma\omicron\varsigma$: 151 $\dot{\iota}\sigma\alpha\alpha\nu$: 386 $\dot{\iota}\lambda\iota\omicron\nu$: 403 $\dot{\epsilon}\rho\acute{\upsilon}\epsilon\tau\omicron$: 478 $\dot{\iota}\phi\iota$. Odyss. XII, 355 $\dot{\epsilon}\lambda\iota\chi\epsilon\varsigma$: 402 $\dot{\epsilon}\rho\acute{\upsilon}\sigma\alpha\nu\tau\epsilon\varsigma$. — XIII, 42 $\omicron\dot{\iota}\chi\omicron\iota$: 194 $\acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\upsilon\delta\eta\varsigma$ (som Trestavellesord): 208 $\dot{\epsilon}\lambda\omega\rho$: desuden er Digamma ikke paaagtet endnu et Par Steder i denne Bog, som siden nærmere skulle omtales. I et lignende Forhold vil man vistnok finde Digammaet tilsidesat i de övrige Böger.

I de allerfleste Tilfælde har Digammaets Borttagelse ikke bevirket nogen Forandring i Texten, undtagen saadanne, som tilbød sig ganske af sig selv, som Til sætning af ν $\epsilon\gamma\epsilon\lambda\chi\nu\sigma\tau\omicron\kappa\omicron\nu$, $\acute{\alpha}\mu\phi\iota\varsigma$ for $\acute{\alpha}\mu\phi\acute{\iota}$, $\dot{\epsilon}\xi$ for $\dot{\epsilon}\kappa$, Indflydelse af et γ (Il. I, 582), δ ($\delta\acute{\alpha}$) (II, 213), δ (III, 103) o. s. v., Ombytning af nærliggende eensbetydende Former f. Ex. $\nu\acute{\iota}\delta\omicron\nu$ og $\nu\acute{\iota}\alpha$ (Il. I, 21). For at kunne sætte sig ud over Digammaet synes man overhovedet ikke at være gaaet saa rationelt tilværks, at have ladet sig lede af en saa udviklet grammatikalsk og metrisk Bevidsthed, at man gjorde sig Umage for at fjerne de derved opstaaende Ulemper, naar dette ikke kunde skee saa at sige umærkeligt og af sig selv. I denne Henseende synes det, at Bekker dels i Udgavens Text, dels især i de 1863 udkomne Homerische Blätter ikke altid har holdt det i de ovenfor citerede Ord af hans Fortale indeholdte Løfte. Havde saaledes Il. I, 19 oprindelig lydt $\epsilon\kappa\pi\acute{\epsilon}\rho\sigma\alpha\iota$ $\Pi\eta\rho\acute{\alpha}\mu\omicron\iota\omicron$ $\pi\acute{o}\lambda\iota\nu$ $\kappa\alpha\iota$ $\rho\acute{o}\iota\kappa\alpha\delta$ $\dot{\iota}\kappa\acute{\epsilon}\sigma\theta\alpha\iota$, vilde Borttagelsen af Digamma sandsynligviis ikke have fremkaldt nogen Forandring, hvilket bekræftes ved det af Bekker selv anførte Parallelsted IX, 394. Bibeholdende den almindelige Læsemaade $\epsilon\upsilon$ δ $\omicron\dot{\iota}\chi\alpha\delta$ kunne vi föje Il. I, 19 til de ovenfor opregnede Steder af Homer, hvor Digammaet er ignoreret.

Il. I, 609 beholder Bekker i Texten: $\text{Ζεύς δὲ πρὸς ὃν λέχος ἦν Ὀλύμπιος ἀστεροπήτης}$, men foreslaaer i Noten til dette Sted at rette $\delta\epsilon$ $\pi\rho\delta\varsigma$ $\delta\upsilon\nu$ til δ $\epsilon\pi$ $\dot{\epsilon}\rho\omicron\nu$. Herom kan det Samme siges.

Det hyppigt forekommende Vers $\delta\chi\theta\eta\sigma\alpha\varsigma$ δ $\acute{\alpha}\rho\alpha$ $\epsilon\iota\pi\epsilon$ $\pi\rho\delta\varsigma$ $\delta\upsilon\nu$ $\mu\epsilon\gamma\alpha\lambda\acute{\eta}\text{-}\tau\omicron\rho\alpha$ $\theta\upsilon\mu\acute{o}\nu$ gjøres til δ . δ $\epsilon\dot{\iota}\pi\epsilon$ $\mu\acute{\epsilon}\nu$ μ . θ . i Overensstemmelse med $\delta\acute{\eta}$ $\tau\acute{o}\tau\epsilon$ $\Pi\omicron\upsilon\lambda\acute{\upsilon}\delta\alpha\mu\alpha\varsigma$ $\theta\rho\alpha\sigma\acute{\upsilon}\nu$ $\epsilon\chi\tau\omicron\rho\alpha$ $\epsilon\iota\pi\epsilon$ $\pi\alpha\rho\alpha\sigma\tau\acute{\alpha}\varsigma$ II, 12, 60 og lignende (s. Not. til Il. II, 403). Mon man ikke der havde ladet sig nøje med $\epsilon\dot{\iota}\pi\epsilon\nu$ $\dot{\epsilon}\rho\omicron\nu$?

Odyss. 13, 80 skal der for „ein Digamma aus seinem Banne zu lösen.“ (Hom. Bl. p. 171) for $\nu\acute{\eta}\gamma\eta\epsilon\tau\omicron\varsigma$ $\eta\delta\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$ læses $\nu\eta\gamma\eta\epsilon\varsigma$ $\eta\delta\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$. Vi tvivle om, at Lærerne af Homer ville ansee denne Grund for tilstrækkelig til at lade et overleveret, ogsaa andensteds baade hos Homer (smsteds v. 74) og hos andre Digtere forekommende Ord vige Pladsen for et aldeles nyt, om dette end er

dannet efter den strengeste Analogi. Var *νῆρης* rigtigt, var det jo i metrisk Henseende ganske ligegyldigt, om der fulgte Digamma efter eller ikke.

Vil man med Bekker (p. 272) undgaae *δφρ' εἰπω* ved at forandre det til *ἴως εἰπω* (*ἴως* for et Odyss. 4, 800. 6, 80. 19, 367.) eller gjøre *ἀντίχ' ἰδόντι* *Οδυσεῖα* (17, 327) til *αἰθι' ἰδόντι*? Uagtet der til denne sidste Rettelse anføres (ikke ganske bevisende) Parallelsteder og henvises til en fransk (altsaa for Græsk ligegyldig) Sprogbrug, viser dog Bekkers Vaklen mellem *αἰψα* og *αἰθι*, at vi nu ere komne ind paa de løse Gjetningers Gebeet. Hertil hører fremdeles at gjøre *ἰδομέν* Odyss. 9, 182 til *εὐρομέν* (p. 276), *ἐπὶ-τροπον οἶκαδ' ἐκίσθαι* Odyss. 21, 211 og 22, 35 til *ἐ. ἐνθάδ' ἔ.* eller *ἐπὶ-τροπα τοῖκαδ' ἐκίσθαι* (p. 317), *ᾤπασάν οἶκαδ' ἰόντι* Odyss. 13, 121 og 305 til *δῶκαν τοῖκ. ἔκ.*: her indrømmer Bekker dog, at man kan tvivle om Nødvendigheden af at hjælpe paa Digammaet, og henviser selv i den Anledning til *οἶκος* 13, 42. *ᾤ* 13, 198. *ἰδωμαι* 13, 215. Men den samme Tvivl lader sig jo udstrække til alle de Steder, hvor Digammaets Restitution kræver mere gennemgribende Rettelse.

Naar Bekker vil forandre *τοὶ δ' ἐξέειπον ἔκαστα* (Odyss. 17, 70 og 19, 463) til *τοὶ δ' ἐξέειπον εἰκαστα*, lader sig ogsaa herimod med Rette opstille den Indvending, at Borttagelsen af Digammaet neppe vilde have draget nogen Forandring efter sig.

Gives der saaledes neppe en eneste Bog af Iliaden og Odysseen, uden at Hensynet til Digamma deri flere Gange er tilsidesat, kan man vistnok ogsaa have Grund til at tvivle om, hvorvidt det med Rette er indsat overalt, hvor det i metrisk Henseende hverken gjør fra eller til.

At Sproget, dengang de homeriske Digte bleve til, befandt sig i en Overgangstilstand, i hvilken Sprogbrugen endnu ikke ret havde fæstnet sig og truffet et endeligt Valg mellem det Gamle og Nye, der kjæmpede med hinanden, lader sig slutte af flere Ting, f. Ex. af de forskellige Declinations- og Conjugationsformer, der bruges ved Siden af hinanden. Ogsaa Forholdet med Digamma afgiver et Moment i Bedømmelsen heraf: naar nemlig dette Bogstav er ganske forsvundet i de homeriske Haandskrifter og var det i de Exemplarer, som Plato o. s. v. havde ved Haanden, lader dette sig vel kun forklare ved at antage, at det allerede dengang Digtene bleve forfattede var ved at gaae af Brug, maaskee endog forsvundet af Skriften (hvis man forudsætter, at Digtene fra først af have været nedskrevne), men dog endnu bestandig udøvende sin Virkning paa Udtalen. Har det dengang ført en saadan vaklende Tilværelse, bliver det forklarligt nok, at der ikke altid og allevegne i de homeriske Digte er taget Hensyn dertil, men at det paa sine Steder har maattet vige for Versets lettere og bekvemmere Fald. Hvorledes dette mere og mere har grebet om sig, lod sig maaskee forfølge ved Hjælp af Hesiods Digte og de homeriske Hymner. I Hes. *ἔργ. κ. ἡμ.* (829 Vers) er Hensynet til Digamma overholdt 130—140 Gange, tilsidesat 50—60, i Hymnen til Apollon (545 Vers) henholdsviis 70—80 og 20—30, i Hymnen til Demeter (495 Vers) c. 60 og 20—30 (Vers, hvor det er ganske ligegyldigt, om Digamma oprindeligt har staaet der eller ei, ere ikke medregnede).

Idet jeg nu vender tilbage til det Sted af Iliadens 24de Bog, som jeg gik ud fra, bliver altsaa Resultatet, at Hensynet til Digammaet ikke bør afholde os fra at optage en Rettelse, der ellers viser sig som god og rigtig. Hvad selve Ordet *ἄναξ* angaaer, læse vi det endnu i det Mindste to Steder i Iliaden

uden Digamma. 18, 371 staaer *ἄξαντ' ἐν πρώτῳ θυμῷ λίπον ἄρματα ἀνάκτων*. Bekker (Hom. Bl. p. 163) paastaar for ogsaa her at kunne læse *ανανάκτων*, at, hvorvel *ἄρματα* meget ofte staaer for *ἄρμα* som *δῶρα* for *δῶρον*, *τόξα* for *τόξον*, *νότα* for *νότον*, bør der alligevel paa dette Sted læses *ἄρμα*, da Dualis *ἄξαντε* viser, at de mange Heste maa tænkes afdeelte i Par, af hvilke hvert har sin *ἄρμα*; *ἄρμα* bliver altsaa det Samme som *σφῶν ἄρμα ἑαστος*. Men at dette Raisonnement, skjönt rigtigt i sig selv, dog ikke godtgjør Nödvendigheden af her at foretage nogen Forandring i Texten, viser Fleertallet *ἄρματα* paa det af Bekker selv citerede Sted 2,775 *ἵπποι δὲ παρ' ἄρμασιν οἶων ἑαστος*, hvor der vel ikke staaer Dualis, men det tilføjede *ἑαστος* vistnok i det Mindste ligesaa stærkt fører Tanken hen til hver enkelt Vogn.

16, 464 *ὃς δ' ἦν δὲ θεράπων Σαρπηδόνοσ' ἦεν ἀνακτος*. Bekker skriver *ἦε ἀνακτος*, hvorved der indføres endnu en ny Form blandt de mange, med hvilke *εἰμί* staaer opført i Dialektformlæren. For at undgaae dette foreslaaer han (Hom. Bl. p. 228) *ἔαυς*: da havde man vel efter Digammaets Bortkastelse ladet sig nøje med at gjøre til *ἔαυιν*.

Rønne 3die Februar 1865.

Om endelsen *-er* i danske navneord.

Af *L. Varming*.

Ligesom der gives ord, der med de samme lydtegn ere forskellige af oprindelse og betydning, eller som ere homonymer, f. e. *dre*, både oldn. *dr* (remus) og *ædr* (vena), således er der ogsaa homonyme endelser, og af disse er endelsen *-er* for vore navneord en af de mærkeligste, så vel fordi den er så almindelig, som fordi dens oprindelse er så forskellig, hvoraf da igen følger, at den forandrer betydning. Den kan næmlig enten være opstået af et navneord, og danner altså egenlig en sammensætning, eller den kan være en endelse; denne kan igen være en afledsendelse, eller den kan høre til ordets stamme, og er da kun dennes udlyd.

1. Som navneord forekommer *-er* i folkenavne: *Dansker, Svensker, Rommer* o. s. v., og er da oldn. *-veri*, flt. *-verjar*, af *verr*, en mand, værge (jfr. lat. *vir*), f. e. *Römverjar, Rommere*. I et enkelt ord henføres det til *hera*: *skipper* f. *skibherre*, oldn. *skipherra*.

2. Som afledsendelse kan *-er* være a) af oldn. *-ari*, *-eri* (læs: *-are*, *-ere*), vel oprindelig *-veri* (se foreg.), mest om virkende personer: *skapari* ell. *skaperi* — *skaber, dómari* — *dommer*; undertiden om ting: *kjallari* (hank.) — *kelder*¹⁾; b) udlyd af endelsen *-str*: *bólstr* — *bolster*, *fóstr* — *foster*, *blómstr* — *blomster*, *hulstr* — *hylster*, af intetkøn.

¹⁾ lat. *-arius*, om personer, f. ex. *lignarius* (af *lignum*); *-arium* om ting, f. e. *cellarium* (af *cella*).

3. Som hørende til ordets stamme kan *-er* være oprindelig

a) en fuld stavelse, som tillige gælder for endelse; nl. *-ir* (idet i har svag *e*-lyd), i: *fadir* — *fader*, *móðir* — *moder*, *dóttir* — *datter*, *bróðir* — *broder*, *ystir* — *søster*; og *-ar*, i: *sumar* (intetk.) — *sommer*; eller det er den sidste del af stammen, efterat hank.endelsen *-r* er bortfaldt: *-arr*, f. e. *hamarr* — *hammer*, *naðarr* — *naver* (et), *koparr* — *kobber*; *-urr*: *fjöturr* — *fjedder* (lenke), eller ved bortfald af *-i*: *akkeri* eller *ankeri* (intetk.) — *anker* (sml. gr. *ἀγκυρα*).

b) opstået af *-r* ved dettes udvidelse til *-er*; sjelden ved bortfald af hunk.endelsen *-a*, i: *flyðra*, f. *flynnra* — *flynder*; langt oftere af *r*, som gammens udlyd (kendebogstav), således, at dette *-r*, *-er*, vedbliver under hele bøjningen. Det er derfor, det kaldes det væsenlige *-r*, dn. *-er*, — da derimod *-r*, som ren endelse, bortfalder udenfor nævneformen — og vi ville her betragte det noget nærmere.

Det væsenlige *-r* (*'r*, Rask *r'*) er undertiden skrevet *-ur* og udtales med en kort og svag bilyd af *ø*, f. e. *akr* ell. *akur* i. *ak'er*, *fngur* ell. *fngur* i. *fng'er*. Det har altid foran sig en anden medlyd end *r*, sædvanlig en gammelyd (*k*, *g*, *ng*), eller en tungelyd (*t*, *st*, *ð*, *ld*, *nd*), sjelden en læbelyd: (*f*, *ff*, *mð*), og forekommer i navneord især af hankøn og intetkøn, undertiden af hunkøn, ikke alene i oprindelige ord (primitiva), men også i afledte (derivata) på *r* (se også *str* ovenfor), samt i enkelte tillægsord.

I Dansk er dette *-r* kun bortfaldt i få ord, opr. af intetk.: *sölfr* — *sølv*, *nórðr* — *nord*. Ellers beholdes det, sædvanlig med indskudt *e* (svarende til isl. bilyd *u* = *ø*), altså *-er*, undertiden *r* alene, idet en sammentrækning har fundet sted ved bortfald eller lydskifte.

De ord med væsenligt *-r*, som vi have i Dansk, ere følgende navneord:

af hankøn: stammeord, *akr* — *ager*, *sigr* — *sejr*, *fngur* — *finger*, *otr* — *odder*, *vetr* — *vinter*, *veðr* — *væder*; afledsord: *aldr* (*ala*, *avle*) — *alder*; *róðr* (*róa*, at *ro*) — *ror* (et), eg. roning; *hldtr* (*hlæja*, at *le*) — *latter*;

af intetkøn: stammeo. *okr* — *dger*, *júgr* ell. *júfr* — *yver*; *eitr* — *edder* (gift), *austr* — *øster*, *leðr* — *læder*, *veðr* — *vejr* (f. *væder*), *undr* — *under*; *tundr* — *tønder*; *timbr* — *tømmer*; afledso. *leggr* (*liggja*, tillægsf. *legit*, ligge) samleje, — i: *lejer-mål*; *fóðr* (roden: *fóð*- også i *fæða*, at *føde*) — *foder*; *tjóðr* (*tjóa* ell. *týja*, hjælpe, understøtte) — *töjr* (f. *tyder*); *baldr* (*bella*, *ball*, slå, støde med en smældende lyd) — i: *rabalder* (pludselig larm, af *hræðr* hastig); *skvaldr* (*skvala*, råbe, larme) — *skvalder*;

både hank. og intetk. *hungr* — *hunger* (en); *angr* (ang- også i: *engr*, æng, trang) — *anger* (en).

af hunkøn: *fjöðr* — *fjeder* (*fjer*); *lífr* — *lever*; *ístur* (Egilss. *ístur* ik.) — *ister*.

hunk. og intetk.: *slíðr* ik. flt. og *slíðrir* hu. flt. (som af ent. nævnelf. *slíðr*) — *slir-e* (skede, balg);

og tillægsord:

magr — *mager*; *digr* — *diger* (tyk); *vagr* (*vaka*, våge) — *vakker* (eg. vågen); *fagr* (roden *fag*- også i: *fægja*, feje, *ø*: polere) — *fager*; *bitr* (*bita*, tilf. *bitinn*, bide) — *bitter*; *snæfr* (*snáfa*? luske om, omkrese?) — *snæver*.

Herefter retter sig nu sådanne ords bøjning:

hank. *akr*, ejef. *akre*; flt. *akrar*

magr — *magre* — *magrir*

hunk. *lifr* ejef. *lifrar*. — *lifrar*

intetk. *timbr* — *timbrs* — *timbr*, idet *r* beholdes overalt.

At det her omhandlede *r* hører til stammen, sees også ved sammenligning med beslægtede sprog, f. e. *akr*, *ager* — mōsogot. *akr-s*, lat. *agr*-, udvidet *ager*, gr. *dyo-os*; *angr*, *anger* — lat. *angor* (*angor-is*); *magr*, *mager* — lat. *macer* ∴ *maker*; *fingr*, *finger* — msgot. *fingr-s*; *hungr*, *hunger* — msgot. *huhrus*, o. s. v.

Som kønsmærke bortfalder derimod *r* i bøjningen udenfor nævneform, f. e. *fiekr*, msgot. *fieks*, gnstf. *fiek*, *úlfr*, msgot. *vulfs*, gnstf. *úlfr*, *vulfr*; *garðr*, msgot. *garðs*, gnstf. *garð*, *gård*; *góðr*, msgot. *goþs* ell. *góðs*, gnstf. *góð-an*, *góð-ana*, o. s. v. Det er altså som et bart mærke uvæsenligt for ordet og er i Dansk sædvanlig bortfaldt også af nævneformen, fordi denne i navneordene oprindelig er oldn. genstandsf. hunk. sml. *fiek*, *ulv*, *gård*, og derefter fulgte bortfaldet også af tillægsordene. Ord af hunk., som have dette mærke, tabe det ligeledes under bøjningen, f. e. *brúðr*, gnstf. *brúð*, dn. brud (en).

Dog er dette uvæsenlige *r*, der i øvrigt har samme udtale som hint, beholdt i nogle få danske ord, oprindelig af hankøn, ligeledes udvidet til *-er*: *vðgr* ell. *vogr* (∴ *vág'r*) — *vår* ell. *vôr*, materie af sår (ogs. en vig, og digt. hav), *spíkr* (ogs. *spíkari*) — *spiger* (et), *tigr* ell. *tegr* — *deger* (et), antal af ti, *heiðr*¹⁾ — *hæder* (som tilgso. klar); *ljóstr* (af *ljósta*, slå) — *lyster*; *bistr* f. *bystr*, intk. *byrst* (af *burst*, børste på dyr) — *bister*; og i et enkelt ord af hunk. *æðr* — *ødder* (fugl). Som en levning af dette hankønsmærke *r* ell. *r'* må man vel og anse det *e*, hvorpå nogle danske navneord, svarende til oldnordiske på uvæsenligt *r*, ere komne til at ende — altså *-e* for *-er* — ligesom det undertiden kan ske også ved det væsenlige *r*, f. e. *hreidr* (ik.) — *rede* (en), *hrúðr* (ik.) — *roe* (en) på sår; *klömb* (hu.), ejef. *klambr-ar* — *klamme* (klemme). — Disse ords kende bogstav er ligeledes oftest en ganelyd (*k* — *ðk*, *rk*, *nk* assimileret *kk*, *g*, *ng*), eller en tungelyd (*t*, *tt*, *ð*, *nd*, *r*, *n*), sjelden en læbelyd (*f*, *m*); de ere i Dansk alle af fælleskøn, nemlig:

búðr — *buddike*, *maðkr* — *maddike*, *styrkr* — *styrke*, *hlekk* (led i en kæde) — *lenke*, *hrekkr* — *renke*; *doggr* — *dogge*; *kongr* (sammentr. af *konungr*) — *konge* (ældr. *konning*), *vængr* — *vinge*, *þvengr* — *tvinge* (*skó-*); — *knútr* — *knude*, *pottr* — *potte* (og *pot*, som mål), *vætt* (nu hunk., ældr. hunk.) — *vette*, *vött* (ejef. *vatt-ar*) — *vante*; *snúðr* — *snude*, *meiðr* — *mede* (*slæde-*); *tandr* — *tande*; *tindr* — *tinde*, *hundr*, i *mjóhundr* — *mynde* (∴ *smalhund*); *vírr* — *vire*, *svanr* — *svane*; *hleifr* — *leve* (et brød), *taumr* — *tømme*; og i tillægso. *auðr* — *øde*; *úhýrr* (uvenlig, barsk) — *uhyre* (*hýrr*, blid, venlig).

Med hensyn til bøjningen, er denne for de sidst omtalte navneord i Oldn. sterk (ental ejef. *-s*, *-ar*, flt. nvnf. *-ar*, *-ir*), men svag i Dansk på grund af tillægget *-e*, altså: *buddike-r*, *lenke-r*, *knude-r*, o. s. v. svarende til de oldn. på *-t*, ejef. *-a*, flt. *-ar*. Navneordene på *-er* bøjes derimod sterkt ligesom de oldn. på *-str*, *-ir*, *-ar*, *-arr*, *-urr*, (*-eri*), og i Dansk er denne bøjning også udstrakt til de svage ord på *-ari*, efter bortfald af *-i*. (Det samme gjelder om *-veri*, *-hera*.) Den sterke flertalsbøjning retter sig i Oldn. efter

¹⁾ ejef. både: *heiðar* og *heiðrs*.

de tre kön, hank. nævnef. -ar, -ir, gnstf. -a, i de nævnte på -ir kun r' i begge forholdsformer; hunk. nvnf. og gnstf. -ar, ell. -ir, intetk. uden endelse; men i Dansk have de, for så vidt de bruges i flertal, næsten alle -e (svarende til hank. gnstf. -a) uden hensyn til kønnet; kun *ror*, *vejr*, *tjør* have ental = flertal. — Det indskudte e i -er kan snart vedblive, snart bortfalde i flertal. Det vedbliver, hvor det oprindelig er et navneo., i: *Danskere*, *skippere*, også som kommet af -ari, -eri (gml. Dn. -ere): *dommere*, *læsere*, og af -arr: *navere*, og i sådanne tilfælde er -e så fast, at det beholdes, efterat kendeordet er tilføjet, medens derimod flertalsendelsen -e da bortfalder, f. e. *Dansker-ne*, *dommer-ne* o. s. v. I de øvrige finder en sammentrækning sted, idet e udfalder af -er; i nogle altid: *fædre*, *mødre*, *brødre*, *døttre*, *søstre* (sml. oldn. *fæðr*, *mæðr*, *bræðr*, *dætr*, *syster*); fremdeles i: *agre*, *fingre*, *vædre*, *vintre*, *fjedre*, sml. oldn. gnstf. *akra*, *fingr*, *veðra*, *vetra* (og *vetr*); *fjædrar*; og i tillægso. f. e. *magre*, sml. *magra*; — i andre ikke, idet der tages hensyn til vellyden: *oddere*, *undere*, *flyndere*, *rabaldere*, *yvere*, *levere*, og bst. *odderne*, o. s. v. — i flere endelig vakler brugen: *sommere*, *hammerne*, *fjæddere*, *ankere*, *aldere*, og: *somme*, *hamre*, *fjedre*, *ankre*, *aldre*, idet dog kun den kortere form (svarende til oldn. gnstf. hank. *hamra*, *aldra*, *fjötra*, jvfr. ejef. intk. *sumra*) anvendes ved det bst. kendeord: *somrene*, o. s. v.

I Svensk er endelsen -er ikke gennemgående, men veksler oftest med -are, undertiden med -ar, -ur, således, at -are svarer til oldn. -veri, -hera, -ari, -arr, -eri: *Romare*, *skeppare*, *skapare*, *domare*, *källare*; *hammerare*, *navare*; *ankare* (og *ankar*), idet flertal er i sådanne ord = ental; -ar til -ar og -arr, i: *sommar* (hank.) flt. *somrar*, *koppar* (ud. flt.); -ur til -r' (-ur) i *vådur* (hank.) flt. *vüdrar*; -er til -ir, -urr, og r', i: *fader*, *broder*, flt. *fäder*, *bröder*; i: *moder*, *dotter*, *syster*, flt. *mödrar*, *döttrar*, *sysstrar*; *fjetter* flt. *fjettrar*; fremdeles i: *åker*, *seger*, *finger*, *vinter*, *fjäder*, *lefver*, flt. *åkrar* o. s. v.; *ålder* ud. flt.; *roder* intk. flt. = ent., ligeledes *jufver*, *vüder* (= *vejr*), *under*; ligeledes: *bolster*, *blomster*, *foster*, *hulster* ell. *hölster*; *läger*, *tjuder*; og uden flt. *etter*, *öster*, *tunder*, *timmer*, *foder*, *hunger*, *anger*, *tjör*; også *silfver*; men: *nörd*. (Til *flyðra* og *slidrir* svare *flundra* og *slida*.) Af tillægsoord: *mager*, *diger*, *fager*, *bitter*, *snäfver*. — Til de danske navneo. på -er af uvæsenligt r svarer: *heder* (se 315 side, 1 note) hank., flt. *hedrar* (ikke i: *våg* hu. (bølge), *spik* hank.). Til de anførte på -e, af hank. *vinge*, *vante*, *tinne*, flt. *vingar*, *vantar*, *tinnar*; af hunk. foruden *rofva* (og *klämma*) også *svana* (som hank. *svan*), *potta* (og *pott*), flt. *rofvar*, (klämmor), *svanor*, *pottor*. (Ikke i: *malk* ell. *mask*, *länk*, *ränk-er*, uden ent.; *dagg*, *konung* ell. *kung*, *knut*, *enut*, *töm*.)

Et lignende forhold finder sted i de norske sprogarter, hvor vel -vør, ell. -vør, svarer til -veri: *Lomvør*, en mand fra Lom; *Oddvør*, en fra Odde; men ellers -ar (som ligger imellem svensk -are og dansk -er) til oldn. -ari, -ar, -arr: *lesar*, læser; *svarvar*, drejer; fremdeles: *kjellar*; *sumar*; *hamar*, *navar*, *kopar*; -er til -hera, -eri, -ir, -r': *anker* ell. *akkjer*; *dotter*, *syster*; *åker*, *vetter* ell. *vinter*, *ålder*, *ror* (ha.), *låtter* (sjeld.); *hunger* (ha.), *anger* (ha.); *eiter*, *under*, *tunder*, *timber* ell. *timmer*; *blomster*, *foster*; skiftende med -r: *seier* (o: *sæier*) og *sigr*; eller med -ur: *finger* og *fingur*; -r til -r': *jur* (f. *juver*), *lær* ell. *lër* (f. *leder*), *för* (f. *foder*); *tjör* ell. *tjör*; skiftende med -ir, til -r og -ir: *vør* og *vör* (både ha. og intk.); *far* og *fair*, *mor* og *moir*, *bror* og *broir*; r bortfalder i *eylv*; og *nor(d)*, ha. (Til *flyðra* og *slidrir* svare *flundra* og *slira*; til *fjöturr* — *fjetra*). -er til -r' i tillægso.: *mager*, *diger*, *fager*,

vakker, bitter (ikke i *snæv*). — Det uvæsenlige *r* er beholdt i: *spibar* (sml. *spik-ari*); *høster*, *ær* (ikke i: *vdg*). — Til overgang af -*r* til -*e* svarer, af hank. *kungje* (sjældnere *kung*); af intetk. *vetta*, *styrkje*; af hunk. *rova*, *svana*, *potta*. Eller således, at ordene have dobbelte former, en på -*a*, og en uden dette, med forskellig betydning: *lekkja*, en kæde, men *lekk* = *hlekkr* (led i en kjæde); *vengja*, fuglevinge, men *veng* (sml. *vængr*), en afbrækket vinge, og i tillægso. *ohyra* (døsig). (Det væsenlige *r* er beholdt i: *reir*, lk., *klembri*; det uvæsenlige *r* bortfalder i: *væng*, *knut*, *mut*, *meid*, *tind*, *leiv*, *tann*, og i *sydd*.)

Samle vi nu det forhen udviklede, bliver resultatet dette, at Imedens endelsen -*er* (og -*e*) i Dansk svarer til alle de nævnte former i Oldnordisk, stiller forholdet sig i Svensk og Norsk således:

Oldn.	Svn.	Nrsk.
- <i>veri</i>	- <i>ars</i>	- <i>vær</i> , - <i>vör</i>
- <i>hera</i>	- <i>ars</i>	- <i>er</i>
- <i>ari</i>	- <i>ars</i>	- <i>ar</i>
- <i>ar</i> , - <i>arr</i>	- <i>ar</i>	- <i>är</i>
- <i>eri</i>	- <i>ars</i>	- <i>er</i>
- <i>urr</i>	- <i>er</i>	—
- <i>ir</i>	- <i>er</i>	- <i>ir</i> , - <i>r</i>
- <i>r</i> (væsenl.)	- <i>er</i> , - <i>ur</i> , - <i>r</i> , - <i>e</i>	- <i>er</i> , - <i>ur</i> , - <i>e</i>
- <i>r</i> (uvæsenl.)	- <i>er</i> , - <i>e</i> , - <i>a</i>	- <i>e</i> , - <i>a</i>

Det sees heraf, at endelsen -*er* veksler endnu i Svensk med -*ars*, -*ar*, sjelden -*ur*, i Norsk med -*vær* (*vör*), -*ar*, -*ir*, sjelden -*ur*, medens den i Dansk er gennemført for samtlige til grund liggende oldnordiske endetillæg, hvilket igen viser, at Dansk her — om end på formrigdommens bekostning — har fuldenst sin formdannelse, medens udviklingen i søstersprogene endnu er i fremskriden.

Guldhorn-Indskriften.

Af *Sophus' Bugge*.

Den navnkundige Runeindskrift paa det ene af de ved Mögel-tönder fundne Guldhorn

MCNIMPEFERTIY: HXNTICFY: HXRTF: TFPIMX:

læser jeg

EK HLEVAGASTIR HOLTINGAR

HORNA TAVIDO

og oversætter: Jeg Légest fra Holt (eller: Søn af Holte) gjorde Hornene (Hornet?).

I Vulfilas Sprogform vilde det lyde

Ik Hliugasts Hultiggs haurna (haurn?) tavidā;

i almindelig Oldnordisk

Ek Hlégestr Hyltingr horn [gørða];

i Oldengelsk

Ic Hleowgæst Holting hornas (horn?) tawæds.

Med Sikkerhed vil jeg ikke nu afgjøre, om Υ her er Tegn for E i Enden af Ord eller for den bløde S , hvorefter R i almindelig Oldnordisk er opstaaet; dog tale overvelende Grunde for det første. For Oversættelsen kommer det ud paa et.

Heller ikke afgjør jeg nu, om *HOENA* her er Flertalsform eller Entalsform.

Den her givne Tydning vil jeg ikke nærmere begrunde nu, førend vi har faaet Professor G. Stephens's fuldstændige Udgave af Indskrifter i den ældste Runeart.

Indholdsangivelse af nye Skrifter.

Konjugationen i Nygræsk, af J. Pio. Kbhvn. 1865. W. Prior.
8. 16 Sider.

Det er bekendt, at Nygrækerne, i deres Iver for at dokumentere sig som virkelige Hellener, bestræber sig for at reformere det moderne Sprog ved saavidt mulig saavel i Tale som Skrift at tilbageføre antike Ord og Bøjningsformer. Istedenfor at indskrænke sig til efterhaanden at søge at fordrive de heterogene Bestanddele af fremmede, især tyrkiske, albanesiske og italienske Ord, og erstatte disse saavidt görlig ved en fornuftig og efter det moderne Sprogs Karakter afpasset Benyttelse af det gammelgræske Ordforraad, saa optager man ikke alene iflæng antike Ord i deres antike Form, men endog Bøjningsformer, som længst er uddøde i Folkets Mund, og søger at fortrænge organisk udviklede Former, hvis Existens i det Romæiske eller Fællesnygræskken lader sig paa vise igennem mange Aarhundreder. Vi har derfor nutildags i Grækenland med 3 Slags Sprog at gøre: det logiotatistiske Sprog (1 broget Skikkelse, ligefra det Byzantinske med sine længst uddøde Dativer, Futurer og Optativer indtil det mere Moderate, der kun benytter de eksisterende Bøjningsformer, men med Oldsprogets Dannelsesmaade); det anvendes almindeligvis som Literatursprog for Prosaverker, af enkelte Digtere, som Kancelli- og Lovsprog og i den højere Tale, men er aldeles uforstaaelig for den menige Mand, som ikke har gaaet i Skole og lært Oldgræsk; 2) det almindelige Konversationsprog, *ἡ ῥωμαϊκή*, der synes siden den tidlige Middelalder hovedsagenlig at have holdt sig i samme Skikkelse, udviklet af *ἡ κοινή*, som fortsat fælles Meddelelsesmiddel for alle Græker, og at være Stamsproget for 3) Almue-maalene, der, idetmindste for Kongerigets Vedkommende, med Undtagelse af det isoleret staaende Tzakoniske kan henføres til to Hovedgrupper, den arkipelagiske og den adriatiske, med en, navnlig hvad Ordstoffet angaar, utallig Mængde Afskygninger. For Bestemmelsen og Beskrivelsen af disse sidste savnes næsten aldeles paalidelig Stof; af det andet nævnte, Lingva vulgaris, haves forakkellige Fremstillinger i de eksisterende Grammatiker (især Mullach's, Berlin 1856, og Sophokles's, London 1862), men i høj Grad upaalidelige ved Indblanding og Optagelse af hellenske Former og uklare ved Benyttelsen af den antike Grammatiks Schema. Et Forsøg paa at vise den vulgære Nominalbøjning var af Forf. til ovennævnte lille Afhandling givet i Tidsskriftets Vte Bind. Her har han nu fuldstændigere og paa Grund af et længere Ophold i Landet selv vel ogsaa med større Paalidelighed beskrevet

den nygræske Konjugation i sin vulgære Skikkelse med Udeladelse af alle logiotatistiske Ord og Former. Vi ser her, at vel har det moderne Sprog tabt en Del (f. Ex. Dual, de særlige Mediumsformer, Futurum, Perfektum og Pluskvamperfektum, Optativ og Aor. Participium), men det har dog beholdt saa Meget tilbage af det gamle, at neppe noget romansk Sprog kan siges at staa sit Oldsprog nærmere, og Grækerne derfor, uden Undseelse eller Frygt for at give Fallmerayerske Ideer ny Næring og Kraft, kunde vedkende sig og frit benytte deres virkelige Maal, som i sin velklingende naturlige Form giver den fremmede Rejsende et langt friskere Pust fra den hellenske Oldtid end de fleste af de Stumper og Stene, hvormed Grækeren især tror at gøre Indtryk paa og interessere den lærde «Europæer», der besøger hans Land.

π.

ME
-H3

